

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1969

1. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE 85. ÉVF. 1. SZ. 1—96. I. BUDAPEST, 1969. JAN.—MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti és bibliográfiai folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, KÓKAY GYÖRGY, KŐHALMI BÉLA (főszerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY, TARNAI ANDOR

A következő számunk tartalmából:

Berlász J.: Über die Vorbesitzer des Ransanus-Kodex. — *Kulcsár Péter*: Ransanus Epi-
toméjának kéziratai — *Csapodi Csaba*: Mekkora volt a Corvina-könyvtár? — *Indali
György*: A kaposvári szabómunkások szakegyletének könyvtára — *Fallenbüchl, Zoltán*:
Zur Geschichte der Ungarnkarte J. Ch. Müllers (1709) — *Zsoldos Jenő*: Ludwig Feuer-
bachot idézi-e Kemény Zsigmond? — *Dán Róbert*: Sylvester János héber betűi és forrásai

Technikai szerkesztő

WINTERMANTEL ISTVÁN

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kézira-
tokat fogad el

Szerkesztőség: Budapest, VIII. Pollack Mihály tér 10. Telefon: 336—323

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető: *bármely postahivatalnál*, a kézbe-
sítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODÁ-
nál (KHI Budapest V., József-nádor tér 1.) közvetlenül vagy csekkklapon,
(csekkszám: egyéni 61257, közületi 61066), valamint átutalással a
KHI MNB 8. egyszámlájára.

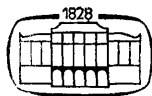
Előfizethető és példányonként megvásárolható
az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21.
telefon: 111—010, csekkszám: 05,915.111-46, MNB egyszám-
szám 46.

és az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci utca 22.
telefon: 185—612.

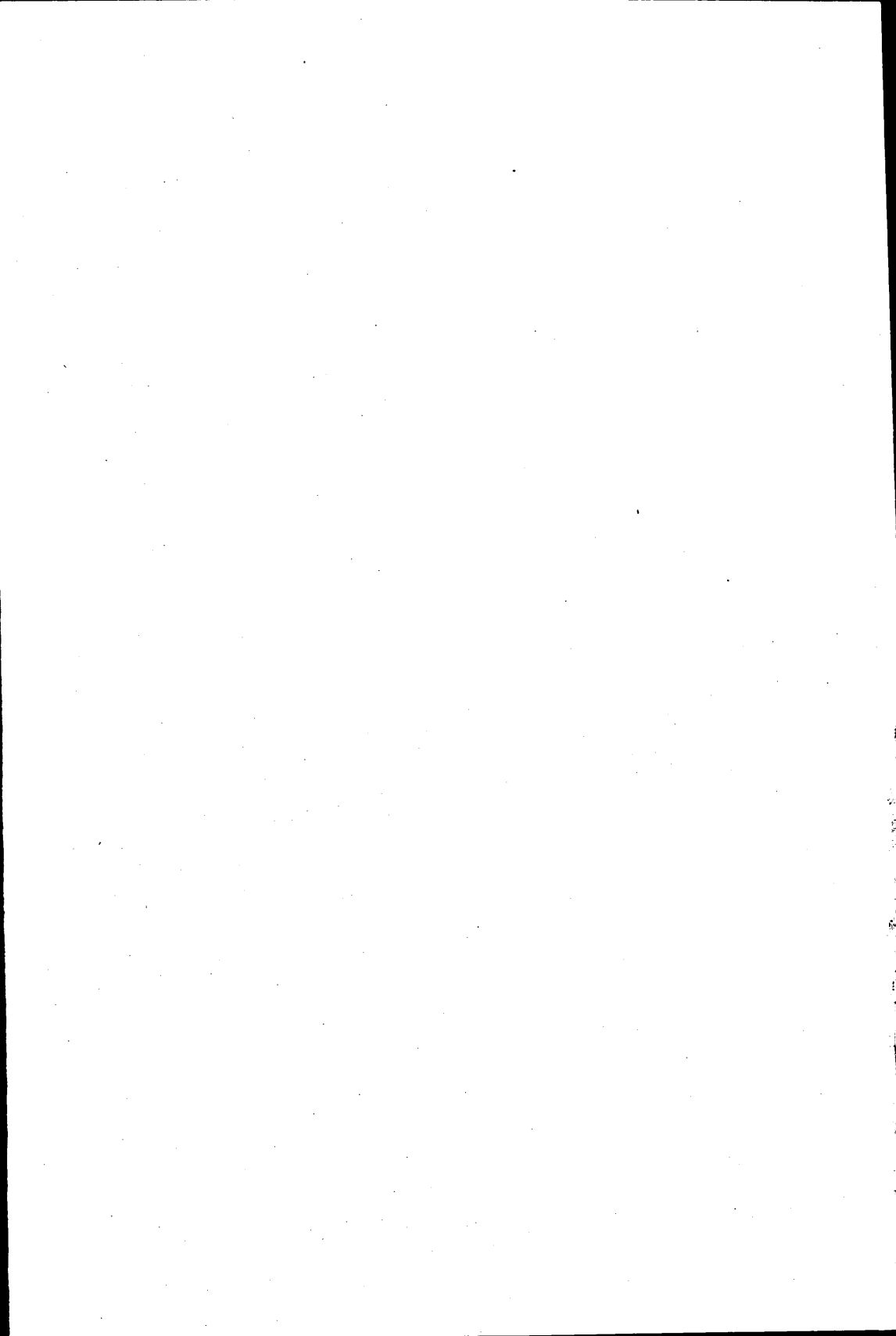
MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI, BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS
FOLYÓIRATA

LXXXV. ÉVFOLYAM
1969.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

<i>Berlász, Jenő</i> : Über die Vorbesitzer des Ransanus-kodex	97
<i>Csapodi Csaba</i> : Mekkora volt a Corvina-könyvtár?	122
<i>Csendes Katalin</i> : A képviselőház könyvtárának Ghyecz Ignác-gyűjteménye	352
<i>Kádár Zoltán</i> : A biológiai-orvosi könyvillusztráció születése	362
<i>H. Kohut Mária</i> : Az Arany Trombitának (1869), Táncsics lapjának kauciója	48
<i>Kollin Ferenc</i> : Prager-könyvek az antifaszizmus és a népfrontpolitika szolgálatában	239
<i>Kovács Magda</i> : A Pesti Hírlap cenzúrázása (1841—1844)	339
<i>Kulcsár Péter</i> : Ransanus epitoméjének kéziratai	108
<i>Markovits, Györgyi</i> : Les publications hongroises de la Résistance française	197
<i>M. Pásztor József</i> : Az Eszme („Szociális kultúrlap” 1919-ben)	42
<i>Sándor Pál</i> : Visegrádi utca 15.	1
<i>Sashegyi Oszkár</i> : Az állami könyvcenzúra állandósulása Magyarországon (1706—1725)	321
<i>Scher Tibor</i> : A holt-tengeri tekercesek művelődéstörténeti jelentősége	213
<i>Schönwald Pál</i> : Az Országos Propaganda Bizottság tevékenysége és kiadványai az 1918-as polgári forradalom alatt	20
<i>Szegfű László</i> : Anonymus és a kománok	220
<i>D. Szemző Piroška</i> : Heckenast és Vajda szerepe Jókai „A Hon” c. lapjának megindulásában	253
<i>Szűz Rezső</i> : A Táltos könyvkiadóról	37
<i>Terbe Lajos</i> : Magyar forradalmi könyvkiadás Szovjet-Oroszországban	10
<i>Tiszay Andor</i> : Különszámok és röpiratok a Szovjetunióról a két világháború között	29

KÖZLEMÉNYEK

<i>Carter, H.</i> — <i>Budai Gy.</i> : Tótfalusi Kis Miklós és a Janson-féle betűformák	136
<i>Dezsényi Béla</i> : A magyarországi hírlapkiadás és hírlapterjesztés múltjából	382
<i>Dezsényi Béla</i> : Az Országos Széchenyi Könyvtár korai kapcsolatai a szovjet könyvtárüggyel és könyvkiadással	277
<i>Dezsényi Béla</i> : A tudományos sajtó kutatás helyzetéhez Magyarországon a két világháború között	159
<i>Fallenbüchl, Zoltán</i> : Zur Geschichte der Ungarnkarte J. Ch. Müllers (1709)	141
<i>Gál István</i> : Bölöni Farkas Sándor angol—amerikai könyvjegyzéke	147
<i>Gál István</i> : Cobden állítólagos magyar történelme	380
<i>Gál István</i> : Az első Magyarországon nyomtatott angol nyelvű szöveg	149
<i>Indali György</i> : A kaposvári szabómunkások szakegyletének könyvtára	158
<i>Indali György</i> : Két szakszervezeti könyvtár a Horthy-korszak elején	57
<i>Kávássy Sándor</i> : A Tanácsköztársaság könyvtárügye Somogyban az egykori források tükrében	274
<i>Kovács Sándor Iván</i> — <i>Kulcsár Péter</i> : Bethlen Gábor könyvtárának újabban előkerült darabja	376
<i>Kozoca Sándor</i> : Ady-émlékek	388
<i>Krisztnókövich Béla</i> : Az anabaptista gyülekezetek frott hagyományai	373
<i>M. Gy.</i> : Bölöni Györgyné és Henri Barbusse	398
<i>Markovits Györgyi</i> : Fiatal magyar írók lapja: a „Keresztmetszet”	53
<i>M. Gy.</i> : „A gróf úr” és a cenzúra	93
<i>Sternberg J.</i> — <i>Tardy L.</i> : Magyar vonatkozású nyomdászati ritkaságok a moszkvai egyetemi könyvtárban	377
<i>Szecső Károly</i> : Adalékok az Egri Kaszinó Könyvtára reformkori történetéhez	155
<i>Szecső Károly</i> : Gárdonyi Géza egri könyvadományai	273
<i>Szigeti Kilián</i> : Mátyás király liturgikus kódexei	268
<i>Szűz Rezső</i> : A Genius—Lantos Kiadó	392

<i>Turányi Kornél</i> : Az első természettudományos ismeretterjesztő folyóiratok Magyarországon	62
<i>Zsoldos Jenő</i> : Ludwig Feuerbachot idézte-e Kemény Zsigmond?	151

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Bálint, Boris</i> : Az 1586-ra szóló krakkói magyar kalendárium felfedezése	168
<i>Borsa Gedeon</i> : Töredékesen előkerült két ismeretlen XVI. századi magyar nyomtatvány	401
<i>Dán Róbert</i> : Sylvester János héber betűi és forrásai	163
<i>Herepei János</i> : A XVII—XVIII. századi hazai könyvforgalom történetéhez	284
<i>Hervay Ferenc</i> : Ismeretlen XVI. századi magyarországi nyomtatványok	403
<i>Hervay Ferenc</i> : Még egy tíznyelvű Calepinus	405

FIGYELŐ

<i>Adorján Imréné</i> : Könyvkiállítás Kecskeméten	84
<i>Csapodi Csaba</i> : Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei	297
<i>Csapodi Csaba</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve	300
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Adalék a Victorinus-korvina történetéhez	170
<i>D. B.</i> : Hírlaptár Berlinben	121
<i>D. B.</i> : Kóhalmi Béla	407
<i>Da.</i> : A fényszedés fejlődése	180
<i>Domanovszky Ákos</i> : A „Shared Cataloging Program”	64
<i>Gombocz István</i> : Az IFLA 1968. évi konferenciája	70
<i>Herendiné Lakatos Éva</i> : Az Egyetemi Könyvtár Tanácsköztársaság-kiállítása	304
<i>Herendiné Lakatos Éva</i> : A Tanácsköztársaság plakátjai — kiállítás a Szabó Ervin Könyvtárban	181
<i>Horváth Viktor</i> : A Magyarországi Könyvészet (1472—1920) hasonmás kiadása	296
<i>Kamarás István</i> : A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve	178
<i>Keresztury Dezső</i> : A magyarországi korvinák kiállítása a Nemzeti Múzeumban	76
<i>Kóhalmi Béla</i> : Remete László tanulmánya: Szabó Ervin szocialista könyvgyűjteménye a Fővárosi Könyvtárban	79
<i>H. Lakatos Éva</i> : Fél évszázada	36
Megjelenés előtt áll a „Régi magyarországi nyomtatványok” első kötete (1473—1600)	80
<i>Mezey László</i> : A Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság működése 1961—68	294
<i>Mgy.</i> : A „száműzött-irodalom” német katalógusáról	175
<i>Mgy.</i> : A Magyar Tanácsköztársaság sajtójának repertóriuma	83
<i>Munkácsi Piroška</i> : Makky György ex libris kiállítása	85
<i>Nagydiósi Gézané</i> : Érdekes új szerzemények a nagyváradi könyvtárban	181
<i>Pusztai Jánosné</i> : 50 éves a moszkvai Nyekraszov Városi Könyvtár	305
<i>Remete László</i> : A Tanácsköztársaság Budapestje a korabeli rajzok tükrében	408
<i>S. G.</i> : Fikk László 1920—1969	252
<i>Salyámosy Miklós</i> : Az Universal-Bibliothek 100. évfordulója	81
<i>Somkuti Gabriella</i> : „Könyvtár és múzeum 1919-ben”	305
<i>Somkuti Gabriella</i> : Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei (1967)	172
<i>Somkuti Gabriella</i> : Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei (1968)	416
<i>Sz. J.</i> : A legújabb kori belgiumi francia irodalom bibliográfiája	181
A százazredik hazai gyártású fénylyukkártya	420
<i>T. A.</i> : Útcát neveztek el a fővárosban Dienes Lászlóról	75
<i>Takács József</i> : A szerzői jog új szabályozása	409
<i>Tombor Tibor</i> : A római restauráló tanfolyam könyvvédelmi tanulságai	414
<i>V. K.</i> : Kiállítás a könyvklubban	81
<i>V. K.</i> : Francia könyvkiállítás	82

SZEMLE

<i>Artelt, W.</i> : Wege und Ziele (Ism. <i>Bugyi Balázs</i>)	90
<i>Beels-Peskens</i> : Heraldiek in het ex libris (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	87
<i>Beiträge zur Geschichte des Buchwesens</i> (Ism. <i>Wic Györgyné</i>)	316
<i>Benutzungsführer der Deutschen Bücherei Leipzig</i> (Ism. <i>Firayó Lászlóné</i>)	191
<i>Bihari Mihály</i> : Egy gyorsíró feljegyzései (Ism. <i>D. B.</i>)	423

Bilderchronik (Ism. <i>Dávid Katalin</i>)	189
Biblioteca Academii Republicii Socialiste Romania 1867—1967 (Ism. <i>Tóth András</i>)	318
H. Boros Vilma: Széchenyi István hátrahagyott iratainak története (Ism. <i>Kőhegyi Mihály</i>)	421
Buch und Schrift von der Frühzeit bis zur Gegenwart (Ism. <i>T. A.</i>)	90
Chadwick, J.: The decipherment of Linear B (Ism. <i>Vekerdi József</i>)	183
Cockburn, P.: The Years of the Week (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	191
Dembowska, M.: Documentation and Scientific Information. Outline of Problems and Trends (Ism. <i>Büky Béla</i>)	424
The Dewey Decimal Classification (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	428
Dümmerth Dezső: Pest város társadalma 1686—1696 (Ism. <i>Tóth András</i>)	308
Fráter Jánosné: Az MTA Történettudományi Bizottságának működése 1854—1949 (Ism. <i>Kőhegyi Mihály</i>)	421
Gustavino Gallent, G.: El deposito legal de obras impresas en España (Ism. <i>Tóth András</i>)	428
A II. helvét hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve (Ism. <i>Holl Béla</i>)	187
Hiller, H.: Zur Sozialgeschichte von Buch und Buchhandel (Ism. <i>Wix Györgyné</i>)	430
Horváth Árpád—Pap János: Technikatörténet (Ism. <i>Móra László</i>)	313
Hoványi Gábor: Nem hagyományos osztályozó rendszerek és eljárások (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	424
Ifjú szivekben élek? Vallomás Adyról. (Ism. <i>Wintermannel István</i>)	422
Jahrbuch der Deutschen Bücherei 1968 (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	189
Jakó Zsigmond: Bibliofilia lui Cipariu. A bibliofil Cipariu (Ism. <i>Szász Zoltán</i>)	186
Johannes Tralow. Leben und Werk (Ism. <i>Da</i>)	316
Két újabb német rövidítésgyűjteményről (Ism. <i>Moravék Endre</i>)	427
Der Malik Verlag. (Ism. <i>Kollin Ferenc</i>)	315
Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai (Ism. <i>Csöka J. Lajos</i>)	184
Manzi, P.: Annali della stamperia Stigliola a Porta Reale in Napoli (Ism. <i>Tombor Tibor</i>)	185
Minajev, J.: Ekszlibrisz (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	431
Munkás-ének 1919—1945 (Ism. <i>B. I.</i>)	311
Műszaki nagyjaink (Ism. <i>Móra László</i>)	312
Ötven év (Ism. <i>Remete László</i>)	86
A régi Anglia hétköznapijai (Ism. <i>D. B.</i>)	91
Scheiber Sándor: Héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákban (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	307
Standa, J.: Exlibrisy (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	88
Sticker, B.—Klenm, F.: Wege zur Wissenschaftsgeschichte (Ism. <i>Bugyi Balázs</i>)	429
Szabó Ervin 1877—1918 (Ism. <i>Pálvolgyi Endre</i>)	310
Szeged múltja írott emlékekben (Ism. <i>Tóth András</i>)	314
Tanulmányok Tolna megye történetéből (Ism. <i>Tóth András</i>)	314
A tárgyszó és a tárgyszó-katalógus (Ism. <i>Faragó Lászlóné</i>)	426
Tomescu, M.: Istoria cărții românești de la incepturi pînă la 1918 (Ism. <i>Gáldi László</i>)	318
Tóth Ede: Mocsáry Lajos élete és pályakezdése (Ism. <i>Szász Zoltán</i>)	309
Trzinadlovski, J.: Institut national Ossolinski 1817—1967 (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	88
Vinárek, J.—Téšitel, A.: Knihovny v USA (Ism. <i>Sárkány Éva</i>)	431
Volum festiv ocașia centenarului Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România (Ism. <i>Tóth András</i>)	89
Vrchotka, J.: Dejiny Knihovny Narodniho Muzea v Praze 1818—1892 (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	317
Zawadzki, R.: Rozwój i działalność publicznych bibliotek powszechnych w Dolnym Śląsku w latach 1945—1964 (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	190

BIBLIOGRÁFIÁK

Állam- és jogtudományi bibliográfia (Ism. <i>Takács József</i>)	192
Allony, N.—Loewinger, D. S.: The Institute of Hebrew Manuscripts. List of photocopies in the Institute III. (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	194
Az antifasiszta ellenállási és partizánharcok válogatott irodalmának bibliográfiája (Ism. <i>ngy</i>)	92
Arnon, J.: Abraham ben Abraham (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	435
Artistik. Auswahl-Bibliographie (Ism. <i>Berczeli Károlyné</i>)	95
Bibliografia przekładów z literatury węgierskiej w Polsce (Ism. <i>Izsépy Edít</i>)	94
Creșterea colecțiilor. Caiet selectiv de informare. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste Romania (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	306

Egy fontos hungarika-bibliográfiáról (Ism. <i>mg</i>)	193
Együtt van Budapest története bibliográfiájának mind a hat kötete (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	319
Gorkij-bibliográfia (Ism. <i>T. L.</i>)	435
Korrajz és vádirat. Válogatás a XX. sz. német prózairodalmából (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	434
A külföldön (nyugati országokban) 1945-től megjelent magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke (Ism. <i>M. Gy.</i>)	193
Magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke (Ism. <i>Bükyné Horváth Mária</i>)	432
Magyarország és az UNESCO. Sajtóbibliográfia (Ism. <i>B. Veregy Katalin</i>)	212
A magyarországi dalosmozgalom 100 éve 1863–1963 (Ism. <i>Remete László</i>)	93
Mayer, L. A.: Bibliography of Jewish Art (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	194
Odqwis, D.: Current Swedish periodicals and serials: Engineering and related Subjects 1968 (Ism. <i>Wix Györgyné</i>)	306
Onoranze a Vico nel III. Centenario della nascita (Ism. <i>Tombor Tibor</i>)	195
Práger Miklós: Marx és Engels művei magyarországi kiadásainak bibliográfiája (1945–1965) (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	320
Tolnai György: Az újkori világtörténet magyar nyelvű irodalmának bibliográfiája (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	434
Zeitschriften Ost-Mitteleuropas und der Sowjetunion in Wiener Bibliotheken I–IV. (Ism. <i>Batári Gyula</i>)	433

SÁNDOR PÁL

Visegrádi utca 15.

A Visegrádi utca 15. számú házon a márványtábla — ellentétben sok más házzal — nem azt hirdeti, hogy épült ekkor és ekkor, ilyen és ilyen stílusban, alkotója ez és ez — hanem arra a történelmi tényre emlékeztet, hogy ebben a házban kapott otthont egy fél évszázaddal ezelőtt, 1918 őszén az akkor megalakult Kommunisták Magyarországi Pártja és lapjának, a *Vörös Újságnak* a szerkesztősége.

Ez a történelmi emléktábla persze már jóval a felszabadulás után került a ház falára, de az ütött-kopott újlipótvárosi bérház már sokkal korábban bevo-nult, ha még nem is a hivatalos történelemben — ezt megakadályozta a Horthy-rendszer, amely az első világháborút követő forradalmi idők minden dokumen-tumát igyekezett kitorölni az emberek emlékezetéből és számúzni a történelem lapjairól —, de irodalmi és művészeti alkotásokba.

1930 körül, miután berlini emigrációjából a fenyegető fasiszta veszély elől a Szovjetunióba ment, körülményes kerülő úton levelet kaptunk a költő és filmesztéta BALÁZS Bélától, amelyben kért bennünket, készítsünk fényké-pek a Visegrádi utca 15. számú házról, mert Moszkvában egy filmet szándé-koznak forgatni, amely a magyar szocialista forradalom idején játszódik és a történelmi hűség kedvéért a díszleteket korhűen akarják felállítani. (Hogy elkészült-e ez a film, sajnos nem gondoltam rá, hogy a felszabadulás után ismét közöttünk élő BALÁZS Bélától megérdeklődjem).

Irodalmi mű témájává pedig LENGYEL József avatta, aki a párt megalakulásának tizedik évfordulójára 1929 októberében berlini emigrációjában *Visegrádi utca* címen könyvet írt, amely azután 1932-ben KUN Béla előszavával Moszkvában, majd a felszabadulás után Budapesten több kiadásban is meg-jelent és új kiadás készül most a forradalom félszázados jubileuma alkal-mából is.

LENGYEL József könyvét annak idején „történelmi riportáznak” neve-
te. „Nem is regény, életrajz vagy történelem — írja az eredeti kiadás előszavá-
ban. — Azért készült, hogy megtartsa azokat a tényeket, amelyeket láttam
s amelyek az ügy szempontjából — úgy hiszem — lényegesek. Az ügy: a forra-
dalom, a proletárdiktatúra, a KPM keletkezése, harca, hibái, jövője.”

Nem véletlen, hogy a könyv címül az utca, a ház nevét választotta,
hiszen a kezdet, az elő lépések — a győzelmes előretörés veszélyekkel és hibák-
kal terhesen, de a jövő megalapozása is — ebben a környezetben, néhány kis
szobában és pár nagyobb teremszerű helyiségben történtek meg. Azokon az
apró gondokon és szűköségeken is — ahogyan barátok szerény lakószobáiból,
szíveségből átadott helyiségekből, hiányos felszerelésekből történelem lett —
keresztülvilágít az az önfeláldozó lelkesedés, hit és meggyőződés, amely a párt

alapítóit és legelső híveit átfűtötte, tette, áldozathozatalra készítette, a veszélyek és a rendőri brutalitások, az ellenforradalmárok akciói elviselésére képessé tette.

A mai fiatalok előtt — a szocializmus építése éveinek biztonsága közepette — bizonyára nehezen érthetők a féllegális, majd illegális megkövetelte apró leleményességek, sokszor naiv fondorlatok, amelyekkel lakásadókat, környezetet, hatóságokat meg kellett téveszteni a sokoldalú és csekély eszközökkel nagy eredményeket elérő tevékenység igazi természetét és célját illetően, ahogyan a *Vörös Újság*ot szerkesztteni, rendeletek kijátszásával és a politikai nyomások elhárításával nyomdáról, papírról gondoskodni, megfelelő munkatársakat toborozni kellett, a pártszervezés, az agitáció és propaganda változatos és egyre nagyobb feladatokat és felelősséget igénylő munkájáról nem is beszélve.

Jól érzékelteti ezt a miliót LENGYEL József, amikor azt írja: „Visegrádi utca. A KMP központja. Csak ha elhagyunk minden hasonlatot gyűjtőmedencéről, kristályosodó pontról, hadseregfőhadiszállásról, lázas munkáról, akkor kapunk igazi fogalmat a párt központjáról. Általában a pártközpont, nevezetesen az első központ a Visegrádi utcában semmiféle hasonlattal le nem írható.”

És szükséztűségében is érezhető az a feszült drámaiság, amely az egykori résztvevő FONYÓ Sári visszaemlékezéseinek rövid tényközlései mögött rejlik, amikor a Vyx-jegyzék által sarokba szorított Károlyi Mihály átadta a hatalmat a magyar proletariátusnak, a gyűjtőfogházban a két munkáspárt vezetői aláírták az egységokmányt és proklamálták a proletárdiktatúrát. „Egy szakasz vöröskatona vonult be a Munkások, Szegényparasztkok és Vöröskatonák Tanácsa vezérének, a Kommunisták Magyarországi Pártjának helyiségébe, hogy védje azt.”

A régi Visegrádi utcai gárda tagjai aztán a Tanácshatalom különböző szerveibe, immár a győztes forradalom új támaszpontjaiba szóródtak szét, a volt Hungária szállóba, a „Szovjetházba”, a Budapesti Hírlap egykori szerkesztőségi szobáiba, miniszteriális épületekbe, majd ki a frontra, hogy tollal, szóval és fegyverrel védjék az új proletár hazát.

De sem ezzel a győzelemmel, sem az első magyar proletárdiktatúrának a nyugati imperializmus fegyveres segédcsapataival történt leverésével nem fejeződött be a Visegrádi utca 15. sz. ház története. Maga a ház ugyan a fehérterror hónapjaiban és a megszerveződött, „konszolidálódott” ellenforradalom éveiben némileg elmosódott az emberek emlékezetében, de a párt hamarosan felocsúdott a vereségokozta aléltságából, — most már teljes és mély illegáltságban — újjászerveződött és megkezdte földalatti munkáját a forradalmi szellem ébrentartására, a szétzúzott szervezetek reorganizálása és az osztályöntudatos munkásság és parasztság kommunista mozgalmának kiterjesztése és megszilárdítása érdekében.

A párt azonban kezdettől fogva tisztában volt azzal, hogy a csak legális munka — bármily erőfeszítések történnek is, bármily sok hősi cselekedetet kell is érte hozni és bármily fájdalmas áldozatokat és veszteségeket kell is vállalni — nem lehet eléggé eredményes és széles tömegeket átfogó, ezért szükség van az illegális és legális tevékenység összekapcsolására. Számos kísérlet történt ezért az illegális megszabta szűk keretek áttörésére és a párt története nem egy sikert könyvelhet el ezen a téren.

Az 1925 tavaszán megalakult Magyarországi Szocialista Munkáspárt

hamarosan nagy tömegbefolyásra tett szert és mind Budapesten, mind vidéken erős szervezeteket épített ki, eredményesen harcolt a KMP irányítása alatt a dolgozók szabadságjogaiért, a demokratikus köztársaságért és az új földreformért. Az MSzMP vezetőinek sorozatos letartóztatása, a hatósági üldözés fokozódása 1928-ban ugyan lehetetlenné tette az MSzMP további legális működését, de felváltották e munkájában a legális munkásszervezetekben, a szociáldemokrata pártban, a szakszervezetekben és munkáskultúrszervezetekben kiépült kommunista csoportok. Erőfeszítések történtek önálló szervezetek létesítésére is, mint az Általános Munkásszövetség, a Szakszervezeti Ellenzék és a „féllegális”, engedély nélkül működő kultúrszervezetek.

A párt igyekezett híven követni a lenini útmutatást, amely a sajtónak mint propaganda eszközhöz és szervezőnek nagy szerepet juttat és a külföldön megjelentetett és onnan az országba csempészett lapok mellett, mint a bécsi *Proletár* és *Vörös Újság*, a bécsi, majd prágai *Új Március*, arra törekedett, hogy a párt illegális lapjain (*Kommün*, *Kommunista*, *Ifjú Proletár*, stb.) kívül itthon is próbálkozzék legális sajtó megteremtésével.

Az első tartós, nagysikerű és szélesebb tömeghatást elérő ilyen orgánus a 100% c. „irodalmi és művészeti kultúrszemle” volt, amely 1927-től 1930-ig TAMÁS Aladár szerkesztésében a párt irányítása alatt nemcsak széleskörű politikai és ideológiai munkát végzett, hanem a párt és a mozgalom számára igen sok aktívát is nevelt, és az égisze alatt országsszerte alakult és működő szavalókórusok szervezeti formájában a kommunista mozgalom nem jelentéktelen szektorát alkotta.

A rendőri elnyomás következtében megszűnt folyóirat pótlására — rövidebb életű lapok, mint a GEREBLYÉS László által szerkesztett *Forrás* után — 1931-ben indult meg most már nem irodalommal álcázott, hanem „társadalomtudományi folyóirat”, a *Társadalmi Szemle*, amelynek főszerkesztője MADZSAR József, felelős szerkesztője pedig e sorok írója volt.

A Magyar Tudományos Akadémia programjába vette, hogy a pártnak a Horthy-rendszer idején megjelent folyóiratainak történetét önálló monográfiákban elkészíti, ez meg is történt már a 100% esetében, de a *Társadalmi Szemle* és a többi folyóiratok történetének megírása még várta magára. E sorok még ideiglenesen sem akarják e hiányt pótolni. Ezúttal csupán a Visegrádi utca 15. sz. háznak a kommunista mozgalomban a kommün leverése után jutott szerepére szeretnék visszaemlékezni és a történetét, amely a proletárdiktatúra kitörésekor megszakadt — folytatni.

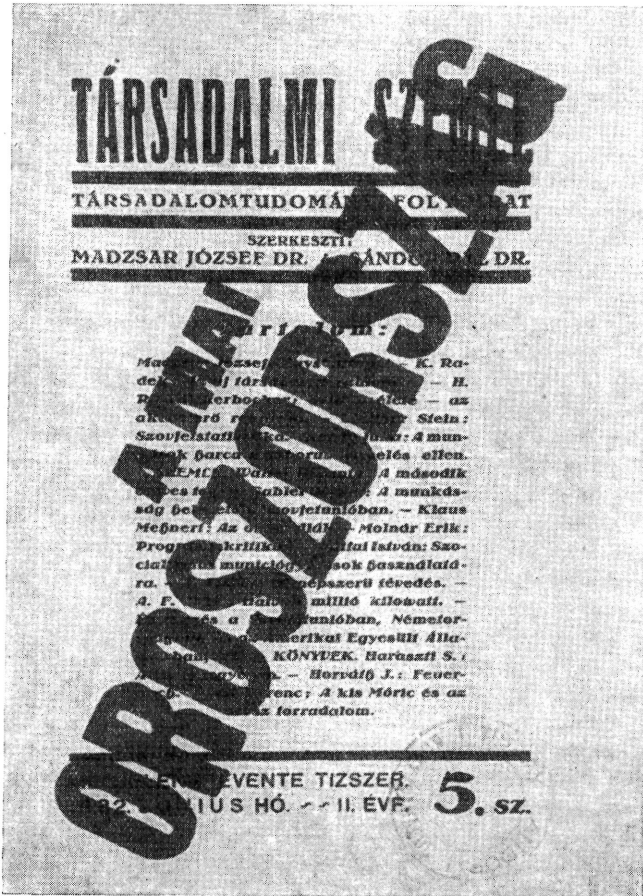
A dolog ugyanis úgy alakult, hogy miután a *Társadalmi Szemle* szerkesztősege elhelyezése MADZSAR Belgrád rakparti lakásán — ahol feleségének MADZSAR Alice-nak mozgásművészeti iskolája volt és ennél fogva ott sokan megfordultak a nap minden órájában — nem bizonyult célszerűnek, úgy határoztunk, hogy én keresek alberletí szobám helyett olyan lakást, amelyben a szerkesztőségi és „kiadóhivatali” munka — ha szabad egy elvtárs, a mozgalom mártírjaként elpusztult WOLFF Sándor jórészt társadalmi tevé-vevésését e nagyképű kifejezéssel illetni — elvégezhető.

Akkoriban véletlen szerencsének tulajdonítottam, ma már azonban vizsgálódva a körülményekre, élek a gyanúperrel, hogy a véletlennek nem sok szerepe volt abban, hogy sikerült a Visegrádi utca 15-ben a II. emelet 1. számú egyszobás garzonlakást megkapnunk.

Senki se gondoljon arra, hogy talán a „hatóságok” keze volt a dologban, hogy esetleg a lakást jól szemmel lehetett tartani, vagy hogy egyes lakótársak

orra alá. Ez a képies kifejezés eléggé pontosan megszabja ez ellenzéki magatartás mértékét: nem valószínű, hogy lelkesedett volna egy újabb proletárdiktatúráért, amely államosítja a Visegrádi utcai hatalmas háztömbjét és egyéb bérházait, amelyek jövedelme egyedülálló idős ember létére gondtalan és

kedvteléseinek áldozható életet biztosított neki süppedő szőnyegei, szobrai, képei és egyéb műkincsei társaságában. Ugyanakkor azonban kárörvendő, széles mosollyal vett tudomásul minden kellemetlenséget, politikai és gazdasági nehézséget, amely a Horthy-rendszert érte és ha kockázatmentesen támogathatta a rendszer ellenzőit, szívesen megtette.

Regényíró számára érdekes feladat lenne különködéseinek és sajátos miliójének a megrajzolása, a magam részéről — visszaidézve markáns, gúnyos, időnkint harsányan nevető arcát — ez a harsányság és gúny már szinte politikai tüntetésszámba ment — nem tudok mást mondani, mint hogy valóságos balzaci figura volt.

Egyes távoli célzásaiból ítélve gondolom most, hogy tisztában volt vele, miféle szerkesztőségeknek adja ki a lakást és az akkori viszonyokhoz képest

feltűnően alacsonyan megszabott bére is arról árulkodik, hogy nem volt ellene a történelmi hagyományoknak az ő házához kapcsolódó folytatása.

Viszont nemcsak ez a szimpátia, hanem az olcsóság is sokat nyomtat nálunk a latba. Ma már bevallható, hogy a folyóirat megjelentetésének nemcsak a hatóságok, a politikai viszonyok támasztottak nehézségeket, hanem az akkor kibontakozó általános válság okozta nagyarányú pénztelenség és létbizonytalanság is, hiszen mondanom sem kell, hogy a legenda a guruló rubelekről szószerint a legendák birodalmába tartozott és minden szám előállításának a költségei — pedig a szerkesztők és a munkatársak mindent „társadalmi munkában” végeztek — vagyis a nyomdászámra kiegyenlítése és az előfizetőknek küldött példányok portóköltségei állandó gonddal jártak és mindennapi erőfeszítéseket igényeltek. Szinte szüntelenül előttünk lebegett a veszély — és a szegény —, hogy nem is rendőri beavatkozás, politikai terror, hanem a pénztelenség teszi lehetetlenné a lap további megjelenését.

Anyagi gondjainkat persze éppúgy álcáznunk kellett, mint az illegális párthoz való kapcsolatainkat — és pedig mind a nyomdával, mind a hatóságokkal szemben. A történelmi hűség kedvéért azonban el kell ismernem, hogy a nyomda — a Pannónia nyomda, amelynek tulajdonosa, a nyilasok áldozatává vált Nádor Zoltán elvtárs — nem csekély kockázatokat vállalt — ígéretésektől fenyegetésig bőven volt része mindenben a politikai rendőrség részéről —, de messzemenő előzékenységet is tanúsított (árban, hitelben, stb.) velünk szemben, s mivel egy családi vállalatról volt szó, amelyben kizárólag rokonok, testvérek, após, sógorok, dolgoztak, a magunk részéről azzal viszonyoztuk, hogy elvtársak, akik bankban, cégeknél, üzemekben dolgoztak, igyekeztek a vállalatuktól a nyomdának üzleti nyomtatvány-megrendeléseket szerezni.

Ilyen apró-cseprő problémák mellett annál nagyvonalúbbak voltunk a hatóságokkal összefüggő kérdésekben. Az előfizetőkéről kétféle kartotékokat vezettünk. A tényleges előfizetők kartotékjai — egyéb iratokkal együtt — az Általános Takarékpénztár egyik fiókjánál, ahol GEREBLYÉS László és felesége tisztviselők voltak, bérelt safeben rejtőztek, ugyanakkor a szerkesztőség kartotékokat vezetett fiktív előfizetőkéről — kezdve Gratz Gusztáv volt külügyminiszterrel és Träger államügyésszel, folytatva országgyűlési képviselőkkel, ügyvédekkel, orvosokkal, stb. — akiknek a rend kedvéért időnkint küldtünk is egy-egy mutatványszámot és WOLFF elvtárs szorgalmasan beírta a kartotékokba a be nem folyt összegeket.

Bármily naivnak tetszik is ma már ez a fogás, sok előnnyel járt. Már az is érdekes volt, hogy közéleti nagyságaink soha nem küldték vissza a lapot, tehát — ki ezért, ki azért — de érdeklődéssel olvasták. (Szemák hírhedt tanácselnök a Gárdonyi-féle könyvkereskedésben példányonként mindig megvásárolta gyakran be-benézve az üzletbe, ha a megjelenés történetesen késett, hogy kapható-e már, nyilván nem azért, mert égett a vágtyól, hogy sürgősen tájékozdjék a világ soráról és a társadalomtudomány legújabb eredményeiről).

A letartóztatásunkkor tartott házkutatás során, amikor a detektívek mint az éhes farkas kaptak a kartotékdoboz után, látni kellett volna elsavanyodott arcukat, amikor olyan „köztiszteletben álló” neveket találtak, akiknél nem is mertek érdeklődni, hogy valóban előfizetők-e. Enyedy vizsgálóbíró előtt pedig demonstrálhattuk, hogy anyagilag is rendben van a szénánk és legális, sőt nyereséges vállalkozásról van szó. (Ha esetleg itt-ott érdeklődtek is, ami feltehető és a megkérdezettek arra hivatkoztak, hogy kaptak ugyan időnkint lapokat, de az előfizetést nem küldték be, ez mit sem bizonyított, leg-

feljebb ijedtségüket és emiatt „tagadtak”, vagy zsugoriságukat, hogy ingyen elfogadták a lapot).

Sőt, amikor a vizsgálóbíró feltette nekem a kérdést, nem találok-e különösnek, hogy ha kommunistagyanús egyéneknél a detektívek házkutatást tartanak, mindig találnak *Társadalmi Szemlét*, szemrebbenés nélkül válaszolhattam, hogy a *Társadalmi Szemlé*t minden, szociológia iránt érdeklődő ember olvassa Magyarországon, és ha nem csak „kommunistagyanúsaknál” tartanak házkutatást, hanem vezető politikusoknál, professzoroknál, stb. akkor azoknál éppúgy megtalálnák a folyóirat példányait. (Mellesleg, ebben volt is némi igazság, mint a felszabadulás után bírának és ügyészeknek tartott előadásaim során kitűnt.)

Nos, visszatérve a Visegrádi utcához, a háziúr azok közé az olvasók közé tartozott, akik valóban őszinte érdeklődéssel viseltettek a lap iránt és időnkint a szakácsnőjével kérdeztette, megjelent-e már az új szám.

Hamarosan rá kellett jönnöm, hogy a Visegrádi utca emléke még sokakban nem mosódott el és a *Társadalmi Szemle* megjelenése és pedig a *Vörös Újság* szerkesztőségének, és a KMP párthelyiségének az egykori házában nemcsak elevenné tette ezeket az emlékképeket, hanem a szebb jövőbe vetett reményeket is felébresztette bennük.

Erről tanúskodtak azok a biztató pillantások és meleg kézszorítások, amelyekben „előfizetés” vagy a kiadásunkban megjelenő könyvek vásárlása címén a „kiadóhivatalt” felkeresőktől részesültünk. A bátrabbak nyíltan is beszéltek róla, az idősebbek, a forradalmi napok átélői akkori élményeiről is beszámoltak és céloztak rá, hogy több mint szimbólumként fogják fel azt, hogy éppen ebben a házban ütöttük fel a sátorfánkat.

Még világosan előttem van MADZSARNAK a jólelkű mosolya, amellyel se nem cáfolta, se nem erősítette meg ezeket a kombinációkat és hagyta, hogy bizonyos nimbusz vegye körül a szerény lakást, sőt — a sötét valóság, a kegyetlen társadalmi rendszer, a feneketlen nyomor, az átkos munkanélküliség lidércnyomása alól való szabadulásként mintegy vágyálom helyett — kezdetleges legendák is szárnyra keljenek.

Érkeztek aztán levelek is, jóakarató figyelmeztetések, hogy talán nem is tudjuk, milyen veszedelemben forgunk, amikor éppen ebben a házban tanyázunk, aggódó-szabadkozó sorok, hogy szívesen felkeresnének bennünket, de hát az a ház, amelyben . . . stb. számukra rossz ómen. De nem kis számban jöttek szitkozódó, gyalázkodó levelek is, amelyekben fenyegetőztek, hogy nem lesz még egyszer Magyarországon „prolidiki” és „kinyírnak” bennünket mind egy szálíg, ha nem szüntetjük meg gyalázatos aknamunkánkat.

Voltak aztán humoros kalandjaink is. Két ilyenről hadd számolok be, egy „politikairól” és egy magánügyesről. Nem volt titok előttünk, hogy a látogatók között, akik előfizetni vagy a lapban hirdetett könyveinket megvásárolni jöttek, akad egyszer-egyszer detektív is, aki vásárlás ürügyén körülnéz a házunk táján és szaglászni próbál.

Egy ízben egy ilyen fiatal kezdő keresett fel, akinek első szavából kitűnt, hogy fogalma sincs azoknak a könyveknek a tárgyáról, amelyek „érdeklik” és meg akarja őket vásárolni. Zavarában egy csomó könyvet összeszedett már és erre én udvariasan felajánlottam neki, hogy ne kelljen cipelnie, postán feladjuk a csomagot és ártatlan, „üzleti” képpel megkérdeztem, hogy a lakására vagy a hivatalába küldjük-e? — A hivatalba? — mormogta maga elé, zavarosan, töprengő arccal, gyanakodva. — Hát a gróf Vagyázó Ferenc utcába —

feleltem szende mosollyal (itt volt a politikai rendőrség). Lángvörös lett a képe és egyáltalán nem találva fel magát valósággal kihátrált a szobából. A könyvek maradtak.

Egy másik alkalommal: egy látogató szintén összeszedett egy köteg könyvet és ő kért, hogy adjuk fel a csomagot postán. Megadta a címét. A lipótmezői tébolyda. Gyanakodva néztem rá, nem akar-e — politikai ellenségként — gúnyt űzni belőlem. Megértette a pillantásomat, előszedte a tárcáját és egy igazolványt mutatott. Nem orvos, nem ápoló, hanem ápol. — Tetszik látni, szabad kijárásom van — mutatta az írást. Az arcom mostmár bizonyára szorongó érzésről tanúskodhatott, mert hogy megnyugtasson, gyorsan hozzátette: — Ne tessék aggódni, nem vagyok elmebeteg. Hanem tetszik tudni, megöltem valakit és hogy ne állítsanak a bíróság elé, a családom becsukatott a bolondokházába . . . Ezúttal bizony én szerettem volna kihátrálni a szobából.

Az egy szobából álló „szerkesztőség” és egyben „kiadóhivatal” szűkössége lassankint akadályozta mindkettő munkáját. MADZSAR ugyan délelőttönként a Rákóczi úti Ostende kávéházban rezideált és fogadta a szerzőket, hogy megbeszélje velük a benyújtott kéziratokat, de abban az időben — ma persze ezt nehéz felfogni — a feketekávé költségei is komoly terhet jelentettek, a MADZSAR és egyes szerzők körül szaglászó detektívek fel-feltűnedezése is zavarólag hatottak. Mindinkább sürgetővé vált egy nagyobb lakás kibérlése, ami hamarosan meg is történt — Sziget utca 19/b alatt egy kétszobás lakásé, ahol pár hónappal később aztán az egész szerkesztőséget le is tartóztatták — de a lökést ehhez az elhatározáshoz mégis olyan esemény adta, amely ismét a Visegrádi utcai ház történetéhez tartozik. Sokkal részletesebben — regénybe illően — kellene megrajzolni a háztulajdonosnak már aposztrofált balzaci figuráját ahhoz, hogy a helyzet — mai szemmel nézve — komikumát kellőképp élvezni lehessen. Így csak röviden regisztrálok, és ezzel le is zárom a történetet.

Egy nap elkezdtek beállványozni a ház utcai frontját. Renováláshoz készülődtek. Az állványok — nádfüggönyökkel óva a járókelők testi épségét — eltakarták szem elől a házat. S amikor a festés elkészült és lebontották az állványokat, a nád alól égővörös színpompában tárult elénk az épület. Kivirított egész a Szent István körútra, szinte lángolt a szürke, kormos, málló vakolatú régi házak között. Sietve pakoltunk.

Még ma is élénken el tudom képzelni a háztulajdonos gunyoros arcát, önelégült örömét, amiért így újból „büntethetőséget kizáró” módon borsot tört az általa inkább megvetett, mint gyűlölt Horthy-rendszer orra alá. Hogy a mi gondjaink eggyel szaporodtak, az valóban eltörpült a „vörös ház” forradalmi jelképeként életrekeltése mellett.

PÁL SÁNDOR: VISEGRÁDI UTCA 15 — DAS HAUS DER PARTEI SEIT 1918

Anläßlich des 50. Jahrestages der Gründung der Kommunistischen Partei Ungarns möchte der Verfasser die Erinnerungen an jenes Haus lebendig werden lassen, in dem die erste Parteizentrale und die Redaktion ihres Presseorgans 'Rote Zeitung' untergebracht waren.

Ein neues Moment in diesem Rückblick liegt darin, daß die Geschichte dieses Hauses nicht wie in den bisherigen literarischen Aufsätzen damit endet, daß sowohl die Parteileitung, wie die Redaktion nach der Ausrufung der Diktatur des Proletariats in ein entsprechend größeres und würdigeres Gebäude umzogen, sondern daß der Verfasser weiterhin darüber informiert, wie in den Jahren 1931—1932 die Redaktion und der Verlag der 'gesellschaftswissenschaftlichen Zeitschrift' der illegal arbeitenden Partei 'Gesellschaftliche Rundschau' in eben diesem Hause tätig waren.

Der ehemalige Direktor der Zeitschrift erinnert an den schweren Kampf des Blattes gegen die Behörden, die mit Spitzfindigkeit und Schlaueit überlistet werden mußten, an die Abwehr aller Schwierigkeiten und Hindernisse und ebenso an alle Zeichen von Sympathie, Besorgnis und Vertrauen, die ihnen von der ständig zunehmenden Zahl ihrer Anhänger entgegen gebracht wurden.

Er beschreibt einige typische Grundzüge dieser Zeit und skizziert komische und tragikomische Szenen, um den neuen Generationen das Milieu lebendig zu veranschaulichen, in dem die alltäglichen und zugleich historischen, großen und kleinen Ereignisse der illegalen Bewegung abliefen.

TERBE LAJOS

Magyar forradalmi könyvkiadás Szovjet-Oroszországban

I.

A Pétervárott 1917. nov. 7-én diadalmaskodó oroszországi szocialista forradalomnak több éven keresztül nehéz harcot kellett vívnia az ellenforradalommal és csak 1921-ben tudott véglegesen győzedelmeskedni egész Oroszország területén. A küzdelem éveiben az orosz tanácskormány által felszabadított magyar hadifoglyok Oroszország minden nagyobb városában odaálltak a proletariátus ügye mellé. Részvételüknek nem csekély szerepe volt a győzelem kivívásában. Őket politikai tudással is fel kellett fegyverezni: forradalmi könyvek, röpiratok, újságok kiadására volt szükség. A felszabadult foglyok, akik átérték az Oroszországban kibontakozó proletárforradalmat, érezték, hogy hasonló mozgalom fog kialakulni saját hazájukban is. Minden nagyobb városban, ahol magyar foglyok nagyobb számban éltek, akadtak hivatott vezetők, képzett szocialisták, akik pártszervezet létesítését kezdeményezték és igyekeztek elmaradottabb bajtársaikat is megnyerni a forradalom ügyének. Másik fontos célkitűzés volt: az orosz proletariátus ellen a fronton harcoló honfitárs katonák körében folytatandó propaganda elősegítése. Ezekhez a magyar frontkatonákhoz — repülőgépen vagy más módon — háború- és imperializmusellenes nyomtatványokat juttattak el. Ilyen körülmények között bontakozott ki, az 1917–1921 években, hazánktól távol, Oroszország területén az az aránylag kis terjedelmű, de hatása miatt mégis jelentős magyar forradalmi sajtó és könyvkiadás, amely újságokkal, könyvekkel, röpiratokkal, agitációs anyaggal tudta ellátni az akkor alakuló szovjet állam területén a világforradalom magyar harcosait, a szovjethatalom ellen vezényelt magyar frontkatonákat és a fogolytáborokban élő vagy a táborokon kívül dolgozó hadifoglyokat, akik mindnyájan örültek annak, hogy a forradalom véget vetett a háborúnak, és minél előbb haza akartak jutni.

II.

Az 1918–1919. évek budapesti kommunista kiadványai jelentős részének címlapján a könyveim alatt egy különös, könyvkiadásunk történetében szokatlan jelzöt találunk, a kiadás sorszámát így jelölik: „második (magyarországi) kiadás”, „harmadik (magyarországi) kiadás” stb. A zárójeles jelzőre nyilvánvalóan azért volt szükség, mert a mű első kiadása nem itthon látott napvilágot. Az első magyarországi kommunista kiadványok jelentős részének első kiadása Oroszországban jelent meg. E kor magyarországi forradalmi mozgalmának és forradalmi irodalmának megismerése nem lehetséges a magyarországinál jóval korábban induló oroszországi magyar forradalmi könyvkiadás termékeinek számbavétele nélkül.

Az első magyar kommunisták Oroszországban a hadifogoly közkatonák körében folytattak agitációt. A sok helyen meginduló agitációs munka anyagát, a mozgalom szempontjából akkor legfontosabbnak ítélt eszméket, elveket megismerhetjük ma is a ránk maradt kiadványokból. Ez az anyag felhasználásra készen rendelkezésükre állt azoknak, akik 1918-ban és 1919-ben Magyarországon a tanács hatalom rendszerének megvalósításáért küzdöttek.

A Nagy Forradalom tüzeiben született magyar kiadványok mondanivalójukkal, formai felépítésükkel, stílusukkal, de még szövegük ritmusával is érezhetővé teszik számunkra azt a lobogást, eszmei izzást, elszántságot és indulatot, amely a forradalmat, ezer válságon és veszélyen keresztül, a győzelem felé vitte.

A világtörténelem legnagyobb eseményeinek tanúi ezek a kiadványok. Nemcsak múzeumi tárgyak, hanem élő művek, amelyekre ma is szükségünk van. Az emberiség történetének egyik legizgalmasabb, legválságosabb, leghősiesebb korszakában jöttek létre. Föltárják előttünk a Nagy Októberi Szocialista Forradalom időszakának bonyolult mozgalmait és megmutatják az emberi haladás, a társadalmi fejlődés azon alapvető mozdulatait, jellemvonásait, amelyek alapján mai szocialista társadalmunk kialakult. Az első világháborúnak végetvető forradalom évei nagyon izgalmasak voltak azon a földön, ahol a szocialista tábor a világkapitalizmus erőinek támadásait visszaverve, egészen új gazdasági és politikai rendszert hozott létre. A forradalom tüzeiben született művek, az új kiadások révén egyre szélesebb körben terjedve, mint rejtett gyökerek, tevékeny erőforrások, táplálták a később kibontakozó mozgalmakat is. A bennük foglalt tanítás alapvető része nem avult el, sőt tovább növekedett az elmúlt félévszázad folyamán.

III.

A forradalom évei alatt Oroszországban megjelent magyar művek egy részét számba veszi *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai V.* kötetének (Bp. 1956.) bibliográfiai része (705. l.) Az Országgyűlési Könyvtár által kiadott Magyar Tanácsköztársaság-bibliográfia¹ is igyekezett számbavenni az Oroszországban megjelent első magyar kommunista könyveket, de az *Első kommunista kiadványok* c. fejezetében (26—30. l.) csak 20 ilyen kiadványt sorol fel. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyvében* sajtó alatt álló bibliográfiánkban összesen 96 könyvet és négy oldalnál terjedelmesebb röpiratot veszünk számba.

Érdekesekek számunkra a kiadói tevékenységgel megbízott pártszervek egykorú jelentései, beszámolóí, amelyeket a lapokban (főleg a moszkvai *Vörös Újságban*) tettek közzé. Idézzünk néhány mondatot egy-két ilyen közleményből. A moszkvai *Vörös Újság* 1921. jan. 15-i száma 4. lapján közölt *Kivonatos jelentés* szerint a Központi Iroda 1920-ban „31 füzetet és könyvet adott ki 222 500 példányban, ezen kívül vidéki osztályaink 20 különféle füzetet és könyvet adtak ki 51 000 példányban . . . Pétervárott, Omszkban, Taskentben, Barnaulban és Irkutszkban alkalmi kiadványok jelentek meg”. A lap 1921. május 21-i száma 4. lapján a *Magyar Kommunista kiadványok* c. cikkben a

¹ *A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok.* (Szerk.) VÉRTES György. Bp. 1958, Országgy. Könyvtár. Soksz.

következőket olvassuk: „1920 március–1921 május közti időszakban . . . negyven különböző kommunista füzet, könyv jelent meg a moszkvai Központi Iroda kiadásában.” Az oroszországi magyar „könyvkiadás” fejlődését, termékeinek számát évek szerint tagolva ismerteti a *Zárókő* c. cikk a moszkvai *Vörös Újság* utolsó számában (1921. okt. 8. 2. l.): „1919 utolsó hónapjaiban 6 kis füzet 62 oldalon, 1920 folyamán 31 füzet és könyv 1340 oldalon, 1921-ben 8 füzet és könyv 896 oldalon jelent meg a Központi Iroda kiadásában, tehát a *Vörös Újság* 76 számán kívül összesen 45 füzet és könyv 2290 oldalon, tehát több, mint 140 nyomtatott ív! Lenin . . . munkáival magyar nyelven ezekből a moszkvai kiadásokból ismerkedett meg e két év alatt nemcsak az oroszországi, hanem a szlovákiai, sőt az amerikai magyar nyelvű proletariátus is.” Még teljesebb „a korábbi idősakra is kiterjedő” összefoglalás olvasható ugyane lapszám *Utolsó kiadványunk* c. cikkében (4. l.): „1918 márciusa óta az O. K. P. moszkvai magyar csoportja, majd a Központi Iroda kiadásában a Szociális Forradalom 76 és a *Vörös Újság* szintén 76 számán kívül nem kevesebb, mint hetven röpirat, füzet és kommunista könyv jelent meg.” A két szerv együtt összesen 70 művet adott ki, maga a Központi Iroda pedig (1919 végétől kezdve) 45 művet. 70 és 45 között a különbség 25: ennyi művet adott ki tehát az OKP moszkvai magyar csoportja a Központi Iroda megalakulása előtt (1918 márciustól 1920 elejéig). Az OKP Magyar Agitációs és Propaganda Osztályai Szibériai Területi Irodája (Szibterir) is erőteljesen foglalkozott rölapok kiadásával. Az 1921 január havi területi konferencia közzétett jegyzőkönyve szerint (az omszki *Vörös Újság* 1921. febr. 1-i száma 1. lapján) 1920 júliusától 1921 januárjáig, tehát félév alatt „Omszkban összesen 10 brosúra jelent meg 6400 példányban”. Ebben a beszámolóban szó esik az Omszkban folyó agitációs munkáról; „Moszkvából 33 féle brosúrát kaptunk. Jelenleg az irodalmi termékek kiadása központilag szerveztetett. A Szibterir úgy a vidéki osztályokat, mint az állomáson átutazó volt hadifogoly transzportokat igyekezett ellátni újságokkal és brosúrákkal. . . . A K. I. (Központi Iroda) 7 körlevelét továbbítottuk eddig.” Ez az omszki jelentés jól mutatja, mennyire tervszerűen folyt akkor Oroszország távoli vidékein is a magyar nyelvű röpiratok kiadásának és terjesztésének munkája. Ez a tervszerűség a mozgalomban elég korai keletű. A *Szociális Forradalom* 1918. szept. 21-i számában (4. l.) közleményt olvasunk: megalakult „a Kommunista Párt külföldi csoportjainak nemzetközi föderációja . . . a föderáció vette kezébe az utóbbi időben a fronton harcoló internacionalista vörös proletárkatonák pártirodallommal ellátását és az egyes csoportok agitációs munkájának központi kapcsolatát.” (Címe: Moszkva, Dresden szálló, 301. szoba). Ezen föderáció keretében az OKP Magyar Csoportja Венгерская Группа РКП (большевиков) foglalkozott magyar nyomtatványok kiadásával. Ezt a munkát átvette 1920 elején a Központi Iroda: „az Oroszországi Kommunista-párt Magyar Agitációs Osztályai Központi Burója. Moszkva, Vozdvizsenka No 5.” Центральное Бюро Венгерской Секции при ЦКРКП (больш.) (Itt a Ц. К. rövidítés jelentése: Центральный комитет Аз Р. К. П. rövidítés jelentése: Российская коммунистическая партия. A kiadó pártszerv nevéet magyarul és oroszul sokféle változatban (és rövidítésben) olvashatjuk a kiadványok címlapján. Fenti orosz nyelvű változatot VARGA Jenő 1920-ban Ekaterinburgban megjelent könyvének (A földkérdés a magyar proletárforradalomban) címlapjáról vesszük. Itt fel van tüntetve az adminisztratív kiadó neve is. Государственное Издательство, Уралское Областное Отделение. Több füzetkén a kiadó neve oroszul így van feltüntet-

ve: Издание ЦКБ Венгр Секции Агитпропаганда при ЦКРКП. Vannak olyan művek (pl. SZÁNTÓ Béla: *Osztályharcok és proletárdiktatúra Magyarországon*. Moszkva 1920.), amelyek kiadóként az Oroszországi Kommunista Párt Magyar Csoportján kívül a Kommunista Internacionálé is szerepel. Itt és több más moszkvai kiadványon fel van tüntetve a petrográdi nyomda neve: II. П. (= II-я Типография Коммунистического Интернационала, Петроград). A moszkvai *Vörös Újság* 1920. ápr. 8-i száma 4. lapján a Magyar Csoport közli, hogy nyomdahiány miatt, mely már 1919. decemberében kezdett mutatkozni, „a brosúrákat Pétervárott nyomatja ki”. „A magyar agitációs és propaganda osztályok 1-ső rendkívüli, sorrendben 2-ik értekezletén elfogadott határozatok” között, melyeket a moszkvai *Vörös Újság* 1920. okt. 17-i számában közreadtak, olvassuk a következőket: „Új broszúra csak a Központi Iroda kiadásában, vagy annak előzetes jóváhagyásával adható ki. Minden olyan pártszervezetet, azonban, amelynek ez módjában áll, megilleti a már megjelent broszúrák változtatás nélküli kiadásának joga. A Központi Iroda kiadványai a (Moszkvában uralkodó nyomdai technikai nehézségekre való tekintettel) Moszkvában, Pétervárott és Jekaterinburgban jelennek meg.” (3. l.).

Volt internacionalisták visszaemlékezéseiben sok érdekes adatot találunk arról, hogy miként terjesztették a forradalmi mozgalom röpcéduláit az ellenforradalom erői által birtokba vett területeken. DEVECSKA Kálmán azt írja, hogy az omszki büntetőtáborba, ahol ő 1918-ban sínylődött, „a kerítésen éjjel rendszeresen csomagokat dobáltak be élelmiszerral, fehérneművel és többször biztató levelekkel, röpcédulákkal, melyben jelezték, hogy a Párt él és dolgozik.” (PA H-d-1, a 130. gépelt lapon). DEVECSKA elmondja azt is, hogy kiszabadulása után, ellenség által megszállt földön, maga is résztvett ilyen illegális röpcédulák terjesztésében: „megbízást kaptam — írja —, hogy ... egy üzemet keressek fel és az ott dolgozó munkások részére egy csomag nyomtatványt adjak át.” (146. gépelt lapon). CSATHÓ Ödön a következőket írja: „A Forradalmi Komité megbízásából a megszállt Ukrajnába röplapokat és propaganda füzeteket csempésztem át” (1918 őszén). (PA H-c-5). CSONGRÁDI Istvánt Magyarországra küldték ki: „Kun Bélánál Budapesten mint futár kétszer voltam, először mikor vittem Magyarországra segítséget a pártnak és a Moszkvában megjelent füzetek, kiáltványok és a *Vörös Újság* egy-egy példányát.” (1919 elején). (PA H-c-17).²

1918 után Európa több országában adtak ki magyar nyelven kommunista könyveket. Nem számítva Budapestet, ahol csak $\frac{3}{4}$ évig jelenhettek meg kommunista könyvek, 3 centruma alakult ki a szerény keretek közt megindult magyar kommunista könyvkiadásnak: Moszkva, Bécs és Berlin. A Szovjetunióban számontartották a budapesti, bécsi és berlini kiadványokat is: a lapokban cikkek ismertetik őket, kivonatokat, vagy egész fejezeteket közölnek belőlük. A Szociális Forradalom *Kommunista röpiratok magyarországi kiadásai* c. cikke (1919. jan. 15. 4. l.) 3 olyan Moszkvában megjelent magyar röpiratot sorol fel (KUN Béla: *Kié a föld?*, KUN Béla: *Mi a tanácsköztársaság?*, LENIN: *A harc útja*), amely megjelent új „magyarországi kiadásban” is. A Jekaterinburgban megjelenő *Világforradalom* 1920. aug. 26-i száma bőséges kivonatot közölt HALMI József: *Fekete könyv Kecskemétről* c. Bécsben megjelent könyvéből. A *Magyar kommunista könyvek Berlinben* c. közlemény

² PA.: Párttörténeti Intézet Archívuma, Budapest.

FORRADALMI IRÁSOK

Világ proletárfiai egyesülései!

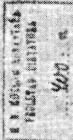
◀ **HARMADIK SZÁM** ▶

LIEBKNECHT VILMOS:

PÓKOK ÉS LEGYEK

Fordította: MÁMÁSSY GYÖRGY

ÁRA 15 KOPEK

MOSZKVA, 1918.

Kiadja az oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportja
 Издаёт Вольпротест Группы Рабочих (большевиков) II. (Гонимых)

Az O. K. P. Karm., Bizottság megválasztásának és programjának részlete
 Составление Комитетом на основании его программы и программы К. К. П.

603129

Világ proletárfiai egyesülései!

AZ

oroszszerági Kommunista Párt Programja

„A kommunizmus Abécéje” alapján.

Jekaterinburg, 1920. június.

Издание: Улановского Издательства
 (Улановское Издательство, Бульвар, № 1002)

(*Vörös Újság*. Moszkva. 1921. jan. 9. 4. l.) beszámol arról, hogy a Moszkvában megjelent magyar könyvek egy részét Berlinben is kiadták. A moszkvai *Vörös Újság Magyar kommunista kiadványok* c. cikke (1921. május 21. 4. l.) a bécsi és berlini magyar kiadványokat ismerteti. A kommunista könyvek általában mindenütt sorozatokban jelentek meg. Az 1918. év közepe táján Moszkvában egyszerre két magyar nyelvű kiadványsorozat indult az Oroszországi Kommunista Párt Magyar Csoportjának kiadásában: *Forradalmi íráások* (1. füzet: KUN Béla: *Kié a föld?*) és *Kommunista könyvtár* (1. sz.: KUN Béla: *Mit akarnak a kommunisták?*). A füzet sorozatok megindítói azok voltak, akik a magyar csoportot vezették: KUN Béla és SZAMUELY Tibor. Az 1. sz. füzetet mindkét sorozatban KUN Béla írta. A 2. sz. füzet mindkét helyen SZAMUELY Tibor műve, illetve fordítása. A *Szociális Forradalom* 1918. szept. 18-i száma 4. lapján megjelent könyvhirdetés már felsorolja mindkét sorozat addig megjelent első füzetének címét. A két sorozat 1921 őszen szűnt meg. A sorozat tagjai sorszám nélkül jelentek meg, csak az első öt füzet címlapján látunk sorszámot. A sorozattagok megjelenési sorrendjét mégis ismerjük. A füzetek egy részének végén ugyanis rövid kiadványjegyzéket találunk ily címmel: *Az Oroszországi Kommunista Párt Magyar Csoportjának kiadványai 1918 óta* — itt a sorozattagok megjelenési sorrendben, tételsorszámmal ellátva, következnek egymás után. A legterjedelmesebb ilyen kiadványjegyzéket *A kapitalista világ és a Kommunista Internacionálé* c. füzet (Moszkva 1920.) végén találtuk. Ez a jegyzék a *Kommunista könyvtár*nak 18, a *Forradalmi íráások* sorozatnak pedig 33 tagját sorolja fel, tehát összesen 51 kiadványt regisztrál.

A *Szociális Forradalom* 1918. szept. 18-i számában „A magyar kommunista csoport propaganda munkája” c. cikk — a kiadói tervet és a már elért eredményeket ismertetve — röviden jellemzi mindkét sorozatot. A *Forradalmi íráások* füzetei olcsó (15 kopekes) áron kis terjedelemben (8 oldal) nagyobb (10 000-ig terjedő) példányszámban megjelenve, népszerűen megírt röpiratokat adnak közre. Céljuk az, hogy „új harcosokat” neveljenek „a magyarországi szocialista forradalomnak”. A *Kommunista könyvtár*ban „nagyobb terjedelmű, mélyebben szántó, szocialista tudományt terjesztő” füzetek jelennek meg. A *Szociális Forradalom* 1918. ápr. 27-i számában megjelent *Kommunista könyvtár* c. közlemény (4. l.) tudósít először a sorozat közeli megindulásáról, és már az első füzetek címét is felsorolja. Az itt közölt terv szerint az 1. füzetet 30 kopekes áron hozzák forgalomba (a következő füzetek 50 kopekes áron jelentek meg), de közölték, hogy „Táborokban, ahol keresetnélküli hadifoglyok élnek, a füzeteket ingyen bocsátjuk az elvtársak rendelkezésére.”

E két sorozatcím néhány hónap múlva átkerült Magyarországra is. 1918-ban és 1919-ben az első magyarországi kommunista kiadványok jórésze *Kommunista könyvtár* és *Forradalmi íráások* sorozatcím alatt jelent meg.

V.

„Habent sua fata libelli — a könyveknek megvan a maguk sorsa. Forradalmi íráások sorsa: forradalmi sors.” KUN Béla írja ezeket a szavakat 1920-ban *Forradalomról forradalomra* című könyve utószavában. A szocialista forradalom magyar kiadványainak sorsa valóban különös: villámgyonan születtek meg, sok irányban terjedtek, sok kiadásban, sokféle fordításban jelentek meg, százezreket mozgósítottak harcra, és miután teljesítették feladatukat, a hallgatás csendje borult rájuk. Ezeket a műveket ma úgy kell kiásnunk mártír-

209454
1921

FORRADALMI IRÁSOK

Világ proletárjai, egyesüljétek!

**A MAGYAR
TANÁCSKÖZTÁRSASÁG
GAZDASÁGISZERVEZETE**

Írta:
VARGA JENŐ

ÁRA 10 RUBEL

MOSZKVA, 1920.

Dr. O. K. P. Magyar Agitációs Osztályai Kiadása
Москва: Издательство ЦКП. Цена 10 р. (10 руб.)
Продажа в магазинах Книжничества и Иллюстрация

KOMMUNISTA KÖNYVTÁR

VILÁG PROLETÁRJAI EGYESÜLJÉTEK!

**A KOMMUNISTA
INTERNACIONÁLE**

**VEZÉRELVEI ÉS SZERVEZETI
SZABÁLYZATA**

(A KOMMUNISTA INTERNACIONÁLE II. KONGRESZ-
SZUSÁN 1920. JULIUS 17. AGUSZTUS 7. KÖZÖTT
HOZOTT HATÁROZATOK.)

MOSZKVA, 1920.

Az O. K. P. Magyar Agitációs Osztályai Kiadása.
Москва И. Б. Водородных Секции Русс. Комм. Партия (Одновременно).

sírjukból. Az ellenforradalommal vívott harc frontja folyton hullámozott, és mindenütt, ahol a fehérek jutottak hatalomra, elégették a kommunista könyveket. Amit nem égették el, az a használat folyamán a sok forgatás következtében pusztult el, hiszen jobbára oleosó papírra nyomott kis füzetek voltak ezek, hamar elrongyolódtak.

A forradalom éveiben Oroszországban megjelenő magyar irodalomnak van egy különossége: a szépirodalom csaknem teljesen hiányzik belőle. A kiadványok között csak egy szépirodalmi jellegű mű van, de ezt is korábban írták és idegen nyelvből fordították: W. LIEBKNECHT példabeszéde, a *Pókok és legyek*. A szépirodalom hiányának nem az az oka, mintha a regény, az elbeszélés, a vers, műfajánál fogva nem volna alkalmas a forradalom eszméinek terjesztésére. Amikor élet-halál harcát vívta a forradalom, verskötetek, regények írására és olvasására nem volt idő, nem volt nyugalom, ily művek kiadására nem volt papír és pénz sem. Vers, elbeszélés a lapokban is aránylag ritkán jelent meg. A moszkvai *Vörös Újság* így írt erről a kérdésről: „a forradalmasítás korát éljük és így értékes, kevésbé értékes vagy egyáltalában értéktelen szépirodalmi kísérletezések egyáltalán nem helyénvalók”. (1920. jún. 5. Néhány szó a irodalom terjesztéséről). Amíg az ellenforradalmat mindenütt le nem verték, amíg internacionalista ezredek harcoltak a Vörös Hadseregben, fontos hivatásuk volt a magyar forradalmi újságoknak, de a könyveket, röpiratokat is hatásos, szükséges agitációs eszköznek tartották.

Mi volt közvetlen célja a könyvek és röpiratok kiadásának? — Elsősorban a fennálló helyzetben szükséges politikai ismeretek terjesztése. A *Szociális Forradalomban* hirdetett könyvcímek élén — 1918. szept. 18-tól kezdve több számban is — ez a jelszó olvasható: „Fegyver és tudás egyformán harci eszköz az elnyomók ellen!” Hasonló tartalmú sorokat olvashatunk az omszki *Vörös Újságban* is: „Magyar proletár! Nem szabad egyetlen forradalmi írásnak sem lennie, melyet ne keresnél és át ne olvasnál. A hatalom igazában nem lehet addig a tied, míg meg nem szerezted annak egyik legfőbb eszközét: a tudást.” (1920. aug. 29. 2. l.) Oroszországban legalább százézer magyar lépett be a forradalom hadseregébe, ott helyt állt, a rá háruló harci feladatokat vállalta, közülük sok ezren életüket is föláldozták. A lelkesedés ébrentartásában kétségkívül nagy szerepe volt a nyomtatott betűnek. A pártirodalom terjesztésének volt még egy másik, távolabbi célja is: nevelni a hazatérni készülő hadifoglyokat, fölkészíteni őket arra, hogy otthon harcot tudjanak indítani a forradalomért, küzdeni tudjanak a párt által kitűzött célokért.

VI.

A magyar kommunista vezetőknek különös gondjuk volt arra, hogy terjesszék a pártirodalmat a volt hadifoglyok között. A *Szociális Forradalom* 1919. febr. 5-i száma *Kommunista csoportoskák a vörös hadseregben* c. cikkében a következő utasítást olvassuk: „A sikeres pártműködés céljából a csoport köteles gondoskodni a hírlapok és egyéb irodalmi termékek terjesztéséről.” A Központi Irodához érkező jelentések szerint az elvtársak hol itt, hol ott panaszkodnak a „literatúra” hiánya miatt. A kiadványok hamar elfogytak. Némely kiadványt a Központi Iroda magánszemélyek részére ki sem szolgált, csak pártszervezetek és pártiskolák részére. Amiből kevés volt, azt „együttesen olvasták”. Az egyik agitációs értekezleten pártmunkások részére ajánlották 7

cím szerint felsorolt könyv és más hasonló művek együttes olvasását és megvitátását. (*Vörös Újság*. Moszkva. 1920. okt. 17. 3. l.).

Az élőszóval történő agitációban jelentős hely jutott az irodalom ismeretetésének. Tanúsítják ezt a vidékről beküldött hírek, — és más lapközlemények is. A moszkvai *Vörös Újság* 1921. febr. 5-i számában (4. l.) hírt olvasunk Csitából: a pártszervezet előadásokat tart, amelyeken „a magyar nyelvű irodalmat ismerteti”. A *Szociális Forradalom* 1918. szept. 21-i számában találunk közleményt agitátorok képzéséről. A cikk szerint ezek egy része „részt vesz a szóbeli agitációban és a kommunista irodalom terjesztésében, különös súlyt fektetve a hazatérő hadifoglyokra”. A moszkvai központ a vidéket is ellátta nyomtatott agitációs anyaggal, emellett az irodalom előállításával kapcsolatban a vidék felé irányító munkát is végzett. A vidéki osztályokat felszólította: kérjék a könyveket, röpiratokat, amelyekre szükségük van. „Azon Agitációs és Propaganda Osztályok pedig, amelyek abban a helyzetben vannak, hogy az írásbeli agitációs munkát saját készítményű literatúrával látják el, gondoskodjanak arról, hogy a magyar nyelven beszélő proletárok kezébe adott újság, vagy brosúra érthető nyelven jelenjen meg s összeegyeztethető legyen azon gondolatvilággal, amelyben a magyar nyelven beszélő proletárok nagy tömege él.” (*Vörös Újság*. Moszkva. 1920. jún. 5. 4. l. Cikk a Pártélet rovatban.).

A moszkvai *Vörös Újságban* közölt Jelentés szerint a Központi Iroda 1920-ban Oroszország különböző részeibe „13 esetben küldött nagyobb mennyiségű irodalommal felszerelt kurirokat” (1921. jan. 15. 4. l.). Ilyen kurirokat, úgy látszik, kezdettől fogva alkalmaztak. A *Szociális Forradalom* 1918. szept. 21-i számában már említés történik róluk: „Az előfizetőknek postán megy az újság és a röpirat, a frontokra és a többi internacionalista csapatokhoz pedig kurirok (küldönc) viszik hetenként.” (4. lapon cikk).

Az újságok, könyvek és röpiratok előállításának költségét bizonyára nem csupán az előfizetési díjakból és az eladott példányok árából fedezték, hanem a befolyt párttagsági díjak egy részét is erre a célra fordították. Bizonyára kaptak támogatást az orosz kommunista párttól is. De gyűjtöttek is Sajtóalapra. A *Szociális Forradalom* 1919. jan. 8-i száma az adakozók nevének feltüntetésével összesen 2170 rubel erre a célra beérkezett összeget nyugtáz.

A párthelyiségek egy részében volt olvasóterem is. A szibériai területi értekezleten, — amint erről az omszki *Vörös Újság* 1921. febr. 1-i száma tudósít — Petropavlovszkából a következőket jelentették: „Párthelyiségünk eleinte olvasóteremmel, könyvtárral és iskolateremmel volt ellátva. Újságot és brosúrát kielégítő mennyiségben kaptunk.”

Értekezésünkben elsősorban arra törekedtünk, hogy a Szovjet-Oroszországban 1918—1921 között megjelent magyar lapokban az ottani, akkori magyar „könyvkiadás”-ra vonatkozó közleményeket — és egyes résztvevők visszaemlékezéseit — számbavegyük. Aki a tárgyra nézve átfogó képet akar kapni, annak figyelmébe ajánljuk a következő műveket: MILEI György—Józsa Antal: *A magyarok részvételéről a Nagy Októberi Szociális Forradalomban és a polgárháborúban*. Bp. 1967. (Klly.: Századok); MILEI György: *A magyar hadifoglyok forradalmi szervezkedése Szovjet-Oroszország európai területén* (1917. nov.—1918. márc.) (Bp. 1968 (Klly.: Ötven év. A Nagy Október és a magyarországi forradalmak.)

**ЛАЙОШ ТЕРБЕ: ВЕНГЕРСКОЕ РЕВОЛЮЦИОННОЕ КНИГОИЗДАТЕЛЬСТВО
В СОВЕТСКОЙ РОССИИ**

Во время первой мировой войны примерно полмиллиона венгерских солдат попало в плен русских. Венгерские пленники, да еще в надежде на освобождение, выявили солидарность с революцией и более чем 100 000 из них вступили в интернационалисты Красной Армии. В условиях оформляющейся системы коммунистического государства в России революционное движение венгерских пленников, являющееся новым отростком венгерского рабочего движения, значительно укрепилось. Оно сыграло действительную роль — и в отношении оружейной борьбы, и в области строительной работы — в укреплении власти советов. Оно также значительно содействовало оформлению Венгерской Республики Советов.

За 1917—1921 годы в разных городах Советской России вышли много революционных листовок, больше чем 50 революционных газет и 96 книг на венгерском языке. Их библиография была составлена автором настоящей статьи и они опубликовались и продолжают опубликоваться в Ежегодниках Государственной Библиотеки им. Сечени за 1958—1969 гг. Настоящая статья занимается венгерским революционным книгоиздательством исходя из современных местных источников печати и на основе воспоминании участников революционного движения. Она, между прочим, устанавливает, что в организации революционного книгоиздательства выдающуюся роль играли Бела Кун и Тибор Самуэли, вместе руководящие и Венгерской Республикой Советов.

SCHÖNWALD PÁL

Az Országos Propaganda Bizottság tevékenysége és kiadványai az 1918-as polgári forradalom alatt

1918. november első napjaiban KUNFI Zsigmond miniszter indítványozta a Nemzeti Tanácsnak, hogy hozzanak létre egy országos hatáskörű propaganda-szervezetet, amelynek tagjai vidéken „pontosan” tájékoztatnák az eseményekről a „köznépet”.¹ Ez a javaslat vetette meg az alapját az Országos Propaganda Bizottságnak (a továbbiakban: Orsz. Prop. Bizottság:), amely már november 10-én részletesen kidolgozott szervezési terv alapján kezdte meg működését. A Nemzeti Tanács november 18-i ülésén az Orsz. Prop. Bizottságot hivatalosan saját szervének ismerte el. Tagjai sorából delegált élére elnököt BOKÁNYI Dezső személyében, továbbá kijelölte a Függetlenségi Párt, a Radikális Párt és a feministák kiküldöttjét — mint Nemzeti Tanács tagokat — az Orsz. Prop. Bizottság vezetőségébe. A Nemzetiségi Minisztérium is szoros kapcsolatot tartott az Orsz. Prop. Bizottsággal, sőt a nemzetiségi propaganda túlnyomóan e szervezet feladatkörébe tartozott, ez volt munkájának egyik legfontosabb része. Az Orsz. Prop. Bizottság irányító központja Budapesten volt, de külön központok működtek az országban a Dunántúlon, Erdélyben, az Alföldön és Felvidéken, amelyek állandóan összeköttetésben álltak a fővárosi intézménnyel, innen kapták utasításait, terjesztésre szánt sajtó- és röpiratanyagokat, de az agitációt saját embereikkel és hatáskörükben végezték.

Az Orsz. Prop. Bizottság fennmaradt működési tervezete, körlevelei, nyomtatványai, röpiratai alapján képet kaphatunk szerteágazó tevékenységükről.² Az Orsz. Prop. Bizottság hármas: közvetlen, távolabbi és gyakorlati célt tűzött ki maga elé. Közvetlen céljukat a forradalom vívmányait értékelni és használni tudó közhangulat megteremtésében jelölték meg. Feladatuknak tekintették a nép megnyugtatását, felvilágosítását, a termelő munkához való visszatérítését. Népszerűsíteni és ismertetni kívánták a földreformot, az adóreformot, és a kormány egyéb terveit. Szolgálni a nemzetiségi (!) egység megteremtését, a magyarság iránti rokonszenv visszaszerzésével. Távolabbi célként olyan szervezet alapjainak lerakását jelölték meg, amely organizált munkával a néphangulat hullámszásaitól függetlenül egységes, progresszív gondolkodásmódot és közvéleményt teremt, a „nép legsalsóbb rétegeit is telíti a dolgozók erkölcsével”. Hivatalosan ellenőrzi, sőt intézi a közművelődés, néptanítás átalakítását új, felvilágosodott, pacifista szellemben. Végül szervezi a közeli szomszédállamok, valamint a távolabbi külföld felvilágosítását és megnyerését.

¹ *Népszava*. 1918. november 8.

² Az Országos Levéltár (OL) miniszterelnökségi levéltárában (ME) maradtak fenn az Orsz. Prop. Bizottság iratai, működési tervezete. A cikkben főként erre a forrásra támaszkodom. Pontos jelzete: OL—ME. 1918—1200—6397.

A gyakorlati cél alatt a technikai feltételek megteremtését értették. A technikai felkészítés és a szervezet hálózatának létrehozása lehetővé teszi, hogy igen gyorsan hatásos agitációs anyag kerüljön az ország minden községébe. Adminisztratív módon nyílik így a nemzetiségi és ellenforradalmi mozgalmak megfigyelésére, s ennek megfelelően ellenagitáció kifejtésére mindig azon a helyen, ahol erre a legnagyobb szükség van. Az említett hálózatot *pártpolitikától függetlenül* minden progresszív akciónak rendelkezésére bocsátanák, akár lassú nevelő munka, akár hirtelen mozgalmak lebonyolításához igénylik. E célkitűzések megvalósítására Propaganda Irodát kívántak felállítani, amelynek feladatait a következőkben határozták meg; 1. országos nyilvántartás készítése minden község helyi viszonyairól, 2. országos agitáció megindítása *társadalmi munka* érdekében, hogy minden hasznavehető embert önkéntes segítőtársul igénybevehessenek és felhasználhassanak, 3. összeköttetés kiépítése a megyei és helyi hatóságokkal, amelyek az észlelt zavarokat az Irodának jelentik és rendszeres időközökben információkat cserélnek, 4. katonai akció, amely a hazatérő katonákat a falvak rendjének megóvására kéri fel. 5. Agitáció röpiratok segítségével. A veszélyeztetett vidékekre, helyi kinyomtatásra röpirat szövegeket küldenek, amelyeknek az Iroda költségén való elkészítésére és terjesztésére hívják fel a helyi hatóságokat. 6. Agitátorok kiküldése bizonyos vidékekre és más szervezetek kiküldötteinek is agitációs anyagokkal való ellátása. 7. Az aktuális kérdésekről nyomtatott agitációs anyag elkészítése, mint pl.: Wilson üzenete, Ferenc Ferdinánd szerepe a cseh—tót mozgalomban. A kormány földreform terveinek ismertetése stb. („Ez az olcsó és rapid mód a pillanatnyi hangulathullámzások kiaknázására használható.”) 8. Köztársasági propagandaplakátok útján a fővárosban és a pályaudvarokon, amelynek folytatását a közeli napok eseményeihez igazítják. 9. Az országos nyilvántartás elkészülte után tájékoztató röpiratok sorozatának azonnali megindítása. Négy oldalas kis füzetekben „nyugodt népies hangon” tanulságosan megmagyarázzák, milyen magatartás tanúsítandó a nehéz időkben. 10. E népies propagandának nemzetiségi részéhez hivatott nemzetiségi írókat, hozzáértőket vesznek igénybe.

Figyelemre méltó elgondolásaikra, propagandájuk jellegére igen jellemző az a röpirat címjegyzék, amelyet az Orsz. Prop. Bizottság működési tervezete felsorolt: 1. A forradalom tízparancsolata. 2. Mi a köztársaság. 3. Ahol boldog a nép. (Északamerikai Egyesült Államok, Franciaország, Svájc köztársaságainak ismertetése.) 4. A Habsburgok rejtett bűnei. (Amit eddig nem volt szabad megírni. A történelem rejtett igazságai.) 5. Tíz hold föld minden földművesnek. (A földbirtokpolitika népies ismertetése.) 6. A magyar nép üdvözi a szlovákokat, románokat, horvátokat (nemzetiségi röpirat). 7. Az új Eldorádó (milyen élet lesz Magyarországon a háború után). 8. Most már az asszonyok is törvények között élnek. (Mit vár az ország az asszonyoktól.) 9. Hogyan értük el a békét. (A népkormány küzdelmeinek története népiesen.) 10. A Biblia és a királyság. (Egy katolikus pap összeállítása a királyság ellen.) 11. Az Egyház és a köztársaság. (A jó katolikusok is bízhatnak a köztársaságban.) 12. Az iparos jólétet szerez. 13. A kereskedő és a köztársaság. (Az új rend gazdasági hatása.) 14. A tanító nem lesz többé a nemzet napszámosa. 15. Lateinerek. (Mit várhat az intelligencia a köztársaságtól.) 16. Egy új hivatás a köztisztviselő részére. (Agitációs kiképzés tisztviselőknek.) 17. Diákok dolgozzatok. 18. Védekezés a tolvajok ellen. (Mindenki jelentse fel, ha valakinél lopott holmit talál.) 19. A Köztársaság kis kátéja. 20. Dolgozzatok a községházán.

(Törekedjete a községben fontos munkákat végezni és engedelmesskedjete a nép javát akaró közigazgatási embereknek.)

Az Orsz. Prop. Bizottság nagy súlyt helyezett a „középosztály” megnyerésére. Hírlapok és a napi sajtó felhasználásával kívántak közöttük „szervező és gyűjtő” propagandát kifejteni. Továbbá körlevél-akció kibocsátását tervezték köztisztviselőkhöz, orvosokhoz, tanítókhöz, tanárokhoz, ügyvédekhez stb. több százezer személyhez. A „középosztály” körében folytatandó propagandához tartozott volna: írók előadás-sorozata, „republikánus szavalóestek”, isme-

retterjesztő kiadványok terjesztése, mint pl. A 48-as szabadságharc őszinte története, A francia forradalom feldolgozása propaganda célokra, A háború „merész felfogású” rövid története antimilitarista, antidinasztikus tendenciával, Szemelvények a háborús hírekből, amelyeket a cenzúra nem engedett közölni stb.

Adataink vannak arra nézve, hogy az említett és más terveiket miként sikerült megvalósítaniuk. Elsősorban az Orsz. Prop. Bizottság sokszorosított körlevél, körtávirat-nyomatványai maradtak fenn. A vidéki nemzeti tanácsokhoz intézett körlevél-nyomatvány pl. a következőképpen szólt: „Kérek sürgős választ, hajlandó-e az egész megye területén az összes városok és községek bevonásával hathatós propagandát szervezni a közrend, a munka és a fiatalok bevonulása érdekében. Egész megye területére kiterjedő tényleges agitáció és szervező munka szükséges, nyomtatványokról mi gondoskodunk, agitációs embereket Önök adnak irányítás céljából. Megbízottunkat leküldenek. Agitációs költségeket társadalmi úton teremtsék elő, kivéve nyomtatványokat, amelyek előállítását viseljük. Elvállalás előtt teljes felelősséget kérünk, hogy haladék nélkül dolgozni kezdenek és egész megyére kiterjeszkedően hetenként értesítenek.”³

Sokszorosított körlevéllel fordultak polgármesteri hivatalokhoz és községi előljárási bizottságokhoz is. „Képviselőtestületet azonnal felkérjük odahatni, hogy a nép a mezőgazdasági munkákat elvégezze, országot inség fenyegeti. Nagy

³ Párttörténeti Intézet Archivuma. A. XVI. 3/5.

veszély miatt minden ember lelkiismereti kötelessége munkához fogni, ország helyzetét javítani. Minden segítőkezet, még gyermekeket, asszonyokat is igénybe kell venni. Kihirdetendő, hogy földkérdés jövő évi rendezésénél csak most is dolgozók jutnak földhöz. Felelősség mellett azonnal intézkedni, népet kioktatni, rendet fenntartani, nehézségeket jelenteni. Értesítést kér Orsz. Prop. Bizottság.”⁴

Körlevelet intéztek vidéki tantestületekhez az alábbi szöveggel: „Tessék azonnal agitációt szervezni mezőgazdasági munkák újrafelvétele érdekében. Országot ínség fenyegeti, ha földművelők a munkákat elhanyagolják. Asszonyok, gyermekek segítése is megszervezendő. Lelkiismereti kötelességévé tesszük ilyen értelemben dolgozni, eredményt jelenteni.”⁵

Úgyancsak a mezőgazdasági munkák ellátására sürget a kabai Nemzeti Tanácshoz intézett körlevelük. „Országot éhínség fenyegeti, ha mezőgazdasági munkák visszamaradnak. Azonnal óriási agitáció indítandó munkások dolgozoz kezdése érdekében. Kihirdetendő, hogy földkérdés rendezésénél a jövő termés után csak munkálkodó földművelők igényeit elégítik ki. Nép összehívandó, helyzetet nyíltan fel kell tární. Gyűlésen házaknál, községházán tanítók, lelkészek, polgárok is agítálnak. Visszamaradt munkák, melyek elmaradása országra káros, bejelentendők, de elvégzésüket helyben kell szorgalmazni. Bujtogatások, ellenagitációk azonnal közlendők.”⁶

Lelkészeknek a következő szövegű sokszorosított körlevelet küldték el: „A háború által feldúlt ország súlyos helyzetére hivatkozással felkérjük, hogy az istentisztelet keretében a nép figyelmét a mezőgazdasági munkák sürgős elvégzésére felhívni szíveskedjék. Ha a földművelő lakosság azonnal munkához nem kezd, tavaszra éhínség fenyeget. Földkérdés rendezésénél munkakerülők, csavargók földet nem kapnak. Hathatós segítségére az ország érdekében bizton számítnak.”⁷

Körlevéllel fordultak a napilapok szerkesztőségéhez is. „Nemzeti Tanács és kormány támogatásával Orsz. Propaganda Bizottság alakult. Hazatérő katonák között express küldött megnyugtató röpirat társadalmi segítséggel osztandó. Tessék azonnal költségünkön kinyomtatni, irat és példányszámot megtáviratozni, felhasználásáért felelősséget vállalni.”⁸

Ismertebb értelmiségiekhez körlevelet intéztek az alábbi szöveggel: „Kérünk drótválaszt, hajlandó-e bizalmi tisztet elvállalni rend és román — magyar megértés szellemében propaganda ügyekben segíteni, román röpiratainkat terjesztetni, esetleg fordításról és kinyomtatásról költségünkre helybeli nyomdában gondoskodni, ha lehet rokonérlélmű ottani urakkal összeműködni.”⁹

Már fentebb említettem, hogy szoros kapcsolat állt fenn a Nemzetiségi minisztérium és az Orsz. Prop. Bizottság között. A kormány, illetve Jászai Oszkár nemzetiségi miniszter — tartva az antant kifogásaitól — arra az álláspontra helyezkedtek, hogy hivatalosan nem fejthetnek ki propagandát a nemzetiségek között, ezért ezt a feladatot az Orsz. Prop. Bizottságra bízták. E hivatalos felfogásnak megfelelően a Nemzetiségi Minisztérium minden, a propagandával kapcsolatos jelentést, közleményt, tájékoztatót megküldött a Bizott-

⁴ Ugyanott, A. XVI. 2/6.

⁵ Ugyanott.

⁶ Ugyanott.

⁷ Ugyanott.

⁸ Ugyanott 3/5.

⁹ Ugyanott 2/6.

ságnak. Másrészt az Orsz. Prop. Bizottság vidéken szerzett tapasztalatairól tájékoztatta a Nemzetiségi Minisztériumot. Az utóbbi igyekezett a Bizottság munkáját megkönnyíteni. Így pl., amikor az Orsz. Prop. Bizottság autókat igényelt, a Nemzetiségi Minisztérium közbenjárt a Hadügyminisztériumban,

HIRDETÉS

hazatérő katonákról!

A leszerelés következtében hazatérőnek a katonák tömegei. Minden város és község népének, hatóságoknak és magánszemélyeknek egyformán gondoskodni kell, hogy a visszatérő katonák megfelelő fogadtatásban, ellátásban részesüljenek és segítséghez, valamint munkához jussanak.

1. Minden városban és községben a helyi nemzeti tanácsa és a közigazgatási hivatalok bevonásával alakuljon szervezet, amely a hazatérő és átutazó katonaságot a pályaudvaron **fogadja, őket felvilágosítja** és a rend és a forradalmi Magyarország új kötelességeire **éktanítja**.

2. A nap minden órájában legyen az állomáson néhány megbízott, aki a katonaságot **életmiszerttel** látja el, ugyanekkor az egész helységben induljon meg a gyűjtés, hogy az állomási élelemeloszlókat a társadalom kellő segítségével **rehabilitálja**.

3. Minden állomáson legyen ruhakiosztó csoport. Ez gondoskodjon róla, hogy a társadalom **széles körű** járulatszállítással **polgári ruhával és cipővel** lássa el a katonaságot. Ugyanekkor szervezzék meg a gyűjtést, hogy a katonák javára gyűjtött ruhadományokhoz a község vagy város egész népe hozzájáruljon.

4. Állítsanak a vasúti állomásokra **orvosokat**, akik a betegen érkező katonáknak az első segínyt nyújthatják, a fertőzőbetegeket elkülönítsék és nyomban kórházba vitassák.

5. Állítsanak fel minden állomáson **tudakozódó irodát**, amely a felvilágosítást kérő katonáknak utmutatást és tanácsot ad. Ez a felvilágosító iroda a katoná minden ügyes-bajos dolgát ne csak hivatalos kötelességtudással, hanem tapintattal és egyéni jóakarattal intézze el.

6. Minden községben és városban állítsanak fel **munkaközvetítő hivatalokat**. A hazatérő katonák részére a hatóságok ne csak a jelentkező bejelentések útján, hanem minden egyes rállatát vagy kereskedő egyéni felszólításával is szerezzenek munkát.

7. Minden iparvállalat, minden kereskedő vagy más munkaadó tekintse kötelességének, hogy ezekben a nehéz napokban elsősorban hazatérő katonát foglalkoztasson. Mindenki lehetőleg most végeztesse el azokat a munkákat, amelyek talán halaszthatók is volnának. A munkaadás ma őriális kötelesség, amelynek teljesítésével mindenki a biztonság és a rend ügyének tud szolgálatot tenni.

8. **A hazatérő katonák vegyék tudomásul, hogy most legfontosabb kötelességük bármilyen munkát elvégezni. Ne nézzék most az ert, milyen munkához értenek, ne válogassanak a munkában, hanem vállaljanak el minden olyan dolgot, amely erejüknek megfelelő és nekik keresetet nyújt.**

Aki nem érti meg azokat a kötelességeket, amik a hatóságot és társadalmat a hazatérő katonák támogatásában terhelik, aki nem érzi, hogy szenvedésükért mindenféle kárpótlás köves, aki nem tud, vagy nem akar hozzájárulni a békés munka újrazedéséhez, ellensége a népnek, ellensége a társadalmi békejének és ellensége saját magának.

Dolgozzatok és segítsetek!

Országos Propaganda Bizottság.

hogy a német autókból utaljanak ki részükre huszat megfelelő benzinnel és gumikkal, továbbá *három repülőgépet röpiratszórásra*. A Bizottság Irodájába pedig rendeljenek ki egy tiszt összekötőt, aki az Orsz. Prop. Bizottság embereinek nyílt parancsot ad és ily módon biztosítja szabad közlekedésüket.¹⁰ Egyéb-

¹⁰ OL — Nemzetiségi Minisztérium iratai. 4. cs. XVIII. 497/1918.

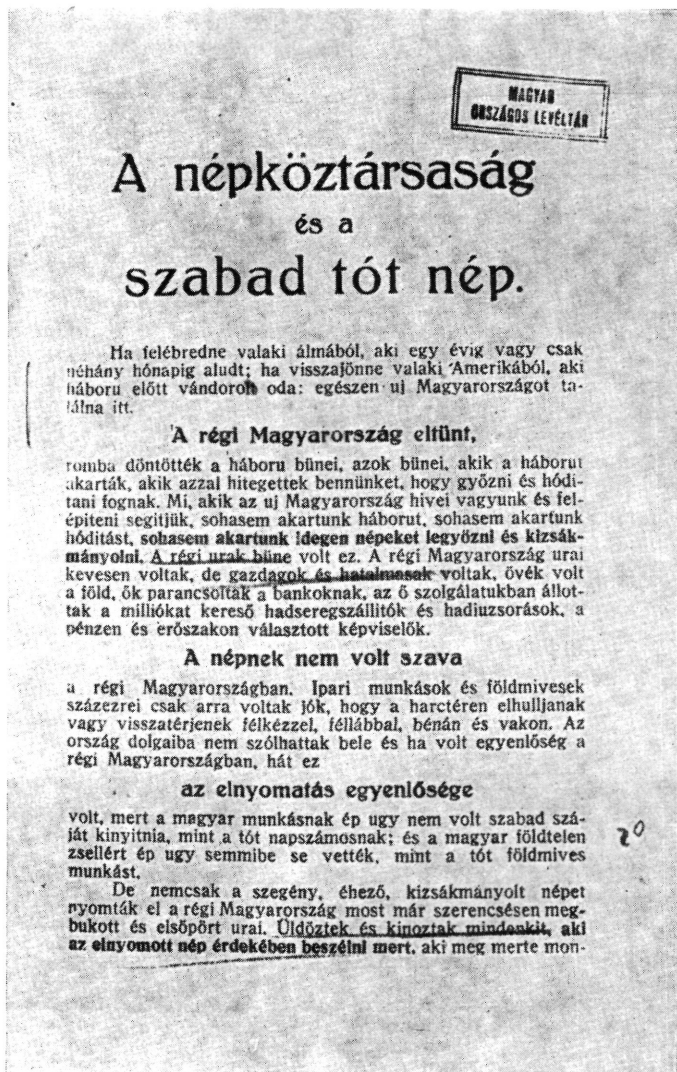
ként is a Nemzetiségi Minisztérium propaganda ügyben mindenkit a Bizottsághoz irányított. Az idevonatkozó hivatalos álláspontot tükrözi Jászi miniszternek Pozsony vármegye főispánjához intézett következő levele is: „... a népkormány nem kívánja sem a tót népnek, sem bármely más népnek hangulatát és politikai felfogását hatóságilag szervezett propagandával befolyásolni, ... ellenben felkéri, hogy társadalmi körök mozgalmait egységesen irányítsa ... illetve ennek egységes irányelvei kialakításában lépjen érintkezésbe az Orsz. Prop. Bizottság vezetőségével.”¹¹ Csakhamar ismertté vált az Orsz. Prop. Bizottság szerepe és mind gyakrabban keresték fel hatóságok és magánosok egyaránt segítségüket kérve szervezés és propaganda terén.

Az Orsz. Prop. Bizottságnak — lapkiadási tervekkel is foglalkozva — csakhamar anyagi gondjai támadtak, ezért további támogatást kieszközölendő, egy hónapi munkájáról értékelő jelentést készítve, jövőbeni terveit is körvonalazva a miniszterelnökséghez fordult. A miniszterelnökségen megvizsgálták az Orsz. Prop. Bizottság működését és megállapították, hogy a végzett agitációs munka terjedelmét két adat igazolja: 1. az ország területén a bizottságnak 290 tagja végezte az agitációt, 2. *közel kilenc millió példány különféle röpiratot és más nyomtatványt terjesztettek és osztottak szét.* A kiadott röpiratok és nyomtatványokat tartalmilag is értékelve a miniszterelnökségen megállapították, hogy abban a pozitívumok mellett negatívumok is találhatók. Miután az Orsz. Prop. Bizottság a Nemzeti Tanács erkölcsi támogatása alatt működik, amely a kormányt támogatja, szükségszerűen a Bizottságnak a kormányzattal összhangban álló politikai nézeteket kell hirdetnie. Ez általában meg is történt, de néhány röpirat kifogás alá esik. Így a *Tót köztársaságot* címet viselő röpirat azért kifogásolható, mert „elveti a konföderált állam eszméjét”. Az állam belső nyugalma és jogrendjének alkotmányos kifejlődése szempontjából az Orsz. Prop. Bizottság hirdetett céljával ellentétes a *Mit akarunk* című kiáltvány, amely a szocialista rendszer megvalósítását hangsúlyozza és így *pártpolitikai törekvések szolgálatában áll.* Az értékelő vélemény hangsúlyozza, hogy a kormány továbbra is szükségesnek és igen fontosnak tartja az Orsz. Prop. Bizottság munkáját, azt államérdekből fel kell karolni és folyamatosságát biztosítani kell. Kívánatos lenne azonban, ha jobban kiépítené kapcsolatait a közigazgatási hatóságokkal és a vidéki nemzeti tanácsokkal, amelyek a propaganda akciókat helyileg irányíthatnák anélkül, hogy ezzel az Orsz. Prop. Bizottság működése hivatalos színezetet kapna, vagy elveszítené szabad kezét. Különösen fontosnak jelölték meg a nemzetiségi területeken folyó agitáció fokozását. Foglalkoztak a miniszterelnökségen az Orsz. Prop. Bizottságnak a magyar parasztság részére indítandó néplap-kiadási tervével is. Itt technikai nehézséget láttak fennforogni, amennyiben a jogszabályok értelmében a megindítandó időszakos népujság az Újságpapír Központ részéről papírellátásban ez idő szerint „nem részesíthető”. Egyetértettek azzal is a miniszterelnökségen, hogy az Orsz. Prop. Bizottság munkáját anyagilag is támogatni kell, — az addig (XI. 10. — XII. 14-ig) felmerült 171 454 korona nyomtatvány költségből 120 000 — kifizetetlen. — A támogatás mértékét az ország pénzügyi helyzete határozhatja meg. Ez a támogatás a költségvetési törvényjavaslatba is felvehető. De megengedhető volna nyilvános gyűjtés is, hogy a Bizottság működéséhez szükséges anyagi erőt előteremtsék.

A miniszterelnökségen az Orsz. Prop. Bizottság munkájának értékelésé-

¹¹ Ugyanott 1/a cs. VII. 688/1918.

ről két átirat készült. Az egyiket maga a Bizottság kapta meg. Ebben kifejtették, hogy a szervezet működését szükségesnek tartják. Felhívják azonban figyelmüket, hogy „agitációjuk *pártpolitikától mentes* legyen, csakis a Népköztársaság vitális érdekeit tartsa szem előtt és feladatát a vidéki közhatóságokkal

egyetértve, egymást kölcsönösen támogatva oldja meg.” Közölték egyben azt is, hogy elhatározták, az ország igen nehéz pénzügyi helyzete ellenére az Orsz. Prop. Bizottság anyagi támogatását. Hajlandók országos, a vidéki nemzeti tanácsok támogatásával lebonyolítandó és nyilvánosan elszámolandó gyűjtést is engedélyezni, amely a Bizottság működéséhez szükséges anyagi eszközöket előteremti.

Ugyanakkor a miniszterelnökség bizalmas átirattal fordult a Nemzetiségi Minisztériumhoz, amelyben közölték, hogy az Orsz. Prop. Bizottság tevékenységének fő irányával egyetértenek, hajlandók az intézményt anyagilag is támogatni. Felhívták ugyanakkor a minisztérium figyelmét arra is, hogy az Orsz. Prop. Bizottság „bizonyos mértékig letévedt a kitűzött célok útjáról és részben a nem kívánatos izgatás, részben főképp a nemzetiségi kérdésben az állam-eszmével ellentétben álló tendenciák szolgálatába állott, amennyiben a tót és a román kérdésben elvetette a konfoederált állam gondolatát”. „Több más röpiratban pedig az ún. úri osztály elleni izgatás, másfelől a szocialista pártpolitikai törekvések propagálása foglaltatik.” Éppen ezért helyesnek látnák kormánybiztos kinevezését az Orsz. Prop. Bizottsághoz, aki revízió alá venné a nyomtatványokat, röpiratokat és így terjesztené a miniszter elé.¹²

Nem tudjuk mit válaszolt JÁSZI Oszkár e felhívásra, azonban megállapítható, hogy kormánybiztos nem került az Orsz. Prop. Bizottság élére, de enélkül is kapott anyagi támogatást a kormánytól. Egy alkalommal 250 000, majd további 100 000 koronát.¹³

Az Orsz. Prop. Bizottság munkáját más oldalról is érte kritika. A minisztertanács értékelése szerint követett el hibákat, de eredményeket is ért el a Felvidéken és Erdélyben.¹⁴ Nem ismerjük a kifogásolt röpiratok szerzőit, a szövegekből azonban megállapítható, hogy — különösen a nemzetiségi politikát illetően — valóban nem álltak teljes összhangban a polgári forradalom vezetőinek hirdetett nézeteivel. A *Tót Köztársaságot* c. röpirat pl. így szólt: „A szabad tót nép nem akar se Magyarországot, se Csehországot. A szabad tót nép tót államot akar. Nem kell nekünk se magyar miniszter, se cseh miniszter, mi tót miniszterek kormányzását akarjuk...” A röpirat a következő felhívással zárult: „Kérjen azonnali intézkedést és az agitáció megszervezését önálló tót köztársaság érdekében”. Aláírás: Orsz. Prop. Bizottság.

Az Orsz. Prop. Bizottság polgári demokratikus nézeteket képviselt. Ezért kivételnek tekinthető a *Mit akarunk* című, a miniszterelnökség által kifogásolt röpirat felfogása, amely többek között a következőket tartalmazta: „... Az urak országa vármegyéje, városa, faluja szűnjék meg, a népe legyen ... a mi szavunk legyen a döntő ... A föld népének adjon bőséges kenyeret és tisztességes megélhetést, a hasznot ne a víg uraság rakja zsebre. Egy munkás se töltsé élete minden napját folytonos robotban ... Évszázadokkal akarunk előremenni a fejlődésben, a haladásban, a szocialista rend megeremtésében ... Lázasan dolgozunk a társadalom szocialista átszervezésén, mert a szocialista rendszer teljes megvalósítására minden percben készen kell állni.”

Az Orsz. Prop. Bizottság tevékenységét a rendelkezésre álló adatok tükrében értékelve megállapítható, hogy nagy tervekkel és lelkiismeretes törekedtek a koalícióban résztvevő polgári pártok, különösen a nyugati típusú polgári demokrácia eszméinek ideológiai megalapozására. Sok tekintetben haladó nézeteket képviseltek. De az a propaganda, amely főként a „középosztály” és a nemzetiségek megnyerésére irányult, nem volt képes ellensúlyozni sem a szocialista, sem az egyre inkább terjedő kommunista eszmék vonzását.

¹² OL—ME. 1918. —1200—6397.

¹³ OL—ME. 1918. —1200—6397.

¹⁴ OL—Minisztertanács i jegyzőkönyvek. 1919. február 18-i ülés, 7. pont.

P. SCHÖNWALD: CONTRIBUTIONS À L'ACTIVITÉ DE LA COMMISSION NATIONALE DE PROPAGANDE PENDANT LA RÉVOLUTION BOURGEOISE DE 1918

La Commission Nationale de Propagande fut créée en Hongrie immédiatement après la victoire de la révolution bourgeoise de 1918, durant les premiers jours d'octobre, dans le but de mener, à la campagne et tout spécialement dans les régions habitées par des nationalités, une propagande en faveur du nouveau régime. Ce fut la base sociale qui devait en être élargie et développée en premier lieu.

L'article fait connaître l'organisation de la Commission, analyse ses buts, présente au lecteur les forces motrices de son activité et rend compte du travail réalisé à l'aide des imprimés dans le domaine de la propagande.

Ces imprimés de la Commission Nationale de Propagande tiraient à plusieurs millions d'exemplaires et circulaient dans tout le pays. Les pouvoirs publics, les directeurs d'établissement, les personnes privées de professions diverses, ainsi que les ecclésiastiques et les professeurs recevaient, en outre, des lettres multigraphiées en des milliers d'exemplaires et devant stimuler le destinataire à se vouer volontairement au travail social. Plusieurs millions de tracts ont vu le jour sur la question des nationalités. Il en fut de même concernant les brochures à 4—8 pages qui traitaient des problèmes sociaux et politiques et pénétraient dans les divers coins du pays.

Au mois de décembre 1918, la Présidence du Conseil faisant état de l'activité de la Commission Nationale de Propagande, l'apprécia à sa juste valeur, mais elle y trouva aussi, surtout dans la question des nationalités, des vues blâmables qui ne s'accordaient pas avec les principes et les intérêts de la révolution.

L'activité d'agitation de la Commission Nationale de Propagande, qui se poursuivait sous le signe «d'exempt de politique du parti» avec l'intention d'engager au régime la «classe moyenne» et les nationalités, n'a pas obtenu de résultats considérables, mais le travail accompli apporta à l'histoire de la révolution bourgeoise de 1918 quelques éléments particuliers et intéressants.

TISZAY ANDOR

Különszámok és röpiratok a Szovjetunióról a két világháború között

Az 1918-as polgári forradalom kaput nyitott a háborús cenzúra után a sajtószabadságnak. Így az első különszám már 1918. november végén napvilágot látott, a Nagy Októberi Forradalom első évfordulóján, a *Szabadgondolat* VIII. évfolyama 10-ik, decemberi számaként. Címe: *A bolsevizmus volt!* Szerkesztői: POLÁNYI Károly, RUDAS Zoltán és SISA Miklós, utóbbi a Galilei-kör vezetője. A folyóirat 32 oldalon foglalkozott ezzel a kérdéssel. A rózsaszínű borítéklapon vörös betűk hirdették ezt. Cikkeiben helyet kaptak „ellenséges” vélemények is a polgári radikális, a szociáldemokrata munkatársak tollából, de a tényközlésekben részt vett a bolsevista-csoport VARGA Jenővel az élen.

A különszámot JÁSZI Oszkár cikke vezette be, amelyben a proletárdiktatúráról azt vallotta, hogy az oroszországi diktatúra nem jelenti az osztályuralom megszüntetését, hanem csupán az osztályuralom megfordítását!

VARGA Jenő a bolsevikkok jövő kilátásait boncolgatta:

„Több mint egy éve tiszta munkás-proletár uralom áll fenn Oroszországban. Olyan tény ez, amelynek jelentősége elől senki sem zárkozhatik el... mert bebizonyosodott, hogy a proletariátus diktatúrája nem megvalósíthatatlan utópia, nem agyrem. És ez a bolsevik-forradalom maradandó világtörténelmi jelentősége.”

LUKÁCS György: *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* c. tanulmányában nem gyakorlati, hanem szellemi síkon fejtegette a marxi, erkölcsi célkitűzéseket a társadalmi osztályokon keresztül, amelyeknek múlhatatlan előfeltétele a *proletariátus győzelme*.

A különszám még közli LENIN beszédét a moszkvai munkástanácsához (1918. április 20.), GORKIJ: *A forradalom* c. értekezését, FALUDI Iván negatív szemléletű tanulmányát (*Gorkij és Lenin*), BOROSS F. László: *Bolsevizmus, etika és realpolitika* c. értekezését, amelyben megállapítja, hogy „egyetlen reális megoldási lehetősége a kapitalizmus — szocializmus problémájának a *proletárdiktatúra*”. SISA Miklós, bár beismeri, hogy nem forradalmár, cikkében (*Ami a bolsevizmusban maradandó*) így zárja sorait: „Az én idegrendszerem és temperamentumom más, de szívem minden szeretete a Nagy Orosz Kísérletezőké.”

POLÁNYI cikkének elvtelen megállapításai után a *Politika* című zárórovatban RUDAS Zoltán és KELEN László foglalkoznak az „öszirózsás” polgári forradalom jelenségével, az oroszországi forradalommal kapcsolatban. A folyóirat különszáma tehát határozottan pozitív eredményként könyvelhető el.

A *MA* (KASSÁK Lajos és Uitz Béla folyóirata) negyedik különszáma 1919 februárjában jelent meg, a februári orosz forradalom évfordulója alkalmából 2° nagyságú, négy oldalas kiadásban. A címlapon LENIN: *Állam és forradalom* c. művéből közöl

részleteket. Itt jelent meg az első művészi Lenin portré BORTNYIK Sándor linometszésében hazánkban.¹

A két világháború közötti, magyarországi fasizmus éveit mindössze három különszám jelent meg a Szovjetunióval kapcsolatban: a *Társadalmi Szemle* Orosz száma MADZSAR József és SÁNDOR Pál szerkesztésében (1932. II. évfolyam 5. szám, június 48 oldal.), KLÁR Zoltán *Társadalmunk* c. hetilapjának *Az igazi Oroszország* c. különszáma (1932. december 24. II. évfolyam 51. szám, 24 oldal) és ezt megelőzőleg BRÓDY István *A Hét* című hetilapjának *Orosz Száma* (1932. január 22.) ugyancsak 24 oldalon.²

Tizenhárom évnek kellett eltelnie, amíg újra foglalkozni mert néhány bátor lap a Szovjetunió kérdéseivel! A három különszámból, természetesen egyedül a *Társadalmi Szemle kiadványa pozitív jellegű*, a másik kettő inkább érdekhajhászó riportázs, bár eléggé szimpatizánsak.

A *Társadalmi Szemle* szerkesztői, amely lap félillegális jellegű társadalomtudományi folyóirat volt, igen helyes érzékkel főleg a külföldön megjelent, jelentősebb cikkek és tanulmányok között válogattak és mintegy *elsőkézből* próbálták vázolni a magyar olvasók előtt addig elzárt Szovjetunió eredményeit. Vezércikkében, *Egységfront* címmel MADZSAR József oknyomozó készséggel mutatja be 1912-től, a Bázeli kongresszustól kezdve a jobboldali szociáldemokraták áruló politikáját és annak káros eredményeit.

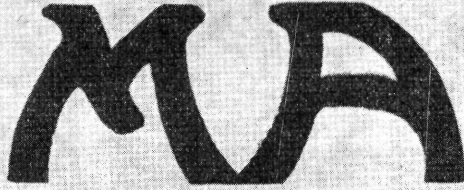
Sztálint az amerikai KNICKERBOCKER riportjából ismerjük meg, akinek anyját interjúvolta, hogy bemutassa Szoszót, az egykori Joszif Dzsugaszvilit. Stefan GÜNTHER izgalmas statisztikája, DURANTYNak, az USA-ban megjelenő *New York Times* tudósítójának mérlege a második ötéves tervről, GÄBLER József tanulmánya a szovjet munkások helyzetéről, Klaus MEHNER cikke az orosz diákokról, JOFFENak, az Orosz Tudományos Akadémia tagjának adatai a villamosítás tervéről, és Louis FISHER szenzációs kimutatása (60 népszerű tévedés a Szovjetunióról) egészítik ki még a tartalmas, magas színvonalú kiadvány anyagát. A szerkesztők célkitűzése minden tekintetben teljesült.

A *Hét* elsősorban az „orosz csoda” kísérleteivel foglalkozik, úgymint a szovjetek szervezetével, a magántulajdonnal, a polgári törvénykönyvvel (VIRÁG Gyula cikke), azzal, hogy mit esznek az oroszok, a földművelés problémáival, a kulákkérdéssel, a moszkvai színházi élettel, Magnitogorszkkal, Dnyeprosztrójjal, a szovjet családi élettel, a prostitúcióval, az analfabétákkal, a büntetőjogi kérdéssel, a rádiózással, a Vörös Hadsereggel és a külkereskedelemmel. *Pesti szemmel Moszkvában* című riportját nem jegyzi senki, de MADZSAR József: *Házasság és szerelem Oroszországban* címmel közöl tanulmányt, MÓNUS Illés pedig: *Szociáldemokrácia és bolsevizmus* címmel, ZSOLT Béla viszont azt szeretné, ha bolsevizmus helyett Pán-Európa születne. A különszámból kihagyták BÁLINT György objektív kis tanulmány-remekét (*Moszkvából jelentik*), valamint JÓZSEF Attila két versfordítását (JESZENYIN: *Idők beteljesedése* és MAJAKOVSKIJ: *Százötven millió*), amelyeket azután a következő számban közöltek.

A *Társadalmunk* különszámában, amelyet KLÁR Zoltán közel egy év múlva adott ki *A Hét* után, még vegyesebb anyagot találhatunk, többek között KELLNER Dezső

¹ Ezt megelőzőleg Leninről csak kitalált és rossz karikatúrákat hozott az előző évben a *Borsszem Jankó*. A hazánkban megjelent első Lenin-portrét (ceruzarajz) egyébként az *Érdekes Újság* 1917. december 6. száma közölte (valószínűleg orosz művész alkotása), de közölt az *Érdekes Újság* 1919. december 27. számában, Az orosz forradalom karikatúrákban című cikkében egy eléggé sikerült Lenin karikatúrát, míg az első, hiteles Lenin fénykép-reprodukció a *Képes Újság* 1919. december 30. számában jelent meg. A BORTNYIK-líno nagysága 18 × 18 cm. A különszám ára 1 korona volt.

² Az ugyanebben az időben megjelenő *Munka* (KASSÁK Lajos folyóiratának) tizenegy évfolyamában egy külön számot sem találhatunk, amely foglalkozott volna a szovjet társadalmi és gazdasági problémákkal.

FOLYÓIRAT VILÁGSZEMLELETI NEGYEDIK KÜLÖNSZÁMA
SZERKESZTIK KASSAK LAJOS ÉS UTTZ BÉLA BUDAPESTEN

LENIN

BORTNYIK SANDOR - Moszkva

ÁLLAM ÉS FORRADALOM

Írta: N. LENIN

A parlamentarizmus megszüntetése

A kommunizmus — írja Marx — nem parlamentarizmus hanem dolgozó tömegekkel szemben, olyanok, amely törvényhozó és végrehajtó egysége.

Abonyi, hogy három vagy hatvanötöt szívből kellene dönteni, hogy valamilyen osztály osztály tagja képviselje vagy azaz önmaga (vagyis önkormányzat) a parlamentben, az állásfoglalás választójog a kommunizmus legelső lépése, amire a munkaadó osztály választójoga — hogy t. i. ő maga vesztés munkáját, felügyelői, képviselői választson.

A parlamentarizmusnak ez a legjelentősebb kritikája, amely 1871-ből való, a marxizmusnak most már a szociál-demokrácia és a kommunizmus következtében „előreljött szavai” lélek határozata. A munkások és a választás parlament-képviselői, továbbá a proletárium által, sajátok állásfoglalásról szociális és a parlamentarizmus kritikáját teljesen átvesztették az anarchizmus és éppen ezen okok alapján „anarchizmusnak” nyilvánították a parlamentarizmus bármilyen kritikáját! Nem csoda tehát, ha a fejlett parlamentarizmus filozófiai, profetizmusát elvágta az under olyan szociálisok láttán, mint Schmidtman, David, Legien, Bebel, Renaudin, Henderson, Vandervelde, Seasing, Branting, Bissonati és Tarsas, és hajlanakokat mutatót az anarcho syndikalizmus felé való közeledésre, amely pedig rövidebbre az opportunizmusnak.

Marxnak a forradalmi stratégia nem az ilyen, modern határ volt, az a gyakorlatosság, amőve Plehanov, Kautsky és mások felték. Marx kiméletlenül pórére tudta velteteni az anarchizmus, amely annyira nem volt képes, hogy a fejlett parlamentarizmus „jelölője” kibontakodja, nevezetesen mindaddig, amíg forradalmi helyzet nem adódhatna, nevezetesen mindaddig, amíg forradalmi helyzet nem adódhatna.

de: egyáltalán azonban tudói valójában forradalmi-proletta kritikát adni a parlamentarizmusnak.

Sokszemélyt egyszer dőltetett afelett, hogy az uralkodó osztály melyik tagja buzza és zuzza össze (vagyis utó szavakat) a néper a parlamentarizmus — az a fejlett parlamentarizmus tulajdonképpen Magyarországon a parlamentarizmus-kommunizmus szociális, hanem a legdemokratikusabb határozatosságban is.

Amennyiben tehát az állam kérdést veszik fel az államról a parlamentarizmusról az államkérdésről egyáltalán ez a téma a parlamentarizmus szempontjából — az legyen hat a kivételről a parlamentarizmusból? Milyent lehet nélfőle megírni?

Kérdésedekben meg kell mondani: Marxnak azon tanításai, amelyek a párti komizmus tanulmányozására alapozták, annyira felelőre mentek, hogy a „szociáldemokrácia” (vél: a szociáldemokrácia) a párti, marxizmus más kritikusai, mint az anarchizmus vagy a reakcionárius kritikáját, fel nem foghatta.

A parlamentarizmusból való kivételről nem a képviselőválasztásokról vagy az azok választásihatóságának megváltoztatásáról, hanem általában felelőre mentek, hogy a parlamentet nem felelőre mentek, hanem „dolgozó” intézmények legyenek. „A kommunizmus nem parlamentarizmus, hanem dolgozó tömegekkel szemben, olyanok, amely törvényhozó és végrehajtó egysége.”

„Nem parlamentarizmus, ha dolgozó tömegek” — az a név, amely a modern parlamentarizmusokról és a szociáldemokrácia „előbb” szíven szállja. Fejleszték meg bármelyik parlamentarizmus kormányzati államai Amerikától Schweig, Francoiszagtól Angliától, Svédországtól stb., a tulajdonképpen „állami” funkcióit a megyék, városok, városok stb. végzik a kissebbeknél. A parlamentarizmus csak felelőre ment, hogy országgyűlési legyen szociális az „egyszerű néper”. Ez egyáltalán az, hogy meg-

**NOVEMBER 7.
MUNKÁSOK!
KI AZ UCCÁRA!**

Megvédjük a 14 éves
SZOVJETUNIOT!

Kommunista Magyarországi Pártja
Kommunista Ifjúságunkak Magyarországi Szövetsége

**15 éves a Magyar
kommunista párt.
harcosaink mellette
támogassátok a prole
táborok egyetlen pártját!**

értekezését (*Ahol a rabok szabadságot kapnak*), TIEDER Zsigmond, TOTIS Béla, GYÖRGY László, BÁRDOS Arthur, KÁLMÁN László, RÓNAI Mihály András, HORVÁTH Zoltán, RÓNAY Mária és mások tollából, akik a tervgazdaságról, a szovjet házasságról, külföldi lapszemelvényekből, divatról, színházról, filmről és az orosz emigráció életéről tudósították az olvasókat.

A külföldi, magyarnyelvű sajtóban, a Kommunisták Magyarországi Pártjának Bécsben megjelenő *Új Március* c. szemléjének különszáma, *A forradalom útja*, az orosz proletárforradalom 10. évfordulójára jelent meg 1927-ben. Ez a 256 lapos különszám egyébként a legterjedelmesebb és legszínvonalasabb ilyen tartalmú, magyarnyelvű kiadványunk.

A vezércikket KUN Béla írta (*Október jelszavai*), majd HAJDU Pál *Februártól októberig* címmel foglalta össze az orosz proletárforradalom történetét. LENIN két tanulmányán kívül JOFFE, LÁNDOR Béla, HEVESI Ákos, VARGA Jenő, RÉVAI József, LANDLER Jenő, LUKÁCS György, SZÁNTÓ Béla írta a társadalomtudományi vonatkozású tanulmányokat és visszaemlékezéseket. A gazdaságépítési részben CHLEPKÓ Ede, RÉVÉSZ R. Imre, HEVESI Gyula, KELEN József, SZAMUELY György, LENGYEL Gyula, BAJÁKI Ferenc, HAMBURGER Jenő, VARJAS Sándor, az irodalmi részben MADARÁSZ Emil, HIDAS Antal, KOMJÁT ALADÁR, MATHEJKA János, a *Tíz év társadalmi munkájának mérlegében* OROSZ (WEISS) Nándor, ANDICS Erzsébet, BOKÁNYI Dezső, VARJAS Elemér, BESNYÓ Sándor, KARIKÁS Frigyes, FONYÓ Sári, KIS Lajos, MÜLLER Ernőné, BALOGH János, ILLÉS Béla, BEREI Andor, UITZ Béla, ZALKA Máté, SALLAI Imre és SUGÁR Andor tettek tanúságot parthűségükről. A névsorhoz, úgy hisszük, nem kell kommentár.

A legmegdöbbentőbb különszámot 1938 májusában a New York-i *Új Előre* adta ki 5. számában, 120 oldalon 34×26 cm nagyságban, rózsaszín borítóval. A különszám ötezer példányban jelent meg.³

A különszám Bucharin, Rakovszkij és társaiknak tárgyalási jegyzőkönyvét tartalmazza.⁴

Az akkor kezdődő törvénytételek, koholt vádak szomorú dokumentuma ez, amelynek során számos hazájához hű kommunistát helyezett vád alá az akkori személyi kultusz önkényuralma, akiket a XX. kongresszus határozata után rehabilitált a szovjet kormány.

*

A Szovjethatalom születését és évfordulóit, tíz—tizenöt—húsz évenként a magyar forradalmi pártszervezetek nemcsak különszámokkal, hanem alkalmi kiadású, jórészt illegális r o p l a p o k k a l is megünnepezték, amelyek nagyrészt stencil, illetve lino-sokszorosítással készültek, rajzos, fotomontázsos kivitelben. Ezeknek száma meghaladja a hetvenet. A kiadványokat az illegálisan működő KMP, a KIMSZ, a Vörös Segély, az ellenzéki szervezetek és munkásszervezetek adták ki. Terjesztésüket a munkásifik vállalták.

Ebből a nagy anyagból, csak néhány jelentősebbet sorolunk fel, dokumentációs

³ Az *Új Előre* elődjét 1905-ben alapították. Első szerkesztője BENYOSKA Antal volt. Viszont az *Új Előre* címlapján az olvasható, hogy 1897. március 3-án jelent meg elődjének első száma. Így kinek van igazsága? *A Magyar Munkásmozgalmi sajtó Bibliográfiájának* és MÁRÉ Györgynek, vagy az *Új Előrének*? Ezt még el kell dönteni.

⁴ Ez az anyag magyar nyelven egyedül itt jelent meg teljes egészében. Az eredeti példány hazánkban egy könyvtárban sem lelhető fel, összesen egy példány van magánkézen.

Kun Béla: Október jelszavai.

A jelszóban sűrűsödik össze, koncentrálódik kristállyá a forradalmi osztálynak és vezető pártjának elmélete, programja, stratégiája, taktikája. A politikának — milliók vezetése tudományának — a jelszó a legmagasabb — művészi — kifejező formája.

„Minden egyes jelszót — írta Lenin — egy bizonyos politikai helyzet különös sajátosságainak egészéből kell *kivonni*.” A marxista elemző munka szétदारabolja, elemeire bontja az előtte álló szövevényes jelenségeket; feloldja az összefüggések fürdőjében; szemmel követi a folyékony massa mozgását, hullámozásának irányát; a felszínen *kristályokat* csap ki: *így készülnek a marxista forradalmi politika jelszavai*.

A forradalmi jelszó legtöbbször nem több egy mondatnál. „Béke, kenyér, szabadság.” „Le a tiz kapitalista miniszterrel!” „Minden hatalmat a szovjeteknek!” Egy mondat, de sohasem — frázis. Amikor a jelszó frázissá lett — akármilyen forradalmian hangzó lett légyen is — már többé nem forradalmi jelszó. „A forradalmi frázis a forradalmi jelszavak ismétlése az objektív körülmények számbavétele nélkül... A jelszavak nagyszerűek, elragadóak, felemelők — csak éppen a talaj hiányzik alóluk — ime a forradalmi frázis lényege”. (Lenin.) A jelszóban megnyilatkozó politikai művészet lényege — mondhatnók — a *jelszóalkotás* művészetének lényege: a megtalált láncszemre, amelyet — Lenin szerint — meg kell ragadni, hogy az egész láncot szilárd kezekkel mozgásban tarthassuk — *ugy hívni fel a figyelmet, hogy a milliók milliónyi karja ragadja meg, vegye kezébe a láncszemet és lebirhatatlanná fokozott erővel tartsa mozgásban az egész láncot*.

A tömegek ösztönös akarásának, erejének szab tehát irányt a forradalmi jelszó. Kötetek tartalmát sűríti össze, hogy ezt az alaktalan akarást, kiformálatlan erőt *egy célra* irányítsa, s ezzel egyben *szervezte* is tegye; a szervezethez meg is *sokszorozza*. Ezek, évtizedek elemző és összefoglaló kutatását, a társadalom bonyolult szerkezetébe való belátásnak, a forradalom sokszor — tűzokádó hegyek patakjainak módjára — meg-megbuvó mozgató erői feltárásának minden eredményét kell belegyűrni egy mondatba: átütő erejű, egyszerű — és éppen ezért népszerű —, a leghaladottabbat is kielégítő, a legelmaradottabbakat is felvilágosító, megmozgató, magával ragadó formába. A milliók vezetésének tudománya a forradalmi jelszó útján válik *milliók közkinésévé*; a legelőrehaladottabbak öntudata a jelszó útján válik hatóerővé a legelmaradottabbak között is. A

szempontból, szemelvényként. Az anyag nagyrészt feldolgozta és megjelentette már a Párttörténeti Intézet.⁵

Az első ilyen tartalmú röplap 1929 őszén, tehát tíz évvel a Nagy Októberi Szocialista Forradalom születése és nyolc évvel a Tanácsköztársaság bukása után jelent meg 18×20,5 cm. nagyságban a magyar dolgozó parasztsághoz címezve:

„Olyan időpontban fordulunk hozzátok, amely két egymással ellentétes, de úgy Magyarországon, mint az egész világ parasztságára életbevágóan fontos, sorsdöntő események évfordulóját hordja magában”.

A KMP kiadott a következő évek évfordulóira hasonló röplapokat a dolgozók és munkanélküliek, továbbá a munkások és szegényparaszatok számára is.

⁵ Lásd GÁBOR Imréné: *Kommunista röplapok bibliográfiája*. 1919—1944. Bp. 1965. I—II. kötet. MSZMP és Párttörténeti Intézet kiad. 535 p.

Az első *rajzos röplap*, hasonló tartalommal a KMP és a KIMSZ együttes kiadásában 1931-ben jelent meg *November 7. Munkások! Ki az uccára!* címmel. Megvédjük a 14 éves Szovjetuniót felirattal. A linóleum metszetet Masereel egyik fametszetéről másolták, amelyen gyárigazgató ellen támadó munkáscsoport látható.

A Vörös Segély 1932-ben adta ki első röplapját november 7-re.

1935 után a KMP, mikor a népfront megalakult, már nem adott ki többé ilyen röplapokat, hanem erejét a fasisztaellenes harcra irányította.

Fél évszázada, hogy Budapesten DIENES László és KÓHALMI Béla szerkesztésében megjelent a könyvtárügyi politikai megbizottak hivatalos lapja, *A Tanácsköztársaság Könyvtárügye*. LUKÁCS György népbiztos helyettes 1919, március 30-án nevezte ki KÓHALMI Bélát a könyvtári ügyek helyettes megbizottjává és a Könyvtári Tanács megszervezőjévé. A lap májusban indult meg, s júliusig havonta megjelent számaiban a Tanácsköztársaságnak a könyvtárak, könyvtárosok és munkástanácsok közművelődési osztályai részére kiadott könyvtári vonatkozású rendeleteit tartalmazta.

„*Előszó — a félévszázados évforduló elé*” bevezetőjében azokra az időkre emlékszik vissza KÓHALMI Béla e történelmi jelentőségűvé vált lap xerox sokszorosítás útján kétszáz példányban újra megjelentetett számai előtt.

„Kell-e magyarázó szó a Tanácsköztársaság könyvtári vonatkozású rendeleteihez? Értelmesek, egyszerűek, jogászi cikornyáság nélkül valók” — kezdődik a többlapos visszatekintés, amely azután kifejti, hogy a megjelent rendeletek eljövendő esztendőök kulturális forradalmához adtak volna programot.

„Egy szövetségesre lett volna szükségünk: az időre. És ez ellenünk dolgozott” — fejezi be a lap akkori munkásságát összegezve KÓHALMI Béla.

H. LAKATOS ÉVA

SZÍJ REZSŐ

A Táltos könyvkiadóról

Két évvel a *Tevan* amatőr könyvkiadás megindulása után, 1915-ben új kiadó lépett a színre. Inárcsi Farkas László négyszázholdas jászkarajenői földbirtokos (sz. 1885-ben) váltotta valóra *Táltos* nevet viselő vállalatával diákkori álmát, hogy kiadója legyen a sarjadó új magyar irodalomnak. Ebben az időszakban alig található még egy olyan kiadó, leszámítva a munkatársai műveinek kiadására alakult *Nyugat* könyvkiadót, amely kizárólag a kortárs magyar irodalom megjelentetését tűzte volna célul maga elé. Amikor TEVAN Andor megindította a *Tevan Könyvtárt*, elsősorban ő is a modern magyar irodalomra gondolt, de emellett a külföldre is, nemcsak a hazaira. Ami pedig amatőrkiadványait illeti, a sorozatban egy KOSZTOLÁNYI- és KRÚDY-kötet kivételével régi magyar irodalmi termékeket adott ki. KNERÉK az első világháború alatt szintén a modern magyar irodalomra összpontosították könyvkiadási törekvéseiket, több művet jelentettek meg BALÁZS Bélától, LESZNAI Annától, kiadták LUKÁCS György, SZABÓ Dezső, LÁNYI Sarolta stb. egy-egy munkáját, de aztán egyre inkább a klasszikus hazai és külföldi irodalmi termékek után nyújtották ki kezüket, látva, milyen nehéz az új magyar művek piaci helyezete. Mindezekkel szemben FARKAS László *Táltos* könyvkiadó vállalata egész fennállása idején a kortárs magyar irodalomnak lett kiadója, az egyetlen Balzac-köteten kívül (*Cadighan hercegné titkai*. 1922) nem is adott ki külföldi szépirodalmi terméket. Ha végigtekintünk működésén, azt kell mondanunk, hogy egyike ama kevés kiadónak, amely helyzetéhez, anyagi lehetőségeihez képest a legtöbbet tette az új magyar irodalom megjelentetése érdekében. Azért, hogy az Ady-nemzedék és az utána érkezők művei minél megfelelőbb kiállításban és minél elfogadhatóbb áron kerülhessenek az olvasók kezébe. Négyszáz hold a gazdálkodásnak akkori színvonalán nem jelentett különösebben nagy vagyont, ennek ellenére a magyar irodalom és könyvkiadás köszönhet annyit FARKAS Lászlónak, hogy a könyvtermelés anyagi színvonalának romlása éveiben sikerült elérnie, hogy kiadott könyveinek értékes tartalmához harmonikusan simuljon a külső forma, hogy a könyv, mint iparművészeti alkotás is járuljon hozzá a magasabbrendű műízlés kifejlesztéséhez.¹

FARKAS László nem képzett szakemberként, és nem elismert irodalmárként kezdte a könyvkiadást. De példák lebegtek előtte, többek közt éppen a *Tevan* Andoré is, amit bizonyít az alábbi levél is, amellyel működése elején fölkereste, mert *Tevan* nyomdájában akart dolgoztatni.

FARKAS László keltezés nélküli levelében, de azért megállapíthatóan az 1916-os évben, KRÚDY Gyula: *Az aranykézutcai szép napok* című könyvének megjelenése után nemsokára — TEVAN Andorhoz fordult s árajánlatot kért egy háromfelvonásos dráma

¹ FARKAS Lászlónak a *Táltosra* vonatkozó levelezése a II. világháborúban teljesen elpusztult, így az adatokat részben magukból a kiadványokból, részben pedig a személyes és szóbeli visszaemlékezésekből merítettük. (1960.)

kiadásához. A könyv terjedelme nyolc-kilenc ív lenne s a levél azt mutatja, hogy FARKAS László, a vidéki földbirtokos kiadó, kapcsolatot akart találni a modern tipográfiai irányt képviselő nyomdához. Nyilván azért fordul TEVANHOZ, mert kiadványainak formai újszerűsége — az idegen hatások ellenére is — megérintette őt. FARKAS László többek közt azt kérdezi levelében, hogy TEVAN el tudná-e a kérdéses drámát két (kettő!) hét alatt készíteni? 1500 példányban kellene nyomni, és pedig ötszázat jobb minőségű, de legalábbis famentes papíron, s ebből, vagy esetleg ezen felül százat hollandi Van Gelder papíron. Mindegyik változathoz FARKAS adná a papírt. Az öt-hatszáz példányos amatőr kiadáshoz három-négy képmelléklet jöjjön s rajz kerülne ennek a borítékjára is. A szerző a korrektúrárt és a revíziót egy-egy nap alatt elvégezné, ez Békéscsaba és Budapest között a postai szállítással együtt három napot venne igénybe. FARKAS László nem javasolja a KRÚDY fenti kötetének betűtípusát, mert bár az nagyon tetszik neki, rögtön a KRÚDY-könyv után nem lenne célszerű — ha FARKAS is ezzel a típussal kezdené a kiadást. Több betűfajtából kér mintát, de kurzívot nem akar, mert az szerinte „csúnya”.

FARKAS Lászlót TEVANHOZ KRÚDY Gyula közvetítette, legalább is egy másik — ugyancsak keltezés nélküli — levélből erre lehet következtetni. Ebben KRÚDY arról értesíti TEVANT, hogy FARKAS László könyvet akar kiadni, saját papírján. Háromféle változatra gondol. Száz példány valódi Gelder papíron jelenne meg, négyszáz példány egy másik fajta jóminőségűn, s kb. négyezer példány olcsóbb papíron. „A nyomásnak szépnek, művészinek, nyomdatechnikailag is finomnak kellene lennie, egy szóval olyan-
nak, amilyent az Ön nyomdájától megszoktunk. Mert nem kell külön mondanom, hogy a legnagyobb elismeréssel vagyok az Ön munkái iránt”. — Majd így folytatja: „A könyvet január végén, vagy február elején lehetne kezdeni szedni, a teljes kéziratot febr. közepére vagy végére adnánk át, amikor az eleje már korrigálva lehetne. Március közepére szeretnénk, ha ki is lenne nyomva a könyv.”

Ebből következtetve a levelet 1916 végén, vagy 1917 január első felében írta.²

FARKAS még az iránt is érdeklődik, hogy van-e könyvkötészete TEVANNAK, mert az első száz példányt kötve szeretné. Ha nincs, kinél szokott kötetni? Jelen esetben félpergamén, vagy félbőr, félselyem kötésre gondol. Erre nézve is kéri TEVAN árajánlatát. A könyv terjedelme kb. tizenöt—húsz ív lenne. — Mindebből nyilvánvaló, hogy FARKAS Lászlónak tetszettek TEVAN amatőrkönyvei és azok kötési, s hogy bizonyos vonatkozásban tanulni akart a példájából. TEVAN sohasem érte el a KNER Imre tipográfiai tökéletességének színvonalát, FARKAS *Táltosa* pedig messze elmaradt TEVAN igényességétől is. De a jó irodalomhoz mindhármuknak egyaránt kitűnő érzékük és szemük volt.

Ebben az időben a nyomdai átfutási idővel az író, a kiadó és a nyomda alig kényeszerült számolni, az a szó mai értelmében egyszerűen ismeretlen fogalom. A távolság nem akadály a munkának, a kéziratot a nyomda esetleg részletenként kapja meg, amikor már a korrigálás és a javított szedés tördelése is folyik.

Ezekben az években — az első világháború alatt — az irodalom németellenessége a körülményekhez képest igen élesen jelentkezett, s a német befolyástól való függetlenedés törekvése a könyvművészet területén is kezdte éreztetni hatását. FARKAS László a német könyvművészetrel szemben magyarabb irányzatot óhajtott megvalósítani kiadványain. Ebbeli helyes törekvésben nem esett áldozatátul a magyarkodásnak és szerencsésen elkerülte ennek az irányzatnak a buktatóit. Jó érzékkel kapcsolódott a szecesszió népies irányához, az első kiadványokat TOROCZKAI-WIGAND Edével díszítette s ezek a *Táltos*-kiadványok ma korántsem hatnak oly idegenül, mint a vele szakító, ellene föllázadó következő nemzedéknek. Későbbi, főleg az 1920-as évekbeli kiadványai azonban szinte

²FARKAS László levele TEVAN Andorhoz. MTA Kézirattár. Tevan levelezés.

teljesen szakítanak a szecesszióval, díszítő elemeket és illusztrációkat csak csekély mértékben, vagy egyáltalán nem is tartalmaznak.

Annak érdekében, hogy a külső megjelenés is örömet szerezzen az olvasónak, a *Táltos* majdnem minden szépirodalmi kiadványából amatőr változatot készítettett, jobb papíron, számozva, a szerző és az illusztrátor aláírásával. Ezzel is azt akarta elérni hogy a magyar könyv megszerezze magának az elismerést az idegennel, elsősorban a német és a német ízlés jegyében készült könyvekkel szemben.

A *Táltos* az amatőr kiadást nem vitte túlzásba olyan értelemben, mint igen sokan, főleg az 1920-as években, amikor a közönséges példány 50 koronába került, az amatőr pedig 200-ba, sőt 2000—3000-be. Csak annyival készült jobb kiállításban a számozott, amatőr példány, hogy az a vékonyabb pénztárcával rendelkező vásárló számára is elérhető legyen. Igaz viszont, hogy a *Táltos* amatőr kiadványai egyrészt nem érik el azt a már említett nyomdai tökéletességet, amely ugyanazokban az években a nagyvonalú kiadói tevékenységet lebonyolító KNER-nyomdát jellemzi, sem külső elegancia tekintetében az *Amicus* és a *Tevan* amatőr kiadványokat. A háborús nehézségek miatt lezüllött világban azonban a meritett papír önmagában is minőséget jelentett, igényességre vallott, a szellemi tartalom pedig sok mindenért kárpótolt. A *Táltos* versenyképes volt több szép kiadványával: BABITS *Laodameia* című kötetével, TOROCZKAI-WIGAND munkáival, SASSY Árpád (AIGLON álnéven) *Ópiumálmok* című grafikai gyűjteményével.

Az Ady-nemzedék majdnem valamennyi rangosabb írójának jelent meg a *Táltos*-nál műve, s abból amatőr-bibliofil változat.

Igy BABITS Mihálynak (*A nyugtalanság völgye*, 1920, *Laodameia*. 192? című vers-kötete, ez utóbbiból 500, előbbiből 100 számozott és aláírt példány készült. — CHOLNOKY Lászlónak (*Bertalan éjszakája*. 1918), — HEVESI Sándornak (*Az igazi Shakespeare és egyéb kérdések*. 1919), — HEVESY Ivántól Wagner operáinak ismertetése (1921-ben), — JUHÁSZ Gyulának (*Késő szüret*. 1918), — KÁRPÁTI Aurélnak (*A búsképű lovag*. 1919, *Három régi esztendő*. 1918, a VAJDA Lászlóval közösen írt *Kőműves Kelemen*. 1916, — KORTSÁK Jenőnek (*A tűzrózsák és egyéb novellák*. 1917, *A Kobál-ház lakói*. 1918), — KRÚDY Gyulának (*Szindbád ifjúsága és szomorúsága*. 1917), — MÓRICZ Zsigmondnak (*Vidéki hírek és más elbeszélések*. 1917, 200 példány külön számozva, egészvászonkötésben, szerző és a művész aláírásával). — NAGY Lajosnak (*Fiatal emberek*. 1919), — SZABÓ Dezsőnek (*Az elsodort falu*, 1919. *Csodálatos élet*. 1921, *Ólj! és egyéb elbeszélések*. 1922, *Mesék a kacagó emberről*. 192?, *Nincs menekvés*. 2. kiadás, 1921), — TÓTH Árpádnak (*Az öröm illan*. 1922), — TERSÁNSZKY J. Jenőnek (*A kék gondviselés* . . . 1918), — TÖMÖRKÉNY Istvánnak (*Népek az ország használatában*. 1917), — TÖRÖK Gyulának (*A porban*, 1917, *A zöldköves gyűrű*. 1918, *Fehér virág*. 1919. Az utóbbiból nem készültek számozott példányok, de gondos kivitelével így is a szebb könyvek közé tartozik.)

A *Táltos* adta ki az első magyar szocialista regényt, BACSÓ Bélának (akit a fehérterror pribékjei *Somogyi* Bélával együtt meggyilkoltak) *A Stefcsik ház* című könyvét, ebből is készült számozott és aláírt változat.

Ugyancsak a *Táltos* adta ki SIKLÓSSY László rengeteg adatot tartalmazó *A régi Budapest erkölce* c. háromkötetes művét 1922—1923-ban, amelyből 50—50 példány készült bibliofil kiadásban, jó papíron, számozva és aláírva. A fedérlajzok JASCHIK Álmos munkái és ugyancsak tőle a *Műkincseink vándorútja Bécsbe* c. művét 1919-ben; ebből is 50 példány készült számozva és aláírva. Természetesen a főnti felsorolásból hiányoznak azok az írók, akiknek műveiből a *Táltos* nem készített bibliofil változatot, mivel elsősorban könyvművészeti szempontból ismertetjük a kiadó munkásságát. De kiegészítésül meg kell említeni még ILLÉS Bélát is, akitől szintén adott ki a *Táltos* és SZABÓ Lőrincet, akinek *Omar Chajjam* fordítása szintén a *Táltos*-nál jelent meg először, csinos kis kötetben; s ha számozott, amatőr változatáról nem tudósít is a könyv, számon kell tartanunk.

Az irodalmi vezetőt, KORTSÁK Jenőt a kortársak kitűnő érzékű írónak és irodalmárnak tartották, ezt igazolja ez a névsor is.

Néhány alább következő név már alig ismert, de ettől a sors nem kímél meg egyetlen kortárs-író megjelentető kiadó sem. AMBRUS BALÁZS: *Koszorú* c. verseskötetéből is készült bibliofil változat. A költőt az *Irodalmi Lexikon* nem ismeri, ami azonban önmagában nem mond semmit. FARKAS Jenővel hasonló a helyzet, neki két könyve is megjelent a *Táltos*nál, amatőrváltozattal (*IV. Béla király*. 1920, — *Gacs Andris hazamegy*. 1922), — SZITÁRY Zelma neve is ismereten (*Versék*. 1921.) s még néhány író s költő (ZEMPLÉNI Klára) nevével ki lehetne egészíteni az együtttest, de az nem kisebbíti a *Táltos* érdemeit.

A kiadott neves írók (jó) művei megmutatják azt is, milyen átfogó hatású és rangos kiadóvá fejlődhetett volna a *Táltos*, ha a körülmények kedvezőbbek alapítója elképzelései számára.

Az eddig említettek csak néhány nevet jelentenek abból a népes írói táborból, amelyet a *Táltos* maga köré gyűjtött. Közülük többen akkor másutt meg sem tudtak volna jelenni. S főleg a Tanácsköztársaság után bizonyult ismét rendkívül jelentősnek FARKAS László kiadói tevékenysége, hiszen a fenti írók majd mindegyike exponálta magát a forradalmi eszmék mellett.

SZABÓ Dezső *Az elsodort falu* című regényével már tizenegy kiadót házalt végig, egyik sem vállalta a kiadást. Végül hosszú levelezés után KNER Imre ugyan vállalta és ki is szedette, de a román megszállás miatt nyomtatásra már nem került sor. KNER Imréhez írt leveléből tudjuk, hogy a regény iránt bizonyos jobboldali körök érdeklődtek, de az író semmilyen párttal sem akart függő viszonyba kerülni s ezért nem adta oda.³ Ekkor próbált szerencsét a *Táltos*nál. Maga olvasott fel a kéziratból részleteket FARKAS-nak és a *Táltos* irodalmi vezetőjének, KORTSÁK Jenőnek, s hetek alatt megszületett a két kötetes kiadás. A műnek elsőpró sikere közismert, s utána SZABÓ Dezsőnek számos műve jelent meg a *Táltos*nál — s majdnem valamennyiből készültek amatőr példányok is.

1919-ben a *Táltos* mint a *Szellemi Termékek Országos Tanácsa* 10-ik kiadókönyvtár műhelye működött, s ebben az időben *Táltos Könyvtár* címen, *Időszerű kérdések* alcímmel KÁRPÁTI Aurél szerkesztésében sorozatot indított. A sorozatban a forradalmi Magyarország politikai, gazdasági, társadalmi és művelődési kérdéseiről olvasmányosan megírt tanulmányok jelentek meg, így többek közt ILLÉS Béla: *A szellemi munkások és a szocializmus*, MIGRAY József: *A vallás jövője*, — *A szocializmus és a népnevelés*, SZABÓ Dezső: *A forradalmas Ádám*, — JÁKÓ Géza: *Az iparművészet a szocialista országokban* stb. E sorozat teljes képet akart adni az olvasóknak a forradalmi korszak külső és belső, anyagi és szellemi életéről. Drámai időkben, azokhoz illő gyorsasággal adott eligazítást a sorozat a fölmerülő kérdésekben, éppen ezért az időszerű kérdéseket tárgyaló *Táltos* Könyvtár igen jelentős dokumentum a tanáshatalom szellemi életének megismeréséhez. Noha a kiadó nem állt pártpolitikai célok szolgálatában, két füzetes terméket, BÁLINT Lajos: *Osztályművészet, kommunizművészet*, valamint GUTTMAN Henrik: *Forradalmi portrék* című írását az országos propagandafőnökség teljes egészében a maga számára foglalta le. A sorozat szerkesztője, KÁRPÁTI Aurél bátran hirdette, hogy minden számával a népköztársaságot akarja szolgálni.

A *Táltos* irodalmi kiadványai közül keveset illusztráltak. De e tekintetben BABITS Mihály: *Laodameia* című kötete ennek a kornak szebb és sikerültebb könyvei közé tartozik. A kiadó JASCHIK Álmot nyerte meg a könyv tipografizálására és illusztrálására. — JASCHIK Álmos Petőfi, Ádám, Babits s annyi más írónak, költőnek illusztrátora s annyi szép könyvkötés, könyvdísz tervezője, egészen egyéni formanyelven oldotta meg feladatát. Nála jobban kevesen értették a könyvkészítés minden csinját-binját. Modern törekvések szószólója ő, aki észreveszi, hogy a minden dísz nélkül készült könyv a mű-

³ L. SÁFRÁN Györgyi—SziJ Rezső: *Kner Imre levelezéséből*. Irodalomtört. 1961. 2. sz. 157—167. l.)

vészet előretolt állásainak feladását jelenti. Ő maga miközben egy régi miniátor műhelygondjával színezi a rajzokat, kötéseket tervez, előzékdíszeket, ornamenseket.

Kós Károly illusztrálta KÁRPÁTI Aurél—VAJDA László: *Körmives Kelemen* c. drámáját egész oldalas rajzokkal, 500 példány külön, merített papíron, kötve és a szerzők aláírásával. FÜSSI MOLNÁR Katalin FARKAS Jenő két könyvét illusztrálta. — JUHÁSZ Gyula *Késő szüret*-ének fedéllapját KOZMA Lajos készítette, aki ezidőben KNERÉKNEK rajzolt és tervezett könyvgrafikát. — A *Táltos*nak a festő és iparművész tanár, MUHITS Sándor is dolgozott. NÓGRÁDY László *Háború a Balatonon* című regényét illusztrálta rajzokkal és színes litográfiákkal. — HARANGHY Jenő, e nagytehetségű, de magát művészete kárára elaprózott művész MÓRICZ Zsigmond: *Vidéki hírek* . . . c. kötetéhez készített néhány rajzot és még néhány kiadványhoz fedéllaprajzot. Tulajdonképpen ennyi s alig valamivel több az, amit a *Táltos* az illusztrált könyv érdekében tett. Más elbírálás alá esnek viszont a TOROCZKAI WIGAND Ede könyvei. A neves építész és építészeti író sokáig nem értékelték jelentőségéhez mérten, amiben a szecesszió-ellenesek elfogultsága játszott a vezérszerepet. Újabban azonban ismét feléje fordult a hazai építészeti írók, kutatók figyelme s immár az újjáértékelő és elismerő megállapítások sem hiányoznak. E kiadványokhoz, — *Cserényes házak* 1916, *Öreg csillagok* 1916, *Régi kert s mészai* 1917, *Hajdanában régös régen* 1917, *Hogyan építsünk a Balaton partján?* 1921. — TOROCZKAI maga készítette a rajzokat s az egyébként is jó papíron és szép nyomással készült kiadásokból külön számozott példányok is forgalomba kerültek.⁴ SASSY Attilának a *Táltos*nál AIGLON álnéven megjelent grafikai albumát már említettük.

A *Táltos* jelentőségét elsősorban abban látjuk, hogy az új magyar irodalomnak a *Nyugat* mellett, mondhatni főkiadója lett, s hogy a könyvművészeti törekvések mellett a tömegigényeket tisztes kiadói színvonalon igyekezett kielégíteni. Így tehát rövid, mindössze kilenc éves fennállása alatt nemcsak az új magyar irodalom istápolása terén szerzett érdemeket, hanem az amatőr-bibliofil könyvkultúra terén is.

1920-ban a *Táltos* újra lázas munkába kezdett, s három éven keresztül valósággal ontotta a kiadványokat, noha a könyvek kelendősége nem állt arányban a kiadás rohamával. Nemcsak a *Táltos*ra áll ez a megállapítás, hanem minden más kiadóra is, ha nem volt hajlandó a minőség rovására megalkudni.

Már 1920-ban a *Corvinában* egész oldalon sorolja föl raktáron levő kiadványait, jelölve annak, hogy a piac felvevőképességével baj van. A következő évek még tovább rontottak anyagi helyzetén. 1923-ban a *Táltos* visszavonja a főbizományosi jogot a Révaitól és saját terjesztésbe kezd. 1924-ben Győző Andor szerzi meg a *Táltos* könyvek terjesztési jogát s 40—50%-os engedménnyel dobja piacra a készleteket. Ebben az évben FARKAS László — belefáradva a küzdelmekbe s látva azt, amit a többi kiadó is észrevett: a piac lassú halálát — visszavonult a kiadástól. Eladta a *Táltost* egy három tagú érdekeltségnek, de az eladás után mindössze pár kiadványuk jelent meg, gyakorlatilag tehát a vállalat az eladással megszűnt.⁵

Mikor FARKAS László a *Táltost* eladta, megmaradt vagyona roncsaiból Jászkarajenőn létrehozott egy tizenöt holdas kertészetet, abban nevelt kb. ötezer fajta virágot s páratlan szaktudása révén csakhamar európai hírnévre tett szert. 1945 után hosszú évekig mint a Fővárosi Kertészet munkása ápolta a virágokat. Néhány szakkönyvet is írt.

⁴ TOROCZKAI WIGAND Edéről l. KATHY Imre: *Korszerűség, szecesszió, hagyomány*. Magy. Építőműv. 1960. 3. sz.

⁵ A *Táltos* kiadó működött a VII. Garay u. 10. alatt, a VIII. Szentkirályi u. 22. fszt. alatt, könyvkereskedése pedig IV. Ferencziek tere 9. sz. a.

M. PÁSZTOR JÓZSEF

„Az Eszme”

(„Szociális kultúrlap” 1919-ben)

Az 1918–19-es magyarországi forradalmi események a szellemi élet pezsdülését eredményezték a vidéki városokban is. Ennek megnyilatkozása volt a Székesfehérvárott megjelentetett *Az Eszme* című *Szociális kultúrlap* is. Az első számot az első szabad május 1 ünnepére jelentették meg, a második — összevont, 2–3.-nak jelzett — szám május 18-i dátummal hagyta el a nyomdát. Ennek címlapján közölte olvasóival a szerkesztőség, hogy a lap „minden vasárnap” megjelenik. Az első és második szám megjelenése között eltelt több mint két hét magyarázatául a *Szerkesztőségi hírek* rovat — *Többeknek* válaszul — közölte, hogy „múlt heti számunk technikai akadályok miatt nem jelenhetett meg”. Ezek a technikai akadályok, valószínűleg a papírhiány, okozhatta a lap elhalását, mivel a jelzett kettő, illetve három számon kívül több nem jelent meg *Az Eszme*-ből.

A magyar szellemi életben Székesfehérvár a XX. század első két évtizedében jelentős szerepet játszott: innen vezette harcát a magyar társadalmi progresszió harcosai — a munkásmozgalom, a Társadalomtudományi Társaság, a Galilei Kör és a Nyugat — ellen PROHÁSZKA Ottokár püspök. A várost uraló és terrorizáló modern köntösben jelentkező reakciós szellemmel helyben elsősorban a Magyarországi Szociáldemokrata Párt sajtója vette fel a harcot, s csak később, a háború éveitől kezdett kibontakozni az ellenállás a város radikális diáksága soraiban is. Az állami reálgimnázium falai között, az „Önképzőkör”-ben FÁY Árpád vezetésével „radikális szellemű diákok külön csoportot alakítanak” — írja KODOLÁNYI János, az akkori fehérvári diák önéletrajzi regényében.¹ E csoport — olvassuk ugyanott — a „Clarté Társaság” nevet veszi fel, *Diáktoll* címen pedig lapot ad ki, s rendezvényein „Adyt szavalnak”, valamint „előadások hangzanak el a szocializmusról”. Az új gondolatra éhes és érzékeny fiatalok között „lelkes hívei támadnak” a *Ma* című, KASSÁK Lajos szerkesztésében megjelenő aktivista folyóiratnak is. Az elméleti, világnézeti radikalizálódást társadalmi élmények támasztják alá: a diákok közül többen katonaruhába öltöztetve megismerik a front-életet is, s így jutnak el a forradalmi eseményekben való aktív részvételig. A proletárhatalom megszületése után pedig a város szellemi areulátának átformálására is vállalkoznak; ezért adják ki kulturális lapjukat.

Az Eszme életrehívása szerves része a fehérvári forradalmárok társadalom-átalakító tevékenységének. Létrehívásának szellemi-kulturális közegéről a benne résztvevők visszaemlékezései tájékoztatnak. FÁY Árpád—HERNÁDI György verseskötetének előszavában² — írja: „A fiatal magyar Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsa elrendeli, hogy a középiskolában az eltörölt vallásoktatás helyébe a szociáletika tanítását iktassák

¹ KODOLÁNYI János: *Sülyyedő világ*. 1965. 380. 1.

² HERNÁDI György: *Földem, sorsom*. 1959. 5. 1.

az órarendbe. De honnan teremtsék elő az oktatókat? A régi tanárok, ritka kivételtől eltekintve, nem alkalmasak erre. Tudja ezt Velinszky László, a fehérvári direktórium elnöke, a hajdani 'néptanító' . . . forradalmi tettel oldotta meg a fogas kérdést. Harcos, fiatal irodalmárokat bízott meg az új tantárgy oktatásával. És egy szép napon megjelentek a fehérvári középiskolákban az új 'tanárok': Telegdi Bernát, azóta mindmáig is valódi középiskolai tanár, Tóth Aladár, későbbi zenekritikus és operaigazgató és — Hernádi György. Mit tanítottak? Tanterv híján mindazt, amit a Galilei-kör táplálta műveltségük és forradalmi hitük sugallt.” Ez a hit és műveltség ösztönözte e fiatalokat *Az Eszme* megjelentetésére is.

Szerkesztők és munkatársak. A székesfehérvári „szociális kultúrlap” szerkesztője Pór Nándor volt; 21 éves, a reálgimnáziumi érettségi után besorozott s a frontról hazatért katona. Személyéről az életrajzi adatok is szűken vallanak: a Tanácsköztársaság bukása után emigrálni kényszerült, s a Szovjetunióban nyoma veszett. VELINSZKY László — az induló laphoz küldött — üdvözlő sorainak zárómondatai szólnak a szerkesztő személyéről: „Hiszem, hogy 'Az Eszme' beválik a gáton. Garanciát látok a szerkesztőjében, akiben van forradalmi láng és cselekvő akarás.” (1. sz. 3. l.) Az emlékezők és a lexikonok tanúsága szerint *Az Eszme* gazdájának kell tekintenünk HERNÁDI Györgyöt is. Az akkor még huszadik életévét sem betöltő fiatalemberről írja FAY Árpád az említett előszóban: „Apja, nagyapja orvos, 6 tanárnak készült. 1917-ben érettségizik, utána nyomban behívják. A romániai frontra vezénylik, de a következő év őszi eseményei már ismét Fehérvárott érik. Megszervezi a katonatanácsot, amelynek 1918. október 31-től kezdve elnöke. *Eszme* címen társadalmi és szépirodalmi folyóiratot indít, s belép a Fejérmegyei Népszava szerkesztőségébe. A forradalom után menekülnie kell.”

A szociáletikát tanító egyetemisták közül a lap munkatársa volt TELEGDI Bernát, Ő a fővárosi tudományegyetem másodéves bölcsész-hallgatója, RIEDL Frigyes és NÉGYESY László szemináriumainak látogatójaként kapta a hazai hívó szót. A tanítás mellett cikkeket írt a *Székesfehérvár és Vidéke a Nép Szava* hasábjain, valamint agitációs és felvilágosító munkát végzett a megye falvaiban. A móri tanítók gyűlésén tartott beszéde és cikkei miatt az ellenforradalmi bíróság vizsgálatot indított ellene, az ügyesség hosszabb ideig vizsgálati fogságban is tartotta. Egyetemi tanulmányait csak évek múlva tudta folytatni, de tanári álláshoz az oklevél birtokában sem juthatott az ellenforradalmi korszakban. *Az Eszme* három társadalmi-világnézeti cikkét közölte TELEGDI Bernátnak. Az elemzett témák valószínűleg a szociáletikai órák anyagát képezték.

TÓTH Aladár alkotói ténykedését csak 1920-tól tartja számon a *Zenei Lexikon*, pedig a fehérvári születésű budapesti bölcsész-jelölt 1919-ben nemesak a szociáletikát tanítja szülővárosában, hanem zenekritikusi, -esztétikusi és publicisztikai tevékenységét is megkezdi. *Az Eszmé*-ben megjelent két írása bizonyítja, hogy kezdettől elkötelezett híve és propagálója a modern magyar zenének. URBÁN Eszter, aki műfordító- és ifjúsági íróként írta be nevét a magyar irodalomtörténetbe, 1919-ben — TELEGDI Bernát évfolyamtársaként — a bölcsész tudományi kar hallgatója és merészhangú, őszinte lírai vallomások írója. Erről tanúskodik a fehérvári lapban közölt két verse.

A fiatal egyetemi hallgatókon kívül a város két pedagógusa szerepelt *Az Eszme* hasábjain. KELEMEN Béla az állami főreáliskola igazgatója, nyelvészeti és esztétikai író, akinek nevét akkor már országosan ismertté tette *Magyar és német nagy kézi szótára*. Róla és az általa vezetett iskoláról KODOLÁNYI János ad meglevenítő rajtot — említett önéletrajzi regényében: „Szabad bajtársi hang uralkodik itt, nyomát sem érzem a gőgös, puffadt tanári uralomnak. Igazgatónk is tetszik, Kelemen Béla ő, ugyanaz, akinek szótárait használjuk. Mosolygó, kissé szkeptikus arcú, pirosas orrú úr, iparkodik félelmes ábrázatot vágni, ha végigmegy a folyosókon, de magában mosolyog.” A volt tanítványok megbecsülésének és tiszteletének megnyilatkozása sorolta az 54 éves pedagógust

a munkatársak közé. A másik pedagógus-szerzőről, ZSÁMBOKI Lajosról, életéről nem tudtunk adatokat felkutatni.

A kulturális lap társadalmi küldetéséről a megye, illetve a város politikai vezetői nyilatkoztak a lapban: HORVÁTH János a megyei direktórium részéről írta meg levelét 'Az Eszme' szerkesztőségének, VELINSZKY László, a városi direktórium elnöke pedig *Üdvözetében* fejezte ki azt a meggyőződését, hogy *Az Eszme* jól fogja betölteni feladatát.

A lap tartalma: „Az öntudatra ébredt dolgozó proletariátus végre lerázta magáról a feudális gentry és papi butitással átítatott régi rendszert, hogy helyébe a dolgozók szabad társadalmát építse fel. Ehhez a nagy világtörténeti eseményhez szükséges, hogy minél több proletárt vértesszünk fel a tudás fegyverével. Május elsején a természet újjászületésének nagy napján indul újtárra 'Az Eszme', hogy harcos és mindenre kész forradalmárokat neveljen. Méltóan hivatását csak akkor tölti be, ha a proletariátusnak világforradalmát, harci tüzét éleszti, elszánt és kíméletlen harcra neveli a dolgozó tömegek ezreit, éleszti a gyűlöletet azokkal szemben, akik a dolgozók vére árán is újra vissza akarják állítani a szabad kizsákmányolást. Mint mindenkinek, aki fölismerte a világtörténelemnek ezen nagy harcát, akiket nem kábít meg a tömjénfüst és a mirha illat, akik szeretik az Emberiség összességét, azoknak a figyelmébe ajánlom az 'Az Eszmét', támogassák, terjesszék és szeressék, hogy kulturális és szociális misszióját teljesíthesse . . .”

— HORVÁTH János tömör fogalmazása (1 sz. 2. l.) érthetően és világosan vázolta azt a történelmi helyzetet, amelyben újtárra indult a lap. Élet-halál harcát vívta a proletariátus, és a sajtónak sem lehetett más feladata, mint e harc szolgálata. VELINSZKY László egy gondolattal tovább lépett ezen, és az osztályharc kulturális területének speciális tennivalóját jelölte meg (1. sz. 3. l.): „A kommunista államnak két hatalmas tengelyének kell lenni. Az igazságos és tökéletes gazdasági berendezkedés legyen az egyik, a Kultúra fenséges és hatalmas kiépítése a másik. A burzsoázia piszkos, fertőzött szemetéből óriási munkával kell kiválogatni a még meg nem romlott értékeket, amelyekhez kitartó munkásokra és életerős karokra van szükség.”

Az Eszme írói a két politikus által kifejtett alapelvek szellemében folytatták munkájukat. A kommunista eszmék propagálására és az azokra szórt burzsoá vádak leleplezésére törekedtek. PÓR Nándor — *Az emberekről* című cikkében (2. sz. 18—19. l.) — azzal a váddal szállt szembe, amely szerint „a kommunista államrend kiöli az egyénekből az ambíciót”. Helyesen mutatott rá arra, hogy az egyén fejlődése nem a véletlen műve, hanem „az új életlehetőségek alakítják át az emberek gondolkodásmódját, és szabályozzák az emberek törekvéseit”. Az emberek „átváltozása” — állapította meg — kívánatos, mert az eddigi társadalmi fejlődés nem adott lehetőséget a teljes emberré válásra. Az emberi kibontakozás lehetőségét a kommunista társadalom teremti meg, mert „a magántulajdon és az anyagi gondok megszüntével megszünteti” az emberek közötti „eddigi tudatos vagy tudat nélküli harcot”. Az egyén, az ember a témája TELEGDI Bernát *Konzervatívizmus* című írásának is (1. sz. 8—9. l.). Ő azzal a pesszimista nézettel száll vitába, mely szerint „az ember nem lesz jobb, az ember nem fejlődik”. Az e véleményt képviselőket nevezi „konzervatív emberek”-nek, akik elvesztették hitüket az emberiségben, és „nem tudják elképzelni, hogy valaha máshogyan is volt, vagy lesz, mint most”. Ezzel szemben ő határozottan és bizonyítottan állítja, hogy „a harc folytonos, az emberiség nem áll meg sohasem” a fejlődésben. PÓR Nándor és TELEGDI Bernát cikke, valamint ZSÁMBOKI Lajosnak „Minden embernek joga van az élethez” eszme jegyében megírt publikációja (2—3. sz. 7—9. l.) magán viseli a didaktikus jelleget. Témájuk és logikai felépítésük tükrözi azt a pedagógiai célt, hogy az olvasókat társadalmi tevékenységre inspirálják. Azok az eszmék nyernek náluk megfogalmazást, amelyek a szociáletika tárgyának is alapelvei voltak.

A jövő iskolája címmel jelent meg KELEMEN Béla igazgató folytatásos közleménye

(1. sz. 12–14., 2–3. sz. 1–3. l.), mely *Küldetés és tervek* alcímmel azokat a „szédületes távlatokat” tartalmazta, melyek „a nyugodt alkotás, a zavartalan építés”, a szocializmus korában az iskolákra, illetve az iskolázásra várnak. Optimizmusát arra alapozta, hogy „nem volt még szocialista újtító, aki a nevelésnek, mint a jövő nemzedékek formálójának jelentőségét kicsinyelte volna. A marxista elmélet az emberi tökéletesedés eszközei közt ... fontos helyet biztosít az oktatásnak ...” Megállapította, hogy a nevelésnek „új alapjai” lesznek, s ezek a következők: „a természettudományi és gazdasági ismeretek, a munka tudománya és gyakorlata, továbbá az emberi szolidaritás nagy gondolatán, minden nép önrendelkezési jogán és az emberiség nemzetközi egységén alapuló erkölcs.” Ezek megvalósítása megkívánja az iskolarendszer átalakítását, az alkalmazott oktatási módszerek megújítását.

TóTH Aladárnak *Az Eszmé*-ben megjelent írásai jelentős kultúrtörténeti értéket képviselnek. *Magyar zene* címmel nagyobb terjedelműnek tervezett tanulmánya bevezető része jelent meg a lapban (2–3. sz. 10–12. l.). Megállapította, hogy „a XX. század hozta meg a magyar művészetek között a legkésőbbben érő gyümölcsöt: a magyar zenét is”. Az előző nagyokkal kapcsolatban az volt a véleménye, hogy „Erkel műveinek csak tárgya, Liszt szerzeményeinek csak egyes motívumai magyarosak, szellemük egyébként teljesen német”. „A magyar zene igazi megteremtője”-nek Bartók Bélát mondta, aki megnyitotta „a zeneakadémia kapuit a magyar népzene számára”. Lángésznek nevezte, „aki nem restelli grammofon lemezekre gyűjteni a magyar népdal rejtett kincseit”. Bartók „kiváló rokonlélekre és segítő társra talált Kodály Zoltánban” — állapította meg. Kodályban — már ekkor — a „zseniális zeneszerzőt, pedagógust, tudóst” dicsérte akinek „művészete lágyabb, mélyebb mint Bartóké, érzésvilága sem olyan színes, de árnyalatokban gazdagabb, nem olyan mélytűző és pregnáns stílusú, de van benne igazi alkotó erő”. Pozitívan értékelte Kodálynak, mint „Bartók elve apostolá”-nak tevékenységét. A harmadiknak, Dohnányi Ernőnek jelentőségét szintén Bartókhoz való viszonyában látta: Dohnányi „művészetének köszönhetjük Bartók zongoraműveinek népszerűségét” — mondta 1919-ben —, mivel „ő mutatta be őket először páratlan művészetével”. A közlemény végén a szerző azt ígérte, hogy a következő számokban egyénenként fogja tárgyalni „a magyar zene e három büszkeségének” művészetét. Erre azonban akkor nem került sor.

A másik TóTH Aladár írást, *Haydn 'gyermekszimfónia', vagy a proletár hangverseny* (1. sz. 3–5. l.) c. híradást *Az 1918/19-es forradalmak irodalma (Szöveggyűjtemény)* is közlésre méltónak találta.³ Ugyanez a *Szöveggyűjtemény* közli TELEGDI Bernát *Ady Endre* című cikkét azzal a megjegyzéssel, hogy „a cikk Ady költészetének nagy közönség-hatásáról tanúskodik a proletárhatalom napjaiban”. Témánk, Fehérvár 1919-es kulturális viszonyainak ismerete szempontjából érdekes adatot közöl a cikkhez írt jegyzet:⁴ a Tanácsköztársaság alatt Székesfehérvárott jelent meg az első általános-iskolai tankönyv, benne hat forradalmi verse ADYNAK. TELEGDI ADY jelentőségét abban látja, hogy „tudtára ébreszt minket, hogy így nem lehet élni, hogy a mostani létünk szégyenletes és kibírhatatlan”. (1. sz. 14–16. l.) A *Szöveggyűjtemény*-ben olvashatjuk PÓR Nándor kritikáját a Székesfehérvárott 1919. április 22-én bemutatott *Örvény* című BARTA Lajos drámáról (1. sz. 9–11. l.).⁵ Az írás filológiai értékét az adja, hogy egyetlennel kritika a darab vidéki bemutatásáról. A műről magáról rossz véleménnyel volt, mert novella és nem dráma. A „rendezői-dramaturgiai kísérletet” azonban figyelemre méltónak tartotta, és dicsérte DOKTOR János színészi játékát. A fővárosi színészek egy

³ „Mindenki újakra készül ...” IV. köt. 1967. 292–293. l., 991. l.

⁴ Uo. 281–282. l., 988. l.

⁵ Uo. 291–292. l., 991. l.

másik „leruccanását” TELEGDI Bernát kommentálta a lap hasábjain, s megállapította, hogy a Propaganda Társulat műsorán „betegségig ripacs színészek” szerepeltek, kifejezte azt a reményét, hogy „ilyen társulatok többet a nyakunkra nem jönnek”. (2–3. sz. 19–20. l.)

A szépprózát két írás képviselte *Az Eszmé*-ben: *Egy előadás a zárdában (Hüteles történet)* címmel —Z.—GY. (minden valószínűség szerint HERNÁDI (HERCZ) György.) Soror Bernarda irgalmas nővér átalakulását írta le. E tanár apáca 1916-ban a pécsi leánygimnázium IV. osztályában a szabadkőműveseket és a szocialistákat az ördög képviselőinek rajzolta le, s meglepetésre e nővért volt tanítványai 1919-ben civilbe öltözve, felszabadult emberként látták viszont. Az egykor gyűlölt szocialisták számára is lehetővé tették az önmagára ismerést, az örömteli szabad élet vállalását. (2–3. sz. 12–14. l.) PÓR Nándor *Végzet* címmel novellát közölt a lapban (2–3. sz. 5–7. l.). Az életből a halálba menekülő szerelmespár tragédiáját expresszív indulattal és stíluseszközökkel írta le.

Az Eszme szépirodalmi anyagának értékes részét jelentik a lírai alkotások: PÓR Nándor egy (1. sz. 1. l.), HERNÁDI György négy (1. sz. 6–7. l., 2–3. sz. 14–15. l.), URBÁN Eszter pedig két (2–3. sz. 3–4. l.) verssel szerepelt. Közülük HERNÁDI György már beérkezett költő volt, hisz a fővárosi *Ma* közölte alkotásait. Ezek egyikét, a *Lieb-knecht halálán* címűt jelentette meg a fehérvári lap első száma. Az 1919 januárjában meggyilkolt német kommunistát elsirató vers a még győztes harc előtt álló forradalmárokhöz kiáltott: „Zúzzátok szét ti feltömröült erőlavinák / Az elétek szálfásodott korhadt tölgyeket, / De az emberiesség völgyében forrásként csoréssetek. / Süjtsatok ti ezredek vasmunkánk izmosodott karok.”⁶ PÓR Nándor *Köszöntés* című, lap-nyitó verse már a győzelem örömeivel köszöntötte május elsejét: „Tavaszi vágyak dobják szét ölelésre a karokat! / Fejek bátor nézéssel vágják szét csodálkozásra a homlokok ívét! / Az Eszme nagyfényű ragyogással vörösíti az egész Horizontot / és a Földből új sarjadások bukkannak a Végtelenségbe!” A felszabadult ember boldogságát fejezte ki URBÁN Eszter verse: „A túzliliomnak lángvörös szirma / Kacagón repdes a tavaszi szélben: / Letépem sorra és szárnyra eresztem, / Pedig itt valahol bús hang beszél benn: / Ne tépd le: minden kis bús szíromveszten / Szívedből tépsz ki egy gondolatot. / . . . / Kacagón hintem a tavaszi szélben / A szíromot, a drágát, a gondolatot. / Gyermeki szívvel és víg kacagással / Most annyi sok szépet a szélnek adok / És most nem törődök én semmi mással / A régit, a régit szórom ma szét.”

*

Az 1918–19-es magyarországi forradalmak irodalmi és publicisztikai alkotásai válogatott gyűjteményének négy kötete⁷ ma már lehetővé teszi a korszak szellemi értékeinek számbavételét és értékelését. Számunkra is alapul szolgál ahhoz, hogy Székesfehérvár forradalmár gondolkodóinak tevékenységét az egésszel egybevetve ítéljük meg. Megállapítható az, hogy a rájuk háruló feladatot a rendelkezésükre álló lehetőségeken belül becsülettel oldották meg. A forradalmi gondolatokkal való friss megismerkedés örömeiben igyekeztek a felfedezett tudományos igazságokat közkinccsé tenni. Az írások tükrözik az alkotók elméleti gyengeségeit, de érvényre juttatják azt a belső meggyőződést is, mely őket a forradalom szolgálatába állította. Értékes színtöltje *Az Eszme* a magyar forradalmi sajtó 1919-es termékeinek.

⁶ „Mindenki újakra készül . . .” III. köt. 1960. 81. l. E kötet (245. l.) közli HERNÁDI György *Az Eszmé*-ben megjelent *Valakinek* című versét is.

⁷ „Mindenki újakra készül . . .” I. köt. 1959., II. köt. 1962., III. köt. 1960., IV. köt. 1967. Szerkesztette és a jegyzeteket írta: JÓZSEF Farkas.

A lapot pártfoglaló és útrabocsátó VELINSZKY László tanító és direktóriumi elnök mártírhalálával pecsételte meg hűségét a proletárforradalomhoz és annak eszméihez. A fiatal forradalmárok egy részét az emigrációba való menekülés mentette meg a terror dühétől. HERNÁDI György a bécsi és berlini emigrációban költői kiteljesedésével tett tanúságot tehetségéről. „Olyan életművet hagyott örökségül reánk, amelynek hatósugarai az eljövendő nemzedékben is fokozzák majd a kommunista eszmevilág és erkölcsi felfogás alakító-nevelő erejét” — mondotta róla halála után GEREBLYÉS László, a kortárs.⁸ TÓTH Aladár gazdag alkotói természetét napjainkban teszik hozzáférhetővé,⁹ s így válik ismertté, mily sokat tett a magyar zenekultúra fejlesztéséért. TELEGDY Bernát több évtizedes pedagógiai munkássága alatt őrizte és terjesztette a fiatal korban magáévá tett eszméket. Így vált *Az Eszme* teremtő erővé fél évszázad alatt.

⁸ GEREBÉLYÉS László emlékbeszéde HERNÁDI György 1962. május 8-án, az Irodalmi Színpadon megtartott emlékműsorán. Kézirat.

⁹ TÓTH Aladár: *Válogatott zenekritikái*. 1968.

H. KOHUT MÁRIA

Az Arany Trombitának (1869), Táncsics lapjának kauciója¹

„A siker értékét nem csupán maga a kivívott siker méri meg, hanem a leküzdött akadályokra fordított erőt és munkát is számba kell venni. Ha nem mutathatók fel annyi sikert, a mennyit vártam, óhajtottam: igényt tarthatok annyi érdemre, mennyi a törekvést megilleti és ezzel is megelégszem.” Így írt TÁNCICS rövid életű lapjáról, az *Arany Trombitáról* önéletírásában.² Ma, megjelenésének 100. évfordulójára emlékezve, elmondhatjuk: lapja nemcsak történelmi jelentőségét és hatását tekintve élte túl számos tiszavirágéletű pályatársát, de értékes és maradandó momentumra a 67 után egyre ellentmondásosabbá váló táncsicsi életpályának is. Ismertetésünkben azt a közel egyéves küzdelmet tekintjük át, amit TÁNCICS, lapja megjelentetéséért a hatóságokkal folytatott.

1868. december végén jelentette be TÁNCICS Pest város helyettes főpolgármesterének, hogy január elsejétől *Arany Trombita* címmel, saját szerkesztésében és kiadásában egy minden hét szombatján megjelenő politikai, ipar- és gazdasági hetilapot indít, melynek kaucióját, 5250 forintot, „... a megjelenéstől számítandó törvényes határidő leteltéig...” a letéti hivatalba helyezi.³ A főpolgármesteri hivatal a bejelentés tudomásulvételével egyidejűleg felszólította TÁNCICSOT a lap után járó biztosíték azonnali letételére. Készpénz híján TÁNCICS a biztosítékot betáblázás útján szándékozott fedezni. A Pest Józsefváros Tömő-utca 262. és 263. sz. alatt fekvő, saját és felesége nevén levő házára betáblázott, 1869. január elsején kelt, bekebelezési engedéllyel ellátott kötelezvényt be is mutatta a polgármesteri hivatalban,⁴ majd abban a hitben, hogy lapja kauciója rendben van, január 21-én szemműtétnek vetette alá magát.⁵

A királyi ügyek igazgatósági ügyésze — részletesen ír a levéltári dokumentumokkal is alátámasztható esetről SASSY ÁRPÁD a *Magyar Újságban* — egy olyan bizonyítvány kiadását kérte január 28-án, Pest szabad kir. város főpolgármesteri hivatalától, amelyben azt kellett volna tanúsítani, hogy TÁNCICS politikai hetilapjának biztosítéka még nincs rendben. Seyfert Ede ügyész megjelenése a városházán, az említett bizonyítvány azonnali kiadásának kérése, szoros kapcsolatban állt a közelgő választásokkal. A börtönből 67-ben amnesztiával szabadult vak embert, aki botjára támaszkodva hordta és osztogatta a Pest környéki falvak német lakosainak könyveit, szánni, mosolyogni, gúnyolni lehetett.

¹ Az *Arany Trombita* történetével, elemzésével részletesen foglalkozom Táncsicsról szóló készülő munkámban. E helyen csak a lap kauciójával kapcsolatos kérdéseket ismertetem.

² TÁNCICS Mihály: *Életpályám*. (IV. kötet) TMM. VII. kötet. Bp. 1885 19. l.

³ Fővárosi Levéltár (FL.) Pesti Lvt. Tan. ir. eln. 1—1869

⁴ FL. Pest városi telekkönyvi iratok gyűjteménye. Józsefváros. (30. kötet) 265—266. l. és FL. Pesti Lvt. Tan. ir. eln. 161—1869.

⁵ A *Budapesti Közlöny* 1869. jan. 28-i száma adott hírt a sikeres műtétről. ANTALL József: *Adatok Táncsics Mihály szemműtétéhez*. Orvostört. Közl. 1968. 127—131. l.

A VKM-hez és a Buda város polgármesteri hivatalához eljuttatott kérvényeit — tan-
könyveinek az iskolákban való használatának engedélyezéséért — szakavatott bírálók
véleményének csatolásával el lehetett utasítani.⁶ És meglepéssel regisztrálhatták az
illetékesek azt is, hogy TÁNCICS érdeklődése — ha már egyáltalán politizál — a polgári
liberálisok irányítása alatt álló, Buda-Pesti Munkássegylet és annak lapja: a *Munkások*
Újsága felé fordul. A sikeres szemmútét, TÁNCICS várható képviselősege, eltávolodása
a JÓKAI—VIDACS csoporttól, egy népszerű, baloldali, radikális hangvételű politikai heti-
lap azonban anélkül, hogy eltűnőznék volna jelentőségét, már preventív intézkedésekre
késztette a hatóságokat. „Factornak, és pedig erős factornak tartom továbbá a sajtót;
a nép olvas, vagy legalább olvastat magának, nem lehet ignorálni, hogy a demagóg
irányú lapok ezer és ezer példányban osztatnak szét, még pedig ingyen a nép között, el-
bizakodottság lenne ezt ellensúlyozás nélkül tűrni . . .” írta már 68 áprilisában TÓTH Vilmos
belügyminiszteri tanácsos egyik, a választások előkészítésének feladatait sommázó leve-
lében.⁷

Az illetékesek figyelmét nem kerülte el az az érdeklődés sem, ami az *Arany Trom-
bita* iránt már az előfizetési felhívás kibocsátásakor megmutatkozott. „Keresni kellett
tehát §-t, ha mindjárt a jezuizmus segélyével is, a melynek alapján, Tánicsot börtön-
be vethessék . . .” írta SASSY Árpád fenn már idézett cikkében,⁸ és nem túlzott. Hogy
az *Arany Trombita* megszüntetésére és a TÁNCICS elhallgattatására tett kísérletek nem
jártak teljes sikerrel, abban nagy szerepe volt Gamperl Alajosnak, Pest város helyettes
főpolgármesterének.

A Seyfert ügyész kérésére kiadott bizonyítvány első helyen azt igazolta, hogy TÁN-
CICS lapjának biztosítékául bemutatta az 5250 forintról kiállított kötelezvényt, majd
megjegyzi, hogy a hiányzó becslevél s telekkönyvi kivonat „ . . . azonnali bemutatására
utasítottatott.”⁹ Ez utóbbi állítás annyiban felelt meg a valóságnak, hogy Seyfert távozását
követően Gamperl küldönc útján értesítette TÁNCICSOT, aki másnap, 29-én, SASSYVAL
— maga még a sötét szoba elhagyását szigorúan tiltó orvosi felügyelet alatt volt —
elküldte a kért iratokat,¹⁰ és egy bejelentést, mely szerint az *Arany Trombita* szerkesz-
tésétől visszalépvén, eddigi társszerkesztőjét SASSY Árpádot bizza meg, hogy azt saját
felelősségére szerkessze.¹¹

Az *Arany Trombita* biztosítéka tárgyában benyújtott iratok Csengey Endre fő-
ügyészhez kerültek véleményezésre, aki 24 óra leforgása alatt, február 1-re elkészítette
jelentését. E szerint a Tömő-utcai ingatlanok lapbiztosítéka alkalmatlanok, mert az
5250 Ft lapbiztosítékot megelőzőleg mindkét ingatlanra be van táblázva: a királyi ügyek
igazgatója javára letiltás, a kártalanítási alap részére haditörvényszéki ítélet, a cs. kir.
államügyészség részére 600 pft. „Még azon esetben is, ha az előbbi pontban említett
teher tételek kitörültenének — írja — a felajánlott két ingatlan 8420 forint becsértékkel
bírván, ez kétszeresen csak 4210 forint részösszeget biztosít és így az 5250 forint teljes
biztosítéki összegből fedezetlen marad még 1040 forint összeg, mellyel a törvényes lap-
biztosítéki összeget kiegészíteni kelletik.” „Tánics tehát záros határidő alatt — folyta-
tódik Csengey jelentése — oda utasítandó lenne „hogy az 5250 forintnyi lapbiztosítékot
kézpénzben, vagy árfolyam szerinti értékpapírokban tegye le, vagy a mennyiben a kauciót
a bemutatott betáblázott kötelezvényben kívánná adni, a felajánlott ingatlanokra már

⁶ FL. Budai Lvt. Tan. ir. 1681—1867; 1356—1867. és Esztergomi primási Levél-
tár. Simor primás ir. Cat. 44. fasc. 3. 712—1867.

⁷ Academia R. S. R. filiala Cluj levéltára. Gróf Mikó Imre levelezése. 1868.

⁸ TÁNCICS Mihály: *Életpályám* . . . i. m. 17. l.

⁹ FL. Pesti Lvt. Tan. ir. eln. 161—1869.

¹⁰ FL. Pesti Lvt. Tan. ir. eln. 1536—1869 (164)

¹¹ FL. Pesti Lvt. Tan. ir. eln. 162—1869

korábban betáblázott tehertételeket telekkönyvileg törültesse ki „... s ennek megtörténtét a telekkönyvi kivonatokon pótlólag igazolja, a még ez esetben is hiányzó 1040 forintnyi lapbiztosítéki részösszeget pedig pótolja.”¹²

Csengey Endre főügyész jelentése alapján, még aznap, tehát február elsején megírták TÁNCSICSnak a végzést arról, hogy az általa felajánlott lapbiztosíték nem fogadható el. Az erről szóló határozatot azonban csak február 25-én kézbesítették. Csengey jelentésén éppúgy mint a végzésen, gondos kezek kijavították a február 1-i dátumot 25-re. Mi történt közben? LESTYÁN Sándor is közli Csengeynek Preusz Henrik jegyzőhöz intézett levelét¹³, amelyben TÁNCSICS állapotára hivatkozva kéri: néhány napig tartsa vissza a kézbesítendő — jelentése alapján hozott — elutasító határozatot, mert arról értesült, hogy TÁNCSICS beteg, „... nehogy a szerencsétlent súlyos állapotában zavarjuk.”¹⁴

TÁNCSICS időt nyert. Készült Orosházára, fogadta választókerületének küldötteit. felolvastatta az *Arany Trombita* postáját, cikkeket diktálta a fiatal, ambiciózus szerkesztőnek SASSYNAK. Február 24-én a belügyminisztériumnak arra a felhívására, hogy az *Arany Trombita* megindításáról és a törvényes biztosíték letételéről még nem érkezett jelentés.¹⁵ a városházán elvették az eredetileg csak néhány napra visszatartani tervezett aktákat, és közel egy hónapos szünet után folytatódott, illetve elkezdődött a küzdelem. Felületes szemlélő számára a korszak megnövekedett bürokráciáját bizonyító dokumentumnak tűnhetnek, a tekintélyes, TÁNCSICS kauciójával foglalkozó aktacsomók, de a kortársak előtt is tudott volt: többről, másról van szó.

A február elseje óta visszatartott végzést, 27-én kapta kézhez TÁNCSICS, aki március 5-én, 30 napi haladékot kért Gamperl Alajostól az említett ingatlanain levő bejegyzések kitáblázásának és a hiányzó 1040 forint befizetésének elintézésére.¹⁶ Folyamodványát másnap terjesztették fel a belügyminiszterhez. Mielőtt azonban az elutasító végzés megérkezett volna, Pest város fenyegető törvényszéke kítűzte március 12-re a TÁNCSICS elleni sajtóvétségi tárgyalást. A sajtóügyi közbíró képviselője: Seyfert Ede kir. ügyész TÁNCSICSOT az *Arany Trombita* törvényes biztosíték letétele nélkül való megindítása és kiadása miatt az 1848. évi 18. t. c. 30. és 31. §§-ai értelmében egy havi fogságra és az országos pénztár javára fizetendő 100 forint pénzbírság büntetésre ítélte. A lap további megjelenését pedig a biztosíték letételéig betiltotta.¹⁷ Az ülési jegyzőkönyvből kitűnik az is, hogy noha TÁNCSICS, hírlapja megindításakor néhány köteles példány aláírását¹⁸ elmulasztotta, a vádló kir. ügyész az ebbeli mulasztás miatti büntetéstől eltekintett. TÁNCSICS betegségére és feledékenységére hivatkozott a tárgyaláson és arra, hogy a köteles példányokat ma már aláírja és „... az alá nem írt hírlappéldányokat utólag, neve aláírásával ellátottakkal kipótolta . . .”¹⁹ Az ítélet kihirdetése után a vádlott „... mivel a nemrégiben szem orvosi műtét alatt volt szemei, még további ápolást szükségelnek, tizennégy napi halasztást kért fogházbüntetése megkezdésére . . .”²⁰ A halasztást azzal kapta meg, hogy büntetése megkezdése végett március 26-án reggel kell jelentkeznie.

¹² FL. Pesti Lvt. Tan. ir. eln. 1536—1869 (173)

¹³ LESTYÁN Sándor: *Az ismeretlen Táncsics*. Bp. 1945. 66. I. LESTYÁN könyvének V. fejezetében ír a Fővárosi Levéltár egyes anyagaira támaszkodva az *Arany Trombita* kauciójáról is. Miután könyve a nagyközönség számára készült, jelzeteket nem közöl és nem mindig törekszik szöveghűségre.

¹⁴ FL. Pesti Lvt. Tan. ir. eln. 1536—1869 (173)

¹⁵ FL. Pesti Lvt. Tan. ir. eln. 1536—1869 (335)

¹⁶ FL. Pesti Lvt. Tan. ir. eln. 1536—1869 (362)

¹⁷ FL. Pesti Lvt. Tan. ir. eln. 1536—1869 (421)

¹⁸ 1848: XVIII. t. c. Sajtótörvény. 30. §. 4. p.

¹⁹ FL. Pesti Lvt. Tan. ir. eln. 1536—1869 (421)

²⁰ u. o.

A sajtóvétségi tárgyalás és a börtönbüntetés megkezdése közötti két hét a lábadozó 70 éves ember számára a választásokkal kapcsolatos fásasztó utazásokkal és izgalmakkal, a kaucióhoz szükséges pénz előteremtésének gondjaival, a telekkönyvi átírásokat a hatóságoknál intéző ügyvéd keresésével és nem utolsósorban felfüggesztett lapja újbóli megjelenhetésének előkészítési munkáival telt el. Családját a legnagyobb bizonytalanságnak kitéve, — még börtönbüntetése megkezdése előtt, március 21-én — lefizette a kaucióhoz szükséges 1040 forintot. A 100 forint pénzbírságot — egy forint híján amit jelképesen visszatartott — JÓKAI fizette le helyette. Így az *Arany Trombita*, háromheti szünet után, március 27-én ismét megjelent.²¹

A választási siker, lapjának újbóli megjelenése, nem enyhíthették a Böszörményi halála miatt érzett fájaldalmát, kinek sorsa az egyhónapos fogság ideje alatt, gyakran kísérthette. A TÁNCSICSOT meglátogató MEDNYÁNSZKY, KOSSUTHHOZ írt levelében a kóter nedves pincéjéről tesz említést, ahol TÁNCSICS, „... fekete öltönyben, fekete kámszával fején és övedzésig érő fehér szakállával mint valódi remete alak tűnt fel.”²² A Weinberger városi gazda által berendezett szoba, ha nélkülözötte is az otthoni kényelmet, alkalmas volt arra, hogy az öt naponta felkereső SASSYVAL az *Arany Trombita* szerkesztési munkáit végezze. Az orosházi választó polgárok kérelme, melyben TÁNCSICS elítélésének feloldását kérték az igazságügyminisztertől, későn érkezett, és így TÁNCSICS az egyhavi fogságból mint ezt önéletrajzában is leírja „... úgyszólván egyenesen az országházba”²³ lépett.

Időközben, a Tömő-utcai ingatlanokon levő bekebelezések törlését kérő beadványok eredménnyel járván,²⁴ TÁNCSICS június 10-én, azzal az érzéssel adta be személyesen a főpolgármesteri hivatalhoz az ingatlanaira bejegyezve volt terhek kitéblázását igazoló új telekkönyvi kivonatokat és a még márciusban lefizetett 1040 forintról szóló nyugtát, hogy törvényszabta kötelességének most már eleget tett, lapja biztosítéka rendben van.

Az *Arany Trombita* kaució-ügye ismét Csengeyhez került véleményezésre, aki megállapította, hogy a Tánccsics ingatlanaira az 5250 forint lapbiztosítékot megelőzőleg bekebelezett és feljegyzett terhek közül csak az 1. és 2. sorszám alattiak kitöröltetése történt meg, és egy 630 forintos teher, a telekkönyvi kivonat 3. tétele alatt, a volt cs. kir. államügyészség javára még fennáll.²⁵ Ennek alapján felszólították TÁNCSICSOT, hogy a megkívánt 5250 forint kaucióhoz még — a 630 forint tehernek megfelelő — 315 forintot haladéktalanul tegyen le. TÁNCSICS nem tudott fizetni. Lapját, amely július 3-tól az Általános Munkáségylet félhivatalos közlönyeként jelent meg, ismét a betiltás veszélye fenyegette. A TÁNCSICS ügyét jóindulatúan kezelő városi tanács, az akták néhány napos késleltetésénél többet nem tehetett. TÁNCSICS bíróságilag eltiltatott hetilapja kiadásától, az *Arany Trombita* — rövid szünetelést leszámítva — mégis rendszeresen megjelenik írta a kir. ügyek aligazgatója, és gyors egymásutánban kérte a kaució letételével kapcsolatos jelentéseket.²⁶ A főpolgármesteri hivatalnak arra az átíratára, hogy TÁNCSICS, pesti házára bekebelezett kötelezvény és 315 forint híján, készpénzben letette a kauciót, a kir. ügyek aligazgatója rövid határidő kitűzését kérte a hiányzó összeg befizetésére azzal

²¹ Az utolsó, 10. szám március 6-án jelent meg, a március 27-én megjelent szám a 11. sorszámmal viseli.

²² Országos Levéltár (OL) Kossuth Gyűjtemény. I. 5183.

²³ TÁNCSICS Mihály: *Életpályám* ... i. m. 9. l.

²⁴ OL. K. 311. Kincstári Jogügyigazgatóság. ált. ir. I. cs. (12) Tánccsics Mihály elkobzott vagyona.

²⁵ FL. Pesti Lvt. Tan. ir. eln. 1536—1869 (979; 982)

²⁶ FL. Pesti Lvt. Tan. ir. eln. 1536—1869 (980)

a megjegyzéssel: „... miszerint ezen határidő elteltével, ha ezen összeget az alatt letenni nem fogná, ellene a S. T. 30. és 31. §sasi értelmében...” bűnvádi eljárást indítanak.²⁷

TÁNCSCICS 1869. augusztus 28-án kelt beadványában kérte magát „... azon következmények alól, mintha a lejárt 3 nap alatt a 315 forintot le nem tette...” volna felmenteni. Bejelentette: pótlólag kérelmezte a 630 forint teher kitáblázását²⁸ és ügye már tárgyalás alatt van.²⁹ A kir. ügyek aligazgatója, megelégedvén a városi ügyintézés lassúságát, a biztosíték körüli huzavonát, szeptember 17-i átiratában, „körülményes felvilágosítást” kért TÁNCSCICS politikai hetilap-biztosítékának állásáról, hangsúlyozva: az eddigi átiratokból nem tűnt ki világosan és egyértelműen: eleget tett-e TÁNCSCICS az 1848:évi 18. t. c. 30. §sa 2. pontjának vagy nem.³⁰ A „haladék nélkül” kért, szeptember 22-én kelt terjedelmes beszámoló, körültekintő precizitással, le nem tagadhatóan TÁNCSCICS érdekeinek szemmel tartásával kíséri végig az *Arany Trombita* sajtókauciójának útját. Noha a 630 forint kitáblázását igazoló telekkönyvi kivonatokat TÁNCSCICS még nem adta le a polgármesteri hivatalnak, Gamperl azzal zárta összefoglalóját: értesülése szerint a kitáblázás megtörtént és már utasította TÁNCSCICSOT az okmányok bemutatására.³¹

A belügyminiszter és a kir. ügyek aligazgatója október elején értesítettett a TÁNCSCICS lapja után felajánlott biztosíték végleges elfogadását kimondó, szeptember 29-én kelt végzésről.³² E szerint „A Táncsics Mihál és neje szül.: Seidel Teréz által 1869. évi január 1-én kiállított, s kiállítók nevére közösen írt, a jósefvárosi tömő utcában 262/1 és 263/2 szám alatt fekvő házakra betáblázott 5250 ftos kötelezvény a bemutatott becslevelek és telekkönyvi kivonatok alapján — minthogy a fennebbi házak 8420 forintnyi becsértékében a betáblázás útján nyújtott sajtóbiztosítékoknál megkívántató kétszeres fedezet csak 4210 ftnyi összeg találja — az *Arany Trombita* című lap biztosítékául 4210 ft összeg erejéig ezennel elfogadtatik, s... ezen és a f. é. martius 21-én letéthivatalunkban készpénzben letett 1040 ftnyi összeg által a nevezett lap után törvényszerint járó 5250 forintnyi összeg teljesen fedezve van.”

Az *Arany Trombita* sajtóbiztosítékának elfogadtatásáért folyó kilenchesi küzdelem véget ért. A lap megszüntetésére irányuló kísérletek azonban tovább folytatódtak. SASSY Árpádot, TÁNCSCICS jobbkezét, lapjának felelős szerkesztőjét próbálták eltávolítani arra számítva, ezzel lehetetlenné teszik az *Arany Trombita* megjelenését. Három ízben fogták perbe sajtóvétségért. Kétszer felmentették, harmadik alkalommal 500 forint pénzbüntetésre és egyévi börtönre ítélték. Helyét a jó tollú fiatal jogász, SASSY barátja, a *Hon Ujdonság* rovatának addigi vezetője BORSODI László³³ vette át. TÁNCSCICS lapja december végén jelent meg utoljára. Megszűnését nem a hatóságokkal folytatott permanens harcban való elfáradás, más okok idézték elő. Az internacionalista irányú szocialista mozgalom kibontakozásával a szocializmus első magyar elméleti művelője — SZABÓ ERVIN nevezte így TÁNCSCICSOT³⁴ — mind inkább elszigetelődött, lapja elvesztette korábbi népszerűségét, túlhaladta az idő.

²⁷ FL. Pesti Lvt. Tan. ir. eln. 1536—1869—(1269)

²⁸ OL. K. 311. Kincstári Jogügyigazgatóság. ált. ir. 1. cs. (12)

²⁹ FL. Pesti Lvt. Tan. ir. eln. 1536—1869 (1305)

³⁰ FL. Pesti Lvt. Tan. ir. eln. 1536—1869 (1371)

³¹ uo.

³² FL. Pesti Lvt. Tan. ir. eln. 1536—1869 (1416)

³³ FL. Pesti Lvt. Tan. ir. eln. 1536—1869. és Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. köt. 1266. hasáb. —

³⁴ *Archiv für die Geschichte des Sozialismus* 1915. 298—304. 1.

KÖZLEMÉNYEK

Fiatal magyar írók lapja: a „Keresztmetszet”. Majd negyedszázaddal ezelőtt indult, 1934 decemberében — amikor a pártnak a perek s betiltások következtében éppen nem volt irodalmi orgánuma — s megszűnt 1936 februárjában. Évi tízszeri megjelenésre szánták, de a két dátum között, melyek alig haladják meg az egy esztendő, összesen hét száma látott napvilágot. Alcímként „irodalom és kritika” olvasható a lapon. Hat szám szerkesztőjeként VÁNDOR Lajos és VARGA Pál szerepelnek, az utolsó, hetedik szám szerkesztője ÖRKÉNY István. VARGA Pál, fiatal ember, aki mint könyvelő kereste kenyerét, nemcsak szerkesztője volt a lapnak s finanszírozta azt, hanem írt is a lapba. VÁNDOR Lajos neve már ismertebb. Huszonegy esztendő volt, mikor a *Keresztmetszet* szerkesztésére vállalkozott és 1945-ben, Németországban pusztult el fiatalon, harminkét éves korában. Első verseskötete, a *Fej vagy írás* 1933-ban jelent meg a *Névtelen Jegyző* kiadásában, a másodikikat *Csoportkép* címmel CSERÉPFALVI Imre adta ki öt évvel később. „Intellektuális tartalomban gazdag baloldali költő volt, kitűnő forma-érzéssel alkotott versei antifasiszta meggyőződésről vallanak. Fanyar, szatirikus hangja némiképp Erich Kästnerrel rokon” — az *Irodalmi Lexikon* e megállapításait igazolják a *Keresztmetszet*ben megjelent versei is.

Az utolsó szám szerkesztője, ÖRKÉNY István is mindössze huszonnégy éves volt, amikor a fiatalok lapjának szerkesztésére vállalkozott. A lexikon adatai szerint ÖRKÉNY első írásait a *Szép Szó* közölte, de a *Keresztmetszet* megelőzte az 1936-ban indult *Szép Szót*: 1934 decemberi első számában közölte az író *Gyűlölet* című frappáns novelláját.

Az első évfolyam első számában így mutatkozik be a folyóirat: „Köszöntjük az olvasót és kérjük, hogy ne várjon tőlünk zászlóbontást. Korunkban úgysis sok a jelszó és a lobogó.

A *Keresztmetszet* nem foglalkozik időjós-lással. Tehát programja sincs. Csakvilág-nézete. Az elsikkasztott humanizmus és felvilágosodás feltámasztása. Eszköze a fiatal magyar irodalom, hangsúlyozottan a fiatal, mert az előző nemzedék kezében az irodalom csak jog volt, kötelesség nélkül.

A *Keresztmetszet*, mely a fiatal magyar írók orgánumának indul, megszólaltat mindenkit, aki a jobb és a bal kilengésein kívül, az ember és az emberiség érdekeit szolgálja.

A *Keresztmetszet* éppen ezért Előszava szeretne lenni egy új és igazabb Történelem-nek.”

Az első szám Budafokon készült SUGÁR István nyomdájában, a többi mind GYARMATI Ferenc nyomta, oly sok üldözött baloldali, illegális kiadvány előállítója, az az áldozatkész nyomdász, aki a kommunista párt szolgálatában bátran vállalta a veszélyt mindenkor, s tudatosan nézett a várható megtorlások elébe, amelyek nem is maradtak el. GYARMATI nyomdájában készült 1932-ben JÓZSEF Attila Valóság-ának egyetlen száma is.

Amint a beköszöntő is jelzi, a fiatal írók irodalmi lapjának tartalma, eszmeisége: a humanizmus. Mégsem valami elvont humanizmusról volt itt szó, hanem tudatos prog-

resszív gondolatról, a korabeli visszasságok leleplezéséről és az emberi igazság kereséséről. A megjelent néhány szám cikkei, elbeszélései, versei az elnyomottak jogos lázadását sugallják. Hogy nem profil- és nem program nélküli folyóirattal találkozunk, tanúsítja a szerzői névsor is. Kommunisták, szociáldemokraták, vagy pedig azok világnézetéhez közelálló baloldali fiatal értelmiségiek, a polgári renden túllépők, az újat kereső intellektuelek. BERDA József, FORGÁCS Antal, MÁTYÁS Ferenc, PERNEKI Mihály, DARVAS József, LUKÁCS Imre, ÖRKÉNY István, SZENDRŐ József, TISZAY Andor egy-egy írását találjuk a lapban, sőt ILLYÉS Gyula egy versét is. A megjelent hét szám, — bár szerzőinek tolla eredeti, egyéni, — közös alaphangulatúvá ötvözi a lapot: az egészen végigvonul valamiféle fanyar ironia, általában az erős intellektualitás jellemzi.

Érdekes képet alkotnak a lapban megjelent rövid elvi cikkeik. Az első számban SZOMBATI Sándor kért nyilatkozatot SZABÓ Lőrincetől arról, hogy miért nincs Magyarországon 1934-ben egy új Ady vagy új Babits. SZABÓ Lőrinc a kor irodalmi problémáiról adott sűrített válaszában kijelentette: generációját nagyon komoly és gazdag együttesnek tartja s kiemeli a *Választ*, mint a „már megvolt értékek legújabb és legerősebb csoportosulását”. A *Keresztmetszet* húszéveseinek a könyörtelen őszinteséget és kitartást adja útravalóként. A második szám *Az apák és fiúk harca az irodalomban* témával kapcsolatosan közöl több hozzászólást írók, publicisták tollából. ARADI Zsolt, a *Korunk Szava* szerkesztője, IGNOTUS, a *Toll és az Esti Kurír* főmunkatársa, KODOLÁNYI János, a *Magyarország* munkatársa, RÉVÉSZ Mihály, a *Népszava* segédszerkesztője, és SÓS Endre, a *Reggeli Újság* főszerkesztője fejtik ki véleményüket a felvetett problémáról különböző nézőszögekből. KODOLÁNYI alapvető kérdésekhez nyúl: „... Itt van egy nemzedék, amely ugyanolyan szigorú lelkiismerettel nézi az ország és a nép életét, a kor eseményeit, mint azt a régi nagy nemzedék nézte. Minden elhatározás, minden jóra való szándék megvan bennük a változtatásra, a levegőben erőfeszítések mágneses erővonalai feszülnek, itt a telepítés, a földreform, a szövetségzeti termelés, a népi kultúra rengeteg problémája s forradalmi lendülete. *Itt vannak az új eszmék új írói is . . .*”

Révész Mihály tagadja a tiszta esztétikum jelszavát, s a fiatalok fő feladatául a változtatás szükségességét tűzi ki. Az „újak seregének” kötelessége, hogy „az irodalommal, a költészettel, a széppel, az igazsággal vezesse a tömegeket az új világ szolgálatára. Ha volt valaha nemzedék, amelynek költőjére a *vátesz* föladata és kötelessége várt, a mai nemzedék az. Ez a vátesz vezessen minden tiszta érzést és minden nemes szándékot az új időknek új dalaival.”

Találó képet rajzol válaszában Sós Endre is a korszak aktuális irodalmi problémáiról, irodalomtörténeti példákon át ábrázolva a régi és az új, a retrográd és a progresszív harcát. Hivatkozik KAZINCZY Ferencre, akit vármegyei határozattal akartak eltiltani nyelvi és irodalmi reformjainak folytatásától; a kötelező konformizmusról, a politikai akadályokról ír, majd megállapítja, hogy az irodalom: harc, s az új írók vállalják a kor tükrének vagy a kor iránytűjének a szerepét, a földön járnak.

A II. évfolyam 1. számában RÓNAI Mihály András *Egy járvány elé (Új népiesség)* címmel ír figyelemreméltó cikket, kiemelve az igazi népiesség nemes és nagy hagyományait — ILLYÉS — s szembeállítva ezzel az úgynevezett „völkisch”-divat hamis, ellenszenves voltát.

BOLDIZSÁR Iván ír a következő számban *Vers helyett tanulmány?* címmel vezető cikket a fiatal írók elkötelezettségéről s nehézségeikről. „... mert az elvágott összefüggéseken, az összekuszált vonatkozásokon, a megsebesített értelmeken és a megfertőzött fogalmakon kívül ráfekszik az is, amit kezdetben olyan lázas boldogsággal énekeltek: az élet. Határon innen és határon túl, olyan gyilkos büzt áraszt az igazságtalanság és az aránytalanság, hogy a fiatal költőnek tele lesz orra, szeme, szája vele és beléfojtja a lírát. Érzi, hogy neki, akinek megadatott, hogy ki tudja fejezni magát, ki kell fejeznie másokat

is. De rémülten veszi észre, hogy még azt a legkisebb és legtermészetesebb közösséget sem ismeri, ahol élni és hálnia kell. Riportszerű benyomáskeresések helyett most már tudatosan, sőt tudományosan megy ki a város szélére, a falvakba vagy a tanyák közé. Amit itt lát s amit hozzá tanul, egész életére véglegesen elkötelezi . . ." — így ír a huszonháromszendős BOLDIZSÁR Iván az elkötelezettségről, s ezért — bár szilárdan vallja a költészethez való hűséget („A vers olyan mint a szerelem: örökkön-örökké időszerű”) — a maga korában a tanulmányt időszerűbbnek és fontosabbnak tartja.

Ugyanebben a számban NÉVAI László elmefuttatását olvashatjuk a korszak alapvető kérdéséről, a háború és béke problematikájáról, ironikusan elítélve a nietzschei felfogást; „aki azt hiszi, hogy „csak ott lehet feltámadás, ahol sírok vannak”, az temettesse el magát. Mi csak higgyük, hogy enélkül is lehet” — azaz: inkább tétlen béke, mint aktív háború.

A márciusi szám vezércikkét NÉMETH László írta *Életcél* címmel. Mit várhat Magyarország? — veti fel a kérdést, s már korán kialakult — közben saját lapjában, a „Tanú”-ban kifejtett — elgondolásait vázolja röviden. SZABÓ Lőrinc az előző számban megjelent BOLDIZSÁR-cikkre reagál *Intellektualizmus a költészetben* című írásában. REMÉNYI József — az 1913-ban Amerikába emigrált kitűnő irodalomtörténész, a bécsi *Tűz* és más jelentős irodalmi lapok későbbi munkatársa — *A mai amerikai fiatalság* címmel küldött cikket a lap számára.

Érdekes a következő, az 1935. júniusi szám vezető cikke is, Sós Endre tollából, *A történetkönyvek revíziója*, melyben ismerteti a IV. Páneurópai kongresszuson előterjesztett indítványát a történelemhamisítás ellen. Mint írja, küzdelmet kell indítani mindenféle — politikai társadalmi, faji stb. — hazugság ellen, a régi és új történelmi hazugságok ellen.

A novemberi számban ARADI Zsolt aktuális politikai kérdést vet fel: Mussolini tetszetős beszédei mögött látja a veszélyt, a „zsákmány” hajszolását. Emellett azonban elítélően nyilatkozik a moszkvai rádióról is.

A *Keresztmetszet* utolsó, 1936. februári számának vezető cikkét GODA Gábor írta, *Baumgarten-díj, Babits és a Nyugat* címmel. Szellemesen érvelve védi a Nyugatot a támadások ellen, hasonlóképpen Babitsot és a Baumgarten-díj elosztásának igazságosságát.

A *Keresztmetszet* minden egyes számában találunk egy-egy elbeszélést. ÖRKÉNY István három kitűnő novellával szerepel: e korai írásaiban is már erősen kidomborodik az író ironikus alaphangja. A *Gyűlölet* című például olyan frappáns, mint mai „egyperces” novellái, egy bizonyos emberi viszonylatot ábrázol éles pszichológiai meglátással: a gyűlölet kifejlődését a hitelezővel szemben. *Fiatal lány* című elbeszélésében plasztikusan mutat be egy „társaságbeli” lányt, aki udvarlóra vadászik. A *Pánik* pedig rendkívüli tömörséggel, szaggyatott párbeszéd keretében belülről ábrázolja a pénzen alapuló házasság belső rothadtságát.

Az egyik szerkesztő, VARGA Pál *Az összeesküvő* című sikerült novellájában egyszerű, mindennapos történetet beszél el: a kishivatalnok odáig merészkedik, hogy megpróbál előleget kérni a nagyhatalmú személyzeti igazgatótól. DARVAS József *Rabszolgáladás* című elbeszélése az előző pendant-ja: ebben is a kifizetésű városi irnok próbál lázadni — persze csak önmagában — azzal, hogy a hivatali időn túl hazafelé sétálva szembejönni látja a polgármester urat, s elhatározza, hogy nem köszön neki.

NYÍRI Tibor *Ötezer pengő* című novellája egy temetéssel kapcsolatban a polgári képmutatást leplezi le. S. KOVÁCS Ferenc szép elbeszélést írt *A léggömb* címmel abból az apropos-ból, hogy míg az apa az újságban a London feletti légi hadgyakorlatokról olvas, a kislány léggömbje elszáll, s a gyerek kérdései kapcsán a felnőtt rádöbben, hogy a modern technika vívmányait a tömeggyilkosságra való felkészülésre szánják, büntetlenül és

akadálytalanul. Szép LILL András kis filozófiai írása, a „Liften”. Végül megemlítjük GODA Gábor kitűnő szatirikus keretes elbeszélését, *Diktátor a ligetben*. — *Rotterdam* *Erasmus halálának négyszázadik évfordulójára*. Két jólöltözött fiú diktátorosdit kíván játszani, összeszednek tizenöt kevésbé jólöltözött gyereket — e keret módot nyújt az írónak arra, hogy maró gúnyal, tömören mondjon ítéletet a történelmi „játékokról”. A prózai írások közül kiemelkedik RADNÓTI Miklós *Három képeslapja*: 1. *Férfiak*, 2. *Kirándulás*, 3. *Vénasszony*, amelyek először a *Keresztmetszet* lapjain kerültek kinyomtatásra.

A *Keresztmetszet* nagy teret biztosított a költészetnek, az összesen megjelent hét számban mintegy ötven verset találunk harminc költő tollából. De ez egyáltalán nem mennyiségi igényt jelentett, a nevek arról tanúskodnak, hogy a lap valóban irodalmat akart. Nem sorolhatjuk fel az összes költőt, csak érzékeltetni próbáljuk e rovat gazdagságát. Az 1935. novemberi szám közölte például ILLYÉS Gyula *Nem menekülhetsz* című költeményét, olvashatjuk BERDA József, DEVECSERI Gábor, FORGÁCS Antal, HOLLÓS KORVIN, JÉKELY ZOLTÁN, MÁTYÁS Ferenc, PERNEKI Mihály, TAKÁTS Gyula, URR Ida, WEÖRES Sándor és több más költő egy-egy versét. ÖRKÉNY Istvántól találtunk egy ifjúkori verset *Tavaszi szonáta* címmel, SZENDRŐ József több verssel szerepel. Rendkívül szellemesek a szerkesztő VÁNDOR Lajos intellektuális versei az akkoriban nagyonis aktuális problémákról. Ilyen például az első számban megjelent *Világtörténelem* című, a következőben a *Somogyi úr, avagy egy hétköznapi óda* arról, hogy mit ér egy fiatal ember élete, értelme, esze. Hasonló fogantatású a *Feddő ének* arról, hogyan érvényesülhet valaki 1935-ben. (Köteteiben nem szerepel). Szellemes a júniusi számban megjelent, SUPKA Gézának ajánlott *Budapest* című verse is, melyben a fővárost züllött nőhöz hasonlítja. Végül megemlítjük az utolsó számba írt szatirikus *Állatmeséjét*.

A kevésbé ismert versek közül kitűnő BERDA Józsefé, az *Aba-Novák* „*Berda*” képe alá. A kor hangulatát érzékelteti LUKÁCS Imre verse is, a *Köd*. B. RADÓ Lili megleghangú, szép verset írt *Gyermek a röntgenszobában* címmel. Kitűnőek a *Keresztmetszet* versfordításai is, mind a választott verseket s azok tematikáját, mind pedig a művészi átültetést illetően. Néhány példát említünk. TÁBORI Pál fordításában szerepel Carl SANDBURG *Fű* című költeménye, valamint Franklin P. ADAMS: *A gazdag embere*, továbbá TISZAY Andornak a lapban megjelent műfordításai, így például HAFIZ: *A szerelem himnusza*, vagy a *Hangya halál* című, maláji szerelmes vers Ivan GOLL gyűjtéséből, s kiemelkedő, politikai oélatú a *Proletarian Literaturból* fordított Ito SHINJI: *Egy anya levele, fogságban élő fiához* című költemény, melyet JÁKÓ Pál éveken át szavalt munkáselőadásokon.

Közölte a *Keresztmetszet* HEINE *Donna Clara* című versét is, FALUDY György átköltésében.

Külön figyelmet érdemel a *Keresztmetszet*nek a keleti népek felé való fordulása éppen azokban az években, amikor a gyarmati népek felszabadulásáról még nemigen esett szó, de amikor már megkezdődött a törekvés arra, hogy az elkődösítés, misztifikálás helyett a valóságot mutassák meg róluk. Szép, elgondolkoztató cikket írt e témakörben a Vajda János Társaság főtítkára, PLÄTZ Rudolf *A primitívek költészete . . . Lélektani széljegyzet* címmel. Néhány sorát idézzük: „A primitív népek lírája a közösség életének tükre . . . Amit az európai irodalmi problémák szakértői és prófétái úgy neveznek: hidat verni az éntől az emberhez, egyéni életérzéstől világerzésig, ez a tisztán emberi és egyetemleges a primitív költészet félreismerhetetlen vonása.” E témakörbe tartozik TISZAY Andor tollából „A primitív népek költészete közmondásaikban”. Idézi a különböző törzsek közmondásait, kutatva azok eredetét.

A lap *Könyvek és írók* és *Zárójelben* rovata sem érdektelen. Az ismertetéseket, a kritikákat jó tollú fiatal írók írták, érdemes művekről. Több ismertetést olvashatunk ÖRKÉNY Istvántól. KADÁR Endre: *Önbüntetés*; SIDLÓ András: *Magányos úton*, TAKÁTS

Gyula: Kút, TIMÁR László: *Aforizmak*, HEGEDÜS Gézától (KOSZTOLÁNYIÓRÓL, az *Apollo* című folyóiratról); HÁY Gyula *Isten, császár, paraszt* című történelmi drámájának külföldi színpadokon történt bemutatása után számonkéri a hazai bemutatást, több kritikát olvasunk VÁNDORTÓL, (például MIKSZÁTHÓRÓL), VAJDA János ismerteti VÉSZI Endre *Végy oltalmadba* címmel megjelent verseskötetét, a 18 éves költő első könyvét, mint „az év fölösen dús verseskönyvei között kimagaslóan rokonszenves jelentkezés”-t, RADNÓTI Miklós *Újhold*-ját BÁNÁTI Oszkár mutatja be nagy elismeréssel „ködtől kitisztuló reggeli tájkép Radnóti költészete . . .” THURZÓ Gábor is szerepel a lap kritikusi között. Ha tehát végigfutunk egyrészt az ismertetők, másrészt az ismertetett írók művek, témák — TÓTH Árpád, MÓRICZ Zsigmond, DARVAS József, KOSZTOLÁNYI, KASSÁK Lajos, KÁRPÁTI Aurél, NÉMETH László, VÉSZI Endre, MIKSZÁTH Kálmán, a magyarok közül, s Eugen DABIT, Albert EINSTEIN, Jean GIRAUDOUX, Panait ISTRATI, J. JOYCE a külföldiek közül; színház, zene, képzőművészet, Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma, szociográfia — látjuk, hogy a fiatal írók, lapszerkesztők magas mércét állítottak lapjuk elé. Ezt tanúsítja a lap munkatársi gárdájának foglalkozás szerinti összetétele is: költők, írók, publicisták, színinövendék, díszlettervező, festőművész. Itt kell megemlíteni a lap illusztrációit készítő REDŐ Ferencet, akinek *Almacsösz*, *Kaszaverők*, *Vén halász*, *Vízholdó lány*, *Munkás* című művei növelik a *Keresztmetszet* esztétikai színvonalát. A munkatársak nagy része tagja, sőt alapító tagja volt az 1926-ban létrehozott Vajda János Társaságnak, PLÄTZ Rudolf — mint már említettük — főtítkára, BOLDIZSÁR Iván, TÁBORI Pál, TISZAY Andor, SZOMBATI Sándor és mások aktív tagok. A ma már kevésbé ismert nevéek közül: KELETI Jenő egy Múzeum-körúti könyvkereskedésben volt alkalmazott, HABÁN Mihály mérnök és költő, akinek 1934-ben *Évszakok forgása* címmel jelent meg verseskötete, VALÉR Erik díszlettervezéssel foglalkozott annakidején s önálló kötete jelent meg színházi témakörből, SZOMBATI Sándor 1945 után sportlapot szerkesztett, előzőleg a Népház színházát vezette PLÄTZ Rudolfal együtt, SZOLNOKI István fiatal költő volt, a lap első számának tanúsága szerint — mely hirdeti a Vajda János Társaság 1935. januári előadásait — *Felvilágosodás és ellenműveltség* témával szerepelt a műsorban.

A *Keresztmetszet* első évfolyamának első száma annakidején nem került be a nemzeti könyvtárba. Köszönetet mondunk a szegedi József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtárának, mely a náluk megtalálható példányt rendelkezésünkre bocsátotta. Külön kuriózuma, hogy ügyészségi példány, jól olvasható rajta a Budapesti Királyi Ügyészség 1935. évi bélyegzője.

MARKOVITS GYÖRGYI

Két szakszervezeti könyvtár a Horthy-korszak elején. Az utóbbi évek könyvtár-történeti kutatásai egyre több figyelmet szentelnek a szakszervezeti könyvtárak történetének. Ezeknek a kizárólag a munkásság anyagi erőfeszítései révén létrehozott és fenntartott könyvtáraknak a jelentősége nem merült ki abban, hogy színvonalas olvasnivalót adtak a munkások kezébe, kiknek az alacsony bérekhez képest magas könyvárak miatt nem igen volt módjuk nagyobb méretű saját könyvtárat gyűjteni; egyben műhelyei voltak a munkásság osztálytudata kialakulásának is. Az olvasók itt sok olyan kiadványhoz jutottak hozzá, mely nem volt hozzáférhető sem a hivatalos népkönyvtárakban, sem a magán kölcsönkönyvtárakban (melyek különben használati díjaik miatt sem lehettek hozzáférhetőek a munkásság többsége számára).

Már a legelső szakegyletek, többek közt, könyvtár létesítését és fenntartását is a feladatuknak tekintették. Ezek a könyvtárak együtt fejlődtek és izmosodtak a magyar munkásmozgalommal s fejlődésükben gyakran még a legváltásosabb idők sem tudták

visszavetni azokat. Jellegzetesen bizonyítja ezt az OSZK Kisnyomtatványtárán található két katalógus a *Magyarországi Nemesfémipari és Órásmunkások Szakegyletének Könyvtár-jegyzéke* és a *Budapesti Cípész munkások és Munkásnők I-ső Számú Csoportjának Betűsoros Könyvtárjegyzeke*.¹ Mind a kettő 1924-ben jelent meg, s a könyvek jelentős részének a beszerzése minden valószínűség szerint a 20-as évek elejére esik, tehát olyan időre, mikor a győztes ellenforradalom mind az államapparátus, mind az uralomra jutott pártok és szervezetek révén a legerőteljesebb offenzívát folytatta a magyar munkásmozgalom ellen. A két könyvtár közül a cipészeké a nagyobb: 1618 mű 2203 kötetben, valamint 10 féle folyóirat 105 kötetben, mellette eltörpülni látszik a 448 mű 515 kötetét birtokló nemesfém- és óráskönyvtár, tartalmi összetételét tekintve azonban ez a gyűjtemény is tiszteletre méltó. Mind a két katalógus szakok szerint csoportosítja anyagát. Az óráskatalógusának szakrendi felosztása a következő: szépirodalom, színművek, költemények, vegyes, szakirodalom, történelem, bölselet, társadalomtudomány és szociálpolitika. A cipészek katalógusáé: szépirodalom, költemények és színművek, történelem, politika és társadalomtudomány, útleírások, bölcsészet, egészségügy, élettörténet, törvénytár, agitáció, műveltség könyvtár (az Athenaeum könyvkiadó század elején megjelent színvonalas, népszerűsítő-tudományos sorozata) és lexikonok, műszaki könyvek, tanulmányok és folyóiratok, német nyelvű művek.

Az óráskatalógusának az utolsó lapján egy táblázat látható, a belépés alkalmával feltehetőleg minden olvasó megkapta a katalógus egy példányát, s ez a táblázat kölcsönzések az olvasójegy szerepét töltötte be. A könyvtáros erre bejegyezte a kölcsönzött könyvek számát, a kölcsönzés és az esetleges hosszabbítás időpontját, a visszavétel napját és az ezt eszközöző könyvtáros nevét, végül az esetleges késedelem alkalmából fizetett büntetéspénz összegét.

A cipészek a könyvek felsorolása elé 12 pontos használati szabályzatot függesztettek, ebből némi bepillantást nyerhetünk a könyvtár életébe. Kölcsönzésre csak szak-szervezeti tagok voltak jogosultak s azok is csak abban az esetben, ha nem voltak hátralelőben a tagdíjjal. A tagkönyvet kölcsönzésekor fel kellett mutatni s a könyvtáros a kölcsönző neve és lakcíme mellé a tagkönyv számát is bevezette a nyilvántartási naplóba. A kölcsönzési idő 2 hét volt, ezt azonban heti 200 korona fejében (inflációs időről van szó!) meg lehetett hosszabbítani, legfeljebb 4 hétre. Akik ezentúl is maguknál tartották a könyvet, kötelesek voltak 1000 korona büntetést fizetni. A szabályok sorozatos megszegőit el lehetett tiltani a könyvtár használatától. A megrongált és határidőn túl visszatartott könyvekről a könyvtáros köteles volt a vezetőségnek rendszeresen beszámolni.

Mind a két könyvtár gazdag szépirodalmi anyaggal rendelkezik. Megvannak a magyar irodalom klasszikusai: az órásknál 18, a cipészeknél 62 JÓKAI mű, 9 illetve 25 MIKSZÁTH, a cipészeknél 14 GÁRDONYI. Mind a két helyen PETŐFI és VÖRÖSMARTY költeményei, a cipészeknél ezenkívül megtalálható ARANY, CSOKONAI, CZUCZOR, valamint a *Bánk bán* és *Az ember tragédiája* is.

Az időben és szellemiségben modernebb magyar irodalom képviselői közül AMBRUS Zoltán az órásknál 4, a cipészeknél 10 művel szerepel, BIRÓ Lajosnak, ADY barátjának, a 10-es évek egyik legmodernebb hangú novellistájának 1, illetve 10 könyve van meg. HELTAI Jenőnek 1, illetve 3 könyve található. MOLNÁR Ferenc 1, azaz 10 kötettel szerepel. MÓRICZ Zsigmondnak az órásk könyvtár csak 2 könyvét őriz ugyan, de a cipészeké 23-at. Megtaláljuk ezeken kívül az órásknál IGNOTUSnak 1, KÓBOR Tamásnak 3, lányának Noéminek 1 művét. A cipészeknél viszont fellelhető 7 BABITS kötet (próza és költészet

¹ OSZK Kisnyomtatványtár. Munkásmozgalmi füzetek 1868—1942. II-ik doboz. Az utóbbiról SZILÁGYI János is említést tesz. *A szakszervezeti könyvtárak Magyarországon a két világháború közti időben* című cikkében. Magy. Könyvszle. 1958. 246—259. lap.

vegyest), 4 KARINTHY könyv, KÁRPÁTI Aurél 4 műve, KAFFKA Margittól a *Levelek a zárdából*, 5 KOSZTOLÁNYI (szintén vegyest vers a prózával), valamint KRUDY, SZOMORY Dezső és TERSÁNSZKY J. Jenő 2—2 írása.

Szépszámú könyv képviseli mind a két helyen a világirodalom jeleseit is. Az órásknál 8, a cipészeknél 24 BALZAC mű; 2, illetve 5 DAUDET, 6, illetve 13 DICKENS, 2 és 6 idősb DUMAS, 1 és 4 HAUPTMANN (köztük a *Takácsok*), 3 illetve 5 Victor HUGO, 3, illetve 17 MAUPASSANT, 1 és 4 STENDHAL, 3, illetve 14 STRINDBERG. Az órásknál megvan 3 SHAKESPEARE darab, a cipészeknél összes színműve 5 kötetben és mind a két helyen 1—1 IBSEN.

A cipészeknél igen jelentős arányban szerepel az orosz irodalom, de az órásknál is van 5 kötet CSEHOV, 3 DOSZTOJEVSZKIJ, 1 GOGOL. LERMONTOVtól a *Korunk hőse*. A cipészeknél CSEHOVnak ugyan csak két műve van meg, de DOSZTOJEVSZKIJtól 19 mű, GONCSAROV *Oblomov*-ja, GOGOL 2, TOLSZTOJ 17, TURGENYEV 6 műve.

Említést igényelnek még az órásk könyvállományából Edgar Allan POE (*A Morgue utcai gyilkosság*), valamint CALDERON, GOETHE, KLEIST színművei, úgyszintén ROSTAND *Cyrano*-ja. A cipészek gazdagabb anyagából fel kell említeni ANDERSEN összes meséit három kötetben, APULEIUS *Aranyszamarát*, BJÖRNSONT, Bret HARTot, DANTE verseit és a teljes *Isteni Színjáték*-ot, Georg ELIOTot, FLAUBERT 5 művét és a GONCOURT testvérek 4 írását, a svájci Gottfried KELLER 3 könyvét, úgyszintén Knut HAMSUN 8 alkotását, a másik nagy svájci írónak, Konrad Ferdinánd MEYERnek 2 könyvét, az *Ivanhoe*-t SCOTT-tól, 2 THACKERAY művet (*Hiúság vására*, *Pendennis története*), 1 MARK TWAIN regényt, Washington IRVING *Rip van Winkle*-jét, 11 H. G. WELLS-et és egy Oszkár WILDE művet. Kiegészítik ezt GOETHE *Faust*-ja, ROSTAND *Cyrano*-ja, LESSING SCHILLER, MOLIÈRE és MAETERLINCK egyes darabjai.

Mind a két könyvtár tiszteletre méltó számú történelmi művel dicsekedhet állományához képest. Mind a két helyen megvan: GRÜNWARD Béla *Régi Magyarországa* (az egyik legszigorúbb szembenezés múltunk árnýoldalaival az 1945 előtti magyar történetírásban), CARLYLE műve a francia forradalomról, DEÁK Farkas könyve a kolozsvári ötvöslegények 1576-os sztrájkjáról és Guglielmo FERRARO olasz történésznek az ókori Rómáról írt művei. Az órásknál említést érdemel még SALAMON Ferenc műve a Zrínyiek-ről, THALY Kálmán egy könyve Rákóczi-ról, valamint H. G. WELLS világtörténete. A cipészek állománya e téren is gazdagabb. Megvan *Magyarország története* MARCZALI Henriktől, ACSÁDY Ignác műve a magyar jobbagyság történetéről, *Az abszolutizmus kora Magyarországon* BERZEVICZY Alberttől, GRACZA György könyve a szabadságharcról, KOSSUTH emigrációs iratai, MÁRKI Sándor Dózsa könyve, a *Magyar állam életrajza* SZEKFI-től és ZOVÁNYI Jenő 2 műve, hogy csak a fontosabbakat említsük a magyar történelemmel foglalkozó munkák közül. Egyetemes történelemmel foglalkozó könyveik közül meg kell említeni az ó- és középkor, úgyszintén az új- és legújabbkor történetét MÁRKI Sándortól, MONTESQUIEU elmékedéseit a rómaiakról, H. G. WELLS könyvét a világháborúról (*A nagy katasztrófa 1914-től 1920-ig*), a MARCZALI-féle nagy képes világtörténetet, és a TOLNAI világtörténetét.

Az órásk katalógusában található egy *Ipartörténetek* címet viselő csoport is. Az itt szereplő könyvek egy része tényleg az ipar, és főleg az ötvös ipar történetével foglalkozik, a másik része azonban modern szakkönyv. A cipészeknél is találunk *Műszaki könyvek* című csoportot, itt azonban főleg ismeretterjesztő munkákat lehet találni.

Ami a természettudományos irodalmat illeti, különösen érdekes, hogy mind a két helyen megvan EINSTEIN műve a relativitáselméletről. DARWINTól is mind a két könyvtárban van munka, a cipészeknél 2 főműve az ember származásáról és a fajok keletkezéséről, valamint az ösztönről írt könyve. Az órásknál az *Egy természettudós utazása a Föld körül*. A cipészeknél DARWIN művein kívül is található több, az evolúciós

elméletet népszerűsítő írás és számos egyéb ismeretterjesztő könyv is (BÖLSCHÉ, FLAMMARION stb.). Mindezt kiegészítik a cipészek könyvtárában az útleírások (AMUNDSEN, CHOLNOKY Jenő, NANSEN, STANLEY, STEIN Aurél, Sven HEDIN stb.) és az egészségügyi könyvek külön szakcsoportjai.

Ugyancsak figyelemre méltó a *Törvények* szakcsoportja, mely túlnyomórészt a mindennapi élethez szükséges törvények kiadásait és népszerű magyarázataikat tartalmazza.

Az a már felsoroltakból is kitűnik, hogy az adott lehetőségek között mind a két könyvtár színvonalat képviselt. Azonban mind ez ideig nem beszéltünk azokról a könyvekről, melyeknek megléte valóban szocialista munkáskönyvtárrá avatja mindkét gyűjteményt. Bőven van ilyen könyv már a szépirodalmi anyagban is. Ilyen az élete vége felé szocialistává lett Anatole FRANCE műveinek szereplése mindkét könyvtár állományában, órásk 5, cipészek 26 mű, ám fokozottabban ilyen GORKIJ műveinek a jelenléte mind a két helyen, órásk 8, cipészek 10 mű, ebből 8 szépirodalmi alkotás, melyhez hozzájárulnak a *Cár birodalma* és a *Forradalom és kultúra* című kötetek. Ugyancsak itt említendő, hogy megvan „Európa lelkiismeretének”, a világháború ellen önkéntes szünettel tiltakozó Romain ROLLANDnak számos műve mindkét könyvtárban (az órásknál 8, a cipészeknél 10 mű).

A magyar szépirodalom sorából ezen a helyen kell megemlékezni az első világháború előtti szocialista irodalom legjelentősebb képviselőjének CSIZMADIA Sándornak írásairól (órásk 4, cipészek 10 kötet). Csak mutatóba belőlük néhány cím: *Fogházi levelek*, *Forradalmi énekek*, *Proletárköltemények*. Mind a két helyen megvan GARAMI Ernőnek, a főleg a világháború előtti időben a magyar munkásmozgalomban igen jelentős (igaz hogy nem mindig a szó legprogresszívebb értelmében) szerepet játszó szociáldemokrata vezető *A megváltás felé* című szocialista szellemű tandrámája. Egy-egy könyvvel szerepel GÁRDOS Mariska a magyar munkásmozgalom úttörője. Jelentős RÉVÉSZ Béla, a *Népszava* egykori irodalmi rovatvezetője, ADY egyik legjobb barátja műveinek a jelenléte mind a két helyen (az órásknál 3, a cipészeknél 4 mű). Végül pedig megemlítenünk VÁRNAI Zseni versei (az órásknál 1 kötet, a cipészeknél 4 kötet). A cipészeknél ezeken felül is számos ilyen jellegű alkotás található: 11 ADY kötet, a szocialista meggyőződéséért meggyilkolt BACSÓ Béla regénye *A Sefcsik ház*; BARBUSSE-nek 3 könyve. BARTA Lajos 2 műve és az elkötelezetten szocialista FARKAS Antal és GYAGYOVSKY Emil versei (az előbbtől próza is) sem véletlenül kerülhettek megvételre. Megvan GÖNDÖR Ferencnek, ki a Tanácsköztársaság alatt egy ideig a sajtóügyeket intézte, 1 könyve, és 2 KASSÁK regény. Bizonyos mértékig a szakcsoport szocialista meggyőződéséből következhetett, hogy Jack LONDON művei oly nagy mennyiségben (24 mű) voltak meg a könyvtárban. Megvolt MEZŐFI Vilmosnak is 1 műve, ő ugyan ekkorra már rég elszakadt a munkásmozgalomtól, de a XIX-ik század végén egyike volt a legagilisabb szocialista vezetőknek. MIGRAY József, akinek két verses kötete is megvan (*Forrongás*, *Vörös zászló alatt*) később nemcsak renegátja lett a munkásmozgalomnak, de harcos jobboldali is, ez azonban jóval a katalógus megjelenése után történt. NAGY Lajosnak is megvan 2 műve, POGÁNY Józseftől a Tanácsköztársaság volt népbiztosától is találunk 1 írást. RÉVÉSZ Mihálytól szintén, ki igen aktív tagja volt az akkori SzDP-nek. Az a szellem, ami az itt felsorolt könyvekből árad, nem teszi meglepővé, hogy Bernard SHAW is képviselve van 1 regény-nyel és 4 színdarabbal. Ez a szellem árad THURY Zoltánnak, a századforduló egyik legforradalmibb hangú novellistájának elbeszéléskötetéből is. Upton SINCLAIR regényei (4 van belőlük) éles támadást intéznek a kapitalizmus ellen, s igen népszerűek voltak ebben az időben a szervezett munkásság körében. A két verseskötettel képviselt VANCZÁK János ebben az időben a *Népszava* szerkesztője volt. Végül pedig itt kell megemlékezni ZOLA műveinek rendkívül nagy számáról (32 mű). Megvan többek közt a teljes Rougon-

Macquart ciklus, valamint két trilógiája: a *Három Város (Párizs, Róma, Lourdes)* és az *Igazság, Munka, Termékenység* is.

Talán még fokozottabban domborodik ki a könyvtárak osztályharcos jellege, ha nem a szépirodalmat, hanem a katalógusokban felsorolt egyéb szakcsoportok anyagát vizsgáljuk. Mindkét könyvtárban megtalálhatók a nagynevű orosz anarchista KROPOTKIN emlékiratai és *Kölcsönös segítség mint természeti törvény* című műve, megvan a *Pápák bűnei* című könyv, mely kedvelt darabja volt e korban a munkáskönyvtáraknak,² mind a két katalógusban fellelhető Gorter HERMAN *Történelmi materializmus* című munkája és JÁSZI Oszkár *Új Magyarország felé* című írása. Mindkét könyvtárban található könyv LASSALLETÓL, valamint a vulgármaterialista Ludwig BÜCHNERTŐL, kinek művei a XIX-ik század végén és a századfordulón a baloldali közvélemény előtt igen népszerűek voltak.

Az órásk könyvtárában a sort a *Népszava* több naptára egészíti ki.

A cipészeknél pedig ezen felül még igen sok ilyen jellegű könyvet találunk. Kezdjük talán a legjelentősebbekkel. Megvan (1924-ben Magyarországon!) LENINTŐL az *Allam és forradalom*. Megvannak MARX és ENGELS válogatott művei, 5 MARX könyv (köztük a *Tőke* is németül), ENGELS 2 munkája (*A család és a magántulajdon* és az *Anti Dühring*). LAFARGUETŐL, MARX vejétől is találunk 2 könyvet. Megvan PLEHANOV 2 munkája, BEBELTŐL önéletrajza és a *Nő és a szocializmus*, 2 LIEBKNECHT. KAUTSKYTŐL is több könyv van, közülük elsősorban a *Kereszténység eredetét* és a *Marx gazdasági tanait* kell megemlíteni.

A magyarok művei közül elsősorban Szabó Ervin munkái érdemelnek figyelmet (*Társadalmi és pártharcok 1848-49-ben. A tőke és a munka harca, Imperializmus és béke*). POGÁNY Józsefnek 7 könyve van meg. KUNFI Zsigmond Jaurès-ről írt életrajzának a könyvtárban tartásához és a nyilvánossághoz szóló katalógusban való közreadásához is bátorságra volt szükség! Áll ugyanez ÁGOSTON Péterre is, aki nem csak hogy emigrációban élt az adott időben, de kit 1920-ban Horthy bírósága halálra is ítélt. ÁGOSTONnak nemcsak több írása van meg (*A szekularizáció, A munka rabsága, A háború okozói* stb.), de ügyvédjének, UJLAKI Gézának mellette elmondott védőbeszéde is. FÉNYES Lászlónak is megvan a Tisza perben elmondott védőbeszéde. JÁSZI Oszkárt a magyar polgári radikalizmus vezérének előzőleg említett könyvén kívül 6 műve képviseli.

A cipészek igyekeztek lehetőleg minél több könyvet beszerezni a munkásmozgalom történetéről is. Mindjárt a cipészek mozgalmának történetével 2 könyv is foglalkozik, mind a kettő FARKAS István tollából, ezt kiegészítik NOVITZKY László és ZAKA Lajos művei a nyomdászok mozgalmáról. Ehhez járul RÉVÉSZ Mihály könyve a magyarországi munkásmozgalmakról 1913-ig bezárólag. Végül megvan az MSzDP hét pártgyűlésének a jegyzőkönyve, a Vasas Szakszervezet 1910. és 11. évi zárszámadása és a Famunkások 1913. évi *Zsebnaptára* is. A magyar munkásmozgalom egyik legrégebbi eseményének emlékét őrzi egy egykorú kiadvány, KÜLFÖLDI Viktor: *A budapesti kommunista pör*. A szakszervezetek és a Szociáldemokrata Párt közt fennálló kapcsolatból következik, hogy az MSzDP vezetőit (BRESZTOVSZKY, GARAMI, VANCZÁK, WELTNER stb.) is képviseli néhány kiadvány és megvan BERNSTEIN, OTTO BAUER, Eduard DAVID, MÜLLER Hermann néhány írása is.

A cipészek könyvtárába mindezen felül még újságok és folyóiratok is jártak. A *Népszava* néhány évfolyama mellett 1890-től 1923-ig majdnem hiánytalanul megtalálható a *Cipész szaklap* és utóda a *Bőripari Munkás*. Megvan az SZDP hivatalos elméleti folyóiratának, a *Szocializmusnak* több évfolyama és 1903—1913 között hiánytalanul

² GULYÁS Pál: *Az új Fővárosi Közkönyvtár tervezete*. Magy. Könyvszle. 1910. 202. l.
NAGY Dezső: *Egy földmunkás egylet könyvtára 1894-ben*. Magy. Könyvszle. 1961. 321—324 l.

a *Huszdik Század. A Darwin* című polgári radikális szellemű természettudományos folyóirat 1912—1918 közti évfolyamain kívül még számos Nyugat szám is található.

Ha végigtekintünk a két könyvtár állományán, talán elsősorban a cipész szakcsoport könyvtára tűnik impozánsnak, valójában azonban meg kell állapítanunk, hogy az óras szakegylet könyvtára inkább csak méretében, mint színvonalában különbözik tőle.

A munkások, kik e két könyvtárat létrehozták, s a legnehezebb években is fenn-tartották, hozzájutottak a magyar- és a világirodalom klasszikusaihoz, s a kortárs iro-dalom számos kiemelkedő és progresszív alkotásához. De e könyvtárak jelentősége ebben még nem merült ki. Az olvasók hozzájuthattak ahhoz, amihez hivatalos nyilvános könyvtárakban aligha: a marxizmus—leninizmus klasszikusaihoz, korszerű természet-tudományos könyvekhez, és a fennálló társadalmi-politikai renddel szembenálló osztály-harcos írókhoz. Különösen méltó tiszteletünkre a két könyvtár, ha meggondoljuk, hogy alapítói fenntartották őket az ellenforradalom első éveinek nehéz idején. Sőt nemcsak fenntartották a két könyvtárat, de a gyarapodás jelentős része is éppen erre az időszakra esik.

INDALI GYÖRGY

Az első természettudományi ismeretterjesztő folyóiratok Magyarországon. Most száz éve, 1869. január 10-én jelent meg a *Természettudományi Közlöny* első száma. E folyóirat megindulása új korszakot nyitott hazánkban a természettudományok népszerősítése terén: több hosszabb-rövidebb ideig élt, általában elszigetelt kezdeményezés után egy országos, sőt nemzetközi tekintéllyel rendelkező egyesület a Természettudományi Társulat tette magáévá azt a célt, hogy terjessze és megkedveltesse a természettudo-mányi ismereteket.

Jelen évfordulóval kapcsolatban a *Természettudományi Közlöny* elődeivel kívá-nunk foglalkozni, tehát azokkal az 1869 előtt megjelent hazai folyóiratokkal, amelyek a természettudományok iránt érdeklődő közönséget rendszeresen vagy időnként, első-sorban népszerű stílusban írt szakcikkekkel látták el. A magyar sajtótörténetből ismert, bibliográfiákban ismertetett folyóiratokat röviden említjük, majd kiemelünk néhány eddig ismeretlen kezdeményezést.

A XVIII. században megjelent folyóirataink közül természettudományokkal foglalkozik az 1779-ben Sopronban kiadott *Wochenschrift für die Liebhaber der Geschichte, der Erdbeschreibung, der Naturkunde, der Weltweisheit und der schönen Wissenschaften*. Míg azonban ez csak a német polgárság művelődését szolgálta, a Komáromban megjelent *Mindenes Gyűjtemény* (1789—1792) a magyar köznemesség és polgárság táborához szólt. Szerkesztője PÉCZELY József (1750—1792) programját egyebek között így adta meg: „Legkedvesebbek lesznek előttünk az olyan tudósítások, melyek kedves hazánknak természeti históriáját, úgymint nevezetes forrásait, bányáit, egészséges vizeit s egyéb ritkaságait foglalják magokban.”

A *Természettudományi Közlöny* megjelenését megelőző fél évszázadban már számos, többnyire rövid ideig élt ismeretterjesztő folyóirat jelent meg Magyarországon. 1811 és 1869 között a következő folyóiratok tekintették fő feladatuknak vagy egyik lényeges célkitűzésüknek a természettudományi ismeretterjesztést: *Gemeinnützige Blätter, a Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* melléklete (Pest, 1811—1844, 1848), *A Természeti, Gazdasági és Mesterségi Esméretok Tára* (Pest, 1829), *Sas. Vegyes tárgyú iratok az olvasni és tudni méltó minden ágaiból* (Pest, 1831—1834), *Sokféle. A Bétsi Magyar Újság* melléklete (Bécs, 1832—1834), *Garasos Tár* (Lipcse, 1834), *Kémlő* (Pest, 1836—1837), *Ismertető* (Pest, 1836—1841), *Természet* (Buda, 1838), *Természetbarát* (Kolozsvár

1846), *Ábrázolt Folyóirat* (Kassa, 1848), *Ipar és Természetbarát* (Kolozsvár, 1848), *Verhandlungen und Mittheilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* (Brassó, 1849—1852), *Zeitschrift für Natur und Heilkunde in Ungarn* (Pest, Sopron, 1850—1860), *Magyarhoni Természetbarát* és ennek német kiadása *Der Naturfreund Ungarns* (Nyitra, 1857—1858), *Verhandlungen* (később *Correspondenzblatt*) *des Vereines für Naturkunde zu Pressburg* (Pozsony, 1856—1862), *Delejtű* (Temesvár, 1858—1861), *Marosvásárhelyi Füzetek* (Marosvásárhely, 1858—1860), *Ország Tükre* (Pest, 1862—1865).

Az előbb felsorolt folyóiraton kívül levéltári kutatás alapján több kezdeményezésre sikerült fényt deríteni. Az 1841-ben megalakult Természettudományi Társulat már az 1840-es években foglalkozott egy népszerű ismeretterjesztő folyóirat kiadásának tervével. A Társulat 1847. június 29-én tartott közgyűlése közakarattal elhatározta, hogy a megindítandó folyóirat a *Magyar Isis* nevet fogja kapni. Ugyanez év december 21-én a Társulat tudomásul veszi, hogy a *Magyar Isis* kiadhatási szabadalma felsőbb helyről leérkezett, de a folyóirat megjelentetésére a forradalom és a szabadságharc eseményeinek következtében már nem került sor.¹

További eddig ismeretlen, illetve új adatokkal kiegészített kezdeményezésekkel találkozunk az 1860-as években. 1862-ben MAIGRÁBER Ágoston (1826—1904) honvédelezredes *Világegyetem* címen „műtani” folyóiratot kívánt kiadni, de kérését a Helytartótanács elutasította. A tervezett folyóirat címéből és programjából arra következtethetünk, hogy általános természettudományi témákkal is foglalkozott volna.² Nem nyerte el a Helytartótanács tetszését XANTUS János (1825—1894) sem, aki 1865-ben *Győri Lapok* címen hetilapot akart indítani, amely ismeretterjesztő rovatában az „újabb elvek meghonosítását” is népszerűsítette volna.³

1864-ben gr. LÁZÁR Kálmán (1827—1874) *Természet* címen havonta kétszer megjelenő illusztrált természettudományi szakközlönyt kívánt kiadni, amely értekezéseken kívül útleírásokat, természettudósok életrajzait, természettudományi könyvészetet publikált volna. E folyóiratot a hatóságok engedélyezték, de kiadására nem került sor.⁴ Gr. LÁZÁR Kálmán 1867-ben *Világ Tükre* címen indított ismeretterjesztő, szórakoztató és politikai kérdéseket sem mellőző havi folyóiratot.⁵

Az 1868 júliusában indult *Természet* elsősorban a földrajzi és a csillagászati ismereteket népszerűsítette, ellentétben a *Természettudományi Közöny*-nyel, amelyben az indulását követő években inkább az állat- és a növényvilág bemutatása dominált. Nem ismeretes, hogy a *Természet* 1871-es évfolyamába KOSSUTH Lajos is írt cikkeket (A csillagok színváltozásáról, A testünket élő, gondolkozó, öntudatos lényű hatályosító cosmicus imponderabile együttmaradhatása s az ósanyag felbomolhatatlanságáról.).

A Természettudományi Társulat 1869 előtt csak évkönyveket adott ki, mégpedig 1841 és 1859 között négy kötetet, majd 1860 és 1868 között *Királyi Magyar Természettudományi Társulat Közönye* címen hét kötetet. Ezek elsősorban szakemberek számára írt eredeti dolgozatokat publikáltak. A *Természettudományi Közöny* megindításával a Társulat eredeti célkitűzésének a természettudományok népszerűsítésének tett eleget.

A *Természettudományi Közöny* címe fennállása során többször változott, 100. évfolyama *Természet Világa* címen kerül a magyar olvasóközönség elé.

TURÁNYI KORNÉL

¹ Országos Levéltár (O. L.) Helytartótanács (Ht.) Acta revisionis librorum 1847—11—97.

² O. L. Ht. Elnöki iratok (Eln.) 6632/1862 IV. B.

³ O. L. Ht. Eln. 5479/1865 IV. B.

⁴ O. L. Ht. Eln. 5563/1864 IV. B.

⁵ O. L. Ht. Eln. 489/1867 IV. B.

FIGYELŐ

A „Shared Cataloging Program”¹ Becslések szerint a napjainkban elvégzett természettudományos kutató munkának a fele teljesen kárbavész, egyszerűen azért, mert azok az eredmények, felismerések és felfedezések, amelyeknek elérésére a kutatásoknak ez a fele irányul, már ismertek: valahol a világban ugyanezeket az eredményeket már elérték, ugyanezeket a felfedezéseket már megtették mások. Ennek az anomáliának az az oka, hogy a kutatók nem szereznek a szükséges teljességgel és gyorsasággal tudomást a területükön elért új eredményekről, más szóval, hogy az információs szolgáltatások, amelyekre támaszkodhatnak, nem eléggé hatékonyak. Világos, hogy ez nemcsak rengeteg kárbavészett munkát jelent, de lényegesen le is lassítja a tudomány előrehaladását.

Ez a probléma a könyvtárosok, bibliográfusok és illetékes állami szervek érdeklődésének az előterében áll az egész világon. Érthető okokból az érdeklődés mégis a legnagyobb, s a hiányosságok kiküszöbölésére tett erőfeszítések is a legeredményesebbek az Egyesült Államokban. Közöttük igen előkelő hely illeti meg az ún. *Shared Cataloging Program*-ot (megosztott katalogizálási program). E program nem hoz ugyan új, forradalmi módszereket az információs szolgáltatások területén, ezzel szemben azonban egyes hagyományos tevékenységeket és módszereket a hatékonyságnak és tökéletességnek olyan fokára emel, amelyet eddig még sohasem sikerült megközelíteni. S rövid egy-két évvel törvényes alapjainak megteremtése után ez az akció, jelentős konkrét eredményeket produkálva, máris kilépett a tervek, programok és javaslatok szférájából, és a megvalósulás stádiumába jutott.

A *Shared Cataloging Program* hármias célkitűzése az, hogy minden feltehetően tudományos érdeklélő könyv minél gyorsabban eljusson az Egyesült Államokba, hogy bibliográfiai feldolgozása központilag haladéktalanul, legfőljebb 3–4 hét leforgása alatt, megtörténjék, és hogy az információk, melyeket e bibliográfiai feldolgozás rögzít, ugyancsak haladéktalanul eljussanak — az Államokon belül — mindenhová, ahol hasznukat láthatják.

¹ Irodalom: MUMFORD, L. Q.: *International breakthrough*. (Library Journal. January 1967. 79–82. 11.) — SKIPPER, J. E.: *Future implications of Title II—C, Higher Education Act of 1965*. (Library Resources and Technical Services. Winter 1967. 46–49. 11.). — DIX, W. S.: *Centralized cataloging and university libraries — Title II. Part C of the Higher Education Act of 1965*. (Library Trends. July, 1967. 97–111. 11.) — *International implications of the Shared Cataloging Program*. Papers presented by J. E. SKIPPER, J. G. LORENZ and R. VOSPER at the 33rd session of the IFLA General Council, Toronto, August 1967. (Libri. 1967. vol. 17. nr. 4. 270–293. 11.). — MUMFORD, L. Q. *Bibliographic developments at the Library of Congress*. (Libri. 1967. vol. 17. nr. 4. 294–304. 11.). — *The National Program for Acquisitions and Cataloging. A progress report on developments under the Title II-C of the Higher Education Act of 1965, presented at the San Francisco Conference of ALA on June 29, 1967*. (Library Resources and Technical Services. Winter 1968. 17–29. 11.). — Nálunk SEBESTYÉN Géza (Könyvtáros. 1966. 11. sz.) és BÓDAY Pál (Könyvtári Figyelő. 1967. 1/2. sz.) írtak a *Shared Cataloging Program*-ról.

E célkitűzések közül egyik sem új. Tudjuk, a központi feldolgozást és a feldolgozás eredményei országszerte való hasznosításának a lehetőségét a *Library of Congress* (LC), illetve ennek nyomtatott katalóguslap-elosztó szolgálata már 1901-ben megvalósította. A tudományos érdekű külföldi könyvtermés beszerzése teljessé tételének célját viszont a Farmington-terv tüzte ki 1942-ben. A ténylegesen elért eredmények azonban mindegyike csak részlegesen voltak, s a könyvtári szolgáltatások megjavítására irányuló újabb törekvések fényében egyre kevésbé tűntek kielégítőnek. A Farmington-terv decentralizálta a külföldi könyvek beszerzését. Az egész területet tudományágak szerint osztotta fel nagyobb számú egyetemi és más tudományos könyvtár között, amelyek maguk látták el egy-egy szakterület új megjelenésű könyveinek beszerzését, feldolgozását és tárolását, olyan mértékben, ahogyan azt anyagi és személyzeti kereteik éppen megengedték. A LC csak egyik tagja volt ennek az önkéntességen alapuló kooperációnak. Viszont a LC nyomtatott katalógus-lapjai csak a könyvtár saját beszerzéseit ölelték fel, s így felhasználásukkal a tudományos könyvtárak csak részben mentesültek a saját üzemből végzett katalógizáló munka alól. A becslések szerint ez a rész az egyetemi és college-könyvtárak összes beszerzésének 50–55%-át tette ki; a maradék 45–50%-ot illetően a katalógizálást ezeknek a könyvtáraknak maguknak kellett elvégezniük. Emellett a Farmington-terv keretében távolról sem sikerült a világ egész tudományos könyvtermésének a begyűjtését megvalósítani. A decentralizáltan folyó könyvbeszerzés mindig bizonyos fókig ötletszerű maradt. A bibliográfiai és könyvkereskedelmi tekintetben kevésbé fejlett országok leküzdhetetlen nehézségek elé állították az egyes egyedileg szerzeményező könyvtárakat. A külföldi könyvtermés begyűjtésének ebből eredő hiányosságai a Dél-Amerika, Ázsia és Afrika iránti érdeklődés fokozódásával és a nyelvi korlátoknak ezzel párhuzamosan haladó lebontásával egyre tűrhetetlenebbeknek tűntek. A könyvtárakkal szemben támasztott igények növekedésével elviselhetetlennek kezdtek érezni azt is, hogy az eddigi apparátus működése minden egyes fázisában elég lassú volt. Így mindinkább világossá vált, hogy a hiányosságok kiküszöbölése központi intézkedéseket, a szövetségi erőforrások igénybevétele, és nagy kapacitású központosított szervezet kiépítését feltételezi.

Az *Association of Research Libraries*-nek (Tudományos Könyvtárak Szövetsége) ilyen körülmények között nagyon kapóra jött az az 1964-ben a kongresszus elé terjesztett törvényjavaslat a felsőoktatásról, amely az egyetemi és college-könyvtárak könyvbeszerzését szövetségi támogatással kívánta a megfelelő szintre emelni. A könyvtárak szószólója bekapcsolódott a törvényjavaslat kongresszusi bizottsági tárgyalásaiba, és rámutatott arra, hogy a nemzeti katalógizálási rendszer hiányosságai miatt a cél, amely a javaslat megalkotói előtt lebeg, csak bizonyos előfeltételek biztosítása esetén, csak széles körű intézkedések foganatosítása útján érhető el. Ezért egy módosítást javasolt a javaslat szövegében, amely mint II-C Cím bele is került a megszavazott törvénybe (*Higher Education Act*, 1965 november 8.).

Ez a II-C Cím rögzíti a fent már ismertetett hármas feladatot, amelynek hivatalos neve *National Program for Acquisitions and Cataloging* (= NPAC, vagyis *Nemzeti Szerzeményezési és Katalógizálási Program*). Ezt a megtisztelő nevet a projektum nagyvonalúságánál fogva valóban teljes mértékben ki is érdemli. A másik névvel, a *Shared Cataloging Program* elnevezéssel viszont két dolgot kívánnak kifejezésre juttatni: egyrészt, hogy az ország többi könyvtárai az eddig meghaladó mértékben húznak hasznot a LC-nek, a program központi végrehajtó szervének a munkájából, másrészt pedig, hogy nemcsak az ország többi könyvtárai, de külföldi könyvtárak és bibliográfusok is bekapcsolódnak a program megvalósításába, ezzel megtéve az első lépést az eddig decentralizáltan folyó szerzeményező és katalógizáló munka nemzetközi koordinációja felé.

A II-C Cím úttörő jelentőségű abban is, hogy a könyvtárügy gondozását szövetségi feladattá is teszi. Ezideig csak két törvény törte át azt az elvet, hogy — eltekintve a három nagy nemzeti könyvtár fenntartásától — a könyvtárügy az egyes államok hatáskörébe tartozik: az 1956. évi *Library Services Act*, amely a közművelődési könyvtárakat a szövetségi költségvetés terhére juttatta támogatáshoz, és az 1958. évi *Public Law 480*, amely megengedte, hogy egyes országokban a befagyasztott amerikai hitelek az amerikai könyvtárak ottani könyvbeszerzéseinek a finanszírozására fordíthatassanak. Ez a két ad hoc-intézkedés azonban elvi jelentőség szempontjából messze elmarad az NPAC-ben kifejezésre jutó határozott és végleges állásfoglalás mögött.

A *Public Law 480* egyébként egy másik szempontból is hozott olyan eredményeket, amelyekre a NPAC építhetett. Már ezt a törvényt is a LC hajtotta végre, s ennek során vállalta bizonyos feladatoknak egyes egyedi könyvtárak javára való ellátását. Emellett e feladatok ellátása érdekében Indiában, Pakisztánban, az EAK-ban, Izraelben, Indonéziában, Ceylonban, Nepalban, majd később Lengyelországban és Jugoszláviában is, kirendeltségeket létesített, amelyek a helyi kormányzati szervekkel és könyvkereskedlemmel kooperálva lebonyolították az illető országokban a könyvbeszerzést az amerikai könyvtárak részére. Az így szerzett tapasztalatokat értékesítette és fejlesztette tovább a LC a NPAC végrehajtását szolgáló szervezet kiépítésénél.

A program pénzügyi kihatásairól némi képet ad, hogy végrehajtására az első évre (1965/66. költségvetési év) 5 millió, a másodikra 6,3 millió, a harmadikra 7,7 millió dollár költségvetési hitelt irányoztak elő. A tényleg felhasznált összegek viszont 300000, 3 millió, ill. 4 millió dollárra rugván, mindig elmaradtak az előirányzatok mögött.

A NPAC végrehajtásával megbízott LC teljes mértékben beváltotta a hozzáfűzött várakozásokat. Már a törvény megszavazása előtt hozzálátott az előmunkálatokhoz: megvizsgálta, hogy milyen mértékben lehetne az akciót egy nemzetközi munkamegosztás alapjaira helyezni, pontosabban, a nemzeti bibliográfiák közvetlen felhasználására bízni. Az eredmény: 19 ország nemzeti bibliográfiáinak a címlírásait elfogadhatónak és felhasználhatónak találták; közöttük 6 szocialista országot (Magyarország, a Szovjetunió, Csehszlovákia, a Német Demokratikus Köztársaság, Lengyelország és Jugoszlávia).

1966 legelején azután a LC hozzálátott a szükséges apparátus megteremtéséhez. Egy januárban tartott londoni értekezlet után — amelyen Anglia, Franciaország, Nyugat-Németország és Norvégia nemzeti bibliográfiai szerkesztősegeinek vezetői elfogadták a LC vezetői által előterjesztett programot és kilátásba helyezték közreműködésüket annak végrehajtásában — haladéktalanul sor került az akció első beszerző és katalogizáló központjának, a londoninak, a felállítására. E központ a *British National Bibliography* kefelevonatainak a felhasználásával áprilisban már végre is hajtotta a „shared cataloging” első kísérletét, és egyúttal megkezdte az új angol könyvek gyorsított eljuttatását is a LC-hez.

Az utóbbi minden intézkedést megtett a gyorsaság biztosítására, mégpedig valóban elismerést érdemlő körültekintéssel és nagyvonalúsággal. Az anyag egy tekintélyes hányadát az egyes országokban erre kijelölt könyvkereskedők keret-rendelés és előre rögzített általános elvek alapján, minden előzetes késleltető rendelési eljárás mellőzésével, megjelenés után azonnal szállítják. Minden a beszerzést szolgáló információt, minden előzetes címlírás, minden könyvet légi úton továbbítanak. A vámhatóságokkal megállapodtak a küldemények soron kívüli vámkezelése iránt. Tekintettel a NPAC-ra, a LC 150 fővel megnövelte személyzetének létszámát, s a képzett katalógusmunkásokban mutatkozó hiány leküzdésére egyrészt tanfolyamot indított, másrészt felhívást intézett a katalógus-munkában gyakorlott nyugdíjas könyvtárosokhoz, hogy reaktiváltassák magukat. Végül arról is gondoskodott, hogy az államnyomda, a katalóguscédulák gyors elkészítését biztosítandó, erre a munkára egy teljes új második műszakot állítson be.

A program keretében készült első cédulák így aztán még a tavasz folyamán szétküldésre kerülhettek.

Közben teljes erővel folyt a nemzetközi kooperáció további kiépítése. Áprilisban és májusban Párizsban, Wiesbadenben, Oslóban és Bécsben megbeszéléseket folytattak az illető országok illetékeseivel, s hamarosan felállították a londoni központ mintájára megszervezett ausztriai, franciaországi, hollandiai, skandináviai, nyugat-németországi és jugoszláviai központokat. Júliusban Kairóban, szeptemberben pedig Rio de Janeiroban regionális szerzeményező központot szerveztek. A spanyol és portugál kiadványok bekapcsolásáról a latin-amerikai kooperatív beszerzési program keretében, a lebonyolítás meggyorsítása útján gondoskodtak. Az IFLA tanácsának 1966. szeptemberi hágai konferenciáján a LC igazgatója külön ülésben propagálta a programot. Ehhez csatlakozóan Bécsben tanácskozásokat folytatott Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország és Románia nemzeti könyvtárainak, ill. nemzeti bibliográfiai intézeteinek vezetőivel ezeknek az országoknak a részvételéről, majd látogatást tett a Szovjetunióban is. Később megállapodásokat létesítettek Kanadával, Ausztráliával, a Dél-Afrikai Unióval és Új-Zélanddal nemzeti bibliográfiáik korrektúra-íveinek rendelkezésre bocsátásáról.

Lássuk most, hogyan működik ez a tekintélyes, bár egyelőre persze még csonka apparátus.

A munka a külföldi kirendeltségekben, központokban (1967 végén 7 ilyen működött) veszi kezdetét. E központok begyűjtik a rayonukban megjelenő új könyvekre vonatkozó információkat, elsősorban a kooperáló országok nemzeti bibliográfiáinak félkész anyagára: korrektúra-íveire vagy pláne az azon frissiben éppen elkészült címleírásokra támaszkodva, de figyelembe véve a könyvkiadás és -kereskedelem reklám-anyagát is; elkészítik és sokszorosítják az előzetes címleírást, nagyjából elfogadva a nemzeti bibliográfiák leírásait, de átalakítva a címfejet és a sorozatra vonatkozó adatokat, ha azok nem felelnek meg a LC katalogizálási szabályainak; átveszik a kijelölt könyvkereskedőktől a keret- vagy egyedi rendelés alapján leszállított anyagot, ellenőrzik annak teljességét, és akcesszionálják azt; a könyvek alapján korrigálják az előzetes címleírásokat (amelyek azonban még ezzel sem válnak véglegessé); továbbítják a LC-hez az összegyűlt előzetes címleírásokat és könyveket, az előbbieket hetenkint, az utóbbiakat két-három naponként; percre-kész állapotban vezetnek egy az előzetes címleírásokat és egyéb az új megjelenésekre vonatkozó információs anyagot tartalmazó betűrendes nyilvántartást (Acquisition and Control File), amely folyamatosan nyomon követi az egyes könyvek útját egészen a végleges nyomtatott LC-katalóguslap behelyezéséig; a kettős rendelkezések megakadályozására ellenőrzik ebben a katalógusban a LC egyedi rendeléseit; feltüntetik benne a közvetítésükkel más amerikai könyvtáraknak szállított könyveket, s ha ezeket a LC eredetileg nem rendelte volna meg, utólag megrendelik; ugyanígy járnak el azoknak a könyveknek az esetében is, amelyeket valamelyik amerikai könyvtár más úton megrendelt s erről értesítette a LC-t.

A munka befejező fázisait maga a LC, illetve ezen belül a *Shared Cataloging Division* (megosztott katalogizálás osztálya) bonyolítja le. Ez az osztály a külföldi központok által két példányban beküldött előzetes címleírásokat valamennyi címfej (főlap, melléklapok, sorozatlap) szempontjából ellenőrzi a LC hivatalos katalógusában. Éppúgy, mint a külföldi központok, ez az osztály is vezet egy nyilvántartást (*Acquisitions and Cataloging Control File*), amelyben nemcsak minden a feldolgozott nemzeti bibliográfiákban szereplő tétel szerepel, de minden olyan a nemzeti bibliográfiákban még nem említett könyv is, amelyről egy amerikai könyvtár tudomást szerzett s amelyet megrendelt; ebben a nyilvántartásban is folyamatosan feljegyzik, hogy az egyes könyvek a beszerzés, ill. feldolgozás milyen stádiumáig jutottak el. Ezt kiegészíti egy sorozat-

nyilvántartás, amely az egyes sorozatok beszerzésének módjáról, forrásáról is tájékoztat. A külföldi központok által beküldött címleírások egyik példányát azonnal beosztják az előbbi nyilvántartásba. A másik példány, ha a könyv nem tartozik azok közé, amelyeket az illetékes külföldi könyvkereskedő a megadott általános utasítások alapján mindjárt megjelenésükkor azonnal automatikusan szállít, először hasonlításra kerül, majd a referenz osztályba továbbítják a beszerzési javaslatokkal foglalkozó 140 referenzhez, s ha ezeknek a döntése pozitív, a könyvet megrendelik. Beérkezés után a hivatalos katalógusban újra lehasonlítják a könyvet, címleírásán elvégzik az esetleg szükséges utólagos simitásokat, ellátják azt tárgyszavakkal, és nyomdába küldik. A 92 kooperáló egyetemi és college-könyvtárnak 1966. augusztus óta naponta megküldik az újonnan elkészült nyomtatott LC-kartonok egy-egy „letéti” (depository) példányát, ezzel nemcsak egy egészen friss információkat nyújtó új katalogizálási, de új beszerzési segédeszközt is adva kezükbe. A kooperáló könyvtárak viszont értesítik a LC-t minden olyan esetben, amikor megrendelnek vagy megkapnak egy olyan könyvet, amely, bár a programban résztvevő országból származik, de a „letéti” kartonok katalógusában nem szerepel. Ha az ilyen könyv a LC-ben valóban nincs meg és nincs is megrendelve, az osztály folyamatba teszi a LC számára való beszerzését.

Érdekes adat, hogy 1967 őszén elvégezték 62.547 ilyen a kooperáló könyvtárak által hiányolt címleírás statisztikai analizisét, és azt az eredményt kapták, hogy az esetek 24%-ában a nyomtatott katalóguslapok az értesítés beérkezésekor már készen voltak, 27%-ában elkészítésük folyamatban volt, 22%-ában a könyvek megrendelése már megtörtént, 26%-ában azonban a LC-nek még nem volt értesülése a szóbanforgó könyvek létezéséről. Ez az utóbbi szám azt mutatja, hogy a kooperáció haszna a LC szempontjából is igen számottevő. Egy másik példája a kooperáció kétoldalú hasznosságának a következő. A dupla beszerzések megelőzése érdekében a copyright-példányokat, valamint a LC-hez ajándék és csere útján beérkező könyveket is átfuttatják a *Shared Cataloging Division*-on, amely nyilvántartásba veszi e könyveket és jegyzékeiket megküldi az illetékes külföldi nemzeti bibliográfiák szerkesztőseinek. Előfordul, hogy az utóbbiak ezen a tekervényes úton szereznek tudomást hazai új megjelenésű könyvekről.

El kell ismerni a NPAC-ről, hogy már az eddig kiépített apparátusa is imponálóan üretezett, s hogy ennek az apparátusnak a működése nagyfokú, takarékosági megfontolások által nem csorbított precizitást mutat. Egy dolog mégis meglepő: a program „egyelőre” nem öleli fel a folyóiratokat — bár hangsúlyozzák, hogy mindenki egyetért abban, hogy ezt a hiányosságot minél előbb ki kell küszöbölni. Ez a diszkrimináció érthetetlen. Hogy lehet az, hogy ez a minél frissebb információknak lehető legnagyobb teljességű szolgáltatását célzó akció az anyagnak éppen a frissebbik és — a folyamatban levő kutatások szempontjából — ma már fontosabbik felét nem öleli fel? Semmivel sem teszi a dolgot kevésbé mehökkentővé, hogy ez csak „egyelőre” van így. Már maga a gondolat is anakronisztikusnak tűnik, hogy egy elsősorban a tudományt szolgáló információs apparátus a folyóiratokat másodrendű, kisebb fontosságú anyagként kezelje.

A nagyszabású program meglepően hamar hozta meg igen szubsztanciális első gyümölcseit. A LC például már az első évben megduplázta addigi francia könyv-beszerzését, a katalogizált művek számát pedig 110.000-ról 125.000-re emelte, a következő évre ezt a számot már 150.000-rel irányozva elő. Az ALA 1967 júniusi san franciscoi konferenciáján már arról számolhattak be, hogy a könyv megjelenése és nyomtatott LC-katalóguslapjának elkészülte közötti időközöt sikerült általában 1–4 hónappal, a sürgősségi sorrendben addig kedvezőtlenül helyezett anyagnál gyakran még jóval többel is lerövidíteni. Ez azt jelenti, hogy a kooperáló könyvtárak már szerzeményező munkájukban is támaszkodhatnak, legalább részben, a LC nyomtatott katalóguslapjaira, mindenképp azonban azt, hogy a katalogizáló munkának az eddiginél nagyobb hányada

alól mentesülnek, az új könyvek eddiginél nagyobb részének a katalogizálását tudják megoldani a LC katalóguslapjainak a felhasználásával. Ez majdnem mindenütt a katalogizált könyvek számának az emelkedésére, egyes könyvtárakban emellett a feldolgozási restancia lepadására, másokban a személyzeti kiadások csökkenésére vezetett.

A program menetközben még egyre tovább bővül, gazdagodik. Az *Association of Research Libraries* az említett törvényhez máris módosító javaslatot terjesztett elő, amelynek értelmében a LC külföldi kirendeltségeinek, különösen a bibliográfiailag és könyvkereskedelmileg kevésbé fejlett országokban szervezetteknek, a működését ki kell bővíteni: meg kell bízni őket más amerikai könyvtárak könyvbeszerzéseinek a lebonyolításával is. Egy másik javaslat abból indul ki, hogy a könyvtárak forgalma hatalmas megnövekedésének fényében a Farmington-terv eredeti célkitűzése — minden tudományos könyvből legalább egy példánynak a beszerzése — ma már elavultnak tűnik, s a LC tehermentesítése érdekében felveti egy nemzeti kölcsönző könyvtár létesítésének gondolatát, amely könyvtár a NPAC keretében beszerzett könyvek egy részéből letétként kapna egy további példányt, s a tudományos könyvtárak kölcsönkönyvtárának a szerepét látná el. A tervek szerint a chicagói *Center for Research Libraries*-t (Tudományos Könyvtárak Központja), amely szűkebb keretek között már most is hasonló funkciót lát el, fejlesztenék ki ennek a szerepnek az ellátására. E terv megvalósulása egy a centralizáció irányában tett újabb lépést jelentene — ezúttal a nemzeti könyvkincs tárolása és forgalmazása terén.

A NPAC-információk továbbításának, a kooperáló és más könyvtárakhoz való eljuttatásának eszköze ma még egyedül a nyomtatott LC-katalóguslap. A tervek között azonban kezdettől fogva ott szerepel egy másik eszköz; a mágneses szalag felhasználásának a gondolata is. A fent ismertetett felsőoktatási törvény azt mondja, hogy a program keretében begyűjtött bibliográfiai információk továbbításáról nyomtatott katalóguscédulák vagy más eszközök útján kell gondoskodni — e kitétel már a computerre és a mágneses szalagra utal. A LC tizenhat amerikai könyvtár közreműködésével 1966 ősze óta egy széles körű kísérletet folytat bibliográfiai információknak mágneses szalag útján való terjesztésére. Az elképzelés az, hogy idővel ebben a formában fogják az egyes könyvtárakba eljuttatni a NPAC keretében produkált egész információs anyagot, ezzel közvetlenebbül felhasználhatóvá téve azt, így természetesen munka- és költségmegtakarítást érve el, és egyúttal jelentősen lerövidítve azt az időt, amely ma a könyvtárakban az információk megérkezése és hozzáférhetővé válása között eltelik. Egy még messzebbre mutató elképzelés szerint a külföldi nemzeti bibliográfiák anyaga is mágneses szalagon fog majd befutni a NPAC apparátusába, s a különböző bibliográfiai és katalogizáló fórumok nemzetközi érintkezése is erre a technikai síkra fog áttolódni.

Az elmondottak kiértékeléseként állapítsuk meg, hogy a NPAC a szervezés és kooperáció olyan nagyvonalúságát tanúsító projektum, amelyenhez mi könyvtárosok eddig nemigen voltunk hozzászokva. Lendülete jövőbemutató: minden amellett szól, hogy a program expanzivitása távolról sem tekinthető kimerültnek, hogy jelentős másodlagos eredményeket várhatunk még tőle. Közöttük valószínűleg olyanokat is, amelyekre ma még nem is gondolunk — de olyanokat is, amelyeknek körvonalai már kibontakozóban vannak. Láttuk, hogy a LC külföldi központjai máris átalakulóban vannak egyszerű LC-kirendeltségekből az egész amerikai könyvtárhálózat szerzeményezési exponenseivé. Mi állja útját annak, hogy hatáskörüket később kiterjesszék az egész világra? Különösen a fejletlen országokban működő központok azok, amelyek felbecsülhetetlen szolgáltatásokat tehetnének ebben a szerepben a világ könyvtárügyének; mégpedig lényegileg minden újabb külön befektetés nélkül. Ugyanez áll a katalogizálás terén elért eredményekre is: miért ne lehetne a nemzetközi együttműködés segítségével létrehozott LC-címleírásokat az Egyesült Államok határain kívül is, nemzetközileg is hasznosítani

— a szerzeményező munkában éppúgy, mint a katalogizálásban? S ha az USA-ban létrejön és beválik a „könyvtárak kölcsönkönyvtára”, miért ne lehetne más országokban hasonló intézményeket létesíteni, esetleg olyanokat, amelyeknek működése több, sőt sok országra terjedne ki?

A könyvtárosok régen tudják azt, hogy munkájuk eredményét a kooperáció, a kollektív munka megsokszorozhatja, s elég régen álmódoznak ilyen kollektív munka kiépítésének a formáiról és lehetőségeiről — de a tényleges haladás ezen a téren eddig bizony elég lassú és habozó volt. A NPAC igazi, Amerikán túlmutató jelentősége ebben rejlik: a kooperáció, a kollektív munka terén olyan előrehaladást sikerült megvalósítania, amely már-már vetekszik eddigi álmainkkal. Az igazán nehéz első lépés ezzel megtörtént — a második, a harmadik elé már csak lényegesen kisebb akadályok fognak tornyosulni. A könyvtárosok maradisága és nehézkessége már le van győzve — ha a továbbhaladás a megkezdett úton mégis elmaradna, ennek feltehetőleg már nem a könyvtárosok lesznek az okozói.

DOMANOVSKY ÁKOS

Az IFLA 1968. évi konferenciája. A Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetségének 34. konferenciáját 1968. augusztus 18—24 között a nyugatnémetországi Frankfurt am Mainban rendezték meg. Az IFLA évi közgyűlései iránt *egyre fokozódik az érdeklődés* a nemzetközi könyvtárosi életben és nálunk Magyarországon is. Az IFLA ugyanis bizonyos konzervativizmus és lassúság ellenére is, ma is az egyetlen olyan nemzetközi vitafórum, ahol a világ legkülönbözőbb országaiban működő könyvtárosok találkozhatnak, a legújabb gondolataikat, tapasztalataikat kicserélhetik.

A konferenciát megelőző időszak sok ország sok könyvtárosát *alkotó munkára*, új gondolatokat közlő referátumok tömegének megírására serkentette. Nem annyira a határozatoktól kell tehát sokat várnunk, hanem inkább a könyvtári élet aktív tagjainak gondolatébresztő, vitaindító dolgozataitól, melyek megtisztítva a felesleges ismétlésektől é srészletektől, idővel megtermékenyítik a könyvtári munka talaját.

Frankfurtban gondot okozott, hogy *túl sok volt a résztvevő*. 34 országból (persze főleg Európából és Észak-Amerikából) több mint 400 könyvtáros jelent meg. Természetesen legnagyobb számú volt a Német Szövetségi Köztársaság küldöttsége, de sokan jöttek az Egyesült Államokból (51), Angliából (35), a Szovjetunióból (22) és Franciaországból is (18). A szocialista országok ezúttal elég nagy létszámú küldöttségekkel szerepeltek: Csehszlovákia 16, Jugoszlávia 11, Magyarország 8, az NDK 7, Lengyelország 6, Románia 2, Bulgária 1 könyvtárost küldött.

A konferenciát a Stadt- und Universitätsbibliothek olvasótermeiben rendezték. Az 1—2 évvel ezelőtt elkészült modern könyvtár jobb hátteret adott a konferenciának, mint pl. a sheveningeni Kurhaus.

Mind a szakmai, mind a társadalmi program elég zsúfolt volt. A régi és ritka nyomtatványok bizottságán kívül minden szekció és bizottság ülésezett. Természetesen sok olyan ülés egybeesett, melyre sokan külön-külön is el szerettünk volna menni.

Az írásbeli referátumok beküldése, sokszorosítása és szétosztása nem volt áttekinthetően megszervezve. Azok az országok, ill. egyesületek jártak jól, akik a referátumokat előre négy nyelven kellő példányszámban otthon lesokszorosították és időben beküldték. Olyan nagy tömegű referátum gyűlt össze, hogy a rendezőség az eddigi szokásoktól eltérően nem egyetlen terem polcaira tette ki a teljes anyagot, hanem az egyes konferenciatermek előterében csak az éppen ülésezni készülő szekció vagy bizottság referátumait rakta ki.

A magyar közreműködés. A Magyar Könyvtárosok Egyesülete az eddigieknél jobban készítette elő a magyar részvételt. Ismeretes, hogy az IFLA-nak 22 szekciója ill. bizottsága van, közöttük egyesek magyar szempontból is igen fontos működést fejtenek ki. A hiatalos kiküldött MÁTRAI László akadémikus, egyesületi elnök volt. Az OMFB alá tartozó OMKDK ugyancsak tudott két hivatalos szakértőt küldeni, BENEDEK Jenő és VAJDA Erik személyében, ami bizonyossága annak is, hogy az IFLA egyre nagyobb teret szentel a gépesítés és a FID-del való szoros együttműködés kérdéseinek. Az IFLA keretei között létrejött, de egyre inkább önállóul Nemzetközi Műegyetemi Könyvtári Egyesület (IATUL) egyik alelnöke ZSIDAI József, a miskolci műegyetemi könyvtár igazgatója, ugyancsak résztvett a konferencián. Örvendetes, hogy TAKÁCS Miklós a szombat-helyi megyei könyvtár igazgatójának személyében egy további vidéki könyvtárosunk is kiutazhatott. SOMKUTI Gabriella az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa és AKAB Lórándné a Heim Pál kórház könyvtárosa turista útként megszakítva vettek részt az IFLA konferenciáján, míg én, az IFLA egyik bizottságának titkáráként a Könyvtáros-egyesület megbízásából utaztam Frankfurtba.

Ha a fenti névsort végigtekintjük, láthatjuk, hogy a munkamegosztásra adódott lehetőség. Sajnos legfontosabb a munkacsoportokban, vagyis a nemzeti és egyetemi könyvtárak szekciójában és a katalógizálás egységesítésével foglalkozó bizottságban nem volt aktívan résztvevő képviselőtünk és hiányoztunk néhány kisebb munkacsoportból is.

Magyar részről írásbeli referátumok is készültek: így pl. előre sokszorosítva elküldtük Szentmihályi János dolgozatát a szakbibliográfiák szerepéről a szakkönyvtárakban, Róna Tas András rövid ismertetését a központi katalógusokról, egy összeállítást a magyar könyvtárügyi törvényről, egy helyzetképet a magyar orvosi könyvtárügyről és a legújabb magyar építkezésekről, két kérdőívtervezetet a nemzetközi kiadványcserével kapcsolatban. Referátumaink száma tehát meghaladta a korábbi éveket, de ezek a meghirdetett IFLA programokhoz csak részben igazodtak, és csak töredékesen tükrözték legfontosabb itthoni problémáinkat.

A magyar könyvtárügy 1967 évi helyzetéről készített összefoglaló jellegű, de nagyon sommás helyzetképét egyébként átadtuk az IFLA Évkönyvében való későbbi közzététel végett.

A vezetőség ülése és a plenáris ülések. A Tanácsadó Bizottság (Consultative Committee) mint az IFLA szélesebbkörű vezetősége Frankfurtban a rendes program előtt ülésezett. Az itt felmerült kérdéseket érdemes röviden megemlíteni, mert fényt vetnek az IFLA jelenlegi helyzetére. Mindenekelőtt áttekintést kaptunk arról, hogy az előzetes írásbeli körkérdések alapján melyik szekció, ill. bizottság üléseire *hányan jelentkeztek*. Ebből kiderült, hogy a legnagyobb érdeklődést a közművelődési könyvtárak szekciója váltotta ki, majd a jelentkezők számát tekintve így alakult a sorrend: gépesítési bizottság, bibliográfiai bizottság, egyetemi könyvtárak szekciója, nemzeti könyvtárak szekciója, szakkönyvtárak szekciója, könyvtárosképzés bizottsága, könyvtárépítés bizottsága, gyermekkönyvtárak alszekciója, reprográfia bizottsága, nemzetközi csere bizottsága. A többi 12 munkacsoport ülésére 50-nél kevesebben jelentkeztek.

A Tanácsadó Bizottság ülésének igazi jelentősége abban állt, hogy itt vetődött fel először egy elég messzemenő reformjavaslat, amely az IFLA jelenlegi szervezetének módosítására irányult. A javaslat lényege az, hogy a jövőben a Végrehajtó Testület csak az irányítás fő kérdéseivel a Tanácsadó Bizottság vizsont főleg a szakmai kérdésekkel foglalkozzék, és pedig ne csupán a közgyűlések idején. A három legfontosabb szekció (nemzeti és egyetemi könyvtárak, közművelődési könyvtárak, szakkönyvtárak) alakuljanak át autonómiával rendelkező, az IFLA tágabb keretein belül maradó nemzetközi szervezetekké, hasonlóan a műegyetemi (IATUL), a zenei (IAML) és a mezőgazdasági könyvtárak (IAALD) már működő szervezeteihez. Az évi IFLA közgyűlések részvevőinek lét-

számát viszont tanácsos lenne a tisztségviselőkre, ill. a tag egyesületek kiküldötteire korlátozni, tehát meg kellene szüntetni a konferenciákat túlságosan duzzasztó ún. „privát részvételt.” Gondolni lehetne viszont regionális ill. kontinentális széleskörű konferenciákra, ritkább időközökben egy-egy nagy könyvtárosi világkongresszusra is sor kerülhetne. Ezek a javaslatok a jelek szerint a résztvevők többségét elég váratlanul érték. Komolyabb vitára nem is került sor. A kérdést a Végrehajtó Testület fogja tovább tárgyalni, de várják a Tag egyesületek hozzászólásait is.

A megnyitó plenáris ülésre rányomta a bélyegét az a kényszerítő körülmény, hogy 400—500 főnyi közönség legfeljebb passzív, majdnem közömbös hallgatója lehet csupán az ilyenkor szokásos beszámolóknak. DR. SCHÜTTE, Hessen tartomány kultuszminiszterének üdvözlő beszéde egy érdekes gondolatot mégis tartalmazott: arra biztatta az NSZK jelenlegi 3—4 könyvtáros-egyesületét, hogy a jövőben lépjenek a fuzionálás útjára. Sir Frank FRANCIS, az IFLA elnöke a jelek szerint feledésbe merülő 1963-as távlati programot (*Libraries in the World*) igyekezett felfrissíteni. A THOMPSON, az IFLA főtitkára a legutóbbi közgyűlés óta végzett IFLA-munka főbb eredményeit sorolta fel. (Több olyan kiadványt is megemlített, melyek nálunk nem eléggé ismertek). P. KIRKEGAARD pénztáros jelentése szerint a Szövetség pénzügyei elég jól állnak. K. ROBERTS, az Unesco képviselője az Unesco könyvtári és dokumentációs működésének újabb mozzanatait sorolta fel.

A megnyitás után, az első nap délutánján került sor a fő téma bemutatására: „*Könyv és könyvtár a modern ipari társadalomban*”. A felkért előadók közül Dr. W. RÜEGG professzor, a frankfurti Goethe Egyetem rektora egy nehéz filozófiai-szociológiai előadásban abból az alaptételből indult ki, hogy a könyv következménye, ill. szimbolikus formája annak a szolgáltatási szektornak, amely a társadalmi rend írásban rögzíthető strukturális elemein nyugszik. G. F. MORPURGO, az angliai Könyv-Liga igazgatója szellemes előadásban foglalkozott a könyv szerepével mindennapi életünkben és különböző paradoxonokkal védte meg a könyvnek és könyvtáraknak, mint a szellemi kincsek őrhelyeinek változatlan fontosságát. E fő témához csak egy írásbeli referátum érkezett V. ORLOVNAK, a Szovjetunió Nemzeti Tudományos és Műszaki Könyvtárának igazgatója tollából, „A Szovjetunió műszaki könyvtárainak szerepe a tudományos és műszaki tájékoztatás országos rendszerében” címmel.

A szekciók és a bizottságok munkája. A nemzeti és egyetemi könyvtárak szekciója. Ez a szekció Hágában még a nemzeti könyvtárak funkciórendszerével és a szakreferensi szisztémával foglalkozott, Torontóban már áttért a Library of Congress új nagy akciójára és főleg ezt tárgyalta Frankfurtban is.

A National Program for Acquisitions and Cataloging (NPAC) vagy rövidebben a „*Shared Cataloging Program*” keretében az amerikai szövetségi kormány az 1965-ös felsőoktatási törvényben felhatalmazta a Kongresszusi Könyvtárat arra, hogy

1. a világ minden részéből szerezz be a tudományos értékű kiadványokat, 2. ezeket a beszerzéstől számított 3—4 héten belül katalogizálja, 3. a címleírásokat nyomtatott formában juttassa el az Egyesült Államok tudományos és szakkönyvtáraihoz. Erre az eddig kb. 15 millió dollárral támogatott nagyszabású programra azért volt szükség, mert a Kongresszusi Könyvtár ugyan eddig is központilag készítette és terjesztette a külföldről beszerzett művek katalóguscéduláit, ezek azonban csak kb. 50%-ban fedezték a Farmington-Tervben résztvevő könyvtárak igényeit. Az új törvény értelmében a Kongresszusi könyvtár számos európai, afrikai és latinamerikai beszerző irodát állított fel, melyek az adott ország nemzeti bibliográfiáinak kész címfelvételeit némileg módosítva átveszik, a kartonokat a helyszínen megvásárolt könyvekkel együtt repülőgéppel Washingtonba küldik. Ott azután a kinyomtatott címleírásokat az egész országba gyorsan szétosztják.

A frankfurti ülésen azt vitatták, hogy mindennek milyen haszna lenne az Amerikán kívüli könyvtárakra. F. G. KALTWASSER, az ügy előadója azt fejtegette, hogy a vállalkozás annyiban valóban „nemzetközi”, ill. „megosztott”, hogy a Library of Congress már most kb. 10—12 ország nemzeti bibliográfiáinak alapján szedi össze az adatokat, de a vállalkozás mégis csak akkor jelentene szinte forradalmi változást az Egyesült Államokon kívül is, ha a Kongresszusi könyvtárnál nemcsak amerikai, hanem európai vagy más kontinenseken működő könyvtárak is elő tudnának fizetni a kész, nyomtatott kartonokra.

Az elfogadott határozat az Unesco pénzügyi támogatását kéri három vállalkozáshoz: 1. készíttessék egy tanulmány, amely általánosságban megvizsgálja az Osztott Katalógizálási Program USA-n kívüli alkalmazási lehetőségeit. 2. Ehhez a tanulmányhoz csatolni kell egy másikat, amely a szobanforgó akció használhatóságát a fejlődő országok szempontjából vizsgálja meg. Végül a 3. határozati pont szerint az első tanulmány elkészülte után az Unesco hívjon össze egy nemzetközi konferenciát a felmerült problémák megvitatására.

A nemzeti és egyetemi könyvtárak szekciója megvitatott egy másik témát is: „*A könyvtárakban jelenleg folyó könyv- és könyvtártörténeti kutatások helyzete*” címmel. A téma kidolgozására C. REEDIJK, a holland királyi könyvtár igazgatója kapott megbízást, aki a kérdőívek szokásos módszeréhez folyamodva 114 nemzeti könyvtártól igyekezett eléggé részletekbe menő kérdésekkel a problémát feltárni. Összesen csupán 33 válasz érkezett, többek között az OSZK-é is, amely az országban folyó könyv és könyvtártörténeti kutatásokat, ill. a régi és ritka anyag kezelésére vonatkozó helyzetképet részletesen kimunkálva megadta. A kérdések kiterjedtek a kodikológiára, a könyv- és nyomdatörténetre, a papír-, vízjel-, kötés-, és kézirat-történet és a jelenleg használt feldolgozási és megőrzési módszerek problémáira. A téma feldolgozója a válaszokból csak ideiglenes összeállítást tudott szerkeszteni és ebben többfelé hangoztatja, hogy a válaszok rendkívülien heterogén volta, a kérdések különféle értelmezése sok tekintetben szinte lehetetlenné tette az összesítést, a közös nevezők, vagy pláne statisztikai adatok kialakítását. Az ezzel kapcsolatos határozat kimondta, hogy a felmérést már csak a beérkezett válaszok csekély számára való tekintettel is feltétlenül folytatni kell és felkéri Razu-movsky kisasszonyt, a bécsi Nemzeti Könyvtár munkatársát, hogy vegyen részt a téma további kidolgozásában.

A szekció még két érdekes határozatot hozott: 1. kísérletet fognak tenni arra, hogy a fejlődő országokban megjelenő kiadványokról központi katalógust állítsanak fel valahol Európában és ehhez az Európa-tanács pénzügyi támogatását kéri, 2. külön munkacsoportot alakítottak Anglia, Belgium, Nyugatnémetország és Svájc nemzeti könyvtárainak képviselőiből azzal a céllal, hogy ez a kis grémium gyorsabban vigye előbbre a szőnyegen forgó témákat.

Az egyetemi könyvtárak alszekciójához két érdekes referátumot nyújtottak be: az egyik K. W. HUMPHREYS tanulmánya arról, hogy az ipar és a kereskedelem mennyire veszi igénybe az egyetemi könyvtárak tájékoztatási szolgáltatásait. A határozatokban nincs nyoma annak, hogy Humphreys érdekes megfigyeléseivel bővebben foglalkoztak volna.

A közművelődési könyvtárak szekciója megvizsgált néhány referátumot, amelyek egy-egy ország közkönyvtári szervezetének jogi szabályozására nyújtottak példákat (Kanada, Írország). Nem tudok arról, hogy az ide benyújtott magyar törvényismertetés vitára került volna. Itt került sor viszont annak bejelentésére, hogy az 1966-os prágai kezdeményezés után 1968 márciusában Liverpoolban létrejött a 300.000 lakosnál nagyobb városok könyvtárainak nemzetközi egyesülete (INTAMEL), amely azonban egyelőre a szekció egyik alszekciójának tekintendő.

A szakkönyvtárak szekciójához az NDK, az NSZK és egy latinamerikai ország küldött be helyzetismertető referátumokat. Foglalkoztak a szekció szervezeti szabályzatával és a dokumentációs központokkal minél előbb kialakítandó szoros együttműködés követelményével. A szekció szoros kapcsolatot létesített az IFLA bibliográfiai bizottságával is és vele együtt azt a közös határozatot hozta, hogy a két munkacsoport-hoz eddig benyújtott fontos referátumsorozatokat egy tanulmánykötetben ki fogják adni.

Az *egységes katalogizálási szabályok bizottsága*. A bizottságok közül ezt jelentősége miatt külön kiemelem. Ismeretes, hogy az egységes katalogizálás felé az 1961. évi párizsi nemzetközi kongresszus tette meg az első lépéseket, azóta ez a bizottság igyekszik a kérdést előrevinni. 1967 végén kiadták a „Személynevek használata a címrendszóban” c. kiadványt és már hosszabb ideje készítenek elő két másikat: „Az anonim klasszikusok címrendszóinak egységes nemzetközi jegyzéke” címmel és a „Címrendszóként használt államnevek egységes nemzetközi jegyzéke” címűt. Az idevonatkozó határozatok a kiadás-hoz szükséges pénzeszszegek előteremtését sürgetik.

1967 nyarán kapott megbízás alapján M. GORMAN, londoni könyvtáros részletes tanulmányban összehasonlította az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Svédország, Németország és Jugoszlávia nemzeti bibliográfiáit. Most javasolja, hogy ezt a tanulmányt egészítsék ki Argentína, Magyarország és a Szovjetunió nemzeti bibliográfiáinak címléírasi módszereire vonatkozó ismertetéssel. A bizottság elfogadta a testületi szerzők egységes megnevezésével kapcsolatban előterjesztett szovjet javaslatot és kéri az IFLA tagjait, hogy a kérdőívben kért felvilágosításokat a szovjet katalogizálási bizottságnak küldjék meg.

A *központi katalógusok és a könyvtárközi kölcsönzés bizottsága* folytatja a megkezdett kézikönyvek szerkesztését és szorgalmazza a telex-berendezések minél szélesebbkörű alkalmazását.

A *nemzetközi kiadványcsere bizottsága* elfogadta és bevezetésre ajánlja a könyvküldeményeket kísérő jegyzékek szabványosított formáját, megbízta a párizsi Bibliothèque Nationale munkatársát egy másik formula szabványosításának kidolgozásával, elfogadja a jelen sorok írója által előterjesztett kérdőívtervezeteket a kiadványcsere gazdasági vonatkozásával összefüggő felmérés előkészítésére és megbízta egy ezzel kapcsolatos tanulmány kidolgozásával. A *hivatalos kiadványok cseréjével* foglalkozó albizottság tovább szervezi az afrikai hivatalos kiadványok Brüsszelben felállítandó központi katalógusának szerkesztési munkálatait, a két bizottság pedig 1970-ben az Unesco támogatásával az 1960-as budapesti cserekonferenciához hasonló szakértői értekezleten óhajtja a nemzetközi kiadványcsere két világkonvenciójának eddigi eredményeit megvitatni.

A *folyóiratok és sorozatok bizottsága* közzé fogja tenni „A kurrens nemzeti periodika-repertóriumok bibliográfiája” című kiadványt és folytatja a „Sorozatok katalogizálásának gyakorlati útmutatója” c. kiadvány szerkesztését is.

A *statisztikai és szabványosítási bizottság* az Unesco támogatásával és az ISO(TC)46 bizottsággal szorosan együttműködve az utóbbi időben jelentősen előrehaladt azon az úton, amely végső célként a könyvtári statisztika nemzetközi szabványosítását tűzte ki maga elé. Ebben a munkában a KMK is aktív részt vállalt.

A *könyvtárépítési bizottság* folytatja a kis és középvárosok könyvtári építésére vonatkozó mintaterv kidolgozását és szorosabbra kívánja fűzni a könyvtárépítési szakemberek együttműködését.

A *gépesítési bizottsághoz* beküldött dolgozatok angol, amerikai, nyugatnémet és francia szerzők tollából általában a gépi adatfeldolgozást és annak könyvtári alkalmazását tárgyalták. Maga a bizottság igyekezett áttekintést adni arról, hogy a gépesítés miként áll jelenleg az egyes országokban. Ez nem járt teljes eredménnyel, ezért a bizottság

felhívja a figyelmet a bochumi egyetemi könyvtárra, ahol részletes kartotékot vezetnek a gépesítés helyzetéről és fokáról az egyes országokban.

A *bibliográfiai bizottság* ugyancsak élénk tevékenységgel tűnt ki. Részben a szak-könyvtári szekcióival közösen összesen 17 referátumot vett át. Ezek részben ismertető jelleggel egy-egy ország szakkönyvtári hálózatának bibliográfiai tevékenységét tárták fel, részben a bibliográfiák és a modern információs eszközök összefüggéseit tárgyalták. Itt szerepelt SZENTMIHÁLYI János referátuma is, melyet MÁTRAI László ismertetett. A határozatok értelmében (ahogy azt a szakkönyvtárak szekciójánál már említettük) a fontos referátumok egész gyűjteményének közzététele várható, ha ehhez sikerül az Unescótól pénzügyi támogatást kapni. Folytatják a kurrens bibliográfiai tájékoztatásra vonatkozó kérdőív akciót is.

Bár a Régi és ritka nyomtatványok bizottsága Frankfurtban nem tartott ülést, az ősnymtatványok világcatalógusának kérdése ismét szőnyegre került. Az elfogadott határozat szerint a legtöbb ősnymtatvánnyal rendelkező müncheni Bajor Állami Könyvtár új munkaállomást fog felállítani, amely a berlini Deutsche Staatsbibliothekkal, mint a tulajdonképpeni szerkesztő szervvel szoros együttműködésben most már gyorsított ütemben kívánja a nagy katalógus hátralevő részét a befejezéshez közelebb vinni.

GOMBOCZ ISTVÁN

Utcat neveztek el a fővárosban Dienes Lászlóról. A Magyar Kommunista Párt megalakulásának félszázados évfordulója alkalmából a VIII. kerületi Puskin utca Revizky utca és Múzeum utca közötti részét, mely a Pollack Mihály tér után kezdődik, Dienes László utcának nevezték el. Ez a *második* közterület, amelyet magyar könyvtárról neveztek el Budapesten. (Az első a Szabó Ervin tér, ugyancsak a VIII. kerületben.)

A Magyar Szocialista Munkáspárt és a Hazafias Népfront VIII. kerületi Bizottsága, valamint a VIII. kerületi Tanács Végrehajtó Bizottsága egyben 1968 november 23-án, délben 14. órakor ünnepélyesen felavatta a volt Puskin u. 29., ma már Dienes László utca 1. sz. háznak falába helyezett *Dienes László emléktáblát*, amely előtt TIHANYI László, a MSZMP. VIII. kerületi Bizottságának titkára beszélt. Az emléktáblát dr. SUHAJDA József a VIII. kerületi Tanács VB elnöke koszorúzta meg.

Az ünnepségen képviseltették magukat a minisztérium, a könyvtári testvérintézetek, hatóságok, valamint megjelentek az egykori munkatársak, közöttük KÓHALMI Béla professzor, a családtagok közül Dienes László özvegye, gyermekei, valamint DIENES Valéria, a magyar mozdulatművészet úttörője.

DIENIS László 1889-ben született Tokajban és 1953-ban hunyt el Budapesten. Közgazdász, író, könyvtáros, egyetemi tanár és könyvtár-igazgató volt, a magyar kommunista mozgalom kiváló harcosa, 1908-tól a Galilei kör tagja, 1910-től Szabó Ervin munkatársa és az egykori Fővárosi Könyvtár helyettes vezetője, 1918-tól igazgatója, majd emigrációjából hazatérve, 1948-tól haláláig újból az igazgatója. (A könyvtárat akkor már Szabó Ervin könyvtárnak hívták.) A Tanácsköztársaság alatt a főváros egyik népbiztosa volt, a KMP-nak megalakulásától tagja. A tanácsuralom megdöntése után Bécsben, majd Kolozsvárott élt, ahol 1926-ban megalapította a két világháború közötti haladószellemű folyóiratok legismertebbjét, a *Korunkat*. 1928-tól 1931-ig Németországban élt, mert Romániából is elüldözte a reakció, majd 1931-től hazajöveteléig a Szovjetunióban dolgozott, ahol a Marx—Engels—Lenin intézetnek volt munkatársa, majd a Moszkvai Világ gazdasági Intézetnek és a moszkvai Francia Pedagógiai Főiskolának tanára. Ő szervezte meg KUN Béla javaslatára a Lenin könyvtár magyar osztályának anyagát.

T. A.

A magyarországi korvinák kiállítása a Nemzeti Múzeumban. Nemzeti Múzeumunk szépen felújított dísztermét a magyarországi korvinákat bemutató kiállítással avatták fel újra. A kódexeket jól megvilágított tárlókban úgy helyezték el, hogy minden részletük közelről is megfigyelhető legyen, hogy tehát teljes szépségükben érvényesülhessenek e miniatúrákkal díszített, kivételes könyvművészeti alkotások. A bemutatott műtárgyakat öt gyűjtemény bocsátotta a kiállítást rendező Magyar Történelmi Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár rendelkezésére. Ez az első alkalom, hogy a jelenleg hazánkban őrzött korvinák minden kimagasló értékű darabja (az összesen 45-ből 37) együtt látható. A magyarországi korvinák persze csak rész a Bibliothekának a világ könyvtáraiban szétszóródva ránk maradt darabjaiból. Szerencsére ez utóbbiak legszebb lapjait éppen mostanában tette az érdeklődő nagyközönség számára is hozzáférhetővé a Magyar Helikon kiadásában megjelent *Bibliotheca Corviniana* című értékes kötet, amelyet 23 könyvtár közreműködésével, az UNESCO támogatásával hozott létre CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára és SZÁNTÓ Tibor, s amely szerencsésen egészíti ki BERKOVITS Ilonának az ugyancsak a Magyar Helikon kiadásában 1962-ben megjelent *Magyarországi Corvinák* című kötetét. A kiállítás eredeti darabjait e kiadvány külön tárlókban elhelyezett legszebb lapjai teszi tkeljessé. Illymódon olyan ízelítőt kapunk, amely a tárggyal kapcsolatos minden lényeges problémára emlékeztet.

Számunkra ez alkotások művészi értékéhez igen jelentős történelmi értékek is járulnak: történelmi mozzanatok is indokoltá tették tehát a kiállítás megrendezését. A könyvtár megalapításának évét nem ismerjük; ilyen valószínűleg nem is volt. Konceptiójának kialakulását és határozott formába öntését nagyjából mégis az 1460-as és 70-es évek fordulójára tehetjük. Joggal emlékezhetünk meg tehát mostanában létrejöttének 500. évfordulójáról. Annál is inkább, mivel Nemzeti könyvtárunk nemsokára elfoglalni készül új otthonát a Budai Várpalotában, ott, ahol egykor a Mátyás könyvtárát befogadó helyiségek voltak.

Mátyás király könyvtáráról századokon át csupán legendák vagy a legendába mosódó ismeretek éltek; nagyrészt még a tudományos köztudatban is. Nagyságát az egyik végleten — igaz, hogy a nagyzólo humanista hagyományban — 50 ezer kötetre, a másik végleten — igaz, hogy a legszélsőségesebb kriticismus köreiből — 350—400-ra tették. Mai becslések alapján a számot kb. két, két és félezerben jelölhetjük meg. A tágabb közvélemény — ha egyáltalán voltak ilyen irányú értesülései — csak a parádés korvinák fényűző kiállítását tartotta számon. S még komoly történettudósok körében is sokáig uralkodott a felfogás, hogy a Bibliotheka jóformán előzmények nélkül jött létre — ahogy egyébként Mátyás egész magyarországi renaissance-a is és a király halálával nyom nélkül elsodródott. A könyvtár valóban oly mértékben összekapcsolódik Mátyás személyével, hogy jelentőségét csak az ő szerepével összefüggésben értékelhetjük helyesen. Kivételesen nagy király volt; nemcsak a feudális anarchia megfélemezője, mélyreható modern átalakulások létrehívója, hanem az egész magyar — és kelet-európai — műveltség megteremtésének is.

A Bibliotheka problémáival ez összefüggések tágabb rendszerét is feltárva foglalkozik a tudomány. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy a kutatások oroszánrésze magyar tudósok munkája. Az idevágó irodalom könyvészeti adatait 1942-ig közzétette ZOLNAY Klára és FITZ József bibliográfiája. A munka azóta nem szünetel. Itt elég lesz a legfontosabb magyar neveket említenünk: RÓMER Flóristól, ÁBEL Jenőtől, IPOLYI Arnoldtól, FRANKÓI Vilmoson, FÓGEL Józsefen, GÜLYÁS Pálon, HOFMANN Editen, BARTONIEK Emmán, FITZ Józsefen át BERKOVITS Ilonáig, KOROKNAI Éváig és a CSAPODI-házaspárig — e felsorolást természetesen nagyon is kibővíthetnénk.

E sokrétű kutatómunka eredményeként is vált egészen bizonyossá előttünk, hogy a Bibliotheca nem a semmiből lett improvizáció. A magyarság európai történelmé-

nek első félévezredéből is maradtak ránk értesülések és emlékek — s nem is kis számban! —, amelyek azt bizonyítják, hogy a régi Magyarország életének is szerves tartozéka volt a könyv, a könyvtár. A *Bibliotheca Corviniana* eleven hagyomány folytatásaként jött létre, mint e hagyomány legrangosabb, mert legeredetibb, a maga korában a legmodernebb, legteljesebb és legfényesebb hordozója: egy történelmi pillanatra betetőzője.

De magának a könyvtárnak is története van: együtt alakul a 47 éves korában elpusztult király életével; főként uralkodásának három évtizedével.

Ifjúsága könyvek társaságában telt el; nevelője, VITÉZ János első igazán jelentős humanistáink közül is kimagaslik; Mátyás igen korán megtanult olvasni s a könyvekkel bánni. A Corvina ránkmaradt ismeretes anyagának vizsgálói nem egy olyan műről tudnak, amely a király uralkodásának első évtizedében került könyvtárába. A könyvtár céltudatos és jelentős fejlesztését mégis három későbbi eseménnyel hozzák összefüggésbe.

1467, a pozsonyi egyetem megnyitásának éve, annak az időnek kezdetét jelenti, amelynek folyamán mind nagyobb számban tűnnek fel Mátyás környezetében olasz vagy olaszos műveltségű humanisták; — 1465-ben telepszik le Budán JANUS PANNONIUS barátja, Mátyás humanista életrajzírója s a Corvina első könyvtárosa: Galeotti MARZIO. 1469: Mátyás cseh királlyá koronázásának éve; külpolitikája nyugatra fordulásának megszilárdulását s e fordulat műveltségpolitikai alátámasztását hozza magával. A Bibliotheca főtermének boltozatát díszítő csillagkép azt a konstellációt ábrázolta, amelyben Mátyás cseh király lett, s a díszes kötetek tulajdonosát jelző címereken csaknem mindég ott van a kettősfarkú cseh királyi oroslán. 1472: VITÉZ János és JANUS PANNONIUS kegyvesztésének éve. A Corvina állománya megnövekszik e két szenvedélyes könyvgyűjtő elkobzott könyveivel. Innen számíthatjuk a görög könyvek megszorodását is: JANUS PANNONIUS volt az első, aki Magyarországon becsülte, gyűjtötte, értette és fordította is a humanista világban egyre jelentősebb görög auktorokat.

A könyvtár második virágkora Mátyás uralkodásának utolsó évtizedére esik; legfőbb mozgatóként természetesen ekkor is a politikával találkozunk. Már Aragoniai Beatrix-szal kötött házassága is a királynak azokat a világpolitikai terveit szolgálta, amelyeket nyilván igen nagy mértékben sugalmazott a magyar királyból német császárrá lett Zsigmond példája. Ezeket szolgálta Bécs elfoglalása is 1485-ben. A királyné az aragon könyvtár környezetében nevelődött; udvari reprezentációjához a könyvgyűjtemény is hozzátartozott; a budai udvar zenei életének — tehát hangjegyekkel való ellátásának — kifejlesztésében igen nagy szerepet játszott. Bár a maga könyvtárát nem egyesítette Mátyáséval, növelte a Várpalotában őrzött pazar kiállítású könyvek számát, hírét, jelentőségét.

Az ő befolyásánál azonban sokkal lényegesebb azé a firenzei humanista és könyvművész köré, amelynek világhírű, dallamos nevei közül elég itt csak a legfontosabbakat említenem: Attavante dei ATTAVANTIT, Francesco Antonio del CHERICOT, páratlan renaissance remekművek készítőit, Marsilio FICINOT, annak az új-platonista akadémiának megalapítóját, amelyből oly sok s oly lényeges hatás sugárzott a hazai renaissance-udvar felé, Francesco BANDINIT, FICINO barátját, a budai kör szellemi vezérét — s főként Taddeo UGOLETOT, az érett virágkorát élő Bibliotheca könyvtárosát, CORVIN Jánosnak, a király természetes fiának és utódjelöltjének nevelőjét.

Az új könyvtáros bejárta szinte az egész akkori világ humanista érdekű könyvtárait; mivel maga is jól tudott görögül, nagyra növelte a könyvtár idevágó anyagát is. Létrehozta elhelyezésének ragyogó környezetét és berendezését: gondoskodott a könyvek csoportosításáról, védelméről: a könyvtár használatának lehetőségéről. Fellendítette a görög szövegek latinra fordítását, a fontosnak tartott kéziratok díszes másoltatását; gondoskodott arról, hogy a szépen kiállított bekötött könyvek ne csak a legjobb firenzei mesterektől származzanak, hanem, hogy az itthon, a budai műhelyben készültek is

elérjék a legjobb színvonalat, s hogy a Corvina kincsei megkapják a királyi tulajdon jelzését, a címereket. Azzal is törődött, hogy a művelt világ tudomást szerezzen a gyűjteményről: egybekötött ő kezdeményezte Naldo NALDI könyvtárismerető dicsőítő költeményét.

A könyvtár történetének új, tragikus szakasza Mátyás halálával kezdődik. A pusztulás e korának végén Mátyás egykor dicsőséges Bibliothekája is úgy tűnik elénk, mint középkori székesegyházaink, palotáink — köztük Mátyásé is —: bokáig, derékig érő alapfalak, amelyeket a történelme fölől hajló nemzet ásatott és ásat ki százados rommezők, szél, víz- és emberkéz-hordta homok, iszap és töltés rétegei alól; egy-egy faragott kő, boltozat-, freskótöredék, amelyeket a közönyös föld jobban megőrzött, mint a háborúzó s a romokból új épületeket emelő emberek, egy-egy ritkaértékű műkincs, amelyet jó sorsa elmenekített erről a harcok-dúlta földről, a régészek topográfiáinak egy-egy bejegyzése, az egykori szépségről, gazdagságról, tartalmas fényről hírt adó legenda, feljegyzés, történettudományi adalék.

A *Bibliotheca Corviniana* most közzétett kötetének legmegrendítőbb olvasmánya a fennmaradt hiteles korvinák leírása. „Mátyás király címereit a legtöbb helyen átfestették a spanyol Habsburgok címerével. A bejegyzések szerint több mint 200 éven keresztül a németalföldi kormányzók erre a könyvre tették esküjüket.” — „A kódexet Szulejmán szultán vitette el Budáról hadizsákmányként 1526-ban; 1877-ben Abdul Hamil szultán ajándékozta vissza. Új kötése akkor készült.” — „Ferenc modenai herceg 1848-ban a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta, de . . . Bécsben visszatartották. A Magyar Nemzeti Múzeum csak 1891-ben kapta meg, de a Trianoni béke rendelkezése alapján át kellett adni az olasz államnak. Onnan csak 1924-ben került vissza.” — „A második világháborúban a hasznavehetetlenségig megrongálódott.” — „A varsói chrysothomus Corvina . . . elégett a második világháború alatt.” S hadd említsem meg, hogy a könyvtár jelenleg hazánkban őrzött darabjai közül egyetlen egy sem vészelt át itthon a dúlás századait.

De a Bibliotheca mégsem tűnt el nyomtalanul. Nemcsak legendája élt tovább a nagy uralkodó legendájával együtt. A szorosabban vett magyar humanizmus fejlődésére is komoly hatással volt. Elég, ha itt, annyi más mozzanat közül, csak BONFINI nagy történeti művére utalok, amely ott készült a Bibliotheca körében, s századok magyar történetírásának mintája, tehát a magyar történelmi tudat döntő formálója lett.

A kört azonban kissé tágabbra kell vonnunk. Mátyás utolsó jelentős nemzeti királyunk volt, a közép-európai magyar nagyhatalom végső megújítója és kibontakoztatója. De ezt a nagyhatalmat nem érthetjük meg a maga igazi mivoltában valamilyen legújabbkori nacionalizmus szűk látóhatárai között. Mátyás birodalma s e birodalom szellemi központja nemcsak a magyaroké volt, hanem egész Közép-Kelet-Európáé, sőt, nyugodtan mondhatjuk: lényeges része volt az egész akkori világpolitikának és európai művelődésnek. Ezért maradhatott élő valóság a nagy király legendája a szomszéd népek legmélyebb rétegeiben is, s ezért válhatott a Bibliotheca Corvinianában felhalmozott szellemi kincs a szerencsésebb történelmi körülmények közt kibontakozó krakkói, prágai és bécsi humanista központok táplálójává. Ezért is őrizték meg a könyvtár jeles darabjait Európa könyvtárai.

A Bibliotheca egy nemzetek felett áramló műveltség, egy nemzeteket összekötő szellemi szolidaritás szülötte és hordozója volt s annak élő emléke maradt. Ennek a ma is élő szolidaritásnak egyik szép bizonyítékát is értékelhetjük abban a közös vállalkozásban, amely a Bibliotheca ráánkmaradt hiteles darabjait foglalta össze két szép könyvben. Büszkén mondhatjuk, hogy ebben az összefoglalásban hazai tudósok és nyomdászok végezték el a munka legfontosabb és legnehezebb részét.

KERESZTURY DEZSŐ

Remete László tanulmánya: Szabó Ervin szocialista könyvgyűjteménye a Fővárosi Könyvtárban.* Hatvan-hetven évvel ezelőtt még csak három gyűjtője volt a munkásmozgalom nemzetközi irodalmának — ideértve azt a régi típusú szocialista irodalmat is, amelyet az utópia ingoványaiból Marxék emeltek ki tudományos talajra. Az elsőt KREJCSI Rezső a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara főtítkárának magángyűjteményét folyóiratomban ismertettem 1914-ben (*Krejsi Rezső könyvtára*, Könyvtári Szemle, 1914. 2. évf. 3. sz. 88—92. l.) KREJCSI 1918-ban a Károlyi-kormány prágai közele lett: a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása után lemondott tisztségéről, de nem tért haza. Nagyrészt a könyvtárát fia előbb Prágába vitették, onnan került az öreg úr halála után a Szovjetunióba. A másik ismert szocialista magánkönyvtár gyűjtője a kiváló jogász PAP Dávid, a HATVANY családnak ügyvédje volt, aki gyakorló ügyvédi éveiben egy közgazdasági tanulmányával akadémiai díjat nyert. A könyvtár sorsáról nem tudunk.

A harmadik gyűjtemény, SZABÓ Ervin szocialista magánkönyvtára, némely árnyalatban különbözött KREJCSI Rezső szintén céltudatosan felépített könyvtárától. KREJCSI munkásmozgalmi emlékek, tehát ritkaságok megszerzésére is törekedett s egynehányat ezekből FRANKEL Leónak, a párizsi Kommün miniszterének, jó barátjának köszönhetett. SZABÓ Ervin könyvtárának jellegét meghatározta szoros kapcsolata a nemzetközi munkásmozgalommal, annak különböző irányzataival, folyóirataival és szerkesztőivel, akik többnyire vezérei is voltak a lap képviselte irányzatnak. Kapcsolatai még a századvég 90-es éveiben szövődtek, egyre gyakrabban megjelenő cikkei, főleg vitáikéi, könyvbírálatai révén még bécsi egyetemi évei alatt. Így lett könyvtára a századvég és a századelső csaknem két első évtizede szocialista törekvéseinek tükré.

SZABÓ Ervin testamentuma szerint, melynek végrehajtója legbensőbb barátja, MADZSAR József volt, könyvtára csaknem egészét a Fővárosi Nyilvános könyvtárra, kijelölt kisebb részét a Népszava szerkesztőségi könyvtárára hagyta, 1—1 kötet kiválasztását biztosította testvérének és barátainak. Utóbbiak, egy a halála után készült ízléses *Szabó Ervin hagyatékából* felíratú ex-libris-szel kerültek a megajándékozottak kezébe, megtoldva MADZSAR József kézírásával így: *Ervin végső akaratából X. Y.-nak, Madzsar József*. A könyvtárnak nem volt katalógusa: a gyűjtője életében készült ex-libris nem került be valamennyi könyvbe.

A Fővárosi Könyvtár beolvasztotta első igazgatója könyvtárát a nagyraktári anyagba. Ez a munka 1919-ben indult és kb. 1921-ben fejeződött be. REMETE László a különböző feljegyzések és jelentések adatait egybevetve a gyűjteményt kb. 5000 kötetre becsüli. Hogy a Könyvtár nem kezelte külön gyűjteményként, annak indokolása, — még ha ezt nem is találjuk a feljegyzések között, — az volt, hogy a szocialista magánkönyvtár hozzáférhetőségét ne korlátozza a különgyűjteményekre vonatkozó bármiféle megkötés. Utólag az is igazolja megőrzésének ezt a módját, hogy így könnyebben volt megvédhető az ellenforradalom kopói elől.

REMETE Lászlónak ilyenformán különböző jegyek, bejegyzések, dedikációk és más indiciumok alapján kitartó nyomozó munkát kellett elvégeznie a Fővárosi Könyvtár naplóiban és terjedelmes raktáraiban, hogy összegyűjtse a szabóervini gyűjtőtevékenység adatait. Érdemes volt, mert más forrásokban fel nem lelhető fontos életrajzi adatokat sikerült összegyűjtenie. És ez a tény ad rendkívüli becsét vizsgálódásainak. SZABÓ Ervin majdan megírandó nagy életrajzát nélkülük nem lehet megírni, hiszen a Párttörténeti Intézetben őrzött levelezése 1912 után SZABÓ Ervinnek írt leveleket nem tartalmaz.

* Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Tanulmányok. Új sorozat 32. (L. V.) 1968. [37+4 l.]

Akit korrajz, vagy életrajz szempontjából érdekel a századvég és századelő marxista és antimarxista irodalma, annak kezére jár REMETE László azzal, hogy a könyvanyagot csoportokra beosztva vizsgálja (Diákkori szerzemények, marxista klasszikusok, folyóiratok, antiquitások, anarchista, szindikalista, trade-unionista anyag, utópiák, szocialista szépirodalmi és művészeti könyvek, dedikált és bejegyzéses könyvek). Fáradtságos, de nagyon hasznos munka volt, pedig, — írja — „magángyűjteményeinek csak mintegy negyedrészt sikerült eddig felkutatnia a nevét viselő Fővárosi Könyvtárban”.

REMETÉT természetesen a szocialista anyag érdekelte, de sok névre utalása figyelmeztet a nem-szocialista anyagra, hogy vele a gyűjtemény sokrétűségét érzékeltesse.

Figyelemre méltóak végül a vizsgálódásaiból levont tanulságai. Ezek egyike az, hogy „Szabó Ervin, aki a jelek szerint nem ismerte Leninnek a marxizmust az új kor követelményei szerint rendszerező írásait — más utat járva — felismerte, hogy a marxizmus három fő forrásból táplálkozott és ennek megfelelően igyekezett beszerezni a klasszikus angol közgazdaságtan, a francia utópikus szocializmus teoretikusainak és a német klasszikus filozófia művelőinek alkotásait.”

Nagyon gondozott volt az egykorú munkásmozgalmi irodalom SZABÓ ERVIN gyűjteményében. Ennek bizonyosága, hogy a *szocialista-ellenzéki* irodalomnak is igyekezett birtokába jutni és hogy erején felül sokat áldozott — a lakására érkező *külföldi folyóiratokra*. Vitapartnereivel szemben megmutatkozó készenlétének, fölényének, ha kora munkásmozgalmának kérdéseiről volt szó, ez volt a magyarázata. Hagyatékából pótolhatatlan folyóirat-sorozatok kerültek a Fővárosi Könyvtár központjának szociológiai gyűjteményébe.

A tanulmány 4 lapos mellékletén tablók mutatják be ritka és aprónyomtatványok és brosurák hasonmását.

KÓHALMI BÉLA

Megjelenés előtt áll „A régi magyarországi nyomtatványok” (Res Literaria Hungariae Antiqua) első kötete (1479—1600). A Magyar Könyvszemle már több ízben tudósított *A régi magyarországi nyomtatványok* (RMNy) c. kiadvány munkálatairól, amelyet a MTA Könyvtörténeti Munkabizottsága gondoz (1961, 516—519 l.; 1962, 232—233 l.; 1964, 183 l. — vö. Irod. Tört. Közl. 1965, 277 l.) Ezek a híradások beszámoltak arról, hogy milyen nehéz volt e kiadvány tartalmát és formáját (pl. betűrendes vagy időrendi felépítés) kialakítani. Az elvi és gyakorlati megfontolások, az eltérő és nem ritkán egymásnak ellentmondó igények többször módosították a feldolgozás szempontjait (pl. a régi nyomtatványokra vonatkozó szakirodalom feltárása és annak igényessége). A fentiek miatt az első kéziratot az újabb irányelvek, majd a lektorok (KLANICZAY Tibor és VARJAS Béla) észrevételei (pl. a pontos kolláció feltüntetése) alapján többször át kellett dolgozni. Így nyerte el az első kötet kézírata, amely az 1473—1600 közötti korszakot öleli fel, végleges formáját az 1967. év folyamán.

Jelentős feladat volt a számtalan adatot, rövidítést és jelet tartalmazó mű áttekinthető nyomdatechnikai kialakítása is, ami többszöri próbaszedéssel történt. Az ismertettét valamennyi régi nyomtatvány címlapjáról kicsinyített reprodukció készül. Ez a retrospektív bibliográfiák módszertana szempontjából érdeklődésre számot tartható kísérlet biztos alapot nyújt az azonosításhoz, ugyanakkor lehetővé teszi a címleírás egyszerűsítését (pl. felesleges a betűtípusokat, a rövidítéseket és a sorvégzódásokat feltüntetni). Az RMNy első kötetének nyomdai munkálatai 1968-ban megkezdődtek, így megjelenése 1969 derekára várható.

Az Universal-Bibliothek 100. évfordulója. A világ legterjedelmesebb és legrégebben fennálló sorozatkiadása, a lipcei, illetve stuttgarti Philipp Reclam jun. kiadó nálunk is jól ismert *Universal Bibliothek*-je, 1967. november 10-én volt százéves. Az alapítónak, Anton Philipp Reclamnak, akkor már 1828 óta megvolt a kiadóvállalata. (A kiadó százéves fennállásakor többek között Thomas Mann mondott ünnepi beszédet.) A sorozat kezdeti sikerének és későbbi tartósságának titka minden bizonnyal abban van, hogy mindenképpen pozitív értelemben klasszikusan liberális vállalkozás volt. Azon a napon, amikor Németországban a szerzői jognak a szerző halála utáni 30 évre való korlátozása életbe lépett, jelentek meg az első kötetek (GOETHE *Faust*-jának mindkét része) és 1868 végéig számuk 120-ra növekedett. Később szerzői joggal védett műveket is kiadtak, de az eredeti elképzelés lényege maradt: a legkorszerűbb nyomdai eljárással olyan műveket kiadni, amelyeknek a nyomdai matricák megváltoztatása nélküli későbbi kiadhatósága valószínű, csak teljes és filológiaiailag ellenőrzött szövegek formájában, lehető nagy példányszámban, kötetenként is megvásárolhatóan, azaz az egész sorozatra szóló kötelezettség nélkül. (A maga korában ez is úttörő újítás volt.) Mindennek következtében a legtöbbször értékes műveket tartalmazó kb. 5 íves kötetkék kettő és féltől ötszörös mértékig olcsóbbak voltak, mint a velük összehasonlítható kiadványok. Az 1867-ben megállapított ár 1917-ig érvényben volt; és az UB kötetei voltak az első könyvek Németországban, amelyeket automatikából is lehetett vásárolni, még az első világháború előtt. A sorozat általános kulturális jelentősége az olvasnitudás és olvasás rohamos terjedésének és terjesztésének korszakában ebből természetesen adódik. De jellemző, hogy pl. a *Holt lelkek* 1881-től 1920-ig csak az UB kiadásában volt olvasható németül, és hogy SCHOPENHAUER 1819-ben megjelent főműve a szerzői jog érvényességének megszűnte után (1890) néhány év alatt az UB kiadásában több példányban kelt el, mint az addig lefolyt több mint 70 éven át összesen, ami egymagában jól mutatja a sorozat kultúr-szociológiai jelentőségét.

A változó idők és korszakok rányomták bélyegüket a sorozatra, s az UB ebben a tekintetben is a német fejlődés tükrre volt: Thomas MANN 1928-i jubileumi beszéde után a 7000. jubileumi számként a „vér szavát hangoztató” fasiszta Erwin Guido KOLBEN-BEYER egyik regénye jelent meg. 1942-ben és 43-ban könyvkészletei és a gépek egy része elpusztult. 1946-ban majdnem a semmiből kellett a nyomdát és a kiadót felépíteni. 1947 óta két Universal-Bibliothek van: a stuttgarti és a lipcei. Az előbbi a jubileumi évben 1120 új kötetet számlált, az utóbbi, a második világháború végéig megjelent 7600 kötetet is számítva, túljutott a 9000-en.

A közös hagyomány egy részét a kettévált sorozat mindkét része továbbviszi. A közösség egyik apró szimbólumának vehetjük, hogy itt is, ott is jelent meg a háború után modern magyar novella-antológia. Hogy ezen kívül Stuttgartban a magyar kultúrát csak MÁRAI Sándor egy kötete képviseli, Lipcsében viszont többek között egy PETŐFI-válogatás és SZABOLCSI Bence Bartók-monográfiája, ez már az eltérőt, a más és más irányba figyelő szellemi tájékozódást mutatja.

SALYÁMOSY MIKLÓS

Kiállítás a Könyvklubban. A Liszt Ferenc-téri Könyvklubban rendezett könyvkiállítás a magyar könyvkiadás és könyvművészet elmúlt évi legszebb darabjait mutatja be. A polcokon az 1967. esztendő legszebb könyvei versenyében győztes kiadványok sorakoznak. A versengésre beküldött 300 könyv közül 23 mű díjat, 33 dicséretet nyert, 3 további kiadványt külön díjjal tüntettek ki. A Magyar Fotóművészek Szövetsége díját pedig GINK Károly Giuseppe Tomasi di LAMPEDUSA *Lighea* c. művéhez BORSOS Miklós szobraitól készült foto-illusztrációi nyerték.

Miként a díjazás is öt fő kategóriára osztotta a könyvtermés egészét, a kiállítás rendezői is az anyagot e szempontok szerint válogatták. A szépirodalmi művek kategóriájában ott láthatjuk BORI Imre — KÖRNER Éva *Kassák*-könyvét (Képszerk. tipográfia és kötésterv: SEBESTYÉN Lajos — Magvető kiadó); HEGEDÜS Géza *Thézeusz* c. művét (illusztráció: HINCZ Gyula — Magvető kiadó); a *Gyémánttengely* c. válogatást (illusztráció: RÓZSAHEGYI György — SZÜR-SZABÓ József, tipográfia és burkoló: KASS János — Szépirodalmi kiadó); a többszínű gyermek és ifjúsági művek kategóriájában a WÜRTZ Ádám által illusztrált új *János vitéz* (Móra Ferenc kiadó) és GAZDAG Erzszi *Hivogató* c. könyvecskéjét REICH Károly rajzaival. (Minerva kiad.) A szakmai és tudományos, valamint az ismeretterjesztő, tömeg és tankönyvek kategóriájából külön megemlíthetjük LENIN válogatott műveinek 3 kötetét a Kossuth kiadó, KUBINSZKY Mihály *Adolf Loos* az Akadémiai kiadó és HAJNÓCZI Gyula *Az építészet története. Ókor* a Tankönyvkiadó vállalat gondozásában megjelent köteteit. A különleges művészeti és export könyvek közül BODROGI Tibor *Afrika művészete* (Illusztráció: KASS János és KOFFÁN Károly, tipográfia és kötésterv: KASS János — Corvina kiad.); POGÁNY Frigyes *Róma* (Tipográfia: POGÁNY Frigyes — Corvina kiad.) és SZÁNTÓ Tibor — KASS János munkáját dicsérető BAUDELAIRE-kötet *A romlás virágai* (Európa kiad. Magyar Helikon osztály) kaptak díjat. Az év kétségtelenül legpompásabb kiadványa, a *Bibliotheca Corviniana* SZÁNTÓ Tibor tipográfiai-, burkoló-, és kötéstervei szerint az Európa kiadó Magyar Helikon osztályának gondozásában látott napvilágot. Mellette KASS János tizenöt rézkarcát az *Ember tragédiájához* és ugyancsak az Európa kiadó új FERENCZY Béni-albumát tüntették ki az Elnökség különdíjával. A díjazott művek mellett a kiállításon ott látható a 33 dicséretben részesült kiadvány is.

A Liszt Ferenc-téri kiállítás a Szép magyar könyv 1967-es eredményeinek bemutatása mellett, egy másik ünnepélyes eseményhez is kapcsolódott. A kicsiny kiállítási terem másik oldalát az Ünnepi könyvhétre megjelent kiadványok foglalják el — minden különösebb rendszerezés nélkül. Szépek és szebbek — jövődó díjnyertesek egymás mellett.

Néhány eredeti grafika, színes rajz egészíti ki a kiállítás kollekciónját a díjnyertes kiadványok legszebb illusztrációiból. Közülük — mint annyiszor — REICH Károly és HINCZ Gyula munkái emelkednek ki.

A bemutatott illusztrációs anyag láttán önként merül fel a kérdés: Ezek a grafikák egyéni és gyűjteményes kiállításokon legtöbbször szerepelnek ugyan, de a magyar könyvművészet összegező értékelésekor nem kellene-e valamennyit, megközelítően a teljesség igényével a közönség elé tárni, mint a Szép magyar könyv mozgalom és a magyar képzőművészet legszebb és leghatékonyabb találkozásainak gyűjteményét?

V. K.

Francia könyvkiállítás. Az Iparművészeti Főiskola védőszárnyai alatt működő *Könyvművészeti és Grafikai Múzeum* második kiállításán a legszebb francia könyvekből mutatott be szemelvényeket. A kis gyűjteményt a franciaországi szép könyvek versenyének díjazott és legkitűnőbb darabjai alkotják. Híven tükrözik azokat a változásokat — és kísérleteket —, amelyek a tipográfia esztétikai elvei mellett, a hagyományos szedés-tükör fellazításával, az illusztrációk funkcionális szerepének kihangsúlyozásával, újabb utakat kívánnak kijelölni.

A bemutatón ott sorakoznak egymás mellett tankönyvek (Geographie. Classe de 2.; Hatier ed.), vidám, színpompás gyerekönyvek (Colin-Bourrelrier kiadásában C. VILDRAC: *Les lunettes du lion.*), lexikonok; (LAROUSSE: *La vie quotidienne*. Encyclopédie pratique.) olcsó művészeti könyvek, s szinte zsebkönyvként: *Les arts de l'Afrique Noire*. Hachette ed., — J. K. HUYSMANN: *Trois primitifs*, Flammarion ed.), bibliophil kiadvá-

nyok; (MATISSE-MALLARMÉ: *Poésies. Les peintres du livre.* Typ. Firmon — Didot.) A Gallimard kiadó egyszerű kötetei mellett reprezentatív képzőművészeti albumok, mint például a Hachette kiadásában napvilágot látott TARAILON, Jean: *Les trésors des églises de France*, P. MORAND: *Anthologie de la littérature equestre*, Perrin kiadásában (Firmin—Didot typ.). De láthatjuk a piros kötésében feltűnő egyszerűségével tüntető BALZAC összkiadás 6 kötetét (*La comédie humaine*, Seuil kiadásában).

A legújabb francia könyvekből összegyűjtött válogatás nemcsak a szűk könyvművész-szakma érdeklődésére méltó, hanem a szélesebb nyilvánosságot is megérdemelné. A jelenlegi kis terem — amelyet az Iparművészeti Főiskola megértéssel és segítséget nyújtón bocsátott a Múzeum rendelkezésére — az állandó nyitvatartás lehetőségét sem biztosítja. A múzeum és a szélesebb közönség kapcsolata e gondok miatt egyelőre aligha oldható meg, de ebben a formájában is hasznos és gondolatébresztő tájékoztatást nyújt a könyv művészeinek és barátainak egyaránt.

V. K.

A Magyar Tanácsköztársaság sajtójának repertórium.* Az MSZMP Párttörténeti Intézete időről-időre kitűnő kézikönyvekkel gazdagítja a könyvészetet, különös tekintettel az e téren mutatkozó fehér foltokra. Ilyen többek között a *Magyar munkásmozgalmi bibliográfia*; A Magyar forradalmi munkásmozgalmat kiemelkedő harcossai című kiadvány; a PRÁGER Miklós által összeállított 1919-es sajtóbibliográfia; legutóbb pedig egy régen várt, hiányolt alapkönyv: az első magyar proletárdiktatúra periodikáinak analitikus, válogatott bibliográfiája. Hosszú esztendőket lelkiismeretes, alapos, hozzáértő és áldozatkész kutató munkája nyugszik ebben a mintegy 500 oldalas — kézirat gyanánt megjelent — sokszorosított kiadványban. Dr. KÁLMÁN Lászlóné, az intézet munkatársa állította össze a Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulójára.

A bevezetés szerény, akárcsak a munka összeállítója, aki néhány soros bevezetőjében azt írja, hogy a korabeli napilapok és folyóiratok alapján megkísérelti feltárni a Magyar Tanácsköztársaság 133 napjának eseményeit. A repertórium összeállítója 620 korabeli periodikát nézett át és lelkiismeretesen átgondolt válogatás után 7088 címet dolgozott fel. „Az anyag feltárásával az volt a célunk — zárul a bevezető —, hogy történelmünk e rövid, de eseményekben gazdag korszaka iránt érdeklődő történészek, pedagógusok és pártmunkások, munkájukhoz könnyebb eligazodást találjanak.”

A kiadvány elején található, világos, áttekinthető tartalomjegyzék felsorolja az alaptémákat, s azok részletes bontását, majd a repertóriumban a megadott témákra vonatkozó cikkek következnek, sorszámmal ellátva. A tematika a három hónap legfontosabb elvi kérdéseit illetve történeti eseményeit öleli fel. Első helyen *Lenin művei a Magyar Tanácsköztársaság sajtójában szerepe*, majd *A Kommunista Internacionálé és A nemzetközi és a magyar munkásmozgalmat hagyományai* témakör következik. Így a nemzetközi összefüggésekbe ágyazva bontakozik ki széleskörűen a hazai problémakör: *A párt helyzete és feladatai*. A további fejezetek feltárják mindazokat az írásokat, melyek az új rend születését, fejlődését, problémáit tárgyalják. A kulturális kérdésekre vonatkozó gyűjtés majd 100 oldal. Fontos helyet foglal el a tudományos munka szervezése, az irodalom, könyvkiadás, könyvtárak, a sajtó és a művészetek irodalma.

A címek általában alfabetikusan következnek egymás után, de ahol a téma úgy követeli, az időrendi sorrend szerepel. A repertórium külön erényének tekinthető, hogy részletesen foglalkozik a szépirodalommal s anyagában versek, sőt versfordítások is szere-

* Összeáll. dr. KÁLMÁN Lászlóné Budapest 1968, Kossuth ny. (Soksz.)

pelnek. ADY Endre, JUHÁSZ Gyula, KOMJÁT Aladár, LÁNYI Sarolta, OLÁH Gábor, PETERDI Andor, SÁRKÖZI György, SOMLYÓ Zoltán, SZUCSICH Mária versei szerepelnek a magyar költőktől, s a külföldiek közül például Johannes R. BECHERTől vagy RIMBAUDTól is találunk verset.

A repertórium összeállítója nemcsak a fővárosi, hanem a vidéki lapokat is feldolgozta, s munkája lelkiismeretességét talán legjobban jellemzi egy apró adalék: BARTA Lajos *Emberiség* című lapjának adatai szintén szerepelnek az anyagban, holott maga a lap sajnos már meg nem jelenhetett, de egy példányát a Párttörténeti Intézet megőrizte.

Bár rövid, de igen érdekes és jelentős *A Tanácsköztársaság neves személyiségeiről* című rész — a cikkek helyenként annotáltak — melyben KÁROLYI Mihályról, KUN Béláról, LANDLER Jenőről, SZAMUELY Tiborról és másokról találunk adatokat. Felsorolja többek között a Pesti Hírlap *Forradalmi fejek* című cikksorozatának egyes darabjait is, amelyek a kommunista vezetők életrajzát és tevékenységét ismertetik.

Kitűnő kiegészítője a repertóriumnak a könyv végén szereplő precíz névmutató, földrajzi mutató, valamint az említett üzemek, gyárak mutatója.

A repertórium szerkezete jól tagolt, könnyen áttekinthető, s úgy vélem — azon túl, hogy adósságot törleszt — sok-sok kutató és „nem-kutató” szívesen forgatná, ha nagyobb példányszámban jelent volna meg.

Meg kell említenünk, hogy a kiadvány — méltóan tartalmához, a benne foglalt nagybecsű szellemi értékekhez — izléses köntösben, igényes, a Kossuth nyomdát dicsérő kivitelben jelent meg.

Mgy

Könyvkiállítás Kecskeméten. Kecskemétnek két nagymúltú könyvtára van, a Megyei Katona József Könyvtár és a Református Egyház Könyvtára. A Megyei Levéltár anyaga is régi időkre tekint vissza. Mind a három intézmény mostoha körülmények között van abból a szempontból, hogy nincs kiállítási helyisége, a feldolgozó és kölcsönző munkán kívül saját helyiségeiben nem tud mást nyújtani a város lakosságának.

FENYVESSINÉ GÓHÉR Anna megyei könyvtárigazgató ezért gondolt arra, hogy a három intézmény kincseit időnként közszemlére kell tenni, azokat a könyveket is be kell mutatni az érdeklődőknek, amelyeket különben zsúfolt pánccélszekrényekben, vagy eldugott raktárpolecokon őriznek.

Az idei könyvhét megnyitójaként másodsor került sor a kecskeméti könyvkiállítás megrendezésére. Az első 1966. okt. havában volt a helyi Bányai Gimnázium nagytermében. Az idei kiállítás már nagyobb szabású, reprezentatívabb anyaggal indult. A Megyei Katona József Múzeum három nagy termet és segítséget bocsátott az intézmények rendelkezésére.

Az első teremben a régiségeket, ritkaságokat mutattuk be. A Megyei Könyvtár anyagát Kecskemét városa a 17. sz.-ban kezdte gyűjteni, a Református Könyvtár első lajstroma 1701-ből maradt fenn, tehát bőven rendelkezünk régi, ritka könyvekkel. Az öt tárló így is kevésnek bizonyult. A kiállítás első könyve SYLVESTER János 1541-ben Sárvár-Újsziget-en kiadott *Új Testamentum* fordítása (Ref. Egyház tulajdona.). Euripidesz 1503-ban kiadott tragédiái a velencei Aldus nyomdából, KESERÜ-DAYKA és GELEJI-KATONA *Óreg Gradualja*, CALEPINUS 1605-ös 11 nyelvű szótára folytatja a sort, köztük az Egyház-község 1564-es alapítólevelével. A Megyei Könyvtár anyagában a régiségek között természetesen a jogi könyvek dominálnak, bennük a bejegyzés, hogy 1731-ben, 1746-ban vásárolta a város. Igen értékes egy kézirat: a teljes *Corpus Juris Hungarici*. 1750-ben másolta le MARTINKOVICS városi írnok. Mindkét könyvtár kiállított Elzevir nyomtatványokat.

Régi híres kecskeméti emberek kézírataiból láthatók voltak: HORNYIK János főjegyző, a város történetírója és MÁTYÁSI József költő. Ez utóbbi nevezetessége, hogy a költő sajátkezűleg javította ki verseskötetét, beírta a cenzúra által kihagyott részeket.

Az első teremben helyeztük el a levéltár két tárlóját is. Itt eredeti török, RÁKÓCZI és KOSSUTH oklevelek, számadási iratok láthatók. Az első terem falát Kecskemét régi látképe és az első kecskeméti nyomdász, SZILÁDY Károly képe díszíti. A második teremben a Megyei Könyvtár anyagából Kecskemét és Bács megye közelebbi múltjával ismerkedhetünk meg a könyveken keresztül. Külön tárlóban láthatók a Kecskemétre vonatkozó reformkori, tanácsköztársasági és felszabadulási kiadványok, ezeket színessé tevő képekkel, dokumentumokkal. Különösen érdekesek a direktórium kecskeméti rendeletei BUDAY Dezső és SINKÓ Ervin aláírásával.

Két tárlót tölt meg a homok mezőgazdaságával foglalkozó kiadványok sora és itt állít emléket a Megyei Könyvtár a nem rég elhunyt nagy homoki mezőgazdásznak. Kocsis Pálnak is. E terem utolsó két nagy tárlója Kecskemét két nagy szülöttét KATONA Józsefet és KODÁLY Zoltánt mutatja be a nagyközönségnek életük dokumentumain és műveik különböző kiadásain keresztül.

Két tárlóban a kecskeméti írók műveit mutatjuk be, majd művészeti könyvek és könyvművészeti kiadványok következnek, felhíva ezzel a közönség figyelmét arra, hogy a Megyei Könyvtárnak igen jelentős művészeti album gyűjteménye van.

ADORJÁN IMRÉNÉ

Makky György ex libris kiállítása 1968. jún. 20—júl. 20-ig került megrendezésre az Országos Széchényi Könyvtár első emeletén elhelyezett 9 tárlóban.

A genovai születésű MAKKY György a prágai Képzőművészeti főiskolán folytatta tanulmányait. Magyarországon 1956 óta él, először a kerámia művészet és textilfestés kötötte le érdeklődését. Grafikával 1966—1967-ben kezdett rendszeresen foglalkozni. Jelenleg a Múzeumok Központi Igazgatósága Kiállításrendező Csoportjának munkatársa.

A kiállításra került ex librisek és illusztrációk valamennyien linómetszetek. Az ex libris az a grafikai műfaj, mely a legkülönbözőbb sokszorosító eljárással készülhet. Ez a technika inkább nagyvonalú formálásra, széles foltszerű hatások érzékeltetésére alkalmas.

A modern linóleummetszetnek is, mint annyi másnak Picasso a megújítója és népszerűsítője. A linóleum olyan grafikai alapanyag, amely kevés eszközzel, könnyen megmunkálható.

A kiállított grafikai lapok nagyobbik része neves költők, művészek, zenészek, politikusok könyvjegyei. PI. ADY Endre, ÁPRILY Lajos, BARTÓK Béla, GORKA Livia, KODÁLY Zoltán, RÁCZ Aladár, CHAPLIN, DÜRRENMATT, EHRENBURG, HEMINGWAY, nagy politikusok mint John F. KENNEDY, mint Martin LUTHER KING és PICASSO, SARTRE [Jean Paul] stb. Az illusztrációk is neves magyar és külföldi írók műveihez készültek.

A kiállításához izléses katalógus járult, mely az Országos Széchényi Könyvtár kiadványaként házi sokszorosításban készült. A kiállítást rendezte és a képekkel illusztrált katalógust összeállította BÉLLEY Pál. A katalógus melléklete egy PICASSO ex libris.

MUNKÁCSI PIROSKA

SZEMLE

Ötven év. A Nagy Október és a magyarországi forradalmak. Tanulmányok. Bp., Akadémiai Kiadó—Kossuth Könyvkiadó, 1967. 496. l.

A tíz elmélyült történeti tanulmányt egybefoglaló, izléses kiállítású kötet a Nagy Október ötvenedik évfordulójára jelent meg némi késéssel (1968 legelején került csak forgalomba), de egyáltalában nem elkésletten. Aktualitása azóta csak megnövekedett, hiszen éppen most magunk is félszázados évfordulók ünneplésére készülünk és e gyűjtemény nagyobb része, amint alcíme is jelzi, főként az 1918—1919-es magyar forradalmak vonatkozásában foglalkozik az 1917-es orosz fordulattal, annak hatásával.

A válogatást NEMES Dezső 100 oldalas munkája vezeti be, amely előbb egy orosz nyelvű moszkvai kiadványban látott napvilágot. NEMES Dezső átfogó dolgozata 1917-től úgyszólván napjainkig tekinti át a szovjet—magyar kapcsolatokat, eközben seregnyi új szempontot vet fel, olyan fontos mozzanatokat állít előtérbe, amelyekkel eddigi szakirodalmunk nem foglalkozott. Az 1917—1919-es periódus mellett és után behatóan elemzi a szovjet—magyar kapcsolatokat a fasiszmus időszakában és ugyancsak tüzetesen vizsgálja a felszabadulás utáni évtizedek fejlődését.

NEMES Dezső írását kilenc részlettanulmány követi, valamennyi az 1917—1919-es időszak tematikájával foglalkozik. MUCSI Ferenc *A februári forradalom, a stockholmi konferencia és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt* címmel elsősorban a szociáldemokrata sajtó (*Népszava, Szocializmus*) egykorú megnyilatkozásai alapján veszi kritikai vizsgálat alá a cárizmus megdöntését követő hónapok nemzetközi munkásmozgalmát. Rámutat arra, hogy az MSzDP az 1917-ben tervezett stockholmi szocialista békekonferencia előkészítése idején némely kérdésben pozitívabb nézeteket vallott, mint a német, vagy az osztrák szociáldemokraták. A maga idejében (1917 tavaszán-nyarán) nagy reménye-

ket keltő stockholmi békekísérlet azonban eleve reménytelen vállalkozás volt, mert még a legbaloldalibbnak látszó magyar szociáldemokrata program sem volt mentes nacionalista jegyeiktől. A harmadik tanulmány szerzője L. NAGY Zsuzsa *Az orosz kérdés a párizsi békekonferencián* címen nagy-számú külföldi diplomáciai forrásgyűjteményt felhasználva vázolja az antant hatalmak ellenséges magatartását az 1919 tavaszán minden oldalról támadott fiatal szovjethatalommal szemben.

Egymáshoz közelálló kérdéscsoportokat tárgyal JÓZSA Antal és MILEI György műve, az előbbié *Osztrák—magyar hadifoglyok Oroszországban...*, az utóbbié *A magyar hadifoglyok forradalmi szervezkedése...* címen. Mindkettlen igen sok számkra eddig teljességgel ismeretlen adatot, összefüggést tárnak fel. Bőségesen merítettek Magyarországon hozzáférhetetlen, vagy csak igen hiányosan, esetleg fotókópiák útján elérhető sajtóanyagokból. Sűrűn hivatkoznak például a moszkvai Правда, Известия, a Социалдемократ, a Новая жизнь, a német Weltrevolution, Die Fackel, a moszkvai Vörös Újság, a Nemzetközi Szocialista, hadifogly lapok stb. magyar vonatkozású híreire, közleményeire.

Hézagpótló szerepe van szakirodalmunkban HAJDU Tibor *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az 1919 januári kormányválság* című tanulmányának is. Eddig inkább csak szubjektív beállítottságú emlékiratokból (GARAMI Ernő, WELTNER Jakab, JUHÁSZ NAGY Sándor stb.) kaptunk gyakran hézagos értesüléseket a Magyarországon 1919 január első felében kiéleződött belpolitikai helyzetről, amelyben már a proletárforradalom, az ellenforradalom dilemája között kellett döntenie, és a döntést felemás megoldással sikerült két hónapra elodáznia. HAJDU Tibor komplex eszközökkel dolgozva szembeesztette a korabeli állásfoglalásokat, amelyeket jegyzőkönyvekben és a napi sajtóban rögzítettek, a későbbi keletű beállításokkal,

kommentárokkal, új, eredeti képet nyújtva a kritikus hetek politikai erőpróbájáról. Fontos részletkérdést vett beható vizsgálat alá GÁBOR Sándorné *A szovjet és magyar pártprogram és alkotmány 1919-ben* címen. A különböző alapvető okmányok egyezéseit és eltéréseit mutatja ki és értékeli gondosan, alaposan.

Internacionalisták Tanácsmagyarországon cím alatt KÖVÁGÓ László a Magyarországon területén, elsősorban Budapesten 1918 legvégén és 1919 első felében létrejött külföldi és nemzetiségi internacionalista csoportok szerepével, tevékenységeivel foglalkozik. A szocialista testvérországok vonatkozó kiadványai és levéltári anyagai mellett a Budapesten 1919 első felében megjelent idegennyelvű (külföldi és nemzetiségi munkásokhoz szóló) kommunista lapokból is merít adatokat.

Üttörő jelentőségű munka JEMNITZ Jánosnak *A Magyar Tanácsköztársaság nemzetközi szocialista visszhangjához* című két és fél éves tanulmánya is, noha csak az első jelentős lépés a téma kimerítőbb feldolgozása felé. Bőségesen idéz tekintélyes amerikai, angol, francia, svájci munkáslapokból, illetve szocialista vezetőkől. E dokumentumok új oldalról tárják fel az első magyar szocialista forradalom győzelme, megszilárdulása, az ellene szervezett nemzetközi intervenció és a munkáshatalom fegyveres megdöntése egykorú fogadtatását, és hatását a nyugati államok szocialista közvéleményére. A gyűjteményt JÓZSEF Farkas *Október hatása a Magyar irodalomra* című írása zárja, amely 1917-től 1919 elejéig terjedően nyújt körképet az orosz proletárforradalom és a már nálunk is érlelődött szocialista átalakulás eszméinek irodalmi és publicisztikai visszhangjáról.

A kötet valamennyi darabja győzően igazolja, hogy az utóbbi évtizedben nagy lépéssel jutott előre a kutatómunka újabkori társadalmi, történelmi fejlődésünk igen fontos kérdéseinek valóságú és differenciált feltárása, megvilágítása irányában.

REMETE LÁSZLÓ

Beels. C. H.—Peskens, J. Th. A.: Heraldiek in het exlibris. Amsterdam 1967, Exlibriskring der Wereldbibliotheek-Vereniging. 8°, 77 (3) l.

A címer, amely egyének, családok, testületek stb. meghatározott szabályok szerint alkotott megkülönböztető jelvénye, különösen a XII. század óta, a lovagi intézmény kifejlődése következtében játszott nagy szerepet. Bár virágzása a XIV—XV. századra esik, jelentőségét teljesen még

napjainkban sem veszítette el. Mivel rendszeresen használták építményeken éppen úgy, mint értékesebb ingóságokon (fegyver, zászló, kupa, gyűrű stb.) a tulajdon megjelölésére, szinte természetes, hogy mint exlibris is felhasználásra került: kezdetben a könyvek kötéstábláin (super-exlibris), később pedig, a mai értelemben vett exlibris megszületésével (XV. század) a sokszorosított grafikai lapokon.

A címer, nyugaton éppen úgy, mint Közép-Európában (s így természetesen hazánkban is) századokon át vezértémája volt az exlibriseknek. Éppen ezért igen nagy szolgálatot tett C. H. BEELS és J. Th. A. PESKENS, a két kiváló holland gyűjtő és szakíró az exlibrisgyűjtők taborának, amikor kézikönyvükben összefoglalták mindazt, amit a régi exlibrisek gyűjtőinek a címertan elemeiről és a heraldikus exlibrisekről tudni kell. A könyv első két fejezete címertörténettel és a címertan elemeivel foglalkozik. A címer részeivel, a színeknek a címertanban játszott jelentőségével is megismerteti az olvasót. Címeres exlibrisnek fogják fel a világ legrégebb exlibrisét is, III. Amenophis fáraó Tel-el-Amarnában előkerült s jelenleg a British Múzeumban őrzött fayance-plakettjét (kb. 1400 i. e.), amely a fáraó könyvtárára utal. A következő fejezetekben a címeres exlibris történetét kísérik figyelemmel a XV. századtól napjainkig s közben kitérnek a címeres exlibrisek stílusproblémáira is, a francia és angol anyagra vonatkozóan stílusorszakalást is adnak s ezzel lehetővé teszik, hogy stílusjegyek alapján a heraldikus exlibrisek megközelítő korát megállapíthassuk. Az egyes stílusorszakokkal kapcsolatban természetesen közlik a korszakra jellemző stílusjegyeket is.

A XIX—XX. század heraldikus exlibriseivel kapcsolatban stílusorszakalást adni igen nehéz, mert a grafikai technikák megsokszorozódása, a nemesség helyzetében az egyes országokban beállott különböző politikai, társadalmi és gazdasági változás, a nagy képzőművészeti stílusorszakok gyors egymásutánja ezt szinte lehetetlenné teszik. Az avantgard és az absztrakció kivételével azonban a heraldikus exlibrisekben is megtalálhatjuk minden nagy képzőművészeti stílusorszak nyomait.

A kötetből a magyar heraldikus exlibris fejlődéstörténetét hiába kérnénk számon, mert az erre vonatkozó munka hiányzik, még hazai irodalmunkból is. Ennek ellenére örömmel fedeztük fel az illusztrációk között SCITOVSKY hercegprímás főpapi címeres exlibrisét, melynek elemzésével a szerzők a szövegrészben is foglalkoznak. (35. p.) GALAMBOS FERENC

Standa, Jan: Ekszlibrisy. Kraków 1967. 8°, 4 l., 22 t. (100 számozott példány.)

Jan STANDA már évek óta a lengyel exlibrisművészet derékhadához tartozott, a legutóbbi évek exlibris-termése alapján azonban, amelyről elsősorban a III. Malborki Exlibris Biennale, majd jelen mappa ad számot, hatalmas fejlődésről tesz tanúságot olyannyira, hogy ma már bátran sorolhatjuk az élvonalbeli lengyel exlibrisművészek közé.

STANDA már nem fiatal művész: 1912-ben született Krakóban s ma is ott él. A Krakói Képzőművészeti Akadémiát 1931–1936 között végezte el. Festő és grafikus; művészetének kiváló értékeiről számos bel- és külföldi kiállításon tett tanúságot. Önálló kiállításai közül az 1952. évi krakkói kiállítása volt a legjelentősebb. Exlibrissel csak 1957 óta foglalkozik, munkássága talán mindössze 30 lapot ölel fel, de ezek ma már a legjobb lengyel lapok közé tartoznak. Exlibriseit a X. Krakói Nemzetközi Exlibriskongresszuson (1964), a varsói zenei témájú exlibrisek kiállításán (1966), a szeczeini, tengeri témájú exlibrisek kiállításán (1966), a budapesti lengyel exlibriskyállításán (1966), majd, mint már említettük, a III. Malborki Exlibris Biennálén láthatta a közönség.

STANDA technikai felkészültsége mellett elsősorban virtuóz ötletei azok, amelyek kiváló exlibrisművészzé avatják. Nőalakjai a kamaszlánytól (*exlibris Aliny Lewickiej*), a modern női szépségideált testesítik meg. Történelmi témájú lapjain (*exlibris Stanisława Jakubyczka*, *exlibris Zofii Konrad*, *exlibris Antoniego Brosza* stb.) hiteles korabeli levegőt árasztanak, művészi megfogalmazásukban mégis modernnek. Az *Exlibris Stalony Dobrzeńkiego* festett üvegablaka kis mérete ellenére is monumentális hatást kelt. Feliratainak betűit mindig nagy gondossággal metszi meg s nemcsak a feliratnak a képbe való szerves beépítésére fordít gondot, de a feliratot igen gyakran a képi motívum szerves részévé teszi. Ezt láthatjuk az *Exlibris Zbigniewa Ziarki* c. lapon, amely egy napraforgóhoz támaszkodó férfit ábrázol: a napraforgó szára a név (oldalt levelekkel) s a virágot a felirat E betűje fogja körül. A szép mappát Wiktor FRANTZ tömör jellemzése vezeti be.

GALAMBOS FERENC

Trzynadlowski, Jan: Institut National Ossoliński 1817—1967. Institut National Ossoliński. Wrocław—Varsovie—Cracovie. 1967. 161 l.

A külföldi szakmai körök és a művelt

nagyközönség tájékoztatására szolgáló franciayelvű történeti vázlat a nagyhíri lengyel kulturális intézmény, az Ossolineum (teljes nevén Zakład Narodowy im. Ossolińskich) alapításának 150. évfordulója alkalmából publikált jubiláris kiadványok egyike. Az Ossolineum alapítása a politikai létezését megfosztott lengyel nép kulturális éledésének fontos eseménye volt. Létrejöttét a Habsburg monarchiának a lengyelek irányában — a porosz és az orosz államokhoz viszonyítva — liberálisabb beállítottsága mellett elsősorban Józef Maksymilian Ossoliński, a nagyműveltségű, hazafias érzelmű, tudományos tevékenységet is kifejtő főnemes céltudatos fáradozása és nagylelkű adományai tették lehetővé. Az udvari kancellária által 1817. máj. 8-án jóváhagyott alapítólevél szerint OSSOLIŃSKI teljes könyvtárát (több, mint 10 000 kötet), kézirat-, bélyeg-, érme-, kép- és szoborgyűjteményét az osztrák tartományként szereplő Galícia fővárosában, az akkor Lembergnek nevezett Lwów-ban felállítandó könyvtár céljára hagyta és fenntartásáról is megfelelőleg gondoskodott. Az eredetileg Bécsben elhelyezett gyűjtemény Lembergbe telepítése és a könyvtárépítkezés megindítása (amelynek első kivitelezője BEM József, akkor műszaki állományú százados volt) az első kurátor Lubomirski Henrik herceg érdeme (rőla neveztek el az alapítvány muzeális gyűjteményeit). 1847-ben sikerült az intézményt nyomdai-kiadói részleggel is kibővíteni.

Az intézmény szakmai és tudományos vezetői, az igazgatók koruk és szakmájuk legkiválóbb képviselői, legtöbbször a múlt századbéli lengyel szabadságmozgalmak aktív résztvevői volt. Konstanz Leliwa ŚLONWIŃSKI, a korai lengyel történelem és a lengyel közjog művelője az 1831-es felkelést számos politikai brosúra és röplap illegális kinyomtatásával és terjesztésével támogatta, amiért élete utolsó hét évét a kufsteini börtönben szenvedte végig. A későbbi igazgatók közül többiben hosszabb-rövidebb ideig fogságban volt August BIEŁOWSKI (1850—1876), a sokoldalú szlavista, a Monumenta Poloniae Historica és más tudományos sorozatok elindítója és Wojciech KĘTRZYŃSKI (1876—1918) a kéziratkatalógus elkészítetője, a tankönyvkiadási jog megszerzője, az ún. visszalengyelesítő irányzat egyik szellemi vezére.

Az önálló lengyel állam létrejötte (1918) az Ossolineum számára is az új fejlődés kezdetét jelentette. Ludwik BERNACKI, a sokoldalú bibliográfus igazgatása alatt helyreállították a háborús károkat, korszerűsítették a könyvtári szolgálatot, megindították az intézmény évkönyvének

kiadását. 1938-ig a könyvvállomány elérte a 300 000 egységet, az érmegyűjtemény a 21 000, az archeológiai objektumoké a 3900 egységet.

1939 szeptemberétől kezdődően a könyvtár az Ukrán Tudományos Akadémia tagozataként működött. Állománya az államosított gyűjtemények beolvasztásával tovább gazdagodott, a muzeális gyűjtemények nagyrészt azonban a helyi múzeumok vették át. A német megszállás idején (1941–1945) a könyvtár nyilvános szolgálata szünetelt, több tudományos munkatárs eltűnt, vagy koncentrációs táborba került. A város utolsó ostroma alatt bombatalálat és felhőszakadás jelentős károkat okozott, az evakuálást azonban az alkalmazottak nagyrésztben sikerrel szabotálták.

A második világháború végén kötött államközi megegyezés értelmében a Szovjetunió a lengyel állammal juttatta az Ossolineum állományának jelentős részét, 230 000 kötetet, 7000 kéziratot, az intézmény maga pedig áttelepült a nyugati visszatért területnek korábban Breslau néven szereplő nagyvárosába, Wrocław-ba. Az Ossolineum kiadói részlege ugyancsak Wrocław-ba költözött, de néhány év múlva a könyvtártól szervezetileg különvált. Mint önálló kiadó (Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo PAN) a Lengyel Tudományos Akadémia központi szervei és társadalomtudományi tagozata tudományos programjának megvalósításában vesz részt, különös gondot fordítva Szilézia kulturális múltjának feltárására és a bibliológia művelésére is. Varsóban létesített fiókjával együtt, az utóbbi időkben Michał SEWERSKI jogász és kultúrpolitikus igazgatása alatt az ország legnagyobb humaniora kiadójává vált (1965-ben 316 kiadott mű, 5404 ív, 768 000 példány).

Az önállósodás ellenére a kiadó és a könyvtár közti kapcsolatot biztosítja az a tény, hogy ez utóbbi is a Tudományos Akadémia irányítása alá került. Az új viszonyok között az Ossolineum könyvtára (Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Biblioteka PAN) főleg a visszatért nyugati területek kultúrájának emelését tűzte ki célul, napjainkban Edward KIERNICKI, a lengyel irodalomtörténet forrásainak kutatója és Franciszek PAJĄCZKOWSKI színháztörténész igazgatók irányításával. 1965-ben az állomány egésze 667 300 egységből állt, ebből a különgyűjtemény anyaga (régii nyomtatványok, kéziratok, pénz- és érmegyűjtemény) 252 000, a periodikáké 57 000 egység.

A tudományos alaposágú történeti áttekintést számos portré, dokumentum fotokópia és bibliográfia egészíti ki.

Volum festiv cu ocazia centenarului Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România. București, 1967. (Studii și Cercetări de Documentare și Bibliologie, Vol. 9. nr. 2—3. p. 125—414.)

A Román Tudományos Akadémia Könyvtárának százéves jubileumára kiadott kötet széleskörű tájékoztatót nyújt a román akadémiai és nemzeti könyvtár története, szervezete és funkciórendje felől. A sok kisebb tanulmány mozaikszerű anyagából plasztikusan bontakozik ki az olvasó előtt a kezdetben kicsiny könyvtár izmosodása (az első évtizedekben erős mértékben a hazafias érzésű donátorok nagylelkűsége nyomán), majd nemzeti könyvtárrá válása, később hálózati rendszerének megszervezése. Az 1868-ban 73 kötetes könyvvállomány nyolevan év alatt 550 000-re, majd a legutolsó két évtized alatt 1 400 000 kötetre gyarapodott. Ehhez járul a központi könyvtár közel 3 millió periodicum-kötete s 1,5 millió különgyűjteményi egysége, ill. a hálózat majdnem 1,2 millió kötet könyve, 620 000 periodicumkötete. (A statisztikai kimutatás nem ad számszerűséget a hálózat különgyűjteményi egységeiről.) A használati statisztika adatai élénk forgalmat jeleznek: a központi könyvtárban 1966-ban kb. 100 000 használó mintegy 450 000 egységet használt.

Nincs helyünk arra, hogy a könyvtár történetére részletesen kitérjünk; csupán megemlítjük, hogy munkatársai, ill. vezetői közt a román tudományos élet oly kitűnőségei szerepeltek, mint I. BIANU (később a Román Tud. Akadémia elnöke), N. HODOȘ (a régi román könyvek neves bibliográfusa) és T. VIANU. BIANU és HODOȘ bibliográfiai tevékenysége, ill. 1901 óta a nemzeti könyvtári szerepkör csatolta szorosan a könyvtárhoz a román nemzeti és szakbibliográfiai publikálás tekintélyes szektorát. A könyvtár 1885 óta élvezi a kötelempéldányjogot s gyűjti lehető teljességgel a teljes román és román vonatkozású irodalmi termést.

A kötet rövid tanulmányait négy csoportba osztották. Először (könyvtártörténeti adatokkal vegyest) személyes visszaemlékezéseket, általános kérdésekről szóló kis cikkeket (így p. o. a könyvtár, mint a művelődés emlékezete) olvashatunk. Majd a könyvtártörténeti tanulmányok következnek (kettő kivételével életrajzi jelleggel). Ezt követi a magyar szempontból legjelentősebb tanulmánycsoport, mely a központi és hálózati könyvtárak egyes gyűjteményi egységeit ismerteti. Az utolsó csoportban a könyvtár és hálózata tudománypolitikai funkcióiról olvashatunk értékezeseket. E csoportban a szerzők arról adnak számot, milyen mértékben játszik

szerepet a Román Tud. Akadémia Könyvtára és hálózata többek között az orvosi, műszaki és biológiai kutatások, ill. az ország dokumentációs és egyéb tájékoztató munkájában, s milyen kapcsolatban áll a többi tudományos nagykönyvtárral.

A különgyűjteményeknek az akadémiai könyvtári hálózatban játszott kiemelkedő szerepe indokolja, hogy számos tanulmány foglalkozik a kéziratárak helyzetével, ill. ezeken belül külön a román szempontból különösen jelentős szláv, görög és keleti kéziratokkal. Tanulmányos cikk számol be az Akadémia bucuresti-i „Nicolae Iorga” Történeti Intézetének tudománytörténeti emlékekben gazdag könyvtáráról, melynek alapját a nagy román historikus magánkönyvtára alkotta.

A kötet két kérdéscsoportja különös érdeklődésünkre tarthat számot. Sok elszórt adaton kívül D. SIMIONESCU a hálózat *könyvtártörténeti forrásanyagáról* számol be, mellékletként adva a központi könyvtárban található régi kéziratok könyvtárkatalógusok jegyzékét. A SACERDOȚEANU pedig a hálózat *írás- és nyomdásztörténeti forráskincseiről* ad számot.

Több tanulmányban olvashatunk a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fióka mellett működő hálózati könyvtárról, ill. e könyvtár szerepéről a tudományos kutatásban. E fiókkönyvtár számos jelentős erdélyi egyházi intézmény könyvtárát is magába olvasztotta (így p. a görögkatolikus balázsfalvi érsekség és nagyváradi püspökség, a kolozsvári protestáns kollégiumok könyvtárait). D. PRODAN a fiókkönyvtár gazdag történeti anyagának román szempontból legfontosabb darabjairól tesz említést; M. TRITEANU pedig az általános tudománytörténet vonatkozásában jelentős darabokat ismerteti (így p. o. LUTHER, KÁLVIN, ERASMUS nyilván protestáns könyvtárakból származó korai köteteit, GALILEI, NEWTON, BEYLE, DESCARTES, COMENIUS, GROTIUS és mások bibliofil szempontból sem érdektelen műveit). I. DOMȘA külön a kötet — annak ellenére, hogy témaköreit túlságosan apróra szelték s csoportosítása néhol nélkülözi a logikai elemet — érdekes képet ad a legnagyobb romániai tudományos könyvtárhálózat sokrétű funkciórövidjének történeti kialakulásáról.

Érdekes lett volna bővebben hallani arról a nem jelentéktelen szervezeti-elvi problémáról, hogy vajjon a szokatlan kettős (akadémiai és nemzeti) könyvtári funkció nem okozott-e, nem okoz-e nehézségeket. Egyébként a kötet — annak ellenére, hogy témaköreit túlságosan apróra szelték s csoportosítása néhol nélkülözi a logikai elemet — érdekes képet ad a legnagyobb romániai tudományos könyvtárhálózat sokrétű funkciórövidjének történeti kialakulásáról.

TÓTH ANDRÁS

Buch und Schrift von der Frühzeit bis zur Gegenwart. Rundgang durch die Dauerausstellung des Deutschen Buch- und Schriftmuseums der Deutschen Bücherei, Leipzig. Leipzig, 1968. Deutsche Bücherei, 116 l. 36 ábra.

A lipcei Német Könyv- és Írástörténeti Múzeum kiállításának katalógusa önmagában is hasznos olvasmány, mert áttekinthető képet nyújt a terület alapismeretei felől. Maga a kiállítás három nagy részre oszlik. Az első rész az *írástörténeti* emlékeket mutatja be a hagyományos történeti sorrendben — kitérve a különleges írásfajtákra — egészen a 20. század művészi kézírásaiig. Az írástörténeti főcsoporton belül mutatja be az egyes betűtípusok történeti fejlődését az ónyomatványoktól a 19. századig, ideértve a szláv, héber, arab stb. írások egyes betűi típusfejlődését is. A *könyvtörténeti* rész az agyagtábláktól kezdve szintén a hagyományos rendet követi és a miniatúraművészeti kitérőn át jut el a könyvnyomtatásig; majd ezt követően már a szűk német területre szorítkozva, a 15–19. századok könyvnyomtatásának fejlődését mutatja be. Ez utóbbi kérdéskörhöz csatlakozva a kiállítás utolsó része a 15–19. századi *nyugateurópai könyvnyomtatás* egyes példáit mutatja be. A német könyv 20. századi történetével foglalkozó tárlókat a könyvkötészet fejlődését bemutató anyag előzi meg. A hasznos kis kötetet tanulmányos ábrák egészítik ki.

T. A.

Wege und Ziele. Rückblick auf ein Vierteljahrhundert der Deutschen Gesellschaft für Geschichte der Medizin, Naturwissenschaft und Technik — 1930—1955 — von W. ARTELT; Sechzig Jahre Wissenschaftsgeschichte. Bestand und Wandel. — 1901 — 1961 — von B. STICKER. Wiesbaden 1961, Franz Steiner (Beiträge zur Geschichte der Wissenschaft und Technik. Heft 3.) 55. l.

W. ARTELT a német orvostörténet ma élő legkiemelkedőbb személyisége orvostörténeti visszaemlékezéseit egy magyar vonatkozású emlékekkel kezdi. A Deutsche Gesellschaft für Medizin und der Naturwissenschaften 1929 szeptemberében Budapesten tartotta nagy nemzetközi részvétellel az ülést. „Spiritus rector dieser Tagung war der Unterstaatssekretär Tiberius von Györy de Nádudvar, ein ungarischer Grandseigneur, dessen Namen Diepen (akkor a freiburgi egyetemen az orvostörténet professzora, a német orvostörté-

neti társaságnak ismételten elnöke és W. ARTELT professzornak akkor intézeti főnöke) stets mit besonderer Hochachtung aussprach. Als ich auf späteren Tagungen Herrn von Györy in persona kennen lernte, habe ich diese Hochachtung zu teilen gelernt ... (ARTELT e kongresszuszon mint fiatal gyakorlatok még nem vett részt) ... auf der Postkarte die Dieppen mir aus Budapest schickte und die den Speisesaal des Gellért Hotels zeigte, stand „Schade, dass Sie nicht dabei sind! Das Leipziger — Institut war mit einer ganzen Gruppe von Assistenten und Studenten erschienen und ein etwas freimütiger Reisebericht der jüngeren Leipziger kränkte Herrn von Györy zutiefst“. ARTELT beszámolójában nem történik említés arról, hogy mit kifogásoltak a budapesti kongresszuson a lipcei orvostanhallgatók, de választ ad erre a kérdésre a kongresszuson résztvett neves amerikai orvostörténésznek Fielding H. GARRISON-nak a megjegyzése. Fielding H. GARRISON a budapesti orvostörténeti kongresszuson való részvétel miatt utazott az Egyesült Államokból Európába és erről az útról részletesen be is számolt (*A Medical Tour in Europe*. megjelent a *Contributions to the History of Medicine from the Bulletin of the New York Academy of Medicine*. 1925—1935. Hafner Publ. Inc. New York—London 1966. 647. p.) kiemelve ennek az igen fontos, sokrétű orvostörténeti kongresszusnak nagy fontosságát és kitűnően megrendezett voltát. A 664 oldalon tett megjegyzésből kitűnik, hogy a lipcei orvostanhallgatók azzal indokolták a budapesti egyetem orvostan hallgatóinak kollégiumából a késő éjjeli órákig történt kimaradásukat és vendéglőkben való vidám tartózkodásukat, hogy „elhelyezésük nem volt megfelelő és rovarmentes”, amit egyébként GARRISON nagyon is kételkedő komikus jelzővel fogadott. —

W. ARTELT professzor további visszatekintése a német orvostörténeti társaság negyedszázados történetét ismerteti lényegében magyar vonatkozások nélkül. B. STICKER munkája a német természettudomány történeti társaság felfogásában és szemléletében bekövetkezett változásokat tükrözi történeti menetében vissza rámutatva az analitikus és szintetikus irányzatoknak szinte egymást váltó vezető szerepére és az általa képviselt hamburgi tudománytörténeti iskola felfogását vallva a természet — és általában a tudományok — történetében a szakdiszciplína hangsúlyozása helyett az általánosabb, társadalmilag megszabott és kialakított tudománytörténet fontosságát emeli ki.

BUGYI BALÁZS

A régi Anglia hétköznapjai. Válogatás a „The Spectator” című egykorú folyóirat anyagából. (Válogatta, az előszót és jegyzeteket írta, a fordítást ellenőrizte HANKISS Elemér. Fordította MEZEI Iván.) Budapest, 1968, Gondolat, 199,2 l. 7 t. (Európai antológia. Angol reneszánsz és polgári forradalom.)

Valódi oroszán játszik-e a legújabb olasz operában, vagy csak egy oroszlán-bőrbe bújtatott szinész? — Ilyen és ehhez hasonló kérdések szerepelnek tucatjával a *Spectator* című folyóiratban, és majdnem szinte tucatnyi más társában a XVIII. századi Anglia első évtizedeiben, erről s hasonlókról hallanak a világ gazdaságának meghódítására kész angol kis- és nagypolgárok az ő korszerű fórumaikon, a nagyváros kávé-, tea- és csokoládé-házaiban. Az izgató pletykakérdések persze ennek a lázasan tanuló, fejlődő osztálynak lehetőségeit nyújtanak arra, amit birtokos- és hivatali nemes elődjek (a francia noblesse de cour és noblesse de robe) még nem engedhettek meg maguknak az ő korai újságjaikban — arra, hogy köznapi események tisztán kíváncsiságtól terelt megvitatásán túl eljussanak a társadalmi, jogi, morális kérdések megvitatásáig, a világró alkotott addigi kép teljes árajzolásáig. Mert végső soron azért maradnak örökre nevezetesek az angol sajtó korai folyóiratai, a *Review*, a *Tatler*, a *Spectator*, a *Guardian* s mások, mert rajtuk keresztül ment végbe, vagy legalábbis kezdődött a felvilágosodás nagy eszmei áthangolása, a középkori ember világképének végső felszámolása. Úgy vélik a *Spectator* szerkesztői és szerzői — mondja mintaszerűen rövid és mintaszerűen alapos bevezetésében HANKISS Elemér — nem gyökeres társadalmi, politikai, gazdasági változásra van már —szükség Angliában, hanem az új kereteknek megfelelő magatartásformák, eszmények kialakítására, az emberi együttélés új szabályainak kidolgozására és tudatosítására. Tucatjával írják cikkeiket a barátság, az önismeret, az önuralom, a házastársi hűség, a békétűrés, az emberi méltóság érényeiről. S mindezt csevegvé, szellemesen, már DICKENS hangját sejtető humorral.

A *Tatler* és a *Spectator* nélkül, STEELE és ADDISON lelkes és szellemes esszéi nélkül a modern sajtó a maga sokoldalú, az egész életet olvasója elé szinkronizáló, állandóan eleven, állandóan új kérdéseket megoldó s még újabbakat felvevő módszerével — sohasem alakulhatott volna ki. Az átmenetek az „essay-journal”, majd az irodalmi folyóirat és végül a modern politikai újság között nyomról-nyomra követhetők. A könyvtörténész ezért hálás, hogy az egyiknek a sok hasonló lap közül

egész tartalmát, sokféle színét szemelvényesen magyarul is megismerheti. És hogy a szakavatott kiadó a háttérrel, a nyüzsgő-bongó Anglia életével, de amellett lényeges vonásokban az egykorú sajtó és kiadás legfőbb jellemzőivel is megismertetett.

A kiállításában is vonzó, szépen nyomott és lebilincselően illusztrált, szépen kikovácsolt, az ódon-ságot kissé sejtető, de inkább (hiszen az eredeti is ilyen volt) a modern mozgást szemléltetően fordított könyv nemcsak könyvkiadásunkat, de közönségünket is dicséri. Hol számíthatott húsz évvel ezelőtt egy ilyen munka 1800 olvasóra (pláne vásárlóra)?

Csak néhány kisebb részlet-észrevételre jogosít a kis kiadvány. A bevezetésben hálások lehettünk volna — irodalom- és könyvtörténések egyaránt —, ha kissé többet mond a tudós közzetevő magáról az esszé-műfajról. Hogyan viszonyul ADDISON a múltból MONTAIGNEhez, a jövőből MACAULAYhoz, sőt, esetleg az angolszász

nyelvkörön kívüli modern újságstílus és értekező-próza fejlődéséhez?

Tudtunkkal a *Journal des Sçavans* első angol követője nem a *Mercurius Librarius*, hanem a *Philosophical Transactions*. A *Journal des Sçavans* is elsősorban természettudományos folyóirat volt! És az *Oxford Gazette* ill. *London Gazette* nem volt az egyetlen újság az utolsó Stuartok kormányzata elején sem.

Végül: nem ártott volna megmondani valahol, hogy miért van kétféle jegyzet-szöveg. A lapalji jegyzetek az eredeti *Spectator*-ból valók-e (nem valószínű), vagy abból a kiadásból, amely a fordítás alapjául szolgált? A könyv végén nyilvánvalóan a közreadó jegyzeteit találjuk. Kétségtelen, hogy ez utóbbiak precízebbek, rövidek, amellett mindig érdekesek is, nem csak tudásunkat, de az olvasmányélményt is gazdagítják.

D. B.

BIBLIOGRÁFIÁK

Az antifasiszta ellenállási és partizánharcok válogatott irodalmának bibliográfiája. Összeállította és szerkesztette a Magyar Partizán Szövetség bibliográfiai munkaközössége: HARSÁNYI János, TISZAY Andor, VÁGÓ Ernő. Budapest 1968, Tankönyvkiadó Vállalat. 53 l.

Történések és pedagógusok, irodalom- és sajtótörténések, s általában minden, a történelem és politika iránt érdeklődő ember számára hézagpótló forráskiadványt jelent ez az 1968. tavaszán megjelent bibliográfia. Most, huszonhárom esztendővel a felszabadulás után, először van a kezünkben olyan munka, amely az antifasiszta mozgalmakkal foglalkozó magyar nyelvű irodalmat — tudományos, ismeretterjesztő és szépirodalom — nemcsak felsorolja, hanem a tárgy kitűnő ismeretéről tanúszkodó tömör annotációkkal is ellátva, világosan áttekinthető csoportosításban tárja az olvasó elé.

Bibliográfiai munkák kiadása nem hálás munka, ezért kétszeres a Tankönyvkiadó Vállalat érdeme, hogy vállalta a kiadást, s méghozzá elég szép, 800-as példányszámban.

A kis könyv bevezető és módszertani útmutatója tömören összefoglalja a kiadvány célját: dokumentálni kívánják, hogy a fasiszmus által leigázott népek nemzetközi antifasiszta küzdelméből a magyarok is kivették a részüket. „Történelmünk e kevésbé ismert időszakának tanulmányo-

zásához, megismertetéséhez és oktatásához kíván segítséget nyújtani bibliográfiánk” — írják. Válogatott bibliográfiáról van szó, a szerkesztők nem törekedtek teljességre, de arra igen, hogy bevegjük a lényeges műveket.

A bibliográfiát négy csoportra osztották:

- I. Bibliográfiák, kronológiák, adat- és életrajzi gyűjtemények, lexikonok;
- II. Forráskiadványok, emlékiratok, forrásértékű visszaemlékezések;
- III. Összefoglaló művek és monográfiák;
- IV. Regények, elbeszélések, regényes leírások, krónikák, riportkönyvek és színművek.

Világos a főcsoportokon belüli csoportosítás is, mindegyiknél ismétlődik a következő tematika: 1. Antifasiszta ellenállási és partizánharcok Európa országaiban; 2. Antifasiszta ellenállási és partizánharcok Magyarországon; 3. Magyarok a külföldi ellenállási és partizánmozgalmakban — azaz nem leszűkítve tárgyalja anyagát, hanem beleillesztve Európa általános antifasiszta harcába, abból kiindulva részletezi a vonatkozó hazai irodalmat, hogy azután ehhez logikusan kapcsolódva térjen át a kérdés másik, lényegbevágó részére, azaz arra, hogy bár hazánkban az ismert szorító-gátló tényezők következtében igen korlátozott volt e harc lehetősége, a magyar antifasiszták, a magyar baloldali emigráció legjobbjai ott harcoltak a fasiszma ellen,

bárhová vetette őket sorsuk. Ott voltak a Szovjetunióban — s itt kiemeljük egy magyar szerző írását: HÁY Gyula: *Partizánok tükre*, VAS Zoltán: *Halhatatlan ifjúság*, DÉKÁN István: *Hazatérés* — résztvettek a román, cseh, lengyel, jugoszláv, belga antifasiszták ellenállási mozgalmában. Tudjuk, hogy csak a francia Résistance-ban mintegy háromezer magyar fogott fegyvert Párizs barrikádjain 1944 augusztusában; ezt is tükrözi a bibliográfia. Itt szerepel például KOMJÁT Irén dokumentumerejű visszaemlékezése, *Az idők sodrában* címmel, vagy MURÁNYI-KOVÁCS Endre regénye, a *Hét álnév*, melyről azonban tudjuk, hogy jóval több regénynél, a franciaországi magyar ellenállók minden napjait, áldozatos harcukat írta, énekelte meg a szerző ebben a nagyon szép írásban, az élmény erejével.

A hazai rész is igen tartalmas, s magukon a bibliográfiai adatokon és a sikerült annotációkon kívül jól segíti az eligazodást a világos tárgymutató. Megtaláljuk a Budai Önkéntes Ezred, dr. Stollár Béla ellenállócsoportja, a Szent-Györgyi-féle ellenállási csoport, a Várnai-féle ellenállási csoport, a kőbányai, az újpesti partizán-csoport irodalmát.

Ami pedig az európai népek általános ellenállási harcát illeti, képet nyerünk az egészről, s az egészen belül az általában még kevésbé ismertekről: a belga, holland, norvég ellenállók harcairól. Sokat hallotunk a varsói gettó hősi-tragikus felkeléséről, itt megtaláljuk irodalmát is, mely már kevésbé ismert (MARK, B.: *A varsói felkelés*. Kolozsvár 1946; a kitűnő ANDRZEJEVSKI *Nagyhét Varsóban* című könyvét, melyet a Kossuth adott ki 1966-ban, valamint a német HERMLIN, Stephan *Együtt a pokolban* című elbeszéléskötetét 1951-ből).

A tételeket sorszámozták a szerkesztők — összesen 229 szerepel — igen gazdag, tömör anyagot zár magába. A sorszámozás, kiegészítve a pontos és részletes név- és tárgymutatóval, mégjobban elősegíti a tájékozódást.

Ez a rég hiányolt és várt, és nagyon jól összeválogatott bibliográfia újabb hiányokra irányítja rá figyelmünket s újabb feladatokra ösztönöz. Jó volna folytatni, elmélyíteni a megkezdett munkát a magyar ellenállási mozgalom sajtójának bibliográfiai feldolgozásával. A magyar illegális- és ellenállási mozgalom a legnehezebb időszakokban is újabb és újabb lapokat teremtett itthon és az emigrációban egyaránt. Többnek közülük csak címét ismerjük — így például az *Igazmondó*, melyről HAVAS Endre ír, külföldön jelent meg; a hazaiak közül ismerjük jól a *Béke és Szabadságot*, a *Harcoló Bányászt* s még egynéhányat,

de vajon hányan ismerik — könyvtárosok, történészek? — az *Eb ura fakó* című lapot, vagy az *Ellenállást*, mely sokszorosított formában még az ostrom idején is megjelent s hetenként kétszer, a legnagyobb veszélyek között terjesztve, izgatott, lázított, mozgósított az országunkat tönkretévő náci fasiszta megszállók elleni harcra? A magyar ellenállási mozgalom két bátor és leleményes értelmiségi részvevője szerkesztette, BOLDIZSÁR Iván, aki Tyukodi Péter néven s a dal szellemében írta kitűnő cikkeit, majd az ő lefogása után Csirizes János álnéven CZIMER József — a Vígszínház dramaturgja, Viktor HUGO és Tennessee WILLIAMS műveinek fordítója, az 1943-as *Aisopos meséi* szerzője. Ezeket a lapokat is ideje volna már feltérképezni, sőt, továbbmenve: elkészíteni analitikus bibliográfiájukat.

A Magyar Partizán Szövetség kitűnő kiadványa megerősít bennünket abban a meggyőződésünkben, hogy a jó bibliográfiaiak nélkülözhetetlenek a tudományos munkában s a történelem, a politika, a való élet szövevényeiben való tájékozódásban.

mgj

A magyarországi dalmozgalom 100 éve 1863—1963. [Bibliográfia.] Összeállította, szerkesztette, a bevezetőt írta NAGY Dezső. Bp., Népművelési Intézet kiad. 1—9. füzet. [Sokszorosított.] 1965. [4.], XXVIII, 659, [1] p.

Az utóbbi tiz-tizenöt esztendő alatt gyors ütemben gazdagodott és mind inkább differenciálódó hazai bibliográfiai irodalomban is figyelmet érdemel NAGY Dezsőnek egy általa irányított szélesebb munkaközösség anyaggyűjtésére alapozott vállalkozása. A cinggyűjtemény kerekén 6000 tételt, együttesen több mint 10 000 forrásadatot tartalmaz a magyar kórusművészet száz éves útjáról. Szilárd támaszt, jó indítást nyújt azoknak, akik a dalmozgalom múltjának egy-egy periódusát, részletét kívánják megismerni, feldolgozni, egyszerűsre mind a már tömegmozgalom formájában jelentkező helytörténeti kutatáshoz is jelentős segítséget, sok-sok támpontot biztosít. A rendkívül széleskörű adatgyűjtés eredményét a kultúrhistoria egyéb területeivel foglalkozók sem mellőzhetik, kétségtelesen ők is meríthetnek meglepő adatokat a felhasznált források jegyzékéből, amely önmagában hét oldalra terjed.

Külön kell szólnunk a szerkesztő *Bevezetéséről*, amelyben igen jól hasznosította a hatalmas nyersanyag felett szerzett áttekintését: rövid, de tartalmas, tényszerű

és olvasmányos áttekintést kapunk tőle a dalos-mozgalom százados fejlődéséről a polgári-egyházi befolyás alatt létrejött és működő kórusoktól a munkás-dalegyleteken át a felszabadulás után országossá váló és magas színvonalra emelkedő kórusművészetig.

Ez érdemek elismerése mellett szólnunk kell az összeállítás egy lényeges fogyatékoságáról: a mintegy 6000 címet felölelő törzsanyag betűrendes felsorolásával semmiképp sem érthetünk egyet. A bibliográfiai szakirodalomban már sok szó esett arról, hogy ilyen terjedelmű speciális könyvészeti gyűjtemény alfabetikus elrendezése szinte a kutatók egyetlen típusát sem szolgálja, ezt a kritikai megállapítást a szoban forgó munka is igazolja.

Végző soron ezt a hiányt ellensúlyozzák az utolsó kötetbe foglalt mutatók, amelyek sokoldalúan feltárják a betűrendes rész tételekkel jelölt címeinek tartalmát. Nem kétséges, hogy az a komoly kutató, aki egy-egy kisebb közösségre, helysége, városra, kerületre, üzemre, egy meghatározott periódusra vonatkozó adatokat keres, nem sajnálja majd a fáradságot, hogy a tételek számok nyomán összegyűjtse az őt érdeklő adatokat, amelyek a betűrendes részben vannak szétszórva. Am akár a kronológiai, akár a topográfiai megoldás előnyösebb lett volna —, általa a függelék számtengereinek egyik csoportja összehusogorodik, a kutatók egyik, vagy másik gyakori típusa is mentesül a hosszadalmas böngészés nagy részétől.

Egészében véve azonban mégis csaknem osztatlan elismeréssel kell méltatnunk NAGY Dezső és társai munkáját. Nemcsak a mának, de a holnapnak is dolgozott, amely a részletkérdések felé bizonyára növekvő érdeklődéssel fog fordulni. Sajnálatos, hogy a nagyszabású gyűjtemény, amely könyvtárusi forgalomba nem került, tudomásunk szerint mindmáig egyes nagyobb könyvtárainkba sem jutott el.

REMETE LÁSZLÓ

Bibliografia przekładów z literatury węgierskiej w Polsce. Cz. 2. 1918—1960. Redaktor naukowy Jan REYCHMAN, konsultant István CSAPLÁROS. Warszawa, 1967. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. 151 l. (Prace Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Warszawskiego. 3. Z prac Katedry Filologii Węgierskiej.) Soksz.

A Varsói Egyetem Magyar Filológiai Tanszéke felismerte annak fontosságát, mennyire szükséges a magyar és lengyel irodalomtörténészek, könyvtárosok, kiadók

és más irodalommal foglalkozó emberek számára összeállítani a magyar irodalom lengyel fordításainak bibliográfiáját. Csak ennek alapján lehet felmérni az elért eredményeket, s lehet meglátni a hiányosságokat, miket lehetne, sőt kellene még lefordítani, hogy a lengyel olvasók hű képet kapjanak a régebbi s a modern magyar irodalomról.

Az elmúlt évben készült el a bibliográfia második része, az 1918 és 1960 között megjelent fordítások jegyzéke. Az első rész közreadása, mely az első fordításoktól 1918-ig napvilágot látott művek címeit foglalja magába, hosszabb kutatásokat igényel, ezért később jelenik meg.

A bibliográfia felsorolja nemcsak az önálló műveket és antológiákat, hanem a sajtóban megjelent kisebb fordításokat is. Feldolgozásánál felhasználták a *Przełąd Bibliograficzny, Urzędowy Wykaz Druków, Przewodnik Bibliograficzny, Polska Bibliografia Literacka, Bibliografia Zawartosci Czasopism* és DEMETER T.: *Magyar szépirodalom idegen nyelven, c. bibliográfiák* adatait, valamint a tanszék saját kutatásait.

Először az antológiák címeit közlik, ezután következnek 267 magyar író műveinek felsorolása a szerzők nevének betűrendjében. Ezen belül műveiket a magyar eredeti címek szerinti betűrendben közlik, s ha ugyanaz a mű többször jelent meg, akkor a fordítások iróndendi sorrendben sorakoznak. Csupán néhány vers és novella eredeti címe kétes.

ÁCS Kató az első és ZRINYI Miklós az utolsó tétel, közben ACZÉL Tamástól ZILAHY Lajosig igen különböző korokban élt, különböző világnézetű és fajsúlyú írótól találunk fordításokat. Ez érthető is, hiszen egy nemzet irodalmának lefordítása soha sem történik előre meghatározott, részletes terv szerint. Sokszor egy divatos külföldi bestsellert hamarabb lefordítanak, mint azt a művet, melyet a másik nép maradandónak érez. Például a *Bánk bánból* csupán részleteket fordítottak le lengyelre, míg BÚS-FEKETE László és FÖLDES Jolán regényei hamar megjelentek, KRÚDYTÓL csak két elbeszélést találunk, KÖRMENDI Ferenctől azonban öt regényt és egy elbeszélésgyűjteményt.

A legtöbbször kiadott könyv ebben a korszakban MOLNÁR Ferenc: *Pál-utcai fiúka*, hét kiadáson kívül még dramatizálva is megjelent. A legtöbbször közölt versek: PETŐFI: *Egy gondolat bánt engemet* tizennyolcszor, *Az erdélyi hadsereg* tizenötösör, *Föltámadott a tenger* tizenhatször, *Nemzeti dal* tizenkatször, ADY: *A halál rokona* kilencszer, JÓZSEF Attila: *Megfáradt ember* hétször, a *Mama* ötször jelent meg.

Feltűnő, hogy milyen kevés a színműfordítás.

A *Panteon* című antológia 1921-ben 111 oldalon a terjedelemhez mérten elég teljes képét adta a magyar irodalomnak JANUS PANNONIUS és ILOSVAI SELYMES Pétertől kezdve REVICZKY Gyuláig és SZALAY Fruzsinaig. Sok kevésbé ismert lengyel tárgyú magyar vers fordítását is közölte.

A két világháború között könyveink közül inkább csak a könnyebb fajsúlyú, szórakoztató művek találtak kiadóra Lengyelországban. Csupán a felszabadulás után kezdtek részben pótolni amúlt mulasztásait, s lefordítani PETŐFI, MIKSZÁTH és más magyar klasszikusok harcosabb és forradalmibb szellemű írásait is. Természetesen a mai magyar irodalom szintén egyre nagyobb helyet kap a lengyel sajtóban és könyvkiadásban.

A bibliográfiában olyan nevek is olvashatók, melyeket az újabb lexikonokban már meg sem találunk. Pedig CSENGEY Gusztáv: *A fogoly lengyel* című verse, mely Kościuszkóról szól, háromszor is megjelent.

Igy mégjobban feltűnik, hogy több neves írónk művét eddig még nem fordították le lengyelre. A régebbiek közül csupán AMBRUS Zoltánt és KEMÉNY Zsigmondot említjük meg, a két világháború között is publikált írók közül pedig KODOLÁNYIT, NÉMETH Lászlót, PASSUTHOT és TERSÁNSZKYT. 1960 óta talán már az ő műveikről is készült fordítás. Ezért nem említjük meg azokat a legújabb írónkat, akiknek nevét hiába kerestük a bibliográfiában. A két ország irodalma közötti egyre élőbb és élénkebb kapcsolat következtében majd sorra kerülnek ők is.

Csupán néhány apró elírás található az igen gondos kiadványban, melyek az esetleges újabb kiadásban könnyen elkerülhetők. Grandpierre Kolozsvári Emil, helyesen KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil; Pannonius Janus, helyesen JANUS PANNONIUS; Szithyai Zoltán helyesen SZITNYAI; Terecsényi György = TERESCSÉNYI; JÓZSEF

Attila: György című verse helyesen *Gyöngy*; PETŐFI: Sohasem az volt szerelmes helyesen Sohasem volt az szerelmes; SEBŐK Éva: E csöndes éj mit ben lehetne tenni? helyesen *E csöndes éjben mit lehetne tenni!* SZABÓ Lőrinc: Laci óriás lesz, helyesen *Lóci óriás lesz*; TATÁR Imre: A hiralal születése, helyesen *A hivatal születése*, stb.

Nagy érdeklődéssel várjuk a bibliográfia első részének, majd pedig a folytatásának, az 1960-as éveknek megjelenését. Reméljük ezután sikerül nyomdában és jobb papíron előállítva megjelentetni, hiszen egy ilyen bibliográfia nem napi aktualitást elégít ki, hanem esztendőkönn át szükség van rá.

IZSÉPY EDIT

Artistik. Auswahl-Bibliographie. Összeáll.: Jan BRABEC—Markschiess-VAN TRIX. Berlin 1968. Deutsche Staatsbibliothek. 147 l.

A kiadvány célja, mint az előszóból kitetszik, az, hogy a szakemberek és kívülálló érdeklődők számára gyors tájékoztatást nyújtson az artistaság irodalmában. A fejezetek külön tárgyalják a szépirodalmat (nem egészen érthető módon ettől is függetlenül a drámairodalmat) és külön a szakirodalmi részt. Ez utóbbi varietécirkusz, állatidomítás, műlovaglás és bűvészet fejezeteket különböztet meg. Önálló fejezetet kaptak a folyóiratok, sőt, a mágiával foglalkozókat még ebből is kiemelték az összeállítók.

Az előszó céloz arra, hogy a munka természeténél fogva elmaradt a lelőhely megjelölése. Kár, hogy azt sem tünteti fel a kiadvány pontosan, hogy a felsorolt művek mely korszakot ölelik fel. A kilátásba helyezett kiegészítő kötet s az a rendszeres kutatómunka, amelyre a mű összeállítói hivatkoznak, minden bizonyossal pótolni fogja ezeket az apró hiányokat is.

BERCZELI KÁROLYNÉ

Helyesbítés

A Magyar Könyvszemle 1967. évi 3. számának 234. lapján Tóth András „Tervek az Egyetemi Könyvtár fejlesztésére (1906—1914)” c. tanulmányában a közölt táblázat téves adatokkal látott napvilágot. A lap 1968. évi 3. száma 298. lapján „Hibaigazítás” cím alatt érthetően szöveg jelent meg.

Szerző az alábbiakban közli a helyes adatokat tartalmazó táblázatot:

	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914
I. Beiratkozott olvasók	3 039	2 829	2 896	3 126	2 847	3 646	3 289	3 862	2 547
II. Olvasók száma az olvasóte- remben	52 987	60 625	81 651	86 524	78 857	81 266	75 253	92 263	69 656
Olvasók száma a folyóirat- olvasóban és a tanári olva- sóban	3 896	4 207	3 527	3 814	3 455	3 561	3 433	4 556	4 283
Kölesznzők száma	2 665	3 049	3 814	6 485	8 638	9 037	8 391	8 342	6 393
Használók száma	59 548	67 881	88 992	96 823	90 950	93 864	87 077	105 161	80 332
III. Olvasott művek száma az ol- vasóteremben	57 946	65 387	91 218	97 357	89 602	94 299	85 165	100 026	76 453
Olvasott művek száma a folyóiratolvasóban és a tanári olvasóban	5 413	6 253	6 560	7 576	7 167	7 905	7 516	9 580	9 631
Kölesznzőt művek száma	6 555	6 175	8 099	15 024	19 538	21 680	20 508	19 429	14 319
Használt kötetek száma	69 914	77 815	105 877	119 957	116 307	123 884	113 189	129 035	100 403

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Merkly László

A kézirat nyomdába érkezett: 1968. XI. 14. — Példányszám: 1300

Terjedelem: 8,4 (A/5) iv + 0,16 (A/5) iv behúzás

66.66631 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Sándor Pál</i> : Visegrádi utca 15 — Das Haus der Partei seit 1918	1
<i>Terbe Lajos</i> : Magyar forradalmi könyvkiadás Szovjet-Oroszországban — Венгерское революционное книгоиздательство в Советской России	10
<i>Schönwald Pál</i> : Az Országos Propaganda Bizottság tevékenysége és kiadványai az 1918-as polgári forradalom alatt — La Commission de Propagande de la Révolution bourgeoise en 1918 et ses imprimés	20
<i>Tiszay Andor</i> : Különszámok és röpiratok a Szovjetunióról a két világháború között	29
<i>Szij Rezső</i> : A Táltos könyvkiadóról	37
<i>M. Pásztor József</i> : Az Eszme („Szociális kultúrlap” 1919-ben)	42
<i>H. Kohut Mária</i> : Az Arany Trombitának (1869), Táncsics lapjának kauciója	48

KÖZLEMÉNYEK

<i>Markovits Györgyi</i> : Fiatal magyar írók lapja, a „Keresztmetszet”	53
<i>Indali György</i> : Két szakszervezeti könyvtár a Horthy-korszak elején	57
<i>Turányi Kornél</i> : Az első természettudományos ismeretterjesztő folyóirat Magyarországon	62

FIGYELŐ

<i>Domanovszky Ákos</i> : A „Shared cataloging program”	64
<i>Gombocz István</i> : Az IFLA 1968. évi konferenciája	70
<i>T. A.</i> : Útcát neveztek el a fővárosban Dienes Lászlóról	75
<i>Keresztury Dezső</i> : A magyarországi korvinák kiállítása a Nemzeti Múzeumban ...	76
<i>Kóhalmi Béla</i> : Remete László tanulmánya: Szabó Ervin szocialista könyvgyűjteménye a Fővárosi Könyvtárban	79
Megjelenés előtt áll „A régi magyarországi nyomtatványok” első kötete (1473—1600)	80
<i>Salyámosy Miklós</i> : Az Universal-Bibliothek 100. évfordulója	81
<i>V. K.</i> : Kiállítás a Könyvklubban	82
<i>V. K.</i> : Francia könyvkiállítás	82
<i>Mgy</i> : A Magyar Tanácsköztársaság sajtójának repertóriumá	83
<i>Adorján Imréné</i> : Könyvkiállítás Kecskeméten	84
<i>Munkácsi Piroska</i> : Makky György ex-libris kiállítása	85
<i>H. Lakatos Éva</i> : Fél évszázada	36

SZEMLE

Ötven év (Ism. <i>Remete László</i>)	86
Beels—Peskens: Heraldiek in het ex-libris (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	87
Standa, J.: Exlibrisy (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	88
Trzinadlowski, J.: Institut national Ossolinski 1817—1967 (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	88
Volum festiv ocasia centenarului Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România (Ism. <i>Tóth András</i>)	89
Buch und Schrift von der Frühzeit bis zur Gegenwart (Ism. <i>Tóth András</i>)	90
Artelt, W.: Wege und Ziele (Ism. <i>Bugyi Balázs</i>)	90
A régi Anglia hétköznapijai (Ism. <i>D. B.</i>)	91

BIBLIOGRÁFIÁK

Az antifasiszta ellenállási és partizánharcok válogatott irodalmának bibliográfiája (Ism. <i>mgy</i>)	92
A magyarországi dalosmozgalom 100 éve 1863—1963 (Ism. <i>Remete László</i>)	93
Bibliographia przekładów z literatury węgierskiej w Polsce (Ism. <i>Izsépy Edit</i>)	94
Artistik. Auswahl-Bibliographie (Ism. <i>Berczeli Károlyné</i>)	95

TABLE DES MATIÈRES

<i>P. Sándor</i> : 15, rue Visegrádi. (La maison du Parti Communiste Hongrois à partir de 1918) — Avec résumé en allemand	1
<i>L. Terbe</i> : L'édition hongroise révolutionnaire en Russie Soviétique (1917—1920) — Avec résumé en russe	10
<i>P. Schönwald</i> : L'activité de la Commission Nationale de Propagande pendant la révolution bourgeoise de l'an 1918. — Avec résumé en français	20
<i>A. Tiszay</i> : Numéros spéciaux des journaux sur l'Union Soviétique entre les deux guerres mondiales	29
<i>R. Szijj</i> : La maison d'édition Táltos	37
<i>J. M. Pásztor</i> : La revue «Eszme» (Idée) (1919)	42
<i>M. H. Kohut</i> : La caution du journal «Arany Trombita» (Trompette Dorée) rédigé par Mihály Táncsics (1869)	48

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Gy. Markovits</i> : La revue des jeunes écrivains hongrois: «Keresztmetszet»	53
<i>Gy. Indali</i> : Deux bibliothèques syndicales au début du régime Horthy	57
<i>K. Turányi</i> : La première revue de vulgarisation scientifique en Hongrie	62

CHRONIQUE

<i>Á. Domanovszky</i> : «Shared cataloging program»	64
<i>I. Gombocz</i> : Conference de la FIAB 1968	70
<i>A. T.</i> : La rue Dienes László à Budapest	75
<i>D. Keresztury</i> : L'exposition des manuscrits Corviniens conservés en Hongrie	76
<i>B. Kóhalmi</i> : L'essai de László Remete intitulé «La collection des livres socialistes d'Ervin Szabó dans la Bibliothèque Municipale»	79
A paraître: le premier volume de la nouvelle bibliographie des anciens imprimés hongrois	80
<i>M. Salyómosy</i> : Les cent ans de Reclam's Universal Bibliothek	81
<i>K. V.</i> : Exposition dans le cercle des livres	82
<i>K. V.</i> : Exposition des livres français	82
<i>Mgy</i> : Le répertoire de la presse de la République Hongroise des Conseils	83
<i>I. Adorján</i> : Exposition de livres à Kecskemét	84
<i>P. Munkácsi</i> : Exposition des ex-libris de György Makky	85

COMPTES RENDUS CRITIQUES

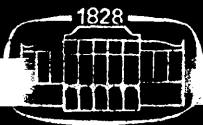
Ötven év (<i>L. Remete</i>)	86
Beels—Peskens: Heraldiek in het ex-libris (<i>F. Galambos</i>)	87
Standa, J.: Exlibrisy (<i>F. Galambos</i>)	88
Trzinadlowski: Institut national Ossolinski 1817—1867 (<i>K. Kindlovits</i>)	88
Volum festiv ocașia centenarului Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România (<i>A. Tóth</i>)	89
Buch und Schrift von der Frühzeit bis zur Gegenwart (<i>A. Tóth</i>)	90
Artelt, W.: Wege und Ziele (<i>B. Bugyi</i>)	90
A régi Anglia hétköznapijai (<i>B. D.</i>)	91

BIBLIOGRAPHIES

Az antifasiszta ellenállási és partizánharcok válogatott irodalmának bibliográfiája (<i>mgy</i>)	92
A magyarországi dalosmozgalom 100 éve 1863—1963 (<i>L. Remete</i>)	93
Bibliographia przekładów z literatury węgierskiej w Polsce (<i>E. Izsépy</i>)	94
Artistik. Auswahl-Bibliographie (<i>E. Berczeli</i>)	95

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1969

2. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE 85. ÉVF. 2. SZ. 97—196. 1. BUDAPEST, 1969. ÁPR.—JÚN.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti és bibliográfiai folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, KÓKAY GYÖRGY, KÓHALMI BÉLA (főszerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY, TARNAI ANDOR

A következő számunk tartalmából:

Markovits Györgyi: Magyar tollal francia földön — *Scher Tibor*: A kumráni tekercsek művelődéstörténeti jelentősége — *Szegfü László*: Anonymus és a kománok — *Kollin Ferenc*: Prager-könyvek az antifaszizmus és a népfrent-politika szolgálatában.

Technikai szerkesztő

WINTERMANTEL ISTVÁN

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el

Szerkesztőség: Budapest VIII., Pollack Mihály tér 10. Telefon: 336—323

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető: bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál (KHI Budapest V., József-nádor tér 1.) közvetlenül vagy csekklaapon, (csekk számlaszám: egyéni 61257, közületi 61066), valamint átutalással a KHI MNB 8. egyszámlájára.

Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010, csekk számlaszám 05,915.111-46, MNB egyszámlaszám 46.

és az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185—612.

JENŐ BERLÁSZ

Über die Vorbesitzer des Ransanus-Kodex

I. Ergebnisse der Ransanus-Studien

1. Die *Epitome rerum Ungaricarum* — die kurze ungarische Geschichte von Petrus RANSANUS — fand Jahrhunderte hindurch immer erneut Aufmerksamkeit in der ungarischen und internationalen wissenschaftlichen Welt. Bereits im Laufe des 16. Jahrhunderts wurde sie in drei Ausgaben veröffentlicht. Die ersten zwei davon (die Wiener Ausgabe aus dem Jahre 1558 und die Tyrnauer Ausgabe des Jahres 1579) sind auf den Wissensdurst des jungen ungarischen Humanismus zurückzuführen und beweisen die hohe Bildung von János ZSÁMBOKI (Sambucus) und Lukács PÉCSI (Peechi).¹ Die Frankfurter Ausgabe aus dem Jahre 1600 in der Gesamtausgabe des Franzosen Jacobus BONGARSIVS zeugt von dem Interesse Europas an Pannonien.² Die barocke Geschichtswissenschaft beschäftigte sich nicht mit dem Werk RANSANUS, doch im Jahrhundert der Aufklärung, das geistig eng mit dem Humanismus verwandt war, wurde RANSANUS wieder entdeckt. Die Ausgabe von PÉCSI wurde in Ungarn kurz nacheinander zweimal (in Buda im Jahre 1746, in Nagyszombat im Jahre 1762) neuaufgelegt.³ Ebenso erschien das Werk auch in Europa erneut. Der Österreicher Johann Georg SCHWANDTNER lenkte mit einer selbständigen ungarischen Geschichtsquellen-Sammlung die Aufmerksamkeit auf Ungarn, das sich gerade von der Türkenherrschaft befreit hatte; in seiner Zusammenstellung nahm er auch das Werk RANSANUS' auf.⁴ RANSANUS wird gleichfalls in dem ersten hervorragenden internationalen Lexikon der Wissenschaftler von Jöcher erwähnt.⁵ Im letzten Viertel des Jahrhunderts jedoch schrieb der Deutsche Godofred SCHWARZ die erste wissenschaftliche Rezension zur *Epitome*.⁶

Auch die aufblühende bürgerliche Geschichtswissenschaft des 19. Jahrhunderts vernachlässigte RANSANUS nicht. Das tiefergehende Quellenstudium erforderte neue Textausgaben nach philologischen Gesichtspunkten,

¹ SZABÓ Károly—HELLEBRANT Árpád: *Régi Magyar Könyvtár*. Bd 3. Budapest. 1896—1898. S. 134. Nr 448. SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár*. Bd 2. 1885. S. 40. Nr 152. (Im folgenden RMK genannt).

² Graf APPONYI, Alexander: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*. Bd 1. München. 1903. S. 436—437. Nr 653. BARTONIEK, Emma: *Magyar történelmi forráskiadványok*. Budapest. 1929. S. 10. Nr 176.

³ BARTONIEK, a. a. O. S. 52. Nr 928.

⁴ Ebenda, S. 10. Nr 177.

⁵ JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*. Bd 3. Leipzig. 1751. S. 1939—1940. Unter dem Schlagwort: Razzano.

⁶ BARTONIEK, a. a. O. S. 52. Nr 928. SCHWARZ, Godofredus: *Recensio critica epitomes rerum Vngaricarum auctore Petro Ranzano cum triplici appendice... Lemgoviae*. 1774.

und so mußte auch *die Epitome* neuredigiert werden. Diese Aufgabe übernahm im Jahre 1885 FLÓRIÁN MÁTYÁS in seinem Handbuch, das eine Zusammenfassung der wichtigsten ungarischen Quellen bringt.⁷ Fachleute unseres Jahrhunderts setzten seine Arbeit fort. Im Jahre 1931 veröffentlichte László JUHÁSZ in einer mustergültigen Ausgabe ein der *Epitome* vorangesetztes Schriftstück, die Oratio des Verfassers an den König MATTHIAS.⁸ Zur gleichen Zeit (im Jahre 1932) wurde das Gesamtwerk auf der Universität Debrecen in einer Dissertation inhaltlich und quellengeschichtlich überprüft.⁹ Als letztes gab Tibor KARDOS (im Jahre 1947) in einer italienisch-sprachigen Studie eine Zusammenfassung der bisherigen Forschungsergebnisse zum *Ransanus-Kodex*, wobei er auch seine eigenen Anschauungen über das Werk veröffentlicht.¹⁰

2. Mit der Handschrift *der Epitome* selbst beschäftigte sich die Wissenschaft erst seit den siebziger und achtziger Jahren des letzten Jahrhunderts. Bis zu diesem Zeitpunkt bot sich zu einer näheren Analyse fast keine Gelegenheit, da der Kodex, der 1838 in den Besitz der Nationalbibliothek Széchényi kam, für die Forscher nicht zugänglich war. Die Benutzung in der Bibliothek wurde erst nach 1860 möglich, nachdem Gábor MÁTRAY die Handschriften der Nationalbibliothek Széchényi katalogisiert hatte.¹¹ Die erste Überprüfung übernahm wahrscheinlich János CSONTOSI, der damalige Sachverständige für Kodikologie und er war es auch, der die erste diesbezügliche Publikation herausgab.¹² Die Veröffentlichung erschien — soweit bekannt — im Jahre 1882, anlässlich der Buchausstellung des Ungarischen Kunstgewerblichen Museums. In dem Ausstellungsführer ist auf Seite 39., Numero 120. die Beschreibung des *Ransanus-Kodex* und die Erläuterung der Originalschrift zu finden.¹³ So bekamen die Wissenschaftler von Ungarn und gleichzeitig die gesamte gebildete Öffentlichkeit die ersten Informationen über unseren Kodex. Dabei stellte sich auch heraus, daß dieser Corvin-Kodex erst nach dem Tode König MATTHIAS geschrieben wurde und tatsächlich niemals in die große Königliche Bibliothek kam — d. h. nur aus dem Grunde ist er als Corvin-Kodex zu betrachten, da er für König MATTHIAS geschrieben und ihm gewidmet wurde. In der gleichen Rezension wird aufgrund einführender Textteile und Miniaturen der Handschrift geklärt, auf welche Weise der Kodex in den Besitz des Erzbischofs von Esztergom, Tamás BAKÓCZ kam. Weiterhin wird hier erstmalig erwähnt, daß die wertvolle Handschrift mit der Sammlung von Miklós JANKOVICH in den Besitz der Nationalbibliothek Széchényi kam, daß sie zwei Jahrhunderte früher, im Jahre 1611, dem Palatin György THURZÓ

⁷ *Historiae Hungaricae Fontes Domestici*. Recensuit: M. FLORIANUS. (Recte Florianus Mátyás.) Bd 4. *Chronica minora*. Budapest. 1885. S. 116—190; 287—289.

⁸ RANSANUS, Petrus: *Oratio ad Mathiam, Hungarorum regem*. Edidit: Ladislaus JUHÁSZ. Budapest. 1931. *Monumenta Latina litteraturam Hungaricam illustrantia*. Bd 4. Teil 1. Fasc. 1.

⁹ CSIHAI Antal: *Petri Ransani Epitome rerum Ungaricarum*. Hajdúböszörmény. 1932.

¹⁰ KARDOS, Tiberio: *Pietro Ransano in Ungheria*. Roma. 1947. *Bibliotheca dell'Accademia d'Ungheria in Roma*. Nuova serie 10.

¹¹ MÁTRAY Gábor: *A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai*. Pest. 1868. S. 82.

¹² ZOLNAI Klára: *Bibliographia bibliothecae regis Mathiae Corvini*. Mátyás király könyvtárának irodalma. Budapest. 1942. S. 70; 76.

¹³ *Kalauz az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállításához*. Budapest. 1882. (In der Literatur wird auch ein Ausstellungsführer zur Geschichte und Literaturgeschichte aus dem Jahre 1877 erwähnt, diesen konnte ich jedoch nicht auffindig machen.)

gehörte, und daß Sambucus sich im Jahre 1558 bei seiner Ausgabe der *Epitome* auf diese Vorlage stützte. Einige Jahre später (1888) beschäftigte sich CSONTOSI in einer ikonographischen Studie noch einmal mit dem *Ransanus-Kodex* und bekräftigte darin in genauerer Formulierung erneut seine früheren Behauptungen.¹⁴

Danach wurden über den *Ransanus-Kodex* in der wissenschaftlichen Forschung keine neueren Feststellungen getroffen. Die um die Jahrhundertwende geschriebenen großen geschichtlichen Biographien — die BEATRIX-, BAKÓCZ- und János CORVIN-Biographie — erwähnen ohne Ausnahme RANSANUS und sein Werk,¹⁵ können aber keine neuen Fakten hinzufügen. Dasselbe gilt für die zwischen den beiden Weltkriegen erschienene Corvinen-Literatur. Eine der Festaussgaben, die die Geschichte der Bibliothek des Königs MATTHIAS vor aller Welt bekannt machten, erwähnt nicht einmal den *Ransanus-Kodex*,¹⁶ eine andere registriert einfach die von CSONTOSI vor fünfzig Jahren getroffenen Feststellungen.¹⁷ Auch die ungarischen Kunsthistoriker, die in dieser Zeit die Corvinen nach modernen Gesichtspunkten überprüften, konnten die Ausführungen über den *Ransanus-Kodex* nicht erweitern. Im Jahre 1928 brachte, im Gegenteil, die hervorragende ungarische Kunsthistorikerin Edit HOFFMANN irrtümliche Angaben in die Fachliteratur, die bis heute existieren. Die von CSONTOSI gemachten Angaben, die besagen, daß SAMBUCUS die *Epitome* nach der Vorlage des Originalkodex' herausgegeben hatte, wurden von ihr so ausgelegt, daß SAMBUCUS auch Besitzer des Kodex war, und in ihrem Werk gab sie das als Tatsache an. Ihre Schlußfolgerungen stützen sich jedoch auf keinerlei fundierte Quellenangaben.¹⁸ Gegen die Ansicht von HOFFMANN spricht auf alle Fälle die Tatsache, daß der Kodex keinerlei Namenseintragen von SAMBUCUS enthält und auch in der Inventarliste seiner Bibliothek nicht erwähnt wird.¹⁹ So kann man eher annehmen, daß er für den Druck entweder die Handschrift ausgeliehen hatte, oder nach einer davon angefertigten Kopie arbeitete. Die These von HOFFMANN wurde übrigens schon von Emma BARTONIEK als unbegründet bezeichnet: In ihrem gedruckten Katalog der lateinischen Kodizes der Nationalbibliothek Széchényi gab sie den Eigentumsvermerk bei SAMBUCUS mit einem Fragezeichen an.²⁰

Auch die in den vergangenen Jahrzehnten, seit dem zweiten Weltkrieg publizierten Fachartikel und repräsentativen Corvina-Ausgaben konnten unser Wissen über den *Ransanus-Kodex* nicht bereichern. Das Album *Corvinen Bilderhandschriften*, das im Jahre 1962 erschien, beschränkt sich bei der Angabe der

¹⁴ CSONTOSI János: *Mátyás és Beatrix arcképei a Corvin-codexekben*. Archaeolog. Ért. Új Folyam. S. 1888. S. 314—316.

¹⁵ FRAKNÓI Vilmos: *Erdődi Bakócz Tamás élete*. Budapest. 1889. S. 191—192. SCHÖNHERR Gyula: *Hunyadi Corvin János 1473—1504*. Budapest. 1894. S. 73—75. BERZEVICZY Albert: *Beatrix királyné*. (1457—1508). Budapest. 1908. S. 308.

¹⁶ HEVESY, A. de: *La bibliothèque du roi Matthias Corvin*. Paris 1923.

¹⁷ FRAKNÓI Vilmos; FÓGEL József u.a.: *Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára*. Budapest. 1927. S. 66.

¹⁸ HOFFMANN Edith: *A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratai*. Budapest. 1928. S. 24.

¹⁹ GULYÁS Pál: *Bibliotheca Joannis Sambuci*. Sámbock János könyvtára. Budapest. 1941.

²⁰ *A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának címjegyzéke*. XII. Codices manuscripti Latini. Bd 1. Codices Latini medii aevi. Recensuit: Emma BARTONIEK. Budapest. 1940. S. 222. Nr. 249.

Geschichtsdaten nach Tamás BAKÓCZ lediglich auf die Erwähnung des Eigentümers Miklós JANKOVICH,²¹ die Ausgabe *Bibliotheca Corvina* aus dem Jahre 1967 gibt den Eigentumsvermerk für János ZSÁMBOKI als Tatsache an, erwähnt György THURZÓ als Besitzer, läßt aber den Possessor Miklós JANKOVICH außer acht.²²

II. Neuere Erkenntnisse

Als ich mich vor kurzem mit der Geschichte der Illésházy-Bibliothek beschäftigte, studierte ich das uns überlieferte Inventar dieser berühmten Sammlung,²³ die ursprünglich in Dubnic (im Komitat Trencsén) aufbewahrt wurde und im Jahre 1835 in die Nationalbibliothek Széchényi kam.²⁴ Zu der Bibliothek, die ungefähr 8000 Bände umfaßt, gehören auch 51 Handschriften-Titel, die in einer besonderen Inventarliste verzeichnet sind.²⁵

In dem Bestandsverzeichnis, das von György BUCSÁNSZKY, einem gelehrten Professor aus Preßburg, zusammengestellt wurde,²⁶ konnte ich gleich auf der ersten Seite eine überraschende Eintragung finden. Der Kodex, der unter Punkt 2. aufgenommen ist, wird wie folgt beschrieben: »Petri Ranzani, Siculi, Episcopi Lucerini Historiae Hungaricae Manuscriptum. In membrana eleganti caractere. 4-to.«

Es besteht kein Zweifel, hier handelt es sich um die *Epitome!* Unsere Annahme wird von den Anmerkungen zur Erläuterung unter der Rubrik »Animadversiones« des Bestandsverzeichnisses bekräftigt. Darin wird die Ansicht geäußert, daß der Kodex ursprünglich ein Prachtstück der Corvina-Bibliothek war.

BUCSÁNSZKY vermutet in *Frater Johannes de A. Siculus Panormitani* den Schreiber, kann sich aber die Widmung an Tamás BAKÓCZ nicht erklären. Er verweist auf den *Cicero-Kodex* (De Oratore) unter Punkt 1. des Bestandsverzeichnisses, der nach seiner Meinung in Schrift und Schmuckelementen dem *Ransanus-Kodex* nahesteht und der durch eine alte erläuternde Notiz als Eigentum der Corvina-Bibliothek ausgewiesen wird. Schließlich macht er noch auf die fehlenden Pagina aufmerksam.²⁷

Berücksichtigen wir, daß das Bestandsverzeichnis von BUCSÁNSZKY im Jahre 1806 angefertigt wurde, so können wir aussagen, daß *der Ransanus-Kodex im ersten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts noch im Bestand der Illésházy-Bibliothek von Dubnic war.* Es ist überraschend, daß diese Tatsache im Laufe der bisherigen Forschungen nicht aufgedeckt wurde; und ist umsomehr ein

²¹ BERKOVITS Ilona: *A magyarországi Corvinák.* Budapest. 1962. S. 116—117.

BERKOVITS Ilona: *Corvinen-Bilderhandschriften.* Berlin. 1963. S. 116—117.

²² *Bibliotheca Corviniana.* Zusammengestellt von Csaba CSAPODI, Klára CSAPODI-GÁRDONYI und Tibor SZÁNTÓ. (Budapest). 1967. S. 38—39.

²³ Meine Abhandlung wird im Jahrbuch der Széchényi Nationalbibliothek für das Jahr 1967 erscheinen. (*Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967.*)

²⁴ Handschriftenabteilung der Széchényi Nationalbibliothek (im folgenden OSZK genannt): Fol. Lat. 26—31. und Fol. Germ. 1—2.

²⁵ *Bibliothecae Dubnicensis . . . Comitibus Stephani Illésházy . . . Catalogus manuseriptorum.* OSZK—Széchényi Nationalbibliothek, Handschriftenabteilung. Fol. Lat. 28.

²⁶ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* Bd 1. Budapest. 1891. S. 1376—1379.

²⁷ Nationalbibliothek Széchényi, Handschriftenabteilung: Fol. Lat. 28. f. 2—2v. Siehe auch: MÁTRAY: a. a. O. S. 35—36.

wertvoller Fund, da hiermit der Weg zur weiteren Erschließung der Eigentums-geschichte des Kodex geebnet wird.

a) Die erste Überlegung, die sich folgerichtig aus dieser Entdeckung ergibt, ist die Frage: wann und wie kam der *Ransanus-Kodex* aus dem Besitz der ILLÉSHÁZY-Bibliothek in die Sammlung von Miklós JANKOVICH? Als terminus post quem müssen wir das zuvor erwähnte Jahr 1806 nehmen, als terminus ante quem das Jahr 1832.

Im Jahre 1832 nämlich (am 10. November) schloß Miklós JANKOVICH mit dem ungarischen Staat ein Abkommen, das die Übergabe seiner universalen Sammlung, mitinbegriffen seine Bücher und Kodizes, für einen Kaufpreis von 150 Tausend Flor. Conv. an das Ungarische Nationalmuseum, bzw. an die Széchényi Nationalbibliothek beinhaltete.²⁸ Von dem Zeitpunkt an standen die übereigneten Wertgegenstände bis zu ihrer tatsächlichen Übernahme im März 1838²⁹ unter Verschuß, d. h. der Bestand wurde in diesem Zeitraum nicht verändert. Demnach mußte sich der Besitzerwechsel offenbar früher vollzogen haben. Demzufolge ist es auch als bestimmt anzunehmen, daß sich im Jahre 1835, als Graf István ILLÉSHÁZY als letzter Nachkomme seiner Familie seine Dubnicher Bibliothek der Széchényi Nationalbibliothek als Geschenk übergab,³⁰ der Ransanus-Kodex schon nicht mehr im Bestand der ILLÉSHÁZY-Sammlung befand.

b) Bei der Beantwortung der Frage, auf welche Art und Weise der Kodex seinen Besitzer wechselte, müssen wir in erster Linie die Möglichkeiten: Kauf, Tausch oder Geschenk erwägen. Um in dieser Hinsicht eine bestimmte Meinung vertreten zu können, ist es jedoch notwendig, den Kodex selbst zu überprüfen und die darin vorkommenden Possessor-Vermerke zu untersuchen. In unserer Handschrift, die in der Nationalbibliothek Széchényi unter der Signatur Cod. Lat. medii aevi 249. aufbewahrt wird, ist der Besitzervermerk Miklós JANKOVICH's an sehr auffallender Stelle zu finden. Auf der Innenseite des vorderen Einbanddeckels ist ganz oben der folgende, mit Tinte eingetragene, autographische Vermerk zu lesen:

»MSS. Cod. Sec. XV. Codex Membranac.
Collect: Jankowich in folio.«

Mehrmals bekräftigt wird diese Eintragung noch durch den allgemein bekannten, romboidförmigen Wappenstempel mit der Aufschrift: „Sammlung Miklós W. Jankowich 1830.“ (»W. Jankowich Miklós Gyűjteménye 1830«), der auf den mit Paginierstempel nummerierten Pergamentseiten 1^{v.}, 17^{v.} und 86. des Kodex, sowie auf der Papierseite 169. zu finden ist. Hier müssen wir hinzufügen, daß die genannte Jahreszahl 1830 nach unserer Ansicht nur das Herstellungsjahr für den Stempel angibt und daher nicht weiter von Bedeutung ist; wir wissen, daß JANKOVICH mit dem gleichen Stempel auch seine Erwerbungen aus früheren Jahren signierte.

²⁸ Nationalbibliothek Széchényi, Verwaltungsarchiv, Stiftungs- und sonstige wichtige Urkunden. Nr 23. Contractus emptio-venditionalis Collectionis Nicolae-Jankovichianae Museo Nationali venditae.

²⁹ MÁTRAY: a. a. O. S. 40.

³⁰ Die Schenkungsurkunde siehe: Ungarisches Landesarchiv (im folgenden OL), Archivum Regnicolare, Archivum Palatinale archiducis Josephi, Acta Musei, An. 1835. No 777. Biographische Angaben: PONGRÁCZ Arnold: *Der letzte Illésházy*. Wien. 1884.

c) Der nächste Schritt in unseren Nachforschungen war die Suche nach Besitzervermerken der Familie ILLÉSHÁZY. Eine handschriftliche Eintragung konnten wir nicht finden, in anderen alten Kodizes aus den Erwerbungen der Familien-Sammlung jedoch (Nr 148. und 194. des BARTONIEK-Kataloges) ist eine Possessor-Eintragung von József ILLÉSHÁZY aus dem Jahre 1728 bzw. 1729 zu lesen. Berücksichtigen wir jedoch, dass der *Ransanus-Kodex* an vielen Stellen zufälligerweise oder absichtlich beschädigt wurde, dann kann der fehlende Besitzervermerk nicht als Beweisstück angesehen werden. Das gleiche gilt aber nicht für das *Fehlen des Illésházy Exlibris*. Das Familien-Exlibris im Empire-Stil wurde nämlich bei der allgemeinen Inventarisierung BUCSÁNSZKY's im Jahre 1806 auf alle Stücke der Bibliothek aufgeklebt. Umsomehr muß es auffallen, daß es hier im *Ransanus-Kodex* dennoch fehlt. Es ist sehr unwahrscheinlich, daß das Exlibris gerade bei diesem Kodex vergessen wurde. Überprüfungen in dieser Richtung machten sich also unbedingt notwendig. Und tatsächlich entdeckten wir bei einer besonders eingehenden Betrachtung der Innenseite des vorderen Einbanddeckels auf der unteren Hälfte der Tafel einen gelben, 11 × 9 cm grossen Fleck, der der Grösse des ILLÉSHÁZY Exlibris entspricht. Bei genauerer Untersuchung konnten wir auch die Spuren der Zeichnung der Kupferstich-Vignette, die durch ein Klebstoffmaterial erhalten blieben, finden. Höchstwahrscheinlich also wurde das Exlibris der gräflichen Familie von unbekannter Hand aus dem Kodex entfernt. Schließlich wird der ILLÉSHÁZY-Besitz auch überzeugend durch die Bibliothekssignatur M 2 bewiesen, die auf der Innenseite des vorderen Einbanddeckels und auf dem Rücken des Einbandes (über dem 1. Bund und zwischen dem 2. und 3. Bund) eingetragen ist. In dem handschriftlichen Inventarverzeichnis BUCSÁNSZKY's aus dem Jahre 1806 ist unser Kodex ebenfalls unter dieser Signatur genannt.

Frage: Welche Schlußfolgerungen ergeben sich aus dieser Beobachtung für die Klärung des Besitzerwechsels?

Es ist nicht unbedingt vorauszusetzen, daß JANKOVICH den Kodex direkt von ILLÉSHÁZY kaufte oder als Geschenk erhielt, ebenso unwahrscheinlich ist der Tauschweg, denn in diesen Fällen hätte kein Grund zur Entfernung des Exlibris vorgelegen. Es ist bekannt, daß JANKOVICH als gebildeter Bibliophil die Eigentumssignierung der alten Kodizes, die in seinen Besitz kamen, zu jeder Zeit unversehrt ließ.

Wahrscheinlicher dagegen ist ein Kauf aus zweiter oder dritter Hand. Es ist anzunehmen, daß JANKOVICH, ohne Verdacht zu schöpfen, den Kodex, der zuvor aus der Bibliothek von Dubnic entwendet worden war, und aus dem das Exlibris entfernt war, von irgendeinem Buchhändler kaufte. Dagegen spricht nur, daß JANKOVICH keinerlei Angaben über den Kaufpreis im Kodex vermerkte, obwohl er die Erwerbung anderer wertvoller Stücke auf diese Art notierte.

Andererseits ist es auch möglich, daß JANKOVICH den Kodex von István ILLÉSHÁZY, mit dem er — soweit uns bekannt ist — in Verbindung stand,³¹ zur Einsichtnahme entliehen hatte und dieser dann bei ihm vergessen wurde. Dergleichen kam unter Buchsammlern oftmals vor. Dafür haben wir jedoch

³¹ Siehe: KAZINCZY, Gábor: *Vorwort zu den Aufzeichnungen über Graf István Illésházy 1592—1603*. (Gr. Illésházy István nádor főljegyzései 1592—1603). Monumenta Hungariae Historica. Bd 2./7. S. V—VI.

keinerlei direkte Beweise. Dermaßen ist das Problem zur Zeit noch nicht zu klären und es bleibt für spätere Nachforschungen beibehalten.

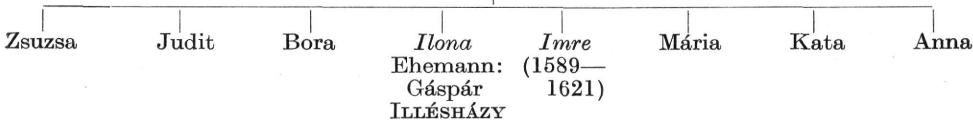
2. Viel wichtiger erscheint uns im Augenblick die Klärung der Frage, wann und woher die Ransanus-Handschrift in den Besitz der ILLÉSHÁZY-Familie kam. Dieses Problem glauben wir aufdecken zu können. Ausgangspunkt dazu bildet eine Eintragung des seit langem bekannten Possessors, Palatins György THURZÓ, auf der Rektoseite des ersten Blattes im Kodex: »V. V. V. Comes Georgius Thurzó Regni Hungar. Palatinus Ao. 1611.«³²

Von dieser bloßen Angabe ausgehend kommen wir mit Hilfe familien-geschichtlicher Fakten zu wertvollen Erkenntnissen. Dazu muß vorausgehend gesagt werden, daß fünf Jahre nach der Eintragung, im Jahre 1616, der Palatin György verstarb und sein gesamtes Vermögen, darunter auch die Bibliothek, an seinen einzigen Sohn, Imre THURZÓ der sich durch ein Studium an der Universität in Wittenberg eine hervorragende Bildung erworben hatte, überging.³³ Weitere fünf Jahre später, im Jahre 1621, verstarb auch der Sohn unerwartet, er hinterließ keine Nachkommen und so setzt sich dieser Zweig der Familie nicht fort.³⁴

Die Fideikommiß-Güter von Árva gingen nun unteilbar auf die Schwestern Imre THURZÓs, auf die weibliche Linie der Familie, über.³⁵ Jedoch verstand es sich von selbst, daß die Mobilien aufgeteilt wurden. Dadurch wurde auch die Büchersammlung des Palatins György aufgeteilt. György THURZÓ hatte sieben Töchter und allen Anzeichen nach wurde der Bestand seiner Bibliothek unter sieben verschiedene Familien verteilt. An diesem Punkt der Familiengeschichte stoßen wir auf eine Angabe, die sehr wahrscheinlich richtungsweisend für die Beantwortung unserer Frage ist. Aus den Daten des Familien-Stammbuches³⁶ können wir nämlich entnehmen, daß eines der Mädchen, Ilona THURZÓ mit Gáspár ILLÉSHÁZY (1593—1643), der zur Zeit des Aufstandes unter Fürst Gábor BETHLEN als Staatsmann eine bedeutende Rolle spielte,³⁷ verheiratet war. Wir haben daher Grund, anzunehmen, daß der

Palatin György THURZÓ
(1567—1616)

1. Ehefrau: Zsófia FORGÁCH
2. Ehefrau: Erzsébet CZOBOR

³² Die Abkürzung V.V.V. entstand aus den Anfangsbuchstaben des Wappenspruches des Palatins: „Vive ut vivas“. BARTONIEK: *Codices Latini*. S. 272. Nr 294.

³³ KUBINYI Miklós: *Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre 1589—1621*. Budapest. 1888. S. 38.

³⁴ Ebenda, S. 139—141.

³⁵ Das Testament von György THURZÓ aus dem Jahre 1616 siehe: ERDÉLYI Aladár: *Régi magyar családi hitbizományok története és joga (1542—1852)*. Bd 1. Budapest. 1912. S. 173—175.

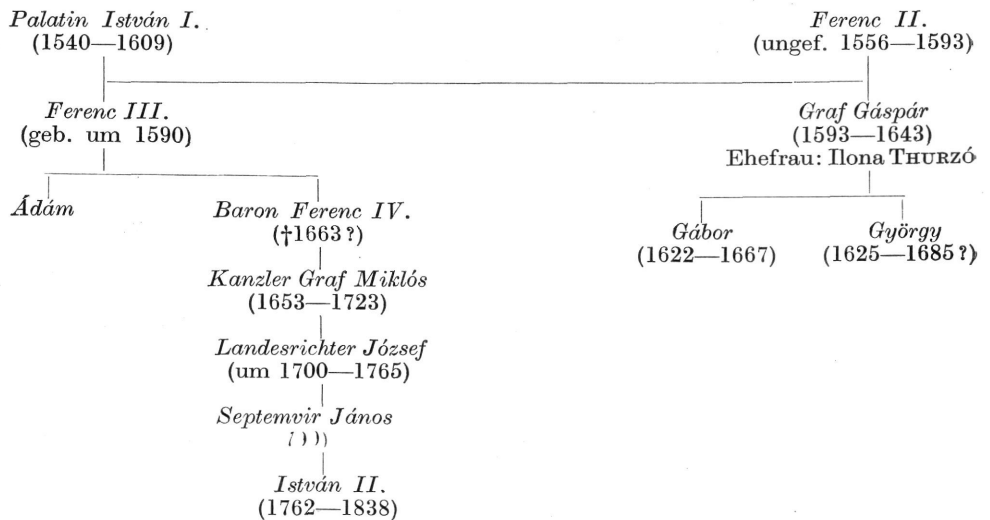
³⁶ NAGY Iván: *Magyarország családai*. Bd 11. Pest. 1865. S. 202; 209.

³⁷ SZINNYEI, a. a. Bd. 5. Budapest. 1897. S. 58—60.

Ransanus-Kodex (zusammen mit dem *Barbarus-Kodex*,³⁸ einer anderen Handschrift der Dubnicer Bibliothek, die ebenfalls von THURZÓ signiert wurde) durch Ilona Thurzó in den Besitz der Illésházy-Familie kam.

Für diese Tatsache spricht weiterhin ein Bücherverzeichnis aus dem Jahre 1610, das den Bestand der THURZÓ-Bibliothek in der Burg von Bicsé verzeichnet und das unter Punkt 6. im Bestandsverzeichnis der ILLÉSHÁZY-Manuskripte³⁹ registriert ist. Dieses ehemalige Verzeichnis, das sich heute im Museumsarchiv des Ungarischen Landesarchivs⁴⁰ befindet, ist vermutlich gleichfalls durch Ilona THURZÓ in den Besitz der Familie ILLÉSHÁZY gekommen. Darin können wir uns nicht nur von dem einstigen Vorhandensein des *Ransanus-Kodex* und des *Barbarus-Kodex* in der Bibliothek der Bicséer Burg überzeugen, sondern auch feststellen, daß außer den beiden Kodizes noch zahlreiche andere von THURZÓ signierte Werke in die ILLÉSHÁZY-Sammlung einverleibt wurden. Ich möchte hier nur auf die Exemplare Nr. RMK I. 421., II. 349., III. 1087. und 1185. der Széchényi Nationalbibliothek verweisen.⁴¹ Die Übergabe einer ganzen Gruppe von Büchern jedoch geschah selten zufällig, meistens nur durch Vererbung innerhalb der Familie.

Der weitere Weg unseres Kodex innerhalb der Familie ILLÉSHÁZY kann unserer Meinung nach anhand der bekannten Fakten aus der Familiengeschichte klar skizziert werden. Nach dem Tode des Grafen Gáspár im Jahre 1643 fiel der gesamte Nachlaß an seine Söhne Gábor und György. Dieser Familienzweig jedoch führt nur bis zum Jahre 1685; nach dem Tode der beiden Söhne fielen alle rechtlichen Vermögensansprüche an die zweite Linie (die

³⁸ BARTONIEK: *Codices Latini*. S. 271—272; 294.

³⁹ Nationalbibliothek Széchényi, Handschriftenabteilung. Fol. Lat. 28. f. 3.

⁴⁰ Signatur: Fol. Lat. 921. XIV. a. — Titel: *Index genuinus Bibliothecae ab . . . comite . . . Georgio Thurzó . . . Regni Hungariae Palatino . . . comparatae, pro unico eoque charissimo filio, . . . Comite Emerico Thurzó . . . Conscriptus in Arce Bytchensi Anno (1610).*

⁴¹ Siehe Sammlung Alter und Seltener Drucke der Nationalbibliothek Széchényi.

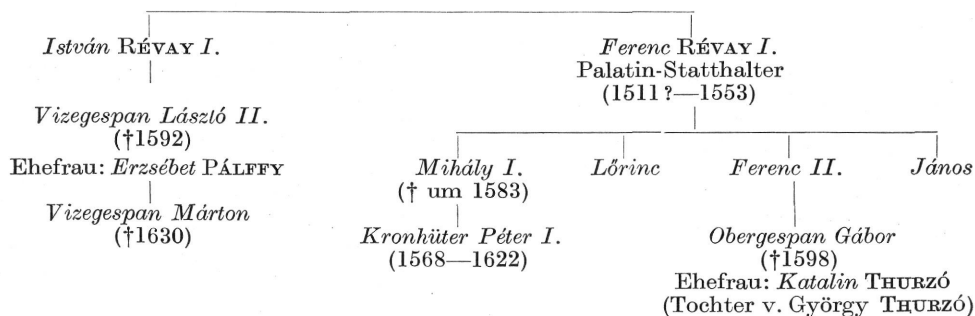
Familie Ferenc III.), deren einziger damals noch lebender Nachkomme Miklós, späterer Kanzler (1653—1723), war. Von hier vererbte sich das gesamte mobile und immobile Vermögen in gerader Linie von Generation zu Generation — über den Landesrichter József und den Septemvir János — an den letzten Vertreter der Familie ILLÉSHÁZY, Graf István.⁴²

Wären uns auch ältere Inventarverzeichnisse der Dubnicer Bibliothek überliefert, könnten wir sicher diesen Besitzerwechsel auch anhand bibliographischer Angaben verfolgen, ebenso, wie uns jetzt das Inventarverzeichnis des Grafen János aus dem Jahre 1792 als Beweis dient.⁴³

Aufgrund dieser Nachforschungen können wir mit großer Wahrscheinlichkeit aussagen, daß der Ransanus-Kodex ungefähr vom Jahre 1620 bis zum Jahre 1806, wahrscheinlich sogar bis zum Jahre 1810, eventuell auch bis in die Jahre um 1820, im Besitz der Familie Illésházy war. Damit wird für fast zwei Jahrhunderte der Aufbewahrungsort des Ransanus-Kodex festgelegt.

3. Unsere Nachforschungen führten jedoch noch zu weiteren Ergebnissen: sie geben uns auch über den noch davorliegenden Zeitabschnitt des 16. Jahrhunderts einen Überblick. In dem erwähnten Bicséer Bibliotheksverzeichnis aus dem Jahre 1610 findet sich eine zuverlässige, bisher unbekannte Angabe, die das Besitzverhältnis für den Ransanus-Kodex vor der Übereignung an György Thurzó beleuchtet. Im zweiten Teil des Verzeichnisses, das nach Format zusammengestellt ist, können wir unter Punkt 53. (Catalogus librorum in VI-to.) lesen: »Petri Ransani Siculi Theologi, atque Historici Lucerini Episcopi Annalium omnium temporum liber primus et 60. etc. donatus a Sp[ecta]b[i]le ac Mag[nific]o D[omi]no Petro de Rewa.«⁴⁴

Hieraus geht hervor, daß die wertvolle Handschrift das Geschenk einer gewissen Magnifizenz namens Péter Révay an den Palatin war. Nehmen wir Einsicht in die Familiengeschichte der Familie Révay,⁴⁵ so finden wir dort den Namen Péter Révay als Zeitgenossen von György Thurzó. Baron Péter Révay war Ende des 16. und Anfang des 17. Jahrhundert eine bekannte Persönlichkeit des öffentlichen Lebens und hatte sich auf dem Gebiet der Wissenschaften Verdienste erworben.

⁴² NAGY Iván: a. a. O. Bd 5. Pest. 1859. S. 224. In dem Katalog von János ILLÉSHÁZY aus dem Jahre 1792 ist der Ransanus-Kodex unter dem Titel: *Annales Hungarici* aufgenommen. Széchényi Nationalbibliothek, Handschriftenabteilung. Fol. Lat. 27. f. 289v.

⁴³ Nationalbibliothek Széchényi, Handschriftenabteilung, Fol. Lat. 27.

⁴⁴ Ungarisches Landesarchiv, Museumsarchiv, Fol. Lat. 921—XIVa.

⁴⁵ NAGY Iván: a. a. O. Bd 9. Pest. 1862. S. 694; 696—697.

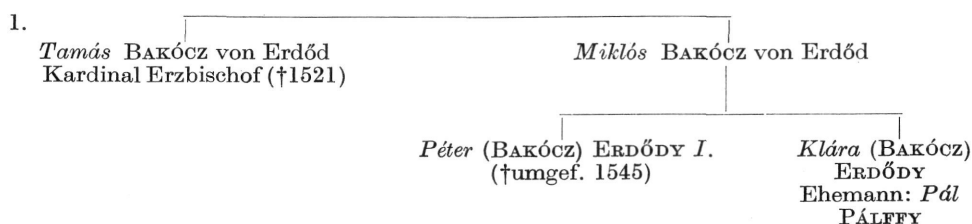
Es handelt sich also um den Kronhüter Baron Péter RÉVAY (1568—1622), der gleichzeitig als erster Geschichtsschreiber die Geschichte der Corona Sacra verfaßte.⁴⁶ Das Geschenk des *Ransanus-Kodex* an den Palatin würde dem Bild, das wir über seine Person haben, vollkommen entsprechen. Péter RÉVAY stammte aus einer überaus gebildeten, humanistisch gesinnten Familie, er selbst hatte an der Universität in Straßburg studiert, sein Vater (Mihály) jedoch und auch die Brüder seines Vaters hatten auch italienische Universitäten besucht, sein Großvater (der Palatin-Statthalter Ferenc) gehörte zu den gebildetsten Menschen seiner Zeitepoche.⁴⁷ Die Familie war seit langem wegen ihrer Vorliebe für Bibliophilie bekannt und in Zusammenhang mit ihren wertvollen Büchersammlungen berichtet man auch, daß sie sogar Kodizes aus der Budaer Königlichen Bibliothek (offenbar ist die Corvina-Bibliothek gemeint) erworben haben.⁴⁸

Aufgrund der vorliegenden Angaben können wir die Familie RÉVAY mit Bestimmtheit als vorausgehenden Besitzer des *Ransanus-Kodexes* (vor der Übernahme durch Thurzó) ansehen. Das ist das zweite wichtige Ergebnis unserer Forschungen.

4. Wann und auf welche Weise die fragliche Handschrift und eventuell auch noch andere Handschriften aus dem Erbe Tamás BAKÓCZ in den Besitz der RÉVAY-Familie gelangen, können wir augenblicklich nicht durch konkrete Daten belegen. Nur einige mutmaßliche Schlußfolgerungen sind zu ziehen. Die Grundlage dafür geben wiederum genealogische Fakten.

Ausgangspunkt ist das oben skizzierte Stammbuch der Familie RÉVAY; wir begegnen bei István I. († um 1545), dem Bruder des ebenfalls dort erwähnten Palatin-Statthalters Ferenc I. Sein einziger Sohn László II., Vizegespan in Turóc († 1592), heiratete ein Mädchen aus der Familie PÁLFFY. Diese Erzsébet PÁLFFY war eine Enkelin der Frau von Pál PÁLFFY III., geborene Klára ERDŐDY, die wiederum die Nichte des Esztergomer Erzbischofs Tamás BAKÓCZ war.

Die folgende Darstellung veranschaulicht die Familiengeschichte:⁴⁹

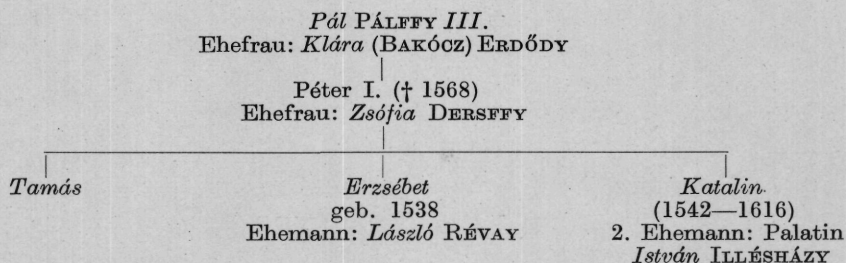
⁴⁶ Ebenda, S. 713.

⁴⁷ FRANKL Vilmos: *Révai Ferencz nádori helytartó fiának hazai és külföldi iskolázatása 1538—1555*. Pest. 1873. Értekezések a történeti tudományok köréből.

⁴⁸ FRAKNÓI, Fögel: a. a. O. S. 27. Aus der Révay-Bibliothek sind andere Exemplare in die Illésházy-Bibliothek gekommen, z.B. RMK III. 938. 2. Exemplar.

⁴⁹ Zur BAKÓCZ—ERDŐDY-Familie: NAGY Iván: a. a. O. Bd 1. Pest. 1857. S. 103. und Bd 4. Pest. 1858. S. 61. Zur Familie PÁLFFY: Ebenda Bd 9. Pest. 1862. S. 38 u. 76.

2.

Zur richtigen Bewertung dieser Daten möchte ich noch auf folgendes hinweisen: Die oben erwähnte Klára ERDÓDY und ihr Bruder Péter ERDÓDY I. († 1545) waren nach ihrem Verwandtschaftsgrad die direkten Erben des Erzbischofs BAKÓCZ. So ist bekannt, daß die größten Besitztümer des Kardinals (Monoszló, Monyorókerék, Körmend, Vörösvár, Somlyó usw.) an Péter und seine Nachkommen fielen.⁵⁰ Über das Erbe Kláras haben wir keine direkte Informationsquelle, sicher ist, daß auch ihr Anteil nicht unbedeutend war. Darauf deutet auch die Tatsache, daß sich ihr Ehemann Pál PÁLFFY durch die Heirat das Recht erwarb — offenbar aufgrund seines Landbesitzes — den Namen ERDÓDY als Prädikat und das Wappen der Familie ERDÓDY für seine Familie zu übernehmen.⁵¹ Daran jedoch, daß Klára ERDÓDY aus dem beweglichen Nachlaß des Kardinals und damit auch von seinen Büchern eine reiche Erbschaft übernahm, kann nicht der geringste Zweifel bestehen. Es scheint also auf der Hand zu liegen, daß *der Ransanus-Kodex durch Klára Erdódy in den Besitz der Familie Pálffy kam und später durch ihre Enkelin Erzsébet Pálffy in den Besitz der Familie Révay.*

Wenn unsere Schlußfolgerungen der Realität entsprechen, dann ist damit der rote Faden für die spätere Geschichte des *Ransanus-Kodex* gefunden: vor uns liegt der Weg des Kodex' von Tamás BAKÓCZ bis zur Nationalbibliothek Széchényi. Das Problem ist natürlich noch nicht als abgeschlossen zu betrachten. Durch nachfolgende Forschungen können sich noch kleinere Details der bisherigen Ergebnisse ändern. Sicher ist jedoch, daß es uns gelang, einige tiefverwurzelte Irrtümer aus der wissenschaftlichen Überlieferung zu entfernen und fehlende Kenntnisse zu ergänzen.

⁵⁰ FRAKNÓI: *Bakócz Tamás*. S. 198.

⁵¹ NAGY Iván: a. a. O. Bd 9. S. 38.

KULCSÁR PÉTER

Ransanus Epitomájának kéziratai

PETRUS RANSANUS *Epitomájának* autográf kézirata hír nélkül eltűnt, s egykori létét csak a róla készült két másolat tanúsítja. Ezek egyike a palermói Biblioteca Comunale állományában található; Magyarországon jóformán ismeretlen, híradással HUSZTI József szolgált róla, ő is másodkézből. Másika az a díszes kiállítású kódex, mely valaha BAKÓCZ Tamás tulajdonában volt, ma pedig az Országos Széchényi Könyvtár féltett kincsei között őriztetik. Nevezetességét főleg annak köszönheti, hogy tényleg vagy szándék szerint a Corvina darabjaként tartják számon, s mint ilyet, többször tették tüzetes vizsgálat tárgyává. Ennek ellenére mind a mai napig nem tisztázták történetének sarkalatos kérdései sem, sőt a legkézenfekvőbb tényeket illetően is elég nagy a bizonytalanság.

Magyarországon az első számú változat volt hosszú ideig ismeretlen, a kiadók előtt is rejtve maradt, s így kizárólag a BAKÓCZ-féle kéziratra támaszkodtak, az itáliai közvélemény viszont ez utóbbit nem vette tudomásul, megelégedett a nyomtatott kiadásokkal, miért is a palermói variáns megítélése egyoldalúra sikerült.¹

Az utóbbi években több kutató fordult érdeklődéssel az *Epitome* elbeszélése felé. Régebben eléggé egyöntetű volt az a nézet, hogy alig több THURÓCZI kivonatánál, ma azonban egyre erősebb hangot kap az a vélemény, hogy önálló, illetve azóta elkallódott forrásokból merített részletei hozzájárulhatnak a régi magyar történetírás történetének tisztázásához.² Ez indokolja, hogy

¹ A RANSANUS magyar történeti indexeit is magába foglaló *Annales omnium temporum* XV. századi kézirata található a palermói Biblioteca Comunale-ban 3Qq—C-54—60. sz. alatt. Az *Epitome* ennek VIII. kötetében a 235a—356a lapokon olvasható. A műről az első újkori leírást adja Gioacchino di MARZO: *I manoscritti della Biblioteca Comunale di Palermo*. Vol. III. Palermo 1878. 104—105. Az egészről nagy részletességgel értekezik F. A. TERMINI: *Pietro Ransano umanista palermitano del sec. XV*. Palermo 1915. passim. Függetlésként néhány szemelvényt is közöl a mindaddig ismeretlen szövegből, többek között az *Epitome* egyik részletét. Ezt veszi át HUSZTI József: *Angelus Callimachus Siculus költeménye Báthori Miklóshoz*. Magyar Könyvszemle 1929. 9—14. A *Bakócz-kódex* (Országos Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 249.) első részletesebb leírása: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának magyar történeti és irodalomtörténeti kiállítása*. Magy. Könyvszle. 1877. 286—287. Kötéséről szól HUNYADY József: *A magyar könyvkötés művészete a mohácsi vészig*. Bp. 1937.

² TÓTH Zoltán (Szent István legrégebb életirata nyomán. *Századok* 1947. 23—94.) feltételezi, hogy RANSANUS egy igen régi István-legendát is forgatott. Erre reflektál legújabban CSÓKA J. Lajos: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században*. Bp. 1967. 623—640. KRISTÓ Gyula oklevélformulákat fedez fel a történeti munka szövegében (*Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához*. Szeged 1966. 5.) A magunk részéről úgy véljük, hogy RANSANUS a Magyarországról szóló első rendszerezett földrajzi áttekintés szerzője, s ebben BONFINI forrása. (*Bonfini — forrástanulmányok*. Szeged 1963. 36—47.)

a kérdés vizsgálatánál túllépünk a Corvina-kutatás határain. Úgy véljük, mind a tartalmi, mind a könyvtörténeti következtetések megbízhatóságát fokozhatjuk azzal, ha kísérrelünk egyesíteni néhány, eddig önállóan kezelt szempontot, s érdeklődésünk körét legalább annyira kiterjesztjük, hogy az *Epitome* valamennyi változatát egyszerre tesszük mérlegre.

Más alkalommal bizonyítottuk, hogy a történeti munka fogalmazásának megkezdése 1489 január–februárjára tehető, befejezése pedig 1490. február 20. és április 6. közé.³ Ezt tesszük további fejtegetéseink kiinduló pontjává.

A palermói változat — jele a továbbiakban P — nem önálló műként maradt ránk, hanem a szerző hatalmas világtörténetének, az *Annales omnium temporum*-nak csekély részeként a VIII. kötetben. Ez az *Annales* kezdetben nem tartalmazott önálló szakaszt Magyarországról, mert RANSANUS Itáliában nem tudott megbízható értesüléseket szerezni.⁴ Itteni követjárása során azonban utolsó fejezeteként megírta az *Epitomét*, majd hazatérte után az egész óriási művet átdolgozta, s ekkor ezt is beleillesztette a megfelelő helyre. Úgy látszik, 1492-ben bekövetkezett halála munka közben érte, mert csak az 1450-es évekig jutott el; a magyar történet *Annales*-beli elbeszélése is véget ér az 1456-os esztendővel.⁵ Ilyenformán az *Epitome* az *Annales* első változatában az utolsó, függelék jellegű LXI. könyvet alkotta, nem épült bele szervesen a mű egészébe, külön kötetben állt annak végén. A második változatban a XLIII. és XLIV. könyv között oszlott meg, ebben a szerkesztésben azonban csonkán maradt. Az *Annales* első változata elveszett, a palermói könyvtárban ma az átdolgozott szöveg olvasható. Mivel ez hazánkban — mint jeleztük — nem volt ismeretes, nálunk a budapesti kódex — jele B — képviselte kizárólagosan RANSANUS munkáját, s máig sem merült fel ellenvélemény azzal a gyakorlattal szemben, mely ezt a kéziratot tartja az *Epitome* ma meg-

³ Uo. 38.

⁴ Ajánlásában így szól erről: „solum praeter miseram regnum hoc tuum, non plane quod illud describere me piguerit, fuit autem mihi impedimento, quod nunquam fui nactus in Italia hominem, quo docente rerum, de quibus loquor, veram atque exactam potuissem habere noticiam.”

⁵ Az átalakításról bőven ír TERMINI i. m. 85–128., s uo. 8–18. l. az életrajzi adatokat is. Az *Annales* egészére vonatkozó vizsgálat nem ránk tartozik, s ezért csak néhány megjegyzésre szorítkozunk. Leander ALBERTUS 1517-ben azt írja, hogy saját szemével látta a kéziratot Palermóban; szerinte 4 nagy kötetből áll „de omnibus scientiis tam practicis quam speculativis de geographia etiam et historia stylo suavi et compto”. Thomas FAZELLUS 1558-ban így szól: „Scripsit annales omnium temporum, quod opus morte praeventus non complevit.” Megállapítását arra alapozza, hogy a mű meglevő 50 könyvében több beváltatlan ígéretet talált a később kifejtendőkre. Antonio MONGITORE a XVIII. század elején állítólag 61 könyvet tartalmazó 8 kötetet látott a palermói Sz. Domonkos kolostorban; a művet befejezettnek véli, mely a világ teremtésétől 1448-ig tárgyalja a történelmi eseményeket. (Mindezt l. részint TERMININél az id. helyen, részint: Jo. Alberti FABRICII. . . bibliotheca latina mediae et infimae aetatis cum supplemento Christiani SCHOETGENI. Ed. prima Italica a P. Joanne Dominico MANSI. . . aucta. Tom. V. Patavii 1754. 275–276.) TERMINI leírása szerint az opus 8 kötetből áll (ebből 7 darab van meg, a IV. elveszett), 50 könyvet tartalmaz, s V. MIKLÓSIG (1447–1455) jut el; az egyes kötetekből számos könyv hiányzik. A leírások között tapasztalható ellentmondás abból adódik, hogy a szemtanúk nem ugyanazt a példányt látták. Leander ALBERTUS még az első változatot vehette kézbe, a többiek azonban már csak az átdolgozott szerkezettel találkoztak. MONGITORE híradása nyilván pontatlan, sőt hamis, mert az általa említett 8 kötetes változat másfél évszázaddal korábban is csak 50 könyvből állt, épp úgy, mint ma. A LXI. liberről valamely nyomtatott *Epitome*-kiadás tájékoztathatta, s igazán nem szép tőle, hogy saját szemére hivatkozik.

levő legjobb és legrégebb kéziratának. Ezt azonban több körülmény valószínűlenné teszi.

Mindenekelőtt az, hogy amint P és B összehasonlításából kitűnik, ez utóbbi annyira romlott, hogy a minden tekintetben kifogástalanabb palermói textusnak semmiképpen sem szolgálhatott mintául. Íme:

B: In eodem comutatu(!) est Colocia archiepiscopali dignitate memoratu digna civitas, vir magno ingenio, qui, ut affirmant, qui ipsum novere, studiosus admodum est liberalium facultatum. Nomen civitatis. . . — P: In eodem comitatu est Colocia archiepiscopali dignitate memoratu digna civitas. Eius ecclesiae praeest vir magno ingenio, qui. . . stb.

B: parum distant a mari Pontico terrae a mari Pontico terrae, quas possidet. — P: parum distant a mari Pontico terrae, quas possidet.

B: Bela rex. . . filiam adit. Adiensque matre rem illi proponit. . . — P: Bela rex. . . filiam adiit, audienteque matre rem illi proponit. . .⁶

A magyar földrajzi nevek írásában már az autográf példány sem jeleskedhetett, mert mindkét másolatban bőven találunk egységesen hibás névalakokat: Abiuivariensis, Mucarium, Liptonia, Ontensiensem, Eugradiensis; Sáros megye P-ben „comitatus Saritisigiensis”, B-ben „Sariensigiensis”. E közös — tehát a forrás rovására írandó — hibákon kívül P-ben egyetlen elírást látunk (Sorsodiensis), B azonban alaposan megtétezi számukat: Bodrgensis, Laptoniensis, Zemphiniensis, Thomesiensis, Nanderalha, Sirimiam stb. Valószínűleg szövegromlás eredménye az egyébként nem feltűnő „comitatus Poseganensis” is, mert P-ben ugyanitt „Posegavarensis” áll. A pécsi püspököt P helyesen ZSIGMONDBAN jelöli meg, B viszont valami JÁNOST emleget. Ezzel s a hasonló tévedésekkel tudjuk alátámasztani nézetünket, hogy a palermói szöveg semmiképpen sem készülhetett a budapesti alapján. Hozzá kell még tennünk, hogy ez utóbbi két feltűnő részlettel is szegényebb amannál. P ugyanis értekezik Pannónia nevének eredetéről s méltatja BÁTTHORI Miklós váci püspök érdemeit; e részleteket a Bakócz-kódexben hiába keressük, így ez annak mintája ezért sem lehet. A tétel fordítottja viszont eleve kizárt, hiszen a palermói variáns HUNYADI János halálával félbeszakad, míg B bőven tárgyalja MÁTYÁS uralkodásának eseményeit is, ezen kívül tartalmazza a szerzőnek a királyhoz intézett követi beszédét, mely az előbbiből szintén hiányzik.⁷

⁶ Ez utóbbi példa egyben azt is bizonyítja, hogy P jobb szövege nem lehet utólagos emendálás eredménye. A Bakócz-kódex alapján ugyanis egy kiadónak sem sikerült rekonstruálni az értelmet. BONGARSÍUS: „Bela rex. . . filiam adit. Adiens quoque matrem rem illi proponit”; SCHWANDTNER: „Bela rex. . . filiam adit. Adiens quoque mater rem illi proponit”; alább visszatérünk még arra, miért éppen Pécsi Lukács közelíthette meg legjobban a helyes megoldást: „Bela rex. . . filiam adit. Audiens quoque matrem rem illi proponit”.

⁷ Magától értetődik, hogy a két változatnak az *Annales* egészében elfoglalt különböző helyzete is okává lett néhány kisebb szövegmodosulásnak. A B változat — mint az egész mű utolsó könyve — az *Annales* XLV. könyvét maga elé helyezi: „uti nos *supra* de Francorum regno scribentes operis huius libro quinto et quadagesimo ostendimus. Ibi nos docuisse meminimus. . .” Az átdolgozott *Annales* XLIII. könyvét alkotó P variáns ugyanezt másképp fogalmazza: „uti nos *infra*. . . ostendemus. Ibi nos docebimus. . .” Egy helyen találtunk eltérést annak következtében, hogy a szerző MÁTYÁS halálát figyelembe véve a nagy gonddal készült P másolatban módosította korábbi fogalmazását. A kevesebb figyelemmel kísért B variánsban az eredeti mondat olvasható: „Longitudo quippe atque latitudo terrarum, quas Hungarorum rex Mathias hodie possidet. . .” P azonban ezt mondja: „. . . quas Hungarorum reges possident. . .” Az átdolgozás során bővült a szöveg az említett két részlettel, BÁTTHORI Miklós dicséretével s a Pannónia nevééről szóló értekezéssel. Ekkor történt még néhány kisebb jelentőségű (szórendi stb.) változtatás.

A palermói és budapesti kéziratok tehát közös forrás révén tartanak rokonságot egymással, s egyik sem tarthat igényt elsőségre. Ez a közös ős az *Annales* első változatának LXI. könyve, az *Epitome* autográf kézirata — jele E —, mely azóta eltűnt a szemünk elől.

A két meglevő másolaton s a feltételezett autográf kéziraton kívül még egy egykorú példányról kell megemlékeznünk (E*). Keletkezésének körülményeiről nem sokat szólhatunk, mert rá vonatkozó direkt tudósítás nincsen. Tanúskodik róla PÉCSI Lukács kiadása⁸ — jele L — s az a tény, hogy BONFINI az 1494—1496-os esztendőkből felhasználta Magyar Történetének megírásához. Ez időben sem a Bakócz-kódexet, sem az autográf kéziratot nem forgathatta, mert ezek ekkor nem voltak Magyarországon hozzáférhetők. De ha a decasoknak RANSANUSTól kölcsönzött részleteit összevetjük az *Epitome* különböző variánsaival, kitűnik, hogy BONFINI nem is ezeket használta fel, hanem azt a példányt, melynek szövegét PÉCSI Lukács adta ki. Mindketten ugyanazokon a pontokon ugyanúgy térnek el a többitől. Eltérést tapasztalunk például a megyék felsorolásának rendjében. P és B Sopron megye után említ egy bizonyos „comitatus Sancti Georgii”-t, aminek sem a térképen, sem BONFININál nincs nyoma. A szövegkörnyezetből kitűnik, hogy Moson megyéről van szó. A mondat értelmes ugyan, mégis az a gyanúnk, hogy az autográf kéziratból néhány szó kimaradt e helyen, s a „Sancti Georgii” nem a megye nevére, hanem birtokosára vonatkozik. Ezekben az időkben ugyanis hatalmas birtokokkal rendelkezik a megye területén SZENTGYÖRGYI György gróf, övé többek között az itt említett Óvár is.⁹ P és B tehát romlott, de bővebb szöveget őriz. Ezzel szemben viszont L és BONFINI magát a szöveget helyesen adja, comitatus (conventus) Mosoniensis- (Mosouiensis)-t ír, a birtokosról azonban nem tud, s mindkettő rossz helyre, Esztergom és Bars megyék közé sorolja. Ugyanígy egyeznek Nyitra és Bars megyék elhelyezésében is: P és B — tehát mintájuk, E — ezeket helyesen Pozsony és Hont közé teszi, BONFINI és L vaskos tévedéssel Ugocsa és Liptó között írja le. Itt L felejt ki egynehány szót, mert Bars után mind P és B mind pedig BONFINI szól Trencsénről, amit L-ben nem találunk. Sáros megye P és B szerint „fines spectat Russiae”, míg viszont L és BONFINI Russia helyett helyesen Sarmatiát mond. Néhány helyen a kifejezésekben is kimutatható a szövegek viszonya:

P és B	L	Bonfini I. decas 1. liber 393. mondat
Ad regionem Marmatiam antiquitus dictam nunc appellatam Marmarusam Cremeriensis comitatus secedit. Effoditur illic aes ferrumque et argentum.	Ad Marmatiam, quam hodie Marmarussam dicunt , Gemberiensis plane secedit cupri et argenti ferax.	Ad Marmaciam, quam hodie Maromarussam dicunt , Gemberiensis plane secedit cupri , ferri et argenti ferax.

⁸ *Epitome rerum Hungaricarum, velut per indices descripta, auctore Petro Ransano. . . Impressum Ternaviae, eliminatione et relectione Lucae Peechi Pannonii, 1579.*

⁹ WERTNER, Moriz: *Die Grafen von St. Georgen und Bösing*. Wien 1891. 48, 85 stb.; CSÁNKI Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. III. köt. Bp. 1897. 669.

Az L-ből elmaradt „ferri” a kiadót vádolja, az összevetés egésze viszont BONFINI és PÉCSI szövegeinek közeli rokonságát jelzi a másik két kéziratban megőrzött változattal szemben.

BONFINITól függetlenül is találunk különbséget L és a többi *Epitome*-variáns között, ezekkel azonban óvatosan kell bánnunk, mert nem tudhatjuk, mennyi terheli belőlük a kiadó PÉCSI Lukács számláját. Ezért csak példaként említjük, hogy a megyék számának meghatározásánál P üres helyet hagy: „Sunt autem comitatus numero...”; B ugyancsak üres helyére későbbi kéz írta be a 73-as számot, s ezt találjuk az utána készült kiadásokban is. L azonban „circiter” 57 megyéről beszél, s mivel a Magyarország földrajzi leírását tartalmazó indexben csakugyan 54–55 megyéről hallunk, a helyes számot ez utóbbi adja.

L egyik helyén az *Epitome* valamennyi változatának keletkezésére nézve fontos adalék üti meg a szemünket. Nagyváradnál FILIPECZ János püspökről szólva a Joannes név után mindkét meglevő kézirat üres helyet hagy, jelélül annak, hogy az írónak nem volt pontos értesülése a szóban forgó személyről, s ezért már E-ben sem írt róla többet. A Bakócz-kódexbe utóbb a Boemus szó került ide, s így áll az ebből készült valamennyi kiadásban: „Praesidet ei ecclesiae Joannes Boemus”; a palermói kéziratban az üres helyen máig sincs semmi. PÉCSI Lukács Boemus helyett „natione Moravus”-t ír — melleleg ez felel meg a tényeknek¹⁰ —, s ehhez még hozzáfűzi: „is qui ab obitu regis Mathiae episcopatu se abdicavit, eoque Valentino Lupo resignato ordinem divi Francisci Olomutii professus est.” Ez a mondat II. ULÁSZLÓ megkoronázása után került papírra, mert János püspök ekkor mondott le méltóságáról.¹¹ Megvalljuk, első pillanatban későbbi interpolációra gyanakodtunk, mivel az irodalom azt tartja, hogy MÁTYÁS halála után RANSANUS hazautazott, s így az elbeszélte események szemtanúja nem lehetett. Egyébként is azt igyekszünk bizonyítani, hogy távozásakor hátrahagyta a PÉCSI által felhasznált kéziratot, amelybe tehát utólagos beszurásokat nem tehetett. Kissé jobban utánanézve azonban az adatoknak, gyanúnkat el kell oszlatnunk, s inkább a RANSANUS távozásának dátumáról elfogadott nézetet kell módosítanunk. BONFINI IV. decásának 9. könyve ugyanis hírt ad a nápolyi követek BEATRIX megválasztása érdekében történt felszólalásáról: „Aragonii . . . perlecti Ferdinandi regis litteris Beatricem eius nomine pluribus senatui verbis commendarunt”. FERDINÁND valóban útnak indította embereit leánya ügyének támogatására, ezek azonban — mint Beltrandus Costabilis jelentéséből kitűnik — még június 27-én is Zengben vannak, s csak szeptember 8-án hallunk egyikük megérkezéséről.¹² A BONFINI által említett felszólalás viszont június 7-én hangzott el, amikor tehát az ügyben delegált követek még meg sem érkeztek. Ezek szerint az „Aragonii” a már korábban itt időző nápolyiak voltak, Franciscus MONTANUS és Petrus RANSANUS.¹³ Jelenlétüket a királyválasztás alkalmával a történetírón kívül ESTEI Hippolit is említi, ki 1490. július 16-án Esztergomban kelt levelében így szól: „dove e intervenuto il Revmo legato

¹⁰ FRANKÓI Vilmos: *Egy pápai követ Mátyás udvaránál*. Bp. 1901. 17; Magyar életrajzi lexikon. I. köt. Bp. 1967. 510.

¹¹ BUNYITAY Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. I. köt. Nagyvárad 1883. 308–322.

¹² NAGY Iván—NYÁRY Albert: *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából*. IV. köt. Bp. 1878. 432, 256.

¹³ BERZEVICZY Albert: *Beatrix királyné*. Bp. 1908. 469, 474, 478.

del Papa et li oratori de la Mta del Sigre Re Ferrante.”¹⁴ RANSANUSRól egyébként is ismeretes, hogy hasonló szellemű megbízatással érkezett hazánkba még MÁTYÁS életében, nagyon is valószínű tehát, hogy sorompóba lépett, amikor ezt a helyzet alakulása megkívánta. Eszerint azonban reá kell vonatkoztatnunk a IV. decas 10. könyvének arról szóló értesítését is, hogy ULÁSZLÓ koronázása után összeül a szenátus, és ekkor a „legatus apostolicus . . . et orator Ferdinandi regis in Italiam subinde dimissi”. A koronázás szeptember 18-án történt, FILIPECZ János lemondása, FARKAS Bálint püspöki kinevezése éppen ehhez a tanácsüléshez fűződik. Egybehangzó jelek mutatnak tehát arra, hogy a BEATRIX megválasztásán munkálkodó aragóniai követ RANSANUS, aki az *Epitomé*ban elbeszélte eseményeknek szemtanúja volt, s így az említett későbbi betoldást nem kell idegen kéztől származtatnunk. Jelentősnek tartjuk azt a tényt, hogy ez a módosítás csak az E* változatot érintette. Ebből arra következtetünk, hogy E ekkor készen volt. Másrészt pedig a betoldás jele annak is, hogy MÁTYÁS halálával a szerző nem ejtette el végképpen a magyar történettel való foglalkozás tervét, hanem továbbra is reményt táplált arra, hogy munkáját értékesítheti, sőt, talán folytathatja.

Ezen az egy többleten kívül az E* változat inkább kezdetlegesebb, adatokban szegényebb volt E-nél. Az E*-ot tükröző L szerkezeti tekintetben sem oly tökéletesen kidolgozott, mint B és P. A királyi pár előtt elhangzott beszéd első mondatában L és B szövege között figyelemre méltó eltérés mutatkozik. L így szól: „Veni ad tuam praestantissimam maiestatem, Matthia Hungarorum potentissime rex atque ad te, Beatrix omni virtutum genere ornatissima regina (a divo Ferdinando Siciliae rege potentissimo ad vos missus)”. B-ben ez megszakad a „regina” szóval. Az elmaradt félmondatra valóban nincs is szükség, hiszen ugyanezt fejtí ki bővebben az a néhány sor, ami a beszéd előtt mindkét változatban a követség körülményeit ismerteti: „Anno salutis humanae octogesimo octavo supra millesimum et quadringentesimum missus ego sum a divo Ferdinando Magnae Siciliae rege ad divum Mathiam regem atque ad Beatricem reginam Hungariae legatus . . .” S ezután következik az oráció. Nem vitás, hogy L itt is kezdetlegesebb fogalmazást tart, míg B már a történeti munkába való beépítéshez alkalmazkodik, s későbbi kurtítás nyomát viseli magán. L zárójeles megjegyzésének csak a tényleg elhangzott szónoklatban van helye, s meglelte arra mutat, hogy ez a változat még nem épült bele szervesen a történeti munkába.

Úgy véljük, ezek alapján bizonyosra vehetjük, hogy P, B és E mellett az *Epitomé*nek volt még egy egykorú kézírata, amely Ransanus távozása után is Magyarországon maradt, hiszen mind BONFINI, mind PÉCSI itt dolgozott belőle. Mivel P és B — tehát E — némileg rendezettebb és tökéletesebb, mint L, illetve Bonfini — tehát E* —, ezt az E* változatot E-nél korábbi keletűnek tartjuk. Nézetünk szerint ez lehetett az indexek első, kissé még nyers fogalmazványa.

Mindazonáltal a fent mondottak a meggyőzőnek látszó érveléssel együtt sem teszik bizonyossággá feltételezésünket. Mind az E, mind az E* szövegére csak áttételesen következtethetünk, ez pedig kiküszöbölhetetlen hibaforrást rejt magában az összevetések során. A BONFINI- és PÉCSI-szövegek közötti szoros kapcsolatot bizonyító adatok seregében egy — igaz, csak egy — ellent-

¹⁴ BERZEVICZY Albert: *Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok*. Bp. 1914. 471.

mondó is akad. Más összefüggésben már utaltunk arra, hogy a pécsi püspököt az *Epitome* valamennyi meglevő kézirat és nyomtatott változata tévesen Jánosnak írja, csak P és BONFINI mond helyesen ZSIGMONDOT. Ez a mi elképzelésünkkel szemben a Decasoknak a palermói kéziratához való közelállását mutatná, hacsak — egyetlen elszigetelt esetről lévén szó — nem gondolunk arra, hogy egymástól függetlenül javítják a kezdettől fogva hibás adatot.

Összefoglalva mármost azt, amit az *Epitome* egykorú kéziratairól mondtunk, RANSANUS munkájának „őstörténetéről” az alábbi áttekintést adhatjuk. Az író 1489 január—februárjában kezdett hozzá MÁTYÁS király számára magyar történeti indexeinek megkomponálásához, s 1490 február—márciusában jutott a fogalmazás végére. A legelső változatot (E*) még április 6. előtt kisebb változtatásokkal, javításokkal lemásolta — feltehetőleg a Corvina számára —, s így alakult ki az általa véglegesnek tekintett szöveg (E). Időközben azonban MÁTYÁS meghalt, majd néhány hónap múlva ő maga is elhagyta az országot. E-ről 1490 és 1492 között csináltatott egy másolatot (B), ugyanekkor átdolgozta korábban megírt *Annales omnium temporum* c. világtörténetét, s az átdolgozás során kibővítette azt E szövegével (P). 1492-ben azonban elragadta a halál, mielőtt vállalkozásait tető alá hozhatta volna, ezért B javítására már nem került sor, P pedig befejezetlenül maradt.

Az *Epitome* utóéletének nyomozásához szükséges megállapítanunk, hogy az E* változat Magyarországon keletkezett 1490 február—márciusában, s itt is maradt; RANSANUS még 1490 szeptemberében is Budán szűr bele egy újabb adatot, 1494—96-ban BONFINI ugyanott dolgozik belőle; ez után egy időre nyomát veszítjük, s csak a B jelű példánnyal egyszerre bukkan fel ismét, mégpedig Pozsonyban, a neves literátor, Gyalui Torda Zsigmond könyvtárában; az ő halála (1569) után PÉCSI Lukácshoz kerül, aki 1579-ben nyomtatásban közkinccsé teszi.¹⁵ Ez az utolsó állomás, ameddig nyomon követhetjük.

Az E kézirat szintén Magyarországon keletkezett. Születésének idejét meglehetősen szűk korlátok közé szorítja az a tény, hogy mintájául E* szolgált, s másolása még Mátyás életében befejeződött. Így minden valószínűség szerint 1490 márciusának második felében került leírásra. Ez volt a Corvinába szánt példány, amely azonban sosem került a királyi könyvtárba, s rövidesen ez is elkallódott. Utoljára Leander Albertus láthatta 1517-ben a palermói dominikánus kolostorban.

E-ről készült 1490 és 1492 között Palermóban a P másolat, mely az idők folyamán feledésbe merült, s ismeretlenül hevert a Sz. Domonkos zárdában 1866-ig, amikor a városi könyvtár állományába ment át.¹⁶ Tartalmából 1915-ben került publikálásra egy kis töredék; a magyar közönség 1929-ben szerzett róla tudomást.

E-ről készült a B kódex is, mely mindvégig szem előtt állt, szövegét többen kiadták. Ha sorsát nem is ismerjük minden részletében, az adatok aránylag sűrűn sorakoznak egymás mellett. Sajnos, ezek korántsem egyértelműek, s ezért az ismert tények egymással való kapcsolata többé-kevésbé csak

¹⁵ PÉCSI Lukács — kiadásának TELEGDI Miklóshoz intézett ajánlásában — példánya eredetéről így beszél: „Idque (ti. a kiadást) eo libentius feci, quod manu scriptum exemplar ex Sigismundi Tordae Bibliotheca ad manus mihi venisset.” Mivel Gyalui Torda 1569-ben meghalt (vö. ZOVÁNYI Jenő cikkei a *Theologiai lexikon* részére. Bp. 1940. 165.), a mondatot csak úgy értelmezhetjük, hogy halála után a kötet PÉCSI birtokába szállt.

¹⁶ TERMINI i. m. 82—83.

konjektúrával állapítható meg. A kódex sorsának első állomásáról az az ajánlás tájékoztat, melynek kíséretében egy bizonyos „frater Joannes de A. Siculus Panormita Ordinis Praedicatorum sacrae theologiae professor” BAKÓCZ Tamásnak ajándékozta azt. E dominikánus teológiai professzor azonosítása ez ideig nem sikerült, s csak annyit mondhatunk róla, amennyit e helyen maga elárul, tehát hogy RANSANUSnak „affinis et pronepos”-a s egyben örököse volt, ugyanannak — tehát a palermói Sz. DOMONKOS — zárdának a lakója. Feltűnő tényként rögzítjük, hogy nevében az A betű után az eredeti szöveget az író kitörölte, s az üres helyre — 3—4 betűnyi távolságra — később írta be ugyanaz a kéz a Siculus szót. Az ajándékozás időpontjáról szólva az irodalom az „1500 után” meghatározással él, nyilván abból kiindulva, hogy a dedikáció BAKÓCZot esztergomi érseknek (1497-től) és bíborosnak (1500-tól) nevezi.¹⁷ Ennél pontosabb megállapítást enged azonban e megjegyzése: „Romam veniens . . . tibi . . . et librum et me ipsum pariter dederam et offerrem. Suscipe ipsum igitur Pater Reverendissime . . .” JÁNOS testvér tehát a könyvet Rómában adta át az érseknek, s ezzel a kérdéses időpontot igen szűk határok közé szorítja. BAKÓCZ ugyanis az 1500-as években csak egyszer járt ott, mégpedig a nevezetes pápaválasztás alkalmával.¹⁸ Ekkor 1512. január 26-án ért oda, s 1513. november 6-án utazott el onnan. A kódex tehát e két időpont között jutott a kezére, s vele együtt érkezett 1514 márciusának elején Esztergomba.¹⁹

Az ajándék eredetéről maga a felajánló sem rendelkezett bő ismeretekkel. Mint mondja, a szerző hagyatékában találta, hosszú ideig nem tudott vele mit kezdeni, s most végre megragadja az alkalmat, hogy BAKÓCZnál

¹⁷ BAKÓCZ életrajzi adatait közli FRAKNÓI V.: *Erdődi Bakócz Tamás élete*. Bp. 1889. Bíborosi kinevezése: 1500. szept. 28. (I. Magyar Történelmi Tár XIV. köt. 173.).

¹⁸ ISTVÁNYFY azt az értesítést hagyja, hogy az érsek két alkalommal járta meg Rómát, mégpedig először 1500-ban a bíborosi kalap átvétele céljából: „Inter haec Alexander pontifex Thomam . . . Baccocium . . . in numerum cardinalium cooptat, et is tum voti solvendi causa, tum ut Alexandrum pro tanto munere praesens veneraretur, Romam contendit.” (*Historia regni Hungariae*. Viennae—Pragae—Tergesti 1758. Vol. IV. 300. az 1500. évnél.) „Iterum” 1513-ban járt ott (uo. V. 39.). Híradását a későbbi írók is átveszik, holott BRUTUS elbeszélésének félreértésén alapul. FODOR Henriktől tudjuk, hogy ISTVÁNYFY műve e részének megírásához TUBERO és BRUTUS munkáját használta fel. (*Istvánffy Miklós históriájának forrásai*. II. Ulászló kora. Pécs 1940. 33.) Egy pillantás a szövegre meggyőz ez állítás helyességéről, mert TUBERO ugyanezt ugyanígy mondja el: „ab Alexandro IV. Romano pontifice in collegium cardinalium sacerdotum cooptatus est”. (*Commentariorum de rebus suo tempore*. . . gestis libri XI. Kiadta SCHWANDNER: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Vol. II. Vindobonae 1746. 107—381., az id. részlet X. 3.) Azonban sem itt, sem BRUTUSnál nem olvassuk, hogy BAKÓCZ ez alkalommal el látogatott volna a pápai székhelyre. BRUTUS két helyen említi római tartózkodását, helyileg egymástól távol, de mindkétszer ugyanarról az időről, a X. LEÓ megválasztása körüli napokról szólva. (*Brutus János Mihály*. . . magyar históriája 1490—1552. Közli TOLDY Ferenc. I—III. köt. Pest 1863—1877. I. II. köt. 172. és 196.) ISTVÁNYFY e két hely egyikét érthette félre, s a kétszeri említést kétszeri utazásra magyarázta. Gyanúnkat már az is felkeltheti, hogy míg a „második” római utazást valamennyi forrásunk, sőt a külföldiek (Marino Sanuto) is nagy részletességgel ecsetelik, erről az „elsőről” ISTVÁNYFY-n kívül senki sem szól, s a puszta ténynél egyebet ő sem tud. FRAKNÓI (*Bakócz* 80.) nem cáfolja ugyan ezt a tudósítást, de közöl egy adatot arról, hogy a kinevezés alkalmával kötelező római látogatás alól felmentést kért. (Más lapra tartozik, hogy BAKÓCZ Tamás az 1460-as években már megfordult Itáliában.)

¹⁹ Az időpontokat l. FRAKNÓI: *Bakócz* 117, 141—142. Ugyanekkor (1512. ápr. 12.) egy másik dominikánus, méghozzá a rend generálisa, Thomas de Vio Caietanus is neki ajánlja egyik Rómában megjelent beszédét. (VERESS E.: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai*. Bp. 1941. 258.)

tisztelegjen vele. Annyit leszűrhetünk ebből, hogy a kötetet nem ez a Joannes de A., hanem még a szerző készítette. A „pronepos” a kezébe került mű elé néhány új lapot tett saját ajánlása valamint BAKÓCZ címere számára, s itt helyeztet el egy — stílusában az eredetit utánzó, de annál összehasonlíthatatlanul ügyetlenebb kézzel festett — miniatúrát is annak illusztrálására, miként nyújtja át a könyvet a mecénásnak. Ezen kívül kisebb módosítást végzett a kötet belsejében is, átalakította ugyanis az ott talált egyik címert olyképpen, hogy az ma BAKÓCZ bíborosi kalappal fődött címerét mutatja.

Fentebb láttuk, hogy E-ről a P másolat Palermóban készült, minden valószínűség amellet szól tehát, hogy az ugyancsak E-ről készült B is Palermóban keletkezett. Nagy mértékben alátámasztja ezt illusztrációinak dél-italiai jellege,²⁰ s az a tény, hogy a Panormita is onnan juttatja el hazánkba. Nem látunk lehetőséget arra, hogy írásának idejét MÁTYÁS halála elé helyez-zük. Maga az „ősforrás” E* is csak néhány héttel korábban készült el, s e rövid idő alatt még a róla másolt E szövege is pergamenre került. Kizárt dolog, hogy az esetleg fennmaradó idő elegendő lett volna az E-ről való másolat elkészítésére is. Ezzel áll összhangban az a megfigyelésünk, hogy a Bakócz-kódex emendátlanul maradt, amit csak a szerző időközben bekövetkezett halála magyarázhat meg. Úgy véljük tehát, hogy a kézirat másolása 1492-ben vagy nem sokkal előbb fejeződött be.

Kinek a számára készült a másolat?

Egy eléggé elterjedt régebbi felfogás azt tartja, hogy a szerző a Corvina számára másoltatta. Erre vallana a szöveg több kitétele, főként az ajánlás, egy MÁTYÁST, BEATRIXOT és RANSANUST ábrázoló miniatúra, valamint a királyi pár címere a címlapon. Időközben azonban MÁTYÁS meghalt, a szerző elhagyta az országot, s magával vitte a fölöslegessé vált ajándékot. Halála után a kötet egy darabig pihent, majd 1500 után egyik rokona elküldte BAKÓCZ Tamásnak. Ez alkalommal a két címert átfestette, ezért látszik ma az érsek és ULÁSZLÓ címere a MÁTYÁST és feleségét ábrázoló kép alatt.²¹ Ezt az elképzelést azonban kizárja az a következtetés, melyre a különböző variánsok keletkezésének kronológiájával kapcsolatban jutottunk, s formailag is tarthatatlan. Újabbban ugyanis CSAPODI Csaba ismét szemügyre vette a szóban forgó festményeket, s véleménye szerint a leggondosabb vizsgálattal sem lehet nyomát találni

²⁰ BERKOVITS Ilona: *A magyarországi corvinák*. Bp. 1962. 61—62, 116—117.

²¹ Az első leírások még nem képviselik ezt az álláspontot; nagyra értékelik, mint a hajdani Bakócz-könyvtár becses darabját, a Corvina maradványai közé azonban nem sorolják (*Magy. Könyvszle.* 1877. 286—287.; CSONTOSI János uo. 1885. 32.), s nem teszik ezt a Corvina állományáról készült múlt századi jegyzékek sem (CSONTOSI János uo. 1881. 148—149.; D — valószínűleg DÉZSI Lajos — uo. 1895. 372.). „A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának történeti és irodalomtörténeti kiállítása” (Bp. 1902. 14.) sem tartja ugyan a budai bibliotéka kincsének, de megveti az alapot ehhez a hiedelemhez: „A lap alján Mátyás és Beatrix címere volt, amelyre később II. Ulászló és Bakócz primás címerét festették.” Ettől kezdve valamennyi jegyzékben hiteles Corvina-kötetként kerül regisztrálásra (FRANKÓI—FÖGEL—GULYÁS—HOFFMANN: *Bibliotheca Corvina*. Bp. 1927. 66.; HUNYADY J.: *A Vitéz- és Corvin-kódexek és ősnymtatványok kötéseinek bibliográfiája 1938-ig*. Bp. 1939. 56—57.; *Bibliotheca Corviniana*. Bp. 1967. 20. sz. stb.), a feldolgozások is így tartják, s az 1902-es kiállítás katalógusának idézett megállapítását ismétlik (HOFFMANN Edit: *A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratjai*. Bp. 1928. 24.; Uő: *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 179.; BERKOVITS Ilona i. m. 61—62, 116—17.; HÉJYJNÉ DÉTÁRI Angéla: *Mátyás király kincsei*. Székesfehérvár 1964. 4. stb.) HOFFMANN E. (*Régi magy. bibliofilek i. h.*) ezt mondja: „A lap aljára eredetileg a fejedelmi pár címerei voltak festve, azok ott még ma is tisztán látszanak.”

ULÁSZLÓ címere alatt MÁTYÁSÉnak; BAKÓCZ címere mögött sem látszik BEATRIXÉ, de itt elképzelhető valami átalakítás, „mert a címer fölé helyezett bíborosi kalapot a többi festésnél durvábbnak látszó alapozás veszi körül, — ilyesmi a királyi címer koronája körül nincs”. CSAPODI ennek ellenére sem szakít gyökeresen a fenti állásponttal, hanem azt úgy módosítja, hogy a lapot eredetileg ULÁSZLÓ és BEATRIX címere ékesítette. A MÁTYÁSNAK szánt szöveg lemásolása és a címerek megfestése közötti időben ugyanis MÁTYÁS meghalt, s a szerző már ULÁSZLÓ és BEATRIX tervezett házasságának tudatában készítette a címereket. Amikor azonban nyilvánvaló lett, hogy a házasság füstbe megy, könyvével együtt hazautazott. Örököse ULÁSZLÓ címerét érintetlenül hagyva BEATRIXÉT feleserélte BAKÓCZÉVAL, s így juttatta vissza Magyarországra.²²

CSAPODI útmutatása nyomán a kódexet magunk is megvizsgáltuk, s kénytelenek voltunk arra a tapasztalatra jutni, hogy a kézirat mai állapotában semmiféle határozott következtetés levonására nem nyújt alapot. Eredetileg a mai 8a lapon kezdődött a szerzőnek MÁTYÁSHOZ intézett dedikációjával. Ez volt a címlap, mely azonban az idők folyamán leszakadt az utolsó levéllel együtt a kötetről s elkallódott. Utóbb valaki egy-egy papírlevéllel pótolta a két hiányzót, s ezeken egészítette ki a megcsontult szöveget. A kötet utolsó hártylevelének b lapja ma is erősen szennyezett, jeléül annak, hogy a kötés későbbi keletű, s a kötetet hosszú ideig az első és utolsó levél védte, míg csak teljesen el nem rongyolódott. Az eredeti címlapot pótoló papírlevél címer, illusztráció nincs. Az elveszett pergamenlapon volt lapszéli díszítés: CSAPODI Csaba figyelmeztetett arra, hogy zöld leveleinek, indázatainak lenyomata ma is világosan látszik a jelenlegi 9a — eredetileg 2a — lapon. Hogy azonban volt-e ott miniatúra, címer, s ha igen, miféle, nem állapítható meg. Az ajánlás után a források megnevezése következik (10b—11a lap), majd az „incipit”: Petri Ransani . . . annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus foeliciter incipit. (11a lap.) Ezt követi a tartalomjegyzék (11a—15b) A 16a lap üres. A 16b lapon kezdődik Ransanus követi beszéde, mégpedig úgy, hogy a 16b lap a követség körülményeit ismerteti, a 17a lapon pedig a beszéd szövege indul. Itt látható a királyi párt és a szerzót (szónokot) ábrázoló miniatúra, logikailag szorosan az elbeszéléshez kapcsolódva, hiszen éppen azt a jelenetet mutatja, melyben a címzettek hallgatják az orációt. Ennek a lapnak az alján van ULÁSZLÓ és BAKÓCZ címere. A voltaképpeni történeti munka a beszéd után a 38b laptól „Index II.” jelöléssel olvasható. Le kell tehát szögeznünk, hogy a kódex eredeti címlapjának ma meglévő másolatán címer nincs. A kötet belsejében (17a—eredetileg 10a — lap) egy, a szöveget illusztráló kép látható, s itt van két címer is. Semmi jel sem mutat tehát arra, hogy a könyvet valaha is a Corvinába szánták volna, s egyáltalán, hogy kinek a számára készült.

Úgy látszik, ULÁSZLÓ címere kezdettől fogva érintetlenül áll mai helyén, későbbi átalakításnak nyoma sincs rajta. BAKÓCZÉRÓL nem mondhatjuk el ezt, vagy legalább is nem az egészről. A pajzsban későbbi beavatkozás nem látszik, s nem is valószínű. A félkerékből kinövő szarvas különöséget nem mutat, ügyesebb munkának tűnik azonban, mint az utóbb odacsatolt levelek

²² CSAPODI Csaba: *Beatrix királyné könyvtára*. Magy. Könyvszle. 1964. 206—207. A tárgyalt lapokról a legjobb reprodukciót BERKOVITS Ilona id. munkájában találjuk (17. ábra a 65. lapon és XXXVIII—XXXIX. tábla).

elsején látható esetlen, lófejű jószág. Úgy véljük, a két alakot nem alkothatta ugyanaz a kéz, vagyis a 17a lap BAKÓCZ-címerének pajzsát nem a Panormita készítette. Azt is meg kell azonban mondanunk, hogy a sötétkék alapozás kiválóan alkalmas minden korábbi ábra és szín nyomtalan eltüntetésére. A pajzs későbbi átalakítására vonatkozó megfigyeléseink tehát csak kevésbé megbízható eredményeket hoznak. Annál több jel mutat viszont a címerfödél átdolgozására. A BAKÓCZ címernek két változata van, az egyiket a család 1459-ben kapta, a másikat az 1489-ből való címeres levél őrzi.²³ Ez utóbbi mása látható a kódex 1a és 17a lapján azzal a különbséggel, hogy az arany színű sisak helyét bíborosi kalap foglalja el. Az 1a lapon a címer kerek mezőben fekszik, s emiatt a bojtok száma nem egyezik a szokványossal, ugyanis mindkét oldalon csak 7–7 darab fér el 1–2–3–1-es megoszlásban.²⁴ A 17a lapon a bíborosi kalapot vastagon mázolt, arany pontokkal tarkított zöld mező veszi körül — ugyanolyan, mint az 1a lapon —, amit a pajzs szélét mintegy folytató, de azzal egészen össze nem függő, tehát későbbi keletű pánt keretez. A lecsüngő bojtok szorosan a pajzs széléhez tapadva, oda láthatóan utólag bepréselve, belevesznek a környező díszítő indák közé, számuk kétoldalt mindössze 3–3. ULÁSZLÓ és BAKÓCZ egymás mellett álló címerpajzsának magassága pontosan egyenlő, a BAKÓCZÉ fölött látható arany keret azonban lényegesen magasabb a királyi koronánál, a lapszéli indázatba is belefut, eltakarja az egyik levél hegyét; egy bojt az ornamentikában nagy számban előforduló arany magok egyikét fedi. Mindezek tetejében a lapot világosság felé tartva nem sokkal a pajzs fölött vízszintesen fekvő, sötét árnyék rajzolódik ki, aminek a címerfödél jelenlegi tartalmához nincs köze. Az egész címer átalakításáról már csak azért sem beszélünk szívesen, mert ha födele táján ennyi áruló jelet találunk, valami nyom a pajzsban is feltétlenül maradt volna, itt azonban ez nem látszik.

CSAPODI javasolt megoldását ebben a formában azért nem találjuk kielégítőnek, mert az föltételezné, hogy a B kódex Magyarországon keletkezett s még MÁTYÁS életében. Másrészt pedig az ULÁSZLÓ—BEATRIX-házasság ügye több mint egy évtizedig húzódott, s véglegesen csak 1501-ben zárult le; a nápolyi udvar még 1496-ban is minden követ megmozgat a házasság realizálása érdekében,²⁵ nem valószínű tehát, hogy RANSANUS már 1492-ben bekövetkezett halála előtt, sőt Magyarországon laktában látta volna ennek képtelenségét. Az átadás elmaradásának tényét szerintünk kielégítően magyarázza a szerző váratlan halála, amit az emendálás hiánya mutat, hiszen javítatlanul csak el nem küldte volna az ajándékot. Nem tartjuk elképzelhetetlennek, hogy a BAKÓCZnak való ajánlás gondolata magától a szerzőtől származik; ez adná ugyanis a legkézenfekvőbb magyarázatot arra, miért csak a címerfödél körül tudunk későbbi átdolgozás nyomára jönni, mert ezt eléggé indokolná BAKÓCZ időközben történt rangemelkedése. A világi urak sisakja a győri püspök címere fölött nem feltűnő, mert a méltóságnak a címerfödélben való jelölése épp ezekben az évtizedekben kezd szokássá válni, s nem bizonyos,

²³ A címerek leírása és hasonmása: *Magyarország címeres könyve*. I. köt. Bp. 1913. 29–30. lap és 50–51. tábla. Vö. még NAGY Iván: *Magyarország családai*. I. köt. Pest 1857. 101.; Fraknoi: Bakócz 23.

²⁴ A kör alakú kerethez alulról egy másik vért kapcsolódik, feltehetően valamelyik későbbi tulajdonos felismerhetetlenné kopott címerének maradványa.

²⁵ BERZEVICZY: *Beatrix királyné*, főként 570, 599–600.

hogy az első változat alkotója is hódolt a divatnak.²⁶ Úgy látszik az ügylet perfektuálásába ismét a halál szólt bele, — ezúttal a szerzőé, s ezért nem készült el a kötet elé szánt újabb dedikáció sem, ha ugyan nem valaki más távolította el azt onnét.

Mindenesetre az első biztos mozzanat BAKÓCZ nevéhez fűződik, halála után azonban a könyv ismét kalandos útra indult. Feltehető, hogy 1512—13-tól a primás haláláig, 1521-ig nála maradt; vagyona szétszóródván e nagy értékű kincs is vándorútra kelt, s 1558-ban MIKSA főhercegnél volt. Ekkor jelentette meg Bécsben a MIKSÁnak ajánlott első kiadást ZSÁMBOKI János. Dedikációjában a kódexről úgy beszél, mint ami hosszú lappangás után bukkant elő.²⁷ 1562-ben a kötet még mindig a főhercegnél van.²⁸ 1611-re THURZÓ György nádor birtokában találjuk, ez évből ugyanis az ő bejegyzése olvasható az első lapon. Egy későbbi tulajdonos erre az írásra festette rá saját, ma már kivehetetlen címerét. A következő nevet JANKOVICH Miklós 1830-as dátumot viselő bélyegzője hozza tudunkra. Gyűjteményével együtt ez a darab is a Magyar Nemzeti Múzeumba került,²⁹ s az Országos Széchényi Könyvtárban ma is megtalálható.³⁰

²⁶ BÁRCZAY Oszkár: *A heraldika kézikönyve*. Bp. 1897. 254—255.; VÉGH Gyula, *Turul* 1935. 1—4, 66—70.

²⁷ „Qui cum diu latuisset, uti adhuc reliqua eius desiderantur. . .” A dedikáció márc. 15-én kelt Bécsben alig két hónappal azután, hogy MIKSA 50 magyar forinttal megduplázta a FERDINÁND által ZSÁMBOKIknak kiutalt évdíjat. Kettejük jó kapcsolatára számos adalékkal szolgál ORBÁN János: *Sámboky Jánosról*. Szeged 1916. 23, 28—32. stb. Kiadásáról szól VARGA László: *Sámboky (Sambucus) János filológiai munkássága*. Acta Classica Univ. Scient. Debreceniensis I. tom. 1965. 79, 85. Mivel ZSÁMBOKI kiadásából mind RANSANUS ajánló levele, mind pedig a beszéd hiányzik, WALLASZKY feltételezi, hogy a felhasznált példány csonka lehetett (*Tentamen historiae litterarum sub rege. . . Matthia Corvino. . . Lipsiae 1769. 48.*). Ez ismét egy újabb másolat felvételét indokolná. Amde úgy látszik, ZSÁMBOKI tudatosan hagyta el ezeket, s pótolta saját előszavával, melyben a mellőzött részek fontosabb megállapításait idézi; tud arról, hogy a forrást BEATRIX bocsátotta a szerző rendelkezésére, tud az *Annales* megelőző 60 könyvéről stb. RANSANUS ajánló levelét tehát ismernie kellett, másképp nem szólhatna minderről. Hiányosnak tartja a példányt VARGA László (i. h.) is, PÉCSI L. pedig éppen a szövektől hiányával indokolja saját kiadásának létjogosultságát. A ZSÁMBOKI által is fájlat hiány csak a mű végére vonatkozhat, minthogy a szerzőnek feltehetőleg szándékában volt MÁTYÁS uralkodásának időszakát végig nyomon követni, sőt, mint láttuk, egy jel még messzebbmenő elképzelést is sejtet. Nem tévedhetünk azonban, ha úgy véljük, hogy ezt az esetleges szándékát nem valósíthatta meg, mert mind a meglevő, mind a kikövetkeztethető változatok nélkülözik az utolsó évekről szóló indexeket.

²⁸ 1562. aug. 25-én Linzből ír a császárnak: „Eo vero privilegio debent comprehendere et Epitome Rerum Hungaricarum Petri Ranzani per Sambucum antea aedita, cuius archetypum exemplar apud me est”. (IVÁNYI B.: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331—1600*. Bp. 1937. 48.) Ezért nem valószínű, hogy ZSÁMBOKI saját tulajdonában lett volna a kódex, bár Hoffmann Edit ezt hiszi (*A Nemzeti Múzeum. . . kéziratai 24.*; 1. még *Bibliotheca Corviniana 39.*), s van arról hírünk, hogy RANSANUS beszédeinek gyűjteményét megszerezte (Fabricius—Mansi i. m. 275.).

²⁹ *Magy. Könyvszle.* 1885. 8. FEJÉR György 1817-ben (*Tudományos Gyűjtemény XI. 3—46.*) a Jankovich-gyűjteményről adott bőségében is vázlatos beszámolójában nem említi.

³⁰ A kódex kalandos sorsáról külseje is árulkodik. Legkevesebb négy kéztől való bejegyzéseket olvasunk lapjain. Ezek egynémelyiko oly régi, hogy már a kötetkor lemet-szettek belőle (62b, 80a). Említettük, hogy első és utolsó levele még a bekötés előtt elrongyolódott. Hozzáteszünk ehhez, hogy ma már jónéhány teljes ív is hiányzik belőle. Kötése XVI. századnak látszik, s a magunk részéről nem tudtuk megállapítani, vajon a hiány bekötés előtt vagy után keletkezett-e. Bizonyos, hogy az ívek nem egyszerre hullottak ki: a 3. ív hiányát már egy XVI. századi marginália is észrevételezi (14b), a többinél nincs megjegyzés. Nem tartanánk haszontalannak, ha szakember venné szem-

P. KULCSÁR: HANDSCHRIFTEN DER »EPITOME« VON RANSANUS

Aus dem ausgehenden 15. Jahrhundert sind uns zwei Kopien der *Epitome* von RANSANUS überliefert, die eine in Budapest, die andere in Palermo. Eine dritte Fassung — die auch BONFINI für seine eigene Arbeit, »Rerum Ungaricarum Decades« heranzog — wurde 1579 gedruckt. Bei einem Vergleich dieser Varianten können wir feststellen, daß RANSANUS anfangs 1489 die Arbeit begann und im Februar—März 1490 das Werk beenden konnte. Das seitdem verschwundene erste Konzept wurde von BONFINI verwandt und erschien 1579 im Druck. Vor dem 6. April 1490 wurde eine etwas veränderte Kopie davon für die Corvina-Bibliothek angefertigt (diese existiert heute schon nicht mehr), inzwischen jedoch verstarb der König und später, nach Mitte September, reiste der Verfasser auch nach Hause und nahm die Reinschrift mit. In den Jahren 1490—1492 überarbeitete er sein Werk *Annales Omnium Temporum* und übernahm darin einen bedeutenden Teil der *Epitome*. Diese Kopie befindet sich heute in der Biblioteca Comunale von Palermo. Zur gleichen Zeit wurde noch ein Exemplar von dem Werk angefertigt, aber seine Verbesserung wurde durch den Tod des Verfassers fereitelt und es wurde auch nie abgeliefert. Heute können wir auch schon nicht mehr feststellen, wem es gewidmet wurde, weil sein Verwandter und Erbe, der übrigens unbekannt Professor der »heil. Theologie«, Dominikaner Joannes de A. Siculus Panormita eine neue Widmung davorsetzte und auch darin zu findendes Wappen umgestaltete und das Werk so im Jahre 1512/13 dem Kardinal Tamás BAKÓCZ, der sich in Rom aufhielt, übergab. Nach seinem Tode kam der Band zu Erzherzog Miksa, später zum Palatin György Thurzó und schließlich mit der Übernahme der Sammlung von Miklós JANKOVICH in die Széchényi Nationalbibliothek. Nach einer älteren Annahme wurde dieser Band für die Corvina-Bibliothek angefertigt. Diese Ansicht blieb jedoch nicht bestehen, da der Band nach dem Tode König Mathias' in Palermo hergestellt wurde. In dem Band ist heute inwendig ein Wappen mit dem Kardinalshut von Tamás BAKÓCZ zu sehen, rings um den oberen Teil des Wappens sind jedoch Spuren einer Umänderung zu erkennen, sie stammen von der Hand Joannes de A. Da im Schild des Wappens keine Spuren einer Umgestaltung zu finden sind, ist es möglich, dass von anfang an das BAKÓCZ-Wappen dort stand, zuerst jedoch mit einem Helm, da er erst im Jahre 1500 seine Ernennung als Kardinal erhielt. Es ist also vorstellbar, daß der Gedanke einer Widmung an BAKÓCZ von RANSANUS stammt.

ügyre, nekünk ugyanis úgy tűnik, mintha a Panormita ajánlását tartalmazó egész első ívet utóbb ragasztották volna bele. Annyi bizonyos, hogy 1558-ban még teljes volt a szöveg, mert ZSÁMBOKI hiánytalanul adta közre az egész elbeszélést. Kérdés azonban, honnan történt a két szélső levél pótlása. Az elsőt csak a Pécsi-féle kiadás alapján lehetett rekonstruálni, mert az ajánlást Zsámboki nem közli. Az utolsó levél viszont 1558-ban még a helyén volt, mert ZSÁMBOKI még ismerte szövegét, s nem láthatta a mai papírlapot, ha az oda csak a Pécsi-edíció (1579) után került. Az természetesen nem szükség-szerű, hogy az első és utolsó levél egy időben vesszék el, az azonban bizonyos, hogy a pótlás egyszerre és egy kézzel történt. Mindezeket kívül erőszakos beavatkozás jele is tapasztalható a kötetben. Valaki ugyanis kivágta a 7. levél alsó 2/3 részét és a 9. levél alsó margóját. Nem valószínű, hogy csinos illusztrációt akart volna ilyen módon megszerezni. A 7. levél ugyanis a palermói János ajánlásához tartozik; ennek elején meglehetősen primitív festmény látható, s miért lett volna külön — az egyébként is szokatlan helyre — az ajánlás végére tett kép? Nem lehetett igényesebb alkotás a 9. levél keskeny alsó margóján sem. Úgy hisszük, a kivágás nem kívánatos tulajdonos-bejegyzés eltüntetését célozta. Ebből viszont az is következik, hogy a csonkítás nem történhetett BAKÓCZ halála előtt. Nyilvánvaló, hogy János mester nem vágott ki egy darabot saját ajánlásából, s BAKÓCZ sem törekedett arra, hogy akár MÁTYÁSNAK, akár ULÁSZLÓNAK, akár saját magának a kódexhez való kapcsolatát homályba borítsa, amire egyébként e két kivágás úgysem elég, más tulajdonossal pedig a Panormita és az érsek között nem számolhatunk. Ezekre a kérdésekre külső forrásokban kell megtalálnunk a választ, s valószínűleg sokat lendítene a dolgon, ha más szaktudományok eredményeit is hasznosíthatnánk.

Hírlaptár Berlinben. A Német Demokratikus Köztársaság újságíróinak szakfolyóirata, a *Neue Deutsche Presse*, cikket szentel a német állami könyvtár (Deutsche Staatsbibliothek) hírlaptárának. Még az újságírók közül is csak kevesen tudják — úgymond —, hogy az Unter den Linden könyvtárpalotájának tizenharmadik emeletén található Európa egyik legnagyobb hírlapgyűjteménye. Évszázadok félreértése és hanyagsága miatt ma már az egykor minden könyvnél nagyobb példányszámban megjelent újságokból is csak ritkán találunk egy-egy teljes, hiánytalan évfolyamot. A tudósok és könyvtárosok vállvonogatva néztek ezekre az emerer kiadványokra s a könyvtárak méltóságával nem érezték összeférhetőnek, hogy felvegyék gyűjteményükbe. Amikor 1845-ben az első sajtótörténész, PRUTZ Róbert a forrásokból akarta megírni később befejezetlenül megjelent művét, azt a fájdalmas felfedezést tette, hogy nem csak teljes gyűjtemény nem található, de még egy katalógus vagy címrepertórium sincs sehol.

Az 1908-ban tartott berlini nemzetközi történész-kongresszus hangoztatta először a hírlapnak, mint történelmi forrásnak páratlan értékét. Egy körkérdés a könyvtárakhoz azonban azt az eredményt hozta, hogy a túl magas kötési költségek miatt az újságok a német könyvtárakban többnyire csak összezsinegelt csomagokban állnak, várva a pusztulást, amely a rossz papíryanag miatt elkerülhetetlen. Több napilap, igaz, külön példányokat nyomott famentes papírra a könyvtárak részére — ez, így mondja a cikkíró, a sokszorosítástechnika és a mikrofényképezés lehetőségei ellenére ma sem lenne felesleges.

Az újságok ma is úgy, mint régen, igényes és nem nagyon kedvelt vendégek a könyvtárakban: sok helyet, pénzt és időt követelnek azoktól a könyvtáraktól, amelyek őrzésükre gondot kívánnak fordítani. 3000 évfolyam bekötvé több mint 2 kilométernyi polefőrhelyet követel.

A német állami könyvtár azon kevesek egyike, amely mégsem tagadta meg a napisajtótól a vendégjogot, sőt, feldolgozza és hozzáférhetővé is teszi a kül- és belföldi lapokat. A második világháború sok kárt okozott, nemcsak a közvetlen károsodás, hanem a „menekítő” kihelyezés következtében is. Több ezer hírlapkötet van még Nyugat-Németországban és Nyugat-Berlinben: ezeket — az 1,8 millió elszállított könyvvel együtt — mindeddig nem szolgáltatták vissza. Csak Lengyelországból 37 000 hírlapkötet került vissza 1965-ben. Most az összesen 75 000 kötetnyi állományból bibliográfiát készülnék összeállítani, hogy a kutatás számára feltárhassák őket. De már 1960 óta létezik a Staatsbibliothekban lyukkártyákra dolgozott központi katalógus a berlini könyvtárak hírlapállományáról.

Az állomány főrésze az egykori porosz tartományok újságjaiból áll, de vannak benne német újságok más fontos német városokból és helységekből is. A külföld is képviselve van: a *Pravda*, a *Times*, a *Corriere della Sera* és a *New York Herald*¹ mellett arab, hindu, thaiföldi stb. lapokat is gyűjtenek. Ezekhez járulnak a magazinok, családi lapok, az idegenforgalmi sajtó stb. A legrégebb újságpéldány 1626-ból való. Megvan a Lenini *Iszera* első 52 száma. Gazdagon van képviselve a náciaktól üldözött illegális sajtó, s a második világháború alatt és előtt külföldön megjelent német sajtóorgánumok.

*

A budapesti Széchényi Könyvtár hírlapgyűjteménye abszolút számokban megközelíti a német állami könyvtárt. Az országterülethez viszonyítva tulajdonképpen felül is múlja. De problémái ugyanazok.

D. B.

¹ Ez valószínűleg tévedés: a *New York Herald* már több mint félszázada egyesült a *New York Tribune*-val, de az egyesülésből származó *New York Herald Tribune* is már évek óta megszűnt.

CSAPODI CSABA

Mekkora volt a Corvina-könyvtár?

Talán nincs is más olyan kérdés, amit a Corvina-könyvtár iránt érdeklődők gyakrabban vetnének föl, mint az, hogy vajon hány kötetből állt MÁTYÁS király gyűjteménye. Mégis, érdekes módon, ezt a problémát még eddig egyetlen önálló tanulmány sem tűzte ki tárgyául. Odavetett, alig indokolt megjegyzéseken túl még az összefoglaló Corvina-történetek közül is csak CSONTOSINAK a Pallas Lexikon X. kötetének mellékleteként megjelent kis munkája próbált különböző adatok számbavételével valamennyire alátámasztott véleményre jutni. Pedig lehet-e egy könyvtár létezésének, történetének alapvetőbb problémája mint az, hogy 50 000 kötetből álló, minden egykorú gyűjteményt messze túlszárnyaló könyvtár volt-e, vagy csak 500 kötetet számlált s így pusztán helyi viszonylatban volt jelentős? — A Corvina-könyvtárra vonatkozólag ilyen nagyok a becslési különbségek!

Vélemények a Corvina-könyvtár nagyságáról. „Ez a hérosz óriási költséggel hatalmas könyvtárt hozott létre, amelyben több mint 50 000 nyomtatott könyvet és kéziratot őriztek”. Ezt olvassuk LOMEIER 1669-ben megjelent könyvtártörténeti munkájában.¹ Állítását nem indokolja, de ezóta két századon át ez a szám uralkodott a szakirodalomban. A Corvina első történetírója, J. PFLUGK 1688-ban azzal közli ezt az adatot, hogy „egyesek szerint legalább 50 000 kötetből állt.”² F. X. SCHIER 1766-ban is úgy vélekedett, hogy az adatot el lehet fogadni.³ Ő utánuk, kezdve UGOLETO életrajzírójától, Ireneo AFFOTÓL⁴ SÁNDOR Istvánon keresztül⁵ EDWARDS nagy könyvtártörténeti munkájáig⁶ szinte kivétel nélkül ott találjuk a mesés számot, hazai és külföldi íróknál egyaránt. Az egyetlen ellenvéleménnyel FABRI 1756-ban megjelent kis Corvina-történetében⁷ találkozunk, de ez részben félreértésen alapszik, mert LOMEIER szavait úgy értelmezi, hogy csak a nyomtatott könyvek száma 50 000 volt, annyiféle nyomtatvány pedig MÁTYÁS haláláig összesen sem jelent meg.

A fantasztikus 50 000-es szám akkor kezdett csökkenni, amikor a magyar kutatók rendszeresen hozzáfogtak a Corvina múltjának feltárásához. RÓMER

¹ LOMEIER, J.: *De bibliothecis*. Zutpaniae 1669. 188. 1.

² PFLUGK, J.: *Epistola ad Vitum a Seckendorf, praeter fata Bibliothecae Budensis*. Jenae 1688. 18—19. 1.

³ S[CHIER] F. X.: *Dissertatio de regiae Budensis Bibliothecae Mathiae Corvini ortu, lapsu, interitu et reliquiis*. Vindobonae 1766. 24. 1.

⁴ AFFÒ, I.: *Memorie di Taddeo Ugoletto*. Parma 1781. 60. 1.

⁵ SÁNDOR István: *Sokféle*. 6. Győr 1799. 10—11. 1.

⁶ EDWARDS, E.: *Memoirs of libraries*. 1. London 1859. 394. 1.

⁷ FABRI, P.: *De augusta Budensi bibliotheca commentatio*. Lipsiae 1756. XVI. 1.

Flóris már 1870-ben fölhívta a figyelmet arra, hogy a kódexeknek a XV. században szokásos elhelyezése miatt (nem fölállítva, hanem lapjukra fektetve) elképzelhetetlen, hogy a budai várban ilyen óriási könyvmennyiség elhelyezésére lett volna mód.⁸ Néhány év múlva ugyanezen az alapon már számot is mond: közelebb járunk a valósághoz, ha csak 5000 kötetre gondolunk.⁹ Kortársa, PULSZKY Ferenc is kétségét fejezte ki, hogy ha VESPASIANO szerint a vatikáni könyvtárnak V. Miklós pápa korában 9000 kötete volt, akkor túlzottnak látszik a Corvina 50 000-es nagysága.¹⁰ IPOLYI Arnold szerint „legalább nyolc-tíz ezer kötetre tehető” az állomány.¹¹ Az egyes kutatók véleménye azonban még a XIX. század végén is nagyon különböző. Ugyanabban az évben, 1895-ben, mond CSONTOSI 16 000 kötetet,¹² mikor a humanista könyvtárak kiváló ismerője, FRAKNÓI Vilmos szerint a Corvinában 1000 kötetnél talán több volt, de a 3500-at aligha érte el.¹³ FÖGEL József 1913-ban szintén 3000 kötetre szállította le a becsült számot.¹⁴ Innen már csak egy lépés volt a mélypontig, amennyiben ugyanő az 1927-ben megjelent *Bibliotheca Corvinában* már azt mondja: „nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy MÁTYÁS király könyvtárának kötetszáma félezer körül lehetett.”¹⁵ Vele párhuzamosan GULYÁS Pál is 1916-ban 500—1000 kötetről,¹⁶ 1923-ban 1000 kötetéről ír.¹⁷ A külföldi szakirodalomban a legutóbbi időkben csak odavetett megjegyzéseként 1000 és 3000 közti számokat találunk.¹⁸

Ilyen különbségek láttán, amikor az egyik szélső érték mindössze 1%-a a másiknak, nem csoda, ha HOFFMANN Edit meg se próbált véleményt mondani, mert: „sem a korabeli más könyvtárakkal való összehasonlítás, sem szemtanúk feljegyzései nem jogosítanak fel arra, hogy akárcsak hozzávetőleges véleményt mondjunk erről, mert az adatok bizonytalanok és egymásnak ellenmondóak.”¹⁹

Mit mondanak az egykorú források? Meglepő dolog, hogy a Corvina-könyvtárról magának MÁTYÁS királynak életéből aránylag milyen kevés tudósításunk van. BONFINI, RANSANUS, FONTIUS és POLITIANUS szűkszavú megemlékezései mellett az egyetlen részletes leírás Naldus NALDIUS műve. A könyvtár nagyságáról azonban ő is csak általánosságban beszél: MÁTYÁS máris több könyvet gyűjtött össze, mint a régi görögök és latinok külön-

⁸ RÓMER F.: *Egy könyvtár a reformatio idejéből*. Arch. Ért. 1870. 163—164. l.

⁹ RÓMER F.: *Mátyás király budai könyvtáráról*. Magyar Tud. Akadémia Évkönyvei XV. 1877. 34. l.

¹⁰ PULSZKY F.: *A Corvina maradványai*. Magy. Könyvszle. 1877. 151. l.

¹¹ IPOLYI A.: *Mátyás király könyvtára maradványainak felfedezése 1862-ben*. Magy. Könyvszle. 1878. 118—120. l.

¹² CSONTOSINAK a bevezetőben id. műve.

¹³ *Magyar nemzet története*. Szerk. SZILÁGYI S. 4. Bp. 1895. 536. l.

¹⁴ FÖGEL J.: *II. Ulászló udvartartása*. Bp. 1913. 105. l.

¹⁵ FÖGEL J.: *A könyvtár története az 1471-i összeesküvés után*. (= Bibliotheca Corvina) 20. l.

¹⁶ GULYÁS P.: *Mátyás király könyvtára*. Bp. 1916. 13. l. (Olesó Könyvtár 531—532.)

¹⁷ GULYÁS P.: *A könyv sorsa Magyarországon*. Magy. Könyvszle. 1923. 49—51. l.

¹⁸ KIRCHNER, J.: *Bibliothekswissenschaft*. Heidelberg 1951. 169. l. LANGE, W. H.: *Das Buch im Wandel der Zeiten*. Wiesbaden 1951. 241. l. MUMMENDEY, R.: *Von Büchern und Bibliotheken*. Bonn 1950. 215. l. MILKAU: *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. 2. Aufl. 3/1. 1953. 523. l. THOMPSON, J.: *The medieval library*. New York 1957. 473. l. *Lexikon des gesamten Buchwesens*. Herg. v. J. KIRCHER. Stuttgart 1952.

¹⁹ HOFFMANN E.: *Mátyás király könyvtára*. (= Mátyás király emlékkönyv. 2. Bp. 1940.) 253. l.

külön, hiszen ő egyformán gyűjti ezeket, sőt a keresztény szerzőket is.²⁰ A kortársak közül RANSANUS az egyetlen, aki a könyvtár méreteiről közelebbi megjegyzést tesz, de ő is csak egészen futólagosan: „Mikor az elmúlt napokban [1488] Bécs felé utaztam Tehozzád [Mátyáshoz], azt hallottam, hogy most egy hatalmas és minden tekintetben kiváló s csodálatosan díszes könyvtárt állítottál föl, amelybe Te, — amint mondják, — sokezer, nem csekély és nem megvetendő értékű, kívül-belül nagyon szép és szépen írt kódexet akarsz összegyűjteni és ezt már meg is kezdted.”²¹

A sokezer persze itt megint nagyon bizonytalan fogalmazás. Mindenesetre nem igen jelenthetett kevesebbet 5000-nél. Csakhogy egyrészt ne felejtjük el, hogy a szövegben az van, hogy „aiunt”, azt mondják, tehát RANSANUS ekkor még nem látta a könyvtárt, csak szóbeszédre támaszkodik. De még fontosabb a jövőidő alkalmazása. A sokezer kötet csak a szándék, a jövőendő célja, nem a jelenlegi állapot. Ha tehát RANSANUS számadatát egyáltalán komolyan vehetjük, azt kell következtetnünk belőle, hogy ekkor még nem állt sokezer kötetből a Corvina.

A jövőben elérendő nagyság képe tűnik ki POLIZIANONAK Mátyáshoz írt datálatlan leveléből is: „Látom, hogy már régóta készítesz egy könyvtárt, amely, mint várjuk, mindegyik közt nemcsak a legdíszesebb, hanem a leggazdagabb is.”²² A jövőben minden mást fölülmuló könyvtárról beszél FONTIUS, MÁTYÁS könyvtárosa is, 1489. szept. 16-i levelében.²³ Ennyi és nem több az, amit a Mátyás-kori források mondanak nekünk a Corvina nagyságáról.

A könyvtár azonban nem semmisült meg Mátyás halálakor, bár gyarapodása hamarosan megszűnt, később meg elkezdődött fokozatos elherdálása,²⁴ meg kell tehát vizsgálnunk azokat a forrásokat is, amelyek a hanyatlás korában számolnak be a könyvtárról.

Számadatot csak egy mond ezek közül a források közül, Pierre CHOQUE beszámolója 1502-ből, amikor II. Ulászló feleségét, Anna királynét kísérte Magyarországra. Levelében csodálattal ír a látottakról: „Aussy y a grande et belle librairie jusque au nombre de troys ou quatre cens livres escript en latin, grec et hongre et la plus grant part hystoriez.”²⁵ A szerző szemtanú, jó megfigyelő és egyébként is elragadtatással szól mindenről. A könyvtárról se azt mondja, hogy csak 3—400 kötetes, hanem ellenkezőleg, hogy olyan nagy. Csakhogy ne felejtjük el, hogy még könyvtárosnak is nagyon nehéz rápillantás alapján könyvek mennyiségét megbecsülnie, s itt még hozzá pultokon, fekvő elhelyezett könyvekről van szó. Pierre CHOQUE pedig nem volt könyvtáros, mégcsak humanista se, hanem fegyvernök, akinek nem volt kenere a könyvekkel való foglalkozás. Mondott tehát egy számot, amit igen nagyra gondolt ilyen viszonylatban. De arról se feledkezhetünk meg, amit NALDUS mond, hogy ti. a könyvek nem voltak mind a pultokon, hanem ami ott nem fért el, az a pultok alatti zárt szekrényekben volt. Ezekről egy futólagos

²⁰ Naldus NALDIUS: *Epistola de laudibus augustae bibliothecae*. L.: Irodalomtörténeti emlékek. 2. Bp. 1890. 286—288. 1.

²¹ JUHÁSZ, L.: *Monumenta Latina*. Litt. Hung. illustr. IV. I. I. 13. 1.

²² ÁBEL—HEGEDÜS: *Analecta nova*. Bp. 1903. 425. 1.

²³ FONTIUS, B.: *Epistolarum libri*. Ed. L. Juhász. Bp. 1931. 36—37. 1.

²⁴ CSAPODI Cs.: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?* Magy. Könyvszle. 1963. 27—42. Ua. önállóan: A Magyar Tud. Akad. Könyvtárának Közleményei 34.

²⁵ MARCZALI H.: *Közlemények a párisi nemzeti könyvtárból*. Magy. Tört. Tár. XXIII. 97—113. 1.

szemlélő nem is szerezhette tudomást. Hogy a könyvtárra vonatkozó megjegyzése nem hozzáértésen és alapos vizsgálaton alapszik, abból is látszik, hogy a latin és görög könyvek mellett magyar könyvekről is beszél. Egykettő ha volt is ilyen, nem valószínű, hogy ezeket látta, hanem talán inkább a héber könyveket nézhette ilyeneknek, mert azokat nem is említi, pedig tudjuk más adatokból, hogy sok volt belőlük. Ennek a forrásnak a számadata tehát egyáltalán nem tisztázza az állomány mennyiségének problémáját.

1526-ig van ugyan még két forrásunk, amely részletesen emlékszik meg a Corvináról, de számadatot egyik se mond: a velencei követ, Francesco MASSERO 1520-ban Budáról keltezett levelében lenéző hangon írja, hogy egyetlen valamirevaló könyvet se talált a könyvtárban, mert a jó könyveket már elhordták onnan.²⁶ Nem a könyvek mennyiségéről szól, hanem tartalmi értékükről. Persze, ha valami szokatlanul nagy gyűjteményt látott volna, bizonyosan kevésbé megvetően fogalmaz. Csakhogy 1520-ban, egy egész generációval MÁTYÁS halála után, a könyvnyomtatás rohamos terjedése folytán a két-hármezer kötetes könyvtár már nem ritkaság. MASSERONAK tehát, aki hozzá volt szokva saját hazája, Velence nyomdáinak hatalmas könyvtermeléséhez, az olasz könyvtárak rohamos gyarapodásához, meg ahhoz, hogy a kódex már elvesztette a versenyt a nyomtatott könyvvel szemben, nem túlságosan imponálhatott az elhanyagolt, por- és féregette kódexgyűjtemény.²⁷ De szavaiban sok a fölényeskedés is.

Világosan kiderül ez az öt évvel később, 1525-ben Budán járt BRASSICANUS beszámolójából,²⁸ amely nem győzi magasztalni a Corvina gazdagságát: „Annyi volt itt a görög, valamint a héber kötet . . . a régi és újabb latin könyv . . . mint tudomásom szerint sehol máshol.” Ha MASSERO becsméréseit a maga értékére szállítottuk le, BRASSICANUS lelkesedését sem kell kritika nélkül fogadnunk. Mégis a nagy tudású humanista könyvgyűjtő szavait sokkal komolyabban kell vennünk, hiszen saját írása szerint a könyveket egyenként vizsgálta át.

Végeredményben tehát az egykorú forrásokban megbízható számszerű adatokat nem találunk. Már a könyvtár pusztulása utáni időkből, de még félig-meddig kortársnak munkájában, SZÉKELY István világkrónikájában olvassuk azt, hogy MÁTYÁS király a budai bibliotékába „eg' nehan' ezer köneket mind e' szeles világról be giüttetöt vala, Görögül, Sidoul, es Deakul meg iratakat.”²⁹ (A XVII. századi utazóknak a Corvináról szóló megemlékezéseiről már más alkalommal bizonyítottuk, hogy nem az egykori királyi könyvtárra vonatkoznak.)³⁰

Következtetés más, egykorú könyvtárak állományából. A kódexek korának két legfontosabb könyvtártípusa a kolostori és a humanista könyvtár. Mindkettő mai fogalmainkhoz mérten kisszámú könyvgyűjtemény. Érdekes, hogy bár a nagy kolostorok gyűjteményeiben már a X–XII. században meglepően sok könyvvel találkozunk, évszázadok folyamán se fejlődnek többezer kötetes könyvtárakká. Két oka van ennek. Az egyik az, hogy az új kódexek másolásával párhuzamosan a régiek a használat folytán fokozatosan elpusztul-

²⁶ Magy. Tört. Tár. XXV. 171–172. 1.

²⁷ *Analecta nova.* 93. 1.

²⁸ SALVIANUS: *De vero iudicio.* Cura J. A. Brassicani ed. Basileae 1530. ajánlásában.

²⁹ SZÉKELY István: *Chronica ez vilagnac yeles dolgairól.* Craccoba 1559. 219. f.

³⁰ CSAPODI i. m.

nak. A másik ok pedig az, hogy a kolostorok számára rendelkezésre álló egész irodalom nem volt valami nagyszámú. Gondoljunk csak arra, hogy a könyvnyomtatás félszázados fejlődésének eredményeként is mindössze kb. 35 000 különféle nyomtatványról van tudomásunk, de az legföljebb 5—6000 művet jelent. Pedig akkorra már szenvedélyesen kutató-gyűjtő humanisták teljes erővel igyekeztek minden fennmaradt klasszikus auktort, illetőleg művet hozzáférhetővé tenni, s ebben a szakmában benne vannak saját munkáik, a XV. század irodalma is. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a kódexek igen nagy százaléka nem egy művet tartalmaz.

Új szín jelent meg a könyvtártörténetben a humanisták, főleg az itáliai humanista uralkodók könyvgyűjteményeinek létrejöttével. MÁTYÁS király könyvtárának vizsgálatában ezekben kell keresni az analógiákat, nem a kolostori könyvtárakban. Mert a kolostori könyvtáraknak nemcsak a céljuk volt más, hanem azért is teljesen más jellegűek voltak, mert évszázadok változatos sorsában fejlődtek-hanyatlottak. Ezzel szemben a világi könyvtárak egyes személyekhez fűződnek. Egy élet, legföljebb két-három generáció művei, amelyek hamar, többnyire az alapító személy halálával szétbomlanak.³¹ Állományuk összehozásában sokféle tényező játszott szerepet: öröklés, hódítás, elkobzás, mégis a könyvek legnagyobb része rendszeres gyűjtő és másoltató tevékenység eredményeként sorakozott egymás mellé. A nyomtatott könyveknek még csak másodrangú szerep jutott bennük.

A legkorábbi állományjegyzék humanista uralkodói könyvtárról Filippo Maria VISCONTI páviai könyvtáráról maradt fenn 1426-ból: 988 kézirat. Halála (1447) után a gyűjtemény valószínűleg nagyrészt szétszóródott, mert az utódja, Francesco SFORZA számára 1459-ben készült jegyzék csak 824 tételt tartalmaz. A következő tíz év gyarapodása mindössze 126 tétel. Harminc év múlva, XII. Lajos francia király hadjárata idején a könyvtár elpusztult.³² Francia hódítás lett az oka a nápolyi aragon könyvtár pusztulásának is, de ennek a könyvtárnak a méreteiről nincsenek adataink.³³

Az ESTEK ferrarai könyvtáráról az első jegyzék 1436-ból való: 274 mű, ebből 170 latin, 56 francia, 21 olasz, 1 görög, 1 német, 25 vegyes és bizonytalan.³⁴ Az 1467-i leltár csak 240 tételt tartalmaz, de ez nyilvánvalóan nem a teljes állomány. A ferrarai reneszánsz tetőfoka I. Ercole uralkodása. Bár a könyvnyomtatás ekkor már Itáliában erősen elterjedt, Ercole továbbra is fényes kódexekkel gyarapította könyvtárát. Dolgozószobájában külön személyi könyvtárt is létesített, amely 1495-ben 512 darabból állt. A két könyvtár együttes állománya ekkor 700 kötet körül lehetett.³⁵ A gyarapodás tehát hatvan év alatt 430. Jóval nagyobb volt ennél az urbinói gyűjtemény. Federigo de MONTEFELTRO herceg 30 000 dukátot fordított könyvtára gyarapítására, s így 1482-ben 1120 kódexszel rendelkezett. De hogy ebből mennyi volt az, amit már örökölt, nem tudjuk.³⁶

³¹ DÖRRER, A.: *Fürstliche Bibliothèken der Renaissance*. Zentrbl. f. Biblw. 1955. 265. 1.

³² PELLEGRIN, E.: *La bibliothèque des Visconti et des Sforza ducs de Milan au XVe siècle*. Paris 1955.

³³ MAZZATINTI: *La bibliotheca dei re d'Aragona in Napoli*. Rocca S. C. 1897. MARINIS, T. de: *La biblioteca Napoletana dei re d'Aragona*. 1—4. Milano 1947—1952.

³⁴ FAVA, D.: *La Biblioteca Estense*. Modena 1925. 7. 1.

³⁵ Uo. 86—94. 1. BERONI, G.: *La Biblioteca Estense e la cultura Ferrarese ai tempi del duca Ercole I*. Torino 1903. 235—253. 1.

³⁶ MILKAU i. m. 526—527. 1.

Különleges helyet foglal el a kor könyvtártörténetében a MEDICI család. Cosimo megalapítja Itália első nyilvános könyvtárát a firenzei San Marco-kolostorban, azután a Fiesole melletti Badia-kolostort látja el nevezetes könyvtárral,³⁷ de saját magánkönyvtára nem lehetett jelentékeny. Még fia, Piero idejében is csak 158 kötete van a családi könyvtárnak.³⁸ Ennek fia Lorenzo (1449—1492) a magyar királyéhoz hasonló fejedelmi könyvtárt létesített. Elfogadhatjuk FONTIUS állítását, hogy az alapító szeme előtt görög-latin könyvtára létesítésekor valóban MÁTYÁS példája lebegett.³⁹ Érdekes ebben a tekintetben, hogy míg a legtöbb itáliai fejedelmi könyvtárban a görög nyelvű kódexek száma egészen minimális volt, addig MÁTYÁS király könyvtáráról a szemtanúk a görög könyvek sokaságát emelik ki. Ugyanez jellemezte Lorenzo MEDICI könyvtárát is. A fönmaradt jegyzék szerint a könyveknek közel egyharmada volt ilyen.⁴⁰ Az 1495-ben készült könyvtárjegyzék 1017 tételt tartalmaz, bár ekkorra a könyvtár már veszteségeket szenvedett.⁴¹

Valamennyi itáliai könyvtár fölött messze kiemelkedett méreteivel a vatikáni könyvtár, amelyet a gyarapodás rendkívül gyors üteme jellemez. Tulajdonképpen megalapítója, V. MIKLÓS pápa, mindössze 350 kötetet örökölt elődjétől 1443-ban. Mikor nyolc év múlva meghalt, könyvtára 1209 kötetből állt (795 latin, 414 görög). Az évi gyarapodás üteme tehát meghaladja a százat. 1475-ben 2527 az állomány, a gyarapodás húszéves átlaga 66. Tekintve azonban, hogy 1475-ben már négy éve az a IV. SIXTUS uralkodott, akinek idejéből átlagosan 162 kötetes évi gyarapodásról van tudomásunk, 1455 és 1471 közt a növekedés sokkal kisebb volt. 1481-re az állomány elérte a 3499 kötetet, mert IV. SIXTUS hat év alatt 972 kötetet gyarapította a könyvtárt.⁴²

Mindezek az adatok egyenetlenek és hiányosak, mégis alkalmasak arra, hogy a Corvina-könyvtárral kapcsolatban egyformán intsenek mind a túlzottan alacsony, mind a túlzottan magas becsléstől. A Vatikáni Könyvtárnál nem lehetett nagyobb a Corvina, viszont azt is láttuk, hogy nem egy olyan akadt az itáliai fejedelmi könyvtárak közt, amely MÁTYÁS korában meghaladta az ezres számot. Fejlődésének előrehaladottabb fokán MÁTYÁS könyvtára sem lehetett kisebb ezeknél, különben nem lett volna példaképe Lorenzo MEDICINEK és nem mondta volna a „világ legszebb könyvtárának” birtokosa, Federigo de MONTEFELTRO, hogy ő csak utánzója Mátyás királynak.⁴³

A könyvtár helyisége. Nagy segítségünkre lehetne a könyvtár nagyságára vonatkozó számításokban, ha a könyvtár helyiségei fönmaradtak volna. Sajnos, ezek a palotával együtt elpusztultak 1686-ban, mégis bizonyos következtetéseket az ásatások eredményeiből levonhatunk. Tudjuk, hogy a könyvtár a várkápolna közvetlen közelében volt, tehát a ma is meglevő kápolnától délre kellett lennie, csakhogy az elpusztult első emeleten. Ezen a helyen

³⁷ Uo. 516. l.

³⁸ PICCOLOMINI, E.: *Ricerche intorno alle condizioni e alle vicende della libreria Medicea Privata*. Archivio Storico Italiano. Serie 3. I. XXI. 1875. 107—112. l.

³⁹ FONTIUS i. m. 36—37. l.

⁴⁰ MÜLLER, K. K.: *Neue Mitteilungen über Johannes Lascaris*. Zentrbl. f. Biblw. 1884. 337. l.

⁴¹ PICCOLOMINI, E.: *Inventario della Libreria Medicea Privata compilato nel 1495*. Archivio Storico Italiano. Serie 3. XX. 1874. 51—94. l. Ua.: *Ricerche* i. m. 102—112, 282—296. l.

⁴² MILKAU i. m. 520, 526, 527. l.

⁴³ ABSTEMIUS: *De quibusdam locis obscuris*. Venezia [1485-nél nem előbb, GW 129.] Irodalomtört. emlékek. 2. 256. l.

egy legalább 8–10 méteres terem és egy 5–6 méteres másik helyiség férhetett el.⁴⁴ Föltételezhető, hogy a nagyterem volt a NALDUS leírásából ismert könyvtárhelyiség, a kisebbik pedig MÁTYÁS uralkodásának utolsó évei óta a görög és keleti kódexek külön terme, amelyről OLÁH Miklósnál olvassunk. Ezen kívül rendelkezésre állhatott még a palota más részén „pótraktár” is, mert OLÁH Miklós azt is írja, hogy „Ezenkívül a vár különböző részein még két könyvtár is volt, az előbbinél jelentéktelenebbek.”⁴⁵ Ha ezek egyike a várbeli papi testület könyvtára volt, akkor is lehetett a másik a Corvina-könyvtár valamilyen tartozéka.

Hogy ekkora termekben mennyi könyvet lehetett elhelyezni, az természetesen függött a könyvek nagyságától, de főleg a berendezéstől. Arra nem gondolhatunk, hogy pultokkal, padokkal telezsúfolt helyiség volt, mint a cesanai könyvtár, vagy a későbbi Laurenziana. Ennek ellene mond NALDUS leírása.⁴⁶ A falak mentén elhelyezett polcokon nem néhány ezer, hanem csak néhány száz könyv fekkent (esetleg a majdnem dísztelen görög kódexek szobája lehetett másfajta berendezésű). Ez egybevágna Pierre CHOQUE beszámolójával. De a polcok alatti szekrényekben meglehetősen sok könyv kaphatott helyet. Nincs okunk feltételezni, hogy ezek a különlegesen nagy alakú könyvek lettek volna, mint egyesek⁴⁷ gondolták. NALDUS nem azt mondja, hogy a szekrényekbe a nagyságuk, hanem a sokaságuk miatt el nem férő könyvek kerültek. A reprezentatív, nagy köteteket valószínűleg inkább asztalokra helyezték, úgy, ahogyan a nápolyi könyvtárban történt.

Mindenesetre, ha többet nem, de annyit elmondhatunk a helyiségekre vonatkozó gyér ismereteink alapján, hogy ezek a halvány vonások nincsenek ellentétben azzal a képpel, ami a többi adatokból kezd kialakulni. A következőkben azt próbáljuk megvizsgálni, hogy a könyvtár történetének egyes periódusaiban, az adott körülmények közt mekkora volt a fejlődés lehetősége és valószínűsége.

Az elődök öröksége. Talált-e MÁTYÁS király, uralkodásának kezdetén a budai palotában valamilyen könyvgyűjteményt, amit azután továbbfejlesztett? FRAKNÓI föltételezte, hogy volt már magyar királyi könyvtár, „melynek eredete a magyar kereszténység szervezésének idejére esik.”⁴⁸ De ez a föltevés teljesen alaptalan. Hogy a könyv iránti érdeklődés időnként nem hiányzott középkori királyainkból, annak legbeszédesebb emléke KÖNYVES Kálmán neve, aki a krónikás szerint „ab Hungaris Cunues Calman appellatur, eo quod libros habebat”, de mindjárt hozzáteszi, „in quibus horas canonicas ut episcopus persolvebat”.⁴⁹ Tehát papi múltjának emlékei ezek, nem szórákzóztató olvasmányul, vagy tanulmány céljára, hanem a zsolozsma végzésére. Sőt a KÖNYVES név inkább arra vall, hogy a többi királyok könyv nélküliek voltak.

⁴⁴ GEREVICH L.: *A budai várpalota története 1541-ig.* (Magyarország műemléki topográfiája. 4. Budapest műemlékei.) Bp. 1955. BALOGH J.: *A budai királyi várpalota rekonstruálása történeti források alapján.* Művészettört. Ért. 1952. 29–49. I. GEREVICH L.: *A budai vár feltárása.* Bp. 1966. 112–113. I.

⁴⁵ OLÁH, N.: *Hungaria.* L.: Bél, M.: Adparatus. Parma 1735. 8–9. I.

⁴⁶ NALDUS i. h.

⁴⁷ LUX K.: *A budai várpalota Mátyás király korában.* Bp. 1920. 107–108. I.

⁴⁸ FRAKNÓI V.: *A Corvina könyvtár alapítása.* (= Bibliotheca Corvina.) 11. I.

⁴⁹ *Képes Krónika.* I.: SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum.* I. Bp. 1937. 432–433. I.

Királyi könyvtárról valószínűleg még jóval későbbi időkben sem beszélhetünk. Ennek semmi nyoma, de meg a könyvszerzés a középkorban sokkal inkább személyhez fűződő valami, semhogy az egyházi könyvtárakon kívül századokon át folyamatosan fennálló könyvtárakról beszélhetnénk. Az egyes királyok, királynék birtokában lehetett egy-egy könyv (imádságoskönyv), azoknak a sorsa esetlegességeknek volt kitéve. A krónikákat, legendákat pedig mint levéltári anyagot őrizte a kancellária;⁵⁰ nem volt szükség azok számára könyvtár. Legkorábban az Anjouk korában lehet föltételezni királyi-családi könyvtárt. Nagy LAJOS az első, akinek birtokából hiteles, olvasmány-jellegű könyvet ismerünk. Föl lehet tehát tételezni, hogy neki volt bizonyos mennyiségű saját könyve, s talán azt is, hogy ezek fenn is maradtak királyi tulajdonként Mátyás koráig. De mindez csak föltételezés.

Biztosabb talajra érkezünk ZSIGMOND korában. A királyi székhely is ekkor állandósul Budán. ZSIGMOND atyja, IV. KÁROLY császár a prágai egyetem alapítója. Bátyja, VENCEL német és cseh király „a könyvek nagy szerelmese,”⁵¹ akinek könyvtárát ő örökölte. 1455-ben a III. FRIGYES gondnoksága alól fölszabadult V. LÁSZLÓ kérte a császártól azokat a „szép könyveket”, amelyek „néhai Vencel királyéi voltak és azután Zsigmond császártól a mi urunkra, Albert királyra szálltak és Bécsben, a várkapu fölötti toronyban fekszenek”.⁵² 110 könyvről van szó ebben a forrásban, csak azt nem tudjuk, sikerült-e csakugyan visszaszereznie V. LÁSZLÓnak? Vannak adatok, amelyek ellene szólnak, a VENCEL birtokából eredő és fennmaradt két korvina mellette szól. ZSIGMOND különben nem tartozott a könyvek iránt érdeklődő uralkodók közé⁵³ s így semmiképpen sem kell azzal számolnunk, hogy MÁTYÁS király már valamilyen jelentősebb királyi könyvgyűjteményt örökölt volna, amit csak folytatni, fejleszteni kellett volna.

Királyelődeitől örökölt könyveihez járultak még azok a könyvek, amelyek atyjától szálltak rá és amelyeket ő maga kapott fiatal korában. Hunyadi „illitteratus” ember volt, vagyis nem tudott latinul. Viszont arra is van megbízható adatunk, hogy legalábbis életének vége felé érdeklődéssel fordult a humanista irodalom felé. Könyvei is voltak, van olyan, amit cím szerint is ismerünk. Ha tehát maga nem is tudta olvasni a latin szövegeket, a szövegek tolmácsoltatásának nem volt akadálya. Ezeket a könyveket bizonyos, hogy MÁTYÁS örökölte. Az sem lehet vitás, hogy neki magának is voltak könyvei már fiatal éveiben. Hogy latinul jól tudott már akkor, azt GALEOTTI bizonyítja, mikor arról emlékszik meg, hogy HUNYADI a pápai követekkel való tolmácsolásra fiát használta föl.⁵⁴ Ifjúkori olvasmányairól MÁTYÁS maga emlékszik meg 1471-ben Pomponius LAETUSHoz írt levelében.⁵⁵

Mégis, ha valamennyi fölsorolt lehetőséget számba vesszük: Nagy LAJOS, ZSIGMOND, HUNYADI János kódexeit, MÁTYÁS saját könyveit, akkor se valószínű, hogy száz kötetnél többre lehetne becsülni azt a szerény alapot, amelyre a Corvina nagyszerű állománya fölépült.

⁵⁰ MÁLYUSZ E.: *Thuróczy János krónikája és a Corvina*. Filol. Közl. 1966. 300 l.

⁵¹ HOFFMANN E.: *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 29. l.

⁵² GOTTLIEB, Th.: *Die Ambraser Handschriften*. I. Büchersammlung Kaiser Maximilians I. Leipzig 1900. 5. l.

⁵³ HOFFMANN E. i. m. 29—36. l.

⁵⁴ CSAPODI Cs.: *Hunyadi János és Poggio Bracciolini*. Filol. Közl. 1965. 155—158. l.

⁵⁵ TELEKI J.: *Hunyadiak kora*. Pest 1855. XI. 454—455. l.

A könyvtár fejlődésének első szakasza, 1472-ig. Nincs olyan forrásunk, amely megmondaná, mikor kezdte meg MÁTYÁS a tudatos könyvgyűjtést, nem ismerjük a könyvtár alapítási évét. Valószínűleg nem is lehet szó formális alapításról: az egyszerű könyvgyűjtemény a király magyar és olasz humanistáinak befolyása alatt szinte észrevétlenül fejlődött igazi könyvtárrá. Az első forrás, amely már rendszeres könyvgyűjtésről, egy királyi könyvmásolónak vagy könyvfestőnek működéséről ad hírt, MÁTYÁSnak Pomponius LAETUS-hoz 1471-ben írt, gyakran idézett levele.⁵⁶ Ez azonban, mint tartalmából kiderül, nem a kezdet időpontját jelöli. A kezdetet jóval korábbra kell tennünk. A jelek arra mutatnak, hogy már 1467 óta folyt az itáliai könyvmásolatás és beszerzés.

A könyvtár fejlődésének első szakaszát 1472-ig, VITÉZ János és Janus PANNONIUS bukásáig, illetve haláláig számíthatjuk, s ennek a korszaknak a végén már jelentékenyebb könyvtárral kell számolnunk. Igaz ugyan, hogy nagyon kevés olyan könyvről van biztos tudomásunk, amelynek a könyvtárba kerülését pontos adattal erre a korszakra tudnánk rögzíteni, mégis meglepő, hogy a fennmaradt hiteles korvináknak kb. egyharmada 1470 előtt készült, egyszerű díszítésű kódex.⁵⁷ Igaz ugyan, hogy a kódexek készítésének és a könyvtárba kerülésének időpontja nem okvetlenül azonos, mégsem valószínű, hogy MÁTYÁS király számára elsősorban régi kódexeket vásároltak volna.

A gyarapodás a fejlődésnek ebben a kezdeti szakaszában nem lehetett gyors. A szórványos magyarországi beszerzés, a meginduló firenzei és budai másoltatás 1467 és 1472 közt együttvéve se igen hozhatott egy-kétszáz kötetnél többet. Még akkor se, ha a királyi könyvtárra vonatkoztatjuk Janus PANNONIUS GALEOTTIHOZ írt datálatlan levelének elkeseredett kifakadását, hogy minden könyvét elszedik, pedig volna ennél a könyvszerzésnek tisztességesebb útja is.⁵⁸ Ne felejtjük el, hogy az itáliai könyvtárak se gyarapodtak rohamosan. A SFORZA-könyvtár 1459–1469 közt évi átlagban 12,6, az ESTE-könyvtár 1436–1495 közt 7,3, a MEDICIEKÉ 1456–1492 közt 23 darabbal gyarapodott. Kivételesen rohamos gyarapodása ekkor még csak a vatikáni könyvtárnak volt. MÁTYÁS könyvtára, kezdeti szakaszában semmi esetre se gyarapodhatott gyorsabban az említetteknel.

A fehér indafonatos kódexek sokasága még más magyarázatot is kíván a vásárláson és másoltatáson kívül: valószínű, hogy MÁTYÁS király VITÉZ János és Janus PANNONIUS bukása után könyvtáraiknak legalább egy részét lefoglalta a maga számára. Erre vall az, hogy a nagyon is töredékesen fennmaradt Corvina-állományban is föltűnően sok az olyan darab, amelyben VITÉZ János szignált emendálásaival találkozunk. A könyvtár később olyan föltűnően nagyszámú görög állományának első rétegét, és az indítékot a görög kódexek további erős beszerzésére szintén a legvalószínűbben Janus PANNONIUS lefoglalt görög könyveiben láthatjuk.⁵⁹

Mindezeket figyelembevéve föltehetjük, hogy 1471–72-ig a Corvina állománya 2–300 kötetre emelkedhetett, s ekkor a lefoglalások útján egyszerre 5–600 kötetes, tekintélyes könyvtárrá válhatott.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ ZOLNAI K.—FRITZ J.: *Bibliographia bibliothecae regis Mathiae Corvini*. Bp. 1942. 106–108. l.

⁵⁸ GALEOTTI M.: *Epistolae*. Ed. L. Juhász. 7–8. l.

⁵⁹ A nápolyi királyok hasonló eljárásáról l. MAZZATINTI i. m.

A fejlődés második szakasza, 1473—1484. VITÉZ János és Janus PANNONIUS bukása, MÁTYÁS király átmeneti kiábrándulása a humanistákból⁶⁰ bizonyosan érezte a hatását a könyvtár sorsában is: alig van olyan fönnmaradt, vagy legalább adatból ismert korvina, amelyet biztosan a VITÉZ halála és a BEATRIXszal kötött házasság közti korszakra tudnánk datálni. Van ugyan egy adat nagyobb könyvvásárlásról, amely korvina-irodalmunkban minduntalan fölbukkan és minél több kézen megy át, annál határozottabbként szerepel, de ez tévedésen alapszik. CSONTOSI közölte ti. azt a hírt, hogy MALAGOLA bolognai egyetemi tanár azt az adatot találta, hogy MÁTYÁS király „1475 táján megvette Manfredini herceg bolognai magánkönyvtárát.”⁶¹ Az adat pontosabb közlése azonban elmaradt, de Hoffmann Editnél már úgy érvényesül, hogy MÁTYÁS király VITÉZ és Janus PANNONIUS halála után „a könyvgyűjtést nagyban úzte. Ettől fogva már zárt könyvtárakat is vásárol, például 1475-ben a bolognai MANFREDINI könyvtárt, a szükséges összeget pedig újabb és újabb adókból teremti elő”⁶² Mintha MÁTYÁS a könyvtár gyarapítása céljából folytatta volna erőszakos és taktikázó küzdelmét a rendek ellenállásával szemben a mindig újabb és újabb rendkívüli adóért. A kérdés csak a legutóbbi időben tisztázódott: MÁTYÁS megbízottai G. MANFREDINI faenzai herceg hagyatékából vásároltak könyveket. A herceg pedig 1488-ban halt meg.⁶³ Tehát nem egész könyvtárról és nem 1475-ről van szó.

Bizonyos nagyon mérsékelt gyarapodás után az 1476. év jelentett megint fordulópontot a könyvtár életében. A Nápolyból hozott szép könyvek, a pompás ARAGON-könyvtár híre ismét fokozhatta a király érdeklődését saját könyvtára iránt is. Tudjuk, hogy a házasságkötés és az olasz befolyásnak ezzel járó megerősödése MÁTYÁS király egész életstílusát átalakította, s éppen ez az erős itáliai humanista kapcsolat az, ami a könyvtár következő fejlődését előrendítette, nem pedig magának BEATRIXnak a könyvtárra való személyes befolyása.⁶⁴ Ezt bizonyítja, hogy a könyvtár életének ebben a szakaszában se a nápolyi, hanem a firenzei humanista kapcsolat, a firenzei kódex-beszerzés és másoltatás a döntő, s az is, hogy a könyvtár fejlődésének tetőfoka csak 1485-tel kezdődik, a fejlődés tehát akkor a legrohamosabb, amikor CORVIN János és a trónutódlás kérdése mindig több ellentétet halmoz föl a királyi pár közé. Nem BEATRIX, hanem Marsilius FICINUS, Francesco BANDINI és a könyvtáros UGOLETO jelentőségét kell itt hangsúlyoznunk.

Naldus NALDIUS írásából tudjuk, hogy ebben a korszakban rendszeresen folyt a firenzei kódexmásoltatás, hogy ekkor már elkészült a Könyvtár pompás berendezése és hogy a Corvina már ekkor szokatlanul gazdag volt görög kódexekben, a görögországi kódexbeszerző akciót tehát szintén erre a korszakra kell datálnunk. Ha már most megpróbálunk arra következtetni, mekkorára nőhetett a Corvina fejlődésének második szakaszában, talán nem alaptalan az a feltételezés, hogy a tizenkét év alatt az évi gyarapodás mélypontjáról a legerősebb fejlesztés küszöbéig érkezik el a gyűjtemény, mondjuk

⁶⁰ L. a Carbo-korvina (CSAPODI Csaba—CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára—SZÁNTÓ Tibor: *Bibliotheca Corviniana*. Bp. 1967. 3. sz.) bevezetését.

⁶¹ CSONTOSI. *Pallas Lexikon* X. köt. i. h.

⁶² HOFFMANN E. i. m. 75. l.

⁶³ Magy. Könyvszle. 1963. 291. l.

⁶⁴ CSAPODI Cs.: *Beatrix királyné könyvtára*. Magy. Könyvszle. 1964. 201—224. l. Ua. önállóan: A MTA Könyvtárának közleményei 41. CSAPODI Cs.: *La biblioteca di Beatrice d'Aragona*. (= Italia ed Ungheria. Bp. 1967.) 113—133. l.

évi 5 kötetről 50-re. Ha ehhez hozzáadjuk, hogy BEATRIX is hozhatott a könyvtár számára könyvajándékokat Nápolyból, arra következtethetünk, hogy a növekedés 2—300 latin és 200 görög kódex. (LASCARIS János is 200 kódexet hozott keleti útjáról a Medici-könyvtárnak).⁶⁵ 1484-re tehát a könyvtár állománya elérhette az ezres számot. Olyan állomány volna ez, ami már méltán keltette föl a firenzei humanisták csodálatát is, de még mindig nem múlta felül átlagos itáliai kortársait. A fejlődés legnagyobb szakasza, amely a Corvina-könyvtár maradandó hírét megalapozta, még csak ez után következett.

A fejlődés tetőfoka 1485—1490. Dicsősége tetőpontján MÁTYÁS 1485. június 1-én bevonult Bécsbe. Bécs elfoglalása a Corvina-könyvtár történetében is fordulópont. De éppen úgy, mint a BEATRIX-szal kötött házasság esetében se Beatrix személyes befolyása változtatta meg a könyvtár sorsát, hanem a vele együtt járó életformaváltozás, az 1485-i fordulatban sem arról van szó, mintha valami bécsi hatás érződne a Corvina fejlődésében. MÁTYÁS könyvtára messze előtte járt a Habsburgok könyvgyűjtésének, a magyarországi humanizmus megelőzte az ausztriai. Mégis megérezte a Corvina-könyvtár is a tekintélygyarapodást, politikai súlynövekedést, a nagyszabású erőfeszítéseket, amivel Bécs bevétele és az utána következő évek jártak.

Soha korábban nem látható olyan aktivitás a könyvtár fejlesztésében, mint 1485-től kezdve.⁶⁶ Ezóta változik meg a kódexek külső megjelenése is. A korábbi túlnyomóan egyszerű kódexeket most váltják fel tömegesen a legpompásabb mesterművek. MÁTYÁS ebben az alkotásában is valami rendkívülit, valami szokatlanul hatalmasat, a legnagyobb könyvtárt akarta létrehozni. Mint a könyvtáros, FONTIUS, alig félévvel a király halála előtt írta: „A királynak az a szándéka, hogy amint minden más dologban, úgy ebben a könyvtárban is fölülmúlja a többi uralkodókat.”⁶⁷ Miben állt volna ez a fölülmúlás? Nem pusztán a külsőségekben, hanem a tartalmi teljességben is, a fölmutatható klasszikus irodalom minél teljesebb megszerzésében. Mert ez a humanista könyvgyűjtés eszménye és célkitűzése, nem pedig az új irodalom állandó, változott beszerzése, mint a mai tudományos könyvtaraké.

Ebből az időből van a legtöbb fennmaradt adatunk olaszországi könyvmásolattásról, erre a szakaszra teszik művészettörténezeink a budai királyi könyvfestőműhely igazi virágzását, ekkor van szó a bécsi kódexmásolatás megindulásáról, s ebben az időszakban folyt már Budán is görög auktoroknak latinra fordítása.

Mekkora lehetett a könyvtár a fejlődésnek ezen a tetőfokán, MÁTYÁS király halálakor? Az utolsó korszak mindössze jó öt év, s a gyarapodás üteme még az utolsó időpontban se igen lehetett túl az évi 150-en. Mert még ha az a harminc személy, akiről OLÁH Miklós emlékszik meg, hogy MÁTYÁS király számára dolgoztak, valóban mind Budán dolgozott, azok se lehettek mind scriptorok, hanem könyvfestők is voltak, s így együttesen se igen készíthettek többet évente 50 könyvnél, s talán ugyanennyi dolgozott Firenzében is. Persze az is lehet, hogy együttvéve ennyi embert dolgoztatott MÁTYÁS. Hozzá kell vennünk ehhez, hogy nem lehetett csekély az évente készen vásárolt új, illetve a felkutatót régi kódexek száma és hogy egyre több humanista

⁶⁵ MÜLLER i. h.

⁶⁶ CSONTOSI J.: *Mátyás és Beatrix arcképei*. Arch. Ért. 1888. 209—210. 1.

⁶⁷ FONTIUS i. h.

ajándékozta meg a királyt saját művével. Bizonyosra vehető, hogy ebben az időben is folyt a görög területekről való kódexszerzés. Mindent számbavéve se mernénk azért a könyvtár gyarapodását az utolsó szakaszban többre tenni, mint 6—800 kódex és nagyobb számú nyomtatott könyv. *A kódexek maximális számát tehát 1600—1800-ra tehetjük*, s ebben a számban benn vannak már azok is, amelyek Budán munkában voltak ekkor, de csak ULÁSZLÓ uralkodásának első éveiben készültek el. *A nyomtatott könyvek összes számát nem tennénk 3—400 kötetnél többre*, mert minden jel arra mutat, hogy ezeknek csak alárendelt szerepük volt MÁTYÁS király könyvtárában, nagy részük valószínűleg csak alappéldányként szolgált a budai másolóknak. *2000 kötet körül kereshetjük tehát a Corvina kötettségét a fejlődés végső pontján*. Virtuálisan természetesen hozzá kell számítanunk ehhez azt a mintegy 200 kötetet, ami munkában és beszerzés alatt volt külföldön (tudjuk hogy csak Firenzében 150 kifizetetlen kötet maradt).⁶⁸ Mert ha ezek már nem is kerülhettek be a könyvtárba, a megrendelés, készíttetés idején már oda voltak szánva. Minthogy azonban vizsgálataink során inkább mindig a valószínű alsó határt vettük tekintetbe, tehát mint maximális felső határ elképzelhető a 2500 kötet is, több aligha.

Hátra van még, hogy eddigi föltételezéseinket összevegyük azokkal a következtetésekkel, amelyeket magának az állománynak ismeretére vonatkozó adatokból vonhatunk le.

*Következtetés az állományból.*⁶⁹ MÁTYÁS király haláláig befejezett, fennmaradt, hiteles korvinát eddig 154-et ismerünk. Ehhez járul 8 olyan, amelyet MÁTYÁS király számára kezdtek el, de már Ulászló címerével fejeztek be. Lappangó (állítólagos) korvináról 12-ről tudunk, megbízható adatunk van 138 elveszett korvináról. Ez már maga 304. Azoknak a műveknek a száma, amelyeknek meglételét a könyvtárban joggal föltételezhetjük (megvolt a budai II. gyűjteményben, VITÉZ János tulajdonában, THURÓCZY, RANSANUS használták műveik megírásához stb.), 139. A kétes korvinák száma 35. Ha a föltételezetteknek és a kéteseknek csak a felét számítjuk hozzá a fenti számhoz, 391-et kapunk.

Ismerve a Corvina-könyvtár történetét, pusztulásának menetét és mértékét, nem lehet kétségünk aziránt, hogy a ma ismert, fennmaradt korvinák, valamint az egykori állomány összetételére, az elveszett kódexekre vonatkozó adataink meg se közelíthetik az eredeti mennyiséget. Ez a megfontolás nyilvánvalóvá teszi, hogy az irodalomban alsó határként szereplő 500 kötet nagyon távol áll a valóságtól. Hiszen akkor azt kellene gondolnunk, hogy míg MÁTYÁS király korának minden emléke túlnyomó többségben nyomtalanul megsemmisült, addig éppen könyvtárának állományát szinte teljes egészében ismerjük. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az egykori állomány egész nagy csoportjairól alig vannak ismereteink. Így a hitelesnek vehető, kétes és adatból ismert görög kódexek együttes száma 27, héber korvináról pedig csak egy kétes adatunk van, pedig ezek töltötték meg a könyvtár két helyisége közül az egyiket, s BRASSICANUS mint szemtanú úgy nyilatkozott, hogy annyi görög és héber kódexet látott itt, mint sehol máshol.⁷⁰ De a latin kódexek közül

⁶⁸ KUMOROVITZ L. B.: *II. Ulászló levélváltása Firenzével a Mátyás halála után ott rekedt korvinák ügyében*. Magyar Könyvszle. 1956. 294—296. l.

⁶⁹ Az adatokat kéziratban levő munkánkból (*A Corvina-könyvtár állománya*) vettük.

⁷⁰ SALVIANUS i. h.

is természetszerűleg inkább csak a tartalmilag értékesebbek maradtak fenn, mert ezeket szerezték meg a könyvtárból a külföldi humanisták, s ezekről jegyezték föl adatokat. (Jellemző ebben a tekintetben az is, hogy viszont az egykorú irodalomból milyen kevés korvináról tudunk. Ezek lelőhelyeként nem kellett a Corvinát fölkeresni.) Alig maradt ránk korvina-ösnyomatvány is, pedig, ha másként nem, ajándékként, vagy a budai másoltatás alappéldányaiként sok ilyennek kellett lennie. Azt se szabad gondolnunk, hogy ma már minden fennmaradt hiteles korvinát ismerünk, hiszen még most is elég gyakran bukkannak föl eddig nem ismert darabok, s a világ kódex-állományának rendszeres föltárásáról még egyáltalán nem beszélhetünk.

Mi derül ki a fenti számadatoknak az előzőkben kifejtettekkel való összehasonlításából? Azt mondtuk, hogy a kódexek száma 1600–1800 körül lehetett. Ha ezt úgy vesszük, hogy közülük legkevesebb 300 esik a görög és keleti kódexekre s 1300–1400 a latinokra, akkor ma az eredetinek egynegyedét ismerjük, eredetiben, vagy adatokból, ami legalábbis nem látszik valószínűtlennek.

*

Eredményünk nem több, mint nagyon halvány körvonalak: az 500 kötet körüli becslés éppen olyan távol jár a valóságtól, mint a régebbi túlbecsülések a sokezer kötettel. De még a 3000 kötet is irreálisan nagynek tűnik. Kódexek és nyomtatott könyvek mennyiségeként a 2000 kötet körüli szám, felső határként, főleg ha beszámítjuk a Mátyás halálakor már készülő, de végleg külföldön maradt köteteket, a 2500 látszik olyannak, mint ami a valóságot legjobban megközelíti.

CS. CSAPODI: THE STOCK OF THE CORVINA LIBRARY

Unfortunately no reliable data concerning the magnitude of the bookstock of King MATTHIAS' library are at our disposal, as a catalogue of the royal library did not survive. Estimations made by the special literature vary between 50,000 and 500 volumes. The fabulous number of 50,000 appeared in 1669 in the work of LOMEIER *De bibliothecis* and from that time on it was generally accepted during 200 years. A much more reasonable attitude emerged when Hungarian researchers set to the systematic disclosure of the history of the Corvina Library. In the course of the researches the estimation fell to 500 volumes.

The present study deals at first with the surviving contemporary sources, these, however, do not contain any certain information relating to the size of the collection. Then follow the data of humanist libraries of potentates in Italy in the 15th century. The study raises the possibility of analogies, which equally warn against over- and underestimation, and takes into consideration the presumable sizes of the late library rooms based on the information given by the excavations of the destroyed Royal Castle in Buda, then it attempts to draw conclusions mainly from the probable course and different phases of development. The collection of books which King MATTHIAS might have inherited from his predecessors (LAJOS the Great, ZSIGMOND, LÁSZLÓ V.) could not have been of a great quantity. Even if we add to this the codices inherited from his father, JÁNOS HUNYADI and the books of his youth, the basis of the library could not have been greater than 100 volumes. The first phase of development of the Corvina Library ended in 1472. The rate of acquisition in that time had not been of a rapid pace, not even by the unfolding copying in Florence and in Buda, which enriched the collection by an estimated quantity of 100–200 volumes. Thus the bookstock of the Corvina Library amounted to 200–300 volumes by 1472, when after the downfall of JÁNOS VITÉZ and Janus PANNONIUS the confiscation of great part of their books increased the holdings of the Corvina to 5–600 volumes. At that time King MATTHIAS' transitional

disappointment in the humanists unfavourably effected the development of the Library. His marriage with BEATRIX of Aragonia in 1476 gave an impulse to the extension of the library. Not as if BEATRIX had had any rôle in the development of the library; in general it was the strengthening of the cultural relations with Italian humanists (not in Naples, but mainly in Florence) and the Italianlike life in the Court of Buda that made flourishing the library. The activity of FICINO, BANDINI and UGOLETO, Librarian of the Corvina was of immense importance in that period. The large-scale acquisition of the Greek codices might have been effected in this second phase lasting till 1484. The collection of the Corvina Library attained presumably 1000 volumes by 1484. The meridian of the Library was in the period between 1485 and 1490. It was at that time that the royal book-painting in Buda flourished most and the most attractive codices in Florence were prepared. Similarly to the other territories of life, immense efforts were made to develop the library in the last years of King MATTHIAS' life. Taking into account the yearly possibilities in copying, the holdings of the Library amounted approx. to 1600—1800 codices and 3—400 printed volumes at the time of King MATTHIAS' death. The large number of codices having been made but not yet ready may be added to the above quantity. These hypotheses are confirmed by the information obtained from the examination of the quantity of the surviving codices, of the lost codices known from descriptions, and the quantity of the alleged Corvin codices. In conclusion the lowest limit of the Corvina Library's bookstock may be estimated to approx. 2000 volumes and the highest limit to 2500 volumes.

KÖZLEMÉNYEK

Tótfalusi Kis Miklós és a Janson-féle betűformák* MISZTÓTFALUSI KIS Miklóst a nyelvek különbözősége választotta el a nyugati világtól; érdekes történelmi véletlen azonban, hogy betűtípusai a nyelvhatár egyik oldalán, feltalálójuk emléke pedig a határ másik oldalán él tovább. A JANSON típusú betűminta sorozat, mely 36-tól 6 pontig terjedő antikva és kurzív betűtípusokból áll és jelenleg a Frankfurt am Main-i Schriftgiesserei D. Stempel tulajdonában van, az erdélyi származású magyar nyomdász azon kevés emlékei közé tartozik, melyek Európának annak a részén maradtak fenn, ahol 1680 és 1689 között tartózkodott.

A JANSON típusú betűk matricáit STEMPER 1919-ben vásárolta meg W. Drugulin lipcei nyomda- és betűöntő cégtől. A mintalapokon a DRUGULIN cég régi betűtestre öntött betűmintákat mutat be; és nyilvánvaló, hogy időközben több betűmintát újrametszettek, hogy a betűképet a Didot skálában használt betűtestre alkalmazhassák. DRUGULIN ezeket a betűtípusokat „renaissance-holländisch”-nek nevezi és a 18. század első felében a lipcei EHRHARDT betűöntő műhelyben készült két mintalapon is felismerhetők. A korábban készített példányon, melyet Gustav MORI szerint 1720 körül adtak ki, 17 pontos betűtesten antikva és 15 pontos betűtesten kurzív betűtípus ismerhető fel. (G. MORI: *Schriftproben Deutscher Schriftgiessereien* etc., 1926, No. 119; kicsinyített képe megtalálható: *Signature* No. 11, London, 1939, p. 3.) A különböző betűtestek mintázatukat tekintve egységesek, kivéve a három legnagyobb antikvát és az egy „Corpus” testre öntött típust (10 pontos), mely régebbi stílusú és úgy tűnik, mintha feladata a sorozatban meglevő hiány pótlása lenne.

Az EHRHARDT-betűmintaalap címe a következő: „*Verzeichniss derer Holländischen Schriften*” (A holland írások mutatója). A modern cím Anton JANSON, holland nyomdászra utal, akinek a 17. század utolsó éveiben betűöntő műhelye volt Lipcsében. A műhely az EHRHARDT családra szállt, ez azonban nem ad alapot arra, hogy az itt készített holland betűtípusokat JANSON nevével és működésével hozzuk kapcsolatba. (Stanley MORISON: *Leipzig as a Centre of Typefounding*. *Signature* No. 11, p. 1.) A matricák története az EHRHARDT műhelybe való érkezésükig ismeretlen.

A JANSON-féle betűminták azonban már megtalálhatók a korábbi években Európa különböző részein nyomtatott könyvekben is. Az 1695-ös *Oxford University Specimen* „Two Line English Italick” — kétsoros angol kurzív típusa az egyik; a Johannes Adams özvegye és az Abraham Ente-féle, évszám nélküli, amszterdami mintalapon (Br. Mus. Harl. 5930, Nos. 530—1, 535—6) közölt 37 betűtípus között található 11 kurzív és 2 antikva típus azonos az ú. n. Janson betűképpel. D. B. UPDIKE a mintát egy Firenzében 1691-ben nyomtatott könyv betűtípusaiban ismerte fel (*Printing Types* etc.,

* A cikk a Gutenberg-Jahrbuchban 1957-ben megjelent első közlés némileg rövidített fordítása.

9-pt. (Didot) Roman

In altera amphitheatri parte in terra constitutus homo est, constructus ex anima & corpore, illa angelorum, hoc animalium brutorum naturæ similis: de coelo data illa, hoc sumptum ex terra, ut utriusque particeps & incola existeret

14-pt. (Didot) Roman

Dignum revera admiratione opus, tantopere superans captum humanum, ut permulti hominum, & ii quidem sapientes habiti mundum increatum putarent æternumque pronuntiarent; cum penitus nequirent

20-pt. (Didot) Roman

Ipsè quidem erat ab æterno in se ac per se satis beatus, cui nihil omnino ad complimentum omnimodæ beatitudinis desideraretur

9-pt. (Didot) Italic

In altera amphitheatri parte in terra constitutus homo est, constructus ex anima & corpore, illa angelorum, hoc animalium brutorum naturæ similis: de coelo data illa, hoc sumptum ex terra, ut utriusque particeps & incola existeret; propter corpus

14-pt. (Didot) Italic

Dignum revera admiratione opus, in tantum superans captum humanum, ut permulti hominum, ii que sapientes habiti, mundum increatum putarent, æternumque pronuntiarent; cum penitus nequirent lumine rationis per-

20-pt. (Didot) Italic

Ipsè quidem erat ab æterno in se ac per se satis beatus, cui nihil omnino ad complimentum omnimodæ beatitudinis desideraretur; proposuit nihil.

2nd ed. 1935, vol. I. p. 169). A könyv Giovanni Filippo CECCHI „új nyomdájában” látott napvilágot, aki, mint ismeretes, Hollandiából vásárolt patricákat, matricákat és egyéb felszereléseket betűöntő műhelye számára, melyet a toscanai Stamperia Granducale-ra hagyott 1710-ben. (*La Stamperia Reale di Firenze*, Firenze, 1881, idézet Francesco CAMBIAGI-tól, 1846-ban). A betűtípusok, melyeket CECCHI vezetett be és a 18. században folyamatosan alkalmazták a firenzei nyomdáknban, nagyon sok tekintetben hasonlítanak a JANSON betűképekhez, de nem teljesen azonosak velük: keskenyebbek és könnyedebbek, precízebben metszettek.

A JANSON betűtípusok bölcsőjét Hollandiában kell keresni, egy eddig ismeretlen mester műhelyében. A probléma megoldását egy a budapesti Országos Levéltárban őrzött mintalap tanulmányozása adja meg. Az egyleveles okmány (465×345 mm) létezéséről G. W. OVINK amszterdami professzortól értesültünk, a legjobb fennmaradt fotokópia elkészíttetését pedig a budapesti könyvtár vezető könyvtárosának köszönhetjük. A 14 különböző méretű antikva és kurzív a nyomtatás és a fotokópia gyenge minősége következtében némi nehézséggel bár de megállapíthatóan azonosak az EHRHARDT betűöntő műhely „Hollandische Schriften”-jével. A hollandul írt lábjegyzet fordítása a következő: „Ha bárki rendelni kíván Kis Miklós új típusú patricáiból vagy matricáiból, forduljon a fentnevezett mesterhez, Amsterdam, Achter Burg-wal, Warner Warnersz házában, a Hattyy sörgyáron túl.” Az EHRHARDT betűtípusokon kívül szerepel még ezen a lapon néhány zsoldár hangjegy, egy méd (Pica) görög és három különböző méretű héber betűminta.

Amszterdami közjegyzők előtt készített három okirat bizonyítja Kis Miklós amszterdami tartózkodását; ezek tanúsága szerint Kis Miklós az 1684–85-ös évek táján mint patrica- és matricakészítő dolgozott a városban. (M. M. KLEERHOOPER and C. P. van STOCKUM: *De Boekhandel te Amsterdam* etc. 1914–16, pp. 11, 774, 1148–9). Az egyik nyilatkozatban „Den Onger”-nek, a magyarnak nevezik. Ifjabb Joan BLAEU egy „le Sr. Nicolaskis” útján kapott levélről beszél (ibid. 47). Az első nyilatkozatban Kis kötelezi magát, hogy patricákat és matricákat szállít egy örmény kereskedőnek, a másodikban egy Simon DE MALY nevű embernek, a harmadikban pedig a lengyelországi Marcus FRANKEL megbízásából egy zsidó kereskedőnek kétféle méretű antikva és kurzív és négyféle méretű héber betűtípus készítéséhez szükséges matrica szállítását vállalja. Ez utóbbi szerződésben ellenszolgáltatásként azt ígéri Kis Miklósnak, hogy Erdélybe való visszautazása esetén Lengyelországon való átutazásra menedéklevelet szereznek neki.

Hasonló jellegű szerződéskötésről van tudomásunk egy svédországi forrásból is. Dr. Carl BJÖRKBOM egy 1705-ben nyomtatott specimen ír le és mutat be; a nyomtatvány, melyet a stockholmi Királyi Könyvtárban őriznek 3 különböző méretű georgiai egyházi betűtípussal készült; BJÖRKBOM leírása szerint a patricákat Count J. G. SPARWENFEL Amsterdamban „chez Kiss”, Kisnél rendelte. (Henrik III. Keysers Georgiska Stiprov, *Nordisk Tidskrift för Bok- och Bibliotekväsen*, No. 22, 1935). Két Kistől származó 1686–87-ben Amsterdamban írt levél (az eredetiekről dr. BJÖRKBOM a Linköping-i Stiftsbibliotek-ben másolatot készített) bepillantást nyújt jelleme mélyére: különleges tehetségű ember, aki a kéziratos mintákat szabadon tolmácsolva nemcsak exotikus írásokat metsz acélba, hanem elért eredményeit kiváló latinsággal kommentálja. Hivatásának dicsőséges csúcsát a latin, germán, héber, rabbinusi, hebro-germán, görög, szír, szamaritan, kopt és mindenekelőtt örmény kéziratok nyomtatásban való megjelentetésében éri el; egy helyen kínai betűminták készítéséről folyó tárgyalásokról tesz említést: „józan ítéletű, okos ember szemében e mesterség nem közönséges kézművesség, se nem közepes értékű segédmunka, hanem egyedülálló művészet a kézművesség körében.”

Magyar forrásmunkák sok más, hasonló jellemzése egészíti ki az egyéniségéről

Ascendonica Curs

*Ipse quidem erat ab aeterno
in se ac per se satis beatus, cui
nihil omnino ad complemen-
tum omnimodae beatitudinis*

tam cerne res.

Text Romcin

Dignum revera admiratione opus.
tantopere superans captum huma-
num, ut permulti hominum, & ii qu-
dem sapientes habitum mundum incre-
atum putarent aeternumque pronu-

Text Cursiv

*Dignum revera admiratione opus, ut
tantum superans captum humanum, ut
permulti hominum, iique sapientes
ti, mundum increatum putarent, et a*

venur & sumus. Adfigi

Ascendonica Rom

*Ipse quidem erat ab aeterno
in se ac per se satis beatus, cui
nihil omnino ad complemen*

Garmont Romein

In altera amphibieatri parte in terra constitutus homo est,
construatus ex anima & corpore, illi angelorum, hoc ani-
malium brutorum natura similis: de caelo data illa, hoc
sumptum ex terra, ut utriusque particeps & incola exis-
ret, propter corpus in terra ad tempus habitaret, propter
animam tandem sursum in caelos migraret. In eum finem

Garmont Curs

In altera amphibieatri parte in terra constitutus homo est,
construatus ex anima & corpore, illi angelorum, hoc anima-
lium brutorum natura similis: de caelo data illa, hoc sum-
ptum ex terra, ut utriusque particeps & incola existeret, pro-
pter corpus in terra ad tempus habitaret, propter animam
tandem sursum in caelos migraret. In eum finem conditus

alkotott képet és a tudós patricakészítő élettörténetét írják le. A legfontosabb munka a *Mentség* („Maga személyének, életének és különös tselekedetinek Mentsége”) melyet KIS Miklós írt és nyomtatott 1698-ban Kolozsvárott. Barátja PÁRIZ Ferenc, orvos és irodalmár az *Erdélyi Főnix* címen életét versben énekelte meg; BOD Péter a költeményt bőséges jegyzetekkel látta el és nyomtatta újra Szebenben 1767-ben. BOD, aki ma már bizonyára megsemmisült forrásokot használt munkájához, részletesebben ír KIS Miklós-ról a magyar nyelvű biblia történetében is, 1748-ban.

Megírja, hogy KIS Miklós megtakarított pénzéből Hollandiába utazott egy ottani egyetemen teológiai diplomát szerezni. A terveknek megfelelően hollandiai tartózkodása idején az amszterdami Daniel ELSEVIER nyomdájában készülő magyar Biblia egyik korrektoraként működött. Mielőtt elhagyta Erdélyt, barátja PÁRIZ meggyőzte arról, hogy nyomdászként sokkal jobban szolgálhatja hazája ügyét, mint papként („belőlük, hál'Istennek, van bőségesen”).

KIS Miklós könyvében elmondja, hogyan került tanoncként 1680-ban a híres amszterdami nyomdász, BLAEU házába. Itt határozta el, hogy életét a betűmetszés és öntés művészetének áldozza. Joan BLAEU örökösei 1678-ban DIRK VOSKENS-re és JOHANNES ADAMS-re bízta a betűmetsző műhely irányítását (C. ENSCHEDÉ: *Fonderies de Caractères dans les Pays-Bas* etc., 1908, p. 102); a mester, akinek KIS 200 holland forintot fizetett a fél éves oktatásért, valószínűleg DIRK VOSKENS volt. A mester apja a germán betűmetszés kiváló tudósa volt (mint Bartholomäus VOSKENS), fia antikva és gótikus betűtípusok metszésében volt elsőrendű, a kurzív betűtípusokhoz azonban nem értett ugyanilyen jól, ezeket KISS-el készítette. (*Mentség*, kiadta Tolnai Gábor, Gyoma, 1940, p. 45.)

A tanuló hamarosan túlszárnyalta mesterét tudásban, keresett szakember lett és nagy összegeket keresett. Hároméves tanulás és gyakorlat után kezdett hozzá a Biblia nyomtatásához saját betűtípusai felhasználásával, helyesírási és fordítási módosításokkal. KIS a *Bibliát* 1685-ben fejezte be, munkáját 1686-ban a *Zsoltárok*, 1687-ben pedig az *Új Testamentum* nyomtatásával folytatta. Szövegghűsége miatt megjelenése után még sokáig ezt a magyar Bibliát tartották a legjobbnak. (I. E. MIKLÓS, *De Hongaarsche Bijbels in Nederland*, Het Boek, No. 6, 1917, pp. 321–9). KIS egy időben 1 mesterrel és 20 segéddel dolgozott a nyomdában. Amikor a *Biblia* elkészült, a betű készletet megsemmisítette, mert már nem feleltek meg elképzeléseinek.

KIS Miklós időközben sok különböző betűtípust metszett, hogy a nyomdaköltségeket fedezni tudja. A lehető legszerényebb életkörülmények között élt, gyertyafénynél készítette patricáit. A professzor, aki barátságával ajándékozta meg, és bátorította munkájában, valószínűleg JAN LEUSDEN volt, aki a Hollandiában tanuló erdélyi diákok nagy pártfogója hírében állt. (G. de VRIES: *Oratio funebris in obitum Johanni Leusden*, 1699, p. 26). Az amsterdami mintalapon szereplő ligatúra nélküli görög betűminta bizonyítani látszik Leusden hatását.

KIS Miklós büszkeséggel emlékezik meg a különböző országoknak tett szolgálatairól: Lengyelország, Németország, Olaszország, Svédország, Anglia, mind vásárolták munkáit, különösen büszke volt arra, hogy távoli országok képviselői (Örményország, Grúzia) is felkeresték és megbízásokat hoztak számára. Művének írása közben némileg megrongált idegállapotban uralkodókkal való közvetlen kapcsolataira hivatkozik: így pl. Grúzia királya nála rendelte meg az első georgikákat, Toscana nagyhercege pedig megtudva, hogy ő Európa első patricakészítője, megrendelte nála egy új betűmetsző műhely felszerelését és követeket küldött hozzá, akik egy teljes hónapig próbálkoztak rávenni — hiába — hogy menjen Firenzébe (*Mentség*, pp. 67–9). Valószínűleg Angliában is járt, mert így ír egy latin versikében: „Angolország, börtön és pokol voltál nekem, hogy is nevezhetnélek Angyali országnak?”

Erdélyi tartózkodása idején *Mentség* c. munkájának egyik bekezdésében arról számol be, hogy Lipcsében hagyott egy nem teljesen befejezett *matricula* sorozatot. „Minekutánna desperáltam, hogy valaki elégségesképen megtanulja à principio a' Betü készitést, azaz Betü metszést, matrix tsinálást, &c. így okoskodtam magamban: Hogy még-is e' Haza a' nélkül ne maradjon, minthogy lejövetelemkor eladó szándékul Lipsiában egy rendbéli *matrix*okat hagytam volt, és szerentsémre (minthogy valami defectusok vannak benne) meg nem vötték, lehozatom azokat.” (p. 59) Egy másik sorozatot Amszterdamban hagyott. (p. 31) Hogy melyik került az EHRHARDT műhelybe és melyik van Frankfurtban, ma már nem lehet megállapítani.

1689-ben KIS Miklós hazaindult Hollandiából. Lengyelországban eretnecség címén bebörtönözték, Bibliájának több példányát, árujának nagy részét elvesztve menekült meg. Kolozsváron nyomdát és betűmetszőműhelyt alapított, néhány betűtípust újra kellett metszenie. Könyveiben melyek itt készültek, a betűk egy része a JANSON típushoz tartozik, másik része nem. Munkáját hazájában semmibe vették, reményei, tervei rombadóltak, 1702-ben csalódott emberként halt meg. A betűöntő műhelyt az egyház vásárolta meg; nyomdájának új tulajdonosa 1723-ban adott ki egy mintalapot a betűtípusokról, ennek egy példányát találták meg.

A magyar nép KIS Miklósban a hazafit, a magyar nyelvtan, a helyesírás megújítóját, íróit, és a leghíresebb magyar nyomdaművészt tiszteli. Megelégedésünkre kell hogy szolgáljon, hogy betűtípusai a mai napig élnek, Nyugat-Európában és Amerikában egyaránt alkalmazzák a művészi nyomtatásban. A sorszedő és betűszedő gépekre készített terveinek élő változatai bizonyítják, hogy életművét nagyrabecsüli a nyomdásztársadalom. Életművének elismerésével az Erdélyi Főnix feltámadt poraiból és most már a civilizált világ egészéhez tartozik.

HARRY CARTER és BUDAY GYÖRGY

Zur Geschichte der Ungarnkarte Johann Christoph Müllers (1709). Die Betätigung des berühmten Kartographen Johann Christoph MÜLLER (1673—1721) war für die kartenbildliche Darstellung Ungarns von außerordentlicher Bedeutung gewesen. Diese grundlegende Bedeutung seiner im Jahre 1709 in Kupferstich erschienenen Ungarnkarte lag eben darin, daß mit dieser Karte ein seit langer Zeit eingebürgerter und allgemein gewordener Fehler, nämlich die falsche Auffassung des Donaulaufes zwischen Wien und Belgrad, allmählich korrigiert wurde. Dieser Fehler, der bei dem frühen Kartographen des Ungarlandes, beim Ungarn LAZARUS (1528) noch nicht vorkommt, wurde durch die verzeichnete Ungarnkarte Gerhard MERCATORS, die sich durch die vielen Ausgaben seiner Atlanten in ganz Europa verbreitete, so allgemein geworden, daß man bis zum Ende des 17. Jahrhunderts keine Korrektion unternahm. Ja nicht nur Kartographen und Kartenverleger des Westens, die zumeist veraltete Kompilationen übernahmen, begingen diesen Fehler, sondern auch Militärkartographen und andere Kartenmacher, die nach den Befreiungsfeldzügen gegen die Türken in den Jahren 1683—1686 schon die Gelegenheit hatten, das Gebiet aus eigener Erfahrung kennen zu lernen.¹ Wenn dann am Ende des 17. Jahrhunderts Versuche der Korrektion vorgenommen wurden, konnten diese erst durch die in Kupfer gestochene Karte Müllers allgemein bekannt werden.² Eben

¹ So z. B. der Verfasser der unsignierten Karte *Augenscheinliche Entbildung der Situation aller umbligenden Örther . . . von Gran biss . . . Ofen. 1688.* Wien, Hofkammerarchiv, Kartensammlung, L 29. — Hier muss dem Herrn Hofrat u. Prof. Dr. Hanns Leo MIKOLETZKY, Herrn Archivleiter Dr. Walter WINKELBAUER und Herrn Oberrevident Günter Erich SCHMIDT die wertvolle Hilfe, die dem Verfasser die Durcharbeitung des ganzen Ungarn betreffenden Kartenmaterials vom Österr. Staatsarchiv, Finanz-u. Hofkammerarchiv möglich machte, unser Dank ausgedrückt werden.

deshalb ist es wahrscheinlich nicht unwert, einen Blick auf die Geschichte der Herausgabe von MÜLLERS Ungarnkarte zu werfen.

Der junge Müller fing seine militärkartographische Arbeit an der Seite des Ingenieurobersten Ludwig Ferdinand Grafen von MARSIGLI (1658—1730) an, der sich auch in der Kulturgeschichte Ungarns durch die Rettung der noch zu Ofen befindlichen Reste

Die Titelvignette der Ungarnkarte Johann Christoph Müllers

der Corvina-Bibliothek bei der Rückeroberung im Jahre 1686 einen unvergänglichen Verdienst erworben hatte. MARSIGLI hatte ihn nicht nur mit Arbeiten, wie z. B. mit astronomischen Ortsbestimmungen einiger Ortschaften in Ungarn für sein späteres Werk *Danubius Pannonico-Mysicus* . . . (Amsterdam 1726) usw. beauftragt,³ sondern auch seine Ernennung zum kaiserlichen Militäringenieur erwirkt. Bei der großen Aufgabe vom Jahre 1699, der Verfertigung der Grenzkarte des Friedensvertrages von Karlowitz, hatte MÜLLER seine Kenntnisse auf kartographischem Gebiet glänzend beweisen können. Diese Karte im ungefähren Maßstabe von ca. 1 : 34.700 ist bisher in kartentechnischer

² So z. B. die Manuscriptkarte aus dem Jahre 1697 *Land Cart den Dannaw Flus betrefend von Wien bis Nicapolis*, die schon einen richtigen Donaulauf aufweist, und wahrscheinlich auch dem Militäringenieurstab um Graf MARSIGLI zuzuschreiben ist. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Kartensammlung, Fond Albertina, *Plans des Guerres Turques du 17ème siècle*, (Rote Nr.) 3—13. — Hier sei Herrn Hofrat und Direktor dr. Rudolf KINAUER (ÖNB) für die wertvolle Hilfe, die dem Verfasser bei der Bearbeitung des ganzen Hungarica-Kartenbestandes der ÖNB zuteil wurde, gedankt.

³ WURZBACH, C.: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Theil 19. Wien 1868, S. 374.

Hinsicht noch nicht genügend gewürdigt worden.⁴ Nicht nur deshalb, weil diese die kartographische Darstellung eines Gebietes ist, das früher noch nie bemessen wurde, sondern auch deswegen, weil diese schön ausgestattete, handschriftliche Grenzkarte gemäß den technischen Verhältnissen der Entstehungszeit sehr pünktlich und außerordentlich wahrheitsgetreu ist.

Die erfolgreiche Erledigung dieser Arbeit hatte MÜLLER nicht nur Ruhm zuteil werden lassen, sondern brachte für ihn auch neue Betätigungsmöglichkeiten.

Das Fehlen einer brauchbaren Ungarnkarte war schon seit längerer Zeit bemerkbar gewesen: die Kriegsereignisse im Lande hatten diesen Zustand allzuoft zutage kommen lassen. Mit der Befreiung Ungarns vom Türkenjoch war die Möglichkeit zur Verfertigung einer genaueren Karte endlich gegeben. Die Ungarische Hofkammer zu Preßburg, Zentralorgan der ungarischen Finanzverwaltung, wollte nun in dieser Hinsicht das ihre tun, um eine zeitgemäße, richtiggestellte Landeskarte machen zu lassen. Wem eigentlich die Idee zuzuschreiben ist: dem Kaiser und König Joseph I., dem Ingenieur MÜLLER oder jemandem von der Wiener, Kaiserlichen bzw. der Preßburger Ungarischen Hofkammer, konnte bisher nicht genau festgestellt werden. Wahrscheinlich stammt sie vom ungarischen Kammervizepräsidenten, Otto Christoph Grafen von VOLKRA. Die Ungarische Hofkammer hatte mit Müller einen Kontrakt geschlossen: dieser verpflichtete sich, um 200 Gulden die Bearbeitung der Ungarnkarte fertigzubringen. Die Arbeit war im Jahre 1706 angefangen worden.

Am 10. November 1706 schrieb VOLKRA an den Rat der Ungarischen Hofkammer in einem Brief: MÜLLER, der seit einigen Monaten an der Karte arbeitet, die dem König zu widmen sei, bat ihn um Geld. Der Vizepräsident meint, 100 Gulden seien auf Grund der bisher geleisteten Arbeit dem Ingenieur zu zahlen: er bittet den Rat, ihm das Geld überzusenden.⁵

Das Geld wurde sogleich übersendet, aber es dauerte noch ein ganzes Jahr, bis die Sache der Karte wieder etwas Erfolg erringen konnte. Das war durch die damalige Lage des Landes wohl leicht zu verstehen. Im ganzen Ungarn dauerte der Unabhängigkeitskampf des Fürsten Ferenc RÁKÓCZI II. an. Die wirtschaftliche Lage des Staates war ungemein schwierig: die Dreißigstzolleinkünfte, die auch die Herstellungskosten der Karte hätten bestreiten sollen, blieben aus.

Fast ein Jahr später, am 3. September 1707 teilte Graf VOLKRA dem Rat der Ungarischen Hofkammer mit, daß MÜLLER mit seiner Karte fertig geworden war: als Vizepräsident hatte er die Karte im Namen der Ungarischen Hofkammer dem König präsentiert. Nun sollte die Karte, wenn der Rat damit einverstanden sei, auch in Kupferstech vervielfältigt werden. Er legte dem Briefe einen Kontraktplan zwischen der Ungarischen Hofkammer einerseits und den kaiserlichen Hofkupferstechern Johann Andreas PFEFFEL

⁴ Es sind in Wien von dieser Karte zwei gleich schöne Manuskriptexemplare mit dem Titel *Mappa geographicolimitanea in qua Imperiorum Caesareae et Ottomanici confinia . . . generali delineatione . . . exhibuntur* vorhanden. Jedes Kartenwerk besteht aus einem Übersichtsblatte (105 × 49 cm.) und 42 Sektionen (Blattgröße je ca. 64 × ca. 45 cm.) Ein Exemplar in der ÖNB, Handschriftensammlung, Cam. Praef. IV. Min. 85, die andere im Kriegsarchiv, unter Signatur B IX. c. 634. Eine Übersichtskarte dieses Werkes, gezeichnet durch MÜLLER, mit der Unterschrift von MARSIGLI aus dem Jahre 1701, unter den Titel *Mappa geographica in qua . . . tractatus limitum immediatim caesareo ottomanicorum . . . sunt conventi* befindet sich ebenfalls im Kriegsarchiv unter Signatur B IX. c. 632.

⁵ Országos Levéltár (Ungarisches Staatsarchiv, weiter: UStA) Magyar (Pozsonyi) Kamara Levéltára (Archiv der Ungarischen — Preßburger — Hofkammer, weiter: AUK) Litterae ad Cameram Exaratae, 1706 — 148. und: Expeditiones Camerales, 15. November 1706, P. 1. und V. 7.

und Christian ENGELBRECHT andererseits bei. In diesem Kontraktplan heißt es unter anderen:

„Als nembliche Erstens obligiren undt verbinden sich obbesagte beede Hoffkupferstecher die durch . . . Kaysl. Ingenier Johann Christoph Müller verfertigte Mappam das Königreichs Hungarn undt darin incorporirten Ländern auff Vier grosse Kupferblatten mit bestem Fleisz und application zu stechen, hierzu gemehlte Vier Kupferblatten auf eigen Unkosten zu verschaffen undt diese Arbeit vollständig ohne einzigen mangel gestochener inner acht Monath Frist zu liefern. Hingegen

Andertens Verspricht Hochgedachte Löbl[iche] Hung[arische] Cammer ihnen beeden Hoffkupferstechern so woll vor dise ihre Arbeyth, als herbeyschaffung der vier Kupfern blatten Ain Tausend gulden Reintl[ändischer Währung] dergestalten paar zu bezahlen, dasz Jederzeit Verfertigung undt über gebung einer Blatten der Vierte Theill der bezahlung allhier in Wienn mit Zweyhundert undt Fünfftzig Gulden abgeservirt werdn solle . . .”⁶

Dieser Kontraktplan ist in Wien von 1. September 1707 datiert: er sollte in zwei Exemplaren vonseiten der Kammer unterschrieben an PFEFFEL übersendet werden.

Der Rat entschloß sich in der Sitzung vom 5. September für den Kontrakt:⁷ und schon am 22. September antwortet der Vizepräsident, daß die Sache mit dem Kupferstecher erledigt sei. Er übersendet zugleich den vom Stecher unterschriebenen Kontraktexemplar, damit dieser bei dem Zahlamt in Evidenz genommen werden könne.⁸

Am 21. Oktober läßt der Rat der Preßburger Hofkammer eine Auszahlung von 100 Gulden an MÜLLER gutheißen, das das Oberste Dreißigstamt in Wien zu liquidieren hat: zugleich bekommt auch der Maler BELLUCZY 18 Gulden.⁹

Dieser BELLUCZY „pictor Mappae Hungariae” wie er im Index des Ratsprotokolls heißt — scheint mit dem Antonio BELLUCCI (1654—1726) identisch zu sein, der, aus Pieve di Soligno gebürtig, in Venedig und Verona als Maler arbeitete und von JOSEPH I. zum Hofmaler nach Wien berufen wurde. Er hatte auch das Bildnis des Kaisers gemalt; ging aber später nach Düsseldorf zum Kurfürsten Johann Wilhelm und dann nach England, wo er im Jahre 1716 die Fresken des BUCKINGHAM-Palastes verfertigte.¹⁰ Wenn diese Angabe im Protokoll richtig ist und es sich nicht um einen Irrtum — Verwechslung des Honorariums für das Porträt des Königs — handelt, hatte BELLUCCI auch Teil an der Herstellung der Karte. Diese Arbeit aber kann wohl nur die künstlerische Titelvignette gewesen sein: allegorische Frauenfiguren mit Hinweis auf den angeblichen Reichtum des Landes. Die Titelvignette kann übrigens kaum »Titel« genannt werden — der Text: »Augustissimo Romanor[um] Imperatori Iosepho I. . . mappam hanc Regni Hungariae . . . D[at] D[onat] D[edicat] . . . Camera Regia Hungarica . . .« ist vielmehr eine Widmung an den Kaiser und König vonseiten der Kammer. Rechts oben in der Zeichenerklärung befindet sich auch ein schriftlicher Hinweis auf die Rektifizierung des Donaulaufes. Nicht nur Vignette und Zeichenerklärung, auch der untere Teil der Karte ist reich an allegorischen Ornamenten. Es ist also möglich, das diese BELLUCCI zuzuschreiben sind.

MÜLLER war also mit seiner kartographischen Arbeit schon im Jahre 1707 fertig. Er hatte ein großes Werk fertiggebracht. Auf der Karte selbst, die die Größe von 160 ×

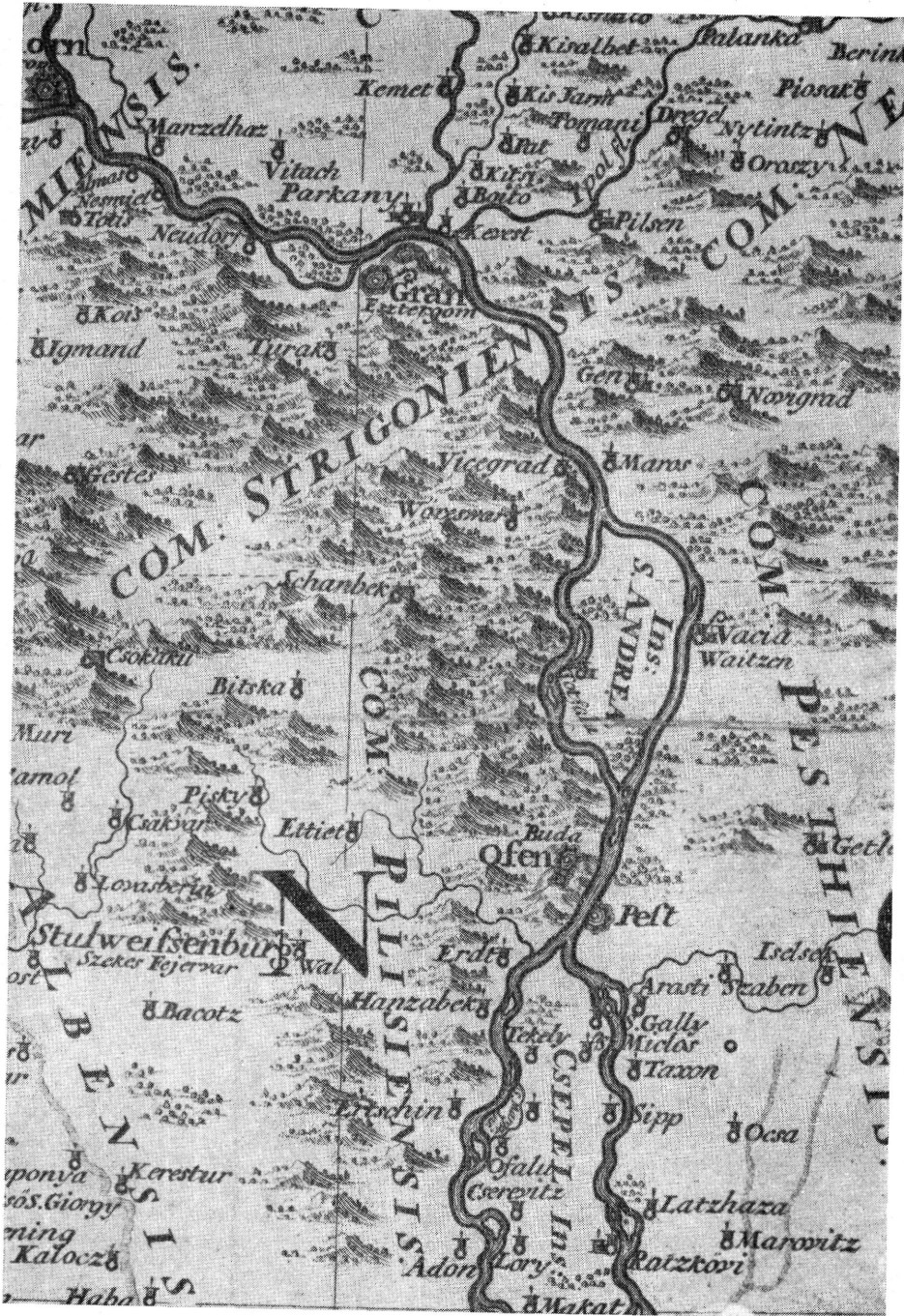
⁶ UStA, AUK, Litt. Camer. Exaratae 1707 — 313 und 317.

⁷ UStA, AUK, Protocollum Cameralis Consilii, Jahr 1707, pag. 83 recto.

⁸ UStA, AUK, Litt. Camer. Exaratae 1707 — 345 und Protoc. Camer. Cons. 1077, pag. 95 r.

⁹ UStA, AUK, Protoc. Camer. Cons. 1707 pag. 118. verso.

¹⁰ Thieme U.—BECKER F.: *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*. Bd. 3. Leipzig. 1909. S. 272—273.

Der Donaulauf zwischen Komárom (Komorn) und Buda (Ofen) auf der Karte J. Ch. Müllers

117,5 cm erreicht, sind 4456 geographische Namen bezeichnet; sie sind im allgemeinen trotz den sprachlichen Schwierigkeiten MÜLLERS in Ungarn in ihrer Beschriftung besser, wahrheitsnäher, als die der früheren Ungarnkarten.¹¹ Der Maßstab ist etwa 1 : 550.000. (12 milliaria communia = 163 mm, oder 1 Zoll = 2 geogr. Meilen): der ungefähre Maßstab aber schwankt in der Wirklichkeit zwischen 1 : 500.000 und 1 : 890.000 auf den dargestellten verschiedenen Landesgebieten. Es muß auch zugegeben werden, dass die Rektifizierung der Donaulinie noch manches zu wünschen übrig läßt: auch MÜLLER hatte den ost-südlichen Richtungswechsel der Donau bei Vác (Waitzen) zu 90 Grad nicht vollständig erkannt. Trotz der Unrichtigkeiten im geographischen Gradnetz ist seine Karte doch weitaus viel besser, als die früheren. Auch muß der Inhaltsreichtum der Karte MÜLLERS hervorgehoben werden. Ähnlich der Karte von HEVENESI (1689) sind auch die Komitatsgrenzen dargestellt: für Festungen, Städte, Märkte, Schlösser und Dörfer, Erzbischofs- und Bischofssitze sowohl für Stifte sind besondere Kartenzeichen verwendet, und dazu auch rechts oben eine Zeichenerklärung zu finden.

Anfang März 1708 richtete Vizepräsident VOLKRA wieder einen Brief an die Ungarische Hofkammer, in dem er die Sache der Vervielfältigung der Karte beschleunigte. Er warf der Kammer vor, daß MÜLLER zwar für die Zeichnung der Karte sein Honorar erhielt, der Stecher dagegen, obwohl mit ihm eine Konvention von 1000 Gulden besteht und er schon zwei Kupferplatten fertigstellte, noch gar nichts bekommen hatte. Laut der Vereinbarung wären schon 500 Gulden fällig. VOLKRA ist der Meinung, daß mindestens 300 Gulden zu zahlen seien, damit die Arbeit nicht ins Stocken gerate. Außerdem, fährt er fort, seien 20 Rollen Papier »regulis Holandicae« nötig, wovon eine Rolle mit 30 Gulden zu rechnen sei: das ganze Papier kostet also zusammen weitere 600 Gulden. Aus diesem Papier können 2500 Kartenexemplare gefertigt werden. Die Herstellungskosten müssen für 100 Exemplare mit 30, für sämtliche 2500 also mit 750 Gulden gerechnet werden. Aus diesen 2500 Exemplaren — führt der Vizepräsident fort — sollte man zur Ehre der Ungarischen Hofkammer 500 Exemplare den kaiserlichen und königlichen Hofbeamten und den Magnaten Ungarns gratis zur Verfügung stellen. Weitere 500 Exemplare sollten dagegen je eins um 6 Gulden verkauft werden. Nach fünf oder sechs Wochen könnte man dann aus den übrigen 1500 Exemplaren einen Gelegenheitsverkauf (»privata occasio«) je Exemplar um 4 Gulden gestatten. »Neque dubitandum de Emptoribus — schreibt er — cum hujusmodi Mappa Hungariae necdum habita et ideo omnibus grata futura«. So würden — meinte VOLKRA — die Herstellungskosten gänzlich gedeckt sein. Wenn etwas noch in dieser Sache vorkommen würde, könnte sich noch die Ungarische Hofkammer an den Wiener Hofkammersekretär von Schorndorf wenden, denn er ist von allen, was die Karte betrifft, wohl informiert.¹²

Der Brief wurde in der Ratssitzung der Ungarischen Hofkammer vom 10. März vorgelesen: »lecta et ad cistulam reposita« — sagt das Ratsprotokoll.¹³

Einige Monate war die Sache der Karte auf totem Punkt.

VOLKRA ließ nicht nach. In der Ratssitzung vom 19. Oktober wird es beschlossen, daß die Ungarische Hofkammer »ob sterilitatem proventuum regiorum« nicht den Kupferstecher bezahlen könne, und darüber der Vizepräsident brieflich verständigt werden solle.¹⁴ Als dann Graf VOLKRA doch auf die Bezahlung verharrete, wurde ihm am 9. No-

¹¹ In der Kartensammlung der Ungarischen Nationalbibliothek Széchényi befindet sich zur Karte von MÜLLER auch ein gedrucktes Namenverzeichnis mit mehr als 4070 Namen. Ob aber diese von MÜLLER selbst gefertigt wurde, oder eine spätere Zusammenstellung sei, ist ungewiß.

¹² UStA, AUK, Litt. Camer. Exaratae 1708 — 78.

¹³ UStA, AUK, Protoc. Camer. Cons. 1708, pag. 63 r.

¹⁴ UStA, AUK, Protoc. Camer. Cons. 1708, pag. 223 r.

vember wiederholt mitgeteilt, dass die 500 Gulden (davon 300 dem Stecher und 200 für die Druckkosten) die er verlangte, »ob summam sterilitatem Proventuum« unbezahlt bleiben müssen.¹⁵

1708 war eben ein Kriegsjahr. Der Unabhängigkeitskampf Ferenc RÁKÓCZI's dauerte noch, die königlichen Einkünfte genügten nicht, um die kostspielige Herausgabe der Karte ermöglichen zu können.

Erst am Ende des Jahres 1709 konnte die Ungarische Hofkammer die Sache der Zahlung endlich regeln. In der Sitzung vom 31. Dezember wird es beschlossen, daß die Spesen durch den Verkauf eines vom Fiskus beschlagnahmten Gutes gedeckt werden sollten. Zu diesem Zeitpunkt betrug die Schuld noch immer 550 Gulden.¹⁶

Am 16. Jänner wird es dann angeordnet, daß das erforderliche Geld durch die Verwertung des beschlagnahmten Gutes von Igal im Komitate Somogy verschafft werden sollte: nicht einmal das genügte.¹⁷ Aber im Jahre 1710 konnten doch die Verlagskosten ausgezahlt werden. Auch MÜLLER erhielt noch Geld. Ob aber die Karte dann wirklich in der ansehnlichen Auflage von 2500 Exemplaren erschien, daran ist wohl zu zweifeln.

Graf VOLKRA nahm im Jahre 1710 von der Ungarischen Hofkammer abschied. Er hatte die Kupferplatten der Karte bei sich behalten. Die Ungarische Hofkammer aber bat im Sommer des Jahres 1712, er solle diese Kupferdruckplatten ihm übergeben. VOLKRA antwortete, daß er die Platten nur mit Erlaubnis des Präsidenten der Wiener Hofkammer übergeben würde: so mußte der Rat der Ungarischen Hofkammer sich an den Präsidenten wenden. Dieser wurde ersucht: er solle VOLKRA auf seine Pflicht aufmerksam machen, die Platten an die Ungarische Hofkammer überzusenden.¹⁸ Ob dann die Ungarische Hofkammer tatsächlich die Kupferdruckplatten erhielt oder nicht, darüber finden wir in den Ratsprotokollen keinen Hinweis mehr. Auch die tatsächliche Zahl der Exemplare ist ungewiß. Es scheint auch möglich, daß die Ungarische Hofkammer, wenn sie die Platten erhielt, diese später zu einer Neuauflage verwendet hatte: diesbezüglich aber besitzen wir keine Angaben. Jedenfalls ist die Müllersche Karte in den ungarischen Sammlungen nicht allzu selten, das auf eine größere Auflage bzw. Auflagen schließen läßt.

Vizepräsident VOLKRA hatte zweifelsohne eine gute Sache angeregt, aber der Zeitpunkt war ungünstig. Die Kriegsjahre in Ungarn und in ganz Europa trugen wohl zur Interesse für die Karte, nicht aber für die Aufbringung der Anlagekosten bei.

Aber trotz aller Schwierigkeiten der Herausgabe ist die Müllersche Karte ein wichtiger Wendepunkt in der kartographischen Darstellung Ungarns, denn durch die vielen Auflagen in den Homann-Atlanten bestimmte die Karte Johann Christoph MÜLLERS ein besseres kartographisches-geographisches Bild über Ungarn für ein halbes Jahrhundert, ja sogar weiter, bis ins späte 18. Jahrhundert hinein.

ZOLTÁN FALLENBÜCHL

Bölöni Farkas Sándor angol-amerikai könyvjegyzéke. Az Utazás Észak-Amerikában legújabb, ötödik kiadásának sajtó alá rendezője, BENKÓ Samu a következőket írja bevezető tanulmányában: „A hosszú útra Bölöni Farkas gondosan felkészül: földrajzi, történelmi műveket olvas, tanulmányozza a bejárando országok jogrendjét és

¹⁵ UStA, AUK, Protoc. Camer. Cons. 1708 pag. 238 r.

¹⁶ UStA, AUK, Protoc. Camer. Cons. 1709 pag. 237 r. — v.

¹⁷ UStA, AUK, Protoc. Camer. Cons. 1710 pag. 13 und 22, und Litt. Camer. Exaratae 1710 — 8 und 1710 — 47.

¹⁸ UStA, AUK, Protoc. Camer. Cons. 1712, 5. Juli pag. 648—649, 23. Juli pag. 706, 30. Juli pag. 737 und 23. August pag. 840.

alkotmányát; statisztikai kiadványokat szerez be, hogy a valóságban még könnyebben igazodhassék el, és ne téveszthessék meg látszatok, mert a valóság érdekl: minden kendőzés nélkül kívánja meglátni azt a világot, ahol már felszámolták a feudalizmust... Ha kissé figyelmesen végignézzük az Utazás Észak-Amerikában lapalji jegyzeteit, a mondanivaló hitelét alátámasztó szövegközi könyvészeti utalásokat, meggyőződhetünk, hogy Bölöni Farkas tudóst megszegyenítő alapossággal készült fel az ismeretlen világ nyújtotta élmények befogadására.”¹ 1939 augusztusában a régi kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában még magam is láttam BÖLÖNI FARKAS külön szekrényben kezelt könyvtárában maradványait. Ezt általánosságban le is írta BÖLÖNI FARKAS modern életrajzírója.² A kéziratot hagyatékból rábukkantam a szerző elveszettnek vélt úti jegyzeteire. Ezekből egyes fejezeteket közzétettem folyóiratokban.³ A kéziratok között kezembe került két könyvjegyzék. Ezek közül az első az elutazás előtt készült, és értékes adatokat szolgáltat a nagy reformkori utazó angol és amerikai tárgyú és szerzőjű könyveihez. Címe a következő: *Bölöni Farkas Sándor könyvei lajstroma, felirattak Kolozsvárt, 1830 October 10-kén.* Ezen a jegyzéken hiányos bibliográfiai leírással, de mégis elegendő adatközléssel szerepelnek addigi gyűjtései; ezek:

„Ch. Fiel: Engl. Lesebuch. Erlangen 1800. — Prob: Engl. Sprachlehre. Erlangen 1800. — Joannes Lemouton: Grammatica Anglica. Buda 1826. — Knigge: Az emberekkel való társalkodás. F. Kis. Bécs 1811. — Yorick és Eliza levelei. Pest 1828. — An Essay on punishment. Liverpool 1814. — Shakespeare's Sämtl. Dram. W. 20 Theile, Schlegel — Eschenburg, Wien 1812. — Yorick's empfindsame Reise. Mannheim 1780. — Yorick. Leipzig 1826. — Lalla Rukh, Thom. Moore ném. — Die Wanderer im Hochlande. Sir James Hogg. — Leben u. Sitten in England. — Milton's Verlorenes Paradies, üb. Burde. — Edw. Young's Nachtged. übs. v. Bergl Sterman. — Ossian's Ged. — Thomson's Jahreszeiten. — Chateaubriand: Erinnerungen aus Italien, England u. Amerika. — Lafayette en Amerique. Paris 1829. — Oeuvr, compl. de Sterne. Paris 1818. — Voyages de Gulliver. Paris 1829. — Blackstone: Commentaries of the Laws of England. Oxford 1775. — The American's Guide. Philadelphia 1830. — The Pennsylvania Register. — The Diamond Soyster (?). Baltimore 1812. — The American Atlas, being a Guide to the History of America. Philadelphia 1824. — Blunt's Analysis of the dangers in the (?). New York 1819. — The Racovian Cathecism. — The Recollections of Joshua Anderson. Boston 1828.”

Másik, kezemen átmert jegyzete a *Könyvek kiadásáról való Jegyzés.* Ezen 1818 december és 1825 közötti könyvköleszönségeit írta fel. Fenti jegyzéke összeírásakor több könyve köleszönszöknél lehetett, ezért nem kerültek rá arra a listára. Ezek: BURNS, BYRON, PAINE, POPE, ROBERTSON, Walter Scott.⁴

Könyvei közül kétségkívül a legfontosabb Thomas PAINE: *Az ember joga.* A magyar jakobinusoknak ez a fontos kézikönyve Erdélyben tovább élt és szerzőnkön keresztül is erősen befolyásolta a magyar reformkort. De ezenkívül fontos hatása miatt az ő egyéni stílusára is. Bonyolult társadalmi problémák határozott és tömör kifejezése, a felvilágosodás alapelveinek, az alapvető emberi jogoknak a legegyszerűbb ember számára is közérthetővé tétele BÖLÖNI FARKAS könyvének is egyik titka. PAINE eszméitől egyenes út vezet SAINT-SIMON és OWEN megértéséhez. Az angliai utinapló különös értéke, hogy az angol filozófiai radikálisok gyakorlati reformjainak dícsérete⁵ váltakozva szerepel

¹ BÖLÖNI FARKAS Sándor: *Utazás Észak-Amerikában.* Sajtó alá rend. a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta Benkő Samu, Bukarest 1966. 28, 30. l.

² JANCsó Elemér: *Bölöni Farkas Sándor könyvtára.* Könyvt. Szle. 1935. 84—85. l.

³ GÁL István: *Bölöni Farkas Sándor nyugateurópai utinaplója.* Erdélyi Helikon. 1942. 144—151. Ua.: Az első reformkori utinapló. Tükör. 1942. 215—217. l.

⁴ Kliensei közül néhányat felsorolok: BÁNFY, BUCZY, CSEH, GYERGYAI, GR. GYULAYNÉ, gr. HALLERNÉ, B. JÓSIKA Samu, B. JÓSIKA Pepi, KELEMEN Lajos, Gr. KORNIS, KOVÁCS, VAJTAINÉ, LÉSZAI, Gr. MIKES, RIGÓ, SÁNDOR, SZÁSZ, SZEGEDI, SZILÁGYI, Gr. TOLDALAGI, VISKI, ZEYK.

benne az élő alakként elfogadott OSSIAN zarándokhelyeinek áhítatos leírásával és SHAKESPEARE színhelyeinek izgalmas nyomozásával. Walter SCOTT-imádata a nagy regényíróhoz ugyan nem juttatta el, de annyit elért, hogy Edinburghban John GIBSON LOCKHART, SCOTT veje volt a kalauza.⁶ A magyar és erdélyi SHAKESPEARE-, OSSIAN-, SCOTT- és BYRON-kultuszban BÖLÖNI FARKAS különleges, korai hely illeti meg. Érdemes lenne tanulmányozni a tulajdonában volt romantikus útleírók CHATEAUBRIAND, HOGG és STERNE látásmódját és stílusát. Skócia tanulmányozására már alaposan felkészült otthon: ROBERTSON nagy történelmi műve talán saját későbbi Erdély-történetének megírására ihlette. MILTON, SWIFT, BURNS, THOMSON és IRVING Washington-ismerete szintén nyomot hagyott romantikus, sőt bizonyos fokig még preromantikus stílusán és világfelfogásán.

Ez a két könyvjegyzék mindenesetre az eddig ismerteknél több adatot szolgáltat BÖLÖNI FARKAS Sándor irodalmi, történelmi és filozófiai felkészültségéhez.

GÁL ISTVÁN

Az első Magyarországon nyomtatott angol nyelvű szöveg. *Hungary and the Anglo-Saxon World* c. könyvemben közöltem az első magyarországi angol nyelvű nyomtatott szöveg facsimiléjét a lelőhely megadásával, de a munka természeténél fogva minden feldolgozás nélkül.¹ Az ott reprodukált oldalt a kolozsvári református kollégium könyvtárában őrzött egyetlen példányban fennmaradt műből fényképeztettem ki 1939-ben. A könyv részletes leírása SZABÓ Károly RMK II. kötetének 98. oldalán található mint a 357. tétel. A mű címléírása másolatom szerint a következő:

Oratio Dominica
Polyglottos.
Vel.
Pater Noster &c.
In XXV linguis

Hebraicâ, syriacâ vel Chaldiacâ, Arabicâ, Aethiopicâ, Graeca, Latinâ, & ex hac natis, Italicâ, Rheticâ, Gallicâ, Hispanica., sardonica oppid. & communi; Valacchica: Germanica cum aliquot dialectis, Belgicâ, Islandica, Anglica, Flandrica, Britanica, Ceulicâ, vel scythica & Hungarica: Turcica (Arabica, Persica, Tartarica) Illyrica vel Croaticâ, Bohemica, Polonica, Vandalicâ, Litvanica.

Per
Melchiorem Bocatium
Cassovien. in lucem edita
& dedicata.
Nobili & optimaes spes puero
Melchiori Reinero
F.
Cassoviae.
Typis Ioannis Fischer Anno
M. DC. XIV.
Deo Dante nIL VaLet In VIDia.

⁵ GÁL István: *Bölöni Farkas Sándor az angol radikálisok között*. Korunk. 1967. dec. 1729—1732. 1. Ua.: *Bölöni Farkas Sándor az amerikai radikális demokraták között*. Korunk. 1968. máj. 760—763. 1.

⁸ GÁL, István: *The British travel-diary of Sándor Bölöni Farkas, 1831*. Hungarian Studies in English, Debrecen 1967. III. 23—47. 1. Ua.: *A Transylvanian Unitarian overseas*. The New Hungarian Quarterly 32. kötet. 1968. téli szám. 186—192. 1.

¹ GÁL, Stephen: *Hungary and the Anglo-Saxon World*. Budapest 1943. 1945, 1947, 1948.

Az egyetlen példánynak jelzett művet 1942-ben vagy akörül Rómába vitték egy magyar könyvkiállítáásra, és az onnan nem tért vissza jogos tulajdonosához. A szerkesztményből engem annak idején csak az angol szöveg érdekelt, tehát csak arról az oldalról készíttettem fotokópiát, amelyen az angol szöveg a flamanddal együtt szerepelt, a többi huszonhárom nyelvről nem. Viszont az idézet hitelessége kedvéért a címlap hátoldalán levő ajánlólevelet és a szerkesztő diákhöz intézett tanítói buzdítást szintén lemásoltam.

Az ajánlólevél szövegének magyar fordítása a következő:

„Kedves öcsém, Menyhért-Reinerkém — Atyám, a te szüld-Urad, aki most ennek a mi Kassánknak dicső Birája, fogadott testvérednek megparancsolta, hogy ezt a 25 nyelvű Ezmét ünnepélyesen Neked ajánljam azért, hogy kedvet kapjunk már ilyen kisgyermek-korban, esetleg másokkal együtt, akik ebben gyönyörködnek, a különböző nyelveket és a számunkra leghasznosabbakat (mindenekelőtt a latint, a németet, a magyart és a szlovákokot), amik itt használatosak, megszeretni és megtanulni. Fogadd e kis ajándékokskával az Imák Királynőjét és eszerint itéld meg lelkemet. Az a közös Atya, az ő egyszülött KRISZTUSA, Üdvözítőnk által, őrizzen meg sokáig bennünket szüleink számára és őket a mi számunkra. En minden bizonnyal (bárcsak egy második Pallas által tehetném, téged tiz évvel megelőzvé, vagy tanítód, vagy alattvalód leszek) mindent szívem mélyéből neked ajánlok fel. Élj boldogul és légy nagy emberré. Az atyai házból, 1614. február 25.-én A Téged nagyon szerető Bocatius Menyhért.”²

Tanítója, úgy látszik, SZEFSI Kórocz György lehetett, akinek Kassával való kapcsolata ismeretesek.³

A közölt angol Miatyánk szövege a következő:

Our Father whiche arte in heaven, halo
wed be thy name. Thy kyngdome come.
Thywill be done in earthe, as it is in hea-
ven. Grueus our terspasses asz we forgeve
our trespassers. And loade us not in
ot temptacion. But delyuer us
froneuyll. Amen.

A XVII. századi angol—magyar irodalmi kapcsolatok kutatója erről így vélekedik: „Egyetlen egy könyvecskéről tudunk, amely az angol nyelv esetleges ismeretére

² Epistolum Dedicatorium, Pater meus, tui Domini genitoris, carissime fratres-cule Melchiorcule Reinerule, nunc huius nostrae Cassoviae laudatissimi Iudicis, frateris adiptivi, iussit, ut hance 25, linguarum Ideam tibi solenniter consecrarem eo, ut gustum aliquem vel in hae puerili nostra aetate, cum alijs forte quid ana delectationis inde concepturis, variorum idiomatum haberemus, lingasq: nobis perutiles (Latinam imprimis, Germanicam, Hungaricam & Sclavonicam) heic usitatas, amare, discereq; iam incipere-mus. Accipe cum exiguo munuseulo Orationum reginam, & meum inde metire animum. Ille communis & Entheus Abba, per CHRISTUM suum unigenitum, nostrum Salvato-rem, nos patentibus nostris & illos nobis diutissime conservet feliceis. Ego sane (modo Pallade quonda secunda id valeam) te X. annis praecedens, aut Paedagogum aut famu-lum tuum acturus, me tibi medullitus omnem sacrifico. Vale & cresce in magnum virum. Ex paternis aedibus 25 Feb. anno 1614. Tui amantiss.

Melchior Bocatius.

³ Üdvözlőverse:

Vt cantus volucres, fenerosas indolentes,
Egregiosq; viros sic quoq; signa notá
Nil dubito quin nostra Virum juvenum
que corona,
Vos graciles pueros noscat amore pari
Vivant felices, Patrum vestigia tandem
Tangant: REINERULUS, BOC
CATIUSQVE meus!

G. K. Szepsinus,
S. C. Conrector.

engedne következtetni . . . De ebben az esetben is igen valószínű, hogy a szerző nem tudott angolul, csak valahonnan kimásolhatta a szent szöveget”.⁴ A könyv kompilátora, BOCATIUS Menyhért BOCATIUS János kassai iskolaigazgató, költő és történétíró fia. Az utóbbi monográfusa ezt írja könyvükről. „A címlapon Bocatius Menyhért, a költő fia szerepel mint szerző. A szerző azonban maga a költő, mert fia 1602. január 7-én született, s nagyon valószínűtlen, hogy a huszonöt nyelvre való fordítás nehéz munkáját a 12 éves Bocatius Menyhért végezte volna.”⁵ BOCATIUS fia nem mint a mű szerzője vagy fordítója, hanem mint összeállítója szerepel. BOCSKAY és BETHLEN Gábor sokfelé járt humanista diplomatájáról nem nehéz feltételezni, hogy külföldön jártában-keltében összegyűjtötte a Miatyánk különböző nyelvű szövegeit és azokat fiával lemásoltatta. A kiadványnak mint minden hasonló gyűjteménynek nincsenek ilyen feltételezett szerzői jogi igényei, hiszen a Miatyánkot huszonöt nyelvre nemcsak egy 12 éves diák⁶ nem fordíthatta le a XVII. század elején, hanem humanistáinkról sem maradt fenn a sokágú nyelvismeretnek ilyen híre. Az angol szöveg tüzetesebb megvizsgálásakor azonban rögtön nyilvánvaló lesz, hogy a másoló és szöveggyűjtő a legegyszerűbb angol tudással sem rendelkezett. Az imát kezdő többszám első személyű névmás rögtön két szóra esik szét (our helyett o ur); „a Te akaratom” (Thywill) egybe van írva; a trespass ige öt szó távolságon belül kétféleképpen szerepel; a „szabadíts meg a gonosztól” (froneuyll) ismét egybe van írva. A mi esetünkben azonban nem is a hibátlan helyesírású angol szöveg a lényeg, hanem a pusztán tény, hogy egy összefüggő és pontos szöveg, maga a Miatyánk jelent meg először, és pedig elég korán, 1614-ben mint Magyarországon kiadott könyvben nyomtatott első angol nyelvű szöveg.

Érdekes, hogy az első Angliában megjelent magyar szöveg szintén a Miatyánk volt, de sajnos nem teljes terjedelmében, hanem csak a következő töredék: „*Mi Attyánck Ky vagy a meniegbe, megh Szentel Tesseck az te newed,&.*” Ez Edward Brown, a Royal Society kiváló tudós utazójának könyvében jelent meg 1673-ban Londonban.⁷

GÁL ISTVÁN

L. Feuerbachot idézte-e Kemény Zsigmond az Erdélyi Híradóban? Ludwig FEUERBACHnak, a MARX előtti materialista filozófia utolsó nagy képviselőjének atyja: Paul Johann Anselm FEUERBACH (1775—1833) professzor, a neves jogtudós¹ a XVIII—XIX. századforduló kiemelkedő polgári gondolkodói közé tartozott. Munkássága a társadalmi fejlődésnek azt a szakaszát jelöli, amelyben a polgári értelem a kritika ítélőszéke elé állította a feudalizmus minden eredményét, így jogi intézményeit is. Ebben a folyamatban gyűjtőponttá jegecesedett a büntetőjog problémája.² A polgári jogi

⁴ BERG Pál: *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*. Debreceni Angol Dolgozatok XI. Debrecen 1944. 79.

⁵ JANSON Vilmos: *Bocatius János élete és munkái*. Budapest 1918. 64. BOCATIUS (eredeti nevén BOCK) János 1591-ben Körömcön, 1594-ben Selmecen, majd Eperjesen és Bártfán, 1599-ben pedig Kassán volt iskolaigazgató. SZEPSI CSOMBOR Márton az ő utóda lett. 1620-ban BETHLEN Gábor kinevezte udvari történészének. Vö.: *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*. Szerk.: KLANICZAY Tibor Budapest 1964. 30—31.

⁶ BOCATIUS Menyhértről: BOD Péter: *Magyar Athenas 1766*. 48.—HORÁNYI: *Nova Memoria 1795*. I. 498. — SZINNYEI I. 1118. hasáb.

⁷ A brief account of some travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia . . . London 1673. 13.

¹ *Das große Brockhaus* VI. 185.

² Dr. Richard HARTMANN: *P. J. A. Feuerbachs politische und strafrechtliche Grundanschauungen*. Berlin, 1961. 51. 1.

szemlélet azt vallotta: minden bűn a társadalomnak okoz kárt, s e felfogás alapján küzdött az ellen a feudális teológiai ideológia ellen, amely a bűnben isteni tilalom elleni vétséget látott.³ A. FEUERBACH jogbölcselete a kanti filozófiára támaszkodik, de minden idealista torzulás ellenére is a mechanikus materializmus határán mozog.⁴

Jogtudományi munkásságának magyar visszhangjáról azok a reformkori haladó publicisták vallanak, akik mint a liberális ellenzék centralista-doktrínér csoportjának tagjai már pályájuk kezdetén jelezték, hogy a polgári átalakulásért folytatott politikai harcuk nem egy területén a jogtan és állambölcselet alapjáról indulnak majd el. Ez irányú tájékozottságuk egyik forrásvidékét Anselm FEUERBACH büntetőjogi elmélete határozza meg.

LUKÁCS Móric *Büntetőjogi teóriák* című tanulmányában több ízben hivatkozik a német jogtudós felfogására. Egy helyütt kezdeményező szerepét emeli ki: „A fenyegetési vagy is pszichológiai kényszerítés elvét mint a' büntető jog egyedüli alapját és célját legelső fejtegeté a híres Feuerbach”.⁵ LUKÁCS utóbb részletesebben is megvilágítja FEUERBACHnak ezt a *Revision der Grundsätze und Grundbegriffe des peinlichen Rechts* (1799—1800) című munkájában kidolgozott és az újabb jogi terminológia szerint elrettentés elméletnek nevezett gondolatrendszerét.⁶ SZALAY Lászlót két irányból is éri FEUERBACH⁷ hatás. Közvetve: Eduard GANS berlini professzor, akit a jogösszehasonlítás terén mesterének ismer el, maga is a MONTESQUIEU-t helyesen értelmező FEUERBACH nézeteit követi; közvetlenül pedig: FEUERBACH beható ismeretét tükrözik jogtudományi művei.⁸ A büntető eljárásról és az esküdtzésekről írt könyve számos adatot tartalmaz e kijelentés támogatására. Csak egy mondatát idézzük. A haladó erők ez idő tájt a büntető eljárás területén a titkos és írásbeli rendszer ellen sorakoztatják fel érveiket. SZALAY is a szóbeliség és nyilvánosság elvét állítja a „zárt ajtó”-kal szembe: „Méltó ez ellen olvasni Feuerbach' munkáját: Öffentlichkeit und Mündlichkeit der Gerechtigkeitspflege. Giessen, 1821.”⁹ Amidőn pedig az 1841—43. évi országos büntetőjogi választmány által készített és az 1843—44. évi országgyűlésen tárgyalt magyar büntető törvénykönyvi javaslat eredetiségének kérdését tárgyalja, cikkében FEUERBACH tevékenységének egyetemes, európai jelentőségét hangsúlyozza: A kodifikálás terén a századforduló időpontjában új korszak kezdődött, „mellynek Feuerbach' büntetőjogi kézikönyve 's az ennek és a' francia criminalis codex nyomán, Bajorország számára szinte Feuerbach által szerkesztett törvénykönyv adott volt irányt”. Azóta tetemesen előrehaladt a tudomány, s új elméletek hatottak a törvényekre, változtak a módszerek is: „de vegyük kezünkbe bármelyikét az újabb törvénykönyveknek, ... 's mindenikében, talán azon egynek kivételével, melyet Macaulay a keletindiai gyarmatok számára tervezett, — félreismerhetetlen a' feuerbachi rend- és módszer típusa.”¹⁰ De ha SZALAY a kodifikáció viszo-

³ Uo. 52.

⁴ Uo. 111.

⁵ *Budapesti Szemle*. 1840. II. 52. 1.

⁶ B. EÖTVÖS József és LUKÁCS Móric: *Fogházjhavítás*. Pest 1842. 60. 1.

⁷ NIZSALOVSZKY Endre: *Szalay László kodifikációs külföldi kapcsolatai és a sioni epizód*. Állam- és Jogtudomány. 1964. VII. 178. 1.

⁸ NAGY LAJOS: *Szalay László és a magyar büntető eljárásjog*. Állam- és Jogtudomány. 1964. VII. 535, 544, 546. 1.

⁹ *A büntető eljárásról különös tekintettel az esküdtzésekre*. Pest, 1841. 24. 1. Publicistai dolgozatok. Pest 1847. I. 122. 1.

¹⁰ *Büntető törvénykönyv III*. Pesti Hirlap 1845. szept. 26. II. 207. SZALAY itt a „kézikönyv” kifejezéssel FEUERBACHnak *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts* című művére céloz, amely 1801 és 1847 között tizennégy kiadást ért meg (Richard HARTMANN: i. m. Bevezetés VII.). FEUERBACHnak 1803-ban kidolgozott törvénykönyv-tervezete 1813-ban vált törvénné: *Strafgesetzbuch für das Königreich Bayern*.

nyában FEUERBACH rendszerének közelségét vállalja is, a kérdés jogbölcseleti elemeiben HEGEL filozófiájával tart rokonságot.

S ebben a vonatkozásban is kettős hatásra kell rámutatnunk.

HEGEL közvetlen tanulmányozása mellett ismét Eduard GANS a hídverő, de most SZALAY jogtudományi érdeklődése és a hegeli jogfilozófia között. HEGEL szembefordul a feudalizmus jogi eredményeit védő jogtörténeti iskolával, és a szokásjog ellenében új törvények alkotását, a kodifikáció szükségességét hirdeti.¹¹ És amidőn SZALAY a maga reform-Magyarországnak koncepciójában a polgári és büntető törvénykönyvek megalkotásának fontosságát elsődleges feladatnak minősíti, gondolatai közé iktatja HEGEL érveit is.¹² Történeti időpontjának és politikai magatartásának okán fogékonyan közeledhetett hozzá. A hegeli állam- és jogbölcselet lényegében a liberális polgárság ideológiája, s a kapitalista rendszer minél szilárdabb megalapozását célozza.¹³ De SZALAY jogbölcseletének pozitív vonása, hogy a hegeli filozófia eszméit a haladás, fejlődés irányában érvényesíti, és elhárítja HEGELnek a *fennálló reakciós államot* szentesítő tételeit.¹⁴ GANS-szal is többek között a „codificatioiszony”-ban szenvedő „históriai jogrendszer” elutasításának vonalán találkozunk,¹⁵ s minden bizonnyal forrásként használta GANS híres Hegel-kiadványát, az 1833-ban megjelentetett *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse* (1821) című HEGEL-művet, illetve GANSnak az egyes paragrafusokhoz írt kiegészítő szakaszait. E kiadványt jól ismerhették a korai magyar hegelianusok. TAUBNER Károly GANS „igen jeles” bevezetésére hivatkozik, midőn a „schellingi bölcselet korlátaiból” kilépő HEGELT idézi.¹⁶

KEMÉNY Zsigmond jogi készülsége is érintkezik Anselm FEUERBACH műveivel. A negyvenes évek legelején még idegenül áll szemben a központosítás gondolatával, közeledése a centralistákhoz későbbi fordulat, de jogtudományi érdekeltsége, a problémák tudományos, elméleti megközelítése már ez időben jelzi tájékozódásának rokon irányát.¹⁷ FEUERBACH nevével azonban csak 1845-ben írt, *Kalászkok a hasonló jogtan mezejéről* című cikkében találkozunk.¹⁸ És mint LUKÁCS Móric és SZALAY, ő is csak vezetéknevén említi a német jogtudóst. De pontos rámutatással jelzi érdemes működésének jogi területét. Ez a körülmény elkerülte BENKŐ Samu figyelmét, mert jelentős kiadványának bevezető tanulmányában KEMÉNY Zsigmond eszmerendszerének elemei közé iktatja Ludwig FEUERBACH materializmusát is.¹⁹ E filozófiai szemlélet jelenlétét KEMÉNY szellemi állományában két mozzanattal támasztja alá: „Több adat is bizonyítja, hogy Kemény

¹¹ SZABÓ Imre: *Hegel jogbölcseletének tanulmányozásához*. Hegel-Emlékkönyv. Szerk. Szigeti József. Budapest, 1957. 148. l.

¹² SZABÓ Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, 1955. 131, 169. l.

¹³ JOHN LEKSCHAS: *Vorwort*. A. A. Piontkowski: *Hegels Lehre über Staat und Recht und seine Strafrechtstheorie*. Berlin, 1960. XXIV.

¹⁴ SZABÓ Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, 1955. 180. l. Uo.: *A hegeli jogfilozófia és a marxista jogelmélet*. Állam- és Jogtudomány. 1966. IX. 529. l.

¹⁵ SZALAY László: *Codificatio*. Budapesti Szemle 1840. I. 255, 257. l. Publicistai dolgozatok. Pest, 1847. I. 41, 43. l.

¹⁶ TAUBNER Károly: *Bírálati vizsgálat Hegel bölcseletéről felett*, Pest, 1838. 5—6. l.

¹⁷ Például: *A codificatio és historiai iskola*. Erdélyi Híradó, 1842. jan. 4. l. *A bíróségekről és a büntető eljárásról* Uo. 1843. dec. 1. 571. l.

¹⁸ A folytatólagosan közölt cikk első része az *Erdélyi Híradó* 1845. szept. 23-i számában jelent meg. FEUERBACH neve a lapban már előbb felbukkan: A badeni követkamara a büntetőperfolymat kérdését vitatta. Az egyik szónok „a' genialis Feuerbach” jogesetek-gyűjteményéből olvas fel részleteket. *Erdélyi Híradó*. 1844. ápr. 19. 231. l.

¹⁹ *Kemény Zsigmond naplója*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi BENKŐ Samu. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1966. 90.

érdeklődött Feuerbach munkássága iránt. Könyvtárában megvolt a *Das Wesen des Christenthums* c. munka (vö. PAPP FERENC: i. m. [= *Báró Kemény Zsigmond*. Budapest, 1922] I. 63), cikkeiben pedig többször is idézi a német materialista filozófust (EH. [= *Erdélyi Híradó*] 1845. 616, 623).²⁰ E lelőhelyek valójában Anselm FEUERBACH gondolatait közvetítik.

KEMÉNY említett cikkében a békebíróóság intézményéről tájékoztat, hogy írása hangjának tendenciájával lohassza le az érdeklődést e jogi eljárás-forma hazai meghonosítása iránt. Tárgymegjelölése szerint: mivel a békebíró fogalma nem egyértelmű, külön-külön ismerteti a francia és az angol békebírói hivatali gyakorlati tartalmát. Gondolatmenetében Anselm FEUERBACH *Betrachtungen über die Öffentlichkeit und Mündlichkeit der Gerechtigkeitspflege* című műve egyik fejezetének (*Von den Friedensgerichten*) előadás-vonalát követi. Többek között szól arról is, hogy a felperes tartozik törvényesen megidéztetni az alperest, ha az vonakodnék a békéltető tárgyaláson megjelenni. A megidézett személyesen is jelentkezhethet, de megbízottat is küldhet. Ha az alperes mulasztást követ el, tíz frank büntetést fizet, csak így terelheti ügyét a rendes bíraskodás útjára. De a felperes is kénytelen tíz frankkal megváltani azt a lehetőséget, hogy a békebíróót kikerülhesse, s perét azonnal megkezdhesse. Ezekhez az eredeti szövegben részletezett eljárásmeneti közlésekhez fűzi KEMÉNY e megjegyzését:

„Ezekért mondja aztán Feuerbach, hogy a' békebíróóság egy vámsorompó, hol mielőtt az igazság-kiszolgáltatás tartományába lépniék útpénzt kell fizetni.”²¹

A magyar közlemény írója a következő német gondolatsorból emelte ki függő idézetét:

„... hörnt man in Frankreich von den Ladungen zum Vermittlungsamt blos als von einer Förmlichkeit sprechen, die nun eben einmal dem Process vorausgehen müsse, — und vom Vermittlungsbureau als von einer Zollstätte, bei welcher man für die Erlaubniss, den Weg der Justiz zu betreten, einstweilen auf Abschlag ein Weggeld zu entrichten habe.”²²

A francia békebíróaságról szóló cikkkrészlet végén KEMÉNY közvetlenül is szembeesíti olvasóit a forrásmunka szerzőjével:

„Eddig terjed, mit én szükségesnek hittem, a' francia békebírák megismertetése végett, a' tisztelt olvasó közönséggel közleni. Hogy rögtön más mezőre térhessünk át, befejező megjegyzésül, magam nézete helyett, Németország egyik nagy tekintélyű jogtudósának figyelmeztetését közlöm: meglevén győződve, miként véleménye rendkívül rövid és határozott ugyan, de szint oly fontos és igaz. Feuerbach ekként szól: „a' törvény csak csekély nyomatékú és egyszerű esetekben tartja valószínűnek, hogy a' békebírák az ítélő hatalomra megkivántató tulajdonokkal fölruházta lehessenek. 'S mégis nekik, mint egyeztetőknek, kötelességök bevegyülni a' különböző törvényszékek-nél előforduló majd minden tárgyakba; noha gyakran az igénytelennek rémlő kérdések szétágazók, alapos jogtudományt követelők. Kinek nincs elég készütsége egy pörtárgyot — mint a' bíróhoz illik — alaposan eldönteni, az soha józanul nem használható a' bot kitési tervek indítványozására. Avvagy nyugott szívvvel fogadhatnának-e el a' felek olly közbenjárót, kiről hivatalosan tudják, hogy a' törvénykönyv alkalmatlannak tart minden fontos tárgy elintézésére; mert kivétel nélkül csupán csekélységet mer reá bizni.”²³

Az idézetnek megfelelő német szöveg így hangzik:

„Das Gesetz traut ihnen als Richtern blos bei geringfügigen, ganz einfachen Händeln die gehörigen Fähigkeiten zu. Als Vermittler hingegen sollen sie (mit geringen Ausnahmen) in allen Sachen, das Wort haben, welche nur irgend bei einem Tribunal

²⁰ Uo. 205.

²¹ *Erdélyi Híradó*. 1845. szept. 26. 616. l.

²² *Betrachtungen über die Öffentlichkeit* . . . Giessen, 1825. II. 52. l.

²³ *Erdélyi Híradó* 1845. szept. 30. 623. l.

anhängig gemacht werden wollen, wenn diese gleich noch so weit über ihrem richterlichen Horizont hinausliegen, wenn sie gleich noch so bedeutend, weitläufig oder im Rechtspunkt und in den Thatsachen verwickelt sind. Wer nicht alle Kenntnisse besitzt, welche erfordert werden, um als Richter einen Rechtsstreit gründlich zu entscheiden, ist dieser im Stande, denselben gehörig durch Vergleichsvorschläge zu vermitteln? Mit welchem Zutrauen mögen Partheyen den Mann als Vermittler anerkennen, von welchem sie wissen, dass ihn schon das Gesetz selbst für untüchtig erklärt hat; über ihre Sachen ein gründliches, rechtliches Urtheil zu haben?"²⁴

Igazoló adatok híján tehát Ludwig FEUERBACH materializmusát ki kell hullatnunk a Kemény világnézetét kialakító motívumok sorából. A fennmaradó pusztá könyvcím egymagában csak tulajdonosa érdeklődésének széles felülete, műveltségvágya, korlátlan tájékozódó hajlama mellett bizonyít.

ZSOLDOS JENŐ

Adalékok az Egri Kaszinó Könyvtára reformkori történetéhez. Az 1830-as évek közepére a Nemzeti Kaszinó nyomán vidéken is sok kaszinó és olvasóegylet alakult, amelyek művelték, de ugyanakkor a függetlenségért és a polgári átalakulásért vívandó harcra is szervezték tagjaikat.¹ Az Egri Kaszinót 1833-ban hozták létre a haladás helyi hívei. Ez az egyesület a vidéken alakult kaszinók közül az egyik legrégebbi.²

Már a Kaszinó szervezésével egyidőben lépések történtek egy önálló egyesületi könyvtár létrehozására. A könyvtár egyidős a kaszinóval. A könyvtárszervezés első jele a különféle folyóiratok, újságok, naptárak és az abban a korban divatos zsebkönyvek beszerzésére irányuló vezetőségi határozat. A Kaszinó választmánya (vezetősége) 1832. december 13-án tartott ülésén megkérte IVÁNSZKY Antal lyceumi professzort,³ hogy az alakítandó könyvtár részére szerezzé be a *Felső-Magyarországi Minerva*, a *Hazai's Külföldi Tudósítások*, a *Jelenkor*, a *Társalkodó* és a *Tudományos Gyűjtemény* című folyóiratokat, a *Magyar Kurir* című újságot, a *Hazai Vándor* és a *Honi Vezér* című naptárakat, valamint két zsebkönyvet.⁴ A két zsebkönyv címét nem sikerült megtudnunk. SZINGER Ferencet pedig felkérték egy pesti és egy bécsi kereskedelemmel foglalkozó újság megrendelésére. Ezek címét sem tudjuk ma már megállapítani.⁵

A Kaszinó választmánya a következőkben indokolta meg a megrendeléseket: „... Minthogy ezen Társaságnak igaz Hazafiúi Célzása Kellemes Társalkodás között minden Szépnek, Jónak, Hasznosnak bővebb ki tudása, Közlése és Gyarapodása, ezek által pedig mind a' Hazának, mind az egyes Hazafiúk tökéletesedését a' Ki telhető módon leendő Eszközlése, ily nemes célzások elérésére pedig Ujjság Leveleknek és folyó

²⁴ Betrachtungen über die Öffentlichkeit... II. 56—57. l.

¹ *Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig.* Összeállította: KOVÁCS Máté. Gondolat Kiadó, 1963. 314. l.

² SZABÓ Ignác: *Eger város múltjából (Korrajzok)*. Eger, 1898. Az egri kaszinó c. fejezet: 134. l.

³ IVÁNSZKY Antal egri lyceumi tanár volt. 1777-ben született Egerben. Előbb ügyvéd, majd Eger város aljegyzője volt. 1808-tól a Lyceum bölcséleti és jogi osztályai-ban magyar nyelvet és irodalmat adott elő. Nyolc nyelven írt és olvasott. 1850-ben halt meg. A következő jelentősebb munkái voltak: 1. *Feltételek a nemzeti literatúráról*, Eger, 1814. 2. *Stilisztika, avagy jó ízlésű és szépérzékű írásmód*, Buda, 1837. Kéziratban maradt: *Magyar gramatika* és *Magyar Literatúra* c. munkája. (Forrás: *Heves vármegye monográfiája*. Bp. é. n. 377—378. l.)

⁴ Egri Állami Levéltár (EÁL). A Casinó Egyesület jegyzőkönyve az 1832 december 9-i választmányi ülésről.

⁵ Uo.

Írásoknak az idő Közeledése végett is mentül előbb leendő megszerzése szükség képpen meg Kivántatna.⁶

A könyvtár kiépítésére vonatkozólag újabb fontos adaléket találunk 1833 májusából. Ekkor a Kaszinó vezetősége BALKAY Pál festőművészre⁷ bízott két kaszinói szobát, hogy ott a lapokat és a meglévő könyveket kezelje. BALKAY Pál addig, amíg a Kaszinó könyvtára ki nem épült, saját „több százakra menő Könyv gyűjteményét” is átengedte. BALKAY Pál könyveit valószínűleg a Kaszinóra hagyta, minthogy magányos ember volt, örökösei nem voltak.⁸

A Kaszinó választmánya az 1832—36-os országgyűlés időszakában megrendelte a KOSSUTH Lajos által szerkesztett *Országgyűlési Tudósításokat* is. Ennek ára fejében negyedévenként 61,20 Ft-ot fizettek.

KOSSUTH Lajos az 1832—36-os országgyűlés berekesztése után az *Országgyűlési Tudósítások* folytatásaként megindította a *Törvényhatósági Tudósításokat*. Ennek postai szállítását a nádor azonban megtiltotta. A Kaszinó 1836. július 4-én választmányi ülésen foglalkozott a *Törvényhatósági Tudósítások* kérdésével. KOSSUTHOT értesítették arról, hogy lapját csak akkor tudják járattatni, ha a nádor tilalma megszűnik.⁹

Az 1840-es évek újságai közül járatták a *Hírnököt*, a *Nemzeti Ujságot*, a *Múlt és Jelen*, a *Pesti Hírlapot*, a *Világot*. A folyóiratok közül járt az: *Athenaeum*, *Honderü*, *Honművész*, *Magyar Gazda*, *Rajzolatok*, *Regélő* és a *Tudománytár*.¹⁰

A folyóiratokat és újságokat külön szobában helyezték el, ahol a látogatók rendelkezésére álltak. Még 1833-ban rendelkezett a Kaszinó választmánya a folyóiratok és újságok használatáról. KELLER János kaszinói őr kötelességévé tették a következőket: „A Társaság Olvasó Szobájába látható minden nemű újságokat mihelest a következő napon újak érkeznek az evégre kiszabott helyre bétenni, s az épen ekkor érkezettek tulajdon borítékaiba foglalva az olvasószoba asztalára kitenni, hasonlóan bánik a Társasághoz járó egyéb folyó iratokkal és Könyvekkel is.”¹¹

A folyóiratokat és újságokat csak helyben lehetett használni. Elvinni azokat nem volt szabad.¹²

A könyvtár fejlődésének jelentős állomása volt az 1837. november 26-i választmányi ülés. Ekkor elhatározták, hogy ezentúl könyv, folyóirat és újság beszerzés céljaira „bizonyos évenkénti Summát áldoz” a Kaszinó. Ezt egyelőre 200 forintban szabták meg. A határozat indoklásában ezt olvashatjuk: „Már sokaknak keblében éledezett azon vágy, hogy az elő haladás pályáján versenyt futni óhajtó Cassinó Egyesület össze alakulásának tsak úgy felelhet meg, ha lelki élményt nyujthat . . .” Ez a határozat azért jelentős, mert korábban csak alkalmilag vettek könyveket.¹³

⁶ Idézi BREZNAY Imre: *Az egri Kaszinó százéves története 1833—1933 c. művében*. Eger, 1934. 25. l.

⁷ BALKAY Pál (Tiszaörs, 1785. június 29—1846. június 13, Eger). Festőművész. Bécsi tanulmányai után KAZINCZY Ferenc hívására 1808-ban hazajött. KAZINCZY munkájában továbbra is támogatta. 1817-től Egerben tanított rajzot. Oltárképeket, mitológiai tárgyú és allegorikus kompozíciókat festett. Ismert festménye: KAZINCZY portréja. *Magyar életrajzi lexikon*, Bp. 1967. 91. l.

⁸ BREZNAY: i. m. 26. l. Az Egri Kaszinó a mai Széchenyi u. 16. szám alatti Szakszervezeti Székház épületében volt. A könyvtárszobák a földszinten (ma olvasóterem) helyezkedtek el. A volt Kaszinó épülete 1827-ben nyerte el mai alakját. Ekkor a tűzvész által sújtott 18. században épült épületet klasszicista stílusban újjáépítették.

⁹ BREZNAY Imre: i. m. 59—60. l.

¹⁰ EÁL. A Cassinó Egyesület jegyzőkönyve: 1833—1842.

¹¹ EÁL. A Cassinó Egyesület jegyzőkönyve az 1833. boldogasszony havi 18-i ülésről.

¹² EÁL. A Cassinó Egyesület 1835. június 11-i választmányi ülésének jegyzőkönyve.

1838. április 7-re, az akkori könyvtáros, Joó János¹⁴ már el is készítette az addig meglévő könyvek katalógusát. Sajnos ez elveszett, s így a könyvtár akkori anyagáról pontos képünk nincsen. Más forrásokból azonban megtudunk néhány adatot a könyvtár, reformkori könyvanyagáról. A könyvtárban megtalálható volt SZÉCHENYI *Hitel, Világ, Stádium* és *Kelet Népe* című műveinek első kiadása. A reformkor íróinak és költőinek KÖLCSEY, VÖRÖSMARTY, KISFALUDY Károly stb. művei, a *Budai Krónika* 1838-as kiadása.¹⁵

A kaszinói könyvtár számára a könyveket — nem lévén még Egerben akkor könyvkereskedés — leginkább Pesten szerezték be. Ha valamelyik kaszinótag Pesten járt, megbízták könyvek vásárlásával is. Leginkább Joó Jánost bízták meg a könyvek beszerzésével, aki gyakran járt Pesten. A Kaszinó pénztárkönyvei őriznek néhány bejegyzést ezzel kapcsolatban is. Például 1841-ben 11 Frt 28 krajcárt, 1843-ban 184 Frt 60 krajcárt fizetett ki a pénztáros Joó Jánosnak a vásárolt könyvek ára fejében.¹⁶ A Kaszinónak alapításától fogva voltak könyvtárosai is. A reformkorban a következő kaszinótagok viselték ezt a tisztséget: IVÁNSZKY Antal (1833—1837), Joó János (1838), SIPOS Antal (1839—1844), FARENZON Lajos (1845), VÉGESS László (1846—1848).¹⁷

A Kaszinó könyvtára a közismert Lyceumi Könyvtár mellett a másik jelentős, kulturális intézménye volt a reformkori Egernek. Több mint 100 évig, a Kaszinói Egyesület 1947-es feloszlataáig működött.¹⁸ A könyvtár története adalék reformkori könyvtártörténetünkhöz is.

SZECSKÓ KÁROLY

¹³ EÁL. A Cassinó Egyesület 1837. november 26-i választmányi ülésének jegyzőkönyve.

¹⁴ Joó János (1807—1874) Rajztanár. 1825-től az egri Lyceum rajztanára volt, valamint haláláig a lyceumi könyvnyomda művezetője. Élénken részt vett Eger város társadalmi és kulturális életében. Cikkei jelentek meg a *Regélőben* (1840), a *Társalkodóban* (1842) a *Magyar Gazdában* (1842) a *Gazdasági Lapokban* (1853). Legfontosabb munkája: *Nézetek a magyar nemzet műveltségi és technikai kifejlődése tárgyában*, Buda, 1841. 1838. július 7. és 1838. december 29. között szerkesztette és kiadta Egerben a *Héti Lap* című szakfolyóiratot. Ennek folytatása volt az 1847. január 1. és 1847. szeptember 30. között megjelenő: *Hétlap*. Ezek voltak Eger első lapjai. Létrejöttükben feltehetően szerepe volt a Kaszinónak is, amelynek Joó János alapítója és választmányi tagja volt. *Heves vármegye monográfiája*. Bp. é. n. 378. l.

¹⁵ BREZNAY Imre: i. m. 6. l. (ERLACH Sándor ügyvédnek a Kaszinó 100 éves jubileumi ünnepségén elmondott beszéde.) Valamint a 40—41. oldalon levő könyvtárról szóló fejezet.

¹⁶ EÁL. A Cassinó Egyesület pénztárkönyvei 1833-tól.

¹⁷ BREZNAY: i. m. 127. l.

¹⁸ Az 1947 utáni években a könyvtár anyagát központi rendeletre a Városházán gyűjtötték össze. Ide gyűjtötték az 1950-ben feloszlott szerzetesrendek könyvtári anyagát is. 1952-ben az Országos Könyvtári Központ rendelete értelmében az összegyűjtött könyvek zömét Debrecenbe vitték. Az Egerben maradó könyveket pedig a Pedagógiai Főiskola, a Múzeum és a Levéltár vette át. Ide kerültek a volt kaszinói könyvtár Egerben maradt darabjai is. Mivel az átvételről nem maradt fenn írás, ezért ma már nagyon nehéz volna megállapítani, hogy mely könyvek származtak a kaszinói könyvtárból. Ehhez az említett könyvtárak könyveinek darabonkénti átnézésére volna szükség. (SIPOS Istvánné: *Eger könyvtárügye* c. szakdolgozata és DR. KOROMPAI János múzeológus közlése.)

A kaposvári szabómunkások szakegyletének könyvtára. Könyvtártörténeti kutatásaink az utóbbi években egyre nagyobb érdeklődéssel fordulnak a szakszervezeti könyvtárak története felé.

Ez a kérdés meg is érdemli a fokozott figyelmet, hiszen a munkásság legfejlettebb tagjai egészen a felszabadulásig innen szereztek be olvasnivalókat, így e könyvtáraknak nagy szerepe volt az osztályharcos munkásság öntudatának kialakításában.

Jellemző a könyvtárak jelentőségére a szakszervezeti mozgalomban, hogy az OSzK Kisnyomtatványtárában található nagyszámú szakegyleti alapszabálynak úgyszólván mindegyike — többek közt — könyvtár fenntartásában jelöli meg az egyesület célját s a vezetőség tagjai közt felsorolja a könyvtárost is. Sajnos a felszabadulás előtti és alatti viharos események következtében a legtöbb szakszervezeti könyvtár anyaga elkallódott, s így a tanulmányok túlnyomó része inkább a könyvtárak történetével, mint anyagával foglalkozik, s ez fokozottan érvényes az első világháború előtti időkre, mely korból még katalógus is csak kevés maradt.

A kaposvári szabómunkások szakegylete könyvtárának katalógusa¹ egymagában nem képes ugyan ezt az úrt betölteni, már csak azért sem, mert egy vidéki és valószínűleg kis szervezet (az 1900-as népszámlálás idején 261-en dolgoztak Kaposváron a ruházati iparban, a mestereket is beleértve)² kis könyvtára volt (119 mű 148 kötetben). De éppen kis voltában bizonyítja, hogy a szakszervezeti könyvtárak közül a legszerényebbek is színvonalat képviseltek.

A tárgyilagosság kedvéért meg kell jegyezni, hogy ez a 119 mű nem mind képvisel nívót, sőt megtalálható néhány annak idején rendkívül népszerű, de értéktelen író kötete is (BENICZKYNÉ, MARLITT, OHNET), ám a könyvek összetételére nem ezek jellemzőek. S még csak nem is az, hogy szerepelnek a kor elismert, népszerű írói (JÓKAITÓL tizenkét, MIKSZÁTHTÓL két mű és az általa szerkesztett almanach két kötete, továbbá az ekkor már halott, de változatlanul népszerű VAS Gereben két műve), vagy, hogy Eötvös *Karhausenjéből* két példány is akad és megtalálhatók PETŐFI összes költeményei. A könyvtár arculatának jellegzetes színét az adja meg, hogy megvan a korabeli társadalom kérelmetlenül bírálójának, TOLNAI Lajosnak az *Oszlopbárója*, s több városi jellegű, eszmeileg is progresszívebb író — BRÓDY Sándor, KABOS Ede, KÓBOR Tamás — s a világnézetében sok szempontból a szocializmushoz közelálló THURY Zoltán munkái. Ide sorolhatók bizonyos mértékig a fiatal MOLNÁR Ferenc *Éhes városa* és KISS József versei is. A kevés számú nem szépirodalmi mű mellett (BOROS Vilmos: *II-ik Rákóczi Ferenc*, GRACZA György könyve a szabadságharc történetéről) számunkra a magyar nyelvű könyvek közül a legfigyelemreméltóbb MEZŐFI Vilmos *A tőke nyomorultjai* c. műve. MEZŐFI az 1890-es években a Szociáldemokrata Párt egyik legagilisabb vezetője volt (igaz, hogy a katalógus megjelenése idején már elhagyta a pártot és külön utakra lépett). Könyve dr. RAJNA Géza álnéven jelent meg.³

A külföldi szépirodalom is válogatott anyaggal van képviselve. DAUDET három DOSZTOJEVSKIJ és TOLSZTOJ két-két műve (az utóbbtól a *Karenina Anna* és a *Feltámadás*) mellett eltöprel PREVOST Marcelnek (aki pedig maga is a Francia Akadémia tagja volt) három regénye. Számban felülmúlja őket VERNE, kitől hat könyv is megtalálható. A legtöbb művel képviselt idegen író azonban, és ez mindjárt jellegzetes arcot is ad a könyvtárnak, ZOLA, akinek nyolc munkája is szerepel a katalógusban. Ezeknek a mű-

¹ *A Kaposvári Szabómunkások Szakegyletének Könyvtári Jegyzéke*. Kaposvár, 1902. OSzK Kisnyomtatványtár. Munkás füzetek 1869—1944.

² *Magyar Korona Országainak 1900 évi népszámlálása II. rész*. A népesség foglalkozása községenként. 237. l.

³ *Magyar Irodalmi Lexikon* II. kötet 226. l.

veknek a magyar fordításai nem sokkal a katalógus kinyomtatása előtt jelenhettek meg. Nyolc regény ZOLÁtól, kinek személye ekkor még saját hazájában is a viharok középpontjában állt, s kinek neve ebben az időben többek közt a nemrégien lezajlott DREYFUS-ügy kapcsán is egyre inkább a baloldali progresszív mozgalmak lobogója lett, ez igen lényeges adalék a korabeli szocialista könyvtárak állományának ismeretéhez. 119 mű, köztük tizennégy JÓKAI, ezenkívül MIKSZÁTH, TOLNAI Lajos, THURY Zoltán, BRÓDY Sándor, MOLNÁR Ferenc, DAUDET, DOSZTOJEVSZKIJ, TOLSZTOJ, VERNE munkái és mindenekelőtt nyolc ZOLA-regény 1902-ben, ez önmagában véve is figyelemre méltó. Még elgondolkoztatóbb azonban ez a tény akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a 148 kötetes kis kaposvári könyvtár minden valószínűség szerint a legszerényebbek, leggyengébbek egyike lehetett a korabeli szakszervezeti könyvtárak között.

INDALI GYÖRGY

A tudományos sajtó kutatás helyzetéhez Magyarországon a két világháború között.

A sajtótörténet mellett a sajtó elméleti kérdéseinek irodalma nálunk a századforduló körül élénkült meg rövid időre. Ez a progresszív magyar polgári sajtó fénykora, KISS József, BRÓDY Sándor, SZINI Gyula, PURJESZ Lajos, ADY Endre, újságírói és szerkesztői működésének éveit. Az újságírás célja és értelme foglalkoztatja SZOMAHÁZY István, BÍRÓ Lajos és SZABÓ László sajtómonográfiáit, SAJÓ-RÓNA és RADÓ gyakorlati kézikönyveit.¹

BÍRÓ Lajos már-már a szocializmus álláspontjáról mutat rá a polgári sajtó lappangó válságára, s annak okaira.

„... a lapok nagyrésztét fenntartó magyar középosztály nincsen tisztában a maga érdekeivel. Különös társadalmi kapillaritás útján átvette a nagybirtokosság, és a hivatalviselő dzsentri egész gondolkozását. A meggyőződésai és jelszavai nagybirtokos-meggyőződések, és nagybirtokos-jelszavak. A fájdalmi azonban polgári fájdalmak. Innen a zavarodottság, a gondolatok kuszáltsága, a lap-előfizető megbízhatatlansága. A magyar polgári középosztálynak nincsenek kidolgozott politikai programjai, befejezett meggyőződései... nincsenek tehát magyar lapok, amelyeknek élesen elhatárolt, biztos és világos programjuk van... A kialakulatlanságnak gazdasági okai vannak. A termelés rendszerbe került minden erőt, ami benne volt. A nagybirtokos osztályuralom utolsó atout-ja a negyvennyolcasság volt. Az erejét vesztett termelési rendszert és ráépült politikai uralmat semmi sem tarthatja már sokáig életben.”²

A két világháború között világszerte új szempontok léptek fel a sajtóval foglalkozó irodalomban. Előtérbe lépett újra a sajtópolitika is, de most már nem az államok belső politikája szempontjából, mint a XVIII. században, hanem a külpolitikában. A volt hadviselők az államok közti kapcsolatok eszközt, harci és hatalmi eszközt keresik a sajtóban, mint valami szellemi fegyvert, a többi fegyver mellett, vagy előtt. A XVIII. század a közvélemény kifejezőjét találja meg a sajtóban, a közvélemény érvényrejutásáért követeli a sajtószabadságot, a partikuláris rendi érdeket védő cenzúrával szemben. Az első világháború alatt és után a közvélemény irányításának a módját keresik, előtérbe lép a propaganda, — persze, nem mint előremutató, az emberiség egészét érdeklő gondolatok terjesztője, hanem mint a megtévesztés, a népek és nemzetek egymás ellen ingerlésének eszköze. A háborúban szembenálló országok vezetői, elsősorban a németek,

¹ Vö. DEZSÉNYI Béla: *Tények és irányok a magyar tudományos sajtó kutatásban*. Magyar Tudomány. 1968. 544—553. 1.

² A sajtó. Budapest 1911. 41. 1.

az ellenséges hírverésben vélik megtalálni az okot, amikor alulmaradnak a fegyveres harcban. A német sajtótudománynak ez ad újból lendületet; bebizonyítani, hogy a háború a propagandán vezetett el, a nyugatiak értettek hozzá, a németek nem. (Persze, ellenkező oldalon meg a német vesztegetésnek tulajdonítják, ha a semleges országok sajtója néha róluk, a háború örve alatt az üzleti koncert folyó viszállyaikról, ír leleplező cikket.)

A kérdést a hitlerista propaganda élezte ki a végsőkig, a náci eszmék erőszakos széthintését külön „propagandaminisztérium” ellenőrizte, s az utóbbi a maga végzetes céljainak szolgálatába kényszerítette az egyre szaporodó „sajtótudományi intézeteket” is.

Az úszítás eszközévé fajult sajtó elembertelenült arculatát ismét a magyar Bíró Lajos jellemzi korán és találóan: „A lapból az önálló vélemény egyre jobban kiszorul, publicisták nincsenek többé, csak vezércikkek vannak; az újság . . . Anonymus, akinek a leeresztett csuklyája mögött nem látni, csak sejteni az emberarcot. A Hang beszél; misztikus és emberfölötti valami, aminek a rezgését a lap munkatársai is elfogódottan és tehetetlen dühvel hallgatják.”³

„Tárgyilagos” felkészülést sürget az ellenséges propagandával szemben GESZTESI Gyula könyve,⁴ amely előbb cikksorozat formájában jelent meg. GESZTESI az „angol sajtószervezet romboló szerepét” okolja és főleg a Northcliffe-féle sajtótröszt lapjainak, meg a Reuter hírügynökségnek tulajdonítja Németország és szövetségesei, köztük Magyarország, egyre fokozódó nemzetközi népszerűtlenségét. Pusztán, *technikai szempontból* igazat ad a közvetlen jövő GESZTESINEK: a magyar revíziót követelő első cikk — nyilván a Horthy-korszak propaganda szerveinek „jobb” működése folytán — ugyanennek a NORTHCLIFFE-féle sajtónak egyik orgánumban, az első világháború alatt még Magyarország feldarabolását hirdető *Daily Mail*-ben jelent meg.

GESZTESI könyve — amely APPONYI Albert előszavával jelent meg — valóban csak a propaganda megjavítását, nem céljainak erkölcsi felülvizsgálatát tűzi ki célul, mégis sok érdekes sajtótörténeti adatot örökít meg, s bizonyos mértékig az első világháború „közvélemény-történetének” forrása.

Az 1920-ra következő években a magyar sajtópolitikai irodalom brosrákra és hírlapcikkekre bomlott. Az egész Horthy-korszakban egyedül két sajtóelméleti dolgozat érdemel kiemelést. MÁTÉ Károly Berlinben ismeri meg közelről az akkor vezető, DOVIFAT professzor által irányított, sajtótudományi intézet munkáját. Kis könyvében a *Sajtótudomány* rövid történetét adja, majd áttekinti az éppen folyamatban levő munkák állását. Szembeállítja az amerikai gyakorlatias irányt, az újságíróképzés és a hirdetések hatékonyságának módszereit elsősorban szem előtt tartó vizsgálataikat és a német, ugyancsak egyoldalú, részletkutatásokban elvesző, elvont rendszerezésre törekvő irányokat. Nem nehéz észrevenni, hogy MÁTÉ a fentebb érintett és az első világháború alatti propaganda „mulasztásait” „jóvátenni” igyekvő német sajtóspecialisták működését akarja távolartani a magyar kutatóktól, azt az irányt, amely néhány év múlva — tiszteletre méltó kivételektől eltekintve — a német szellemi hadviselés fegyverhordozójává vált.⁵

³ *Az Ember*. 1918. 1. sz. 5—7. l.

⁴ GESZTESI Gyula: *A magyarság a világsajtóban*. Magyar sajtópolitika. Gróf Apponyi Albert előszavával. Budapest 1918.

⁵ MÁTÉ Károly: *Sajtó és tudomány*. Budapest, 1929. (A német sajtókutatás egyoldalú elméletieskedését és nacionalizmusát bírálja. egy MÁTÉ előtt néhány évvel Lipcsében tanulmányokat folytató magyar író és újságíró is. A sajtótudományi intézet itt a filozófiai fakultás fiókja, írja. „Természetesen egy titkos tanácsos vezette ezt az intézetet is — a vilmosi időkből megszámlálhatatlan titkos tanácsos maradt a német egyetemeken . . . Volt itt szeminárium, óriási könyvtár, fölbecsülhetetlen értékű bibliográfia, régi és legrégibb német újságok évfolyamai ezrével. Az intézet „munkatervét” soha nem

MÁTÉ Károly az 1930-as években alakult Magyar Sajtótudományi Társaság főtíkára volt. A másik ez időből származó és a korviszonyok közt meglepően élesen látó, előremutató „sajtótudományt” sürgető rövid alapvetés szerzője, RIEGLER Imre, ugyanennek a társaságnak a titkára.⁶ RIEGLERNél a sajtóval foglalkozó tudományos kutatás feladata éppen a valóban reformra szoruló magyar sajtójognak a fasiszta irányú túlzásoktól való megvédése. A harmincas évek magyar sajtójáról kedvező képet fest. De milyen sajtó az, amely a tetszését megnyeri? „1930-ban megjelent 1230 lap — írja, — 1934-ben 1477. Ugyanezen időszakban a postára adott lapok példányszáma tíz és félmillióval csökkent. Ami azt jelenti, hogy az általánosan csökkent példányszám mellett, a meglevő lapok térvesztése mellett — emelkedett az összes lapok száma. S nőtt azóta is. Megbomlott egy egyensúly, amely nem volt igaz, a nemzet életének megfelelő, s kialakult egy új egyensúlyi helyzet,⁵ születtek új lapok; új szemléletek, új akarások, új színeződések visszasugárzására.

Tárgyi és szellemi specializálódás törte szét sajtónk alkatát. A lapok mennyiségi lepusztulásával egyidejűen keletkeztek az új lapok, főleg nem engedélyezett lapok, amelyek élnek, terjednek — szükségleteket elégítenek ki, s a magyar léleknek új kitárulkozását, gazdagodását segítik.”⁷

A magyar sajtó tehát a harmincas években *balfelé* gazdagodik. Ezt mindenki látta akkor, aki gondolkodott, — de RIEGLER mellett senki sem írta le. Miután nem engedélyezett lapokat említ (a sajtótörvény adta kibúvóval évi tízszeres megjelenésű folyóiratokat nyilván) — egészen világos, hogy a népi írók és talán a haladóbb polgáriakon kívül az illegális,⁵ vagy inkább féllegális szocialista-kommunista sajtót is gazdagodásnak könyveli el.

De cikkének valószínűleg fő célja volt, figyelmeztetni a sajtótörvény reakciós, vagy éppen fasiszta módosításának veszélyeire — amely veszély két év múlva valóra is vált, s a hírhedt 1938: XVIII. tc.-ben testesült meg. Halljuk tovább RIEGLERT.⁸ „Tagadhatatlan, hogy az 1914: XIV. tc. és az azt kiegészítő rendeletek halmaza kuszáltságot teremtett. Amellyel azonban mindig a hatalom élt — a maga javára, azt a hatalom kezelte, s magyarázta. E szabályokat rendszerbe szedni s a kivételes állapotokkal indokolt rendkívüli intézkedéseket hatályon kívül helyezni korszakos cselekedet volna. Azonban épp napjaink jogokat megszorító, központosító ideológiája e rendezést valószínűleg arra használná fel, hogy — a nagy idők elveit tükröző szabályokat megcsönkítsa.

A magyar törvény rendelkezéseiben felvilágosodottabb, szerkezetében egységesebb, mint a legtöbb állam (még Anglia vagy Franciaországot is beleértve . . .) sajtójogi szabályai. Félő azonban, hogy az új rendelkezésben épp a törvény nemes szelleme elnyomatnék s helyettük a rendeleti jogalkotás elhamarkodottsága, felelőtlensége, és indulata terülné szét.”

A RIEGLER (és már MÁTÉ) által sürgetett magyar „sajtótudományi intézet”-nek a feladata⁹ az lenne, hogy elhamarkodott, (és fasiszta-diktatórikus) jellegű intézkedések helyett széles tudományos alapvetést teremtsen a sajtónak, majd egy az alapjában polgári-szabadelvű beállítottságú szerző által remélt nyugodtabb időben történő reformja számára. Az intézet „politikamentességével elejét vehetné minden — ma indokolt — alkotmányjogi aggálynak.”

Az intézet központjával éppen azért mind Máté, mind RIEGLER az Országos Széché-

érttettem meg . . . Mindennek kétségtelenül volt bizonyos műveltségtörténeti jelentősége de az élő újságírásához nem volt, ahogy nem is lehetett semmi köze.” MÁRAI Sándor: Egy polgár vallomása. Bp. 1940. 3. kiad. 41—42. l.

⁶ RIEGLER Imre: *Folyóiratkultúra, sajtóreform, sajtótudomány*. Budapest. 1936. Klny. az Országút-ból.

⁷ Uo. 5. l. Kiemelések az eredeti szövegben!

⁸ Uo. 11. l.

⁹ Uo. 16—18. l.

nyi Könyvtár Hírlaptárát ajánlották, amelynek akkori vezetője TRÓCSÁNYI Zoltán, ugyanakkor a sajtótörténetben is úttörő folyóirat, a Magyar Könyvszemle szerkesztője.

„Ez képezné a létesítendő intézet magját, természetes hírlaptárát. Kiegészítendő volna ez a szegedi egyetemen elhelyezett sajtótudományi gyűjteménnyel. Összehangolható volna a Központi Statisztikai Hivatalban folytatott adatfelvételi tevékenységgel. A hírlaptár kiegészíthető volna . . . a Magyar Szociográfiai Intézet gazdag újságkivágatgyűjteményével, melyet állandóan gazdagít s amely különösképpen népi irányú érdeklődésével és gyűjtésével a részletkutatásokat elősegítheti.”

A RIEGLER-féle terv szinte segélykiáltásszerűen fordul *meglevő*, tehát az egyre jobboldalibbá és a német nácirendszer felé egyre elkötelezettebbé váló államvezetés ellenőrzése alatt álló hivatalos és gyűjteményi szervek felé. Nem is reméli már a sajtótörvények baloldali, vagy legalábbis liberális irányú reformját, amelyet még a megelőző évtizedben — főleg a BETHLEN-i úgynevezett konszolidáció idején a baloldali sajtó remélt — csak a közelgő vész feltartóztatását, az ellenkező irányú „reform” felé való sodródás megállítását. A cikk egyébként az akkori viszonyok közt haladó és főleg fiataloktól támogatott *Országút* című folyóiratban jelent meg.

Haladó újságírók és kutató tudósok tervezett összefogásának egy jobb sajtótörvény érdekében, vagy legalább a még *meglevő* szabadság védelmében röviddel RIEGLER cikke után már minden lehetőségét elvette a német imperialista törekvésekkel szövetséges politika. Tudományos intézet helyett sajtókamarát alapítottak az új politika csahos elkötelezettjei. De a terv ma már naivnak tűnő gondolatai a sajtókutatás jelentőségére még mindig megszívlelendő fényt vetnek. *Történetileg* ugyanakkor a két világháború közti kísérletek aláhúzzák azt az utóbbi időben többször megállapított tényt, hogy ennek a korszaknak a viszonyai között a sajtó elméleti vizsgálata nem fejlődhetett, hiszen csak a hivatalos elgondolásokkal *szemben* fejlődhetett volna.

DEZSÉNYI BÉLA

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Sylvester János héber betűi és forrásai. A sárvárujszigeti műhely sokrétű elemzése során kutatóink rávillantottak a *Grammatika* héber szövegrészeire is. Megjegyzéseikben egyöntetűen arra a megállapításra jutottak, hogy e könyvecske héber szövegrészeit faragott fadúcokról nyomtatták.¹ Ez a valós megállapítás nem kisebbíti SYLVESTER János érdemét abban, hogy a jeles „homo trilinguis” Közép-Európában az elsők között vállalkozott világi szövegben héber nyomtatással. A nyomtatott héber betű Európának ebben a részében elsőnek Prágában 1512-ben jelenik meg, zsidó vallásos tárgyú művekben,² és ezt csak 1534-ben követi a krakkói SCHARFENBERG nyomda, ahol CAMPENSISnek héber tárgyú művét nyomtatták.³ Nem kétséges, hogy a humanista műveltségű SYLVESTER, aki maga is járatos volt nyomdai ügyekben — Krakkóban 1527-ben mint korrektor dolgozott, és wittenbergi tanulmányai során az ott működő nyomda héber betűt tartalmazó termékei⁴ kezében voltak⁵ — tisztában volt vállalkozása jelentőségével. Talán éppen ez magyarázza, hogy úgy Sárvárott, mint később Bécsben — ahol szintén úttörő ebben a műfajban — lehetőségeihez mérten, sőt azokon túl is igyekszik héber szöveget nyomtatni. Ezirányú tudományoz buzgóságának azonban minden bizonnyal voltak gyakorlatibb összetevői is. A „lingua primigenia” a XVI. században már nem csupán a Biblia holt nyelve, hanem a tudományok elseje, és a tudományosság mércéje.⁶ SYLVESTER igyekezete is ezzel a felfogással kapcsolatos, egyrészt tudós kollegái megbecsülését, másrészt a humanista patrónus, NÁDASDY elismerését volt hivatott biztosítani.

¹ VARJAS Béla: *A sárvár-újszigeti nyomda betűtípusai*. Irod. tört. Közl. 1958. 140—151. FITZ J.: *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története*. II. Bp., 1967. 140. uo. a héberbetűk aránytalanságairól is. SYLVESTER Jánosra és műhelyére vonatkozó irodalom uo. 157. Csupán GULYÁS P.: *A könyv sorsa Magyarországon*. II. Bp., 1961. 31. és 271. lapon említi „héber típusokat”.

² FREIMANN, A.: *A Gazeetter of Hebrew Printing*. New York, 1946. p. 59.

³ CAMPENSIS, J.: *Libellus de natura litterarum et punctorum Hebraicorum*. Cracowiae, 1534. vö. ESTREICHER, K.: *Bibliografia Polska*. 1896. vol. 14. p. 32. CAMPENSIS magyar vonatkozásait l. DÁN R.: *Benczédi Székely István Zsoltároskönyvének forrásaihoz*. Filol. Közl. 1967. 151—156. l.

⁴ Wittenbergben már 1520 előtt használtak héber betűket idézetekhez. MARX, A.: *Some Notes on the Use of Hebrew Type in non-Hebrew Books*. Bibliographical Essays. A Tribute to Wilberforce Eames. 1924. pp. 395—396.

⁵ Héber professzorának tankönyve: *Compendium hebraeae grammaticae per M. Aurogallum*. Wittenberg, 1523. volt az első ólom szedésről nyomott héber könyv itt. BAUCH, G.: *Wolfgang Schenk und Nikolas Darschelle*. Centralb. f. Bibliotheks w. XII. 1895. pp. 400—401, 409. Az első hebraica *Hieremiae Prophetiae Threni*. uo. 1524. Mindkét mű nyomdása Johannes KLUG volt.

⁶ REUCHLIN, J.: *De verbo mirifico*. Tübingae, 1514., NEANDER, M.: *Sanctae linguae hebraeae erotemata*. Basileae, 1567. FORSTER, J.: *Dictionarium Hebraicum Novum*. Basileae, 1557. stb. A héber nyelvtudományról BACHER, W.: *Die hebräische Sprachwissenschaft vom 10 bis zum 16. Jahrh.* Berlin, 1892.

Mindkét ránkmaradt sárvárújszigeti nyomtatvány⁷ tartalmaz héber szöveget. A *Grammatika* héber textusait fadúcokról nyomtatták, de az *Újszövetségben* található szavak, kifejezések és magyarázataik latin átírásban szerepelnek. Majd 1544-ben Bécsben, ahol SYLVESTERnek újra bizonyítania kellett tudományos rátermettségét, a *De Bello Turcis Inferendo Elegia*⁸ c. művében ismét fadaragásról nyomott héber szövegekkel találkozunk. Ez utóbbiak csaknem az olvashatatlanságig kuszák és egy műkedvelő vagy kontár keze munkája. Az 1551-ben a bécsi Johannes CARBO műhelyéből kikerült *Querela Fidei*⁹ c. könyvecskében a héber textus öntött szedésről készült.

Vizsgálódásainkhoz vegyük először a *Grammatikát* szemügyre. SYLVESTER szövegében tipográfiailag három egységet különböztethetünk meg. Önálló betűket mint pl. ϵ , ω , melyek hangtani azonosságokat hivatottak bizonyítani, vagy a ν mint a középfokképzés jele. Egyes szavakat pl. $\text{-} \text{וּ} \text{וּ} \text{וּ}$, $\text{-} \text{וּ} \text{וּ}$ vagy $\text{וּ} \text{וּ} \text{וּ}$, a felsőfok ill. a többesképzés magyarázatainál. Valamint kis grammatikai táblákat mint pl. a tárgyias igeragozást és a személyraggal ellátott főnévragozást bemutató $\text{וּ} \text{וּ} \text{וּ}$ stb.¹⁰ A könyv egyetlen összefüggő héber szövegrészelete a bibliai JEZSAJÁS 6:2/a mondata, amely teljes vokalizációval és ún. akcentussal¹¹ áll. Ez utóbbi a bibliai szöveg dallamjelző mellékjelrendszere és jelenléte egy nyelvtani példaként álló szövegben még normál szedést feltételezve is feltűnő volna. Különösen azzá válik, mivel minden kétséget kizáróan ez esetben faragott fadúcról van szó. Ismervén e fadúcek előállításának korabeli technikáját¹² — a sima fafelületről faragókéssel eltávolították a nem kívánt felesleget — a héberbetűk kialakítása ily módon nagy szakmai ügyességet kívánt. Mert az ún. quadratbetűk esetében az egyes betűket csak milliméternyi vonalkák eltérése, ezek mellőzése, vagy egymással bezárt szögeik aránya különböztetik meg. Mindehhez arányosan viszonyítani kellett a vokalizációt. A *Grammatikában* idézett JEZSAJÁS-szöveghez a készítő mester nem csak az említettekkel járó nehézségeket vállalta, hanem az azoknál jóval finomabb — de ez esetben felesleges — akcentus jelekét is. Mindez azt bizonyítja, hogy a szöveg megmunkálójá előtt a betűk, pontok, kisebb és nagyobb vonalkák értelme és azok összefüggései ismeretlenek voltak. Minta után dolgozott és szolgálta az általa adta vissza, amit ott látott. Ezt az általános következtetést alátámasztják a *Grammatikában* szereplő más betűk, szavak is. A héberbetűk vonalvezetése határozott, de nem lényegretörő. Készítőjük szemmel láthatóan nem tesz különbséget a betűtest és a díszítő elemek között, nem egyszer kényszerrel igyekszik az utóbbiakat is visszaadni. Fonéma értékekkel viszont — ha mintáján rajzuk és formájuk hasonló mint pl. $\text{ק} \text{וּ} \text{וּ} \text{וּ} \text{וּ} \text{וּ}$, stb. — következtelenül bánik. Mégis, az egész munka ügyeskező mesterre vall, aki a számára idegen vonal- és ponthalmazban igyekszik eligazodni. Tehát a „homo trilinguis” SYLVESTER személyén kívül kell keresnünk e mestert. A sárvárújszigeti műhely fadaragású könyvdíszjeinek I. S. signaturájú mesterét SOLTÉSZNÉ¹³

⁷ RMK. I. 14, 16.

⁸ RMK. II. 354.

⁹ RMK. II. 394.

¹⁰ Filológiai elemzését elvégezte BALÁZS J.: *Sylvester János és kora*. Bp., 1958. 199—237. A *Grammatikában* található héber nyelvtani hibákra nem mutat rá. Lásd a 19. jegyzetet.

¹¹ Az akcentus (héberül negina) eredetileg hangsúlyt illetve hanglejtést jelölt, ezzel kapcsolatban néhány hangtani jelenség jelzésével bővült tartalma. A *Grammatikában* szereplő akcentusok: $\text{וּ} \text{וּ} \text{וּ}$, $\text{וּ} \text{וּ} \text{וּ}$, $\text{וּ} \text{וּ} \text{וּ}$, $\text{וּ} \text{וּ} \text{וּ}$, $\text{וּ} \text{וּ} \text{וּ}$. Ez a hangsor nem követi pontosan a standardizált szöveget. Vö. *Biblia Hebraica* edidit R. KITTEL. Stuttgart, 1967. p. 616. Haplografia pl. a két $\text{וּ} \text{וּ}$.

¹² FITZ J. i. m. 56.

¹³ SOLTÉSZ Zoltánné: *A sárvárújszigeti nyomda könyvdíszjei*. Magy. Könyvszle. 1955. 185—221.; FITZ J.: *A régi nyomdák gazdálkodása*. Magyarégtud. 1942. 184—194. Részletesen elemezve SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. sz.-ban*. Bp., 1961.

mások ellenvéleményével szemben sikeresen azonosította Johannes STRUCIUSzal. Az azonos munkát és művészi vénát igénylő héberbetű faragást is neki kell tulajdonítanunk. Tesszük ezt, mert a fent említett okokból következik, hogy SYLVESTER nem lehetett, és, amint azt látni fogjuk, számba jövő harmadik személy, J. SYNGRENIUS bécsi nyomdász sem.

A *Grammatika* említett háromféle tipográfiai betűegysége, paleográfiai szempontból két főcsoportra osztható. Az egyedülálló betűk, szavak és kis grammatikai táblák más jellegzetességeket mutatnak mint a JEZSAJÁS-idézet. A legjobban sikerült darabokból, ilyen a könyv elején szereplő ן, ך, és a később felhasznált ןׁׁׁ szócscsa betűi, könnyen rátalálunk Sylvester forrására. Az ן betű tetején balra kinyúló kis nyitott csőr, vagy a ן jellegzetesen vastagodó bunkócskái, épp úgy mint a máshol szereplő ן alsó lábainak íve ún. askenááz¹⁴ típusokról vallanak. Ezt a betűtípust, amely a középkori Európa kódexei-ből került át a nyomdákba, a héber gótként szokták említeni. Alig megkülönböztethető változataival nyomták REUCHLIN 1506-ban megjelent héber nyelvtanát,¹⁵ majd 1523-ban Wittenbergben, SYLVESTER mesterének, Aurogallusnak grammatikai Compendiumát.¹⁶ Balázs kimutatta REUCHLINnak SYLVESTERre gyakorolt hatását,¹⁷ azzal a megjegyzéssel,¹⁸ hogy AUROGALLUS is ebből merített.¹⁹ Ezt a filológiai megállapítást paleográfiai oldalról bizonyítják a betűminták²⁰ használatai is. Ugyanakkor nem lehet szó nélkül elmenni AUROGALLUS közvetlen hatása mellett sem.²¹ Kétségtelen, hogy ő nem sok egyéni vonással gazdagította a héber nyelvtudományt, de munkájában igen fontos szerep jut a magyarázatoknak, melyeket mindig mintákkal illusztrál. Gyakorlati oktatási célzatú munkájából egy nem mindennapi ihletettségu pedagógus alakja bontakozik ki.²² SYLVESTER

¹⁴ FRIEDLAENDER, H.: *Die Entstehung meiner Hadassah-Hebräisch*. Hamburg, 1967. p. 19—20.

¹⁵ REUCHLIN, J.: *De Rudimentis Hebraicis libri tres*. Pforzheim, 1506.

¹⁶ Részletes leírását közli BAUCH, G. i. m. 1. 5. jegyzet.

¹⁷ BALÁZS i. m. 205—207, 235, 397—399. Uő. átvette TURÓCZI-TROSTLER J.: *A magyar nyelv felfedezése*. Bp., 1933. 12—27. eredményeit is MELANCHTON-források vonatkozásában. TURÓCZI uo. 20. általános grammatikai nézetek azonosításánál említi Ambrosius MOIBANUST, akinek nézeteit felismerte SYLVESTERnél. Ebben a vonatkozásban nem lehet mellékes, hogy MOIBANUS is AUROGALLUS tanítványa volt. MGWJ. N. F. XII. 1904. pp. 476—477.

¹⁸ BALÁZS J. i. m. 117.

¹⁹ REUCHLIN forrásszerepe vitán felüli, de AUROGALLUS közvetítésének nyomai is felbukkannak. REUCHLIN a birtokos suffixum példáját az egyes harmadik személlyel kezdi: תיבתו — תיבתו SYLVESTERnél אבני — אבני, tehát fordítva. A *Grammatiká*ban hibás a többes harmadik személy ragja אבניו. A tárgyasígeragozásnál REUCHLINT követi: ← מקרהו stb.

²⁰ Az askenááz típusok az ősnymoda korszak után REUCHLIN i. m.-ben bukkannak fel. J. KLUG wittenbergi mester ezek alapján metszi héber típusait, melyekkel három könyvet nyomtat. BAUCH, G. i. m. 401. Textus változatait a bázeli nyomda öntötte 1530-tól. Majd W. FUGGER betűmintakönyve alapján lett népszerű 1553 után. W. FUGGERS *Schreibbüchlein*. Leipzig, 1958. pp. 127—151.

²¹ Compendiuma a *De elementorum apud Hebraeos divisione* c. bevezetés után bemutatja a héber consonansokat és vokálisokat. A főnév, ige stb. tárgyalása után kitér a személyesnévmások és az igei suffixumok összefüggéseire. A praeposíciókat, conjunkciókat és interconjunkciókat a hangsúlytörvények követik. A befejezésben a zsidó hagyományos irodalom abbreviaturáit ismerteti. Pedagógiai indoktól vezérelve tér el REUCHLIN irányadó művétől. BAUCH, G.: *Die Einführung des Hebräischen in Wittenberg*. MGWJ. N. F. XII. 1904. pp. 471—473.

²² FRIEDENSBURG, W.: *Geschichte der Universität Wittenberg*. Halle, 1917 p. 125. GEIGER, L.: *Das Studium der Hebräischen Sprache in Deutschl.* Breslau, 1870. 95—96. Magyar provenienciájú héber kódexeiről l. SCHEIBER S.: *Héber kódextörédek magyarországi kőestáblákban*. Bp., 1969. 126—127.

tehát tudományos ismereteit REUCHLINTól kölcsönözte, de azok felhasználását az Aurogallus által mutatott²³ módon kísérte meg.

A *Grammatika* másik paleográfiaiilag²⁴ egységes héber szövegrészlete a jezsajási idézet. A két sornyi szöveg és tükör között pontosan egy betűhelynyi kihagyás van, felső és alsó sorköze szabálytalan. A héber textus enyhén balra dől, ezt az érzetet keltik elsősorban a ם betű meghajló hátai, és a ך, ם vonalai. Külön jellegzetességét pedig az akcentusjelzés adja. E jegyek alapján meghatározható, hogy Sylvester milyen kiadású héber bibliát tett STRUCIUS elé mintaként. Viszonylag kicsi a lehetőségek száma. Az első akcentussal ellátott bibilát G. SONCINO adta ki 1488-ban,²⁵ de ennek típusai nem lehetnek STRUCIUS előtt.²⁶ Az ún. *Biblia Rabbinica*, D. BOMBERG híres kiadványa, még REUCHLIN számára is nehezen volt megfizethető.²⁷ A típusok és az akcentus ismertetett feltételeinek viszont egyértelműen megfelel a második MÜNSTER-féle bibliakiadás, amely 1536-ban Bázélban jelent meg.²⁸ Ennek szövegében jelölte ki SYLVESTER azt a mondatot, amelynek nyomán STRUCIUS megalkotta az első héber nyomtatott szöveget Magyarországon.²⁹ A sárvárujszigeti műhely másik fennmaradt termékében, az Újszövetségben, a függelék tartalmaz héber szavakat, kifejezéseket, de latinbetűs átírásban. Ez érthető is, mert — VARJAS Béla megfigyelése szerint — STRUCIUS az 57. levél kiszedése után hagyta el a nyomdát,³⁰ amikor a függelékről még szó sem volt. Egy illusztrációjában, az ún. Kálvária-képbén mégis bizonyosságot nyújt személyazonosságát illetőleg. Az ismert képen a keresztre feszített Jézus fölött olvashatjuk a szokásos INRI feliratot héberbetűkkel is: ܡܠܟܐ. E négy betűből különösen az ם, de a többi is azonosságot mutat a *Grammatika* héber betűivel. Bizonyos tehát, hogy a fafaragások mestere és a betűk alkotója ugyanaz a személy SOLTÉSZNÉ kutatásai alapján STRUCIUS.³¹

SYLVESTER, a bibliatudós, az *Újszövetség*hez csatolt tanulmányában filológiai megjegyzéseket tesz. Ennek forrásait megvilágította BALÁZS János, aki az ERASMUSSAL való egyezések mellett néhány forrás kérdését nyitva hagyta.³² Így pl. a mérőeszközökről szóló értekezésben az űrmérték egységek magyarázatát, és azoknak egymással való viszonyát. SYLVESTER a következő űrmértékeket sorolja fel: efi, kabos, satum, log, kor, chomer és hin, és közli hogy ezeknek mi a viszonya a tojás űrmértékéhez. ERASMUS ezt a kapcsolatot nem ismeri.³³ A keresett forrás SALOMON ben Jichak, RASI biblia-kommentárja: Ex. 16, 36-hoz: ... והאסה שלוש אפין והאחד ' קבים והקב ד' לונים והלון ד' ב' צים...

²³ A Compendium több kiadást ért meg. J. KLUG 1525-ben kiadta másodsor, éss MELANCHTHON pedagógiai értékelését mutatja, hogy ugyanebben az évben *Institutione. Pueriles Literarum Graecarum*. Hagenoae, 1525. c. munkájában függelékként közölte TURÓCZI-TROSTLER i.m. 16. hivatkozik SYLVESTER és MELANCHTHON kapcsolatára a görög nyelvten területén, de ezt a fontos kiadást nem említi. BALÁZS szóbahozza i. m. 104. Jelentőségét abban látjuk, hogy e kiadásban SYLVESTER forrásai együtt szerepelnek.

²⁴ Ün. askenáz textusbetűk, a korábban tárgyalattól eltérően, ezek viszonylag egységes képet nyújtanak, mert nem táblázatból lettek összeválogatva SYLVESTER igénye szerint, így STRUCIUS-nak volt módja megtervezni az arányokat.

²⁵ FREIMANN, A.: *Über Hebr. Incunab.* Leipzig, 1902. p. 4.

²⁶ Sorkizárásnál töltelékbetűt használ, ennek a *Grammatikában* nincs nyoma.

²⁷ AMRAM, D.: *The Hebrew bookmakers in Italy*. 2. ed. London, 1963. p. 165.

²⁸ Az első akcentussal nyomott héber könyv Bázélban. PRIJS, H.: *Die Baseler Hebräischen Drucke*. Basel, 1964. pp. 28—29.

²⁹ DÁN R.: *The Beginning of Hebrew Printing in Hungary*. Kirjath Sepher. vol. XLII. pp. 497—502.

³⁰ VARJAS B. i. m. és az *Újszövetség* faksimile kiadásához írt tanulmányában. Bp., 1960. 31.

³¹ SOLTÉSZNÉ i. m. és uo. XIII. tábla.

³² BALÁZS i. m. 291.

³³ Le CLERC: *Desiderii Erasmi Roterodami Opera Omnia*. vol.VI. Leiden, 1705. p. 75, 289. Idézi Balázs i. m. 291.

„És az éfá (efi) három száá (satum), és egy száá hat kab (kabos), és egy kab négy log és a log az hat tojásnyi . . .” Vö. hin,³⁴ Ex. 30, 24 stb. *Rási* magyarázatait Nicolaus DE LYRA fordította le latinra³⁵ és így vált népszerűvé már a humanisták között is, majd a protestáns biblia magyarázók mérítették belőle.³⁶

SYLVESTER János kapcsolata a héber nyelvvel 1542-ben Bécsbe költözésekor teljesedett ki. Tudományának első méltó elismerése, amikor a bécsi egyetem héber nyelv és irodalom tanszékén professzori kinevezését átvette. Korábbi erőfeszítéseit beigazoltának láthatta. Héber és görög nyomtatott példái, megjegyzései, ország-világ előtt tanuskodtak tudománya mellett. Figyelembe kell vennünk, hogy bár *Grammatikája* és *Újszövetség*-fordítása felbecsülhetetlen értékű hazai vonatkozásban, a mai szemléletünk szerint — korabeli humanista mércével mérve — csak e példák bizonyították elhivatottságát nemzetközi szinten.

Kinevezése utáni első bécsi művében tovább járja a bizonyításnak e jól bevált útját. 1544-ben SYNGRENIUS nyomdájában — akivel már Újszigetről kapcsolatban állt — jelent meg a *De Bello Turcis Inferendo* c. munkája. E könyvecskében is relatív jelentőségénél jóval fontosabb szerepet tulajdonít a héber betűk nyomtatásának. A szöveg különösebben nem igényli a héber eredeti közlését, hiszen az idézett bibliai textus ott áll latin fordításban és maga a mű mondanivalója nem tudományos, inkább politikai.³⁷ SYLVESTER mégis vállal minden nehézséget. Fáradozásai gyümölcse, hogy nem csak Magyarországon, de Bécsben is ő nyomtatattat elsőknek héber betűkkel.³⁸ Őstípusok nem álltak rendelkezésére, és már nem volt elérhető az e téren oly jól bevált Strucius sem. SYLVESTERnek tehát vagy a SYNGRENIUS műhely egyik kismesterét kellett igénybe vennie, vagy saját magának maradt a feladat, hogy a faragókést kézbe vegye. Az első feltételnek ellentmond, hogy ebben a műhelyben korábban megjelentek olyan munkák, ahol a héber textusnak nagyobb szerepe lett volna, mégis vagy átírásban, vagy csak fordításban nyomták ki azokat. Az utóbbi feltevés pedig kissé merésznek tűnik, bár SYLVESTER néhány korábbi nyilatkozatában említi művészi érdeklődését.³⁹ Annyi azonban kétségtelen, hogy a *De Bello*-ban szereplő betűk meg sem közelítik a *Grammatika* héberjét. A kusza vonalak az olvashatatlanságig idétlenek, bizonytalanok, egy kontár produktumai. Ugyanakkor az idézett bibliai textusokból — Proverb. 11:14: וְיָנֹכַח בְּרֵיב וְחִשְׁבֹּן וְהַשְׁמֵרָה וְהַשְׁמֵרָה וְהַשְׁמֵרָה וְהַשְׁמֵרָה és u. o. 8:16 וְיָנֹכַח בְּרֵיב וְחִשְׁבֹּן וְהַשְׁמֵרָה וְהַשְׁמֵרָה hiányoznak a felesleges, az értelemhez nem közvetlenül szükséges motívumok, mint pl. a vokalizáció és az akcentus jelei. Az utóbbi mindenképpen felesleges lenne, amint azt a *Grammatikánál* láttuk. A vokalizáció hiánya pedig megerősíti azt a feltevést, hogy a szerző nem olvasói

³⁴ Hin, 12 log.

³⁵ WELLESZ Gy.: *Rási élete és működése*. Bp. 1906. RASI és LYRA kapcsolata BERLINER, A.: *Zur Geschichte der Raschi Commentaren*. Breslau, 1904. LYRA *Postillae Perpetuae*-jának előszavában: „R. Salamonis qui inter doctores hebraeos locutus est rationabilis”. Hatásáról l. m. Archiv. f. Wiss. Erforschung d. AT. I. 428. stb.

³⁶ LYRA hatása LUTHER bibliafordítására közismert, AUROGALLUS héber szakértőként segédkezett a munkában. BAUCH, G. i. m. 466. stb.

³⁷ BALÁZS i. m. 346—347.

³⁸ MAYER, A.: *Wiens Buchdrucker Geschichte 1482—1882*. I. Wien, 1883. 37—58. Összegezi SYNGRENIUS kiadványait. Hibásan idézi M. DENIS: *Wiens Buchdrucker Geschichte bis MDLX*. Wien, 1872. p. 500. „Aquila ist in Wien der erste, welcher in hebr. Sprache druckte”. DENIS uo. 412. szerint a SYNGRENIUS műhelyben nyomtak először héber szöveget Bécsben.

³⁹ 1536 jún. 24-én NÁDASDYhoz: „. . . betűmetszésre éppen nem vagyok alkalmatlan . . .” RMKT II. 489. 1541. febr. 13-án STRUCIUS Ingolstadtba távozása után a fametszéssel kapcsolatban „. . . e tudományának nyomait itt hagyta nálunk . . .” és uo. festő hajlamairól. Irod. tört. Közl. III. 1893. 92—93. SOLTÉSZNÉ megengedi, hogy már Újszigeten egyik-másik gyöngye kép tőle származik. SOLTÉSZNÉ. i. m. 49.

számára, hanem a maga dicsőségére közli az eredeti héber szöveget. Mert Sylvester minden bizonnyal nagyon jól tudta, hogy az ávokalizált héber szöveg olvasásához milyen speciális előképzettség szükséges, ezt pedig egy-két kollegáján kívül másról nem feltételezhette. A *De Bello Turcis Inferendoban* az említettekén kívül még egy héber idézet olvasható; כִּי־יִתְּנֶה לְךָ יְיָ אֱלֹהֶיךָ (Proverb. 16 : 12.), ugyancsak gyöngye kivitelben. Ez az idézet SYLVESTER utolsó munkájában, az 1551-ben kiadott Querela Fideiben mégegyszer előkerül.

A *De Bello Turcis Inferendoba* beerőltetett héber textusok nem elégíthették ki SYLVESTERT, ezért érthető, hogy a SYNGRENIUS-nyomdában nem próbálkozott újra ebben a műfajban.⁴⁰ Csak néhány évvel később jelentkezik ismét héber idézettel az említett *Querela Fideiben*, amely Johannes CARBO⁴¹ nyomdájában készült öntött szedéstről. Sajnos, e hozzá méltó lehetőséget nem használhatta ki,⁴² 1552 után nem hallunk róla többet. Egyesek megpróbálták azonosítani KOLOZSVÁRI János csanádi püspökkel, Johannes SYLVANUS költővel. Minden bizonnyal mindkét feltevés téves.⁴³ Sok más ellenbizonyíték mellett talán az is mond valamit irodalomtörténészeinknek, hogy az említettek héber ismereteiről sem maguk, sem kortársaik nem nyilatkoznak, ami pedig a „homo trilinguis” SYLVESTER János büszke ékessége volt.

DÁN RÓBERT

Az 1586-ra szóló krakkói magyar kalendárium felfedezése. Ezt a kalendáriumot a Matica slovenská Pozsonyi Munkahelyén találtuk az egykori podolini piarista könyvtárból származó könyv tábláiban, jelzete MS BaPiP 1427: Philipp Melanchton, *Erotemata dialecticae et rhetoricae* . . . Lipsia 1584, Bayer 8°

Töredékekről van szó, amelyekből összeállítható az első „A” jelzésű ív, 8 levéllel. Ezek közül az 1. (címlevél), a 4. (március), a 6. (május) és a 7. (június), négy-négy példányban, a többi, azaz a 2. (január), a 3. (február), az 5. (április) és a 8. (július) egy-egy példányban, összesen tehát 20 levél, illetve annak része maradt fenn.

A teljes cím: *IUDICIUM MAGYAR NYELVEN*, Az mij Wrunk Christusnak születése után 1586. Eztendőre, mely ez Világ teremtetéstől fogua 5548. Eztendő. *SLOVACIUS PETER D.* az Krackai Academicianak fő Astrologusa által irattatot es számlaltatot felhorara. Ez Eztendőben sem az Napban sem az Holdban Eclipsis nem leszen mijnlijk. *KRACKOBAN.* Petricovius Andras által. — 8°. A piros nyomást kurziválás jelöli.

A második, feltehetően ugyancsak nyolc levélből álló ív is nyilvánvalóan kalendárium volt. A (29.) lapon végződhetett a naptár december hónappal. Hogy az egész nyomtatvány a (32.) lapon fejeződött be vagy még folytatódott, azt nehéz eldönteni.

A krakkói magyar-nyomtatvány-sorozat értékes tagja áll előttünk. A sorozatnak gazdag magyar irodalma van és a második ottani magyar kalendárium, míg az első a legrégibb magyar kalendárium az 1538—1549-es évekből (RMK I. 354). Az 1879-ben az

⁴⁰ 1547-ben kiadott *In tristissimum serenissimae c.* kötetében, amely SYNGRENIUS nyomdájában, annak örökösei által nyomtatott, csak görög szöveg van a latin mellett.

⁴¹ J. CARBO rövid ideig társas viszonyban volt a korábban említett E. AQUILÁVAL, ez utóbbi 1550-ben öntött héber típusokat és matricát szerzett be.

⁴² SYLVESTER utódja, A. PLANCUS héber nyelvtanát itt adta ki: *Grammatices Ebraeae*. Bécs, 1552. A címlapon megnevezett források a kötelező egyetemi anyagot mutatják be: Elia LEVITA, REUCHLIN, S. MÜNSTER és M. AUROGALLUS. Ez utóbbit talán SYLVESTER vezette be, mert korábban nem szerepel a tananyagban. I. ANSCHBACH, J.: *Geschichte der Wiener Universität*. I. Wien, 1865. 46. csak a klasszikusokat említi.

⁴³ BALÁZS i. m. 376—377.

RMK I.-ben felsorolt 22 krakkói magyar nyomtatvánnyal szemben ma már 31 krakkói magyar nyomtatványt ismerünk a XVI. századból. Jelentőségüket a magyar irodalom szempontjából nem is lehet eléggé körvonalazni. Már mennyiségük a többi magyar nyomtatványhoz viszonyítva a XVI. század első felében önmagáért beszél. Nem szándékunk itt e kérdéssel részletesebben foglalkozni, bármennyire csábító is tartalmi elemzése.

Kalendáriumunk abban az időben jelent meg, amikor már számos magyar kalendáriumot adtak ki Bécsben, Kolozsvárott, Bártfán, Detrekón, Nagyszombatban, Debrecenben, Szebenben, Németújvárott és Váradon. A XVI. században a feltételezettekkel és példányból nem ismertekkel együtt a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* sajtó alatt levő első (1473—1600) kötete alapján összesen 68 jelent meg, ebből 62 magyar, 5 latin és 1 német nyelvű.

A kalendárium szerzője Petrus SLOVACIUS ZDACOVIENSIS, az ismert krakkói csillagász és egyetemi tanár volt. A név lengyel alakja SŁOWACKI, vagyis szlovák, szlovák eredetű egyén. Nyomtatványunk még életében látott napvilágot, ugyanis három évvel később, 1588 januárjában halt meg. Mivel 1564-ben kezdte tanulmányait Krakkóban valószínűleg 20 éves korában, 1544 körül születhetett, tehát körülbelül 44 éves korában halt meg.

Bár a lengyel irodalom gazdag életrajzi anyagot közöl róla, s megjelöli születési helyét is: Zdakov (Mielce-járás, Rzeszow kerület), a szlovák irodalom szerint Szlovákiában született, amit azonban őseire kell korlátozni.

ESTREICHER (XXVIII. 255—257. p.) 19 írását közli, ebből 4 magyar kalendárium (RMK I. 85, Nagyszombat 1578, I. 101, Detrekő 1581, I. 103; Bártfa 1582, I. 107; Nagyszombat 1583.) Nem számítjuk a feltételezetteket, például a nagyszombati kalendárium-sorozatot. „SDAKOWSKI” (Zdakovsky) neve alatt 1621-re is jelent meg magyar kalendárium (RMK I. 516) Nagyszombatban, de ennek szerzője már valamilyen rokona lehetett.

Andrej PIOTRKOWCZYK nyomdászról tudjuk, hogy 1574-ben lett krakkói polgár, míg azelőtt vándor könyvárus volt. Azután nyomdát rendezett be, amit sikeresen bővített haláláig, 1620-ig.

A Krakkóban kiadott magyar könyvek összképét a felfedezés új vonással gazdagítja. Nem ez az első unikum- vagy ritkaság-töredék, amelyet a Matica slovenská Pozsonyi Munkahelyén fedeztek fel. Legjobban bizonyítja ezt dr. J. ČAPLOVIČ nemsokára sajtó alá kerülő bibliográfiája a szlovákiai nyomtatványokról 1700-ig, a fennmaradt példányok nyilvántartásával. A Szlovákia területén kívül megjelent nyomtatványok — tehát ez a krakkói is — természetesen nem szerepelnek benne, ezért felhasználom az alkalmat, hogy külön tájékoztassam róla a szak-közvéleményt. Felbukkant például egy Keresztúron 1614-re nyomtatott magyar kalendárium töredéke is, ez azonban csak kiegészítés az OSZK Évkönyv 1959, 181. p.-n közölt töredékhez.

BORIS BÁLENT

FIGYELŐ

Adalék a Victorinus-korvina történetéhez. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeuma az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárával közösen 1968. augusztus 15—szeptember 15-ig kiállítást rendezett a jelenleg hazánkban őrzött Corvin-kódexekből és ősnymotatványokból.*

A kiállítás pozitív eredményeként könyvelhetünk el egy olyan adalékot, amely véletlen szerencse folytán került napvilágra és amelyet eddig a Corvina-kutatás nem tudott felderíteni. A kiállítás egyik látogatója, THIERRY Heribert ugyanis, a címlapjánál kinyitott Victorinus-kódex¹ bal oldali üres lapjára nyomott és mind ez ideig ismeretlen címerben felismerte a báró Buffa-család címerét. Így kétséget kizáróan kiderült, hogy a kódex, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár 1905-ben Emich Gusztáv antikvár könyvkereskedőtől vásárolt meg, a XVII. század második felében a Buffa-család tulajdonában volt.

Mellékletünkben közöljük a kódexbe nyomott címer, valamint a BUFFA család bárói diplomája Bécsben őrzött eredetijéből a címer fényképét,² annak illusztrálására hogy a kódexbeli elmosódott címer felismerése miért okozott nehézséget. FRAKNÓI, Vilmos, a kódex első ismertetője, nem ismerte fel a címert és tévesen betűzte ki az alája írt, erősen rövidített névbejegyzést.³ A későbbi kutatók közül csak FÓGEL József tett említést a címerről, de ő sem ismerte föl ill. fejtette meg azt.⁴

Kiállításunk látogatója mind a címert, mind a bejegyzést megfejtette. Az alábbiakban közöljük kéziratárunkhoz intézett levelét:⁵

„A Magyarországon őrzött Corvináknak a Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett kiállításán feltűnt nekem a Victorini rhetoris . . . Commentum . . . c. kötet előzéklapján ex librisként szereplő címer. Felismertem benne a déltiroli Sugana-völgyben, Telve helységben honos báró Buffa család címerét.

A Magyar Könyvszemle 1886-ik évfolyamának első oldalain Fraknói Vilmos által közölt cikk szerint a kódex a címeren kívül a következő bejegyzést tartalmazza: 'Doctoris Antonii Ruffer (lehet 'Buffei' is) Gienet (lehet 'genet' is): liberi baronis a monte liliorum C Alto (?) et Aaiden (?)'. Ha tekintetbe vesszük, hogy a család teljes neve a bárói diploma szerint: Buffa, liber baro de et in Montelilii, Castelalto et Haiden", valamint, hogy a család a mai napig a „genetti” előnevet is használja, akkor nem lehet kétség, hogy a kódex tulajdonosa a báró Buffa család tagja volt.

* A kiállításról ld. KERESZTURY Dezső cikkét előző számunkban.

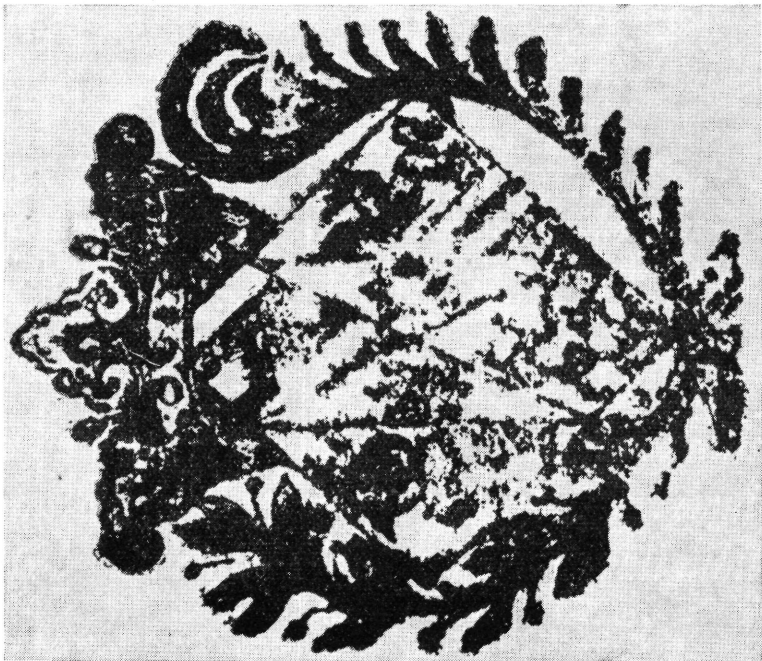
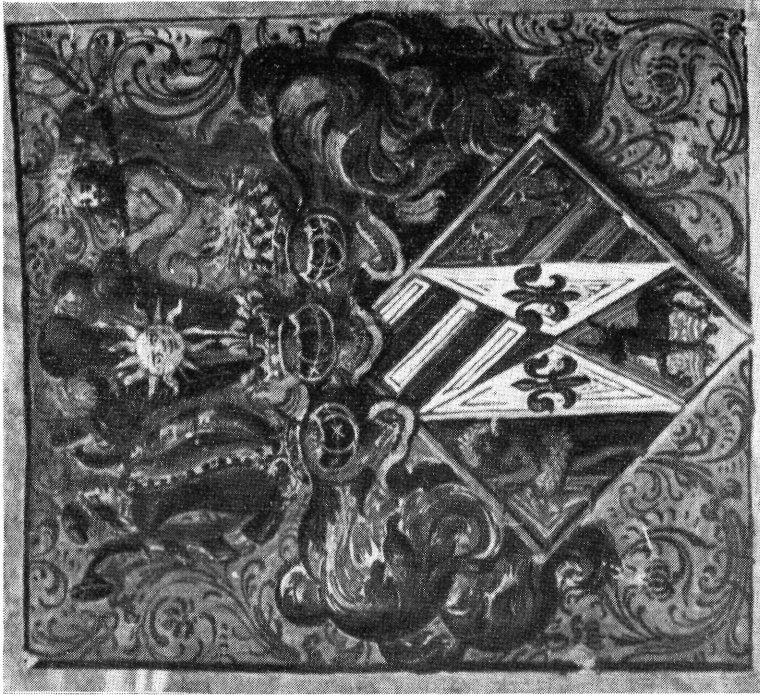
¹ Országos Széchényi Könyvtár kéziratára, Clmae 370.

² Utóbbit THIERRY Heribert úr szíves engedélyével közöljük. A címer pontos leírása és rajza egyébként megtalálható SIEBMACHER: *Tiroler Adel* IV. 1. kötetében.

³ FRAKNÓI Vilmos: *Vitéz János által emendált Corvin-codex*. Magyar Könyvszemle 1886, 1—7. l.

⁴ *Bibliotheca Corvina*. Budapest 1927. Bibliográfia 67. szám.

⁵ Aktaszáma: 2268/1968.

Miután anyai nagyanyám révén a Buffa családtól származom, birtokomban van e család latin nyelvű családfájának egy másolata, valamint a Buffa Antal részére 1674-ben kiállított bárói diploma fogalmazványa, fényképmásolatban. Ezekből megállapíthatólag a kódex tulajdonosa a báróságszerző Buffa Antallal lehetett azonos.

Buffa Antal a diploma szerint Rómában folytatott tanulmányokat („litterae sacrae et ius”) és a római császári legátus mellett működött. Később a svájci nunciatura auditor generalisa és a konstanci egyházmegye apostoli visitatora volt, majd ugyancsak mint auditor generalis, továbbá mint a Szent Inkvizíció első consultora Velencében működött. Ebben a minőségben az osztrák, különösen a tiroli kormánysszervekkel együttműködött, és érdemei alapján később mint kormánytanácsos az Innsbruckban székelő osztrák kormányhatósághoz kapott meghívást, miután Rómában VII. Sándor pápánál (1655—1667) fontos ügyeket intézett. Érdemeiért elnyerte a bárói rangot, mely — Buffa Antal nős, de gyermektelen lévén — öccse fiára szállt át. Buffa Antal neje a velencei Zambelli patríciuscsalád tagja volt.

A jelen esettel kapcsolatban érdeklődtem a Buffa család jelenleg Olaszországban élő tagjainál, vajjon Buffa Antal könyvtárára és a tulajdonában volt Corvinára vonatkozólag közelebbi adatokat tudnának-e szolgáltatni...”

Újabb híradás mindaddig nem érkezett és így ez idő szerint sem arra a kérdésre, hogy hogyan került a Corvina a BUFFA családhoz, sem arra, hogyan került el onnét, választ adni nem tudunk. Mindamellettt örömmel kell elkönyvelnünk azt a pozitívumot, hogy a Corvina-kiállításnak köszönhetően egy új könyvtörténeti adalék került napvilágra.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei. Három budapesti általános gyűjtőkörű nagykönyvtár — az Országos Széchényi Könyvtár (OSzK), a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK) és az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Könyvtára (EK) — jelentései alapján ismét beszámolunk a soron következő, az 1967-es év jelentősebb könyvtári beszerzéseiről.¹ A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár a gyűjtőkörébe tartozó területen tovább folytatta állományának gyarapítását, de kiemelkedő fontosságú műveket az év folyamán nem szerzett be.

1. *Kéziratok.* A kódexek száma kettővel gyarapodott: az egyik egy 15. századból származó franciaországi eredetű livre d'heures (MTAK), a másik egy 1500 körüli, feltehetően olasz származású papírkódex, mely humanista szövegeket tartalmaz (EK).

A magyar történeti vonatkozású régebbi kéziratok közül érdeklődésre tarthat számot a lévai végvár hadiszékének magyar nyelvű jegyzőkönyve 1677—1701-ből. A török világ utolsó szakaszáról hiteles és sokoldalú képet ad a népi élet szintjén (OSzK). Helytörténeti érdekességű a *Diarium capellaniae Gyöngyösiensis* 1753—1782-ből (OSzK). A múlt század két figyelemreméltó kortörténeti dokumentuma közül az egyik KAZZAY Gábor dunántúli felvilágosult kismes 1836-ban *Theodicaea* címen írt, deista elveket valló világnézeti hitvallása, a másik egy *Ungarn* című, az ötvenes évekből származó politikai rendelkezési javaslat ismeretlen szerzőtől (EK). Újabb KOSSUTH Lajos és SZEMERE Bertalan levelek is bekerültek a gyűjteményekbe (OSzK). A legújabbkori történetírás forrásaként használhatja TISZA István NIKOLITS Dánielhez szóló leveleit, amelyek az első világháború alatti pártpolitikai harcokba engednek bepillantást (OSzK). Ugyancsak politikai jelentőségűek BAJCSY-ZSILINSZKY Endre, FÉJA Géza és HUBAY Kálmán levelei. (OSzK). Igen gazdag a könyvtárakba került tudománytörténeti anyag, elsősorban a tudósok hagyatékaik, levelezései tekintetében. A jelentősebbek közülük: ANGYAL Dávid,

¹ A két első közleményt l. *Magy. Könyvszle.* 1965. 2. sz. 174—177. 1. és 1968. 1. sz. 97—100. 1.

MÁTYÁS Flórián, SZALAY László történészek, CSEKEY István, EGYED István jogtörténészek (MTAK), DÉKÁNY István szociológus, KELEMEN László jogprofesszor, MENDŐL Tibor földrajztudós (EK) és KISS Lajos néprajztudós (OSzK) hagyatécai. HUNFALVY Pál életrajzának be nem fejezett része LOVÁNYI Gyula nyelvész hagyatékából került be az Akadémiai Könyvtárba. A magyar tudományos élet két háború közti történetének érdekes dokumentumai a római magyar akadémiára vonatkozó iratok (a Külügyminisztérium ajándéka az OSzK-nak), és a MTA Filozófiai Bizottságának 1927–1933 közötti iratai (MTAK). Egyháztörténeti szempontból érdekes RAFFAY Sándor evangélikus püspök életrajza GAUDY László egyháztörténész tollából (EK). A tudós-levelezések közül PROHÁSZKA Lajos és BÍSZTRAY Gyula levélváltását, SZERKŰ Gyula (EK) és KORÁNYI Sándor (MTAK) leveleit említhetjük.

Irodalomtörténeti szempontból értékesek ZOLNAI Béla (MTAK), SZÉP Ernő és MÓRICZ Miklós hagyatécai (OSzK). Tovább gazdagodott — elsősorban családi levelekkel — az Akadémiai Könyvtár ADY-gyűjteménye. Figyelemreméltók a MADÁCH Imre síremléke felállítására vonatkozó levelek (MTAK).

Művészet-, ill. zenetörténeti vonatkozások ZICHY Mihály, SZÉKELY Bertalan és felesége, LISZT Ferenc és GOLDMARK Károly levelei (OSzK). Az Akadémiai Könyvtár Martinból (Csehszlovákia) 18–19. századi magyar irodalmi és történeti vonatkozású kéziratok, Zágrábból 18. századi egyházi kéziratok mikrofilmjeit szerezte be. Ugyanitt folytatták az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár értékes kéziratainak az előző években megkezdett mikrofilmezését is.

2. *Régi könyvek, ritkaságok.* A magyarországi régiségek közül kiemelkedik HUSZÁR GÁL énekeskönyvének megvétele (*A keresztényi gyülekezetekben való isteni dicséretnek és imádságok.* Komjátí, 1574. RMK I. 113/a). HUSZÁR GÁLnak ez a könyve a magyar nyelvű vallásos költészetnek egyik igen fontos, korai emléke s díszes kiadása miatt legszebb 16. századi hazai nyomtatványaink közé tartozik. A műnek ez a ma ismert legteljesebb példánya (OSzK)².

TEMESVÁRI Pelbárt két igen ritka művét sikerült megvásárolnia az Egyetemi Könyvtárnak egy müncheni árverésen (*Stellarium Corone benedictae virginis Marie ... Nürnberg, 1518. RMK III. 223. Pomerium Sermonum ... Nürnberg, 1519. RMK III. 229.* A Széchényi Könyvtár ugyancsak két TEMESVÁRI művet vásárolt (*Pomerium de tempore ... Augsburg, 1502. RMK III. 105. Pomerium quadragesimale ... Augsburg, 1502. RMK III. 106*)

A Régi Magyar Könyvtárhoz tartozó művek számát még továbbiakkal gazdagította a Széchényi Könyvtár több más beszerzése is: egy 1698 előtti latinnyelvű egyleveles nyomtatvány és tizenegy töredék. A töredékek között néhány ismeretlen 17. századi magyarországi nyomtatvány részlete található. Legérdekesebb közülük egy eddig nem ismert író, DOBOZI VERES Mihály magyar nyelvű históriás énekének töredéke.

Váci énekes gyűjtemény címen tartják számon az egyetlen 18. századi nem kézirat, hanem nyomtatott magyar énekeskönyvet. Ennek első kiadásából eddig csak a sárospataki könyvtárnak volt példánya, a most felbukkant második példány a Széchényi Könyvtárba került. Ugyanitt sikerült megvásárolni BALASSI Bálint *Istenes Énekeinek* 1698. évi, löcsei kiadását, amelyből eddig csak egy csonka példány volt a könyvtár birtokában.

Magyar vonatkozása miatt emelünk ki két nürnbergi kiadványt: Hieronymus ORTELIUS *Chronica des ungarischen Kriegswesens* (1603.) és *Der Hertzogen und Königen in Hungarn Leben ...* (1683) c. műveket (OSzK).

A ritka könyvek közé tartozik FÁY András meséinek és aforizmáinak bécsi kiadása

² Vö. SOLTÉSZ Zoltánné: *Érdekes régi nyomtatványok az RRT új szerzeményei között.* OSzK Híradó 1967. 3. sz. 73–74. l.

(1820) és TELEKI László *La Hongrie aux peuples civilisés* (Paris, 1848) c. műve (OSzK). Említésre méltó egy 1539-ből származó wittenbergi LUTHER-kiadvány beszerzése is (OSzK).

A Széchényi Könyvtárhoz tartozó zirci REGULY Antal műemlékkönyvtár eredeti állományának legértékesebb részei 1944 óta hiányoztak. A három kódexet, 63 ősnymtatványt és 150 RMK kötetet egy kibontott fal üregében 1967-ben megtalálták. A nagy értékeket képviselő művek végre visszakerülhettek eredeti őrzési helyükre.

3. *Modern könyvek.* Az említett könyvtárak a külföldi irodalomból folyamatosan megszerezték a gyűjtőkörükbe tartozó legértékesebb műveket, bár ennek a kötelezettségüknek 1967-ben csak erősen szelektív módon tehetek eleget. Itt most csak néhány, elsősorban segédkönyv jellegű munkára hívjuk fel a figyelmet.

Az általános lexikonok közül az Egyetemi Könyvtár az 1966-ban indult új húsz kötetes *Brockhaus*, az 1960-ban indult új tíz kötetes *Grand Larousse* és az 1967-ben indult 14 kötetes *New Catholic Encyclopedia* beszerzését indította el. Az életrajzi lexikonok között szerepel az *Australian dictionary of biography* (Melbourne—London—New York, 1966—1967) két kötete, a *Dictionary of Canadian biography* (Quebec-Toronto, 1966—) első kötete, a *Who's who in art* 13. kiadása és a *Who's who in science in Europe* két kötete (1967). Ide tartozik bizonyos fokig a *Guide to Japanese reference books* (Chicago, 1966) c. kiadvány is.

Az Egyetemi Könyvtár fő gyűjtőköréhez tartozó segédkönyvek közül a nyolc kötetes *Encyclopaedia of philosophy* (New York-London, 1967) jelentős, hasonlóan J. Ferrater MORA *Diccionario de filosofía* c. szakszótára is (Buenos Aires, 1965). Újszerű tudományág problematikájával foglalkozik a *Lexikon der kybernetischen Pädagogik und der programmierten Instruktion* (Quickborn, 1966) c. kiadvány. Történeti vonatkozásúak a középkori történelem tanulmányozásához hasznos *Clavis medievalis* új kiadása (Wiesbaden, 1966), az 1914-ig terjedő német történelem életrajzi adatait tartalmazó *Biographisches Lexicon zur deutschen Geschichte* (Berlin, 1967) c. mű, a belga történelem 1789—1914. közti szakaszára vonatkozó három kötetes *Bibliographie de l'histoire de Belgique* (Louvain-Paris, 1960—1965) és az 1956-ban indult *Kulturhistorisk Lexikon for nordisk middelalder* 1967-ben megjelent 12. kötete. A könyvtár vallástörténeti gyűjtőköréhez tartozik a *Dictionary of orthodox theology* (New York, 1964) és a *Lexicon des Judentums* (Gütersloh, 1967).

Az Akadémiai Könyvtár referenzs könyvállományának két legfontosabb beszerzése a *Dictionary of National Biography* (London, 1908—1961.) teljes sorozata, amely az 1885—1950 közötti időszak nélkülözhetetlen életrajzi forrása angol területen és a *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques* (Paris, 1912—1963.) első tizenöt kötete. Fontos kézikönyv a szerzői jogról készült, az Unesco által kiadásra került mű is (*Lois et traités sur le droit d'auteur*. Vol. 1—5. Paris, 1962—1966.). A gyűjtött szakok területén tovább folytatták a nagy forráskiadványok, kritikai kiadások és monográfia sorozatok beszerzését. Kiemelkedők ezen a téren a Литературное наследство és a Языки народов СССР eddig megjelent kötetei, E. MÖRIKE, R. BROWNING, F. NORRIS, N. HAWTHORNE, H. FIELDING, stb. művei szöveggondozott, ill. kritikai kiadásban.

A Széchényi Könyvtár segédkönyvtárai elsősorban nagy retrospektív bibliográfiákkal, ill. katalógusokkal egészültek ki (NIELSEN, L.: *Dansk bibliografi 1482—1600*. Bd. 1—3. Köbenhavn 1919—1935. — COLLIJN, I.: *Sveriges bibliografi intill ar 1600*. *Sveriges bibliografi 1600-talet*. Bd. 1—5. — London, *British Museum. Catalogue of printed maps, charts and plans in 15 volumes*. London, 1967.) Jelentős a 27 kötetes dán életrajzi lexikon beszerzése is (*Dansk biografisk leksikon*. Köbenhavn, 1933—1944.) Régi hiányt pótolnak a kevésbé ismert irodalmak nagy összefoglaló kézikönyvei (*Historia da literatura portuguesa ilustrada*. Vol. 1—4. Lisboa, 1929—1942. — *Historia de la literatura catalana*. Part antiga. Vol. 1—3. Barcelona, 1964.). Speciális területen végzett el hatalmas feltáró

munkát F. ROTH *Auswertungen von Leichenpredigten und Personalschriften f. genealogische und kulturhistorische Zwecke* (Bd. 1–4. Boppard/Rhein, 1959–1965.) c. művében. A Széchényi Könyvtár — feladatához híven — a ritka hungarikumok beszerzését is folytatta.

4. *Periodikumok.* Az Akadémiai Könyvtár mikrofilmen szerezte meg a *Литературная газета* 1929–1935. közötti évfolyamait, amelyek magyarországi viszonylatban ritkaságnak számítanak. Reprint kiadás formájában vásárolta meg a könyvtár a *Spectator* 1711–1714. és a Cambridge-i *Scrutiny* c. filológiai folyóirat 1932–1963. között megjelent évfolyamait.

Az Egyetemi Könyvtár a munkásmozgalmi szempontból jelentős *Notes to the People* c. londoni lap 1851–1852. évfolyamainak mikrofilmjét szerezte be.

A Széchényi Könyvtár a régi magyar időszaki kiadványok hiányainak pótlása közben két igen jelentős sorozattal gazdagodott. Az egyik a legrégebb magyar nyelvű újság, a pozsonyi *Magyar Hírmondó* 1780–1788. közötti, eddig ismert legteljesebb sorozata, egykorú kötésben.³ A másik a Léván megjelent *Bars* c. napilap 1881–1936. közötti, 57, félbőr kötetbe kötött, hiánytalan évfolyama. (A régi vidéki hírlapok ilyen teljes sorozata ma már meglehetősen ritka; ezúttal a volt szerkesztő példánya került eladásra.) Az erdélyi periodikumok két, bibliográfiailag eddig számon nem tartott címmel gyarapodtak (*Erdélyi Turista*, Brassó, 1929–1930. *Magyar Élet*, Segesvár, 1937.) Kevésbé ismert hazai képeslap a most megvásárolt, 1867-ben megjelent *Magyarország Képekben* c. folyóirat is.

5. *Egyéb különgyűjtemények.* A Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tára első sorban a képes dokumentumok számát növelte jelentősen. Állománya több mint száz, a század elejéről származó színész-levelezőlappal, közel ezer színpadi fényképpel, a Nemzeti Színház (1920–1950), ill. a debreceni Csokonai Színház (1949–1967) színdarabjainak képeivel gazdagodott. Ezenkívül folyamatosan megszerezték mind a fővárosi, mind a vidéki színházak újabb bemutatóinak képanyagát is. Sikerült megvásárolni az 1920-as évek avantgardista mozgalmának igen ritka színlapjait és *Az ember tragédiájának* 1939-es Kamaraszínházi rendezőpéldányát.

Kiemelkedő beszerzése a Széchényi Könyvtárnak NYIREŐ István exlibris-gyűjteménye, mely 403 darab 1896 előtti régi magyar könyvtárjegyből áll. A gyűjteményt kiegészíti NYIREŐ adattára, mely mintegy ezer régi magyar exlibris adatait rögzíti.⁴ Ugyancsak a Széchényi Könyvtárba, a Kisnyomtatványtárba került BIRÓ Mihály húsz eredeti litográfiája.

Az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteményének kézirat- és ősnymtatványanyaga 23 tibeti kézirrattal, ill. fanyomattal gyarapodott. Igen értékes az a harminc darab mongol kézirat és fanyomat is, melyet B. RINCSEN mongol akadémikus ajándékozott a könyvtárnak, s melyek között ojrát (nyugati mongol) kéziratok is találhatóak. Az ojrát nyelvnek ezek a ritka szövegemlékei a sámán-irodalomnak Mongóliában való létezését bizonyítják.

SOMKUTI GABRIELLA

A „száműzött-irodalom” német katalógusáról. A náciizmus kultúragyűlölete, az emberi műveltség kiirtásáért viselt hadjáratai évtizedek óta intenzíven foglalkoztatják azokat, akik éppen az emberi kultúra őrzését, fejlesztését, szélesítését érzik hivatásuknak.

³ Vö. V. BUSA Margit: *A Magyar Hírmondó*. OSzK Hiradó, 1967. 2. sz. 40. 1.

⁴ Vö. B[ÉLLEY] P[ÁL]: *Régi magyar könyvtárjegyek*. OSzK Hiradó, 1967. 1. sz. 9—

Nem csoda hát, hogy a második világháború befejezése óta egyre-másra jelennek meg különböző kiadványok, melyekben történészek, könyvtárosok, bibliográfusok hiteles adatok feltárása által mutatják be a fasiszták által üldözött, megsemmisítésre ítélt kiadványokat, illetve emelik azokat a fénybe, megmentve őket az ismeretlenségtől, a feledéstől.

Az ilyen kiadványok létrehozásában jelentős szerepet töltenek be — az egyéni kutatók mellett — a nemzeti könyvtárak. A legelső között találjuk a Bibliothèque Nationale-t a *Catalogue des périodiques clandestins . . .* című munkával, a belgák, hollandok követik az illegális sajtó leltárával s az üldözött szépirodalmi művek bibliográfiai feltárásával; nemrég adta ki az Österreichische Nationalbibliothek az osztrák emigrációs sajtó leltárát.

Értékes német kiadványok is születtek e témakörben, így az 1947-es kiadású kitűnő antológia *Verboten und verbrannt* címmel, Richard DREWS és Alfred KANTOROWICZ összeállításában. A könyv vádol, az adatok, a nevek, az idézetek tanúskodnak arról, hogy egy, az egész világ által ismert írógeneráció 250 tagját némitották el; A-tól Z-ig olvashatunk idézeteket hazájukból elűzött írók megsemmisítésre ítélt műveiből.

Bár más típusú kiadvány, mindenképpen figyelemre méltó az NSZK nemzeti könyvtárában készült *Exil-Literatur 1933—1945* című, nagy gonddal összeállított, illusztrált kiállítási katalógus.* Első kiadása 1965-ből származik, mi már a harmadik, bővített kiadást ismertetjük. A kiállítási katalógus tíz fejezetben foglalkozik a hitleri érával, illetve annak irodalmával — minden oldalról, történeti sorrendben ábrázolva az eseményeket s azok visszahatását, tükröződését az emigráns sajtóban és irodalomban.

A katalógus első lapjain bevezető írásokat találunk. Kurt KÖSTER előszava az 1965-ös kiadáshoz megvilágítja a katalógus létrejöttét. 1965-ben a Deutsche Bibliothek első alkalommal lépett kiállítással a nyilvánosság elé, egy számszerűleg kicsi, de belső értékét illetően rendkívül jelentős, nagyra becsült gyűjteménnyel, az 1933—1945-ös időszak *Exil-Literatur*-jával. A különgyűjtemény alapjait 1948-ban fektették le néhány száz kiadvánnyal, ez a szám azóta nyolcezer fölé nőtt. Mintegy háromszáz mű kiállításával reprezentatív keresztmetszetet kívántak nyújtani a gyűjteményről. A könyvtár akciója a világ minden részéből aktív támogatást nyert. Zürichből és New Yorkból, Londonból és Párizsból egyaránt kaptak anyagot, Erika MANN is küldött kiadványokat. BERENDSOHN professzor 1953-ban magángyűjteménye tekintélyes részét — a könyvek mellett leveleket, kéziratokat is — a könyvtárnak ajándékozta.

KÖSTER tollából származik a harmadik kiadás előszava is. Mikor megnyitották a kiállítást — írja — senki nem sejtette, milyen erős visszhangot fog kiváltani. Utána nemcsak Németország városaiban mutatták be, hanem az UNESCO védnöksége alatt több európai fővárosban, mint például Párizsban is, s nemcsak a kiállítást fogadták nagy elismeréssel; a katalógusát is, mint fontos kézikönyvet értékelték.

A kiállítást Werner BERTHOLD rendezte, ő állította össze a katalógust is. Mint bevezetésében írja, 1934. május 10-én Párizsban a Német Írók Védelmi Szövetsége megalapította a „Deutsche Freiheitsbibliothek”-ot a harmadik birodalom által üldözött, halálra ítélt kiadványok megmentése érdekében. Elhatározták egyúttal, hogy a gyűjteménybe felveszik a német nemzetiszocializmus tanulmányozásához szükséges egyéb kiadványokat is, CHAMBERLAINtól HITLERIG — mert az új könyvtárt többnek tartották az egyszerű archívumnál: az ellenséggel vívott harc szellemi arzenálját akarták megterem-

* *Exil-Literatur 1933—1945. Eine Ausstellung aus Beständen der Deutschen Bibliothek, Frankfurt am Main. Ausstellung und Katalog: Werner BERTHOLD. 3. erweit. u. verbess. Aufl. Frankfurt am Main 1967, Kommissionsverlag der Buchhändler-Vereinigung GmbH. 352 + 40. l. (Sonderveröffentlichungen der Deutschen Bibliothek. Nr. 1. Hrsg. von Kurt KÖSTER).*

teni. (Franciaország megszállásakor a gyűjtemény a nemzetiszocialisták kezére került és megsemmisült.)

Mintegy tizenöt esztendő elteltével fogott hozzá Hanns W. EPPELSHEIMER az általa vezetett frankfurti könyvtárban a „Száműzött-irodalom”-részleg felállításához. Sokan siettek segítségére. Arnold ZWEIG például saját gyűjteményéből az 1942–1944-es haifai tartózkodása idején Moszkvából kapott könyveket küldte el. A sok hasonló segítség és az antikváriusok több országban végzett nyomozása ellenére is rendkívül fáradtságos volt a gyűjtemény kifejlesztése.

BERTHOLD utal bevezetésében az emigráció differenciáltságára, kiemelve azt a közös vonást, hogy a szerzők mind egyformán Hitler elől menekültek. A kiállítás rendezői azonban a tárgyilagos bemutatásra törekedtek, s ezt szolgálják az idézetek, az adatokkal ellátott életrajzok, és egyéb dokumentumok.

Valóban, a tárgyilagosságra való törekvés érezhető az összeállításon, bár a pozitívista tárgyilagosság miatt néha éppen a lényeges az, ami elsikkadhat, így például az annyi mártírt adott német kommunista párt megfelelő bemutatása. Vitatható az is, szükséges-e magát a náci irodalmat, Hitlerék programját is bemutatni. Fenti érvet — „az ellenséggel vívott harc arzenálja” helyesnek érezzük: fontos eredetiben ismerni azt, ami ellen felvesszük a harcot. Természetesen az ilyen típusú kérdésekre csak maga a kiállítás adhat kellő választ, illetve a közönségre gyakorolt hatás felmérése.

E kérdőjelek mellett is el kell ismerni, hogy a Hitler ellenes irodalom legjavát gyűjtötték össze, az alapvető problémakörök szerint csoportosítva. DIMITROV, THOMAS MANN, OSSIETZKY, Egon Erwin KISCH, Stefan ZWEIG, Bertolt BRECHT, TUCHOLSKY, Leonhard FRANK — és sorolhatnánk tovább a neveket — az európai szellem legjobbait ott találjuk a kiállítási katalógusban. Közöttük magyarokat is, így LUKÁCS György *Der deutsche Faschismus und Nietzsche* című, Londonban a Freier Deutscher Kulturbund in Groß-Britannien által kiadott, írógépen sokszorosított művét; a *Das Wort* című, Willy BREDEL által szerkesztett moszkvai irodalmi folyóirat cikkirói között BALÁZS Béla, GÁBOR Andor, HÁY Gyula, LUKÁCS György nevével találkozunk; a Johannes R. BECHER szerkesztette *Internationale Literatur*ban ugyancsak jelentek meg cikkek LUKÁCS György tollából.

Könyv és folyóirat, vers és dráma, regény és életrajz váltakoznak a katalógusban; idézetek nyomtatott és kéziratos, publikált és nem publikált anyagokból.

Érdekes része a gyűjtemények az írók szervezeteiről, a szabad német könyvről, az irodalomról és a művészetekről szóló fejezetek.

Jók a kötet mutatói (név-, újság- és folyóiratmutató; szervezetek és intézmények, kiadók). A katalógus gazdagságát és színvonalát emelik a negyven oldalt betöltő kitérő illusztrációk. Az első helyen Thomas MANN 1937-ből származó fényképe áll, látjuk EINSTEIN New Yorkban készült portréját, néhány szép borítólapot, mint például Albert EINSTEIN és Sigmund FREUD *Warum Krieg* című közös művéről vagy Alfred KANTOROWICZ *In unserem Lager ist Deutschland* című, Párizsban megjelent könyvének fedőlapja, folyóiratok címlapjai. Ilyen például a *Die Internationale. Zeitschrift für Praxis und Theorie des Marxismus* különszámáról készült fotó, mely rögtön elvezeti az olvasót egy alapvető kérdéshez: vajon a nemzetközi munkásmozgalom, az európai ellenállási mozgalom irodalma mily mértékben szerepel a kiállításon túl magában a „száműzött-irodalom” gyűjteményben? S ez a kérdés újabb gondolatot sugall: túllépve a nemzeti kereteken, milyen értékes és maradandó nemzetközi könyvtárosi vállalkozás lenne összeállítani a fasizmus és az embertelenség elleni harc jegyében született, a fasizmus által szükségszerűen üldözött, száműzött, halálra ítélt kiadványok közös európai bibliográfiáját, az ellenállási mozgalmak sokoldalú, irodalmi tükrét.

MGY

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve (XIII. 1966—67). Az *Évkönyv* első felét, kissé talán túlméretezett terjedelemben, a könyvtár 1966. és 1967. évi jelentése foglalja el. A jelentés műfaj még egy évkönyvben is vitatható, s talán helyettesíthető lett volna a két *jelentésből* összeszerkesztett értékelő *tanulmánnyal*, esetleg fele ekkora terjedelemmel is több lett volna. Mindennek ellenére a jelentés ilyen forrásanyag állapotában is feltétlenül értékes, hiszen a legnagyobb közművelődési könyvtári hálózatunk helyzetéről és fejlődéséről tájékoztat, közvetve pedig az ország fővárosának kulturális életéről, lakossága egyötödének olvasási kultúrájáról alkotott művelődésszociológiai képhez ad értékes kiegészítést.

Az évkönyv tanulmányai két „mágneses” sarok köré gyűlnek. A történeti pólus három különböző jellegű tanulmánya közül REMETE László: *Szabó Ervin szocialista könyvgyűjteménye a Fővárosi Könyvtárban* című nagyobb dolgozatának befejező része számíthat a legnagyobb érdeklődésre. Az első rész az 1964—65-ös évkönyvben jelent meg, és SZABÓ ERVIN elsősorban szocializmussal foglalkozó művek gyűjtésére irányuló bibliofil tevékenységét tárgyalta, s a mintegy 5000 kötetes anyagból a „Diákköri szerzemények”, „Marxista klasszikusok”, „Folyóiratok”, „Antiquitások”, „Anarchista, szindikalista, trade unionista anyag” tárgyszavakhoz tartozó műveket ismertette. Ebben a részben folytatja a sort a következő csoportosításban: „Utópisták, szocialista szépirodalmi és művészeti könyvek”, „Dedikált példányok, — Szabó Ervin bejegyzései, széljegyzetei”, végül pedig érdekes következtetéseket von le.

A másik történeti tárgyú tanulmányban KLINDA Mária a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 53 ösnyomtatványát ismerteti. Hogy ezek jelentősége a magyarországi 7040 ösnyomtatványhoz képest csekély mennyisége ellenére sem lebecsülendő, s hogy gyűjtésük több mint esetlegesség, vagy egy egyébként mással foglalkozó könyvtár hobbjá, bizonyítja, hogy a gyűjtemény főképpen vásárlásokból ered, s hogy a félszáz kötetnyi állományban jelentős számban vannak képviselve az országban alig előforduló magyar vonatkozású munkák.

ARATÓ Antal tanulmánya (*A közművelődési könyvtárak szépirodalmi anyagának kialakítása Szabó Ervin korában*) már átmenetet képez a másik pólus felé, és mint történelmi előzmény érdekesen kapcsolódik a szórakoztató irodalom szerepéről a *Könyvtáros* hasábjain folyó vitához, megszólaltatva GULYÁS Pált és SZABÓ ERVIN munkatársait, akiknek véleménye ismét érdekesen különbözik. MADZSAR József SZABÓ ERVIN szigorúbb és kissé merevebb koncepciójával vitatkozva lélektani szempontokat nem nélkülöző katalógusában „engedményeket” tesz. A meglepően következetesen használt állománygyarapítási segédeszköz koncepciójának helyességét igazolja a lektúr olvasmányok csupán 28%-os aránya, mely, mint azt a szerző egy összehasonlítás után jogosan megállapítja, napjainkban sem jobb. ARATÓ Antal cikkének összefoglaló megállapításai már az évkönyv másik pólusához, a jobbára olvasás és olvasószolgálat-centrikus cikkekhez képeznek finom átmenetet.

Az évkönyvnek kétségkívül legizgalmasabb dolgozata DOBOS PIROSKA—MEISZNER TAMÁSNÉ: *A szépirodalmi állomány feltárásának problémái a közművelődési könyvtárakban* című tanulmánya, egy több éve folyó igen érdekes kísérlet tárgyilagos elemzése. „A mű és az olvasó találkozása 5000 féle szépirodalmi mű és sokezer olvasó között történik . . . Minden olvasó személyiség, társadalmi meghatározottsággal, de egyéni ízléssel. Létrejön-e az optimális egymásratalálás a mű és az olvasó között; milyen szerepe van, lehet és kell, hogy legyen ebben a könyvtárosnak” jelzik a módszertani munka kulcsfontosságú kérdését a szerzők, s megállapítják, hogy a jelenlegi könyvtári statisztikai adatszolgáltatások formális jellege miatt a könyvtáros olvasó-nevelő munkájának hatásosságát képtelenek helyesen lemérni, s hogy a statisztikai kategóriáknak ezért elvi jelentőségük van. A hagyományos bontásban (rég, klasszikus, mai magyar irodalom és világirodalom, szovjet, népi

demokratikus és nem szocialista irodalom) földrajzi, nyelvi, időrendi és esztétikai szempontok keverednek, s így sem az olvasmányok színvonalának, sem a könyvtáros nevelő munkájának érdemi értékelésére nem alkalmasak. Az új kódrendszer kulcskérdése, vallják a szerzők, a szépirodalom eszmeiségének megítélése, s az alább felsorolt öt kódcsoport közül erre a III. főcsoport a leghivatottabb:

- I. Kor és stílus
(Ókor, Középkor, Romantika, Polgári realizmus és naturalizmus, Polgári avantgarde és formabontó „izmusok”, Külföldi szocialista realizmus, Szocialista eszmeiségű magyar művek, Egyéb mai magyar művek, Antológiák)
- II. Műfaj
(Regény, Kisregény, Egyéb próza, Dráma, Színmű, Költészet, Egyéb, Antológia)
- III. Értékjelzés
(Klasszikus és magas művészi érték, Történeti érték, Alkalmi érték, Lektűr érték, Nem kódolható érték — pl. antológiák)
- IV. Témamegjelölés
(Társadalmi, szociológiai, Politikai, Erkölcsi, Lélektani, Történelmi, Életrajzi, Fantasztikus, Kalandos, Ifjúsági, Humoros, Szatirikus, Egyéb tematikájú művek (pl. antológiák))
- V. Nyelvetterület, nemzetiség
(Régi magyar, Szovjet és orosz, Népi demokráciák irodalma, Német, Angol, Francia, Olasz, Spanyol, Skandináv, Egyéb, Új magyar)

Az első átolvasás után kitűnik hogy a kódrendszer az eddigiekhez képest nagyon sok, a kitűzött célok eléréséhez viszont, sajnos, nagyon kevés. A szerzők is jelzik, hogy az I. főcsoport a rendszer legvitathatóbb kategóriája, mivel ebben a III. és V. főcsoport szempontjai is keverednek, s a javasolt új csoport, a polgári és a szocialista eszmeiségű csoportok közé helyezett „elkötelezett irodalmi kategória” beállítása sem ad kielégítő megoldást. A szerzők az irodalmi életre, s az ennek függvényeként (?) jelentkező irodalmi érdeklődésre hivatkoznak, de a felsorolt kategóriák némelyike mintha mit sem törődne magával a szépirodalommal, a valóság művészi visszatükrözésének sajátosságaival. Így történt ez a „Polgári realizmus és naturalizmus XVIII—XX. század” csoportnál is. A modern marxista esztétika tanítása szerint a naturalizmus jelenszinten történő visszatükrözése sokkal inkább rokon például a szürrealizmussal mint a „nagy” realizmussal. A II. kategóriában, mely a szerzők szerint kiállta a gyakorlat próbáját, az „Egyéb próza” és az „Egyéb” csoportok okoznak némi zavart. Nem tarthatjuk szerencsés megoldásnak, hogy az egy magasabb olvasási szintet jelentő novella elkeveredik az „Egyéb próza” különböző műfajai között. Maguk a szerzők is látják, hogy a III. főcsoport a mű lényegét torzító leegyszerűsítő megoldásokra csábíthatja a könyvtárost. Hozzátehetjük, hogy a könyvtáros folyamatos értékelő és újraértékelő munkájához ez a „megváltást ígérő” kategória nem adhat különösebb segítséget, hiszen szigorúan a művészi érték felől nézve végeredményben csak értékes és nem értékes kategóriákat állapít meg. A IV. kategória valóban további átdolgozásra szorul, de nem egészen úgy, ahogyan a szerzők gondolják, (pl. a politikai művek csoportjából kiemelni az antifasiszta tematikájú műveket). Ez a főcsoport végül is csak akkor használható hatásosan, ha a mű témáját — s tegyük hozzá nyugodtan jellegét, problematikáját — több egymás mellé rendelt téma-probléma-motívum együttes jelölésével modelleznék. Ez természetesen optikai lyuk-kártyás vagy hasonló több dimenziós feltárást igényelne.

A kódrendszer fogyatékoságai ellenére hatásosabb eszköz az állomány, a forgalom és a kihasználtság mélyebb elemzésére, mint az eddigi statisztikai nyilvántartások, s ezt a szerzők bizonyítják is egy próbaelemzéssel. Még jobban kitűnt például a romantika igen magas aránya, mely eddig bizonyos mértékig „eltűnt” a régi magyar és külföldi irodalom kategóriákban, továbbá, hogy a fokozott életritmus nem párosult a nagyobb-lelegzetű epikus művek háttérbeszorulásával, hogy a lektűr olvasmányoknak feltűnően

magas az aránya, mintegy 27,6%, s ez ARATÓ Antal talán kissé pesszimistának tűnő észrevételét igazolja.

BALLAGI Ágnes: *A kerületi könyvtárak reference-munkája* c. dolgozatában 32 könyvtárban feltett közel ezer reference kérdést elemez az olvasó, az olvasás és a kérdésekre felelő könyvtáros nézőpontjából. RUDAS Klára és SZECSEDI János egymáshoz illeszkedő tanulmányai egy 1964. évi felmérés adatait értékelik: a társadalomtudományi és a természettudományi és műszaki könyvek forgalmát elemzik a hálózatban, ismét az olvasmányok és az egyes olvasórétegek szemszögéből történő megközelítéssel. Bár egyik tanulmány sem mer túlságosan elszakadni az adatokat csaknem „természetes nagyságban” tartalmazó táblázatokról, egyszerű százalékos összefüggésektől, s így nem válik egyik sem olvasás-szociológiai kutatássá, a maguk nemében értékes, jól áttekinthető és felhasználható munkák. Mindezek BARTA Andrásné *Az ismeretterjesztő irodalom forgalmának alakulása a gyermekkönyvtárakban* című tanulmányával kapcsolatban is elmondhatók, azonban ez sajátos többlettel is rendelkezik: egy harminc évvel ezelőtti hasonló felméréssel való összevetéssel, s itt már jelentősebb változásokról beszélhet a szerző, mint a szépirodalom terén ARATÓ Antal. BARTHA Ilona cikkének témája újszerű: folyóiratolvasás a gyermekkönyvtárakban. Legfőbb következtetése: a könyvolvasás előiskoláját jelentő folyóiratolvasásban rejlik lehetőségeket a meglehetősen szegényes folyóiratállományokkal még korántsem tudják kihasználni a gyermekkönyvtárakban. PAÁL Éva cikke (*Szemléltető propaganda a gyermekkönyvtárakban*) a hagyományos propaganda eszközök lélektani hatását elemzi. RUBINYI György a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár duplumosító tevékenységét, az egyik függelék szerű zárófejezet pedig a könyvtár dolgozóinak szakmai, tudományos és társadalmi munkásságát ismerteti.

Végigolvasva a terjedelmes és tartalmas listát, önkénytelenül felvetődik az a gondolat, hogy bizonyosan lett volna néhány érdekes, még íróasztalfiókban heverő cikk az esetleg felére csökkentett, tanulmányá tömörített két jelentés helyén felszabadult oldalakra.

KAMARÁS ISTVÁN

A fényszedés fejlődése. A *Magyar Könyvszemle* az elsők között adott beszámolót és leírást a fényszedésről (Fotosetter), a szedéstechnikát teljesen átalakító, forradalmasító találmányról, amely az ólombetűk közvetlen szedése, ill. öntése útján elért teljesítményt sokszorosra fokozza, amellettt üzembiztonsági és üzemegészségügyi viszonylatban is magasan áll a régi technika fölött. A fényszedés és a computer kombinációja a sajtó, de ma már a könyvkiadás terén is nagy léptekkel halad a régi technika kiszorítása felé.

Arról kapunk hírt, hogy — amerikai és dán előzmények után — az idén jelent meg az első fotoszedésű könyv Németországban: egy szakkönyvsorozat 3. kötete. A 338 oldalas normál méretű könyvet (tükörszélesség 17 cm) 19,15 perc alatt szedték ki. Ugyanezzel a Digiset nevű géppel már zsebkönyvkiadvány (paperback) is jelent meg Németországban. A Digiset maximális teljesítménye másodpercenként 600 sor, ami percenként 36 000-nek, óránként 2 milliónak felel meg. Egy normális sebességgel olvasó ember 40 másodpercig olvassa azt, amit ez a gép egyetlen másodperc alatt kiszed. De készül már Amerikában másodpercenként 6000 sor, óránként 20 millió sor teljesítményű fényszedőgép is.

A gyors tempóhoz persze a szedőgép elé kapcsolt elektronikus olvasó (letapogató) gépnek is alkalmazkodnia kell. Ez viszont azzal a követelménnyel jár, hogy a szedésre kerülő kéziratnak egy előre megállapított műszaki formában kell készülnie. Az említett német gép 15 írásprogrammal készül.

A gépek használati területe elsősorban a táblázatos munkákra, névjegyzékekre, speciális dokumentációs anyagokra terjed ki. Általában csak akkor rentábilis, ha nagy tömegű munkát végezhet és nincs szükség szerzői korrektúrára.

DA.

A legújabbkori belgiumi francia irodalom bibliográfiája. Egy előkelő tudományos intézmény, a belgiumi francia nyelv és irodalom akadémiaja (Académie Royale de Langue et de Littérature Françaises) arra vállalkozott, hogy a belgiumi francia irodalom 80 esztendejének (1881—1960) rendszerező bibliográfiai feldolgozását elvégezze. A mű: *Bibliographie des écrivains français de Belgique 1881—1960.* harmadik kötete (H—L) 1968-ban jelent meg. A vállalkozás jelentősége: méltán szolgálhat mintául egy magas kultúrájú néhány milliós népesoport újabbkori irodalmának bio-bibliográfiai feldolgozásához. Az írók pontos életrajzi adatainak, esetleges álneveinek ismertetése az önállóan és a periodikákban megjelent műveiknek, fordításaiknak, szerkesztői, kommentátori munkásságának számbavétele, a rájuk vonatkozó irodalom pontos feltárása a regisztrált irodalom iránti érdeklődés kielégítésének kitűnő, könnyen kezelhető műszere.

Sz. J.

Érdekes új szerzemények a nagyváradi könyvtárban. A nagyváradi Városi Könyvtárba több régi könyv és nyomtatvány került a közelmúltban. Ezek közül három ősnymtatvány érdemel említést, egyikük különösképpen: magyar vonatkozása miatt.

A *Libri Cronicarum* a nürnbergi H. SCHEDELnek 1493-ból származó munkája. (Az ő könyvtárában találták meg Stefan cel MARE krónikájának német nyelvű kéziratát is.) A krónika a világ népeinek történetét tárgyalja; Erdélyről és HUNYADI Jánosról is ír. A kötetet többszáz művészi ábra díszíti s ezek között Európa minden jelentős városa megtalálható. A mellékelt térkép Erdély városai közül csak Nagyváradot tünteti fel Wardem elnevezéssel.

A másik érdekes ősnymtatvány az 1479-ben Velencében nyomtatott *Cronica que complectitur fasciculis temporum* című, amely történelmi események rövid, vázlatos felsorolása, időrendi sorrendben.

A harmadik incunabulum két rövid írást tartalmaz. Az egyik: *Defensorium curatorum contra eos qui privilegiatos se dicunt* — egy pápai zsinatról számol be, amely egy szerzetesrend visszaéléseinek megtorlásáról intézkedik; a másik: *Epistola domini Pii pape transmissa Ludovico christianissimo francorum regi . . .* — II. Pius pápának (Aeneas Sylvius Piccolomini) XI. Lajoshoz írt egyik levelét közli. Ez a nyomtatvány 1462-ből vagy valamivel későbből származik.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

A Tanácsköztársaság plakátjai — kiállítás a Szabó Ervin Könyvtárban

Az épület bensőséges hangulatú lépcsőházában rendezték a kiállítást. Ebből a körülményből természetszerűen adódik az, hogy a kiállítás rendezőinek intenciói korlátok közé szorulnak. Ilyen korlát mindenek előtt a helyszűke. Azután ilyen az a sajátos feszültség, amelyet a finom és bensőséges, szinte ékszerdobozszerűen intim lépcsőház és a lényegéből folyóan harsány, darabos, lendületes plakáteggyüftes kettőssége jelent. Meg kell engednünk, hogy ezen a két fő nehézségen az anyag megfelelő válogatásával és hangszólóásával csaknem teljesen sikerült úrrá lenni.

A kiállítás (tehát a lépcsőfeljáró) főfalára merőlegesen támaszkodó lépcső, amely kétoldalt visszahajolva vezet a felső szintre, bizonyos fokozatossággal tárja a szemlélő

elé a kiállított anyagot, és szerencsés módon teszi lehetővé, hogy azt a két-három plakátot, amely nemcsak nagysága, hanem nagyszabású művészi megformálása miatt is mintegy súlypont jellegű: megfelelő és változó távlatból szemlélhessük. A látogató azonnal, már a lépcső alján Lenin arcával találja magát szemközt. Hatalmas, vörös mezőben fekete-fehérral írt arc. Egyáltalán nem idealizált, kemény és feszült, kicsit tatáros vonások, rajtuk annak az elszántságnak a kifejezése, amely végül is győzelemre vitte a proletariátus ügyét. Elképzelhetetlen, hogy más legyen a központban.

A Lenin-ábrázolás alatt vannak csoportosítva azok az idegen nyelvű plakátok, amelyek a munkásszolidaritás nevében szólnak az ország nem magyar nemzetiségű dolgozóihoz és a hadifoglyokhoz. Felhívások orosz, német, szlovák, román és olasz, sőt francia nyelven. Az oldalfalakon jobb- és balfelől a mértani középpontban helyezték el azt a két plakátot, amelyet mindannyian jól ismerünk a számtalan reprodukció, illusztráció, és az alkalmankénti újra meg újra felhasználás jóvoltából, de igazán csak itt, az együttesben szemlélve értjük meg, hogy milyen hatalmasak, és mennyire ideális tömörséggel fejezik ki mondanivalójukat: azaz hogy művészi voltak mellett is mennyire plakátszerűek.

Jobboldalt URTZ Béla *Vörös katonák előre* című monumentális domborműszerűen megoldott ábrázolása, statikusnak látszó alakjaiban is hatalmas, visszafojtott erővel. Baloldalt, vele szemben BERÉNY Róbert *Fegyverbe! Fegyverbe!* című alkotása. Ez önmagában is megérdemelne egy egész falfelületet. A végső elszántság és düh paroxizmusában üvöltésre nyílt száj, az öklöbe szorított kézből tűzcsóvaszerűen kilobbanó vörös drapéria, utolérhetetlen erővel fejezi ki mindazt, amit valaha is elmondtak a forradalomról.

A falak találkozásánál mindkét oldalon egy-egy nagyobb méretű plakát: az egyik a *Szociális termelésből fakad a jólét* — a munkás számára csaknem elérhetetlen kertés családi házra tár kilátást a műhely ablakából, a másik a pillanat égető szükségleteire figyelmeztet: *Dolgozzatok, mert fogy a kenyér!*

A szimmetrikusan elhelyezett nagyalakú plakátok közti teret (kicsit tapétaszerűen) töltik ki a kisebb formátumú, különféle kulturális rendezvényekről, hivatalos rendelkezésekről szóló, agitatív és didaktikus jellegű nyomtatványok, falragaszok.

Több plakát tanúskodik a Tanácsköztársaságnak arról a törekvéséről, hogy a munkásságot a megszerzett hatalom mellett a kultúra, a műveltség birtokosává is tegye; több hangversenyéről szóló híradás mellett itt találunk egy hirdetőnyit a köztulajdonba vett műkincsek első kiállításáról, és egészen különös íze van annak a rendeletnek, amelyet Lukács György és Kunfi Zsigmond neve fémjelez és amely napjainkban egészen szokatlan módon vegyíti a hivatalos hangot az agitációval és a büszkeséggel afelett, hogy *Ezentúl a színház a népé lesz!* Egész sor olyan plakátot is kiállítottak, amely a dolgozó embereket az egészség és tisztaság rendkívüli fontosságára figyelmezteti. Az alkoholizmus veszélyeire is felhívják a figyelmet. Egyik-másik ilyen tárgyú plakát szinte brosúra terjedelmű. Egy grafika büszkén közli képben és írásban: *Leláncoltuk az alkoholt!* (A munkáshatalom az agitáció és a felvilágosítás mellett szesztilalmat is vezetett be.)

Természetesen, rövid beszámoló keretében nem adhatunk a személyes élménnyel egyenértékű képet a kiállításról, amelynek plakátanyagát szerencsésen egészíti ki az a **brosúra-, könyv- és publikációanyag, amely részben a korabeli agitációs és politikai irodalmat, részben napjainknak a „Nyolcak” festészetével és a 133 nap történetével kapcsolatos kiadványait reprezentálja.**

Mindent összevéve: méltán illeti meg a köszönet szava a kiállítás munkájáért a Fővárosi Szabó Ervin könyvtárat, amely az elsődleges élmény erejével idézte vissza az immár történelemmé és legendává vált múltnak egy darabját.

HERENDINÉ LAKATOS ÉVA

SZEMLE

Chadwick, John: The Decipherment of Linear B. 2. ed. Cambridge University Press, 1967. 163 p.

A század első éveiben A. EVANS krétai ásatásai az i. e. 2. évezredből származó, magasszintű kultúra emlékeit hozták napvilágra. Hamarosan kiderült, hogy a krétai műveltséget vették át a Peloponnészosz-félszigeten lakó görögök is az i. e. 16. sz. táján, kialakítva itt a mykénéi kultúrát, amelyet fél évezreddel a mykénéi birodalom bukása (13. sz.) után a homéroszi eposzok örökítettek meg. Az ásatások során írásos emlékek is kerültek elő. Három írástípus különböztethető meg. A legrégebbi képirás, a két későbbi szótag-írás, amelyeket az írásjelek vonalas rajza miatt lineáris A és lineáris B elnevezéssel jelölünk. A jeleket túszerűen hegyes számmal karcolták agyagtáblákra, amelyeket nem égettek ki, s így elpusztultak, annak a néhány ezer táblának a kivételével, amelyek a palotákat elpusztító tűzvész alkalmával kiégték. A legkésőbbi írástípus (lineáris B) megfejtése, számos sikertelen kísérlet után, egy fiatal angol építészmérnöknek, Michael VENTRISnek sikerült 1952-ben. VENTRIS statisztikai módszerrel dolgozott: a jeleknek különböző helyzetekben (szó elején, szóvégi ragokban stb.) való előfordulási gyakoriságából és kombinációjából megállapította, hogy melyek lehetnek magán- és mássalhangzók, majd a lineáris B-hez némileg hasonló, későbbi görög ciprusi írás néhány jelének hangértékét behelyettesítve először néhány gyakrabban előforduló és így feltehetően tulajdonneveket jelölő jelcsoportba, fokozatosan kikövetkeztette mind a 87 jel hangértékét. Általános meglepetésre kiderült, hogy a nyelv görög, s noha erősen archaikus és a szövegek olvasata is sok helyütt bizonytalan, nagyjából mégis megérthető. A táblák kivétel nélkül rövid (néhány szóvas) gazdasági feljegyzések: kivetett adó behajtásáról, munkásoknak juttatott élelemmennyiségről és leltározott tárgyakról készült beszámolók. Irodalmi

vagy vallási szövegek lejegyzésére nem használták az írást.

A megfejtés — a hettita írás megfejtése óta — a 20. század legjelentősebb filológiai eredménye. Elsősorban ókori társadalomtörténeti kutatások terén van nagy jelentőségük a pontos számadatokat közlő gazdasági szövegeknek.¹

Emellett az *Iliászban* megőrzött, elhomályosodott történelmi hagyományok konkretizálására is új lehetőséget nyitnak a táblákon előforduló tulajdonnevek és méltóság-megjelölések. Az írás megfejtése után új tudományág született, a mykenológia, amelynek mindenütt akadnak tehetőseges művelői.

Az ismertetett könyv szerzője, J. CHADWICK (a görög nyelv tanára a cambridge-i egyetemen) segítőtársa volt VENTRISnek az írás megfejtésében, így VENTRIS korai halála (1956) óta a legilletékesebb személy a megfejtés történetének ismeretetésére. Műve azon ritka könyvek egyike, amelyek szigorúan tudományos problémákat a legteljesebb közérthetőséggel és olvasmányos stílusban fejtenek ki mind a szakember, mind az érdeklődő olvasó számára. A megfejtés ismertetésén túlmenően a szövegekből kirajzolódó mykénéi világ képét is vázolja (*Life in Mycenaean Greece*, 101—133. o.). A könyv első kiadása 1958-ban jelent meg,² s a második kiadás az újabb kutatások eredményeit is ismereti, többek között a mykénéi birodalom gazdagságának és élénk külkereskedelmének feltehető alapját képező juhtenyésztés és fémművesség számszerű adatainak vizsgálatát, valamint a másik krétai írás (lineáris A) megfejtésére irányuló kísérleteket. Függeléként közli néhány tábla szövegét, pl.: *pu-ro re-wo-to-ro-ko-wo ko-wo*

¹ Hazánkban TEGYEI Imre tanulmányai foglalkoznak e tárgykörrel az *Acta Classica Universitatis Debrecinensis* hasábjain.

² Magyar nyelven SZILÁGYI János György ismertette az 1950. évi bővített utányomás alapján, *Antik tanulmányok* IX. (1962), 244—243. o.

22 ko-wo 11, átírásban: *Puloi: lewotrokhon korwoi 22 korwoi 11* 'Pyloszban: fürdőmesterek fiai 22-en, fiúk 11-en' (klasszikus görög nyelven így hangzanék: *Πύλοῦ λουτροχῶν Κόροι 22, κόροι 11.*

VEKERDI JÓZSEF

Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai. Budapest 1967, Akadémiai Kiadó. 207 l. Tudománytörténeti tanulmányok, 5.

MÁLYUSZ értékes művel gyarapította történetírásunk irodalmát. Bár műve céljáról azt írta, hogy az „nem a magyar történelem szakemberei, hanem a szovjet olvasók és az orosz tudományos nyelvet értők számára készült” — a magyar nyelvű kiadás mégis a magyar történészek s általában a magyar történet problémái iránt érdeklődők informálását célozza.

MÁLYUSZ — elsődleges célkitűzése érdekében — az „Előzmények”-ben az 1966-ig megjelent irodalom alapján s kritikai megjegyzései kíséretében összefoglalóan ismertette a magyar történetírás kialakulását a XI. századtól a XIV.-ig. Ezzel a résszel kapcsolatban az az észrevételünk, hogy szerzőnk — miként a történetírásunk kifejlődését kutatók általában — csupán a politikai vagy köztörténetírást vette tekintetbe. Pedig pl. *Szt. István* és *Szt. Gellért Kisebb Legendája* joggal tekinthető ISTVÁN király, illetőleg GELLÉRT püspök élete monografikus ábrázolásának. A történetíró János budai minorita is ilyenként utalt *Szt. ISTVÁN, IMRE* és *LÁSZLÓ* legendájára, s alaposan merített *Szt. Gellért Nagyobb Legendájából*, miként RANSANUS is HARTVIK *Szt. István-életrajzából* (vö. SZENTPÉTERY I. *Scriptores rerum Hungaricarum* —SRH— I. 312, 2, 12—15, 420, 5—9; 336—342.).

MÁLYUSZ egyéni kutatásai — a vonatkozó magyar és német irodalom gazdag kiaknázásával — igazában THURÓCZY Jánosra irányultak. Először életét és műve létrejöttét ismertette, aztán a történetíró jellemezte.

THURÓCZY (kb. 1435—1488) életkörülményeinek — származásának, tanulmányainak, társadalmi helyzetének, hivatali pályafutásának — megvilágítása volt az első feladat, mert csak ezek ismerete alapján válhatott nyilvánvalóvá, hogy milyen adottságok, képességek és törekvések irányították a szerzőt, alakították munkáját. MÁLYUSZ világosan bemutatta, hogy a nemesi származású, hazai iskolázottságú s kb. másfélévnyi ideig a bírói pályán működő THURÓCZY a XV. századi magyar feudális társadalom képviselője

volt, s mint ilyen MÁTYÁS királynak és kora nemességének mentalitását és igényeit szolgálta a *Chronica Hungarorum* című, 1488-ban Brünnben és Augsburgban kiadott munkájában. Ez a szellemiség érvényesült, amikor — a mű elkészülésének kronológiáját követve — prózába átírta MONACI Lőrinc (†1429) verses Kis Károly-történetét, amikor a szkíta—hun—magyar azonosítás alapján ragyogó őstörténetet szerkesztett műve élére, s amikor megírta ZSIGMOND király történetét, melyet MÁTYÁS koráig folytatott. A magyarság X—XIV. századi életét már szinte változtatás nélkül vette át az előző században befejezett *Chronica Hungarorum*-ból, melyhez hozzákapcsolta Lajos királynak APRÓD János által készített életrajzát s műve függelékeként közölte ROGERIUS addig kéziratban levő emlékiratát, a *Carmen Miserabile*-t.

MÁLYUSZ a legapróbb részletekig hatoló, precíz analízissel állapította meg THURÓCZY forrásait, azok felhasználási módját: mit hagyott el, mit hangsúlyozott ki belőlük — ami által, az okozatból az okra következtetve, annak megbízható szellemi és erkölesi portréját állíthatta elénk.

A *Világnézet és történeteszemlélet* című fejezetben MÁLYUSZ behatóan foglalkozott THURÓCZY fatum és fortuna fogalmával, melyet MONACI és MACCHIAVELLI (†1527) értelmezésével vetett össze, később pedig Guido DE COLUMNA 1287-ben befejezett munkája szóhasználatával hozott összefüggésbe. A hosszú időn át udvari híráskodásban működő szerző világnézete természetszerűleg megnyilatkozott történeteszemléletben, minek következtében gyakran hangsúlyozta a bűn és bűnhődés erkölesi kapcsolatát. Ott viszont már nemcsak saját, hanem kora társadalmának világnézete is tükröződött, ahol a bosnyák, majd a luxemburgi ERZSÉBET esetében éppúgy tiltakozott a veszedelmes „nőuralom” ellen, mint az estei BEATRIX történetében. Hasonlóképpen hódolt a magyar korszemlemnek akkor is, amikor ATTILA és a szkíta világbirodalom rajzában MÁTYÁS királyságának és birodalmának előképét igyekezett szemléltetni olvasóival.

MÁLYUSZ azt is hangsúlyozta, hogy a közepes tehetségű THURÓCZY munkája folyamán mindjobban tudatára ébredt történetírói működése fontosságának. Am a történetírók THUKYDIDES óta többé-kevésbé mindig tudatában voltak annak, hogy alkotásuk „kterna eis aei”, hogy ők az örök-emlékeket eszközlői, annak érdekében dolgoznak. Ennek megnyilatkozását megtalálhatjuk *Szt. István Kisebb Legendá-*

jában (SRH, II. 393, 12—13, 20), HARTVIK művében (uo. 402, 18, 438, 6—10) és ANONYMUS *Gesta*-jában is (SRH, I. 34, 5—6).

A szerző előadását és stílusát jellemezve vele kapcsolatban is megállapította MÁLYUSZ, hogy „le style c' est l'homme”. Bármennyire is állt a középkori magyar életformát képviselő THURÓCZY külföldi írók hatása alatt, mégis kevésbé különbözött *gesta*-író korábbi honfitársaitól, mint a magyar történetet író, de az olasz reneszánsz kultúrából táplálkozó kortársaitól, BONFINITÓL és RANSANUSTÓL. Folyamatos, könnyed latin előadásában a MÁTYÁS korabeli magyar „értelmiség” nyelvét és stílusát alkalmazta.

MÁLYUSZ analízáló, majd szintetizáló munkájában világosan szemlélhetjük THURÓCZY egyéniségének és alkotásának korhű ábrázolását és szakszerű értékelését. Ezenfelül példát láthatunk benne annak bemutatására is, hogy az író társadalmi, gazdasági és szellemi környezete miként befolyásolja, sőt irányítja annak munkáját — a mű pedig miként tükrözi alkotója egyéniségét. Az író egyénisége magyarázza az alkotást, a mű viszont vall szerzőjére.

CsÓKA J. LAJOS

Manzi, Pietro: Annali della stamperia Stigliola a Porta Reale in Napoli (1593—1603). Firenze, 1968. Olshcki, 99 l. (Biblioteca di Bibliografia Italiana LIII.)

A nyomdászat 16—17. századi történetét a Nápolyi Királyságban és magában Nápoly városában a Tridenti zsinat (1545—1563) osztotta két jellemző korszakra. Az elsőben, melyet Katolikus FERDINÁND és V. KÁROLY támogatott, keletkeztek és felvirágoztak azok a nyomdák, amelyek Sigismondo MAYR, Giovanni Antonio DA CANETO, Giovanni SULTZBACH és még jónéhány olasz és külföldi nyomdász nevét viselik. A második korszakban a cenzúra korlátozta a fejlődést: számos nyomdát becsuktak, a külföldi nyomdászok visszatértek hazájukba, vagy olyan országokba vándoroltak, ahol szabadabban gyakorolhatták munkásságukat.

A külföldi versenyelek távozása után helyi, nápolyi nyomdászok (így Giuseppe CACCHI, Raimondo AMATO, Orazio SALVIANI, Tarquinio LONGO és mások) létesítettek nyomdaüzemeket. Az új nyomdaalapítók között Nicola Antonio STIGLIOLA (1546—1623) sokoldalú tehetsége a kornak: tudós orvos, matematikus, szakíró, építész, a világegyetem szenvedélyes kutatója, Galileo GALILEI, Federico CESI, Giambattista DELLA PORTA, Fabio COLONNA és

kora számos neves tudósának barátja, vitatársa volt.

STIGLIOLA az orvosi egyetemet Salerno-ban 1571-ben fejezte be. Nápolyban telepedett le, ahol eleinte orvosi gyakorlatot folytatott, de rövidesen áttért a matematika művelésére, iskolát is nyitott, melynek 1595-ben nem kevesebb, mint 400 hallgatója volt.

KOPERNIKUS híveként az Inquisitio két évre börtönbe vetette, ahonnan kiszabadulva Nápoly város mérnöke lett.

STIGLIOLA 1593-ban kezdte el kiadói és nyomdai működését és 1606-ig nem kevesebb, mint 82 kiadványt tett közzé. Fogsága alatt a nyomdát fia, Felice, majd 1599 és 1603 között Costantino VITALE irányította.

„Bottega”-jának megjelölésekor a Nápolyi helységnév mellett az „a Porta Reale” vagy „Regale”, illetve az „ad Portam Regalem” megjelölést is használta. („Ex typographia Stelliolae ad Portam Regalem”, vagy „Nella Stamperia dello Stigliola a Porta Reale” illetve „Regale”).

MANZI — az Olshcki igen szép kiadásában megjelent — munkája címében az „Annali” szó arra utal, hogy 1593 és 1606 között évenkénti rendben mutatja be a szerző a maga egészében Stigliola eddigi nagyrészt ismeretlen kiadói és nyomdai tevékenységét. Pontos kiadás-leírásait MANZI gazdag magyarázatokkal látta el, műve ezáltal a korabeli — még ma is csak féligazosan feldolgozott — nápolyi művelődéstörténet értékes forrása lett.

STIGLIOLA kiadói és nyomdász működésének már első két évében a nápolyi nyomdák közt az élre került, neves humanista szerzőket tudott megjelentetni szép, fametszetekkel ékes, jó papírra nyomtatott kiadásokban, mérsékelt áron. Próza és költői művek mellett tág teret biztosított kora nápolyi zeneszerzőinek is.

Nyomdász-emblémái, melyek rendkívül változatosak voltak — fenyőfától krokodiluson keresztül tornyot hordó elefántig — rendszerint az általa kiadott könyvek tartalmára is utaltak.

MANZI Annali-jának 46. tétele hungaricum vonatkozású. Stigliola fogsága alatt Vitale adta ki 1600-ban a velencei patricius Lazzaro SORANZO könyvét az Ottoman birodalomról. MANZI címleírása a következő:

SORANZO, Lazzaro:

L'Ottomanno / del Signor / Lazaro Soranzo/ doveci da pie co nr aggvaglio / non solamente della Potenza del presente Signor de' Turchi / Mehemeto III. de gl'interessi, ch'egli ha con diuersi Prencipi, / di quanto machina

contra il Christianesimo, e di quello che / all'incontro si potrebbe à suo danno oprar da noi; ma ancora / di varij Popoli, Siti, Città, e viaggi, con altri particolari di / Stato necessarij à sapersi nella presente guerra d'Ongheria. / Alla Santità di n. Signore / Clemente VIII. / Quarta edizione. / Con aggiunta di nouo e copiosissimo Indice. / In Napoli, Nella stamparia a Porta Reale, / Per Costantino Vitale. M. D. C.

SORANZO művének első része (1—69. l.) az Ottoman Birodalom államfőjére, haderejére vonatkozó adatokat közöl. A második részben (70—119. l.) foglalkozik a szerző a magyarországi háborúval, fejtegeti annak eredetét, állását stb. „... della causa della presente guerra d'Ongheria, sua origine, e progressi: dove per maggior intelligenza si ripiglia il principio di detta guerra fin d'Amorato Padre del vivente Mehemeto.”) A kötet harmadik része (120—201. l.) RUDOLF osztrák császár és BATHORI Zsigmond erdélyi fejedelem közötti békekötés kérdéseit foglalja össze („... sia bene, che Cesare, e 'l Transilvano facciano seco pace...”)

SORANZO művének e rendkívül ritka 1600. évi nápolyi kiadása Itáliában MANZINI közlése szerint csak a római Biblioteca Alessandrinában (sign. I. c. 57) és a Biblioteca Nazionale Centraleban (sign. 7. 7. I. 58) van meg egy-egy példányban. Az érdekes olasznyelvű hungaricumnak ritka nápolyi (negyedik) kiadása szerencsére megvan az OSZK állományában (sign. Balc. 821), de megvan az 1598. évi ferrarai, az 1599. évi milanoi (sign. Balc. 3515), az 1607. évi újabb ferrarai (sign. Balc. 3515b), sőt az 1600. évi (H. n.) latin nyelvű és az 1601. évi (Eisleben) német nyelvű kiadás is.

TOMBOR TIBOR

Jakó Zsigmond: Bibliofilia lui Cipariu. A bibliofil Cipariu (Anuarul Institutului de Istorie din Cluj. X. 1967, 130—171. l.)

Neves intellektuelek, politikai mozgalmak vezetőinek könyvtárai, ha megmaradnak, fontos kultúr-, eszme-, tudománytörténeti dokumentumot képeznek, amelyekből következtetés vonható le mind az illető saját műveltségére, érdeklődésére, mind pedig a kor adott értelmiségének műveltségére, eszmevilágára, az őt ért eszmei hatásokra. S amennyiben ilyen könyvtár, vagy a kutatás számára alkalmas részletes jegyzék kevés maradt fenn, vagy pedig ez éppen az egyetlen, úgy

különösen nagy a jelentősége abból a szempontból, hogy a ma embere szemléletes és életközeli képet kapjon a szóban forgó időszakról. Timotei CIPARIU (1805—1887) könyvtára az ilyen alapkönyvtárak közé tartozik, gyűjtése bizonyos értelemben „nemzeti könyvtár” jellegű vállalkozás volt és kétségtelenül előrevitte a román nemzeti kultúra kibontakozását.

A román filológia atyjának tartott CIPARIU 1842-től a balázsfalvi román kultúrcentrumban görögkatolikus kánonok, a forradalmat megelőző évtől az *Organul Luminarei* c. kulturális és politikai lap szerkesztője, több keleti nyelv kiváló ismerője. Román kortársaihoz hasonlóan a klasszikus latin és a neolatin irodalmakat a román irodalom előzményének feltételének tartotta, s ez képezte gyűteménye alapját is. Bár voltak hiányok nyelvészeti gyűjteményében, ez volt a legkorszerűbb román tudományos könyvtár is ebben az időszakban. Szépirodalomból az 1830—1840-es évek angol és francia romantikája vonzotta.

A könyvgyűjtést még 1819-ben kezdte. Nyelvészeti anyagát 1844 után, inkább történeti-filológiai semmint könyvészeti szempontok alapján szerezte be. Tudományos örököse volt ugyanakkor Vasile POP-nak, a román nyomdatörténet úttörőjének, s az ő nyomdokain haladva kezdte el az 1840-es években a régi román szövegek, ősnymtatványok, ismert európai nyomdák termékei, továbbá keleti kéziratok gyűjtését. Az 1850-es években egész Erdélyre kiterjedő főlvetelt készített a régi román könyvanyagról. Szisztematikus gyűjtés eredményeként könyvtára 1848-ban már 4000—4500 kötetet tett ki, míg például a iasi-i nagykönyvtár csak 1861-ben érte el ezt a számot, s a bukaresti Szent Száva kollégiumi könyvtár — bár 1848-ban 9000—9500 kötettel rendelkezett — gyűjteménye is inkább muzeális értékű, az újabb munkák tekintetében igen hiányos volt.

Az 1848-as forradalom után CIPARIU^a magántulajdonban levő könyvek összegyűjtésén fáradozik, előbb az általa vezetett balázsfalvi könyvtárat, majd 1862-től az ASTRA (erdélyi román kulturális egyesület) könyvtárát szemelte ki nemzeti gyűjtőhelynek. Ezt egy olyan tudományos dokumentációs központnak szánta, melyre a nemzeti politikai jogokért küzdő románság harcában támaszkodhat. Az érdektelenség és az anyagi hiánya miatt ezt a feladatot azonban továbbra is főleg saját könyvtára töltötte be.

Könyvtára értékes könyvkatalógusokkal, paleográfiai, gyűjteménytörténeti, módszertani szempontból fontos munkák-

kal rendelkezett. A legfontosabbakat, úgy is mint ritkaságokat, Jakó Zsigmond e tanulmányban rendszerezve felsorolja (164—168. l.), s már ebből is kétségtelenül bebizonyosodik, hogy CIPARIU a múlt század legjelentősebb román tudományos könyvgyűjtője volt. Hányatott sorsú könyvtára történetének részletes feldolgozása a román tudomány- és eszmetörténet egyik fontos feladata lenne.

SZÁSZ ZOLTÁN

A II. Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve. Studia de historia Confessionis Helveticae posterioris in Hungaria et de vita operibusque Petri Melii collecta. Írták: BUCSAY Mihály, ESZE Tamás, KATHONA Géza stb. Budapest 1967. Kiad. a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának sajtóosztálya. 534 l. 4 t. (Studia et Acta Ecclesiastica II. Red. Tibor Bartha. Tanulmányok és okmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből a négy száz éves jubileum alkalmából II. Szerk. Bartha Tibor.)

Várakozással vettük kezünkbe a református egyház jubileumi kiadvány-sorozatának második kötetét. A bevezetőben BARTHA Tibor indokolja a címben is jelzett kettős csoportosítást: e kötet dolgozatai egyfelől az 1567-i debreceni zsinaton, tehát négy évszázaddal ezelőtt aláírt második Helvét Hitvallás magyarországi recepciójáról szólnak, másfelől a helvét irányú reformáció meggyökereztetésének legjelentősebb szereplőjét, MELIUSZ JUHÁSZ Pétert és életművét mutatják be. A tíz tanulmány közül három az első témakörbe tartozik.

TÓTH Endre a hitvallás nyomtatott kiadásainak hazai történetét a köztörténet és a teológiai-világnézeti törekvések keresztmetszetébe állítva 1566-tól kíséri végig. — ZSINDELY Endre a svájci levéltárakból nagyrészt általa felkutatott dokumentumok alapján BULLINGERnek magyarországi kapcsolatait és a *Brevis ac pia institutio* című iratának (RMK II. 80.) keletkezési körülményeit vizsgálja. — MÓDIS László a második Helvét Hitvallás magyar és magyarországi kiadásainak bibliográfiáját állította össze 1616-tól napjainkig; címleírásait az egyes művek analitikus-tartalmi áttekintése és a fontosabb példányok lelőhelyeinek megjelölése követi. — A második részben KATHONA Géza a források és a vonatkozó irodalom alapos ismeretével a reális — „a magyarországi helvét reformáció megszilárdításáért vívott harcokban fény- és árnyoldalaival együtt megjelent” — MELIUSZ-kép megrajzolására tett kísérletet. — Könyvtörténeti szempontból a

leggazdagabb és legértékesebb NAGY Barna „könyvészeti és tartalmi áttekintése” MELIUSZ műveiről. Tanulmányában XVI. századi irodalmunknak legnagyobb, jobbára nyomtatásban is megjelent szerzői oeuvrejét mutatja be. Gondos munkájával mintegy 30 magyar és 18 latin nyelvű — hozzávetőleges számmal több mint hat és félezer korabeli negyedréte lapra nyomtatott — könyvnek történeti, bibliográfiai és tartalmi vizsgálatát végezte el. — Ezután három tanulmány egy-egy jelentős MELIUSZ-művel foglalkozik. BUCSAY Mihály az 1562-i debreceni *Catekismus* (RMK I. 49.) tükrében a szerző teológiai nézeteit — CZEGLÉDY Sándor a *Válogatott praedicator* (RMK I. 54.) függelékében található agendát, valamint MELIUSZ énekeit — KÁDAS Miklós pedig az 1567-i debreceni zsinat egyházkormányzati rendelkezéseit tartalmazó *Articuli ex verbo Dei* (RMK II. 104.) alapján MELIUSZ kánonalkotó tevékenységét vizsgálja. — A négy száz éves forduló adja az aktualitását ESZE Tamás dolgozatának, amelyben a *Debreceni disputa* körüli kérdéseknek egész sorát tisztázza. Bebizonyította, hogy az előadásra szánt műnek történeti háttere a MELIUSZ és DAVID Ferenc, a reformátusok és az unitáriusok között 1567. október 10-e táján lezajlott nyilvános vita volt. A darabot, amely eredetileg is előadásra készült, VÁLASZUTI György írta és a hódoltsági területen folytatott anti-trinitárius propagandát akarta vele szolgálni. — NAGY KÁLOZI Balázs monográfiát írt KÁROLYI Péterről, aki a hazai helvét reformáció második nemzedékének vezető egyéniségeként lépett MELIUSZ nyomába és a kolozsvári városi iskolának volt tankönyvszerző rektora. A kötetet névmutató és négy táblán a legfontosabb XVI. századi nyomtatványok reprodukciója zárja.

A rövid áttekintésből is sejthető, hogy a *Studia et Acta Ecclesiastica* e második kötete jelentős részben könyvtörténeti anyagot tartalmaz. Hetvennél több régi magyarországi nyomtatványról — köztük közel hatvan XVI. századról — találunk benne bibliográfiai és tudománytörténeti adatokat. A MELIUSZra és KÁROLYI Péterre vonatkozó kutatási eredményeken kívül a század eszmetörténeti, teológiai-történeti összefüggéseinek tisztázásához és megvilágításához is nagymértékben hozzájárul e gazdag tanulmány-sorozat. A szerzőknek külön érdemük, hogy a régi, legtöbbször hozzáférhetetlen kiadványok tartalmi leírásával, részletes ismertetésével nemcsak a konfessionális érdeklődésű olvasóknak, de az irodalom- és könyvtörténet kutatójának is elsőrendű tájékoztatást nyújtanak.

Mindezek előrebocsátásával szeretnénk e helyen néhány észrevételt is közölni.

Szerkesztésbeli következetlenségnek tartjuk, hogy a kiadvány magyar sorozatcíme e második kötetben megváltozott. Ez elsősorban a sorozat idézését nehezíti. Az egész kiadványsorozat gyakori megnevezésére a továbbiakban legalább a latin sorozatcímet (*Studia et Acta Ecclesiastica*) kell változtatlanul megőrizni. — Ugyancsak szerkesztésbeli hibának tartjuk, hogy a Régi Magyar Könyvtár SZABÓ Károly-féle számozását kiegészítő betűs számokat a kötetben belül következetlenül találjuk. Talán a legfeltűnőbb ezek között, hogy az *Antitheses veri et Turcici Christi* (244. l.) és KÁROLYI *Institutio de syllabarum et carminum ratione* című könyve (483. l.) egyformán az RMK I. 109a. számmal szerepel. Ez a tévesztési lehetőségek sorát rejti a kutatók számára. Véleményünk szerint ezt egy RMK-konkordancia vagy mutató segítségével könnyen ki lehetett volna küszöbölni, és erre a célra a 199—200. lapon található „külön tartalomjegyzék” megfelelő kiegészítéssel és a kötet végére helyezve jól megfelelt volna.

Eszrevételünk egy másik és fontosabb része a könyvtörténeti vonatkozású dolgozatok tudományos módszerére vonatkozik. A kutató ezen a tudományterületen akkor kerül a legnehezebb feladat elé, amikor régi főljegyzések, egykorú említések alapján kell eldöntenie, hogy valamely írásmű egyáltalán létezett-e és hogy az utalás kéziratra vagy nyomtatványra vonatkozik-e? Nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy e következtetéseknél milyen körültekintéssel kell a kutatónak eljárnia. Fenn kell tartania annak lehetőségét, hogy a végső szót csak újabb kutatási eredmények vagy egy lappangó példány, töredék esetleges felbukkanása alapján csak később lehet majd kimondani. Ebben a vonatkozásban a *Studia et Acta Ecclesiastica II.* szerzőinek néhány megállapítását fenntartással kell fogadnunk. Így például két önálló műként szerepel Dávid Ferenc két közel egykorú megjegyzése alapján az *Antitheses veri et Turcici Christi* (244—247. l.) és *Az igaz Török Christus* (493. l.) című mű; az első MELIUS, a második KÁROLYI írásaként. Már az első pillanatban felmerül a gyanú, hogy a két utalás egyazon műre vonatkozhat. DÁVID a magyarul idézett címet KÁROLYI munkájának mondja (RMK I. 68. ajánlás). A latin cím viszont a MELIUS ellen írt *Demonstratio*-jának (RMK II. 116.) címiratában olvasható, amelynek viszont csak az első része vonatkozik MELIUSRA; a cím második része már a „többi tévтанító írása ellen” (... et reliquorum sophistarum) szól, akik közül még külön kiemeli az *Antitheses veri et Turcici Christi* című irat megcáfolását

(una cum refutatione Antitheseon...), és ez a *Demonstratio*-nak nem is szerzes része, hanem annak függelékében található. Szerintünk DÁVID ez idézett művében MELIUS ellen hadakozik ugyan, de könyvének függelékében már KÁROLYI művét cáfolja és azt latinul nevezi meg. — Egy másik észrevételünk, hogy a *Krisztus közbejárásáról való prédikációk* állítólagos latin kiadásával kapcsolatban (126, 203—204. l.) sokkal kézenfekvőbb megoldásnak látszik, hogy az idézett utalás a már 1562 előtt kéziratban terjesztett *Egervölgyi Hitvallás* megfelelő három fejezetére vonatkozik (l. *Magy. Kszle* 1965. 265—266. l. KELECSÉNYI Ákos megállapítása). Továbbá nehezen fogadható el (már csak a bizonyítás gondolatmenetének nem egy nyomot követő, hibás következtetés-sora miatt sem) az *Apologia de Triade* mellett felhozott érvelés (229—232. l.). Valamennyi között talán a leggyengébb érvek szólnak az 1567-i debreceni zsinat vitatételeinek nyomtatott volta mellett (231—232. l.). De ugyanígy nem tekinthető önálló műnek a *Pestisről* szóló (220—221. l.) vagy az *Énekek énekét* magyarázó (228—229. l.) írás sem. A MELIUS-féle *Herbarium* állítólagos első, nedelici kiadásának cáfolására felsorakoztatott belső érvek (281—282. l.) meggyőzőeknek látszanak ugyan, de ezek is további bizonyításra szorulnak. E kérdések érdemleges megvitatása és továbbvitele azonban túlnőne e könyvismertetés keretein.

Befejezésül a tanulmánykötet nagy tudományos jelentőségét szeretnénk azzal is kiemelni, hogy magával az elolvasással, lapozgatásával is, de a szerzők megjegyzéseinek gondos mérlegelésével a további feladatoknak, megoldandó problémáknak egész sora tárul az olvasó elé. Hogy csak kiragadott példákat említsünk, a bibliafordítások héber hagyományainak, a prédikációs könyvek és bibliamagyarázatok forrásainak, és agenda hagyománytörténeti alapjainak vagy akár az *Egervölgyi Hitvallás* keletkezéstörténeti összefüggéseinek kutatása a XVI. századi magyar történet megértéséhez lényeges vonásokkal járulhat hozzá. Nagy feladatnak tartjuk (és ezt a kötet megfelelő fejezetében különösen is hiányoljuk) a reformáció kánon-alkotó munkájánál a források feltárását és bemutatását.

Ismertetőnk azzal a megállapítással zárjuk, hogy a *Studia et Acta Ecclesiastica*, e jelentős egyháztörténeti vállalkozás második kötetét a hazai szakirodalomban egyben az utolsó évtizedek leggazdagabb és legjelentősebb könyvtörténeti kiadványaként tarthatjuk számon.

HOLL BÉLA

Bilderchronik. Herausg. von Dezső DERCSÉNYI. Budapest 1968, Corvina, 2. köt.

A *Képes Krónika* német nyelvű kiadása hazánk történelmének és kulturális múltjának nemzetközi publikálását teszi lehetővé. Magyarország középkori történetének, anyagi kultúrájának, művészetének gazdag dokumentuma ez a Krónika, melynek készülése olyan időpontra esik, amikor szoros a kapcsolat hazánk és Európa többi országa között, tehát kultúránk alakulása része az egyetemes művelődésnek. Ilyen értelemben a *Képes Krónika* idegen nyelvű közreadása azzal, hogy általánosan lehetővé teszi a kódex tanulmányozását, fontos adatanyaggal gazdagítja a nemzetközi kutatást.

A két kötetes kiadvány első része a Krónika facsimile kiadását tartalmazza, a másik pedig értékes tanulmányokkal a hazai kutatás idevonatkozó legújabb eredményeit foglalja össze és a Krónika szövegének német nyelvű fordítását adja.

DERCSÉNYI *Die Bilderchronik und ihre Zeit* című tanulmányában, a kor általános sajtóságainak ismertetésénél a magyar proto-reneszansz problematikáját elemzi. A XIV. század második felében az európai új művészeti kibontakozás — Itáliához fűződő politikai és kulturális kapcsolataink révén — hatással van a hazai művészeti alakulásra, és így a trecento eredményeinek Közép-Európában egyik első otthonává Magyarország lesz. E stílusteredések mellett az emléktanyag nagy pusztulása miatt ma már kevés alkotás tanulmányozható, de a megmaradtak között az egyetemes művészettörténet szempontjából is kiemelkedő jelentőségű a *Képes Krónika*. Miniatora hazai művész, ami egyrészt a magyar művészet magas szintjéről tanúskodik, másrészt lehetővé teszi, hogy az itt kialakult egyéni sajtóságokkal gazdagítsuk a trecento stílusának egyetemes történetét. A tanulmány gazdagon elemzi a művész alkotóenergiáját, egyéniségét, amikor az egyes képeket a *Krónika* szövegének vonatkozásában vizsgálja, tehát az ábrázolás tematikáját az írott anyaggal veti össze. Ugyanis a miniatúrák kompozíciója, illetve mondanivalója korántsem szorítkozik a szöveg illusztrálására, selsősorban ott, ahol a krónikás szűkszavúan fogalmaz, a művész nemcsak a szűkszavúság feloldására, az esemény részletezésére törekszik, hanem az eseményeket új adatokkal gazdagítja. Bizonyos ábrázolásoknál ezek a kiegészítések nemcsak a *Képes Krónika* szövegéből hiányoznak, hanem egyáltalán ismeretlenek forrásainkban. DERCSÉNYI ezért joggal következtet arra, hogy a képek elpusztult történeti szövegeket, esetleg szájhagyományt is közvetítenek számunkra.

Szerző részletesen elemzi az ábrázolások művelődéstörténeti jelentőségét. Elsősorban azt vizsgálja, hogy mit tükröz, mit közvetít a XIV. század második felének anyagi kultúrájából. Épületek, elvélve szobabelső, ruházatok, fegyverzet megfestése mellett a fizikai és szellemi munka ábrázolására is kitér. DERCSÉNYI rámutat arra, hogy bár a művész a megformálás realitásában nem versenyezhet mestereivel, tehát az itáliai, ezen belül elsősorban a sienai és a nápolyi trecento művészeivel — tájbrázolása, emberalakítása még távol áll az új valóságsemlélettől —, de ugyanakkor azokénál jóval gazdagabb a művész mesélő kedvéből eredő tartalmi megjelenítés. A XIV. század kódexfestészetében Krónikánk szinte egyedül áll a világi téma érdekességeinek, azok részleteinek ábrázolásában. Szerző a korabeli lovagregények kortükröző gazdagságához hasonlítja a művészi munkát, s megállapítja, hogy ezzel meg is előzte korát.

A *Képes Krónika* történetét, sorsát CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, kódexanyagunk egyik legkiválóbb szakértője ismereti, majd ugyancsak az ő részletes elemzésének köszönhető az egyes képek tematikájának, ikonográfiájának leírása. Két tanulmányának címe *Schicksal und Beschreibung der Bilderchronik, Beschreibung und Erläuterung der in der Bilderchronik enthaltenen Illustrationen*. A külföldi olvasó számára az ő tanulmányai révén oldódik fel teljes konkrétsággal és részletességgel a *Képes Krónika* miniatúra- és iniciálé- anyaga, ez teszi lehetővé, hogy a képek eseménytartalma és a szereplő személyek ismertté váljanak.

A *Képes Krónika* forrásaival HERVAY Ferenc foglalkozik. Tanulmánya egyben áttekintést ad a külföldi olvasó számára a középkori magyar Gesta- és Krónika-irodalomról. Ugyancsak az ő összeállításában közli a kötet azt az időrendi táblázatot, mely a hazai és a német politikai és művelődéstörténet legfontosabb adatait veti össze.

Örömmel üdvözljük a kiadványt, mely mind tartalmilag, mind megjelenésében méltó formában publikálja történelmünknek és kulturális múltunknak egyik legjelentősebb emlékét.

DÁVID KATALIN

Jahrbuch der Deutschen Bücherei. 4. Jahrgang. (Hrsg. von Helmut RÖTZSCH, Gerhard HESSE, Hans-Martin PLESKE.) Leipzig, 1968. Deutsche Bücherei. 190 l.

A lipcsei Deutsche Bücherei 1965 óta ad ki évkönyveket. Valamennyiben — s így az ideiben is — találunk egy-egy rész-

letes beszámolót az intézmény utolsó évi munkájáról, egy-egy bibliográfiát a történetére vonatkozó, előző esztendőben megjelent munkákról, valamint három-négy tanulmányt, amelyek főleg a könyvtár múltjáról, feladatairól, egyes gyűjteményeiről szólnak.

Az 1968-ban megjelent 4. kötetben közölt beszámoló szerint a Deutsche Bücherei látogatottsága, beszerzései, kiadványainak száma az előző évekhez hasonlóan tovább növekedett. A könyvtár nagy népszerűségét bizonyítja, hogy épületében 363 alkalommal vezettek végig látogatókat. Igen sok kiállítást rendeztek, nemcsak belföldön, hanem Prágában, Varsóban is.

A bibliográfiák igen terjedelmesek, az 1967-es irodalomból való „*válogatás*” 152 tételt eredményezett, köztük sok olyant, amely a könyvtár története szempontjából teljesen érdektelen. Így például külön tételként sorolják fel a szakszervezeti újságjukban megjelent nem könyvtári vonatkozású cikkeket és egy külföldiek számára készült nyelvkönyvben olvasható rövid ismertetést.

Gottfried ROST az intézmény szakbibliográfiai tevékenységét és „*egy remélhetően közeli jövőre*” vonatkozó terveit ismerteti. E tervek a bibliográfiai jobb koordinálásáról, a bibliográfiai-szerkesztő munka központosításáról, a célszerűbb publikálási módokról és — elmélyedtebb szaktudást kívánó problémáknál — a szaktudósoknak a könyvészeti munkába való bevonásáról szólnak.

Erich SCHWANECKE tájékoztat a „*Művészi nyomtatványok*” elnevezésű gyűjtemény kiválasztási elveiről. A kiadottan bibliofil kiadványokon kívül ide kerülnek az évente rendezett könyvművészeti versenyen díjat nyert német nyomtatványok és az őszi lipesei vásáron bemutatott szép külföldi könyvek. A modern könyvművészeti törekvéseket méltóképp reprezentáló gyűjteményben a tájékozódást a kiadók, nyomdák, illusztrátorok, könyvkötők stb. szerint csoportosított katalógusok mellett egy újonnan felállított szakkatalógus biztosítja, amely 321 fogalom alatt sorolja fel az itt őrzött műveket.

A könyvnyomtatás feltalálójának halálának félezredes évfordulója alkalmából Helma SCHAEFER írt egy tanulmányt. Ebben a GUTENBERG-kutatás történetét, jelentőségét, néha meglepő fordulatait és azokat az eredményeket vázolja, amelyekre a mai technológiai tudás segítségével jutottak el a könyvtörténészek.

Zawadzki Ryszard: Rozwój i działalność publicznych bibliotek powszechnych na Dolnym Śląsku w latach 1945—1964. Wrocławskie Towarzystwo Naukowe. Wrocław, 1967. 345 l.

A Wrocław-i Tudományos Társaság bibliográfiai és bibliológiai sorozatának X. köteteként megjelent, Alsó-Szilézia közművelődési könyvtárainak fejlődését tárgyaló doktori értekezés egyrészt mintaszerű tudományos feldolgozása egy viszonylag nagyobb, közel 20 000 km²-nyi területi egység (1962-ben 2 300 000 lakossal) könyvtárügye egyik legfontosabb szektorának, másrészt izgalmas történeti áttekintése egy napjainkban lejátszódó valószínűségi kulturális honfoglalásnak. Alsó-Szilézia, fővárosával Wrocław-val, több évszázados idegen uralom után a második világháború végével tért vissza a lengyel államhoz, szinte teljesen elpusztított és csaknem lakatlan állapotban. Így lényegében egyidőben jelent meg ezen a területen a lengyel könyv-, a lengyel könyvtár és a lengyel olvasó. A honfoglalás ütemére jellemző, hogy már 1947-ben e területen másfél millió lengyel lakott. Az 1946. ápr. 17-i dekrétum indította meg a közművelődési könyvtárhálózat szervezését vajdasági, városi, járási és községi könyvtárak létesítése útján. 1948 végére e könyvtárak száma 103, a főleg községi könyvtárakat szervező szerepet betöltő kirendeltségek száma pedig 658 volt. (1964-ben ezek száma 500, illetve 1551.)

A történeti fejlődés részletes és adatszzerű ismertetése után a szerző hasonló alapossággal tárgyalja a könyvtárak működésének anyagi bázisát, a könyvbegyűjtés és könyvbeszerzés helyzetét, a hálózat struktúráját és a könyvvállomány alakulását. Külön fejezetet szentel a könyvtári személynél toborzása, a könyvtárosképzés és az olvasók társadalmi szerveivel való együttműködés kérdéseinek. Ugyancsak rendszeres elemzést ad az olvasóközönség megoszlásáról, a könyvkölcsönzésről, foglalkozik a könyvpropagandával, az olvasókörökkel és olvasómozgalmakkal. A tárgyalás során jelentőségének megfelelő kiemlést kap Wrocław város könyvtárügyének helyzete.

Az adatszűri tájékozódást szolgálja és a mű tudományos színvonalának is bizonyítéka az az 58 statisztikai táblázat, mely felöleli a könyvtári hálózat, a költségvetési dotáció, a könyvvállomány, a könyvtári alkalmazottak, az olvasók és akönyvkölcsönzés valamennyi lényeges közvetlen és közvetett mutatószámát. Az értékes

VÉRTESY MIKLÓS

tanulmányt számos fényképfelvétel, dokumentum-fotokópia, névmutató és részletes bibliográfia egészíti ki.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Cockburn, Patricia: The Years of The Week. Introduction by Claud COCKBURN. London 1968. Macdonald. 287 l. 1 t.

Most, több mint két évtizeddel a második világháború után, kezd nagymértékben gazdagodni a faszizmus elleni legális és illegális ellenállás sajtójának irodalma. Ebben a harcoss, bátor, sőt néha merész sajtókonzertben különleges hangot képvisel Claud COCKBURN 1933-tól 1941-ig hetenként megjelent, részben könyvatos tudósítóra, részben kis példányszámú illegális orgánusra emlékeztető londoni *The Week* című 6—8 oldalon sokszorosított kis újságja. Maga a szerző személye is arra készlet, hogy a magyar kutatók is szélesebb tudomást szerezzenek róla: COCKBURN fiatal korától nagy szimpátiával volt hazánk iránt, több nyári vakációjára jött el Oxfordból Budapestre. Azt mondták róla később, mint a *Times* tudósítójáról, majd mint a *Week* szerkesztőjéről, hogy inkább budapesti, mint londoni szemszögből nézi a tényeket.

COCKBURN felesége nem a történéssz szigorú szakszerűségével, inkább eleven és figyelemkeltő politikai olvasmányként írta meg a *Week* történetét. A fejezetek nem pragmatikus rendben, hanem egy-egy kiemelkedő újságírói tevékenység elbeszélése köré kerített hosszú idézetekben mondják el nem annyira a lap, mint COCKBURN mozgalmas működésének emlékeit. A lap minden száma egy-egy leleplezés a huzavonás, önző, sőt sokszor kétes célú és értékű gazdasági érdekektől vezetett nyugati politikának. Figyelő szemmel követi végig a Hitlerrel való kiegyezés sorvasztó taktikáját az angol konzervatívok és az ún. nemzeti korszak idején, amelynek ára Csehszlovákia feladása és Kelet-Európa feláldozása lett, következménye pedig az, amit éppen el szerettek volna kerülni: az új világháború. Kis tőkés kalandokért feláldozott nagy nemzeti és emberi érdekekről szólunk a *Week* cikkei, amelyek legtöbbje kérelhetetlenül megjósolja az elfogult jobboldali politika következményeit. COCKBURN a *Week* mellett a *Daily Worker* cikkírója is volt a második világháborút megelőző években, s kevéssel a spanyol polgárháború előtt — amelyben fegyverrel, és nem csak tolla vett részt — belépett a kommunista pártba.

A gazdag anyagú, szép kiállítású könyv megérdemelte volna, hogy legalább egy kronológia-félet fűzzön hozzá a szerző a *Week* számairól s a fontosabb cikkekről.

Egy-két mutató sem ártott volna a tudatosan és szándékosan primitív technikával kiállított levélújságból, amely a szerző által idézett tényadatok szerint hatásában nagy angol lapokéval vetekedett, s nemcsak az angol, de a kor jelentősebb külföldi politikusainak is állandó lovasmánya volt.

DEZSÉNYI BÉLA

Benutzungsführer der Deutschen Bücherei Leipzig. Bearb. von Karl-Heinz WENKEL. Leipzig 1968. Hausdruckerei. 91 l., 4 t.

Úgy tűnik, több könyvtári kalauz kerül mostanában kiadásra. Oka talán, hogy a könyvtárosok jobban felismerték az ilyen jellegű kiadványok szükségességét, vagy hogy jobban képzett könyvtárosok állnak rendelkezésre. Bármilyen legyen is az ok, ezt az irányzatot örömmel fogadjuk, és reméljük, minél több hazai követőre talál. Néhány ilyen ismertető igazolja azt a különös gondot, amivel készült és érdekes jellemzőket mutat.

A Deutsche Bücherei használati útmutatója szép kiállítású kötet. Tájékoztatói világosak, nem tetelezi fel, hogy az állományt, a rendelkezésre álló forrásokat, szolgáltatásokat mindenki ismerne. Tipográfiaja, tükre nyomdászati kifogástalan, ahogy ezt a könyvtár jellege és hagyományai megkövetelik.

Tárgyilagosan közli feladatait, tevékenységét, az intézmény jelentőségét és a gyakorlati tudnivalókat az első fejezetben. Tervrajzzal könnyíti meg a tájékoztatást a könyvtári egységek elhelyezéséről.

A második fejezet az állomány használatáról szól, hogyan lehet igénybe venni a könyvtárat és szolgáltatásait. A kölcsönzési időtől az olvasótermek ismertetésén át a mikrofilmek és fotokópiák készíttetéséig mindenről tájékoztat. A tájékoztató szolgálat leírása után a katalógusok, majd a különgyűjtemények ismertetése következik. Függelékében az 1966-os nyilvános szolgáltatások szabályzatát adja.

A kis kötet gazdag információk tára, talán egyetlen kifogásunk, hogy stílus a túl merev, nem ösztönöz a könyvtár használatára.

Érdemes néhány adatot kiemelnünk, mert jellemzi a könyvtár helyét a német és az egyetemes kultúrában és követésre méltó szolgáltatásokkal is megismertet.

A germanica-gyűjtés és az ebből adódó feladatok világos megfogalmazást kaptak. A Deutsche Bücherei a két Németországban 35 000 kiadóval, intézménnyel, szemlélyel, 86 országból további 25 100 intézménnyel stb. áll összeköttetésben, hogy

állományát a feladataiból következően gyarapítsa. Ezt az állományt a német nemzeti bibliográfia jól ismert rendszerében, továbbá katalógusaiban tárja fel és olvasótermeiben bocsátja rendelkezésre. Olvasótermeiben 520 kutatóhely van a következő megoszlásban:

társadalomtudományok olvasóterme	182
természettudományok olvasóterme	107
műszaki tudományok olvasóterme	98
folyóiratolvasóterem	95
térképek és művészi nyomatok olvasóterme	6
könyvmúzeum olvasóterme ...	12
emigráns irodalom	20

Külön kutatószoba írógép és diktafon használatát is lehetővé teszi. Az olvasótermekben szabadpolcos kézikönyvtárak vannak. Az optimális kutatási lehetőségek biztosítására reggel 8-tól este 10-ig tart nyitva a könyvtár. Könyvkérő lapokat minimális összegért tízes tömbökben előre lehet vásárolni. A kéréslapokat a könyvtárban és a

városban elhelyezett gyűjtőládákban lehet bedobni, még ez utóbbiak útján kért műveket is — ha a kéréslap pontosan van kitöltve — még aznap du. 4-re kézbe lehet kapni. Az állomány megőrzése miatt egyes típusok (regények, kötetlen folyóiratok stb.) használata korlátozott.

Germanica-gyűjteményét 1941 óta építi a könyvtár: németről idegen nyelvre fordított művek és idegen nyelven Németországról, német személyekről megjelent irodalmat országok szerint rendezett katalógus is feltárja. Itt említjük meg a méltán dicséret kiadói és intézménykatalógust is.

Az 1933—1945 közötti emigráns irodalomból külön gyűjteményt állítottak fel.

Az 1884-ben alapított Könyv- és írásmúzeum 1950-ben lett a Deutsche Bücherei szerves része, a Papírmúzeum 1964-ben. Vízjelgyűjteménye 154 968 eredeti és 55 936 másolatot tartalmaz.

A sokretű állományból és tevékenységből néhányat emeltünk csak ki. Az ismeretét minden kutató haszonnal forgathatja, hiszen nemcsak a helyszínen, de a nemzetközi könyvtárközi kölesönzés útján a Deutsche Bücherei gyűjteménye közkincs.

FARAGÓ LÁSZLÓNÉ

BIBLIOGRÁFIÁK

Állam- és jogtudományi bibliográfia 1964—1966. (Összeáll. NAGY Lajos.) Bp. 1968, Közgazd. és Jogi K. 322 p. (Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára 26. sz.)

Nehéz dolog meg nem emlékezni egy olyan jelentős könyvtári segédletről, amely egy egész tudományág több évre terjedő irodalmi- és forrás természetéről átfogó és szinte teljes beszámolókat tartalmaz.

De nehéz méltatni azt a bibliográfiát, amely egy olyan sorozat része, amiben avatott szakember immár 22 esztendő hazai jogi irodalmáról ad három évre szóló áttekintést, kialakult szerkesztési elvek és bontási rendszer alkalmazásával. Ezt bizonyítja önmagában a bevezető, amelynek szövege szinte szó szerint meg egyezik az előző ciklus, illetőleg ciklusok jogi szakbibliográfiájának előszavával.

A bevezető magyarul, oroszul, franciául és németül szól az olvasóhoz s elmondja, hogy az anyag gyűjtésénél és rendezésénél milyen elveket alkalmaz, melyek a célkitűzései. Ezután — az előbbi kiadásoktól csak a tartalom által indokolt és jelentéktelen eltérésekkel — a szocialista jogrendszerekben általában elfogadott tagozódás szerint, az általános rész után tizenöt fejezetben (állam- és jogelmélet, államjog és

alkotmányjog, államigazgatási jog, pénzügyi jog, polgári jog, munkajog, mezőgazdasági jog, földjog, termelőszövetkezeti jog, családjog, büntetőjog, törvénykezési szervezet, polgári eljárásjog, büntető eljárásjog, nemzetközi jog, állam- és jogtörténet, jogtudomány, jogi oktatás, jogász szervezetek, jogi dokumentáció, események) közli a teljesnek mondható hazai- és a válogatott külföldi irodalmat. Előző kiadásaihoz következetesen nem tekinti külön jogágazatnak a gazdasági jogot.

Ugyancsak az előző gyakorlatot követi a rendezés: az egyes jogágazatokon és a szükséges formai alosztályon belül szerzői-, illetőleg tárgyszavas betűrendben, ezen belül pedig időrendben sorolja a tartalmat. Ebben az új ciklusban a nemzetközi gyakorlathoz híven, de az előbbiektől eltérően a szerkesztő-összeállító a gyűjtési időszakban megjelent könyvanyagot a szakági részek elején közli. A gyűjtés során — az önálló bibliográfiai egységként közzétett anyag mellett — a jogi jellegű folyóiratok anyagát a lehető teljesség igényével, a nem jogi jellegű folyóiratok anyagát pedig — jogi aspektusának megfelelően — válogatva adja közzé.

A bibliográfia függelékei a szakbibliog-

ráfia használati szempontjainak alárendelten logikusak, könnyen érthetők, rendkívül hasznosak. A szokásos „rövidítések jegyzékén” kívül összevont háromnyelvű tartalommutató utal az egyes jogágazatokra és ugyancsak háromnyelvű jegyzékben mutat vissza a különböző nyelveken megjelent idegen nyelvű művekre. A névmutató — érthetően — csak magyar nyelvű. A bibliográfia nemzetközi használatát nagymértékben segíti elő, hogy az egyetemes tizedes osztályozás számai szerint is jelzi a különböző jogterületeket.

Csak az elismerés hangján szólhatunk NAGY Lajosról, aki a jogi szakbibliográfiák gondozását kezdettől fogva szeretettel és szakértelemmel látja el, rugalmasan alkalmazkodva az előző kiadások során elhangzott ésszerű megjegyzésekhez és a szakbibliográfiai nemzetközi fejlődéséhez. A jogi szakirodalom művelőinek nagy szolgálatot tett az Állam- és Jogtudományi Intézet, amikor magára vállalta és tudományos könyvtárának sorozatába illesztette a szakbibliográfiát. Végül elismeréssel kell szólni a Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó vállalkozásáról is, hiszen a jogi bibliográfia — természetesen — kis példányszáma nem teszi rentabilissá a kiadását.

TAKÁCS JÓZSEF

A külföldön (nyugati országokban) 1945-től napjainkig megjelent magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címeizéke és adatai. Összeáll. NÉMETH Mária. OSZK Hírlaptár. Bp. 1968. (Számozatlan, gépirat).

Könyvtárosok, kutatók, szakemberek, s nem utolsósorban a külfölddel kapcsolatban álló hivatalos intézményeink számára nélkülözhetetlen segédeszköz jelent ez a többszázoldalas és — sajnos — csak egynéhány példányban gépelte bibliográfia. Az igény hosszú évek óta fennállt, s hogy hamarabb a munka nem készülhetett el, annak több oka van. Ismeretes, hogy a felszabadulást követő évtizedben külföldi hungarikumok mind külső világ pedig belső okokból nemigen juthattak be az országba, holott erre — érdekes ellentmondás — éppen elsősorban politikailag lett volna szükség, a helyes tájékozódás megkönnyítésére, másodsorban, de ez nem kevésbé fontos, a nemzeti könyvtár archívális feladatainak kell elegendő tennünk, megszerezni, feldolgozni s megőrizni minden hungarikát, természetesen nem öncélúan, hanem azért, hogy a történeti kutatást e dokumentumokkal támasszuk alá.

A bibliográfia — amint az címéből is kiténik — két évtizedes hiányt pótol. A történelemben beletartozik az emigráció

története is, s ennek nem elhanyagolható megnyilvánulásai a különböző laporgánumok. A világ minden táján élő magyarok, a legkülönbözőbb időszakokban s a legkülönbözőbb okokból a hazától távol élők más és más csoportokat alkotnak, s e csoportok hosszabb vagy rövidebb életű periodikumokat hoznak létre. Nem mindegy számunkra, hogy a nemzeti könyvtárban megvan-e az amerikai magyar kommunisták évtizedekkel ezelőtt alapított magyar nyelvű lapja, az *Előre*, később *Új Előre*, melynek szerkesztői között megtaláljuk LÉKAI Jánost, majd GYETVAI Jánost, amely lap a második világháború idején *Magyar Jövő* címen jelent meg, mai szellemi utóda az *Amerikai Magyar Szó*.

S ugyancsak nem mindegy, hogy a nemzeti könyvtár meg tudja-e szerezni s őrizni az utókor számára azokat a jobboldali lapokat, melyek szerkesztői és szelleme hazánk legszegényetesebb korszakát idézi, mellyel örökre leszámoltunk, de tudnunk kell, hogy vannak, akik — ha sikertelenül is — feltámasztásán fáradoznak.

Ezeket a lapokat rögzíti az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának vezetője, NÉMETH Mária által, többéves igen fáradságos, rendkívüli gondosságot és nagy anyagismeretet igénylő munkával összeállított, belső használatra szánt bibliográfia.

A bibliográfia felsorolja a feldolgozott forrásokat, melyek gyér volta — összesen 14 — arra utal, hogy az összeállítónak nem volt könnyű dolga.

A bibliográfia 29 ország magyar nyelvű periodikumainak adatait tartalmazza, a szabvány szerinti, lehetőleg teljes címléírásokkal, de több olyan cím is szerepel, ahol ezek az adatok nem voltak rekonstruálhatók, mert maguk a lapok nincsenek meg, s ma már aligha beszerezhetők. Éppen ezért erénye is az összeállításnak, hogy rögzítette a fehér foltokat, melyek talán tudatos kutatómunka, illetve véletlen folytán is a későbbi időkben bekerülhetnek a nemzeti könyvtár gyűjteményébe — a MENGYELEJEV-módszer mintájára.

A címek az országok nevének betűrendjében — Amerika, Anglia, Argentína . . . Venezuela — követik egymást az országokon belül alfabetikus sorrendben. Már az országok felsorolásánál érdekes adatok bukkannak fel: megtudjuk, hogy például Ecuadorban, Kubában, Tajvanon vagy Uruguayban is van, illetve volt magyar nyelvű sajtóorgánum. Ugyancsak kiténik az összeállításból, hogy melyek azok a világrészek, ahol a legtöbb magyar nyelvű lapot adják ki. Az első helyen áll az Egyesült Államok, azt követi a Német Szövetségi Köztársaság. Angliában és Francia-

országban ugyancsak elég nagy volumentű a magyar nyelvű sajtó.

E lapok tematikusan is csoportosíthatók. A legtöbb közülük politikai lap, sok az úgynevezett „helyi” kiadvány, mely az ott élő magyarság gazdasági-kulturális problémáival foglalkozik, akad egy-egy szaklap (társadalomtudományi, jogi, közgazdasági stb.), magyar nyelvű vicclapok is élnek, de számunkra talán elsősorban inkább az irodalmi folyóiratok az érdekesek, melyek közül több bizonyos élő kapcsolatot is jelent a hazai irodalommal.

Bár a bibliográfia nem annotált — erre az első lépésnél még nem nyílt mód —, a címleírásokból, illetve az alcímből, a kiadó szervezet nevéből következtetni lehet a lapok jellegére, mind a tematikát, mind pedig a lap szemléletét illetően.

Ami az összeállítás technikai oldalát illeti, feltétlen érénye fentiekén túl az, hogy a címleírások magukban foglalják az illető lap megrendelési címét is — ilyen típusú munkaeszköznél ez az adat igen fontos —, továbbá feltüntetik, hogy a lap megvan-e az Országos Széchényi Könyvtárban. Egyetértünk azzal is, hogy NÉMETH Mária külön részben közölte azoknak a periodikumoknak a leírását, melyeknél a megjelenési hely ismeretlen, illetve a hiányos adatú lapokat.

Ami pedig az összeállítás eszmei oldalát illeti: érdeme az *úttörő munka*. Ez az első olyan periodika-bibliográfia a felszabadulás óta, mely — az eddigi lehetséges ismeretek, dokumentumok alapján — átfogó képet nyújt az 1945-től 1967-ig megjelent külföldi magyar sajtóról. Kívánatos volna további kiegészítése és mielőbbi nyomtatott formában való megjelentetése is.

MGY

Allony, N.—Loewinger, D. S.: The Institute of Hebrew Manuscripts. List of photocopies in the Institute. III. Jerusalem, 1968. XI, 141 l., 30 t.

Ezen a helyen beszámoltunk a Héber Kéziratkutató Intézet katalógusainak első két kötetéről (1958. 203. l.; 1965. 294. l.) A III. kötet egészében a Vatikán héber kéziratának van szentelve. A 801 kézirat 8 gyűjteményben található: Vatikán, Urbinati, Neofiti, Rossiana, Borgiana, Barberini, Chigiana, Ottoboniana. Eddig különböző közleményekben 531-ről volt leírás.

A legrégebbi kézirat (*Szifrá*) a VIII. századból származik (66. szám), három a X. századból: *Gyűjtőkötet*, *Midrás Rábbá*, *Biblia-kódex* (32, 60, 615. számok).

Sok az illusztrált darab, amelynek feldolgozása a zsidó művészettörténészekre vár.

Tizenhárom könyvlista van az anyagban, kettőnek névszerint ismert a tulajdonosa. Ezek a középkori könyvtárakról való ismereteinket gazdagítják (126. l.).

56, 300. szám. A XII. századi Sámuel RUSSIA Biblia-kommentárja. Olasz eredetét B. D. WEINRYB véglegesen tisztázta (*The Seventy-Fifth Anniversary Volume of the Jewish Quarterly Review*. Philadelphia, 1967. 528—543. l.).

80. szám. Profiát DURÁN verse. A konvertita szerzőről 1376 és 1409 között 33 okiratot ázott ki a perpignani levéltárból R. W. EMERY (*JQR*. LVIII. 1967/68. 328—337. l.).

100, 271, 296. szám. SENDEBAR meséinek héber verziója. Most kritikai kiadás van belőle a kezünkben (M. EPSTEIN: *Tales of Sendebbar*. Philadelphia, 1967.).

285. szám. A test és a lélek vitájának látszik.

303. szám. A kenyér és bor, vadak és madarak vitája. A vitaköltemények bibliográfiáját A. M. HABERMANN állította össze (*Sepher Ha-Yovel... to Professor Alexander Marx*. New York, 1943. 59—62. l.).

312. szám. A gyászdalok között szerepel egy az angol zsidók üldöztetéséről.

425. szám. Címe annyit árul el, hogy egy kereskedő feljegyzései 1475-ből. Jó volna közelebbit tudni erről a kéziratról: Ki volt a szerzője, hol élt, milyen természetűek a feljegyzések?

469. szám. A tarasconi Immánuel b. Jákob BONFILS XIV. századi asztronómiai műve (Sés könáfájim). JISZRÁÉL b. JÓSZÉF másolta Budán 1564-ben. Adalékul szolgálhat a magyar zsidóság könyvkultúrájához.

725. szám. IZSÁK IBN GÁJJÁT pijjutjai. Volt tanítványunk, SCHMELCZER Kornél, a New York-i Jewish Theological Seminary könyvtárosa készíti sajtó alá a szerző költői műveit.

796. szám. A Tóra perzsa fordítása. Transliterált szövegpróbákat adott belőle H. H. PAPER (*Acta Orientalia*. XXVIII. 1965. 263—340; XXIX. 1965. 75—181; XXIX. 1966. 253—310.). Az V. könyvről szóló rész még nem jelent meg.

Gondos mutatók segítik a kötet használatát. A két tudós e munkával is hálaára kötelezte a héber kodikológia kutatóit.

SCHETTER SÁNDOR

Mayer, L. A.: Bibliography of Jewish Art. Jerusalem 1967. 370. l.

L. A. MAYER (1895—1959) a jeruzsálemi Héber Egyetemen a közelkeleti művészet és régészet professzora volt. Gazdag irodalmi munkásságot fejtett ki (jegy-

zéke közölve: *Eretz - Israel*. VI. 1964. XIX—XXVII.). Utolsó munkája a zsidó művészet bibliográfiája volt, amelynek befejezésében és sajtó alá rendezésében meggátolta a halál. Mindkettőt átvállalta O. Kurz, a londoni Warburg Institute könyvtárosa.

A szép kiállítású és fontos munka használhatóságát kívánjuk elősegíteni, amikor a kimaradt magyar anyagot pótoljuk. A benne meglehetősen magyar segítő-társ gyűjtötte össze.

A Magyar-Zsidó Múzeum katalógusa. I—II. Bp., 1915—16. 59 l.

ALEXANDER Bernát: *A millenniumi kiállításon*. — IMIT Évkönyve. 1897. 43—49.

BALÁZS György: *Ókori zsidó freskók*. — Libanon. V. 1940. 121—122.

BALÁZS György: *A názánafalvi faszinagóga*. — Libanon. VI. 1941. 80—82; VII. 1942. 21—23.

BÜCHLER Adolf: *Az alexandriai zsidó bazilika*. — IMIT Évkönyve. 1897. 227—234.

BÜCHLER Sándor: *A zsidó egyházi kiállítás*. — Egyenlőség. XV. 1896. No. 22.

BÜCHLER Sándor: *Az alapítandó zsidó múzeum dolgaiban*. — Egyenlőség. XV. 1896. No. 40.

BÜCHLER Sándor: *A magyar zsidók viseletéről*. — IMIT Évkönyve. 1898. 117—124.

BÜCHLER Sándor: *Magyarországi zsidó régiségek*. — Múlt és Jövő. XXV. 1935. 248—249.

BÜCHLER Sándor: *Egy középkori héber könyv-illusztráció*. — Libanon. VII. 1942. 65.

FABÓ Bertalan: *Tyroler József, a Kossuth-bankók rézműve*. — IMIT Évkönyve. 1910. 162—170.

FRIEDRICH Klára: *Tyroler József, a magyar szabadságharc rézművészete*. — IMIT Évkönyve. 1939. 253—261.

FRIEDRICH Klára: *Pollák Zsigmond, a zsidó fametsző*. — IMIT Évkönyve. 1942. 222—229.

FRIEDRICH Klára: *„Beiktattatott az elsőrangú királyi könyve...” — Tyroler József, a Kossuth-bankók rajzolója*. — Libanon. VII. 1942. 104—106.

GÁBOR Gyula: *Római kori zsidó emlékek Magyarországon*. — IMIT Évkönyve. 1931. 146—155.

GRÜNVALD Fülöp: *Az Orsz. Zsidó Múzeum kömölkéi*. — Zsidó Szemle. XXIX. 1934. Nos. 12—13.

GRÜNVALD Fülöp: *Zsidó mártír sírköve a középkori Sopronból*. — Dárkenu. 1946. 15—16.

GRÜNVALD Fülöp és NAMÉNYI Ernő: *Budapesti zsinagógák*. — A 90 éves Dohány utcai templom. Bp., 1949. 19—32.

GRÜNVALD Fülöp: *Az Országos Zsidó Vallási és Történeti Gyűjtemény újabb gyarapodásai. I. A héber feliratú díszkard...* — Új Élet. IX. 1953. No. 12.

GRÜNVALD Fülöp: *Az Orsz. Zsidó Vallási és Történeti Gyűjtemény újabb gyarapodásai. II. Kézírtos Haggada a XVIII. századból...* — Új Élet. X. 1954. No. 4.

GRÜNVALD Fülöp: *Die Porträt-Siegel der Judenpräfekten Ungarns*. — N. M. Gelber Jubilee Volume. Tel-Aviv, 1963. 285—292.

HERZOG Ödön: *Tell-Hum zsinagóga romjának leírása*. — IMIT Évkönyve. 1918. 145—171.

KOHLBACH Bertalan: *Zsidó Múzeum*. — IMIT Évkönyve. 1911. 51—59.

KRAUSZ Sámuel: *Római emlékek a pannon zsidókról*. — IMIT Évkönyve. 1902. 293—304.

KRAUSZ Sámuel: *Az alberty-írsai ókori zsidó kő*. — IMIT Évkönyve. 1904. 22—23.

LŐRINCZ Béla: *Zsidó műemlékekről*. — IMIT Évkönyve. 1902. 273—283.

Lőw Immanuel: *A szegedi új zsinagóga*. Szeged, 1903. 40 l.

Lőw Immanuel: *Glasmalereien der neuen Synagoge in Szegedin*. — MJV. XIII. 1904. 37—39.

MELLER Simon: *A budapesti új zsidótemplom*. — IMIT Évkönyve. 1900. 280—286.

MUNKÁCSI Ernő: *A vatikáni könyvtár „Palatini” kézíratai*. — Libanon. I. 1936. 252—254.

MUNKÁCSI Ernő: *Ókori zsidók a nápolyi öbölben*. — Libanon. II. 1937. 13—16.

MUNKÁCSI Ernő: *A Zsidó Múzeum Mendel prefektus emlékérmé*. — Libanon. V. 1940. 1—3.

MUNKÁCSI Ernő: *Az ókori zsidóság feliratos történeti forrásai*. — Libanon. V. 1940. 67—74, 112—119.

MUNKÁCSI Ernő: *Mendel prefektus hiteles portréja*. — Libanon. VI. 1941. 82—83.

NAMÉNYI Ernő: *A zsidók és a képzőművészet*. — IMIT Évkönyve. 1933. 125—144.

NAMÉNYI Ernő: *Célszerűség a zsinagógaépítészetben*. — IMIT Évkönyve. 1937. 233—246.

NAMÉNYI Ernő: *A tengeri*. — Libanon. VI. 1941. 83—85.

NAMÉNYI Ernő: *Herendi Széderalak*. — Libanon. VII. 1942. 11—16.

POLLÁR Manó: *Zsidó templomépítés Magyarországon a XIX. századtól a mai napig*. — IMIT Évkönyve. 1934. 191—206.

PALÓCZY Lipót: *Zsidó templomok Európában*. — IMIT Évkönyve. 1898. 7—44.

SCHIEBER Sándor: *Samuel of Strassnitz...* — Are-sheth. I. 1958. 254—259.

SCHIEBER Sándor: *Illustrierte Esther-Rollen in Ungarn*. — Israelitisches Wochenblatt. LX. 1960. No. 11.

SCHIEBER Sándor: *A Kaufmann-Haggada másolójának munkásságához*. — Magyar Könyvszemle. LXXVIII. 1962. 184—187.

SCHIEBER Sándor: *A soproni középkori zsinagóga*. Bp., 1963. 32 l.

SCHIEBER Sándor: *Five More Works by Hayyim ben Asher Anshel*. — Studies in Bibliography and Booklore. VI. 1964. 133—141.

SCHIEBER Sándor: *New Pages from the First Printed, Illustrated Haggadah*. — Studies in Bibliography and Booklore. VII. 1965. 26—36.

SCHIEBER Sándor: *Licht auf die Vergangenheit*. — Israelitisches Wochenblatt. LXVI. 1966. No. 3.

S(CHMELCZER) K(ornél): *Száztízennöt éves a herendi porcelán*. — Új Élet. X. 1954. No. 9.

SCHWARCZ Mór: *Pótlás a magyar zsidó műtörténehez*. — Új Élet. XVI. 1960. No. 9.

TARDOS-TAUSSIG Ármin: *Jelképes síremlékek*. Szeged, 1932.

A következők javítandók a könyvben:

162. No. 1320. Az IMIT Évkönyve mellől elmaradt az évszám: 1916.

165. No. 1352. Ez a tétel törlendő. Az előtte való címnek francia fordítása.

192. No. 1624. A pecsétek lehőlyege nem a M. N. Múzeum, hanem az Országos Levéltár.

SCHIEBER SÁNDOR

Onoranze a Vico nel III Centenario della nascita — Mostra bibliografica e documentaria

— Catalogo a cura di Guerriera GUERRIERI.

Napoli, 1968. L'Arte Tipografica, 78 l.

+ [16] t.

„Munkám akár a pusztába kiáltott szó”

— ezekkel a súlyos szavakkal készítette el

élete és munkássága mérlegét Giambattista

VICO, egykoron a nápolyi egyetem tanára

s a Nápolyi Királyság hivatalos történet-

frója. Korszakot alkotott a jog- és történet-

filozófia terén, ez utóbbi tudományág

alapítóját tiszteli benne, a népléktan esz-

zméinek első meghirdetője volt: borúlátó

kijelentésével tévedett. Annak ellenére,

hogy az általa megállapított történelmi kör-

forgásmélet nem bizonyult helytállóknak,

messze előre mutatott. MARX Károly nagy

elismeréssel nyilatkozott róla,¹ rámutatva

arra, hogy Vico műveiben „a lángész nem

¹ Marx-Engels művei, XXV. k. 399., orosz kiadás.

egy felcsillanására talált". Kortársai azonban, az egy MONTESQUIEU-t kivéve, nem értékelték meg, nem értékelték munkásságát.

Halála után vált híressé. Az utókor, születése 300. évfordulóján, 1968-ban világszerte megünnepelte a nagy tudós emlékét. Szülővárosában, Nápolyban, a legmagasabb szintű kulturális intézmények az olasz kormány legfőbb védnökségével országos ünnepeken emlékezett meg Vicoról. Ebből az alkalomból Guerriera GUERRIERI asszony, a nápolyi Biblioteca Nazionale igazgatónője irányításával bibliográfiai és dokumentációs kiállítást szerveztek, melynek a címben felvett katalógusa példamutatóan érdekes, elemző bibliográfiai összeállítás Vicoról.

A kiállításon Guerriera GUERRIERI bemutatta a Vicoról szóló életrajzi, valamint

környezeti—kulturális anyagokat, dokumentumokat.

A katalógus bevezető része után VICO irodalmi munkásságának maradéktalan bemutatása következik. Az összeállítás felsorolja a nyomtatott műveken kívül VICO hátrahagyott kéziratának is a részletes leírását.

La fortuna di Vico cím alatt külön részben mutatták be a nagy tudós sikerének útját szerte a világban. Jól szerkesztett mutató teszi könnyen kezelhetővé a katalógust, mely a további VICO kutatásoknak *elengedhetetlen, nélkülözhetetlen* segédlete lesz. A szövegrész után az összeállító érdekes szemelvényeket ad képekben a Biblioteca Oratoriana dei Girolamini-ban — ahol VICO egykor oly sokat dolgozott — rendezett gazdag kiállításról.

TOMBOR TIBOR

TARTALOM

<i>Berlász, Jenő</i> : Über die Vorbesitzer des <i>Ransanus-Kodex</i>	97
<i>Kulcsár Péter</i> : Ransanus epitomójának kéziratái — Handschriften der „Epitome“ von Ransanus	108
<i>Csapódi Csaba</i> : Mekkora volt a Corvina-könyvtár? — The Stock of the Corvina Library	122

KÖZLEMÉNYEK

<i>Harry Carter és Buday György</i> : Tótfalusi Kis Miklós és a Janson-féle betűformák	136
<i>Fallenbüchl, Zoltán</i> : Zur Geschichte der Ungarnkarte J. Ch. Müllers (1709)	141
<i>Gál István</i> : Bölöni Farkas Sándor angol-amerikai könyvjegyzéke	147
<i>Gál István</i> : Az első Magyarországon nyomtatott angol nyelvű szöveg	149
<i>Zsoldos Jenő</i> : Ludwig Feuerbachot idézi-e Kemény Zsigmond?	151
<i>Szecső Károly</i> : Adalékok az egri Kaszinó Könyvtára reformkori történetéhez	155
<i>Indali György</i> : A kaposvári szabómunkások szakegyletének könyvtára	158
<i>Dezsényi Béla</i> : A tudományos sajtókutatás helyzetéhez Magyarországon a két világháború között	159

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Dán Róbert</i> : Sylvester János héber betűi és forrásai	163
<i>Bálint, Boris</i> : Az 1586-ra szóló krakkói magyar kalendárium felfedezése	168

FIGYELŐ

<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Adalék a Victorinus-korvina történetéhez	170
<i>Somkuti Gabriella</i> : Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei	172
<i>mg.</i> : A „száműzött-irodalom” német katalógusáról	175
<i>Kamarás István</i> : A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve	178
<i>Da.</i> : A fényesedés fejlődése	180
<i>Sz. J.</i> : A legújabbkori belgiumi francia irodalom bibliográfiája	181
<i>Nagydiósi Gézáné</i> : Érdekes új szerzemények a nagyváradi könyvtárban	181
<i>Herendiné Lakatos Éva</i> : A Tanácsköztársaság plakátjai — kiállítás a Szabó Ervin Könyvtárban	181
<i>D. B.</i> : Hírlaptár Berlinben	121

SZEMLE

<i>Chadwick, J.</i> : The decipherment of Linear B (Ism. <i>Vekérdi József</i>)	183
<i>Mályusz Elemér</i> : A Thuróczy-krónika és forrásai (Ism. <i>Csóka J. Lajos</i>)	184
<i>Manzi, P.</i> : Annali della stamperia Stigliola a Porta Reale in Napoli (Ism. <i>Tombor Tibor</i>)	185
<i>Jakó, Zsigmond</i> : Bibliofília lui Cipariu. A bibliofil Cipariu (Ism. <i>Szász Zoltán</i>)	186
<i>A II. Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve</i> (Ism. <i>Holl Béla</i>) ...	187
<i>Bilderchronik</i> (Ism. <i>Dávid Katalin</i>)	189
<i>Jahrbuch der Deutschen Bücherei 1968</i> (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	189
<i>Zawadzki, R.</i> : Rozwój i działalność publicznych bibliotek powozecznych na Dolnym Śląsku w latach 1945—1964 (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	190
<i>Cockburn, P.</i> : The Years of the Week (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	191
<i>Benutzungsführer der Deutschen Bücherei Leipzig</i> . (Ism. <i>Faragó Lászlóné</i>)	191

BIBLIOGRÁFIÁK

<i>Állam- és jogtudományi bibliográfia</i> (Ism. <i>Takács József</i>)	192
<i>Egy fontos hungarika bibliográfiáról</i> (Ism. <i>mg.</i>)	193
<i>Allony, N.—Loewinger, D. S.</i> : The Institute of Hebrew Manuscripts. List of photocopies in the Institute. III. (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	194
<i>Meyer, L. A.</i> : Bibliography of Jewish Art (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	194
<i>Onoranze a Vico nel III. Centenario della nascita</i> (Ism. <i>Tombor Tibor</i>)	195

TABLE DES MATIÈRES

<i>J. Berlász</i> : Les possesseurs du manuscrit ancien contenant l'œuvre historique de Petrus Ransanus (Texte entier en allemand)	97
<i>P. Kulcsár</i> : Les manuscrits anciens contenant l'Épître de Ransanus (Avec résumé en allemand)	108
<i>Cs. Csapodi</i> : Le nombre des volumes de la bibliothèque corvinienne (Avec résumé en anglais)	122

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>H. Carter—G. Buday</i> : Miklós Tótfalusi Kis et les caractères Jansoniens	136
<i>Z. Fallenbüchl</i> : Contribution à l'histoire de la carte représentant la Hongrie de J. Ch. Müller (1709) (Texte entier en allemand)	141
<i>I. Gál</i> : La liste des livres anglo-américains de Sándor Bölöni Farkas	147
<i>I. Gál</i> : Le premier texte anglais imprimé en Hongrie	149
<i>J. Zsoldos</i> : Ludwig Feuerbach cité par Zsigmond Kemény?	151
<i>K. Szecskó</i> : Contribution à l'histoire de la bibliothèque du casino de Eger à l'ère des réformes nationales	155
<i>Gy. Indali</i> : La bibliothèque de l'association professionnelle des ouvriers tailleurs de Kaposvár	158
<i>B. Dezsényi</i> : L'état de la recherche scientifique concernant la presse en Hongrie entre les deux guerres mondiales	159

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>R. Dán</i> : Les caractères et sources hébraïques de János Sylvester	163
<i>B. Bálent</i> : La découverte du calendrier hongrois cracovien de l'an 1586	168

CHRONIQUES

<i>K. Csapodi-Gárdonyi</i> : Contribution à l'histoire du manuscrit corvinien Victorinus	170
<i>G. Somkuti</i> : Les plus importantes acquisitions récentes des grandes bibliothèques hongroises	172
<i>mggy.</i> : Sur le catalogue allemand de la littérature exilée	175
<i>I. Kamarás</i> : L'Annuaire de la Bibliothèque Municipale Ervin Szabó	178
<i>Da.</i> : L'évolution de la composition typographique photomécanique	180
<i>J. Sz.</i> : La bibliographie de la littérature française moderne en Belgique	181
<i>G. Nagydiósi</i> : Nouvelles acquisitions de la Bibliothèque d'Oradea	181
<i>É. L. Herendi</i> : Affiches du temps de la République Hongroise des Conseils. Exposition dans la Bibliothèque Municipale de Budapest	181

COMPTES RENDUS CRITIQUES

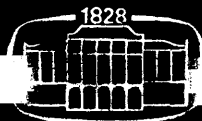
Chadwick, John: The decipherment of Linear B (<i>J. Vekerdy</i>)	183
Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai (<i>L. Csóka</i>)	184
Manzi, Pietro: Annali della stamperia Stigliola a Porta Reale in Napoli (<i>T. Tombor</i>)	185
Jakó Zsigmond: Bibliofilia lui Cipariu. A bibliofil Cipariu (<i>Z. Szász</i>)	186
A II. Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve (<i>B. Holl</i>)	187
Bilderchronik (<i>K. Dávid</i>)	189
Jahrbuch der Deutschen Bücherei 1968 (<i>M. Vértessy</i>)	189
Zawadzki, Ryszard: Rozwój i działalność publicznych bibliotek powszechnych na Dolnym Śląsku w latach 1945—1964 (<i>K. Kindlovits</i>)	190
Cockburn, Patricia: The Years of the Week (<i>B. Dezsényi</i>)	191
Benutzungsführer der Deutschen Bücherei Leipzig (<i>L. Faragó</i>)	191

BIBLIOGRAPHIES

Állam- és jogtudományi bibliográfia (<i>J. Takács</i>)	192
Une importante bibliographie des Hungarica (<i>mggy.</i>)	193
Allony, N.—Loewinger, D. S.: The Institute of Hebrew Manuscripts. List of photocopies in the Institute. III. (<i>S. Scheiber</i>)	194
Meyer, L. A.: Bibliography of Jewish Art (<i>S. Scheiber</i>)	194
Onoranze a Vico nel III. Centenario della nascita (<i>T. Tombor</i>)	195

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1969

3. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE 85. ÉVF. 3. SZ. 195—320.1. BUDAPEST, 1969. JÚL.—SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti és bibliográfiai folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, KÓKAY GYÖRGY, KŐHALMI BÉLA (főszerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY, TARNAI ANDOR

Technikai szerkesztő

WINTERMANTEL ISTVÁN

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el

Szerkesztőség: Budapest VIII., Pollack Mihály tér 10. Telefon: 336—323

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető: *bármely postahivatalnál*, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál (KHI Budapest V., József-nádor tér 1.) közvetlenül vagy csekklapon, (csekkszám: egyéni 61257, közületi 61066), valamint átutalással a KHI MNB 8. egyszámlájára.

Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010, csekkszám: 05,915.111-46, MNB egyszámlaszám 46.

és az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185—612.

GYÖRGYI MARKOVITS

Les publications hongroises de la Résistance française

A l'occasion du 25ème anniversaire de la libération de Paris.

L'édition de livres des émigrés hongrois en France, bien que moins importante au point de vue du mouvement, que la presse périodique¹, peut se dire très importante. Plusieurs anthologies intéressantes, de précieuses œuvres d'histoire littéraire et d'importants travaux théoriques politiques sont nés à Paris sous la plume des émigrés hongrois. Le genre littéraire de l'époque, c'est la poésie. Les poèmes parurent plutôt dans la presse, ou furent récités à des séances illégales ou mi-légales, se répandant quelquefois sous forme de tracts et ne furent publiés qu'après la libération, et en partie seulement.

La censure hongroise bannit du pays la majeure partie des publications indépendantes nées dans l'émigration tout comme les journaux hongrois de l'étranger. Les livres qui arrivèrent tout de même subirent le sort de la confiscation et de la mise au pilon.

Nous ne connaissons pas d'œuvre littéraire hongroise parue en France pendant les premières années suivant 1919. De cette époque nous avons connaissance d'un ouvrage, de caractère politique, d'auteur hongrois, intitulé *Quand Horthy est roi* de la plume de Robert TARCALI avec l'excellente illustration de Marcel VÉRTES. Le livre a paru à Paris en 1922. C'est avec une riche documentation, dans un ton objectif et par cela justement persuadant qu'il décrit la «royauté» de Horthy. Les titres des chapitres désignent expressivement leur sujet: *Az új pokol* (Le nouvel enfer) *Horthy tisztjei munkában* (Les officiers de Horthy au travail), *Ébredő magyarok* (Les Hongrois du Réveil), et ces sujets sont illustrés par les dessins de Marcel VÉRTES, soulevant l'opinion publique du monde.

Après plusieurs années, en 1927, deux anthologies très appréciées virent le jour à Paris pour la présentation et la popularisation de la littérature hongroise. László GARA, le propagateur fidèle et dévoué de la littérature hongroise d'avant-garde à l'étranger, plus tard maquisard, journaliste et auteur de traductions artistiques, rédigea avec Marcel LARGEAUD l'anthologie des contes hongrois.² Dans la préface du volume, les traducteurs précisent le but de la publication: donner aux lecteurs français un aperçu de la littérature contemporaine hongroise. Ils remercient Albert GYERGYAI et Lajos MIKES de l'aide fournie dans l'assemblage du matériel et préviennent le lecteur des lacunes causées par l'étendue limitée du volume. Le choix reste encore va-

¹ V. *Magyar Könyvszemle*. 1968. n° 2.

² *Anthologie des conteurs hongrois d'aujourd'hui*. Établie et traduite par Ladislav GARA et Marcel LARGEAUD. Notes biblio-biographiques de Béla POGÁNY. 4. ed. Ed. Rieder. Paris 1927. 261 p.

Robert TARCALI

QUAND HORTHY EST ROI

Édition "Astra" - Paris

- 1922 -

lable même pour l'époque actuelle. Mihály BABITS, Sándor BARTA, Lajos BIRÓ, Jenő HELTAI, Frigyes KARINTHY, Dezső SZOMORY et d'autres y sont représentés chacun par une nouvelle. C'est les *Hét krajcár* (Sept sous) de Zsigmond MÓRICZ, et les *Széntolvajok* (Voleurs de charbon) de Ferenc MOLNÁR qui ont paru pour la première fois dans le volume.

L'anthologie de poésie est, elle aussi, importante.³ Dans son texte d'introduction, Béla POGÁNY fait observer préalablement qu'il n'aspire pas à la totalité. Il a l'intention de présenter la poésie hongroise actuelle. Quelques uns des poètes cités: Mihály BABITS, Béla BALÁZS, Kornél BÁNYAI, Sándor BARTA, Tibor DÉRY, László FENYŐ, Imre FORBÁTH, Milán FÜST, Oszkár GELLÉRT, Gyula ILLYÉS, Gyula JUHÁSZ, Lajos KASSÁK (fragment de *A ló meghal, a madarak elrepülnek* — Le cheval meurt, les oiseaux s'envolent), Simon KEMÉNY, Aladár KOMLÓS, Ernő SZÉP, Aladár TAMÁS, Árpád TÓTH. A côté des poésies, nous trouvons la courte biographie des auteurs. Les traducteurs assurèrent le haut niveau du volume, plusieurs traductions sont de la plume de Gyula Illyés.

C'est également à Paris que parut en 1934, l'œuvre de György BÖLÖNI, intitulée *Az igazi Ady* (Le vrai Ady), dans la publication des Éditions de l'Atelier, et son autre grand livre: *Hallja kend, Táncsics* (Eh vous ! Táncsics, entendez-vous?) vit le jour tout de suite après l'occupation.

C'est ainsi qu'Imre GYOMAI rend compte de l'activité du couple BÖLÖNI dans la revue *Literatura*:

«Je me dépêche avec cette lettre, monsieur le Rédacteur, car le courrier part tout de suite et si je la rate, ma lettre n'arrivera pas à temps.

Comme je l'ai souvent remarqué, le sort des gens de lettres que le caprice du destin jeta dans ce Babel aux mille langues et à la lumière éternelle, intéresse sûrement la *Literatura* et ses lecteurs:

J'aimerais donner beaucoup de nouvelles et trouve difficilement l'ordre des choses. Je pense toutefois, que je ne peux commencer cette fois autrement qu'avec György BÖLÖNI.

Je crois que le porteur de ce nom tient sa place parmi les bons souvenirs de monsieur le Rédacteur. Je me ridiculiserai en essayant de le présenter. Je vous annonce donc tout simplement que cet écrivain silencieux, mais toujours très profond et lançant les mots d'ordre à toute une génération, a, après de nombreuses années de recueillement, repris parole.

Ce que György BÖLÖNI va dire en reprenant parole, intéresse sûrement la *Literatura*.

Là-bas à Szilágysomlyó ou à Zilah, dans le couloir du collège ancestral ... il rencontra dans sa jeunesse encore, cet autre étudiant. Celui qui du *Ruisselet* arriva à l'infini *Océan*. («Ér»-nom du ruisselet de sa ville natale). Celui qui jusqu'ici est le hongrois le plus humain de la littérature hongroise. Celui qui de ce ruisselet au cours de longues années à travers Várad, Debrecen, Budapest, arriva ici avec tout le feu de son ardente grandeur et la tristesse de son génie créateur échangeable seulement en airs à quatre sous dans son pays. Pourquoi continuerai-je? Et l'autre étudiant de Zilah, celui qui comprit le plus vite chaque nouveau mot de la littérature, chaque nouveau son de la musique et chaque nouvelle couleur dans la peinture, là-bas, au bord du

³ *Anthologie de la poésie hongroise contemporaine*. Version française sous la direction de Béla POGÁNY, révision de Géo CHARLES. Les Écrivains Réunis. Paris 1927. 218 p.

Danube, celui, qui avec un instinct miraculeux mesura dès lors la grandeur future . . . de son camarade de classe, alors que celui-ci ne commençait qu'à déployer ses ailes. Après Pest, après les luttes rongéant les nerfs, le sang et la foi, c'est ici à Paris, qu'ils se rencontrèrent. Ils marchèrent dans le grand lien de l'amitié éternelle. Les combats grinçants de longues années s'accablaient sur eux . . .

BÖLÖNI, l'étudiant lié à l'éternelle camaraderie, celui qui fut le plus proche, le plus authentique, dévoile maintenant les couleurs d'Ady toujours nouvelles, jusqu'ici enterrées, pendant quelques années, dans le silence religieux des souvenirs. C'est là une palette qui dispute les richesses de Darius. Parmi les fresques des cathédrales résistant à l'infinité des temps, une nouvelle grande fresque apparaît sous la palette de BÖLÖNI. Pour que la force des couleurs reste plus vive encore, BÖLÖNI s'en retourne jusqu'en Transylvanie et s'attarde à Zilah, à Szilágyosmlyó, près de l'«Ér» (ruisselet) qui mena ADY jusqu'à l'Océan, pour approfondir la splendeur de ses couleurs.

Je veux encore rendre compte que l'un de nous de cette petite parcelle hongroise, s'élança bien loin. Sándor KÉMÉRI,⁴ la femme de lettre portant ce nom d'homme, auteur de *Séták Anatole France-al* (Promenades avec Anatole France) parcourut New York, Londres, Madrid. Son livre arriva à plusieurs éditions même dans ces pays lointains. Elle va avoir une nouvelle entrée. Elle écrit un livre d'une tonalité tout à fait particulière sur RODIN. On sait déjà très bien à Paris et à Londres, que lorsque cet auteur au nom étrange prend la parole, celle-ci est lourde de sens. On sait que cette femme écrivain qui se cache derrière un nom d'homme, est un précurseur du nouveau type de femme créateur dont l'intuition est plus solide, plus profonde que celle de l'homme . . . Une main de femme paraissant fragile touche au portrait du grand créateur avec tant de force plastique, que son élan modelleur dessine dans toute sa grandeur, le génie non seulement du RODIN sculpteur, mais celui, encore inconnu, de l'*Homme*. . . »⁵

C'est plutôt les publications politiques qui caractérisent l'édition hongroise à Paris dans les années qui suivent 1920. Par exemple, entre autres, l'écrit dénonciateur de Zsigmond KUNFI sur un fait de la Hongrie contre-révolutionnaire, provoquant une énorme indignation internationale — l'assassinat de Somogyi et de Bacsó. Le petit livre de 55 pages fut édité par la Ligue des Droits de l'Homme.

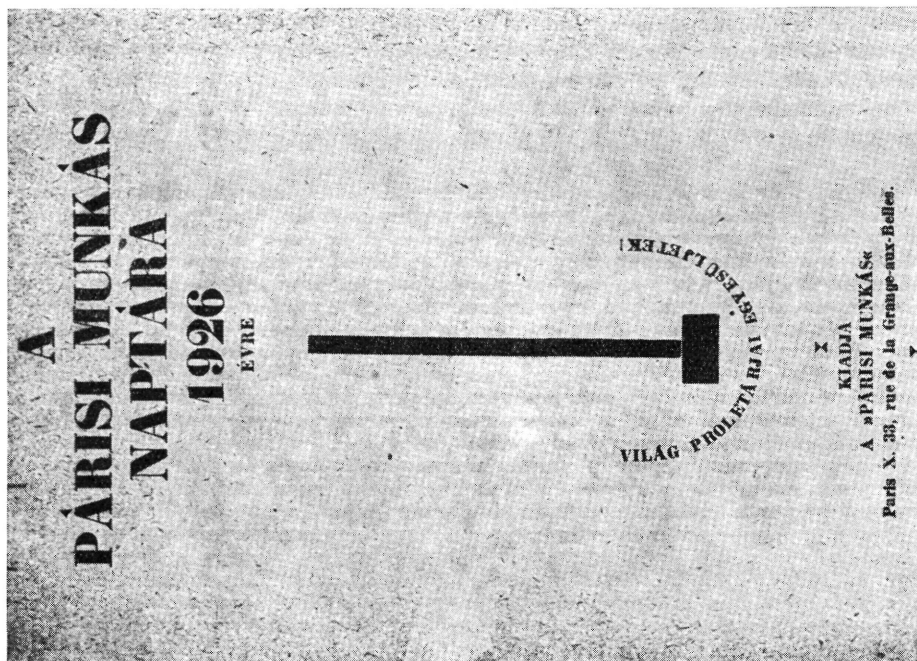
Les calendriers émis par le parti, jouèrent un rôle important surtout parmi les ouvriers hongrois vivant en France.^{6a} La dédication du *Calendrier de l'an 1926 de l'Ouvrier de Paris*: «Pour les victimes de la terreur blanche de Hongrie et pour ceux qui, défiant la potence et la torture, organisent et organiseront sur le sol révolutionnaire de la contre-révolution la nouvelle révolution hongroise au risque de leur vie. Le calendrier contient les articles suivants: György LUKÁCS: *A világimperializmus és a Szovjetunió* (L'impérialisme mondial et

⁴ Nom de plume de madame György BÖLÖNI.

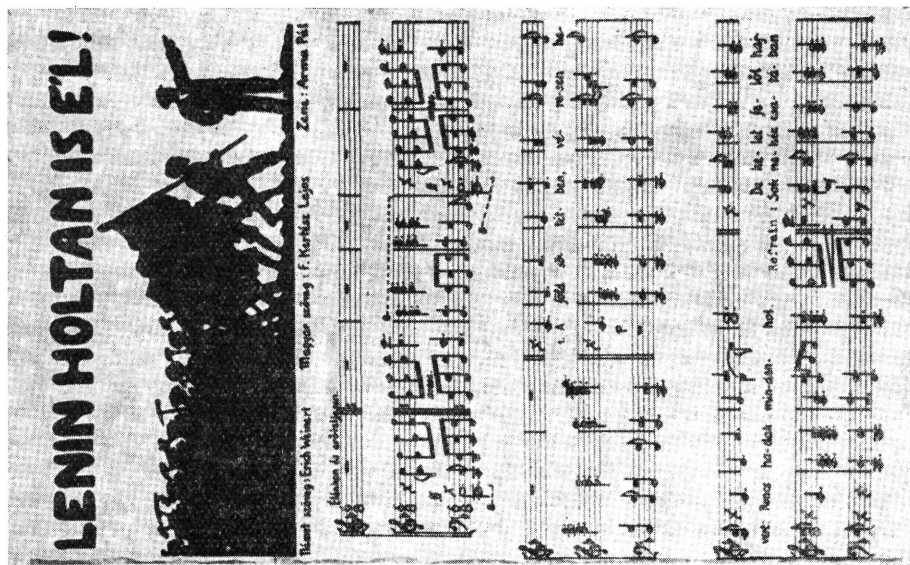
⁵ Imre GYOMAI: Voilà ce que font les écrivains et journalistes hongrois à Paris . . . — Il est plus difficile d'arriver ici qu'à Vienne ou Berlin — Les pionniers sont quand même arrivés à se placer. — Paris, fin août. *Literatura*, IIIe année, numéro de septembre pp. 295—297.

^{6a} D'après le souvenir de Magda ARANYOSSI: Pál ARANYOSSI, Pál ACZÉL et Ernő GERŐ rédigèrent chacun un calendrier. Il est difficile de constater maintenant lequel chacun.

Calendrier de l'Ouvrier de Paris, 1926

Un chant des «Six chants du mouvement prolétarien»

l'Union Soviétique), Jenő LANDLER: *Mi a legfőbb kötelességünk?* (Quel est notre plus grand devoir?), Béla SZÁNTÓ: *A nemzetközi szakszervezeti mozgalom és a magyar szakszervezetek* (Le mouvement des syndicats internationaux et les syndicats hongrois). La matière littéraire du calendrier elle aussi est de valeur. Les poèmes de MALAKOVSKI *Marche à gauche* et BEDNII *A la lutte finale* représentent la littérature soviétique. Nous y trouvons les poèmes d'Andor GÁBOR, d'Antal HIDAS, de János MÁCZA, d'Aladár KOMJÁT et même une poésie française: *Les trains rouges* de Paul VAILLANT-COUTURIER. Et, au-delà de ceux-là, nous trouvons une curiosité encore inconnue de l'histoire littéraire, le poème de Bálint KAPOSI intitulé *Minket már semmi nem állít meg* (Rien ne nous arrêtera plus) qui fut écrit sous ce pseudonyme par le jeune Gyula ILLYÉS, séjournant alors à Paris. Nous lisons l'article de Béla UITZ sur l'art prolétaire. Et enfin, ce qui est un important mérite de la publication, elle dénonce le fascisme italien et prévient contre ses dangers.

Le calendrier de l'an 1927 de l'Ouvrier de Paris fut rédigé sous l'effet de la dixième année de la victorieuse révolution prolétaire russe. Plusieurs articles traitent de cet événement. *A cár temetőjétől a proletárszabadság országáig* (Du cimetière du tsar au pays de la liberté prolétaire), *Történelem a telefonon* (Histoire à travers téléphone) — sur l'entretien téléphonique de LÉNINE à Kronstadt —, Jolán KELEN *Izbács. Kép az orosz faluból* (Izbács. Image du village russe). Le calendrier tout comme celui de l'année précédente, est introduit par les tchatchouckas d'Andor GÁBOR. Citons parmi les articles politiques: *A vörös hadsereg háborúja a csehek ellen* (La guerre de l'Armée rouge contre les Tchèques) de Jenő LANDLER, *Följegyzések a magyar forradalomról* (Notes sur la révolution hongroise) de János HIROSSIK. Nous mentionnons parmi les contes: *A szemétdombon* (Sur le fumier) de Pál ACZÉL, *Pipacsmező* (Champ de coquelicots) de János BALOGH. Les poèmes sont de la plume de Sándor BARTA, Antal HIDAS et de Mózes KAHÁNA (sous le pseudonyme de Pál TÉRITŐ).

Le calendrier de l'an 1929 de l'Ouvrier de Paris n'est pas aussi varié, la littérature s'y fait rare. Sa matière est essentiellement politique, ce sont des citations des classiques du marxisme, des rappels historiques à l'occasion du dixième anniversaire du Parti Communiste Hongrois, l'appréciation de la Commune de Paris. Le seul morceau littéraire remarquable du calendrier, c'est le poème d'Aladár KOMJÁT intitulé *Új Március* (Nouveau Mars).

C'est également dans l'édition de la Section de Livre de l'Ouvrier de Paris que parut en 1928 un très important document politique de 16 pages, illustré, les *Mélanges—Lénine*.

Un appréciable document littéraire du mouvement, le *Proletár-dalokönyv* (Livre de chants prolétaires) avec la préface d'Henri Barbusse, parut à Paris en 1926. L'interdiction de ce livre pour le territoire de la Hongrie est communiqué en 1931 dans le Bulletin d'Enquête de la Gendarmerie: «... comprend le texte de 25 chansons, dont le sujet engage et excite au violent renversement du régime national et social établi...» Nous trouvons ce texte dans l'ordre de confiscation et de mise au pilon du ministère public royal. Le livre survit quand même et conserve pour la postérité les chansons les plus ardentes du mouvement ouvrier international et du mouvement ouvrier hongrois.

C'est Flammarion qui édita en 1929 la version française de la publication viennoise en 1921 du livre intitulé *Sur les chemins des douleurs*. Madame György BÖLÖNI — sous le pseudonyme de Sándor KÉMERI qu'elle garda tout le long de l'émigration — s'y souvient de la terreur blanche qui suivit le refoule-

Calendrier de l'Ouvrier de Paris, 1927

ment de la République des Conseils. Henri Barbusse, l'excellent connaisseur des conditions hongroises, en écrivit la préface. Les éditions hongroises, allemandes et françaises furent toutes confisquées en Hongrie sous les prétextes de «crime contre le respect de l'état et de la nation hongroise» et d'«injure au régent», Géza TÖREKY, le juge du tribunal criminel royal de Budapest, rendit le jugement en avril 1930, puis dans deux ans la Cour de Cassation donna à nouveau l'ordre de «poursuite objective» c'est à dire de confiscation du livre. Mais les détectives eurent beau chercher chez tous les libraires, ils ne trouvèrent point d'exemplaire à confisquer. Ce n'est qu'après plus de dix ans qu'ils revinrent à la surface afin de servir aux nouvelles éditions qui rappellent l'époque la plus honteuse de l'histoire de la Hongrie.

Une entreprise éminente et durable de l'édition du livre de l'émigration hongroise en France est la série du *Monde*. L'initiative et le lancement sont dus à Mihály KÁROLYI, György BÖLÖNI et Pál ARANYOSI. C'est KÁROLYI qui en assura la partie financière. Henri Barbusse annonça les débuts de la série dans son hebdomadaire littéraire du même nom, dans le numéro du 12 avril 1930. Quatre livres du Monde seulement parurent. Chaque ouvrage eut une importance littéraire. Tous les quatre furent bannis de Hongrie et les quelques exemplaires qui pénétrèrent quand même furent soumis à l'ordre de confiscation. Le Sveik de HASEK reçut le même sort sous prétexte d'excitation contre le régime et le clergé. Le roman de réputation mondiale fut traduit par Frigyes KARIKÁS sous le pseudonyme de Fjodor KATONA, tout comme l'autre roman de la série, le *Chocolat* de TARASOV—RADIONOV, qui lors de son apparition fit grand écho dans le monde. C'est Gyula ILLYÉS qui le salua le premier en hongrois, avec une appréciation particulièrement chaleureuse dans la périodique *Nyugat* (Occident). Le livre est un produit originel de la première période de la nouvelle littérature russe après la Révolution et il déclencha beaucoup de polémiques. Il est compréhensible que les autorités hongroises l'exclurent du transfert postal. Elles craignaient le même danger lors de la parution du troisième livre de la série du Monde *Les 902* d'Ernst GLAESER, l'excellent roman de guerre que Thomas MANN estima hautement. Le *Nouveau Pasteur*, le roman d'András SZILÁGYI parut aussi dans cette série avec les dessins de Bertalan PÓR. Le roman est la première grande inspiration de la littérature prolétaire hongroise, son édition en Hongrie était impensable à cause de son sujet révolutionnaire. Gábor GAÁL l'apprécia comme «la première apparition chez nous de la claire ligne de classe» comme un livre qui marque le tournant vers la nouvelle littérature pénétrée de l'idéal communiste. L'attention des autorités hongroises, aussi y fut attirée et elles prescrivirent tout de suite la saisie du roman comme quoi il était coupable d'excitation contre le régime. Selon les papiers concernant la saisie et selon les dossiers du ministère public royal chaque page du livre est pour ainsi dire incriminée. On envoya un radiogramme de saisie-arrêt à chaque station et poste, les détectives contrôlèrent toutes les librairies sans trouver d'exemplaire.

Dans les numéros 7—8 en 1930 du *Korunk* (Notre Epoque) de Kolozsvár, Gábor GAÁL donne un aperçu général de l'importance de la Série du Monde, à propos de l'appréciation du Sveik. C'est avec une ironie amère qu'il constate que ces livres ne purent paraître en hongrois en Hongrie, les éditeurs de Budapest n'aiment pas la critique ni rien qui vise à la vérité, ne serait-ce que de loin. «L'éditeur budapestois ne possède de la compréhension que pour les rires étouffés des boudoirs et les ricanements des boulevards... Voilà pour-

quoi il n'édita pas le Sveik et voilà pourquoi celui-ci ne parut que maintenant et qu'à Paris et exactement chez l'éditeur qui publia le *Chocolat* et GLAESER et qui avec le roman hongrois intitulé *Le Nouveau Pasteur* s'introduit dans l'histoire du livre hongrois en réparant dix années de négligence.»

Dans les années suivantes la littérature passe de nouveau en arrière-plan. Toutefois nous pouvons mentionner deux œuvres importants: l'un c'est le volume de poésies posthume d'Aladár KOMJÁT (*Mindent akarunk! — Nous voulons tout!*); l'autre est le conte intitulé *Vitézek és Hősök* (Braves et Héros) de Sándor GERGELY. C'est l'éditeur du journal du parti, le *Szabad Szó* (Parole Libre) qui publia le petit livre, auquel György BÖLÖNI écrit la préface. De nombreux dossiers policiers et judiciaires témoignent de l'accueil officiel que reçut le livre en Hongrie. Plusieurs livres hongrois édités en France ont été imprimés chez les Frères LANTOS. Tous deux étaient des membres actifs du mouvement et ils sacrifièrent leur vie pour l'avenir: les Allemands les arrêtèrent et les exécutèrent pour avoir imprimé des tracts illégaux.^{6b}

Par contre, nous avons à rendre compte de quelques publications politiques de haute importance. Parmi celles-ci, certes, la place la plus éminente est due à la brochure de Mihály KÁROLYI: *Tiétek a föld! Izenet a magyar földműves szegénységnek* (A vous la terre! Message aux prolétaires-cultivateurs hongrois) — parue à Paris en 1931; le collaborateur de KÁROLYI qui l'aida à rassembler les documents pour ce livre, fut Pál ARANYOSSI.

Un autre pamphlet parisien de 1932 proteste contre la loi martiale proclamée par le gouvernement Károlyi en cette même année et contre l'exécution des communistes inculpés en vertu de cette loi, SALLAI et FÜRST. En 1934, ce fut l'article de Béla KUN: *Akcióegység* (Unité d'action), première publication de la série «Pour l'Unité Prolétarienne». Un an plus tard, en 1935, et en langue française également, parut le volume collectif des articles de Jenő VARGA, intitulé *La crise économique, sociale et politique*.

Une publication portant le titre *Hat proletár tömegdal* (Six airs pour les masses prolétariennes) donna également du fil à retordre à la police du régime HORTHY. Elle prit origine aux offices des éditions Munkásszemle, un des successeurs de *Párisi Munkás* (Ouvrier de Paris). Le petit volume contient les vers de Erich WEINERT et de Fritz HOFF, traduits par Aladár KOMJÁT et Lajos F. KERTÉSZ. Le compositeur des chants, Pál ARMA, fut également l'auteur de la préface. Le livre fut immédiatement interdit en Hongrie par ordre du Ministère de l'Intérieur.

*

Le mouvement ouvrier des émigrés hongrois à Paris émit entre les deux guerres mondiales plusieurs *petits imprimés* — tracts, feuilles volantes et affiches — qui informaient et mobilisaient les Hongrois de France lors des événements et des actions plus importantes.

Nous trouvons ce genre de tract dès 1923, dans la publication de la Ligue Hongroise des Droits de l'Homme. Appel de ralliement à la Ligue, mobilisation à la participation au grand meeting démonstratif organisé par la Ligue en protestation de la terreur contre-révolutionnaire en Hongrie.

^{6b} Renseignement reçu de Magda ARANYOSSI le 22 novembre 1967.

Le mouvement syndical, aussi, répandit plusieurs tracts. L'appel de participation à la commémoration de la République des Conseils est l'un de ceux-ci.

Les imprimés lancés par l'organe hongrois du Parti à Paris sont importants, comme par exemple la brochure polygraphiée de cinq pages en 1935, intitulée «Egységfrontot» (Pour un front unique), qui mobilise à la participation au combat du Parti Communiste Français pour la création du front unique. Celui commençant par *Mindenkihez* (A tout le monde) est le compte-rendu de la Réunion Internationale à Paris en janvier 1937, dont la devise est la suivante: «Soutenez les combattants, les veuves et les orphelins espagnols . . .»

Le rôle des petits imprimés augmente particulièrement au temps du mouvement de résistance, lorsque l'information rapide était nécessaire. Parmi les publications ayant rapport aux Hongrois nées dans cette période, la brochure en langue française de dix pages publiée par le «Groupe des Communistes Hongrois en France» est proéminent. Il est voué au souvenir des cinq partisans hongrois exécutés par les fascistes allemands — Imre GLASZ, métallurgiste, Pál WEISZ métallurgiste, Tamás ELEK, étudiant de dix-neuf ans, József BOCZOR, ingénieur, et le chef du groupe, nommé Petit JEAN dans le mouvement, János WEISZ, métallurgiste, «et au souvenir de tous ceux qui moururent pour la sainte cause de la résistance nationale française». La brochure donne une image générale du combat et du dévouement des participants hongrois de la Résistance, de la tactique du travail maquisard, et de l'exemple des cinq martyrs hongrois. La proclamation *Kiáltvány* émise par le Comité Central du Mouvement d'Indépendance Hongrois en France au printemps 1944, juste après l'occupation de la Hongrie par les Allemands, est aussi importante. La proclamation déclare: «nous, Hongrois, devons nous battre à double force pour l'anéantissement rapide de l'hitlérisme. L'impérialisme fasciste allemand a pillé, souillé, occupé la Hongrie avec l'appui des traîtres hongrois de HORTHY, en y organisant d'effroyables massacres et atrocités.» C'est un appel au ralliement armé à la Résistance française, en demandant l'organisation de «milices patriotes» hongroises.

*

Qui étaient les Hongrois, qui, contraints de quitter leur patrie, continuèrent à lutter dans leur pays adoptif, la France: qui créèrent la presse de gauche du mouvement ouvrier des émigrés, et répandirent dans les colonnes des périodiques et dans les livres, les idées du marxisme, propageant la nouvelle littérature étrangère et hongroise à la fois, qui enthousiasmaient pour la lutte et combattaient aux côtés des Français pour la liberté hongroise et universelle? Ce sont les journaux, les livres et les mémoires de l'émigration qui donnent une réponse — hélas nullement complète et détaillée — à cette question. István KOVÁCS et János FLÓRIÁN constatent dans leur livre intitulé «Champions hongrois de la liberté, contre le fascisme»⁷ que bien qu'il y eut relativement peu de Hongrois en France pendant l'occupation, ils tinrent avec fierté leur part dans le combat héroïque du peuple français contre l'oppression allemande. D'après le témoignage des chiffres de la statistique, les Hongrois furent relativement les plus nombreux — après les Espagnols — parmi les étrangers qui prirent part au mouvement de la Résistance.

⁷ Budapest, 1946, Athenaeum. En langue française.

Dans son livre intitulé *Hongrois de la Résistance*⁸ avec une préface écrite par VERCORS, Endre BAJOMI LÁZÁR porte à trois mille le nombre des Hongrois de la Résistance. Il présente la variété du combat des émigrés: la rédaction et distribution de journaux clandestins, l'impression et le lancement de huit à dix mille tracts par mois, badigeonnage, intrusion dans les rangs du Wehrmacht afin d'y noyauter. Il rend compte de l'exécution, en un seul jour, de cinq martyrs hongrois, et du sort des écrivains et artistes hongrois vivant en France. András HEVESI, l'auteur de *Párisi eső* (Pluie de Paris) est tombé comme volontaire à la Somme en 1940, Béla Hegedüs, peintre, est également mort pour la cause en 1940, László GARA prit activement part au travail de propagande du maquis, Imre GYOMAI, dont nous rencontrons souvent le nom dans les colonnes de la presse de l'émigration, lutta également comme volontaire dans l'armée française, il fut prisonnier en 1940, mais s'évada et vivant sous un pseudonyme, il organisa en 1942, au sud du pays, la résistance des mineurs et des vigneronns. En 1944, il prit part à la distribution des armes, avec sa participation active, ils libérèrent leur ville avant le débarquement. Le poète Antal FORGÁCS disparut à Grenoble et fut probablement déporté en Allemagne, le publiciste vétérans combattant, György ALPÁRI, fut fusillé par les Allemands. Les Hongrois luttant dans le rang du mouvement français de la Résistance, firent témoignage d'une brillante bravoure et d'un dévouement exceptionné. Le nombre des martyrs prouve que les Hongrois sont parmi les premiers qui sacrifièrent leur sang pour la libération de la France — écrit Bajomi dans les lignes finales de son livre.

Ce n'est pas par hasard qu'au delà des publications documentaires mentionnées, plusieurs œuvres littéraires parurent sur ce sujet. Après la libération par exemple, le petit roman passionnant intitulé *Francia ég* (Ciel de France) d'Imre BOÓCZ, paru dans le recueil de romans de l'édition Szikra en 1947, l'ouvrage excellent d'Endre MURÁNYI-KOVÁCS qui date de presque vingt ans plus tard, intitulée *Hét álnév* (Sept pseudonymes) où l'auteur cite avec le témoignage authentique et l'expérience intérieure de la participation, sur un ton lyrique, le comportement motivé par le noble idéal et la haute exigence morale des combattants de la Résistance.

Mais les faits et gestes des participants de la Résistance française n'ont pas seulement des documents hongrois pour témoins. En 1965 parut à Paris chez Les Éditeurs Français Réunis, un gros volume documentaire⁹ qui consacre un chapitre indépendant au souvenir des participants hongrois de la Résistance sous le titre de «L'immigration hongroise».

En dehors des publications indépendantes, les manuscrits écrits et polygraphiés aident à connaître et à reconstituer l'histoire de cette époque. Les souvenirs conservés dans les Archives de l'Institut de l'Histoire du Parti ajoutent certaines précieuses et vives mosaïques à l'assemblage de l'image d'ensemble.

Quelques exemples de ces mosaïques. Nous apprenons par les Mémoires de Ervin GAZDAG qu'ils habitèrent ensemble à Paris, avec György HONTI et Barnabás PESTI, alors qu'ils étaient étudiants à l'Université. Ils se lièrent au mouvement par l'intermédiaire de Julia Poll, en 1940. Durant les vacances

⁸ Paris, 1946. Ed. Bateau Ivre. 89 p. En langue française.

⁹ LAROCHE, Gaston: *On les nommait des étrangers. Les immigrés dans la Résistance*. Paris 1965, Les Éditeurs Français Réunis. 477 p.

d'été, ils vendaient des journaux. «Barnabás Pesti révolutionna réellement la technique française de la vente de journaux . . . c'est par son idée que nous allions durant l'entre-acte des cinémas, y vendre nos journaux . . .» En 1941 ils devinrent tous trois membres du parti illégal français. Plus tard, par ordre du parti, Barnabás PESTI est rentré, travailla clandestinement en Hongrie, mais il fut pris et exécuté à Noël 1944 à Sopronkőhida.

József IMRE prit part entre 1928 et 1933, comme membre de la CGT, dans la distribution de la presse communiste en langue hongroise, parue en France — *Riadó* (Alerte), *Fáklya* (Flambeau), *Osztályharc* (Lutte des Classes). Il rentra plus tard et continua le travail en Hongrie. Il propagea d'abord les journaux *Új Március* (Nouveau Mars), *Sarló és Kalapács* (Faucille et Marteau), puis le *Szabad Nép* (Peuple Libre) clandestin et en 1944 il lançait des tracts avec les autres.

Dezső RÉVAI, rédacteur à Budapest du *Sportoló Munkás* (Ouvrier Sportif) et du *Proletár Sport* (Sport Prolétaire) se rendit à Paris en 1936. Il prit part aux combats espagnols contre Franco, il fut emprisonné en France. En 1944, il lutta en France parmi les membres de la compagnie hongroise Petőfi.

Károly PERCZEL voyagea d'abord à l'étranger en tant qu'étudiant à l'école polytechnique et comme membre de la Fédération Hongroise de la Jeunesse Communiste. Comme on l'expulsa de Suisse, il alla en France en 1938, déjà en qualité de membre du parti illégal. Il dut se retirer dans l'illégalité là aussi, en 1942. Lié au Parti français, il travailla dans les organisations MOI (Main d'Oeuvre Immigrée, l'organisation internationale qui réunit les groupes nationaux du mouvement de la Résistance et FTP (Francs-Tireurs et Partisans). Le 23 août 1944 on le trouve sur les barricades comme membre de la Milice Patriote lors du soulèvement de Paris. Sa femme elle aussi prit part au mouvement, et portait les tracts sous une voiture d'enfant.¹⁰

Boris FÁY appartenait au groupe de Petit JEAN, exécuté par les nazis, elle écrit dans ses souvenirs: «Régulièrement, au moins deux fois par semaine, nous lancions les tracts et les journaux. Nous préparions nous-mêmes et distribuions par milliers les papillons à faucille et marteau et autres dessins».

Nous recevons une riche image de la vie de l'un des martyrs, Imre GLASZ (Békés) par les Mémoires de sa femme, Ilá Békés. Entre les cartes postales écrites par la veuve, nous trouvons la lettre d'adieu d'Imre GLASZ. «Soyez aussi optimistes que je l'ai été . . . Je regrette de n'avoir pu réaliser mon rêve, améliorer la vie de chacun de nous . . .» Celui qui écrit ces lignes, misa sa vie sur le socialisme dès sa jeunesse. Il se rallia au parti Vági, et devint membre du Parti Communiste clandestin, il fut pour cela placé sous surveillance policière, puis mis en prison. En 1937, il émigra à Paris avec l'autorisation du Parti. Sa tâche fut d'abord la distribution de tracts et de journaux clandestins et il devint en 1941, le chef d'un des groupes armés.

Plusieurs sources témoignent que la presse de résistance et la matière de propagande hongroise furent imprimées durant de longues et dures années, dans une petite imprimerie dans la chambre de Béla Sós dans la rue d'Abel. Le chemin parcouru par l'imprimeur de la presse clandestine hongroise à Paris n'est pas un hasard. Béla Sós lutta en 1919 comme soldat rouge, sous la terreur blanche. Le tribunal de Kalocsa le condamna à six ans de bagne. Il arriva à

¹⁰ Renseignement oral d'Imre PALOTÁS, janvier 1968.

s'évader dès 1921. Il alla en Yougoslavie, puis en France. «Nous distribuions des tracts en langue hongroise, française et allemande de façon à les jeter dans les rues à grande circulation. Il fallut bien sûr, faire un appareil pour assurer le tirage. Nous tapions les textes au stencil, et nous faisons ainsi plusieurs centaines de tracts en chaque langue. L'appareil ne pouvait être lourd, dans la clandestinité, il fallait compter à souvent changer de place. Il avait trois kilos en tout. C'était un duplicateur primitif, avec un tamis de soie, fixé sur un cadre, c'est là que nous placions le stencil et nous le passions avec un cylindre en caoutchouc et de la pâte de machine noire.» écrit Béla Sós dans ses souvenirs.

Ce travail varié était tenu en main par une seule personne de la part du Parti Hongrois à Paris, et celle-ci est Lajos PAPP, dont le rôle fut déjà traité au sujet des journaux illégaux. Son père était forgeron, ils étaient neuf enfants; enfant il connut la faim et la misère, la révolution et la contre-révolution. A vingt ans, il est ouvrier, membre de syndicat et de la Fédération Communiste de la Jeunesse Hongroise. En 1923 il doit passer en clandestinité. Il va pour la première fois à Paris en 1937. En 1939, il reçoit l'ordre de fonder une presse et une organisation hongroise. Il remplit cette tâche précisément, loyalement, avec vigilance et un excellent esprit d'organisation jusqu'en octobre 1944, avec une entente toujours parfaite avec le Parti Communiste Français.

Parmi les combattants hongrois sur les barricades de Paris, se trouvèrent aussi les intellectuels. Écrivains, poètes et artistes s'unirent au combat du peuple. Ils ne se contentèrent pas d'écrire et de créer, mais leur majorité échangea, au moment nécessaire, la plume contre l'arme, ou comme beaucoup d'entre eux, se servirent des deux à la fois. György BÖLÖNI devint le président du Mouvement Hongrois de l'Indépendance, László GEREBLYÉS, poète et traducteur d'art, devint membre de la compagnie militaire PETŐFI, ainsi qu'Imre PALOTÁS qui prit l'arme sans se borner à écrire des vers et à rédiger son journal, Endre MURÁNYI-KOVÁCS se rallie aussi au mouvement de la Résistance. L'ancien rédacteur du *Szabad Szó* (Parole Libre), Imre TARR ne peut se joindre, car il est tombé en Espagne, le philosophe d'origine hongroise, György POLITZER «*Le Pascal du matérialisme*» est fusillé par la Gestapo au Mont Valérien, Bertalan PÓR voue son suggestif don artistique aux affiches, Zoltán VÁLI, peintre, interrompt son travail artistique, pour transférer des armes aux

Le timbre Petőfi (50 Fr.) propagé par les participants hongrois du mouvement de la Résistance française.
Cadeau de József LIGETI, qui prit part en France au travail du Parti hongrois.

partisans. Et ceux qui ne portent ni ne distribuent des armes, ne distribuent «que» la presse, jouent de leur vie jour par jour tout autant.

L'encre des écrivains se mêla au sang et aux larmes dans les combats de l'histoire de l'émigration hongroise en France.

*

Les publications citées furent bannis — comme nous l'avons plusieurs fois mentionné au cours de cet article — par les autorités officielles hongroises de l'époque. Un casier judiciaire enregistrait les journaux hongrois parus à l'étranger et un appareil spécial observait et étudiait la littérature hongroise d'avant-garde parue à l'étranger.

Le gouvernement disposait d'un sérieux appareil pour tenir cette littérature à distance du pays, des lecteurs hongrois. Et si quelque journal, périodique ou livre, pénétrant dans le pays malgré la défense postale, leur tombait sous la main, ils le confisquaient tout de suite. La douane, la poste, les stations fluviales, la gendarmerie et la police reçurent leurs ordres concernant les publications qui mettent en danger «la bonne réputation» de la Hongrie. Et les auteurs et rédacteurs furent déclarés coupables «en contumace» du crime haute trahison.

Il est donc compréhensible que les journaux rédigés et les livres parus au cours des vingt ans de l'émigration hongroise en France soient assez rares dans la Bibliothèque Nationale Hongroise. Nous reconstituons le sort des publications retrouvables dans le registre des entrées de la bibliothèque. Nous y trouvons indiqué comme donateur de plusieurs ouvrages, la Direction Générale de la Poste, le Ministère des Affaires Intérieures, la Préfecture de Police et, quelquefois, le Ministère Public. Il est probable donc que les autorités envoyaient plus ou moins régulièrement à conserver à la Bibliothèque Nationale d'alors, les publications saisies et confisquées. La section de périodiques de la bibliothèque tenait un journal *Remota* pour ce genre de presse. Des journaux clandestins — et cela est même naturel — aucun exemplaire ne parvint alors à la Bibliothèque Nationale Hongroise.

Il en est à peu près de même pour les bibliothèques de Paris. Bien que selon le décret du dépôt d'imprimerie les publications auraient dû être obligatoirement remises à la Bibliothèque Nationale, les poursuites des autorités en France aussi, furent cause de ce que les rédacteurs des journaux de gauche ne s'empressèrent pas à y suffir. C'est pourquoi la collection des périodiques de langue hongroise est très petite. Nous pouvons même ajouter que cette matière est plus près d'être complète en Hongrie qu'à son lieu de publication. Cela est dû à ce que les Hongrois rentrant d'émigration après la guerre, donnèrent les exemplaires conservés à la Bibliothèque de l'Institut de l'Histoire du Parti, qui mit ensuite une grande partie de la matière à la disposition de la Bibliothèque Nationale. C'est ainsi que parvint dans l'inventaire de la Bibliothèque Széchényi, la photocopie de la presse clandestine de la Résistance, parue en France entre 1940—1944, elle approche maintenant à son complet. Quelques pièces uniques rendent complète la collection de la Bibliothèque Nationale grâce aux collectionneurs privés László GEREBLYÉS et Andor TISZAY.

En ce qui concerne les publications indépendantes, seule une petite partie des livres de gauche de l'émigration arriva à la bibliothèque au moment de sa publication et bien qu'au cours de ces dernières années on arriva à combler

certaines vides — calendrier de poche de l'Ouvrier de Paris dans l'édition Szikra, Pál ARMA: *Six chants du mouvement prolétaire* — il reste toujours des lacunes.¹¹

Magyarország és az Unesco. Sajtóbibliográfia. 1948—1968. Összeáll. GOMBOCZ István. [Bp.] 1968, OMKDK házi soksz. [10], 152 p.

Az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete 1946-ban alakult meg és Magyarország 1948-ban lett a tagja. Ennek a hűszerszándék — hosszú ideig korántsem zökkenőmentes, de az utóbbi évtizedben mind kialakultabb és eredményesebb — kapcsolatnak s az Unesco munkájának magyarországi sajtóvisszhangját ismerhetjük meg ebből a bibliográfiából, amelyet a 20. évforduló alkalmából a Magyar Unesco Bizottság adott közre, s amely a Magyarországon 1967. december 31-ig megjelent könyvek, folyóirat- és újságcikkek és hírek adatait tartalmazza.

Az anyag elrendezése gerincében az Unesco munkaprogramjához és ezen belül a magyar közreműködés mértékéhez igazodik. Az egyes fejezetek formailag is több csoportra oszlanak: az önálló kiadványokat követik a folyóirataik, majd az újságcikkek és hírek és végül az esetleges rádióadások és könyvismertetések — időrendben.

Az általános rész az Unesco munkáját, az Unesco és Magyarország kapcsolatát általánosságban, az Unesco szervei és a Magyar Unesco Bizottság munkáját ismertető könyvek, cikkek stb. leírásait, majd az Unesco Magyarországon járt vendégeiről és a magyar szakértőkről és ösztöndíjasokról szóló híreket tartalmazza. A *Nevelés és oktatás* című fejezetben kaptak helyet az ifjúsággal, az oktatással és a sporttal foglalkozó anyag mellett a Budapesten és külföldön tartott nevelésügyi konferenciákról, valamint a Magyarországon jól működő „asszociált” iskolákról szóló beszámolók. A természet- és alkalmazott tudományok fejezetében a különféle természettudományi akciókon kívül a Budapesten 1964. augusztusában tartott szódás-

szikes konferenciáról, a nemzetközi hidrológiai decennium magyar vonatkozásairól és a magyar kutatók, tudósok, expedíciók útjáról találunk cikkeket. Ugyancsak itt mutatja be a bibliográfia összeállítója, hogy az Unesco-nak a tudomány- és kutatásszervezés terén kifejtett tevékenysége hogyan tükröződik a magyar folyóiratokban.

A társadalomtudományok körébe tartozó vegyes témák (pl. életfelfogásra, időmértékre vonatkozó felmérések) után külön csoportban találjuk a múzeumokra, a műemlékvédelemre, a nubiai akcióra, a kelet-nyugati főtervre vonatkozó irodalmat. A film, színház, zene, művészet kérdéseivel foglalkozó munka ismertetéseit, az egyes, az Unesco által propagált évfordulókról, kiállításokról szóló beszámolók adatait követően az Unesco könyvtárügyi és dokumentációs, bibliográfiai és információs munkájával foglalkozó magyar írásművek leírásai kaptak külön fejezetben kiemeltet. A kötet zárórésében felsorolást találunk az Unesco által támogatott Magyarországon megjelent kiadványokról, a Magyar Unesco Bizottság kiadványairól és azokról, amelyek a Magyar Unesco Bizottság közreműködésével láttak napvilágot.

A világosan és áttekinthetően szerkesztett, ezernél több címet felölelő bibliográfiának — amely az egyes tételek leírásánál igen hasznos kiegészítéseket is tartalmaz — az a célja, hogy tájékoztatást adjon arról a gyümölcsöző együttműködésről, amely hazánk és az Unesco között, az Unesco programjának a keretében folyik, ennek a munkának a másik oldalát az az ígért, és minden bizonnyal nagyon érdekes összeállítás fogja feltárni, amely azt tükrözi majd, hogy a magyar kultúra és tudomány, a magyar közreműködés miként szerepel az Unesco kiadványaiban.

B. VEREDY KATALIN

¹¹ Je tiens à remercier tous ceux qui m'ont aidé à retrouver les journaux, les livres et autres imprimés publiés par les émigrés hongrois en France: les membres de l'Institut de l'Histoire du Parti Ouvrier Socialiste Hongrois, particulièrement les camarades madame Dr. László KÁLMÁN et Gizella SZABÓ, ainsi que le camarade Károly NAGY qui travaille depuis trente ans dans la Section de périodiques de la Bibliothèque Nationale Széchényi.

SCHER TIBOR

A holt-tengeri tekercsek művelődéstörténeti jelentősége

A holt-tengeri tekercseket eddig elsősorban vallástörténeti szempontból értékelték, mint az ótestamentumi szöveghagyomány páratlan értékű dokumentumait és a kereszténység közvetlen előfutárainak tekinthető esszenus szekta vallási tanításainak gyűjteményét. Az ilyen irányú kutatások sok jelentős eredményre vezettek — bár számos probléma még mindig nyitva maradt.¹

Kevesebb figyelmet fordítottak eleddig ezekre az iratokra, mint a judeai művelődéstörténet forrásaira, pedig a Holt-tenger barlangjaiban feltárt anyag ebből a szempontból is nagyjelentőségű és számos érdekes felvilágosítást nyújt. *Művelődéstörténeti* jelentőségük nemcsak közvetlenül, hanem sajátos áttétellel, közvetett formában is érvényesül. Az a pusztasági tény ugyanis, hogy ezekben a barlangokban az ie. II—I. századig visszanyúló kéziratokat találtak, felkelte a kutatás figyelmét hasonló további leletek lehetőségére, és meg is indult a lendületes kutatómunka hasonló kéziratok után.² Az 1950-es évek óta rendszeresen folyó ásatások a Holt-tengeri barlangokon kívüli lelőhelyeket is nagy mennyiségben tártak fel. Ezen leletek közül is kiemelkedő jelentőségűek azok a tekercsek, papíruszok és egyéb okmányok, amelyek egy Samaria környéki barlangban kerültek elő³ és egészen az ie. 4. századig nyúlnak vissza, tehát a perzsa uralom legvégső szakaszából származnak és így megközelítőleg egykorúak a híres elefantinei papírusztekercsekkel.⁴

Egy másik meglepő mellékterméke a Holt-tengeri tekercsek utáni kutatásnak az a számos erőd, barlang, és rejtekhely, amelyek az utolsó nagy Róma-ellenes felkelésnek, BAR KOCHBA háborújának emlékét őrzik. A Jordánia, valamint Izrael Állam által szervezett ásatások a Vádi Murabba'át stb. környékén, valamint a Holt-tengerbe ömlő kisebb-nagyobb folyók, patakok mentén (Nahal Ce'elim stb.) nemcsak a harc tárgyi emlékeit (fegyvereket stb.) hozták napvilágra, hanem *írásos feljegyzéseket*: a harcosokkal hozott magánokiratokat, hivatalos írásokat, adás-vételi szerződéseket, házassági és válóleveleket, de hadparancsokat, katonai utasításokat stb. is.⁵

¹ HAHN István: *Papok, remeték, szabadságharcosok Judea pusztájában*. Világosság, 1967. 2. 65—73. l.

² SCHER Tibor: *A kumráni templomtekercs*. Világosság, 1968. 10. sz.

³ F. M. CROSS jr.: *The Discovery of the Samaria Papyri*. The Biblical Archaeologist, 1963. 4, 110 skk. P. W. LAPP: *The Samaria Papyri*. Archaeology, 1963. 3, 204 skk. l.

⁴ BLAU Lajos: *Az assuani és elefantinei aram papíruszok*. Aramic Papyri discovered of Assuan, edited by A. H. SAYCE with the assistance of A. E. COWLEY. London, 1906.

⁵ BARDTKE, *Handschriftenkunde* III. köt. Berlin 1962.

Az a nagy fellendülés, amely a Holt-tengeri, jórészt vallásos tartalmú szövegek megtalálásával, megfejtésével és kiadásával megindult, tehát nagyszámú *világi vonatkozású irat előkerülésére is vezetett*. Ezek nem a Holt-tengeri szekta tagjaitól származnak, hanem Judea ie. kezdete körüli társadalmának legkülönbözőbb rétegeitől — és együttvéve sok szempontból újszerűen világítják meg ennek a társadalomnak műveltségét is. Az írásos leleteknél nem kevésbé fontosak ebből a szempontból a tárgyi leletek sem. Ezeknek komplexumból érdemes kiemelni a Negev sivatagban fekvő Maszada erőd feltárási munkálatait,⁶ melyek 1963-ban indultak meg Jigael JADIN régész professzor vezetésével. Az erődöt a Róma elleni háború idején 66-tól fogva egészen 73-ig, a Róma-elleni harc legelszántabb csoportjának, a zelótáknak egy csapata foglalta el és Jeruzsálem pusztulása után is folytatták az ellenállást. Az ostrom idejének tárgyi, de emellett *írásos emlékei is újabb színekkel gazdagítják az I. századi művelődésre vonatkozó ismereteinket*.

Ez a sokoldalú anyag elsősorban az akkori judaeai írásbeliségre vet új fényt. A samariai leletek⁷, melyeknek megfejtése még folyamatban van — elsősorban arról győz meg, hogy az írásbeliség igen fejlett volt és minden fontosabb magánjogi ügyletet írásba foglaltak. De mivel ezek az iratok egyetlen család tulajdonához tartoztak (erről tanuskodnak a bennük előforduló ismétlődő nevek, a rokoni kapcsolatok feltüntetésére), arra is következtethetünk, hogy legalábbis a jobbmódú családok házi irattárt rendeztek be, és ezeket az iratokat több nemzedéken keresztül is megőrizték. Míg tehát az elefantinei papírszok egy szervezett katonai közösségnek okmányállományát tartották fenn a számunkra, addig Samaria barlangja egy magánjellegű okmánytárat őrzött meg. De tovább mehetünk: ezek az okmányok (házasságlevelek stb.) már meghatározott szabvány szerint készülnek, megvolt a kialakult formanyelvük és hagyományos külalakjuk. *Ez mindenestre arra mutat, hogy már akkor hosszú fejlődés állt mögöttük, amelynek során ezek az egységes eljárások és formák kialakultak. Még figyelemreméltó az a körülmény, hogy ezek az ie. IV. században kialakult formák és formulák átöröklődtek egészen a középkorig, és például a házassági- és válólevelek már nagyjában-egészében azt a formát viselik, mint legrégebbi középkori utódaik.*⁸ Igaz, hogy egyes, a középkori kódexekre jellemző sajátságok még nem tűnnek fel, pl. a kéziratok még nincsenek ellátva a másoló személyét és a másolat készítésének idejét feltüntető kolofonnal. Más, a középkori írásra jellemző sajátságok azonban már ebben az időben feltűnnek, így pl. a szentírási könyvek másolására vonatkozó tradicionális szabályok.

Az írásbeliség sokoldalúbbnak, gazdagabbnak is tűnik az új leletek alapján, mint ahogyan eddig feltételezték. Az óhéber írás, amelyben az ie. 6. századig készült feliratok íródtak, pl. EZÉKIÁS (Hirkijahu) király ie. 8. századi felirata is, a rabbinikus hagyomány szerint a babiloni fogság idején (ie. 587—539) kiment a használatból és helyébe az arameus eredetű, úgynevezett

⁶ YADIN, Yigael, *The Excavation of Masada . . .* Jerusalem, 1965. YADIN, Yigael *Masada. Der letzte Kampf um die Festung des Herodes*. Hamburg, 1967.

⁷ LAPP, P. W.: *The Samaria Papyri*. Archaeology. 1963. 3, 204 skk. 1. CROSS F. M. jr.: *The Discovery of the Samaria Papyri*. The Biblical Archaeologist. 1963. 4, 110 K. K. vö.: Амусин: Находки Мёртвого моря. М. 1964.

⁸ BLAU L.: *Az assuáni és elefantinei aram papyrusok*. BLAU L.: *Das altjüdische Buchwesen*.

négyszögletes (kvadrát) írás került használatba.⁹ Viszont a Holt-tengeri tekercsek között találtak még olyan töredékeket, amelyek az elavult, régi írásmódban készültek. Ezek azonban ekkor már inkább titkos, vagy „szent”-írás jellegűek voltak. Pl. a kvadrát írású szentírási szövegeken belül egyes kéziratok az istenneveket óhéber írásban közlik, hogy fokozott szentségüket még az egyéb szentírási szövegeken belül is kiemeljék.

Az időszámításunk körüli évtizedekben használt judeai nyelvekre is érdekes adatokat nyújtanak a tekercsek. Legnagyobb részük héberül *héberül* íródott és ezt ennek a nyelvnek „szent” jellege is indokolja. A héber mellett az arameus nyelv is nagy szerepet játszik, még vallásos tartalmú szövegek írásában is. Előkerültek a biblia hébernyelvű könyveinek egyes arameus nyelven készített fordításai is, az úgynevezett *targumok* — köztük pl. Jób könyvének arameus nyelvű fordítása.

A héber és arameus nyelven fennmaradt kézirat-töredékek egy része *irodalomtörténeti* szempontból is jelentős. Előkerültek ugyanis olyan apokrif és pszeudepigrafikus („álfeliratú”) művek héber illetőleg arameus szövegei, amelyeket eddig csak görög, szír stb. fordításból ismertünk. Ezek közé tartozik a *Jubileumok könyve*, A 12 ósáta testamentuma, *Henoch könyve* stb. Bár eddig sem volt kétség aziránt, hogy ezeknek a műveknek fennmaradt görög, etiop, stb. nyelvű szövege csak fordítás, mégis nagyjelentőségű tény magának az eredeti 4 szövegnek — ha csak töredékes formában is — előkerülése. Másfelől az a tény, hogy ezek éppen a Holt-tengeri tekercsek között bukkantak fel, elárulja eredetüket is. Mindezek az iratok eszerint az itt élt szekta körében keletkeztek, vagy legalább is e szekta körében szentnek számítottak. Ennek különös jelentősége van, főként a *Jubileumok Könyve* szempontjából, amelynek egészen sajátos időszámítási módszere (amelyről a későbbiekben még szó lesz) ezek szerint ugyancsak a Holt-tengeri közösség szellemi sajátja. Tudománytörténeti szempontból is érdekes a *Salamon zsoltárai* címen ismert gyűjtemény sorsa.¹⁰ Még a múlt század végén fedeztek fel egy öt zsoltárból álló szír nyelvű himnusz-gyűjteményt. Erről pusztán nyelvi elemzés alapján M. NOTH német tudós már egy emberöltővel ezelőtt kimutatta, hogy a himnuszok eredetileg nem szír nyelven íródtak, hanem héberből való fordítások, sőt el is készítette héberre való visszafordításukat. Néhány évvel ezelőtt pedig egy francia és egy orosz tudós M. DELCOR és M. FILOMENKO egymástól függetlenül, egyszerre vetették fel azt a gondolatot, hogy a szír zsoltárok — Kumránból származnak. Most pedig az öt zsoltárból háromnak valóban előkerült Kumránban az eredeti szövege.

A héber és arameus nyelv használata az egyes irodalmi alkotásokban fényt vet e két nyelv viszonylagos tekintélyére is a szekta körében. A vallásos tisztelet magasabb fokán álló, szent kinyilatkoztatás tekintélyével fellépő műveket, továbbá a bibliai könyvekben írt kommentárokat *héberül* szerkesztették, viszont a legendagyűjtemények, látomások, a biblia szövegétől távolabb álló munkák arameus nyelven íródtak — így többek között MÓZES I. *hőnyvében* írt legendagyűjtemény az ún. *Genézis-apokrifon*, valamint a messiási időkben felépítendő szentély elképzelt méreteiről készült összeállítást. A bibliai szövegek arameus fordításai és a „népi” olvasmánynak szánt legenda-

⁹ L. BLAU i. m.

¹⁰ HAHN István: *Új eredmények és új problémák a Holt-tengeri tekercsek kutatásában*. H. A. STOLL: *A Holt-tengeri barlangok* ... 417 l.

gyűjtemények, látomások stb. arról tanuskodnak, hogy a szekta körében is az arameus volt a mindennapi élet beszélt nyelve, a klasszikus héber már inkább csak „szent” nyelvnek számított. Mindez megerősíti azt a következtetést, amelyet az evangéliumok alapján is levontak már, hogy ti. JÉZUS korában Judea területén a nép élő nyelve az arameus volt, minthogy JÉZUS saját szavai is — amennyiben az evangélium görög szövege az eredetinek tekintett kijelentéseket idézi — mindig ezen a nyelven hangzottak el (pl. talitha kumi = leányzó kelj fel stb.)

Az ún. *Damaszkusz-tekercs*, amely a Holt-tengeri közösség egyik gyülekezetének vallási és szervezeti előírásait tartalmazza, többek között azt is előírja, hogy „a felügyelőnek valamennyi ott élő (azaz: gyülekezeteket alkotó) nemzetség nyelvét ismernie kell” (vö. XIV. hasáb 20. sor). Ebből az is következik, hogy a héberen és arameuson kívül még legalább egy további nyelvnek is használatosnak kellett lennie, hiszen különben a „valamennyi” kifejezés érthetetlen lenne. A fennmaradt szövegek és egyéb érvek alapján ilyen „harmadik” beszélt nyelvként a görögre gondolhatunk. Valóban, meglepő módon az ÓT görög fordításának, a Septuagintának egyes görög töredékei is előkerültek. Eddig *Mózes II. III. és IV. könyvből*, *Ézsaiás próféta könyvéből* és a csupán görög nyelven fennmaradt *Jeremiás levele* c. apokrif munkából ismerünk ilyen töredékeket. Eddig a *Septuaginta* görög szövege csak egyiptomi papíruszok alapján volt ismeretes, és ezen kívül csupán középkori, bizánci keresztény kolostorok kéziratai között kerültek elő kódexei (a leghíresebb ilyen jellegű a *Codex Sinaiticus*).

Ha a szekta szükségesnek tartotta e görög fordítások másolását ill. beszerzését, ez arra mutat, hogy görög anyanyelvű, tehát hellénisztikus műveltségű emberek is voltak soraikban. Még érdekesebb, hogy a Róma-ellenes zsidó felkelés erődjeiben előkerült katonai okmányok között is van néhány, amely görögül íródott: tehát még a Róma elleni harc katonái is részben görög nyelvűek voltak. Még az arameus és héber nyelvű családi okmányok szókincsében is találkozunk a görög jogi élet néhány szakkifejezésével, pl. „törvény” (nomosz) és „házasság” (zügon) szavak héber átírásával. A görög nyelv elemeivel együtt tehát a jogi élet, vallási jog stb. görög fogalmai is behatoltak a szekta életébe. Ennek viszont a kereszténység kezdetei szempontjából is megvan a jelentősége. Az Ap. csel. 7. fej. beszél az első, jeruzsálemi ősegyház körében élt „hellénistákról”, akiknek vezetője ISTVÁN (Sztaphanosz), a későbbi első vértanu (protomartir) volt; ezek az ún. hellénisták szembenálltak az ún. héberekkel, az első gyülekezet másik csoportjával. Könnyen lehet azok után, amit a Holt-tengeri közösségen belüli görög nyelvű csoportról tudunk ill. feltételezhetünk, hogy a keresztény „hellénisták” és a kumráni görögnyelvűek között valami kapcsolat lehetett. Felmerült már az a feltételezés is, hogy az Apostolok cselekedetei hellénistái éppen a kumrániakkal azonosak.¹¹

A görög nyelvi elemekkel párhuzamosan más művelődési, köztük vallási elemek is hatoltak be a Holt-tengeri közösségbe. Ebből a szempontból legérdekesebbek azok a párhuzamok, amelyek az alexandriai PHILON (ie. 20 k. — isz. 45 k.) által ismertetett egyiptomi zsidó jellegű „therapeuta” szekta és

¹¹ A nyelvekre vonatkozólag lásd SEGERT: *Die Sprachenfrage*. — BARDTKE: *Qumran probleme* 315. skk. 1.

a kumráni gyülekezet között megfigyelhetők. Mindkét szekta *aszketikus* életet élt, mindkettő a vagyonszűkösséget tekintette az eszményi állapotnak, mindkettő elutasította a véres áldozatokat és a jeruzsálemi szentély szertartásának legalább egy részét.¹² De a terapeuták — akik Egyiptomban éltek — nem voltak a szó igazi értelmében esszenusok, PHILON nem is azonosítja őket. Olyan nagy mégis a hasonlóság, hogy a Holt-tenger vidékének és az egyiptomi pusztaságnak remetéi és aszketái között *kapcsolatot kell feltételeznünk*, és ezt most valószínűsíti a *Septuaginta görög* szövegéből való számos töredék is, amiket a Holt-tenger barlangjaiban, Judea földjén találtak. Az egyiptomi zsidók — különösen a misztikusok — viszont a görög misztériumvallásosság erős hatása alatt álltak, és rajtuk keresztül (de tulajdonképpen tőlük függetlenül is) a görög hellénisztikus típusú misztérium vallásosság számos eleme is bejuthatott a szekte életébe és hiedelem-világába. Elég néhány ilyen mozzanatra rámutatni: a bibliai szövegek értelmezésének technikája meglepően emlékeztet arra a módszerre, ahogyan Alexandriában HOMEROSZ eposzait értelmezték. Nagyon érdekesek azok a párhuzamok, amelyek a Holt-tengeri *Gyülekezeti Szabályzat* és egyes hellénisztikus misztériumgyülekezetek szervezeti előírásai között megfigyelhetők, pl. Andania, Philadelpheia¹³ és még sok más, ami csak töredékes formában található.

Az egyes misztériumgyülekezetek és a kumráni közösség szervezeti és rituális analógiái közül néhányat érdemes kiemelni: számos misztériumgyülekezet (így mindjárt az andaniai is) ismeri a kumráni „jó tanító”-hoz hasonló gyülekezetalapító személy fogalmát, pl. Andaniában Onaszosztraosz; rendszeresen egy-egy bizottság áll a gyülekezetek élén; belépéskor az avatandóknak esküt kell tenniük, amelynek megszegése büntetést vagy kizárást von maga után; a gyülekezeti összejöveleken az általuk szentnek tartott szövegek (himnuszok ill. bibliai textusok) kerülnek felolvasásra, a hívők különbözõ, hierarchikusan felépített csoportokat alkotnak: Kumránban pl. a „jelöltek” alsó és felsõ szintje, a „tömeg”, a „vének” a „felügyelõk” és „papok”; az Attisz-misztériumokban a „hallgatók”, az „avatottak” és a „gallusok”; a Mithrasz-misztériumok avatottjainak hét csoportja, stb.; a gyülekezetek általában közös lakomákat, imákat, szertartásokat írnak elõ; bizonyos jellegû vagyonszűkösség ill. a gyülekezeten belül a „külvilág” társadalmi megkülönböztetéseknek negligálása mindenütt tapasztalható. Ilyen értelemben a teljes vagyonszűkösségen alapuló kumráni közösséget az olyan hellénisztikus utópikus gyülekezetek analógiájának tarthatjuk, mint pl. Uranopolisz Heliopolisz, vagy késõbb a tervezett Platonopolisz. Ilyen kísérlet a hellénisztikus világban több ízben történt, hellénisztikus-zsidó környezetben ilyenek a terapeuták, de most elsõ ízben sikerült rábukkanni magában Palesztinában egy ilyen jellegû, és lenyûgözõ tudatossággal szervezett közösségre.

Bizonyos fényt derítenek a Holt-tengeri tekercsek az akkori természet-tudományos ismeretekre is. Ebbõl a szempontból a legtanulságosabbak azok az adatok, amelyeket a Holt-tengeri szekta sajátos naptári rendszerérõl nyerünk. A Judeában akkor használatos nap-hold év (luniszoláris év), mint ismeretes, rendkívül bonyolult volt. Minden hónap elsõ napját — az újhold-

¹² PAULY-WISSOWA IV. Suppl. kötet 416—418. l.

¹³ SCHNEIDER: *Zur Problematik des Hellenistischen in den Qumrantexten*. BARDKE *Rumran-Probleme* 306—307. l.

napot — esetenként állapították meg fölöttébb megbízhatatlan megfigyelések alapján, és a nap- és holdév egyeztetése is esetenként történt, a legfelsőbb zsidó egyházi bíróság, a szinhedrion elhatározása alapján. Ez ugyanolyan önkényeskedésekre vezetett, mint amilyenekről a hasonló berendezésű római naptár használói is panaszkodtak (ott a pontifex maximus diszkrecionális joga volt a szökőév — annus intercalaris — meghatározása). Amikor később az i. sz. III. században a zsidó naptári rendszert véglegesítették, akkor is hat különböző hosszúságú évvel kellett számolni (353, 354, 355, 383, 384, és 385 napos évek). A Holt-tengeri szekta ezekkel a rendszerekkel szemben már az ie. II. században egy saját, éspedig szoláris évet vezetett be. Napjainak száma sajátos módon 364 (tehát 1 és 1/4 nappal rövidebb, mint a napév), és ezt az évet négy olyan évnegyedre osztották, amelyen belül a hónapok napjainak száma sorra 30, 30 és 31 — ismét csak eltérően a zsinagógai naptártól. Ennek a rendszernek hatalmas előnye minden más típusú évvel szemben az, hogy 364 osztható lévén 7-tel, minden hónap azonos napja minden évben a hétnak ugyanarra a napjára esett. A szekta naptári rendszerében pl. minden fontosabb ünnep szerdai napra esett — az újév is. Ennek is volt valamelyes illuzorikus „természettudományos” jelentősége: mivel az ótestamentumi teremtés-elbeszélés szerint az Úr az égitesteket a negyedik napon teremtette, tehát, a hét napjait vasárnaptól számítva, éppen szerdai napon, joggal számoltak úgy, hogy a világtörténet „első napja” — szerda volt! A Holt-tengeri szekta naptári rendszerére vonatkozó újabb kutatások (főként A. GOUBERT tanulmányai) arra az eredményre vezettek, hogy már a *Jubileumok Könyve* (amelynek héber eredeti kézirat-töredékei éppen a Holt-tengeri tekerccsek között kerültek elő) is ezt a kronológiai sémát követi, tehát a szekta szent iratai közé kell sorolni. Sőt, felmerült az a — azóta sokat vitatott — feltevés is, hogy a JÁNOS *Evangeliuma* és a szinoptikus evangéliumok közötti eltérések az utolsó vacsora időpontjára vonatkozólag ugyancsak abból származtathatók, hogy a *János-evangelium* szerzője a holt-tengeri szekta naptára szerint számolt, a három szinoptikus pedig a hagyományos zsinagógai naptár szerint.

Függetlenül attól, hogy ez a feltevés megállja-e a helyét, ennek a sajátos naptárnak eredete és használata számos, még tisztázatlan kérdést vet fel. Nincs párhuzama az ókori naptári rendszerek között, tehát a szekta tagjainak saját találmányát kell benne látnunk. Egyszerűsítésre, racionalizálásra való törekvése mindenesetre szembetűnő: sikerült ily módon összhangba hozni a hónapok és a hetek szerint való számítást. Persze, nem tudjuk, hogyan küszöbölték ki az évenkénti 1 1/4 napos eltérést. Lehet, hogy időközönként egy-egy rendkívüli 28 napos hónapot iktattak be. Mindenesetre tudománytörténeti szempontból sem közömbös, hogy a Holt-tengeri szekta körében olyan új naptár született, amely egyszerűbb a zsinagógai naptárnál és kiküszöböli a mai naptári rendszerekben is meglévő ellentmondást a hónapok és hetek számítása között. Ennek bevezetéséhez kétségtelen matematikai és bizonyos csillagászati ismeretekre is szükség volt.

A Holt-tengeri tekerccsek nemcsak a vallástörténetnek érdekes dokumentumai, hanem fényt derítenek az akkori judeai kultúra nem egy, mostanáig meglehetősen homályos területére is. Minden eddigi forrásanyagnál meggyőzőbben mutatják be az írás ismeretének nagyfokú elterjedtségét, az akkori Közel-Kelet mindhárom elterjedt nyelvének, a hébernek, arameusnak és görögnek békés együttélését, ezen túlmenően számos görög kulturális érték — köztük vallásos gondolatok, szertartások és szervezeti formák — behatolá-

sot is, még az aszkéta, világtól elvonult szektáriusok zárt körébe is, és végül új adatokat kaptunk a szekta matematikai és naptári ismereteire és kombinatív képességére vonatkozólag is. A holt-tengeri tekercek további sokoldalú tanulmányozása nyilván további új tanulságokkal fog szolgálni e tekintetben.

T. SCHER: THE ROLLS FROM THE DEAD SEA AND THE HISTORY OF ANTIQUE CULTURE

The Rolls discovered at the Dead Sea have so far been appraised first of all as parts of the history of religion, as documents of unique value of the Old Testament and as a collection of religious teachings of a sect considered as direct forerunners of Christianity. Less attention has been paid to these documents in their capacity as sources of the culture of Judea, though the material traced in the caves of the Dead Sea is of first importance in this respect too. Their significance in the history of culture prevails not only directly, but also in a special *indirect* form. In the course of the researches not only religious texts came to light and were deciphered and published but secular documents in a great number were also discovered. These monumenta had not been written by the members of the sect in the territory of the Dead Sea, but by those of the different social layers of Judea at about the first centuries A. C. Consequently, we get a manifold picture of the culture of this society, first of all of the written literature in Judea of that age. The monumenta of Samaria, which are being broken, produce evidence of the high level of development of the written literature in the 4th century B. C. It is a noteworthy fact that these forms and formulas established in that age had been adapted in the next centuries, up to the Middle Ages. The fragments of manuscripts which have survived in Hebrew and Aramaic languages are significant also from the point of view of the history of literature.

The Rolls from the Dead Sea supply valuable information on the scientific knowledge of the age as well. Those data are the most important, which we get from the special calendar of the sect in the territory of the Dead Sea.

The Rolls from the Dead Sea enlighten several scopes of the Judean culture rather obscure so far, and besides getting acquainted with the wide-ranging knowledge of writing we learn about the peaceful co-existence of the three languages of the contemporaneous Near-East: Hebrew, Aramaic and Greek. Several important data prove the influence of the Greek culture, religious thoughts, ceremonies and organizational forms on those of the territories in the Near East.

SZEGFŰ LÁSZLÓ

Anonymus és a kománok

Első olvasásra is könnyen felismerhető, hogy a gesta egyik, eddig kellő figyelemre nem méltatott, központi problémája a *kun-kérdés*. Szilárd meggyőződésünk, hogy ennek kapcsán közelíthető meg leginkább a szerző személye, habár az ellentmondások valóságos őserdejébe kell behatolnia annak, aki meg kívánja találni a megoldások közül azt, amely a legautentikusabbnak látszik.¹ Ha összevetjük krónikáinkat ANONYMUS művével, azonnal a szemünkbe ötlík egy óriási, minőségi különbség. A krónikák a keresztség felvételéig csak elvétve utalnak kunokra. Szerepük annyira korlátozódik csupán, hogy a hunok és magyarok Pannóniába jövet átvonulnak földjükön, illetve a Géza és István uralkodása idején betelepült hospesek között akadnak kunok is.² Ugyanakkor P. mester rendkívüli módon előtérbe helyezi őket.

Kik ezek a kománok voltaképpen?

Az eddigi kutatások hitelt adtak ANONYMUS honfoglalás-meséjének, talán éppen kiváló topográfiai ismeretei miatt, s az általa kománnak nevezett népet azonosították a kabarokkal.³ Úgy vélték, hogy ANONYMUS a vezérekre vonatkozó értesüléseit azok nemzetiségi hagyományából merítette, s ez a családi hagyomány a honfoglalás előtti kabar csatlakozás emlékét őrizte meg — amelyről egyébként KONSZTANTINOSZ Porphürogennétosz is beszél — elferdített formában. Ezt látszott alátámasztani az a tény is, hogy P. mester Aba Sámuel Ed és Edumen kun vezérek Pota nevű unokaöccsének nemzetségéből származtatja.⁴ A kabarok KONSZTANTINOSZ szerint kazár nemzetiségűek. Itt azonnal egy ellentmondásba ütközünk, ugyanis ANONYMUS tud bizonyos cozar népről, amely a honfoglaláskor már a Kárpát-medencében élt. Menu-morout földjét kazárok lakják (terram illam habitarent gentes, qui dicuntur Cozar).⁵ Ha ezek a cozárok azonosak a kabarokkal, ami nagyon valószínű, akkor ANONYMUS vagy nem ismerte és nem használta az „ősgestát”, amelynek

¹ Jelen cikket egy jóval szélesebb témakört felölelő mű részének szántam. A Magy. Könyvszle. ismételtén és a legutóbbi időkben is szívesen adott teret az Anonymus-kérdéssel foglalkozó munkáknak, ezért idevágó észrevételeimet itt közlöm. Vö. még SZILÁGYI Loránd: *Az Anonymus-kérdés revíziója*, Századok 1937. 1–54. és 136–202. l.; HORVÁTH János: *P. mester és műve*, Irod. tört. Közl. 1966. 1–53. és 261–288. l.; SÓLYOM Károly: *Új szempontok az Anonymus-kérdés megoldásához*, uo. 54–84. l.

² Vö.: *Scriptores Rerum Hungaricarum* [ed; SZENTPÉTERY, Emericus] vol. I. II. Bp., 1937. (a továbbiakban: SRH I.) 257, 286, 303. l.

³ Pl. HÓMAN Bálint: *A honfoglaló törzsek megtelepedése*, Turul, 1912. 97. l. GyÖRFFY György: *A kun és komán népnév eredetének kérdéséhez*, [klny. az Antiquitas Hungarica II. (1948) kötetéből.] 18–19. HORVÁTH i. m. 25. l.

⁴ SRH I. 73. l.

⁵ SRH I. 49. l.

a történelmi távlat aránylag csekély volta miatt okvetlenül kellett ismernie Aba Sámuel származását, vagy tudatosan hamisítja meg az „ösgestának” a kazárok csatlakozásáról szóló részét, s helyettesíti őket kunokkal. Ha nem állt az „ösgesta” a rendelkezésére, akkor azt is feltételezhetjük, hogy az Abák nemzetiségi hagyományában még nem mosódott el teljesen idegen eredetük tudata, s ennek a homályos emléknek a valószerűségét kívánta fokozni, amikor a közismert kun vezérek utódaival azonosította őket. Mivel a kabarok és kunok betelepődése között legkevesebb kétszáz év mutatható ki, joggal feltételezhetjük: a gesta keletkezésének idején a kabarokról már csak annyi élt a köztudatban, hogy nagyon régen itt élnek, de nem magyar, hanem idegen eredetűek, s ezért azonosította őket az író Menemorout népével. Mindenféleképpen arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy P. mester tudott valamit a kazárokról, s ezen tudomása ellenére sem azonosította a honfoglalókhoz csatlakozó idegen (szerinte kun) elemeket velük.

Ugyancsak ki kell zárunk a besenyőket is, mivel név szerint ismeri őket a szerző (*Bissenos, Byssenorum*).⁶ A dolog érdekessége, hogy amíg a kunokat honfoglalóvá teszi, addig tud arról, hogy a besenyők csak a honfoglalás után jöttek az országba.

El kell vetnünk azt a feltevést is, hogy komán név alatt a székelyekről szól, ugyanis a székelyekre is kitér (*omnes Siculi, qui primo erant populi Aththyle regis*,⁷ s az 50. fejezet végéből kiderül, hogy a székelyek Attila Erdélyben visszamaradt népének utódai. Ezzel a hunokkal való asszociálás is elesik, hiszen Attila népének maradéka itt él a honfoglaláskor, s így semmiképp sem csatlakozhat Kiev alatt a honfoglaló törzsekhez. Sőt még az esetleges tévedések megelőzésére a 12. századi forrásainkban uralkodó *cunus*=kun szót sem használja az egyébként kimutathatóan archaizáló szerző, talán éppen azért nem, mert a hehezetes *k* hang könnyen félreértésre adna okot a „*huni*” és „*khuni*” hangalak között.

Végeredményben tehát el kell fogadnunk, hogy az ANONYMUS által „*cumanus*”-nak írt szereplők valóban kunok. Csak arról a népcsoportról lehet szó, amelyet a bizánci források már a 11. század végén is *cumanusként* említenek,⁸ a magyarok pedig *cuninak*, de a 12. század végétől (1201-től)⁹ a magyar forrásokból is kiszorítja a *cunust* a *cumanus* alak. Alaposan szemügyre véve Anonymus kunjait, mégis legalább két csoportot tudunk megkülönböztetni közöttük. Az egyik, amely Álmossal és a Hétumogerrel együtt vonul Kievből Lodomérbé, tehát régebben csatlakozott a magyarokhoz,¹⁰ a másikat azok alkotják, akik Glad seregében harcolnak, segítik a területszerzésben, s olyan keményen harcolnak a magyarok ellen, hogy két vezérük el is esik az egyik ütközetben.¹¹ Ugyanezekről a kunoktól kényszerül elviselni sok jogtalanságot Gelou, a román dux is.¹² Ez utóbbiak valószínűleg még a mű keletkezése idején sem tartoztak magyar fennhatóság alá, hanem a magyarokkal ellenséges erők szövetségesei voltak.

⁶ SRH I. 113. és 116. l.

⁷ SRH I. 100. l.

⁸ Anna Comnena — lásd GOMBOS F. Albin: *Catalogus fontium historiae Hungaricae* I. Bp., 1937. 79—86. l.

⁹ GYÁRFÁS István: *A jász-kunok története* II. Kecskemét, 1873. 393. l.

¹⁰ SRH I. 47. l.

¹¹ SRH I. 49—50., 90—91. l.

¹² SRH I. 66. l.

Mielőtt rátérnénk a magyarokkal szövetséges kománokra, vessünk néhány pillantást a nem magyar területen élő rokonaikra. A gestából nem derül ki, hogy hol élnek ezek, ugyanis nem találjuk meg egyetlen utalásban sem Cumaniát. Annyit tudunk róluk, hogy a déli és keleti végeket támadják, tehát valahol arra kell keresnünk hazájukat. De kelet felé ANONYMUS szerint Szkitia kerül el. Azzal, hogy Szkitia problematikáját taglaljuk, úgy látszik (DEÉR József tanulmánya¹³ után), mintha nyitott kapukat döngetnénk, amennyiben DEÉR már megállapította, hogy P. mester REGINÓT és JUSTINUST használta forrásként, illetve az „ősgestát”. Szerinte az író felületességére utal az a tény, hogy nem pontosan egyezik a későbbi krónikákkal az említett terület az ő megfogalmazásában. Amde aligha helytálló, hogy olyan alapos földrajzi tájékozottsággal rendelkező szerző, akinek amellett szívügye a határok megállapítása,¹⁴ pontosan ebben az esetben tévedne. Valószínűleg a két szerző — REGINO és ANONYMUS — tevékenységének kora közötti időszakban bekövetkezett változások regisztrálásáról van szó. REGINO szerint Szkitia Keleten (*in oriente*) kerül el, a *Pontus* és a *montes Riphei* között. Hátulról *Ázsia* és az *Ithasis* folyó határolják.¹⁵ Ez a tág megfogalmazás ANONYMUSnál konkretizálódik. Az egyik igen szembeeszkő különbség a *montes Riphei* hiánya. Ezek ISIDORUS Hispalensis szerint valahol Germánia végénél vannak.¹⁶ Ha DEÉR helyesen értelmezte a *szkita* fogalmat, tudniillik, hogy egyszerűen nomád népet jelent, akkor REGINO idejében valóban a német területektől Keletre már nyugodtan beszélhetünk általánosságban is szkitákról. De nem ez áll P. mester művében. Ő pontosan definiálja Szkitia területét. Így lesz a *Pontus*ból is *Pontus Niger*. Ezzel azonban a feje tetejére áll minden, ha úgy fordítjuk, hogy „északi részről a Fekete-tenger határolja” (*ab aquilonali parte extenditur usque ad Nigrum Pontum*).¹⁷ A *Pontus* elvetésének sokkal valószínűbb oka, hogy P. mester idejében Szkitia nem terjedt az „Északi-tengerig”, hanem az „északi részekből” vertikálisan, Észak-Dél irányban „egészen a Fekete-tengerig”. REGINO *in oriente* meghatározásának módosításával adja meg a nyugati határt így: *versus orientem*; ugyanis ha a szerző Magyarországon él, akkor feltehető, hogy tőle Keletre már nomád népek tanyáznak. Ezzel egyben a keleti határt is világosan megrajzolja, hiszen a szerző Nyugatról nézi a szóban forgó területet, tehát magától érthetődik, hogy hátulról (*a tergo*), azaz Keletről határolja a *Thanais* mocsaraival. Összegezve tehát: Szkitia nyugati határa Magyarország, az északi az „északi részek”, amelyeket

¹³ DEÉR József: *Szkitia leírása a Gesta Ungarorumban* [klny. a Magy. Könyvszle. 1930. 3—4. füzetéből] 1—19. l.

¹⁴ Például Hungária határait művében szórványosan, de hiánytalanul leírja, mégis a végén, mintha valami polemiával szemben tenné, bizonyoságképpen összefoglalja a lehető legprecízebben, csak Kelet felé nem (SRH I. 113—114.); talán azért nem, mert ebben a korban az expanzív magyar feudális erők ezekre a területekre szándékoztak hatalmukat kiterjeszteni.

¹⁵ *Reginonis Abbatis Prumiensis Chronicon*, (Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum.), Hannoverae, 1890. 131. l.

¹⁶ *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive Originum Libri XX.*, Oxonia. 1947. XIV, 8, 8.

¹⁷ Mándi MÁNDY Istvánnal (*Magyar Sunad, avagy I. Béla királynak nevetlen író-deákja*, Debrecen, 1799. 1—2.) és ERDÉLYI Lászlóval szemben (*Krónikáink magyarul*, Szeged, 1943. 12.) SZABÓ Károly (*Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről*, Bp., 1892. 4.) és PAIS Dezső (*A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, [szerk. GyÖRFFY György] Bp., 1958. 97.) fordítását kell helyesnek tekintenünk, mert különben értelmetlenné válik a szöveg.

a szerző is jól ismer (Halics, Kiev, Szuzdal stb.), keleti határa a Don a nagy mocsarakkal és déli a Fekete-tenger. Ezzel azonban új probléma előtt állunk, és pedig, hogy a későbbi krónikák Szkitia-képe nem egyeztethető össze P. mesterével. Ezt a problémát csak úgy tudjuk áthidalni, ha feltételezzük Gyórfy György kutatásai alapján,¹⁸ hogy KÉZAI ismerte és felhasználta ANONYMUS munkáját, de rádöbbsent, hogy elődje REGINOT használta, és nem tudván eldönteni, kinek adjon igazat, mindkettőt felhasználta, így létrehozván a saját kompilációját. Ám ha ez igaz, akkor felesleges az „ösgesta” használatára következtetnünk. A dolog érdekessége, hogy ANONYMUS Szkitiájának területe pontosan egyezik a Kalka-menti csata utáni „Cumania” területével.¹⁹

A földrajzi megfontolások arra engednek következtetni, hogy Szkitia azonos Cumaniaival. Megfontolva, hogy szerzőnk milyen vakmerően állítja a *kun-magyar* közös honfoglalás tételét, úgy véljük, hogy azok a kunok, akikről, mint egy magyarországi népcsoport tagjairól ír, a magyarokéhoz hasonló életkörülmények között élnek. Viszont P. mester művében számtalan olyan elem található, amely arra enged következtetni, hogy nem annyira írott forrásból, hanem sokkal inkább személyes élményekből meríti a nomád életre vonatkozó ismereteit. Feltételezve, hogy a „honfoglaló” kunok életmódja hasonló a magyarokéhoz, ezen észrevételeit csakis a „nem honfoglaló” kunok életével kapcsolatban ejthette meg.

A honfoglalók *tugurium*ai nagyon emlékeztetnek a kunok jurtaira.²⁰ Nem sátrakban laknak, hanem kunyhószerű építményekben, ha nem „pajta”, „fészter” vagy „istálló” a magyar megfelelője. Menumorout személyének megrajzolásakor is mintázhatott kun példát, legalábbis ami a *többnejűsége*t illeti,²¹ ugyanis a kunok előkelőbbjei sok feleséget tartottak, sőt Gyórfy István nyomán MAKKAI László úgy véli, hogy ezek hatására a román vajdánál is találkozunk hasonló jelenséggel.²² A kunok joggyakorlatából közismert a *vér-szerződés* motívuma, amelyet P. mesternél is megtalálunk; habár ez a honfoglaló magyarságnál is szokásban volt más források tanúsága szerint, mégsem kizárt, hogy szerzőnk közvetlenül is ismerte ezt a szokást. Jogászember lévén, bizonyosan érdeklődéssel figyelte az ilyen megnyilatkozásokat. Hadviselésükkel kapcsolatban is találunk néhány érdekes párhuzamot. Az egyik a már annyit emlegetett *tömlő*: a *tulbou* (. . . *fluvium Etyl super tulbou sedentes ritu paganismo transnataverunt* . . .)²³ Mi nem a *tulbou* szó eredetéhez kívánunk hozzászólni,²⁴ hanem az átkelés módját vesszük szemügyre. A Pannoniába

¹⁸ Vö.: Gyórfy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet*, Bp., 1948. 8—10. l.

¹⁹ Gyórfy György a Kalka-menti csatát 1223. június 16-ra datálja (*Napkelet feljederzése*, Bp., 1967. 13.), a legújabb szovjet összefoglalás azonban május 31-et ír *История СССР с древнейших времен до наших дней*, Moszkva, 1966. 40.). — Ha elfogadjuk, hogy ANONYMUS és REGINO szövege nem egyezik, akkor ez megmagyarázná hogyan használták fel: egyszerűen más tudományos forrás hiányában a kifejezésanyagot, a földrajzi fogalmakat veszik át tőle, de nem szolgálélljú másolók, hanem ahol nem egyezik meg véleményük Reginóéval, saját tudásuknak megfelelően változtatnak az alapul vett szövegen.

²⁰ SRH I. 57. l.

²¹ SRH I. 49. l.

²² MAKKAI László: *A milikói (kun) püspökség és népei*, Debrecen, 1936. 30—32. l.

²³ SRH I. 41. l.

²⁴ Lásd: HORVÁTH i. m. 22. PAIS Dezső: *Tömlő*, Magy. Nyelv. 1934. 36—41.

LIGETI Lajos: *Mongolok jövevényiszavaink kérdéséhez*, Magy. Nyelv. 1936. 219. l.

vonulás folyamán őseink átúsztatnak a Dnyeperen és az Etylen. Hogy a folyók mely szakaszát választották az átkelésre, nem tudjuk. A Bodrogon azonban egy másik folyócska torkolatánál találják meg az alkalmas helyet, a Dunán pedig a Száva beömlésénél.²⁵ Ezeknek az eseteknek az analógiájára feltételezhetjük, hogy az előbb említett két folyón is hasonló pontokat választottak az átkelésre. P. mester nem valami véletlen folytán vázolta így az eseményeket, ugyanis ebben a korban az átkelési helyek ilyen irányú kiválasztása közismert volt. Ezt olyan tények igazolják, hogy a keleti végeken a magyar királyi várakat és határőrtelepeket olyan szisztéma szerint helyezték el, hogy szervezeten szállják meg a legfontosabb stratégiai pontokat. „Ezek a települések egyrészt az Erdélyből kifolyó vizek útjait, másrészt a nagyobb moldvai folyóknak a Szeretbe torkollását védték”.²⁶ Ha arra gondolunk, hogy ANONYMUS vezérei a Tiszántúlon és Erdélyben majdnem minden hadmozdulatukhoz módszeresen használják ki a folyók nyújtotta előnyöket, fel kell tételeznünk, hogy szerzőnk kétséget kizáróan ismerte a kunok átkelési szokását s az ez elleni védekezés módszereit és a foganatosított intézkedéseket.

Többen úgy vélik, hogy P. mester paphoz nem illő rokonszenven szemléli a pogány áldozatokat, amelyeket „aldamas”-nak nevez; ennek legfőbb tartozéka a „legkövérebb ló” leölése.²⁷ Habár van némi népmesére emlékeztető színezete az ilyen lakomák elbeszélésének, mégis nyugodtan feltételezhetjük, hogy a pogány kunok szertartásainak hatására fogalmazta a szerző. Am amennyire csodálja ezeket az áldomásokat, annyira fölöttük is áll. Érezni lehet, hogy csak a külső szemlélő írja le a mulatozásokat. Csak a legpregnansabb példát említjük: mélységesen lenézi még Árpádot és előkelőit is, amikor arról ír, hogy több napon keresztül tökrészegre itták magukat a győzelem feletti örömeikben.²⁸

Ami az áldomások mellett leginkább megragadta P. mester figyelmét, valószínűleg a kunok temetkezési szokása volt; vezéreit „pogány szokás szerint” temetteti el, amikor azok bevezérik földi pályafutásukat,²⁹ vagy ha kereken nem is mondja ki, akkor is forrás, patak vagy folyó mellett helyezik örök nyugalomra szereplőit, ami egyik jellemző vonása a pogány temetkezésnek.³⁰ Nem csoda a problémák ilyen súlypontozása, hiszen ez a mozzanat ragadta meg leginkább Szent Lajos életíróját is, amikor a kunokról számolt be: precízen ábrázolta a temetés egyes fázisait a felékesített és székre ültetett halott sírhatételétől a behantolásig.³¹ ANONYMUS nem ilyen részletes, csak annyit jegyez meg a temetésről, hogy „more paganismo” történt. Úgy gondoljuk, éppen ez az egyszerű utalás, amellyel úgy intézi el a dolgot, mintha az mindenki számára nyilvánvaló és közismert tény lenne, feljogosít bennünket arra, hogy feltételezzük szerzőnk eleven kapcsolatát a kunokkal.

A gesta egyik legérdekesebb figurája, Menumorout is pogány módra viselkedik, amikor úgy tűnik, hogy a várvédésben és a várívásban a minimális jártassággal sem rendelkezik, ugyanis amint a magyar csapatok szándéká-

²⁵ SRH I. 55., 86. l.

²⁶ MAKKAI i. m. 30–32. l.

²⁷ SRH I. 56. l.

²⁸ SRH I. 64. l.

²⁹ SRH I. 55., 117. l.

³⁰ SRH I. 106., 113. l.

³¹ JOINVILLE: *Mémoires ou histoire et chronique de Saint Louis*, Paris. 1859. 150–152. l. és GOMBOS im. 1231. l.

ról tudomást szerez, azonnal elhagyja megerősített várát, és az Igfon berkeibe menekül.³² (Igaz, ROGERIUS mester is az erdőben keresett menedéket a tatárok elől).

Azt sem tekinthetjük kizártnak, hogy a külföldi kunokhoz hasonló komán csapatok a magyar seregben is harcoltak. A lándzsás, zászlós magyar lovaghad mellett nyargaló könnyűlovasok, akik íj és nyíl dolgában különbek voltak mindenkinél, valószínűleg kun kötelékeket is alkalmaztak. És ekkor rájuk is vonatkoztatni lehet a szerző szavait: „Ilyennek ismerhetitek meg őket utódaikról”.³³ Arra pedig találunk néhány adatot, hogy a könnyűlovas „sagittariusok” sorait külföldön toborzott erővel egészítették ki. GYÖRFFY György említi egy granadai utazót, Abu-Hamid al-Andalzi al-Garnati-t, aki Magyarországon járt és „Magyarországról Kieven át a Volga melletti Szakszinba ment, s *II. Gézától olyan megbízást kapott, hogy az ott élő mohamedánok közül toborozzon zsoldosokat a király serege számára.*”³⁴ Ha mégis kétségeink támadnának afelől, hogy itt nem magyar elemek szerepelnek, vessünk egy pillantást a 46. fejezet ünnepi játékaira: „Akkor Árpád vezér és az övéi a vigalom kedvéért Attila király városában töltöttek húsz napot, és *Magyarország összes vitézei* a vezér színe előtt csaknem naponta rendeztek igen nagy tornát, jó lovakon ülve paizsokkal és lándzsákkal; *más ifjak* pedig pogány szokás szerint íjakkal és nyilakkal játszadoztak...”³⁵ Vagyis az összes magyar katonára mellett ott vannak a kun vitézek is, hacsak nem tételezzük föl azt, hogy minden magyar aggastyán volt, az íjászokat pedig fiatalokból verbuválták.

A kun csapatok csatlakozása is rejt egy igen figyelemre méltó mozzanatot. Miután a kieviekkel szövetséges kunokat a magyarok tönkreverik, de a vereséget szenvedett ellenséggel nagylelkűen bánnak, a kunok „magukat önként alávetették” (*se sua sponte subiugaverunt*) Álmosnak, és csak miután hűség esküt tettek, engedik bejönni őket Pannoniába (*in Pannoniam venire concesserunt*).³⁶ Ilyen, magukat önként alávető kun törzsekkel azonban legjobb tudomásunk szerint csak a Kalka-menti csata után találkozunk. A sort Borc kun vezér nyitja meg 1227 körül,³⁷ de Kötöny kunjait is hasonló föltételekkel engedik csak bejönni az ország határain belülre. (Egyébként a Kalkánál lezajlott ütközetben a kunok a kieviekkel szövetségben harcoltak). Mindenesetre az a tény, hogy a kunoknak előbb engedik meg a Pannoniába való betelepedést, s csak az után vonultatja fel őket P. mester Lodomér ellen,³⁸ önmagában is kétségtelenné teszi, hogy későbbi események visszavetítéséről van szó. Csak kuriózumként szeretnénk megemlíteni, anélkül, hogy bármiféle erőltetett analógiát is kovácsolnánk, az orosz-kun csapatok hadművelési akcióinak hasonlóságát a magyarok ellen ANONYMUSNÁL — és a tatárok ellen a valóságban. 1223-ban a kievi uralkodó a kunok elé ment seregével, majd a találkozás után együtt vonultak fel a tatárok ellen a Kalkához, ahol szerencsétlenül el is veszítették az ütközetet, s kénytelenek voltak visszamenekülni

³² SRH I. 103. 1.

³³ SRH I. 37. 1.

³⁴ GYÖRFFY György: *Napkelet felfedezése*. 10. 1.

³⁵ SRH I. 94—95. 1.

³⁶ SRH I. 46—47. 1.

³⁷ HURMUZAKI, Eudozin *Documente privitoare la istoria Românilor*, Vol. I. (1199—1235). Bucuresti, 1887. 102. 1.

³⁸ SRH I. 47. 1.

Kievbe. P. mester így ír az orosz-kun csapatok gyülekezéséről: „És a kievi vezér seregével hozzájuk (a kunokhoz) vonult, és a kunok segítségével, fegyveres sokasággal kezdtek Álmos ellen jönni”.³⁹ A vesztes csata után pedig az oroszok és kunok egyaránt Kiev falai mögött érzik csak biztonságban magukat.

E vázlatos áttekintés után, amelyben a nem magyarországi, vagy az országba frissen bevándorolt kunok viselkedését próbáltuk meg kinyomozni, nézzük azokat a kománokat, akik régebben kértek bebocsátást, és már alkalmazkodtak a hazai viszonyokhoz. Legszembetűnőbb tény, hogy az egyébként nagyon harcias és kiváló stratégia, ravasz diplomata kun vezérek a magyarokhoz való csatlakozásuk után az ország határain kívülre nem vezetnek hadat. Az őshazából Álmos vezeti a magyar, majd később kunokkal kiegészült sereget Pannoniába. Alighogy elérik az országot, egymás után kapják a különféle kun vezérek a hadi vállalkozásokra a „licenciát” és természetesen a birtokadományokat a hősi tettekért, de amint az ország határain túl kell harcolni, már vagy a fejedelmi család tagjai (Árpád unokatestvérei, Zuardu és Cadusa) vezetik a hadjáratot, vagy pedig a magyarok közül a kinevezett seregzérek (*ductores exercitus*): Lelu, Bulsuu és Botond.⁴⁰ Hogy ez nem csupán erőltetett belemagyarítás, azt az a mozzanat bizonyítja legszebben, amikor Zuardu és Cadusa Glad dux ellen vonul. Boyta, kun származású vezér, velük tart az ország határáig, de amikor azok Görögország ellen akarnak vonulni, Boyta visszatér küldöttként Árpádhoz, aki meg is adja Zuardnak és Cadusának a „licenciát”, de Boyta nem csatlakozik hozzájuk, viszont nagy birtokadományokat kap.⁴¹ Olyan mintha ezek a vezérek már ismerték volna az Aranybulla egyik a kül- és belháborúkban való részvételről szóló paragrafusait.⁴² Ugyanis szerzőnk szerint a szkiták nem voltak kapzsiak, csak az elszenvedett sérelem orvoslására és megtorlására fogtak fegyvert, hiszen olyan gazdagságban éltek, hogy az aranyból, gyöngyből még a kanászoknak is bőven jutott. Ilyen anyagi erőforrások birtokában kialakult erkölcsi és harci erényekkel nyilvánvalóan nem fér össze az alacsonyabbrendű „zsoldos” katonáskodás, rablóhadjáratokban való részvétel stb. Más a hazai földön jogos örökségért folytatott harc. Ebből bőségesen kivették a részüket a kun vezérek is. Az Aranybulla szerint a király a külháborúkban való részvételért zsoldot köteles fizetni, viszont a honvédő háborúkban való részvételre mindenkit kötelezhet. A párhuzam mindenesetre elgondolkoztató. HORVÁTH János maga is hasonlóságot vél felfedezni P. mester műve és az Aranybulla között. Ez csak olyan szellemtörténeti érvekkel magyarázható (ha a gesta keletkezését 1222 előttre tesszük), hogy „benne volt a kor levegőjében”, „az író megérezte az elkövetkező változásokat” stb. HORVÁTH nem von le ilyen következtetéseket, csak utal a hasonlóságokra. Gondolunk itt elsősorban a *ius resistendi* és az *anathema* vonatkozásaira, ahol még az 1231-es bullával is összeveti a gestát. Problematikus az *infidelitas* kérdése is, ugyanis maga mutat rá arra, hogy csak 1229-ből vannak adataink, hogy Béla hűtlenség címén eljárást indított anyja gyilkosai ellen. Ide vehetjük azt a megállapítást, miszerint az író a „fejedelmi személyek” háttérbeszoritásáról ír, ez szintén az Aranybulla nyereséges formát. Párhuzamot vél felfedezni a gesta *honor* és *beneficium* terminusai és az Arany-

³⁹ SRH I. 43—44. 1.

⁴⁰ SRH I. 107. 1.

⁴¹ SRH I. 89—92. 1.

⁴² *Corpus Juris Hungarici*, [szerk. MÁRKUS Dezső] I. Bp., 1899. 134. 1.

bulla vonatkozó paragrafusai között. Végül, de nem utolsó sorban, úgy véli, hogy a nagyarányú birtokadományozást, amelyet ANONYMUS bemutat, az Aranybulla igyekszik majd korlátozni.⁴³ Rendkívül nehéz az elsődlegességet megállapítani egyazon kor elbeszélő forrásai és okleveles gyakorlata között. Stiliztikai módszerek aligha vezetnek célra, hiszen a szerzők javarészt ugyanazon iskolákban, ugyanazon a tananyagon nevelkedtek, hasonló beosztásban tevékenykedtek tanulmányaik befejezése után stb. Marxista szempontból mégis az okleveles forrásnak kell elsőbbséget adnunk, mert egyáltalán nem igazolható, hogy az objektív társadalmi-gazdasági törvényszerűségeket regisztráló jogi gyakorlat egy, a valóságtól többé-kevésbé elütő (ti. már a művészi tükrözés révén is!) elbeszélő forrásból vegye keletkezését. Megfordítva sokkal inkább elképzelhető: a jogi okleveles gyakorlat tükröződik az elbeszélő forrásban. Ezt könnyen feltételezhetjük az Aranybulla vonatkozásában is, hogy ti. az ebben rögzített joggyakorlat kap művészi megfogalmazást a történeti műben, akár úgy, hogy vitába száll velük, s az ellentétes véleményeket idealizálja, akár úgy, hogy bizonyos paragrafusait elfogadja a szerző. Sokkal egyszerűbb egy már meglévő joggyakorlat ellen hadakozni, mint egy terv, egy homályos elképzelés jegyében programot hirdetni. Kézenfekvőbb, ha egy jogaiában sértett osztály vagy réteg szószólójának tartjuk P. mestert, mint egy olyan eszme propagátorának, amely fölött már — HORVÁTH szerint is — ha csak időlegesen is, de meghúzták a vészharangot. Annak megállapítására azonban, hogy mely jogszabályok elutasításáról, illetve elfogadásáról lehet szó, mindenekelőtt azt kell megvizsgálnunk, hogy a mű szereplői milyen pozíciót töltöttek be a valóságban. Kézenfekvő lenne feltételezni, hogy törzsfők, akik a hét, illetve tizennégy törzset vezetik; ha azonban az eladományozott birtokok milyenségét vizsgáljuk meg, egészen más derül ki. Azt Anonymus kihangsúlyozza, hogy birtokaikat katonai kötelezettségekkel kapják a megajándékozottak: Ketel fia Oluptulma Komárom várát építi fel, Ed Hymusudort, Zobolsu a róla elnevezett erődítményt, Tosu Saruuart, ugyanígy Ursuur, Pota, Ethe (Surungrad), Curzan, Eudu (Zecuseu) stb. egymás után emelik a várakat, vagy építenek határvédő gyepeket, megerősített helyeket.

Közelebről szemügyre véve ezeket az adományokat kiderül, hogy tulajdonképpen ispánságok eladományozásáról van szó. Borsut, miután felépíti Borsod várát, és a lengyel föld felé kitér, a határt nagy örömmel fogadják a vezéri udvarban: „A vezér pedig Borsut hűbérként megtette abban a várban ispánná, és azoknak a részeknek minden gondját reá bízta.”⁴⁴ Ugyanez a Borsu később az apjának adományozott birtokot, amely szintén ispánság volt, összevonta a sajátjával, pontosabban: „... a fejedelem Bungerek Borsu apjának nagy földet adott a Topulucea folyótól egészen a Souyou folyóig, amelyet most Miscoucynak neveznek, várát is adott neki, amelyet Geurunek mondanak, és azt a várát Borsu a saját várával, amelyet Borsodnak neveznek, egy ispánsággá tette.”⁴⁵ Ugyancsak ispánsággal jutalmazza a fejedelem Hubát Zubur elleni hadműveleteiért (*dux Arpad Hubam fecit comitem Nitriensem et aliorum castrorum*).⁴⁶ A zarándi ispánságot pedig Velueknak ajándékozta szerzőnk Árpáddal.⁴⁷ Hipotézisünk kontrolljaképpen azt

⁴³ HORVÁTH i. m. 274., 271., 273., 265., 14., 12. l.

⁴⁴ SRH I. 59. l.

⁴⁵ SRH I. 72. l.

⁴⁶ SRH I. 80. l.

⁴⁷ SRH I. 105–106. l.

kell megvizsgálnunk elsősorban, hogy az ANONYMUS által használt terminológiát az okleveles gyakorlatból ki tudjuk-e mutatni, azaz a *Princeps*, *Primates*, illetve *Yobbagiones* jelenthet-e ispánokat. Az 1173–77-re datált Caba-féle végrendeletben olvashatjuk:

„*Tale votum et oblacionem meam Rex et omnes Principes, qui aderant, approbarunt, et ut perhenniter ratum esset, Rege iubente per manum Pauli Prepositi et eiusdem Regalis Notarii presenti scripto confirmatum est et sigillo Regali roboratum. Quando Rex ista fieri precepit, in die dominico in domo Scene Comitibus sub quadam quercu sedebat, et Comitibus isti cum eo: Dionisius Comes Baaciensis, Gallus Comes Albensis Ultrasiluanus, Thomas Comes Clusiensis, Zemere Comes de Simtei, Pancracius Comes Temissiensis, Antonius Comes Novi Castri, Scubanus Comes Strigoniensis, Thomas Comes filius Samsonis, Cornelius Comes Geuriensis, Thomas filius Zah, et alii quam plures ministeriales Regis viciniore et remoti, quos omnes nominatim dinumerare vel describere longum est.*”⁴⁸

Ennyiből azonnal kiderül, hogy a jelenlevő *princeps*ek szinte valamennyien *comes*ként tevékenykednek. A *yobbagiones* szónak ispánokra vonatkoztatása egész sereg példával illusztrálható. A SZILÁGYI Loránd által összegyűjtött számtalan vonatkozásból csak egyet szeretnénk kiemelni, a legjellemzőbbet:

„... *Micha palatino et Baciensi comite, Benedico bano ac comite de Zala, Veytich curiali comite ac Nitriensi, Legforo voyuoda, Teodoro comite de Budrig, Stefano comite de Suprun, Nicolao comite de Bychor, Tiburtio comite de Zounac, Pohr comite de Musum et aliis Jobbagionibus in regno nostro existentibus.*”⁴⁹

De a *primates* kategóriájába is belefér az ispán. Íme egy 1246-ból származó példa: „*Existentibus Hungariae Primatibus Dominico Archiepiscopo, Modesto Episcopo, Vrzio, Chuntio, Thomoyno Comitibus.*”⁵⁰ Semmi akadályta tehát, hogy a nevezett személyek között javarészt ispánokat feltételezzünk. III. Béla korát szokták úgy jellemezni, mint a királyi birtok nagyméretű eladományozásának kezdetét. Az tény, hogy Béla adományozott először el egész megyét katonai kötelezettségekkel terhelt, de ezt külpolitikai, honvédelmi céllal tette. Valószínű, hogy fiai — viszálykodásuk idején — belpolitikai céllal is adományoztak el várakat, várbirtokokat, ispánságokat. Ahogy nőtt az ellentét, nőtt láncreakciószerűen az adományok száma és mérete is, s így az egyszerűbb szolgálatot teljesítő katonai előjárók is — katonai erejük eligérésével — máról-holnapra nagybirtokosokká válhattak, hiszen a harcban álló feleknek minden egyes várra, minden egyes katonai egységre, amelyet riválisuk elöl meg tudtak kaparintani, szükségük volt. Ezek ellen lép fel az Aranybulla, amikor kimondja: „*Integros comitatus vel dignitates quascumque in praedia seu possessiones non conferemus perpetuo.*”⁵¹ Itt azonban éppen „*in perpetuum*” adományozásról van szó, hiszen P. mester úgy tünteti fel az adományokat, mintha azok ősfoglalások lennének.

De más oldalról is támadás érhetne 1222-ben ezeket a birtokokat, hiszen kun vezérekről van szó, akik *hospes*nek számítanak, márpedig az Aranybulla

⁴⁸ Idézi HORVÁTH i. m. 261. (Vö.: WENZEL uo. I. 69. SZENTPÉTERY Kritik. jegyz. 128.)

⁴⁹ SZILÁGYI Loránd i. m. 20. l.

⁵⁰ FEJÉR, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, IV, 1. 414. l.

⁵¹ *Corpus Juris Hungarici* I. 138. l.

leszögezi: „Birtokot a királyságon kívülieknek ne adjanak; és ha valamelyiket eladományozták vagy eladták, azt a királyság népének adják visszavásárlásra, vagy egyszerűen vegyék vissza.”⁵² Az eddigi álláspontok megfogalmazói Anonymus indítékát műve megírására az uralkodó osztály „feudális nacionalizmusában” vélték felfedezni. Úgy gondoljuk, ezt az álláspontot némileg revideálni kell, ha tüzetesebben megvizsgáljuk, hogy a kun-barát, hospes-párti szerző mennyire nem a magyar „feudális nacionalizmust” hájjal kenegető módon ábrázolja a magyarokat. Íme néhány példa:

Mindjárt a mű elején egy eléggé zavaros kompilációval találkozunk. Szerzőnk bemutatja Szkitiát, majd megjegyzi: „Szkitia szomszédos keleti része felől voltak a Góg és Magog népek, akiket Nagy Sándor bezárt.”⁵³ Ezután elmondja, hogy a szkítákat senki sem verte meg csatában, majd egy váratlan fordulattal kijelenti: „És Szkitia első királya Magog volt, Jafet fia...”⁵⁴ Ha figyelembe vesszük, hogy ebben a korban a nevezett területen élő kunokat nevezik szkítáknak FRESINGI Ottótól SPALATÓI Tamásig a krónikások, könnyen elképzelhető, hogy szerzőnk a magyarokra érti a „Góg és Magóg nép” kifejezést, annál is inkább, mivel azt is hozzáteszi, hogy tőlük kapta a magyar nemzet a nevét. Ezt a népet pedig ugyancsak „lokalizálta” Nagy Sándor. A dolog érdekességét még az is fokozza, hogy szerzőnk elhallgatja, milyen fondorlatos módszerrel sikerült Magógnak győzhetetlen szkíták trónját megszerezni. FÓTI József Lajos és DEÉR József kutatásai a nyomán fogalmat alkothatunk magunknak arról, hogy milyen „dicsérő” megnyilatkozásnak számított ebben a korban valakit Gógtól és Magógtól származtatni.⁵⁵ Kézai is polemizál egy ilyen felfogással, amely szerint Filimer királyfi által a gótok táborából kiűzött prostituáltak és fajtalan szellemek Meotisz-beli tivornyáinak eredményeként jöttek volna a világra a magyarok. Ez ellen védekezve oly messzire elmegy KÉZAI, hogy még a bibliai leszármazási táblázatot is meghamisítja.⁵⁶ (Könnyen elképzelhető, hogy amikor Julianusék a pogány magyarok keresésére indultak, jól értelmezték a *Gesta Hungarorum*-ot, hogy ti. valahol Szkitia, azaz Cumania keleti része felé kell lennie a „Góg és Magóg nép” maradékának.)

Magóg király nemzetségéből származott Athila király is, akiről egyáltalán nem derül ki, hogy hun. Athila P. mesternél egyértelműen magyar. De hogy a hun királyi származás sem örvendett valami nagy népszerűségnek Európában, arra eklatáns példa, hogy Béla király egyik levelében a katolikus hit legnagyobb ellenségeiként bemutatott tatárokat Attilához (*Totyla*) hasonlítja.⁵⁷ SPALATÓI Tamás szintén a keresztények legvadabb üldözőjének tartja Attilát (*dux Athila, ferocissimus persecutor christianorum*).⁵⁸ Persze ezután kérdéses, hogy miért maradt mégis a hun–magyar kontinuitás gondolata krónikáinkban. A probléma kulcsa ANONYMUS. Bár eddig is említették a magyarokat hunként a krónikák és évkönyvek, ANONYMUS minőségileg újat hoz azzal, hogy nem az azonosítás, hanem a genealogizálás síkjára fekteti a hangsúlyt. Azzal, hogy a magyarokat Attila örökébe hozza, olyan jogfolytonosság mellett tesz tanubizonyságot a Kárpát-medencében, amelyet senki sem hagyhat figyelmen kívül egy olyan társadalomban, ahol a föld-birtok az államiság alapja. Az „örökösödési jog”, nem pedig az „ősi dicsőség” miatt maradt meg, sőt bővült az idők folyamán a hun–magyar eredet gondolata.

A kun vitézek fontos szerepét nemcsak azzal emeli ki a szerző, hogy ők a legjobb lovasok (*Turzol*)⁵⁹ vagy hogy nagylelkűek, mint Ketel utódai, akik András király feleségének honvégya és félenksége miatt birtokot cseréltek a királlyal,⁶⁰ hanem azzal is, hogy a magyarokat és a magyarok teljesítményeit lekicsinyli. A Glad vezér ellen induló Zuardu és Cadusa csak Boyta kun vezér segítségével képesek győzni, noha egész Bul-

⁵² Uo. 140. l.

⁵³ SRH I. 34. l.

⁵⁴ SRH I. 35. l.

⁵⁵ DEÉR i. m. 2–3. l. ill. FÓTI József Lajos: *Góg és Magóg*, Irod. tört. Közl. 1913. 28–59. l.

⁵⁶ SRH I. 143–144. l.

⁵⁷ THEINER, Augustinus: *Vetera Monumenta Historica Hungarum Sacram Illustrantia* I. Roma, 1859. 231. l.

⁵⁸ GOMBOS F. Albin i. m. III. 2223. l.

⁵⁹ SRH I. 56. l.

⁶⁰ SRH I. 55–56.

gáriát meg tudják verni nélküle.⁶¹ A győztes Tosut és Zobolsut végül is a 28. fejezetben megállásra és visszavonulásra kényszerítik Menumorout katonái, s csak az 51. fejezetben köszörülük ki a csorbát a nem magyar Usubuu és Velec.⁶² A Zubur cseh herceg ellen vonuló Zuard, Cadusa és Huba magyar vezéri trió segítségére kell küldeni a kun Bunger fia Borsut, hogy kiszabadítsa őket a kutyaszorítóból.⁶³

Sokszor még akkor is kun vitéz kap birtokot, amikor magyar vezérek hajtják végre a harci feladatokat. Például Tosu és Zobolsu győzelmei után Árpád Huhot kun vitézt adományozza meg hatalmas birtokkal; ugyan ez a helyzet Boyta esetében is.⁶⁴ Ugyanakkor Tosu fia Lelu csak fújja a kürtöt, Bogat fia Bulsuu csak lengeti hadijelvényét, mások meg Lelu lenget és Bulsuu fuj,⁶⁵ de minden erőfeszítés hiába, egy talpalatnyi birtokot sem kapnak. Ugyanígy Botondnak sincs szerencséje a birtokszerzésben.

Ha már Botondnál tartunk, ez a szegény vezér minden dicső győzelme ellenére is neveltségessé válik Anonymus tolla alatt, ugyanis a nagy erejéről híres férfiút kontrasztként „végelgyöngülésben” pusztítja el,⁶⁶ miután legfényesebb haditettének, a bizánci kapu betörésének hitelességét kétségbe vonta.⁶⁷ Nem jár jobban a magyar sereg másik két vezére sem, Lelu és Bulsuu is igen szegyenletes módon, akasztófán végzik életüket. De dicstelen véget érő kun nincs a gestában.

A fejedelem ANONYMUSNÁL „*tuquriumban*” lakik, aminek jelentése közismerten „kunyhó, fészék, pajta, istálló” a legjobb esetben „sátor”, amíg nemesei „*curiát*” és „*villát*” birtokolnak Csepel szigetén, s ezt még az sem nagyon menti, hogy ugyanitt „*domos ducales*” épített magának.⁶⁸

Ha a fejedelmi törzs totemállataira gondolunk, itt is akad érdekesség. Már azt a tényt is, hogy kettős totemről van szó, azaz karvaly párzik disznóval, kritikusan kell szemlélőnünk. Az még csak érthető, hogy *astur*, habár ragadozó madár, s mint ilyen tisztátalan a *Biblia* szerint, szerepel Álmos anyja álmában, s ettől fogan gyermeket, de az már sokkal kevésbé, hogy hogyan lesz a szarvasünnöt jelentő Enethből ANONYMUSNÁL Emesu, azaz nőtényi disznó.⁶⁹ Egyetlen fejedelemre sem lehet valami hízelgő, hogy elírásból, vagy szándékos tévedésből az anyját „Göbe” névvel illetik. Valószínűleg érezte ezt a mester is, s azért igyekezett ellenpontozni Álmos nevének hízelgő etimologizálásával a fejtegetést.

Nem járt jobban a másik totemisztikus emlék sem ANONYMUS kezei között. A csodaszarvas mítoszról egyszerű vadászkaland lesz nála, s ami szintén figyelemre méltó, a lenyúlazhatatlan magyar csodaszarvast⁷⁰ Borsu kun vezér egy hegy csúcsára üldözi, és megöli.⁷¹

Azt hisszük, több bizonyítékot nem kell felsorakoztatnunk annak bizonyítására, hogy az uralkodó osztály „feudális nacionalizmusának” dicsőítéséről aligha lehet beszélni P. mester művében: sokkal inkább a hospesek, elsősorban a kunok fontosságának kihangsúlyozását tartja szem előtt.

Talán elegendő alappal rendelkezünk annak megállapításához, hogy a szerző lényegében az idegeneknek, elsősorban a kun hospes-elemeknek örökjogon adományozott ispánságok tulajdonjogát igyekszik bizonyítani. Mint ez közismert, az ispánságok örökbirtokként való eladományozása ellen és az idegeneknek adományozott vagy eladott földek visszavételéről az Aranybulla intézkedik. Elképzelhetőnek tartjuk HORVÁTH János feltevését, hogy a gesta végeredményben propagandairat, amely II. András birtokpolitikáját volt hivatva igazolni, s Álmos, a nagy adakozó mezében a király jelenik

⁶¹ SRH I. 89–92. l.

⁶² SRH I. 70., 103–105. l.

⁶³ SRH I. 75–76. l.

⁶⁴ SRH I. 70., 91–92. l.

⁶⁵ SRH I. 82., 86. l.

⁶⁶ SRH I. 113. l.

⁶⁷ SRH I. 87. l.

⁶⁸ SRH I. 88–89. l.

⁶⁹ SRH I. 38. l.

⁷⁰ Pl. szt. László katonái is hiába akarták lelőni: SRH I. 394–395. l.

⁷¹ SRH I. 76. l.

meg.⁷² Am arra támaszkodva, amit néhány oldallal később maga is kifejt, hogy ti. a mű lényegében birtokigazolás, úgy véljük, sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy a gesta nem az Aranybulla előtt propagálja és igazolja a főúri birtokokat, hanem sokkal inkább jogi kibúvót keres a törvény végrehajtása alól, s keletkezésének idejét inkább a törvény meghozatala és szankcionálása közötti időszakra kell datálnunk, mint elé. Ugyanis ha P. mester valóban a hospes-tulajdonban levő ispánságok érdekében kardoskodott, akkor meg kellett találnia a törvény alóli kibúvársra lehetőséget teremtő paragrafust, amely kimondja: „Megtartjuk a várjobbágyokat a szentkirálytól szerzett szabadságuk szerint, hasonlóképpen a hospesek is, bármiféle nemzetségből valók is, azon szerzett szabadságuk szerint tartassanak örökké, amely kezdetől fogva van nekik”.⁷³ Azt hisszük közel járunk az igazsághoz, ha feltételezzük, hogy a cikkelyek ellentmondásosságát kihasználva kísérte meg szerzőnk az idegen birtokosok földjeinek jogos birtoklását igazolni, s valójában egy rendkívül leleményes és nagy tudású jogász játékát látjuk a paragrafusokkal. Valószínűleg az általa említett kun családok nem olyan régen vándoroltak be az ország területére, hogy kun származásuk feledésbe ment volna, s ezért találta ki P. mester a kabar-magyar analógia alapján a kun-magyar közös honfoglalást, az esetleges félreértések elkerülése végett megemlítve, de kizárva a fazárokat is.

Lényegében tehát az anonymusi munka az első magyar oklevélgyűjtemény, sőt egyetlen nagy oklevélnek is felfoghatjuk, amelynek protokollum-részeiben szerepelnek az adományozó uralkodóra vonatkozó adatok: Álmos és Árpád származása, tettei, amit a vezérek tanácsával intéznek. A fejedelmek a cselekvők a diplomáciai irányítás, a hadvezetés, a gazdasági és ideológiai ügyek intézői és aktív főszereplői. Az oklevél contextus-része a honfoglalással kezdődne, itt következnek az adományozottak, felsorolva az adományra feljogosító tetteiket. Ebben a részben a fejedelem szerepe szinte a nullával lesz egyenlő, egyedül a Salanus elleni ütközetet vezeti, egyébként csak bevonul a már elfoglalt területekre, ünnepel, eszik-iszik, gyereket nemz, és nem utolsó sorban birtokokat adományoz. Az aktív cselekvők itt a vezérek, akik szállás-területeket foglalnak, haditetteikért megajándékozzák őket, gyepüt építtetnek, várakat emelnek stb. A szerző a hitelesség és objektivitás látszatának kedvéért keveri a magyar hagyományokat a kunokról költött cselekmény fonalával, de a kunok teljesítményeit a magyarok rovására eltulozva. A mű eschatocollum-részeben a honfoglalás befejezését követő cselekmények bemutatására kerítene sort szerzőnk, mintegy kortörténeti záradékképpen, dátum helyett. A honfoglalók vitéségének szenvedő tanui, a kalandozások által sújtott vidékek, mintegy a hitelesítő tanunévsort helyetessítik. A betelepült hospesek névsora is lényegében ezt hivatott bizonyítani.

Magunk is tisztában vagyunk azzal, hogy ez az analógia némileg erőltetett, habár az elbeszélő források jogfolytonosságot igazoló szerepével ebben az időben, sőt még a későbbiekben is számolnunk kell.⁷⁴ Azt sem hagyhatjuk

⁷² HORVÁTH i. m. 267—270. 1.

⁷³ *Corpus Juris Hungarici* I. 138. 1.

⁷⁴ Vö.: FEJÉR i. m. VII, 1. 108—109. (Nagy Lajos korában még az István-legendát is jogbiztosítéknak tekintették.) Ugyanezt bizonyítja a Hartvik-legendáról GERICS József (*Kronikáink szerepe a középkori jogéletben*, Levélt. Közl. 33. évf. 1962. 10—12.). Korabeli nyugati analógiára mutat rá Győry János (*Gesta Regum, Gesta Nobilium*, Bp., 1948. 54—55. 1.) az Anjou—Plantagenet család ősi származását igazoló krónikának, a *Gesta*

figyelmen kívül, hogy ANONYMUS is oklevélnek tartja munkája műfaját, amikor ezt írja: „*Quorum etiam bella et fortia queque facta sua, si scriptis presentis pagine non vultis, credite garrulis cantibus ioculatorum et falsis fabulis rusticorum...*”⁷⁵

De az említetteknek kívül is hemzseg a műben a számtalan jogi utalás. A vérszerződésre nem akarunk kitérni, mert ezzel már sokan foglalkoztak. Tudja szerzőnk, hogy a kiskorú király mellé egyrészt országrektorokat választanak, akik az igazságszolgáltatást intézik, másrészt seregvezéreket, akik a kül- és hadügyeket (53. fejezet). Tökéletesen tisztában van a „nemzetközi joggal”, precízen mutatja be a mű több helyén is a követküldés, követfogadás módszereit, a követekkel való bánásmódot stb. Jártas a szerződések megkötésében a kezességétől a hadiszerződésig. Pl. nála Ruthenia hódoltatása is jogos, hiszen Álmos csak az Athilának fizetett járadékot követeli a törvényes örökös jogán (8. fej.). Számtalanszor hivatkozik arra, hogy Magyarország területe Álmos jogilag alaposan alátámasztott öröksége Athila révén (5. 11. 19. 20. 38. stb. fej.). Pannoniát harc, vér és dicsőség árán hódította el Athila a rómaikatól, s ezzel meg is váltotta örökösei számára (1. fej.). Ugyanitt utal arra, hogy jogtalanság a legnagyobb sérelem, ami szkitát érhet.

Jogilag problematikus Menemorout szerepe, ugyanis Álmos követeket küld hozzá, hogy Athila jussát kérje (19. fej.) de Menemorout kifejti, hogy Athila az ő dédapjától ragadta el ezt a területet, tehát lényegében Álmos a jogsértő (20. fej.). Ezen úgy segít a szerző, hogy nem teszi el az útból a tönkrevert duxot, hanem összeházasítja leányát a fejedelem sarjával, s így birtokait is megtartja, amelyet természetesen most már precíz birtokjogi igazolással hagyhat örökül vejére (51. fej.). Olykor a szerző még be is biztosítja jogilag hősei tettét, amikor az ügyis jogos örökséget még egy – valószínűleg a népmesékből kölcsönzött, vagy igricdalokból vett – fordulattal meg is vásároltatja velük néhány lóért, ezzel kárpótolva, de egyben ki is gúnyolva Salanust. Nem tréfálnak viszont a „hűtlenség” bűnébe eső Loborcy ispánnal, hanem a korabeli szokásoknak megfelelően felkötik. Ugyanígy jár Zubur is, ugyanis a szlávok mind tudják, hogy Athila jog szerinti örökösével állnak szemben, Zubur mégis az *infidelitas* fogalmát kimerítő véres csatát provokál Nitra alatt (33–37. fej.). Ugyanakkor Erdélyről nem derül ki, hogy Álmos öröksége, s ezért Tuhutum egyszerű hódító, Gelou sem „hűtlen”, csak a balsorstól üldözött hadvezér, akit a vesztett csatából való menekülés közben terít le az ellenség (24. fej.), s itt Tuhutum is úgy gyakorolhat főséget, hogy e vidék népe vezére halála után őt választja meg urának, s erre mindkét fél esküt tesz. Ugyancsak jogászra vall a megfontolás, hogy a döntő ütközet után, amikor még ki sem hűlt a legyőzött ellenséges katonák holtteste, máris a jogállapot rögzítését tartja elsődleges feladatnak Scerii-nél (40. fej.).

Tipikus esetét látjuk a jogászai gondolatmenetnek Lelu és Bulsuu halála bemutatásakor. A két kalandozó vezér kivégzése alapján véve indokolt volt a szerző szerint is, mert jogtalanságot követtek el.⁷⁶ Ezért felakasztották őket. Az akasztás azonban az *infidelitas* büntetése volt. Amennyiben magyarok

Consulum Andegavensium-nak keletkezését elemezve. Vö. még: KRISTÓ Gyula: *Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához*, Acta Universitatis Szegediensis de József Attila Nominatae, Acta Historica, Tom. 21. Szeged, 1966.

⁷⁵ SRH I. 87. 1.

⁷⁶ SRH I. 114. 1.

szó nélkül hagyják ezt a helytelenül megválasztott kivégzési formát, elismerik a német császár hűbéri fennhatóságát a magyarok felett. A németek e jogtalan igénye méltán váltott ki nagy felháborodást a magyarokból, s most már ez ellen fellépve a jogtalanság kiküszöbölése érdekében fognak fegyvert. A Botond, Zobolsu, Vrcun által végrehajtott megtorló hadjárat tehát már kötelességszerű volt (56. fejt.). Csak mellesleg jegyezzük meg: a gesta nyelvezetéről is kimutatták, hogy jól alkalmazza a jogi terminológiát a szerző.

Annak ellenére, hogy az Aranybulla intézkedései elleni fellépést látszik megkísérelni ANONYMUS, mégsem látjuk százszázalékosan igazolva, hogy műve ekkor keletkezett. Az igaz ugyan, hogy Béla ifjabb király 1226—1231 között erélyesen látott a „hamis néven örökbirtoknak nevezett haszontalan és fölösleges adományok”⁷⁷ visszaszerzéséhez, de sikertelenségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az 1231-ben napirendre kerülő megújításkor is beveszik ezt a cikkelyt, sőt 1267-ben a második megerősítéskor szintén, és még Nagy Lajos (1351-ben) sem változtatja meg ezt. A kunok szerepeltetése ugyanúgy nem lehet irányadó, mert a *kun kérdés* az egész 13. század egyik legégetőbb problémája. Nem irányadóak más belpolitikai vonatkozású utalások sem. A király fiának az apa életében való megkoronázása ekkor már kialakult szokás. A vérszerződés és az Aranybulla bármily hasonlóan intézkedik is a belviszályokról, mégis végig kísérik az egész századot. Elegendő csak Imre és András, vagy András és Béla ellenségeskedéseire gondolnunk, nem is beszélve Bélának és Istvánnak az isaszegi fegyveres összecsapásig fajult ellentétéről. Hasonló a külpolitikai kép is. A szerző németellenessége éppen úgy adódhatott a merániaiak gyűlöletéből, mint a német lovagrend iránti ellenszenvből, a tatárjárás idején tanúsított német viselkedés által kiváltott jogos felháborodásból vagy Styria elvesztése miatt érzett elkeseredésből (1260-ban). Tudjuk, hogy III. Béla Bizánc ellen hadakozva bevette Szófiát is 1183-ban. De Béla ifjabb király is nagyszabású hadjáratot vezet Viddin alá. István ifjabb király pedig a menekülő kunck és görögök által támogatott bolgárokat öt ütközetben tönkreveri, Viddint beveszi, előnyomul Tirnovóig és Szófiáig, hódolásra bírva a bolgár cárt és megbuktatva a görög uralkodót. Valamennyi külpolitikai momentum közül talán Halics lehetne leginkább kormeghatározó, mivel 1234 után többé nem került huzamosabb időre magyar fennhatóság alá. Ám Dániel halicsi fejedelem 1260-ban még hűbéresként harcol a magyar csapatok mellett, s Kun László éppúgy „Ladislaus, Dei gratia Hungariae . . . Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae Bulgariaeque Rex”, mint ahogyan Nagy Lajos is feltünteteti címzésében ezeket a területeket.

Nem elhanyagolandó motívum a gestában, hogy Zulta herceg a kumánok földjéről hoz feleséget a fia számára,⁷⁸ ugyanis ez könnyen párhuzamba állítható Béla politikailag indokolt tetteivel, hogy ti. István fiát egy előkelő kun leánnyal házásította össze 1254-ben. Ugyancsak érdekes, hogy ANONYMUS a kunoknak hét törzséről beszél, holott a tatárjárásig csupán egy töredékük települt be az országba.

Az elmondottak alapján persze felmerülhetnek más jellegű kérdések is, többek között, hogy amennyiben a mű nem az Aranybulla előtt keletkezett, akkor a reánk maradt kézirat egyáltalán másolat-e.⁷⁹ Ugyanis tartalmának

⁷⁷ HÓMAN Bálint—SZEKFI Gyula: *Magyar történet* I. Bp., 1935. 504. 1.

⁷⁸ SRH I. 114. 1.

⁷⁹ PAULER Gyula—SZILÁGYI Sándor: *A magyar honfoglalás kútfeje*, Bp., 1900. 383.

megfelelően külső formájában is igyekeznek az oklevelek utánzására. Az iniciálé és miniatura szakavatott ismerői szerint leginkább a IV. Béla alatt keletkezett oklevelek külalakjára emlékeztetnek a mű díszítőelemei. A hibák, amelyek másolat mivoltát hivatottak igazolni, adódhattak nemcsak a mű másolásából, hanem esetleg a szerző követte el őket forrása másolása közben.

ANONYMUS forrásainak kutatásánál — ha elfogadjuk, hogy lényegében a birtokigazolás játssza a főszerepet és nem a történetírás szándéka — elsődleges forrásnak, legalábbis, ami rendkívül precíz topográfiai ismereteit illeti, a megajándékozottak számára kiállított okleveleket kell tekintenünk, amelyekben szereplő nevekhez a szerző önálló szófejtéseket gyártott, vagy pedig a már meglévő népetimológiából merítette magyarázatait. Emellett bizonyítottan vehetjük, hogy történeti forrásai közül a primér szerepet REGINO műve töltötte be. Föltehetőleg a magyar szentek legendáit is ismerte, elsősorban a Gellért-legendát.⁸⁰ Nem tisztázott megnyugtatóan, hogy Anonymus használta-e a Richardus-féle jelentést, vagy Juliánusék indultak el az ő műve alapján a pogány magyarok keresésére, akik Szkitiát lakják „*usque in hodiernum diem*”.⁸¹

De P. mester az említettekén túlmenően is utal egyik legfőbb forrására, az „igricsek csacska dalaira és a parasztok hamis meséire, akik a magyarok vitézi tetteit és háborúit nem hagyták feledésbe menni”.⁸² Világosan szemlélteti ezt a 25. fejezet, amelyben nemcsak hivatkozik rájuk, hanem forrása hatására még a rímkenyszernek is engedve, maga is versben tör ki, miközben az igricdalból idéz.⁸³ Természetesen figyelembe kell azt is vennünk, hogy az igricsek dalai sem rendelkeztek ebben a korban tökéletesen megbízható történeti értékkel, mert fizetségért énekelve nyilvánvalóan ahhoz igazították mondanivalójukat, hogy éppenséggel kinek a kedvére daloltak. A dalok mellett érdekes népmesei motívumokkal is találkozunk a gesta elemzése során, pl. a kunok a következő ízes és a népmesékből közismert kifejezésekkel tesznek fogadalmat Álmosnak: „A mai naptól urunkká és vezetőnké választunk a legutolsó nemzetségünkig, és ahová a szerencséd vezet téged, oda követünk”.⁸⁴ Hasonló ehhez a magyarok fogadalma is. Az igricénekek és parasztnesék felhasználása kétirányú, egyrészt támaszkodik rájuk a szerző, ahol párhuzamok vannak az elbeszélésben, másrészt polemizál ott, ahol céljainak megfelelően változtatott forrásán. A tudós nagyképűség, amellyel kezeli ezeket a történeteket, kiválóan alkalmas arra, hogy az írott történelem ismerőjének mezében kivédje az esetleges olyan jellegű támadásokat, amelyek a népi elbeszélésekre támaszkodva vonnák kétségbe egyes helyeinek hitelességét. Ez a szóbeli hagyomány vezethetett helyesírási hibákra is, ha ebben a korban egyáltalán beszélhetünk valamiféle kialakult irodalmi nyelvről. Éppen ezért a hangok nyíltságának és zártságának állapotát nem tekinthetjük kormeghatározó tényezőnek, amíg a nyelvjárási területek történeti vonatkozásai nincsenek megnyugtató módon tisztázva s a mű keletkezése területileg lokalizálva, ugyanis a tájszólásokban ugyanazon időben is másként ejtettek azonos betű-

(FEJÉRPATAKY László véleménye.) SZILÁGYI Loránd i. m. 202. l. BERKOVITS Ilona: *A magyar miniaturafestészet kezdetei. Az Árpádkor.* Magyarorságtud. I. évf. 1942. 514. l. KARSAI Géza: i. m. 165. l. GOMBOS F. Albin i. m. 229. l. (1350 körülre teszi!).

⁸⁰ HÓMAN i. m. 100. l.

⁸¹ SRH I. 35. l.

⁸² SRH I. 87. l.

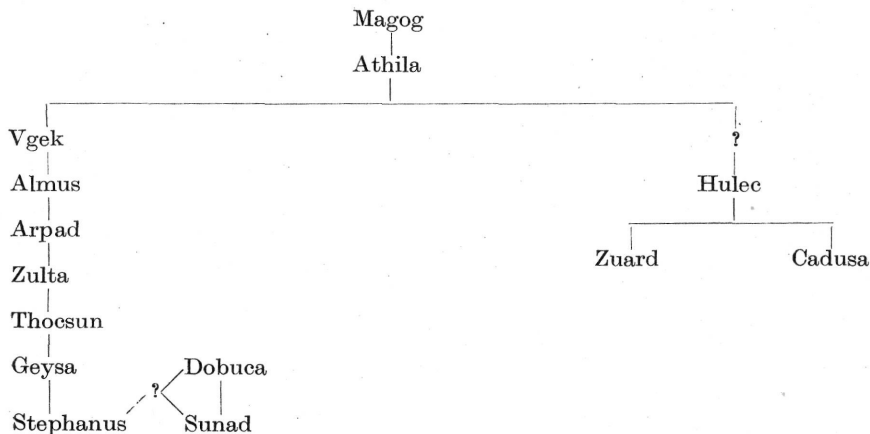
⁸³ SRH I. 65. l.

⁸⁴ SRH I. 46. és 40. l.

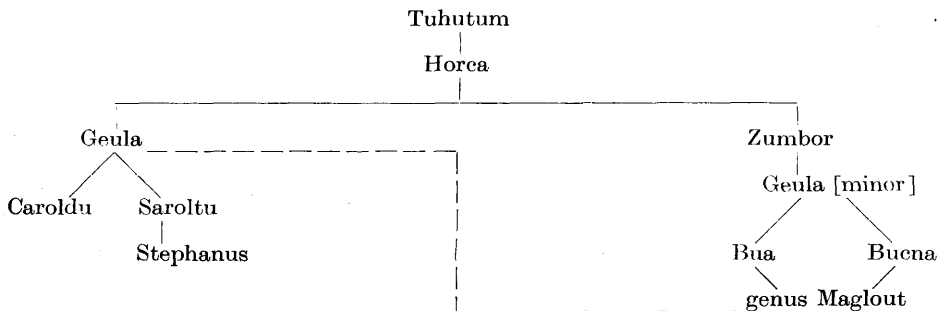
vel jelölt hangokat és szavakat. Az említettekén kívül rendelkeznie kellett szerzőnknek valamiféle írott, magyar, történeti forrással is, ez azonban semmi esetre sem lehetett valamilyen széles skálájú elbeszélő forrás, mint általában vélik, hanem az annales szűkszavúságára emlékeztető feljegyzés vagy királylista. Erre a megállapításra kell jutnunk, ha figyelemmel kísérjük a műben szereplő nemzetségek leszármazási tábláit. Első pillantásra szembeötínik azok primitív volta. Legtöbbször az apa és fia van megnevezve, s csak elvétve egy-egy utód vagy nemzetség:

Eleudu — Zobolsu ... Sac ... genus Saac.
 Ound — Ete ... genus Calan et Colsoy.
 Thonuzoba — Vrcun ... genus Thomoy.
 Huba ... genus Zemera.
 Boyta ... genus Bruca.
 Edumen ... Pota ... Samuel Oba.
 Ed ... Pota ... Samuel Oba.
 Cundu — Curzan.
 Tosu — Lelu.
 Bogat — Bulsuu.
 Bunger — Borsu.
 Ousad — Vrsuuru.
 Ete — Eudu.
 Eusee — Vrcun.
 Ketel — Oluptulma.
 Vsubuu — Zoloucu.
 Velec ... Turda.
 Tursol.
 Huhot.

Ugyanakkor a fejedelmi családfa majdnem teljes:

A fejedelmi törzs ieszármazási táblázatán kívül egyedül Tuhutum családjára tér ki apró részleteiben is a szerző:

Azonban Tuhutum utódairól kijelenti, hogy kegyvesztettek lettek, s István el is vette tőlük birtokaikat; ebből világosan kiderül, hogy forrása számára nem annyira a Maglout nemzetség volt a fontos, hanem István anyjának geneológiája. Erre utal az is, hogy csak Caroldu és Saroltu képviselik a női nemet a családfák lombjain. Persze az is eredményezhette az ilyen vékonypénzű ieszármazási táblázatok létét, hogy a bemutatott kun családok a valóságban sem rendelkeztek az országba való bejövételük óta több őssel. Tehát a megajándékozott kun vezérek nem a honfoglalás, hanem III. Béla és fiai uralkodása időszakában jöttek az országba. Viszont ha a szerző rendelkezik elbeszélő forrással, kétségtelenül nem ilyen vérszegény geneológiákat produkál.

Ezekután P. mester személyére terelvén a szót, önkéntelenül úgy vélhetnénk a kunok iránti ekkora szimpátia láttán, hogy a szerző maga is kun. HORVÁTH János briliáns technikával igyekszik bizonyítani, hogy azonos a műben szereplő *Turda* püspökkel, mivel a Turda tulajdonképpen a latin Petrus (vagy a görög Petra) kun változata, azaz P. mester egyszerűen kumánra fordította a nevét. Szerinte a kun *tus* = só szóból ered,⁸⁵ bár a *-da* végződéssel nem tud mit kezdeni. Az igaz, hogy a *Codex Cumanicus* tanúsága szerint a *tas* vagy *das* „követ” jelent, s ha egyáltalán lehet ilyen összetétel a kunban, elismerjük, hogy a *Tusta(s)* vagy *Tusda(s)*, de talán még a *Turda* alak is „kósót” jelent, azonban ennek *Petraként* való szerepeltetése kissé erőltetett, mert Anonymus ismeri és alkalmazza is a kun „kő” szót *Tosu* alakban. Ez a gondolat még akkor sem elfogadható, ha SÓLYOM Károly feltevése szerint Péter püspök oklevelekben előforduló neve, ti. *Pechsa*, illetve *Pechse* a Petra magyar alakjának kicsinyítőképzős változata.⁸⁶ Mivel a papi rendben, különösen a szerzeteseknél szokásban volt, hogy eredeti — esetleg pogány — nevük kezdőbetűjének megfelelő nevet választottak maguknak szerzetesi név gyanánt joggal feltételezhetjük, hogy a *Pechsa* is pogány név lehet (kunul peč = kemence), s nem kell ezért a *Turda* szó kun etimologizálásához folyamodni. De a szerző kun volta egyébként is kétséges, ugyanis teljességgel elképzelhetetlen, hogy kun lévén saját nemzetségéről úgy nyilatkozna, mégha Álmos szájába adja is a szót, hogy a magyarok ebeihez hasonlítanak, illetve (a kunok üldözésénél Kiev alatt) hogy „Álmos vezér vitézei a kunok nyírt fejét úgy aprították, mint a nyers tököt”.⁸⁷

⁸⁵ HORVÁTH i. m. 51–52. 211. l. jegyz.

⁸⁶ SÓLYOM i. m. 77. l.

⁸⁷ SRH I. 44. l.

Ennél az utolsó pontnál szeretnénk még egy tévhitre felhívni a figyelmet. Sokan szerzőnknek a vallás iránti nagyfokú liberalizmust, sőt egyházellenességet és eretnekséggel kacérokodó magatartást vetnek szemére.⁸⁸ Ez egyáltalán nem helytálló. A kalandozásokról például kifejti (Regino nyomán), hogy őseink sok „rosszat kezdtek cselekedni”, és Lombardiát pusztítva „háborús örjögésükben” igen sok püspököt és gróft megöltek.⁸⁹ Ugyanakkor a magyarok megkeresztelkedéséről így ír: „... boldog István király az élet igéjét prédikálta, és a magyarokat megkeresztelte...”⁹⁰ Az eretnekséggel kacérokodás szerény ismereteink szerint a legkevésbé megalapozott feltevés. Ha nem tévedünk, az albigenis—kathar eretnekségre kellene gondolnunk, amelyhez — magyar vonatkozásokat is figyelembe véve — nyilván hozzájárulhat ennek balkáni változata is, a bogumilizmus. Hogy csak a leglényegesebb momentumot említsük, a szentlélekkel az eretnekek nem tudnak mit kezdeni, mivel dualista alapokon álló felfogásuk szerint az isten fia, azaz Krisztus maga is csak lélek, tehát személyének felesleges megkettőzése lenne a szentlélek léte. (Az is előfordul, hogy a szentháromságba behozzák Sathanel alakját, ekkor viszont tagjai számát négyre emelik!) Elegendő csak az *Intelmekre* gondolnunk, ahol az eretnekség legfőbb ismertetőjegye a szentháromság egységének megbontása akár úgy, hogy elvesznek belőle, akár úgy, hogy hozzátesznek. Ugyanezt láthatjuk GELLÉRT püspök *Deliberatio . . . supra Hymnum Trium Puerorum . . .* című munkájában is az eretnekség egyik fő ismérvének. Ennek pedig éppen az ellenkezője derül ki P. mester munkájából. Nála: „Amikor Álmos eljutott az érettség korához, mintegy a szentlélek ajándéka volt őbenne, jóllehet pogány volt...”⁹¹ Vagy: „Álmos vezér pedig, akinek segítője volt a szentlélek...”⁹² De nem csak Álmossal kapcsolatban, hanem önmagára is értelmezi a szentlélek segítségét, amikor így zárja az egyik fejezetet: „Mi többet [mondjunk még]! Miután ezeket elhagytuk, térjünk vissza a tervezett munkához, tartsuk meg a történelem útját, és ahogyan a szentlélek diktálni fogja, a megkezdett művet fejezzük be.”⁹³ Ugyanerre az eredményre juthatunk a szentek tiszteletével kapcsolatban is. A gesta tehát nem pogánybarát vagy eretnek-szimpatizáns mű, csak szerzője az általa ábrázolt kornak megfelelően mellőz bizonyos jelenségeket (mint pl. az egyházi birtokokat, amelyek abban a korban még nem is létezhettek), ezáltal természetesen munkája korhűségét növeli. A szentlélek szerepének kidomborítása (domonkosok?) esetleg a szerző személyének meghatározásához is adalék lehet.

Összegezve tehát, P. mester műve a III. Béla halálát követő belháborúk eredményeként hcspes-elemeknek elajándékozott ispánságok összefoglalás-jellegét igyekszik hangsúlyozni, elsősorban az Aranybulla vonatkozó paragrafusainak kijátszására. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a gestában szereplő kun nemzetségek tagjai III. Béla és fiai alatt tűnnek fel fontosabb állami pozíciókban, s a századforduló táján szerzik birtokaik tekintélyes részét.⁹⁴ Mivel azonban a birtokosok idegen eredete közismert volt, s így lehetetlennek látszott máról-holnapra magyar birtokosokat faragni belőlük, P. mester a legkézenfekvőbb megoldást választva a kabarokat, akiknek csatlakozását KONSZTANTINOSZ Porphürogennétosz mellett valószínűleg a magyar mondai hagyomány is megőrizte, egyszerűen kunokként mutatja be. Ezzel lehetővé tette, hogy akiket eddig kun származásúaknak ismertek, egyszerre az ősfoglalókat megillető jogokra hivatkozzanak. Sőt, hogy az esetleges későbbi módosításokat és a szándékának meg nem felelő interpretálást elkerülje, a kazárokat a magyarokkal ellenséges helyi erőknek tüntette fel, Aba Sámuelet viszont, akinek történetisége kétségbevonhatatlan, kun őstől származtatta. Az esetleges *huni*—*kuni* hasonhangzásra appelláló magyarázatok lehetőségének kiküszöbölésére *Athilát* magyarrá nyilvánítja, a kunokat pedig kizárólag *Cumani*

⁸⁸ VÁCZY Péter: *A szimbolikus államelmélet kora Magyarországon*, [klny.: Minerva. 1932. 47—48. l.] GyÖRY: *Gesta Regum, Gesta Nobilium* 54. l.

⁸⁹ SRH I. 107. l.

⁹⁰ SRH I. 117. l.

⁹¹ SRH I. 39. l.

⁹² SRH I. 44. l.

⁹³ SRH I. 37. l.

⁹⁴ HÓMAN—SZEKŰ i. m. 457. l.

alakban írja. Művében a kun hospeseknek igen nagy jelentőséget tulajdonítva és a magyaroknak a regékben és népmesékben megőrzött hősiességét nagymértékben tompítva, sőt néhol gúnyolva alkotta meg művét, amelynek pontos datálását igen nehezé teszi az, hogy az eladományozott ispánságok oklevelei, a nyelvészeti szempontból nehezen korhoz köthető népmesék és igricdalok alkotják fő forrását; a felhasznált történeti munka (Regino) maga is régebbi keletű; stilisztikai fráziskészlete pedig rendkívül sokrétű, internacionális jelleget mutat.⁹⁵ Csupán annyit mondhatunk, hogy az elajándékozás és a mű keletkezése között elég huzamos időszaknak kellett eltelnie, hogy megfelelő történelmi távlata lévén el tudja kerülni a nyilvánvaló hamisítás azonnali felfedezését. Ha tehát elfogadjuk továbbra is a gesta 12. századi vagy 13. század eleji keletkezéséről alkotott véleményeket,⁹⁶ meg kell állapítanunk, hogy a kunok anonymusi bemutatása sehogyan sem illik a korabeli magyarországi helyzetképhe. Ezért vagy annak bizonyítására lenne szükség, hogy a művet a későbbiekben átirták, illetve jelentősen interpolálták⁹⁷ — ami jelen pillanatban számunkra roppant valószínűtlennek látszik s csak egy mélyreható, alapos és eredményes szövegtörténeti elemzés győzhetne meg az ellenkezőjéről —, vagy elfogadható magyarázatot kellene találni arra, hogy szerzőnk miért helyez ekkora hangsúlyt a kun-kérdésre már III. Béla uralkodása idején, illetőleg közvetlenül utána, s milyen indítékok készítették őt arra, hogy az uralkodó osztály kun származású rétegét ennyire előtérbe állítsa művében. Elképzelhető — mintegy harmadik lehetőségként —, hogy egyik út sem járható: ez esetben nagyon vitathatóvá válik az 1222-nél meghúzott cezura mint *post quem non*, s ezzel együtt PÉTER győri püspök szerzősége is.⁹⁸

L. SZEGEFŰ: ANONYMUS UND DIE KOMANEN

Das Werk *Gesta Hungarorum* des ANONYMUS — wie es sein Prolog bezeugt — sucht den Ursprung und die Landnahme der Ungarn darzustellen. Das Werk ist allerdings nicht frei von anachronistischen Elementen des Zeitalters des Chronisten, die zugleich Anhaltspunkte bieten zur Enthüllung seiner wahren Absicht. Der Verfasser unternimmt die Analyse eines Problems, das er für die Schlüsselfrage hält: des *Kumanenproblems*. Der Verfasser stellt fest, daß die Kumanen der Gesta auch in der Wirklichkeit Komanen waren. Die Art ihrer Darstellung, die betonte Hervorhebung ihrer Bedeutung zum Nachteil der Ungarn, kann kein Zufall gewesen sein. Meister P. hebt den Landnahmecharakter der Belehnung der Vornehmen Kumanen mit militärischen Pflichten verbundenen Gespanschaften hervor und stellt die Kumanen den Ungarn als gleichberechtigte Landnehmer gleich. Damit bietet er ein Gegenargument gegen diejenige Anordnung der Goldenen Bulla, die über die Zurücknahme der an Fremde verliehenen Gespanschaften (comitatus) verfügt.

Der Verfasser ist der Meinung, daß — bis die Interpolationen der Gesta mittels tiefdringender textkritischer Analyse nicht bewiesen werden — die Voraussetzung ihrer Datierung vor 1222 unannehmbar ist.

⁹⁵ Vö.: GYÖRY János: *P. mester franciaországi olvassmányai*. Magyarságtud. 1942. 8—25. I. FEST Sándor: *Anonymus angol forrásai*. Egyet. Phil. Közl. 1935. 162—179. I. GYÖRY: *Gesta Regum, Gesta Nobilitium*, 90—96. I. ECKHARDT Sándor: *A pannóniai hun-történet keletkezése*. Századok, 1928. 606. 2. jegyz. stb.

⁹⁶ Ti. PÉTER győri püspök valószínűleg elesett Damiette ostrománál 1218-ban, s így ez a dátum szerzősége lehetőségének végső határa.

⁹⁷ Az interpoláció gondolatát már GYÖRY János is felvetette egy más jellegű probléma kapcsán. (Lásd: *Gesta Regum, Gesta Nobilitium* c. művében passim, különösen 78. l.)

⁹⁸ Dolgozatunk elkészítése után jelent meg a Magyar Könyvszemlében KARSAI Géza újabb Anonymus-cikke [*Az Anonymus-kódex első levele*, 1968. 1. sz. 42—51.], melyben elveti PÉTER szerzőségét, s a domokos rendbeli PÓSA, bosnyák püspökben véli felfedezni a szerző személyét. Az általa megállapított keletkezési korszakkal nagyjából megegyezik a miénk is.

KOLLIN FERENC

Prager-könyvek az antifasizmus és a népfront-politika szolgálatában

I.

A két világháború közötti magyar nyelvű könyvkiadás történetében különös hely illeti meg az 1934-től 1938-ig Pozsonyban működő Eugen Prager Könyvkiadót. Ennek a viszonylag rövid ideig működő vállalkozásnak könyvtermése volt a legnagyobb a maga idejében a magyar lakta nemzetiségi területeken működő könyvkiadók között.¹ Talán még jelentősebb tény annak az újszerű és egységes kiadói politikának kialakítása, mely a különböző műfajú, de a sorozatba foglalással hangsúlyozottan közös cél szolgálatában álló könyvek egész sorával vette fel a harcot a haladásnak ma is legnagyobb ellenségével, a fasizmussal.

PRAGER Jenő még az első világháborút megelőző időben kapcsolódott be a munkásmozgalomba. A háborúban orosz fogságba esett, hazatérte után pedig a szociáldemokrata párt GARBAI Sándor és BŐHM Vilmos vezette csoportjához tartozott, ez utóbbival később rokoni kapcsolatba is került.² Résztvett a Vörös Hadsereg harcaiban: egy ideig BŐHM Vilmos hadsegéde, majd század- és zászlóaljparancsnok volt.³ A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált, ahol a Világosság csoport tagjai közé tartozott. A huszas évek végén könyvkiadói vállalkozásba fogott, 1931-ben *Das Gesicht der Zeit* címmel német nyelvű könyvsorozatot adott ki.⁴ Megjelentetett néhány magyar könyvet is, köztük BŐHM Vilmosnak 1933 nyarán megjelent⁵ kisterjedelmű könyvét a németországi fasizmus uralomrajutásáról *A nagy tragédia* címmel.⁶

A bécsi munkásfelkelés leverése után az Ausztriából menekülő szociáldemokrata vezetőkkel együtt PRAGER Jenő is Csehszlovákiába teszi át működésének területét. Itt újra fel kellett mérnie, hogy könyvkiadói tevékenységének milyen „piac” áll rendelkezésére. Csehszlovákiában nagyobb volumenű

¹ A Prager Könyvkiadó 1938-ig *Az Új Európa Könyvesháza* sorozatban 41, *Az Új Európa Kistükre* sorozatban 7, a csehszlovák polgári politikusok művei közül 11 és sorozaton kívül 8 kötetet jelentetett meg magyar nyelven.

² PRAGER Jenőné levélbeli közlése.

³ BIHARI Mihály: *Prager Verlag*. Magyar Nemzet. 1967. június 21. 7. l. 1. valamint NÁDASS József szóbeli közlése.

⁴ A sorozatban 11 mű jelent meg, közülük jelentősebb SZILÁGYI András: *Új pástor* című regényének német fordítása: *Demeter, der Schweinehirt*, Fjodor GLADKOV regénye: *Ugrjumow erzahlt vom Zuchthaus* (Sztaraja szekretnaja), Mihail ZOSCSENKO karcolatainak gyűjteménye: *Teterkin bestellt einen Aeroplan* és KÉRI Pál könyve a modern hadviselésről: *Gas, Tank und Flugzeug*.

⁵ A könyv előszavának kelte 1933 június.

⁶ A Prager Verlag egyéb Bécsben megjelent magyar nyelvű kiadványai: HOCK János: *Virágmesék felnőttek számára* (1931), SZENDE Pál: *Werbőczi* (1933), 2. kiadás, az első kiadás megjelenésének 25. évfordulójára.)

baloldali, elsősorban a szociáldemokrata párt irányvonalához igazodó német nyelvű irodalom versenyével kellett számolnia. Úgy döntött tehát, hogy a német könyvek kiadásával ugyan nem hagy fel, de tevékenységének gerincét magyar nyelvű művek kiadása fogja alkotni. Működési helyül Pozsonyt választotta, a Felvidék magyar ajkú kisebbségének egyik kulturális központját, ahonnan a könyvek magyarországi terjesztését is meg lehetett szervezni.⁷

PRAGER politikai beállítottságának megfelelő haladó szellemű magyar nyelvű könyvek megjelentetésére különösen alkalmas volt a helyzet, mivel ennek az irodalomnak kiadása Csehszlovákiában igen szervezetlen és esetleges volt, ugyanakkor pedig az ilyen könyvek publikációjának a magyarországi viszonyok sem kedveztek. A kelet-európai népek, valamint a Szovjetunió irodalmát, továbbá az antifasiszta európai írók alkotásait magyar nyelven bemutató Prager-kiadványok számára igen kiterjedt és felvevőképes piac nyílt mind Csehszlovákiában, mind a magyarlakta kisebbségek más területein, mindpedig nálunk itthon is. Ezt a piacot az a demokratikus és szocialista meggyőződésű olvasóközönség jelentette, melynek ellátását világnézetének megfelelő könyvekkel az egyre inkább fasiszálódó Magyarországról kiindulva a harmincas évek közepén már nem lehetett a szükségleteknek megfelelően megszervezni. Ez utóbbi feladat megoldására vállalkozott PRAGER Jenő, s ha döntésének meghozatalakor az üzleti szempontok nyilván nem kevés súllyal estek is latba, hangsúlyoznunk kell annak jelentőségét, hogy reálisan kalkulált, és nem légvárok építésébe fogott.

A már említett szempontok mellett továbbiak is javallották, hogy a kiadó névleges székhelyül és a kiadványok nyomtatási helyül Pozsonyt válassza, míg ő maga Prágában telepedett meg és onnan irányította a kiadót.⁸ A nyomdai munkálatok szempontjából alkalmas partnerül kínálkozott az ottani Slovenská Grafika, melynek színvonalas munkáját a Masaryk Akadémia magyar nyelvű kiadványai is bizonyították.⁹ Pozsony és Magyarország közelsége a szerkesztés szempontjából is előnyösnek bizonyult.

A Csehszlovák Szociáldemokrata Párttal gyorsan és könnyen megtalálta az együttműködés módját.¹⁰ Bár PRAGER nem volt kommunista, kiadványainak antifasiszta, demokratikus tartalma jól beilleszkedett a Csehszlovák

⁷ Magyarországi főbizományosa, a Népszava könyvkereskedés vezetője, SZENES Lajos (1892—1965) a Prager-kiadványok terjesztésére megalakította a *Modern Irodalombarátok Könyvszövetsége* (MIKSz) elnevezésű könyvklubot. Ugyancsak ő írt először összefoglalóan a kiadó pozsonyi működéséről: *Az Eugen Prager kiadó magyar kiadványai*. A Könyv 1962. 7. sz. 15—17. l. Vö. SZENES Lajos: *Harcom a demokratikus könyvekért* Bp., 1946.

⁸ BODNÁR István és SÁNDOR László közlése szerint PRAGER prágai irodáját BÖHM Vilmos vezette és a kiadóval való levelezés is a prágai címen történt. Prager Jenővel készült újságr riportok közül sok Prágából kelteződött: *Az Új Európa Könyvesházaának élettörténete — dióhéjban*. Magyar Újság. 1937. jún. 19. 8. l. „Tíz író keres egy kiadót!” *Jelentkezik a kiadó!* Magyar Újság. 1937. nov. 7. 9. l. — Vö. NÁDASS József: *Nehéz lettár* (Bp., 1963.) I. köt. 609. l. és II. köt. 21. l.

⁹ Prager szerződése a nyomdával valószínűleg csak 1936-ban lépett hatályba, mert az ennél korábbi kiadványok a komáromi Virradat (ČAPEK: *Hordubal*), illetve a brnói Polygrafie nyomdában (*A magyar Masaryk*, ČAPEK: *Dásenka*) készültek.

¹⁰ A Csehszlovákiai Népszava 1936. augusztus 9-én közölte a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt Országos Szervezőbizottságának felhívását, melyben a szocialista könyvterjesztés hatékonyabb megszervezésével PRAGER Jenő könyvkiadóját bízták meg. Lásd még Csehszlovákiai Népszava. 1936. aug. 16. 4. l.

Kommunista Pártnak a népfremp megteremtésére irányuló törekvéseibe. Ezt a tényt a párt is felismeri, és a *Magyar Nap* (Moravska Ostrava), a kommunista párt magyar nyelvű orgánuma, mely éppen a népfremp kialakítását tekintette legfőbb feladatának ebben az időben, messzemenően támogatja a kiadót: kiadványait részletesen ismerteti, sűrűn közöl a kiadó által adott propaganda-anyagokból és terjesztési felhívásokból.¹¹

Tevékenységeinek kezdetétől fogva élvezte a pozsonyi *Magyar Újság* és a *Csehszlovákiai Népszava* támogatását.

A Prager Könyvkiadó pozsonyi tevékenysége 1935 végéig egy magyar — SÁNDOR Ernő: *Őszintén mondom* — és néhány német-nyelvű könyv megjelentetéséből állt. Ezeknek a könyveknek kibocsátásával párhuzamosan készíti elő sorozatait, melyeknek rendszeres megjelentetése az elkövetkező évek során munkája gerincét fogja képezni.

Mielőtt erről szólnék, röviden át kell tekintenünk a cseh és szlovák polgári politikusok műveinek jelöletlen sorozatát. A művek idetartozását a tartalom konvergenciáján kívül legfeljebb a kiadói kötések azonossága biztosította. (Kék kötés, aranyozott cutterozással). Ezeknek a műveknek megjelentetésekor az Ausztriából nemrég menekültként érkezett PRAGERT az a szándék vezette, hogy tanusítsa lojalitását a befogadó ország hivatalos politikája iránt, és egyben megszerezze a politikai vezetőkörök jóindulatát.

A sorozat Thomas G. MASARYK, a Csehszlovák Köztársaság első elnöke műveiből összeállított ötkötetes válogatással indul.¹² Mivel a válogatás szerkesztője (VÁRADI Aladár) valamint az egyes kötetek összeállítói, illetve fordítói (SAS Andor, SZALATNAI Rezső, SZERÉNYI Ferdinánd) az 1931-ben alapított Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság, a Masaryk elnöktől származó egy millió koronás alapítványból a csehszlovák állam hivatalos politikájának és művelődéspolitikájának képviselőjére létrehozott ú.n. Masaryk Akadémia tagjai voltak, csaknem kétségtelen, hogy ez a kiadvány a MASARYK műveit már korábban kiadni készülő Társaság anyagi támogatásával jelent meg.¹³ Ez annál is valószínűbb, mivel a polgári politikusok sorozatának többi tagjához hasonlóan *A magyar Masaryk* megjelentetése sem lehetett haszonnal járó vállalkozás a tervei megvalósításának elején álló, tehát nagyarányú és lassan térülő befektetésekre még képtelen Prager Könyvkiadó számára.

Politikai sorozata következő darabja, Eduard BENEŠ: *Nemzetek forradalma*, 1936 szeptemberében jelent meg; a három kötetes mű magyar kiadásához az akkor már a köztársasági elnök tisztségét betöltő Beneš rövid előszót írt, mely az év júniusában kelt. A teljes művel párhuzamosan a kiadó megjelentetett egy válogatást is, melyhez a szemelvényeket a komplett mű néhány ívének egybekötésével válogatta össze. Ennek a mutatvány-kötetnek nem volt ára, és könyvkereskedői forgalomba sem került, propaganda céljából

¹¹ Vö. BOTKA Ferenc: *A csehszlovákiai magyar nyelvű szocialista sajtó irodalmi bibliográfiája (1918–1938)*. Bp., 1966.

¹² *A magyar Masaryk* sorozat címmel az alábbi tematikus kötetek jelentek meg: *Az antiszemitizmus, Erkölcsi problémák, A modern ember és a vallás, A nemzetiségi kérdés, Politikai gondolatok*.

¹³ BALOGH Edgár: *Valóság és kultúra a csehszlovákiai magyarság életében*. Korunk. 1935. 7–8. sz. 505–515. l. Lásd még *Öt könyv*. Csehszlovákiai Népszava. 1935. január 6. 3. l. és *Konjunktúra előtt áll a szlovenszkoí magyar irodalom*. Magyar Újság. 1935. jan. 20. 5. l.

ingyen osztották szét, ami ismét amellet bizonyít, hogy kiadása jelentős szubvencióval történt, mert enélkül ilyen költséges reklám-eszközt a tömegsikernek aligha számító mű érdekében a kiadó — aki egyébként még a megrendelők nevét is kinyomtatta külön füzetben¹⁴ — bizonyára nem vett volna igénybe.

1937-ben a kiadó egyéni elgondolásainak jobban megfelelő szépirodalmi termése olyan nagy, hogy a politikus-sorozat háttérbe szorul. A sorozat következő két kötete hosszabb szünet után, 1938 elején jelenik meg, és *Közép-Európa országútján* címmel Milan HODŽA válogatott írásait tartalmazza. A sorozatban utolsónak még ugyanebben az évben Ivan DÉRER szlovák politikus, a Hodža-kormány szociáldemokrata igazságügyminisztere beszédeinek és cikkeinek gyűjteménye jelent meg *Nemzet és szellem* címmel, melyhez a magyarul is jól tudó 1938 májusi dátummal magyar nyelvű előszót írt.

A cseh és szlovák politikusok műveinek megjelentetésének gondolata minden valószínűség szerint eredetileg nem PRAGER Jenőtől származott, hanem a kormány kultúrpolitikájának részét képezte. PRAGER Jenő az érdem, hogy ezt a lehetőséget haladó szellemű kiadójának stabilizációja szempontjából kihasználta. A sorozatnak azonban önmagában is komoly érdemei vannak. Megismertették a szlovenszói és magyarországi magyarul olvasókkal a csehszlovák állam vezetőinek politikai gondolatvilágát, és ezáltal módot adtak arra, hogy tágabb politikai horizontban gondolkodhassanak. A sorozat továbbá hozzájárult a hivatalos Magyarország irredenta propagandája által sugallt kép helyesbítéséhez, mikor a csehszlovák állam politikusainak olyan megnyilatkozásairól is hírt adott, amelyek a két nép közeledését szolgálták, és a Horthy-fasizmushoz képest kétségtől tágabb lehetőségeket nyújtó polgári demokrácia józanabb nemzetiségi politikáját ismertette.

II.

A Prager Könyvkiadó két magyar nyelvű könyvsorozatot jelentetett meg, az 1935 végén induló *Az Új Európa Könyvesháza*-t, és 1938 elején *Az Új Európa Kistükré*-t, melyek jellegében tartalmilag nem találunk eltérést. Az utóbbi kiadását a kiadónak elsősorban az a szándéka indokolta, hogy a korábban indult sorozat sikere nyomán szerzett hírnevét egy olcsóbb sorozat megjelentetésével tovább öregbítse.

1935 második felére a Prager Könyvkiadó készen állt sorozatának megjelentetésére. A kötetek összeállításánál több szempontot kellett figyelembe vennie. Olyan művek vártak kiválasztásra, melyek egyrésztől megfeleltek a polgári demokratikus köztársaság légkörében élő, a demokráciát igenlő és a fasizmust elutasító olvasóközönségnek, de egyben a félfasiszta Magyarországon élő olvasókhöz is el tudtak jutni a hivatalos szervek figyelmének kijátszásával. A leghaladóbb európai könyvek hozzáférhetővé tétele a magyar olvasók számára — ez volt a feladat. Ki kellett elégíteni a harmincas évek olvasóinak érdeklődését a demokratikus és szocialista gondolat iránt. A kiadónak továbbá olyan könyveket kellett megjelentetnie, melyek a két ország kulturális kap-

¹⁴ *Eduard Beneš a „Nemzetek forradalma” című háromkötetes mű rendelőknek névjegyzéke.* Bratislava, 1936. 6. 1. (Bibliografický Katalog Československé Republiky. 1939. 4375. tételszám.)

csolatainak kiépítését segítették elő, és szakítottak a mindkét részről az elszigetelés jegyében álló hivatalos politikával. A kiadói tervek összeállításánál a csehszlovákiai magyar írók színvonalas alkotásairól szintén nem szabadott megfeledkezni. Végül pedig a könyvek kiadásának anyagi haszonnal kellett járnia.

Mielőtt a kiadásra került műveket és a bennük érvényesülő általános koncepciót részletezném, utalnom kell PRAGER Jenőnek már bécsi tevékenysége során is megnyilatkozó újszerű kiadói politikájára. Ennek fő jellemvonása, hogy kiadványai túlnyomó többségét sorozatba fogta össze, még hozzá olyan sorozatba, melyben a szépirodalmi és a szorosan vett szépirodalom kategóriájába nem sorolható (ún. „non-fiction”) könyvek egyaránt helyet kapnak. E gyakorlattal a kiadó több egymást kiegészítő szándéka érvényesült. Mint-hogy kizárólag kortárs írókat adott ki, akiknek világnézete és a műveikben érvényesülő tendencia a legáltalánosabb vonásokban nagyfokú hasonlóságot mutatott, az egyes művek közös jellemvonásait a sorozathoz tartozás és ami ezzel együtt jár, a könyvek tipográfiájának és kötésének a jelen esetben még az újszerű és élénk benyomást keltő borítólapokkal is támogatott egyöntetűsége még jobban aláhúzta. A sorozat-alakításnak üzleti szempontjai is vannak. Közismert dolog a jelenkori könyvkiadói gyakorlatból, hogy a sorozatok egyes tagjai az olvasóra egymást felerősítve gyakorolnak ösztönző hatást, hogy minél többet vásároljon meg belőlük. A sorozathoz tartozás tehát márkát ad egy könyvnek, és akinek tetszését a sorozat egyik tagja megnyerte, nagyobb valószínűséggel fog a többiek megvásárlására törekedni, mintha ez a külalakban is megnyilvánuló egyöntetűség nem fejtené ki hatását. PRAGER eladás-pszichológiai érzékét dicséri, hogy erre a tényre alapozta egész könyvkiadói működését, szemben azokkal a kiadókkal, akik termésüknek csak egy részét fogták össze sorozatokká.

Az Új Európa Könyvesháza volt a kiadó első szépirodalmi jellegű könyvsorozatának, mely már nevében is jelezte, hogy a kortárs haladó európai kultúra közvetítésére vállalkozik. Első kötete 1935 végén jelent meg, Karel ČAPEK *Hordubal* című regénye, melyet rövid időn belül még egy újabb kiadvány követ.¹⁵ A sorozat meghirdetett kötetei 1936-ban folyamatosan jelentek meg, az év során összesen 9 mű.¹⁶

A Prager Könyvkiadó egy év alatt komoly eredményt ért el, színvonalas kiadványokkal gazdagította a sekélyes, és egyhelyben topogó csehszlovákiai magyar könyvkiadást. Könyvei széles körben terjedtek, élénkséget, színt vittek az irodalmi életbe. Ez a felélénkülés érezhető volt a könyvkiadásban, melynek reprezentatív megnyilvánulása volt az 1936 decemberében megrendezett pozsonyi könyvkiállítás. A kiállítással kapcsolatos sajtóközleményekben a kiadó rövid másféléves tevékenysége igen előkelő helyen szerepelt, ismertették további terveit, és kiemelték, hogy ez a vállalkozás bizonyult a legszínvonalasabbnak és a legéletképesebbnek valamennyi magyar nyelvű szlovenszki könyvkiadó közül.¹⁷

¹⁵ Verdager, MARIO: *Álomsziget*. (1936-os évmegjelöléssel 1935-ben jelent meg.)

¹⁶ ČAPEK, Karel: *Meteor*, FRANK, Leonhard: *Elsodort testvérek*, KISCH, Egon Erwin: *Tilos a bemenet*, OLBRACHT, Ivan: *Suhaj, a betyár*, EHRENBURG, Ilja: *Tizenhárom pipa*. 1937-es évmegjelöléssel, de 1936 decemberében jelent meg RÉVÉSZ Béla: *S lehullunk az őszi avaron*, valamint az *Ady-dokumentumok* könyve, továbbá KISCH, Egon Erwin: *Ázsia újjászületett* és SILONE, Ignazio: *Bor és kenyér* című kétkötetes munkája.

¹⁷ *A csehszlovákiai magyar könyv első ünnepi seregszemléje Pozsonyban*. Magyar

Legújabb könyvek jegyzéke

*Az új Európa
könyvesháza*

EUGEN PRAGER KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA
B R A T I S L A V A
P O Z S O N Y

N E U E

B Ü C H E R

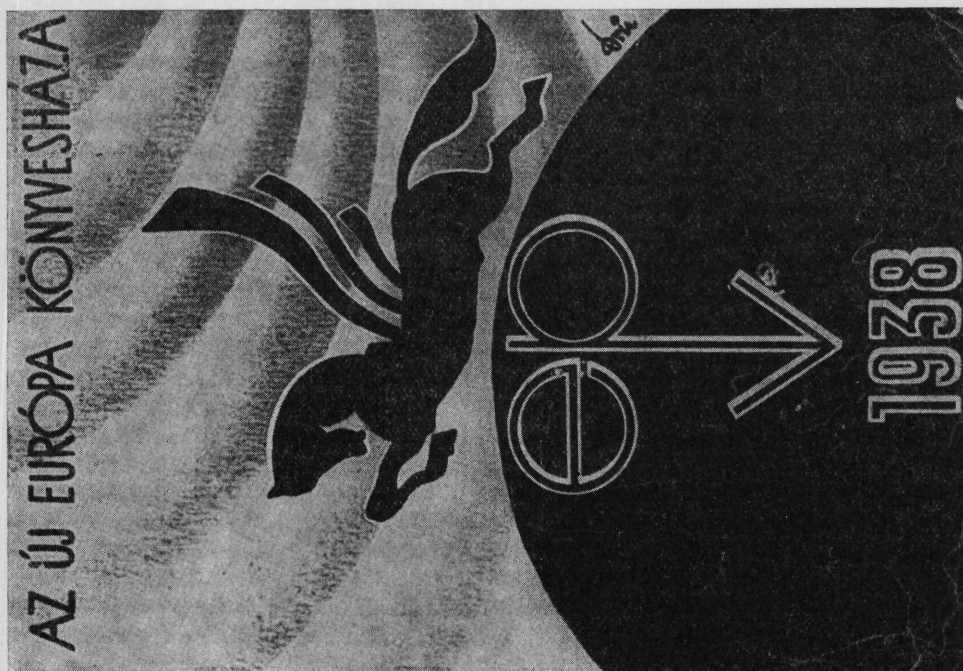

AUS DEM

EUGEN PRAGER

VERLAG

Winter 1935-36

MAGYARORSZÁG
NÉMETORSZÁG CSEHOSZLOVÁKIA
OLASZORSZÁG DORSZORSZÁG
SPANYOLORSZÁG ROMÁNIA
ANGLIA U.S.A. KINA
EURÓPA AMERIKA
ÁZSIA

AZ EGÉSZ VILÁG
HANGJÁT SZÓL

1937

1937-ben a program lényegében változatlan maradt, továbbra is a haladó európai irodalom fordításainak megjelentetésén volt a hangsúly, ez azonban kiegészült a korabeli magyar irodalom (és itt a csehszlovákiai magyar irodalmi alkotásokról is szó van) terméséből vett néhány mű megjelentetésének tervével.¹⁸ Ez utóbbiból sajnos az év folyamán semmi sem valósult meg. Pedig a szlovenszkói magyar olvasóközönség a sok abbamaradt könyvkiadói vállalkozás után PRAGERTŐL várta a csehszlovákiai magyar irodalom értékeinek kiadását. Ennek a várakozásnak megnyilatkozása volt GYÓRY Dezső Pragerhez írt nyílt levele, melyben egy irodalmi folyóirat megindítását kéri. PRAGER előzékeny hangon válaszolt a *Magyar Újság* hasábjain, és elvben hajlandónak mutatkozott a folyóirat kiadására, sőt konkrét javaslatokat is előterjesztett már.¹⁹ A folyóirat megindítására mégsem került sor.

A kiadó 1937-es könyvjegyzéke 15 mű megjelentését ígéri, 18 kötetben.²⁰ Ebből 4 már az előző év végén megjelent,²¹ a program további részét a kiadó az év folyamán teljesítette, sőt kiadta Karel ČAPEK: *Fehér kór* c. színdarabját, ami a tervezetben nem szerepelt.

A Prager Könyvkiadó magyar nyelvű termése szempontjából az 1938-as év volt a legszínesebb és leggazdagabb. Az erre az évre kiadott színes könyvjegyzék²² felsorolja a tervbevett köteteket, és ismerteti a kiadó új olcsó sorozatát, *Az Új Európa Kistükré*-t. PRAGER kiadói programja nem változik, a fasizmus ellen tiltakozó európai humanizmust azonban még nyomatékosabban hangsúlyozza.

A könyvjegyzék *Az Új Európa Könyvesháza* ez évi programját 15 műre szabja, melyből már egy az előző évben kiadásra került, 9 valóban megjelent, egy további a másik sorozat keretében látott napvilágot, négynek kiadására pedig már nem került sor. *Az Új Európa Kistükré* tervében 10 külföldi és 2 magyar regény szerepelt, ténylegesen azonban csak 6 mű jelent meg.²³ A soro-

Újság. 1936. dec. 10. BARTA Lajos: *Szlovenszkói magyar könyvtetető*. Korunk. 1937. 1. sz. 45–46. 1. SZALATNAI Rezső: *Szlovenszkói pálmák*. Magyar Újság. 1936. dec. 13. 10. 1. VASS László: *A magyar könyvkiállítás után*. Magyar Nap. 1936. dec. 15. 4. 1.

¹⁸ Lásd a Prager Könyvkiadó 1937-es könyvjegyzékét. (*Az egész világ hangja szól a magyar olvasóhoz*. 28. 1.), valamint *A csehszlovákiai magyar könyv első ünnepi seregszemléje Pozsonyban*. Magyar Újság. 1936. dec. 10.

¹⁹ GYÓRY Dezső: *Tíz író keres egy kiadót! Nyílt levél a csehszlovákiai magyar könyvkiadókhöz*. Magyar Újság. 1937. okt. 28. 4. 1. és „Tíz író keres egy kiadót!” *Jelentkezik a kiadó*. Prager Jenő levele Gyóry Dezsőhöz. Magyar Újság. 1937. nov. 7. 9. 1.

²⁰ 1937-ben a könyvjegyzékben szereplő kötetek közül az alábbiak jelentek meg: AVGYEJENKO, Alekszandr Osztapovics: *Szeretek*, BOGDANOW, Nyikolaj Vlagyimirovics: *Az első leány*, BRENTANO, Bernhard von: *Theodor Chindler. Egy német család regénye* (2 kötet), ČAPEK, Karel: *Egy mindennapi élet*, ČAPEK, Karel: *Mi vagy ők — utánunk a szalamandrák* (2 kötet), CISEK, Oscar Walter: *Kényelmetlen szerelem*, DOS PASSOS, John: *Három katona*, HEIDEN, Konrad: *Hitler* (2 kötet), KISCH, Egon Erwin: *A titkos Kína*, KNEPPER, Max: *Szodoma és Gomorrha*, POLLATSCHKEK, Stefan: *John Law feltalálja a bankót*. Joseph WITTLIN könyve: *A föld sava* (1937) a kiadó 1938-as könyvjegyzékében szerepel.

²¹ Lásd a 16. sz. jegyzetet.

²² *Az Új Európa Könyvesháza*. (Bratislava, 1938. 29. lev.)

²³ Az 1938-as könyvjegyzékben szereplő művek közül *Az Új Európa Könyvesháza* sorozatban megjelent kötetek: TRETYAKOV, Szergej Mihajlovics: *Den Si-hua* (2 kötet), EHRENBURG, Ilja: *Éjjel-nappal, éjjel-nappal*, GUNTHER, John: *Európa igazi képe* (2 kötet), OLBRACHT, Ivan: *Atók völgye*, TSCHUPPIK, Karl: *Egy jó családból való fiú*, BODNÁR István: *Az én falum árnyékában*, VANCURA, Vladislav: *Szökés Budára*, SOLOHOV, Mihail Alekszandrovics: *Új barátját szánt az eke* (2 kötet), KESTEN, Hermann: *Ferdinánd és Izabella* (2 kötet), URBAN, Milo kétkötetes regénye (*Az élő ostor*) *Az Új Európa Kistükré*

zat terjesztésére a kiadó létrehozott egy *Bibliotheca Humana* elnevezésű könyvklubot,²⁴ melynek programja egyben biztosította a művek kiadásának tervszerűségét és folyamatoságát. A tervek szerint minden hónapban újabb kötet kerül kiadásra. A program megvalósítása 1938 augusztusában maradt abba Tiberiu Mosoru *Csodálatos utazás napkelet országába* című történelmi regényével, mely a Prager Könyvkiadó pozsonyi működésének utolsó kiadványa a Csehszlovákiát megcsonkító müncheni egyezmény és az azt megelőző politikai válság előtt.

III.

A Prager-kiadványok kiadástörténetének rövidre fogott áttekintése után lássuk most már összefoglalóan a kiadó munkájában érvényesülő koncepciót, PRAGER Jenő könyvkiadói tevékenységének vezérfonalát. A kiadó pozsonyi működése Európa történetének olyan szakaszára esik, amikor „a nap követelményei és a korparancs” közvetlenül befolyásolt mindenfajta irodalmi alkotást, amikor a leírt szó — akár az író akaratától függetlenül is — közvetlenül politikai tartalommal telítődött. A Prager-kiadványok mindegyike az írásműveknek ahhoz a típusához tartozik, amelynél az alkotó tudatosan vállalt szándéka érvényesült, hogy pártosan és szenvedélyesen részt vegyen a kor társadalmi küzdelmeiben. Tehát maga a kiadó válogatta úgy össze kiadványait, hogy egy tudatosan vállalt politikai pártállás eszmei-művészi kifejezőiként e pártállás vallói kezében fegyverként szolgáljanak. Az 1930-as évek közepének legfontosabb kérdése Európában a faszizmussal szembenálló erők hatékony megszervezése volt. Különleges világtörténelmi helyzet állott elő, amikor a kapitalizmus és az őt felváltó szocializmus mint egymással szembenálló társadalmi rendszerek alapvető politikai kérdése módosul a konkrét küzdelmek során.²⁵ A szocializmus és a polgári demokrácia szövetsége a faszizmus ellen, és ennek a szövetségnek az egyes országok konkrét adottságaihoz igazodó politikai szervezete: a népfront megteremtése — ez az 1933-mal kezdődő időszak legfontosabb feladata Európában.

Ez a stratégiai jellegű feladat egyúttal kijelölte a továbbiakat is. Mindenekelőtt le kellett győzni még az antifasiszta polgárság tekintélyes részében mélyen gyökerező idegenkedést a szocializmussal, illetőleg annak első tartósan megvalósult formájával, a Szovjetunióval szemben. A valóságnak meg-

sorozatban jelent meg, WITTLIN könyve már 1937-ben kiadásra került; Roark BRADFORD; *A fekete úristen és az izraelita urak*, HEIDEN, Konrad: *Egy ember Európa ellen*, SINCLAIR, Upton: *William Fox* és HRONSKY, J. C.: *Egy a millióból* című kötetek kiadására már nem került sor. Az *Új Európa Kistükre* sorozatban megjelent kötetek: *Ilja Ehrenburg a spanyol hadszínterről* jelenté, FEUCHTWANGER, Lion: *Vallomás Moszkváról*, KISCH, Egon Erwin: *A hét gettó*, SILONE, Ignazio: *Utazás Párizsba*, URBAN, Milo: *Az élő ostor* (2 kötet), MOSORU, Tiberiu: *Csodálatos utazás napkelet országába*. A sorozatban meghirdetett további kötetek már nem jelentek meg: ČAPEK, Karel: *Séta a kertben*, CONWAY, Joe: *Néger, fizetni*, OLBRACHT, Ivan: *Hegyek és évszázadok*, KOPTA, Josef: *A 47-es pályáról*, BARTA Lajos: *Okatota császára*. Az 1938-as könyvjegyzékben található program által ígért, a közönség kívánságait figyelembe véve később meghatározandó 2 magyar irodalmi mű kiadását sem tudta már Prager megvalósítani.

²⁴ *Mit akar a „Bibliotheca Humana”? Magyar Büchergilde alakul Szlovenszón.* Magyar Újság. 1938. január 1. 10. l.

²⁵ Vö. LUKÁCS György: *A haladás és a reakció harca a mai kultúrában.* Bp., 1956. Szikra 7. l.

felelő képet kellett adni a Szovjetunió és általában a kommunista pártok törekvéseiről, hogy létrejöhessen a gyümölcsöző együttműködés a számbajöhető szövetségekkel. Az antifasizmusnak és a valóban szilárd népfront megteremtésének Kelet-Európában különleges körülményei is voltak. Mint-hogy a kontinensnek ezen a részén egymástól sokszor élesen különböző politikai rendszerek léteztek egymás szomszédságában, melyeknek külpolitikáját messzemenően meghatározta a versailles-i imperialista békerendszer revíziójáért illetve fenntartásáért folytatott küzdelem, a fasiszta államok, mindenekelőtt Németország, politikai manővereik során bőven kiaknázták ezeknek az országoknak ellentéteit és igyekeztek szítani azokat. Az antifasiszta politika Európának ebben a térségében csak úgy lehetett eredményes, ha ezeket az ellentéteket — melyek a népfrontban való részvétel szempontjából számbajövő egyes csoportok magatartására is komoly hatással voltak — sikerül legalább részben kiküszöbölni. Ezt a célt a kultúra területén e népek életének és szellemi alkotásainak kölcsönös megismerése szolgálta. A szomszéd népek kultúrája iránti elfogulatlan álláspont kialakításának ebben az időben tehát félreérthetetlen antifasiszta tartalma volt.

Bár a korszak döntő politikai kérdése a fasizmus és antifasizmus táborának szembenállása volt, és ez vált a proletariátus osztályharcának közvetlen feladatává, tehát a tőkés társadalmi rend megdöntésének kérdése egyelőre lekerült a napirendről, ugyanakkor azonban az antifasizmus előírta a szocializmusnak legalábbis perspektívikus igényét. Ez utóbbi követelmény szolgálatában rá kellett mutatni a kapitalizmusban hatékony spontán törvényszerűségek valamint a fasizmus között fennálló szoros, sokszor okozati összefüggésekre. Ezért a proletariátus és a vele szövetséges elnyomott tömegek osztályharcának a kapitalista kizsákmányolással szemben továbbra is megmaradt az alapvető jelentősége. Ennek az osztályharcnak ábrázolásából ered a Pragerkiadványok egész csoportjának központi tartalma.

A fasiszta veszéllyel foglalkozó Pragerkiadványok sorát még a hatalomátvétel évében BÖHM Vilmosnak Bécsben kiadott tanulmánya nyitotta meg: *A nagy tragédia* címmel. Míg BÖHM Németország tragédiáját az osztályharcok alakulásából magyarázza, addig az ennek a kérdésnek szentelt másik Pragerkiadvány a német nemzeti szocializmust a mozgalom vezérének életpályáját elemezve közelíti meg. Konrad HEIDEN kétkötetes *Hitler-életrajzáról* van szó, melyben a Svájcban élő német emigráns szerző alapos dokumentációval tárja fel azt a folyamatot, ahogy a kispolgárság legretrográdabb ideológiájú részének, valamint a lumpen elemeknek soraiból egy mozgalom és annak vezére születik. A könyv eredetije 1936-ban jelent meg az Európa Verlagnál Zürichben, PRAGER pedig már a következő év tavaszán kiadta a fordítást. A könyvnek *Ein Mann gegen Europa* címmel 1937-ben megjelent folytatását PRAGER szintén ki akarta adni, ezt azonban az események már nem tették lehetővé.

Európa politikai helyzetének széleskörű áttekintésére vállalkozik az antifasiszta szemszögéből John GUNTHER amerikai újságírónak, a Demokrata Párt Roosevelt köré csoportosult szárnya tagjának kétkötetes könyve: *Európa igazi képe*. A Hitlernek szentelt fejezettel induló könyv rámutat arra az ember-telen légkörre, mely a német diktátort körülveszi, és Németország egész akkori életét áthatja. GUNTHER másik nagy érdeme, hogy könnyed és lebilincselő zsurnaliszta stílusban írt könyve igazságot igyekszik szolgáltatni a hangadó polgári politikusok és publicisztika által végnélkül rágalmozott Szovjetunió-

nak. Ugyanebben a tárgykörben mozog a fasizmus által emigrációba kényszerített Lion FEUCHTWANGER útinaplója a Szovjetunióról, amely a *Vallomás Moszkváról* címet viseli.

A Szovjetunióval foglalkozó következő Prager-kiadvány: Egon Erwin KISCH *Ázsia újjászületett* című könyve meggyőződéssel kommunista tollából származik. A „száguldó riporter” a Szovjetunió ázsiai részét járta be, és azzal a céllal adott hírt az ott végbemenő fejlődésről a forradalom előtti időkhöz képest, hogy megmutassa, milyen óriási termelőerőket szabadít fel és ezzel párhuzamosan milyen hatalmas változásokat képes előidézni az emberekben, viszonylag rövid idő alatt, a proletárforradalom.

A második világháborút megelőző idők legfontosabb háborúja a fasizmus ellen Spanyolországban dúlt. Ennek a harcnak krónikása Ilja EHRENBURG, akinek *No pasaran!* című könyvét a Londonba áttelepült Malik Verlag 1937-ben megjelent német fordítása alapján *Ilja Ehrenburg a spanyol hadszíntérről jelenti* címmel a következő évben adta ki a Prager Könyvkiadó.

A Prager-kiadványok közül nemcsak az aktuális politikával foglalkozó művek és riportázsok vették fel a harcot közvetlenül a fasizmussal, illetve az antihumanista militarizmussal szemben. Nem egy szépirodalmi mű került itt kiadásra, melyek közvetlen célja volt, hogy felrázzák az olvasók lelkiismeretét és rádöbbsentsék őket, mik húzódnak meg a fasizmus szélsőséges nacionalizmusa és militarista propagandája mögött. A legjobb értelemben vett polgári humanizmus védelmében íródtak Karel ČAPEK művei a harmincas években, mikor ezt a humanizmust a fasiszta barbárság és az általa elszedített tömegek súlyosan veszélyeztették. *Fehér kór* című színdarabja és utopisztikus-szatirikus regénye a *Mi vagy ők — utánunk a szalamandrák*, mely a felszabadulás után *Harc a szalamandrákkal* címen vált nálunk ismertté, a harcos humanizmus megújulását sürgeti a feltámadó új barbársággal szemben. A már említettekén kívül ČAPEK trilógiát képező három regénye került kiadásra *Az Új Európa Könyvesháza* sorozatában: a *Hordubal*, a *Meteor* és az *Egy mindennapi élet*.

ČAPEK művei átvezetnek a Prager Könyvkiadó irodalmi célkitűzéseinek másik csoportjához, amely a közép-európai népek irodalmának megismertetésére vállalkozik. Ezt szolgálta a modern cseh próza másik két klasszikusa, Vladislav VANČURA és Ivan OLBRACHT műveinek megjelentetése.²⁶ Mindkét író szocialista volt — VANČURÁT a német megszállók végezték ki 1942-ben —, műveik magas művészi szinten adtak példát a harcos világnézet és az irodalmi ábrázolás összeolvadására.

A szlovák irodalmat Milo URBAN kétkötetes regénye képviseli egy felső-árvai falu életéről a világháborúban: *Az élő ostor*. Ugyancsak háborús írás Josef WITTLIN lengyel regényíró könyve, *A föld sava*. Mindkét regény központi témája az a gyorsan kibontakozó folyamat, ahogy a háború a benne résztvevők és a hátszónaiak sorsát egyaránt megnyomorítja.

A szomszéd népek irodalmából a román két írásmű képviseli a Prager-kiadványok sorában: a német származású Oscar Walter CISEK *Kényelmetlen szerelem* című regénye, valamint a magyar származású Tiberiu MOSOIU (MOSOLY Tibor) kolozsvári egyetemi tanár²⁷ és egyideig Prágába akkreditált román sajtóattasé történelmi elbeszélése: *Csodálatos utazás napkelet országában*.

²⁶ VANČURA, Vladislav: *Szökés Andára* (1938), OLBRACHT, Ivan: *Suhaj, a betyár* (1936) és *Átok völgye* (1938).

²⁷ Lásd JORDÁKY Lajos: *Csodálatos utazás napkelet országába*. Korunk. 1939. 12. sz. 1103. l. valamint BODNÁR István szóbeli közlése.

A kelet-európai népek élő irodalmának képviselői mellett haladó nyugati szerzők is szerepelnek a Prager-könyvek írói között. John Dos PASSOSnak, a két háború között a munkásmozgalomhoz is közel álló jelentős amerikai regényírónak *Három katona* című könyve azoknak az írásoknak a sorába tartozik, melyek emberi sorsok nyomon követésével érzékletesen leplezik le, hogy mivé teszi az embert az imperialista érdekekért folyó háború „nagy-üzeme”.

Az 1930-as években a kommunista írók élvonalába tartozó, Svájcban élő olasz emigránsnak, Ignazio SILONENak két könyve jelent meg Prager kiadásában. A nagyobbik mű, a *Bor és kenyér* című kétkötetes regény keresztmetszetet ad az 1935. évi Olaszországról, és egészében harcos tiltakozás az olasz fasizmus ellen. Az író rövidebb elbeszéléseinek gyűjteménye *Utazás Párizsba* címmel jelent meg.

Kis emberek életének apró rajzaiból áll össze Egon Erwin KISCH *A hét gettó* című karcolat-gyűjteménye. A prágai német író az évszázadok során át megbélyegzett és gettóba zárt zsidóság egy-egy típusát jellemző portréval mutatja meg, hogy milyen különböző embereket vesz egy kalap alá a XX. században feléledő középkori barbárság antiszemitizmusa. Megmutatja, hogy a zsidóság korántsem differenciálatlan tömeg, hanem éppen úgy osztályokra bomlik, mint minden más emberfajta. A „száguldó riportert”-nek már a Szovjetunióval foglalkozó írások között említett *Ázsia újjászületett* című könyvén kívül még két másik riportkönyvét adta ki PRAGER *Tilos a bemenet* és a *Titkos Kína* címmel.

A fasizmus által emigrációba kényszerített három író egy-egy regénye adja a kiadó könyveinek következő csoportját. Bernhard von BRENTANO könyve: *Theodor Chindler, egy német család regénye* egy középosztálybeli család történetén keresztül rajzolja meg Németország útját az első világháború kitörésétől a fasizmus uralomrajutásáig. Hermann KESTEN történelmi regénye, a *Ferdinánd és Izabella* azt a küzdelmet eleveníti fel, amit a spanyol nép és haladó képviselői folytattak az inkvizícióval és a hatalom gyakorlásának középkori módszereivel. Leonhard FRANK *Elsodort testvérek* című regénye még az emigrációt megelőző időből való történet egy szenvedélyes testvérszereléről. A kényes és bizarr témát az író magasrendű formaművészete emeli irodalmi alkotássá, mindazonáltal a regény némileg elszigetelten áll a Prager-kiadványok határozottan dokumentális jellegű együttesében.

Magyar szerzőktől összesen három könyv jelent meg a Prager Könyvkiadónál. Az egyik Révész Béla Ady és Léda szerelmét bőséges dokumentumok közlése kíséretében feldolgozó műve: *S lehullunk az őszi avaron*. A könyv kiadását nyilván Prager üzleti érzéke sugallta számítva a téma iránt mutatókozó érdeklődésre, ugyanis a mű semmi olyant nem tartalmaz, ami Magyarországon ne jelenhetett volna meg. Ugyanakkor sajnos az Ady körül amúgyis elburjánzott legendákat újabbakkal szaporította. Sokkal jelentősebb volt a kiadványt kiegészítő, a költő leveleit, fényképeket és más jelentős dokumentumokat tartalmazó *Ady-dokumentumok könyve*, ez a különálló lapokat tartalmazó könyvalakú doboz, melynek anyaga nyomdatechnikai szempontból is jelentős teljesítmény. PRAGER másik magyar szerzője a Pozsonyban élő fiatal író és költő, BODNÁR István, akinek pályája Magyarországon kezdődött, de huszonegy éves korában baloldali diákszervezkedésben való részvétele miatt

²⁸ BODNÁR István irodalmi munkásságáról lásd Magyar Irod. Lex. I. 170. l.

börtönbüntetésre ítélték, és kiszabadulása után Csehszlovákiába emigrált.²⁸ Első regénye volt *Az én falom árnyékában*, mely szociográfiai és önéletrajzi elemekkel ötvözött regényes történetek sorából áll össze. A harmadik magyar mű DÉZNAI Viktor és GÁRDONYI István utópisztikus regénye *A D-terv*, mely mint a harcos pacifizmus gondolatának propagátora kiadásának idején jelentőséggel bírt.

Az *Uj Európa Könyvesháza* sorozat köteteinek kiemelkedő jelentőségű csoportja volt az ott megjelent hat szovjet szépirodalmi alkotás,²⁹ melyek kiadása PRAGER Jenő maradandó érdeme. Aligha kell felhívni a figyelmet arra, hogy milyen jelentős tett volt az 1930-as évek második felében a szocializmus országa irodalmának értékes termékeit a magyar olvasók kezébe adni. E művek segítségével — túl azok irodalmi értékén — az olvasó pontosabb és mélyebb betekintést nyert a keletkezésük világát jelentő társadalmi állapotokba, mint ami a magyar közönség nagy része számára lehetséges volt. Az öt szovjet szerző — AVGYEJENKO, BOGDANOV, EHRENBURG, SOLOHOV, TRETJAKOV — hat könyvével nem kívánok itt egyenként foglalkozni, hiszen ismert írókról van szó, akiknek művei a felszabadulás után a magyar olvasóközönség széles köreiből váltak ismertté.

A megjelent művek áttekintése után általános következtetésként vonhatjuk le: könyvei összeválogatásakor a kiadót elsősorban az a szándék vezette, hogy dokumentális áttekintést adjon a modern korról. Ez a törekvés mutatkozott meg már PRAGER bécsi működése alatt is, mikor könyvsorozatának a *Das Gesicht der Zeit* elnevezést adta. Ugyancsak a „kor képének” a szépirodalom és irodalmi riportázs eszközeivel történő bemutatása az irányadó szempont a pozsonyi magyar kiadványok esetében is, amikor *Az Uj Európa Könyvesháza* és *Az Uj Európa Kistükre* sorozataimek alatt — Shakespeare szavaival élve — „maga az idő, a század testének tulajdon alakját és lenyomatát” igyekszik felmutatni az olvasóknak. A német sorozat összeállításánál már világos volt a *Neue Sachlichkeit* irodalmi elveivel fennálló szoros kapcsolat, a kiadó irodalompolitikájában ennek az irányzatnak elvei a pozsonyi tevékenység idején is nyomon követhetők. A harmincas évek közepén ez a tárgyyszerűségben gyökeredző dokumentális szempont új tartalmat nyer. A fasiszta demagógia ugyanis éppen a tömegek valóságérzékét igyekszik elkábítani, és a kor igazi képe helyett „a XX. század mítosza” segítségével próbálja fanatizálni a tömeget. Ha egyes könyvek esetében ez a dokumentum-szemlélet olykor az irodalmi színvonal rovására érvényesül is, ugyanakkor a kiadó általános irányelveinek értékelésénél nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy milyen lényeges feladatot töltött be a mítoszokkal és a hazug legendákkal leszámolni kívánó baloldali elkötelezettségű antifasiszta írók műveinek kiadása a faszizmus igazi arcának leleplezésében és az olvasók eszmei nevelésének szempontjából.

²⁸ AVGYEJENKO, Alekszandr Osztapovics: *Szeretek* (1937), BOGDANOV, Nyikoláj Vlagyimirovics: *Az első leány* (1937), EHRENBURG, Ilja: *Tizenhárom pipr* (1936), SOLOHOV, Mihail Alekszandrovics: *Új barázdát szánt az eke* (1938, 2 kötet), TRETJAKOV, Szergej Mihajlovics: *Den Si-hua* (1938, 2 kötet), EHRENBURG, Ilja: *Éjjel-nappal, éjjel-nappal* (1938).

F. KOLLIN: BÜCHER AUS DEM PRAGER-VERLAG IM DIENSTE DES
ANTIFASCHISMUS UND DER VOLKSFRONTPOLITIK

Die Abhandlung berichtet unter dem Gesichtspunkt der kulturellen Wirksamkeit für Antifaschismus und Volksfrontpolitik über ungarischsprachige Bücher, die im Buchverlag von Jenő PRAGER in Bratislava erschienen. Jenő PRAGER, der wegen seiner aktiven Teilnahme an der proletarischen Diktatur der Ungarischen Räterepublik nach Wien emigrieren musste, verlagerte nach der Niederschlagung des Arbeiteraufstandes im Jahre 1934 seinen in Wien gegründeten Prager-Verlag nach Bratislava, und die Ausgaben seiner ungarischsprachigen Bücher wurden zum Rüstzeug für die Arbeiterbewegung. Zu den Grundprinzipien seiner Tätigkeit zählte die Publikation von Büchern, die eine wirksame kulturelle und ideologische Unterstützung für den Antifaschismus, die wichtigste politische Aufgabe seiner Zeit, bedeuteten. In diesem Sinne begann er seine Buchserien. Die Schriftenreihe über tschechische und slowakische Politiker war zum besseren Verständnis der Völker des Donaubeckens gedacht, demselben Zweck dienten auch mehrere Serienwerke der schönen Literatur, in erster Linie Übersetzungen aus der Belletristik der Nachbarvölker Ungarns. Mehrere Bücher beschäftigen sich mit der Entlarvung des Faschismus und der Enthüllung seiner Demagogie. Zu den besonderen Verdiensten des Prager-Verlages zählt die Tatsache, daß durch ihn zahlreiche unvergängliche Werke der sowjetischen Literatur für den ungarischen Leser erschlossen wurden. Der Prager-Verlag bestand bis zum Sturz der unabhängigen Tschechoslowakischen Republik nach dem Münchener Abkommen im Jahre 1938 und seine Bücher erfreuten sich in der ungarischen Arbeiterbewegung und in demokratisch gesinnten Leserkreisen, ebenso wie in den von Ungarn bewohnten Gebieten der Nachbarstaaten, großer Popularität.

Fikk László, 1920—1969. Csendes és szerény munkása távozott el az erdélyi könyvtári életnek: Fikk László, a marosvásárhelyi Teleki Téka osztályvezető főkönyvtárosa. Tizenöt éven keresztül dolgozott a könyvtárban, munkáját hivatásnak és szolgálatnak fogva fel, amelynek érdekében saját személyét és ambícióit is háttérbe szorította. Azt a tudós könyvtáros-típust képviselte, melyet a könyvtáralapító Teleki Sámuel gróf könyvtárának örül elképzelt, s 1818-ban írt sorai akár órá is vonatkozhattak volna: „Nekem szívemen vagyok a’ Bthecam és meg-nyugtatásomat találok abban a’ reménységben, hogy Kglmed annal gondviselésében meg-felel bizodalmanak.”

Élete nem bővelkedett külső eseményekben: a Rómában filozófiát tanuló ösztöndíjas diák tanulmányait a háború szakította félbe, hazai teológiai, majd bölcsészeti tanulmányai végeztével lett a Teleki Téka könyvtárosa s páratlan filológiai, könyvészeti tudása, széleskörű nyelvismerete csakhamar a Téka legjobb ismerőjévé avatták. Tudós szenvedéllyel kutatta fel a könyvtár múltját, tárta fel kincseit, — egyre gyengülő egészséggel, de hallatlan akaraterővel dolgozva állította vissza a könyvtár eredeti rendjét, dolgozta fel értékeit. Utolsó munkáját, a könyvtár ősnymtatvány katalógusának sajtó alá rendezését már nem fejezhette be. Tudása a könyvtár minden olvasójának, látogatójának rendelkezésére állt, segítőkészsége, igaz embersége még sokáig emlékezetes marad mindazok számára, akik ismerték. Nem hagyott hátra jelentős életművet, — az ő életműve a könyvtárba épült bele, a Teleki Tékába, melyet mint katona az őrhelyét, az utolsó pillanatig sem akart elhagyni. „Könyv volt élete, könyv volt erkölce, maga az egész ember könyv és élő Bibliotheca” — ezek a szavak búcsúztatták 1822-ben Teleki Sámuel s e szavakkal veszünk búcsút leghűségesebb könyvtárosától, Fikk Lászlótól is.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Heckenast és Vajda szerepe Jókai „A Hon” című lapjának megindulásában

JÓKAI Mór 1862. december 3-án Pesten szerződést kötött EMICH Gusztáv kiadóval.¹ A kétoldali szerződés a kiadó kötelezettségeivel kezdődik: „Én, Emich Gusztáv, felvállalom Jókai Mór úr által jövő 1863-dik évi január elején megindítandó „A Hon” című politikai napi lap nyomtatását és expedícióját következő feltételek alatt” — az első pont szerint a lap szedésének mintája az akkor igen tekintélyes politikai lap, a *Magyar Sajtó*, vagyis az első lap garmond, a két középső — a tárca nélkül, mely szintén garmond — cicero betűtípussal, ugyanígy a hirdetéseket közlő negyedik lap. A nyomás az első ezer példánynál „mindenegy számrá nézve ki fog állíttatni harminchárom forintért.” A második pont minden további ezer példány nyomását számonként 4 ft-ban állapítja meg. A harmadik pont a lap papírosára vonatkozik: mintául ebben is a *Magyar Sajtó* szolgál nagyságra, alakra súlyra és minőségre. Rizsmáját 6 forinttal számítja EMICH és magára vállalja a papírról való gondoskodást. Az expedíció, az újságkézbesítés és az ezekhez kapcsolódók költségeit EMICH vállalja — lásd 4. pont — de nem érti bele a címszelvények nyomását, mely külön fizetendő. Mindezekre a költségekre kiköti magának a lap hirdetményekből befolyó összegét, „mely célra szabadságában áll a lap negyedik oldalának négyötöd részét, a vasárnapi számnál háromnegyedrészét hirdetményekkel betölteni”.

JÓKAI kötelezi magát a fenti árszabásnak megfelelően minden hónap utolsó szombatján a havi illetőséget kiszámítva a szedést, nyomást és a papírost pontosan kifizetni; továbbá kötelezi magát a szerkesztési személyzet, postaköltségek, hírlapbélyeg kifizetésére, a külföldi lapok előfizetésére, a „telegrammok díja”, az irodai költség és szolgabér, fűtés és világítás szintén öt terhelik. EMICH Gusztáv szerkesztői szállásul két szobát adott a nyomda mellett a Barátok (Ferenciek) tere 7. számú ház földszintjén évi 200 forintért, amit JÓKAI negyedévi részletekben fizethetett.

A szerződésen — azonos keltezéssel — utóirat is volt: ha a lap érdeklődés hiánya miatt a kívánt formában meg nem jelenhetnék, Emich fenntartja magának a szerződés negyedéves felmondási jogát.

A *Hon* 1863. január 1-én megindult, laptulajdonosnak és szerkesztőnek JÓKAI tüntette fel. Ezen első számban JÓKAI vállalkozása nehéz körülményeiről így vallott: „... az idő és a körülmények mostohák, anyagi inség, nyomasztott kedély, politikai stagnatio künn és benn.” A lapnak még nincsen biztosított számú olvasóközönsége, a kiadónak anyagi segélye.² — Nézzünk kissé e szavak mögé.

JÓKAI ugyancsak az első szám tárcarovatában indított, az 1840- és az 1850-es években zajlott társadalmi, politikai küzdelmeket, a reformkort, a 48-as szabadságharc hőskorát és a Bach-korszakot ábrázoló regénye: *Politikai divatok*. Mendemonda. — Utó-

¹ A szerződés eredeti példánya a Podunaiské Muzeum Komárne tulajdonában van.

² 2. l.

hangjában³ így emlékezik vissza a lap születésére: „... Egyszer aztán a magyarországi ellenzék megemberelte magát, vezérférfiai elhatározták, hogy egy sajtóorgánumot hoznak létre, mely nézeteiket képviselje. Engem bíztak meg a szerkesztőséggel. Én adtam az új lapnak a *Hon* nevet. Magam jártam utána Bécsben az udvari kancelláriánál, hogy az engedély megadassék rá. Gróf Forgách Antal (kancellár) első kértemre megadta az engedélyt. Én siettem az írásommal fel Budára gróf Pálffy Móriczhoz, bejelenteni, hogy van passzusom az új lap kiadásához...” A helytartó gróf PÁLFFY Móric azonban nem elégedett meg a kancellár beleegyezésével, „reverzálist” követelt a szerkesztőtől, hogy lapjában a *kormányt pártolni* fogja. A reverzális már vele volt s benne kötelezte magát „a magas kormányt *minden a házára nézve üdvös* intézkedéseiben teljes erővel támogatni... Az új lap szerkesztősége nagyon hamar megalakult, régi, kipróbált ellenzéki politikusokból és új szabadelvű tehetségekből. Újévre oly nagy előfizető közönség gyűlt össze melléje, mely annak fennállását biztosítani látszott: azonfelül voltak előkelő, nagybirtokú támogatói; azok között első rendben Almássy Pál (a debreceni országgyűlés volt elnöke, ki már egy halálítéletet tartogatott az emlékei között)”⁴

Mérlegelve azt, amit JÓKAI *A Hon* indulásáról eddig mondott, látjuk, sem az előfizetők, sem az anyagi támogatás körül bajai nem voltak.⁵

Vajon az engedélyezés is könnyen ment? Levéltári dokumentumokból tudjuk, hogy JÓKAI Világos óta rendőri felügyelet alatt állott. A hármas hatóság: a pesti rendőrigazgatóság, a budai helytartóság s végül a Bécsben működő kancellária ez esetben is mérlegre tette JÓKAI személyét, aki a HECKENAST Gusztáv kiadásában, HAJNIK Károly főszerkesztése mellett megjelenő *Magyar Sajtó* c. politikai lap szerkesztői székéből távozik. És mérlegelte az adott politikai helyzetben egy általa szerkesztendő új politikai orgánum működésének következményeit. Vagyis a benyújtott kérelemhez csatolták, illetve átnézték a *Magyar Sajtó*nak JÓKAIRA vonatkozó és az említett hatóságoknál elhelyezett iratanyagát.

JÓKAI HECKENASTTAL már 1846 óta kapcsolatban állott; Pestre kerülve MOLNÁR József ügyvédi irodájába gyakorlatra, éppen principálisa ajánlotta HECKENAST figyelmébe és ez év febr. 20-án már így ír anyjának: „... Molnár nevezetesen azzal fogadott, hogy ajánlott Heckenastnak, ki is majdan minden kijöendő munkáimat kész lesz kiadni.” Dec. 27-én arról tudósítja édesanyját, hogy „nemsokára Heckenast ígéretei is megtestesülnek”, 29-én meg már arról: „... Tegnap adtam el novelláimat Heckenastnak... ad értök háromszáz pengőt.” A kiadó tulajdonában levő *Életrajzok*, melyet PETŐFIVEL együtt szerkesztett, még bensőbb viszonyt teremtett. A *Magyar Sajtó*nak szerkesztői teendőiben JÓKAI a lap bejelentése szerint 1857. ápr. 30. óta vett részt. TÖRÖK János felelős szerkesztő helyébe HAJNIK Károly lépett: június 6-án a *Magyar Sajtó* új programot ad, melyet már HAJNIK Károly főszerkesztő és JÓKAI Mór földolgozó társ írtak alá.

1862. febr. 15-i keltezéssel befut a budai helytartótanácsához a pesti rendőrigazgatóság jelentése: HECKENAST Gusztávnak, a *Magyar Sajtó* tulajdonosának az a kérése,

³ Az Utóhang először 1894. dec. 5-én jelent meg a Pesti Hírlapban.

⁴ Kiemelés Jókaitól.

⁵ Jókainak az 1860–1864-ik években készült noteszfeljegyzéseiben találkozunk egy 145 névből álló névsorral: írók, művészek, tudósok, politikusok, földbirtokosok nevei — akikről feltételezhető, hogy *A Hon* támogatói, vagy előfizetői lehettek 1863-ban; érdekes és egyben HECKENASTRA jellemző, hogy ő is támogatja távozó szerkesztőjét, kivel kiadói kapcsolatai továbbra is fennmaradnak. Vö. JÓKAI Mór: *Feljegyzések*. I. 8. (XVI.) notesz. Jókai Kritikai Kiadás. 408–410. l. — Ugyancsak ebből az időből származhat az a noteszfeljegyzése is, mely *A Hon* osztalékát 4000 Ft-ra tervezi. Vö. uo. 7. (V.) notesz, 271. l.

hogy a betegsége miatt a laptól távozó HAJNIK Károly szerkesztő helyébe JÓKAI Mór léphessen. HAJNIK egyébként átvette az országgyűlési napló szerkesztését. A jelentést aláíró WORAFKA rendőrtanácsos mindjárt gyanúsnak találja a betegség indokát és „angeblich” jelzőt fűz hozzá. Azzal sem késik, hogy a kérés elutasításához anyagot szolgáltatasson felsőbb hatóságainak: „... Bezüglich seines [— ti. Jókai —] politischen Verhaltens wurde jedoch ... schon erwähnt, dass er im Jahr 1849 von dem Strudel der Revolution sich *fortreissen* liess,⁶ von Pest nach Debreczin übersiedelte, und daselbst das demokratische Blatt „Esti Lapok” redigirte. — Während der Redaktion der von Seite des bestandenenen k. k. General—Gouvernement unterm 7. Juni 1858 Z. 1871 ihm concessionierten Zeitschrift „Üstökös” hat Mórícz Jókay wiederholt seine regierungsfeindliche Tendenz an den Tag gelegt, ... Auf dem vorjährigen Landtage stand Jókay auf der Seite der Beschlusspartei, und in der neuesten Zeit hat sich derselbe jener Fraktion der Beschlusspartei angeschlossen, welche in der Nr. 23 der Magyar Sajtó offen erklärt hat, ihre Tätigkeit auf dem Felde der Journalistik zu beginnen. — Die Richtung des Mórícz Jókay liegt offen am Tage und man vermag sich demnach für die Gewährung des vorliegenden Einschreitens nicht auszusprechen.”⁷

A *Magyar Sajtó*ról, ezt a jelentést nem sokkal megelőzően, ugyanezen év jan. 29-én is küld a budai helytartónak egyet a rendőrigazgatóság, melyben a lapnak a nemzetiégi kérdéssel kapcsolatos, közeljövőben megvalósítandó állásfoglalásáról van szó: „Schon vor einigen Tagen verlautete, dass mehre hervorragende Persönlichkeiten der ungarischen liberalen Partei, durch die Richtung, welche das kürzlich unter der Redaktion des Ludwig Kövér hier neuentstandene politische Journal „Jövő” eingeschlagen hat, veranlasst, den Beschluss gefasst haben, in dem hier bereits bestehenden grösseren Journal „Magyar Sajtó” der Richtung jenes Blattes entgegenzutreten, und sonach die Zeitung „Magyar Sajtó” zu ihrem Organe zu machen. Insbesondere sollen die im „Jövő” enthalten gewesenenen, angeblich aus der Feder des bekannten Advokaten Virgil Szilágyi herrührenden Artikel über die Nationalitätenfrage hiezu den Impuls gegeben haben, da in den selben eine territoriale Scheidung Ungarns nach den verschiedenen Nationalitäten hingewiesen wurde.”⁸

A továbbiakban a jelentés kiemeli, hogy mindez nem csupán szóbeszéd, mert a *Magyar Sajtó* aznapi számában — melyet fordításban a *Pester Lloyd* esti, 23. száma is átvett — már nevekkel együtt jelenik meg a liberális párt fenti programja: ALMÁSSY Pál, id. gróf BETHLEN János, BENICZKY Lajos, IVÁNKA Imre, gróf KÁROLYI Sándor,

⁶ Ismeretes és a JÓKAI-kutatók által forrásként használt TAKÁTS Sándor *Jókai Mór politikai beszédei* c. (Bp. év n.) 1925-ben közreadott munkája, melyben igen sokat közöl az Országos Levéltárban őrzött JÓKAIRA vonatkozó iratok közül; így az általam idézett is — de félreértve, például: „... Már akkor megemlíttetett politikai magatartásáról, hogy 1849-ben a forradalom örvényéből kiragadta magát, Pestről Debrecenbe ment, s ott az Esti Lapok című demokratikus újságot szerkesztette.” A kiemelés is TAKÁTS-tól származik és a félreértés azt a látszatot kelti: JÓKAI Debrecenben *elfordult* a forradalomtól, amit Bécs is tudomásul vett, az *Esti Lapok* pedig csupán demokratikusak voltak (JÓKAI később maga is azt állította róluk, hogy az akkori munkatársak Világos után, a kérdőre-vonás korszakában, szinte egyöntetűen enyhébb ítéletre számítva hozták fel, hogy munkatársai voltak az *Esti Újságnak*, ami szintén túlzás!). Helyesen értelmezve, illetve a „fortreissen” szót helyesen fordítva a rendőri jelentés szerint tehát JÓKAI 48-as, a bécsi kormányzattal ellenséges magatartásában semmi változás nem történt: elvei, nézetei ugyanazok. — Most, amikor a Jókai Kritikai Kiadásnak (ezenül JKK) éppen olyan kötetei kerülnek sajtó alá, melyek TAKÁTS-ot idézik, nem mulaszthatjuk el a hasonló Takáts-közlemények revízióját.

⁷ Országos Levéltár (ezenül OL), Kancz. és Helyt. 862. 3848/eln. Vö. TAKÁTS, im. I. köt. LXVII. 1.

⁸ OL. Helyt. 1862. jan. 30. 2340/eln.

KOMÁROMY György, br. PODMANICZKY Frigyes, TISZA Kálmán és JÓKAI Móricz. Ehhez a lap még azt a hírt is csatolja, hogy HAJNIK Károly mindenben osztja a megnevezettek nézeteit, a lapot annál is nagyobb örömmel szerkeszti tovább, mert a lap ezen programját JÓKAI barátja fogja szerkeszteni f. év február 1-től főmunkatársként. — WORAFKA rendőrtanácsos még azt is szükségesnek tartja közölni, hogy minderről tudatta a rendőrminisztert is, és a *Magyar Sajtót* szemmel fogja tartani.

A határozati pártnak a *Magyar Sajtó*ban közzétett programja a soproni rendőrséget is foglalkoztatja és arról értesíti f. év febr. 3-án a budai helytartóságot, hogy Sopron olvasóközönsége körében élénk feltűnést keltett a *Pressburger Zeitung* azon számának elkobozása, amely a pesti lapból a határozati párt programját átvette, mikor a bécsi lapok egyidejűleg hozták annak fordítását. Egyébként — fűzi hozzá — bár az említett tényeket elítélték, a program maga Sopronban nem keltett különösebb izgalmat, de helyesléssel sem igen találkozott.⁹

A határozati párt végső törekvése tulajdonképpen országosan a vezetés megszerzése és ehhez szüksége volt mint agitációs orgánusra a *Magyar Sajtóra*. Igen ügyesen előtérbe tolták céljuk leplezésére a nemzetiségi kérdést, mely az 1860—1861 közötti időszakban a szabadabbnak látszó helyzet miatt megoldhatónak és politikai szempontból mulaszthatatlanul szükségesnek látszott, viszont az 1861-ben egybehívott országgyűlés elmulasztotta még a látszólagos törekvést is komoly megegyezésre. Ekkor szólalt fel békéltetve a többi közt SZILÁGYI Virgil, de a javaslatot az országgyűlés a többiével együtt elutasította. Az eredménytelenség a jól ismert divide et impera elve alapján Bécsset megerősítette cselekvéseiben: mélyítette a szakadást az együtt élő nemzetiségek között. A tervek és intelmek a nemzetiségek érdekében, melyeket KOSSUTH és elveinek hűséges képviselője, a határozati pártnak 1861. máj. 8-án öngyilkosságot elkövető vezére, TEKEKI Pál fogalmaztak meg, már csak a határozati párttól elforduló balszárny: a szélsőbal, mely még akkor nem egészen megszervezett párt — vezéralakjai BÖSZÖRMÉNYI László és SZILÁGYI Virgil, aki az 1861-i országgyűlésre küldött kerületi képviselőválasztáskor a Józsefvárostan legyőzte JÓKAI-t — kisebbséget alkotó és az egyre ellenségesebbé váló, növekedő nemzetiségek táborában gerjedtek.

SZILÁGYI Virgil *A Jövőben*¹⁰ 1862. jan. 19-én indított *A nemzetiségi kérdés hazánkban* c. folytatásos, aláíratlan cikkében valódi szabadságot követel a nemzetiségeknek, „... az 1848 előtti politikai tényezők túlsúlyának meg kell szűnni, hogy a polgári szabadság diadalával a testvérnépfajok irántunk bizalmatlanságának legfőbb okai megszűnhessenek. Minden jel odamutat, hogy eme politikai tényezőket a népelem, mihelyt egy nagy társadalmi átalakulás által erejének öntudatára ébred, magával fogja sodorni. A demokrácia zászlója alá fog gyülekezni az értelmiség jobb része, s e zászló alatt a nép akkép fogja értelmezni, s minden következményeiben keresztülvinni a szabadságot, hogy a testvérnépfajoknak csak élniük kell a szabadsággal, s a nemzetiségi igények e szabadság élvezésében teljes kielégülést találjanak”.¹¹ — Az idézett sorok kivonatosa *Jövő* programjában — melynek értelmében a szélsőbal pártlapjának indul — is benne voltak; legszélesebb demokrácia, bázisa az egész nép: munkásosztály és parasztság is, a nemzetiségeknek teljes kielégítést. Ez ellen akart a határozati párt szervezkedni. Ebben találkozott szándékuk Bécs politikájával: megállítani az Európa-szerte egyre nagyobb hullámokat vető társadalmi átalakulást, legalább a monarchián belül, ameddig csak lehet!

⁹ OL. Helyt. Kanc. 1862. febr. 6. 2938/eln.

¹⁰ Szabadelvű hetilapnak nevezte magát, 1862. jan. 2-án indult, támogatóiként többek közt BATHYÁNY István grófot, BÖSZÖRMÉNYI Lászlót, CSERNOVITS Pétert, CSANÁDY Sándort, MADARÁSZ Józsefet, SZILÁGYI Virgilt, VAY Mihályt, VÁRADY Gábort, VIDATS Jánost nevezi meg. Szerkesztette és laptulajdonosa KÖVÉR Lajos volt.

¹¹ Uo. 1862. jan. 23. 7. l.

Felhasználni a vezető rétegeink körében uralkodó félelmet a nemzetiségi törekvésektől. Így már érthető, hogy Sopron közönsége megütközött a *Pressburger Zeitung* elkobzásán és nem lelkesedett a bécsi lapok „szabadabb” közlési lehetőségéért, de a határozatiak programjáért sem. Érthető az is, hogy gróf FORGÁCH Antal kancellár értesíti¹² a budai helytartót — minden pesti rendőrigazgatói jelentés és intelem ellenére — 1862. febr. 28-án, hogy HECKENAST Gusztáv kérelmének „helyt adott és megengedi, miszerint a Magyar Sajtó c. politikai napilap szerkesztősege, melytől Hajnik Károly visszalépni kénytelenítették, az említett lap eddigi főmunkatársára Jókai Mór-ra ruháztassák.”¹³

Nem számít most már, hogy ugyanezen év jan. 29-én befut a helytartóhoz a rendőrigazgatóság panasa és az az évi jan. 28-i *Magyar Sajtó* 22. elkobozott száma nem kívánatos külföldi hírekkel; nem véve tekintetbe a fennálló rendeletet (kelt 1862. júl. 27. 1993/Pr. sz.), átvette azokat a *Morning Post*-ból, a *Botschafter*-ből és a *Kölnische Zeitung*-ból. *Morning Post*: Ausztria Franciaországhoz jegyzéket intézett Olaszország lefegyverzésére, mert Piemont háborús magatartása állandó fenyegetés a Habsburg-házra nézve. — A római kérdés megoldását is siettetik: állítólag Szent Péter örökségét egy vegyes francia-olasz hadtest foglalná el. — A lap úgy véli, hogy Ausztria, sőt az egész világ új háborút vár a tavaszra Olaszországgal a magyar mozgalommal összeköttetésben. — *Botschafter*, *Kölnische Zeitung*: harcias hírek Anconában, ahol már bevégzettnek tekintik, hogy tavasszal a háború ismét kiüt. Az önkéntesek Garibaldi parancsnoksága alatt akarnak harcolni. A forradalmi párt vezetői Velence ellen akarnak indulni szárazon és a tengeren. Klapka utazása Capreraba, Türr megérkezése Anconába, meglehet, összeköttetésben állnak e tervekkel. — Mindezek — írja a rendőrtanácsos — „a jelenlegi viszonyok között csak a kedélyek felingerlésére szolgálhatnak.”¹⁴

Hasonló okokból koboza el a pesti rendőrség a *Magyar Sajtó* 1862. 35. számát, amely a WANDERERT idézte: Ausztria külpolitikai nehézségeit az osztrák-francia kapcsolatokban jelölve meg, Ausztria helyzetét súlyosnak ítélte; valamint rámutatott az Olaszországban folyó agitációkra, melyek előkészítik Ausztria megtámadását.¹⁵ — Azonban Ausztria kültárgyalásai az olasz felszabadító mozgalmat megállítják, az olasz egység forradalmi harca helyett elkövetkeznek a politikai alkudozások, Garibaldi is visszavonulni kényszerül. — Miért is fordítanak tehát különösebb figyelmet Bécsben olyan külföldi hírekre, melyek akkor már csupán a Kossuth szervezkedésében reménykedőket izgatták.

Alig telik el nyolc hónap JÓKAI szerkesztésével a *Magyar Sajtó* életében, a pesti rendőrigazgatóság egy újonnan megindítandó politikai napilapnak: *A Honnak* engedélyeztetése tárgyában jelent 1862. nov. 4-én a helytartónak. Az új lap kiadói és szerkesztői tisztségét JÓKAI Mór kéri. „Nach dem beigeschlossenen Programm soll diese Zeitschrift den Titel „A Hon” führen, täglich mit Ausnahme des Montags und des nach einem Feiertage folgenden Wochentags in Pest erscheinen und politischen Inhalts sein. Dieselbe würde daher sowohl dem Stempel als auch dem Kautionspflicht im Betrage von 10500 Fr. Ö. W. unterliegen. — Der Bittsteller ist vorzüglich als Roman Schriftsteller rühmlichst bekannt und gegenwärtig auch Redacteur der in Pest erscheinenden Wochenschrift *Üstökös* und des politischen Tagblattes *Magyar Sajtó*. — Bezüglich seines politischen Behaltens erlaubt man sich . . . zu bemerken, dass Jókay auch während der . . . Redakt i-

¹² A sajtórendszabályok szerint a biztosítékkal járó időszaki lapok szerkesztőinek megerősítése a helytartótanács hatáskörén kívül esett s ezért a kérelmet a rendőrigazgatóság idevonatkozó jelentésével együtt áttették a kancellárhoz Bécsbe.

¹³ OL. 1862. febr. 28. 139/eln.

¹⁴ OL. 1862. jan. 29. 2214. eln. — *Magyar Sajtó*, id. sz. 1. old. 1. és 2. hasáb. *Politikai Szemle*; 2. old. 2. hasáb *Külföld*.

¹⁵ OL. 1862. febr. 13. Helyt. 3494/eln.

on des Magyar Sajtó gleichmässig eine oppositionelle Richtung eingehalten und sich immer auf den äussersten Grenzen bewegt hat. Diese dürften jedoch damals überschritten worden sein, als in dem Blatte vom 28. okt. 1. J. Nr. 248 S. 1, Spalte 4 der Auszug aus dem Protokoll der von der debreziner Handels- und Gewerbekammer am 10^t Okt. 1. J. abgehaltenen Sitzung gebracht wurde.¹⁶

Unter diesen Umständen vermöchte man sich daher für die Gewährung des vorliegenden Einschreitens nur unter der Voraussetzung auszusprechen, wenn durch Vorlage eines entsprechenden Programmes die Garantie geboten wäre, dass das neue Blatt in einer loyalen Opposition gehalten sein wird.¹⁷

A rendőrigazgatóság JÓKAINAK 1862. okt. 28-án benyújtott laptervét nem kifogásolta; eszerint *A Hon* „nemzetgazdasági és irodalmi napilap lesz” nemzetgazdasági értekezésekkel, véleménycserékkel, eredeti forrásokból származó magyar, birodalmi és egyéb külföldi gazdasági és kereskedelmi tudósításokkal, vezércikkei kül- és belföldi közérdekű viszonyokat fognak tárgyalni, áttekinti a világhelyzetet, lesz birodalmi és vidéki levelezés rovata, tudósít az ország- és más nyilvános gyűlésekről, hozza a hivatalos közleményeket, a közérdekű törvénykezési ügyekről referál, lesz napi hírvovata, a tárca-rovat az irodalom és a közintézetekről — tudományos társaságok — szóló tudósítások rovata lesz. A lap felvesz mindennemű hirdetményt is. A nyomást EMICH Gusztáv nyomdatulajdonos vállalja. — Ehhez kívánt WORAFKA még szavatossági programot a „loyalis opposició” szellemében. A politikai divatok Utóhangjában — mint láttuk — JÓKAI ezt maga vitte fel PÁLFFY Móricz helytartóhoz Budára¹⁸ és éppen azért volt vele, mert a rendőrtanácsos azt előzőleg követelte tőle; hiszen JÓKAI akkori politikai nyilatkozásaiból következőleg nem fogalmazott volna meg *előre* olyan nyilatkozatot, hogy „hű és őszinte loyaltással lesz a fennséges Dynastia iránt, méltányos kímélettel a birodalom többi tartományainak alkotmányos intézményeivel szemben, figyelembe

¹⁶ A debreceni kereskedelmi- és iparkamara 1862. okt. 10-én tartott gyűlésén PÁLFFY Móric budai helytartónak FARKAS Ferenc kamarai elnökhöz intézett köv. tartalmú levelével foglalkozott: „Mint hogy tudomásomra jutott adatokból és hivatalos jelentésekből arról győződtem meg, hogy Kerekes József, az iparkamara titkára, kormányellenes nézeteit nemcsak nyíltan bevallja, hanem minden alkalmat megragad befolyását a kormány ellen érvényesíteni, és hogy különösen erre titkári állását az iparkamaránál használja fel, ennél fogva felszólítom t. cz. uraságot, hogy Kerekes Józsefet további intézkedésig titkári állásától rögtön felfüggeszse, és a teljesítésről nekem jelentést tegyen. Budán, sept. 29. 1862.” — FARKAS Ferenc elnök e levélre vonatkozólag a következő javaslatot tette az egybegyűlteknél: mondassék ki a gyűlés által, hogy a váddal — mivel KEREKES hivatali teendői kapcsán „követte” el a bűnt — az iparkamara önállóságát vélik megtámadottnak. Egyébként a vádat visszautasítják: KEREKES kormányellenes ténykedéséről tudomásuk nincsen! KEREKES a hazai törvények értelmében fel nem függesztik, mert mindaddig nem vétkes, míg ellene a bizonyítási eljárást le nem folytatták. Az indítványt az egybegyűltelek elfogadták és válaszul felterjesztették Budára. — PÁLFFY azért rendelkezett olyan szigorral, mert a vidéki városok közül a rendőrség — 48-as forradalmi múltja, de főként 1860-ban GARIBALDI és a hadseregében élükön TÜRRE tábornokkal a magyarok győzelmes harcai mellett rendezett nagy tüntetésért — Debrecen erős megfigyelés alatt tartotta. WORAFKÁT a *Magyar Sajtó* szóbanforgó számának elkobzására a JÓKAI-val kapcsolatos debreceni reminiszcenciái is készíthették.

¹⁷ OL. Helyt. 1862. nov. 27. 20740/eln.

¹⁸ A „szavatossági program”, melyet JÓKAI PÁLFFY-nak címzett 1862. okt. 28-i keltezéssel, nem található a levéltári akták mellett. A példány, melyet idézünk — JÓKAI ceruzával írt fogalmazványa — Ógyallán Feszty István birtokában van és Dr. NAGY Miklós a JKK főszerkesztője szíves közvetítésével jutott el hozzám másolatban. SZEKERES László irodalomtörténész is idéz részleteket belőle a *Politikai divatok* c. regény, Tárgyi és nyelvi magyarázatok, 620. lapján (JKK, XIV. köt.) azt állítva, hogy a komáromi múzeumban őrzött példány alapján, „mely egyébként — szerinte is — nem a ténylegesen benyújtott irat.”

veszi a kölcsönös érdekeket, mert mindez benn erőt, künn hitelt szerez.” Talán úgy érezte, hogy mindez túlságosan elkötelezi, s a nyilatkozatot e sorokkal zárja: „A tervezett közlőnynek alólírott azon szót választá czíméül, mely törekvéseinek mindenkor legszentebb tárgya marad, melyet sem elhagyni, sem elárulni, sem kockára tenni soha nem fog — nem akar, e cím a Hon.”

Azonban korántsem e „loyalis fogadkozások” döntötték el az engedélyezést. Az a hivatkozása sem, hogy mióta kancellári engedéllyel a *Magyar Sajtó* felelős szerkesztője volt, egyszer sem adott okot hatósági megtorló rendszabályok alkalmazására s folyó évi december végével visszalép ezen állásából. — A nyilatkozatnak más passzusait mérlegelték odafönn. „Napjainkban a legelső hazafiúi kötelesség a nemzet és szellemi erejének kifejtésére, hitelünk megszilárdítására, a közhangulatnak reális irányok felé vezetésére közreműködni. Korunk jelszava: benn erő, künn hitel.” — írta még folyamodványában. A hitel megszilárdítása anyagi és szellemi javak tekintetében, a köznek a reális irányok felé vezetése voltak a varázsszavak, hiszen a birtokos osztály, a kereskedelem és ipar egyformán Bécsből várta az égetően szükséges hitelkérdés megoldását. Fenn pedig felismerték e helyzetnek politikai értékét: a pénzügyi elkötelezettség a politikai függőséget eredményezi. Az Osztrák Nemzeti Bank jelzálogosztálya egyre nagyobb kölcsönöket juttat magyar földbirtokosoknak. A polgárság a politikai helyzet stabilizációjától várta az általános gazdasági fellendülést és a külpolitikai események — az olasz alkudozások nyomán — erre engedtek következtetni. Ezek voltak a „reális irányok”, a birodalom piacai, a felvevőhelyek. Ennek érdekében „ígérte” vezetni JÓKAI lapjával a nemzetet. A *Hon* nemzetiségi politikája is biztatta Bécsset: a határozati párt lapja maradt JÓKAIÉ is, tőle kapta a szükséges költségek orozslánrészét¹⁹ és folyamodványában is kiemelte, hogy egyetértést fog hirdetni a „különajkú” polgárok között. Mindez érthetővé teszi, hogy könnyen kapta meg az engedélyt; PÁLFFY nem személyi szimpátiából — miként JÓKAI-kutatásunk hiszi — indokolta kedvezően a lapkérelmet; „... ámbár Jókai eddigi magatartása szerint a túlzó politikai párthoz tartozik, — tekintve mindazonáltal azon nemes törekvésű irányt, melyet folyamodványa szerint az új lap szerkesztésében követni kíván és azon föltevésekből kiindulva, hogy a fennforgó közjogi kérdések kiegyenlítésére higgadt modorban közreműködni fog, részére a lap engedélyt megadandónak véleményezem. Budán, nov. 9/862.” — írta Bécsbe gróf FORGÁCH Antal kancellárnak.²⁰ Megy is minden rendben a maga útján, nov. 20-án már megjött PÁLFFYHOZ a kancellári engedély a kaució lefizetésének, a kötelespéldány beszolgáltatásának s a megjelenés előzetes meghirdetésének kötelezésével, minthogy „semmi nehézség fenn nem forogván.”²¹ A kívánt feltételek teljesítéséről szól az ügyben a rendőrigazgatóság utolsó jelentése 1862. dec. 27-én: a kauciót a felelős szerkesztő-kiadó a cs. és kir. Kerületi gyűjtőkasszába lefizette, f. hó 23-án eleget tett a meghirdetési kívánalomnak is, és jövő hó 1-én EMICH könyvnyomdájából megindul.²²

Látszólag lezárt ügynek tekinthetné a kutatás *A Hon* megindulását, ha nem vetődnek fel logikusan a kérdés, miért nem tölthette be a határozati párt lapjának szerepét a *Magyar Sajtó*, hiszen átvételéről, abban megvalósítandó programjáról hírt adott. A lapkiadó HECKENASTnak abban az időben éppen anyagi gondjai támadtak s a lapnak juttatott

¹⁹ BENITCZKY Lajos a határozati párt egykori tagja *Visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-i szabadságharerről és a tót mozgalomról* c. mű (Fontes historiae hungaricae aevi recentioris) 713. l. olvashatjuk, hogy ALMÁSSY Pál 9000 Ft-ot adott JÓKAINAK a lapra.

²⁰ OL. Helyt. 1862. nov. 7. 20. 740./eln.

²¹ OL. Helyt. 1862. nov. 20. 21402./eln.

²² OL. Helyt. 1862. dec. 29. 23521. IV. B., 3848. sz.

pártpénz enyhített volna valamit a helyzetén.²³ A JÓKAI-kutatás álláspontja: az író saját kiadásában, szerkesztésben levő lapot kívánt anyagi, írói okokból. Látni fogjuk, hogy éppen HECKENAST az, aki nem kíván a határozati párt lapjának kiadója lenni; a program, melyet JÓKAINAK pártja kívánságára követnie kellett, megkövetelték tőle is, hogy a velük nem azonos, radikálisabb politikai és társadalompolitikai felfogást valló munkatársakkal — gondolunk itt többek közt VAJDA JÁNOSRA és körére: ZILAHY KÁROLYRA, BAJZA JENŐRE és sógorára, a laptulajdonos HECKENASTRA — ne dolgozzék együtt.

HECKENAST az ellentéteknek tudatában, mikor átengedte a határozati párt-nak a *Magyar Sajtót*, úgy akarta áthidalni a nehézségeket, hogy még egy politikai lapot indít *Való* címen²⁴ s ide tömöríti baloldali szemléletű íróit, kik egyéb lapjainak is munkatársai voltak s kiadásában is megjelentek. Még 1862. október elején kérte a hatóságoktól az engedélyt; azonban a felfogásbeli ellentétek olyan élesek voltak, hogy JÓKAI a közvélemény miatt is — bármennyire értékelte HECKENASTOT: kiadói jóviszonyuk egész írói működése alatt zavartalan volt s abból az időszakból származó feljegyzései „Emich és Heckenast dynastiákról” szólnak²⁵ — jobbnak látta egészen különválni. Ekkor elhatározza HECKENAST, hogy JÓKAI VAJDA kövesse a *Magyar Sajtó* szerkesztésében. Miután kérelme megérkezik a pesti rendőrigazgatósághoz, az 1862. nov. 9-én a következőket jelenti, többek közt, a helytartótanácsnak:

„... die Zeitschrift Magyar Sajtó hat seit ihrem hierortigen²⁶ Bestehen eine schroffe oppositionelle Richtung eingelenkt. Der Eigenthümer und Verleger derselben scheint endlich zur Einsicht und Überzeugung gekommen zu sein, dass durch eine solche Richtung, welche bisher von seinem Blatte verfolgt worden ist, der eigentliche Zweck der Presse nicht nur nicht erreicht, sondern selbst die Annäherung zu derselben völlig unmöglich gemacht wird. Um daher der besonders derzeit im Zuge sich befindlichen friedlichen Entwicklung der politischen Verhältnisse nicht hindernd entgegen zu wirken, hat Bittsteller es für nötig erachtet auf die Änderung der bisherigen Tendenz seines Blattes hinzuwirken, aus welchem Anlasse er den Inhalt des Blattes mehr den inneren Angelegenheiten und Interessen des Landes zuwenden gleichzeitig *aber auch den bisherigen Redakteur durch den Schriftsteller Johann Vajda zu ersetzen beabsichtigt.*²⁷

Über Johann Vajda hat man bereits unterm 1. Okt. 1. J. Zahl 2503/Pr.²⁸ Bericht erstattet, und bei dieser Gelegenheit wohl bemerkt, dass demselben mit Rück-

²³ 1862 egyébként is rossz gazdasági év volt és HECKENAST — miként barátja, ELISCHER Boldizsár jogtanácsos írta Pestről 1862. okt. 6-án Bécsbe közös barátjuknak, a HECKENAST kiadásában megjelenő, kiváló osztrák írónak, Adalbert STIFTERNEK — jótállás folytán nagy pénzvesztéséget szenvedett: „Unser Freund ist durch seinen Vetter gleichen Namens unter Firma Römer und Heckenast zu einem sehr empfindlichen Verlust (f. 30000 Ö. W.) gekommen . . . Unser Heckenast steht — hatte jedoch einen schweren Stand, eine solche grosse Summe herbei zu schaffen, denn die für seinen Vetter übernommenen Verpflichtungen waren so beschaffen, dass ursprünglich nur die Unterschrift geleistet worden (eine Art Bürgschaft) und nachdem der Verbürgte zahlungsunfähig geworden welches plötzlich geschah, — erst die wirkliche Zahlung zu erfolgen hatte. Unser Freund hat sich theils selbst, theils durch seine Freunde geholfen — und die Sache ist in ihrer äusseren Erscheinung vorüber — die Nachwehen werden leider vielleicht einige Zeit hindurch fühlbar seyn . . . Ihren Brief werde ich ihm erst in einigen Tagen mittheilen, — bis er zu mehr Fassung gekommen sein wird; — denn Sie wissen, dass er im Innern sehr empfindlich wenn er äusserlich auch noch so wohlgemuth scheint . . .”

— Adalbert STIFTERS sämtliche Werke. Briefwechsel. 8. Bd. Reichenberg 1939. 28—29. l.
²⁴ A *Való* c. politikai lap folyamodványa közgyűjteményeinkben nem található.
²⁵ Vö. JÓKAI a maga irodalmi munkásságáról. — Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás. C. köt. 131. l., *Önéletrajzom*. — uo. 139. l., *Feljegyzések* I. id. mű 8 (XVI) notesz, 374—375. l.

²⁶ Bécsből hozza át HECKENAST 1857-ben.

²⁷ Kiemelés általam.

²⁸ Nem akadtunk nyomára, valószínűleg ez lehetett a *Való* aktája.

sicht auf sein Vorleben die Redaktion eines politischen Blattes wohl nicht leicht anvertraut werden könne.

Letzterei Zeit hat man jedoch wiederholt Gelegenheit gehabt, sich die Überzeugung zu verschaffen, dass Johann Vajda es sich zum Vorsatze gemacht hat seine unbestreitbare Geistesfähigkeiten der Förderung des allgemeinen Wohles zu widmen, und daher, auf die möglichst baldige friedliche Entwicklung der politischen Verhältnisse hinzuwirken. In dieser Richtung sind von demselben letzterei Zeit auch bereits zwei Brochuren und zwar eine unter dem Titel „Önbírálat” in Leipzig, und die zweite unter dem Titel „Polgárosodás” in Pest und unter dem Namen Aristides herausgegeben worden.

Um diese bereits begonnene Wirksamkeit jedoch auf ein noch weiteres, die verschiedensten Schichten der Bevölkerung einschliessendes Feld ausdehnen zu können, erscheint es allerdings wünschenswert, dass Johann Vajda seine Tätigkeit der Journalistik durch Beteiligung an einem politischen Blatte widme.

Wenn demnach von dem Gesuchsteller Heckenast ein dem Inhalt seiner Eingabe entsprechendes Programm vorgehen wird, und Johann Vajda sich zur konsequenten Durchführung desselben verpflichtet, dürfte gegen die Gewährung des Gesuches kein Anstand obwalten.²⁹

A rendőrségi jelentés elemzése feltárja HECKENASTnak és VAJDÁnak szerepét *A Hon* megindulásában; — a HECKENAST által Bécsből Pestre áthelyezett *Magyar Sajtó* itthon goromba ellenzéki irányba kezdett, melyet csupán a közelmúltban látszott némileg mérsékelni. A kiadó úgylátszik meggyőződött arról, hogy így a lap tulajdonképpeni célját el nem érheti, sőt meg sem közelítheti — ti. a közvélemény befolyásolását, annál is inkább, mert folyton tiltó rendeletekbe ütközik, számait elkobozzák. Folytatva: a kiadó kérelmez, hogy a megindult, jelenlegi békés politikai fejlődést ne akadályozza, lapját eddigi irányzata megváltoztatására befolyásolni fogja, a lap tartalma ezentúl az ország érdekeit szolgáló belügyekkel fog foglalkozni és ezért egyidejűleg a jelenlegi szerkesztő helyébe — vagyis JÓKAI utódjává — VAJDA Jánost szándékozik tenni . . .

Vajjon mi változtatta meg ennyire azt a kiadót, aki a reformkortól kezdve egészen haláláig, 1878-ig töretlenül a legmakacsabb ellenzéki volt, hatalmas sajtóvállalkozásainak, kiadványainak is nagy része haladó és ellenzéki eszméket szolgáltak, ilyen szellemű írógárdáját, még nagy üzleti veszteségei mellett is, a legmesszebbmenően támogatta s nemcsak magyar írókat, bécsi, sőt németországiakat is.³⁰ A reformkor, negyvennyolc, az emigráció, az abszolutizmus és akkor a Schmerling korszak haladó mozgalmainak vezérférfiaival tárgyal, segíti pénzzel, összeköttetéseivel — a bécsi kancellárián WIRKNER Lajos,³¹ KECSKEMÉTY Aurél és KELEMEN Mór barátai³² — az emigrációban élő írókat; ha kéri, ellátja kinti tevékenységükhöz szükséges irodalommal, saját kiadványaival is, közvetít családtagjaikhoz, mert sokat utazik, Ausztriába Németországba — főleg

²⁹ OL. Helyt. 1862. nov. 11. 20921/elh.

³⁰ Itt csupán azokat a munkákat idézzük, melyek behatóbban foglalkoznak HECKENAST Gusztáv radikális baloldali magatartásával: SZEMZŐ Piroška: *Német írók és pesti kiadók a XIX. században* (1812—1878). Bp., 1931.; — *A „Pester Zeitung”, egy 19-ik századbeli kormánylap története*. Bp., 1941. — — : *Heckenast Gusztáv a zeneikiadó*. Bp., 1962. — Számosan ismertették HECKENAST életét, kiadói működését halála óta, de ezek a kompendiumok csupán hézagos életrajzi adatokkal és a rendelkezésre álló katalógusok alapján kiadványaival foglalkoznak anélkül, hogy egybekapcsolnák a kor politikai törekvéseit, társadalompolitikai, kultúrpolitikai mozgalmait jelentkezésükkel. Így itt nincs helyük; ahol némi utalásra akadtunk, azok pozitív elemző indokolás nélkül, gyökértelenek voltak.

³¹ WIRKNER Lajossal a közös szülőváros: Kassa és rokonsága révén került szorosabb kapcsolatba. Már KOSSUTHot is WIRKNER közvetítésével, befolyására fogadta METTERNICH egy újjonnan indítandó KOSSUTH-lap ügyében, mikor a *Pesti Hírlaptól* távoznia kellett.

Lipcsébe — de Londonba is.³³ Éppen összeköttetései és pénze segíti őt keresztül a rendőrségi üldözéseken, van úgy, hogy szabadságvesztésre ítélik, nemcsak bírságot fizet, aztán elsimul egyidőre minden, jó taktikus. Ez a modern, haladószerű, kapitalista kiadó és üzletember, a legharmonikusabban összeegyezteti üzleti és politikai elveit: 1860-tól már teljes meggyőződése, hogy a polgárságnak kell az országban átvennie a vezetős szerepet s a polgárosodásnak biztos bázisa az anyagi fedezettel bíró, virágzó ipar és kereskedelem, teljes egyenjogúság a nemzetiségek között; a közjogi kérdést, megoldását, az ország függetlenségét is ez: az anyagilag független, egyenjogúság által egységes nemzet ereje magával fogja hozni. Az anyagi függetlenség felé vezető úton halad a szellemi művelődés is — nevelés, iskolázás, újságkiadás, könyvkiadás, az irodalomnak, olvasásnak egyre szélesebb körű elterjedése — s ez nemkevesebbé fontos tényezője lesz a közjogi függetlenségnek. Tehát míg JÓKAI és határozati pártja előbb a közjogi kérdést akarták megoldani, HECKENAST és baloldali köre a gazdasági függetlenség függvényének tekintették a közjogit; a felirati és a határozati párt nemesi vezetésre gondolt, nem akarta megoldani a társadalmi egyenjogúsítás és a hozzá kapcsolódó nemzetiségi kérdést sem, mert ilyenformán meg sem oldhatta.

Ipar és kereskedelem fejlődéséhez, gazdasági felemelkedéshez, egységes nemzeti megerősödéshez időre van szükség, ezért HECKENAST és baloldali írói köre egyelőre a „békés fejlődést”, radikalizmusuk mérséklésének és végső soron a Béccsel való meg egyezésnek taktikáját választják. E program megvalósítására a kiadó legalkalmasabbnak VAJDÁT találja.

A rendőri jelentés leszögezi, hogy előléte 48-as és ellenzéki s így nem javasolná politikai lap élére, azonban vitathatatlan szellemi képességeit újabban ő is a békés politikai fejlődés érdekében akarja gyümölesztetni. Ilyen szellemben már kiadott a közelmúltban két röpiratot: az *Önbírálatot* Lipcsében, a *Polgárosodást* Pesten.³⁴ Kívánatos volna, ha hatásuk a különböző, minél szélesebb néprétegben elterjedne, ez indokolná politikai lapot szerkesztetni vele.

KOMLÓS Aladár Vajda-monográfiájában behatóan tárgyalja a röpiratokat.³⁵ Rámutat arra, hogy az író az *Önbírálat* óta állandóan sürgette a nemzet polgárosodását s ettől várta a magyar haladást; az 1862. júl. végén megjelenő röpirat kipellengérezzi a középnemesség bűneit, díszmagyaros, sarkantyúpengetős hazafiaskodását: „cifra szűrűket úgy a fejünkre húzzuk, hogy az ember alig látszik — a hazartól”. Meg kell szűnniük a kiváltságos osztályérdekeknek, a műveletlen, pöffeszkedő középrend helyébe mai műveltség megszerzésére törekedő polgárosodó nemességnek kell lépnie. Európában csak az a nép válhat rokonszenvenné, amely politikai intézményeiben, nemzeti mivolta megőrzése mellett — nem téveszti szem elől a közös emberi célt. Őv a nemzetiségi kérdés és helyzet kiélézésétől: szövetségre kell lépni velük, de — Ausztriával is. — Az 1862. okt. végén megjelent *Polgárosodás* központi kérdése az iparosodás és a polgári erkölcsök-magatartás elsajátítása, melyek politikai helyzetünk megjavulásának függvényei.

Ez a nemességgel kompromisszumot nem kötő, a nemesi előjogoknak a polgárosodásért való feláldozását, a minden ízében polgári rend kialakulását sürgető társadalom-

³² KECSKEMÉTY Aurél, KELEMEN Mór munkáit kiadta HECKENAST, és lapjainak is munkatársai voltak. Viszonzásul számtalanszor közreműködtek abban is, hogy a cenzúra kíméletlen rendelkezéseit enyhítsék egy-egy HECKENAST-kiadvány esetében, sőt lehetővé tegyék azok megjelenését.

³³ Az adatok megvannak az írói és kiadói levelezésben, melyek hazai és osztrák közgyűjteményekben, magánkézen található; alkalmam volt nagyrészüket összegyűjteni.

³⁴ *Önbírálat*. Írta ARISZTIDES. Lipse 1862, Gerhard Wolfgang. 116 l. *Polgárosodás*. Írta ARISZTIDES. Pest 1862, Heckenast Gusztáv. VIII/168 l.

³⁵ KOMLÓS Aladár: *Vajda János*. Budapest, 1954. 108—110.

politikai szemlélet nemcsak a vezető és vele élesen szembeforduló ellentábornak, de magánál VAJDÁNál is új volt. KOMLÓS is írja idézett művében, hogy körülbelül 1861. ápr. 4-én meginduló politikai lapjában — melynek felelős szerkesztője és kiadója volt — a *Csatárban* kezdi csíráztatni VAJDA azokat az eszméket, melyekért a röpirataiban szélesebben kifejtve síkraszáll. A *Polgárosodásban* megmagyarázni törekszik,³⁶ hogy tudatában van annak: túllépett a politikai közfelfogáson. — A *Magyar Sajtó* 1863-ik évére szóló előfizetési felhívásba is jut új fogalmazású eszméiből:³⁷ „Irányára nézve lapunk a gyökeres javítás (radical reform), az európai emelkedett szabadelvűség, szellemére nézve a polgárosuló népiség képviselője lesz... Uralmat csak kultúra, önállóságot csak anyagi jólét biztosítanak. De hogy mindezeket elérjük, mindenekelőtt nemzeti önkormányzat szükséges... a társadalmi reformok tere az, melyen legkevesebb akadállyal találkozunk... mint korszerű haladás hirdetői, a remélhetőleg folyamatba veendő kiegyezés alapjául mindenesetre az 1848. kormányalakot óhajtjuk, hogy az nemzetünknek az anyagi és szellemi gyarapodás oly emeltyűit szolgálta, melyek segélyével majdan a birodalomnak éppen összetartó közepét, súlypontját képezhesse”. — Nem célunk, hogy az egyébként is ismert sajtóhadjáratot ismertessük, amely a röpiratok nyomán támadt, azonban a VAJDÁTól elsősorban társadalmi, politikai szemléletében annyira különböző GYULAI Pál kirolásából az *Önbírálatról* mondottak közül idéznünk kell: „... legkiálthatatlanabb, midőn széchenyieskedni kezd s még Széchenyi szókötéseit is utánozza”.³⁸ A bírálók közül többen észrevették a „széchenyieskedést” s KOMLÓS magyarázata szerint VAJDA körülbelül *Csatár* c. lapja megindulásakor ismerkedik meg közelebből SZÉCHENYI eszméivel és teszi magáévá azokat. VAJDA korszerűsíti az eszméket, míg például SZÉCHENYI agrárkapitalizmusért küzd, VAJDA polgári demokratikus kapitalizmusért. „Ázt kell hinnünk, hogy a megismerkedés 1860-ban vagy 61-ben történt, amaz újra népszerűvé váláskor, amely 1860. ápr. 8-án megrázó öngyilkossága után következett be. Az akkori közhangulaton kívül közelhozhatta VAJDÁHOZ SZÉCHENYI eszméit az is, hogy pártfogója, TÖRÖK János³⁹ éppen 1860-ban adja ki SZÉCHENYI *Végrendeletét, Hagyományait*, valamint a *Hunniát*”. Bár Széchenyi ezen műveinek kiadását éppen Heckenast vállalta,⁴⁰ még nem állítható, hogy VAJDA eszméinek átalakulását ő befolyásolta, csak annyi: a *Magyar Sajtó* programja közös munkájuk, elgondolásuk: 1862-ben.

Ismerünk egy ennél sokkal nagyobb bizonyítékot, egy 1861-ben Lipcsében OTTO WIGANDNÁL, HECKENAST sógoránál megjelent röpiratot, melynek eddig sem az irodalmi, sem a történeti kutatás nem tulajdonított nagyobb jelentőséget: *Briefe von und an Stephan Szechényi*. A „levelezés” 1860. december és 1861. márciusa között történik SZÉCHENYI és WIGAND OTTÓ között; négy fiktív levélről van szó a *Gespräche der Todten* modorában, ti. SZÉCHENYI „nemes szelleme” („edler Schatten”) az Olympuszról keltezi 1860. dec.-ben az első levelét WIGANDHOZ.⁴¹ Bevezetőül arra utal, hogy WIGAND — több művének kiadója — tanuja volt tantalusi keserveinek, amelyeket a sajtóra nehezedő nyomás miatt ki kellett állnia, valahányszor hazája érdekében valamit is alkotni akart.

³⁶ KOMLÓS, i. m. 115–116. l.

³⁷ *Magyar Sajtó*. 1863. dec. 19. Valószínűleg e lapprogramot nyújtották be pótlólag, az engedélykérés kiegészítéséül, a rendőrségnek is.

³⁸ (i-) jeggyel a *Szépirodalmi Figyelő*. 1862. júl. 31—szept. 4-ig megj. számaiban.

³⁹ VAJDÁT TÖRÖK János 1847-ben a Gazdasági Egyletnél alkalmazta. 1855-ben belső munkatársa lett a *Magyar Sajtónak* TÖRÖK mellett. vö. KOMLÓS, i. m. 74. l.

⁴⁰ vö. KOMLÓS, i. m. 107–108. l. — HECKENAST kiadásai: *Gróf Széchenyi István hátrahagyott munkái, fennmaradt kézírataiból*. — *Gróf Széchenyi István munkái korszerű kivonatban*. 3 köt.

⁴¹ Az Orsz. Széchenyi Könyvtárban.

Azt sem felejtette el, hogy WIGAND milyen önfeláldozással és lelkesedéssel kapcsolódott az emberiség évezredek elnyomása ellen szervezkedő mozgalmakba.⁴² Kéri Wigandot, aki ma is hűséggel van sorsunk iránt, mondja el Magyarország legégetőbb kérdéseiről: a nemzetiségi kérdéstről, az alkotmányról: vagyis ragaszkodjunk-e a régi alkotmányhoz, Ausztriához való tartozásunkról: vele vagy nélküle — véleményét. Wigand 1861. februári keltezésű „válaszában” a kérdésekről elsősorban megállapítja, hogy ezek osztják két táborra az országot.

⁴² Itt SZÉCHENYI nyilvánvalóan *Stádium* c. munkájára céloz, melyet WIGAND az osztrák cenzúra legszigorúbb tilalma ellenére Lipcsébe csempészett és ott 1833-ban kiadott: *Stádium*. Írta gróf SZÉCHENYI István 1831-ben. Kiadta Z*** 1833-ban Lipcsében. WIGAND Ottónál. — WIGAND felszabadító mozgalmi tevékenységén valószínűleg az 1830-ban végbemenő lengyel felkelésben játszott szerepét kell érteni — mely a magyar reformférfiak rokonszenvét is kivívta — menedékkel, pénzzel, hamis útlevelekkel, személyi írásokkal segítette a lengyel menekült felkelőket. — WIGAND Ottó HECKENAST Gusztávnak nemcsak sógora volt (Heckenast nővérét vette feleségül), hanem egész életében példaképe. Attól kezdve, hogy alig 17 esztendőskorában az 1827-ben üzletét a Váci-utcában megnyitó WIGAND „inaséveire” magához vette, mindent elsajátított rokonától, mesterétől: szakmát, világnézeti, politikai, erkölcsi eszméit s mondhatni túl is haladta. WIGAND először Kassán megnyitott üzletében, 1817-ben kezdi kiadói tevékenységét, igazában annak Pestre helyezésével kapcsolódik a reformnemzedék irodalmi törekvéseihez, fog a liberálisok műveinek — minden cenzúrai rendelkezés ellenére — kiadásába. Üzleti szempontjai mellett műveltsége, külföldi, különösen lipcsei kapcsolatai és a végleges letelepedési szándéka (Göttingenből jött Károly és György nevű testvéreivel, akik szintén szakmabeliek voltak) arra készítik, hogy az egyre fejlődő magyar irodalomért áldozatokat hozzon. Pesti üzletében a reformkor író és politikus vezérférfiai találkozhatnak, hogy a becsempészett külföldi irodalmat az európai polgári liberalizálódásról, emancipációs mozgalmakról olvassák és WIGAND jelenlétében nem egyszer megvitassák. Külön titkos szobát bocsátott erre a célra rendelkezésükre, melyet később HECKENAST örökölt. A tiltott politikai műveket átragasztott címlapokkal, álcázott csomagolópapíros burkolókba hozta be s minthogy Lipcsében már hivatalosan is képviselte volt: „Verlagsexpedition Wigand” — kisegítette a magyar írók tiltott kéziratait, hogy azután Lipcsében megjelentesse. A hatóságok valósággal üldözöbe vették s nem mindig sikerült magát tisztáznia annak ellenére, hogy megvesztegette — ha lehetett — felülvizsgálót. Az ügyek elsimításában sokat köszönhetett WIRKNER Lajos kancellári titkárnak, akivel Kassán kötött barátságot s WIRKNER — mint mondtuk — pártfogását HECKENASTra is kiterjesztette. Illegális tevékenysége végül is olyan méreteket öltött, hogy a rendőrhálózat, Metternich rendelkezésére, teljesen körülfonta, működését megbénította; már csak elfogatása lehetett hátra. Valószínűleg Wirkner tanácsára s kerékbekötött liberális demokratikus törekvéseinek felszabadítására 1833. jan. 15-én elhagyta Pestet, később családja is követte s Lipcsében nyitotta meg új üzletét. A pestit HECKENAST Gusztávnak adta át: „Pesten július 1-én 1834. Van szerencsém jelenteni, hogy én az itteni Wigand könyvkereskedést, melyet az 1833 ki Januariusban sógoromtól Wigand Ottótól átvettem, s mindaddig a főnnebbi jelenév alatt folytattam, mostantól fogva saját nevem vagyis ezen jelenév alatt Heckenast Gusztáv folytatam. Ezen alkalommal szabadságot veszek egyszersmind magamnak, nagymennyiségű s válogatott, magyar, német, olasz, francia s angol munkákból álló raktáromat ajánlani . . . nálam mindazok az újabb könyvek megszerezhetők, mellyek bármilyl honi vagy külföldi könyvkereskedések s nyilvános hírlapok által jelentetnek; végre, hogy mindazon munkákra nézve, mellyek e helyt meg nem volnának, a megrendeléseket, legnagyobb serénységgel és pontossággal végrehajtom . . .” HECKENASTnak e körlevele egyben rávilágít a Wigand-vállalat méreteire is, találunk benne arra is célzást, hogy a külföldi kapcsolat a volt tulajdonossal nem szakad meg. — WIGAND lipcsei áttelepülése ellenére is az egyre fejlődő és politikai írásokban megnyilvánuló, magyar reformmozgalmat szárnyai alá vette: százat jóval meghaladja azoknak a műveknek, politikai röpiratoknak a száma, amelyeket magyar szerzők csempésztek át hozzá — nem egyszer HECKENAST közvetítésével — kiadásra. 1833-ból a *Stádium* mellett még ki kell emelnünk egy igen fontosat: *Balítéletekről*. Írta WESSELÉNYI Miklós 1831-ben. Nyomatott Bucharestben. Az impresszum magától értetődően hamis. — 1848-ig megjelentek nála többek közt JÓSIKA, EÖTVÖS, KOSSUTH, KÖLCSEY, PULSZKY, VAY írásai, valamint számosan névtelenül. 1847-ből ki kell emelnünk SZÉCHENYI St.: *Politische Programm-Fragmente* 1847. Aus dem Ungarischen mit

A nemzetiségi kérdés nemzet, nép és népiség kérdése, sokkal komplexebb, mint amit a *viselet és szokások* kifejeznek.⁴³ Jelenti a népek teljes szabadságát, egyenlőségét, testvériségét, csupán így lehet a felszabadulás nagy célját elérni. Az országot különböző ajkú népek lakják, egyenjogú magyaroknak kell tekinteni őket. Nincsen messze az az idő, mikor minden nép békésen fog egymás mellett élni, egymással érintkezni. Mindaz, ami a közéletben végbemegy a népi közösség akaratán nyugodjék. Éppen ezért nem lehet abszolút előjogokkal bíró kiváltságos osztályt megtúrni, ez a jelenkori politikai viszonyok között már lehetetlen, idejét múlta.

Az országot lakó nemzetiségek valamennyien kiváló tulajdonságokkal rendelkeznek. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a magyarság mindenkor az ország védelmezője volt s háromszáz év óta küzd az osztrák abszolutisztikus centralizációs törekvések ellen. A német nemzetiségekkel szemben tanúsított vallási türelmének a vallásüldözések idején adta tanuságát: az üldözött luteránusokat nemcsak befogadta, de a magyaroknak ezrei lettek maguk is luteránusok. Nem létezhet, ma még kevésbé, bármely vallási megkülönböztetése. A vallásszabadság hozzá tartozik az egyéni szabadsághoz. A magyarság mindig méltányolta nemzetiségei kultúráját: felemelkedésük az országos műveltség emelkedése. Nem fog érvényre jutni Bécs „divide et impera” törekvése: csak a nemzeti egység hozhatja meg a nemzet függetlenségét. — Ez a függetlenség azonban nem jelent elszakadást a dinasztiatól: a magyar nép királypárti, csupán önállóságot jelent a legfontosabb közügyekben: meg kell a királyt koronázni s hűséggel kell Ausztria iránt viseltetni. „Nicht eine Revolution kann Euch zur Freiheit, zu Eurem Rechte führen, nur der Pakt mit Eurem Könige, kann Euch den Frieden bringen, den Ihr so sehr bedürft”. A magyar nép önállósága, szabadsága egyben a királynak a koronával való megerősítését is jelenti. — Ami az alkotmány kérdését illeti: „... auf die 800 jährige ungarische Verfassung nur in so weit zurückgegangen werden darf, als sie mit der grossen Forderung unserer fortgeschrittenen Zeit: gleiche Freiheit und gleiches Recht für alle Bürger des Staates ohne Ansehen der Religion, des Ranges, und der Sprache” összhangban van. Minden tárgyalás kiindulópontja a 48-as törvények.

WIGAND befejezéseként rámutat Magyarország kiaknázatlan gazdasági kincseire, amelyekre a külföldi szakemberek már régen felfigyeltek. A termelés összhangba kell hozni a munkaerővel s az eredmények igazolni fogják, hogy egy gazdaságilag fel-emelkedett ország több garanciát jelent, mint az az ország, ahol a vezetést egy elő-

---

Anmerkungen eines Oppositionellen. Wilhelm Jurány, Druck bei Breitkopf & Härtel, (Jurány Vilmos Wigand embere volt, később elküldi Heckenasthoz üzleti irányítónak, ő lesz a Franklin-társulat első vezérigazgatója). Minthogy WIGAND SZÉCHENYI németre fordított műveinek is kiadója volt s kapcsolatait, érdeklődését nem szüntette meg irányában eltávozásá után sem — HECKENAST átvette tőle a Széchenyi-kiadások jogát — feltehető, hogy SZÉCHENYI *Blick*-jét is Wigand adta ki s a londoni impresszum hamis. — Wigand Lipcsében a német radikális baloldali demokratikus mozgalom felé is fordul. Kiadója és lelkes híve az ifjúhegelianusoknak, periodikus műveiknek, ahová MARX is dolgozik; kiadja FEUERBACH, ENGELS műveit. Nem szűnik meg hirdetni, hogy a nagy, egész emberiséget átalakító szociális forradalmak korát éli, melyet ha ideig-óráig meg is lehet kényszerrel állítani, végül is győzedelmeskedni fog s kötelesség kultúrával, humanizmussal útját minél járhatóbbá tenni. Gondolatait a vele rendszeres, személyes érintkezésben levő HECKENASTtal, de levelezésükben is megvitatta. 1870. szept. 1-én halt meg s a német könyvkiadás leghaladottabbjai között tartja nyilván (vö. Karl-Heinz KALHÖFER: *Leben und Werk deutscher Buchhändler*. Leipzig 1965. 76—81. l.) Valamint Auguste CORNU: *Marx és Engels*. 1818—1844. Bp. 1968. 189, 212, 299, 300, 306, 339, 345, 347 l.

⁴³ Megjegyezzük, hogy e röpiratból csupán azokat a gondolatokat emeljük ki, melyeket HECKENAST és baloldali írói köre is átvettek, vagy továbbfejlesztettek. Sok közülük egyébként is a magyar politikai élet levegőjében volt.

jogokkal rendelkező faj akarja kézbe tartani. Befejezésül WIGAND valósággal MARXOT idézi: „Der Geist ist wie ein Gewitter durch Europa gegangen, er war der Herr der ganzen Atmosphäre und seine Blitze fielen bändigend auf die Sklavenalter. Schon glaubte man, er ruhe, aber er ist kein Fremdling mehr in den Köpfen der Menschen!” —

Egybevetve VAJDA röpiratait a WIGAND-félével, tagadhatatlan az eszmei hasonlóság. Egyet biztosan leszögezhetünk: HECKENAST „műhelyéből” kerültek a nyilvánosság elé. Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy mindebből BÓKA László is megsejtett valamit VAJDA-monográfiájában: VAJDÁT HECKENAST „házi-írójának” titulálva rámutatott kortársai „vakságára”, akik nem vették észre, hogy a lipcsei röpirat kiadásában HECKENASTnak is része lehetett, még akkor sem, mikor a folytatása Pesten jelent meg HECKENASTnál (95. l.). SÓTÉR István *Nemzet és haladás* c. művében (Bp. 1963. 332, 333, 337, 339, 341—346. l.) a VAJDA két röpiratában foglalt eszméket elemezve megállapítja, hogy nem átgondolt politikai koncepciót tár elénk, mintegy keresi a megoldást a felvetettekre. SÓTÉR KOMLÓSBÓL indul ki, ő sem ismeri VAJDA röpiratainak forrását: WIGAND röpiratát, melynek gondolatait a költő VAJDA a maga nyelvén és stílusában átfogalmazott. — Lehet, hogy Lipcsében nyomta WIGAND a sajtóját, éppen úgymint az *Önbírálatot* lehet, hogy mindhárom, eszmeileg rokon írás Pesten, HECKENASTnál jelent meg, s az impresszumok hamisan vallanak Lipcséről — ennél sokkal fontosabb, hogy bennük a közös gondolatok — bár WIGANDra is utalnak — HECKENASThoz és baloldali íróihoz vezetnek. VAJDA HECKENAST hatása alatt állt. KOMLÓS tanulmánya sok esetben felfedi kettőjük szoros kapcsolatát, de nem célja a teljes felderítés s így sok összefüggést nem ír meg. Ezért nem érti, hogy HECKENASTRÓL miért nyilatkozik VAJDA, mikor ezen eszmékkel itthon magára zúdította az ellenpártok gyűlöletét, üldözését és 1864 végén Bécsben kellett állást vállalnia⁴⁴ a kancellárián, onnan később egy JÓKAIHOZ írt, tévedéseit bizonygató levelében elítélőleg: „Elhidd, hogy azon irtóztató következményű botlás után, melynek sebei majd megőrjítenek, óvatosabb és tántoríthatatlanabb leszek még nálatok is, kik nem próbáltatok, mi szörnyű az igazi magyar emberre nézve: félreértve lenni, még pedig a legrosszabb értelemben. Ide (mint tudod, úgy hiszem) a formális éhenhalás veszedelme üzött. Részemről ki vagyok békülve azokkal is, kik legdühösebben üldöztek, mert hiszen ezentúl magam is legkérelhetetlenebb üldözője óhajtanék lenni a röpirataimban kifejtett *írdánynak*. Csak egy embernek nem fogok soha megbocsátani: Heckenastnak”.⁴⁵ — Nem értheti meg azt sem — hiszen ellentmondásnak látszik, — hogy VAJDA a HECKENAST kiadásában megjelenő szélsőbal lapjának, a *Magyar Újságnak* munkatársa miért említi egy KEMÉNY Zsigmondhoz 1867. dec. 18-án intézett nyílt levelében azt az időszakot ilyen formában: „... Minden jövedelemforrásból kifogyva hazai közintézeteknél kerestem alkalmazást, de mindenütt önök klikkjének egy-egy boldog sinecurába helyeztet, fölhízott alakja magasodott előttem kárörvendő, ádáz mosollyal. Az írói segélyegylethez folyamodtam csekély kölcsönért, s Heckenast Gusztáv úr jótállónak ígérkezett, hogy a kölcsönt havonként *visszafizetem*, de önök elutasítottak.”⁴⁶ — HECKENAST akkor erőszakos beavatkozásra kénytelen volt VAJDÁT a *Nővilágtól* és a *Magyar Sajtótól* eltávolítani, mégsem hagyhatta cserben, mert a röpiratokban, a *Magyar Sajtó* prog-

⁴⁴ HECKENAST juttatja ki és közbenjárására KECSKEMÉTY Aurél és KELEMEN Mór hivatalba segítik; megjegyzendő, a HECKENAST kiadásában megjelent írók közül többen nála ismerkedtek meg egymással s az ismerkedés nemegyszer barátsággá fejlődött. Így volt ez VAJDA, KECSKEMÉTY és KELEMEN esetében is.

⁴⁵ *Napkelet*. 1925. 310. l. és KOMLÓS, i. m. 138. l.

⁴⁶ *Vajda János válogatott politikai írásai*. Összeáll. és bev. KOMLÓS Aldaár. Bp. 1954. 111. l.

ramjában VAJDA az ő politikai nézeteit is magáévá tette, melyek végül is elbukatták. Lehet, hogy VAJDA 1864-ben Bécsben, Bécs politikáját közelebbről szemlélve, JÓKAIÉKNAK adott igazat, fájlalta a tőlük való „eltántorodását” és ezért egy embernek, HECKENASTNAK nem akart soha megbocsátani. Akkor talán komolyan így is hitte. De ez csak átmeneti fogadkozás volt, mert Bécsből visszajövet a politikai, társadalmi helyzetet itthon újra látva, hatására megintcsak együtt munkálkodnak a régi szellemben, HECKENAST *Magyar Ujságjában*.

E szellemből táplálkozott a *Magyar Sajtó* engedélykérelme is VAJDA szerkesztői megbízásáért, ebből programja; természetesen simán megjött ez esetben is a kancellári beleegyezés.⁴⁷ Bécsnek nagyon megfelelt, hogy immár két tekintélyes lap fogja politikai szekerét tolni: *A Magyar Sajtó* és *A Hon*. De csupán a másodikban reménykedhetett, mert — mint láttuk —, VAJDÁNAK s vele a *Magyar Sajtó*nak új iránya következtében olyan fergeteg támadt, hogy még 1863-ban elsöpörte a lapot. *A Hon* még évekig viaskodott a bécsi cenzurával s ha a dinasztiaát nem is érte benne sérelem, a „hon” JÓKAI által beigért pártolása az osztrák politikától eltérő mederben folyt. Csupán 1867-től simultak el felette a viharok. Annyi bizonyos, hogy HECKENAST és VAJDA 1861–1862-ben vallott állásfoglalása nélkül új politikai lap: *A Hon* meg nem született volna, és akkor sem, ha a *Magyar Sajtó* fenntartás nélkül vállalta volna a határozati-párt programját.

PIROSKA D. SZEMZŐ: DIE ENTSTEHUNG DER ZEITUNG HON i. J. 1863.

Die Entstehung im J. 1863 der Zeitung der ungarischen Beschlusspartei *A Hon* (Das Vaterland), redigiert vom berühmten ungarischen Romanschriftsteller Maurus JÓKAI, wurde bisher in der Philologie und Zeitungsgeschichte ziemlich kurz behandelt. D. SZEMZŐ beweist auf Grund wichtiger Dokumente (Konzessionen der Bittsteller, Schriften der Behörden, usw.), daß die Entstehung mit den damaligen politischen und gesellschaftlichen Verhältnissen eng verbunden ist.

Maurus JÓKAI zog sich nämlich Ende 1862 von der Leitung der äußerst oppositionellen Zeitung *Magyar Sajtó* zurück, diese war die Unternehmung des radikal-liberalen Verlegers Gustav HECKENAST, um ein neues Organ für die ungarische Beschlusspartei ins Leben rufen zu können. Aus diesem Anlasse entschließt sich Heckenast den ausscheidenden Redakteur durch den linkisch-demokratischen Schriftsteller Johann VAJDA zu ersetzen. Der letztere hat soeben unter Mitwirkung HECKENASTS die Flugschriften *Önbírálat* (Selbstkritik) und *Polgárosodás* (Verbürgerlichung) veröffentlicht. Es wird festgestellt, daß diese Flugschriften, die gegen eine exklusive Gesellschaft die absolute Vorrechte hat, um gleiches Recht aller Staatsbürger, um Industrialisierung, Aufblühen des Kapitalismus, Versöhnung mit Österreich kämpft, die allgemeinen Schlußfolgerungen und Hauptgedanken der Flugschrift Otto WIGANDS: Briefe von und an Stephan SZÉCHÉNYI (1861) benutzten. Der in Leipzig ansässiger Otto WIGAND war der Schwager von Gustav HECKENAST. Beide Bittsteller der neuen Organe versprechen eine „loyale Opposition” zu vertreten, *Magyar Sajtó* im Geiste der erwähnten Flugschriften auf das Publikum einzuwirken. Die Wiener Regierung, in der Hoffnung, daß die neuen Zeitungsredakteure mit ihrem politischen Verhalten zur Förderung des inneren Friedens, zur Bekämpfung des feindlichen innenpolitischen Lebens mitwirken werden, erteilt ihnen die Konzessionen.

Eigentlich bestreben sich M. JÓKAI und J. VAJDA um das gleiche Ziel: um die Unabhängigkeit des Landes. JÓKAI und die Beschlusspartei möchten sie auf staatsrechtlichem, HECKENAST und sein Kreis J. VAJDA inbegriffen, auf wirtschaftlichem Wege erreichen. Im Augenblicke steht die Mehrheit: das ungarische Adel der Minderheit, dem ungarischen Bürgertum gegenüber. HECKENAST und VAJDA und ihr Blatt *Magyar Sajtó* werden derart verhaßt und verfolgt, daß noch im Jahre der Konzessierung: 1863 *Magyar Sajtó* eingestellt werden muß.

⁴⁷ OL. Helyt. 1862. nov. 20. 21401/el. sz., 3848. sz.

KÖZLEMÉNYEK

Mátyás király liturgikus kódexei közül a budapesti Széchényi Könyvtárban levő *Gradualéval* (Clnae 424) a *Magyar Könyvszemle* 1963. évfolyamában foglalkoztunk. (327—332. l.) A sokat vitatott kódexről megállapítottuk, hogy a Curia Romana liturgikus gyakorlatát követi és ferences ritusú; Mátyás rendelkezésére készült valamelyik ferences konvent számára. Valószínűnek mondtuk, hogy ferences scriptor írta és látta el hangjegyekkel Magyarországon, majd a budai Corvina műhely miniátorai díszítették.

A tanulmány megírásakor nem állott módunkban megismerni Mátyás többi liturgikus könyvét. Azóta azonban azok is hozzáférhetővé lettek számunkra, és tanulmányozásuk indokoltá teszi, hogy a kérdést újabb vizsgálódás tárgyává tegyük.¹

Mátyás ismert korvinái között hat szorosan vett liturgikus könyvet találunk. Ezek a következők:

MISSALE (Bibl. Corviniana 119. szám) — Roma
MISSALE (Bibl. Corviniana 2. szám) — Bruxelles
BREVIARIUM (Bibl. Corviniana 120. szám) — Roma
GRADUALE (Bibl. Corviniana 37. szám) — Budapest
MISSALE (Bibl. Corviniana 123. szám) — Roma (Thomas de Hungaria)
EVANGELISTARIUM (Bibl. Corviniana 65. szám) — Holkham Hall, Norfolk.

Tágabb értelemben liturgikus kódexek még:

PSALTERIUM (Bibl. Corviniana 176. szám) — Wolfenbüttel
BIBLIA (Bibl. Corviniana 51. szám) — Erlangen
BIBLIA (Bibl. Corviniana 56—58. szám) — Firenze

A tágabb értelemben vett liturgikus könyvekkel egyáltalán nem, az *Evangelistariummal* pedig más alkalommal szándékozunk foglalkozni. Mellőzzük Thomas DE HUNGARIA *Missale*ját is, amelynek íróját, tulajdonosát és donátorát egyaránt ismerjük. Így tanulmányunkban az első négy liturgikus kéziratot vizsgáljuk.

Ha gondosan végignézzük ezt a négy kódexet, az egybetartozás több ismertetőjelét fedezhetjük fel bennük. Mindenekelőtt és legfőképpen döntő a belső tartalom összetartozósága. Mind a négy liturgikus könyv a *Curia Romana liturgikus gyakorlatát követi*. Ezt a 2. számú *Missale* a 8. és a *Breviarium* a 7. fólión kifejezetten kimondja magáról.² A másik két kódexről összehasonlítás alapján ugyanezt bárki megállapíthatja.

De ezen túlmenően mind a négy kézirat a *ferences liturgia számára készült*. Nézzük most azokat ilyen szempontból.

A 119. számú *Missale* ferences jellege megnyilatkozik a nagyszombati litániában, ahol a confessorok után ezek a nevek következnek: S. FRANCISCE, DOMINICE, ANTONI,

¹Tanulmányunkban az egyes korvina-kódexek meghatározására mindig a *Bibliotheca Corviniana* (Bp., Magyar Helikon, 1967.) megfelelő sorszámát használjuk. Részletesebb kodikológiai leírást és vonatkozó bibliográfiát ott talál az olvasó.

²Lásd a *Bibliotheca Corviniana* I. ill. LXXIII. tábláján.

BENEDICTE, BERNARDE. Vagyis a ferences Rend alapítója (Ferenc) legelsőnek szerepel, utána a baráti koldulórendnek, a dominikánusoknak alapítója (Domonkos), és csak utánuk kerülnek sorra az egyébként rangidősebb Antal, Benedek és Bernát. Ezt más ferences kódexekben is így találjuk.

Ferences tulajdonság páduai Sz. Antalnak oktávás ünnepe (jún. 13—20.). Még hozzá saját szövegű Allelujával: „*Antoni compar inclite . . .*” Ugyancsak oktávás ünnepe van Sz. Ferencnek (okt. 4—11.), akinek miséjében jellegzetes verses Alleluját találunk:

„*O patriarcha pauperum
Francisce tius precibus
auge tuorum munerum
in caritate Christi
quos cancellatis manibus
cecutiens ut moriens
jacob benedixisti.*”

Sőt ezen kívül másik Alleluját is találunk Sz. Ferenc miséjében „*Hic Franciscus pauper . . .*” szöveggel.

Természetesen Sz. Klára ünnepe is szerepel a misekönyvben (aug. 12.). Ápr. 29-én megünnepli a dominikánus Sz. Péter vértanút is (*Petri martyr de ordine predicatorum*), amint azt a ferencesek általában tették.

A 2. számú *Missale*ban ugyanígy megtalálható páduai Sz. Antal oktávás ünnepe az említett saját Allelujával, valamint Sz. Ferenc ünnepe ugyancsak az idézett verses alleluja-szöveggel.

A *Breviarium*ban páduai Sz. Antalnak (jún. 13.) vigiliás ünnepe van teljes verses szolozsmával. Hasonlóképpen Sz. Ferencnek is (okt. 4.): „*Franciscus vir catholicus et totus apostolicus . . .*”. Iniciáléjában Sz. Ferencnek, a lapszéli miniatúrákban ferences szenteknek képe látható. Sz. Erzsébetnek az általános *Breviarium*tól eltérő, hat saját Lectioja szerepel (nov. 19.). — A *Breviarium* szerzetesi jellege feltűnően kiütözik a kódex végén közölt asztali áldásnál, ahol „*Congregatis fratribus ad prandium in refectorio . . .*” és hasonló szövegek mutatják, hogy a kézirat szerzetesi liturgikus könyv másolata.

A *Graduale* ferences jellegét idézett tanulmányunkban már bizonyítottuk. (A *Breviarium*hoz hasonló, szerzetesi közösségre utaló rubrikák, az iniciálékban ferences szerzetest ábrázoló miniatúrák stb.)

Megjegyezzük, hogy a tárgyalt kódexekben a ferences ünnepeken kívül nem találunk más szentnél hasonlóan kiemelt ünneplést!

A négy kódexnek a *Curia Romanat* követő felépítése és ferences jellege ezek alapján nem pusztán tudományos vélemény vagy elmélet, hanem a kéziratokból magukból fakadó nyilvánvaló tény.

A liturgikus kódexek kutatóit talán meglepi az, hogy egyikben sem találhatók meg a magyar szentek ünnepei. Sz. Erzsébet nem magyar volta miatt került bele, hanem a ferences harmadrendhez való tartozása alapján. Ezért nem is a Magyarországon szokásos olvasmányait közli a *Breviarium*, hanem a ferences Lectiókat.

Itt ismét a ferences gyakorlatra kell utalnunk. Már a XIII. századtól kezdve szabály volt a ferences másolók számára, hogy a mintakódexet (Normalbuch) változtatás nélkül, pontosan másolják, „*nichil scienter addito vel remoto*”.³ Ezért a ferences

³ Ez a rendelkezés olvasható a budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. lat. 123. jelzetű ferences *Gradualé*jának elején. Már 1254—60 között elrendeli a ferences Ordo, hogy ezt a rubrikát minden *Graduale* elejére fel kell írni. — (BUGHETTI, B.: *Statutum saec. XIII. pro scribendis libris choralibus cum notis quadratis ad usum Fratrum Minorum*.

liturgikus kódexben általában hiányoznak a nemzeti szentek liturgikus szövegei. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a magyar ferencesek nem ünnepelték meg a magyar szenteket, hanem azok ünnepén a megfelelő szent közös miséjéből és zsoltosmájából vették a liturgia kívánta énekeket és olvasmányokat.⁴

Hogy Mátyás liturgikus kódexei a magyar szentek hiánya ellenére is kifejezetten magyar célra készültek, azt a közzismert történeti adatokon kívül bizonyítja a 119. számú *Missale* nagyszombati Exsultetjének befejező része, amely névszerint utal Mátyásra: „*Respice etiam ad devotissimum regem nostrum Mathiam cuius tu deus desiderii vota prenoscens ineffabili pietatis et misericordie tue munere tranquillum perpetue pacis accommoda et celestem victoriam cum omni populo suo*”.⁵

Bár a négy liturgikus kódex Mátyás és Beatrix rendelkezésére készült, mégsem személyes használatukra. Mert Mátyás és Beatrix nem misézett, és nem breviáriumosított. Azt feltételezni, hogy a királyi pár ezekből a kéziratokból kísérelte volna figyelemmel a misét vagy a zsoltosmát, olyan messzemenő anakronizmus volna és annyira idegen a misehallgatás módjának történeti fejlődésétől, hogy azt tudományos következtetésnél számításba sem vehetjük.⁶ Azt sem tételezhetjük fel, hogy a kifejezetten liturgikus könyveket pusztán a Corvina könyvtár díszül iratta volna Mátyás. A kódexek tehát gyakorlati használatra készültek.

A *Gradualé*ről szóló tanulmányunkban az erős ferences jelleg alapján úgy gondoltuk, hogy azt Mátyás valamelyik ferences szerzetesnek vagy ferences konventnek ajándékkul szánta, amint hogy ilyenre példát látunk a Thomas DE HUNGARIA számára Bécsben iratott *Missale*-ben (123. szám.) Most azonban a négy, lényegében egybetartozó kódex tanulmányozása után fel kell adnunk a poszta ajándékozás valószínűségét, és a kódexek másoltatásának más célját kell keresnünk.

Sok megnyilatkozásból tudjuk, hogy Mátyás kezdetől fogva vonzódással viseltette a ferencesek iránt. Ő maga tesz erről vallomást 1480-ban IV. Szixtusz pápához írt levelében.

A magyarországi ferencesek tartományai között felmerülő nehézségek ügyében a pápának írt levelében többek között ezt mondja: „*Szentséged már többször tapasztalhatta leveleimben és kegyeinek kérése alkalmával, hogy boldog emlékü dicső atyám (ti. Hunyadi János) nyomdokain járva, gyermekkorom óta különleges odaadó tisztelettel viseltem Sz. Ferenc rendje, különösen annak obszerváns (szigorúbb) ága iránt, életszentségük és az országaimban a lelkek üdvé érdekében elért nagy eredményeik miatt.*” A levél további részében elmondja, hogy nemcsak ő maga, hanem a nép is nagy tisztelettel van irántuk (*tanta sit devotio populorum ad ipsos fratres*), sőt a főpapok és főurak számára is ők a „*jámborság tükre*” és „*a hit egyedüli menedéke.*” (. . . *prelati et barones . . . ad eos omnes, tamquam ad speculum devotionis et fidei singulare habeant refugium.*)⁷

Mátyásnak ezt a rend iránt való tiszteletét az obszerváns ferencesek fogható módon tapasztalták, amikor Vajdahunyadon, Szegeden, Visegrádon, Kolozsvárott

Archivum Franciscanum Historicum. Tom. XXI. 406—414. l.) — A rendelkezés következő végrehajtására érdekes példát látunk az Egyetemi Könyvtár Cod. lat. 122. jelzetű ferences *Antiphonale*-jában. A kódexmásoló jún. 27-én kezdte beírni Szent László szokásos magyarországi antiphonáit. Az elsőt (*Fons eterne pietatis . . .*) bejegyezte neumákkal együtt. A másodikat is elkezdte. De úgy látszik ekkor jutott tudomására a fentebbi rendelkezés, vagy ekkor figyelmeztették reá, s így a zsoltosma további részét már nem másolta be, sőt a második antiphona részben bejegyzett neumáit törölte.

⁴ A magyar szentek miséjében más kódexeink is túlnyomóan a közös misék anyagát közlik, csupán az Alleluja és a könyörgések szoktak saját szövegűek lenni.

⁵ Fol. LXXXV^v—LXXXVI.

⁶ Vö. ZABEL, J.: *Die Messfeier in der Dorfseelsorge einst und jetzt*. Wien, 1947. Ott további irodalomra való utalás is található.

⁷ FRAKNÓI V.: *Mátyás király levelei*. Külügyi osztály. II. k. Bp., 1895. I. levél. 1. l.

templomot és kolostort építtetett számukra,⁸ de ugyanakkor a királyi pár igénybe vette a ferencesek lelki téren való segítségét. Különösképpen állott ez a budai vár közelében lévő ferences kolostorra.⁹ Ott székelt a Rend generális vicariususa ill. provinciálisja. Az említett levél keltezése idején PÁLI (Pályi) Gábor viselte ezt a tisztelet. Ő volt egyúttal Mátyás gyóntatója. Vele küldötte a király a levelet a pápának, s abban Páli Gábotról lelkiatyjának mondja (*patrem meum spiritualem*)¹⁰ Négy évvel később, 1484-ben Mátyás egy másik ferences gyóntatóját és hitszónokát, fr. Gergelyt nyitrai püspökké teszi.¹¹ Ugyancsak a budai kolostorban működött Mátyás korában a ferencesek kiváló szónoka TEMESVÁRI Pelbárt. Aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy beszédei gyakran elhangzottak a királyi várkápolnában.¹²

Ha a királyi pár lelkiéletének vezetői ferencesek voltak, joggal feltételezhetjük, hogy a budai várkápolnában (legalábbis Mátyás életének utolsó szakaszában, amikor a fentebbi levél kelteződött és a ferences liturgikus kódexek csaknem egyidejűleg készültek), a ferencesek kerültek előtérbe, s a királyi pár jelenlétében ők végezték a liturgiát.¹³ Ezért volt szükség a királyi felséghez illő színvonalú ferences liturgikus könyvekre. Ha ezt elfogadjuk, akkor érthetővé válik a ferences kódexeknek királyi és királynői címerrel való díszítése, mert hisz a királyi kápolna liturgikus céljait szolgálták.

Ezt a véleményünket megerősíteni látszik az a tény is, hogy Mátyás halála után öt évvel II. Ulászló Pál scriptorral új *Gradualét* másoltat a királyi kápolna számára.¹⁴ A II. Ulászlóval Budára költöző szláv papok ill. udvari káplánok mellett a ferencesek úgy látszik háttérbe szorultak, s így a ferences liturgikus könyvek helyett ismét az általánosan használt franko-román ill. karoling ritusú Gradualera volt szükség.¹⁵ Tény az, hogy a Mátyás-Gradualeban nyoma sem látszik a huzamosabb használatnak.¹⁶

⁸ BALOGH J.: *A művészet Mátyás király udvarában*. Bp., 1966. I. k. 666. l.

⁹ A ferenceseknek a budai vár közelében levő kolostorát és Evangelista Sz. János tiszteletére épített templomát 1266–70 között említik először. 1444-ben a Rend szigorúbb (obszervans) ága veszi át a kolostort, akikkel Mátyás szívélyes viszonyt tart fenn. KARÁCSONYI J.: *Szt. Ferencz Rendjének története Magyarországon 1711-ig*. Bp., I. k. 1923. 152–155. l. és II. k. 1924. 19–22. l.

¹⁰ FRANKÓI és BALOGH idézett helye.

¹¹ BALOGH i. m. 666. l. és TAKÁCS I.: *A Szent Ferenc-rend hierarchiája és a ferences szentek és boldogok*. Bp., 1927. 26. l.

¹² Vö. BALOGH i. m. 665. l.

¹³ Ferenceseknek a királyi udvarban való kedveltsége nem új dolog Mátyás korában. Megtaláljuk már a XIV. században. Nagy Lajos anyja, Erzsébet ugyanúgy a ferenceseket karolta fel. Kétyi János atyát káplánjává, gyóntatójává és a királyi kápolna hitszónokává tette. (*capellanus dominae reginae Ungariae . . . — confessor regine Ungariae ac capellae suae praedicator et dominae reginae apud Sedem Sanctam ambaxiator specialis . . .*) Kétyi Jánost Nagy Lajos is káplánjának és gyóntatójának mondja egy 1363. okt. 23-i levelében. (*. . . capellanum et confessorem nostrum . . .*) KARÁCSONYI i. m. II. k. 564. l.

¹⁴ ENGEL, J. CHR.: *Geschichte des Ungarischen Reiches*. I. Halle, 1797. 112. l. (*Paulo scriptori qui scribit unum Graduale in Castro Domini Regis*) KNAUZ N.: *A budai királyi várpalota kápolnája*. Pest, 1862. 17. l. Már RADÓ P. felvetette a lehetőséget, hogy ezt a *Gradualet* azonosítsuk az esztergomi Érseki Könyvtár ún. Ulászló-Gradualéjával. (*Esztergomi könyvtárak liturgikus kézíratai*. A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola 1940/41. Évkönyve. Pannonhalma 1941. 105. l.) A vélemények azóta megoszlanak. BERKOVITS I.: *Az esztergomi Ulászló-graduale*. Magy. Könyvszle. 1941. 342–353. l. Ua.: *A kódexfestészet emlékei a Főszékesegyházi Könyvtárban*. Esztergom Műemlékei. I. R. összeállította Genthon István. Bp., 1948. 356. skk. l. A kérdés végleges eldöntéséhez a *Gradualenak* sokoldalú tanulmányozása szükséges.

¹⁵ Az új Graduale iratásának oka az is lehetett, hogy Mátyás *Gradualeja* az egyházi évről csak kb. negyed részét tartalmazta, s így új, teljes Gradualera volt szükség. Mindenesetre az ún. Ulászló-Graduale a teljes egyházi évet felöleli.

¹⁶ A várkápolna zenei és liturgikus életére vonatkozóan lásd SZIGETI K.: *A budai hajdani várkápolna zenei élete a XIV–XVI. században*. Magyar Zene. 1968. 4. sz.

Felmerül még a kérdés: hol és ki másolta ezeket a kódexeket?

A 119. számú *Missaler*ől Corvina-kutatóink azt vallják, hogy valószínűleg Budán készült.¹⁷ A kódex írása scriptura gotica textura rotunda. Ugyanígy írták Mátyás Evangelistariumát (65. szám), amelyet kutatóink ugyancsak budai eredetűnek vallanak. Sőt a miniatúrák alapján ezzel rokonnak és budainak tartják még a Cassianus-kódexet is (103. szám), amelynek írása hasonlóképpen scriptura gotica textura rotunda.¹⁸ E három kívül Mátyás korvinái között csak három más kódex van, amelynek írása gotica atextur rotunda: pontosan az a három, amelyről itt tárgyalunk; vagyis a 2. számú *Missale*, a *Breviarium* és a *Graduale*. Mátyás többi gótikus írású korvinája (összesen hét darab!) vagy gotica textura fracta, mint a 123. számú bécsi *Missale* és *Origenes Homiliái* (85. szám,) vagy korábbi, XIV. századi kéziratok gótikus minuscula írással, mint az 51. 104. 115. és 158. számú korvinák; ill. Martinus POLUNUSnak kódexe (157. szám).

Ezek a körülmények arra látszanak mutatni, hogy a négy liturgikus könyv másolási helyét Budán keressük. A *Breviarium* scriptora megnevezi magát: „*Exemplaribus satis fidis Matthie inlyti regis Hungarie et boemie breuiarij codicem ego martinus antonius presbyter dei gratia faustissime manu propria scripsi. Opus absolutum pridie kalendas Nouembris Anno salutis MCCCCLXXXVII*”. Ő tehát 1487-ben elkészült munkájával. Ha Martinus ANTONIUS Firenzében másolta volna a kódexet, alig képzelhető el, hogy Attavante öt évig váratta volna Mátyást a kódex illuminálásával, amit Mátyás ténylegesen meg sem élt. Inkább látszik valószínűnek, hogy Martinus Antonius Budán használta Mátyásnak „elégge hiteles” (satis fidis) mintakódexeit, — hisz a pusztá szövegmásoláshoz minden adottság megvolt Budán is — mintsem hogy a mintakódexeket szállították Firenzébe, ahol egy ferences Breviarium másolásához, amelyben semmi sajátos magyar szöveg nincsen, nagy számban találtak volna egészen hiteles, a ferences „Normalbuch”-hoz igazodó mintapéldányt.

Mivel Martinus ANTONIUS a fentebbi szövegben Mátyásnak több mintapéldányáról beszél (*exemplaribus satis fidis Matthie . . .*), föltételezhetjük, hogy a *Breviarium*on kívül a *Misekönyvet* is ő másolta, amit az erős hasonlóság valószínűvé tesz; sőt esetleg tőle származtathatjuk a *Gradualet* is, bár itt a dallamhoz való igazodás miatt a sokkal nagyobb betűk ugyanazon írásmód mellett is más ductust követnek.

Martinus ANTONIUSTól ismerünk más, nem liturgikus korvinát is. Ő másolta egybe Mátyás számára Sz. Ambrus különböző műveit. (55. szám.)¹⁹ Ott is azt mondja: „*Exemplaribus satis fidis Mathie inlyti Regis hungarie et boemie Sci Ambrosii codices ego martinus antonius presbyter Dei gra(tia) faustissime manu propria scripsi*”. Ugyancsak valószínűtlennek tartjuk, hogy Sz. Ambrus műveinek kéziratait Budáról vitték Firenzébe, ahol mindezek könnyen elérhetőek lettek volna, talán hitelesebb kéziratokban, mint Mátyás „satis fidis” kódexei. Sokkal valószínűbb, hogy Mátyás az 1480-as évek második felében Budán foglalkoztatta Martinus ANTONIUST.

Ha nem is ismerjük a *Graduale* scriptorát, az bizonyos, hogy a neumák megrajzolását vagyis a kódex notálását csak zeneértő végezhetette. A dallamok ilyen pontos lejegyzéséhez, a neumáknak a megfelelő szótagok fölé való hibátlan elhelyezéséhez alapos zenei ismeretekre volt szükség. Mivel pedig a XV. században Magyarországon a világi papság nem használta a négyzetes hangjegyírást (notatio quadrata), hanem annak képviselői főleg a ferencesek és dominikánusok voltak, nagyon valószínű, hogy a négyzetes

¹⁷ *Bibl. Corviniana* i. m. LXX. tábla.

¹⁸ Uo. XX. ill. LVII—LIX. tábla.

¹⁹ Martinus ANTONIUS ezen munkájára CSAPODI Csaba volt szíves felhívni figyelmünket.

neumákat (tekintve a *Graduale* ferences voltát), ferences notátor jegyezte be a *Graduale*-ba.²⁰

Ami a négy kézirat illuminálását illeti, a 2. számú *Missalet* és a *Breviariumot* kétségtelen ATTAVANTE festette, amint azt saját bejegyzéséből tudjuk.²¹ A másik *Missale* (119. szám) díszítését miniaturistáink Budára lokalizálják.²² A *Graduale* díszítéséről mindmáig vitáznak szakértőink. Ebben a kérdésben megismételjük előző tanulmányunkban már kifejtett két részletmegállapításunkat. A *Graduale* iniciális miniaturái föltétlenül másolatok, és nem közvetlenül a *Graduale* számára készült kompozíciók. Ezt félreérthetetlenül bizonyítja a két Cibavit-introitus iniciáléjának értelmetlen felcserélése. Az iniciálék képei ui. vagy az ünnepre vonatkoznak, vagy az introitus közvetlen tartalmát fejezik ki. A *Graduale* miniátora viszont az úrnapi körmenetet nem az úrnapi Cibavit kezdőbetűjére rajzolta, hanem a pünkösdhétfőibe, ahol annak semmi értelme nincsen. — Az iniciálék magyar eredetűre vagy legalább alakítására látszik utalni a 115^V fólión látható pálos szerzetes képe.²³

Mindezek alapján vizsgálódásaink eredményeit a következőkben foglaljuk össze, egyben kiigazítva a *Mátyás-Graduale*val foglalkozó tanulmányunkban közölt véleményünket:

A felsorolt négy liturgikus kódex Mátyás (és Beatrix) rendelkezésre a Curia Romana gyakorlatát követő ferencesek liturgikus könyveinek másolataként készült, minden bizonnyal a királyi pár lelki vezetőiként a budai várkápolnában működő ferencesek használatára. A szöveget valószínűleg Budán írta Martinus Antonius és más scriptor, míg a Graduale neumáit a ferences neumáírásban járatos, hihetőleg ferences notátor jegyezte be. A kódexek díszítését részben budai, részben külföldi miniátorok végezték.

SZIGETI KILIÁN

Gárdonyi Géza egri könyvadományai. A Gárdonyi-kutatók előtt közismert, hogy az írónak hatalmas könyvtára volt. Nem közismert viszont az a tény, hogy GÁRDONYI időnként könyveiből intézményeknek és magános személyeknek is könyveket adományozott. Három könyvadományozásáról találtam az elmúlt években adatokat.

1904 április elején GÁRDONYI Géza dr. Glósz Kálmán városi- és kórházi főorvosnak 100 darab könyvet adott át olyan céllal, hogy ez legyen az alapja a kórház betegek számára létesítendő könyvtárának. A könyveket cím szerint nem ismerjük. Annyt tudunk, hogy a könyvek zöme humoros tartalmú volt. Nem véletlen ez, hisz az író a könyveket a betegeknek szánta. Dr. Glósz Kálmán köszönettel fogadta az író nemes ajánlóját, s a GÁRDONYI által alapított új kórházi könyvtárat „Gárdonyi-Könyvtár”-nak nevezték el.

²⁰ SZIGETI, K.: *Denkmäler des Gregorianischen Chorals aus dem ungarischen Mittelalter*. *Studia Musicologica*, Tom. IV. fasc. 1—2. Bp., 1963. 143—148. l.

²¹ *Bibl. Corviniana* i. m. 35. és 58. l.

²² Uo. 58. l. és LXX. tábla.

²³ Idézett tanulmányunk 331. l. BERKOVITS I.: *Magyar kódexek a XI—XVI. században* c. kiadványában (Bp., 1965. 68. l.) „nyilvánvalóan dominikánus pap”-nak mondja a pálos szerzetest. A dominikánusokat a kódexek egyöntetűen fehér habitusban fekete kappával ábrázolják. Így látjuk ezt a *Bibl. Corviniana* XXX, LXXVI és CXXIII. tábláin, de sok más kódexünkben is. Nem fogadhatjuk el BERKOVITS Iónának a *Graduale* ferences jellege ellen ugyanott felhozott érvét, hogy ti. „a kódexben Szent Ferenc, Szent Klára vagy Magyarországi Szent Erzsébet kultuszára utaló semmilyen művészeti megnyilatkozást sem találunk”. Mátyás *Graduale*ja az egyházi év ún. *De tempore* részének második felét tartalmazza. Köztudomású, hogy a *De tempore* részben a liturgikus könyvek disztinválódása óta sohasem szerepelnek a naptárhoz kötött szentek ünnepei. Erre a *De Sanctis* v. *Sanctorale* rész szolgál. Így Mátyás *Graduale*jában nemcsak a ferences szentek nem szerepelhetnek, de semmilyen szent sem található. Azok ünnepei a — talán soha el nem készült — harmadik kötetben lennének.

Az író az adományozáskor azt is kijelentette, hogy „a könyvtárat a jövőben is gyarapítani fogja”.¹ Nem is késlekedett ezzel. 1905 karácsonyán ismét száz darab könyvet adott a kórháznak, melyért „a vezetőség a szegény, sínylődő betegek nevében forró köszönetet mondott a humánus szívű írónak”.²

Később 1907-ben a Mária.utcai Földműves Olvasókörnek ajándékozott 10 darab könyvet, megvetve ezzel az olvasóköri könyvtár alapját.³

1919 karácsonyán, amikor Egerben tombolt a fehérterror, könyvvel kedveskedett a börtönben raboskodó Kovács Domonkosnak, az egri karhatalmi alakulat volt főbizalmijának, aki a proletárdiktatúra időszakában biztosította az író nyugodt munkakörülményeit.

A könyv SZABÓ Ervin egyik munkája volt. Címét nem tudjuk. Kovács Domonkos visszaemlékezése szerint a könyv tele volt GÁRDONYI lapszéli jegyzeteivel.⁴

GÁRDONYI könyvadományozásai nem voltak véletlen jelenségek. Az író a könyv-olvasás elterjedésében, a könyvtárak felállításában a népművelés legfontosabb eszközét látta.⁵

SZECSKÓ KÁROLY

A Tanácsköztársaság könyvtárügye Somogyban az egykorú források tükrében. Mint-hogy Somogy Tanácsköztársaság kori könyvtárügyéről épp a közelmúltban jelent meg összefoglalás,¹ megengedhetjük, hogy bevezetéképp a legszükségesebbekre szorítkozunk.

A szocialista könyvtári szervezet megteremtésére tett intézkedések felé Somogyban a Közoktatásügyi Népbiztosság könyvgyűjteményének bejelentése tárgyában 1919. március 29-én I. K. N. sz. alatt LUKÁCS György által kiadott rendelete² nyitotta meg az utat. Erre visszaulva keltek a helyi hatóságok első intézkedései, és ennek nyomán került a könyvtárügy az érdeklődés előterébe, és született meg a megyei könyvtár, továbbá a falusi népkönyvtárak megszervezésének terve, amelynek megvalósításához lázas sietséggel hozzá is láttak.

Mint az alább közölt források tanúsítják, lendületes munkának vetett véget a Tanácsköztársaság bukása, és nagyszerű kezdeményezések eredményeit számolta fel a vallás- és közoktatásügyi miniszter 182862/1919. VKM sz. rendelete, mellyel „a könyvtárak igénybe vételére vonatkozó tanácsköztársasági rendeletek”-et hatályon kívül helyezte.

¹ *Heves vármegyei Hírlap*. 1904. április 14. 30. szám. 3. I. Gárdonyi könyvadományozásáról megemlékezett az *Eger* c. újság is 1904. április 13-i számában. A cikkben ezeket olvashatjuk: „Gárdonyi Géza ezzel az adományával nemcsak újabb tanújelét adta mélyenjáró népnevelői törekvéseinek, de mint aranyszívű emberbarát mutatkozott be, mert aki a szenvedő emberiség kínjait enyhíti, a legnagyobb humanista. A Gárdonyi ajándékából alapítandó kórházi könyvtár nagyban hozzájárul a szegény betegek kedélyállapotának felrészítéséhez, s a vidám kedély, a szórakozás a legjobb ír a fájdalomakra. Áldassék a neve a szomorúak vigasztalójának.”

² *Heves vármegyei Hírlap*. 1905. december 31. 105. szám. 3. I.

³ SIPOS Istvánné könyvtáros (Eger, Megyei könyvtár) közlése.

⁴ SZABÓ Zoltán: *Móricz Zsigmond Heves megyei útja*. Népújság. (Eger). 1954. április 8. 27. szám. 4. I. (A cikkíró Móricz 1919. április 6-i egri látogatásáról is ír, amikor is felkereste Gárdonyi Gézát. A Gárdonyinál tett látogatást Kovács Domonkos visszaemlékezése alapján írta le Szabó Zoltán.)

⁵ SOMOS Lajos: *Gárdonyi és a népművelés*. = Emlékkönyv Gárdonyi Géza születésének 100. évfordulójára. Eger, 1963. 159. I.

¹ KÁVÁSSY Sándor: *Szabó Ervin Könyvtár 1919-ben — Kaposváron*, Könyvtáros, 1969. I. sz. 6–7. I.

² *Tanácsköztársasági Törvénytár* (Szerk. PONGRÁCZ Jenő) I. füzet. Bp., 1919. 10. I.

1

Kaposvár, 1919. április 18.

Somogy megye politikai megbízottjának körlevele a könyvgyűjtemények bejelentése tárgyában

Kaposvár városi és valamennyi járási politikai megbízott

Megfelelő intézkedés végett értesitem, hogy a közoktatási népbiztos f. évi 1. sz. rendelete értelmében a köztulajdonba vett egyesületi helyiségekben, palotákban, továbbá szakegyesületi és egyéb közcélra rekvirált helyiségekben talált könyvgyűjtemények azonnal bejelentendők a Szabó Ervin Könyvtárban (Budapest Városi Nyilvános Könyvtár) IV. gróf Károlyi utca 8 sz.

1919. IV. 18.

Fogalmazvány. Somogy Megye Levéltára (a továbbiakban: SML) Somogy megye alispánjának iratai (a továbbiakban: SMAI) 8624/1919.

2

Kaposvár, 1919. április 24.

Kommunista könyvtárakat! A műveltség hatalom

A proletariátus, mely kénytelen volt kultúrzsükségleteit detektívregények és szennyos romantikájú filmdrámák mocsarába fullasztani, most hozzá kell, hogy jusson a minden vállalkozói érdektől ment, tisztá, művészi kultúrához. Ambár a proletárdiktatúrának kétségtelenül sürgősebb feladata a burzsoázia gazdasági erejének megtörése, és a szocialista termelés megszervezése, mely a szellemi átalakulásnak is egyik legfontosabb tényezője, elsőrendű szükségesség a burzsoázia szellemi elnyomásának is — mely viszont a gazdasági elnyomás egyik legerősebb eszköze — véget vetni. A tőkésuralom érdeke volt, hogy a kizsákmányolt poretariátus egész világnézetét a kizsákmányolás erkölcsi igazoltságának elismerése irányába állítsa. Ezt szolgálta a vallás erkölcsi nevelés az iskolában, másrészt a művészetben a rengeteg burzsoá-teremk, mely a komoly művészi értékűek megismerésének gazdasági nehézségei révén, egyedül volt hozzáférhető a proletariátus számára.

A kultúra népszerűsítésének legfontosabb eszköze a szocialista könyvtár lenne, mely a munkásságot forradalmivá kell, hogy nevelje, szóval nemcsak érdeklődővé, hanem cselekvővé is.

Kaposváron, a magyar Moszkvában szükségessé vált a szocialista könyvtár felállítására, hogy a kommunista kultúrmunkát bevezessük. Egyelőre az egyik kávéházat modern munkáskönyvtárrá kellene átalakítani, hogy a kávéházak helyett, munka után, kultúrigényeiket a könyvtárban elégíthessék ki. A pincér elvtársak a könyvtár alkalmazottai maradnának. A munkástanács kell, hogy foglalkozzon ezzel a kérdéssel, mert csakis ilyen intézkedésekkel lehet biztosítani az uralomra jutott proletariátusnak politikai, gazdasági és kulturális hatalmát.

Somogyi Vörös Újság. 1919. április 24.

3

Kaposvár, 1919. május 12.

Somogy megye politikai megbízottja módosítja a könyvgyűjtemények bejelentése tárgyában kiadott rendeletét

Valamennyi Járási Politikai Megbízottnak

Április 18-án 8624 sz. alatt felhívtam, hogy a közhelyeken, valamint kastélyokban, egyesületekben levő könyvtárakat jelentsék be a Szabó Ervin budapesti könyvtárnak.

Miután azóta a direktórium vármegyei népkönyvtár létesítését határozta el, s ezen ügyek intézésére dr. Neubauer Ferencet könyvtárügyi politikai megbízottá kinevezte,³ felhívom, hogy a jövőben a könyvtárakra vonatkozó jelentéseiket ne a nevezett budapesti címnek, hanem a vármegyei könyvtárügyi politikai megbízottnak jelentsék be.

³ SML SMAI 9582/1919. Kinevezésére 1919. április 18-án került sor. Dr. Neubauer Ferenc a Nagyatádi Szabó-féle Kisgazda Pártnak volt egyik vezetőembere. Kinevezése valószínűleg annak a közeledési folyamatnak volt része, amely Somogyban Nagyatádi Szabó és a megye szocialista vezetői között épp 1919. áprilisában bontakozott ki. Neubauer az ellenforradalmi korszakban Nagyatádi Szabó államtitkára volt.

Erről a vármegyei munkástanács művelődési osztályát, s dr. Neubauer Ferenc könyvtárügyi politikai megbízottat is értesítettem.
Kaposvár, 1919. május 12-én.

Lucz
megyei politikai megbízott h.

Fogalmazvány. SML SMAI 11330/1919.

4

Kaposvár, 1919. május 29.

Somogy megye Könyvtára

Csendben, de annál nagyobb szorgalommal rendezik be Somogy Megye Könyvtárát. Eddig 35 ezer kötet könyv van együtt. A könyvek regisztrézése már befejezés előtt áll, s a hír szerint a könyvtárat 2—3 hónap múlva átadják a közhasználatnak. Somogyi Vörös Újság. 1919. május 29.

5

Kaposvár, 1919. május 29.

Könyvtárat kapnak a falvak is

Somogy megye művelődési osztálya tervbe vette, hogy a falvakban kommunista népkönyvtárakat rendez be. E könyvtárak anyagának a legnagyobb részét a kastélyokból rekvirált könyvek teszik. Természetesen kiegészítve a kommunista irodalom legújabb termékeivel.

Somogyi Vörös Újság. 1919. május 29.

6

Kaposvár, 1919. június 3.

Művelődés vidéken

Szuloki tudóstónk írja: a szuloki járás politikai megbízottja a járás területén a földművesproletárok óhajára három olvasóegyletet és külön egy könyvtárat létesített. A művelődési osztályhoz érkező jelentésekből megállapítható, hogy a proletárok művelődés iránti érdeklődése megyeszerte fokozódik, s ennek megfelelően sorra megalakítják az olvasóegyleteket és könyvtárakat.

Somogyi Vörös Újság. 1919. június 3.

7

Kaposvár, 1919. június 4.

Megnyílt a kaposvári Szabó Ervin Könyvtár

A napokban fejezték be a kaposvári Munkásotthon könyvtárának rendezését. A könyvtár, melyet Szabó Ervinről neveztek el, tegnap este megnyílt, hogy terjessze a proletariátus közt a tudást. A könyvtárnak nagyon sok könyvre van szüksége, amelyet most a könyvkereskedésekben nem lehet beszerezni. Ez úton kérjük föl az elvtársakat, hogy ami felesleges és nem használt könyvük van, azt a Szabó Ervin Könyvtárba (Munkásotthon 11. ajtó) szolgáltatassák be, ahol esetleg becserelik, vagy megvásárolják. A könyveket minden nap du. fél 4-től 5-ig veszi át a könyvtáros.

Somogyi Munkás. 1919. június 4.

8

Kaposvár, 1919. június 26.

Megnyílt a megyei könyvtár. Tízezer kötet könyv a népnek

Nem kell a proletároknak ezentúl a vásári ponyvákra vásárolni rémregényeket és a vasorrú bába történeteit olvasgatni. Nem fogja bevenni a pénzért hazafiaskodó törpe nagyságok szellemi szappanbuborékait, hanem ha olvasni, művelődni akar, elmehet a könyvtárba, ahol hozzáértőktől összeválogatott könyvek ezrei állanak rendelkezésre.

Már régebben írtunk róla, hogy a direktórium kezdesére fölállítanak egy megyei könyvtárat. Ez a nagy munka immár befejezést nyert, s néhány nap múlva megnyílik a tudás és szellemi élvezet csarnoka a tanulmánygyók és lelki örömök után áhítóknak.

A Somogyi Munkás munkatársa ez alkalomból fölkereste a megyei könyvtár vezetőjét, Neubauer Ferenc dr. elvtársat, aki a következő nyilatkozatot tette:

— A megyei könyvtár két-három hónapi munka után a jövő hónap elején megnyílik. Minden igyekezetünk ellenére eddig csak a kaposvári és toponári gyűjteményeket tudtuk feldolgozni a könyvtár javára. De tekintettel a munkásság tudásvágyára és könyvszeretetére, amennyi könyv rendelkezésünkre áll, annival megnyitjuk a könyvtárat. Körülbelül 2500 munka 10.000 kötetben áll rendelkezésünkre, ami tisztán modern, jól megválogatott szépirodalmi és tudományos művekből áll; ezt a gyűjteményt a budapesti központi könyvtár mintakatalógusa alapján állítottuk össze.

— Egyébként a könyvtárat már rég átadtuk volna a közönségnek, de megakadályozott bennünket a nyomtatványok kései elkészítése. Reméljük, hogy olvasóközönségünket teljesen kielégíti ez a modern felszerelésű könyvtár, amely ideiglenesen a gimnázium helyiségében marad, míg az új könyvtár épületét fel nem építik.

Somogyi Munkás. 1919. június 26.

9

Kaposvár, 1919. október 1.

Somogy megye alispánja a könyvtárak és muzeális gyűjtemények köztulajdonba vételéről kiadott rendelet hatályon kívül helyezését közli

Valamennyi főszolgabíró (polgármester) úrnak

A vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletet bocsájtott ki, mely szerint a köztulajdonba vett muzeális gyűjtemények és magánkönyvtárak köztulajdonba vételéről szóló kommunista rendelet hatályát veszti, erre való tekintettel felhívom uraságotokat, hogy a volt tanácskormány alatt az egyes törvényhatóságok területén köztulajdonba vett muzeális és könyvtári gyűjteményekről hozzám kimerítő jelentést tegyen.⁴

Kaposvár, 1919. okt. 1.

alispán

Fogalmazvány. SML SMAI 18738/1919.

KÁVÁSSY SÁNDOR

Az Országos Széchényi Könyvtár korai kapcsolatai a szovjet könyvtárüggyel és könyvkiadással. Az Országos Széchényi Könyvtár külföldi könyv- és folyóiratszerzeményezése egészen az első világháborúig szűk keretek közt mozgott. Azt, amire szükség volt, vétel útján, bel- és külföldi könyvkereskedők közvetítésével kapta a könyvtár. Így volt ez 1914 és 1919 között is, noha az ezekben az években kifejlesztett „háborús gyűjtemény” a megelőző időkhöz képest lényegesen megnövelte a külföldről igényelt anyagot.¹

A könyvesere jelentőségét országos méretekben az 1920-as évek megnehezült gazdasági körülményei közt ismerték fel a könyvtárak és ez vezetett többek között 1923-ban az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ felállításához. A nemzetközi csereforgalomba való intenzív bekapcsolódást lehetővé, de szükségszerűvé is tette Magyarországnak a brüsszeli kiadványcsere-egyezményhez való csatlakozása, az utóbbinak a továbbfejlesztését és kiterjesztését pedig a Népszövetség nemzetközi szellemi együttműködési bizottsága (majd intézete) szorgalmazta, amelyben hazánk fokozott részvétele a háború és az ellenforradalmi idő zavarai okozta elszigeteltségből való kiszabadulás egyik útját jelentette, különösen Klebelsberg Kunó kultúrpolitikai elgondolásaiban.²

⁴ A beérkezett jelentések szerint csupán gróf Festetich Vilmos toponári könyvtárának lefoglalására került sor (SML SMAI 1506/1920), illetve a Mernyei Kegyes Tanítórend könyvtárából „vettek át” könyveket (SML SMAI 21607/1919.).

¹ FERENCZY Lídia: *Az OSzK háborús és proletár gyűjteménye*. (Sajtó alatt az OSzK Évkönyve 1967-re szóló kötetében.)

De Magyarországon kívül is alig tévedünk, ha az 1920-as években keressük az egyetemes könyvtártörténet egyik nagy fordulópontját: a nemzetközi kollaboráció, amely addig csak dokumentumok feltárására, betekintésre való közvetlen átengedésére szorítkozott, ettől kezdve terjedt ki a valutáris és más gazdasági gondok miatt megnehezült állományfejlesztésre is. Amit ár- és árfolyamdifferenciák miatt pénzért megvenni már nem lehet, azt kölcsönös cserével törekednek pótolni az egész világ könyvtárai.

A magyar cserekapcsolatok kezdetben kizárólag Nyugat felé irányultak, még legfeljebb a szomszédos új országok felé, a Szovjetunióval a huszas évek elején még egyetlen könyvtár sem folytatott levelezést, még kevésbé keresett vele csereforgalomban való érintkezést.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára — amely, az Országos Széchényi Könyvtártól eltérően, már a XIX. században széles körű orosz cserekapcsolatokkal rendelkezett, s ezt az akadémiák állandó nemzetközi érintkezéseinek köszönhette — 1925-ben veszi fel az összeköttetést a Szovjet Külföldi Kulturális Kapcsolatok Társaságával (VOKSz) és 1928-ban már 23, 1938-ban 50 szovjet tudományos intézettel folytatott kiadványcserét, annak ellenére, hogy az Akadémia felsőbb vezetősége részéről ezeket a törekvéseket kicsinyes politikai elfogultság gátolta.³

I. Az első kapcsolat az OSzK és a Szovjetunió között kölcsönös tudományos információkra irányult, de már kezdetben kiterjedt könyvtári kiadványok cseréjére is. A kezdeményezés itt is, mint az MTA Könyvtára esetében, szovjet részről indult el. 1928 november 2-i dátummal az ukrán nemzeti könyvtár (Bibliothèque Nationale de L'Ukraine) a következő francia nyelvű levelet intézte az Országos Széchényi Könyvtár igazgatójához:

Monsieur!

La Bibliothèque Nationale de l'Ukraine vous demande de lui témoigner un grand service en nous envoyant les matériaux, concernant votre Bibliothèque; le statut, les comptes-rendus, les tracés historiques, les articles, les instructions, les formes des comptes-rendus de Votre Bibliothèque etc.

Ces matériaux seraient une précieuse acquisition pour notre cabinet de bibliothèque-économie d'une part et d'autres (!) part ils nous apprendraient à connaître l'état des autres bibliothèques nationales.

A son tour la Bibliothèque Nationale de l'Ukraine comptera pour son agréable devoir d'envoyer ses publications a votre bibliothèque.

Veillez agréer, Monsieur, nos salutations sincères.

Directeur St. Posternak. Secrétaire N. Iwantchenko.

Az Országos Széchényi Könyvtár válasszfogalmazványa⁴ amelyet LUKINICH Imre akkori igazgató 1928. december 18-án adott ki, így hangzott:

A la Direction de la Bibliothèque Nationale de l'Ukraine Kieff. Boulevard de Chevtchenko 14.

Messieurs.

J'ai bien reçu votre aimable lettre du 2 novembre 1928 No. 2621 nous invitent à un échange régulier de nos publications et tout en vous remerciant de votre aimable offre j'accepte la proposition et vous fais parvenir par l'intermédiaire de la Centrale Bibliographique Hongroise les publications dont je dispose encore d'exemplaires à savoir:

² DEZSÉNYI Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban 1919—1927.* (Sajtó alatt az OSzK Évkönyve 1967-i kötetében.)

³ GARAI Judit—ÚJHELYI Gabriella. *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára orosz és szovjet kapcsolatainak vázlatos története.* Magy. Könyvszle. 1967. 4. sz. 325—334. l.

⁴ OSzK Irattár, 603/1928. Az ukrán nemzeti könyvtár a legrégebbi a szövetséges köztársaságok könyvtárai között: 1866-ban alapították. Vö. Les Bibliothèques Nationales des Républiques en URSS. Bull. de l'Unesco Bibl. 1969, 1. sz. 56—58. l.

Magyar Könyvszemle (Bulletin de la Bibliothèque) dès 1920. Gulyás Pál: Magyar Irodalom idegen nyelven I. k. pótfüzet (Traductions d'oeuvres littéraires Hongrois). Váczy—R. Hoffmann M: Irodalmi levelestár. (Lettres Littéraires) Isoz K: Zenei levelek. (Lettres de musiciens). A Magyar Nemzeti Múzeum Jelentése 1913—1923. (Compte rendu du Musée pour 1913—1923.)

Agréez Messieurs, l'assurance de ma considération distinguée. Budapest, le 18 décembre 1928.

A csere további lebonyolítására LUKINICH az OKBK-t kérte fel. Az ukrán Nemzeti Könyvtárnak még egy levele tanuskodik arról, hogy a csere valóban megindult; ez 1929. június 11-i kelettel jelzi, hogy a *Журнал Библиотекознaвства та Библиографії* című periodikus kiadvány 3. számát megküldte és újból kéri cserébe az OSzK hasonló kiadványait.⁵

A Kijevben 1927 és 1929 között megjelent első három száma a folyóiratnak megvan az OSzK Hírlaptárában. Nem lehet megállapítani, hogy a további cserének politikai okból nincsenek-e nyomai, vagy azért, mert az OSzK által cserébe felajánlott *Magyar Könyvszemle* később megszakította megjelenését.

II. Az egykorú politikai helyzet nem nagyon kedvezett a szovjet és a magyar könyvtárügy és könyvkiadás kiterjedettebb kapcsolatainak — mint arról egy másik egykorú okirat is tanuskodik. A szegedi királyi törvényszék 1929. november 12-én kelt B. 5169/1929/5. sz. ítélete elrendeli „az oroszországi Charkovból Szegedre postán érkezett „5 let Centro Izdata” című orosz nyelven ciril betűvel írt nyomtatvány” elkobzását és a fellelhető összes példányok megsemmisítését. Az indokolás a következő:

A törvényszék hites tolmácsa megállapította ugyan, hogy bár a könyv olyan kijelentéseket, amelyek önmagukban bűncselekmény elkövetésének megállapítására alkalmasak, nem foglal magában, mégis miután

a könyv nem egyéb, mint a moszkvai központi könyvkiadó gyár [!] beszámolója, 5 évi működéséről, amely szervet a moszkvai szovjet kommunista központ 1924 év végén azon célból alapított, hogy elveik szerinti kultúrát adjanak Oroszország 109 féle nemzetiségének s ócsárolja a cár uralmát [!], amely alatt ezen nemzetiség közül kb. 40-nek még betűje sem volt s így teljesen analfabéta maradt,

a további részében a kevésbé primitív népek kommunista megoldozásának [!] különösen keresztül vitt megszervezéséről és eredményéről tárgyal,

közben pedig az egész könyv tele van a keresztény szokás és a burzsuj társadalmi rend piszkolásával és azt tárgyalja, hogyan kell a nem primitív népek alsó osztályát a kommunizmus számára megnyerni és átnevelni,

tehát a könyv nem más, mint a kommunizmus propagandának a propagálása [sic], felhívás, izgatás a magyar társadalmi rend ellen, —

s mint ilyen az 1921. évi III. t. c. 5. §. 1. bekezdésébe ütköző az állami és társadalmi rend felforgatására vagy megsemmisítésére irányuló vétség tényálladáki alkatelemét állapítják meg és azért is mert a cselekmény elkövetője külföldön van s így bűnvádi eljárás senki ellen nem indítható a könyv elkobzását és megsemmisítését el kellett rendelni”

Az akkor közkeletű frázisokkal tűzdelt ítélet nem mondja, hogy hol, kinél foglalták le a könyvet s csak a cselekmény, azaz a könyv megírásának és kiadásának „elkövetőjére” utal, (aki nem megfogható), önkénytelenül felkelti azt a következtetést, hogy talán kevesebb benne a kor kurzusának megfelelő gyanakvó ellenséges indulat, mint azt a fogalmazás stílusa mutatná. Mintha a bíró a könyv magyarországi címzettjét akarná palástolni, vagy éppen védeni.

És ennek a relatív jóindulatnak a látszatát még aláhúzza az ítélet befejezése, amely szerint a könyv egyetlen példányát mégsem semmisítik meg, hanem megküldik a Nemzeti Múzeumnak, mert oly adatokat, nevezetesen 36 féle nemzetiségi nyelven össze-

⁵ OSzK Irattár, 382/1929.

állított szövegeket tartalmaz, amelyek között oroszországi nyelvrokonaink nyelvei is előfordulnak.

De erre a megállapításra a törvényszéket már az eljárás folyamán szakértői szerepet játszott hites tolmács vezeti rá, aki nem volt más, mint SZTRIPSZKY Híador, egykor maga is a Nemzeti Múzeum tisztviselője, aki a Tanácsköztársaság alatti magartartásáért (az akkori ukrán népbiztonságon dolgozott) állását veszítette és 1922-ben, negyvenegynéhány éves korában nyugdíjaztatván, tolmácsolásból és fordításból élt. Ugyanaz a SZTRIPSZKY, aki a Régi Magyar Könyvtár közismert pótkötetét szerkesztette s a magyar könyvtörténet legkiválóbb művelői közt örökítette át nevét az utókorra.⁶

Az ítélet kifejezetten kimondja, hogy a magyar tudományos vonatkozásokra vonatkozó döntését a bíróság „dr. Sztripszky Híador törvényszéki hites tolmács véleménye szerint” fogalmazta meg.

III. Az Országos Széchényi Könyvtár és a Szovjetunió könyvtári és kiadói intézményei közötti kapcsolatnak a fentieknél is többet mondó dokumentuma azonban a Könyvtár igazgatójához a Szovjetunióban élő Külföldi Munkások Kiadvállalatától (Издательское Товарищество Иностранных Рабочих в СССР) 1933. május 28-i keltezőssel érkezett levél.⁷

Igen tisztelt Igazgató úr!

A mai nappal megindítottuk könyvtárunk számára a „Sarló és Kalapács” folyóiratot, valamint összes kiadványainkat, szíves megőrzés végett.

A Szovjetunióban élő külföldi Munkások Kiadvállalata. Magyar Osztály. Gajdos Béla.

Itt már a Szovjetunióban élő magyar író-munkások fordulnak nemzeti könyvtárunkhoz, azzal a természetes igénnyel, hogy az ő kiadványuk is, mint magyar nyelvű és magyar kultúráról tanuskodó dokumentum, helyet kapjon a minden magyar kulturális megnyilvánulás írott és nyomtatott nyomát őrző intézetben.

Az Országos Széchényi Könyvtár a levélre nem válaszolt. Talán tehette volna, hiszen az Akadémia — a vezetők rosszul értelmezett nemzetieskedése ellenére — tartotta szovjet kapcsolatait s a Szovjetunióknak ekkor Budapesten diplomáciai képviselete volt. A válasz GAJDOS Béla levelére mégsem Moszkvába ment, hanem — a postavezérigazgatósághoz.⁸ Mégpedig szinte azonnal a Szovjetunióból érkezett értesítés után, hiszen a Könyvtár vezetősége jól tudta, hogy szovjet nyomtatványküldemény közvetlen kézbesítésére hiába várna.

Méltóságos Vezérigazgató Úr!

A Szovjetunióban élő külföldi munkások kiadvállalatának magyar osztálya Moszkvában múlt hó 28-án kelt ajánlott levélben arról értesítette könyvtárunkat, hogy „A mai nappal megindítottuk könyvtárunk számára a Sarló és Kalapács folyóiratot, valamint összes kiadványainkat szíves megőrzés végett”. Azonban az egyidejűleg elindított küldemény nem érkezett meg könyvtárunkhoz, amiből azt gyanítjuk, hogy a küldeménytől esetleg a postai szállítás joga meg lévén vonva, a Méltóságod bölcs vezetése alatt működő magyar királyi Posta a küldeményt lefoglalta.

A Magyar Nemzeti Múzeum országos Széchényi-Könyvtára hivatászerűen gyűjti az összes magyar nyelvű és magyar vonatkozású nyomtatványokat, tekintet nélkül arra, hogy az illető nyomtatvány hol jelent meg és milyen politikai beállítottságú. A

⁶ OSzK Irattár 647/1929. SZTRIPSZKY első részletes életrajzi méltatását BORSA Gedeon írta. (*A Könyvtáros*. 1959. 4. sz. 263—266. l.) SZTRIPSZKY tolmácsi díja az ítélet szerint 10 P. volt. A könyv az OSzK raktárából hiányzik és a Könyvek Központi Katalógusában, amely pedig 1929-ben már létezett, nem szerepel.

⁷ OSzK Irattár, 80/1933.

⁸ Uo. A levelet JAKUBOVICH Emil, mint igazgató adta ki, a fogalmazványon rajta kívül ASZTALOS Miklós neve van aláírva.

magyar szellemi élet írásban megnyilvánult minden mozzanatának egyetlen, teljességre törekvő gyűjtőhelye lévén, kétségtelen feladata, hogy az utókor számára azokat a nyomtatványokat is megőrizze, amelyek a nagyközönség elé akár állami, akár erkölcsi szempontból nem kívánatosak. 1919 óta külön, gondosan őrzött, zárt gyűjteményben gyűjtjük a magyar nyelvű, vagy magyar vonatkozású ún. proletáryanagot. Maga a M. Kir. Államrendőrség is Könyvtárunknak szokta átengedni megőrzés végett a különböző kommunista megmozdulások alkalmával lefoglalt nyomtatványokat. Az Oroszországban mű-

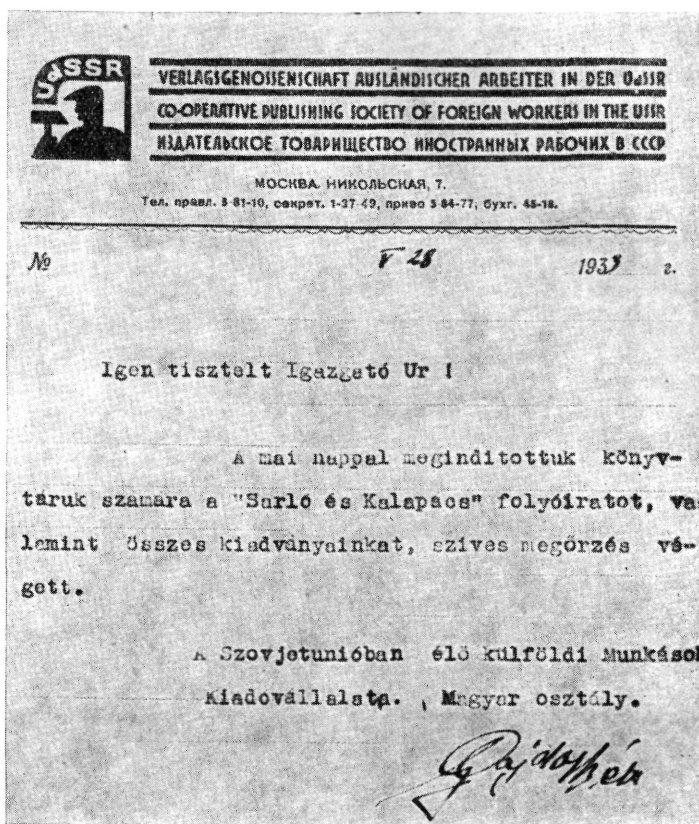
ködd és magyar nyelvű nyomtatványokat kibocsátó magyar kommunista csoport kiadványai valamikor igen értékes és nagyérdekű történeti forrásanyagul fognak szolgálni. Beszerzésük azonban évek múlva kétségtelenül lehetetlen lesz. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában kezelt és őrzött proletáryanag a legszigorúbban zár alatt van, tehát még tudományos érdeklődés esetén sem nyilvános. Így az az anyag, amely abba kerül, minden nyilvánosság elől el van zárva.

Az elmondottak alapján Könyvtárunk anyagának teljessége érdekében azzal a tiszteletteljes kérdéssel fordulok Méltóságodhoz, kegyeskedjék elrendelni, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum címére érkező Moszkvában feladott nyomtatványokat a m. kir. Posta az esetben is kézbesítse ki könyvtárunknak, ha azoktól a postai szállítás joga meg is lenne vonva. Abban az esetben, ha ez a kivételes eljárás nem lenne megvalósítható, arra kérem Méltóságodat, kegyeskedjék utasítást adni, hogy a m. kir. Posta a rendelkezéseknek megfelelően elkobozott, de könyvtárunknak szánt anyagot bizonyos időközönként darabszám szerinti átvételi elismervény ellenében, a zárt kezelés kikötése mellett, szolgáltatassa ki Könyvtárunknak.

Abban a reményben, hogy az ország első könyvtárának a gyűjtemény érdekeit szolgáló előadott kérésnek teljesítése valamelyik módozatban nem fog akadályokba ütközni, előre is őszintén köszönöm Méltóságod intézkedését, amellyel Könyvtárunk teljességét s ezzel a magyar kultúra érdekeit is támogatni kegyeskedik.

Fogadja Méltóságod őszinte nagyrabecsülésem kifejezését, amellyel maradok Budapesten, 1933. június 3-án.

A postavezérigazgatóság előbb egy közbenszóló intézkedést tett, és 1933 június 9-én értesítette a könyvtárat, hogy „a postai szállításból kizárt sajtótermék kézbesítését illetőleg a kereskedelemügyi miniszter úr a belügyminiszter úrral tárgyalást folytat”. Csak majdnem egy hónap múlva, 1933. július 5-ről keltezetten érkezett meg a könyvtárba

a végleges válasz, hogy „a m. kir. belügyminiszter úr a postai szállításból kitiltott „Sarló és Kalapács” című folyóirat és összes kiadványnak t. cím részére való kézbesítését engedélyezte”.⁹

A *Sarló és Kalapács* 1933-ban érkezett számaival együtt a könyvtár szerzeményi naplója szerint július 21-én még a következő „postán lefoglalt könyvek” kerültek az OSzK állományába: A *Sarló és Kalapács Kiskönyvtára* 1–6. sz. Moszkva, 1932. — A *Sarló és Kalapács Könyvtára* 2–7, 9, 11–13, 15, 18–20. Moszkva, 1930–1937. — *Sarló és Kalapács Könyvtára. Szépirodalmi Sorozat* 3–8, 12–14. Moszkva, 1931–1932. — *Lenin válogatott munkái*. VII. Moszkva, 1932. — *A forradalmi kivezető útért*. Moszkva, 1931. — *Harc spiclikkel*. KUN Béla előszava. Bpest. — *Az imperialisták kártevő és kém-szervezete*. 1930. — KUN B. *Marx előadás*. Moszkva, 1933. — SZTÁLIN: *Az első ötéves terv eredményei*. Moszkva, 1933. — LEBEGYEV: *A Pyreneusok lángokban*. Moszkva, 1931.

⁹ OSzK Irattár, 80/1933.

— *A II. Internacionálé a proletár bíróság előtt.* Moszkva, 1931. — DIETRICH: *Háború Kínában.* Moszkva, 1932. — 1932. *Az ötéves terv negyedik — befejező éve.* Moszkva, 1932. ILLÉS Béla: *Ég a Tisza.* Regény. II. köt. Moszkva, 1932.¹⁰

A Sarló és Kalapács könyvtára kiadásában megjelent könyvek egy része, köztük az *Ég a Tisza* is ugyanezen évben egy közvetlenül a belügyminisztertől megküldött csomagban is előfordult.¹¹

Általában — és már jóval e gyér és egyoldalú közvetlen kapcsolatok előtt — a különféle ellenőrző szervek és hatóságok a Szovjetunióban megjelent hungarikák legfőbb szállítói.¹²

Hogy közvetlen választ nem adott a Sarló és Kalapács kiadójának a Könyvtár vezetősége, annak valószínűleg nem annyira a könyvtárosok elfoglaltsága, sem az ekkor — Gömbös miniszterelnökségétől kezdve — tovább mérgesedő politikai helyzet az oka, hanem az az ekkor már évtizedes tapasztalat, hogy az OSzK nem csak tudományos és nem elsősorban orosz vagy idegennyelvű könyveket és folyóiratokat kellett, hogy beszerezzen a Szovjetunióból, hanem elsősorban magyar nyelvű és — a helyzetből adódóan — elsősorban politikai kiadványokat. Ezeknek a többsége, vagy inkább valamennyije pedig a tilalmasok listáján szerepelt, „normális” útjuk a magyar határtól kezdve a rendőrségen és az ügyészségen át vezetett.

Mindenesetre tény, hogy nem a folyóirat szerkesztői, vagy kiadói voltak hibásak abban, hogy a *Sarló és Kalapács* csak hiányosan került be a nemzeti könyvtár állományába, és nem rendszeresen, számonkint, mint más előfizetésből vagy cseréből érkező külföldi folyóirat.

DEZSÉNYI BÉLA

¹⁰ 248/1933. naplós. Ér. júl. 21. postavezérgazgatóság. (Külföldi Munkások Kiadóvállalata. Moszkva.)

¹¹ OSzK Irattár, 142/1933.

¹² „A kiadvány legszorgalmasabb gyűjtőjének a belügyi hatóságok bizonyultak” — írja a *Sarló és Kalapács* első monografusa, BOTKA Ferenc. (*Jöjj el szabadság — Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből.* Szerk. SZABOLCSI Miklós és ILLÉS László. II. köt. 250—302. l.)

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

A XVII—XVIII. századi hazai könyvforgalom történetéhez. (Könyvek csomagolása és szállítása az elmúlt századokban.) APÁCZAI CSERE János és TÓTFALUSI KIS Miklós panaszain keresztül ma azt hisszük, hogy a múlt időkben vajmi kevés volt a magyar könyv olvasók száma! Ha azonban egy kissé jobban megfigyeljük az egykori helyzetet, módosítani fogjuk véleményünket. Kétségtelenül igaz, hogy a nemzet nagyobb tömege sokáig nem olvasott: nem volt gyakori a betűt ismerő s a betűt vető földnépe, valamint a betűt szerető főember, hiszen ha mégis írásra kellett fanyalodniok, ott volt kéznél az írdeák. Lassanként azonban kezdett feloldódni ez a helyzet, úgy, hogy az erdélyi fejedelmek korában már nemcsak minden egyházi férfiú és tanuló diák könyvtáráról számolhatnánk be, hanem mind a magasabb, mind az alacsonyabb rangú főemberek, a városokban pedig számtalan polgár is kezdé megkedvelni a nyomtatott betűt. A fejedelmek s a fejedelemasszonyok példájára otthonukban maguk is kisebb-nagyobb könyvtárat gyűjtöttek össze. Magam is több ilyen könyvtár romjaira bukkantam a többek között KOVACSÓCZI Farkas, JAKOBINUS János erdélyi kancellároknál, SARMASÁGHY Zsigmond, KAMUTHI Balázs és Farkas, KENDI István fejedelmi tanácsosoknál, BORNEMISZA Pál borosjenői kapitánynál, herepei EGERFFI DEÁK Miklós erdélyi fiskális prokurátornál, HERTELY János kolozsvári orvosnál, RIMAI János költőnél, VÁRADI Miklós kolozsvári főbírónál, WICZEY Gáspár kolozsvári patriciusnál, ISTVÁNDI Bálint kolozsvári árus embernél, VESELÉNYI Pálnak, a magyarországi bujdosók generálisának özvegyénél, PETRÓCZI Kata Szidónia költőnőnél, gr. BETHLEN Lászlóné gr. FOLTHI Máriánál és sok másoknál. Az is ismeretes, hogy a kis BETHLEN Miklósnak, a későbbi kancellárnak, anyai nagyapja könyveket vásárolt, az ifjú TELEKI Jankónak pedig az édesapja: TELEKI Mihály fejedelmi belső tanácsos kedveskedett Danckából hozott értékes munkákkal.¹

Az egyházi férfiak saját könyvtáralapításának magyarázatául idézhető a GELEJI KATONA István püspöktől alkotott kánonok VI. cikkelye: „Minél fogva mindazoknak, kik az egyházi szolgálatra felvételtek, komolyan meg kell hagyni, hogy a szent bibliát, liturgiát és a tudósabb s nevezetesebb hittudósok ó- és újtestamentumra írt magyarázatait magoknak megszerezzék, azokat szorgalmasan olvassák és tanulmányozzák, hogy azokból naponta jobban-jobban épüljenek és a szószéki beszédek saját erejükből írásához hozzá szokjanak. Azok pedig, kik a szükséges könyvekkel nem bírnak és tanulni éppen nem akarnak, egy vagy két megintés után mind addig eltiltatnak, míg elegendő könyvtárt nem szereznek és a hittanban nagyobb előmenetelt nem tesznek.”² Megjegyzendő különben, hogy az egyházi férfiak bibliotekájának létesítési kötelezettsége már jóval korábban is megvolt, csak hogy törvényerejűleg — tudunkal — először GELEJI foglalta írásba.

¹ HEREPEI János: *Néhány adat gr. Bethlen Miklós tanulóéveiből*. Erdélyi Múzeum 1938. 291. 1. és: *Teleki Mihály az emberséges ember*. (Kézirat.)

Mindennek ellenére vajon mégis hol lehetett a hiba akkor, amikor maga TÓTFALUSI, a tipográfus arról panaszkodott, hogy idehaza „többnyire a’ (könyvnyomdai) szegődött munka vagy 50, vagy 100, vagy legfellyebb 200 (példány), és így nem méltó annyi munkát tenni érte, ’s az volna jó, amikor egy néhány ezeret nyomtatnánk minden, mint Belgiumban szoktak!”³ Nos, ha kissé jobban figyelünk, észrevehetjük, hogy már maga a kérdés vezet reá a feleletre. Hiszen még gondolatnak is elképzelhetetlen, hogy a kicsi Németalföld lakossága egymagában lett volna több ezer példányban megjelenő kiadványaik vásárlója, ellenben ez az országocska központi fekvésénél fogva, valamint különösen Franeker, Leyden, Utrecht és a többi egyetem jeles, sőt nem egy világhírességű tanárával együtt minden esztendőben nagy tömegben vonzotta a tanulni vágyó külsőországokbeli protestáns ifjúságot. Az elmúlt századokban a tudomány nyelve mindenütt a latin volt, tehát az itt megjelent munkák olvasótáborát bármelyik európai nemzet tanult férfiai is alkothatták.

A nyugati kultúra legkeletibb határán elterülő magyar föld, török—tatár és német—vallon dúlásokat szenvedve, nemcsak fekvésénél, hanem körülményeinél fogva sem gyakorolhatott különösebb vonzóerőt a külső országokbeli tudományművelőkre, ezért azután fő- és középiskoláit leginkább csak a hazai ifjúság látogatta. A nagy-szombati egyetem, a gyulafehérvári academicum collegium, a kolozsvári unitárius schola, valamint az idegen származású tudós professzorok szegődtetésével is magasabb színvonalra emelt pataki és váradi iskolák, nemkülönben a debreceni kollégium csak az átmenetet adták meg a külföldi továbbtanuláshoz. Éppen ezért aki tudásának öregbítése céljából idegen földre bujdosott, természetesen, hogy ott szerezte meg magának a korszerű tudományos könyveket, aki pedig hazajöve, könyvvállományát még tovább szándékozott gyarapítani, ugyancsak külföldről hozatta meg a neki szükségesnek tetsző műveket, avagy itthon cserélgetett mások könyvgyűjteményének darabjaival. Ezenkívül az akadémiákon tanulók ifjabb barátaiknak, jóltevőiknek könyvekkel kedveskedtek. A többek között így olvassuk a pataki várórzó darabontok hadnagya unokájának s a kolozsvári szabómester fiának: PATAKI Istvánnak naplójából, hogy a marburgi akadémiából hazatérve 1674. május 22-én érkezett Désre s itt 27-ig „Tek. Teleki Mihály uramat feleségestől megvártam Kővárból való visszajöveteliben, ki is honorifice excipiált, magának ajándékoztam egy historicust, Ulisses peregrinanst, feleségének egy pár nyári kesztyűt, nagyobbik fiának Teleki Jánosnak egy szép rezes kalamárist (cum appertinentiis)” . . . Majd Radnóton 1674 július „Die ult(ima) Donavi Epitomen Hist. Universae Joh. Cluverii Celsiss(im)o Principi Dno Mich Apaffi. NB. Sp(ectabili) D(omino) Ladislao Balo p. e. Aulae Magistro Hornii orbem Imperant(em) cum Ulysse Peregrinante ejusdem.” Október 7-én Adtak ó Nagok Hung. flor. 102.” (Más tintával alája írva: „az Cluveriusért és úti költségemért lejövetelemben”).⁴ De nem egy példát találunk arra is, hogy a külsőországi szerzők tiszteletpéldányt küldöttek hajdani jóbarátaiknak, tanuló társaiknak.

Tehát a szűkös viszonyok között élő magyar diák, pap, tanár, polgár, kis-, vagy középnemes ember mindenekelőtt a klasszikus irodalom, meg a különféle tudományok kiválóságainak munkáit óhajtotta megszerezni, a hazai szerzők itthon megjelent műveire pedig így már alig-alig futotta a jórésztben szerény anyagi körülmények között élő könyvedvelőknek. Ezért volt annyira kevés a hazai kiadványok vásárlóinak száma s a hazai szerzők ezért adták ki munkájukat csupán 50, 100, vagy legfennebb 200 példányban.

Ha tekintetbe vesszük azt a helyzetet, hogy a kívülről behozott könyvpéldányok

² KISS Áron fordítása. *Erd. Prot. Közl.* 1875. 411—412. l.

³ M. Tótfalusi K. Miklósnak . . . *Mentsége.* Kolozsvár, 1902. 38. l.

⁴ *Tört. Tár.* 1887. 146—147. l.

nagyobb része az évszázadok viszontagságai s az utódok gondatlansága következtében maradéktalanul megsemmisült, ennek ellenére azonban egy-egy nagykönyvtárban még ma is ezrével, sőt tízezérel található az oda egybegyűlt külföldi nyomtatású munkák kötetei, éppen ezért könnyen elképzelhető, hogy a magyar könyvkedvelők kezébe tulajdonképpen mégis csak nagy mennyiségű idegen kiadványnak kellett beáramlania! Ilyenképpen tehát azt is elhihetjük, hogy a magyar olvasók száma sem lehetett annyira csekély, mint amennyinek eddig elképzeltük. Ezt tanúsíthatja, amint róla értesültem, JAKÓ Zsigmond egyetemi tanárnak az erdélyi könyvtárakat rendre átfésülő nagyszerű összeírása is, amely az egykori könyvgyűjtők hosszú sorát szándékozik bemutatni.

A Kárpátoktól övezett medence területére beáramlott, valamint az itthon forgalmazott könyvek szállítását figyelve, megállapítható, hogy a részint egyes példányonként, részint tömegesen akár ívenként összeszedve, akár fűzve, vagy pedig kötött állapotban történt. Ezek egyes módozatait tanulmányozva, az alábbi észrevételeket tehetjük.

A példányonkénti szállítmányt a rövidebb távolságra rendszeren alkalmi fuvarral továbbították. Ezt olvassuk KOVÁCSNAI Péter püspöknek TELEKI Mihály tanácsúrhoz 1671 május 14-én Kolozsvárról intézett levelében: „Titkok titkát is szerettem, csak szekér volna, hogy elküldeném melyre is gondot viselek; az ecclesiai canon is leszen.”⁵

A nagyobb távolságról való kötetenkénti szállítást a közvetítő rendszeren saját úti podgyászába besomagolva, továbbította. Hazai példákából válogatva, idézem a kolozsvári református kollégiumi nagykönyvtár egyik kötetének derűs hangú bejegyzését: „Ezt a könyvet Tiszteletes Csengeri Peter Uramnak vissza küldi Fejérvári Cantor Uram által Kolosvarra Szent Annai Mihally. Albae 29. Junij (711.). Interest nem kívánhat ő kglme rea, mert nem Praedikatio ez. Vade liber verbisque meis loca grata saluta.”⁶ Idehaza, de lakóhelyétől távol történt vásárlásról tudósít a következő sajátkezű bejegyzés: „Albae Juliae Die 2 Augusti anno salutis 1635 Emi hunc pro florino vngaricali & numis quinquaginta: fl. 1 : 50. David Valerius P. M.”, a spanyolországi zsidó orvosból lett sárospataki kollégiumi professzor.⁷ Idegenországbeli megemlékezéséppen való ajánldékozást bizonyít „Petri Cunaei De Republica Hebraeorum Libri III.” Lugduni Bataavorum, 1631, kiadású kötetbe írt ajánlás: „Clarissimo ac Doctissimo viro Dno Stephano Jenei Eccelae Claudiopolitanae Orthodoxae Ministro Fidelis Dno suo ac benevolo singulari hoec gratitudinis suae symbolum mittit Johannes P. Csaolczi Franekera.” Utána más kéz írásával: „Accepi per cl. vir. D. Andream Almási Claudioz. 15. 8. bris An 1641. Step. Jenej mpria.”⁸ Idézem még BÁNFIHUNYADI Jánosnak, az angliai Gresham kollégium professzorának 1641-ben MEDGYESI Pál fejedelmi udvari paphoz intézett leveléből: „Mivel ez az magyar barátom Almási, ki Kolosvári alumnus, mostan kigyelmetekhez haza mígyen, im elküldöttem kigyelmednek ü tüle az Itinerarium totius sacrae scripturae-t anglusul.”⁹ E két utóbbi adat egyúttal arra is példa, hogy a hazatérő ifjú többfelől is kapván megbízást, több küldemény továbbítására is vállalkozott. Megemlítek még egy olyan ajánldékozást is, amelynél a küldés célja egy kiváló munkának megismeretése és az arról való bírálat kikérése. MACCHIAVELLINEK „Disputatio de Republica Romanorum” című munkájába írott sorokból idézem: „Hunc librum Generosus ac Magnificus Dominus Valentinus Balassa de Gyarmath mihi Joanni Rimaio Cracouia

⁵ KONC József: *Egyháztörténelmi adalékok*. Prot. Közl. 1891. 40. 1.

⁶ A kolozsvári ref. koll. nagykönyvtárában RMK 361. jelzéssel volt ellátva. Ma az Akadémia kolozsvári fiókkönyvtárában.

⁷ I. h. E. 96. könyvtári jelzéssel.

⁸ I. h. B. 208. könyvtári jelzéssel.

⁹ SZILÁGYI Sándor: *Egy magyar alumnus levele Angliából*. Erd. Prot. Közl. 1874. 269. 1.

Mense Januario Anni 1591 eo fine misit", etc.¹⁰ Végezetül hivatkozom egy tisztelet-példányképpen küldött könyvre, amelybe írott bejegyzés szerint a szerző: „B. Woodroffe S. T. P. Canonic” Oxfordban az 1700. évben „Serenissimo principi Michaeli secundo Apaffi ex dono Authoris Anglia extulit et obtulit Viennae A. A. M. 1700 16 Junij St. N.”¹¹

E küldeményeket tehát rendesen az akadémiáról hazatérő diákok közvetítették; ők azután a maguk számára is összevásárolt könyveket is magukkal hozták haza. Nagyobb tömegű könyv szállításának bizonyosságául idézem TÓTFALUSI Kis Miklós 1690 március 4-én Kassáról írott levelének következő szavait: „már majd egy seculumtól fogva jönnek s mennek az ő országokon (t. i. Lengyelországon keresztül), szokások szerint, vallásunkon levő könyvekkel a mi Deákink.”¹² Ugyancsak ilyen úton behozott szállítmány egyik darabjának bejegyzését idézem a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában megvolt egyik kötet tulajdonosmegjelöléseként: „Ex Libris Pauli. Wiski comparant[ur] Groningae 1718 Cum aliis Voluminib[us].”¹³ VISKI Pál, a későbbi kolozsvári lelkipásztor, az 1718. és 1719. éveket töltötte Hollandiában s ott gyarapította és onnan hozta haza könyvtárát. E példák azonban inkább csak utalnak arra a körülményre, hogy a diákok jórészen külső országokban gyűjtötték könyvtáruk egyes darabjait, de tömeges mennyiségükre az alábbi adatok vallanak. Így az 1726–28. esztendőekben odakünn tanult feltorjai KASZA Kelemen teológus diák jegyzőkönyvecskéjében felsorolta azokat a műveket, amelyeket bujdosása idején Győrben, Pozsonyban, Regensburgban, Frankfurtban, Zürichben és Bázelen vásárolt össze könyvtára számára.¹⁴ E szép és értékes könyvsorozat több, mint kétszáz, jórésben több kötetes művet tartalmazott. Ennél egy századdal korábbi időből a Kolozsvár városi sáfárpolgár hivatalos feljegyzése arról számol be, hogy 1637 október 11-én „Michael Vasarhellj Vrunck Alumnussa érkezven onnet felívl az tanusaghbol, megyen Vrunckhoz (Enyeden át kétlovas szekeren). Az keönyvej es egyeb portekaj ala” adattam négyökrös szekeret.¹⁵ Majd 1647. augusztus 24-én „Hollandiabol jü Bihari Gergely deak S(alus) C(onductus) L(evelére) B(iró) V(ram) P(arancsára) atta[m] alaia, Brassai Szaz Thamas szekerit 10 loual, ladai, Portekai, keönyuei, maga es zolgai ala (Kolozsvártól) Enyedigh, solui fl. 3.”¹⁶ Tehát tekintélyes mennyiségű könyvének kellett lennie, különben a sáfár róluk külön nem emlékezett volna meg. De ez a külön történt felemlítés még azt is jelenti, hogy a könyvek sem a ládákban, sem a portékák között nem voltak, hanem egészen külön csomagolták. E csomagolási módra későbbben fogunk példát találni.

Ebből az idézetből is megállapítható másik lényeges jelenségről sem szabad megfeledkeznünk, arról ugyanis, hogy a külső országokba induló és onnan hazatérő diákok Erdélyben és a kapcsolt részeken a fejedelemtől rendelt menetlevél (salvus conductus) felmutatása mellett ingyen fuvarral utaztak és az arra rendelt postaállomásokon ingyen ellátást s ha kellett egy-két, sőt három napi szállást is kaptak. Mindennek költségeit azután a sáfárok a fejedelem szekerezése terhére számolták el. Ezért tehát nem számított, hogy bármennyi csomaggal is indultak, megérkeztek haza.

A felsoroltakon kívül vannak olyan adataink is, amelyek mások számára való nagyobb megrendeléseket eszközölve, gondoskodtak annak hazaszállításáról. Így olvasuk FAIGEL Péternek, APAFI lengyelországi követének TELEKI Mihály fejedelmi taná-

¹⁰ A SzNM-ban 76a, könyvtári jelzéssel volt ellátva.

¹¹ A kolozsvári ref. koll.-ban volt Q. 43. könyvtári jelzéssel.

¹² KONC József. *Prot. Közl.* 1888. 322. l.

¹³ A SzNM-ban 215/1656. könyvtári jelzéssel volt elhelyezve.

¹⁴ „Itinerarium Clementis Kasza Fel-Torjensis” 70a–84b. lev. (Kézírási könyvecske a SzNM kézirattárában volt.)

¹⁵ Az 1637. évi sáfár számadáskönyve. 182. (A kolozsvári állami levéltárban.)

¹⁶ I. h. az 1647. évről. 536.

csoshoz 1679. április 27-én Varsóból intézett leveléből: „Danczkára való menetelemmel Kglndek Uram, az mennyiben lehetett, használtam, az vásárlásokat alkalmasint megvettem, sok szép könyvet vettem, de atlaszt nem találtam.” E könyvek pedig tizenegy könyvcím alatt jórésben többkötetes ívrét terjedelmű munkákat tartalmaznak, amelyeket június 30-án TELEKI udvarában már jegyzéke is szedtek.¹⁷ Ugyanígy találta, INCZE Mihály orvosdoktor egyetemi tanulásának befejezése után való hazatérése közben 1788. szeptember 3-án Pesten keltezett leveléből: „tisztelet Pataki (Sámuel orvosdoktor, kollégiumi professzor) bátyját; levelét vette, s az abban feljegyzett könyveket Pestről magával viszi mivel levelét itt vette.”¹⁸ Itt még meg kell jegyezni, hogy a fejedelemség megszűnése után a diákok ingyen való utazása és ellátása is megszűnt s ezért az anélkül is megszűkölt alumniumok mellett még ezek költsége is a diákokat terhelte.

A könyvek szállítási eszköze, miként az előző idézetekből is látható, lovas, vagy ökrös szekér volt, Hollandiából meg Angliából történt szállításkor azonban még közbeiktatódott a hajóra való átrakás is. Ezt látjuk tudós BOD Péter feljegyzéseiben: „1743 augusztus 15. napján Boroszlóba értünk. Ugyanazon a napon értek Boroszlóba a könyvesládák, melyeket vizen Amsterdamból még két hónappal az elutazásunk előtt előre küldöttünk. Bányai István későbbi pataki tanár ládáit 15 és fél mázsát tettek ki, Berzétei Józsefé 8, az enyéme 7. Ekkor Amsterdamból Boroszlóig való szállításért 94 tallért fizettünk és így végre visszakaptuk könyveinket.” Ettől kezdve azután a maguk szerénen utazva, újabb és újabb szekérváltásnál mindég „átraktuk hozzá a könyvesládákat.”¹⁹

Az ország határain belülről, meg kívülről szállított nagyobb mennyiségű könyvet az alábbi módon osztályozhatjuk:

1. Szállíthatók voltak ívekben úgy, ahogyan a préllum alól kikerültek. Ezek legfennebb csak az összetartozó ívek szerint lehettek összeválogatva. Így 1648. június 15-én Kolozsvárra „erkezenek Varadrol ket szeker nyomtatot Pappirossal, Fejeruarra vizsik, ket Enyedi ember velle.”²⁰ Ugyanígy kellett elmenekíteniök a töröktől 1660. augusztus 28-án elfoglalt Várad várából a SZALÁRDI szerinti „bibliai félnyomatásban való exemplárokat”,²¹ hogy azután Kolozsvárt a nyomtatást befejezve, be is kössék.

Az APAFI rendeletére 1683. december 4–6-án Kolozsvárt tanácskozással gyűlt református egyházi és világi rendek az újra kinyomatni szándékozott biblia ügyében a többek között azt a javaslatot hozták, hogy „az mi kegyelmes urunk eő Nagysága is requirálja az Lengiel királyt arról, hogy eő Nga valami Typographiához való eszközöket és exemplárokat akar hozatni, hanem annak mind securitássá, mind penig az mi az vá-mokat s harmincadokat illeti, azok iránt mutassa jó akaratytyát, quod justum et aequum eő nga is praestálja.”²² Hasonlóképpen jelenti TÓTFALUSI Kis Miklós is, hogy Amsterdamban kinyomtatván a Bibliát, a Psalteriumot s az Új Testamentumot, „majd mind e' könyveimet béköttem (keveset hozván haza exempláru) még pedig aranyosan.”²³ Az „exempláru” megjelölés itt „ívekben” értelmet takar, e kevés példány bekötését azután ithoni könyvkötőnek kellett elvégeznie. A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában 1933-ban még mindég találtam egynehány XVIII. századbeli más

¹⁷ HERPEI János: Teleki Jankó könyvtára. (Kéziratban.)

¹⁸ Nagybaconi Incze-levelek dr. LENGYEL Dániel átiratában. 71b. fv. (Gyűjteményemben.)

¹⁹ *Felsőcsernátoni Bod Péter önéletírása.* (Latinból fordítva.) Erdélyi Ritkaságok. 4. sz. 100–102. l.

²⁰ Sáfár. 1648. 220.

²¹ SZALÁRDI János *Síralmas magyar krónikája.* 575.

²² KOLOSVÁRI Sándor: *Történeti apróságok a múltból.* Erd. Prot. Közl. 1874. 238. l.

²³ *M. Tótfalusi Mentsége.* 2.

város tipográfiájában nyomtatott munkát, amelyek „összehordott” ívekben maradtak reánk. Ezek az ívek csupán kettőbe vannak hajtva, úgy hogy 4°, 8°, illetőleg 12°-nyi szedéstükörrel — bekötésük esetében — „hajtogatás”-ra várnának. E hiánytalan példalárok abból az időből maradtak reánk, amikor a könyvnyomtató műhelyek, meg a könyvkötészek üzletágához tartozott a könyvvel való kereskedés is. E munkák egy része debreceni nyomtatvány, tehát az ottani városi nyomdából szállította ide a kolozsvári tipográfia megbízottja. E példányokat különben 2° nagyságúra összehajtva vagy laposan lefektetve, vagy pedig tekercs formában hengeres csomagolásban hozták Kolozsvárra. Bizonyosan ugyanilyen ívekbe összeszedett példányok lehettek azok a nyomtatványok is, amelyekről KAPRONCZAI NYERGES Ádám kolozsvári nyomdavezető tudós Benkő Józsefhez 1782-ben intézett levelében említést tesz, írván: „Most Sz. György napján Debreczenben jártam, az honnan elhozam Tsatári Jánosnak némely munkáit.”²⁴ A részletezésben pedig 11 könyv címét sorolja fel.

2. A könyvek továbbíthatók voltak fűzött állapotban is. Erre talán fölösleges is volna külön idézetet bemutatni, mert hiszen az egyes könyvtárakban számtalan kötetlen példányt találunk, amelyet tulajdonosuk bizonyosan pénz hiánya miatt nem tudott bekötetni. Ezen kívül nem egy olyan kötetre is akadunk, amely bár külsőországokban, vagy más városban nyomtatott, kötéstábláján azonban határozottan felismerhető az itthoni, avagy más városi könyvkötési ízlés. Tehát ezeket is fűzött állapotban kellett az országba beszállítani, avagy hazai eredetű kiadványoknál így kerülhetett könyvvárosi forgalomba. Többek között így mutathatom be egy 1701-ben Nagyszombatban nyomtatott könyvnek kolozsvári legyeződíszes kötésű példányát, nemkülönbön CSEPEI Ferenc könyvtárának 1617, vagy 1619. évek valamelyikében a majnai Frankfurtban vásárolt kötetét, amelyet azután ugyanő Heidelbergben köttetett be 18 batkáért.²⁵

3. A könyvek legnagyobb része azonban kötött állapotban került szállításra. Ennek bizonyosságát leginkább a reánk maradt egykori könyvek kötése maga szolgáltatja, emellett azonban írásbeli bizonyítékaink is maradtak. Így idézem a leydai egyetemen tanult HALLER Gábor naplójából, hogy 1633. június 28-án „adtam... az..., könyvkötőmnek 8 tallért”, ugyanennek az esztendőnek november 24-én pedig „egy könyvkötőnek 5 tall. 3 stif., más könyvkötőnek 8 tall.”²⁶ Már ez a hiányos feljegyzés is tanúsítja, hogy ez az előkelő úrfi, akit az apja ugyan nem támogatott, de a fejedelem és mások is pártfogásukba vették, öt évig tartott idegenországbeli akadémiákon való tanulásának ideje alatt vásárolt és köttetett könyveinek száma bizonyosan eléggé tekintélyes lehetett.

A külföldről behozott könyvek fuvarozása — amint erre már elég példát láttunk — jórészen ökrös, vagy lovas szekéren történt, így tehát erősen ki lévén téve az időjárás viszontagságának, valamint a különböző raktárak egerei pusztításának, ezért annyira gondosan kellett becsomagolni, hogy se a rácsálók kártevése, se a napsütés, meg a könnyen beszívargó eső, vagy hólé a hosszú ideig tartott fuvarozás közben tönkre ne tegye. Mindennek elkerülése céljából régebben a féltettebb portékákat hordókba csomagolták, a hordó pedig kemény fából készülvén, a dongák olyan szorosan köttettek egymás mellé, hogy azok egészen vízhatlanul zártak. Így olvassuk, hogy Almássy István kassai kereskedő XVII. századeleji vásárlásában két hordóban a következő árukat csomagoltatta be: 60 vég²⁷ ulmart, vagyis ulmi posztót, 20 kötés papiroost, 400 kötés szatin fonalat, 5 vég singes fedelet, 50 hüvely kést, 50 kötés hajfonót, 50 fodor süveget, 2 lörönbergi, vagyis

²⁴ Gr. MIKÓ Imre: *Benkő József élete és munkái.* 341. l.

²⁵ Magy. Könyvszle. 1965. 167—170.

²⁶ Erd. Tört. Adatok. IV. 18, 20.

²⁷ 1 vég posztó hozzávetőlegesen 30 méter hosszúságú ruhaanyagnak felel meg.

nürnbergi kárpitot, 18 font arany és ezüst fonalat, 9 font selymet, 10 zsák kék fonalat, összesen 2331 frt 35 pénz értékben.²⁸

A hordó úrtartalma nincsen meghatározott mértékhez kötve, XVII. századbeli kolozsvári példám azonban általában véve 6—8 mai hektoliterről számolnak be.²⁹ A kisebb úrtartalmú hordót brebencének vagy berbencének hívták. KERÉKES György szerint ennek befogadóképessége, valószínűleg a római amphorával egyenlő úrtartalmúnak véelve, 1/4 hektoliternél kevesebb.³⁰ Én azonban nem merném ennyire határozottan megszorítani, minthogy ennek befogadóképessége aránylag nagyon csekély lévén, könyvek csomagolására mindenképpen alkalmatlan lett volna. Inkább hiszem, hogy az átalag fogalmával hozható összefüggésbe, amely — legalább is a kolozsvári adatok szerint — 1—3 hektoliterig terjedő úrtartalmú lehetett.³¹

E feltevésünket megerősítendő, először is a tizenegy nyelvű CALEPINUS-szótár 1585. évi kiadását lapozva fel, abban a latin batus szó magyar jelentése négely (ma inkább légely alakban használatos);

dolia szó magyarul négely, boros hordó;

doliola szó magyarul átalag, négelyecske, hordócska;

pyxis szó magyarul putton, kicsin tonnácska;

tinia szó magyarul átalag, palaczk.³²

A felsorolt megnevezésekből világosan látható, hogy egészen addig az ideig, amíg a mértékegységek tartalma országos rendelettel meg nem állapítottatott, nemcsak elnevezésükben volt ingadozó, hanem tartalmuk is a nagyobb vásári központok szerint különbözött. Annyi azonban mégis lerögzíthető, hogy a hordó nagyobb egység, de ilyen lehetett a német eredetű tonna is, amely ma mint súlyegység 10 métermázsának felel meg, CALEPINUS magyar szerkesztője a boros hordóval egyenlő jelentésűnek tartja a négelyt (légelyt), holott ezzel az elnevezéssel a nép ma egy kisebb víztartó faedényt jelöl, fontos azonban a négelyecske, átalag, hordócska szavaknak egyazon nevezőre való hozása; ez ugyanis egyenlő tartalmú lehetett a felvidéki és erdélyi berbence, brebence elnevezésű edénnyel, valamint netalán a tonnácskával is. Ennél még kisebb lehetett a kicsiny tonnácska és a német eredetű putton, amely nálunk kb. egy köbölnyi tartalomnak felel meg. Természetes, hogy a latin tiniának átalag és palack jelentése annál kevésbé vonatkoztatható egy és ugyanazon úrtartalomra, mivel a rómaiak a maguk elnevezésükkel valami vederféle borosedényt értettek.

A most bemutatott úrtartalmak mértékének biztosabb meghatározására a kolozsvári református egyházközség quártásainak számadáskönyvéből idézek példát: „Anno Dñj 1653 dje 23 July Giarmathi Istvan az Czaplar hozot be egi Hordo Bor arrat az mely volt az Aszkon az czerepes haznal Nő 40. Vas Con(tinet): Ur(narum) 80.” Látható tehát, hogy ez a „vas”, vagyis magyarul hordó 80 urnát tartalmazott, egy „urna” (magyarul: veder) pedig kb. 13 liternek felelt meg egy veder pedig 8 justát, vagyis ejtelt foglalt magában. Ugyanazoktól a quártásoktól idézem még: „Anno 1654. dje 16 January az Szasz Kantor[na]k vetettem egi 23 vedres altalagh bort Szöcz Pal altal.”³³

Az 1669/70. évi quártások megemlítik a „vasculum”-ot, hihetőleg ez az átalagnak lehetett a latin neve.

²⁸ KERÉKES György: *Nemes Almássy István kassai kereskedő és bíró.* (Magy. Gazdaságtört. Szle. 1902. 215. l.)

²⁹ HERPEI János: *Erdélyi mértékek.* (Kéziratban.)

³⁰ KERÉKES. 216.

³¹ HERPEI János: *Erdélyi mértékek.*

³² MELICH János: *Calepinus latin—magyar szótára 1585-ből.* Bp., 1912. 126, 338, 881.

Tehát kb. ilyenszerű volt a könyvek csomagolására szolgáló hordó és borbence (átalag) úrtartalma, bárha az 1655/56. gazdasági esztendei quartások beszámolnak 75, sőt 86 vedres hordóról, az 1669/70. évben pedig találtam 80, 75, továbbá 70, meg 40 vedreset is.

A könyveknek hordóféle edénybe való csomagolására pedig az alábbi példákat idézhetem. BORNEMISZA Péterrel kapcsolatos iratokban jegyeztetett fel, hogy az 6 munkái közül 1585 után MÁRIÁSSY Pál szepesi alispánnál levőket az „öregebbik áttalag”, a „kisebbik áttalag” és a „kis tonna” tartalmazza.³⁴ Az 1588. esztendei Kolozsvár városi sáfárpolgár számadáskönyvében azt számolta el, hogy június 26-án SZABÓ Mihály vitte a fejedelem könyveit, amellyel volt tíz jezsuita deák. A könyvek két hordóban voltak. A sáfár Tordáig adott 1 frt 50 pénzt. E kötetek különben az elhunyt Báthori István lengyel király hagyatékát képezték,³⁵ s éppen ezért kötet-számuk tekintélyes, így tehát a hordók is nagy úrtartalmúak lehettek. MISKOLCZI P. István heidelbergi diákkorában 1607. február 24-én keltezett levelében kérte a Frankfurtban tartózkodó SZENCI MOLNÁR Albertet, hogy keressen olyan embert, aki „két hordó könyv portékát sub suo, aut Lazari Henkeli signo, mintha nem könyv volna, hanem egyéb marha, Bécsben az mi költségünkre elküldhetne. Kegyelmed előlszámlálhatja nekie, miért kelljen könyvünket olyan honestus praetextus alatt elküldenünk, az inquisitiók miatt és ennek előtte is Ulmából micsoda szín alatt vitték haza marhájukat egyéb magyar atyánkfiaiinak.” Egy más példa szerint a marburgi diák KESERŰ DAJKA János 1608. május 19-én ugyancsak MOLNÁR Albertnek írta: „jobb volna, mikor az Kegyelmed könyvei az hordóban volnának”,³⁶ vagyis hazafelé útrakészen állának. Egy további szállítmányról 1631. október 9-én azt jegyezte fel a kolozsvári sáfár, hogy „Erkezuen Karakóbol Vrunck eo Naga könj nyomtatoja Effurti Jakab egi Hordo könjuet hozuan.”³⁷ Az 1629. év végén betelepedett ALSTED, PISCATOR és BISTERFELD professzorok a fehérvári oskolának kollégiummá való átszervezésével megbízotván, e szállítmánnyal bizonyosan tankönyveket s közöttük főképpen különböző latin auctorokat hozattak Lengyelországból a diákok számára. Egy másik szállításról a következőképpen emlékezik meg a sáfár: 1617. december 18-án „Witebergabeől érkezuen ket Dyak mellieket Vrunck eo Naga Tanitatot; miuelj hogj harom Brebence keóniuek uolt, Biro Vram adatta alaiok Farnakj Janús negj Eökret Szekeret, Veress Janús negj Eökret Szekeret Tordaig. Fizettem az nyole Eökerteől Tordaig fl. 1 d. —”³⁸ Tehát ez a kétszer négy ökrös szekér is bizonyítja, hogy a „borbence” mégsem lehetett olyan csekélyke hordó, mint amilyenre KERÉKES becstüli annak úrtartalmát.

A portékáknak és így a könyveknek is hordóban való szállítása azonban lassanként kiment a szokásból. Az elévülést bizonyosan a forgalomnövekedés s ezzel szemben a hordóknak aránylagosan drága ára idézhette elő.

A XVII. század végén TÓTFALUSI megemlékezvén az 1690. esztendőben Hollandiából hazaküldött bibliáiról, elmondja, hogy küldeménye Lengyelországban lefoglaltatott, ott azután „a laistromra akadván, mellyben fel jegyeztem volt ebben 's ebben a' ládámban ennyi aranyas Biblia vagyon.”³⁹ Tehát a csomagolás szokásos módjának ekkor már a ládázásnak kellett lennie. Az ilyen láda azonban hasonlóképpen vízmentesen záródó, kidolgozásában a mai gyalulatlan deszkából hézagosan összeszegezettől merőben

³³ HERÉPEI János: *Erdélyi mértékek*.

³⁴ SCHULEK Tibor: *Eltemetett Bornemisza adatok*. Irod. tört. Közl. 1965. 467.

³⁵ JAKAB Elek: *Kolozsvár története*. II. 342.

³⁶ DÉZSI Lajos: *Szenci Molnár Albert naplója*. 205, 262.

³⁷ Sáfár. 1631. 100, 152.

³⁸ I. h. 1617. 217.

³⁹ *M. Tótfalusi Mentsege*. 78.

különbözött. Bizonyosan azonos kidolgozást mutatott az asztalos munkával készült egyszerűbb levelesládákkal. FÁJTI János, a későbbi alvinci pap naplójában feljegyezte, hogy Hollandiából 1733. szeptember 20-án indulván haza, 1734. január 12-én megérkezett Kolozsvárra. „Másnap, ú. m. 13 Januarii könyves ládámat (mely a kollegium Bibliothekájában várt engemet), a szekérre feltevéen, délután megindulék” Miriszlóra, az ott lakó szüleikhez.⁴⁰

A következő sorokban egy eléggé jellemző példával fogunk találkozni. Ugyanis a külső országokban tanuló gróf TELEKI Sámuel, a későbbi kancellár és a marosvásárhelyi TELEKI-téka megalapítója, hazafelé történt készülődése közben 1763. június 13-án azt jegyezte fel naplójába, hogy 9 ládányi magagyűjtötte könyvet szállítottatott Bazeltól Ulmba, 26 1/2 mázsa súlyban. TELEKI bámulatraméltó könyvszeretete minden eddigi példánkat magasan felülmúlja. A sors szerencsés kedvezése járult nemes szenvedélyéhez, ehetővé téve, hogy négy esztendeig tartott bujdosásának már első másfél évében 1000 magyar forintnyi összeget fordíthatott könyvvásárlásra.⁴¹

A gyalutal deszkaládába való csomagolás azután sokáig maradt szokásban. Akkor, amikor a szekeren történő nagy távolságra való szállítást a vasút kiszorította, csomagolási kellékül a gyalutal fenyőfadeszkából összeszegezett ládákat, a papírlemezből készült dobozokat, meg a csomagolópapírosborításokat kezdték használni. Ezek ugyanis mind sokkal jutányosabbak voltak s emellett a vasúti kocsikban való elhelyezés már maga megvédte az időjárás okozta rongálódástól. Ebben az esetben tehát a szállításnak már nem volt előfeltétele a vízhatlanság megóvása.

A csomagolásnak még egy harmadik módjáról is van tudomásunk. Erre ismét BOD Péter önéletrésésében található adat. Az onnan idézett sorok folytatásaképpen arról a helyzetről értesítünk, hogy Boroszlóbból elindulva, 1743. október 4-én kocsin érkeztek Neustadtba. „Itt alig kerültük ki, hogy le ne leplezzenek bennünket, hogy tanulók vagyunk, akiket a lengyelek mihelyt megcsípik őket, minden jog és méltányosság ellenére könyörtelenül meg szokták adóztatni . . . (Innen Késmárkra,) majd Lőcsére és innen Eperjesre mentünk. Itt néhány napi tartózkodás után visszakaptuk ládáinkat, de nem károsodás nélkül . . . Végre a könyveket zsákokba osztottuk szét és Eperjesről október 20-án bizonyos debreceni emberek útján Debrecen felé küldöttük. (Majd többszöri szekérváltással) november 29. napján könyveimmel együtt épen Enyedre értem, ahonnan három évvel azelőtt távoztam.”⁴²

A könyveknek zsákokba való csomagolását csakis abban az esetben tudom megmagyarázni, hogy ha feltételezem, hogy az Eperjesről Debrecenbe szállító emberek bőrös fedelű, vagy pedig gyékénnyel borított ekhós szekeren utaztak. Ugyanis nyitott járművön több napig tartó szekerezésnél — különösen esős őszi időben — a zsákba való csomagolás a nedvesség ellen egyáltalában nem bizonyulhat védőburkolatnak. Az ekhós szekér azonban nem minden vidéken volt ismeretes s ezért a féltettebb portékáknak zsákokban való szállítását nem lehetett általánosan használatos csomagolási módnak elfogadnunk. Olvasva DÉRYNÉ naplójából, hogy 1823 telén Egerbe „behajtott az udvarra hozzánk egy nagy, gyékénnyel borított idegen országi szekér négy lóval. . . . Meg ismertem, hogy erdélyi szekér.”⁴³ Tehát Erdélyben, valamint a Partiumban, meg a szomszédos vidékeken is már jóval korábban használatos volt az ilyesfajta jármű.

⁴⁰ FERENCZI Sándor: *Fáji János naplójának családörténeti adatai.* 19.

⁴¹ TELEKI Domokos: *A marosvásárhelyi Teleki-Könyvtár története.* (Az EME IX. vándorgyűlésének Emlékkönyve. 37.)

⁴² BOD Péter. 103—04.

⁴³ *Déryné naplója.* (Törzs Kálmán kiadása) II. 98, 102.

Mindezekon kívül a kisebb csomagoknak vízhatlanná tételére már csak meglehetősen kései adatban találtam példát. Ugyanis SZATHMÁRI PAP Zsigmond vizaknai pap 1814. november 5-én özvegy doktorSZÓTS Andrásné testvérnénjéhez Kolozsvárra intézett levelében kéri, hogy néhai édesapjukról: SZATHMÁRI P. Mihály professzorról maradtott „Numismák Catalogusait azonnal pakolják be nénje aszszonyék s ha . . . más alkalom nincs, ki ingyen elhozza, akkor küldjék a deligenc-on. . . . A Catalogus bepakolása legyen viaszos vászonba, ha jól akarják küldeni.”⁴⁴ A csomagolásnak ezt a módját mikor kezdetették gyakorolni? nem állapíthatom meg, de nagyon lehetséges, hogy a XIX. század elején már aligha volt újság.

Tehát a hordóban és a ládában történő szállításon kívül a zsákba való szétosztással, valamint kisebb csomagoknál a viaszosvászonba való beburkolással is találkozunk.

Különösen a XVII. és a XVIII. században évenként tízével—húszával—harmincával tértek haza Erdélybe, a Partiumba s a Kárpátoktól övezett medencébe a külföldi akadémiákon tanult ifjak, hozva magukkal hét, nyolc, tizenöt, vagy még több mázsás súlyú könyvet tartalmazó málhát.⁴⁵ Elképzelhető tehát, hogy csak ezen az úton is milyen nagy mennyiségű könyv vándorolt be onnan! Számítsuk ehhez azt a körülményt is hozzá, hogy az egyes példányok a határokon belül is nagy körforgást végeztek, különösen a Felvidékről, mint az északi határállomásokkal tőszomszédos területről jött be nagy mennyiségű vásárolt, cserélt, megajándékozott kötet könyv. E körforgást nagyon tanulságosan állíthatjuk össze az egyes kötetekbe beírt egykori tulajdonosok neve alapján, sőt emellett még azt a fontos jelenséget is kimutathatjuk, hogy ugyan kikhez is jutottak el a nyugati haladó szellem termékei.

HEREPEI JÁNOS

⁴⁴ A nagybaconi Incze-család levelezése. 82a—b, lev.

⁴⁵ BOD Péter, aki önéletírásában (100—02) közli a hazahozott könyvek mennyiségét, súlyegységül bizonyosan a bécsi fontot értette, ez pedig kilogramm-egységre átszámítva, kikerekített számokkal 4, 4 1/2 és 8 3/4 mai mázsának felel meg.

FIGYELŐ

A Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság működése 1961—68: 1. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya keretében 1954 elején alakult meg a Könyvtártudományi Bizottság, KŐHALMI Béla Kossuth-díjas, kand. egy. tanár elnöklétével. Ez a bizottság 1961 elejéig működött, s részben ellátta a jelenlegi Munkabizottság gondozására bízott tudományterületek tudományszervezői, elvi irányítását is. A könyvtártudomány tudomány-jellege körül kialakult viták végül a bizottság megszüntetéséhez vezettek. Az Osztályvezetőség által az I. Osztályban képviselt tudományok szempontjából fontosnak ítélt tudományágak elvi és szervezési problémáit ekkor bízták az újonnan megalakított Munkabizottságra. Ennek elnöke továbbra is KŐHALMI Béla lett, titkára pedig MEZEY László, aki már 1957. áprilisa óta, a megszüntetett Könyvtártudományi Bizottság mellett, hasonló minőségben működött. Jelenleg is ők töltik be az elnöki és titkári tiszteket.

2. Az új Munkabizottság feladatkörét a könyvtörténet — hozzáértve az írás- és sajtó- és természetesen a könyvtártörténetet is — kutatási anyaga határozta meg. *Ez az anyag pedig azonos a legtaggabban értelmezett filológia írásos és nyomtatott forrásanyagával.* Azzal a hagyatékkal, melyet az irodalomtörténész, a nyelvész, a folklorista és a zenetörténész forráskutatásai során megközelít, áttekint és kritikával felhasznál. A Munkabizottság tehát az ország nagy könyvtáraiban, esetleg levéltáraiban levő kéziratok, régi könyv- és sajtóanyag egészét érintő, elsődleges tudományos munkát kíséri figyelemmel, megállapítva az érdeklődés irányát, s ennek megfelelően szervezi meg a munkálatokat, vagy általában jelzi a kutatás főbb témáit.

3. A Munkabizottság a nagy könyvtárak kéziratári, ritkaság- és hírlaptári anyagával kapcsolatos problémákat *a kutató és feldolgozó tudományos munka* és nem a könyvtári technika és hivatali pragmatika szempontjai szerint kívánja vizsgálni. Az ún. könyvtártudománnyal tehát már ezért sem lehet kapcsolata. Másrészt viszont annál szorosabb kapcsolatba kerül a filológiai kutatás egészével, hiszen működésének lényegét teszi a nyelv- és irodalomtudományok, de még nem is kis részben a történettudomány kutatási anyagának lelőhelyszerű számbavétele, formai értékelése, katalogizáló és bibliográfiai feldolgozása, az anyag történeti alakulásának, írás-, nyomda-, könyvtár- illusztráció-történeti problémák tisztázása segítségével, bemutatása. — Röviden: *az anyagnak a tartalmi-filológiai vizsgálat részére mintegy előrendezése.* Hasonlít tehát ez a feladatkör ahhoz a kritikai-rendszerező szerephez, amit a történettudományban az ún. segéd- vagy alaptudományok nélkülözhetetlenül betöltenek.

4. Hogyan felelt meg a Munkabizottság az így körülírható feladatnak? Elődjétől, a Könyvtártudományi Bizottságtól tizennégy kutatási témát örökölt. Ezeknek nagyrésze különböző célú és fontosságú adatgyűjtés volt, csak egy-kettő volt konkrétbb jellegű, amennyiben valamely nagyobb kiadvány előkészítésére szolgált. Ilyen volt mindenek előtt SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtára* új kiadásának a századforduló óta napirenden

levő munkálata. Az igen szűkös lehetőségekkel számot vetve csak egy megoldás látszott reálisnak, ha bizonytalan eredményű anyaggyűjtések támogatása, monográfiák és szin-
tézisek szorgalmazása helyett, a Munkabizottság a maga sajátos területén megvalósítható
munkaeszközöket ad a társtudományok művelőinek kezébe. A kéziratosság, a régi könyvek
és a periodikák kutatói használatára így készültek el sorjában a budapesti Egyetemi
Könyvtár latin kódexének katalógusa (*Codices latini medii aevi Bibl. Univ. Budapestinen.*
MEZEY László); a *Catalogus incunabulorum quae in Hung. bibliothecis asservantur* (Orsz.
Ősnyomtatványkatalógus: SAJÓ Géza, SOLTÉSZ Zoltánné, CSAPODI Csaba, VÉRTESSY
Miklós); a retrospektív sajtórepertórium 1849-ig (BUSA Margit); főként pedig az RMK I.
és II. egybeolvasztásával készülő első kötete (1600-ig), a Régi Magyarországi Nyomtat-
ványok, *Res Literaria Hungariae Vetus* címen (BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL
Béla, KELECSÉNYI Ákos). A felsorolt munkák közül az első 1962-ben megjelent, az Ős-
nyomtatvány-katalógus és az RMNy pedig nyomdában van. Még ez évben nyomdába
kerülhet a *Sajtórepertórium*. Ugyanezt mondhatjuk a magyarországi középkori német
kéziratok katalógusáról (VIZKELETY András).

5. A Munkabizottság folyóirata a *Magyar Könyvszemle* 1961-től szintén szakított
a már-már kizárólagossá váló könyvtártudományi jelleggel. A nagymúltú, már nyolevan-
ötödik évfolyamában járó folyóiratunk nagy publikációs mozgékonyással szolgálja —
igen szűk terjedelmének korlátai között — a könyv-, írás-, sajtótörténet és az érintkező
tudománytörténeti és forrástörténeti kutatások eredményeinek közrebocsátását. Célját
sok nehézség között, maximális közlési fegyelemmel (cikkeknek csak egy ív terjedelemig
publikál) igyekszik elérni.

6. Működési alapelveinek tisztázása után, a Munkabizottság a társtudományok
kutatási anyagában biztos tájékozódást nyújtó munkaeszközök sorát hozta létre, folyó-
iratát pedig igyekezett a vonatkozó kutatások eredményeinek illetékes és színvonalas
fórumává tenni. Itt természetesen *nem állhat meg*. Míg az elmúlt évek fent kifejtett cél-
jaira kellett a rendelkezésre álló erőket és figyelmet koncentrálni, nem gondolható
nagyobb monográfiák előkészítésére és megírására. Mégis elkészült két, ilyen jellegű,
nagyobb munka. MEZEY László *Deáksg és Európa* címen ismertette írásbeliségünknek,
írástudó rétegünknek irodalmi műveltségünk kezdeteiben vitt szerepét (27 ív); CSAPODI
Csaba, a Corvina-könyvtár állományát vizsgálva, lényegében a magyarországi humaniz-
mus könyv- és könyvtártörténeti alapjait mutatja be (30 ív). Folytatni kell azonban az
új „RMK” további kötetének és a Sajtórepertóriumnak munkálatait. Újjonnan munkába
kell venni — az ősnyomtatvány-katalógus logikus folytatásaként — a XVI. századi
teljes (nem csak magyar) nyomtatvány anyagának feltárását és katalógusának közzé-
tételét. (Könyvtáranként és a példányokat „egyediesítve”, azaz possessor- és más be-
jegyzési anyagokat — glosszák — pontosan regisztrálva.) Mindenképpen el kell érni a
Könyvszemle jelenleg lehetetlenül szerény terjedelmének (24 ív) növelését. Ezek a már
jelenleg világon kirajzolódott, megvalósult, vagy megvalósítandó publikációs feladatok.

7. A megvalósítást az eltelt években a kedvezőtlen anyagi és személyi feltételek
igen megnehezítették. A Munkabizottság egész anyagi dotációját az RMK-munkálatok
részére biztosított 50 000 Ft tette ki. Ez most már önmagában még szűkösen sem lesz
elég. Külön kell gondoskodni a XVI. sz. katalógus szükségleteiről. Gondoskodni kell az
érintkező kutatások (pl. kötetstörténet) legalább szerény támogatásáról.

8. A nehézségek másik forrása a személyi feltételek elégtelensége. Nagy könyvtára-
ink (különösen az OSZK) személyi állományának növekedéséből a munkánkat közvetle-
nebbül érdeklő táruk nem, vagy alig részesednek. Ilyen körülmények között a belső tudomá-
nyos feldolgozás stagnál, vagy már szóba sem kerül. Pedig amennyire egyetemes tudomá-
nyos érdekű az állomány könyvtári feltárása, jó katalógusokkal a kutató számára
hozzáférhetőbbé tétele, annyira nem lehet ez csak akadémiai feladat. De baj van a kutatói

utánpótlással is. Fogyatékos ismereteket hoznak magukkal a középiskolából, különösen ami a régi irodalmat, a latint, művelődéstörténetet stb. illeti. Az egyetemi könyvtártudományi tanszék pedig jó közművelődési könyvtárosokat akar képezni; de ezzel még a tudományos könyvtárosképzés — esetleg „postgraduatus” formában — kielégítő módon nincs megoldva. A Munkabizottság e kérdésekkel ismételtlen foglalkozott, tárgyalásokat is folytatott, lényegesebb eredmény nélkül.

MEZEY LÁSZLÓ

A Magyarországi Könyvészet (1472—1920) hasonmás kiadása.¹ Világszerte alkalmazott és jó üzletnek bizonyult vállalkozássá lett a keresett, de kereskedelmi forgalomban már nem kapható könyvek és folyóiratok reprint formájában való újrakiadása. Nyugaton, de elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban (európai terjesztésre Liechtensteinban is cégbejegyzéssel) a Johnson Reprint Company és a Kraus Reprint Limited, azonkívül több más nagyvállalat többévtizedes folyóiratok teljes anyagát, könyvek százeit jelenteti meg igen szép kivitelű reprintekben.

Nálunk a kisebb reprintkiadások mellett a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat vetette fel (sajnos megfelelő technikai bázis nélkül) annak a kiadásnak a tervét, melynek eredményeként az Országos Széchényi Könyvtár *Magyarországi Könyvészet. Hasonmás kiadások sorozata* címmel a retrospektív nemzeti bibliográfiák korábbi ciklusainak ma már hozzáférhetetlen köteteit fotomechanikus utánnomásban adja közre.

A sorozat külföldi terjesztésre készült; a Kultúra KV ennek megfelelően vállalkozott a hasonmás sorozat kiviteleztetésére és vállalta az azzal kapcsolatos költségeket, de ugyanakkor az Állami Könyvterjesztő Vállalat útján a hazai könyvtárak igényeit is biztosította.

A sorozatból eddig (1968 folyamán) SZTRIPSKY Hiadornak a SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtára* I—II. kötetéhez készített pótlásai — DÉZSI Lajos kiadatlan kiegészítéseivel egybeszerkesztetten — és PETRIK 1712—1860-as ciklusának kötetei; (ez évben pedig) a további PETRIK kötetekből az 1901—1910-es, valamint a *Magyar Könyvészet* 1910—1920-as ciklusának kötetei jelentek meg. Közvetlen megjelenés előtt állanak az 1861—1885 és 1886—1900-as ciklusok kötetei. Ezzel — SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtárának* kivételével — a nagy retrospektív összefoglalások hasonmás utánnomásai elkészülnek. E hasonmás kiadás közvetlenül kapcsolódik az Országos Széchényi Könyvtár bibliográfiai osztálya szerkesztésében most készülő 1921—1944-es és a már megjelent 1945—1960-as ciklusok retrospektív köteteihez.

Külön kell szólnunk a hasonmás kiadás sorozatának két olyan tagjáról, amely eltér a szokványos reprintektől.

Az egyik a SZTRIPSKY-kötet, mely a sorozatban *Pótlások és igazítások Stripszky Hiadortól Dézsi Lajos kiadatlan kiegészítéseivel* címmel elsőként jelent meg. SZTRIPSKY *Adalékainak* (1912-ben rosszminőségű papíron, ugyanolyan rossz sokszorosítási eljárással mindössze száz példányban készült) mostani utánnomása ugyanis lehetőséget adott arra, hogy DÉZSI Lajosnak a *Régi Magyar Könyvtár* első kötetéhez gyűjtött adalékai is (melyek kefelelyomatban a szegedi Egyetemi Könyvtárban őrzött kéziratok hagyatékában maradtak fenn) SZTRIPSKY kiegészítéseivel egybeszerkesztetten közreadásra kerüljenek. DÉZSI Lajosnak (az 1537—1667 közötti években megjelent magyar nyelvű nyomtatványról)

¹ Bibliographia Hungariae. Series editionum stereotyparum. Magyarországi Könyvészet. Hasonmás kiadások sorozata. 1472—1920. Közread. az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1968—1969.

készített 89 cím leírását szerzői és számmutatói kapcsolja össze SZTRIPSKY művével. A kötet szerkesztési munkáját BORSA Gedeon végezte.

A másik, egy hasonlóképpen kiegészítő jelleggel bíró, PETRIK 1712—1860-as bibliográfiájához ötödikként csatlakozó pótkötet, mely most kerül sajtó alá. A pótkötet első része mintegy 6—7000, PETRIK-nél nem szereplő XVIII. századi magyarországi nyomtatvány címléírását tartalmazza, amelynek gyűjtése akkor indult meg, amikor az OSzK Könyvelosztó az ötvenes években a köztulajdonba került könyvanyag feldolgozásához és szétosztásához hozzáfogott. A pótkötet második része az egykorú magyar névalakok betűrendjében a XVIII. századi magyarországi nyomda- és kiadóhelyek, azokon belül pedig időrendben az ott működő nyomdák és kiadók mutatóját adja. A mutató nemcsak a pótlások, hanem az I—IV. kötetek anyagát is felöleli. E pótkötetet az OSzK Könyvelosztója munkaközösségének gyűjtéséből BORSA Gedeon közreműködésével KOMJÁTHY Miklósné és MARKOS Béla szerkesztették.

A hasonmás sorozat tagjai angol—magyar nyelvű értékelő jellegű kiadói előszóval jelentek meg, amely az 1860-as évvel bezárólag BORSA Gedeon és MARKOS Béla, 1861-től pedig HARASZTHY Gyula munkája.

Összefoglalásként a hasonmás sorozat kivitelezéséről: nyomásáról és kötéséről kell szót ejtenünk. Sajnos az a körülmény, hogy a Kultúra KV megfelelő technikai bázis hiányában több nyomda, sokszorosító és könyvkötészet (nemegyszer kellő gondosság nélküli) munkájával készítette el a reprinteket, a sorozat egészén rajta hagyta a maga bélyegét. Ugyanennek és feltehetően nem a Kultúra KV árpolitikájának következménye az előállítás magas önköltsége és így e kiadványok drágának tekinthető belföldi ára is.

Ezekről függetlenül azonban a hasonmás kiadás sorozat megjelentetése — miután köteteinek többsége a könyvkereskedelemben ma már hozzáférhetetlen — olyan értéket jelent a magyar földön és külföldön egyaránt, ami a kivitelezés kisebb hiányosságait feledteti.

HORVÁTH VIKTOR

Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei.¹ „Az Egyetemi Könyvtár Évkönyveinek első kötetét annak hangsúlyozásával bocsátjuk útjára, hogy felfogásunk szerint a tudományos könyvtár a szocialista társadalomban csak akkor töltheti be hivatását, ha minél több dolgozója ismeri — alkotó tudományos kutatómunka révén — a tudományos kutatás módszertanát és legújabb eredményeit.” Ezzel a célkitűzéssel indította el ezelőtt hét évvel MÁTRAI László a budapesti Egyetemi Könyvtár periodikus kiadványát, s ez ad ennek kezdettől fogva különleges színt, egyéni vonást, ami előre biztosította azt, hogy itt nem pusztán a könyvtári évkönyvek egyre jobban burjánzó sokasága bővül megint egy újabb számmal, hanem valami lényegesen újat és szükségszerűt hoz. Annak a gondolatnak érvényesítését, hogy a tudományos könyvtár — bár természetesen elsősorban szolgáltató, mások munkáját támogató szervezet — mégis egyszersmind sajátos jellegű tudományos intézmény is. Nem kutatóintézet ugyan, kitűzött közös célok megvalósítására, de mégis tudományos együttes, amelyet az érdeklődés hasonló típusa, a módszerek és törekvések azonossága fűz egybe.

Az *Évkönyvek* első kötetét már ismertette annakidején a *Magyar Könyvszemle*; most a három következő kötetten szeretnénk lemérni, hogyan sikerült megvalósítani a célkitűzést, hogyan alakult, fejlődött a kiadvány?

Már első pillantásra föltűnik a terjedelem állandó, erős növekedése és a külső megjelenési formának a második kötet óta alkalmazott ízléses megtervezése. A növekvő

¹ II—IV. Szerk. MÁTRAI László, TÓTH András, VÉRTESY Miklós. Budapest, 1964—1968. 287. l.; 334 l., 1 térk.; 369 l.

terjedelem azonban nem jelenti a közölt cikkek számának növekedését, ami annak a jele, hogy az egyes tanulmányok átlagos terjedelme nőtt meg. Csak helyeselni lehet azt a törekvést, hogy az évkönyvek éppen a hosszabb terjedelmű tanulmányoknak, amelyek a folyóiratok szűkre szabott kereteibe nem férnek bele, adnak publikációs lehetőséget.

Az *Évkönyvek* belső szerkezete, a tanulmányok csoportosítása nagyjában azonos maradt. Megmaradt az az egyéb könyvtári évkönyvektől elütő vonása is, hogy a könyvtár évi működéséről szóló beszámoló nincs benne. Ez az eljárás megfelel a tudományos célkitűzésnek. Ebben az esetben azonban nem egészen logikus, hogy az első tematikai csoport éppen a könyvtári munka elméletével és gyakorlatával foglalkozó. Nagyon hasznos gyakorlati eredményeket kapunk itt: *A periodika-címleírési szabvány* (PAJKOSSY Györgyné), *A könyvtári gyűjtőköri munkálatok és az Egyetemi Könyvtár* (TÓTH András), *Címleírások fotósokszorosítása és a gazdaságosság kérdése* (HORVÁTH Lóránt), *A leltározás néhány kérdése hazai tudományos könyvtárainkban* (BALÁSS János—KERESZTÉNYI József—PODONYI ANDRÁS—ZSIDAI József), mégis az *Évkönyvek* egészében inkább a végére mintegy függelékbe kívánkoznának. Bravúros nyomozással mutatja ki PÁLVÖLGYI Endre a *Komisz kölyök naplója* valódi szerzőjét, de kérdés, megéri-e, hogy egy magyar könyvtáros ennyi időt és erőt fordítson annak megállapítására, hogy melyik harmadrangú amerikai író a névtelen szerző, még akkor is, ha Karinthy Frigyes fordította angolból magyarra és ha az a tanulság belőle, hogy a külföldi bibliográfiák se mindig megbízhatóak. DÉRI Miklósné katalógusvizsgálata szintén nagy munka eredménye, de inkább a könyvtár belső ellenőrzésének lehetne a tárgya, mint publikációnak. (Az a kérdéses, hogy szabad-e 4%-ból következtetni az egészre.) Annál hasznosabb viszont Dériné kurrens bibliográfiája mindegyik kötetben az Egyetemi Könyvtárról. DOMANOVSKY Ákos két katalógizálás-elméleti tanulmánya, *A leíró katalógus alapfeladatai* és *A leíró katalógizálás tárgyai* úttörő nemzetközi jelentőségüknél és nagy terjedelmüknél fogva megérdemelték volna, hogy az évkönyv kereteitől függetlenül, inkább önálló kötetként, jelenjenek meg, idegen nyelven, vagy bilingvis alakban, a Könyvtár kiadványsorozatában.

Az *Évkönyvek* legterjedelmesebb és legjobban fejlődő részei természetszerűen a könyv- és könyvtártörténetre vonatkoznak. Itt bővül legjobban a tematika is: kezdetben csak az Egyetemi Könyvtár története kapott helyet, ezután terjeszkedett ki a közlemények tárgyköre más könyvtárak történetére, a könyv- és sajtótörténetre is. Viszont éppen a legutóbbi, negyedik kötetben tükröződik legjobban az a nagy lendület is, amellyel a Könyvtár saját gazdag múltját törekszik föltárni. TÓTH András egy újabb láncesszettel, az 1773—1790-es korszakkal egészíti ki a Könyvtár múltjára vonatkozó munkáját, amelynek gondosan elemző módszerével korábban, közel egy évszázadot átfogó négy tanulmányában a *Könyvszemle* és a *Tanulmányok Budapest Múltjából* lapjain találkoztunk. PAJKOSSY Györgyné egy korábbi szakaszt, az 1690—1774-es éveket, VÉRTESY Miklós a folytatást csatolja ehhez: *Az Egyetemi Könyvtár a kapitalizmus kibontakozása korában*, tehát lényegében az új épületbe való beköltözéstől a század végéig mutatja be a Könyvtár életét, miközben szerencsés mértéktartással emeli ki a lényegest és állítja be a nagyobb összefüggésekbe. Az egyes korszakok földolgozása mellett helyet kapnak a részletfeldolgozások: DÜMMERTH Dezső az Egyetemi Könyvtár 1836—1895 közt működött „kishivatalnokainak” küzdelmes sorsát rajzolja meg, meleg életszerűséggel bontva ki az adminisztratív iratok hideg forrásanyagából elfelejtett egyéniségek, tragikus életsorsok, a könyvtári munka névtelen hőseinek arvonásait. PÁLVÖLGYI Endre a Könyvtár 17—18. századi katalógusait vizsgálja meg lelkiismeretes alaposítással. VÉRTESY Miklós az ősnymtatványgyűjtemény kialakulását és fejlődését mutatja be, IZSÉFY Edit az 1920-as évek beszerzéseinek nehézségeiről szól.

Az Egyetemi Könyvtár történetén túl terjedő körből veszi tárgyát PÁLVÖLGYI Endre, mikor a magyar könyvtárosi világ különös tragédiáját, CSONTOSI János alap-

talan erkölcsi kivégzését vizsgálja meg és az okot nagy valószínűséggel a századvég eszközökben nem válogatos politikai életében találja meg. HERMANN Zsuzsanna egy beszercebányai könyvkereskedő működését mutatja be egyik tanulmányában, a másikban H. DERNSCHWAMRól való ismereteinket bővíti új vonásokkal. VÉRTESY Miklósnak VÉRTESI Arnoldról írt kitűnő életrajza egyúttal a magyar sajtótörténet egy ismeretlen fejezetének megírását is jelenti. Végül itt említjük meg, bár nem könyvtártörténet, de mégis szorosan ide csatlakozik, TÓTH András tanulmányát: *Egyetemünk berendezkedése Budán 1777—1784*. Kívánatos is, hogy a Könyvtár történetének írói mind nagyobb mértékben forduljanak magának az Egyetemnek története felé is.

Az *Évkönyvek* következő tartalmi csoportja a Könyvtár kéziratárából és régi-könyv anyagából tár föl ismeretlen forrásokat. Ezen a ponton azonban néhány kritikai megjegyzést kell tennünk. Mindenekelőtt azt, hogy egyes esetekben nem szerencsés a forrásközlések és a bevezető szövegek aránya. Ha az Egyetemi Könyvtárban a westfáliai béketárgyalásokra vonatkozólag ismeretlen forrásanyag található, magát ezt a forrásanyagot kellene rövid, idegen nyelvű bevezetéssel közölni, hogy a külföldi kutatók felhasználhassák, nem pedig részletes magyar nyelvű ismertetést adni pusztán példaként közölt szövegrésszel. Ugyanígy érdemes lett volna ha DONÁTH Regina teljes egészében a szövegét közölte volna annak az érdekes *Proiectumnak*, amely Magyarország újjászervezésének tervzetet adja a XVII. század végén. (A tervzetet talán nem annyira az *Einrichtungswerkkel*, mint inkább Esterházy Pál nádor hasonló szellemű javaslatával kellett volna összevetni.) IZSÉPY Edit két közleménye, bár részben egyetemi könyvtári anyagot használ föl, mégis inkább a tanulmányok közé kívánkozik, mint a forrásközlések közé. Igaz ugyan, hogy a *Török panaszok a magyar végváriak ellen* közli a könyvtárban található levelek szövegét is, de ez fölösleges. Nemcsak azért, mert végeredményben nem eredeti szövegek, hanem magyarból latinra fordítottak, hanem mert a szerző olyan jól és részletesen föl is dolgozza magát a tárgyat, hogy talán túlzás ehhez még regeszták és a teljes szövegek közlése. Az IBRÁNYI Mihályról szóló kitűnő tanulmány meg éppen nem is forrásközlés. Ugyanígy tanulmány-jellegű BEZENYI Béláné Kazay Gáborról szóló cikke. A bevezetés és a közlés arányos HORVÁTH Lórántné *Egy 1515-ös leveles-könyv* és KENYERES Ágnes *Szabó Károly és Kazinczy Gábor c. közléseiben*. Második kritikai megjegyzésünk azzal kapcsolatos, hogy a forrásközlések egy részében szokatlanul sok a hiba. A szerzőknek a szövegolvasásban és korrektúrában jóval gondosabban kellett volna eljárniuk.

Sajnos műfajánál fogva elhibázottnak kell mondanunk HORVÁTH Lóránt egyébként igen alapos és nagy munkával készült közleményét az Egyetemi Könyvtár 1475—1600 közti magyar vonatkozású nyomtatványairól. Erre a kérdésre az ügy elvi fontossága miatt részletesebben kell kitérnünk. A közlemény egyszerre bibliográfiai leírása XVI. századi nyomtatványoknak, részletes példányleírás és magyar vonatkozások forrásföltárása. Ezt a három célt nem lehet egyszerre jól elvégezni. Itt az elsődleges cél nyilvánvalóan a hungaricum föltárás. Nagyszabású és multhatatlanul sürgős feladat lenne végre mindenre kiterjeszkedő forrásközlés a magyar vonatkozású régi nyomtatványokból, amelyek kívül esnek a szoros értelemben vett régi magyar könyveken. A magyar vonatkozás százféle lehet, reménytelen vállalkozás lenne tehát a nagykönyvtárak részéről, ha hungaricumjaikból, hacsak nem teljes egészükben, vagy túlnyomóan Magyarországra vonatkoznak, külön gyűjteményeket akarnának szervezni, viszont az egyszerű leíró bibliográfia sem elég, hanem olyanszerű, minden lényeges tartalmi elemre kiterjeszkedő leírás kell, mint amilyeneket Apponyi saját gyűjteményének katalógusában készített. Ebben az esetben azonban fölösleges a példány provenienciája, teljességének minuciózus részletezése és a címleírás olyan fokú túlzásai, hogy 18 soros cím is előfordul, vagy az ósnyomtatványok betűhíj címleírásai.

Az *Évkönyvek* utolsó része a különböző szaktudományok területéről közli a könyvtárosok tanulmányait. Anélkül, hogy az egyes tanulmányok ismertetésébe belemennénk, — annak a szaktudományi folyóiratokban van a helye, nem itt — csak pusztá felsorolásra szorítkozunk, ami magában is beszédes dokumentuma annak, hogy a Könyvtár milyen széles körben rendelkezik olyan erőekkel, akik meg tudnak felelni az évkönyv célkitűzéseinek. Ezek: MÁTRAI Lászlónak a londoni filozófiai kongresszuson tartott előadásának eredeti angol szövege: *Hegel on religion and atheism*, ENGEL Pál: *Állam és uralkodó osztály a IX—XI. századi Bizáncban*, Ua.: *A bizánczi nemesség születése*, Ua.: *A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században*. HERMANN Zsuzsanna: *Balbi Jeromos*. SZALATNAI Rezső: *Bél Mátyás ifjúsága*. ÁKOS Károly: *A pszichológia fejlődése*. ZELENKA István: *A jogegység érdekében hozott bírói határozatok*⁵ LENGYEL Béla: *Masereel Magyarországon*. SZILÁGYI István: *A Magyarországi Szocialista Munkáspárt megalakulásának előzményei*. LÁNG József: *Katymár község földrajzi nevei*. PELLE József orosz nyelvű etikai tanulmánya.

CSAPODI CSABA

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve.¹ Jellegzetesen magyar könyvtári jelenség az évkönyvek divatja. Külföldön könyvtári évkönyvek kiadása a ritkaságok közé tartozik. Magyarországon évről-évre több van belőlük. Nehéz lenne pontosan kielemezni ennek a jelenségnek az okait, annyi mindenesetre pozitív alapja, hogy a magyar könyvtárakban viszonylag sok a tudományos képzettségű és érdeklődésű könyvtáros. Természetes tehát, hogy sok köztük az olyan, aki alkotó munkára is törekszik, s publikációs lehetőséget keres. Ehhez kínálkozik járható útnak új és új évkönyvek megjelentetése. Pedig az évkönyv veszedelmes műfaj. Könnyű megindítani, sokkal könnyebb, mint a folyóiratot, de azután nehéz életben tartani. Ha pedig egy évkönyv az első vagy második kötet után megszűnik, a benne közölt legértékesebb tartalom is szinte elvész, kikerül a használat köréből, figyelméből. Sajnos előre, elméletileg nehéz megmondani, melyik évkönyv lesz életképes, mert ez nagy mértékben esetleges, ingadozó, személyi tényezőktől függ, kisebb mértékben attól, van-e nagyobb méretű használata, olvasóközönsége. A kezdeményezés helyes voltát, életképességét többnyire csak az idő igazolja.

Ezt az igazolást rég megkapta az OSzK évkönyve, — ha egyáltalán szükség volt ebben az esetben ilyen igazolásra, — hiszen a könyvtár szétágazó feladatköre, értékes és közérdekű anyaga, az ország könyvtári életében elfoglalt helye, tudományosan magas színvonalú könyvtárosainak nagy száma már eleve garancia volt arra, hogy reális szükségletet elégít ki és hogy képes lesz sűrű egymásutánban megfelelő számú értékes tanulmányt, beszámolót, forrásközlést közreadni. 1957 óta már a 6. és 7. kötet nem előttünk (mindkettő két-két összevont évet képvisel), a második kötet óta majdnem egészen állandó belső szerkezettel, a könyvtári évkönyvek arányosan tervezett, jellegzetes típusaként.

A négyes tagozódás első csoportja mindkét kötetben *A könyvtár életéből* címet viseli. Tömör, csak a leglényegesebb kérdésekre szorítkozó beszámolók találhatók itt a könyvtár két-két évi munkájáról, ezenkívül a könyvtári élet egyes részletkérdéseinek alkalmi vagy rendszeresen visszatérő ismertetései. Az előbbi csoportba tartozik: KARÁCSONYI Rózsa: *A Könyvek Központi Katalógusának hatékonysága 1964-ben* és TOMBOR Tibor tervrajzokkal gazdagon ellátott beszámolója *A Nemzeti Könyvtár küllöngyűjteményei és kiállítási termei budavári új épületében*, az utóbbiba GOMBOCZ István sokoldalú, részletes beszámolója a könyvtár külföldi kapcsolatainak ismét egy új időszakáról. Nézetünk

¹ 1963—1964, 1965—1966. Budapest, 1966. 1967. 311; 535 l. Szerk.: DEZSÉNY Béla, BÉLLEY Pál, HARASZTHY Gyula, KERESZTÚRY Dezső, CSAPODI CSABA.

szerint inkább itt kaphatott volna helyet TAKÁCS Menyhért cikke *A Hírlaptár szakkatalógusának átalakulása*, mint amely kifejezetten a Könyvtár munkájának egy fontos mozzanatát érinti, viszont GOMBOCZ István másik tanulmánya *Unesco egyezmények a nemzetközi kiadványcsere szabályozására* csak kis részében foglalkozik az OSzK ilyen irányú feladataival, s ezért inkább a következő témacsoportba kívánkozik.

Ez a következő témacsoport a 6. kötetben a *Könyvtári munka módszertani kérdéseiről* címet viseli, míg a 7. kötetben sorrendben helyet cserél a következővel és a sokkal megfelelőbb *A könyvtári munka elmélete és gyakorlata* címet kapta. Mindkét esetben tekintélyes részét teszi ki az évkönyvnek, s ez indokolt is, főleg azóta, hogy a Magyar Könyvszemle profiljának módosulása óta éppen az évkönyvek váltak az ilyen természetű, nagyobb terjedelmű tanulmányok fő közlési területévé. Sokoldalú, gazdag anyagot ölel föl ez a rész, s benne a fő szempont a könyvtár jelenlegi két fontos célkitűzésének, a nemzeti könyvtárrá válásnak és a Várba való beköltözésnek elméleti és gyakorlati előkészítése. Itt olvashatjuk BABICZKY Béla két tanulmányát *A reprográfia jelentősége a nemzeti könyvtárban* és *Az országos állományvédelmi mikrofilmzési program és Nemzeti Könyvtárunk*. Sajnos az utóbbi a fölhasznált anyaggyűjtésnek nem elég pontosan tisztázott szempontjai miatt részben téves számadatokra támaszkodik. Így például az ősnymotatványok mikrofilmzétével kapcsolatban egyes könyvtárak teljes ilyen állományukat jelentették be, mások csak az unikumokat. Nem is beszélve arról, hogy ez milyen méretű átfedéseket jelenthet, nézetünk szerint ősnymotatványokból állománybiztosítási szempontokból csak az unikumokat, (esetleg a ritkaságokat is) és az esetleges bejegyzéseket kell mikrofilmre venni, teljes fotóztatása olyan köteteknek, amelyek más országok könyvtáraiban több példányban is megvannak, fölösleges, hiszen ha valamelyik elpusztulna, be lehet szerezni eredeti példányokról a filmmásolatot. Ugyanilyen téves adatokból jön ki a régi magyar könyvekre vonatkozó közel három milliós fölvételszám, mert lehetetlen, hogy az Egyetemi Könyvtárnak 2230, a debreceni kollégiumnak 1200, a pécsi Egyetemi Könyvtárnak 400 olyan régi magyar könyve lenne, amely az OSzK állományában nem található meg.

A hírlapok mikrofilmzétének égetően sürgős problémájával foglalkozik NÉMETH Mária. Az ETO szakmai területén nagy jelentőségű tervezetek PETHES Iván elméleti cikke a zenetudomány és zeneelmélet osztályozásának kérdéseiről és TAKÁCS Menyhért konkrét javaslata a 05 és 07 szakok revíziójára. Egészen újszerű témaválasztást kapunk FARKAS László tollából *Szolgálati felelősség a könyvtárban*. Jugoszlávia nemzeti könyvtárainak funkciójába ad betekintést NÉMETH Mária. Két évtized külföldi könyvbeszerzéseinek részletes elemzését kapjuk KRONSTEIN Gábortól. A biológia könyvtári ellátottságának problémáiról HORVÁTH Tibor értekezik nagy statisztikai anyag fölhasználásával, jó könyvtárpolitikai érzékkel. URBÁN László a közművelődési könyvtárak egy nagy gondjának megoldásához, az erősen növekvő kölcsönzési forgalom és a vele nem arányosan növekvő létszámprobléma közötti feszültség megszüntetéséhez keresi az utakat, miközben gondos elemzéséhez a másodpernyi pontosságú kísérleti vizsgálatok eredményeit éppen úgy figyelembe veszi, mint az élet reális megfigyelését.

Külön szeretnénk kiemelni CZETTLERNÉ KOZOCSA Ildikó beszámolóját az olaszországi könyvhigiénéről. Nemesak azért, mert sok okos gyakorlati eredményt közöl, hanem azért, mert a kifejezetten könyvtári technikai kérdéseknek egyetlen képviselője ez a cikk az Évkönyvek eddigi kötetében, pedig érdemes lenne erre a területre is nagyobb figyelmet fordítani. Nem látszik viszont indokoltnak NAGY Károlyné *Az OSzK betűrendes szolgálati katalógusa szerkesztési szabályzatának* közlése. Nem mintha nem lenne alapos, mindenre kiterjeszkedő összeállítás, hanem mert ez tulajdonképpen a könyvtár egy osztályának belső, ügyrendi kérdése, amit föltétlenül hasznos írásban rögzíteni, de nagyobb nyilvánosságot nem érint.

A 6. kötet harmadik és a 7. kötet második csoportja az OSzK gyűjteményeinek anyagából ad közléseket. Ezek közül főleg FAZAKAS József két közleményét kell kiemelnünk. Az egyik, három előző hasonlóhoz csatlakozva, pótlásokat ad SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtárának* I–III. kötetéhez, az OSzK állományából újabb 23 még le nem írt régi magyar könyv precíz bibliográfiai és példány-leírása, elsősorú kritikai apparátussal. A másik az 1595 és 1688 közt megjelent törvénykiadványaink eddig teljesen kaotikus megjelenési adatait tisztázza mondhatni mikroszkopikus pontosságú vizsgálatokkal. Gondos és részletes föltárást ad V. WINDISCH Éva a Kézirattárban található természettudományi, technikai és orvosi kéziratokról mint tudománytörténeti forrásokról. Ugyanő egy másik közlésében egy érdekes versgyűjteményt mutat be, amely KOVÁCHICH Márton György feleségének emlékére készült, de kinyomatása végül is elmaradt. Berlász Jenő az OSzK elveszettnek hitt, de újabban megtalált alapítólevelének eredeti szövegét közli. KELECSÉNYI Ákos egy töredékekben fennmaradt XVI. századi nyomtatványt ismertet, *Beythe István énekeskönyvét*, PAPP Ivánné egy ismeretlen ADY-vers-kéziratot, DURZSA Sándor egy középkori ars dictaminis-kéziratot. Nem szorosán vett értelemben az OSzK, hanem az idecsatolt gyöngyösi könyvtár anyagából merít SOLTÉSZNÉ közleménye az ottani XVI. századi possessorokról. A címben szereplő „könyvgyűjtők” kifejezés azonban itt nem egészen meggyőző, hiszen ferences barátokról van szó, akik részint tanulmányaikhoz tudtak megszerezni egy-egy kötetet, részint ajándékba kaptak könyveket, amelyek lelkipásztori munkájukhoz elengedhetetlenek voltak. Mint a protestáns vándorprédikátorok, úgy jártak ők is, messze földet bejárva, mélyen be a hódoltság területére. Munkaeszköz volt az ő könyvük, nem bibliofil gyűjtemény, csak könyvtulajdonosok voltak ők, nem könyv-gyűjtők. Még egy kifejezést szeretnénk korigálni: a több lapos táblázatban bemutatott „világi” tulajdonban volt könyvek esetében túlnyomó részben nem világiakról van szó, hanem világi papokról, tehát a szerzetesekkel ellentétben plébánosokról kanonokokról stb.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán és BERCZELINÉ MONORI Erzsébet közös cikke az OSzK színháztörténeti gyűjteményéről és SOLTÉSZNÉ az ősnymtatványgyűjteményről inkább az évkönyv első vagy negyedik csoportjába illeszkednék be, mert ezek nem a gyűjtemény anyagából közölnek, hanem maguknak ezeknek a gyűjteményeknek kialakulását, történetét, mai állapotát írják le. Ugyancsak a könyvtörténeti részben kaphatott volna helyett WIX Györgyné kitűnő tanulmánya egy kalandos sorsú XVIII. századi magyarországi magánnyomdáról, TAKÁTS Rafael hányatott sorsáról, különös könyvnyomtatói-nép- és nyelv művelői tevékenységéről.

Könyvtörténet, könyvtártörténet, művelődéstörténet az évkönyvek negyedik tartalmi csoportjának a tárgya: BERLÁSZ Jenő Az OSzK korai történetének egy fontos részletkérdéséről, HORVÁT István könyvtára megszerzéséről ír, és egyúttal — bár nagyon röviden, — de finom elemzéssel oldja föl Horvát nagy célok felé törő s mégis különös tragikumba torkolló egyéniségének ellentmondásait, amelyek közt „a nacionalista ébresztő győzelme tragikus módon a tudós bukását jelentette”. FERENCZY Endréné, két folytatásban a Könyvtár olvasóforgalmának történetét adja; nem számadatokat, hanem a fejlődés egész menetének lényegét. — Ugyancsak két folytatásban jelent meg SOMKUTI Gabriella kiemelkedő értékű tanulmánya *Korszerű természettudományos irodalom Széchényi Ferenc és Teleki László könyvtárában*. A szerző teljes biztossággal mozog a tudománytörténet területén, tárgyát kitűnő módszerességgel és elismerésreméltó tömörséggel dolgozza föl. Csak a hozzáértő tudja igazán értékelni az ilyen természetű kutatások nehézségeit. — TARDY Lajos a József nádor fiatalon meghalt orosz feleségének emlékére épült ürömi mauzóleumot és a hozzá kapcsolt, de a második világháborúban elpusztult „budai Orosz Könyvtárt” mutatja be, KISS Elemérné az 1817-ben Budán megnyílt

Ivanics-féle kölesönkönyvtárt, INDALI György pedig a Pest-Budai Könyvnyomdászok Önképző Egyletének 1869-ből való könyvtári jegyzékét.

A könyvtörténetet mindössze két tanulmány képviseli, mindkettő BORSA Gedeontól. Az egyik *A római Szent Péter bazilika építése javára hirdetett búcsú magyarországi terjesztésére készített (1508–1509) nyomtatványokról* szól röviden, de a kérdést sokoldalúan tárva föl, nem pusztán nyomdászmeghatározás, hanem a történelmi háttér föltárása is. Másik tanulmánya: *Néhány bécsi ősnymtatvány magyar vonatkozásai* mintaszerű példája annak, hogyan kell hungarikumokat földolgozni, tartalmi bemutatással és kritikai jegyzetekkel forrás értékűvé tenni.

Négy tanulmány meríti tárgyát a sajtótörténet köréből. DEZSÉNYI Béla biztos kézzel jelöli ki a *Grazer Frauenjournal Österreichs und Hungariens Töchtern gewidmet* című, XVIII. századi női folyóirat helyét az osztrák és a magyar sajtótörténetben. Tárnyilagos kritikai vizsgálattal mutatja ki, hogy címe ellenére valójában nem a magyar sajtótörténet területét érinti, hanem a felvilágosodás kori osztrák hírlapirodalom utolsó képviselője. MARKOVITS Györgyi JÓZSEF Attilának a *Front* c. illegális lapozal való viszonyát tisztázza. TERBE Lajos kiegészítéseket és pótlásokat közöl az Oroszországban, illetve a Szovjetunióban 1915–1921 közt megjelent magyar nyelvű lapokról az Évkönyv előző köteteiben megjelent bibliográfiájához. Az első magyarországi német nyelvű női folyóirathoz közöl adalékokat BUSA Margit.

A hazai kartográfia történetének egy fontos kérdéséről, SCHEDIUS Lajos és BLASCHNEK Sámuel Magyarország-térképéről szól FALLENBÜCHL Zoltán, aki eddig földolgozatlan levéltári anyag alapján mutatja be Schediusnak a cenzúrával folytatott, végül is sikeres küzdelmét. A cenzúra újabb korszaka a tárgya MARKOVITS Györgyi második tanulmányának *Munkásmozgalom és cenzúra harca a két világháború között* (Szerző mindkét tanulmányában indokolatlan és az évkönyv többi részéhez képest aránytalan az illusztrációk nagy száma.) Magyar és külföldi irodalmi kapcsolatokról szól KOZOCSA Sándor két tanulmánya, az egyik *Casanova Magyarországon*, a másik *Goncsárov Magyarországon*, részletesebb ismertetésük az irodalomtörténetet illeti. DÁN Róbert, TARDY Lajos és SZABADNÉ Szegő Judit egy-egy rövid adalékkal, (egy magyar nyelvű Talmud recenzió, egy orosz utazó pesti naplójával a reformkori budai kölesönkönyvtárak) járul hozzá az Évkönyvek negyedik csoportjának cikkeihez.

Ha most még általánosságban is megpróbálunk néhány megjegyzést fűzni az Évkönyvhöz, az első egy technikai részletkérdés. Jobb lenne a jegyzeteket lap alatt közölni, nem a tanulmányok végén, mert aki nem pusztán mint érdeklődő olvasó veszi elő az egyes tanulmányokat, az rögtön az állítások dokumentálására is kíváncsi, s ebben az esetben nagyon kényelmetlen a folytonos lapozgatás a jegyzetekhez.

Tartalmi szempontból két kritikai megjegyzésünk lenne. Az egyik az, hogy aránylag kevés a nagyobb lélekzetű tanulmány. Éppen az évkönyv alkalmas műfaj arra, hogy a terjedelménél fogva még önálló kötetbe nem kívánkozó, de a folyóiratok adta kereteket (nem bőbeszédűségénél, hanem témaválasztásánál fogva) túllépő értekezések megjelenítésére adjon módot. Ezzel szemben túlságosan sok az adalékszerű közlés. A maga nemében hasznos lehet ez is, de inkább csak akkor, ha nagyobb tanulmányok alkalmi melléktermékei ezek, nem pedig esetleg csak arról van szó, hogy türelmes, kitartó munka helyett a szerző gyorsan akar publikálni valamit. A másik hiányérzetet az okozza az olvasóban, hogy ilyen nagyműltű és nagylétszámú könyvtárban nagyobb érdeklődést várna a könyvtárosok részéről saját intézményük múltja iránt. Megint azt lehet mondani, hogy a könyvtári évkönyv kiválóan alkalmas lehetőség arra, hogy a Könyvtár múltjának egyes kérdéseit olyan részletességgel tárgyalja meg, ami egy esetleges későbbi összefoglalásban az arányok folytán természetesen nem kaphatna helyet, földolgozásuk mégis a maga nemében érdekes és szükséges. Igaz ugyan, hogy az OSzK évkönyveiben is több a rávonat-

kozó történeti cikk, mint amennyit a címek kifejeznek, hiszen gyakran találkozunk olyan kérdések tárgyalásával egyes tanulmányokban, amelyek a könyvtártörténetet is érintik, sőt nagyrészt éppen ahhoz tartoznak, s bár az is igaz, hogy éppen a két legutóbbi kötetben már komoly lépések történnek abban az irányban, hogy eltűnjék az előző kötetek olykor szinte ahisztorikusnak tűnő képe, mégis kétségtelen, hogy ezen a téren a Könyvtár történeti tudatának bontakozása kissé késve következett be. Például jóval később, mint az Egyetemi Könyvtaré. Tudomásunk szerint azonban most már folyik az a nagyszabású kutatómunka a Könyvtárban, amelynek eredményeként a további évkönyvek sok értékes történelmi publikációja után a Könyvtár összefoglaló története is el fog készülni.

Végül még egy általános megjegyzést nem tudunk elhallgatni. A magyar könyvtári folyóiratok, évkönyvek hosszú sorban hozzák napfényre a magyar könyv- és könyvtártörténet részeredményeit, — de, természetesen, magyar nyelven. Értékben egyenrangúak, sokszor fölül is múlják a külföld hasonló természetű eredményeit. De ki ismeri, ki ismerheti meg ezeket a magyar nyelvű tanulmányokat? (Az OSzK Évkönyve minden tanulmányhoz idegen nyelvű kivonatot csatol (ugyanúgy mint az Egyetemi Könyvtaré), de tapasztalat szerint a legjobb kivonat is alig ér el többet, mint figyelemfölvívást. Mikor és milyen módon lehetne módot találni arra, hogy akkor, amikor szinte minden tudománynak módjában van eredményeit intézményesen erre a célra szolgáló periodikus kiadványokban idegen nyelven tárni a világ elé, hasonló lehetőség teremtődjék meg a magyar könyvtörténet, a magyar könyvtártörténet számára is?

CSAPODI CSABA

Az Egyetemi Könyvtár Tanácsköztársaság-kiállítása. (A Magyar Tanácsköztársaság és az egyetem.) Kiállítás, amelyet nem a látványosság jellemez. Nem a látnivaló sokaságával kápráztat, hanem az értelemhez szól és arra készítet, hogy az egykorú hivatalos iratok, jegyzőkönyvek, rendeletek, cikkek és intézkedések meg egy csomó régi fénykép mögött lássuk meg korunk egyik legfontosabb történelmi tényét: a munkássá-hatalom fizikai szférája mellett számot tart a tudomány és a kultúra javaira is. Hogyan nyilvánult ez az igény és hogyan valósította a Tanácsköztársaság: ezt mutatja be a kiállítás.

Az anyagot négy csoportba osztották. 1. A z e g y e t e m a T a n á c s k ö z t á r s a s á g i d e j é n. (Szervezeti és személyi ügyek. Tanrendek, előadások, tanfolyam és a tanárképzéssel kapcsolatos dokumentumok. Bizalmi szervezet, szakszervezet és Bölcsészkar Bizottság.) 2. A z e g y e t e m i h a l l g a t ó k h e l y z e t e. (Diákmozgalmak. Szocialista diákok szervezete. Ifjómunkás-csoportok. Főiskolai hallgatók szocialista oktató tanfolyama. A diákok és a Vörös Hadsereg. A diákok szociális helyzete.) 3. M a r x — E n g e l s M u n k á s e g y e t e m. (A munkásegyletem jelentősége. Tanterem igénylése. Előadások, tanfolyamok. A munkásegyletem likvidálása.) 4. E g y e t e m i K ö n y v t á r. (Könyvtári reformok. Állományváltás. Könyvtári bizalmi testület. Személyi ügyek.)

A fenti szempontok szerint válogatott és rendszerezett dokumentumokat ill. azok másolatait részint tablókra felkasírozva, részint — (eredeti levéltári anyag, könyvek és brosrák) — tárlókban mutatják be. A technikai megoldásnak ez a kettőssége: szükségmegoldás, amely következik az anyag természetéből; itt kifejezetten előnyös, mert változatosságot jelent. Természetes, hogy egy ilyen komoly és alapos koncepciójú rendezvénynél a látogatóknak bizonyos elszántságra van szükségük, ha a látnivalók külső héja mögötti tartalmat is birtokba akarják venni. (Ezért örültünk volna, ha a képanyag nemcsak színvonalas, hanem gazdagabb is.) Nagyon tetszett a tablók díszítő fejléce.

Végül egy kifejezetten könyvtáros szempont: a kiállítás rendezői nem sajnálták a fáradságot és készítették egy valóban katalógus jellegű katalógust, amely feltárja a kiállítás egész anyagát. Sajnos hazai kiállításaink nem kényeztetnek el bennünket ebből a szempontból. Gyakran egyáltalán nem kapunk katalógust, vagy ha van, inkább illusztratív jellegű, mintsem teljes.

HERENDINÉ LAKATOS ÉVA

„Könyvtár és múzeum 1919-ben” A Magyar Nemzeti Múzeum, a Természettudományi Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár közös kiállítással emlékeztek meg a Tanácsköztársaság 50. évfordulójáról. Az első magyar proletárállam könyvtárügyéről kiállított dokumentumok hű keresztmetszetét adták azoknak a törekvéseknek, amelyek az elmaradt könyvtári viszonyokkal rendelkező országban egy korszerűen megfogalmazott, a közművelődés és a szaktudományok legmagasabb igényeihez mért könyvtárpolitikát kívántak megvalósítani. A Közoktatásügyi Népbiztosság 22. sz. rendelete kimondotta, hogy a Tanácsköztársaság „... az ország lakosságának könyvvel s a könyvhöz vezető segédeszközökkel való ellátását állami feladatnak tekinti”. Ebből az alapelvből következett az a hatalmas arányú szervező munka, amit a régi dokumentumok felvillantanak: a „Könyvet a proletárnak” mozgalmat, a gyári munkáskönyvtárakat, a „Közkönyvtárak gyűjtő és elosztó telepét”, az egyetemen az első könyvtáros tanfolyam megindítását, az „Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet” megszervezését. Ennek az intézménynek terveiben már mindaz szerepelt, aminek megvalósítására csak 1945 után kerülhetett sor, vagy még azóta is megvalósításra várnak. (Pl. külön osztályt szántak 1919-ben a könyvtárügyi és bibliográfiai kiadványoknak s egy ilyen központi szerv hiányát még ma is fájdalmasan érezzük; meg kívánták oldani a központi cédula-ellátást, amit még ma is csak részben oldottunk meg, stb.) DIENES László könyvtárügyi megbízott már akkor kimondotta, hogy „A tudományos szakkönyvtárak a tudományos kutatás elsőrendűen fontos segédeszközei” — ennek az alapelvnek valamennyi gazdasági-társadalmi konzekvenciájában való megvalósítása most is napirenden levő feladat. KÖHALMI Béla a *Corvina* hasábjain beszámolt arról, hogy a bibliográfiát „állami feladattá emelte a proletárállam közművelődés ügye” — de a nemzeti bibliográfia még ma is kiáltó fehér foltjai arra intenek, hogy tennivalónk még itt is akad bőven.

SOMKUTI GABRIELLA

50 éves a moszkvai Nyekraszov Városi Könyvtár. 1919. január 1. napján nyitotta meg kapuját, azzal a rendeltetéssel, hogy a főváros többi könyvtárának irányító és szervező központja legyen és hogy általános gyűjtőkörével a legkülönbélebb kategóriához tartozó olvasói igényét kielégítse. A könyvtár rendeltetésének megfelelt. A harmincas évekre a Nyekraszovka — ahogyan az akkor már mintegy 27 000 olvasója becélte — jelentős és tekintélyes intézménnyé vált. A városi közkönyvtárak módszertani központjává lett, ahol a könyvtári és bibliográfiai munka sok értékes formáját és módszerét dolgozták ki. A negyvenes évek felé a könyvtár, amelyből közben ifjúsági osztálya kivált, hogy önállósuljon, már olyan rohamosan fejlődött, hogy új épületre kellett gondolniok. A békés fejlődés terveit azonban a háború elsodorta. Személyzetének nagy része honvédelmi kötelességét teljesítette, az otthon maradt kevesek pedig mindent megtettek, hogy a könyvtár munkája egy napra se szakadjon meg. Ezek mentették ki hősi helytállással a romok alól a könyveket is, amikor a könyvtár épülete egy légi támadás során megsemmisült. A könyvtár dolgozói azonban az ötvenes évekre megélhették, hogy új otthonba költözzenek. Állományuk ekkor már a 300 000 kötetet, olvasóik száma pedig a 30 000

főt is meghaladta. A könyvtár új otthonában megújult erővel továbbfejleszti tudományos és módszertani munkáját, de most már tisztán gyakorlati alapon, mert a központ feladatát a városi tanács egyik osztályán látják el. Különösen elmélyed munkaszervezési kérdések elemzésében és megoldásában és valóban nagyszabású tájékoztató munkát végez.

A magyar könyvtárosok örömmel köszöntik a félévszázados Nyekraszovkát és lelkes munkájukhoz méltó újabb sikereket kívánnak.

PUSZTAI JÁNOSNÉ

Creșterea colecțiilor. Caiet selectiv de informare. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România

A Román Tudományos Akadémia Könyvtárának sokszorosított gyarapodási jegyzéke múlt év óta új rendszerben jelenik meg. A már 1904 óta publikálásra kerülő kiadvány eredetileg a nemzeti bibliográfia és tudományos tájékoztató szerepét töltötte be. A második világháborút követően, a Román Nemzeti bibliográfia megindulása után a kiadványt a külföldi könyvek jegyzékévé szervezték át. Profiljának többszöri változtatása után az 1966. évf. 13–14. számától kezdődően hálózati központi gyarapodási jegyzékké alakult át. Az ezidőszerint negyedéves kiadvány az ETO szakrendje szerint (összevont csoportokban), folyamatos sorszámozással hozza a Központi Könyvtár, valamint az Akadémia szervezetébe tartozó 37 bukaresti és 43 vidéki tudományos intézmény újonnan beszerzett külföldi könyveinek egyszerűsített leírású címadatait. A leléhelyet betű-szám kódjellel tüntetik fel, a Központi Könyvtárnál megadják a raktári számot is. A jegyzék elnevezése szerint sem igényli a teljességet, a szelektálás szempontjait azonban nem közli. A művek csupán egy szakcsoportban szerepelnek, de a szakcsoport végén a folyószámok közlésével utalnak a rokon szakterületek anyagára. A jegyzéket a szerzős műveknek folyószámra utaló névmutatója egészíti ki. A jegyzék függeléke közli az újonnan beszerzett *a)* kéziratokat leltári szám szerint, *b)* levelezési anyagot szerzői betűrend szerint, *c)* ritka könyveket kronológiai sorrendben, *d)* aprónyomtatványokat fajták, országok, ill. szerzői betűrend szerint, *e)* térképeket szerzői betűrend vagy cím szerint, *f)* zeneműveket szerzői betűrend szerint, *g)* pénzeket-érméket országok, városok, kibocsátó személyek szerint. (Az adott szám a pénz-, érme- és pecsét gyűjtemény gyarapodásáról tájékoztat.)

KINDLOVITS KÁLMÁN

Odqvist, Dagmar: Current Swedish periodicals and serials: Engineering and related subjects 1968. Stockholm 1968, Svenska Institutet. 67 l. (Sweden Today)

A Svéd Kultúrkapcsolatok Intézete *Sweden Today* címmel füzetsorozatot jelentet meg, amely a svéd élet különböző aspektusait ismerteti. E sorozat keretében jelent meg a műszaki tudományokra és határterületeikre vonatkozó svéd folyóiratok és sorozatok 1968. évi címjegyzéke.

Az angol nyelvű kis füzet igen ügyes és célszerű kiadvány. Szakcsoportosításban, s az egyes csoportokon belül betűrendben közli a folyóiratok és sorozatok címeit, minden tételnél megadva az esetleges közreadó testület nevét, az indulás évét, a megjelenés gyakoriságát, valamint a kiadóhivatal címét és az előfizetési díjat. A szakcsoportok számát utalások szaporítják, aprólékos részletkérdések címszaváról utalva az összefoglaló nagyobb csoportokra, ahol a vonatkozó címeket közli. Így pl. „Kenyer”-ről „Élelmiszer”-re, „Óraipar”-ról „Ékszer- és óraipar”-ra stb. utalva, gyakorlatilag kizárja annak lehetőségét, hogy egy-egy szűkebb témakört keresve, valamilyen folyóiratcímét ne találjunk. Ez a megoldás azonban nem mindig előny, legalább is a svédül nem tudók számára: előfordulhat ugyanis, hogy a szélesebb témakört felölelő csoportban a keresett részlet-témával foglalkozó folyóiratcímek megtalálása problémát okozhat.

Még néhány adat: a címjegyzék összesen 438 címet közöl 38 lapon, s ezt a cím-anyagot egy 32 lapos címmutató egészíti ki, amely a címváltozásokat is tartalmazza. Ily módon — mind adataival, mind szerkezeti felépítésével — a kis füzet irigylésre méltó ügyességgel zolgáls nem csupán a tájékoztatást, de a technikai vonatkozású svéd folyóiratok külföldi propagandáját is

WIX GYÖRGYNÉ

SZEMLE

Scheiber Sándor: Héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákban. Bp., 1969. 416 l.

Az elmúlt két évtizedben hazai és külföldi folyóiratok hasábjai, majd 1957-től önálló kötetek jelzik, hogy a magyar középkor eddig „terra incognita”-ként számon tartott héber művelődéstörténetének talaján megvetették lábukat a kutatók. *A Magyar—Zsidó Oklevéltár* fontos és eddig ismeretlen összefüggéseket tár fel gazdaságtörténetünkől (MZSO. V/1—XI. Bp., 1957—1968. Szerk. és kiad. GRÜNVÁLD Fülöp és SCHEIBER Sándor), 1960-ban pedig megjelent a magyarországi zsidó feliratok gyűjtőkötet, amely művelődéstörténetünk vonatkozásában nyújt kiegészítést (SCHEIBER SÁNDOR: *Magyarországi zsidó feliratok.* Bp., 1960.). A most ismeretetésre kerülő munka a magyar középkor héber könyvkultúrájának feldolgozását végzi el.

A XI—XVII. században hazánkban forgatott és olvasott héber kódexek közül egy sem maradt teljes, eredeti formájában ránk. Számos kötet nyomtalanul süllyedt el, mások pedig kötéstáblákban, előzéklapokon, bordacsíkokon küldik üzenetüket történeti könyvtáraink, levéltáraink polcairól. A tartalmilag és földrajzilag szétszórt maradványokat a szerző felkutatta és a töredékek vallomása nyomán sikerült rekonstruálnia a magyarországi héber könyvkultúra első századait, a könyvnyomtatás elterjedéséig. A neves elődök — KOHN Sámuel, BÜCHLER Sándor — úttörő, de szórványos kezdeményezésére megindult kutatómunka határozott és teljes eredményt hozott. A szerző a kötet első részében bemutatja és történeti háttérbe állítva tárgyalja a héber könyvkultúra hazai centrumait. A tudományos alaposággal megrajzolt elemzések során kirajzolódó kép bizonyoságot ad, hogy a tárgyalt időszakban a történeti Magyarország északnyugati városait kell a hazai héber könyvkultúra központjainak tekintenünk. Bártfán, Georgius PETRI egykori könyvtárából

kerültek elő kódexmaradványok. Pozsonyból a városi levéltár és a káptalan egyes köteteinek könyvtábláiban maradtak töredékek. Sopron a magyar—zsidó múlt egyik fellegvára, — a zsinagóga és számos oklevél mellett, a legnagyobb számban őrizte meg a kódexemlékeket is. Kőszegen egy Tóra nyomát sikerült felkutatni. Esztergomból liturgiai könyvek, biblia és talmudpéldányok egykori jelenlétét bizonyítja a szerző.

Természetes, hogy a fellelt töredékek jelenlegi lelőhelyei csak nagy általánosságban utalnak a kódexek eredeti provenienciájára. A munka részletes elemzéssel mutatja ki a történetileg nem igazolt lelőhelyek és a maradványok kapcsolatát. E kutatások eredményeként állapítja meg a kassai Szent Erzsébet-egyház könyvtárából kiemelt kötetek eredetét, vezeti vissza a jelenleg Besztercebányán található fragmentumot Trencsénbe, egy Érsekújváron talált maradványt Galgócra, a szentgyörgyi leletet Bazinba, stb.

Külön kell szólnunk a munka Budával foglalkozó fejezetéről, nem csak azért, mert eddig ismeretlen Corvinák és más érdekes hungarikák nyomába vezet el, hanem azért, mert itt találkozunk legközvetlenebbül a kötet egyik fő érdemével. A hazai héber könyv múltját a tudós szerző nemcsak a megtalált töredékek szinte járhatatlan útjain követi, hanem kitér az egykorú forrásokban megemlített kódexek sorsára is. Így jut el az első, Magyarországon említett héber kéziratához az 1083—1095 években, amely a pannonhalmi bencés monostor könyvtárában levő Zsolttárgy volt. Budával kapcsolatban természetesen a héber Corvinák felkutatása jelenti a legnagyobb eredményt. A források helyes értékelése azt bizonyítja, hogy Mátyás könyvtára ha nem is bővelkedett, de büszkélkedett jó néhány héber kódexszel. A szerző bizonyítékokat sorol fel, hogy az általános megjegyzéseken túl BRASSICANUS, SZÉKELY István pozitív értesülései ebben a vonatkozásban is megállják a helyüket. Említés

esik a wittenbergi egyetemi könyvtárba került, majd onnét tovább hánykolódó héber Corvinákról. Különösen fontos lenne ezek további útját felderíteni, talán valahol hozzáférhetőek ma is. Itt jegyezzük meg, hogy az egyetem krónikása M. Aurogallus könyveivel együtt említi e Corvinákat (FRIEDENSBURG, W.: *Geschichte der Universität Wittenberg*. Halle a. S., 1917. S. 239.). Talán elképzelhető, hogy AUROGALLUS, aki SYLVESTER János héber professzora volt, valamelyik munkájában szót ejt a kódexekről.

Bizonyosan ilyenek tekinthető — bár Mátyás halála után került oda — Jonatan ben Uzziel Targuma (arám fordítás) a Prófétákhoz. Érdekes humanista-reformációs művelődéstörténeti összefüggést bizonyít Mose MAIMUNI משה מיימון-ja, amely a budai vendégtanár, Simon Grynaeus kezén keresztül Münsterhez került, aki Logica Rabi Simeonis címmel 1527-ben Bázelen adta ki. Esetleg érdemes felfigyelní arra, hogy Münster Johannes Campensisnek dedikálja a könyvet. CAMPENSIST viszont mint magyar diákok héber professzorát ismerjük Krakkóból (DÁN R.: *Benczédi Székely István Zsoltároskönyvének forrásaihoz*. Filológ. Közl. 1967. 151—155). Másrészt tudomásunk van arról, hogy Campensis szoros kapcsolatban állt Mária királynővel, akinek rendszeresen küldött könyveket, héber vagy héber vonatkozású irodalmat is (NOSZKAY Ödön: *Oláh Miklós levelezésének művelődéstörténeti vonatkozásai*. Érsekújvár 1903, 73. l.). A budai zsidók héber könyveit a szerző Szófiából is kimutatja, Jénából karaita Tóra-kommentárra bukkan és bemutat egy budai héber illusztrátort Jehuda ben MEIR HA-KOHN személyében, akinek műve Mainzba került. A korabeli héber irodalom is megemlékezik a könyvekről, a szerző ezeket az eddig ismeretlen utalásokat is végigkíséri. Ide tartozna egy további kéziratot, amely a hazai rezponzumirodalom első képviselőjének, Naftali ben Jicchak ha-Kohennak munkája, keletkzésének idejét 1505 körülre tehetjük, BÜCHLER szerint száz évvel később még használatban volt (BÜCHLER Sándor: *A zsidók története Budapesten*. Bp. 1901, 61, 82 l.). Ellenőrizhetetlen megjegyzést tesz a témakörben GASTFREUND, amennyiben egy korábbi, talán 1420 körül szerkesztett Eizik Tyrnau-féle rezponzum-gyűjteményt feltételez (GASTFREUND, I.: *Die Wiener Rabbiner*. 29. l.).

Scheiber Sándor munkájának második részében katalógusba rendezi a magyarországi héber kódexmaradványokat. A szakcsoportosítás első feltétele a fragmentumok, a szó szoros értelmében vett töre-

dékek azonosítása volt. A tudós szerző ebben a hatalmas ismeretanyagot követelő feladatban is fölüenyés biztonysággal jár el. 11 szakcsoportba rendszerezi a szövegeket, tételenként megadja az azonosított szövegek adatait, majd a jelenlegi előhelyet, jelzetet. Annotációiban könyvtörténeti kutatásai alapján megállapítja a töredék provenienciáját, más kapcsolatait, majd a vonatkozó irodalmat. A Biblia szak 63 tételből áll, a Háftárat (prófétai szöveg a liturgiái gyakorlatban a Tóra fejezeteinek kísérőlekiója) 4 fragmentumon sikerült azonosítani, a Targum (arám bibliafordítás) két töredékben került elő. Az exegézisek sorában Salamon Jicchaki (Rasi) népszerű bibliakommentárját találjuk. A Talmud is igen olvasott volt a középkorban, 25 különféle fragmentum bizonyítja, további hét kommentárral szerepel. A Midras témaköréből sikerült unikumot is bemutatni, a Pokol traktátusból a szerző szövegpróbát ad a szakutatók számára. A Törvénykódex csoport 13 tételt mutat fel, jobbra Maimuni Misne Tora c. könyvének részleteit. A Liturgia és Liturgiakommentár csoport természetesen nagyobb tételezámmal szerepel, összesen 40 maradvány. A Történelem szak a szerző és a mindenkor olvasó legnagyobb sajnálatára csak két jelentéktelen töredéket tartalmaz.

A sokrétű és rendkívüli bibliográfiai ismerettel feldolgozott anyag számos mutatót igényel a használatban. A kódexmaradványok lelőhelyeinek betűrendes sorát a kódexmaradványok provenienciájának mutatója követi. A szakutatók számára készült az előforduló pjjutok (liturgiái versek) jegyzéke a sorkezdő szavak betűrendjében. Bibliográfia címszó alatt találjuk a felhasznált irodalmat, majd külön jegyzékben a magyarországi héber könyvek irodalmát. Az index a hivatkozásokban szereplő tudományos művek szerzőinek névmutatója. A német nyelvű összefoglaló után a kódexmaradványok facsimiléi kaptak helyet. Könyvtörténeti irodalmunknak e kitűnő eredménye tartalmi értékeinek megfelelő formában látott napvilágot. A borítófotó Farkas Tamást, a hibátlan tipográfia az Akadémiai Nyomdát dicséri.

DÁN RÓBERT

Dümmerth Dezső: Pest város társadalmá 1686—1696. Bp. 1968. Akadémiai Kiadó, 308 l.

Társadalomtörténeti szakirodalmunk értékes gyarapodása e kötet, melynek alcíme: *A török hódoltság utáni első évtized lakosságának gazdasági, társadalmi és személyes életviszonyai Mária Terézia koráig*. A török uralom után újra berendezkedő

város vegyes összetételű lakosságának letelepedését, eredetét, vagyoni helyzetét, művelődési és családi viszonyait, társadalmi rétegződését vizsgálja, majd — későbbi évtizedekre is kitekintve — személyi (családi) ún. „törzslapokon” tájékoztat a korszak szinte valamennyi városi családjáról. Külön ki kell emelnünk a kötet rendkívül alapos forrásgazdagságát: szerző az állami, városi, vármegyei, egyházi és testületi ügyintézés teljes levéltári forrásanyagát feltárta. A közismertebb iratfajták mellett (így p. o. a kamarai adminisztráció iratai, tanácsülési jegyzőkönyvek stb.) feldolgozta a telekkönyvek, végrendeletek és egyházi anyakönyvek teljes név- és adatanyagát. Ezek alapján tanulságos genealógiai megállapításokat is tett. Általános társadalomtörténeti eredményeiről most nem kívánunk szólni. Itt elsősorban művelődéstörténeti adalékait említjük.

A képnék ez a része meglehetősen negatív. A fiatal, gyors ütemben fejlődő város kezdettől fogva erőszakos légkörében a művelődési tényezők kevés szerepet játszottak. Műalkotásként egy-két harangról hallunk; szobrász, muzsikás a polgárok között csak később tűnik fel. Az irástudatlanság feltűnően nagy volt: az írása alapján megismert 39 polgár közül 15 volt erősen nehézkes írású vagy irástudatlan. Az iskolázás kezdetleges fokon állt: csak egytanítós alsófokú német és magyar iskola működött; a tanítók a társadalmi ranglétra igen alacsony fokán álltak. A végrendeletekből kitűnik, hogy a polgárság művelődési igénye minimális volt. A legszükségesebb berendezési tárgyakon kívül az akkori luxuscikkek (lámpa, spanyolfal, szőnyeg, függöny, hangszer, tükör, falóra stb.) alig szerepelnek. Feltűnően sok viszont a képek száma. Ami a könyveket illeti: a hivatalnoki és tiszti családok végrendeleti leltárai ilyenekről nem tesznek említést, csupán a plébánosnál említenek egy kalendáriumot. Egy rác kereskedőnél s öt iparosnál maradt meg a hagyatékban egy-két könyv; két építőmesternél műszaki szakkönyvek is. Egyedül egy fűrdős-sebésznek volt a megmaradt források szerint nagyobb könyvtára: 27 kötet orvosi és gyógyszerészeti szakmunka.

A művelődés terén Pest városa elmaradt a folyamatosan fejlődő felvidéki városok mellett: a szerzés, a berendezkedés igényei bensőségesebb művelődés kibontakozását nem tették ekkor lehetővé.

TÓTH ANDRÁS

Tóth Ede: Mocsáry Lajos élete és politikai pályakezde (1826—1874). Budapest 1967, Akadémiai Kiadó 341 l.

MOCSÁRY Lajos a XIX. századi függetlenségi politika egyik kiemelkedő alakja, aki elsősorban haladó, liberális nemzetiségi politikusként ismert a köztudatban. KEMÉNY G. Gábor munkája nyomán több mint egy évtizeddel ezelőtt napvilágot látott *Válogatott írásai* után most TÓTH Ede könyve, az eddig jobbára homályban maradt mozzanatok feltárásával, olyan részletű történeti portréval gyarapította történelmi irodalmunkat, amely befejezetlensége ellenére lehetővé teszi, hogy MOCSÁRY jelentőségének, közéleti szerepének az eddigieknél realisabb mérlegét elkészítsük.

A középnemesi születésű, birtokát mindvégig megtartó Mocsáry az 1848-as forradalom és szabadságharc alatt betegsége miatt külföldön tartózkodik. Hazatérése után az eluralkodó rezignáltság, forradalomellenes szemlélet fölötté sem múlt el nyomtalanul, bár első politikai írásaiból is kicsendül a reformkori liberalizmus mérsékelt, de optimista hangvétele. Politikai pályafutását DEÁK Ferenc felirati pártjában kezdte, 1865-ben TISZA Kálmánhoz csatlakozott, 1867 és 1869 között borsodi (ellenzéki) alispán, majd Miskolc országgyűlési követe. Mint publicista a Deák-párt és Tisza Kálmán pártja közötti fúzió megakadályozására irányuló politikát folytat. MOCSÁRY elvi függetlenségi politikus, aki nem járta végig a „balközép” elvfelelősi politikájának útját. A fúzió előtt elhagyta őket, s jelentős szerepet játszott a Függetlenségi Párt megalapításában, melynek egy ideig elnöke is volt.

MOCSÁRY mindvégig a perszónalunio híve, az osztrák—magyar közös ügyek ellensége, intranzigens függetlenségi politikus maradt. Tóth Ede könyvéből megtudjuk, hogy nemzetiségpolitikai magatartása és a magyar függetlenségi gondolat milyen szoros egységet alkot gondolkodásrendszerében. Ez az anyagilag független középbirtokos a tönkrement dzsentrivé süllyedő középnemesség tipikus útját nem csupán nem követi, hanem éppen ellenkezőleg, inkább balra tolódik.

Kortársai közül elsősorban a nemzeti-ségi kérdésben elfoglalt álláspontjával tűnik ki. A kérdés végleges megoldását a szabad verseny érvényesülésétől várta; a nem-magyar népekkel való megegyezést az abszolutisztikus törekvések ellensúlyozása céljából is szükségesnek látta. Felismerte, hogy a nemzetiségek feletti uralom csak Bécs támogatásával, tehát a politikai önállóság jelentős korlátozásával tartható fenn. S míg a magyar politikai vezető réteg zöme Bécs felé hajlott, MOCSÁRY a nemzetiségekhez közelített — Bécs ellenében.

TÓTH Ede hatalmas forrásanyag ismer-

retében írta meg munkáját. Gondos elemzéssel mutatja be a család anyagi és birtokviszonyait, MOCSÁRY fiatalkorát. Igen árnyaltan ábrázolja a politikai életet, a korban felvetődő valamennyi vitás kérdést, s az abban elfoglalt álláspontokat is élénk állítja. A munka rendkívül gondolatgazdag. Más kérdés, hogy néhol kiváló felismerések bújnak meg félmondatokban, ugyanakkor felszínes, fölöslegesnek tűnő elemzések is kitölteneik oldalakat. A könyv — mint korábban is kifogásolták — adós marad Mocsáry bírálatával. Mert azt, hogy a szerző néhol kimutatja Mocsáry álláspontjának osztályhelyzetéből fakadó korlátait, nem tekinthetjük kielégítő kritikának. A szerző nem fejt ki eléggé, pedig csak úgy érthető teljesen a vizsgált személy életműve, hogy 1848 után is egy valójában tisztán középneemesi liberális szemlélettel még sokáig lehetett a polgári haladást szolgáló, mint ahogy a legtökéletesebb egyéni polgári származás, meghatározottság, sőt gondolkodás sem feltétlen garanciája a progresszív magatartásnak. Természetesen számos kérdés megoldása egy feltehetően következő kötetre vár, melyben tükröződnie kell annak is, hogy MOCSÁRY elsősorban nem elméleti, közírói és napi-politikai tevékenységével emelkedett ki kortársai közül, hanem azzal, hogy egy rohamosan demoralizálódó politikai közéletben megőrizte elvhűségét és emberi erkölcsi tartását.

SZÁSZ ZOLTÁN

Szabó Ervin 1877—1918. (Az anyagot gyűjtötte, vál., szerk. és jegyzetelte: REMETE László.) Bp., 1968, Főv. Szabó Ervin Könyvtár. 353 p., 8 t. 36.—Ft.

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. évi, Szabó Ervin irodalmi hagyatékának kiadását elrendelő határozatának mind a mai napig nem sikerült érvényt szerezni. Halálának ötvenedik évfordulójára is csupán apró részletet törlesztettek a régi adósságból: a két már korábban megjelent válogatás (az egyik: *Szabó Ervin válogatott írásai* címmel 1958-ban, a másik: *Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtár-tudományi, művelődéspolitikai cikkeinek gyűjteménye 1900—1918.* címmel 1959-ben látott napvilágot) után csak egy újabb, harmadik gyűjteménnyel gazdagodtunk.

Az összeállító, REMETE László rövid bevezető tanulmánya nem vállalkozik az egész életmű érdemi elemzésére, s ezt nem is róhatjuk fel hibájául. Annál nagyobb érdeme, hogy ha tömören is, de összefoglalja SZABÓ Ervin működéséről az idők során kialakult, egymásnak nem egyszer ellentmondó nézetek történetét; utal a

tevékenységének megítélésében bekövetkezett jelentősebb fordulatokra, s bár óvatosan, de mégis csak állást foglal a megítélések helyes vagy helytelen voltát illetően.

A kötet anyaga három részre oszlik. Az első újság- és folyóirateiküket tartalmaz, továbbá azt a bevezető tanulmányt, amelyet SZABÓ Ervin Marx—Engels válogatott műveinek magyar kiadásához írt. Nem helyes tehát „kiadatlan” írásoknak nevezni őket, amint a válogatás teszi! A közölt cikkek tematikája rendkívül gazdag, a szerkesztőt ezúttal nem korlátozta tartalmi szempont. Az írásokban szó esik statisztikáról, gyermekhalandóságról, a cárizmusról, a tudomány és a művészet szerepéről, a sajtószabadságról, a magyar és külföldi munkásmozgalom kérdéseiről, Marx közgazdaságtanáról. Akad köztük vitairat és könyvismertetés is.

Talán mind közül a legizgalmasabb az olasz szocialista párt 1902. évi imolai kongresszusáról remek jellemzőberővel megírt beszámoló, mely betekintést enged a munkásmozgalom és munkáspártok századeleji életébe, leírásai nyomán megelevenednek a szenvedélyesen vitatkozó szónokok, a kongresszus mozgalmas eseményei.

A Marx és Engels válogatott művei második kötetéhez készült bevezetés elsősorban frissességével, elevenségével, egyéni megfogalmazásával tűnik ki, a hasonló műfajú írások többnyire száraz előadásmódja után szinte felüldít, lebilincsel. Emiatt — noha kissé terjedelmes — közlése mégsem tekinthető indokolatlannak.

SZABÓ Ervin cikkei, tanulmányait olvasva még erősebben érezzük művei teljes, kritikai kiadásának hiányát!

A kötet második része már nem az ő műveit, hanem a halála után megjelent nekrológokat, visszaemlékezéseket, méltatásokat és bírálatokat közli. Korai halála — 41 éves volt! — egy pillanatra elcsendesítette a szembenálló felek küzdelmét, a megemlékezések a tisztelet és fájdalom hangján szólnak. Keserűen jegyzi meg az egyik: „Épp most, a legnagyobb veszélyek és a legnagyobb remények közeledtekor hagyott itt bennünket.” A temetéséről közzétett beszámoló ma is megrendítő olvasmány.

A későbbiekben már megszólal és mind erősebbé válik a bírálat hangja is. Ebben azonban nincs semmi kegyeleltérség. SZABÓ Ervin nagyra értékelte a kritika szabadságát: „A tudományos bírálat joga a legnagyobbakkal és a legkisebekkel szemben egyaránt abszolút jog — több: abszolút kötelesség” írta, és e mondas szellemében cselekedett. Tekintélyeket nem tisztelve muta-

tott rá arra, amit túlhaladottnak, elavultnak, tévesnek tartott. A vitát, a nézetek harcát a fejlődés nélkülözhetetlen rugójának, hajtóerejének tekintette: „... csak az a mozgalom beteg, amelyben az elmélet dogmává, a harmód szokássá lett, amelyben kételkedni, amelyen változtatni senkinek eszébe sem jut.”

Tanulságos elolvasni ideológiai hibáival, tévedéseivel foglalkozó cikkeket. Fél évszázad alatt az értékelés nem egyszer változott, a bírálatok többnyire éles politikai harc közepette születtek, és nem mindig voltak mentesek túlzásoktól, elfogultságtól. Tíz évvel halála után például szemére vetették, hogy nem ismerte fel az objektív történelmi fejlődés törvényei előírta helyes utat; hogy az út, amelyen haladt, zsákutca volt; hogy nincs már magyar munkásforradalmár, aki bármely lényeges kérdésben az ő követőjének vallaná magát; hogy idealista, aki revidálta a marxizmus alapvető tételeit, s hogy elvetette a pártot, mint alapvető harci eszközt.

Újabbán — jelentőségének, érdemeinek, tudásának, jó szándékának, becsületességének elismerése mellett — a kritikai észrevételeket azzal az igen fontos megjegyzéssel egészítették ki, hogy a munkásmozgalom történetének mindenfajta egyoldalúságtól, torzítástól való megtisztításához az is hozzátartozik, hogy SZABÓ Ervint — aminthogy másokat is — nem szabad a ma szemüvegén keresztül nézni, hanem azt kell vizsgálni, hogyan hatott saját korában.

A kötet harmadik része kifejezetten e gyűjtemény számára íródott kortársi emlékeket gyűjt csokorba. Az olvasók egy része bizonyára némi gyanakvással kezdi a lapozgatást, félve, hogy hasonló kiadványokból már ismert, nagyon is vegyes értékű memoárokat talál majd, amelyekben a jószándék nem pótolhatja a tehetőségtelenséget. Semmitmondó frázisok helyett azonban ezúttal igaz élvezetet, gyönyörűséget nyújt csaknem kivétel nélkül valamennyi írás ebben a részben is! Legfőbb erényük nem ismereteinket adatokkal, tényekkel gazdagító voltukban rejlik (noha ez sem elhanyagolható szempont), hanem az emlékek érzelmi telítettségéből, személyességéből fakad. A sorok közül kiáramló szeretetet sehol sem érezzük mesterkéltnek, erőltetettnek. A beszámolókból megismerjük SZABÓ Ervin hétköznapjait, erényeit és apró gyengeségeit egyaránt, jelentéktelennek tűnő kérdésekben elfoglalt álláspontját (szerette-e MAY Károly műveit, milyen volt, mint főnök, mint barát?), egyszóval az élő

embert a maga összetettségében, bonyolultságában.

A kötethez csatolt bibliográfia értékes anyaggal egészíti ki a 1958-ban közreadott korábbi gyűjtést, mind SZABÓ Ervin saját művei, mind a róla szóló irodalom tekintetében. Külön öröm, hogy névmutató is készült hozzá, ez ugyanis a könyvtári kiadványok esetében ritkaságszámba megy. A mellékelt képanyag, rendkívül érdekes, kár hogy a műszaki kivitel ezúttal is nagyon gyenge minőségű. A kötet szerény, sőt inkább szegényes külalakja nem méltó a feladathoz, amelyet betölteni hivatott,
PÁLVÖLGYI ENDRE

Munkás-ének 1919—1945. Budapest, 1967, Zeneműkiadó.

A munkásének nem más, mint a hazai, népi folklór-zenének; — amely paraszti eredetű, — urbánus-jellegű, alig pár évtizedes hajtása, amelyet a gyári, iparosítási mozgalmak fejlődése, valamint az elnyomó rétegeket leleplező és ellenük küzdő, újabbban az úgynevezett protest-songok, ötvözetek egybe. Ezek az énekek megtalálhatók már az évezredek munkadalokban, a középkori vásári lamentációkban, majd az amerikai-néger spirituálékban, de kifejlődni és elterjedni csak századunk elején kezdtek szerte a nagyvilágban. Az első, modern tömegdal a francia forradalom Ca Ira-ja volt a múlt században és ezt követték mind nagyobb számban a negyedik rend tiltakozó dalai. GAY és PEPUSCH 1728-ban írt *Beggar's Operájában* a nép még nem énekelte felszabadulási dalait, ezek még nem voltak tiltakozó énekek, de énekeltek gúnydalokat, amelyek már kikezdték a kapitalistákat, mint ahogyan a Luddita-mozgalom is, minden hiányossága és tévedés ellenére, mégis csak a gépi-robot, a modern ipari rabszolgaság ellen küzdött.¹

A munkásdal tehát nem új keletű, mint ahogyan azt a konzervatív folklóristák szeretik feltüntetni, hanem *szerves folyamata* egy munkás-kultúrfejlődésnek, önálló része a munkás-zenének és nem beágyazott mellékhatása a folklór-irodalomnak. Hazánkban a tanácsköztársaság utáni években kezdett gyökeret verni. Erről írta ARMA Pál, 1934-ben Párizsban megjelent hat tömegdalához a következőket:

„A proletárdal a munkásosztály harcainak szerves terméke és kísérő jelensége. A dal, amely a proletariátus forradalmi harciba keletkezik, osztályérdekeinek, gondolatainak és részeseinek kifejezőjévé válik: a forradalmi harci dal.

¹Minderről, akit ez a téma érdekel, értékes adatokat találhat MARÓTHY János: *Zene és polgár, zene és proletár* (Bp. 1966. Akadémiai Kiadó) című értékes tanulmányában!

A forradalmi, harci-zene nem szórakozásra szolgál, hanem a felszabadulásért küzdő proletariátus komoly és erős fegyvere. A forradalmi dal a széles, dolgozó tömegek számára meghatározott és tudatosan alkalmazott agitációs és propagandaszköz: tömegzene.”

Ezt a kulturmunkát hazánkban a húszas évek közepe után szervezett munkás népdalkórusok vették kezükbe, amelyek közül az elsőt SZABÓ Ferenc alapította 1928-ban, az egykori AMSZ² keretében.

A magyar népdalkórusok úttörői közé tartozott JUSTUS György zeneszerző, aki az addigi szirupos és hazaffyas kórusok helyett a harcoss, munkásnépdal kórusokat kezdte megszervezni. Magát a népdalkórust így határozta meg: „A népdalkórus a népdal tudatos alkalmazása a szocialista mozgalomban... A népdalkórus osztályöntudatos zene-együttes, mely az általa megismert népzenei anyagot olyan formában közvetíti, hogy a dalban megmutatkozó osztálykarakterre felismerhető legyen”.

(*Munka*, 1932. 25. sz.)

A munkászene, tehát visszavonhatatlanul elindult hazánkban is ezelőtt fél évszázaddal és mindmáig tovább fejlődött. A felszabadulásunk utáni évtizedben ugyan elnyomták és proletkultos eredménynek könyvelték el, de ezt diadalmasan túlélte és ha közben meg is változtak a Kurt Weill-i hagyományok, mégis egészségesen továbbfejlődött. Viszont le kell rögzítenünk, hogy ahogyan volt a magyar munkáskultúrmozgalomban *elsüllyedt irodalom*, úgy volt *elsüllyedt zene* is, csak hogy amíg az előbbit jól-rosszul néhányan nagy buzgalommal, megpróbálták kiánsni a feledés homályából, az elsüllyedt magyar zene törekvéseit elhanyagolták zenekutatóink a kedvezőbb körülményekkel biztató, alkalmi munkák miatt.

SZABOLCSI Miklósnak, ILLÉS Lászlónak PÁNDI Pálnak és másoknak több, értékes kutatása felszínre hozta a két világháború közötti irodalom emlékeit. Zenei téren azonban, nem történt semmi. A zenei kutatásokat gátló szakmaiak közönyét végre megtörte SZABOLCSI Bence készséges és MARÓTHY János mind nagyobb érdeklődést mutató szakmai elő tanulmányokat végző munkája, akik köré jelen kötetünk készséges és fel nem becsülhető kortársi-szemleletű munkatársai csatlakoztak. Így végre sikerült összehozni az első kísérleti kutatási munkát erről a területről, amely elég hamar megszerveződött és hiányosságai elsősorban nem hanyagságból, hanem még a tisztázatlan vélemények

összességéből erednek. Ilyen bántó hiányok méltatásának és tanulmányozásának első-sorban olyan nevek hiányára hívjuk fel a figyelmet, mint JEMNITZ Sándor, KOZMA József, ARMA Pál, KELEN Hugó. Ezeknek a feldolgozása, értékelése és adataiknak összegyűjtése azonban egy újabb, külön kötet anyagát képezték volna, amelyre sem terjedelem, sem idő nem volt és így egy későbbi teljes munkászene-mozgalmi kiadvány anyagát képezik, amelynek kiadására 1970 után van lehetőség. A feltárt anyag azonban így is meglepően merész, bátor és harcoss kiállítású.

CZIGÁNY Gyula, a szerkesztő munkével már találkozottunk a *Zenei Lexikon* munkatársai között, így bizalommal lapoztuk munkáját.

Ez a szerkesztési mód minden elismerésre méltó, hasznos kiegészítője és továbbvivője a magyar munkás-zene-irodalomnak, amelynek olyan szakértőit és krónikáist ismertünk meg a kötetből, mint TISZAY Andor nevét (JUSTUS Pál megrendítően élethű történetének és hallatlanul érdekes munkászenei kutatásainak, valamint VÁNDOR Sándor naplóját helyettesítő kortársi riportgyűjteményében (Ilyennek láttam), továbbá FEJES György cikkeit KUTI Sándorról és VÁNDOR Sándorról, PÉCSI Antal visszaemlékezését feleségéről, SZALMÁS Piroskáról és magának SZALMÁS Piroksa *Krónikás könyvének* részleteit, VÁGÓ Ernő jegyzeteit a Vándor-kórusról és a szerkesztő tanulmányát BARTÓK Béláról és a munkásdalosokról, amelyben számos új adatot találunk nagy zeneszerzőnkek kapcsolatban. A dokumentumok között érdekes színlott HÁRS László *Táblaéletéka* és TISZAY Andor eddig még sehol sem érintett témaanyaga a *gyarmati népek zenéjének elterjedéséről Magyarországon*, amely igen érdekes adatokat közöl a ma annyira megszokottá vált és az európai zenét kiegészítő, Európán kívüli egzotikus népfajok zenekultúrájának hazai megismeréséről.

Tehát megalakult egy lelkes és hozzáértő kollektíva a további munka feltárására. Várjuk a folytatást. B. I.

Műszaki nagyjaink. 1—3. köt. Szerk. Szőke Béla. Bp. 1967, Gépipari Tudományos Egyesület, 543, 536, 383 l.

A Gépipari Tudományos Egyesület 1963-ban elhatározta, hogy elhunyt műszaki nagyjainkról életrajz-sorozatot indít, a gondolatot tett követte és 1967-ben a kiadványsorozat első vasikos kötetei napvilágot láttak. A monográfia-gyűjtemény

² Alkoholellenes Munkások Szövetsége.

kiadását az egyesület elnöke VARGA József műegyetemi tanár a mű első kötetének előszavában többek között így indokolja: „A technika hazai története sajnos csak igen kis mértékben van feltárva. Ezen a területen nagy az adósságunk, amelynek törlesztését nemzeti kötelességünknek kell tekintenünk.”

A Műszaki nagyjaink eddig megjelent három kötete az adósság törlesztését biztatónan megkezdte. A hiánypótló munka a világhírű magyar feltalálók és mérnökök mellett olyan jeles műszaki alkotókról és műegyetemi professzorokról is megemlékezik, kiknek neveit már-már a feledés fátyla takarja. Ismertetésünk terjedelme nem engedí, hogy a három kötetben tárgyalt 40 alkotóra és mérnökre személy szerint is kitérjünk. Helyette a legnagyobbak kiemelésével az egyes köteteket mint önálló műveket jellemezzük.

Az első kötet az áramlástan, kalorikus gépek, a gazdasági és szerszámgépgyár fejlesztői sorából bemutatja SEGNER Jánost „a turbina atyját”; BÁNKI Donátot a motorteknika úttörőjét és CSONKA Jánost, akivel BÁNKI a karburátort feltalálta 1893-ban. JENDRASSIK György életműve után PATTANTYUS A. Géza, VIDÉKY Emil és SZENICZAI Lajos műegyetemi tanárok kutatás, és pedagógusi tevékenységéről olvashatunk, a kötetet LÁNG, BOHACEK és KÜHNE gyáralapítók működésének leírása zárja. A második kötetben a bányászat, kohászat, gépészet és az elektrotechnika terén kiemelkedő nagyjainkkal ismerkedhetünk meg. A magyar nehézipar megteremtőjének GANZ Ábrahámnak életrajzát a róla elnevezett gyár világhírű mérnökeinek: MECHWART Andrásnak, KANDÓ Kálmánnak és a zárt vasmagú transzformátort feltaláló ZIPERNOWSKY—DÉRI—BLÁTHY triász (1885) jelentőségének méltatása követi. A GÓHÉR Mihály tollából megjelent tanulmányt a transzformátorra vonatkozó nemzetközi irodalom 594 tételből álló bibliográfiája egészíti ki.

Mivel a műszaki felsőoktatás történetének nincsenek különösebb hagyományai, a mű harmadik kötete különösen nagy érdeklődésre tarthat számot híres fizika és matematika professzoraink bemutatásával. A sort HATVANI Istvánnak, a debreceni kollégium polihisztorának életrajza nyitja meg. A következő fejezetek JEDLIK Anyosnak, a dinamó és villanymotor őse megtervezőjének és EÖTVÖS Lorándnak, a geofizikai torziós inga feltalálójának tudományos munkásságát foglalják össze. A 19. század utolsó harmadában a Műegyetem egyik központja a magyar és bátran mondhatjuk az egész matematikai világnak. HUNYADY Jenő, KÖNIG Gyula, KÜRSCHÁK

József, RADOS Gusztáv professzorok — az utóbbi egyben a Műegyetemi Könyvtár igazgatója 1897-től 1933-ig — azok, akik a magyar névnek világszerte megbecsülést szereztek a nemzetközi matematikai közvéleményben. Életművük, pedagógiai tevékenységük alapján világossá válik, miért volt az elméleti alapképzés a régi József-Műegyetem oktatásának erőssége.

Az életrajzok tudományos ismeretterjesztő szinten íródtak, ott azonban, ahol a tárgy megkívánta az előadásmód felsőfokú, így az életrajz-gyűjtemény mind a nagyközönség, mind a szakember számára érdekes és élvezetes olvasmány. Külön érdeme az egyes fejezetek végén a műszaki nagyok műveinek és az ismertett személy életére és alkotásaira vonatkozó bibliográfiák teljességre törekvő összeállítása, amely kitűnő forrásul szolgál a műszaki tudománytörténet kutatóinak. Szükség lenne azonban az életrajzokban szereplő személyek és fogalmak felkutatását elősegítő név- és tárgymutató szerkesztésére és indokolt volna a fáradságos módon felkutatott hiteles eredményeket idegen nyelvű összefoglalásokban közölni a híres alkotóknál, feltalálóknál.

A Műszaki nagyjaink impozáns három kötetéről írott beszámolóink során dicsérettel kell megemlékezni a népes szerzői és lektori gárda tagjairól, és elismerés illeti a Gépipari Tudományos Egyesületet a kiadásért és a Zrínyi nyomdát, a tartalomhoz méltó rangos nyomdai előállításért.

MÓRA LÁSZLÓ

Horváth Árpád—Pap János: Technikatörténet. Bp. 1967. Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ. 85 l. VI. mell.

A technikatörténeti tájékozottság szükségességét felismerve külföldön sok helyütt a szakkönyvtárosképzés erre a területre is kiterjed. Így például a moszkvai Állami Könyvtártudományi Intézetben a műszaki könyvtárosi kar tantervében a könyvtári tárgyak mellett a technika története is szerepel. Nálunk mindezeideig a technikatörténet tanításával — az építészettörténet kivételével — még a műszaki egyetemeken sem foglalkoznak.

Ilyen körülmények között öröndetes, hogy az OMKDK Könyvtárosképző Szaktanfolyamának esti és levelező tagozatain az 1967/68. tanévben bevezették e tárgyat és az oktatáshoz érdekesen összeállított segédletet adtak ki. A jegyzet szerzői, akik a szakterület jeles népszerűsítői, tematikus tagolásban tárgyalják a technika fejlődésének legfontosabb szakaszait, és nagyon helyesen mindenütt irodalmat ajánlanak a

egyek korszakokhoz, találmányokhoz. Így például felsorolják AGRICOLA könyveit, elsősorban a *De re metallica*-t (1556), melyekből a korbeli bányászat és kohászat megismerhető. tKár, hogy a magyar alkotók, feltalálók munkásságát nem emelik ki jobban és adós marad a jegyzet pl. JENDRASIK György, KANDÓ Kálmán és mások jellemzésével.

Igen hasznos a technika fejlődésének főbb állomásait időrendi sorrendben bemutatató összeállítás. Ugyanúgy értékes és tanulságos a Függelék-ben közölt bibliográfia, amely másfél száz technikátörténettel foglalkozó, főleg külföldi könyvet és folyóiratot sorol fel. E jegyzékből hiányoljuk azonban olyan ismert hazai források feltüntetését, mint amilyen a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Műszaki Tudománytörténeti Kiadványok, amely sorozatban 17 mű jelent meg.

MÓRA LÁSZLÓ

Szeged múltja írott emlékekben 1222—1945. Összeállította és a magyarázó szöveget írta OLVAI Ferenc, Szeged, 1968. Városi Tanács VB., 358 l.

Szakszerűen összeállított tudomány-népszerűsítő mű OLVAI Ferenc kötete, mely Szeged városa első, 1222. évi okleveles említésétől a felszabadulásig tárja a közönség elé a város gazdasági, politikai és társadalmi fejlődésének legfontosabb dokumentumait. Mohács előtti oklevelek után történeti leíró forrásművekből vett részletek következnek. A török időktől kezdve az iratfelelések száma megnő: defterek, végrendeletek, céhszabályzatok, bírói ítéletek (pl. boszorkányperekben), rendőri végzések s egyéb iratfajták követik egymást.

Érdekes az az egy-két művelődéstörténeti adalék, mely a kötetben található. Talán a legjelentősebbek azok, melyek a szegedi felsőoktatással kapcsolatosak. 1792-ben a városi tanács filozófiai tanfolyam létesítését kérte, mely aztán egészen 1850-ig működött. Közben — sikertelenül — felmerült egy jogakadémia létesítésének gondolata is. Az 1870-es évektől már a szegedi egyetemmel kapcsolatos tervek lépnek elő; ezek azonban köztudottan csak az első világháború után, a kolozsvári egyetem átköltöztetésével váltak valóra. A XIX. század elején a Kelemen-féle színtársulat ottani szerepléséről, ill. az első szegedi nyomda létesítéséről olvashatunk.

1880-ban, a nagy árvíz után következett be a város művelődési életének talán legjelentősebb eseménye, a Somogyi-Könyvtár létesítése. Az alapító egy jövendő szegedi egyetemi könyvtár kiindulópontjá-

nak szánta adományát szándéka azonban nem valósult meg. A kitűnő hírű könyvtár igazgatói székében a várostörténész REIZNER János, majd TÖMÖRKÉNY István és MÓRA Ferenc váltották egymást. A Tanácsköztársaság korából a munkások részére rendezett színházi előadásokról, hangversenyekről, könyvismertető sorozatokról olvashatunk, — JUHÁSZ Gyula szervezésében. Az ellenforradalmi korszak művelődéstörténeti érdekessége MÓRA Ferenc „nemzetgyalázási” ügye. A kötet végén, 1945-ben a szegedi egyetemi ifjúság forradalmi hangú kiáltványa többek között az egyetem nevének megváltoztatását, József Attila nevének felvételét követelte. Követelésük csak pár éve valósult meg.

Az egyes iratközléseket hasznos jegyzetek, a kissé lazán szerkesztett kötetet teljességre törekvő bibliográfiai apparátus egészítik ki.

TÓTH ANDRÁS

Tanulmányok Tolna megye történetéből. I. Szerkeszti: Dr. PUSKÁS Attila. Szekszárd, 1968. Tolna megyei Tanács Levéltára, 248 p.

Helytörténeti kiadványsorozataink új termése az előttünk fekvő kötet, egyik nagy múltú megyei levéltárunk kiadásában, mely — úgy érezzük — a levéltár tudományos tevékenységéről történő számot adás mellett egyúttal tisztelgés néhai HADNAGY Albert volt megyei főlevéltáros emléke előtt is, aki a gondjaira bízott levéltár romjaiból évek kemény munkájával új rendet teremtett.

A kötet arányos elosztásban közöl tanulmányokat a megye történetéből a középkortól az első világháború végéig. A szekszárdi konvent hiteleshelyi működése. a megye XVIII—XIX. századi kereskedelme, az 1848-as év országon is jelentős katonai eseményei (Ozora) és az első világháború éveit alatt érlelődő forradalmi hangulat a témái a kötet szakszerűen és bőségesen dokumentált tanulmányainak.

A figyelmet elsősorban a fiatal historikus SZAKÁLY Ferencnek *A szekszárdi konvent hiteleshelyi és oklevéladó tevékenysége 1526-ig* c. tanulmányára kívánjuk felhívni, mégpedig kiváltképpen módszertani szempontból. A konvent levéltára ugyanis a török időkben elpusztult; így a szerzőnek nem kis fáradsággal kellett a kisorszt közzétett, nagyrészt publikálatlan okleveles anyagból kikeresnie a konvent kiadványait. A konvent működésének homályba vesző kezdetei után megismerkedünk a tanulmány segítségével a konvent kiadványainak fajtáival, melyek természetesen nem térnek el lényegesen az országos átlagtól.

Szerző érdeme, hogy az adottságokon belül igyekszik rámutatni részben a helyi sajátosságokra, részben az országosan jelentősebb jelenségekre. Rendszeres és újszerű a hiteleshely személyzetével foglalkozó fejezet, mely tájékoztatást nyújt a belső hivataltörténet felől. A személyzeti névsor időrendisége felvet egy megválaszolatlan kérdést: mi az oka annak, hogy a XVI. század első éveitől kezdve alig ismerjük a neveket, jöllehet az iratpusztulás (és a konvent működésének megszűnése is) csak később következett be?

Néhány gyakorlati kérdést kell felvetnünk a személy- és helynévadás módjával kapcsolatban, mely nem mindenütt következetes, elsősorban azért, mert a modern és a régi okleveles írásmód keveredik egymással. Így p. o. „Kánya” mellett „Tengwld” (p. 14) és „Thengeld” (p. 19.); valószínűtlen ékezetes alakok, mint p. o. „Mén”, „Régen”, „Mágocz” (p. 14.) és másutt, p. o. p. 17.: „Zenterzét”. Bizonytalanság észlelhető az „i” képzős családnevek használata terén is; így p. o. egyazon helyen (p. 21.) „Bátmonostori” és „Balasfalvai”; ez csak akkor lenne világos, ha az elválasztott „i” a latin „de” visszaadása lenne, amit viszont az első alkalommal jegyzetben magyarázni kellett volna. Terminológiai szempontból megjegyzendő, hogy a „patens” fogalom fordítása p. 12.: „nyílt”, p. 15. pedig „nyitott” levél.

Gyakorlati jellegű megjegyzéseink nem kívánják csökkenteni az alapos tanulmány értékét, mely középkori hivataltörténeti irodalmunk értékes gyarapodása.

TÓTH ANDRÁS

Der Malik-Verlag 1916—1937. Ausstellung Dezember 1966—Januar 1967. Összeállította Wieland HERZFELDE. Berlin 1966, Deutsche Akademie der Künste zu Berlin. 160 l., 1 mell.

Kisebbsajta monográfiának is beillik a német szocialista irodalom méltán nagy hírű műhelyeként számoltartott Malik-Verlag félévszázados működését bemutató kiállítás katalógusa. A kiállítást 1966 végén rendezték meg az NDK fővárosában, majd mindkét Németország több városában is bemutatták az anyagát, amit a kiadó egykori vezetője, Wieland HERZFELDE állított össze régi munkatársai — elsősorban bátyja, a harcos fotomontázsok világhírű művésze, John HEARTFIELD — segítségével.

A gazdagon illusztrált és bőséges dokumentációval ellátott katalógus három részre tagolódik. Az első, mintegy 60 oldalon HERZFELDE számol be közvetlen stílusban a furcsa nevű kiadó (a név Else LASKER-

SCHÜLER *Der Malik* című regényéből ill. a regény hősnék nevéből származik és a héber „melech” — a. m. király, fejedelem — (változata) megalakulásáról és történetéről. Az első világháború ellen ösztönösen tiltakozó berlini művészek — Else LASKER-SCHÜLER, Theodor DÄUBLER, Johannes R. BECHER, George GROSZ, a két HERZFELDE-fivér — egy csoportja 1916 közepén átvette a *Neue Jugend* című, már korábban indult folyóiratot, mely többszöri betiltás mellett a következő év júniusáig jelent meg. Ebből a folyóiratból nőtt ki a kiadó. Fennállásának első éveiben (1917—1919) George Grosz litográfiáin kívül főként a háború, később pedig a jobboldali szociáldemokrata Noske segítségével berendezkedő ellenforradalom ellen dühödt szatírával tiltakozó, hamarosan betiltott folyóiratokat jelentetett meg („*Jedermann sein eigener Fussball*”, *dada 3. Die Pleite, Der Gegner*).

A húszas évek elején a kiadó körül csoportosult ösztönösen lázadó művészek tudatosan magukévá teszik a forradalmi proletariátus világnézetét, és a kiadó a kialakuló szocialista világirodalom egyik leghatékonyabb terjesztője lesz Németországban, hatása azonban messze túlmegy az ország, sőt a német nyelvterület határain is. BECHER, BRECHT (összegyűjtött műveinek első kötetei), BREDEL, DÖDLIN, Oskar Maria GRAF, Franz JUNG, Hermynia Zur MÜHLEN, Erich MÜHSAM, Ernst OTTOWALD, Theodor PLIVIER, F. C. WEISKOPF, Alex WEDDING, K. A. WITTFOGEL könyvei képviselik a szocialista német irodalmat a kiadó termelésében, de nem kisebb érdemeket szerzett a Malik-Verlag az orosz és más nemzetiségű szocialista írók műveinek kiadásával is. Megjelentette GORKIJ, Ilja EHRENBURG és a húszas-harmincas években a munkásmozgalomhoz közelálló Upton SINCLAIR összegyűjtött műveit, továbbá AVGYEJENKO, BARBUSSE, Dos PASSOS, Vera FIGNER, Vera IMBER, Peter JLEMNICZKY, Alexandra KOLLONTAY, MAJAKOV-SZKIJ, SOLOHOV, SZEJFULLINA, Agnes SMEDLEY több könyvét német fordításban. Az összkiadások között szerepelnek Lev Tolsztoj összegyűjtött művei is.

A náci hatalomátvétel után HERZFELDE Csehszlovákiába menekül és a kiadó Prágában folytatja működését az antifasiszta harc jegyében, névleges székhelye pedig London. München után HERZFELDE Amerikába megy, ahol Ernst BLOCH, BRECHT, FEUCHTWANGER, Heinrich MANN és mások közreműködésével megalapítja New Yorkban az emigráns német írók kiadóját, az Aurora-Verlagot, mely 1947-ig, vezetője hazatelepüléséig működött.

A kiállítási katalógus második része a Malik- illetve az Aurora-Verlag kiadványai-

nak bibliográfiája, melyet eredetileg Heinz GITTIG tett közzé a *Blätter der Pirckheimer-Gesellschaft* (Berlin) 1964. augusztusi füzetében. Itt néhány magyar vonatkozású kiadványra is bukkanunk. 1924-ben jelent meg GÁBOR Andor *Horthys Lager, Drei Bilder aus dem ungarischen Leben und vom ungarischem Tod* című könyve a Malik-Verlag kiadásában; felesége, a nemrég elhunyt HALPERN Olga pedig AVGYEJENKO Szeretek című regényét fordította németre egy évtizeddel később. A magyar szocialista irodalmat SZÜCSICH Mária meséinek gyűjteménye, a *Silavus* képviseli, melynek fordítója Stefan J. KLEIN, a kiadóval igen szoros kapcsolatban álló Hermynia zur MÜHLEN férje, a magyar írók fáradszaktalan propagátora a német nyelvterületen. A magyar szerző tollából származó legfontosabb Malik-kiadványok azonban LUKÁCS György két műve, a „Kleine revolutionäre Bibliothek” sorozat 9. köteteként napvilágot látott *Geschichte und Klassenbewusstsein. Studien über marxistische Dialektik* (1923), valamint a „Wissenschaft und Gesellschaft” sorozat első kötete: *Lenin, Studie über den Zusammenhang seiner Gedanken* (1924). Az első műnek mind-egyikéig nincs magyar kiadása, megjelenése után éles támadások keresztüztüzebe került és szerzője többször is elhatárolta tőle magát, legutóbb a neuwied-i Luchterhand Verlagnál nemrég megjelent új kiadáshoz írt hosszabb előszavában, ideológiatörténeti jelentősége azonban mégis rendkívül nagy. A másik LUKÁCS-könyv közvetlenül LENIN halála után íródott, magyar fordítását a *Kortárs* 1967/11. és 1968/3. száma közölte.

A Malik-Verlag kiállítási katalógusának utolsó részében cikkeket és írók leveleit olvashatjuk a kiadó munkásságával kapcsolatban. A kötetet különösen élénkíti teszi a sok illusztráció, fényképek, George GROSZ rajzai, a „Gott strafe England!” elleni tiltakozás az első világháborúban angol nevet választott John HEARTFIELD egykor hatalmas feltűnést keltett fotomontázs-könyvborítónak reprodukciói. A XX. századi könyvkiadás-történet mostoha viszonyai között örömmel kell üdvözölni ezt az értékes forrásnak számító ízléses kötetet.

KOLLIN FERENC

Johannes Tralow. Leben und Werk. Berlin 1968, Deutsche Staatsbibliothek, 41, 106 l.

A békeért és a népek megértéséért küzdő költőt, dráma- és regényírókat a német nemzeti könyvtár 85. születésnapja alkalmából a „Tiszteletbeli olvasó” címmel tüntette

ki és életéből és műveiből rendezett kiállítással tisztelte meg. A kiállítást megörökítő bibliofil igénnyel kiállított füzet már csak a mester halála után jelenhetett meg. Horst Kunze, a könyvtár főigazgatója bevezetésével Johannes Tralow egész pályaképeinek bemutatására törekszik, műveiből vett részletekkel és az azokat összekötő életrajzi elbeszélő szövegekkel. Utóbbiak szerzője Helga STÖTZER, aki az elhunyt tudományos munkatársa volt könyvtári kutatásai közben, míg a gazdag és jól tagolt bibliográfiát Willy és Christa UNGER állította össze. Kronológiai és betűrendes index, valamint a TRALOW fordítóinak és műveinek fordítóinak jegyzéke zárja le a kis könyvet.

Az ismertető — nyilván a kiállítás tárlóinak sorrendjében — végigvezet TRALOW életrajzán. Az életút egy-egy kiemelkedő fázisát kiadós vizuális anyag — fényképek, metszet- és könyvcímplap-reprodukciók — teszi szemléletessé, a lübecki szülőháztól a drámái, majd a regény- és novellasikereken át a népszerű tudományos művekig. Részt kap benne TRALOW szerepe a német PEN-Club életében és hangsúlyozottan mutatnak rá a szerzők arra, hogy TRALOW tudatosan és lelkesen hitet tett a Német Demokratikus Köztársaság mellett, életét is itt, Berlin NDK-szektorában fejezte be.

Az ünnepi kiadványnak magyar vonatkozásai is vannak: a bibliográfia beszámol egyik magyarra fordított művéről, egy MOLNÁR Ferenc Testőrjéről szóló színikritikáról, valamint egy cikkről a magyar PEN-Clubbal kapcsolatban.

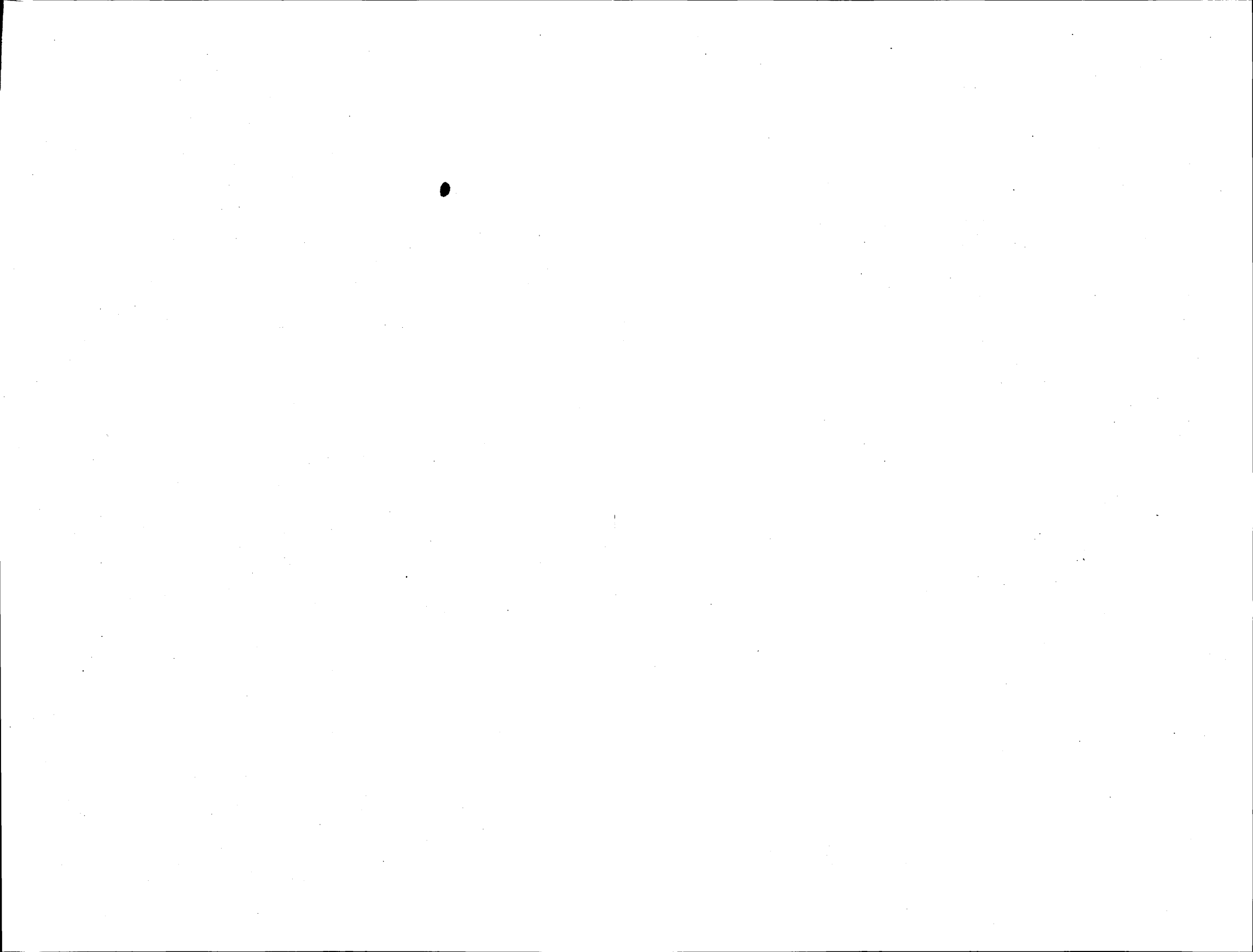
DA.

Beiträge zur Geschichte des Buchwesens. Bd. 3. Hrsg.: Karl-Heinz KALHÖFER, Helmut RÖTZSCH. Leipzig 1968, VEB Fachbuchverlag. 277 l.

A könyvnyomtatás és könyvkiadás történetével foglalkozó évkönyvsorozat a harmadik kötete ugyanúgy többretű tartalommal jelent meg, mint a korábbiak.

Az első, terjedelmes tanulmány Dietmar DEBESnek, a lipcsei egyetemi könyvtár igazgatóhelyettesének műve. Részletesen tárgyalja a figurális díszítésű iniciálékat. Egyaránt foglalkozik zoomorf és antropomorf figurális díszítésű betűkkel. A bizánci iniciálékkal kezdve a sort, időrendben tárgyalja témáját, a 20. századi modern figurális kezdőbetűkig bezárólag. Témáját nemcsak rendkívül bő illusztrációs anyag gazdagítja, de még egy részletes mutató is, amely az illusztrációs anyag lelőhelyeit ismerteti. Minden korból számos variánst mutat be, olyan kezdőbetű-

ket, amelyeket maguk az alakok alkotnak éppúgy, mint figurális háttérű iniciálékat, sőt tárgyalja azokat az ábécéket is, amelyeknél az ábrák kezdőbetűi egybeesnek a megadott betűkkel. Áttekintve anyagát, arra a következtetésre jut, hogy figurális betűket csak bizonyos stílus-korszakokban alkalmaztak, olyanokban, amelyek az ornamentikához általában erősen vonzódtak. E korszakoknak is leginkább végső, manierista fázisában kedvelték a figurális díszítésű kezdőbetűk alkalmazását.

Amíg az első tanulmány széleskörű érdeklődésre tarthat számot, addig a továbbiak inkább csak a német kutatókhöz szólnak. Ilyen egy bibliográfia Hans-Martin PLESKE összeállításában a német és osztrák zeneműkiadók történeti feldolgozásához, amely 755 tételt tartalmaz. Hasonló összeállítás Peter LÄUTERÉ, a Dietz Verlag lektoráé, aki a Dietz Verlag-nál megjelent irodalom bibliográfiáját közli az 1882 és 1922 közötti időre vonatkozóan. Végül Heinz GIRTIG, a Deutsche Staatsbibliothek osztályvezetője olyan antifasiszta kiadványokat ismertet tanulmányában, amelyek a német nácizmus idején a Reclams Universal-Bibliothek kötésében kerültek forgalomba. Mindezek olyan adalékok a német könyvkiadás történetéhez, amelyeket a kultúrtörténettel foglalkozó kutatók haszonnal forgathatnak, de önmagukban eredeti gondolatokat, következtetéseket nem tartalmaznak.

A kötetet kézbevéve önkéntelenül adódik az a gondolat, hogy nem volna-e hasznos hasonló fórumot biztosítani a magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem történetével foglalkozók számára is. Ez esetleg az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelenő *A magyar könyv* c. sorozat keretében volna megoldható abban az esetben, ha e sorozat nem csupán jelentős monográfiák közlését vállalná, hanem kisebb cikkeket tartalmazó tanulmánykötetek kiadását is. Ezzel talán kiszélesedne a kultúrtörténeti kutatásokkal foglalkozók jelenleg meglehetősen szűk köre, s olyan fiatalok, akik — megfelelő publikációs lehetőségek hiányában — jelenleg nem foglalkoznak szakmájuk múltjával, kedvet kapnának a kutatáshoz.

WIX GYÖRGYNÉ

Vrchoťka, Jaroslav: Dějiny Knihovny Národního Muzea v Praze 1818—1892. Státní pedagogické nakladatelství. Praha [1968] 200 l + 24 t.

A mű a fennállásának 150. évfordulóját ünneplő prágai Nemzeti Múzeumi Könyvtár, az egyetemes cseh kultúra egykori

fellekvára, 19. századi történetét örökíti meg. A történelmi helyzet közös adottságai folytán a nagyhirű intézmény fejlődése sok analóg vonást mutat a Magyar Nemzeti Múzeum, ill. a Széchényi Könyvtár sorának alakulásával, noha több vonatkozásban éppen az eltérések a jellemzőek. A 19. század első évtizedeiben a nemzeti kultúra fejlesztésének vágya már annyira áthatotta a cseh nép széles rétegeit, hogy a múzeum és a könyvtár létrehozása valóságos társadalmi mozgalom keretében történt, bár az alapításban művelt és hazafias arisztokraták (pl. Kašpar ŠTERNBERK, František Antonín KOLOVRAT) szintén tevékeny részt vettek. A nemzeti könyvtár rangjának elérésére törekvő könyvtár szervezettel szintén a múzeum egyik osztályaként működött, de a múzeummal együtt nem elégedett meg a természeti adottságoknak és a művelődés dokumentumainak bemutatásával, hanem az egyetemes kultúra fejlesztésének élettől pezsgő műhelyvé alakult. A 19. századi cseh kultúra legkiemelkedőbb egyéniségei: Josef DOBROVSKÝ, a szlavisztika megalapítója, Kašpar ŠTERNBERK, a cseh flóra és a bányászat kutatója, Josef JUNGMANN, a cseh irodalomtörténetírás klasszikusa, valamint a két európai híru szlavista-történész Pavel Josef ŠAFÁRIK és František PALACKÝ a múzeum és a könyvtár anyagára támaszkodva, legtöbbször az intézmény szervezeti keretében fejtették ki tevékenységüket. A cseh nép műveltségi szintjének és kollektív nemzeti öntudatának szemléletes bizonyítéka egyrészt az, hogy az intézményt 1863-ig tisztelőiből alakult magán-társaság tartotta fenn (azután is csupán csekély szubvenciót kapott), másrészt az, hogy a cseh kiadók — kötelempéldány szolgáltatására kötelező jogszabály nélkül is — hazafias köteletségüknek érezték kiadványaiknak a könyvtárhoz való eljuttatását.

A mű az alapítás történetének tárgyalása után ugyancsak kronológiai szempontú, statisztikai adatokkal alátámasztott metszeteket ad a gyarapítási tevékenységről (elkülönítve az ajándékozás, a csere és a vásárlás területét), a feldolgozás megszervezéséről, az állomány hozzáférhetővé tételéről, ill. elhelyezéséről és megvásárlásáról valamint a könyvtár alkalmazottainak helyzetéről. E fejezetek előtt ismerteti szerző a könyvtár szakmai színvonalára jellemző egyik fontos dokumentumot, ŠTERNBERK és DOBROVSKÝ által összeállított, 1823-ban kiadott könyvtári instrukciót (ezen belül a természettudományok szakrendszerét is).

Szerző a könyvtár történetének tárgyalását 1892-vel zárja le. Ekkor költözött

be a könyvtár a múzeummal együtt a tudománygyűlés képviselői által kiharcolt támogatásból a prágai Vencel téren megépült impozáns, az akkori viszonyok között legkorszerűbb épületbe. A tudományosan precíz, de olvasmányos művet gazdag apparátus (forrásjegyzék és bibliográfia, az 1828-as instrukció német szövege, a kézirat és könyvvállomány alakulását ábrázoló grafikon — 1891-ben az előbbi 3204, az utóbbi 175 165 egységből állt — és annak szakcsoportok szerinti részletezése, négy nyelvű rezümé és illusztráció-jegyzék), továbbá számos illusztráció (portrék, leltárak, katalógusok, kölesönző nyilvántartások, ősnymtatványok fotókópiái) egészítik ki.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Biblioteca Academii Republicii Socialiste România 1867—1967. Cartea centenarului. București, 1968. Ed. Acad. Rep. Soc. Rom., 327 l.

A román Tudományos Akadémia Könyvtára 1967-ben ünnepelte fennállásának százéves évfordulóját. Az évforduló évében a *Studii și cercetări de documentare și bibliologie* c. folyóirat egy jubileumi száma látott napvilágot. (Erről annakidején a *Magyar Könyvszemlé*ben megemlékeztünk.) Egy évvel később a könyvtár az előttünk fekvő újabb jubileumi kötettel jelentkezett. Természetesen sem a témák, sem a szerzők terén nem lehet ily körülmények között változatosságra számítanunk. Az új kötetben az egyes társak, gyűjtemények ismertetése részletesebb, elemzőbb, viszont alig változott a képanyag. Könyvtártörténeti téren a térkép-tár története, ill. a könyvtár bibliográfiai tevékenységének ismertetése az új témák. A korábbi kötethez képest nagyobb számmal szerepelnek a rövid személyi visszaemlékezések, oly könyvtárosokról is, kikről korábban nem volt szó (így pl. a neves történész Octavian LUGOȘIANU).

TÓTH ANDRÁS

Mircea Tomescu: Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918. București, 1968, Editura științifică, 216 l.

Elég egyetlen pillantást vetnünk a könyvhöz csatolt terjedelmes bibliográfiára (167—181 l.) s máris meggyőződhetünk róla, miért jelentős a szerzőnek e nem nagy terjedelmű, de gondosan szerkesztett, alapos munkája. M. TOMESCU 1957-ben hasznos munkát szentelt a román kalendariumok történetének, később számos kisebb tanulmányban foglalkozott a román könyvnyomtatás kezdeteivel és 18.

századi történetével. Az ő tanulmányai is azonban a román könyv történetének régebbi korszakait világították meg, amint az itt közölt bibliográfia is legnagyobb részben az 1830 előtti fejlődésre vonatkozik. Szinte azt mondhatnók, hogy amint az időben előrehaladunk, annál kevesebb jó tanulmányt találunk a román könyv történetéről. E vonatkozásban érdemes például a 181. lapra hivatkoznunk: az 1878—1918 közti fejlődéssel feloldalnyi bibliográfiai anyag sem foglalkozik. Végre van tehát olyan román könyvtörténet, mely a régebbi és az újabb fejlődés rajzát egymással nagyjából egyensúlyba hozza. A szerző munkáját két nagy fejezetre osztotta 1780-ig tárgyalja a régi román könyv történetét, majd a régi irodalommal foglalkozó résznél jóval kisebb második szakaszt szentel a román könyv újabb történetének 1780-tól 1918-ig. Az első szakaszban természetesen ki kellett térnie a román fejedelemségekben csupán 1508-tól meghonosodó könyvnyomtatás előtti előzményekre is; érdekes, hogy a régi, még szláv nyelvű irodalommal kapcsolatban egyáltalában nem hivatkozik E. TURDEANU kutatásaira. A könyvnyomtatás kezdeteivel kapcsolatban részletproblémákat is igyekszik tisztázni: visszautasítja például azt a fõltevést, amely szerint a Macariénak tulajdonított nyomtatványok esetleg Aldo MANUZIO-TORRESANI velencei mûhelyében készültek volna (29).

Természetesen bőven szól szerzőnk a Coresi-féle nyomtatványokról, Coresi és a Szászvárosi Öszövény (1582) közismert magyar mecénásairól csupán futólag történik említés (53). További vizsgálatot érdemelne TOMESCU-nak az az állítása, hogy egyes Coresi nyomtatványokban Havasalföld címerét olyanféleképpen ábrázolták, mint aminő díszítményeket látunk egyes, Mátyás király könyvtára számára készült kéziratokban (i. h.). Ilyenkor sajnálja legjobban az olvasó, hogy nincs sem laplji jegyzet, se bibliográfiai utalás; mintha szerzőnk a Hunyadiak hollós címerét hozná kapcsolatba Havasalföld címerével (ami persze történetileg sem alapszik pusztá véletlenül).

Ez újabb korszakokra is vonatkozik, egészen a 19. század elejéig, a Kárpátokon túli hivatalos szerveknek, az egyháznak és az államhatalomnak ama rendkívül szigorú ellenőrzése, melynek következtében még 1717—80 közt is a megjelent 384 mű 84,4%-a egyházi jellegű kiadvány volt (93, 121). E szomorú állapot ellensúlyozására egyre nagyobb szerephez jutott, főleg a 18. század vége felé Bécs és Buda: a budai egyetemi nyomda szerepéről, Veres Endre ismert tanulmánya alapján, szer-

zónk is jól tájékoztat (124); kár azonban, hogy a budai nyomda román kiadványait nem állította szélesebb keretbe — tudniillik nem említette a szintén Budán megjelent, más nemzetiségi nyelvű nyomtatványokat — s megfeledezett az erdélyi román nyelvészek egyik legfontosabb kollektív munkájáról a híres *Lexicon Budense*-ről is. A 19. század második felével kapcsolatban az erdélyi fejlődés mintha kissé kiesett volna a szerző figyelmének köréből. Régebbi román folyóiratokat bőven említett, s most mégis nyomát sem találjuk például az egy ideig Budapesten, majd Nagyváradon megjelenő *Familiának*, bár ebben láttak napvilágot 1866-tól, Eminescu első versei is. Hasonlóképpen hiányzik a továbbiakban a szintén Budapesten megjelenő *Lucafărul* említése, pedig a 20. század elején Gogának e híres folyóirata volt a legerősebb kápos a Kárpátokon innen és túl élő román írók között is, s mindjárt a század elején a *Lucafărul* számos munkatársának első kötete is Buda-

pesten jelent meg. A könyv második részének talán legérdekesebb fejezete a havasalföldi és moldvai nagy kiadvállalatok történetének (Socec, Minerva, Saraga, stb.), tehát megalakulásának és tevékenységének bemutatása: sajnáljuk azonban, hogy egy-egy kiadás példányszámára és egyéb jellemző adataira csak elvétve történik utalás. Így is figyelemreméltó azonban például az a megállapítás, hogy 1883 és 1900 közt Eminescu versei 16 kiadásban jelentek meg, összesen több mint 40 000 példányban. Az efféle pontos adatok nagy irodalom- és művelődéstörténeti jelentőségére felesleges volna részletesen rámutatni.

TOMESCU könyvét a jól megválasztott facsimilék egész sora díszíti. Feltűnőbb sajtóhibát is csupán egyet fedeztünk föl: Ștefan Vasile PISCUPESCU nyilván Bukarest város és nem „a bukaresti rendőrség” orvosa volt; *Polizei* (116) helyett tehát *Politiei* olvasandó!

GÁLDI LÁSZLÓ

BIBLIOGRÁFIÁK

Együtt van „Budapest története bibliográfiájának” mind a hat kötete.

Ez év fagyos tavaszán kapta meg Budapest közönsége és szerte az országban és a nagyvilágban fővárosunk fejlődését figyelők sok ezres tábora a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és bibliográfiai munkaközösségének szívet melegítő ajándékát, a VI. kötetét a főváros történetéről szóló irodalom könyvészetének, s ezzel a monumentális mű lényegében be van fejezve. Hátra van még a *Mutató* kötet, de az egyes kötetek igen részletes tartalmi táblázatai a mű kiaknázását eddig is lehetővé tették.

Tizenöt év előtt kezdte el a gyűjtő és szervező munkát egy akkor még kisebb munkaközösség élén ZOLTÁN József főszerkesztő, aki a gyűjtés kereteit és a szerkesztés módszereit két cikkben ismertette a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyveiben. Kilenc évi előkészítő munka után sajtó alól kikerült a II. kötettszámot viselő kötet, főszerkesztője 1963 tavaszán valamennyiünk bánatára örökre elbúcsúzott munkatársaitól. A szerkesztés további feladatait BERZA László vette át s vitte tovább elhunyt Mesteréhez méltó kitartással és hozzáértéssel. 1963 után minden évben — mindössze egy év kihagyásával — újabb hatalmas kötet került a kutatók asztalára. Hogy áttekintésünk legyen és feleslegesen ne fárasssuk a könyvtárost, ha egy-egy kötetét kérjük, ismertetem a mű

szerkezetét és az egyes kötetek megjelenésének évét.

I. kötet. Általános rész. — A legrégibb időktől 1686-ig. (1967.)

II. kötet. Városleírás, városépítés. — Budapest egészségügye. — Budapest főváros. — 1686—1950-ig. (1963.)

III. kötet. Gazdaság. 1686—1950-ig. (1964.)

IV. kötet. Társadalom. 1686—1950-ig. (1965.)

V. kötet. Politika — Közigazgatás 1686—1950-ig. (1966.)

VI. kötet. Kultúra. 1686—1950-ig. (1969.)

A nagy vállalkozást befejező kötet *Mutató* kötet lesz.

Két történeti esemény határozta meg a szerkesztőség döntése szerint a gyűjtött anyag csoportosítását. Az egyik: Buda visszavétele a töröktől 1686-ban és Nagy-Budapest kialakítása a felszabadulás után 1950-ben.

Néhány szó az anyag köteteken belüli rendjéről. Azt, hogy a gyűjtött anyagot nem valamely ismert, vagy — többnyire — nem eléggé ismert szakrendszer rácsai közé szorították, így indokolják a szerkesztők: „a bibliográfia nemcsak a tudósok munkáját kívánja szolgálni, hanem mindazokét, akik a főváros múltjának bármilyen részletkérdése iránt érdeklődnek.” A másik ok, ami elhatározásunkban döntő lehetett: a

gyűjtött anyag szinte elképzelhetetlen tarkasága. Gondoljunk a napilapok és folyóiratok sokaságából kihalászott írások műfaji változatosságára, a röpiratok tömegére, a három város hétköznapijairól készült életképek tükörcserepeire: a riportokra, amiket az újságszelvények kötegei őriztek meg a könyvtárban. Világos, hogy ezek az írások elevenítik fel a régmúlt időket, ezek avatják izgalmas olvasmánnyá a bibliográfiát a nem-tudós olvasó számára is. Világos, hogy rugalmas rendezési lehetőségre volt szükség. Így alakult ki az a szerkesztői magatartás, hogy — írják — egy-egy kötetben belül logikai, vagy történeti sorrendet követtünk, de ha jobb megoldás nem kínálkozott, betűrendet alkalmaztunk.

A témák elrendezését a kutatók szokásait jól ismerő könyvtárosok rutinja jellemzi. „A témákon belül — írják az I. kötet előszavában — általában a következő sorrendet alkalmaztuk: bibliográfiák betűrendben, törvények és szabályrendeletek időrendben, összefoglaló és általános művek betűrendben és végül a részletekre vonatkozó anyag időrendben.”

Ilyenképpen a készülő *Mutató* kötetre mindenképpen szükség lesz. A szerkesztők is így indokolják: „a legrészletesebb szakrendszer sem tömöríthet minden szempontból *mindent* egy helyre”. Lesz tehát a VII. kötetben névmutató, helymutató, intézmények mutatója és tárgymutató.

Az utóbb megjelent *Kultúra* címet viselő kötet — talán a legterjedelmesebb az eddigiek között — úgy talál bele napjaink közéletének széles mederben folyó vitájába, mintha szándékosan időzítették volna így megjelenését. Ha van segédkönyv, amely alkalmas arra, hogy ezt a vitát elmélyíteni segítse, hogy a soha nem mellőzhető történeti alapokhoz kalauzolja vitázóinkat, úgy ez a könyv az, hiszen közművelődésünk megújításának, forradalmaitásának mozgalmi fővárosunkból indultak ki. Most derül ki — e gazdag anyag láttán —, milyen kemény munkát kellett volna elvégeznie annak, aki művelődéstörténetünk két és fél évszázadáról kívánt volna teljes hűségű képet adni. Utólag megértjük művelődéstörténeti és legújabbkori tudománytörténetünk akadozásait és hiányait. Ha most a bőség zavara okoz

gondot vitázóinknak, ez kisebb baj. Bizonyos, hogy ezt a kötetet el fogják nyúni.

A mi dolgunk most egyelőre az, hogy tisztelgünk a nagy művet megalapozó főszerkesztő, ZOLTÁN József emléke előtt és köszönetet mondunk a munkáját sikerrel befejező bibliográfiai munkaközösségnek, elsősorban BERZA László szerkesztőnek és NIEDERHAUSER Emil lektornak. Az egyes kötetek belső címlapjának hátoldalán hosszú sorokban ott találja az olvasó a szerkesztésben, illetőleg az anyaggyűjtésben résztvevők névsorát. Köztük azok neveit is, akik munkaközben örökre elbúcsúztak íróasztaluktól: KRUDY Gyula (a nagy író fia), POLGÁR Erzsébet és dr. SCHEIBER Mária nevét.

További feladatunk: gyűjteni a használat tapasztalatait, hogy értékesíthetők legyenek a nagy mű folytatólagos tíz évi kötetei munkálatainál.

KÓHALMI BÉLA

Práger Miklós: Marx és Engels művei magyarországi kiadásainak bibliográfiája 1945—1965. Bp. 1966. A Fővárosi Szabó Ervin könyvtár és a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc kiadása. 133 l. + 12 l. mell.

Ismeretes, hogy az 1945 előtt megjelent Marx és Engels művek magyar bibliográfiáját PRÁGER Miklós két bibliográfiában: 1953-ban és ennek 1964-ben megjelent pótkötetében adta ki. Érdekes alakulása 45 utáni könyvkiadásunknak, hogy az 1945 előtti Marx—Engels kiadások mellőzésével húsz évi termésünkből új összefoglaló szüksége merült fel. PRÁGER Miklós indokolása így szól: „Elhagytuk az 1945 előtt megjelent kiadásokat. Ezek ma már általában nem könnyen hozzáférhetőek és nem is mindig hiteles fordítások, lassanként elavulttá válnak. Elhagytuk továbbá a hazánk határain túl megjelent, jórészt terjesztésre sem került és újabban a hazai fordítások szövegét közlő kiadásokat is”. A vonzó külsejű bibliográfiának kitűnő a mutató-felszerelése. Mutató készült a *Levelek* időrendjében, külön mutató a pártokhoz, szervezetekhez, lapokhoz címzett *Nyílt levelekhez*, végül *Névmutató* és *Cím-mutató*.

KÓHALMI BÉLA

TARTALOM

<i>Markovits Györgyi</i> : Les publications hongroises de la Résistance française	197
<i>Scher Tibor</i> : A holt-tengeri tekercesek művelődéstörténeti jelentősége — The Rolls from the Dead Sea and the history of antique culture	
<i>Szegfü László</i> : Anonymus és a kománok — Anonymus und die Komanen	213
<i>Kollin Ferenc</i> : Prager-könyvek az antifaszizmus és a népfrent-politika szolgálatában — Bücher aus dem Prager-Verlag im Dienste des Antifaschismus und der Volksfront-Politik	220
<i>D. Szemző Piroška</i> : Heckenast és Vajda szerepe Jókai „A Hon” c. lapjának megindulásában — Die Entstehung der Zeitung Hon i. J. 1863.	253

KÖZLEMÉNYEK

<i>Szigeti Kilián</i> : Mátyás király liturgikus kódexei	268
<i>Szecksó Károly</i> : Gárdonyi Géza egri könyvadományai	273
<i>Kávássy Sándor</i> : A Tanácsköztársaság könyvtárügye Somogyban az egykori források tükrében	274
<i>Dezsényi Béla</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár korai szovjet kapcsolatai	277

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Herepei János</i> : A XVII—XVIII. századi hazai könyvforgalom történetéhez	284
---	-----

FIGYELŐ

<i>Mezey László</i> : Jelentés a Könyvtörténeti Bizottság működéséről	294
<i>Horváth Viktor</i> : A „Magyarországi könyvészet” (1472—1920) hasonmás kiadása ..	296
<i>Csapodi Csaba</i> : Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei	297
<i>Csapodi Csaba</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve	300
<i>H. Lakatos Éva</i> : Az Egyetemi Könyvtár Tanácsköztársaság-kiállítása	304
<i>Somkuti Gabriella</i> : „Könyvtár és múzeum 1919-ben”	305
<i>Pusztai Jánosné</i> : 50 éves a moszkvai Nyekraszov Városi Könyvtár	305
<i>S. G.</i> : Fikk László 1920—1969	253

SZEMLE

<i>Scheiber Sándor</i> : Héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákban (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	307
<i>Dümmerth Dezső</i> : Pest város társadalma 1686—1696 (Ism. <i>Tóth András</i>)	308
<i>Tóth Ede</i> : Mocsáry Lajos élete és pályakezdése (Ism. <i>Szász Zoltán</i>)	309
<i>Szabó Ervin</i> 1877—1918 (Ism. <i>Pálvolgyi Endre</i>)	310
<i>Munkás-ének</i> 1919—1945 (Ism. <i>B. I.</i>)	311
<i>Műszaki nagyjaink</i> (Ism. <i>Móra László</i>)	312
<i>Horváth Árpád</i> — <i>Pap János</i> : Technikatörténet (Ism. <i>Móra László</i>)	313
<i>Szeged múltja</i> írott emlékekben (Ism. <i>Tóth András</i>)	314
<i>Tanulmányok Tolna megye történetéből</i> (Ism. <i>Tóth András</i>)	314
<i>Der Malik Verlag</i> (Ism. <i>Kollin Ferenc</i>)	315
<i>Johannes Tralow</i> . Leben und Werk (Ism. <i>Da</i>)	316
<i>Beiträge zur Geschichte des Buchwesens</i> (Ism. <i>Wix Györgyné</i>)	316
<i>Vrchotka, J.</i> : Dějiny Knihovny Národního Muzea v Praze 1818—1892 (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	317
<i>Biblioteca Academii Republicii Socialiste România</i> 1867—1967 (Ism. <i>Tóth András</i>) ..	318
<i>M. Tomescu</i> : Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918 (Ism. <i>Gáldi László</i>) ..	318

BIBLIOGRÁFIÁK

<i>Együtt van Budapest története bibliográfiájának mind a hat kötete</i> (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	319
<i>Práger Miklós</i> : Marx és Engels művei magyarországi kiadásainak bibliográfiája (1945—1965) (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	320
<i>Creșterea colecțiilor. Caiet selectiv de informare. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste Romania</i> (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	306
<i>Odquist, D.</i> : Current Swedish periodicals and serials: Engineering and related subjects 1968 (Ism. <i>Wix Györgyné</i>)	306
<i>Magyarország és az Unesco. Sajtóbibliográfia</i> (Ism. <i>B. Veredy Katalin</i>)	212

TABLE DES MATIÈRES

<i>Gy. Markovits</i> : Les publications hongroises de la Résistance française. (Texte entier en français)	197
<i>T. Scher</i> : L'importance des rouleaux de Qumran dans l'histoire de la civilisation. (Avec résumé en anglais)	213
<i>L. Szegfű</i> : Le manuscrit de la Gesta Hungarorum du notaire anonyme et les Comans (Avec résumé en allemand)	220
<i>F. Kollin</i> : Les livres de l'Édition Prager au service de l'antifascisme et de la politique du front populaire (Avec résumé en allemand)	239
<i>P. D. Szemző</i> : Heckenast, éditeur des journaux de Jókai (Avec résumé en allemand)	253

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>K. Szigeti</i> : Les manuscrits liturgiques du roi Mathias	368
<i>K. Szecskó</i> : Les donations de livres de Gárdonyi à la bibliothèque municipale d'Eger	273
<i>S. Kávássy</i> : La situation des bibliothèques dans le comitat de Somogy à l'ère de la République Hongroise des Conseils	274
<i>B. Dezsényi</i> : Les premières relations de la Bibliothèque Nationale Széchényi avec des bibliothèques soviétiques	277

IMPRIMÉS ANCIENS HONGROIS

<i>J. Herepei</i> : Contribution à l'histoire de la transportation des livres aux XVII—XVIII ^e siècles en Hongrie	284
--	-----

CHRONIQUE

<i>L. Mezey</i> : Rapport sur l'activité de la Commission de l'Histoire du Livre de l'Académie Hongroise	294
<i>V. Horváth</i> : La Bibliographie hongroise (1472—1920) en reprint	296
<i>Cs. Csapodi</i> : Les Annaires de la Bibliothèque de l'Université de Budapest	697
<i>Cs. Csapodi</i> : L'Annuaire de la Bibliothèque Nationale Széchényi	300
<i>E. Lakatos</i> : L'exposition des affiches de la République des Conseils	304
<i>G. Somkuti</i> : L'exposition „Bibliothèque et Musée en 1919”	305
<i>M. Pusztai</i> : La Bibliothèque Municipale Necrasow de Moscou est vieille de 50 ans	305
<i>G. S.</i> : László Fikk (1920—1969)	252

COMPTES RENDUS CRITIQUES

<i>S. Scheiber</i> : Héber kéziratmaradványok magyarországi kötéstáblákban (<i>R. Dán</i>)	307
<i>D. Dümmerth</i> : Pest város társadalma 1686—1696 (<i>A. Tóth</i>)	308
<i>E. Tóth</i> : Mocsáry Lajos élete és pályakezdése (<i>Z. Szász</i>)	309
<i>Szabó Ervin</i> 1877—1918 (<i>E. Pálvölgyi</i>)	310
Munkásének 1919—1945 (<i>J. B.</i>)	311
Műszaki nagyjaink (<i>L. Móra</i>)	312
<i>A. Horváth—J. Pap</i> : Technikatörténet (<i>L. Móra</i>)	313
Szeged múltja írott emlékekben (<i>A. Tóth</i>)	314
Tanulmányok Tolna megye történetéből (<i>A. Tóth</i>)	314
Der Malik Verlag (<i>F. Kollin</i>)	315
Johannes Tralow. Leben und Werk (<i>Da</i>)	316
Beiträge zur Geschichte des Buchwesens (<i>B. Wix</i>)	316
<i>J. Vrchotka</i> : Dejiny Knižovny Narodniho Muzea v Praze 1818—1892 (<i>A. Tóth</i>)	317
Biblioteca Academii Republicii Socialiste Romania 1867—1967 (<i>A. Tóth</i>)	318
<i>M. Tomescu</i> : Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918 (<i>L. Gáldi</i>)	318

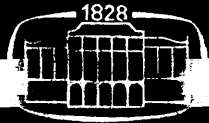
BIBLIOGRAPHIES

Le sixième et dernier volume de la Bibliographie historique de la ville de Budapest vient de paraître (<i>B. Kóhalmi</i>)	319
<i>M. Práger</i> : Marx és Engels művei magyarországi kiadásainak bibliográfiája (1945—1965) (<i>B. Kóhalmi</i>)	320
Cresterea colectiilor. Caiet selectiv de informare. Biblioteca Academii Republicii Socialiste Romania (<i>K. Kindlovits</i>)	306
<i>Odquist, D.</i> : Current Swedish periodicals and serials: Engineering and related subjects 1968 (<i>B. Wix</i>)	306
Magyarország és az UNESCO. Sajtóbibliográfia (<i>K. B. Veredy</i>)	212

0.013

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1969

4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE 35. ÉVF. 4. SZ. 321—436. I. BUDAPEST, 1969. OKT.—DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti és bibliográfiai folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, KÓKAY GYÖRGY, KŐHALMI BÉLA (főszerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY, TARNAI ANDOR

Technikai szerkesztő

WINTERMANTEL ISTVÁN

A szerkesztőség legfeljebb 1 fv terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el

Szerkesztőség: Budapest VIII., Pollack Mihály tér 10. Telefon: 336—323

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető: *bármely postahivatalnál*, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál (KHI Budapest V., József-nádor tér 1.) közvetlenül vagy csekklapon, (csekkszám: egyéni 61257, közületi 61066), valamint átutalással a KHI MNB 8. egyszámlájára.

Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010, csekkszám: 05,915.111-46, MNB egyszámlaszám 46.

és az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185—612.

SASHEGYI OSZKÁR

Az állami könyvcenzúra állandósulása Magyarországon (1706—1725)

Az állami könyvcenzúra hazai kezdeteiről szólva megállapítottuk, hogy a cenzúra a Wesselényi-féle összeesküvést követő véres ellenreformáció idejétől egészen II. József reformjáig vallásügynek számított.¹ Vallásügy alatt pedig a Habsburg-abszolutizmus államfelfogása — a magyar kuruc-rendi felfogással szemben — nem a vallásfelekezetek közötti béke országos jelentőségű ügyét, nem is a katolikus vallás saját belső ügyeit, hanem a protestáns felekezetek ügyét értette, a katolikus egyházi ellenreformáció szemszögéből.² A hazai cenzúratörténet e hosszú, lényegében ellenreformációs jellegű korszaka több fejlődési szakaszra osztható. Az I. Lipót-kori kísérletet követően a XVIII. század első évtizedei az állami könyvcenzúra állandósulásának időszaka. Ebben az időszakban II. Rákóczi Ferenc megakasztja a jezsuita cenzorok működését és megszervezi a független magyar, centralizált államapparátuson belül a nemzeti érdekű könyvcenzúrát, majd a szatmári békét követő többéves dezorganizáció után III. Károly építi ki a Habsburg hatalom magyarországi bázisait és teszi a cenzúrát ismét az ellenreformáció egyik fontos eszközévé. A cenzúratörténet következő szakaszában kiépül az állami könyvcenzúra szervezete és a politikai cenzúra különválik a vallási cenzúrától (1726—1754). Végül a cenzúratörténet e korszakának utolsó időszaka (1754—1780) az állami és az egyházi érdekek állandó összeütközéseinek s végeredményben a jozefinizmus előkészítésének ideje.

Az alábbiakban e szakaszok közül a kezdeti kísérleteket követő szervező időszakot vesszük vizsgálat alá, azt, amelyben — többévi megakadással és újrakezdéssel — az állandósulás, a stabilizáció folyamata megy végbe.

I. A kurucok

A Rákóczi-szabadságharc egy időre megakasztotta a Habsburgok által Magyarországon bevezetett jezsuita cenzúrát, s helyébe egészen más szellemű könyvvizsgálatot léptetett. II. Rákóczi Ferenc a cenzúraügyet mindenekelőtt politicumnak tekintette, amit a szabadságharc érdekeinek védelmében alkalmazott. S ő a vallásügyek terén sem a protestantizmus megsemmisítésének, hanem a vallásbékének az álláspontját képviselte.

¹ *Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon 1673—1705.* Magy. Könyvszle, 1968.

² Vallásügy (negotium religionis) és egyházügy (negotium ecclesiasticum) fogalmához lásd EMBER Győző: *A helytartótanács egyházügyi bizottságának kialakulása.* Regnum 1942/43. 10. 1.

A kuruc hadak az általuk ellenőrzött területek nyomdáit egytől egyig a szabadságharc ügyének szolgálatába állították. Így történt ez a debreceni, a lőcsei, a nagyszombati, a bártfai, a késmárki és a zsolnai, Erdélyben a kolozsvári nyomda esetében, amelyek a kuruc időkben sorra állították ki a hivatalos kuruc kiadványokat.³ Elsőnek a debreceni nyomda került kuruc kézre: VINCZE György, az ottani nyomdász, 1703 és 1705 között, amíg a háborús dúlások a nyomdát tönkre nem tették, számos nyomtatványt készített Rákóczi utasítására.⁴ Lőcse 1703. november 10-én került a kurucok birtokába. Az ottani BREWER-nyomda által az 1704. évre kiadott lőcsei kalendárium még kurucellenes szellemben tárgyalta a történeti eseményeket. A fejedelem ezt a kalendáriumot elkoboztatta. BERTHÓTI Ferenc generális gondoskodott azután arról, hogy a kuruc hadi újság, a *Mercurius Veridicus* példányait a lőcsei nyomda késedelem nélkül kinyomja s azokat ő küldötte meg a fejedelem kancellárjának, RÁDAY Pálnak.⁵ Valószínűleg a lőcsei nyomdában adták ki az osztrák háztrónfosztását tudató ónodi kiáltványt is.⁶

1703. december 4-én a kurucok már Nagyszombatban voltak. Az ottani jezsuiták azonban BERCSÉNYI ismételt felszólítására sem engedték át nyomdájukat a fölkelőknek. Emiatt, s más okokból is, BERCSÉNYI a nyomda igazgatóját, SZERDAHELYI Gábort, valamint ZANGER János rektort tizenegy német rendtársával együtt Vágújhelyre, majd onnan Szakolcára vitette, azzal, hogy majd Morvaországba száműzi őket.⁷ Az agg SZENTIVÁNYI Márton azonban a helyén maradt. BERCSÉNYI azt írta erről a fejedelemnek: „eleget hitta az rector Szent-Ivánit magával s másokat is, de azt felelte: nemo me pellit, nec lingua, nec calamus, ego non ibo.”⁸

A nagyszombati nyomdának BERCSÉNYI parancsára olyan műveket is ki kellett adnia, amelyekért a jezsuiták nem akarták vállalni a felelősséget. RÁKÓCZINAK a szabadságharc okairól és céljairól szóló, *Recrudescunt* kezdetű kiáltványát többször is kiadták, egy ízben a debreceni kiadást utánozva, impresszum nélkül.⁹ RÁKÓCZI Ferenc híres imádságát, ezt a fejedelem által katonái számára szerzett felekezeti fohászt a nagyszombati nyomda először nem saját impresszummal, hanem debreceni nyomtatványként bocsátotta ki. S csak miután BERCSÉNYI fővezér emiatt nagyon megharagudott, és keményen rájuk parancsolt, döntöttek a jezsuita atyák úgy, hogy teljesítik a parancsot és újra kiadják, most már magukénak vallva a kiadást, minthogy azt úgysem tudják megakadályozni.¹⁰

SZENTIVÁNYI Márton, a király által megbízott cenzor, ebben a helyzetben is megkísérelte a maga álláspontját kifejezésre juttatni. Amikor a második gyöngyösi értekezleten a protestáns rendek követői a vallásbéke érdekében

³ ESZE Tamás: *A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában*. Magy. Könyvszle. 1955. 281. l.

⁴ ESZE Tamás: *A debreceni nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei 26. Könyv és könyvtár. II. 1961. 55–98. l.

⁵ ESZE Tamás: *A Mercurius kérdés revíziója*. Irod. tört. Közl. 1953. 61–75. l.; BENDA Kálmán — MAKSAJ Ferenc: *Ráday Pál iratai I.* Bp. 1955. 245. l.

⁶ *Ráday Pál iratai I.* 206. l.

⁷ MESZLÉNYI Antal: *II. Rákóczi Ferenc felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták*. Regnum. Bp. 1936. 242–243. l.

⁸ Archivum Rákóczianum. I. oszt. IV. k. Bercsényi Miklós levelei. I. Bp. 1875. 52. l.

⁹ ESZE Tamás: *A debreceni nyomda* . . . 75. l.

¹⁰ Archivum Rákóczianum. I. oszt. IV. k. 54. l.

a jezsuitáknak az országból való eltávolítását kívánták s a fejedelem a protestánsoknak szabad vallásgyakorlatot engedélyezett, SZENTIVÁNYI röpiratban kelt rendje védelmére.¹¹ Egy másik vitairata miatt állítólag maga a fejedelem is megharagudott rá s vasraveretéssel fenyegette meg.¹²

A szécsényi országgyűlés után a cenzúra kérdése közvetlenül is felvetődött. Az országgyűlés hatodik törvénycikke megfosztotta a jezsuitákat a más egyházi birtokosok tulajdonából kezükbe került birtokoktól, kimondotta, hogy csak meghatározott helyeken és csak az ifjúság nevelésének élhetnek, és kötelezte őket az ausztriai rendtartománytól való elszakadásra. Ellenkező esetben a rend tagjainak el kellett hagyniuk az országot. Ezután hat északnyugati vármegye egy 1705. október 30-án kelt felterjesztésben a fejedelemtől a jezsuiták ellen hozott végzések eltörlését kérte. E felterjesztés érvelésével száll szembe az a *Responsio Francisci Rákóczi* c. röpirat, amelyet kéziratban terjesztettek s amelynek gyaníthatólag RÁDAY Pál a szerzője. A *Responsio* felsorolja ama feltételeket, amelyek mellett a jezsuitákat továbbra is meg lehetne tűrni az országban. Ezek egyike az, hogy lemondanak a kiadandó könyvek cenzúrájáról. A *Responsio* szerint a jezsuiták a cenzúrát a hit és erkölcs védelmének ürügyén gyakorolják, valójában azonban, mert nem képesek elfogulatlanul ítélni az övéktől eltérő szellemű írásművek felett, alkalmatlanok erre a feladatra. Ebből eredően gyakran a legkiválóbb szerzők is inkább leteszik a tollat, mintsem hogy magukat a jezsuita cenzorok zsarnoki ítéleteinek alávetésék. Ugyanis a legjobb könyveket is csak úgy vélik kiadhatónak, ha azokat a gyűlölet szenvedélyétől hajtva és pedantériájuktól vezérelve, megrendszabályozták.¹³

RÁKÓCZI, ha nem is tekinthető a *Responsio* szerzőjének, annak tartalmával lényegében egyetértett. Ő a jezsuitákat a kuruc tábor legnagyobb ellenségei közé sorolta, akik, osztrák tartományfőnököknek engedelmességgel, az ország érdekeivel ellenkező politikát folytattak.¹⁴ A jezsuita cenzúrát azonban katolikus teológiai vonatkozásban nem volt könnyű kikapcsolni: azt az egyházi fegyelem erejénél fogva a katolikus klérus tagjai magukra kötelezőnek tekintették. Még a RÁKÓCZIHOZ HŰ BÁRKÁNYI Ferenc, a kecskeméti ferences gvardián is elhárította magától a fejedelem megbízását, hogy két teológiai tárgyú munkát cenzúrázzon. Arra hivatkozott, hogy arra nincs egyházi felhatalmazása, és hogy rendjének generálisa még az ő saját munkáit is a kassai „teológiai lectorok” általi felülvizsgálatra utalta.¹⁵

Ettől függetlenül azonban a II. RÁKÓCZI Ferenc által kiépített, centralizált magyar államapparátus módot adott arra, hogy az állami könyvcenzúra a kuruc részekben szilárd szervezetet nyerjen és sokkal korábban elvilágiasodjék, mint a Habsburgoknak hódoló Magyarországon. A központban a fejedelmi kancellária, RÁKÓCZI államának centrális szerve, az attól távolabb eső részekben

¹¹ *Privata et amica disceptatio*. Tyrn. 1704. Lásd: SERFŐZŐ József: *Szentiványi Márton munkássága*. Bp. 1942. 127. l.

¹² KAZY, Franciscus: *Historia universitatis Tyrnaviensis*, Tyrn. 1737. 303. l. — A vitairat címe SERFŐZŐ szerint (i. m. 113. l.) *Curiosum pacificum colloquium*. Tyrn. 1704.

¹³ *Ráday Pál iratai* I. k. Bp. 1955. 724. l.

¹⁴ „A magyar jezsuiták mindig osztrák főnökeiknek engedelmességgel, s ezért az ifjúságnak mindenekelőtt nagy gyűlöletet sugalmaztak Kálvin és Luther követői ellen” — írja később emlékirataiban. II. *Rákóczi Ferenc emlékiratai*. Bp. 1951. 70. l.

¹⁵ Ez 1705 nyarán történt. Lásd ESZE Tamás: *A magyar Napraforgóvirág*. Egyháztörténet. I. Bp. 1943. 338–339. l.

pedig a szécsényi országgyűlés által életre hívott szenátus egy-két tagjának jelenléte nyújtott lehetőséget e funkció ellátására. A szenátus rosznyói tanácskozásának idején¹⁶ elrendelte a fejedelem, hogy a vallási, erkölcsi, társadalmi műveket, a tankönyveket és más efféléket két-két szenátor bírálja felül kinyomatás előtt, a tisztán politikai vagy katonai művek előzetes cenzúráját pedig magának és udvari kancellárjának, ill. helyettesének, BERCSÉNYI Miklósnak tartotta fenn.

RÁKÓCZI gondosan ügyelt arra, hogy az uralma alatt álló területek nyomdáiból csak olyan művek kerüljenek ki, amelyek politikai célkitűzéseit nem veszélyeztették. 1706. április 6-án azt írta Egerből BERTHÓTI Ferencnek: jól tette, hogy nem hirtelenkedte el a kancellár (RÁDAY Pál) által neki megküldött könyv kinyomatását, „a mit is Kegyelmed megolvastván, continentiajárul informáljon, úgy hasonlóképen Szirmai István úr küldött praedicatorul is”.¹⁷ S végül is, politikai megfontolásból, nem engedte meg, hogy RÁDAY, saját kancellárja, kinyomassa az ún. *Ráday emlékiratot*, a korai kurucság e támadóvédekező iratát a Wesselényi-összeesküvésről, viszont hczzájárult a császári oldalon levő SZIRMAI István prédikációs kötetének megjelentetéséhez, mert annak tartalmában nem talált kivetni valót.

A kuruc állami cenzúrákat maguknak a jezsuitáknak is respektálniuk kellett. Amikor gróf FORGÁCH Simon munkácsi rabságában írt *Discursusait* Kassára küldte, MADOCsÁNYI András jezsuita tanárnak, azzal, hogy ő gondoskodik a munka kinyomatásáról, MADOCsÁNYI nem merte e politikai tartalmú kézirat megjelentetéséért az ódiomot magára vállalni.¹⁸

A vallási irodalom egyházi cenzúráját a protestánsok is folytatták a szabadságharc idején, azonban a kurucokkal egyetértésben. Az evangélikusok 1707 áprilisában, Rózsahegyen tartott zsinatán a konzervatív erők főként a pietista eszmék beáramlása ellen küzdöttek. A zsinat negyedik napján szóba került a püspökök joga a könyvkiadás körül. Azt határozták, hogy mindenféle könyvet, mielőtt kiadnák azokat, a püspökhöz kell küldeni. Ez, ha szükségesnek látja, magához vesz két tudós férfit, akik közül egyik a szövetséges rendek szenátora legyen, s azok ítéletének meghallgatásával határoz a könyv kiadása felett.¹⁹

II. A másik tábor

A Rákóczi-szabadságharc után újult erővel lángolt fel a protestánsüldözés. Még a szabadságharc idején, ahol a császári hadsereg megvetette a lábát, a jezsuiták vadászatot indítottak az „eretnek” könyvek ellen, s a zsákmányt nyilvánosan, ünnepélyesen elégették. 1707-ben a Debrecent megszálló császári katonák a református kollégium könyvtárából könyveket hurcoltak Budára, amelyeket azután az ottani jezsuiták máglyára raktak és meggyújtottak. A budai „Sodalitas studiosae juventutis” a jezsuita atyák dicséretét nyerte el azzal, hogy „eretnek” könyveket hordott egybe (olykor erőszakkal is) s azokat

¹⁶ A tanácskozások 1706. december 18. és 1707. február 5. között történtek.

¹⁷ Archivum Rákóczianum. I. oszt. 1. k. 511. l.

¹⁸ THALY Kálmán: *Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból*. Bp. 1885. 246. l.

¹⁹ ZSILINSZKY Mihály: *Egy forradalmi zsinat története*. Bp. 1889. 51–52. l.

„Vulcanusnak szentelte”. A budai jezsuita kollégium historia domus-a több ilyen könyvégetésről számol be.²⁰

A kuruc fölkelés leverését követően azután ez a másik tábor, bosszúvágytól is sarkallva, igyekezett korábbi pozícióit visszaszerezni. Az ellenreformációs iratok szerzői a protestánsokat most nyíltan rebelliseknek nevezték, s újra hangoztatták azt a nézetet, hogy az uralkodónak joga van az „eretnekeket” a katolikus hit felvételére erőszakkal is kényszeríteni. Ebben a légkörben történt a jezsuita cenzúra újbóli bevezetése Magyarországon.

III. Károly a cenzúra-ügyet a német birodalomban és az ausztriai tartományokban is újjászervezte. Magyarországon az ő idejében történt — a Lipót korabeli kísérletek és a Rákóczi-szabadságharc korának rövid életű reformja után — az állami könyvcenzúra állandósítása, szervezetének kiépítése.

A német birodalom számára 1715. július 18-án kiadott ediktumában a császár megújította a zugnyomdák megszüntetésére vonatkozóan ott már korábban érvényben levő rendelkezést. Eszerint nyomdák csak oly városokban működhetnek, ahol hatósági felügyelet létezett. Azt is meghagyta, hogy minden nyomdász esküvel kötelezze magát a birodalmi rendeletek megtartására, s hogy minden nyomdához „értelmes és tudós cenzorokat” nevezzenek ki. A nyomtatványokon az író, a kiadó és a nyomdász nevét, a megjelenés helyét és évét minden esetben fel kellett tüntetni. Magyarországra ez a rendelet természetesen nem volt érvényes.²¹ Itt ebben az időben országgyűlés ülésezett, s ki is küldött egy országos vallásügyi bizottságot, a felmerült panaszok elintézésére. E bizottság azonban, a Törökország elleni háború közbejötté miatt, évekig nem ült össze.

III. KÁROLY ilyen körülmények között a magyarországi cenzúraügy újjászervezését illetően egyelőre várakozási álláspontra helyezkedett, annak ellenére, hogy SZENTIVÁNYI Márton 1705-ben elhalálozván, a jezsuita cenzorok további közhatósági tevékenységének e téren nem volt jogi alapja s a szatmári békét követő években Magyarországon az állami cenzúrának nem is voltak közegei. Visszatért tehát a régebbi helyzet, amikor a városok gyakoroltak több-kevesebb ellenőrzést a területükön működő nyomdák felett. Emellett a katolikus püspökök is igyekeztek, a tridenti zsinat határozataira hivatkozva, a könyvek feletti ellenőrzés jogát a maguk számára biztosítani.

A városok cenzúrája persze nem az ellenreformáció eszméinek győzelmét jelentette. A lőcsei városi tisztújításra 1717 januárjában kiküldött kamarai bizottság elnöke, báró VIECHTER János Ignác kir. biztos magánúton arról értesült, hogy az ottani nyomdában a katolikus vallás elleni gúnyiratok jelentek meg, s hogy az ottani evangélikusok külföldről is hoztak be titkon a katolikus vallást, az uralkodót és az egész ausztriai házat sértő könyveket az országba. Az általa indított vizsgálat azonban nem vezetett eredményre. A kamarai

²⁰ ESZE Tamás: *A debreceni kollégium könyvtárának pusztulása*. Egyháztörténet. III. Bp. 1947. 56—64. l.

²¹ BALLAGI Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése*. Bp. 1878. 109—110. l. szerint a hétszemélyes tábla 1795-ben e rendeletre támaszkodva ítélte halálra LANDERER Mihályt, mert éjjel, a nyomdája pincéjében, a MARTINOVICS-féle forradalmi kátét kinyomtatta. Ezzel szemben az igazság az, hogy a tábla az 1715 : 7. tc. alapján hozta meg ítéletét. NOVÁK László: *A nyomdászat története*. Bp. 1928. IV. k. 48. l. BALLAGI nyomán már egyenesen azt állítja, hogy az 1715. évi német birodalmi ediktum „az az alap, amelyre helytartótanácsunk és bíróságaink a sajtóügyekben támaszkodtak” — olyan állítás ez, amely a hazai jogszolgáltatás és államigazgatás történetében való nagyfokú tájékozatlanságról tanúskodik.

bizottság ennek ellenére január 24-én a városi tanácshoz intézett rendeletében meghagyta: a tanács szorgalmasan őrkdjék afölött, hogy ilyen iratok meg ne jelenjenek, s ha szerzőiket felfedezik, őket példás módon büntessék meg, a talált iratokat és könyveket pedig égessék el és semmisítsék meg. E célból küldjön ki a városi tanács a saját kebeléből két szenátort, mégpedig egy katolikus és egy evangélikus vallásút, akik évenként többször látogassák meg a nyomdát, vizsgálják meg annak működését, s ha valami kifogásolni valót találnak, a tanács a nyomdát teljesen szüntesse meg és törölje el. A királyi biztosnak utóbb a kamarához intézett jelentéséből az is kiderül — amiről a rendelet nem tesz említést — hogy VIECHTER ugyanakkor a lőcsei plébánost is felkérte, figyelje a nyomda kiadványait.²² Arra azonban, hogy a plébánost, vagy a helybeli jezsuitákat a cenzúra ellátásával megbízza, a királyi biztos nem érezhette magát feljogosítva.

Szükségesnek látszott tehát, hogy a korábban SZENTIVÁNYI Mártonra ruházott jogok gyakorlása felől országos intézkedés szülessék. Egy 1718. október 8-án kelt királyi diploma-tervezet szerint III. Károly Keresztély Ágost szász herceg, esztergomi érsek, s egyben a győri püspökség adminisztrátora, valamint gróf ERDŐDY László Ádám nyitrai és gróf ERDŐDY Gábor egri püspökök kérésére beleegyezett abba, hogy az I. Lipót által SZENTIVÁNYI Mártonra ruházott cenzori jogok a nagyszombati egyetem mindenkorai kancellárjára (s egyben a teológia doktorára) szálljanak, s az egyetemi kancellár az esztergomi, az egri, a nyitrai és a győri egyházmegyék területén a cenzori teendőket ellátásával helyetteseket is megbízhatson. Ez a püspöki felkérés és a cenzori jogoknak a megfelelő egyházmegyék területére korlátozása élesen világít rá a katolikus egyházfők ragaszkodására a tridentini zsinat által kimondott cenzúra-jogaikhoz, arra, hogy a királyi diploma által a maguk egyházi cenzúrájához kívánták az állami jóváhagyást biztosítani. A tervezet szerint a nagyszombati egyetem kancellárjának s hivatali utódainak, valamint az általuk rendelendő helyettes cenzoroknak joga lett volna minden az országban megjelenő művet és minden ott forgalomba kerülő könyvet átvizsgálni és jóváhagyni, vagy eltiltani. Aki pedig az ő engedelmük nélkül bármit is kinyomatni vagy árusítani merészelve, azt a cenzorok könyveik és betűik elkobzásán kívül még külön is megbüntethették volna. — Meg kell jegyezni, hogy az egyetemi kancellár az egyházi hatalmat képviselte s rangjára nézve a rektor után következett. Vele szemben a rektor bizonyos mértékig az uralkodótól függött. A püspökök tehát nem véletlenül kérték, hogy a cenzúra éppen az egyetem kancellárjára (s nem rektorára) bízassék. — Ezt a pátenst azonban a magyar királyi kancellária, valami oknál fogva, nem bocsátotta ki.²³ A tévedés, ami az oklevél tervezetbe becsúszott, s ami miatt visszatartották, úgy látszik, Erdődy Gábor nevének és az egri püspökségnek az említése. Az egri püspök ugyanis — amint később látni fogjuk — a maga tizenkét vármegyét magában foglaló egyházmegyéjében a területileg hozzá tartozó kassai egyetemet kívánta a cenzúra ellátásával megbízni. E tévedés azonban nem magyarázza, miért került csak három év múlva sor annak korrigálására és

²² Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) A 20. (Magyar kancelláriai levéltár, Litterae Camerae Hungaricae) 1717. No. 34.

²³ Szövege OL A 57. (M. kanc. lt., Libri regii) 32. k. 158. l. A margón olvasható feljegyzés szerint: „Hoc Diploma reformatum et denuo expeditum est propter certum errorem in Anno 1721.” Fogalmazványa hiányzik, de a lajtsromkönyv tanúsága szerint megvolt. Lásd OL A 35. (M. kanc. lt. Conceptus expeditionum) 1718 Nov. 14. Másolata: OL E 152 (Acta Jesuitica) Coll. Tyrn. fasc. 12. No. 2.

az átfogalmazott diploma kibocsátására. Tekintve, hogy egy ilyen rendelkezés, a vallási ügy országgyűlési rendezése előtt, a protestánsok körében kétségtelesen nagy megütközést váltott volna ki, felethető, hogy visszatartásában politikai megfontolások is szerepet játszottak.

Röviddel ezután azonban olyan események történtek, amelyek az egész akkori magyar államapparátust mozgásba hozták s a cenzúraügy rendezéséhez újabb lökést adtak.

A reformátusok igényeit akkori egyetlen magyarországi nyomdájuk, a debreceni, nem tudta kielégíteni, s a hiányon a kolozsvári nyomda sem segített lényeges mértékben. Debrecen városa ugyan az 1705. évben elpusztult nyomda pótlására 1711-ben betűkészletet vásárolt, de a nyomda még csak alig működött, amikor 1719 nyarán újból leégett. A debreceni református egyház 1715-ben szerződést kötött Campegius VITRINGA leydeni nyomdással a KOMÁROMI CSIPKÉS György által még az előző században készített és zsinatilag jóváhagyott bibliafordítás 4000 példányban történő kinyomtatására. Amíg a nyomtatvány elkészült, 1716 és 1718 között, a debreceni nyomda vezetője, MISKOLCZI Ferenc, Leydenben tartózkodott. A kész nyomtatványokat 1718 végén, 12 ládába csomagolva, Danzigon és Lengyelországon át, útbaindították Magyarország felé. Mielőtt azonban a könyvküldemény a magyar határra érkezett volna, a szepesi kamarai adminisztrációnak már tudomására jutott az eset, és intézkedéseket tett, hogy a könyveket titkon be ne csempészhessék az országba. Az eperjesi harmincadhivatal a kamarai rendelet vétele után kettőzött szigorral figyelt a határon át behozott könyvekre és több Hollandiából hazautazó református diák könyveit is elkobozta, mert azokat nem jelentették be. Debrecen városa, értesülvén e könyvelkobzásokról, s talán arról is, hogy a 12 láda könyv becsempészésének megakadályozására a kamarai hatóságok felkészültek, 1719. február 17-én az uralkodóhoz folyamodott a biblia behozatali engedélyéért, s ugyanakkor a szepesi kamarától is kérte, hogy a bibliát vámentesen, vagy ha ez nem lenne lehetséges, a vám lefizetése után, behozathassa. Ez utóbbi kérvényt a város megbízottai személyesen vitték Kassára, s ott élőszóban kifejtették, hogy a Magyarországon megtúrt református vallás szabad gyakorlatának elvéből következően a vallásgyakorlathoz szükséges könyvek is engedélyezendők, ilyeneknek az országba való behozatalát a magyar törvények nem tiltják. A szepesi kamarai adminisztráció azonban úgy vélte, hogy az ilyen könyvek „konkolyt hinthetnek a búza közé”, vagyis sérthetik a katolikus vallást és kárhozatra taszíthatják a lelkeket, s ennél fogva a kérést február 25-én a magyar kamarához terjesztette fel, Pozsonyba. A diákoktól elkobzott könyveket Bártfára vitették, hogy a felsőbb döntésig lefoglalva ott tartassanak. Az ügyet a magyar kamara március 3-án a bécsi magyar kancellária elé terjesztette a vallást és a közt érintő volta miatt.²⁴

A király Debrecen város kérelme ügyében még a kamara jelentésének beérkezése előtt, február 24-én, úgy határozott, hogy a Hollandiában nyomott bibliák ugyan behozhatók Magyarországba, de amíg átvizsgálásuk meg nem történt, nem adhatók át a protestánsoknak. Az egri püspök, akinek egyházmegyéjén át a könyvküldemény az országba érkezik majd, a március 9-én a magyar kamarához intézett királyi parancs szerint azt kérte, hogy a könyvek egyenesen Kassára vitessenek, ahol az egri káptalan nagyobb része és egyetem is székel, olyan szerzetesekkel, akik a cenzúrárt pontosabban megejthetik, mint

²⁴ OL A 93. (M. kanc. lt. Acta particularia) No. 42.

az a határ közelében lehetséges lenne. A cenzúra megtörténte után a püspök jelentést tesz annak eredményéről az uralkodónak, s ő dönt majd afelől, hogy a könyvek a protestánsoknak kiadhatók-e. A király rendeletére a szepesi kamarának a könyveket Kassára kellett vitetnie, és a revizoroknak átadnia.²⁵ ERDŐDY Gábor egri püspök március 14-én maga is kapott királyi dekrétumot, amely meghagyja neki, hogy a debreceniek bibliáját mielőbb revideáltassa és arról tegyen jelentést.²⁶

ERDŐDY a királyi parancsnak igyekezett mielőbb eleget tenni. Amint Bécsből Egerbe érkezett, azonnal magához rendelte a kassai egyetem rektorát, BOSSÁNYI Andrást, és közölte vele a március 14-i dekrétumot. Azonban két hónap is eltelt és a könyvek még mindig nem érkeztek be az országba. ERDŐDY május 7-én azt írta Egerből a magyar kancelláriának, hogy a könyvek még mindig Duklán vannak Lengyelországban, s a debreceniek pedig, akik nyilván abban bíznak, hogy azokat majd cenzúra nélkül behozathatják, az ő hozzájuk írt levelére még csak nem is válaszolnak. Kérte, parancsolják meg a bírónak, a tanácsnak és a város közönségének, vitessék a könyveket haladéktalanul Kassára.²⁷ Május 15-én valóban királyi parancs ment a városhoz, azzal, hogy ha annak keltétől számított kétszer 15 napon belül a könyveket nem szállítják Kassára, az uralkodó másként fog majd intézkedni azok cezúrája felől.²⁸ A debreceniek főként az ellen berzenkedtek, hogy könyveiket a püspök embe-reinek adják át. Végül is, amikor a bibliát június 14-én Kassára vitették, nem a püspök által rendelt cenzorokhoz, hanem a kamarai adminisztráció épületébe szállították. ERDŐDY Gábor július 13-án arról informálta a kancelláriát, hogy egy kanonokot küldött Kassára, akinek végülis sikerült elérnie, hogy a 12 láda könyvet az ottani jezsuitákhoz szállítsák át. A revízió során megállapították, hogy a ládákból a bibliákon kívül más könyvek is vannak.

Báró MEDNYÁNSZKY Pál, a kassai kamarai adminisztráció vezetője idő-közben arról értesítette a püspököt, hogy újabb két nagy láda könyvet foglaltatott le Eperjesen. MEDNYÁNSZKY e leveléből hadd álljon itt egy jellemző részlet:

„Nékem ez jdein nagy szerencsém vann az kalvinista könyvek halászatnyá-hoz; ez el-mult szombaton megint két nagy ládával hozatattam ide Eperjesrül, kiknek is Elenchusait praesentibus közlöm Nghodal, és az előbbenyiekkal együtt revideáltatni foghom; Azok között egy lator correspondentialis levelet in hodierna revisione találtam, mellyet is proxime in paribus közlöm Nghodal; és csekély Sentimentumommal udvarlok Nghodnak. A Felséges Udvar méltán belé tekénthetne a dolgokban, mit teszen, hogy az Eretnekség idegen országok-ban szabadon küldheti az Iffjakat . . .”²⁹

Eszerint tehát MEDNYÁNSZKY, a „könyvhalász”, szorosán együttműködött ERDŐDY Gáborral, aki azt hirdette, hogy az „eretnekeket” erőszakkal kellene kényszeríteni a katolikus hit felvételére.³⁰ — A Mednyánszky-féle könyvjegyzékben egyébként a református teológiai irodalom olyan képviselői-nek, mint COCCEJUS, vagy VITRINGA, művein kívül ott találjuk OTROKOCSI FŐRIS Ferenc *Origines Hungaricae* c. munkáját is.

A kassai cenzorok, összevetve a KOMÁROMI CSIPKÉS-féle bibliafordítást

²⁵ OL A 35. 1719. Márc. No. 87.

²⁶ OL A 35. 1719. Márc. No. 97.

²⁷ OL A 93. No. 42.

²⁸ OL A 35. 1719. Máj. No. 34.

²⁹ OL A 93. No. 42.

³⁰ Opusculum theologicum, 1721.

a protestánsok által addig használt KÁROLYI és MOLNÁR-féle fordításokkal, abban az utóbbiaktól több lényeges eltérést fedeztek fel. Miután ERDŐDY az uralkodónak jelentette az eredményt, az a vallásügyeket tárgyaló miniszteri konferencia elé utalta az ügyet. Az egyik lényegesnek tartott eltérés a keresztelési formulában mutatkozott. Debrecen város arra hivatkozott, hogy ez és más hibák a nyomdász tévedésének tulajdoníthatók, annak a körülménynek, hogy Hollandiában nincs magyarul tudó nyomdai korrektor (MISKOLCZI leydeni szerepléséről hallgattak), s kötelezték magukat, hogy a hibákat kijavítják. III. Károly az 1723 június 11-i, Szavojai Jenő elnökletével megtartott miniszteriális konferencia javaslatának megfelelően, elrendelte, hogy a lefoglalt bibliapéldányokat, a város kauciója ellenében, amely szerint a keresztelési formulát kijavítják és a jövőben is az eddig szokásos formulát fogják használni, haladéktalanul adják ki Debrecen városának.³¹ ERDŐDY Gábor azonban ennek a parancsnak nem tett eleget, s újabb előterjesztésében kifejtette, hogy a bibliában az említetten kívül még számtalan más eltérés, változtatás, kihagyás is van. Így a debreceniek csak II. József uralkodása idején kapták meg a Komáromi Csipkés-féle biblia példányainak egy részét.³²

Feltehetően összefüggés van a Komáromi Csipkés-féle biblia esete és ama tény között, hogy a debreceniek 1719-ben elkészítették a *Typographus esküvének formáját*. Ebben az esküszövegben a többi között ez áll: „hír és engedelem nélkül semmit nem imprimálok és mindenkben Elöljáróimtól függök.”³³ — tehát a nyomdásznak köteleznie kellett magát, hogy a város tanácsának és fő bírójának ellenőrzése mellett működik. A város 1723-ban a nyomda felügyeletét két tanácstagra bízta, akik elsősorban a nyomdai számadásokat vizsgálták át, de feltehetően beleszólhattak a kinyomatandó művek megrostálásába is.³⁴

ERDŐDY Gábor és a kassai jezsuiták mellett KERESZTÉLY Ágost esztergomi érsek és a nagyszombati jezsuiták igyekeztek a könyvek feletti ellenőrzést a maguk kezébe ragadni. A nagyszombati jezsuitáknak a tulajdonképpeni cenzúratevékenység kifejtésére ez időszakban alig volt alkalmuk, ezért annál is inkább vigyáztak arra, hogy új nyomdák létrehozását megakadályozzák s így az ellenőrzés szüksége fel se merüljön és saját nyomdai tevékenységüket vetélytársak ne korlátozzák. Ebben az időben telepedett meg Pozsonyban ROYER János Pál bécsi nyomdászlegény, aki kölcsönvett pénzen könyvsajtót vásárolt. Pozsony városa 1817 május 11-én felvette őt polgárai sorába. Az esztergomi szentszék azonban 1720. március 7-én tiltakozást jelentett be az udvari kancelláriánál a pozsonyi nyomda működése ellen. Szerinte egy Pozsony városában lakó könyvnyomdász ott nyíltan nyomdászcodik, anélkül, hogy ehhez akár császári és királyi, akár érseki hozzájárulása lenne. Az esztergomi szentszék megítélése szerint a nagyszombati akadémiai nyomda elégséges a katolikus könyvek Magyarországon való elterjesztésére. Ha annak közelében új nyomda létesül, az kárára van a nagyszombati nyomdának, és kára lehet belőle az igaz hitnek is. Pozsonyban és a közeli sz. kir. városokban ugyanis számos vagyos

³¹ OL A I. (Orig. Ref.) 1723. No. 10.

³² A Komáromi Csipkés-féle biblia kiadása történetének nagy irodalma van, amiből elég, ha ILLÉSY János cikkére (Magy. Könyvszle. 1889), SZÉLL Farkas újabb adalékaira (uo. 1890) és SZIMONIDESZ Lajos tanulmányára (Egyháztörténet 1945) hivatkozunk. Mindezek a cikkek a biblia sorsával foglalkoznak, és nem tisztázzák az eset általános, cenzúratörténeti vonatkozásait.

³³ CSÜRÖS Ferenc: *A debreceni városi nyomda története*. Debrecen [1911] 341. l.

³⁴ Uo. 323. l.

protestáns lakik, s protestáns iskolák is működnek, ezek számára szerfölött terhes külföldről hozni be a könyveket, nemcsak a magas fuvar- és vámköltségek, hanem az elkobzás veszélye miatt is. Méltán lehet tehát arra számítani, hogy a protestánsok támogatni és védelmezni fogják a pozsonyi nyomdászt, s majd igyekeznek őt mentesíteni a törvényes büntetések alól, ha trágár és erkölcsromboló könyveket ad ki (amilyeneket házasságok alkalmával szoktak készíteni), vagy a fejedelmeket és főurakat gyalázó írásokat publikál, esetleg magát a püspököt is gyalázza, akinek pedig feladata ügyelni arra, hogy ilyen könyvek el ne terjedjenek. A nyomdászt még az sem menti, hogy katolikus vallású. A bécsi és a nagyszombati katolikus nyomdák ugyanis bőven kielégítik a magyarországi igényeket, Pozsonyban nyomdász a protestánsok támogatása nélkül alig tudna megélni. A szentszék mindezen megfontolások alapján arra kérte a királyt, parancsolja meg Pozsony város tanácsának, tiltsa el a nyomdászt mestersége folytatásától és távolítsa el nyomdáját a városból.³⁵

III. Károly ezt ugyan nem parancsolta meg a városnak, megküldte azonban oda a szentszék megkeresésének másolatát és tájékoztatást kért a nyomdászról. A tanács maga elé idézte ROYERT, aki előadta, hogy tudomása szerint Pozsonyban már az előző században is úzték a nyomdász mesterséget, korábban, mint Nagyszombatban s ő abban a tudatban élt, hogy e szabad mesterséget külön engedelem nélkül lehet gyakorolni. Egyébként semmi olyat nem szándékozott kinyomtatni, ami az igaz hittel ellenkezne. Eddig nem folyamodott privilégiumért,³⁶ mert még nem akadt szerző, aki azzal bírta volna rá munkáját, hogy azt másutt utána ne nyomhassák. Uralkodói engedélyt eddig azért sem kért, mert eladósodott s előbb ki akarta tapasztalni, megéle Pozsonyban? A tanács figyelmeztetésére megígérte, hogy ezt pótolni fogja s ha a királyi engedélyt elnyerte, igyekszik majd a primás hozzájárulását is megszerezni. — A város melegen pártolta ROYER ügyét. Kérte, hallgassák meg a szerencsétlen embert a hatalmasokkal szemben, s vegyék tekintetbe a város és a fővárosban székelő felsőbbbíróóságok és egyéb szervek érdekeit is.

SKARICZA Gábor városi tanácsos a kérvénnyel és mellékleteivel személyesen ment Bécsbe, ami annak bizonyítéka, hogy a város és a hazai protestantizmus vezetői a nyomda létét fontosnak tartották.

ROYER a városi tanácshoz írt kérelmében megemlíti, „dass in meiner Nahrung bishero auf allerhand Weise, fast stätig verhindert werdte” — tehát hogy állandóan akadályozzák őt mestersége űzésében. A nyomtatványairól készült jegyzék szerint — ezt mellékelte kérelméhez — leginkább egyházi megrendelésre dolgozott: a pozsonyi kanonokok, az ottani ferencesek, jezsuiták és mások számára; de a város, a postahivatal és a magyar kamara is rendelt nála nyomtatványokat. A kancelláriához intézett kérvényében pedig azért folyamodik, hogy „mittelst eines gnädigst mir zu benennenden censoris”, tehát

³⁵ OL A 35. 1720. Márc. No. 85.

³⁶ SZABÓ József: *A Landerer nyomdász család (Adalékok a nyomdászat történetéhez Magyarországon)* c. cikkében, Vasárnapi Újság 1867. 31. sz., tévesen írja, hogy ROYER 1715-ben folyamodott nyomdai engedélyért Pozsonyban. Ekkor még nem is élt Magyarországon. A ROYER-nyomdáról BALLAGI Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése*. Bp. 1878, 120—122. l. is számos pontatlanságot és tévedést tartalmaz. Az ő adatait felhasználó BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon*, Bp. 1888, 26 l. a hibákat még tetézve, azt állítja, hogy Royer protestáns vallású! Tőle átveszi ezt a téves állítást Schermann Egyed; Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez. Bp. 1928, 19. l. Fitz József; Die Buchdruckerfamilie Royer in Ungarn. Gutenberg Jahrbuch 1927, 85—90 l., ROYERT — helyesen — katolikusnak mondja.

hatóságilag kijelölt cenzor ellenőrzése mellett, űzhesse Pozsonyban polgári foglalkozását. Egyben kijelenti, soha sem fogják rábizonyíthatni, hogy eddig is bármit nyomtatott volna, „so die ordentl. censuram nicht passiret”, a mi át nem ment a rendes cenzúrán (ezen bizonyára a városi cenzurát értette). Végül hangsúlyozza, hogy Pozsonyban a magyar udvari kamara és a papság, különösen a ferencesek szeme előtt él s azoknak, azok ellenőrzésével és megelégedésére dolgozik.³⁷ Arról, hogy a protestánsok számára is dolgozott, a kérvényező nem szólt.

SKARICZA közbenjárása nem maradt sikertelen: a kancellária úgy ítélte meg, hogy az országgyűléséről, bíróságairól, káptalanáról és szerzetesi kolostorairól híres Pozsony városában szükség van nyomdászra, s május 23-án felszólította a városon keresztül ROYERT, folyamodjék az uralkodóhoz nyomdai engedélyért.³⁸ ROYER azonban csak tíz év elteltével, 1730 márciusában nyújtotta be folyamodványát. Késedelmét anyagi gondjaival és adósságaival indokolta.³⁹

A nagyszombati nyomda tehát nem tarthatta meg monopóliumát. A cenzúra szabályozásának szüksége azonban e fejlemények során a központi hatalom számára egyre sürgetőbbé vált.

III. A pesti bizottság

Az 1715. évi országgyűlés által kiküldött vallásügyi bizottság 1721 március közepén, Pesten, végre megkezdte tanácskozásait. Ez az egykorúak által a rövidség kedvéért „pesti bizottságnak” nevezett testület a gyakorlatban nem az országgyűlés törvényelőkészítő szervévé, hanem az uralkodó tanácsadó szervévé vált: a király parancsára ült össze, az általa meghatározott eljárási módozatot alkalmazta, és végül neki tett jelentést. A „császári-királyi és artikuláris” bizottságban a katolikus és a protestáns rendek számos kiemelkedő tagja ült (a reformátusok közül ott találjuk RÁDAY Pált, RÁKÓCZI volt kancellárját is); az elnökséget a buzgó katolikus gróf KOHÁRY István országbíró vitte. A tárgyalások során a bizottság nem bizonyult operatív testületnek, működése mindössze arra volt jó, hogy mindkét fél a maga panaszait, sérelmeit és kívánásait írásban rögzítse.

A protestánsok a május 28-i ülés elé terjesztették gravameneiket. A húsz pontba foglalt sérelmek közül a hatodik tartalmazza az iskoláikkal, tanáraikkal, diákjaikkal, könyveikkel és tanulmányaikkal kapcsolatosakat. A könyvekkel kapcsolatos panasz egészen rövid és sommás, mindössze annyit mond, hogy megtiltják nekik vallási könyveknek, mint pl. bibliájuknak, behozatalát az országba, s a külföldről hazatérő diákjaiktól drága pénzen vásárolt könyveiket, különösen a dogmatikus és teológiai tárgyúakat, elkobozzák.

A protestáns gravámenekre a katolikusok ugyancsak írásban közölték a maguk replicá-ját. A könyvekkel kapcsolatos panaszt a replica azzal utasítja vissza, hogy a könyvek magánolvasása nem tiltott ugyan, de a vallási tör-

³⁷ OL A 28. (M. kanc. lt. Litterae civitatum: Poson.) 1720. No. 37. ROYER mellékelte kérvényéhez személyi okmányait, amelyekből kétségtelenül kitűnik, hogy katolikus vallású volt.

³⁸ OL A 35. 1720. Máj. No. 100.

³⁹ OL A 35. 1730. Márc. No. 47.

vényekhez kiadott királyi explanatio tiltja a többek részvételével tartott nyilvános felolvasásokat.

A cenzúra-ügy tehát a tárgyalások kezdetén csak közvetett formában került elő. Időközben azonban megtörtént a cenzúra királyi szabályozása s ez egyszerűen előtérbe állította ezt a kérdést. A bizottság már együtt ült, amikor 1721. március 30-án a magyar kancellárián sor került a három éve visszartartott cenzúrarendelet újraszerkesztésére és az új diploma expedálására. Hogy miért éppen ekkor, arra nézve csak találgatni tudunk. A katolikus fél mindenestre számíthatott arra, hogy a protestáns sérelmek között szerepelni fog a leydeni biblia sorsa s az egyéb könyvelkobzások. A cenzúrárt tehát szabályozni kellett, arra megfelelő jogalapot kellett teremteni. Arra is gondolhattak, hogy lényegében nem új jog konstituálásáról, hanem csupán a régi felújításáról és állandósításáról van szó. Ez pedig most volt időszerű, mert ha a bizottság működésének befejezte után történik, azt már mindenképp a status quo felborításának lehetett volna tekinteni.

A kibocsátott diploma szövegében a három év előtti tervezethez képest mindössze annyi változtatás történt, hogy a diplomát kérők nevei közül kihagyták ERDŐDY Gábor egri püspökét, s ennek megfelelően a nagyszombati egyetem kancellárja csak három egyházmegyében: az esztergomiban, a nyitraiban és a győriben állíthatott a cenzúra gyakorlására helyetteseket. Hogy miért maradt ki ebből az oklevélből éppen ERDŐDY Gábor, a vakbuzgó főpap neve, arra nincs közvetlen adatunk. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy ő a Komáromi Csipkés-biblia és a többi, a szepesi kamara területén „halászott” kálvinista könyv cenzúráját két évvel korábban az egyházmegyéjéhez tartozó kassai egyetem rektorára bízta, kézenfekvőnek tűnik, hogy részéről nem püspöki jogairól való lemondás, esetleg politikai megfontolásokból a cenzúra bevezetésétől húzódozás, hanem ellenkezőleg, püspöki jogainak következetes érvényesítése történt. Eszerint az egri egyházmegye területén a kassai egyetem rektora ugyanolyan joggal cenzúrázott, mint a másik három egyházmegyében a nagyszombati egyetem kancellárja. Ehhez ERDŐDY Gábor még királyi megerősítés kérését sem tartotta szükségesnek, minthogy azt két évvel korábban lényegében már megkapta.

Az oklevél szövegének indokoló részében az áll, hogy Magyarországon botránysos, az igaz hittel ellenkező s az államnak és különösen az ifjúságnak sokat ártó könyveket adnak ki nyomtatásban, s külföldről is hoznak be ilyeneket és mindezeket büntetlenül árusítják, nyíltan és titokban. E könyvek nyomtatása előzetes cenzúra nélkül történik, ill. a külföldről behozottak nem kerülnek kellő revízió alá. Ezért a király újból megtiltja a nyomdatulajdonosoknak és a könyvkereskedőknek, a könyvek elkobzásának terhe alatt, hogy bármiféle könyvet a királyi cenzor vagy megbízottja előzetes jóváhagyása nélkül kinyomassanak, ill. árusítsanak. Minthogy pedig SZENTIVÁNYI Márton halála óta senki sincs a cenzori teendőik ellátásával megbízva, a nagyszombati egyetem mindenkori kancellárjára, úgyis mint a teológia doktorára, ruházza át az országban kiadandó könyvek megvizsgálásának, jóváhagyásának és eltiltásának, valamint a külföldről behozott gyanús vagy veszélyes könyvek revíziójának, lefoglalásának és elkobzásának jogát. Maga helyett a cenzor az esztergomi, a nyitrai és a győri egyházmegyéekben helyetteseket is állíthat. Aki valamely könyvet vagy iratot a cenzorok engedelmé nélkül merészelve kiadni, azt a könyvek és a nyomda betűinek elkobzásán kívül még külön büntetéssel is sújtják. — Ezt a királyi parancsot a megyei és a városi hatóságoknak ki kellett hirdetniük.

A nagyszombati jezsuita atyák e privilegiális oklevél eredeti, díszes példányát magukkal vitték Nyitra megye legközelebbi közgyűlésére, Galgócra, s ott a megye 1721. május 12-én kihirdette. A többi megyében és a városokban a kihirdetés a diploma nyomtatott, hitelesített másolati példányai alapján, valamivel később történt. A nyomtatott példányokat a nagyszombati egyetem kancellárja a jezsuita kollégiumoknak küldte meg kihirdetés, megőrzés és miheztartás végett.⁴⁰

A diploma kihirdetése s az annak végrehajtására tett első kísérletek a katolikus táborban is, de — érthető módon — még inkább a protestáns táborban felkavarták a kedélyeket és hatást gyakoroltak a pesti bizottság további tárgyalásaira is. Az ellentétek a két fél között, ahelyett, hogy elsimultak volna, még jobban elmélyültek. A király ugyan a tárgyalásokat augusztus 10-én elnapolta, amikor azonban a bizottság az év vége felé Pozsonyban újra összeült, az evangélikusok egy memorialis-t terjesztettek a december 17-i ülés elé, amelyben előadták, hogy törvényesen biztosított vallásszabadságukat újabb sérelmek érték.

Amikor a március 30-i királyi parancsot a megyékben kihirdették — írják a memorialis szerzői — az evangélikusok erősen bíztak abban, hogy a nagyszombati egyetem kancellárjának adott cenzúra-jog nem terjed ki az ő bevett vallásuk iskolai és egyházi, az istentisztelethez szükséges, (egyházilag) jóváhagyott könyveikre, hanem csak, amint a mandátum mondja: a „gyalázatos és veszélyes, az Isten és a mennyekiek iránt igazságtalan és így botránys” könyvekre. Am azóta, legnagyobb fájdalomukra, ennek az ellenkezőjét tapasztalják. Bár a lőcsei Brewer-nyomda a debreceni és a pozsonyi nyomdákon kívül az egyetlen világi kezekben levő, működő nyomda az országban, PALUGYAY János lőcsei jezsuita rendfőnök, nem tudni, milyen megfontolásból, cenzori hatalmát az ott megjelenő evangélikus egyházi könyvekre is kiterjesztette. Ami eddig hallatlan volt, PALUGYAY betiltotta LUTHER Márton kis katekizmusának készülő szlovák nyelvű kiadását, a latin-német kiadás szokott címét pedig: *Catechesis minor D. Martini Lutheri* erre változtatta: *Instructio parvulorum*. A zsolttárok könyvéből is elhagyatta LUTHER nevét. Megcsonkította továbbá COMENIUS *Janua linguae latinae* c. művét is. Az *Elementa literarum* c. könyvben a Miatyánk végéről kihúzta e szavakat: tied az ország stb... Ugyanott más változtatásokat is tett, így *új testamentum* helyett *evangéliumot* írt. Megcenzúrázta a magyar zsolttárok könyvét is, amit pedig különösen a reformátusok mindig akadály nélkül használtak, és abban is sok változtatást tett, sőt egész zsolttárokat is kihagyott belőle. Így el akarja hagyni a „Keserves szívvel Magyarországon” kezdetű éneket, amely a tatárok és a törökök

⁴⁰ Az oklevél fogalmazványa: OL A 35. 1721. Ápr. No. 29. Eredetije: OL E. 152. (Acta Jesuitica). Coll. Tyrn. Fasc. 12. No. 1. Kiadta PAULER Tivadar: *A budapesti magyar kir. tudományegyetem története*. I. k. 486. l., magyarul SCHERMANN Egyed i. m. 20—21. l. PAULER az oklevél dátumának végét elhagyja: „anno millesimo septingentesimo vigesimo” (primo), s e tévedés folytán Schermannál is, a későbbi irodalomban is az 1720. évi dátum jelenik meg. A tévedést az eredeti diploma alapján DEZSÉNYI Béla igazította helyre, *A Nova Posoniensia és az újságolvasók a XVIII. században* c. tanulmányában (Magyar századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez, Bp. 1948. 146. ill. 161. l.). Az egy év eltérés önmagában nem lenne jelentős. Az összefüggések szempontjából azonban lényeges. Az 1720-i expedíció esetleges lett volna, az 1721. március 30-i — mint fent kimutatjuk — szándékosan volt így időzítve. — Nyomtatott példány OL A 23. 1672. No. 31 és még több helyütt.

rajtaütései ellen kéri Isten segítségét. azzal, hogy arra már nincsen szükség. Ők azonban változtatás nélkül kívánják kiadni zsoldáraikat és könyörgéseiket.

A memorialis szerzői hangot adtak aggodalmuknak, hogy ezután majd vallási könyveiket teljesen meg fogják változtatni vagy el fogják tiltani. Eme aggodalmuk alátámasztására előadták, hogy amikor a márciusi királyi oklevelet Pest-Pilis-Solt vármegyék októberi közgyűlésén kihirdették, a budai jezsuita kollégium ott jelen levő rektora kijelentette, hogy ezután tilos lesz majd a protestánsok szimbolikus könyveinek és teológiai munkáinak újrányomása. A rektor a közgyűlés protestáns tagjainak „nagy felháborodására és nyilvánvaló csúfságára” nyíltan hirdette, hogy az ilyen eladott könyveket még tulajdonosaiktól is el kell majd kobozni.

Az evangélikus vallás legsúlyosabb elnyomását jelentené — írják a szerzők —, ha a nagyszombati egyetem kancellárja és megbízottai az evangélikusok jóváhagyott egyházi könyveit eltiltanák és elkoboznák. Ez végét jelentené a lőcsei Brewer-nyomdának, amely pedig emberemlékezet óta a haza, az irodalom és a közügy nem csekély hasznára működött, végét jelentené az evangélikus vallásnak, amelyet pedig törvények erősítenek meg, s emellett hiábavaló lenne az országgyűlés által rendelt vallásügyi bizottság munkája, hiszen ez a cenzúra rövidesen megfosztaná őket minden vallási könyvüktől, s így módon a szabad vallásgyakorlat olybá válnék, mintha valakit életben kívánnak hagyni, de megfosztják őt minden élelemtől.

Az országgyűlési törvények is azt bizonyítják — folytatja a panaszos irat —, hogy az uralkodó nem kívánja az ő elnyomattatásukat. Ha pedig a célt engedélyezik, engedélyezni kell hozzá az eszközöket is. Nem lehet tehát az evangélikusok által elfogadott és jóváhagyott könyveket „gyalázatos és veszélyes, az Isten és a mennyekiek iránt igazságtalan, botránys és az államnak ártó” munkáknak minősíteni. S következőképpen nem lehet azokat katolikusok által cenzuráltatni és eltiltatni, hiszen mindenütt, még katolikus országokban is, ahol az evangélikus vallás bevett, e műveket szabadon nyomják és árusítják.⁴¹

A katolikusok 1722 januárjában készítették el a maguk *responsum*-át e memorialis-ra. A *responsum* mindenekelőtt arra hivatkozik, hogy a király a bizottság eljárás módjának szabályozásakor mindkét felet két válaszadásra korlátozta, amin már túljutottak. A „memorialis” szokatlan ebben a bizottságban, és a bizottság nem tud a dolog végére járni, ha a protestánsok mindig új sérelmekkel hozakodnak elő. Egyébként a memorialis — a válasz szerint — nem tartalmaz semmi olyat, amit az eddigi protestáns sérelmek általánosságban ne tartalmaznának.

A válasz abból indul ki, hogy a nagyszombati egyetem kancellárja és megbízottai privilégiumot kaptak a királytól, azt az ország vármegyéiben kihirdették és annak senki nem mondott ellen. Nem csodálható, ha a cenzorok élnek kiváltságukkal s annak erejénél fogva, ha valamely könyvben az igaz hittelt, a szentírással vagy a jó erkölcsökkel ellenkezőt találnak, azt kihúzzák, kijavítják vagy, ha szükséges, elvetik a könyvet és megtiltják kinyomatását. Tévednek a protestánsok, ha úgy vélik, a privilégium csak más botránys és veszélyes könyveknek vonatkozik, de nem az ő könyveikre. A királyi mandátum egyáltalában nem tartalmaz ilyen különbségtételt, sőt annak szövegéből nyil-

⁴¹ OL N 97. (Archivum Regni, Commissio in negotio religionis), Lad. AAA. Fasc. F. No. 23 és Fasc. G. No. 37.

vánvaló, hogy a nagyszombati egyetem kancellárja és megbizottai cenzúrájának kivétel nélkül minden könyv alá van vetve.

A válasz szerint a jogaikkal élő cenzorok nem kötelesek a protestánsoknak számot adni arról, amit tettek. A bizottság tájékoztatására azonban a válasz elmondott néhány kifogást, amelyek a Lőcsén kinyomatni kívánt evangélikus könyvekkel kapcsolatban merültek fel. Eszerint a latin-német kis katekizmus és a szlovák katekizmus olyan tant tartalmaz, ami nem csak a szentírással ellenkezik, de a két katekizmusban foglaltak egymással is ellenkeznek. Az elsőben ugyanis arra a kérdésre: mit mond Isten a tízparancsolatról általában, a válasz ez: Isten büntetéssel fenyegeti e parancsok áthágóit, félnünk kell tehát az ő haragját és semmit sem szabad cselekednünk, ami e parancsokkal ellenkezik. Sőt még hozzáteszi, hogy életünket e parancsoknak megfelelően kell berendeznünk. A szlovák katekizmusban viszont erre a kérdésre: képes-e az ember Isten parancsolatait teljesíteni, a felelet: nem képes. Továbbá a harmadik parancsolattal kapcsolatban a német katekizmus nem tiltja ünnepnapokon a szolgálai munkát, s a vasárnap megszenteléséről a másik katekizmus is csak annyit mond, hogy Istent féljük és szeressük, igéjét hallgassuk. Ez — a válasz szerint — ellenkezik mind a szentírással, mind a magyar törvényekkel, amelyek kifejezetten tiltják az ünnepnapokon végzett munkát. Mit vét a cenzor — kérdezi —, ha kijavítja a hibát, amit ha nem tenne, az egész kereszténység megbotránkozna rajta? A javítás szerinte nem árt sem az evangélikus vallásnak, sem a lőcsei nyomdának. — A „Szomorú szívvel Magyarországbán” kezdetű ének a válasz szerint az állam és az igaz hit számára veszélyes, a hatalmat megvető, lázító, izgató tartalmú.

Az evangélikusok arra hivatkoznak, hogy szabad vallásgyakorlatukhoz könyveiket is szabadon kell használniuk. A válasz szerint azonban tudniuk kellene, hogy a katolikusoknál is mindig tilos volt mindaz, ami ellenkezik a szentírással és az igaz hittel. A most kiadott királyi privilégium megfelel az 1553. évi 24. törvénycikknek, amely tiltja az eretnek könyvek nyomtatását. Ezt a törvényt nem törölték el és még csak nem is módosították. Csak úgy módosíthatták volna, ha a szabad vallásgyakorlat engedélyezésekor a protestáns nyomdákat is bizonyos meghatározott helyekhez kötötték volna, ami azonban nem történt meg. A protestánsoknak nincs olyan privilégiumuk, amely szerint akár Lőcsén, akár másutt nyomdát tarthatnának, a legkevésbé sem olyan, amely mentesítené őket az erre felhatalmazott katolikus cenzorok ellenőrzése alól.

Végül a válasz felhossa, hogy a protestánsok gúnyiratokat adnak ki a katolikus rendek, főképpen az egyházi rend és a szerzetesek ellen. Ilyen volt az elmúlt 1721. évben a Purgatóriumról kiadott könyv, amit, ha szükséges, bemutathatnak a bizottságnak. Az apostoli királynak gondoskodnia kell arról, hogy a nyomdákkal való visszaéléseknek eleje vétessék.⁴²

Időközben az evangélikusok újabb tiltakozási iratot készítettek a cenzúra ügyében s azt a január 27-i bizottsági ülésen nyújtották be. Ebben kijelentik, ha a bizottság nem orvosolja sérelmeiket, az uralkodóhoz fordulnak. Hogy hová fejlődik a jezsuita cenzúra, arra példának a lőcsei cenzorok egy újabb ténykedését hozzák fel. A SCHWAB Joachim, a nemrég elhunyt kiváló orvos emlékezetére írt versezből a cenzor ki akarta hagyni mindazokat a kifejezéseket, melyek arra vonatkoztak, hogy Schwab megboldogult, hogy az angyalok társaságában van stb.

⁴² Uo. Fasc. F. No. 24.

A jezsuita cenzúra elleni érveiket ezúttal hat pontba szedték:

1. A jezsuiták saját ügyükben kívánnak bírászkodni. Az *Opusculum theologicum* című könyv, amit nemrég bemutattak a bizottságnak, a bizonyosság rá, hogy a protestánsok kiirtására törekszenek.

2. Ebben az országban több bevett felekezet van, amelyek mindegyike saját szent könyveit használja. Nem lehet egyik felekezet könyveit a másikéi szerint elbírálni.

3. Ha a mesterségek dolgaiban csak az azokban jártasok bírászkodhatnak, még kevésbé lehet az evangélikusok tanainak bírálatát az egészen más iskolához tartozó jezsuitákra bízni.

4. Nem bízzák rájuk a zsidók, az eretnekek, a görög vallásúak könyveinek cenzúráját sem, semmi ok sincs rá, hogy éppen a protestánsok dogmatikus könyveivel tegyék ezt. Nem lehet egy hajó kormányát olyasvalakire bízni, aki attól elszedné evezőit és azt inkább elsüllyesztené, semhogy megmentené. A jezsuita cenzorok az ő könyveik dolgában ilyen kormányoshoz hasonlatosak.

5. Más országokban, amelyekben az evangélikus vallás bevett, sem rájuk, hanem az evangélikus tanok ismerőire bízzák azok könyveinek cenzúráját.

6. Ha a jezsuiták bírászkodhatnak is saját vallásuk könyvei felett, az evangélikusokéi felett e hatalmat semminemű jogon nem gyakorolhatják. Egyébként kijelentik az evangélikusok, hogy botrányos könyveket nem akarnak kiadni, mint ahogy a Brewer-nyomdában eddig sem jelentek meg ilyenek. A jezsuiták nyomdájában viszont a legutóbb is olyan törvényekbe ütköző, az evangélikus vallást sértő könyveket nyomtak, amelyek inkább eltiltásra lettek volna érdemesek. Ilyenekként hozzák fel a *Comitia Regni Hungariae et imago eiusdem* c. kiadványt, és LABSÁNSZKY József *Extractus*át.⁴³

Végül azt kérték a folyamodók, hogy a Brewer-nyomda maradjon — miékként a bizottság tárgyalásait megelőzően volt — a löcsei városi tanács felügyelete alatt. Ne zavarják a nyomdászt mesterségében, hiszen ő közterheket visel, s ha őt akadályozzák, kárt vall a nyomda, megrövidül a kincstár és elnyomatik az evangélikus vallás. Ha nem adják meg a protestánsoknak a vallásszabadsággal együtt a vallásuk gyakorlásához szükséges könyvek kiadásának lehetőségét is, a vallásszabadság rabsággá válik, az irodalom művelése pedig barbárságba süllyed.⁴⁴

Az evangélikus és a református felekezet tagjai, miután sérelmeiket nem orvosolták, február 3-án újabb, közösen szerkesztett emlékiratot nyújtottak be a „császári-királyi és országgyűlési bizottsághoz”. Ebben leszögezik, már két ízben kérték a bizottságot, segítsen rajtuk, vagy pedig juttassa el kérelmüket az uralkodóhoz. Kijelentik, ha a bizottság működése idején meg nem szüntetik ezeket a fennállása óta okozott újabb sérelmeket, ha a jezsuiták abba nem hagyják a protestánsoknak és könyveiknek cenzúráját, a bizottság munkáját teljesen hiábavalónak és terméketlennek látják. Ha ugyanis a protestánsokat a bizottság mellőzésével törvényen kívül helyezik és szabadon bántalmazzák, semmivé válnak az erőszakot mindkét félnek tiltó királyi parancsok és ők

⁴³ LABSÁNSZKY SZELEPCSÉNYI érsek titkára volt. *Extractus brevis et verus* c. művében azt bizonygatta, hogy a pozsonyi iudicium delegatum a protestáns prédikátorokat nem vallásuk miatt, hanem politikai lázadásban való részvételük miatt ítélte el. A katolikus párt ennek újrányomásával is a vallásügyi bizottságra kívánt nyomást gyakorolni.

⁴⁴ Uo. Fasc. F. No. 27.

ki vannak szolgáltatva a minden módon kiűzetésükre törekvő klérusnak, anélkül, hogy védekezhetnének.⁴⁵

A bizottsági viták szenvedélyes hangulata kizárta minden kompromisszum lehetőségét. Mindkét fél tudta, hogy a vitát végső soron a király fogja eldönteni, s hogy e döntés előkészítése során minden lépés engedménnyel az engedékeny fél a saját pártját hozná hátrányosabb helyzetbe. Amikor végül is mindkét fél a maga külön opinióját a király elé terjesztette, a protestánsok megismételték a tárgyalások során felmerült panaszait és felsorakoztatták a jezsuita cenzúra elleni érveiket. Sőt, panaszai most mintha még súlyosabbakká váltak volna: előfordul — írták —, hogy elkobozzák az eladásra kített könyveket, máshol megtörténik, hogy a házakból hurcolják el a protestáns könyveket, mégpedig nemcsak nemtelenek, de még nemesek házaiból is. Ezeket egy 1721. március 30-án, „*jam stante et durante moderna commissione*” kiadott dekrétumra hivatkozva teszik. Mindez azonban a szabad vallásgyakorlat megzavarása, és ellenkezik a soproni országgyűlésen hozott vallásügyi törvénnyel. Ennek következtében kérik, szüntessék meg az ilyen visszaéléseket, adják vissza az eddig elkobzott könyveket, így a leydeni bibliát is, és helyezték vissza a lőcsei nyomdát s a két protestáns felekezet többi nyomdáját korábbi állapotába, amikor a jezsuiták és más katolikusok cenzúrájától mentesen működhettek.⁴⁶

A király döntése azonban még sokáig, majd egy évtizedig váratott magára s végül is a cenzúra terén nem hozott változást. Így a vallásügyi bizottság működése lényegében a jezsuiták győzelmével végződött: a cenzori hatalmat, amit a tárgyalások idején magukhoz ragadtak, azok lezárulta után is megtarthatták. Az ezután következő évtizedek hazai irodalmi életére a jezsuita cenzúra kitorölhetetlenül rányomta bélyegét.

Hogy ez mennyire érezhető volt az egykorúak számára, az kivüláglik a lőcsei evangélikus polgárok 1725 december 3-i panaszos iratából, amellyel egyenesen a királyhoz fordultak nyomdájuk ügyében. A lőcseiek ebben a felségfolyamodványukban szép barokk pátosszal adják elő, minő napról-napra erősödő háborgatásoknak és nyomattatásoknak sorsát kell elszenvedniük. Nyomdájukat, amelyet évek hosszú során át szabadon és zavartalanul használtak, 1721 óta a jezsuita atyák annyira korlátozzák működésében, hogy azt a tönkrejutás veszélye fenyegeti. Ha át is engednek a jezsuita cenzorok valamely munkát, azt annyira megmásítják, megcsönkítják, hogy használhatatlanná válik s így nem érdemes kinyomtatni. A nyomda ilyen körülmények között a kalendáriumok kiadásán kívül szinte minden egyéb munkától megvan fosztva. Kérték a királyt, adjon ki magyarázó kiegészítést az 1721. évi cenzúra-dekrétumhoz és szabadítsa meg vallási könyveiket a jezsuita cenzúrától.⁴⁷

Ezt a panaszt az uralkodó már az új országos kormányhatósághoz, az 1724-ben felállított helytartótanácshoz utalta, intézkedés végett. Az 1726. évvel, amikor a helytartótanács a cenzúraügyek intézésébe bekapcsolódik, a hazai cenzúratörténet új szakasza veszi kezdetét.

⁴⁵ Uo. Fasc. G. No. 29.

⁴⁶ OL A 93. No. 255.

⁴⁷ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Batthyány-gyűjtemény, Cat. g. IX. Tit. VI. a. (Vestigia censurae librorum ante Mariam Theresiam) No. 2.

OSZKÁR SASHEGYI: DIE STABILISIERUNG DER STAATLICHEN BÜCHERZENSUR IN UNGARN 1706—1725

I. Das Mandat, das der Professor der Theologie an der Jesuitenuniversität zu Tyrnau (Trnava) Martin von SZENTIVÁNYI zur Ausübung der Bücherzensur und -revision in Ungarn im Jahre 1673 vom Erzbischof von Esztergom Georg SZELEPCSÉNYI erhielt, und das später auch von Kaiser LEOPOLD I. bestätigt und erneuert wurde, ist bei SZENTIVÁNYIS im Jahre 1705 erfolgten Tode eigentlich erloschen. Es war dies gerade die Zeit der Freiheitskämpfe unter Franz II. RÁKÓCZI, der den Jesuiten die Zensur auch tatsächlich aus den Händen nahm. Der von ihm ausgebaute, zentralisierte Staatsapparat ermöglichte die Ausübung einer staatlichen Bücherzensur durch zivile staatliche Organe. RÁKÓCZI regelte die Zensur um die Jahreswende 1706/7 auf folgende Weise: religiöse und moralische Werke sowie Lehrbücher sollten vor der Drucklegung durch zwei Senatoren der verbündeten Stände überprüft werden, rein politische und militärische Schriften dagegen sollten der Zensur des Fürsten, bzw. seines Stellvertreters, oder seines Kanzlers unterworfen werden. Die Zensur der verbündeten Stände und des Fürsten bedeutete die Aufhebung der gegenreformatorischen Jesuitenzensur, also eine gewisse Freiheit für protestantische Schriften.

II. Nach Niederlage des Freiheitskrieges begann von Neuem die Verfolgung der protestantischen Druckschriften in Ungarn durch die Jesuiten, auch wenn sie nicht im Stande waren, eine Preventivzensur auszuüben. Kaiser KARL VI., der die Zensur im deutschen Reiche und auch in den österreichischen Erbländern neu geregelt hatte, wartete anfangs in Ungarn mit einer ähnlichen Regelung infolge der verworrenen Kräfteverhältnisse zu. Unter solchen Umständen waren es nur die Stadtmagistrate, die eine gewisse Kontrolle der in ihrem Bereiche tätigen Buchdruckereien ausübten. Der Stadtmagistrat von Leutschau war anlässlich der Restauration 1717 vom königlichen Kommissär ausdrücklich dazu angewiesen worden. Daneben trachteten freilich auch die Bischöfe, im Sinne des tridentinischen Konzils ihre Zensurrechte geltend zu machen.

In der ungarischen Hofkanzlei zu Wien war 1718 schon das Konzept eines neuen Zensurpatentes fertig, das das Zensurrecht auf dem Gebiete der Diözesen Esztergom, Eger (Erlau), Nyitra (Nitra) und Győr dem jeweiligen Kanzler der Universität zu Tyrnau (Trnava) übertragen wollte. Dieses Diplom gelangte aber nicht zur Expedition, vermutlich weil der Bischof von Eger seine bischöflichen Zensurrechte nicht der Tyrnauer, sondern der Kaschauer (Kosice) Universität übertragen wissen wollte. Er verlangte dies nämlich kurz nachher, als es sich um die Frage handelte, durch wen die in Leyden gedruckte ungarische Bibel der reformierten Kirche zensuriert werden sollte. Da die Einführung der Bibel in das Land auf dem Gebiete der Diözese von Eger erfolgte, übertrug der Herrscher die Sorge der Zensur tatsächlich dem Bischof von Eger, der dann mit der Durchführung der Zensur die Universität von Kaschau beauftragte. — Das Konsistorium von Esztergom war zur gleichen Zeit der Meinung, die Druckereien der Universitäten von Tyrnau und Kaschau reichten zu, den Bücherbedarf des Landes zu decken, konnte es aber nicht verhindern, dass in Preßburg (Bratislava) eine neue Druckerei errichtet werde.

III. Kurz nach der Mitte März 1721 erfolgten Eröffnung der Sitzungen der vom ungarischen Landtage ausgesendeten Religionskommission in Pest, gab Kaiser KARL VI. am 30. März 1721 sein schon vor drei Jahren konzipiertes Zensurdiplom mit einer gewissen Änderung heraus. Letztere betraf die Diözese Eger, deren Benennung aus dem Text einfach weggelassen wurde, sicherlich aus dem Grunde, weil für dieses Gebiet schon aus Anlaß der Bibelzensur die Universität zu Kaschau als zuständig erklärt wurde.

Die Publizierung des Diploms erregte großes Aufsehen und die Religionskommission war, seit die Jesuiten es versuchten, das ihnen gesicherte Recht auszuüben, mit den gegen die Jesuitenzensur einlaufenden Klagen und Proteste reichlich beschäftigt. Zwar hatte sich die Buchdruckerei der reformierten Kirche in Debrecen nach dem Brande im Jahre 1719 noch nicht erholt, auch war sie den Jesuiten nicht in reichweite, aber die wichtige Druckerei der evangelischen Gemeinde in Leutschau (Levoče) hatte um so mehr die harte Hand der Jesuitenzensoren zu spüren bekommen. Man befürchtete im protestantischen Lager von der neu eingeführten Zensur der im gegenreformatorischen Sinne wirkenden Jesuiten schon die schlimmsten Folgen für Literatur und Kultur in Ungarn.

Eine neue Periode der Zensurgeschichte in Ungarn begann erst mit dem Jahre 1726, als die kurz vorher errichtete Landesbehörde für Ungarn, der sog. Statthaltereirat, auf die Bücherzensur einzuwirken begann.

KOVÁCS MAGDA

A Pesti Hírlap cenzúrázása (1841–44)

A polgári átalakulásért vívott harc évtizedeinek egyik legtöbbit hangoztatott jelszava a sajtó- és szólásszabadság volt. Tucatjával ismerünk elkeseredett hangú támadásokat a preventív sajtóvizsgálat ellen, de a cenzúra működéséről, törléseinek szempontjairól — különösen a 40-es években — voltaképpen keveset tudunk. A cenzúra műhelytitkaiba engednek bepillantást az OSzK és az OL érdekes reformkori dokumentumai. Az OSzK őrzi a *Pesti Hírlap*nak azokat az évfolyamait, amelyeket VÖRÖS Antal hagyatékából vett át. 1844 közepéig, amíg a lapot KOSSUTH szerkesztette, az egyes számokat VÖRÖS Antal kiegészítette a cenzor törléseivel. A törléseket — megfelelő jellel utalva a kihúzás helyére — a lap szélére jegyezte; ha hosszabb szöveget kellett pótolnia, papíron mellékelte a hiányzó sorokat, vagy a kefelenyomat megfelelő részét ragasztotta be. Ezeket a példányokat DEZSÉNYI Béla ismerteti *Kossuth, a forradalmi publicista* c. cikkében.¹ Felületes lapozáskor is feltűnik azonban, hogy a pótlások időnként feltűnően megritkulnak, olykor heteken keresztül egy ceruzavonás sem utal cenzori beavatkozásra, valószínű tehát, hogy Vörös Antal pótlásai nem hiánytalanok. A feltételezést az OL Kossuth-gyűjteményében található kefelenyomatok támasztják alá.² A *Pesti Hírlap*ot kefelenyomatok alapján cenzúrázták, s ezeket a megcsonkított kefelenyomatokat szintén Vörös Antal őrizte meg. Az anyag itt sem teljes; hiányzik néhány példány, de az egyes lapok kefelenyomataiból sem állítható össze a teljes szöveg, feltehetően csak azokat a hasábokat tette félre, amelyeken törlés, sőt talán csak érdekesebb törlés volt, néha ugyanis csak rövid töredékek vannak egy-egy számból, s nem valószínű, hogy a cenzor ezekben több megtiltani valót nem talált volna. A kefelenyomatok között találhatjuk azokat a cikkeket is, amelyeket teljes terjedelmükben kihúzott a cenzor, ezekre természetesen a kinyomtatott példányokban Vörös Antal nem tudott utalni. A cikkeket eleinte kézzel lemásolta egy külön füzetbe, később a 44. szám után megelégedett a kefelenyomatok gyűjtésével.

A *Pesti Hírlap* cenzúrázott példányai azért is érdekesek, mert a cenzúra új, az eddigiektől gyökeresen különböző korszakának jellemzéséhez szolgáltatnak adatokat.

¹ OSzK Hírlaptár 32 202 A gyűjteményben a Szalay-szerkesztette évfolyamok is megvannak. Az 1841-es évfolyam hiányzik. DEZSÉNYI Béla 1953-ban frott cikkében még utal rá. (DEZSÉNYI Béla: *Kossuth, a forradalmi publicista*. Irod. tört. 1953. 27. 30. l.)

² A kefelenyomatok: OL R 101 Kossuth-gyűjtemény 1–5 csomó 2–330. sz. Az egyes számok anyaga külön-külön kis köteggben van, dátum nélkül, csak a lapok számával jelezve, ezért az OL anyagánál a lapok számát is feltüntetjük.

A magyarországi cenzori gyakorlat alakulásában kétszer következett be döntő jelentőségű fordulat. Az 1782. jún. 8.-i rendeletben³ II. József, aki a felvilágosult szellemet központosított adminisztráció segítségével akarja érvényre juttatni, kialakítja azt a cenzúra-szervezetet, amely majdnem hatvan évig a magyar könyvnyomtatás és sajtó bírója lesz. Ezt a korszakot nevezi SASHEGYI Oszkár a bécsi cenzúra időszakának.⁴ II. József rendelete, amely a „tudományt, az ismereteket és a tisztességes tantételeket” terjesztő művek kiadását támogatja,⁵ II. Lipót és I. Ferenc módosításai során felvilágosult tartalmát elveszti. Lipót az, aki a cenzúra új célkitűzését meghatározza 1790-ben: az előzetes vizsgálat feladata ezentúl a „köznyugalom” megőrzése. A cenzúraszervezet nálunk lényegesen nem változott, mert a magyar kancellária megtagadja az 1795. febr. 22-i osztrák sajtórendelet bevezetését,⁶ s így nálunk a reakciós szellem a felvilágosult II. József adminisztratív szervezetét itatja át.

A cenzori munkát a Helytartótanács külön ügyosztálya, a Departementum revisionis librorum irányítja. A könyvvizsgálatot — helyi jelentőségű esetekben — akadémiai, kisebb városokban gimnáziumi tanárok végezték, de a fontosabb kéziratok sorsáról Bécsben döntöttek.⁷ Ugyancsak Bécsben a Bücher-Zensur-Comission vizsgálta meg a külföldről behozott könyveket. A központosítás mégsem valósult meg soha teljes mértékben: a centralizációs törekvések megtörték a megyék ellenállását.

A cenzúra csendőr-szerepét leplezi le az az intézkedés, amely 1801-ben a bécsi könyvvizsgálatot a rendőrminisztérium alá rendeli. Ettől kezdve a spiclik jelentéseiben a sajtó és a könyvnyomtatás hírei fel-felbukkannak.⁸

Az 1782-es alapokon álló magyar cenzúra 1840-ben érkezik új korszakához. 1830 és 40 között a „fiatal Európa” demokratikus szelleme, az egyre erősödő nemzeti mozgalmak Bécsset is rákényszerítik arra, hogy felismerje az új korszak követelményeit, és ennek szellemében — hogy egyáltalán fenn tudja tartani — átalakítsa a cenzúrát.

1840-ben megalakul Budán az önálló magyar cenzori hivatal: a Helytartótanácsban belül működő tanulmányi bizottmány veszi kezébe az ügyek intézését. Az átszervezésre vonatkozó rendelet már 1838-ban létrejön, de az új hivatal csak 1840. júl. 24-én kezd működni. A megkönnyebbülés jellemzi az egész magyar irodalmat. „A censura nem lett ugyan eltörölve, de új cenzurái szabályok adattak ki, s a censura kezelése a „tanulmányi bizottmány”-nak adatott át, MEDNYÁNSZKY Alajos kamaraelnök vezetése alatt. MEDNYÁNSZKY kormányhivatalnok volt, de felvilágosult fő s alkotmányos érzelmű kapacitás” — írja JÓKAI.⁹ A könyvcenzúra rendszere nem is változik 1848-ig, a sajtószabadság kivívásáig.¹⁰

Az új cenzúra szabályairól vázlatos képet adhat az a 81 paragrafusból

³ A rendeletet ismerteti WALDAFEL József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből* c. könyvében. Bp. 1955. 29—32. l.

⁴ SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800—1830*. Bp. 1938. 8. l.

⁵ TARNAI János: *Sajtójogi dolgozatok*. Bp. 1913. 77—78. l.

⁶ SASHEGYI: i. m. 8. 12. l.

⁷ SASHEGYI: i. m. 9. l.

⁸ LÁBÁN Antal: *Titkos jelentések Bécsből, a száz év előtti Magyarországról*. Századok. LVI. évf. 325. l. KÓSA János: *Az Athenaeum és a bécsi titkosrendőrség*. Irod. tört. 1942. 3. sz.

⁹ JÓKAI: *A sajtó és cenzúra Magyarországon*. Hátrahagyott művei. Bp. 1912. IV. 63.

¹⁰ Erről lásd: FELHŐ Ibolya—VÖRÖS Antal: *A helytartótanácsi levéltár*. Bp. 1961. 226. l.

álló utasítás, amely 1837-ben az újjáalakuló szervezet számára készült.¹¹ Az utasítás azt bizonyítja, hogy az új szervezet szabad kezet kapott, hiszen az általános szabályok csak magától értetődő irányelveket határoznak meg. Ezek szerint a cenzúra feladata a keresztény és minden bevett vallás védelme, a király személyének, az alkotmánynak és a felsőbb utasításoknak tiszteletben tartása, erkölcstelenségek, rágalmazások és „kuruzsló mesterségek” üldözése. (2. paragrafus) A továbbiakban gyakorlati útmutatásokat ad a cenzori munkához, táblázatokat közöl a cenzori jelentésekhez.

Az újságencenzúra már a kezdetektől bizonyos mértékben eltér a könyvcenzúrától, ezért jellemzésére külön kell néhány mondatot szánnunk. Az újságok, időszaki nyomtatványok jelentőségét ismeri fel II. József, amikor 1781-ben úgy rendelkezik, hogy még a naptárakat, meghívókat és hirdetéseket is be kell mutatni a könvvizsgáló hivatalnak, nehogy a képekkel vagy rajzokkal visszaélés történjék. 1793-ban II. Lipót megtiltotta a szépirodalmi lapok járatását a kávéházakba.¹² Még ez sem elég: 1820. jan. 11-én egy rendelet az egész külföldi hírlapirodalmat kizárja a birodalomból,¹³ ezt a rendeletet azonban nem hajtják végre.

Az új szellemű sajtócenzúráról is képet kaphatunk az említett, 1837-es utasításból. Az újságokra, rölapokra, időszaki iratokra és kalendáriumokra vonatkozik a szabályzat 38–48 paragrafusa. Ugyanez az utasítás jutott el 1839-ben Erdélybe, és ezt ismerteti JAKAB Elek az erdélyi cenzúráról írott cikkében.¹⁴

Az utasítás hangsúlyozza, hogy a hírlapok és röpívek gyors elterjedésük miatt igényelnek különös figyelmet. A hírlapkiadást csak a király engedélyezheti előre benyújtott program alapján. Az üldözendő eszmékről általánosan ír: vigyázni kell, hogy a politikai lapokban a hírek megalapozottak legyenek, s az „olvasók elméjében téves eszméket ne ébresszenek.” (40. paragrafus) „A vizsgáló . . . szükséges figyelemben tartja az olvasók azon osztályát, melynek szavára a lapok elvileg rendeltetve vannak”, (41. paragrafus) nehogy egyes olvasókban a műveltségüket meghaladó cikkek téves eszmék forrásai legyenek. Nincs tehát konkrét utasítás, a cenzornak magának kell eldöntenie, hogy mit tart veszélyesnek és mit enged át, megnövekszik a hatásköre, és súlyosbodnak a problémái is, mint ahogy ezt a *Pesti Hírlap* cenzúrázása fényesen bizonyítja.

A *Pesti Hírlap* cenzúrázása azért is érdekes probléma, mert valószínű, hogy ebben az esetben különleges szerepet szántak a cenzúranak. A kortársakat is meglepte az, hogy KOSSUTH nem sokkal kiszabadulása után — háta mögött egy kudarcba fulladt lapindítási tervvel — a *Pesti Hírlap* szerkesztésére kapott megbízást. A kérdés kulcsa nem kisebb hatalom, mint maga Metternich, aki LANDERERben és a cenzúrában bízva ajánlotta KOSSUTHot Majláth kancellárnak.¹⁵ A laptulajdonos később be is bizonyította hűségét, a cenzúra azonban

¹¹ Instructio pro Universis Rem Censurae et Revisionis Librorum, aliorumque Preli productorum in Regno Hungariae, Partibusque eidem adnexis procurantibus. OL C 60 Departementum Revisionis Librorum.

¹² TARNAI: i. m. 101. l.

¹³ U. o.

¹⁴ JAKAB Elek: *A censura története Erdélyben*. Figyelő. 10. évf. 347–49. l. Az 6 fordításából idézünk.

¹⁵ A kérdést részletesen ismerteti: VISZOTA Gyula: *Kossuth és a Pesti Hírlap* Századok. 1929. 10–29. l.

kurdarcot vallott: HAVAS József, a lap cenzora¹⁶ febr. 3-án jelentést írt a tanulmányi bizottmánynak, amelyből kiderül, hogy tehetetlenül áll KOSSUTH lapjával szemben: a csonkítások semmit sem érnek, ha minden veszélyes gondolatot kihúzná, csak fél ívre való maradna a lapból. Hiába jutott el a jelentés a kancellárig, a helyzetben változtatni már nem tudtak, s bár felvetődött CZECH személye, továbbra is HAVASnak kellett ellátni a hálátlan feladatot. Foglalkoztak ugyan azzal a tervvel is, hogy a *Pesti Hírlap* cenzúráját WERNER Józsefre bízzák, és a cenzúrai szabályok átalakításával próbálják megfékezni KOSSUTHOT, de mire a tervből valóság lett volna, KOSSUTH már megvált a lap szerkesztésétől.¹⁷

KOSSUTHOT szerkesztői-írói munkájában erősen akadályozta a különleges feladattal megbízott cenzor, ezért fakad ki keserűen az *Ellenőrben*. Cikkének teljes szövegét VISZOTA Gyula közli: „... a magyarországi censura mellett nem lehet írni becsületesen, mert nem lehet írni igazat.” — írja. A cenzúra baklövésire idéz példákat, majd gondolatait így összegezi: „Ez a magyar cenzúra, Rágalma az országnak, az országos önállásnak, rágalma a szabadságnak, rágalma a nemzetiségnek, rágalma az alkotmánynak s alkotmányosságának, rágalma a hazafiságnak, rágalma a becsületességnek, rágalma a férfias jellemnek, rágalma a függetlenségnek, rágalma az észnek, a pénznek, az értelemnek, rágalma mindennek, ami Istennek kedves, ember előtt jó.” A cenzúra elleni harchoz meglepő fegyvert ajánl: „... Hanem uraim, íróserég!... ugyan tartások egy gyűlést egyszer, és szedjétek össze a censura törléseit, melyek birtokotokban vannak, és adjátok ki. Soha még tanulságosabb könyvet nem látott a magyar ég. Látni fognók a rendszerezített hon-alkotmány és szabadság gyilkolást, az ész vértanúságát, a becsületes hazafiság kúpadát és látni a censura comicus ostobaságát, miről hétköznapi embernek isten bizony fogalma sincs. És én az utóbbtól, a nevetségéstől várnék legtöbbet. Egy egész nemzet megvetését, átkát ki tudják állani némelly emberek, látjuk mindennap, de egy nemzet egyetemes kacaját talán mégsem bírnák kiállani. Uraim, íróserég tegyétek meg ezt!”¹⁸

Természetesen adódik a kérdés, hogy kik cenzúrázták a *Pesti Hírlapot* FRANKENBURG *Emlékirataiban* egyedül HAVAS nevét említi,¹⁹ a kefelenyomatok tanúsága szerint azonban ő csak az első évben volt a lap cenzora. A kihúzások, megjegyzések FRANKENBURGOT igazolják, aki mint kemény, szigorú emberre emlékezik rá vissza. Ő az, aki egy hónappal a lap indulása után elrendeli, hogy „Ez után a' lapnak címjét és foglalatát is mindannyiszor vizsgálat alá kell küldeni.”²⁰ A nyomtatást általában ezekkel a szavakkal engedélyezi: „exmittis deletis et mutatis mutandis admittitur.” Valószínű, hogy elsősorban HAVASRA emlékezik vissza KOSSUTH akkor, amikor gyűlölettel és megvetéssel ír a cenzorokról, mert a cenzor és a szerkesztő kapcsolata az év vége felé egyre inkább elmérgesedik. A 48. (1841. jún. 16. OL) számban még udvariasan helyesbít HAVAS egy lapszéli jegyzetben (a lap azt állítja, hogy a pozsonyi tankerület igazgatója körlevélben tiltotta meg a magyar nyelv használatát): „Tudtomra csak az parancsoltatott meg, hogy felsőbb utasítás megérkezte előtt semmi egyes újítás önkényesen ne történjék, mert ez csak zavart hozna magával.”

¹⁶ HAVAS József (1796—1878): jogász, ügyvéd, pesti főbíró később helytartósági tanácsos, a tanulmányi osztály főnöke.

¹⁷ SZÉCHENYI István: *A Kelet Népe* (sajtó alá rendezte: FERENCZI Zoltán) Bp. 1925. 659. 1.

¹⁸ VISZOTA Gyula: *Széchenyi és Kossuth hírlapi vitája*. Bp. 1930. 835. 1. Lásd még erről: CSABAI Tibor: *Kossuth Ljaos és az irodalom*. 1961. 153—154. 1.

¹⁹ FRANKENBURG Adolf: *Emlékiratok* II. 122—124. 1.

²⁰ OL K 101 Kossuth-gyűjt. 1 csomó A Pesti Hírlap szerkesztésével kapcsolatos iratok.

A későbbiekben azonban — úgy tűnik — szinte keresi az alkalmat, hogy beleszóval köthessen a szerkesztőbe. A 99. (1841. dec. 11. OL) számból kihúzza a *Historiai tanulság* c. vezércikket. A lapszélre KOSSUTH a következőket írta: „Ezen vezércikket a censor kitörölvén meg kértem mondaná meg a kitörlés okát, hogy tudjam magamat mihez alkalmaztatni, mert egyes kitételek az egésznek kitörlését nem szokták vonni maga után. Mire ő azt felelte: nem mond semmi okot, nem is tartozik mondani, elég hogy ki nem ereszti.”

Mi tagadás, a censor valóban tud kellemetlenkedni a szerkesztőnek, ha akar: nem engedi pl. megjelenni KOSSUTH néhány soros kis cikkét, amelyben, PÉCHY Benjámín sárosi alispán rágalmait utasította vissza. (100. sz. 1841. dec. 15. OL) KOSSUTH és HAVAS feszült viszonyának oka nyilván nézeteik összeférhetetlensége, mert SZÉCHENYI 1843-ban inkább HAVASSAL akarta cenzuráztatni a *Jelenkort*, nem CZECHVEL, akinek a lapot MEDNYÁNSZKY átadta.²¹

1842-ben CZECH János²² veszi át a *Pesti Hírlap* cenzurálását, akinek az aláírása eddig csak néhány kefelenyomaton szerepelt (39–43, 85–88 sz.), s ezzel megváltozik az érintkezés hangja is a cenzori hivatal és a szerkesztőség között. KOSSUTH említett röpiratában elismeri CZECH képességeit, amelyeket méltatlan pályán pazarol: „Czehnek például legalábbis van annyi esze, mint némely minisztériumnak in corpore, (ami még bizony Czehnek nem nagy dicsőség, de én meg sem is foghatom, hogy sülyedhet okos ember annyira, miszerint a magyar cenzúra pizsokszekerének vontató barma legyen.)”²³

CZECH sem elnéző vagy gyenge kezű, de méltányosabb és udvariasabb, mint HAVAS. A 207. (1842. dec. 25. OL) számból például kihúzza a vezércikket, s KOSSUTH ezt a tudósítást akarja a helyére tenni: „Immár azon kellemetlen helyzetben vagyunk, hogy vezércikket nem adhatunk.” CZECH ezt is kihúzza a következő megjegyzéssel: „Nagyon sajnálom, hogy szinte olly kellemetlen helyzetben vagyok, és sem a mai vezércikket, úgy mint átküldetett, sem e pár sorokat meg nem engedhetem. Ez utóbbiak helyett lehetne a túlsó lapon látható rövidke tudósítást tenni. (Vezércikket ez alkalommal nem adhatunk.)”

CZECH mellett egy-egy számot KARÁCSON Mihály²⁴ vizsgál meg, aki a 250. számtól át is veszi a lap cenzúrázását. KOSSUTH szerint KARÁCSON, „bár sokkal rosszabb, mivel félenkebb s tán értelmetlenebb is az előbbinél (Czechnél) de még sem a legrosszabbika ez irtózatoss emberfajnak.”²⁵ Nézeteltérései KARÁCSONnal elsősorban a censor felületességéből származnak, kihúzásával értelmetlenné teszi a szöveget, töröl olyan cikkeket, amelyek más lapokban akadálytalanul átmennek.²⁶ Az is előfordul, hogy KARÁCSON kihúzza olyan cikket, amely néhány hét múlva CZECHNÉL átmegy. Így pl. KARÁCSON kihúzza ZOMBORCSEVICSEK Ferenc tudósítását a királyi városok ügyéről a 146. számból, ugyanez átmegy CZECHNÉL egy hét múlva.

1842-től valamennyi censor (CZECHEN és KARÁCSONON kívül még KOVÁCS

²¹ VISZOTA Gyula: *Gróf Széchenyi István naplói*. Bp. 1937, V. 719. l.

²² CZECH János: 1840-től a központi könyvvizsgáló bizottmány másodelnöke, maga is író: közjogi és természettudományi munkákat írt. TOLDY Ferenc: *Czech János emlékezete*. Új Magyar Múzeum. 1854/II. 545–550.l.

²³ SZÉCHENYI és KOSSUTH hírlapi vitája 835. l.

²⁴ KARÁCSON Mihály 1839-ben lett a Könyvvizsgáló Hivatal ülnöke.

²⁵ KOSSUTH levele WESSELÉNYIHEZ (1843. VII. 28.) Tört. Tár. 1902. 330. l.

²⁶ Lásd KOSSUTH KARÁCSONHOZ ÍRT leveleit (Közveteszi Cs. Gy. *Pesti Napló* 1869. dec. 15, 16, 17) A levelekben említett cikkek kefelenyomatait nem találtuk meg. Erről lásd még: DEZSÉNYI: i. h.

Pál,²⁷ aki csak néhány lapot cenzúrázott) magyarul adja meg a nyomtatási engedélyt. A latin szöveget változatosan fordítják: A' nyomtatástól elmozdítatik, A' töröltek kihagyásával nyomathatik (CZECH); kihagyván a kihagyandókat nyomathatik, Megváltoztatván a megváltoztatandókat nyomathatik (KARÁCSON), Kihagyván a lerovottakat nyomathatik. (KOVÁCS).

Külön történik az országgyűlési beszámoló cenzúrázása: a pozsonyi cenzor vizsgálja át a beszámoló kéziratát, időközben a másik kéziratot Pesten kiszedik, s a budai cenzor ezt engedélyezi a pozsonyi vélemény alapján.²⁸

A törlések megmutatják azt, hogy mit tartott a cenzúra legveszélyesebbnek a *Pesti Hírlap* programjában, de azt is, hogy a legfontosabb eszméket kiirtani nem tudja, mert azok máskor, a lap más helyén visszatérnek.

A nemesi adózás, a nép helyzetén javító reformok, mint a program legfontosabb pontjai gyakran szerepelnek a *Pesti Hírlapban*, de ha a feladat sürgősségét konkrét példa igazolja, közbeszól a cenzor. A *Hunyad megyei életrajz* c. cikket teljes egészében kihúzza HAVAS. A nyomort a cikkíró ismerős okokkal magyarázza: „*Hol alkotmányos élet nincs, ott nem lehet nemzeti műveltség, ott büntellenül, s mint mondani, fölemelt fölvel jár a bűn. Huzavonák, embertelen bánásmód, a szegény emberekkel sehol nagyobb mértékben sem gyakoroltatnak, mint Hunyad megyében . . . Szegény ember, ha tíz annyi szilvája lenne is, nem volna képes kielégíteni telhetetlen követelöit. Jobbra balra ráncigálják, szilvafához kötik, ha nincs elég szilvája.*” (65. sz. 1841. aug. 14. OL)²⁹

Az adózásra, a közös teherviselésre vonatkozik azoknak a vezércikkeknek a legnagyobb része is, amelyek helyett csak ennyi áll a lapban: Hatalmunk körét haladó akadályoknál fogva Vezércikket nem adhatunk (48. sz. 1841. jún. 16. OL), vagy egyszerűen csak: Vezércikkünket nem adhatjuk, (241. sz. 1843. ápr. 23. OL). A 48. számban *Ismét közmunkák* címmel fejtegeti KOSSUTH a robot, a kényszerített munka problémáit: „*A kényszerített ingyen közmunkát általában nem mernők jogtalanak mondani, de annak kell mondanunk mihelyt az elkerülhetetlen szükség körén túl olly dolgokra is terjeszkedik, mellyeket önkéntes béresekkel ép úgy vagy talán jobban teljesíthetni . . . mihelyt a vett jó teteményekkel arányban nincs, mihelyt aránytalan felosztás miatt igazságtalan mértékkel méretik, sőt ha kirekesztőleg csak egy osztályra nehezedik.*” A közmunkák kapasan a nemesi kiváltságok tarthatatlanságát is bizonyítja, majd javaslatát tárja elő: a napszámosnak a munka mennyiségét írják elő, ne a ledolgozandó időt, kényszerített munka helyett a közmunka értékét vonják le a paraszt adójából, a napszámot véve alapul. Utólag dönthetett CZECH a „non admittitur” mellett a 207. sz. *Adókievetési nézetek* c. vezércikke esetében: először csak jelentéktelen húzásokkal csonkította meg a cikket, végül mégis azzal a sajnálkozó utóirattal tiltotta le, amelyet már ismertettünk. Ebben a cikkben a rossz adókievetési rendszert támadja KOSSUTH: a kis megyéket az adó jobban nyomja, de mindenütt a szegények vállán van a legnagyobb teher. Szinte természetes, hogy a 241. (1843. ápr. 23. OL) szám vezércikke is kimaradt, amely két kényes problémát kapcsol össze: Adó 's egyházi rend; a papi javak secularisatiojáról szóló fejtegetés a cenzor szerint bizonyára téves eszméket ébreszthetett volna az olvasóban.

A reformokért vívott harc színtere leggyakrabban a megyei közgyűlés: KOSSUTH elgondolása szerint a megyékben elfogadott reformjavaslat könnyebben kap majd többséget az országgyűlésen is. A megyegyűléseken csapnak össze tehát a szembenálló pártok, a megyékből érkező levelek viharos, gyakran véres eseményekről számolnak be. A cenzor a legnagyobb küzdelmekről szóló leveleket csonkítja meg leginkább, s erre kettős oka lehetett: egyrészt nem akarja, hogy az olvasók lássák a haladók táborának országos erősödését, másrészt a politikai nyugalom látszatának fenntartása szolgálta leginkább a kormány halogató, haladás-ellenes céljait. Kihúzza tehát azokat a sorokat, amelyek szerint a magyarság létfontosságú kérdésben dönt, amikor a javaslatokat pártolja vagy elveti. Az 1842. jan. 30-i szám (OSZK) rövid közlése szerint sok nemes az ősiség eltörlését, „*Majdnem nemzet elleni bűnnek tartotta,*” s az adóról hallani sem akart. „*Szegény hon, hol*

²⁷ Kovács Pál (1788–1867) nem azonos a győri orvosdoktorral, a tanulmányi bizottsmány ülnöke, iskolai tanácsos, cenzor.

²⁸ Lásd erről KOSSUTH levelet WESSELÉNYIHEZ (1843. VII. 28.) *Tört. Társ.* i. h. valamint *Magyar Újság*. 1894. 83. sz.

²⁹ A cenzor húzásait mindenütt kiemeléssel jelezzük.

még ilyeneket is hallhatni, magát művelteknek tartó emberek ajkairól!” — sóhajt fel a cikkíró. Szó volt még vámfizetéséről, de ez sem tetszett, mert meg van írva: lassan járj, tovább érsz” — írja. BESZE János, az esztergomi tudósító még borúlátóbb: „bizony, bizony megyénk szerkeszténél fogva dolgaink most másképp nehezen fognak mehetni, ha csak küll napsugárok világitandának közöttünk, melyek jótékonytságot régen várják.” (1842 júl. 3. OSzK). Az ellentétek forradalmi megoldásáról még halvány, inkább elutasító formában sem akar hallani a cenzúra: „Meg kell gondolnunk, úgymond a szülő, hogy az italakulás ránk nézve csak békés úton lehetséges, mert (más út) forradalmi út, mire azonban senki sem gondol, nálunk, a’ hol mindenféle nép van, nem volna biztos, nem tanácsos”. (1843 dec. 23. OSZK).

Az ellentétek pattanásig feszültek a megyei tisztújításokon és követválasztásokon. s a cenzúra itt is következetesen beavatkozik. ERDÉLYI János Marosszékből számolt volna be az alkirálybírákat választó közgyűlésről, de cikkéből csak a Rövid közlésekbe való anyag maradt. „... a választások előtt dulók jellennek meg a főtisztnél a közvéleményi parancsvételre, s annál kevésbé csuda, hogy a közvélemény a főtiszt akarata, s ily parancsok szerint történt a követválasztás, de még inkább a jelen alkirálybírói választás.” (96. sz. 1841. dec. 1. OL) Hasonló okok miatt teljes terjedelmében kimarad a lapból a hevesi tisztválasztásról szóló beszámoló (107. sz. P. P. jelzéssel 1842 jan. 9. OL). a győri fegyveres „szabad választásról” a tudósítás (170. sz. v. jelzéssel 1842 aug. 18. OL), és a centralizáció-ellenes függetlenségi cikk a 169. számból (1842. aug. 14. OL): Megyei tisztválasztások fegyveres erő mellett. Önkényeskedés, erőszak jellemzi a követválasztásokat is. Az 1843-as választásokon a győztes ellenzékiek még az ellenfél kortes-nótáit is beleszótták ironikus beszámolóikba, (pl: Nógrádból 236. sz. 1846 ápr. 6. OL) de a cenzor, aki rokonszenvével a másik oldalt támogatta, nem engedte a rigmusokat megjeleníteni. Hatásos lehetett volna a gúnyos keretben a kortesnóta, amely kitűnő önjellemzés; „... A’ ki nemes áldozza — Életét és pártolja — E’ két magyar nemest itt; — Urayt és Gabányit. — A’ köznemes czimere — Ónos bot a kezébe. — Bátor szív a mellébe, — Magyar vér az erébe.” (Szatmárból 34.2 sz. 1843. ápr. 30. OL)

A büntetőjog felülvizsgálásáért folytatott küzdelem szintén nehéz probléma volt a cenzúra számára. 1841-től bizottmány dolgozott az új büntetőtörvénykönyv készítésén, s a Pesti Hírlap figyelemmel kíséri munkájukat. Ahogy azonban a megvalósulás, az érdemi tárgyalás stádiuma közelít, a cenzúra egyre idegesebb válik. A 95. számban (1841 nov. 27. OL) KOSSUTH vezércikke részletesen elemezte volna a büntető- és javítórendszer kidolgozásával megbízott választmány munkáját, hangsúlyozva a munka jelentőségét, de HAVAS csak ennyit ír a lap szélére: E vezércikket ez úttal közre bocsájtani nem lehet.³⁰ A Pest megyei választmány határozatot hoz az ügyben, de az ülésről szóló beszámoló nem juthat a közönség elé, s HAVAS kivételesen indokol is: „A megyei határozat felsőbb parancs által felfüggesztve lévén, az onnan következők eldöntés előtt sem e tervet, sem a határozatot közre bocsájtani nem szabad” (96. sz. 1841. dec. 1. OL) Nem kegyelmezett a bűnvádi eljárás ügyének CZECH és KARÁCSON sem, (140. sz. 1842 máj. 5., 132. sz. 1842 ápr. 7. OL), tehát itt valóban felsőbb utasításra avatkozott be a cenzúra. Ezek után természetes, hogy a legkevésbé abból a rebellis cikkből került a lapba, amely felháborodottan tiltakozik a bűnvádi eljárás ügyében hozott végzés királyi megsemmisítése ellen. „... azt hogy törvényes határozatot felsőbb parancs által megsemmisítessék, egyáltalában el nem ismerhetik... az erőszak ellenében nincs más tenniök, mint 1. a sérelmes tényt, mint a megyék törvényes állományát veszélyeztetőt, országgyűlésre előleges sérclemül följegyezni; 2. a testvér megyéket... a közös sérclem országgyűlésein pártolásra biztos alkalmak útján felszólítani...” (141. sz. 1842 máj. 8. OL)

A Pesti Hírlap a fóruma annak a harcnak is, amelyet KOSSUTH a városok törvényes szavazati jogáért indít. A 38. számból (1841. máj. 12. OL) ifj. PÁZMÁNDY Dénes vitacikkét húzza ki a cenzor, aki nem elégszik meg a városok ügyének rendezésével, ezt az országgyűlés teljes reformjával akarja egybekötni. A szerkesztőség megjegyzésében vitába száll Pázmándyval: az országgyűlés rendezése pillanatnyilag megoldhatatlan, a városok ügyét viszont könnyelműség lenne ezért félretenni. A vita 1842-ben lendül fel, és egyre gyakrabban avatkozik közbe a cenzor is. A soproni javaslat indítja el a vitát, eszerint a városok inkább ne jelenjenek meg az országgyűlésen, de méltatlan helyzetüket ne fogadják el. A javaslatot KARÁCSON kihúzza a 146. számból, vele együtt KOSSUTH jegyzetét is, aki tiltakozik a soproniak olyan beállítása ellen, mintha a Pesti Hírlap ellenezné a városok szavazati jogát. Ezt a kommentárt engedi át CZECH a 148. számban (1842. jún. 2. OL), de magáról a soproni javaslatról később is csak szűkszavú tudósítások jelennek meg. Ugyancsak CZECH engedélyezi ZOMBORCSEVICIS Ferenc szabadkai tudósítá-

³⁰ A kérdéssel foglalkozó megjelent Kossuth-cikkeket felsorolja: KOSÁRY Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. Bp. 1946. 384. l.

sát, amely a 146. szám helyett így a 148.-ban jelenik meg, ez a cikk is a soproniakkal polemizál. CZECH ebben az esetben engedékenyebb volt, mégis a 211. számból (1843. jan. 8. OL) ő húzza ki a székesfehérvári körlevelet, mivel ez nemcsak általánosságokat tartalmaz, mint a szabadkai levél, hanem pontosan megjelöli a feladatokat: a polgárság demokratikusan válasszon követeket, és az ügyet szolgáló utasításokkal küldje őket az országgyűlésre.³¹

Az országgyűlési szavazatok követelésével párhuzamosan folyik a városok belső szerkezetének átalakítása is. A leghaladóbbak világosan látják, hogy a választás demokratizálása nélkül a polgárság egészének helyzete sem javulhat. Ezt a következtetést a cenzor már nem engedi a nyilvánosság elé. A debreceni tudósító, K—oi—M így ír: „Mindaddig, míg a választási jog a polgárokra ily módon ki nem terjesztetik, a polgárok keserves elnyomott állapotának javulásáról még csak álmodni sem lehet.” (1843. márc. 16. OSZK) Hasonló gondolatok maradtak ki a szegedi levélből is. „a szabad választás mint a választási szabadság leglényegesebb része megbukott. S alá hullott vele sokunknak azon édesen táplált reménye is, miszerint Szegednek haladási lobogóját a többi városok során képzetünkben már legelől láttuk lengeni.” A választójog követelését a gazdag városi polgárság fel akarja használni a kizárólagos hatalom megszerzésére, azt akarják, hogy a képviselők a legtöbb adót fizető polgárok legyenek. KOSSUTH élesen elítéli a gazdag polgárság uralomvágyát, de a cenzúra ismét az erősebb oldalára áll. KOSSUTH tiltakozásából a legszenvedélyesebb szavakat kellett VERES Antal piros ceruzájának pótolnia: „Mi tehát ezen monstruosus vélemény célja, iránya? Semmi más, mint a bírtok aristocráciát egyedül s minden más elemet kizáró hatalomnak emelni, s ez által alkotmányunkat oly állapotba süllyeszteni, minőbe soha, még az ököljög legsötétebb korában sem süllyedt.” (1843. ápr. 6. OSZK)

A polgárság erősödésének, a nemzeti ipar fejlődésének egyik akadályja az érvényben levő vámrendszer. A védvámokkal kapcsolatban a cikkírók elkerülhetetlenül az osztrák-magyar kapcsolatokat fessegetik, a cenzor pedig ilyenkor könnyörtelenül közbeszól. Gróf PEJACEVICVS János vezércikke az osztrák védvámokról értekezik, amely kezdetben elősegítette az ipar fejlődését, de bizonyos fokon túl gátló erő lett: versenytárs nélkül elsorvasztja az ipart. A cikk helyén csak ennyi áll a lapban: „Vezércikkkel ez úttal nem szolgálhatunk.” (173. sz. 1842. aug. 28. OL) A kisebb húzások itt többnyire Ausztriára vonatkoznak: „nyersanyagainkat Ausztria dolgozza fel, de kész termékeinket nem veheti meg a rájuk vetett magas vám miatt.” (1842. jan. 27. OSZK) Másutt, az Iparműkiállítás kapcsán: „A Franciaországól behozott soda mázsánként csupán 12 1/2 kr vámot fizet, kérjük mi, mi kára volna Ausztriának, ha a magyar soda 2—3 frt védvám által némileg biztosítatván nekünk fizetné, amit most Franciaországnak fizet . . . Azért hát védvámot uraim a keletkező magyar műiparnak!” (1842. szept. 1. OSZK) Az iparegyesület működése ingerli a kormányt és a cenzúrát: nem kaphatott helyet a lapban az egyesület nyilvános leckéjéről szóló beszámoló, az önfeláldozó munka méltatása sem. (307. sz. 1843. dec. 10. OL)

Egységesen szigorú a cenzorok álláspontja a nemzetiségi kérdésben. Törléseikben a kormány „mérlegpolitika”³² tükröződik: a magyar nacionalizmus megnyilvánulásait fékezni próbálják, de a nemzetiségeket is csak addig támogatják, amíg Ausztria számára nem válhatnak veszélyessé.

A nemzetiségi mozgalmakról elsősorban a megyei tudósítások számolnak be, a húzások legnagyobb része innen való. A negyvenes években próbálják nemzetiségi területen is elterjeszteni a magyar nyelvet, s ez a nézeteltérések állandó forrása. Törölte a cenzor a *Nemzetellenes törekvések* című cikket (36 sz. 1841. máj. 5. OL), amely arról számol be, hogy a horvát iskolákban nem akarnak magyarul tanítani. Ezért maradt ki a 37. számból a pozsonyi lyceumról szóló tudósítás, amely a szlovákok ellenállásáról ír. Ugyancsak a nemzetiségek nyelvi követeléseiről szóló tudósítások maradtak ki a 48. és 50. számból is. A békési tudósítás (T— a Levelezőkönyv tanúsága szerint TORMÁSY János³³ szintén nyelvi tevéletből indul ki, de követelésében tovább megy: „Zalának az Illyr gunydal eljátszását tudató levelében oly megjegyzésekkel osztottak a Rendek, hogy a nemzet méltóságát magasabban vélik ugyan díszleni, mintsem az egyesek bántalmait által sérülést szenvedhetne, a mennyiben mindazonáltal nem kerülheti el figyelmöket ama kényszerült állás, mellybe az ezred tagjai

³¹ KOSSUTH erre vonatkozó, megjelent cikkeit felsorolja: KOSÁRY i. m. 387. A városok ügyéről, HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarországi történelméből*. Bp. 1886. II. 430—442. l.

³² ARATÓ Endre: *A magyar nemesség és az osztrák udvar nemzetiségi politika*. Bp. 1955. 17—19. l.

³³ A Levelezőkönyv a szerkesztéssel kapcsolatos iratok közé tartozik, a beérkezett tevéleteket regisztrálja. TORMÁSY esetleg azonos a LOVASSY-per szereplőjével. A többi, betűvel szignált levelező azonosítása nem sikerült.

az idegen nemzetbeli ezredes parancsolatja helyezé, e nézetből épen abban találván sérelmet, hogy törvényeink ellenére a magyar ezredeknél idegen születésű tisztek alkalmaztatnak, amél fogva ez állapotnak mint az egész tény szülő okának megszüntetésére őfelségéhez aláztos felírást határoztak.” (1842. júl. 3. OSzK) A mérlepolitika elsősorban a magyarokat fékezte, s a szlávokkal szembeni passzivitás gyanússá tette a kormány szándékait. A Fejér megyei tudósításból (MESZLÉNYI Rudolf) BATHYÁNY felszólalása maradt ki: „A tisztelt gróf nyíltan kimondaná miként a kormány politicája, melynél fogva a folyton tartó s már a határ-őrsegek közt is elharapozó szláv mozgalmak ellen valami energicus lépést nem tesz, előtte megfoghatatlan.” (1842. okt. 27. OSzK).

A nemzetiségi kérdésben SZÉCHENYI véleménye lényegesen eltér KOSSUTHÓL: türelmet ajánl, az ellentétek szítását veszélyesnek tartja. Akadémiai beszédében a kormány szándékaihoz hasonlóan csillapítani próbálja a magyar nacionalistákat. Természetes tehát, hogy a cenzor kihúzza azt a zágrábi levelet, amely a beszédet magyarellenese- nek, károznak tartja. „Az illyr pártnak gr. Széchenyi István úr beszéde óta nem hogy csillapultak volna kedélyei, sőt még hosszabbra nőttek szarvai, s ez igen természetes, nem is foghatom meg, miként lehetett ezt előre nem látni és egy férfit a tisztelt gróf állásában s tekintélyében kilép s nyilvánosság előtt; a magyarokat — és pedig nem egy vagy más túlhevésedőt, hanem az egész magyar nemzetet (csaknem egyedül saját személyének kivételével) összesen és egyenként az idegenajkiúk ellenében maniacus igazságtalanságról vádolja, s a tótok, ilirek, stb. mozgalmait részint egyenesen dicséretes buzgalomnak, részint igen természetes reactionnak nevezé” (227. sz. 1843. márc. 5. OL)

Az 1843-as országgyűlésen a horvát és magyar ellenfelek ismét a nyelv miatt csapnak össze: az országgyűlésen a felszólalások nyelve a magyar lett, de a királyi leirat engedélyezi a horvát követeknek a latin nyelv használatát. Egymás után jönnek a tiltakozó levelek, és szaporodnak a húzások is. (A 276, 301, 312, 324 számából maradnak ki erre vonatkozó cikkek)

A horvát kérdéssel kapcsolatban természetesen KOSSUTH is megszólal, nem elégszik meg a megyékből érkező hírekkel, kommentálja is őket. A *Nemzetiségi és Kereskedési szövetkezet* című vezércikkből éppen a megyei értesülésekre utaló sorok hiányoznak (1842. febr. 20. OSzK), néhány hónap múlva a *Szláv confederatio* „elmozdítottik a nyomtatástól”, helyette az *Arány és súlygyen* jelenik meg. A kihúzott vezércikkben summázza nemzetiségi politikáját: „A szláv, színezgetés, kézmósás ideje lejárt, s vele a kímélgető elnézegetés, a magyarnak, ha generositása nem méltányoltatik, az önfenntartás ösztönét kell éreznie . . .” (154. sz. 1842. jún. 23. OL) Ugyanezt a gondolatot később magánlevélben is megfogalmazza Kossuth: „Az engesztelés lehetősége is vége van; — immár keskeny pallón állunk szemközt, vagy bukni, vagy dönteni kell, — e világon kettőnk számára nincs hely . . .”³⁴

Ausztria és a horvát kérdés kivételével a határon túlról érkező hírek között viszonylag kevés a húzás. A külföldi rovatból elsősorban azok a sorok maradnak ki, amelyek hazai eseményekre utalnak. A külföldi rovat húzásait egy szintén elmarasztalt mondat jellemezheti legjobban: az angol népinség követelményeit taglaló cikk így záródik: „Leányomnak mondom, menyem értsen belőle.” (1842. júl. 21. OSzK). A lipcei ügyvédegyesületről, amely a büntető eljárást akarja megreformálni: „Adjon isten sok jó sükert, nálunk is így kellene.” (1843. dec. 18. OSzK) Egy angol eset kapcsán: „Minő furcsa eset! A hivatalnokok parancs szerint erőszakoskodtak, mégis elmarasztaltattak! Ez sem minden országban történik ám!” (1842. dec. 29. OSzK) Akad sokkal csipősebb is: Indiában magas állványról mutogattak egy ritka nagyságú elefántot, az állvány leszakadt, és az alatta álló királyt agyonütötte . . . mondhatni, hogy nem csak Indiában van a királyság nagy marhák által veszélyeztetve.” (17. szám 1841. febr. 20. OL)

A környező államok hírei közül a lengyel és orosz beszámolókat rostálják meg. A szláv nemzetiségi mozgalmak erősödését látva KOSSUTH egyre határozottabban figyelmeztet a terjeszkedő pánszlávizmus veszélyére. Úgy látja, hogy kialakuló német illetve szláv egyesülés között az összeütközés elkerülhetetlen, lapja az orosz veszélyelleni harcra ösztönöz. A Szent Szövetség köteleke azonban még szilárdan áll, természetes tehát, ha a cenzúra a szövetségést védi.³⁵ WESSELÉNYINEK írott levelében panasolja KOSSUTH, hogy a szláv kérdésben a cenzúra különösen akadályozza,³⁶ ezért nem jósol nagy példány-

³⁴ Idézi: KOSÁRY i. m. 220. l.

³⁵ KOSÁRY: i. m. 224–225. l.

³⁶ *Tört. Tár.* i. h. (1842. IX. 12.) Az a WESSELÉNYI-cikk, amelynek kihúzására KOSSUTH utal a levélben, nem szerepel a kefelenyomatok között, talán ígérétéhez híven elküldte a cenzúra-példányt WESSELÉNYINEK. A szláv kérdésre vonatkozó húzások: 1842. nov. 27. OSzK, 226. sz. 1843. márc. 3. OL; 1843. ápr. 30. OSzK.

számot a Szózatnak sem.³⁷ A Szózat sikere egyébként KOSSUTH szerény reményeit sem váltotta valóra, s bármily óvatosan próbált is propagandát csinálni lapjában a műnek, a cenzúra törölte. (1843. jún. 25. OSZK)

Az 1837-es utasításban láthattuk, hogy politikai kérdésekben a cenzor — elvileg — önállóan döntött. Az általános utasítások azonban minden nyomtatott műre vonatkoztak, ezeket a *Pesti Hírlap* cenzúrázásánál is betartották.

A „királyi fenség” védelme Európa trónjaira is kiterjed. Kimaradnak mindig azok a cikkek, mondatok — bármilyen ártatlanok legyenek is —, amelyek valamilyen módon felkent személyeket sértenek. (Hazai vonatkozásban a bírálatot meg sem kockáztatja a *Pesti Hírlap*.) A spanyol anyakirálynőről, Krisztináról: „... *anyja ugyan a királynénak, de anyja több gyermeknek is, kiket azon szeretőjétől szült, kinek méltóságát, czímeit feláldozá.*” (86. sz. 1841. okt. 27. OL) JOINVILLE herceg brazil menyasszonyáról: „*A császári hölgyet nagyon braziliai műveltségűnek, azaz műveletlennek mondják. Szegény Joinville! és szegény Párizs, kecses hölgyeiddel!*” (1843. júl. 15. OSZK) MATA barcelói niai követ felségsértő szavai is természetesen kimaradtak: „... *csak örömkönnnyeket lehet egy király sírja felett hullatni.*” (1842. febr. 20. OSZK) Még szigorúbb a cenzor, ha a királyságról, a királyi hatalomról van szó. Kimarad Mária Antoinette sorsára utaló néhány mondat a nyilvánvaló következtetés miatt, amelyet a cikkíró meg is fogalmaz: „*Ne bízzatok el magatokat ti hatalmasok!*” (1842. júl. 3. OSZK) LAMARTINE beszéde a királyi felségjog tagadása: „... *Nem hiszem a souverainiságát oly isteni törvénynek, melly családoknak birtokjogot adna emberek felett... csak egy souverainiság létezik: az organizált társaságé.*” (1842. márc. 7. OSZK)

Szigorúan betartja a cenzor a vallás védelmére vonatkozó utasítást is. A legtöbb huzás jelentéktelenségében neveltséges. Kimarad egy cikk angol papról, aki elaludt a szószéken és majdnem összetörte magát, (27. sz. 1841. ápr. 3. OL) egy másik egy svájci cipészről, akit három évi fegyházra ítélték, mert „ésszerűtlenül nyilatkozott”, Mária fogantatásáról. (222. sz. 1843. febr. 16. OL) Bajorországban imákat terjesztenek teljes búcsúra, a cikk hozzászólja: „*Bizonyosan számosan lesznek, kik igyekezzenek ily könnyű árért megvásárolni az örök üdvösséget.*” (1842. jún. 26. OSZK)

Nem engedi a cenzúra azt sem, hogy a lap az egyház határozatait bírálja. Kimarad a spanyol kormány és a pápa vizzályáról szóló cikk: a lap önkényesen tartja a pápa döntését, aki átokkal sújtja Spanyolországot és megsemmisíti az egyházellenes intézkedéseket. (58. sz. 1841. júl. 21. OL) Egyházi érdekűnek ítéli a cenzor L. helység plébánosának esetét is, akit egy hetes fogságra és teológiai cenzúrára ítélték. (15. sz. 1841. febr. 20. OL) Nyilván az egyházi téma iránti érzékenységgel magyarázható az a rengeteg törlés, amelyek a vegyesházasságok körüli huzavonákról számolnak be. Sok a törlés a megyékből küldött tudósításokban, sőt a külföldi hírekben is, s a cenzorok mindenütt a katolikus egyház álláspontját védik.

Az utasítás védelmezi a törvényes hivatalokat, a felsőbb rendeleteket is. Nyilván erre támaszkodik a cenzúra, amikor törli a hivatali és megyei botrányokról beszámoló híreket.

A pesti élet botránykrónikája a *Fővárosi újdonságok* rovata, amelyet 1843 elejéig FRANKENBURG szerkeszt. A rovat kiváltságos helyzetét ő magyarázza meg *Emlékirataiban*. Egy alkalommal elment HAVAShoz, hogy megkérdezze, miért húzta ki KOSSUTH vezércikkét a lapból. „Havas úr diplomacice mosolygott, ezután kezeit dörzsölve gonosz pillantással az ablakon át az utcára Schiller versét parodizálta: *Warum in der Ferne schweifen? sieh! das Schlechte liegt so nah. Még most sem merném ráfogni Havas úrra, mintha ez idézet által értelemre akarta volna adni, hogy a megyei dolgok helyett jobb lesz a városiakat, különösen a pestieket bolygatni, melyek az ő véleménye szerint, azóta, hogy őt főbírói hivataláról Tretter úr javára lemondani kényszeríték, oly keserves állapotba jutottak, hogy nem volt épen szükség kákán is csomót keresni, ha valaki azokat megtróni akarta.*” S bár kétségtelen, hogy a *Fővárosi újdonságokban* gyakran jelennek meg olyan cikkek, amelyekről alig tudjuk elhinni, hogy átjutottak a cenzúrára, a visszaéléseket kipellengérező cikkekből sok ki is marad.³⁸

A rovat első kihúzott tudósítása egy dunai szerencsétlenségről számol be. A 23. számban — ezúttal feltehetően valóban felsőbb utasításra — HAVAS nem engedi át a cikket, a 24-ben (1841. márc. 24. OL) azonban szinte lényeges változtatás nélkül megjelenik, sőt HAVASnak az sincs ellenére, hogy a balesetért a hatóságot hibáztatják. Egy mondatot még be is told: „*Ez, minthogy Budaiak leginkább a révészek, budai helyhatóság köréhez tartoznék leginkább.*” A 25. számból azonban az általánosabb bírálatot

³⁷ *Tört. Tár.* i. h. (1842. XII. 14.)

³⁸ FRANKENBURG: i. m. II. 122—124. 1.

törli: „nem azért vannak szemei a hatóságnak, hogy az igazság fénye előtt behunyódjon, hasonlók legyenek a tyúkszemhez, mely nyom, de nem lát . . .” (1841. márc. 31. OL) KARÁCSON és CZECH gyakrabban próbálják tompítani FRANKENBURG éles hangját, többször törölnek városi botrányokra utaló híreket.

A hivatalos hatóságok visszaéléseit bíráló cikkek közé kell sorolnunk azokat a tudósításokat is, amelyek felháborodott hangon számolnak be a katonaság véres önkényéről. A 48. sz. (1841. jún. 16. OL) kihúzott cikke szerint Késmárkon a katonaság meggátolja, hogy a városi poroszló doboljon és a tanács rendelkezéseit kihirdesse. Temesből ORMOS Zsigmond számol be ÁRVAY Mihály és társai haláláról, akiket egy kocsmai vita után fegyveres katonák gyilkolnak meg. (108. sz. 1842. jan. 9. OL) KARÁCSON a 145. számban (1842. máj. 22. OL) a szombathelyi tudósítást előbb piros tintával szelidíteni próbálja, majd feketével az egészet áthúzza, és aláírja: Sajtó alá nem bocsáthatik. A cikk egy szerencsétlen ifjú halálát írja le, akit a katonák lemészárolnak, mert nővérét védeni akarta. (Ezt a cikket CZECHNÉL próbálják átcsúsztatni, de ő is kihúzza a 147. számból.)

Pecsovis főispánokról, apró szolgabíró-zsarnokokról FRANKENBURG szerint nem lehetett írni³⁹ — s a húzásokat tanulmányozva igazat kell neki adnunk. A Vas megyei tudósító (—O—) Ikervár lakosainak peréről számol be, akik az úrbéri viszonyok miatt kerülnek törvényszék elé. A cikkíró kéri a földesurat, „a nemeskeblű gróft”, hogy a haza ügyei mellett ellenőrizze azokat is, akik a nevében ítélkeznek. (Ikervár Batthyány-birtok volt — 1843. jan. 20. OSZK). Alig enged át valamit KARÁCSON abból a cikkből, amely egy zágrábi úti biztos rémtettéről szól: lelőtt egy parasztot azért, mert a kertjén át vezetőd utat tilalma ellenére használta. (269. sz. 1843. júl. 30. OL) Megeskonkítja az udvarhelyszéki beszámolót is, kimarad a hajdúk kegyetlenségének leírása, akik kíméletlenül bánnak a tettenért sótolvajokkal. (272. sz. 1843. aug. 10. OL)

A hivatali tekintély védelméhez tartozik a cenzúra önvédelme is. Bár a lapok előzetes átvizsgálása köztudomású, a cenzúra mégis kínosan vigyáz, hogy a cenzori tevékenységre célzó mondatok ne kerülhessenek a lapba. KOSSUTH a 41. számban egyszer s mindenkorra meg akarja magyarázni, miért nem azonosak a megjelenő cikkek a beküldött levelekkel: „Nekünk e nehezteléssel párosult kérdések nagyon fájnak, mert hiszen kérdésére kiki feltalálhatja a feleletet, míhelyt megemlékezik, hogy lapjaink cenzuráltak.” (1841. máj. 22. OL) Vezérikkeiben is néhányszor keserűen kifakad: „. . . a közönség elébe kerülő eredmény néha két sor, mint utóbbi számunk első hasábján — és a nyájas olvasó asztalának öröme után duzzadt pamlaga vánkoslára dől, és unatkozva veti el a törpén született kínos hírlapot, mert hisz „nincs benne semmi érdekes” — egy másik pedig *microscop* alá tesz minden betűt, és gyanúsítást és érdeklést és mit tudom, mit mindent talál, mert előre föllevé, hogy találni fog.” (45. sz. 1841. jún. 5. OL) Egy szó a harmadik műtételhez c. cikkében: „Láttátok a szegény madárkát, melyet a gyerkőcze felröppenni hágy, mint veszen irányt föl és fölfelé, míg a lábára kötözött czérnaszál megfeszül s a szegény pára földre zuhan. Ha ki lángoló honszerellemmel keblében, s tiszta öntudattal a felől, hogy a hon boldog milly úton lehet, ösztönt érez a nemzethez szólni, leplezetlenül, híven, igazán, mint a tárgyhoz illő, s mint a cél méltósága kívánja, az jöjjön hozzánk kis időre csak, s a helyett hogy felejtve minden viszonyt, minden körülményt, miről beszélgetni nem igen lehet, de mit az utcai gyermek is ismer, ahelyett mondom, hogy minket leckézne (!) miért nem szállongunk azon irányban, melyet magunknak tűztünk ki? jöjjön kísérsen meg, írjon, dolgozzék, s ha tapasztalható a földszállongás kínos vágyát, s mint a gyerkőcze szegény tollasa törött szárnyesonttal földön heverend, akkor elvárjuk leckézését irányunk nem követése miatt. (1844. jan. 21. OSZK)

Szinte szó szerint ugyanazt akarja közölni a nyilvánossággal, amit WESSELÉNYINEK levélben írt meg. „Millió kínok közt, szívemésztők között, aminőkről előbb fogalmam sem volt, szülemlik meg az a kevés, ami közönség elibe jött; sokszor oly alakban, hogy szegyeneljük azt magunkénak vallani . . . szóval akkint vagyok, mint a szárnya szeggett nyomorú madár, melynek már még kalitkájában sem szabad röppegetni.”⁴⁰

A preventív sajtóvizsgálat elleni támadás és a sajtótörvény követelése gyakran szerepel a megyei tudósításokban. OLGYAY Gáspár pozsonyi leveléből alig jelenik meg valami. Érveivel később is gyakran találkozunk a reformkori irodalomban: „. . . a statusnak is kötelességében áll arra alkalmat szerezni, hogy az emberi lélek az állatiság bilincseiből kivergődvé szabadon működhesse. . . A status azt nem rendelheti, hogy senki tűzszerszámot ne tarthasson, mert azal embertársának házat felgyújthatja . . . nehogy a végrehajtó hatalom által megbízott egyedek s egyéb tisztviselők hatalmuk kiterjesztése által a törvényes rendet megzavarhassák, a bureaucratia illy tények köztudomására jutását akadályozza, a hírlapok függetlensége szükséges . . .” (1843. márc. 26. OSZK)

³⁹ FRANKENBURG: uo.

⁴⁰ KOSSUTH levele WESSELÉNYIHEZ. 1842. IX. 12. Tört. Tár, i. h.

Előfordul az is, hogy a cenzor nem a cikkek mondanivalóját ítéli el, hanem a megírás módjával nem ért egyet. A formaságokkal leginkább HAVAS törődik, s mi tagadás — nem egyszer igaza is van. Törli például a laphoz méltatlan hangon perlekedő cikkeket. Véget vet FEHÉR György és BALOGH János egyre inkább elfajuló vitájának a következő indoklással: „Ezen visszatortlást illy modorban megnem engedem.” (64. sz. 1841. aug. 11. OL) KARÁCSON a *Fővárosi újdonságokból* húzza ki az ingerült hangú támadást HORVÁTH Lázár ellen. (282. sz. 1843. szept. 14.)

A felsorolt húzások természetesen a *Pesti Hírlap* cenzúrázásának csak egyik oldalát, a cenzúra elveit és törekvéseit mutatják, a szerkesztő és a cikkírók módszereire, amelyekkel gyakran kijátszák a cenzúrát, a megjelent szövegek tanulmányozása szolgáltatathatna adatokat. (Ezek a próbálkozások néha sikertelenek, mint a külföldi rovat Indiára vonatkozó, „Ezópusi nyelven” írt utalásaiban láthattuk.) Az idézetekben a törléseknek csak kis töredéke szerepel, de értékelésük kulcsa nem a viszonylag nagy mennyiségben van. A cenzorok valamennyi számból törölnek, a számoknak azonban csak kb. 10%-ából marad ki fontos mondanivalójú cikk, kb. 35%-ból húznak ki kisebb cikket, vagy egy-egy cikkből fontos gondolatot, a lapok 55%-át csak lényegtelen törlés csönkítja. KOSSUTH szerkesztésében 365 szám jelent meg, jelöletlen, feltehetően KOSSUTH-tól származó vezércikket mindössze 7 számból húztak ki: *Ismét közmunkák* (48. sz.), *Büntető jog* (95. sz.), *Históriai tanulság* (99. sz.), *Részek* (csak egyetlen piros vonallal van áthúzva, a cenzor aláírása hiányzik róla, feltehetően tehát csonka, szerzője is bizonytalan — 124. sz.), *Szláv confoederatio* (154. sz.), *Adókövetési nézetek* (207. sz.) *Adó s az egyházi rend* (241. sz.) — KOSSUTHON kívül egyébként a reformkor sok más vezéralakjának kellemetlenkedett a cenzúra: a megcsönkított vagy kihúzott cikkek szerzői között szerepel PULSZKY (123. OL) LUKÁCS Móríc (212. OL) RÁDAY Gedeon (7. sz. OL), GOROVE István (1844. jan. 18. OSzK), WESSELÉNYI neve (lásd 36. sz. jegyzet).

A törlések gyakran rosszindulatúak, gyakran értelmetlenek, nem csoda, ha Kossuth nemegyszer felháborodottan tiltakozik. Arra a kérdésre azonban, hogy a cenzorok húzásainak ismeretében tudunk-e meg újat KOSSUTH politikájáról, nemmel kell válaszolnunk. A segítségükkel kialakított kép érthetővé teszi HAVAS kétségbeesését: a cenzúra valóban tehetetlen, ezért kell végül LANDERERRE bízni KOSSUTH eltávolítását, KOSSUTH szerkesztői zsenialitása meghiúsítja a cenzorok erőfeszítéseit, s bár ő maga sokszor panaszkodik a cenzúra „comicus ostobaságai” miatt, célját valóra tudja váltani, gondolatait kifejezheti a nagy nyilvánosság előtt. Tiltakozásának valódi oka a preventív cenzúra léte, nem elégti ki a felületes enyhülés, a lényegig hatol, s ez az alapokat is megingató ellenállás vezet majd 1848-ban a sajtószabadság kivívásához.

MAGDA KOVÁCS: DIE ZENSUR DER ZEITUNG „PESTI HÍRLAP“ (1841—1844)

Unter den Politikern des Reformzeitalters äußerte sich Lajos KOSSUTH am leidenschaftlichsten von der geisttötenden Wirkung der Pressezensur. Schon deshalb sind die erhaltenen Dokumente über die Zensur seiner Zeitung *Pesti Hírlap* interessant, denn sie gestatten einen Einblick in die Methoden der Pressekontrolle und geben ein Bild von dem Kampf ab, den KOSSUTH für die Propagierung seiner Grundsätze führte. Die Angaben können aus zwei Quellen zusammengestellt werden: Die Nationalbibliothek Széchényi verwahrt ein Exemplar, in dem die Streichungen mit Handschrift aufgezeichnet sind, im Landesarchiv befinden sich die zensurierten Bürstenabzüge.

Die Streichungen betreffen sämtliche Gebiete des Reformprogramms KOSSUTHS: die Besteuerung, die gleiche Beteiligung an den Lasten, das Strafrecht, das Stimmrecht der Städte, die Zollfrage, die Nationalitätenfrage, außerdem die Berichte über die Komitatsversammlungen, welche über die Reformvorschläge verhandelten, — alles heikle Probleme für die Regierungsstellen. Unter den vier Jahrgängen befindet sich nicht eine Nummer, wo keine Streichung vorkäme, der Zensorenwillkür strich von KOSSUTH selbst sieben Leitartikel aus den Korrekturfahnen. Dasselbe Los betraf auch die Artikel anderer hervorragender Politiker. Trotzdem sei festgestellt, daß das Zensuramt, dem die ständige Kontrolle und Bezähmung KOSSUTHS zur Aufgabe gemacht wurde, hier gründlich versagte. Den *Redakteur* vermochten die Zensurschikanen zu ärgern, doch das Porträt des *Politikers* ist, trotz der ungedruckten Artikeln, tadellos. Die Genialität des Schriftleiters Kossuth beweist der Umstand, daß er seine getilgten Gedanken an anderen Stellen seiner Zeitung, in anderer Form der Öffentlichkeit darzubieten verstand.

CSENDES KATALIN

A képviselőház könyvtárának Ghyczy Ignác-gyűjteménye

A parlamenti könyvtárak alapításának célja a törvényhozó testület törvényhozói munkájának gyakorlásához szükséges segédeszközök biztosítása és szolgáltatása. A parlament által létrehozott könyvtárak a törvényhozás munkájának elősegítésére elsősorban törvénytárakat és rendelettárakat szereztek be, majd bővült állományuk az állam- és jogtudományi, továbbá a társadalomtudományi szakirodalommal, a nemzetközi cserekapcsolat kialakulása folytán pedig más államok parlamenti irataival is. Kétségtelen, hogy a magyar országgyűlés sem nélkülözhetette a szóbanlevő irodalom közvetlen használatát, mert törvényhozói munkájához feltétlenül szüksége volt a korábbi országgyűléseken hozott törvényekre, rendeletekre. A XIX. század második feléig azonban az ország politikai helyzetéből adódóan, országgyűléseket rendszeresen nem tarthattak s az országgyűlések helye is a körülmények szerint változott. A magyar képviselőház könyvtára a kiegyezés után rendszeresen ülésező parlament szükségszerű intézményeként létesült és a dualizmus időszakában megélenkült parlamenti élet következtében, a könyvtár állományát a törvényhozás munkájának szolgálatában folyamatosan alakították ki.

A képviselőház könyvtárának ezt a lassan fejlődő állományát időnként — tartalmi és mennyiségi szempontból egyaránt — bőkezű ajándékozók is növelték. A csupán néhány éve működő könyvtár jelentős lendületet kapott 1872-ben. Az országgyűlés egyik volt képviselőjének, GHYCZY Ignácnak Nagyigmádon összegyűjtött könyvtárát, halála után, örökösei a képviselőház könyvtárának adományozták.

GHYCZY Ignác 1799-ben született Tatán s 1870-ben ugyanott halt meg. Az Eszterházy-féle tatai uradalomnak, majd 1849—1864-ig István és József főhercegek magyarországi uradalmainak kormányzója volt. A birtokok művelését a maga korának lehetőség mellett magasfokú fejlettségre emelte és a mezőgazdaság ügyét mindenütt pártfogólag támogatta. Hatékonyan résztvett az Országos Magyar Gazdasági Egyesület működésében. Az úrbéri rendezéseknél a jobbágyság érdekeinek védelmében tevékenykedett, amiért az egyszerű paraszti nép nagy tiszteletben részesítette. Két ízben is országgyűlési képviselővé választották.

SOMSSICH Pál, a képviselőház elnöke, a képviselőház 1872. március 11-i ülésén bejelentette, hogy a Ghyczy-örökösök ajándéklevélben ajánlották fel GHYCZY Ignác könyvtárát a képviselőháznak.¹ PÉCHY Tamás képviselő általános helyesléssel fogadott kívánságára az egész levelet felolvasták:

„Mélyen tisztelt képviselőház!

Boldogult édes apánk, Ghyczy Ignác, nem csekély szeretet és szorgalommal egy könyvtárt gyűjtött össze, mely az ahhoz tartozó hírlapokon kívül mintegy 6 400 munka, illetőleg 20 000 kötetből állhat s melyre nézve ismételten nyilvánítá azon szándékát, hogy azt közcélokra szentelendi.

¹ Az 1869—72. évi országgyűlés képviselőházának naplója. 22. köt. 278—279. p.

Mély tisztelettel alulírottak, boldogult Atyánk emléke iránti őszintén érzett kegyeletünk által vezéreltetve, nem tudnánk e könyvtárnak szebb és Atyánk hazafias érzelmeihez illőbb rendelkezést adni annál, mintha ezt ezen mélyen t. képviselőháznak, melynek boldogult Atyánk tagja volt, felajánljuk kebelbeli könyvtára szaporítására.

Korántsem kívánunk e könyvgyűjteménynek a valódinál nagyobb értéket tulajdonítani, hisszük azonban, hogy az tartalmaz olyan műveket, melyek egy szerény honpolgár magánkönyvtárának díszére válnak és emellett a mélyen t. képviselőház könyvtárában is helyet érdemelnek.

Amidőn tehát a kérdéses könyvgyűjteményt ezennel felajánljuk, esedezünk a mélyen t. képviselőház előtt: méltóztassék szerény adományunkat kegyesen elfogadni.

Ha azután e kérésünkhöz annak teljesítése reményében még egy további, Atyánk iránti kegyeletünk által sugalt kérelmet is szabad csatolnunk, úgy ez oda terjedne; kegyeskedjék ajánlatunk elfogadása esetén, egyszersmind elrendelni azt is, hogy az átadandó könyvek kötetenként egy, boldogult Atyánk nevét kitüntető bélyegnyomattal láttassanak el.

Ghyczy Béla, Imre, Gyula, Géza, Dénes és
Ida²

A képviselőház a gyűjteményt elfogadta és jegyzőkönyvileg köszönetét fejezte ki. Határozatban kimondta, hogy az adományozó örökösök kívánsága szerint a köteteket GHYCZY Ignác nevét feltüntető bélyegzővel látják el.

Az átvétel, a könyvek megfelelő elhelyezése szempontjából, a könyvtárnak rendkívül nehéz feladatot jelentett. Az örökösök következetesen szorgalmazták a gyűjtemény elszállítását, mert azt Nagyigmádon igen kedvezőtlen körülmények között, deszkaládákban tárolták. A meglévő könyvtári helyiségek viszont az ajándékozott könyvek befogadására elégtelenek voltak.

A folyó — 1872. évi — országgyűlésen a képviselőház egyik képviselője megbízást kapott a könyvgyűjtemény átvételére azzal a feltétellel, hogy a könyveket tartalmazó ládákat az ülészek befejezésével valamelyik osztály üléstermében, vagy egy ideiglenesen kibérelhető, megfelelő raktárban helyeztesse el. Az ülészek befejezése után az ügyintézését KOVÁCH László háznagy bonyolította le és 1872. november 7-én jelentette a képviselőháznak, hogy a Ghyczy-féle gyűjteményt átvette. A képviselőházban azonban 92 láda befogadására alkalmas helyiségek nem álltak rendelkezésre, azért azokat egy újonnan bérelt könyvtári helyiségbe helyeztette el.³ A Ghyczy-féle könyvtár tehát már a képviselőház birtokában volt, de még ládáiba becsomagolva. Rendezése és végleges elhelyezése még hosszú évekig nem történt meg.

Az 1873. március 4-i képviselőházi ülésen ismételten szóba került a Ghyczy-könyvtár ügye.⁴ A könyveket bérelt helyiségben még mindig felbontatlanul ládákból tartották. Elhelyezésüket feltétlenül fontosnak és célszerűnek látták a Sándor utcai képviselőház épületében, s a Könyvtári Bizottság javaslatára a könyveknek a képviselőház társalgójában, az étterem egyik részében, az elnöki előszobában, és a társalgó melletti két folyosón felállított szekrényekben biztosítottak helyet.

A gyűjtemény elhelyezése után megkezdődhetett a könyvek rendezése. A ládákból kicsomagoltak 6 387 művet, 14 500 kötetben. Ebből 1873-ban feldolgozták a „Ghyczy Ignác 1872” jelű bélyegzővel ellátva 2021 művet 5876 kötetben.⁵ A gazdasági és hadtudományi munkák és regények egy részét, az iskolai és „ájtatossági könyveket” visszahelyezték a ládába, de a Ház 1873. december 20-i ülésén elrendelte a gazdasági és hadtudo-

² PANKA Károly: *A Képviselőház Könyvtárának története*. [Bp. 1917.] 16. p.

³ NAGY Miklós: *A könyvtár története és katalógus rendszere*. — Az Országgyűlés Könyvtárának katalógusa. 1. Közjog és közigazgatási jog. Bp. 1929. VIII. p.

⁴ *Az 1872—75. évi országgyűlés képviselőházának naplója*. 5. köt. 255—257. p.

⁵ *Az 1872—75. évi országgyűlés képviselőházának irományai*. 9. köt. 33—34. p.

mányi művek felvételét is.⁶ Az ajándékkönyvtár egy részét tehát, helyszűke miatt nem sorolták be a képviselőház könyvtárának állományába, más részét pedig a parlamenti könyvtár gyűjtési keretén kívül esőnek nyilvánították.

A képviselőház könyvtárának régi magyar könyvekben való gazdagsága főképpen a Ghyezy-könyvtárból ered, amely sok XVII–XVIII. századi könyvet tartalmazott. Ebből a gyűjteményből kerültek a könyvtár birtokába pl. KATONA István történeti munkái, FEJÉR György: *Codex diplomaticusai*, az 1848–49. év eseményeire vonatkozó művek, az 1830–1869. években megjelent bel- és külföldi hírlapok, továbbá jogi, államtudományi és történeti munkák, amelyeknek akkori értékét a szakértők húszezer forint-ra becsülték.

1878-ban a gyűjteményből még mindig mintegy 57 ládában őrzött, be nem osztott könyv várt elhelyezésre. Ezeket a ládákat a Sándor-utcai képviselőház alsó folyosóján tartották. A meglehetősen nyirkos helyiségekben a további zárt tárolás már nem volt tanácsos. A Könyvtári Bizottság és a Gazdasági Bizottság ebből a még be nem osztott anyagból a 14 ládát kitevő államtudományi, gazdasági, történelmi és földrajzi, útleírásai és néprajzi munkákat állományba veendőnek ítélte. A további be nem osztott könyveknek, kb. 2400 kötetnek az elhelyezésére, illetve más intézményeknek történő átengedésére vonatkozóan — nehogy azok a nedves folyosókon megsemmisüljenek — a szépirodalmi műveket illetően a Nemzeti Múzeum igazgatójától, a mezőgazdasági művekre vonatkozóan pedig az Országos Magyar Mezőgazdasági Egyesülettől kértek véleményt.

A Nemzeti Múzeum igazgatója annak a véleményének adott kifejezést, hogy a kérdéses művek közül a Nemzeti Múzeumnak és az Egyetemi Könyvtárnak engedélyezzék, hogy a rendeltetésüknek megfelelő munkákat kiválasszák s a fennmaradó részre vonatkozóan javasolta, hogy azt a Budapesten működő állami tanítóképezdék között osszák fel. Az OMGE válaszában azt javasolta, hogy a mezőgazdasági műveket az egyesületnek, amennyiben ott feleslegesek volnának az István-telki földművesiskola, a budai vincellérképezde és vidéki, oly gazdasági egyesületek között osszák szét, amelyek könyvgyűjteményüknek rendezését már megkezdték illetve, amelyek már egy gazdasági könyvtár alapját megvetették.

A Ghyezy-örökösöktől levélben kértek hozzájárulást a tervezett szétosztáshoz, akik nyilatkozatukban kijelentették, hogy hozzájárulnak a képviselőház intézkedéseéhez, kérve, hogy a gyűjteményből átadandó könyvekbe is kerüljön be a „Ghyezy Ignác 1872”-féle bélyegző.

1878. március 22-én tárgyalta a képviselőház a Ghyezy-gyűjtemény szétosztásával kapcsolatos teendőket.⁷ Az előzmények alapján a Könyvtári Bizottság és a Gazdasági Bizottság együttesen tette meg javaslatát. Tekintettel arra, hogy az 57 láda teljes tartalma a képviselőházban nem tárolható, az együttes bizottság kérte, hogy

1. 14 láda könyv a Ház könyvtárába legyen besorolva,
2. 1590 kötet a múzeum, az egyetem és az állami tanítóképezdék könyvtára,
3. 810 kötet a gazdasági egyesület, az István-telki földművesiskola és a vidéki gazdasági egyesületek számára

(a Ghyezy-féle bélyegzővel ellátva) átadható legyen.

A javaslat igen élénk vitát váltott ki. Felmerült, hogy a fővárosi tanítóképezdék mellett a fővárosi tanítótestületeket is részesítsék az ajándékban, hiszen az országnak érdeke, hogy a tanítók magukat képezzék. A képviselők hangsúlyozták:

⁶ Az 1872–75. évi országgyűlés képviselőházának naplója. 8. köt. 346–347. p.

⁷ Az 1875–78. évi országgyűlés képviselőházának naplója. 16. köt. 175–177. p.

„... meg vagyunk kötve abban, hogy jólétüket előmozdítsuk, sőt rossz financiaink miatt abban is, hogy szellemi kiképzésük emeléséhez kellő számú fillérrel jelenleg hozzájárulhassunk. ...”⁸

SIMONYI Ernő a Könyvtári Bizottság egyik tagja tiltakozott az ellen,

„... hogy ezen könyvtár, ezen gyűjtemény, amely annyi nehézség és fáradság és költség által gyűjtetett össze, csak azért mert ebben a pillanatban a helyiség annak illő felállítását meg nem engedti, szétszórassék, feldaraboltassék ...”⁹

Sajnálatosnak tartotta, hogy PULSZKY Ferencnek, a Nemzeti Múzeum igazgatójának ismételt meghallgatása és véleménye ellenére — aki ezúttal már a gyűjtemény együtt tartását javasolta — végül mégis szétszortják a könyveket. Szerinte nem lehet mérvadó, hogy az elhelyezésre nincs megfelelő helyiség, mert előbb-utóbb szükségessé válik az új országház építése s akkor majd megfelelően lehet határozni a gyűjteménybe tartozó művek elhelyezését, raktározását illetően.

Az előadó véleménye szerint

„... ennek a könyvtárnak szétszortandó része nem egyenesen törvényhozási tárgyat képez ...”

SIMONYI Ernő ellenvéleménye pedig az:

„... hogy törvényhozási tárgyat foglal magába minden könyv, mert a törvényhozás figyelmének mindenre ki kell terjedni és azért én sem a gazdasági műveket, sem a szépirodalmi műveket a könyvtárból ki nem szorítanám ... azok éppennygy képezhetik a könyvtárnak alkatrészét, mint bármely más államtudományi vagy történelmi munkák. Ha azt mondjuk, hogy a képviselőházba nem valók a szépirodalmi művek, ugyan kérdem, hát inkább valók az állami tanítóképezdébe; azok inkább vannak qualificálva regények olvasására, mint a képviselők? Többet tanulnak-e a regényekből mint a képviselők, ha üres idejüket erre akarják fordítani? ...”¹⁰

„... Á mi a regényeket illeti, oly rideg prózai dolgokkal foglalkozunk, hogy jó esik regényeket is olvasnunk. Tartsuk meg a könyveket annyival is inkább, mert az adományozó intenciója is az volt, hogy azok a képviselőház tulajdonát képezzék ...”

mondotta felszólalásában REMETE Géza képviselő.¹¹

A vita eredményes lezárása képpen a Könyvtári Bizottságnak a szétszortásra vonatkozó javaslatát és a felszólalásokban elhangzott módosításokat mellőzték, és végül is 63 szavazattal 46 ellenében SIMONYI Ernő indítványát fogadták el, amely szerint a gyűjteményt az új országház felépítéséig együtt tartják, amikor majd annak idején megtartására vagy szétszortására vonatkozóan határozni lehet.

1878. június 25-én a képviselőház elfogadta a közte és Pest városa között fennálló, a Sándor utcában levő (ma Budapest, VIII., Bródy Sándor utca 8.) országházra vonatkozólag megkötött szerződésnek újabb 10 évre történő meghosszabbítását.¹² Megfelelő könyvtári helyiségek biztosítása céljából időközben Ybl Miklós építéssel az országház helyiségeit tüzetesen átvizsgáltatták. Szakértői vélemény alapján az országház felső emeleti csarnoka mögött levő két folyosó alkalmas volt a szükséges szekrények elhelyezésére, illetve felállítására, az amelynek egyike az un. honvéd-irodába, a másik pedig a VII. osztály termébe s a háznagyi segéd szobájába vezetett. Ybl Miklós — akinek tervei szerint a képviselőházat 1865-ben felépítették — ezeknek a folyosóknak mind a tartó-

⁸ Uo. 176. p.

⁹ U. o.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. 177. p.

¹² Az 1875–78. évi országgyűlés képviselőházának naplója. 18. köt. 293–294. p.

gerendáit, mind a padlózatát elég szilárdnak jelentette ki ahhoz, hogy a könyvekkel súlyosan megrakott szekrényeket veszélyeztetettség nélkül elbírják. A nagyobb biztonság kedvéért azonban a Ház elnökének megkeresésére a közmunka- és közlekedésügyi miniszter, szakértő-bizottságok által, hivatalosan is megvizsgáltatta a folyosókat. A szakértők a kérdéses folyosóknak bizonyos fokú megerősítését javasolták. Ezeknek a munkáknak az elvégzetéséhez és a könyvszekrények elkészítéséhez szükséges költségvetést a Gazdasági Bizottság benyújtotta s az intézkedések megtételével a háznagyot bízták meg. A szükséges javításokat a nyári szünet alatt végeztették el.

A Ghyeczy-gyűjteménynek a képviselőház könyvtárában történő megőrzésére vonatkozó intézkedések azonban, sajnos, csak néhány évre biztosították a könyvek együtt tartását. 1886-ban a Ghyeczy-könyvtár ügye ismét napirendre került és megindult az a folyamat, amely fokozatosan megbontotta az örökösök által átadott gyűjtemény egységét és előidézte szétesését, a képviselőházi könyvtár egyik állományrészének pótolhatatlan veszteségeit.

1886 tavaszán az Országos Magyar Gazdasági Egyesület ismételten kérvényt adott be a Ghyeczy-könyvtár mezőgazdasági szakirodalmának átadása iránt. A Könyvtári Bizottság és a Gazdasági Bizottság előzetes tájékozódás alapján, ismét közös jelentést adott a képviselőháznak, amelyben többek között közölte, hogy a szóban forgó mezőgazdasági szakanyag kb. 700 mű, azonban a mezőgazdasági szakirodalmat — korszerű értelemben — csak nagyon hiányosan képviseli és sok elavult művet tartalmaz.^{12a} Az együttes jelentés arra hivatkozott, hogy az egyre nehezebb, szűk helyi viszonyok között, a mezőgazdasági könyvek akadályoznak a használatban levő könyvek elhelyezési lehetőségeit és így határozottan a képviselőház szakkönyvtárának terhére vannak. Az 1878. március 22-i ülésen a képviselőház 4021 számú határozatában kimondta ugyan a Ghyeczy-féle könyvtár együtt tartását,¹³

„... a könyvtár forgalmából merített tapasztalás azonban azt bizonyítja, hogy eltávolításuk nem fog a könyvtár hátrányára szolgálni...”¹⁴

A jelentés további szövegéből kiderül, hogy az elmúlt 8 év alatt nem történt jelentős változás a Ghyeczy-gyűjtemény állományba vételét illetően és a mezőgazdasági szakirodalom nincs belefoglalva a képviselőház könyvtárának keretébe.

A Könyvtári Bizottság és a Gazdasági Bizottság véleménye az, hogy a korábbi határozatokkal ellentétben a könyveknek pontos jegyzék szerinti átadása, minden kötetnek a Ghyeczy Ignác és a képviselőház könyvtára bélyegzővel való ellátása, a képviselőház tulajdonjogának határozott fenntartása mellett, engedjék át a könyveket olyan feltétellel, hogy ha bármikor elhatározná a képviselőház a mezőgazdasági szakirodalomnak a könyvtár állományába történő felvételét, vagy a helyiségek változása következtében a Könyvtári Bizottság kívánatosnak vélné a könyvek visszavételét, az OMGE köteles legyen azokat minden nehézség nélkül visszaadni.

A Könyvtári Bizottság és a Gazdasági Bizottság együttes jelentését a képviselőházban PULSZKY Károly előadó terjesztette elő.¹⁵ A képviselőház a javaslatot elfogadta és hangsúlyozottan a tulajdonjog fenntartása mellett elrendelte, hogy az átadás a könyvek pontos „lajstromozása” mellett történjék. A képviselőház 1886. június 25-i, 2837. sz. alatt hozott határozata alapján¹⁶, a Könyvtári Bizottság a Ghyeczy-féle könyvtárból a mező-

^{12a} Az 1884—87. évi országgyűlés képviselőházának irományai. 14. köt. 256—257. p.

¹³ Az 1875—78. évi országgyűlés képviselőházának jegyzőkönyve. 3. köt. 279—280. p.

¹⁴ Ld. 12a. jegyz.

¹⁵ Az 1884—87. évi országgyűlés képviselőházának naplója. 12. köt. 354. p.

¹⁶ Az 1884—87. évi országgyűlés képviselőházának jegyzőkönyve. 2. köt. 429. p.

gazdasági vonatkozású szakkönyveket és folyóiratokat — 780 mű, 1356 kötetben — jegyzék kíséretében, a korábban közölt feltételek mellett 1886. október 9-én átadta az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek.

A Ghyczy-könyvtárral kapcsolatos nézetek az esztendőik folyamán többször és sajnálatos módon negatív értelemben alakultak. 1892-ben a Könyvtári Bizottság javaslata már arra irányult, hogy további könyvmennyiség is átengedhető legyen. Nyilvánvalónak tartották ugyanis, hogy a képviselőház könyvtára a főfeladatát képező politikai szakirodalom gyűjtése mellett később sem illeszti a könyvtár állományába azokat a műveket, amelyeket a Ghyczy-gyűjteményből eddig is keretén kívül esőnek nyilvánított.¹⁷ Hiábavalónak bizonyult néhány képviselőnek a gyűjtemény együtt tartására való törekvése, s mindhiába hozott a képviselőház határozatot annak a könyvtár keretében történő megőrzésére, a súlyos helyhiánnyal való küzdelem újra és újra felvetette a feleslegesnek vélt művek szétosztását. A két nézet harcában végül is a gyűjtemény szempontjából a lehető legkedvezőtlenebb megoldás valósult meg: a könyveket szétosztották s ezzel a gyűjtemény egysége súlyosan megkárosult.

A Könyvtári Bizottság javaslatát az 1892. június 18-i képviselőházi ülésen terjesztették elő.¹⁸ A javaslat azt hangsúlyozta, hogy GHYCZY Ignác még életében többször ki nyilvánította, hogy könyvtárát közeclokra kívánja fordítani és az örökösök is, akik a könyvtárát felajánlották, közölték, beleegyeznek abba, hogy a képviselőház könyvtára bizonyos könyveket más intézményeknek átengedhessen. A javaslat hangsúlyozta, hogy a könyvek a képviselőház helyiségeiben helyhiány miatt amúgy sem helyezhetők el és ha az új országházban erre megfelelő helyiségek rendelkezésre is állnának, a könyvtár gyűjtőkörén kívül eső szakirodalom gyűjtése akkor sem képezheti a könyvtár feladatát. A Könyvtári Bizottság ezért azt a javaslatot tette, hogy a képviselőház határozatilag mindja ki, miszerint a fel nem dolgozott könyvek bizonyos feltételek mellett megfelelő közintézményeknek átadhatók legyenek. Ennek feltételeit az OMGE-nek átadott könyveknél meghatározott módon állapították meg.

A képviselőház a Könyvtári Bizottságnak ezt a javaslatát 879. számú határozatával elfogadta.¹⁹ A határozatok végrehajtása azt eredményezte, hogy a Ghyczy-gyűjteményből a könyvtár szakrendszerén kívül esőnek nyilvánított művek további különböző intézményekhez kerültek.

KÜFFER Béla, a képviselőházi könyvtár vezetője az intézmények megbízottaitól könyvtárak érdeklődési köre és terjedelme iránt tájékozódott. Ennek alapján megkezdődött a szétosztandó könyvek megfelelő szakcsoportosítása. A rendezés céljaira elzárták a képviselőházban az emeleti karzati folyosót, két utcai osztálytermet és a gyorsiroda nagytermét. A szétosztandó könyveket négy csoportba helyezték el: a három intézmény anyagát külön-külön terembe, a negyedikbe pedig a könyvtárnak megmaradt részét. A szétosztásra került könyvekből ugyanis visszatartottak 1243 művet, amelyekkel a képviselőház könyvtárának egyes régi szakjait kiegészítették. Megtartottak továbbá olyan XVIII—XIX. századi magyar irodalmi termékeket, amelyekből új szakokat képezve, a könyvtár értékének növelésére törekedtek.²⁰

A folyamodó intézetek közül:

1894. január 16-án a Magyar Tisztviselők Országos Egyesülete Könyvtárnak 207 kötet

1895. július 30-án a Nógrádmegyei Múzeumi Társulatnak 3536 kötet

1895. szeptember 30-án a Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak 734 kötet

¹⁷ Az 1892—97. évi országgyűlés képviselőházának irományai. 4. köt. 53—54. p.

¹⁸ Az 1892—97. évi országgyűlés képviselőházának naplója. 4. köt. 256—257. p.

¹⁹ Az 1892—97. évi országgyűlés képviselőházának jegyzőkönyve. 1. köt. 237. p.

²⁰ Országos Levéltár. K2. Országgyűlési Levéltár. 28. csomó. B. XVIII. 4. csoport. 1. csomó.

könyvet engedtek át a hozott határozatoknak megfelelő körülmények között. 1886-ban az OMGE-nek és az itt felsorolt további három intézménynek — a tulajdonjog fenntartásával és azzal a kikötéssel, hogy az illető engedményes intézetek, ha a képviselőház kívánná, azokat visszaszolgáltatni kötelesek lesznek — a Ghyczy-féle gyűjteményből összesen 5833 kötetet engedtek át. A Ghyczy-könyvtár eredeti állománya tehát az 1890-es években szétszóródott s néhány évtizedre a gyűjteménnyel kapcsolatos kérdések teljesen háttérbe szorultak.

A könyvtár az 1890-es években jelentette meg első nagy, összefoglaló katalógusát és különböző állományrevíziós munkálatokat is folytatott. Ugyanakkor ezekben az években a könyvtár már felkészült az új Országházba történő átköltözésre, amelyre 1902 nyarán, a parlamenti szünet alatt került sor.²¹ A könyvtár véglegesen otthonra talált az Országház kupola alatti köröndjéből nyíló földszinti és félemeleti helyiségekben és a Dunára néző galériás nagyteremben. Megkezdődött az állomány rendezése, raktári elhelyezése és a könyvtári hivatali helyiségekben megindulhatott rendezett körülmények között a szakmai munka.

A Ghyczy-gyűjteményből 1907-ben a Könyvtári Bizottság újabb adományozást bonyolított le. Tekintettel arra, hogy a képviselőház hiteles irományaiban és naplóiban erre vonatkozóan tudósítást nem találtunk, feltételezhető, hogy ez az ajándékozás a képviselőház jóváhagyása nélkül, a Könyvtári Bizottság belső intézkedése folytán jött létre. NAGY Miklós könyvtárigazgató, a könyvtár 1929-ben megjelent nyomtatott katalógusának előszavában²² tájékoztat arról, hogy a Könyvtári Bizottság a Ghyczy-könyvtárral átvett, az 1840-es évekből származó szépirodalmi folyóiratokat — amelyekben Petőfi Sándor verseit közölték és amelyekben róla szóló közlemények jelentek meg —, ajándékképpen a Petőfi-háznak engedte át. Ugyanerről az ajándékozásról PANKA Károly is ír *A Képviselőház Könyvtárának története* című tanulmányában.²³

A Ghyczy-könyvtár hírlapállománya annyira értékes és jelentős volt, hogy 1912–1913-ban elhatározták hírlaposztály felállítását, amelynek egy részét ezek a hírlapok képezték volna.²⁴ Az első világháború eseményei ezeknek a terveknek a megvalósítását elodázták, később pedig végérvényesen lekerült a Könyvtári Bizottság napirendjéről és soha nem jutott el a megvalósításhoz.

A Könyvtári Bizottság kezdeményezésére 1928-ban megindult az ideiglenesen átengedett művek visszaszerzése. NAGY Miklós könyvtárigazgató az 1928. május 24-i könyvtári bizottsági ülésen jelentette,^{24a} hogy a képviselőház volt elnökének, GHYCZY Kálmán emlékiratainak és levelezésének sajtó alá rendezése kapcsán, tanulmányozta a képviselőház könyvtárának adományozott Ghyczy-könyvtárra vonatkozó iratokat. Tájékoztatta az ülésező Könyvtári Bizottságot arról, hogy a képviselőház az ajándék-könyvtárból különböző időben, különféle intézményeknek jelentős mennyiségű könyvet átengedett. Azt javasolta: értesítsék az intézményeket, hogy a képviselőház a tulajdonjogot továbbra is fenntartja. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a Könyvtári Bizottság „megdöbbenéssel értesült” az átengedésről s elhatározta, hogy a könyvek visszaszerzé-

²¹ A minisztertanács 1892-ben az Országház Építő Tanácsa Végrehajtó Bizottságához kérelemmel fordult, hogy az ezredéves ünnepély alkalmából az új országház valamely megfelelő helyiségében tarthasson díszülést a törvényhozó testület. Ezért az eredeti építési programtól eltérően módosítások történtek. Az ünnepségek idejére — 1896-ra — az épületet külsőleg egészen, belsőleg pedig az ünnepség céljaira szolgáló részeiben elkészült. A millenáris díszülést a kupolacsarnokban tartották.

²² NAGY Miklós i. m.

²³ PANKA Károly i. m.

²⁴ PANKA Károly i. m.

^{24a} A képviselőház könyvtári bizottságának jegyzőkönyve. Kézirat.

séhez a képviselőház hozzájárulását kéri. A képviselőház elé terjesztett javaslat hang-súlyozta, hogy miként a Ghyczy-könyvtár állománya egy részének ideiglenes átengedéséhez a Könyvtári Bizottság kezdeményezésére járult hozzá annak idején a képviselőház, éppúgy a Könyvtári Bizottság kötelessége most — amikor az Országház épületében elegendő férőhely áll a könyvtár rendelkezésére — a szükséges lépéseket kezdeményezni, hogy a képviselőháznak egy újabb határozata alapján a tulajdonjog fenntartásával elajándékozott kötetek a szóban forgó intézményekből visszaszerezhetők legyenek.

A képviselőház elfogadta a javaslatot és 1928. július 12-én felhatalmazást adott a Bizottságnak a művek visszaszerzésére.²⁵ A Bizottság ennek alapján megtette a szükséges intézkedéseket, amelyeknek eredményeit az 1930. december 11-én tartott ülésén tárgyalta meg és a képviselőháznak a Könyvtári és Múzeumi Bizottság 1104. számú jelentésében részletesen beszámolt:

„A Királyi Magyar Természettudományi Társulat az átengedett 734 kötetből visszaadott 625 kötetet, elveszett 109 kötet, amely hiány pótlásául átadott a saját kiadványaiból 66 kötetet. Így a tényleges veszteség 43 kötet.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület visszaadott 1356 kötetből 1048 kötetet. Elveszett 308 kötet.

A Magyar Tisztviselők Országos Egyesülete visszaadott a 207 kötetből 200 kötetet. Elveszett 7 kötet.

A Nógrádmegyei Múzeumi Társulat visszaadott az átadott 3536 kötetből 3505 kötetet. Elveszett 31 kötet.

Az összes veszteség tehát 455 kötet, illetve leszámítva a Királyi Magyar Természettudományi Társulat által pótlásképpen adott 66 kötetet, a tényleges veszteség 389 kötet. . . .”²⁶

A veszteségeket illetően a Bizottság úgy vélte, hogy az átengedéstől számított hosszú idő — 44, illetve 36 év — után nem volna méltányos az intézményeket a hibájukon kívül támadt hiányok pótlására, illetve azok értékének megtérítésére kötelezni.

A Könyvtári és Múzeumi Bizottság 1104. számú jelentése azonban, tárgyi adatszolgáltatás szempontjából hiányos volt. Mindig „kötetekről” szólt, a „művek” szerinti megkülönböztetést sajnálatos módon mellőzte. A Ghyczy-könyvtár állománya tehát a jelentés dején, 1930. decemberében a következő képet mutatta:

1. A Ghyczy-könyvtár eredetileg 6382 műből, 14 500 kötetből állott.
2. A négy intézménytől a részükre átengedett 5833 kötetből a könyvtár visszaszerzett 5378 kötetet s ezek szerint 455 kötet hiány mutatkozott.
3. A könyvtár 1873-ban 2021 művet 5876 kötetben
1894-ben 1243 művet 1888 kötetben
összesen 3264 művet 7764 kötetben

siorolt be a képviselőházi könyvtár állományába.

A Könyvtári és Múzeumi Bizottság jelentésében azt is kimondta, hogy a visszaérkezett könyveket különgyűjteményként fogja kezelteni. Ennek megvalósítására azonban sem a visszaérkezést követő években, de még évtizedek múltán sem került sor a különgyűjtemény fogalmát meghatározó módon. A Ghyczy-gyűjtemény egységének megbontása nemcsak a könyvtár számára jelentett veszteséget. Művelődéstörténeti szempontból is pótolhatatlan károsodás ért egy olyan XIX. századi könyvgyűjteményt, amely a maga korának jeles gazdasági szakirodalmát foglalta magába és tükrözte egy értékes magánkönyvtár állományát. A Ghyczy-könyvtár szétosztása következtében keletkezett veszteségek miatt megszűnt annak a lehetősége, hogy az eredeti gyűjtemény rekonstruál-

²⁵ Az 1927—32. évi országgyűlés képviselőházának naplója. 15. köt. 147—148. p.

²⁶ Az 1927—32. évi országgyűlés képviselőházának irományai. 23. köt. 359—360. p.

ható legyen. A visszaérkezett könyvek ömlesztve heverték különböző helyiségekben. Ez a körülmény, nem kevésbé a második világháború alatti védelmi intézkedések során végrehajtott átcsoportosítások azt eredményezték, hogy a tényleges feldolgozás idejére sajnálatos módon még újabb hiányok keletkeztek.

1946-ban a Nemzetgyűlés Könyvtára igyekezett tisztázni a Ghyeczy-könyvtár tényleges állapotát és felmérései alapján hozzávetőlegesen kimutatta a be nem osztott rész kötettségét. Pontos adatok csak a Ghyeczy-könyvtár teljes és végleges beosztása után válhattak nyilvánvalókká. TRÓCSÁNYI György, a Nemzetgyűlés Könyvtárának főigazgatója felterjesztésében kérte a Könyvtári Bizottságot, hogy határozatilag rendelje el a Ghyeczy-könyvtár megmaradt, be nem osztott anyagának szakszerinti feldolgozását, majd annak elkészültével a vonatkozó katalógusnak megfelelő irodalmi tanulmány keretében történő nyomtatását.²⁷

A felszabadulás után kibontakozó kultúrforradalom az országgyűlési könyvtárának életében is jelentős változásokat hozott. Megnyilvánult ez szervezeti felépítésében, gyűjtőkörének meghatározásában, nyilvános könyvtári funkciójának megalapozásában. Ezekben az években természetesen háttérbe szorult a Ghyeczy-könyvtár ügye. A könyvtár nyilvánossá tételével együttjáró alapvető feladatok elvégzése után, 1954-ben kezdődött a rész munkák programszerű tervezése is. VÉRTES György, az Országgyűlési Könyvtár igazgatója elrendelte a könyvtárban levő különböző gyűjtemények feldolgozását, illetőleg re-katalogizálását. Ekkor került sor elsőként a Ghyeczy-könyvtár még be nem sorolt részének állománybavételére.

1954. június 4-én kezdődött meg — alapos előkészítés után — a Ghyeczy-könyvtár visszaérkezett részének állománybavétele és 1955. december 23-án fejeződött be a 334 001 — 335 996 számig bezárólag.²⁸ A napló rovatai értékes adatokat szolgáltatnak a könyvek szakszerinti megoszlása tekintetében, ami annál is inkább lényeges, mert a Ghyeczy-könyvtár állományának eredeti szakszerinti megoszlásáról a feldolgozott irodalomban sem általános, sem részleges statisztikai adatok nem álltak rendelkezésre. A Ghyeczy-könyvtárból az 1873-ban és 1894-ben feldolgozott műveket nem különgyűjteményként kezelték, hanem egybeolvasztva a könyvtár egyéb szerzeményeivel, amelyek között csupán a Ghyeczy-féle bélyegzőt különböztette meg az ajándékkönyvtárból állományba vett műveket. A szakszerinti megoszlás tekintetében nem jutott kifejezésre a Ghyeczy-féle könyvek aránya. Természetesen a Ghyeczy-könyvtár értékesebb részét a múlt században állományba vett művek képezték. Az 1954-ben feldolgozott műveket többségükben a XVIII—XIX. században adták ki, de találhatók közöttük a XVII. század elején megjelent művek is.

A GHYCZY Ignác által összegyűjtött magánkönyvtár eredeti állományának rekonstruálása ma már szinte megvalósíthatatlan, hiszen az adományozás óta közel száz esztendő telt el. Az adományozók eredeti szándéka a könyvtár megőrzését illetően, számtalan nehézségbe ütközött. Ezek között első helyen állt azoknak a személyi és tárgyi feltételeknek hiánya, amelyekkel az ország egyik neves könyvtárának, a képviselőház könyvtárának is meg kellett küzdenie. A századforduló előtt súlyos helyhiánnyal küzdött a könyvtár, ami fejlődését is hatékonyan befolyásolta. Így kerülhetett sor arra, hogy a Ghyeczy-könyvtár egy részét átengedték különböző intézményeknek. Kétségtelen, hogy az első és második világháború következtében, az aktuális munkák elvégzése mellett nem kerülhetett sor a gyűjtemények gondozására, hiába folytak több ízben is kísérletek a Ghyeczy-könyvtár rendezésére. A szocialista könyvtárpolitika teremtette meg azokat a tárgyi és személyi feltételeket, amelyek biztosították a könyvtár teljes állományának, közöttük különböző gyűjteményeknek a feltárását. A Ghyeczy-könyvtár a történettudo-

²⁷ Országgyűlési Könyvtár. Irattár. 1946.

²⁸ Országgyűlési Könyvtár. Leltárnapló.

mány, a gazdaságtörténet, az irodalomtörténet és könyvtörténet számára egyaránt, igen értékes műveket foglal magába. Az Országgyűlési Könyvtár a Ghyeczy-gyűjtemény nyilvántartásával, a vonatkozó szakirodalom művelői számára, a kutatás szolgálatába állította ezt a XIX. századi magángyűjteményt.

KATALIN CSENDES: THE „GHYECZY IGNÁC” COLLECTION IN THE LIBRARY OF PARLIAMENT IN BUDAPEST

The Library of the Hungarian Parliament was established in 1866 and was granted, from that time on, sufficient funds for the acquisition of the publications needed. The stock of the Library was being enriched also by the book collections donated by the members of Parliament. The private library of Ignác GHYECZY, late member of Parliament was also donated by his heirs to the Library of the Parliament in 1872. The generous donation considerably contributed to the increase of the stocks, though its accommodation represented a serious problem in lack of suitable premises. In the old Parliament of Pest only a small part of the books could be accommodated in its library, the greater part had to be surrendered to other institutions, of course, reserving the proprietary rights.

In the building of the Houses of Parliament designed by Imre STEINDL, there was sufficient place at the disposal of the Library. Later the Parliament adopted a resolution concerning the reacquisition of the works accommodated in other libraries only temporarily. Unfortunately, however, there were 455 volumes missing from the works returned by the four institutions concerned. This damage to the unity of the Ghyeczy collection represented a loss not only for the library but also for the history of culture because an important 19th century collection became unrestorable containing valuable special works of economics of the age and reflecting the significance of precious private libraries.

The plan of handling the Ghyeczy collection as a special one has several times been discussed, but realized only in the after-years of the cultural revolution in the Parliamentary Library in 1954. The Ghyeczy collection contains invaluable works of history, history of economics, history of literature, history of books and library published in the 17th—19th centuries.

KÁDÁR ZOLTÁN

A biológiai-orvosi könyvillusztráció születése

Az antik nevelés módszertanának nagy forradalma a hellenizmus idején következett be, midőn a görög kultúra áttörte az egyes *polis*ok kereteit, s megindult az antik világ új gazdasági-társadalmi fejlődése, amelyet a korábbihoz képes, a szó klasszikus értelmében vett *oikumenizmus* jellemzett. Kétségtelen, hogy ennek a fejlődésnek — amely a római birodalom kultúrájának keretében teljesebb ki —, alapjait ALEXANDROS politikája alapozta meg. ALEXANDROS keletre irányuló expedíciói tágították ki az antik ember horizontját a természet világának szélesebb körű megismerése irányába, kiteljesítve a görög empirikus biológiai kutatásokat, amelyeket ARISTOTELES alapozott meg.

Több mint félszázaddal ezelőtt mutatott rá a nagy klasszikus filológus Werner JAEGER arra, hogy ARISTOTELES tanítási módszere PLATONnal szemben milyen forradalmi jelentőségű újítást jelent nemcsak a biológiai kutatás módszertana szempontjából, hanem pedagógiailag is. ARISTOTELES ugyanis a *Peri zoón historias* = *Historia animalium*ban két ízben is hivatkozik az *Anatoni* c. művének képeire mondván: . . . . . *θεογεϊσθω ἐν τῆς διαγραφῆς τῆς ἐν ταῖς ἀνατομαῖς* (I. 7.497^a32, cf. IV. I. 525^a9). Tehát a nagy stagiritának volt egy olyan műve, amely szemléltető táblákban — mintegy anatómiai atlasz-szerűen — mutatta be az egyes állatok bonctanát (a hivatkozott szövegek további sorai szerint főként a belső nemi szerveket). Helyesen jegyzi meg ezért W. JAEGER: „Aus der Notwendigkeit solchen Lehrmaterials für den Anschauungsunterricht folgt, daß ein reguläres Vorlesungswesen für die Anatomie und Physiologie bestand, was für die platonische Akademie noch nicht gilt . . . Auch hier ist Aristoteles der eigentliche Organisator und derjenige der die Empirie schließlich als Selbstzweck einführt”.¹ Sajnos, az aristotelesi mű ábrái, amelyek valószínűleg a lényegre szorítókozó, szinte diagrammszerű kontúros rajzok lehettek, jórészt nyomtalanul elpusztultak. De a görög biológiai tudományok fejlődése nem állhatott meg ALEXANDROS és mestere, ARISTOTELES kora után sem, hanem szükségszerűen továbbfejlődött a diadochos uralkodók birodalmaiban.

A források tanúsága szerint II. PTOLEMAIOS Philadelphos (uralkodott: 283—247) volt az első hellenisztikus uralkodó, aki komolyan érdeklődött a zoológia iránt: nemcsak Ptolemaia ünnepségeken vonultatta fel Afrika legkülönbözőbb állatait (Athen. II. 201 b),

¹ W. JAEGER: *Aristoteles*, Berlin 1923, 359. l. Aristotelesi diagramm rekonstrukcióját W. D'Arcy THOMPSON kísérte meg a *Historia Animalium* angol nyelvű kiadásában (London 1910), e diagrammot átvette H. BLASS: *Aristoteles biologische Schriften*. Griechisch u. deutsch (München 1943, 98. l. vö. még 282. l. Az antik orvosi-biológiai illusztráció rekonstrukciójával kapcsolatban a leginkább felhasználható eddigi kísérletek: S. J. GABOROWSKI: *Malarstwo minjaturowe grecko-rzymskie*, Kraków 1928., passim, főként 134—176, 70—84. képek. E. BETHE: *Buch und Bild im Altertum*. Leipzig u. Wien, 1945, 22—40, 116—122, 1—17. képek. K. WEITZMANN: *Ancient book illumination*, Cambridge, Massachusetts 1959, 11—30. l. főként V.—XVI. táblák, D. DIRINGER: *The illuminated book*, London 1958, főként 40—62. l. I. 17c—28a—b. képek.

hanem jelentős összegeket áldozott ritka állatok gyűjtésére is (Diod. III. 36. 3. sqq.). Ezáltal lehetővé tette, hogy alexandriai udvarában zoológiai kutatások indulhassanak meg: udvari költője — egyes nézetek szerint a Bibliotheka igazgatója — KALLIMACHOS könyvet írt a madarakról, amely sajnos elveszett.² KALLIMACHOS tanítványa, a byzantionoi származású ARISTOPHANES *Peri zóon historias* c. művét, KONSTANTINOS Porphyrogenetos excerpta-ja őrizte meg, arról viszont nem tudunk, hogy ARISTOPHANES könyve illusztrált volt-e vagy sem. II. EUMENES (197—159) kísérletet tett arra, hogy ARISTOPHANEST a hellenisztikus kultúra másik nagy központjába, Pergamonba csábítsa. Itt különösen III. ATTALOS (uralkodott 138—133) érdeklődött a biológiai tudományok iránt. PLUTARCHOS említi (Vit. par. Demetrius, 20), hogy ATTALOS Philométor „mérges növényeket tenyészített. . . a királyi kertekben saját maga vetette és plántálta a gyógynövényeket, nagy gondnal tanulmányozta termésüket és nedvüket, hogy idejében begyűjtse őket”. A pergamoni uralkodó által létrehozott gyógynövénykert alkalmas lehetett arra, hogy a tudósok tanulmányozhassák a különböző gyógynövények fejlődését, kitermelhessék a drogokat és kikísérletezzék azok hatását. Éppen ezért valószínű az a feltevés, hogy a hellenisztikus kor népszerű orvosköltője, a Pergamon közelében levő Kolophonból származó NIKANDROS III. ATTALOS udvarában élt.³ NIKANDROS munkásságával kapcsolatosan igen fontos megjegyzést tesz TERTULLIANUS a Scorpiace című könyve elején, (I. l.): „Magnum de modico malum scorpio terre suppurat. Tot venena quot et genera, tot pernicios quot et species, tot dolores (qu)ot et colores. Nicander scribit et pingit.”⁴ NIKANDROS főműve a *Theriaka* a kigyó- és skorpiófajtak tenyésztésével és a marásuk elleni növényi és egyéb gyógyszerekkel foglalkozik (ezek illusztrációit bizánci másolatokból ismerjük), hasonló jellegű az *Alexipharmaka* c. könyve.

III. ATTALOShoz hasonlóan VI. MITHRADATES Eupator pontosi király — aki 88-ban Pergamont is elfoglalta —, különleges érdeklődést árukt el a mérgek, különösen a növényi mérgek és ellenmérgek iránt. Udvari orvosa, KRATEUAS, aki több növényt nevezett el tiszteletére⁵, alapvető pharmako-botanikai művet írt, *Rhyzotomikon* címmel, melyet — mint PLINIUS írja (nat. hist. XXV, 4.) — illusztrációk ékesítettek: „Praeter hos Graeci auctores prodidere, quos suis locis diximus, ex his Crateuas, Dionysius, Metrodorus ratione blandissima, sed qua nihil paene aliud quam difficultas rei intelligatur. Pinxere namque effigies herbarum atque ita subscripsere effectus. Verum et pictura fallax est coloribus tam numerosis, praesertim in aemulationem nature, multumque degenerat transcribendum socordia. Praeterea parum est singulas earum aetates pingi, cum quadripartitis varietatibus anni faciem mutant.” Nem sokkal KRATEUAS utáni időkben működött az afrikai DIONYSIUS, aki i. e. 88-ban praetori tisztséget viselt. Későbbi METRODOROS, aki valószínűleg AUGUSTUS uralkodása idején tevékenykedett. Jellemző a nagy római tudós szigorú kritikájára, hogy az illusztrációk hibáira is rámutat a természetűség szempontjából. WELLMANN valószínűnek tartja, hogy ez a bíráló KRATEUAS alapvető művét másoló DIONYSIUS és METRODOROS műveire vonatkozik.⁶

² O. SCHNEIDER: *Kallimacheia*, II, Leipzig 1873, 290. skk. I.

³ O. SCHNEIDER: *Nicandra, Theriaca et Alexipharmaca, Lipsiae* 1856. W. KROLL: *Nikandros II*. Pauly-Wissowa, Realencykl. d. klass. Altertumswiss. XVIII. 250—258 (további irodalommal), C. BERTELLI: *Nicandro* Encicl. dell'arte antica V, Roma 1963, 448 (további irodalommal.)

⁴ Ld: S. J. GASIOROWSKI, i. m. 13. l.

⁵ M. WELLMANN: *Krateuas*. Abhandl. der Königl. Ges. der Wissensch. zu Göttingen, Phil.-Hist. Klasse. N. F. Bd. 2. Nr. 1. Berlin 1897, I. skk.

⁶ M. WELLMANN, i. m. 20. KIND: *Krateuas* 2 Realenc. d. klass. Alt. XI, 1644. skk. nem tartja bizonyítottnak, hogy METRODOROS AUGUSTUS korában élt, a krateauasi mű illusztrációi szempontjából alapvető: Ch. SINGER: *The Herbal in Antiquity*. Journ. of Rom. Stud. 47 (1927). 5. skk.

PLINIUS kortársa volt a kilikiai születésű PEDANIOS DIOSKORIDES, a klasszikus ókor legnagyobb hatású farmakológusa és botanikusa, akinek jelentőségéről még alább részletesebben szólunk. Az ő illusztrált botanikai munkáját ajánlja CASSIODOROS, THEODERIK szenátora, a VI. században a „Vivarium” orvostudományokkal foglalkozó szerzeteseinek figyelmébe mondván: „Quod si vobis non fuerit Graecarum literarum nota facundia imprimis habetis herbarium Dioscorides, qui herbas agrorum mirabili proprietate disseruit, atque depinxit.” (De inst. divin, lect. c. XXXI.: „De medicis”) A szövegből az is kiderül, hogy ez a mű — HIPPOKRATES és GALENOS műveinek latin fordításával együtt — a szenátor adományából az általa alapított kolostor könyvtárban tanulmányozható volt.⁷

Antik növényábrázolásokkal kapcsolatosan még egy — nagyon problematikus — irodalmi adatot idézhetünk. A reneszánsz természettudós, Ulysses ALDOVRANDI, az *Ornithologia* c. művében, a szavakkal való leírás hiányosságairól szólva, a tudományos munkában az „icones” szerepét hangsúlyozza, s humanista szokáshoz illően antik példára hivatkozik: „cuius rei difficultatem olim Euax rex forte secum reputans plantas, non tantum descripsit, sed pingi etiam curavit, quas ita depictas, et descriptas Neroni Caesari mittit honoris gratia”.⁸ Max WELLMANN egy párizsi kéziratban (Bibl. Nat. cod. 7418, 14. század) megőrzött EUAX REX ARABUM-nak tulajdonított *Peri lithon* c. műről ír, melynek ajánlása TIBERIUS-NERONAK szól, de botanikai művét nem említi⁹. A szóban forgó mű mintaképei szempontjából figyelemre méltó, hogy az EUAX REX ARABUM neve alatt ismert könyv tulajdonképpen egy DAMIGERON nevű — először az i. u. II. században említett — görög szerző művének késői latin nyelvű kivonata. Ez a görög mű ROSE szerint¹⁰ az un. PSEUDO-APULEIUS *Hossa dynastai rhyzai, tossai lithoi* c. kéziratának párja lehetett, tehát botanikai és minerológiai anyagot mutatott be gyógyászati szempontokból feldolgozva. Feltételezhető, hogy a nagy olasz humanista természettudós az EUAX REX ARABUM neve alatt szereplő olyan latin kéziratot ismert, amely a középkori Pseudo-apulieus-kéziratokhoz hasonlóan, növényképekkel volt díszítve.

Sajnos, azoknak az antik biológiai-orvosi műveknek, amelyek illusztrált szövegről a felsorolt források szólnak — eredeti kéziratai mind elpusztultak, a legkorábbi ismert biológiai vonatkozású illusztrált papyrustöredék, az egyiptomi Antinoében talált un. JOHNSON-papyrus sem korábbi a keletrómai birodalom kezdeténél (ezen is mindössze csak két növény ábrázolása szerepel görög neveikkel). Éppen ezért a klasszikus ókor biológiai-orvosi illusztrációit csak akkor tudjuk elképzelni, ha az említett írott források felhasználásával az antik világ, illetőleg az Imperium Romanum örökségét folytató Keletrómai Birodalom ilyen tárgyú illusztrált kéziratai között megkeressük az antik hagyományok továbbélését.

A megsemmisült antik orvosi-biológiai illusztrációk rekonstruálásánál azonban alapvető módszertani kérdés: vajon ezek a maguk eredeti formájában (alakjukban, színezésükben) hagyományozódtak-e át a keletrómai kultúrába — a bizánci kéziratok segítségével — vagy pedig bizonyos módosulásokkal? Nyilvánvaló, hogy történetileg adva volt a szerves folyamatosság a bizánci műveltség területén, a Földközi-tenger keleti felében, ahol a hellenizált római tartományok műveltsége töretlenül folytatódhatott, míg Nyugaton új államok keletkeztek a római birodalom helyén. Ezért is megbízhatóbb támpontot nyújtanak az antik tudományos illusztráció rekonstruálásához a görög kéziratok, mint a latin nyelvűek, az utóbbiak különben is csak a IX. századtól ismeretesek számunk-

⁷ M. WELLMANN, *Dioscorides 2* Realencycl. d. klass. Altertumswiss. V.

⁸ U. ALDOVRANDI: *Ornithologiae*, I, Francoforti, 1610. praefatio, 3°.

⁹ M. WELLMAN: *Euax, rex Arabum* Realencycl. d. klass. Altertumswiss 849. skk.

¹⁰ V. ROSE: *Damigeron, de lapidibus*, *Hermes*, 9 (1874) 478 skk.

ra. A hellenisztikus kor kezdetéig visszanyúló archetypusok rekonstruálását azonban nagymértékben megnehezíti, hogy a hellenisztikus monumentális festészet eredeti alkotásai is jórészt megsemmisültek, tehát e kor murális festményeire is csak Pompejiben előkerült másolataik s a Római Birodalom hellenizált tartományainak művészetéből következtethetünk.

Az is bizonyos, hogy a késő ókori művészet átalakulása a kialakuló feudális keresztény bizánci kultúra formanyelve szerint nem forradalmi változások árán történt meg, hanem lassú, fokozatos fejlődés eredményeként. A bizánci természettudomány szigorú ragaszkodása az antik hagyományokhoz nem kevésbé erős KONSTANTINOS Porphyrogenetos idején a X. században (aki többek közt, mint említettük, a természettudós Aristophanes zoológiai művét is kivonatolja), mint JUSTINIANUS idején a VI. században. Mindez lehetőséget nyújthatott az antik orvosi-biológiai illusztráció továbbélésére is.

Ámde mégsem lehet az Imperium Romanum és a Keletrómai Birodalom műveltsége között töretlen kontinuitásról beszélni, hiszen a keresztény ideológia kizárólagos uralomrajutása az antik tudomány továbbélését is befolyásolta, mégpedig kedvezőtlenül, hiszen az orthodoxia szemlélete nem immanens, hanem transzcendens igazodású. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a bizánci kultúra közel ezeréves periódusa alatt egy-egy antik eredetű illusztrált kéziratot több ízben lemásoltak, tehát lehetőség nyílt az eredeti típus eltorzulására vagy megváltozására. Éppen ezért az ősi antik ábrázolások rekonstrukciója kapcsán szükségszerűen meg kell különböztetnünk az adott, a vizsgálandó kódexben szereplő természettudományi illusztrációk közvetlen megelőző bizánci *prototypusát*, ill. *prototypusait*, a feltételezett antik eredetitől az *archetypustól*!

Az egyetlen biológiai vonatkozású késő antik papyrustöredék, az említett un. JOHNSON-papyrus meglehetősen stilizált illusztrációi — a publikáló Charles SINGER szerint — a *Herbarium Apulei* néven ismert mű nyomán készülhettek¹¹ (fentebb említettük a PSEUDO-APULEIUS-féle munka kapcsolatát a DAMIGERON, ill. EUAX REX ARABUMnak tulajdonított kéziratokkal.)

A Johnson-papyrus után mintegy 100 évvel a VI. század elején keletkezett a legrégibb ráánkmaradt bizánci illusztrált farmakológiai-biológiai mű, a Bécsi Nemzeti Könyvtárban őrzött Cod. Vindob. med. graec. I., az un. „bécsi Dioskorides”. Az említett kódex több antik farmakológiai-biológiai munka együttesét tartalmazza, amelyeket 512-ben ANIKIA JULIANA bizánci császári hercegnő — OLYBRIUS ellencsászár férje — számára készítettek a császári székhely Honoratae nevű elővárosának hívei, hálából azért, hogy az uralkodónó templomot építtetett számukra. A kódex szövegének és illusztrációinak legjelentősebb része (fol. 12v—387 r) DIOSKORIDÉS *Peri hylés hiatrikés* (lat. *De materia medica*) c. művének ún. alfabetikus változatát őrizte meg számunkra, róla kapta a kódex a szakirodalomban ismert nevét.¹²

DIOSKORIDÉS az i. u. I. század elején a kilikiai Anazarban (lat. Anazarvus, ma Anazarva) született. E város — mint A. B. RANOVICS hangsúlyozta, Tarsos vetélytársa volt¹³ közelében épült Aigaii (lat. Aegeae) városa, ahol ASKLÉPIOSnak általános tiszteletnek örvendő szentélye állott. Tudvalevő, hogy ASKLÉPIOS szentélyeiben nemcsak mágikus

¹¹ Ch. SINGER, i. m. 33., I—II. t.

¹² A Cod. Vindob. med. graec. I. fac simile publikációja A. V. PREMIERSTEIN- J. K. WESSELY- I. MANTUANI, *Dioskorides . . . Codex Aniciae Julianae . . . picturis illustratus*, Leida, 1906. P. BUBERL: *Die illuminierten Handschriften in Österreich, Die Byzantinischen Handschriften VIII*. B. Wien, 1937. I. skk. új színes facsimile kiadás folyamatban F. UNTERKIRCHER szerkesztésében: *Akademische Druck und Verlagsanstalt Graz kiadásában*. P. BUBERL, i. m. 7 sk. I. C. BERTELLI: „Dioskourides” *Encl. dell'arte antica*, II, Roma 1960, 129. sk, 131. l.

¹³ A. B. RANOVICS; *A római birodalom keleti tartományai*, Bp. 1954, 127. l.

gyógyítás folyt, de az empirikus kutatás elől sem volt elzárva a lehetőség. DIOSKORIDÉS művét egy LEKANIOS AREIOS nevű tarsosi férfinak ajánlja, az i. u. 64-es év egyik konzuljának: a mű tehát NERO császár idején íródott (AREIOS szintén foglalkozott orvostudományokkal).¹⁴ A műben DIOSKORIDÉS szövegét egy növénynévindex előzi meg (f. 8^r–10^r). A DIOSKORIDÉS-féle alfabetikus illusztrált herbariumot egy ismeretlen szerzőnek a növények gyógyító erejéről szóló műve követi egy képpel (f. 388^r–392^r), majd EUTEKNIOS sophistának a NIKANDROS *Theriaka* c. művéhez írt illusztrált paraphrasisa következik (fol. 392^r–437^v), majd u.e. szerzőnek NIKANDROS *Alexipharmaka* c. munkájához írt magyarázatai következnek (vol. 383^v–459^v), utána egy ismeretlen szerző OPPIANOS *Halientikájához* írt paraphrasisát olvashatjuk (fol. 460^r–473^r), végül DIONYSIOS poeta *Ornithiaka* c. művének paraphrasisa található benne számos madárképpel (fol. 486^r–491^v), (a kódexet jelenlegi formájában egy XI. századi bizánci menológium zárja le).

Látható, hogy a cod. Vindob. med. graec. I. gazdag tárházát nyújtja az antik természettudományi ismereteknek, pontosabban az élővilágra vonatkozó római kori hellénista tudósok nézeteinek. A mű tudomány- és művészettörténeti jelentősége szempontjából fontos, hogy a kódexben szereplő miniatúrák arche- és prototypusainak kérdését — először a miniatúrák sorrendjében megvizsgáljuk, — majd pedig megkíséreljük a miniatúrák előképeinek keletkezési sorrendjéből a kódex illusztrációinak helyét az antik tudományos illusztráció történetében megállapítani. Sajnos a kódex értékét csökkenti, hogy — mint a szövegből is megállapítható — egyes lapjai elvesztek, azt is tudjuk, hogy a kódexet már 1406-ban Konstantinápolyban Johannes CHORTASMENOS újra bekötötte, egyes lapjait átrendezte — mielőtt 1569-ben BUSBECK osztrák követ II. SZULEJMÁNTÓL a bécsi udvar számára megvásárolta.¹⁵ A mű jelenlegi állapotában egy — sajnos nagyon megrongált — hatalmas pávaképpel kezdődik (fol. 1^v). A képet korábban egyes kutatók — mint DIEZ¹⁶ és WULFF¹⁷ — mint diszlapot vagy jelképet tárgyalták, míg PREMERSTEIN nézete szerint ez a miniatúra eredetileg az *Ornithiaka* címlapja lehetett. BUBERL szerint a kódex 1406-os bekötésekor került a mű legelejére, az azóta elveszett sas-ábrázolással együtt, a két kiemelt madár Junót ill. Jupitert jelképezték.¹⁸ Ezt követőleg (fol. 2^v és fol. 3^v) díszes négyzetalakú keretbe foglalt kompozícióban 7–7 orvos görög felirattal ellátott egészalakos ábrázolása látható. A fol. 2^v-n három-három orvos közt főtálcaként Cheiron kentaur, a mithikus orvos-zenesz (Achilleüs tanítómestere, a fol. 3^v-n viszont KRATEUAS és DIOSKORIDÉS közt a legfelső sorban főtálcaként GALENOS szerepel. Már PREMERSTEIN rámutatott arra, hogy a Cod. Vindob. med. graec. I. indexének egyik őst az az i. u. 200 körül keletkezett „herbariumgyűjtemény” képezte, amely — KRATEUAS műve mellett — más herbarium között — GALENOS *Peri kruseos kai dynameos tón haplón pharmakón* c. gyógynövénytan művét is magában foglalta.¹⁹ BUBERL szerint²⁰ ennek a második miniatúrának archetypusa talán az említett GALENOS-mű elején szerepelt. A két miniatúra keretelése eltérő, a Cheiron-központú miniatúrán ábrázolt orvosok korábban működtek, mint a GALENOS-központú szereplők, éppen ezért elfogadható BUBERL nézete,²¹ aki szerint az első miniatúra archetypusa legkorábban i. u. 100

¹⁴ M. WELLMANN. *Dioskorides*, Realencycl. d. klass. Alterumswiss. V. 1131. skk

¹⁵ P. BUBERL, i. m. 125 skk.

¹⁶ O. DIEZ: *Die Miniaturen des Wiener Dioskorides*, Wien 1903.

¹⁷ O. WULFF: *Altchristliche und byzantinische Kunst*, Berlin—Neubabelsberg, I. 289. skk. l.

¹⁸ P. BUBERL, i. m. 13. l.

¹⁹ A. V. PREMERSTEIN, i. m. újabb magyarázata P. BUBERL: *Die antike Grundlagen der Miniaturen des Wiener Dioskorides*, Jahrb. des deutsch. Arch. Inst. 51 (1936) 117–121

²⁰ P. BUBERL, *Jahrb. d. deutsch. Arch. Inst.* 51 (1936) 127

²¹ P. BUBERL, i. m. 126 skk.

körül, de mindenesetre GALENOS működése előtt keletkezett. Másrészt az is bizonyos, hogy a két orvos-csoport tagjai közül egyik sem élt GALENOS idejénél (139–199) később, — tehát ezek a miniatúrák korhatározó jellegűek a szóban forgó kódexben szereplő miniatúrák előképeinek keletkezési időpontjai szempontjából. Tudvalevő, hogy GALENOS DIOSKORIDÉS műveit buzgón tanulmányozta, azt is tőle tudjuk, hogy DIOSKORIDÉS Anazarababan született (Gal. XIII. 589.). Kérdés, hogy GALENOS-alakja a mester életében került-e az egyik archetypusként használt mű címlapjára, vagy később?

Tudvalevő, hogy GALENOS életideje egybeesik Pergamon római kori felvirágzásával. A pergamoni Asklépios-szentély, nem csupán a mithikus gyógyítás helye volt, hanem — akárcsak az aigaiabeli — a tudományos kutatásé is: a szentélyhez könyvtár is csatlakozott.²² Pergamon utolsó felvirágzása a római császárkorban — a IV. századi keresztény püspökség szervezése előtt — a Severusok idejére, pontosabban CARACALLA uralkodásának idejére esik. A császár 215-ben — elhagyva a dunai frontszakaszt — Keletre utazott s Pergamonban is időzött —, a helyi pénzveretek tanúsága szerint — Asklépiosnak is áldozott. Pergamon ekkor nyeri el harmadízben a császárkultusz szempontjából különlegesen szent város — a *neokoros* kitüntető címet, továbbá a *metropolis* rangot.²³ Valószínűnek látszik, hogy a szóban forgó miniatúra archetypusa ebben az időben készült, sőt talán a teljes bécsi kódex jelentős részének közvetlen előképeit is ekkor festették — a krataeusi herbarium hellenisztikus növényképeinek felhasználásával — a pergamoni könyvművészek.²⁴

Érdekes datálási problémákat vetnek fel a következő egészlapos miniatúrák is. A fol. 4^v.-n ΔΙΟΣΚΟΡΙΑΔΗΣ felirat alatt baloldalt karosszékekben (sella) ülő robusztus, ruhás szakállas férfi látható, aki jobbával előre mutat a középpüti levő emberalakú mandragórára, amelyet egy sárga chitonba öltözött vörösköpenyű nőalak — a felirat szerint az EYPECIC, a felfedezés szimbolikus nőalakja tart, lent a két alak közt a növény mérgének hatásától görcsökből fetregő kutya látható. A következő miniatúrán (fol. 5^v) újra megjelenik — gazdag hellenisztikus architektúra előtt — DIOSKORIDÉS, amint leírja a kép közepén álló EIINOIA (a megismerés jelképes alakja) által tartott mandragórát, míg a kép bal oldalán ülő rajzolója festményt készít a csodálatos növényről. A két miniatúra DIOSKORIDÉS-portréja azonban határozottan különbözik egymástól, s összehasonlítva a fol. 3-on szereplő DIOSKORIDÉS-ábrázolással, kitűnik, hogy csak a második mandragóra-kép ábrázolta DIOSKORIDÉST,²⁵ az elsőn KRATEUAS szerepelt (megjegyzendő, hogy a kép képkeretelése is eltérő). Éppen ezért a kutatás az első mandragóráképet a krataeusi mű címlapjaként tartja számon, csak a második archetypusa származhat DIOSKORIDÉS könyvéből. Az előző archetypusát tehát valószínűleg az i. e. I. század közepén fogalmazták meg, a másodiké pedig az i. u. I. század közepe és az i. u. II. század eleje közt készülhetett.

Áttérve a DIOSKORIDÉS szövegéhez kapcsolódó növényábrázolásokra — a kutatás már korábban megállapította, hogy a Konstantinápolyból származó bécsi kódex 383 növényképének mintegy fele nem bizánci eredetű, hanem archetypusaik antik képes herbariumokból származnak, köztük a legfontosabb, mint ezt már WELLMANN is kimutatta, a

²² C. WENDEL—W. GÖBER: *Geschichte der Bibliotheken*. Das griechisch-römische Altertum. Hb. d. Biblwiss. III. Wiesbaden 1955. 100. A legkorábbi orvosi könyvtárat a fentebb említett Mithradates Eupator-Krataeas mecénása szervezte meg Sinopében C. WENDEL—W. GÖBER, i. m. 95. skk.

²³ D. MAGIE: *Roman Rule in Asia Minor II*, Princeton 1950, 1527, 62. j., 1151. 41. j. (további irodalommal).

²⁴ V. ö. L. LAURENZI: *Pergamo* Encicl. dell'arte antica, VI, 1965, 50. sk. (további irodalommal).

²⁵ V. ö. P. BUBERL, Jahrb. d. deutsch. Arch. Inst. 51 (1936) 3., 7., 9., 11. képek.

Krateuas-féle herbarium lehetett.²⁶ Ezek a késő pergamoni hellenisztikus jellegű növény-ábrázolások a növények szárát és gyökerét plasztikus természetűséggel ábrázolják, finom tonalitásuk — a halványzöldtől a zöldeskékig — az olivazöldtől a zöldesbarnáig, a növények térbeli elrendezése, mind-mind olyan vonások, amelyek a hellenisztikus realizmus legjobb alkotásaira jellemzőek, s a növényvilág beható, pontos tanulmányozását árulják el.

Másrészt viszont az előbbi háromdimenziós jellegű ábrázolásokkal szemben a Cod. Vindob. med. graec. I (avagy rövidítve: *Constantinopolitanus*) növényábrázolásainak másik későbbi csoportjába tartozó növényábrázolások laposak, a természetes arányok és színek gyakran eltorzulnak, kétdimenziós, monoton sablonos képpé válnak. A kutatók azt is megfigyelték, hogy az Index-csoportban ábrázolt egyes növények, később leegyszerűsített formában újra megjelennek (így pl. az Aigylops: fol. 128^v és fol. 56^v — utóbbi szkématiszababb, hasonlóan a fol. 70^v szereplő Anchusával szemben a fol. 61^v a leegyszerűsített). Ez utóbbiakat valószínűleg a III. század elején készült herbariumból másolhatták.

Az utóbbi — tehát valószínűleg SERVERUS-kori — csoporttal egyidőben készülhettek az EUTEKNIOS-féle NIKANDROS paraphrázis növény- és állatábrázolásai is. 52 növény- és állatkép díszíti NIKANDROS szövegének ezt a prózai változatát, a szereplő állatok jórészt hüllők (kígyók), kételttek: fol. 398^v sqq., továbbá skorpiók és más rovarok: (fol. 416^v sqq.). A szkématiszababb ábrázolásoknál az egyes állatok és növények fajtajának meghatározása legfeljebb csak a színeik, főként pedig felirataik alapján történhetik. Hasonló ábrák ékesíthették azt NIKANDROS-kéziratot is, amelyet TERTULLIANUS látott, midőn a fentebb említett sorait írta, a subscriptumként szereplő cím egyébként arra utal, hogy a prototypust még pergamenttekercsre írták. Különleges helyet foglal el a *Constantinopolitanus* illusztrációi közt az ismeretlen antik szerzőnek a növények hatásáról írott művét díszítő egyetlen miniatúra: a korall görögül: enyadrysa ábrázolása (fol. 391^v). A korall finom ábrázolása, a tövében a tengeri fauna egyéb állataival és Thetis istennő alakjával — mint már AINALOV is kimutatta — jó klasszikus mintakép után készült.²⁷

A zoológiai illusztráció kezdetei szempontjából nézve a *Constantinopolitanus* legértékesebb miniatúrái a philadelphiai DIONYSIOS *Ornithiaka* c. műve nyomán ismeretlen késő antik szerzőtől írott paraphrasist ékesítik. Bár a kódexnek ez a része hiányos, a megmaradt 23 különálló és az utolsó illusztrált oldalon egy hálószerű négyzetes rácsba foglalt 24 madárkép tudományos és művészi szempontból kiemelkedő jelentőségű. Említettük, hogy a bécsi kódex legelején szereplő pávakép — a feltevések szerint — szintén az *Ornithiaka*-hoz tartozhatott. A paraphrasis és a miniatúrái zoológiai tankönyvként szolgáltak, az utolsó miniatúra talán egy falitábla másolata.²⁸ Bizonyos stilizálások (pl. a pelikán ábrázolása) azt a feltevést engedik meg, hogy a *Constantinopolitanus*ban szereplő madárábrázolások közvetlen prototypusa nem korábbi a III. századnál, jöllehet az archetypusaiak hellenisztikus eredetűek lehettek.

Összefoglalva a Cod. Vindob. med. graec. I = *Constantinopolitanus* jelentőségét az antik orvosi-biológiai illusztráció rekonstruálásában, mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a kódex miniatúráinak archetypusai a klasszikus ókor különböző periódusainak tudományos illusztrációit őrizték meg számunkra. Kétségtelen a legkorábbi periódus, az i. u. I.

²⁶ M. WELLMANN, Abhandl. d. königl. Akad. d. Wiss. 21. skk., Ch. SINGER, Journ. of Hell. Stud. 47 (1927) 5. skk.

²⁷ D. V. ANIALOV: *The Hellenistic Origins of Byzantine Art*, New Brunswick—New Jersey 1961, 64, 32. kép.

²⁸ CL. NISSEN szíves levélbeli közlése.

század emléke a KRATEUAS-kép EYPEΣIE alakjával, továbbá az un. Index-csoportozói csatlakozó növényképek. A NIKANDROS-parafrázis állat- és növényképei, bár a nikandrosi mű még újhellenisztikus, de a *Constantinopolitanus*ban szereplő ábrázolások prototypusa. nem korábbiak az i. u. III. századnál. A Krateuas-képpel egyidejű lehet a korall ábrázolása, ez esetben a prototypus úgy látszik megőrizte az archetypus hellenisztikus jellegét. Az i. u. I. század közepe és az i. u. II. század közepe közé helyezhetjük a DROSKORIDÉS én EIINOIA-kép, a Cheiron-központú orvoskép archetypusait, továbbá az *Ornithiaka*-baa szereplő madárképek őstypusait. Valószínű azonban, hogy az utóbbi prototypusai, a herbarium későbbi részével, a NIKANDROS paraphrasis képeinek prototypusával, továbbt a Galenos-központú orvoskép archetypusával a III. századi pergamoni könyvfestésze nyomán készültek. Az egész műben tehát csak az „ajánlási kép ANIKIA JULIANA-t a Phronesis és a Megalopsychia közt jobbánál szárnyas putto = ΠΟΘΣ [Τ] ΗΣ ΦΙΛΟΚΤΙΣΤΟΥ felirattal ábrázoló miniatúra. VI. századi bizánci alkotás, bár e miniatúra készítője is felhasználhatott alexandriai, ill. antiocheiai mintaképet, gondoljunk főként az újabb antiocheiai ásatásokból előrerült jelképes nőalakokat ábrázoló mozaikra.

Bár a *Constantinopolitanus* az összes ránk maradt bizánci kódexek közül a legszebben mutatja az antik orvosi-biológiai illusztráció átöröklődését a Keletrómai Birodalom műveltségébe — mégis a kódexek egyes részeinek időközben történt megcsönkulása miatt meg kell vizsgálnunk a többi természetrajzi vonatkozású bizánci kódexet is, abból a szempontból, hogy miként egészíthetjük ki a bennük levő miniatúrák alapján a *Constantinopolitanus* hiányosságait.

A *Constantinopolitanus*on kívül az egyetlen olyan ismert kódex, amelyben ANIKIA JULIANA megjelenik, a bolognai egyetemi könyvtárban található (Bibl. Univ. Bon. Nr. 3652). A kódexet, amely több orvosi-biológiai mű kolligátuma, a Buda 1686-os felszabadításában is részt vett s a hazai természeti és régészeti emlékek publikálásában is nagy érdemeket szerzett Luigi MARSIGLI ajándékozta a bolognai egyetemnek, számos más kódex-szel együtt, amelyeket ő részben Magyarországon, — a budai palota romjai közül mentett ki (az sincs kizárva, hogy ez a könyv is MÁTYÁS királyé volt) — részben pedig a Balkánon szerzett.²⁹ CAPPARONI véleménye szerint ennek a kódexnek miniatúrái nem közvetlenül a *Constantinopolitanus* nyomán készültek, hanem az alább ismertetendő vatikáni un. *Chigianus*-szal együtt, a Bécsbe került kora bizánci kódex egy azóta elveszett másolata nyomán készültek — a *Bononiensis* a XV. század II. felében.³⁰ A kódex a *Constantinopolitanus*-ban is szereplő illusztrált művek közül a DROSKORIDÉS-en kívül, az orvosképeket, a korall-ábrázolását (fol. 381^v), továbbá a NIKANDROS-parafrázis állatképeit is bemutatja.

A *Bononiensis* miniatúrái közül — az antik hagyományok továbbélése szempontjából, de a *Constantinopolitanus* vonatkozásában is — az a miniatúra a legjelentősebb, amelyen DROSKORIDÉS utasítást ad a mandragóra megkeresésére (fol. 377^v, illetőleg rajzos mása: fol. 426^v), s az ő útmutatása nyomán — fekete kutya segítségével (vö. Jos. Flav. De bell. Iud. VII. 6, 3) kirántják a földből ezt a csodálatos hatású növényt. A bolognai kódex a meztelen emberi testet is bemutatja három nézetben — ez a kép sincsen meg a *Constantinopolitanus*-ban, de megvan (két nézetben) a *Chigianus* végén. A *Bononiensis* végén orvostörténeti szempontból igen jelentős miniatúrákat találunk: a fol. 419^v—434 közt DROSKORIDÉS kortársának, a kitioni APOLLONIOSNAK HIPPOKRATÉS: *Peri arthron* c

²⁹ P. CAPPARONI: *Intorno ad una copia delle scene raffiguranti l'estrazione della mandragora, che ornavano il Codice così detto „Dioscoride di Anicia” da lungo tempo scomparso.* Atti del V. Congr. Int. di Stud. Biz. Roma 1940, 65. l. j. A budai könyvtár sorsáról: CSAPODI Cs., A MTA. Közl. 24. Budapest 1961. 15. skk.

³⁰ P. CAPPARONI, i. m. 66. skk, X—XXI. t.

művéhez írott kommentárjait, továbbá az i. u. II. század első harmadában működött ephesosi születésű orvos, SORANOS, *Peri epidemion* c. könyvét ékesítő miniatúrákat. A különböző sebészeti eljárásokat bemutató képek, korábbi — művészileg jelentősebb — prototypusait találjuk a firenzei Biblioteca Laurenzianában (Cod. Laurent. LXXIV, 7. fol. 180^v—225^v),³¹ ez utóbbiak feltűnően nagy formátuma (37 × 27 cm!) arra utal, hogy ezek orvosi előadásokon szemléltetésül is szolgálhattak. Megjegyzendő azonban, hogy az alakok stilizálása (a nemi szervek elhagyásával) tipikusan bizánci átalakításai a klasszikus hagyományoknak.

Az antik biológiai illusztráció hagyományainak továbbélése szempontjából még a *Constantinopolitanus*nál is gazdagabb anyagot őrzött meg számunkra³² ez futólag az említett *Chigianus* (Roma, Bibl. Apost. Vat. F. VII. 159). A XV. században készített kézirat 239 pergamentlapja az első biológiai képes atlasz, ami a bizánci kézirat hagyományból ismert, a növények és állatok görög neveihez egy ismeretlen humanista a megfelelő latin neveket is hozzáírta. Ugyanazoknak a műveknek illusztrációi találhatók benne, mint a *Constantinopolitanus*ban, de hiányok nélkül. A fol. 1—10 olvasható index-et követően fol. 13^r—219^v oldalain DIOSKORIDÉS növényábrázolásaival találkozunk, a fol. 198 (=210)-en a korall látható, a fol. 221^r—224^v-n viszont a *Constantinopolitanus*ból dioskoridési fejezet, a *peri zóon patoión*-t illusztráló állatábrázolások díszítik. A mintegy 70 állatfaj ábrázolása túlnyomó többségében megegyezik a más, korábbi DIOSKORIDÉS-kódexekben szereplő állatábrázolásokkal (így a New York-i Pierpont Morgan-Libraryben levőben (M. 652), amely valószínűleg VII. KONSTANTINOS Porphyrogenetos (ur. 913—959) számára készült, továbbá a Vat. gr. 284-ben (ugyancsak a X. századból)³³ és a velencei Biblioteca Marciana nr. XCII. kódexében³⁴ (XIII. századból), csak még teljesebb anyaggal, bár a felkantarozott ló ábrázolása arra utal, hogy egyetlen bizonyítható esetben eltér a miniatör az antik mintaképtől. Különleges érdekessége a fol. 224^v miniatúrái, amelyen az egyes növényekből ill. ásványokból készült „decoctum”-ok láthatók üvegekben, mellettük az alapanyagul szolgáló növény, illetve ásvány kisméretű képével.

A dioskoridési illusztrációkat a *Theriaka* parafrázisának képei követik (fol. 225^r—227^r). A több mint félszáz mérges állat (ill. az aszpiszki gyóval harcoló ichneumon) képe szintén a leggazdagabb *Theriaka* illusztrációs anyagot tartalmazza, összevetve a Morgan-Library³⁵ és a párizsi Nemzeti Könyvtár (Suppl. gr. 247) X. századi,³⁶ továbbá az említett bolognai kódex — a *Chigianus*nál valamivel későbbi — illusztrációival. A *Chigianus* fol. 228^v—232^v őrizte meg számunkra a leggazdagabb anyagát az *Ornithiaka*-illusztrációknak is, hisz említettük, hogy a *Constantinopolitanus* e téren is hiányos, a X. század

³¹ J. KOLLELSCH—FR. KUDLIEN: *Apollonios von Kition*, Berlin 1965, Tabulae SORANOS gynaikologiai főművének illusztrációit csak a VI. sz.-i MUSTIO latin művének karoling-kori kézírata őrizte meg számunkra; v. ö.: K. WEITZMANN, i. m. 19. XI. t. 13. kép (Bruxelles, Bibl. Roy. Cod. 3714) az egyik miniat lap képét REGÖLY-MÉREI Gy. is közli: *Akik legyőzték a betegségeket*, II. Budapest 1966. 14. ábra.

³² P. FRANCHI DE CAVALIERI: *Codices Graeci Chisiani et Borgiani*, Romae 1927. nr. 53. 104—106, tudománytörténeti értékükről: O. PENZIG: *Contribuzioni allo storia della botanica*, Milano 1905, 241—282, további irodalom: E. MIONI: *Un ignoto Dioscoride miniatore*, Padova 1959, 353, 12. (MIONI az általa felfedezett padovai Dioskoridés-kódex-szel kapcsolatban foglalkozik vele), a miniatúrák zoológiai vonatkozásai feldolgozatlanok.

³³ A két kódex zoológiai illusztrációinak összehasonlítását J. THÉODORIDES-nek köszönhetjük, aki eredményeit az 1965-ben Londonban tartott XIII. nemzetközi bizantológiai kongresszuson ismertette.

³⁴ A velencei kódex állatábrázolásai azonban sajnos teljesen stilizáltak, úgy hogy az eredeti antik típusok rekonstrukciója szempontjából teljesen értéktelenek.

³⁵ Facsimile kiadása: *Pedanii Dioscoridis Anazarbei. De Materia Medica*, Lutetia Parisiorum 1935.

³⁶ J. PORCHER—M. L. CONCASTY: *Byzance et la France Médiévale*, Paris 1958, 2. sk. 1

cod. Athos Laur. Q. 75(1885)-ben pedig, bár az *Ornithiaka* kéziratának írója helyet hagyott számukra, a miniatúrák — sajnos — mégsem készültek el. A *Constantinopolitanus*-ban található 48 madárképpel szemben a *Chigianus*-ban 60 szerepel. A meglevő képek — az egyetlen pávakép eltéréssel — mutatják, hogy a VI. századi *Constantinopolitanus* és a XV. századi *Chigianus* miniatúrái mennyire azonos antik mintákat követtek. Mindent összevéve a *Chigianus* tehát több mint 100 görög-latin névvel megnevezett állatképet tartalmaz, amelyek legnagyobb része megőrzi az antik mintaképek realizmusát, hasonlóan gazdag zoológiai illusztrációs anyag az egész kódexanyagban — tudomásunk szerint — csak egyetlenegy maradt ránk: Petrus Candidus 1460-ban írott állattani könyvének XVI. századi vatikáni kézírata (Cod. Vat. Urb. lat. 276.).³⁷

Összefoglalva a mondottakat megállapíthatjuk, hogy a hellenisztikus orvosi-biológiai illusztráció rekonstruálásához a bizánci kódexek nagy segítséget nyújthatnak. Ez különösképpen érvényes a kimondottan tudományos jellegű antik botanikai-zoológiai művekre, mivel ezek bizánci másolatainak készítői évszázadokon keresztül szigorú pontossággal igyekeztek lemásolni a mintaképeiket, éppen ezért feltételezhetőleg egy-egy késői kódex, számos prototypus közvetítésével is megőrzi az ősi archetypust. Jellegzetes példa erre a korallábrázolások: a VI. századi *Constantinopolitanus*, a XV. századi *Chigianus* és a bizánci birodalom bukása utáni időben készült *Bononesis* — úgy látszik — szinte változtatás nélkül őrizte meg a hellenisztikus jellegű archetypust: de hasonló egység mutatkozik a három kódex „*Theriaka*”-ábrázolásaiban is. A növényábrázolásokban ugyan már a VIII. századi NAPOLETANUS leegyszerűsíti az antik formákat, sőt említettük, hogy magában a *Constantinopolitanus*-ban is kimutatható egy korai hellenisztikus s egy késői, római-kori, csoport, ez utóbbiak a pergamoni művészet körében keletkeztek, e városnak jelentős szerep jutott a hellenisztikus orvos-természetráji illusztrációk átörökösítésében a hellenizmusból a késői császárkorba. Ennek ellenére a bizánci kódexek általánosságban többé-kevésbé megőrizték az antik botanikai szemléletet.

Nehezebb a kutatás helyzete a kimondottan sebészeti-anatómiai ábrázolásoknál, mint amilyen pl. a kitioni APOLLONIOS két említett illusztrált bizánci kézírata. A bizánci orthodoxiának a meztelen emberi testtel szemben az antiktól diametrálisan különböző felfogása, a meztelen test bűnös, *akathartos* voltának teológiai hangsúlyozása megakadályozta, hogy az antik aktok klasszikus szépsége maradéktalanul átöröklődjék Bizáncba, nem beszélve a nemi jelleg hangsúlyozásának tilalmáról. Ám ennek ellenére is — a bizánci sebészeti kódexek aktábrázolásai, a középkori latin kódexekéhez mérve, — még mindig hűségesebben megőrzik az élő emberi test arányait, izomstruktúráját, mint nyugati rokonaik.

Mindezek alapján tehát úgy látszik, hogy az elveszett antik orvosi-biológiai kéziratok illusztrációinak egy része a bizánci kódexek segítségével rekonstruálható.

³⁷ V. ö. S. KILLERMANN: *Das Tierbuch des Petrus Candidus 1460*, Zoologische Annalen, VI (1914) 113. skk. I.

ZOLTÁN KÁDÁR.: THE BIRTH OF THE BOOK-ILLUSTRATIONS IN MEDICAL AND BIOLOGICAL WORKS

The nearly complete destruction of the original manuscripts of the biological works of Greek origin is for the history of biological sciences an ir retrievable loss. The only possibility of their reconstruction is that we trace the survival of antique traditions in the manuscript legacy of the Middle Ages.

The earliest illustrated biological work of which we know is ARISTOTLE'S ANATOMAI, its illustrations are referred to also in other works of the great scientist. The author of this study succeeded in finding out that certain DIOSKORIDES codices of Byzantine origin contain illustrations that lastly may be traced back to the illustrations of the great anatomical work of ARISTOTLE, as e. g. the illustration of the anatomy of the echinus in the 9th and 10th century codices preserved in Washington (Morgan Library M 652) and in the 15th century codex preserved in the Vatican (Chig. F. VII. 159).

NIKANDROS, scientist and poet lived presumably in the Court of Attalos III King of Pergamon. The Christian TERTULLIANUS wrote of him the following: „Magnum de modico malum scorpio terra suppurat. Tot venena quot et genera, tot perniciēs quot et species, tot dolores (qu)ot et colores. Nicander scribit et pingit” (Scorpiace, I, 1). This work of NIKANDROS is also known from Byzantine copies: in addition to the two codices mentioned also the so called Viennese DIOSKORIDES (Wien, Nationalbibliothek, cod. med. Graec. 1.) prepared about 512 contain animal illustrations of NIKANDROS, moreover the *Nikandros codex*² of the Bibliothèque Nationale in Paris (Suppl. Gr. 247) dating back to the 10th century and one of the medical colligations (MS 3632) from the 15th—16th century preserved in the Bibliotheca Universitaria in Bologna contain NIKANDROS illustrations. In the latter pictures prepared to the medical works of APOLLONIOS and SORANOS of Kition are also included and these are known also from one of the codices (Plut. LXXIV/7) of the Bibliotheca Laurenziana in Florence. The earliest illustrated manuscript of SORANOS' gynaecological work has been preserved for the posterity in a 9th century Latin manuscript (MS 3714) to be found in the Bibliothèque Royale in Brussels.

It is from the antique botanical literature that the most have come down to us; several Greek and Latin manuscripts of the Middle Ages have survived from the illustrated botanical works of KRATEUAS and major contemporary of PLINIUS, DIOSKORIDES from the 1st century B. C. Out of these manuscripts the above mentioned Viennese DIOSKORIDES is the earliest.

In conclusion: among the manuscripts of the Middle Ages and of Byzantine origin there are several that preserved with more or less accuracy the illustrations of the antique zoological and botanical works through the centuries. The case is much more difficult in the field of definitely surgical-anatomical illustrations, considering that in the Middle Ages both the Oriental and the Western Church took the nude illustration of the human body for a sin and objected to the autopsy too. In spite of this fact some codices of the Middle Ages preserved more or less truly the traditions of the antique medical illustration and it is noteworthy that the nude illustrations in the Byzantine surgical codices reflected much more truly the proportions, the musculature of the human body than the Latin codices of the Middle Ages did.

KÖZLEMÉNYEK

Az anabaptista gyülekezetek írott hagyományai. Az osztrák Tudományos Akadémia alábbiakban ismertetett kiadványa¹ régóta érzett hiányt pótol. Az anabaptista, a cseh-morva testvérekhez közelálló (huteri) gyülekezetek, amelyek hazánkban, ill. a történelmi Magyarország területén több évszázadon át léteztek, példa nélkül álló sajátos szervezettségüket, kiváltságos helyzetüket egészen a XIX. századig megőrizték. De Mária Terézia uralkodása alatt katolizálni voltak kénytelenek. Az új ipartörvények értelmében mesterségüket is csak céhekben tömörülve űzhették, ami az eredetileg házközösségekben űzött műiparukat teljesen átformálta.

Az anabaptisták a radikális reformáció balszárnyán állva, a XVI. század elején, az ERASMUS Rotterodamus követőinek köréhez tartozó humanista teológusok kezdeményezésére váltak ki az egyházból és hitközségekbe tömörülve teológiai, történelmi, erkölcsantitási, nevelésügyi és közszervezeti irataikat évszázadokon keresztül százaszámra kéziratilag másolták. Jellemző módon, bár egyes teológiai műveik nyomtatásban is megjelentek, általában idegenkedtek a nyomtatványoktól. Legnevezetesebb irodalmi műveik közé tartoznak a martirologia jellegű annalsztikus krónikák, melyek egyszerűsmind igen becses magyar történelmi forrásoknak tekinthetők.

A kódexek zöme (eddig ismereteink szerint 110 db.) a történelmi Magyarország könyvtáraiba került, különösen az egyházi hatóságok által szorgalmazott elkobzások útján. Így a szakolcai jezsuita kolostorból, annak II. JÓZSEF császár által elrendelt felszólása után, a nagyszombati egyetemi, a nyitrai, pécsi, gyulafehérvári és kolozsvári püspöki könyvtárban és a pozsonyi káptalani, valamint liceumi könyvtárban gyűjtötték őket egybe, ami éppen a megsemmisítés elől épségben maradt; természetesen legtöbbje végeredményben az esztergomi primási könyvtárba került. Századfordulónk óta több (5 db) kódex került az OSZK-ba, valamint egy a kismartoni tartományi könyvtárba, (Szalonakról). Valószínűleg még a BATTHYÁNY Ferenc idején történt településből származhat.

Az Osztrák Akadémia által kiadott és teljesnek vélt katalógusban feldolgozott kódexek túlnyomó része a magyar könyvtárakban őriztetett. A szerző ROBERT FRIEDMANN Michigan-i egyetemi tanár, történettudós, már több évtizeddel ezelőtt járt hazánkban és itt indította el tudományos adatgyűjtését, különösen az esztergomi primási könyvtárban. A szóban forgó kódexeket a XIX. század elején legelsőnek MICHNAI András, majd GYURIKOVICH György dolgozták fel. A század második felében a pozsonyi káptalani és liceumi kódexeket KNAUZ Nándor ismertette az *Új Magyar Sion*-ban. Végül BECK József kimerítő

¹ *Die Schriften der Huterischen Täufergemeinschaften. Gesamtkatalog ihrer Manuskriptbücher, ihrer Schreiber und ihrer Literatur. 1529—1667.* Zusammengestellt von ROBERT FRIEDMANN unter Mitarbeit von ADOLF MAIS. Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 86. Band Hermann Böhlau Nachf. (Graz—Wien—Köln, 1965. 179 l.)

forráskutató munkával kiadta az Osztrák Tudományos Akadémia Fontes Rerum Austriae sorozatában 1883-ban az anabaptista krónikákat. Jelen folyóirat hasábjain már 80 év előtt megjelent egy ismertetés: VÁGNER József jegyzékéről, mely 1886-ban a nyitrai egyházmegyei könyvtár kézíratait és régi könyveit dolgozta fel. Itt részletesen foglalkozik azzal az anabaptista krónikával, amely az alvinci telepítés ismeretlen részleteit tartalmazza. Jakobus WERNER-féle 1623. „Hausbuch.” Századunkban a kódexekkel e lap hasábjain SZIMONIDESZ Lajos foglalkozott. A budapesti Egyetemi Könyvtár anabaptista kódexeit KIRNER A. Bertalan adta ki 1942-ben. Ezenkívül foglalkoztak még a kódexekkel: ÁLDÁSSY A., FAUST Ovidius. Az amerikai vallástörténeti kutatás csak legújabbban figyelt fel a radikális reformáció és a szektáriánus mozgalmak e nevezetes forrásaira. (HORVATH-K. Mária, *Anabaptist Book Confiscation in Hungary during the eighteenth century*, Goshen Indiana 1965.)

Az oroszországi anabaptista telepekről Canadába bevándorolt „testvériségek” birtokában levő történelmi kódexeket J. ZIEGELSCHMIDT és R. FRIEDMANN publikálták. A kódexektől függetlenül levéltári adatokat viszont Grete MECENSEFFY bécsi professzor adja ki a Täuferakten sorozatban, mely még a magyarországi anyaggal való kiegészítésre vár. A magyar történettudomány mindaddig módszeresen nem foglalkozott az anabaptisták kézírataival.

R. FRIEDMANN kimerítő, az összes bibliográfiai adatokat szakszerűen kimunkáló katalógusát pár adattal szeretnők kiegészíteni. Az OSZK gyűjteményéből az Osztrák Akadémia katalógusa csak két németnyelvű kódexet ismer: Quart Germ. 921, Oct. Germ. 281, HAJDU Helga azonban a közelmúltban további három anabaptista kódexet azonosított Ezek az Oct. Germ. 330., amelyet FORRÓ Félix ismert budapesti könyvgyűjtő birtokából és az Oct. Germ. 355, mely a gróf WILCZEK-féle kreuzenstein kastély könyvtárából került vétel útján az OSZK-ba. Legérdekesebb azonban a Quart Germ. 852 jelzetű kódex, amelyet a legszebb kalligráfiával 1641-ben DRELLER Izsák sobotistai könyvkötő és kéziratmásoló alkotott, de amelynek szövege a BECK által ismertetett P. Q. R. jelzetű kódexből már ismeretes volt. A fent említett Oct. Germ. 355 jelzetű kódex BECK kezében volt, de csak művének publikálása után, mint azt sajátkezű bejegyzései mutatják. E kódex kötése a XVI. század végéről való és BECK szerint az austerlitz slavkovi könyvkötő műhelyben készült, amely házközösségben, ugyanezen időben kerámiai műhely is működött. J. HAJDU Helgának azonkívül sikerült a pécsi egyetemi könyvtár XX-14. kéziratát attribuálnia, mely KLIMÓ pécsi püspök idején került a könyvtárba, ugyancsak DRELLER anabaptista krónikájának egy eddig ismeretlen szövegű másolatát tartalmazza.

Az esztergomi főszékesegyházi könyvtár igazgatója KOVÁCS Zoltán pedig rábukant arra a kézíratra, MSS. III. 196, melyet Rudolf WOLKAN: *Die Lieder der wieder-Täufer* c. könyvében 1915-ben felhasznált, amelyet azonban FRIEDMANN professzor katalógusában elveszítettnek hitt. Sikerült azonkívül a FRIEDMANN-féle esztergomi listát kiegészíteni az MSS. III. 160-as és MSS. II. 513-as kódexekkel. Ezek közül az első: „Vier Kräutlein” Ehrenpreis András sobotisti „püspök” kódexe 1650 körül, az irodalomban teljesen ismeretlen volt. A könyvecske egy népszerű „Hausbuch” jellegű átdolgozása a Hieronimus Bockh-féle *Kräuterbuch*nak és szimbolizálja növények mögé rejtve a négy leghíresebb prédikátorjukat: EHRENPREIS, WURZ, POLEY és WINTER-t. A második SCITOVSZKY hercegprímás magánkönyvtárából került a főszékesegyházi könyvtárba és a legszebb DRELLER-féle kötésben egy kolligátumot tartalmaz; fele nyomtatvány, fele kézirat. Az esztergomi könyvtárban sajnos jelenleg nem található és elveszítettnek tekinthető a FRIEDMANN-féle katalógusban jelzett következő három kódex:

1. A hitközség szervezetére vonatkozó nagy fontosságú MSS. III. 198, az ú. n. Ehrenpreis-kódex,

2. az MSS. III. 168, amelynek régi jelzete A. II. 103 II/b., 16 r. 167. f. címlap hiányzik DRELLER Izsák kötésében 1663-ból származó bibliamagyarázat;

3. és az egyetlen ismert szőlőtermelési kézikönyv a MSS. III. 140.

A gyulafehérvári Batthyaneum anyagát a szerző csak a régi VARJU-féle feldolgozásban ismerteti és nem vette figyelembe a bővebb és pontosabb SZENTIVÁNYI-félt (Catalogus Concinnus Librorum Manuscriptorum Bibliothecae Batthyanyanae, Szeged 1958.)

A bécsi anyag áttekintésénél szembeszökő, hogy FRIEDMANN követte BECK téves megállapítását, amely szerint a bécsi egyetemi könyvtár I. 87708 sz. kézirata azonos lenne a Budapesti Egyetemi Könyvtár III. G. 39 jelzetű kódexével, mely egy 1577-ben másolt levélgyűjteményt tartalmaz. Ugyancsak nem bizonyítható, hogy az Osztrák Nemzeti Könyvtár Ser. n. 11999 szám DRELLER-kötésű kódexe, mely 1657-ben Andreas EHRENPREIS püspöké volt, Magyarországról származott volna.

A pozsonyi kódexek felsorolásánál is tévedésen alapulhat az az állítás, miszerint a városi levéltárban őrzött Hab 4, és a GYURIKOVICS György gyűjteményéből származó kódexet BECK nem ismerte volna. Miután a szóban forgó kódexet 1935-ben KRAUS polgármester megbízásából Ovidius FAUST a BECK-hagyatékából vásárolta s annak részleteit publikálta az említett könyvben.

Az elveszettnek tekinthető kódexek sorába illesztendő viszont a pozsonyi *Ungarisches Magazin* III. 1783. kötetében SEVERT János tollából ismertetett Ambrosius RESCH: *Beschreibung was sich verlossen hat mit und bey der gmainkézirat* is.

Sajnálatos lapsus csúszott be az illusztrációk captiójába. A III. táblán látható kódex-címlap ugyanis a Budapesti Egyetemi Könyvtár HE. ab. 17 kódexének címlapja, melyet már KIRNER Bertalan is publikált és nem a pozsonyi városi levéltár Hab 1 kódexének illusztrációja.

A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár anabaptista krónikája, Cod 3217, mindig ott is volt s nem a múzeumból került oda (néhai KELEMEN Lajos közlése).

Az Osztrák Tudományos Akadémia kiadványa hozzáférhetővé teszi a kutatás számára azt az óriási anyagot, amelyet FRIEDMANN professzor szorgos kutatómunkával gyűjtött egybe, s amely 200 kódexet ölel fel, míg egy évszázaddal ezelőtt csak 80 kódexet ismertek. A katalógus két nagy részre oszlik: az első 1529—1665-ig terjedő időszakban írt kéziratokat sorolja fel lelőhely szerint. A II. részben tárgykörök szerinti csoportosításban foglalja közre a huteri anabaptisták prózairodalmával s közli 95 anabaptista szerző életrajzát, bibliográfiával. Nem huterita, de az anabaptizmushoz közelálló írók művei is szerepelnek, mint Hans HUT, akit I. Ferdinánd magyar király „főanabaptistának” nevez egy ediktumában; valamint ERASMUS ROTTERDAMUS, Sebastian FRANCK és a régi írók közül JOSEPHUS FLAVIUS. Igen érdekes vallástörténeti felfedezés, hogy a híres waldens, de franciskánus hittudós a XIV. századból, PETRUS OLIVI egy postillája is szerepel az anabaptista másolatok között. A János-Apokalipszis magyarázatai rendkívül nagy becsben állottak az anabaptisták előtt is. Ezt a fontos adatot az esztergomi könyvtár MSS. III. kódexében találhatjuk, közvetett bizonyítékául annak, hogy a waldens eretnekség mozgalma folyamatosan fennmaradt a XVI. században. Köztudomású, hogy többek között Morvaországban a XV. és XVI. században beghard „házak” létesültek amelyek a huterita közösségek kifermálására bizonyíthatóan döntő hatással voltak,

Megemlítendőnek tartjuk, hogy legalább 7 kódexben találunk oly orvosi jellegű szövegeket, amelyek nyilvánvalóvá teszik, hogy a XVI. sz. közepén Magyarországon járt PARACELSUS műveit az újkeresztény orvosok ismerték és azokat kézirataikban szorgalmasan másolták.

Befejezésül a munka érdemét nem esőkkentő pár kritikai megjegyzést kell hozzáfűznünk, a 106. oldalon említett Sarepta település nem Ukrajnában volt, hanem a Volga

partján. Itt a herrnhuti kolóniák egyikében működött FESSLER Ignác Aurél, aki innen ajánlotta ILLÉSHÁZY Józsefnek történelmi művének egyik részletét. Az 54. o. a megkerült Cod. III. 196 esztergomi kézirat kötésén téves a nyomat jelzése. Tényleg a C.W. vaknyomás és 1665 évszám: a III 173-on olvasható. Igen kívánatos volna a magyar könyvtárakban található anabaptista kódexekből a himnodiát is publikálni, mert ezek a „siralmas énekek” temérdek magyar vonatkozást tartalmaznak. Különösen a Schmalkaldeni háború, a BOCSKAY-féle felkelés és a 30 éves háború korából. Tudjuk, hogy a morvaországi habán (huterita) települések középpontja Nikolsburg volt, a BETHLEN-féle békekötés színhelye, ahol BETHLEN fejedelem PÉCSI Simon kancellárja útján megismerkedett az anabaptistákkal és azok egy részét Alvincen telepítette le. A számukra kiadott BETHLEN Gábor-féle privilegialis levél, melyet 200 évig elveszetteknek hittünk, csodával határos módon megkerült 1963-ban egy sobotisti habán-utód házában, rengeteg iromány között, melyek jelenleg Pozsonyban a Szlovák Akadémia Könyvtárában feldolgozásra várnak.

KRISZTINKOVICH BÉLA

Bethlen Gábor könyvtárának újabban előkerült darabja (ALVINCI Péter: *Itinerarium Catholicum*). BETHLEN Gábor magánkönyvtárának, illetőleg a gyulafehérvári, majd nagyenyedi bibliotékának siralmas sorsáról nemrég érdekes dolgozatban értekezett e hasábkon VITA Zsigmond.¹ A nagy fejedelemtől alapított könyvgyűjteményt — ahová, ha már előbb nem, halála után feltehetően bekerültek hordozható szekér-könyvtárak darabjai s az állandóan kezélen levő kötetek is — 1658-ban és 1661-ben az Erdélybe törő tatár hordák felprédálták, megsemmisítették.

Ami kevés könyv ekkor és a későbbi „sok romlások” idején mégis elkerülte az enyészetet, felbecsülhetetlen érték. VITA Zsigmond két ilyen, Kolozsvárt őrzött kötetről emlékezik meg, s mindenkettőt BETHLEN személyes használatú könyvei közé kell sorolnunk, hiszen mind Abraham ORTELIUS *Theatrum orbis terrarum*-a, mind pedig az Antonio GUEVARA-féle *Horologium principum* divatos és nélkülözhetetlen kézikönyv volt a XVII. század elején. Egyik a modern földrajztudomány, a másik a korszerű udvariság enchiridionjának számított.²

E két jeles külszági munka mellé harmadikul egy magyar művet is odasorolunk: ALVINCI Péter *Itinerarium Catholicum* című, 1616-ban megjelent könyvét. Az Akadémiai Könyvtár R. M. Ir. O. 24. sz. alatt őrzött példányát természetesen nem „felfedezni” akarjuk, hiszen a fejedelemhez intézett Alvinci-dedikációt eddig is mindenki láthatta benne, csupán a könyv gazdag possesszor-bejegyzéseit vesszük számba, hogy elbeszélhessük viszontagságos történetét.

Az egykorú díszes bőrkötésbe préselve felül az I P T G B betűk sorakoznak, alul az 1618-as évszám látható. A 2. órlevél versóján SZATHMÁRI PAP Mihály (1737—1812) kolozsvári teológiai-professzor³ BOD Péter *Athenas*-át tanúztató bejegyzése olvasható a

¹ Bethlen Gábor könyvtára. Magy. Könyvszle. 1965. 221—227. l.

² ORTELIUSnak először 1570-ben Amszterdamban megjelent rézmetszetes térkép-gyűjteménye földrajzi fokjelöléseit követi a leghíresebb magyar útirajz, a BETHLEN politikáját propagáló *Europica varietas*. De nemcsak SZEPSI CSOMBOR használta: szerepel ORTELIUS műve SASVÁRI Gergely 1585-ös végrendeletében, THURZÓ Szaniszló, APAFI Mihály és ZRÍNYI Miklós könyvtárjegyzékén is. Vö. *Szepsi Csombor Márton összes művei*. Kiad. KOVÁCS Sándor Iván és KULCSÁR Péter. Bp. 1968. (Régi Magyar Prózai Emlékek I.) 442. l. GUEVARA magyar recepciójáról l. BÁN Imre: *Fejedelmeknek serkentő órája*. Irodalomtörténet. 1958. 360—373. l. és az id. Szepsi Csombor-kiadás bevezető tanulmányának 75—76. lapját.

³ ZOVÁNYI Jenő *Theologiai lexikon* — a tervezett kiadás kézirat. Fotómásolat a szegedi Egyetemi Könyvtár Kézirattárában. 1464—1466. l.

kötés betűjeleinek feloldásával: *Michaëlis Pap Szathmári (Symb[olum]) Est Deus in Coelis. /Ugy látszik iratott ezen mun/ka Alvintzi Petertölf 5 /;[=confer] Athenas Bodii./Magáé Bethlen Gábor Fejedelmé/vólt ez a' könyv, kinek / Alvinczi Peter Autor / ajándékozta, mellyet / bizonyít[ana]k'a' táblája / kxlső felén lévő ezen / Betűk is: / I. Illustriss[im]o. P. rincipi T. ransilvaniae / G.abrieli B.ethlen.*

Lássuk ezután ALVINCI sorait. A 6. őrlével rectójára írta azokat gondos betűformálással: *Illustrissimo ac Potentissimo Prin- / cipi, Gabrieli Bethlen, DEJ / gratia Principi Trans-sylvaniae / Partiu[m] Regni Hungariae D[omi]no / ac Siculorum Comiti etc: Fidei / Orthodoxae Defensori acer- / rimo, Ecclesiarum[que] Chr[ist]i Nu- / tritio aeterna memoria digno: / D[omi]no suo clementissimo, Author / operis istius levidensis, amimo[!] / gratissimo, humiliter ac demisse / Dicat et offert. 19: Julij: / Anno Salutiferi Partus. 1618.*

A későbbi tulajdonosok 1665-től bukkannak fel. A 4. őrlével rectóján ez áll: *Generosiss[im]o viro D[omi]no / Stephano Bakos de / Colosvar. Offert hunc / librum ex sincera chari- / tate Michael Napadj in aeterna[m] suj no[mi]nis / memoriam. / Anno 1665 die ignoto / Mense Maj. / M[anu] pr[opri]a. A NAPADJ (NÁPRÁGYI?) Mihálytól megajándékozott KOLOZSVÁRI BAKOS István révén a könyv — úgy látszik — most már jó ideig Kolozsvárt maradt, amit a hátra kötött üres levelek elsejének rectóján olvasható bejegyzés bizonyít: *A[nno/] 1716 30 Martii A Kolos-Vári / Piaczi Templom 9. és 10 ora közöt elvetetik Németek által, és / az Unitariusokon, mind Püspökökön / Plebanuson, es több egjhazi rendeken a külső renden lévőekkel / egjüt kemény exequ[utio] s sanyargatas / vitetik 3mad napig vegbe[n]. 2. Aril[is] ! / felszenteltetik a Templom N[ota] B[ene] Az / exequitionak allatta harangozas / es (más fel nap dobolas is) nem volt. / a' felszentelésre kezdettek előbb / harangozni. A névtelen unitárius bejegyző után ALVINCI műve előttünk ismeretlen kezeken vándorolt EDVI ILLÉS Pál (1793—1871) — 1831-től nemesdömölki pap, majd Vas és Sopron megyei táblabíró — birtokába, aki a könyvben őrzött halványkék cédulára egykor a következőket írta: *A' m[agya]r tud[ós] Társaság könyvtárába, cse- / kely ajándéku[k] küldi / Nov[ember] 1840. / Edvi Illés' Pál m[aga] k[ezével].* A termékeny teológus író ekkor már öt éve a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt,⁴ a becses ajándékkal ilyen minőségében tisztelhetette meg az akadémiát.**

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN—KULCSÁR PÉTER

Magyar vonatkozású nyomdászati ritkaság a moszkvai egyetemi könyvtárban. A XVIII. századi Oroszország egyik legkiválóbb orvosprofesszora, sebésze és anatómusa Keresztury Ferenc volt. 1739 május 28-án született Sárospatakon és 1811 február 16-án Moszkvában fejezte be sikerekben és tudományos eredményekben gazdag életpályáját. Életrajzát az utolsó másfél évtizedben három monografikus mű¹ világította meg, így csak a fontosabb adatokra szorítkozunk.

A református kismemesi családból származó KERESZTURY Ferenc szüleit korán elvesztette s mint árva nevelkedett. Tanulmányait 1756 március 24-én kezdte meg a sárospataki kollégiumban, de — az ottani matrikulából kitűnően² — nem maradt itt soká, hanem Lengyelországban élt egy ideig, majd 1762 nyarán végleg Oroszországban telepedett meg, ahonnan többé el sem távozott.

⁴ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. II. köt. Bp. 1893. 1208—1214. 1.

¹ KIRÁLY József: *Keresztury Ferenc*. Acta Universitatis Szegediensis klny. Szeged, 1956; SCHULTHEISZ Emil—TARDY Lajos: *Fejezetek az orosz—magyar orvosi kapcsolatok múltjából*. Bp., 1960; SZILVAY Konstantin: *Keresztury Ferenc*. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica, 1961. évf., 54—103. 1.

² „Clam se subduxit in Poloniam et ultra”

1762 szeptember 24-én már a moszkvai kórház mellett működő orvosi iskola tanítványa. 1763 május 22-én alorvosi vizgát tesz; itt kitűnik alapos orvosi felkészültségével és a latin nyelv tökéletes tudásával. 1763 június 12-én mint évfolyamelső alorvosi címet kap; 1764 május 19-én orvos-sebészi diplomával ruházzák fel.

Rövid ideig Bachmut városában működik, mint vesztegzár-orvos, de 1765-ben már a moszkvai egyetem orvoskarának bonenoka és az egyetemi kórház orvosa. Az 1770. évi moszkvai pestisjárvány idején kitűnik áldozatos járványorvosi tevékenységével.

1777-ben lett a moszkvai egyetem orvoskarán az anatómia és sebészet rendkívüli tanára, majd 1778-tól rendes tanára.

Ettől kezdve az orosz és külföldi tudományos társaságok egész sora választja tagjai sorába. 1784 óta az orvostudományok doktora. Alapító elnöke volt az első orosz orvostudományi egyesületnek. Élete végéig betöltötte professzori állását és folytatta tudományos tevékenységét, melynek látható eredménye három komoly tudományos súllyal bíró szakmunka volt.

Ezúttal azonban egy eddig nálunk nem ismeretes, kis terjedelmű, de számunkra érdekes publikációját kívánjuk nyilvánosságra hozni, annál is inkább, mivel tudásunk szerint ez az első orosz nyomdatermék, mely — részben — magyar nyelvű szépirodalmi alkotást közöl hasábjain, még akkor is, ha ez nem több egy rövid költeménynél.

1780-ban JÓZSEF császár, mint FALKENSTEIN gróf, nagy oroszországi utat tesz. Június 9-én megtekinti a moszkvai egyetemet is, ahol KERESZTURY az alma mater nevében saját szerzeményű német és magyar nyelvű költeménnyel üdvözölte az uralkodót.³ A két vers hamarosan nyomdafestéket lát *Ode dem ertlauchtesten Grafen von Falkenstein bey Hochdesselben Gegerwart zu Moskau im Namen der Universität dargebracht* címmel. Az aprónyomtatványt — akárcsak KERESZTURY egyéb műveit — a moszkvai Egyetemi Nyomda, illetve annak vezetője adja ki, aki nem más, mint NOVIKOV Iván Nikolájevics, a nagy orosz felvilágosító, író, filozófus, közgazdász, az orosz szabadkőműves mozgalom szellemi irányítója, aki szívesen adta ki a hozzá közelálló tudósok, művészek írásait.

KERESZTURY-nak ezt a kis verses művét a moszkvai egyetemi könyvtár könyvritkasági osztálya őrzi.⁴

A negyedréteg alakú, címlapból és négy számozott paginából álló aprónyomtatványt több izléses metszet díszíti. A német nyelvű dicsőítő óda a vendéglátót és a vendéget — tehát II. KATALIN cárnőt és JÓZSEF császárt — mint országgaik, sőt az egész emberiség jótévőit magasztalja, az e korban szokásos mitológiai képek halmazával, aulikus hangnemben. Egészen más az aprónyomtatvány negyedik lapján található magyar nyelvű vers tartalma és hangvétele. Ennek terjedelme csak töredéke a német nyelvű ódának, de ez is elegendő ahhoz, hogy szerzőjében annak az embernek szellemi és politikai alkatát ismerjük fel, aki — ha hazájában marad — a meggyőződéses jozefinusok táborában foglalt volna helyet ezekben az években. II. JÓZSEFTŐL ekkor még nagyon sokat vártak a progresszív gondolkodásúak: utazásairól pedig nem ok nélkül állapította meg SZEKFÜ Gyula,⁵ hogy azok példátlanul nagy tapasztalati anyaghoz juttatták a császárt, aki ennek birtokában mélyen megvetette a hivatalos jelentések szépitő hazugságait. Mindent éles szemmel figyelt meg, mindenütt kikérdezte a szegény embereket és tapasztalati anyagát önmaga gyűjtötte össze. A válságba jutott feudalizmus felülről való modernizálására törekvő JÓZSEF császár intézkedései iránti várakozást tükrözi KERESZTURY-nak ez a lát-

³ Erről eddig is tudtunk (Керестури поднес ему четвертостишие на венгерском языке, которое было тогда-же напечатано "SCHULTHEISZ—ТАВДУ id. m. 93. l. és 45—46. jegyz.) de maga a költemény eddig nem került elő

⁴ Отдел редкой книги Библиотеки им. Горького Московского Гос. Университета, 10 А. н. 12

⁵ *Magyar Történet*, Bp., 1943, V. köt., 38. l.

Obbe
 Dem
 Erleuchteten Grafen
 von Salzenstein

Wey Hochdieselben Gegenwart

zu Woskau

Im Namen der Universität
 Darbracht.

den 9 Sept. 1780.

Woskau in der Kaiserlichen Universitäts Buchdruckerey,
 bey Michael v. Novitskau.

A kik a dolgokat írák könyvekből tudnak,

Azok mindenekei rükör által látnak,

De a KIK mindenit MAGOK jelen vagnak,

Végalkodás nélkül semmit elnem hagynak.

Kerecszuri Ferentz.

szólag igénytelen verse, mely arról tanúskodik, hogy szerzője kevésre becsüli az elméleti ismereteket, ha azok öncélúak, a valóságtól elszakadtak, annál többet vár azonban a szabadon fürkésző, „vizsgálódó” emberi elme erejétől:

A kik a dolgokat csak könyvekből tudnak,
Azok mindeneiket tükör által látnak,
De a KIK mindenüt MAGOK jelen vagynak,
Visgálkodás nélkül semmit elnem hagynak.

STERNBERG JÁNOS—TARDY LAJOS

Cobden állítólagos magyar történelme. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 09/173. sz. alatti kolligátuma a *Röpiratok 1849—1861* címet viseli. Az első pecsét szerint 1913-ban került az akkori Városi Könyvtár tulajdonába. KOSSUTH, SZEMERE Bertalan, SZALAY László, TELEKI László, HORVÁTH Imre 1848—49-es magyar, francia és német nyelvű röpiratait tartalmazza a *Függetlenségi Nyilatkozatom és a Birodalmi Alkotmányon* kívül. A kolligátum egyik darabja a magyar történettudományban többször emlegetett, de vizsgálat alá soha nem vett különös mű, egy 16 × 10 cm. alakú, külső címlap és borító nélküli 82 oldalas gót-betűs könyv: *Ungarn. Land., Volk und Freiheitskampf der Magyaren. Von R. Cobden. Aus dem Englischen übertragen von — r. Grimma und Leipzig, Druck und Verlag des Verlags-Comptoirs 1850.* MARCZALI Henrik szerint COBDEN „röpiratot írt a magyar ügyről, mikor az delelőjén volt, ismertetve hazánk történetét, alkotmányát, a reformokért való nemes küzdelmét, Széchenyinek Kossuthnak szereplését.”¹ HAJNAL István a Kossuth-emigrációra vonatkozó fontosabb diplomáciai művek között említi, elfogadva amit a címlap mond: „angolból fordítva.”² KOSÁRY Domokos tudni véli, hogy COBDEN „Teleki László röpirata nyomán nagy rokonszenvvel írt a magyar küzdelemről.”³ A Magyarországról írt fontos angol művek között emlegeti BERG Pál is.⁴

A könyv, sajnos, nem COBDEN műve, az állítólagos német fordításnak nincs angol eredetije, ilyen tárgyú és című könyv COBDEN művei között nem szerepel⁵, stílusa merőben különbözik a szerző stílusától, akinek magyar-barátsága saját érdekei, a magyar emigráció sikerei, az angol és a világpolitika változásai szerint más és más.

A tömörre fogott magyar történeti vázlatot egy rövid földrajzi és statisztikai áttekintés vezeti be. „Az ország, melyet mi a politika nyelvén Magyarországnak szokunk hívni, amely azonban sok különböző nemzetiséget foglal magába, az a tágas földterület Ausztria államain belül, amely északra a Kárpátoktól a Quarneri öbölig nyúlik le az Adriai tengerig és a török határig, és Morvaország, Alsó-Ausztria, Stájerország és Illyria osztrák határától nyugaton egészen az Alpok keleti láncáig, amelyek Erdélyt határolják. Úgy tűnik, a természet egy nagy nép hajlékának szánta minden oldalról a természet bástyaival. Számos hegy és folyó vonul rajta keresztül-kasul, termékeny talaj ajándékaival, kedvező éghajlattal, az emberi jólétre való összes termékekkel rendelkezik. Gabonában és borban bővelkedő ország, a kővér föld bőségében többet terem mint amennyire szükség van, hogy a hegyvidékek szűkségleteit is fedezze, amelyek a nemzeti vagyont ásványkincseikkel gazdagítják.” (1—2 l.) A könyv többi része, 77 oldal, egy rövidre fogott, de egyenlőtlenül elosztott magyar történet. Hangulatos bevezetője a következő: „Magyarország történelme gazdag erényekben, romantikus és lovagi tettekben, és bőséges anyagot nyújt a bölcselkedésre. Mi azonban csak a kiemelkedő pontokra utalhatunk, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a magyar alkotmány fejlődésének eredetét, menetét és legújabb liberális kibontakozását megérthessük.” (3. l.) Ezek után Álmos, Árpád, Geysa, Szt. István, Szt. László, II. Endre, I. Károly, Nagy Lajos, Zsigmond, Ulászló, Hunyadi János és Mátyás után a Habsburgok uralmát ismerteti, kiemelve I. Ferdinándot, III. Károlyt, Mária Teréziát és II. Józsefet. Megemlíti az Aranybullát, a Rákóczi-féle szabadságharcnál pedig kiemeli az angol és holland békeközvetítést (32. l.) A magyar alkotmányról ezt írja: „Elméletileg a monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia egyvelegének minősíthetjük, gyakorlatilag azonban erősen oligarchikus.” (13 l.) A könyv második fele a reformkorral és a szabadságharcral foglalkozik. (A reformkort

¹ MARCZALI Henrik: *Cobden történeti jelentősége.* Bp. 1921. 8. l.

² HAJNAL István: *A Kossuth-emigráció Törökországban.* I. k. Bp. 1927. 899. l.

³ KOSÁRY Domokos: *A Görgey-kérdés és története.* Bp. 1936. 97—98. l.

⁴ BERG Pál: *Az angol nyelvtanítás útja a magyar iskolában.* Bp. 1942. 180. l.

⁵ *The political writings of Richard COBDEN.* With preface by Lodr WELBY. Introduction by Sir Louis MALLETT and William Cullen BRYANT. Notes by F. W. CHERSON and a bibliography. London 1903. 705—706. l.

létrehívó szociális helyzettel a 38–46., a reformkorral magával, kiemelve Széchenyi, Kossuth és Teleki László személyét a 46–51. 1848–49-cel pedig az 51–82. l.). A szabadságharc nehézségeit jól jellemzi ez a pár sor: „A magyar kormánynak csak néhány sietve összevont sereget állt rendelkezésére, többnyire idegenek és a nemzetiség, ezek rosszul voltak felfegyverezve, sőt túlnyomórészt teljesen fegyvertelenek voltak, minthogy a magyar élcsapatok a különböző osztrák társországokba voltak szétszórva.” (68. l.) A nemzetközi jog betartására utal a magyarságot védő pár sora: „Az egész szabadságharcon keresztül a magyarok magatartása a foglyokkal szemben lovasias volt és szép ellen-tétet nyújt a fegyvertelen férfiak hidegvérű lesmészárlásával és nemes hölgyek megveszdzésével szemben, amjt az osztrákok bűnüként létrejönni engedtek.” (79–80. l.) A kéziratot 1849 nyarán, de mindenesetre a szabadságharc befejezése előtt adták nyomdába.

Richard COBDEN (1804–65) a szabadkereskedelem legnagyobb úttörője, már 1832-ben Manchesterben elmerült az európai események tanulmányozásába. 1836-ban beutazta Oroszországot, 1836–37-ben elment Konstantinápolyba és Görögországba, 1838-ban Németországban a Zollvereint tanulmányozta. 1846–47-ben Francia-, Spanyol-, Olasz-, Német- és Oroszországot utazta be, megszakítva útját Bécsben, ahol Metternich is fogadta. Az angol parlamentben a békepárt vezére volt, s jöllehet csak 90 képviselő tartozott hozzá, pártja az egyensúly szerepét játszotta és válságos időkben kicsikarhatta a döntést egyik vagy másik fél javára. COBDEN a szabadkereskedelem, a benemavatkozás és a világbéke eszméit együtt propagálta. A krími háborút élesen ellenzte. Így tehát voltak elvei, amelyek KOSSUTHÉVAL megegyeztek, és voltak, amelyek az övéivel szemben-álltak.⁶

Amikor 1849 tavaszán megindul Londonban a magyar propaganda, a magyarok COBDEN-re és a békepártra még mint a magyar ügy lehetséges akadályozójára tekintenek. Májusban PULSZKY arról értesül, hogy COBDEN érdeklődik a magyar szabadságharc iránt; angol tudós barátai bemutatják neki s ettől kezdve valósággal élére áll a magyar propagandának.⁷ TELEKI 1849. aug. 3-án azt írja róla KOSSUTH-nak: „Cobden igen hű frigyeseink! engem naponta kétszer is meglátogat. Specialitásává tette a magyar ügyet, még a katonai szempont is érdeklí őt. — Mondtam neki milly lelkesedés van neve s ügye iránt Magyarhonban s igen jól hatott reá. Köszönteti Elnök Urat — s megkért különösen fejezném ki mély tiszteletét Elnök Úr politikája iránt. Senki sem használt nekünk annyit mint ő . . . hiszen ő most leghatalmasb ember Angolhonban.”⁸ 1849. aug. 31-én, okt. 9.-én és 11-én magyar-barát meetingeket szervez, nov. 20-án nyílt levelet ír BACH-hoz a *Daily News*-ban.⁹ Amikor 1850-ben Palmerston az angol flottát KOSSUTH megmentésére tüntetően a Dardanellákhoz vezényli, COBDEN ezt fölösleges cselekedetnek minősíti.¹⁰

1850. jan. 18-án a magyar szabadságharcot leverő nagyhatalmas angol kölcsönkérését külön röpiratban is kiadott előadásban támadja: „Ausztria barbár uralkodójával egy kegyetlen és könyörtelen háborúban kötötte le magát; most meg itt jön az osztrák kormány és messziről nyújtja vértől csöpögő kezét a tisztességes hollandusok és angolok felé és könyörög nekik, hogy az általuk elkövetett pusztításnak költségeit ők fizessék ki . . . Annyi tőkét vontak ki Angliából és adtak át, hogy egy más országot elpusztítsanak; ennek a hazának dolgozó népét megfosztja azoktól az eszköztől, amelyekért dolgozik és amelyekből neki kellene élni. Én mondom, hogy minden idegen hatalomnak, hadviselés céljaira nyújtott kölcsön olyan pénz, amit a termelésből elvonva elpusztítunk és megsemmisítünk, mintha azt az Atlanti óceán közepébe vittük és a tengerbe süllyesztettük volna.”¹¹ A londoni piacon kerekett államkölcsön (az Ausztia által óhajtott két és a cári kormány által kért öt és fél millió font) megadását COBDEN magyar-barát föllépése akadályozta meg.¹²

1850. dec. 22-én megtagadja a magyar emigráció segélyezésének támogatását.¹³

⁶ *Dictionary of National Biography*, IV. k. London 1909. 604–610. l. Asa BRIGS: *Victorian people*. Chicago 1955. 222. l. John MORLEY: *Life of Richard Cobden*. London 1882. 563. l.

⁷ HAJNAL, i. m. 80, 114. l.

⁸ HORVÁTH Jenő: *A szabadságharc magyar diplomáciai levelezése 1848–1849*. Háborús Felelősség. I. k. 1928–29. 521. l.

⁹ JÁNOSY Dénes: *Great Britain and Kossuth*. Bp. 1937. Appendix 3. 117–118. l.

¹⁰ *The political writings of R. Cobden* . . . II. k. 535–536. l.

¹¹ William Habetts DAWSON: *Richard Cobden and foreign policy*. London 1936. 127. 212. l.

¹² *The political writings of R. Cobden* . . . 535–536. l. DAWSON i. m. 127. l.

¹³ *Private letters of Richard COBDEN to his Hungarian friends 1845–1881*, (tkp. 1865-ig). South-Eastern Affairs VIII–X. k. 1938–1940. 1.

1851. őszén a magyar szabadságharc általa mindig is legjobban csodált vezető személyiségének, Kossuthnak üdvözlésére Southamptonba siet, hogy az angolszász uniót hirdető amerikai diplomaták oldalán ő is üdvözölje Kossuthot és világbéke-propagandájának megnyerje.¹⁴ Még Kossuth amerikai körútja idején is mellette szónokol, Kiss Miklós 1852. márc. 12-én írja a kormányzónak: „Cobden egy óriási meetingen Leedsben Kormányzó Úr szavát több ízben felhozá, úgy adván elő, hogy ezt egy oly ember mondá, kit ő (Cobden) a legnagyobb embernek tart, ki valaha Anglia partját meglátogató”.¹⁵

Kossuth angliai tartózkodása kezdetén azonban Cobden esélyes a kormányelnökségre. Ekkor visszahúzódik a magyar ügy nyilvános támogatásától. Klapka György keserűen írja: „Ez a Cobden-féle párt nagyon hitványul viseli magát. Cobden maga elmaradt minden nyilvános demonstratiótól, mióta megtudta, hogy Kossuth — horribile dictu — republikánus.”¹⁶ Továbbra is baráti és családi jóviszonyt ápol Pulszkyékkel és Szemereékkel.¹⁷ De éppen Szemere Bertalanhoz 1860. febr. 8-án intézett levele szomorú bizonyíték, hogy nem volt hajlandó nevét magyar propagandakönyvre adni. Szemere fölkérte erre, de ő elutasító választ adott: „Nincs olyan pretenzióm, hogy írjak Magyarországról, minthogy sohasem voltam az országban és nem lehetnék olyan igényes, hogy munkatársi szerepet vállaljak az Ön munkájában, amelyet csak úgy tudnék olvasni, mint diák a tanítójától. Ezekből az okokból és még más okból is kifolyóan, amelyeket elmondhatok, úgy gondolom, sokkal jobb lesz, ha Ön saját lobogóját tűzi ki és nem az enyémet”¹⁸.

Cobden semmilyen életrajzában, művei bibliográfiájában sehol nem található a Szabó Ervin Könyvtár németnyelvű „fordítás”-ának angol eredetije, de még ez a német mű sem. Világgazdasági értekezései, parlamenti beszédei és társadalmi előadásai közé nem is illik bele egy ilyen tárgyú és szerkezetű mű. Stílusa messze különbözik az ügyes tolla megírt, de mégis csak újságírói kompilációnak minősíthető kis könyv nyelvétől. De az sem valószínű, hogy Cobden magyar ismerősei, Beöthy Ödön, Pulszky, Rónay Jácint, Szemere vagy Teleki át ne nézték volna a kéziratot és ki ne gyomlálták volna az ott található földrajzi, nyelvészeti és történelmi pontatlanságokat.

Ki lehet hát az —r. jel alá rejtőző „fordító,” azaz inkább szerző? A német könyvpiacra német nyelven ugyanabban az időben egyetlen magyar származású újságírónak jelent meg munkája, ez pedig Max Schlesingeré (*Aus Ungarn*. Berlin, 1850.) Szinnyei 1822-re teszi Schlesinger Miksa születési dátumát, de haláláról nem tud. Figyelemre méltatta-e Cobden a tudta nélkül német nyelven neve alatt kiadott munkát, vagy szóvá is tette-e ezt legjobb magyar barátja, Pulszky előtt, — egyelőre nem tudjuk. Az újabban megélénkült Cobden-kutatás erre vonatkozóan még szolgálhat adalékkal.

Cobdennek különleges értékű magyar-barát nyilatkozatai, beszédei és cikkei maradtak fenn, úgy, hogy ezt a neve alatt forgalmazott német nyelvű kiadványt nyugodtan leírhatjuk magyar-barát megnyilatkozásai jegyzékéből.

GÁL ISTVÁN

A magyarországi hírlapkiadás és hírlapterjesztés múltjából. A tervbe vett új nagy magyar sajtótörténet — a sajtó politikai-ideológiai-információs funkciói mellett — fokozottan kívánja számon tartani a technikai és pénzügyi adottságokat is.¹ Nem is lehet

¹⁴ JÁNOSY Dénes: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851—1852*. I. k. 1940. 95—96, 101—102. l.

¹⁵ Uo. II. k. 2. rész Bp. 1948. 647. l.

¹⁶ Klapka György: *Emlékeimből*. Bp. 1886. 295., 344. l.

¹⁷ *Private letters of Richard Cobden*... 239—254. l.

¹⁸ Uo. 246. l.

¹ DERSI TAMÁS: *A magyar sajtótörténeti szintézis feladatai*. (Budapest 1958. soksz.) 28. l.

másképpen, hiszen a szerkesztőség belső szervezési problémái, a hírszerzés technikai feladatai; a nyomtatás, a terjesztés, és a mindezekkel kapcsolatos pénzügyi és adminisztrációs kívánalmak erősen kihatnak az újság tartalmára, szellemi részére is. Más helyen rámutattunk a posta döntő szerepére a magyar sajtó kialakulási korszakában egészen a szabadságharcig.² Magyar viszonyok közt a postának a befolyása annál alapvetőbb volt a hírlapok életére, mert a régi magyar hírlapok — s ez a nyugati fejlődés általános irányától eltérő sajátságuk — nem koncentrikusan, egy-egy város területén, annak polgárai között találták meg olvasóikat, hanem vidéken élő, diaszpórikusan települt nemesi közönségre voltak utalva. A pozsonyi *Magyar Hírmondó* 320 példánya 205 különböző helységbe kellett hogy eljusson hetenként kétszer. És az osztrák birodalmi posta 1848-ig nemcsak az újságok szállítójának, de az előfizetések gyűjtésének és kezelésének kizárólagos jogát is fenntartotta.³

Akkor, amikor 1786 után a magyar politikai hírlapirodalom központja Pozsonyból Bécsbe került, a posta szerepe még nagyobb lett. Az itt következő adatokból látni fogjuk, hogy a posta, azonkívül, hogy a szállítás monopóliumát magának követelte, szinte a szerkesztő-kiadók bankárjának, pénzügyeik és elszámolásaik lebonyolítójának szerepét is magához ragadta. Nem kis szerepe volt ebben annak a hitünk szerint még nem eléggé értékelt ténynek, hogy a korai magyar hírlapok szervezeti-gazdasági felépítésében döntő változás következett be attól az időtől fogva, hogy SZATSVAY Sándor a sikertelen pozsonyi lapalapítási terv után a *Magyar Kurirt* Bécsből indította el. Míg Pozsonyban a modern kapitalista lapkiadás akkori általános helyzetéhez hasonlóan a nyomdász-tökések — LANDERER, PATZKÓ — voltak a lapok (*Pressburger Zeitung*, *Magyar Hírmondó*) kiadói, tehát tulajdonosai, „üzemeltetői”, s a mindenkori szerkesztők az ő fizetett alkalmazottaik — addig Bécsben a szerkesztő SZATSVAY maga volt a vállalkozó, a lap anyagi ügyeinek egyedüli gazdája és felelőse. Persze a nyereség egyedüli haszonélvezője is, és ez nem volt kevés! Az új magyar, német és szlovák lapok kiadására létesíteni tervezett új, TÁLLYAI Dániel és SZATSVAY, tehát a szerkesztők vagyoni és tulajdoni felelőssége alatt álló vállalatot ezért nem engedték felállítani a pozsonyi nyomdászok, ezek a már korszerűen reagáló korai kapitalisták.⁴ Nem véletlen, hogy a szerkesztők lapkiadói minősége, ez a viszonylag kevésbé korszerű megoldás, a későbbi pesti megjelenésű újságoknál is megmaradt KULTSÁR Istvántól HELMECZY-ig, csak a *Pesti Hírlap* indulása, HECKENASTnak, mint hírlapkiadónak a fellépése állította végleg vissza a 18. századi pozsonyi helyzetet. KOSSUTH Lajos már újból fizetett, szerződéssel felvett szerkesztő, akár hatvan évvel előbb RÁT Mátyás. Szerkesztő, aki a tulajdonostól fizetést és prémiumot (t. i. egy bizonyos alappéldányszám túlszárnyalása esetére kikötött jutalékot) húz. Ez a helyzet tette lehetővé, hogy KOSSUTH-ot nem volt kénytelen a cenzúra destituálni 1844-ben — hanem LANDERER—HECKENAST egyszerűen felmondott neki, mégpedig túlkövetelés címén: a kapitalista alapú szerződés még azt is lehetővé tette, hogy KOSSUTH saját tábora előtt hitelét veszítse,⁵ hogy kapzsinak, pénzsóvárnak tűnjék fel.

A már-már kapitalista jellegű pozsonyi viszonyokkal szemben a bécsi típusú kiadási struktúrát beszédesen mutatja be DECSY Sámuel és PÁNCZÉL Dániel 1798-ban kötött szerződése a *Magyar Kurir* további szerkesztéséről és kiadásáról a *Bécsi Magyar Merkurius*-nak a *Magyar Kurir*ba történt beolvasztása után. Míg a két lap egyesítése 1798 június

² *A magyar hírlap útja kiadó és közönség között a XIX. század első felében*. Magyar Könyvszle. 1943. 4. sz. 413—428. l.

³ *uo.*

⁴ Mindezt kifejtettük DEZSÉNYI BÉLA—NEMES GYÖRGY: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954.

⁵ DEZSÉNYI Béla: *Kossuth, a forradalmi publicista*. Irodalomtörténet. 1953. 1. sz. 5—63. l.

elején köztudott a magyar sajtó történetében, addig ezelőtt nem volt ismeretes a két szerkesztő anyagi részesevé az újság kiadásában, sem az a tény, hogy ebben PÁNCZÉL és DECSY szerepe nem egyenlő arányban oszlott meg, hanem az előbbi javára figyelembe vette a *Kurir* nagyobb elterjedtségét és ennek megfelelően azt, hogy a DECSY által a közös vállalkozáshoz átengedett ideális érték nagyobb és ennek megfelelően az órá első jövedelméről is nagyobb kell, hogy legyen. Emellett a munkamegosztás részletei, a külföldi lapok járatása és olvasása, főleg pedig a posta említett bankári szerepe olyan adatokkal gazdagítja ismereteinket éppen az eddig kevésbé felkutatott kiadás-gazdasági kérdések felől, hogy indokoltnak látszik teljes terjedelemben közölni a kettejük között 1798 május 12-én kötött szerződést, eredeti formájában, vagyis DECSY fogalmazványát és az ahhoz PÁNCZÉL által aláírás előtt fűzött észrevételeket.⁶

Plannu coalitionis inter Samuelem Decsy una et Danielem Pántzál altera ex parte, ratione combinandarum Ephemeridum Hungaricarum Magyar Kurir et Magyar Mercurius nuncupatarum, die 12^a Maji anni 1798. terminatum. Mi alább írtak, önként és barátságosan abban egyeztünk meg egymással, hogy mi az Olvasó Publicum hasznára, s magunk könyvebőségünkre nézve, Magyar Kurir és Magy. Mercurius nevezetű újságainkat, következők feltételek mellett, össze olvasszuk és kaptassuk, úgymint:

1. Hogy ezen két nevezet' alatt eddig írt újságlevelek, ennek utána nem két hanem csak egy nevezet alatt, a'mellyik tudnillik a' Fels. Magyar Cancellária által meg fog határozatni iratódjanak és expedáltassanak.
2. Hogy midőn vagy az egyikünk, vagy a' másikunk, vagy innen hazúról elutazik, vagy betegségbe esik, vagy valamely elkerülhetetlen dolga miatt az újság írásra nem érkezik, illyenkor a' másik leszen köteles azt írni.
3. Úgy mindazon által, hogy az elmúltott árkusokat mind az egyik mind a másik tartozik kipótolni, vagy újság írás, vagy pénzbeli fizetés által, egy árkusnak az árrát [!], magunk közt, és szabad tettzésünk szérént fogjuk meghatározni.
4. A' ki az újságot nem írja, minthogy azon kívül is elég dolga van az újság Irónak, az expedáltassa az újságot, hogy ekképpen egy kevés pihenése lehessen az újság Irónak.
5. A Protocollumot egyik Semestrisben egyikünk, a' másikkban másikunk vigye. Minthogy pedig a Praenumeratio első heteiben, a Praenumerások neveinek feljegyzésekkel a' Copertáknak kiválogatásával, az új Olvasók titulusaiknak írásával, 's több e'féllelkel a' Praenumeratio két első heteiben, a' nem Protocollal tartozik az újságokat írni, a' nélkül, hogy az elmúltott hetet a Protocollaló kipótolni köteles lenne. Hasonlóképpen akkor, midőn a Protocollista a' Copertákrat készíteti, neki egy szabad hét engedessen.
6. Mivel a' Magyar Kurir Írójának eleitől fogva két, sőt három annyi elő fizetői is voltanak, 's kétség kívül lennének ennek utána is, mint voltak, 's lennének a Magyar Mercurius Írójának: Arra való nézve a' purum lucrumból a' Magyar Kurir Írója mindenkor kétharmad részt vegyen a Magy. Mercurius Írója pedig csak egy harmad részt.
7. Minden privatus Praenumerásainknak számít és neveket közöljük egymással, és az ezektől percipiálandó summát is a hatodik punctum tenora szérént osszuk fel egymás közt.
8. A' typographiai költségek, az Expeditor, a' külső országai újságok, az író deák ha leszen, az inasnak a' bére és köntőse, a' tsiriz s több e'féllek a köz haszonból fizetődjenek ki, az inas tartani az tartozik, a' kinél lakni fog.
9. A hasznot vagy minden fertály esztendő, vagy a fél esztendő eltelése után vegyük ki az ide való Fő Posta Hivataltól. Hogyha ez alatt valamelyikünknek a pénzre szükségünk lenne, egymásnak jelentünk meg, s egymás hite nélkül csak egy kajaztárt se vegyük ki a massából. A quietantiát mind a kettő subscribálja, és az illy előre ki vett pénz vonatassék ki a kivevőnek competentiájából.
10. Egyikünk annyi újságot küldhet atyafiainak, barátinak, néhány szűkölködő Oskoláknak és Tanítóknak ingyen, a'mennyit akar; úgy mindazáltal, hogy a'mivel az egyik a másiknál többet küld a' kevesebbet küldőnek a' kárát pótolja ki a hatodik punctum szérént.
11. Senki közülünk titkon senkinek újságot ne küldjön, és hogy ez meg ne történjen, az ezen punctumot által hágó rész ellen valamely mulcat kell fel tenni.
12. Ez a Társaság nem két s három esztendeig, hanem ha egymással jól fogunk harmonisálni és ha a' terhet is egyenlő erővel viseljük, holtunkig, vagy addig, míg ezen kenyér mellett maradhatunk tartson.
13. Hogyha mindazonáltal egyikünknek vagy másikunknak ezen társaságba maradni nem tetszene, tegyünk elválásunk eljött félesztendővel egymásnak jelentést, hogy ekképpen mindenikünk tudhassa magát mihez tartani. Az elválásra való consensust az elválni akaró rész keresse és eszközölje — Köt Bácsben Május 12-ik napján 1798-ik esztendőben

Decsy Sámuel

Responsum Pintzálínum ad Plannu Coalitionis die 12^a Mensis Maji 1798ⁱ Eidem propositum punctatim datum.

Ad 1um Minthogy ez a pont egészben magában értendőik, egészben szükségtelen, tehát maradjon ki.

Ad 2um Én azt nem láthatom által, hogy ha az én barátom érettem pedig koromban valamely terhet visel, én azt neki egészséges koromban háladatossággal kipótolni ne tartozzam. Ezen pontban egyéb éránt egészben meg egyezek.

Ad 3um Én részéről arra, hogy hazajövetelem után minden elmulasztott leveleket kipótolok, szentül és magam is hasonló írásbeli pótolást kívánok és pénzért vegyen a Magy. Mercurius írója pedig csak egy harmad részt.

Ad 4um Szeretném, ha az Úr is megegyezne abban, hogy az aki az újságot írja, azon a héten superattendáljon az expeditora is.

Ad 5um A Protocollumot egy fél esztendőben vigye az Úr a másikban viszem én oly feltételek alatt, a' mellyek alatt maga az Úr vinni fogja A' Coperták kinyomatását hasonlóképen. Erre a pontra nézve pedig a' Praenumeratio idején hazul el nem utazhatunk egyik is [!]

⁶ Az egyesülésről I. FERENCZY József: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. Bp. 1887. 49. és 64. l. A szerződést (Kanc. 1813: 5362.) GORUPP Alice kiadatlan gyűjtés alapján, az ő engedélyével közlöm.

Ad 6um Hogy a Kurirnak két annyi Olvasója voltak, mint a Merkurnak, megmaradhat, hanem az alá, hogy kétség kívül ennekutánna is két annyi számmal lettek volna, ennek a nevetem nem írhatom alája. Ezt tehát hagyjuk ki belőle. A' végére pedig ezen punctumnak tegyük oda még ezt a clausulát, hogy a jövedelemnek ilyen proportiója addig maradjon meg köztünk, míg a munkát személyesen egyenlő erővel folytathatjuk, és folytattuk, az Úr mind-addig 2/3 részt én pedig 1/3 részt veszek.

Ad 7um Bene.

Ad 8um A typographus a' köz massából fizessük, az expeditort is a'ki most Fügel, így az újságokat is. A' Spachatot s listet ne írjuk Contractusba, annyival is inkább, hogy azoktól a' terhettől, a' melyek a Posta Hivatalt és nem minket illetnének ennek utánna a lehetőségig kifelyteni [!] igyekezzük magunkat. En egyébéránt az ilyen apró költségeknek is megadom a felét. — Az inasnak az újság mellett való dolgokért egy bizonyos pénz sumát [!], mint p. o. ennek a mostaninak, a' folyó fél esztendőre 20 forintot a köz massából fizessünk, egyéb költségeit az tegye meg a'kinél lakik.

Ad 9um Bene. Erről pedig a Posta Hivatalt avisáljuk mindkettőnknek jelenlétében.

Ad 10um Egyikünk annyi újságot küldhet ingyen mint a másikunk, a'mivel a' másikat superálja, mennyen a Contójába ide értven tudnillik mind a' privat hasznot, mind a' pósta portót.

Ad 11um Ezt egészben a Moralra bízván ne tegyük Contractusba.

Ad 12um Bene.

Ad 13um Ezt a pontot így írjuk: 'A ki közüllünk a társaságot el akarja osztalni azt azon helyes okra nézve, a'melly által az elválasra indíttatott, eszközlye ki a' Felsőleges Cancelláriánál, és nyerjen consensust reá, valamint szintén az eggyesülésre a' consensust ugyan attól nyertük. A felmondást mi egymásnak épen úgy nem tehetjük magunktól, mint hogy az eggyesülésünk tsak magunktól nem eshetett meg.

Pántzél mpt.

A szerződés magáért beszél, nem kíván kommentárt. Mégis, mutassunk rá, hogy kitűnik belőle a hatóság szerepe az egyesítés előidézésében — hiszen még az egyesített lap címét is a Felső. Cancellária fogja meghatározni (1. pont) és felbontását is csak az engedélyezheti (13. pont), hogy a munkát a szerkesztők egyenlő arányban osztják meg, mégis a nagyobb elterjedettségű lap volt szerkesztője kap nagyobb részt a jövedelemből (2—5. pont), de főleg, hogy a hasznot (jövedelmet) negyed vagy félévenként veszik ki a posta pénztárából, közös nyugtára és sohasem egymás híre nélkül, még sürgős szükség esetén sem.

*

A postának ez az úgyszólván teljes pénzügyi és forgalmi ellenőrzése az 1848-i forradalomig tartott, akkor hatályon kívül helyezték az idevágó rendeleteket. De az előbbi helyzet 1850-ben sem állott vissza, végleg megszűnt a belföldi hírlapok posta útján való előfizetése, ez az oly sok vitát okozó intézmény, és 1850-től kezdve a posta csak azt vállalta, hogy a hírlapokat kedvezményes díjszabás mellett szállítja.⁷

Hogy 1850-től kezdve hogyan alakultak a szerkesztő-vállalkozók pénzügyi és munkaszervezési feladatai, arról egy *Mi a hírlap* címmel a *Hírmondó* című hetilapban EDVI ILLÉS Pál aláírással 1860-ban megjelent cikk tájékoztat, a cikket azonban szerzője 1851-ről keltezi.⁸ Érdekes, hogy a kevéssel előbb HAJNIK Károly szerkesztésében és HECKENAST Gusztáv kiadásában indult hetilap terjesztésénél továbbra is fennmaradt a negyvennyolc előtt sűrűn kifogásolt ingyen példányok rendszere, azzal a különbséggel azonban, hogy a tíz előfizetett példány után járó 1 ingyenes példányt immár nem a postamester, hanem a „gyűjtő” kapja, aki mai szóval nem más, mint az újság propagandistája.⁹

EDVI ILLÉS cikkének célja, hogy a sajtó támogatására, a hírlapok olvasására buzdítsa a közönséget, illetve — hiszen néplapnak szánták a *Hírmondót* — az egész olvasni tudó népet. A szerkesztői munka sokágúságát, az újságíró küzdelmes életét is azért ismer-teti, hogy a mesterség iránt rokonszenvet keltsen.¹⁰

⁷ *Magy. Könyvszle.* 1943. i. h.

⁸ *Hírmondó.* 1860. dec. 11. 3. sz. és dec. 25. 4. sz. 22—23. és 29—30. l.

⁹ *Hírmondó.* 1860. nov. 13. I. évf. 1. sz. utolsó oldalán látható bekeretezett felhívás.

¹⁰ EDVI ILLÉS Pál (1793—1871) evangélikus lelkész volt, 1835-től kezdve az Akadémia levelező tagja. Még a *Magyar Kurir*-ban kezdett írni, a reformkor, majd az ötvenes évek lapjainak, elsősorban az *Ábrázolt Folyóirat*, a *Vasárnapi Újság* és talán a *Hírmondó*-nak a szerkesztésében is nagyobb kellett, hogy legyen a szerepe, mint eddig tudjuk. Vö. HABERERN Jonathán: *Edvi Illés Pál emléke.* Pest 1872. (Értekezések a bölcsészeti tudományok köréből II. 3. sz.)

A hírlap egyéni meghatározásával kezd, mert — úgymond — „Vannak tárgyak e mi hold-alatti életünk útjában, melyek épen azért, mivel mindennapiak és megszokottak, — tőlünk illően nem becsültetnek, ezért is, mivel eredetők és megteremtésök hozzánk vagy igen közel vagy igen távol esik, azaz — mivel nekünk ismeretlen . . . Őket úgy fogadjuk, mint bármi más megvett portékát, közönyösen, szeszély szerint, vagy mingyárt melegében fel sem bontva, vagy csak nézdelve imitt-amott, végig ritkán olvasva, azután szét tépjük és mindenféle szolgálattételre felhasználjuk.”

Pedig az újság az irodalom egyik legfontosabb ága. „Olyan nyomott közlöny ez, mely bizonyos napokon, rendszeresen és pontosan, azaz egy időben minden irányzatban szerte viszi az idők folyamán egymás után felmerülő legújabb eseményeket, nemcsak a két hazának és az összes birodalomnak, de Európának, sőt a földnek minden részeiből. Az események által pedig közli olvasóival, az emberi lánghőben megtermő gondolatok és találmányok gyűjteményét. Egy nagyszerű pompás könyv ez, mely az eleven világtörténelmet lépteti el szemeink előtt. *Egy szakadatlan lánckapocs ez, mely a sokféle népeket egymással összehozza, a közszellemet ápolja, és ellent áll hogy az ember (egy francia bölcsészként) ne legyen Döglélek.*”¹¹

A hírlapok Magyarországon még fontosabb szerepet töltenek be, mint máshol. „. . . hasonlítanak azokhoz a folyamok alatt rejlő hév kút-forrásokhoz, melyek erecskéi a fenéken akkor is csurdognának élő vízzel, mikor a folyam felszínét merev jégpáncél borítja, és azt mindaddig táplálják, míg nem a tavasz eljötté a folyamat melegével kiengeszteli. Azaz, barátaim, hírlap nélkül lenni nem is élet — azaz nem emberi, nem nemzeti élet.”

A cikk hátralevő része komoly-tréfás modorban fejtegeti hogyan jön létre a hírlap. „Mindenek előtt szükséges ide, hogy az Isten lelke egy vérmes korú, ép érzékű, erélyes jellemű, tudós férfiúnak keblét ihlesse meg” és elhatározza: szerkesztő lesz.

„Új korunkban, bármily osztályú hírlap kiadásához legfelsőbb helyről kell kérni engedélyt és szabadságot, mely ha megadatik, érte több ezernyi pft. bánatpénz (cautio) teendő. És ez mindjárt clőleg is nagy áldozat a szerkesztőtől.

Azt (úgy hiszem) fölösleges említeni, hogy hírlapot vállaló egyénnek okvetlenül nagy városban kell laknia, névszerint az ország fővárosában Buda-Pesten és ott élnie folyvást többed magával sok költséggel. S ehhez már egymagában is megint szép summa kell.”

Azután szétnézhet a szerkesztő a munkatársak toborzására és ez sem könnyű feladat. Különösen — és ez mutatja talán legfeltűnőbben az idők változását a század eleje óta — levelezőket nehéz találni a hon minden megyéjéből és városából, „kik ha egy-egy ingyen példány ajándékkal megelégszenek, jó szerencse és tőlük nagy barátság. Ha nem, tehát híradásaik és közleményeik ezüsttel, arannyal fizetendők, pl. egy-egy sorért 3 új krajcárral Pesten, de Bécsben van szerkesztő, ki minden sorért 10 krt. ad.”

A szellemi munka, sőt, az újságírói és tudósítói munka díjazása kezd tehát követelménnyé válni. Nem érdektelen az a hosszú kitérő, amikor Edvi Illés elhagyja a sajtó szoros területét és az írók általános gondjaira fordítja a szót.

„Készakarva idézzük fel pedig így világosan t. cz. olvasóink előtt az íróknak járó fizetést, vagy könyvárusi műszóval: *tiszteletdíjt*. Mert a magyar ember abból a balvéleményből sem tud kinőni már valahára, hogy nyomás alá írni csak becsületből illik, hogy azért díjt adni szükségtelen, elfogadni szégyenletes illetlenség; és hogy író érje be az olvasó publicumtól nyert üres dicsériákkal. Tehát meg kell értetni népiünkkel, miszerint azon igazságtalan balvéleménynek korszaka már majd innen-onnan Magyarországon is lassankint lejár; úgy hogy hírlapokhoz dolgozó munkatársak, levelezők és jeles cikk-írók is rendes díjt húznak, melyet mint megérdemlett méltó jutalmat ha ők felvesznek, azt igen

¹¹ Kiemelés tőlem. D. B.

bölcsen cselekszik. De az írók díjazása minálunk még csak árnyéka a valóságnak, csak vékony kezdet és egy oly kis duseur [sic]¹², melyet nem a nemzet nyújt embereinek, hanem csak egyik vagy másik kiadó vagy szerkesztő. A szellemi művek méltó becsületét és honoráltatását még a jövő fogja nálunk megteremteni és felemelni oly magasra, melyen már az is külföldön áll . . .”

De nemcsak levelezők kellenek, hanem városi „hírhordók” is (ma riportereknek neveznék őket).

„Nevezet szerint és a szerkesztőhöz legközelebb szükségeltetnek hiteles hírhordók is azon városnak minden negyedébe felállítandók, melyben ő székel és hírlapját írja. Azok tiszteli, későn korán járni a város utcáit, piacait; színházakban és más nyilvános épületekben megjelenni, átalján a város falai között óránként felmerülő minden kis történetet lesni, vigyázni, fürkészni . . .”

További személyzeti és dologi igények: szolgálk, bizományosok, írószerek. A legköltségesebbek azonban (mint már PÁNCZÉL és DECSY idejében) a külföldi hírlapok, amelyeket, mint kútfőket, járattni és olvasni kell. Összességében a legnagyobb kiadási tétel azonban a nyomtatás.

„Mindezen előkészületek után megjárja a nyomdászokat (t. i. a szerkesztő), és szerződik azzal, ki a hírlap nyomásához legolcsóbban ajánlkozik. Jaj! de ennek is szerkesztő urunk — maga vagy nyer vagy vesz — a lekötött járandóságot évnegyedenként kifizetni kényszerül. Többnyire azon nem kell búsulni, hogy nyomdászt nem talál. Más az, ha a nyomdász vállalkozik kiadónak és ő díjazza a szerkesztő urat.”

Ha a lapban képeket is akar közölni a szerkesztő, akkor ezeknek a költségét is elő kell teremtenie, amellet rendszeresen látogatnia a „rajzoló, festő, kőbe, fába metsző művészeket”.

A kiadási tételek között csak ezután következik a posta. De az idők jele, hogy míg a lap szállítása csak megállapodás és szabott, aránylag alacsony díjtétel kifizetésének kérdése, addig új tételként jelentkezik — még pedig a posta új funkciója, új „üzletágaként” — a távirati tudósítás. A szerkesztő „nem tiltja fáradságát elmenni a táv-irodai hivatalba, magát a nyert engedélyi oklevéllel együtt felvezetvén, azt megkérdeni, vajjon egy-egy sornyi híradásért (ha t. i. ilyen úton kívántatnék) hány pft a fizetendő taksa. Úgy bizony, édes olvasóim, hogy kegyetek nem egyszer olvas valami fontos új hírrel jövő cikket, mely alig foglal néhány sornyi kis tért a széles hasábokon, mely a szerkesztőnek 5–6 pftjába került.”

Végül megindulhat a szerkesztőség belső munkája. Ebbe a következő sorokban enged bepillantást EDVI ILLÉS: „Jézus segélj! elkezdetik a hírlap-írás. Érkeznek sűrűen a pénzlevelek helyett, . . . mellett kell mondanom, a sok hírek és jelentések. Bontogattatnak a pakéták. Van az irodában papír-zörgés, toll-sercegés, és telik a nyiredék-kosár. Kívül van lótas-futás a nyomdába és innét az irodába. A hírlap szövege t. i. nem egyszerre adatik le a nyomdába, egészen elkészülve: hanem cikkei egymásután szövetnek, mint a „Lucza-szék” és sokszor megtörténik, hogy már a lapnak nyomása közben repül be az irodába valami nagyérdékű újdonság, melyet tüstént be kell szorítani a hasábokba még ekkor is. Van kínjuk főleg a betűrakóknak, kik két lábaikon állva éjjel-nappal dolgoznak, mert a nyomdász-segédék az ő órájokban már nyugtalanul várják a kirakott sok táblákat, hogy azokat hamar összeillesztve még hamarább feketére mázolhassák, és gyors gőzgépekkel oly gyorsan sajtolhassák, miszerint egy ezekből készen kilökdösött ívet emberi kezek elkapkodni alig győzik. De a könyvnyomó gépet és a sajtolást leírni haszontalan munka: azt látni kell két szemünkkel, és élvezni. Látni kell, barátim, Pesten HECKENAST könyvnyomó gyáranak nagyszerű gőzgépezeteit, és a forgó zörgő kerekeket, — és mindenik

¹² Helyesen: „douceur” = kedvezmény.

gépnel egy felől a fehér papír-íveket benyújtogató ügyes nyomdász-segédet, más felől túl átellenben az ott lesben álló csinos leányt, ki a felbujkáló íveket már kész nyomottan elszedi tiszta kezével, Kiket ily párosan az elmés gyárigazgató mintha szándékosan illesztett volna össze, hogy ketten kedvesen annál szívesebben dolgozzanak. Azok a nyomdászgyárkészülékek pedig Angolországból Petre szállítatva oly drágalátos valamik ám, hogy falun egy jókora telek-tagot lehetne vásárolni beszerzési árukon.”

A cikk végül — mintha RÁT Mátyás bevezetőjét hangoztatná újra 80 év távlatából — kikel a lapszerkesztő munkáját bénító, az információt és az állásfoglalást nehezítő politikai ellenőrzés ellen, amely a hírlapokra nehezedik.

„Azonban a legbuzgóbb munkatevés közben, ott van szerkesztő uraknak akadécul egy útonálló, mely neki minden eddig elsorolt bajainál többet okoz, és a legnagyobb keresztje. A korlátolt könyv-sajtói szabadság ez: mit olvasóink soha ne feledjenek, valahányszor közleményeinket kritizálni kedvük telnek. Mindennemű magyar írók között mégis leginkább a hírlapszerkesztőkkel éreztetni ez a korlát uralgását.”

A cenzúra nyílt emlegetése azonban EDVINÉL már a változó idők jele is: 1860-ban, Solferino és az októberi diploma után, az újságírók is döntő változást várnak. Olyan változást, amely szabadabb lehetőségeket enged, a posta és a cenzúra uralmát felváltva új, szabadabb mozgást ad szerkesztőknek és kiadóknak egyaránt. A szabad kapitalista lapvállalkozások kezdete 1867 után DECSY, PÁNCZÉL és EDVI ILLÉS tudósításait pusztá korjelzőkké, de érdekes, jellemző korjelzőkké teszik, forrássá az újságkiadás struktúrájának magyarországi történetében.

DEZSÉNYI BÉLA

Ady-emlékek. A költő halálának ötvenedik évfordulóját néhány ismeretlen és kiadatlan irodalmi emlék közlésével szeretnők megünnepelni. Mind a hat ismeretlen, a költő életének nevezetes eseményéhez fűződik, és költészetével is közvetlenül kapcsolatba hozható.

1. 1910. Az Ady-szoba gyűjtése és rendezgetése közben gyakran fordultam meg a költő öccsének, ADY Lajosnak özvegyénél. Később is jártam nála, amikor lakásán BAJCSI-ZSILINSZKY Endrét rejtegette, akit onnan hurcoltak el Sopronkőhidára. Majdnem mindig DÉNES Zsófia író nő társaságában voltam az Attila utcai, izléssel berendezett otthonban. Abban az időben jelent meg Zsuka első Ady-könyve, az *Élet helyett órák*, s azt az *Irodalomtörténetben* örömmel ismertettem. Nagysikerű Ady-vallomása után Zsuka éppen *Az ismeretlen Ady-t* írta: Annus (ADY Lajosné) élményeit álmondta könyvvé. Ekkori beszélgetéseink közben, szinte egyszerre villant fel hármunk gondolatában az Ady-szoba létesítésének terve. ADY NÉ fáradtságot nem kímélve, személyesen szállíttatta fel az Érmindszenten található tárgyi emlékeket és kéziratok relikviákat: ADY ágát, íróasztal-lámpáját, és költészetének egyik fő ihlető forrását, a Károli-féle *Biblia* önmarengolásairól tanúskodó, szétépett példányát. Így került a Múzeumba az ADY-hoz írt levelek tömege, a „kis női csukák” ömlengései, az egyiken láttam a költő jellegzetes írását: „kellesz a fenének!” Valamelyik összejövételünk alkalmával Zsuka kis ajándékkal örvendeztetett meg: HATVANY Lajos 1910-ben megjelent könyvecskéjének, a *Gyulai Pál estéjének* egyik, az idők folyamán megrongálódott példányával. A kötetet — mesélte — rövid mátkaságuk idején emlékebe adta neki a költő. A füzetke két érdekessége: az ajánlást a szerző saját kezével írta be ADY-nak: „*Ady Endrének szeretettel és áhítattal Hatvany Lajos*”. Ady olvasás közben ceruzával aláhúzta azokat a gondolatokat, amelyek megragadták: „Keserű a nemzet pénze” — „Ahol nincs őszinteség, ott nincs költészet” — „Amit GYULAI leírt, azon nem kell tovább elmélkedni, az önmagát magyarázza”. Majdnem egy évtizeddel később, Pozsonyi úti lakásán mutattam kincsemet HATVANY-nak, ő elmerengve, mintha

Edes Bertalan, a csodálatos
 keresztény Münchenbe hol egy
 pár napig maradtunk, s az
 hiszen ekkor magam a program
 s mellette még. Mivel a te
 fűtőberendezésedre hasonló olaj
 tüzelés mellett, mely végzetlen
 vállalkozás volna. Készen állsz a
 nagy elcsúszási kárhoz, mert
 az nekünk is, utólag! Mit
 tudok neked, mert én hisz
 hajnalig egy égen jól sikerült
 volna, sőt csak az utolsó
 az Bertalan, a
 vizontalányi dől
 oly adyd

Mlle.
 Gilberte
 Monachensis via 6.
 Budapest
 Ungarn.

az idők mélyén kutatna, úgy forgatta könyvecskéjét, és csak ennyit mondott: „Ady az irodalmi anekdotákat szerette benne!” A kopott, sérült füzetecskét mártírhalált szenvedett könyvkötő barátom, Frankl Sándor gyönyörűen rendbehozta.

2. 1911. Az ötvenes években a nagyon szerény körülmények között élő BRÜLL Berta, Léda édes testvére keresett föl, s kért, hogy vegyem meg tőle Adél (Léda) és ADY közösen írt képeslapját. A lap egyik oldalán a költő és műzsája a München melletti Chimsee-n csónakázik. (A képet egy másik levelezőlap alapján Révész Béla már közölte [*Ady és Léda*. 1934. 248. 249. lap között]). Az írásos rész azonban még nem ismert. A lapnak ezen az oldalán két postai bélyegző található: az egyik az 5 Pf-es bélyegre, a másik a szöveg közé ütve; mindkettőn azonos bélyegző-nyomással: 24 9 11 9—10 (1911 szeptember 24 9—10 óra között.) Az üdvözlő sorok: „Édes Bubokám. E perczen érkezünk Münchenbe, hol egy pár napig maradunk. Jól és frissen érzem magam és fogytam is valamit, míg ma délelőtt a te tóbabukásodhoz hasonló dolog történt velem, mely végzetessé válhatott volna, kacagni fogsz, ha Ady elmeséli. Szép hírünk lesz nekünk ottan!! Itt küldök neked három hős hajost, ugy e egész jól sikerült. Sokszor ölel csokol Adéod.

Édes Bertuskám, a viszontlátásig ölel öreg Adyd.”

A címzés: Mlle Gilberte. Koronaherczeg-utca 6. Budapest Ungarn.

A levelezőlap az esemény költői vetülete nélkül nem lenne teljes. A csónakázáshoz fűződik ADY-nak a *Nyugat* 1911 október elsején megjelent számában közölt *Léda és a sors* c. (*A menekülő életben már Eldönti a Sors* a címe) verse.

3. 1911. ADY lába alatt mindjobban forrósodik a talaj: ezt érezteti a következő dokumentum, a költő levele a Hódmezővásárhelyen megjelenő *A Jövendő* c. politikai, irodalmi és művészeti folyóirat (1910—1912) szerkesztőjének, GONDA Józsefnek írt sorai. (A kiadatlan levél LÁSZLÓ Gyula egy. tanár barátom tulajdona, közlésének átengedéséért e helyen fogadja köszönetemet.)

Bp. 1911. nov. 13.

Kedves, hívséges barátom,

talán lemarad az én forró, igaz üdvözetem, amelyet vitéz lapodnak harmadik év-kezdéséhez akarok eljuttatni.

Abban a keserves, de nagyszerű városban, amelyet már úgy szeretnék közelebből ismerni, a *Jövendő* gyönyörű munkát végzett már is.

Nekem, bár fáradt, beteg vagyok, a hitem és reménységem Hódmező-Vásárhelyhez s hozzátok. Ha makacsodik is e sivár magyar globus, hat-hét esztendő óta sok csodálatos eredményt értünk. Bízunk a váratlanság és a törvényes fejlődés haragos testvér-párjára s előre...

A napóleoni hadjáratok óta most harmadszor kel föl a magyar. Akarjuk s csináljuk, hogy ez a leglelkibb és leglelkesebb felkelés diadalt hozzon. Mindegyik munkatársaddal egyetemben bátorságot kíván és szeretetet küld őszinte jó híved:

Ady Endre

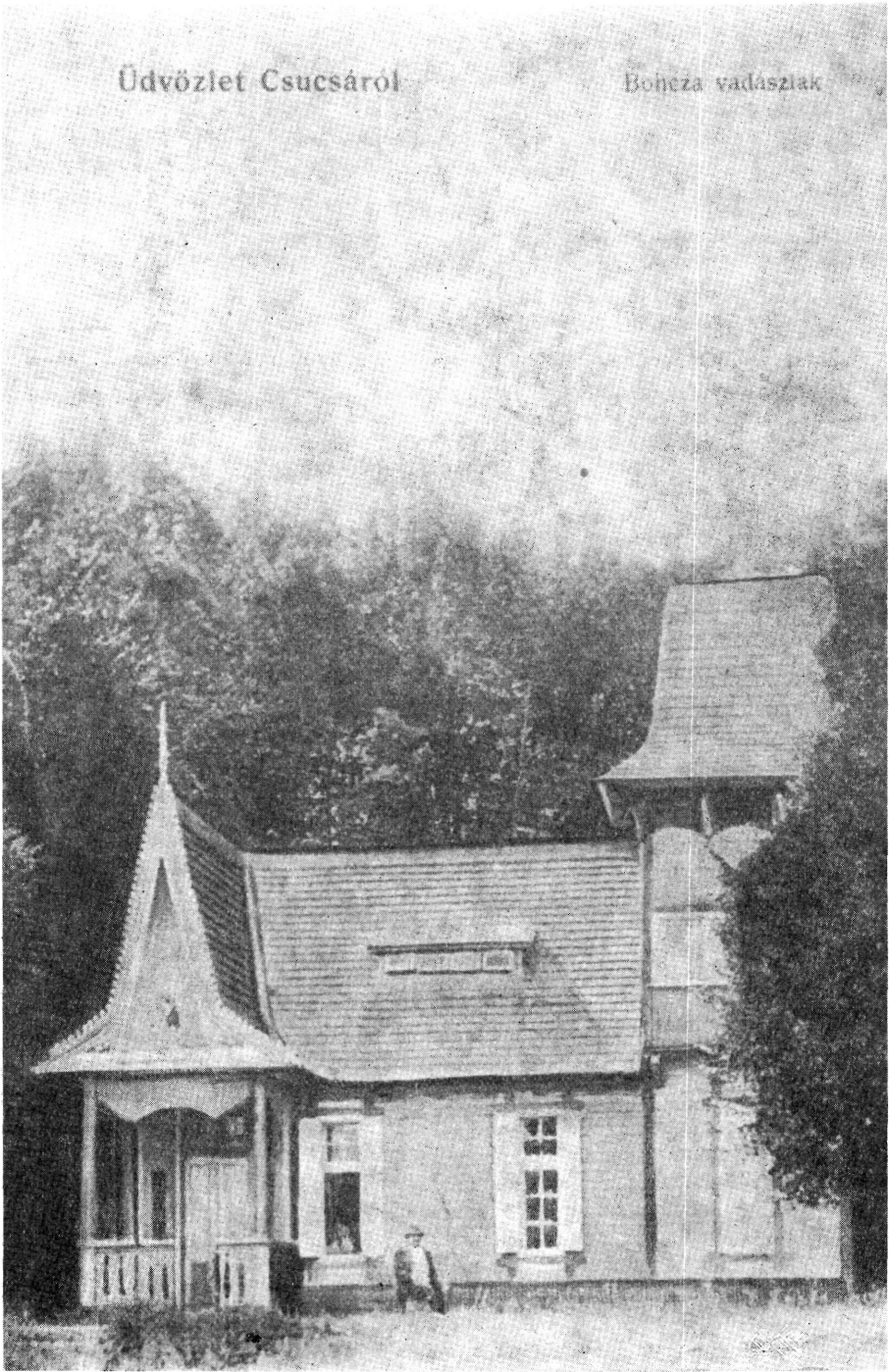
4. 1912. Ugyancsak az Ady-szoba körüli buzgólkodásom idejében ajándékozott meg Ady Lajosné a költőnek 1912-ben öccséhez írt levelével, amely a következőképpen hangzik:

Édes Lajoskám, itt a Galilei-vers — utolsó percben. Ha van időd s szükségesnek látnád, másold le. Azonnal küldesd el egy bojjal. Utasítsd a Galileistákat, hogy az ünnep után juttassák a verset a Világhoz. De vigyázzanak a sajtóhibákra. Ugy-e erős, kis vesr. Csokol, édes Lajoskám, *Endréd*.

A levélben említett vers az *Új, tavaszi seregszemle*, mely a Világ 1912 márc. 26. számában jelent meg, tehát a datálatlan levél is ezt megelőzően íródott. FÖLDESSY Gyula az Ady-versek „poeta-adminisztrátora” ezzel kapcsolatos megjegyzése: „ez a vers Ady

Üdvözet Csucsáról

Boheza vadászaiak

verseinek, költészetének szimbóluma. A *mi*: plurális majesztétikus: a költő-fejedelem-Ady tart itt szemlét a vers-seregén, amely „szétáradt úzhetetlenül a ,kis, romlott országban’.” (*Ady minden titkai*. 1949. 172. l.)

5. 1914. ADY DÉNES Zsófiának írt levelét Zsukától kaptam ugyancsak az Ady-szoba rendezésének idejében. A keltezetlen levél szövege a következő:

Zsukám, édes bolondos Zsukám, tegnap telefonon kereste Bölöniné. Balázsékkal is voltunk, de kitanítás nélkül azt mondtam, hogy tudtommal maga Párisban van. Éjjel három óra után érkeztem, valószínűleg kidobnak a kórházból. Én kicsi asszonyom. köszönöm, hogy rám gondoltál. Hozzon sok örömet neked az újév és holnap — várlak, Nagyon

Adyd

A levél írásának feltételezett dátuma: 1914.

6. 1915. A képes levelezőlappal a címzett ajándékozott meg. A képes oldal: Üdvözet Csucsáról. Boncza vadászlak. A szöveges oldalon található:

Csucsá, 1915. VII. 16.

Kedves Jenőm, hogy vagy, mi van Veled? Én vagy 10 napig még itt esavargok Bandiéknál. Szeretettel ölel

Lajosod.

Öllelek és szeretlek

Adybandi

Üdvözlí

Ady Endréné

A címzés: „Nagyságos Pintér Jenő dr., t. főhadnagy úrnak Szabadka. A 6. honv. gye. I. pótzászlóaljának Gazdasági Hivatala.”

A bélyegző olvashatatlan.

KOZOCSA SÁNDOR

A Genius-Lantos Kiadó. A Genius-kiadó KÁLDOR Miksa kezdeményezésére létesült 1920-ban. Az előkészítő tárgyalások már 1919 utolsó hónapjaiban, ASSZISI Szent Ferenc illusztrált *Virágoskertje* már 1920-ban megjelent. Az előzményekhez hozzátartozik, hogy KÁLDOR Miksa, ez a kortársak szerint külső megjelenésében egészen jelentéktelen, alacsony és vékony termetű ember, aki még a helyesíráshoz sem értett könyvkiadói szinten, az utcán találkozott BÁLINT Lajossal, aki ellen akkor még folyt a fegyelmi vizsgálat a Tanácsköztársaság alatti szereplése miatt s megkérte, menjen be hozzá kiadóvállalatához a *Kultúra*-ba. Ott KÁLDOR BÁLINT Lajos kezébe nyomta Knut HAMSUN: *Rejtelmek* c. regényét azzal, hogy fordítsa le. Ezt több fordítás követte, különösen akkor, amikor KÁLDOR vállalatot létesített. Ez akkoriban általában úgy történt, hogy a vállalkozó vagy rendelkezett a szükséges anyagiakkal, vagy ha nem, akkor megszerezte. Rendszerint társult valamelyik nyomdával, mint ez esetben KÁLDOR a Király utcában működő Löbl-nyomdával. A megállapodás értelmében a nyomda adta a papírt, a nyomdát és a kötést, a kiadás egyéb terheit KÁLDOR vállalta s a hasznon megfelelő kulcs szerint osztottak. Ennek az új kiadói vállalkozásnak irodalmi vezetőjévé KÁLDOR Miksa BÁLINT Lajost kérte föl, előző állása megtartása mellett, mert közben BÁLINT fegyelmi ügye a Nemzeti Színháznál rendeződött.

BÁLINT Lajos Újpesten született 1886-ban. A Tanácsköztársaság alatt a kollektív színtársulat főigazgatója, 1915–1936. között a Nemzeti Színház dramaturgja és főtitkára, 1930-ban az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület művészakciójának művészeti vezetője. Éveken át belső munkatársa, művészeti rovatvezetője a *Világ*

című napilajnak, majd betiltása után utódjának, a *Magyar Hírlap*-nak. BÁLINT a Genius munkálatait a 1919 végén kapcsolódott be s KÁLDOR csakhamar őt bízta meg a könyvkiadói program kidolgozásával.

Az ilyen természetű kiadói vállalkozásnál a dolgok természeténél fogva számos érdek összeütközésével kellett számolni. Más lehetett az ízlése és üzleti érdeke a nyomdának, más a tulajdonképpeni kiadónak, KÁLDORNak és megint más az irodalmi vezetőnek, ez esetben BÁLINT Lajosnak, aki javaslatot tett a művek kiadására, mivel lényegében a szakma előtt ő fémjelezte a kiadót. A Genius történetének eme kezdeti szakaszában a problémák úgy jelentkeztek, hogy a nyomda olyan kiadványokat látott volna szívesen, amelyek nagy példányszámban és nagy haszon mellett dobhatók piacra. Nyilvánvaló, hogy az olvasók tömegei között Knut HAMSUN-nal szemben egy a pornográfia határát súroló Guidó da VERONA verista regénye előnnyel indul. Viszont irodalmi helyzetére és írói-szerkesztői becsületére valamit is adó lektornak, vagy irodalmi vezetőnek az utóbbi ellen tiltakoznia kellett. A Löbl-nyomdával ily okok miatt került törésre a dolog. KÁLDOR ugyanis észrevette, hogy jobb kiállítású, drágább könyvet könnyebb eladni, mégha nehéz olvasmány is, mint rossz kiállítású tömegeiket, akár olcsóbb áron is. A társadalom egy bizonyos rétege szívesebben fizet többet, magasabb árat a szebb kiállítású könyvért, mint jóval kevesebbet a közönséges, silány kivitelűért. KÁLDOR nemcsak kiadni tudott, hanem, ami jó, de mégsem divatos könyvnél még annál is nehezebb, eladni is. Sőt, üzleti köröket is meg tudott győzni arról, hogy érdemes értékes művek kiadására vállalatot alapítani.

Ilyen megfontolásból került sor a Löbl-nyomdával való szakításra, amit KÁLDOR *Az Ezeregyéjszaka meséi*-nek kiadásával, illetve az ebből befolyó nyereségből készített elő, addig is biztosítva a kiadás folyamatosságát, amíg újabb tőkés csoporttal az egyezség létre nem jön. Az *Ezeregyéjszaka meséi* kétféle változatban jelentek meg. Ezer példány amatőrkiadásban készült, a teljes szöveget tartalmazta, amelyet KÁLLAY Miklós a francia Mardrus-féle kiadásból fordított magyarra, s ez volt az ezeregyéjszaka meséinek első teljes magyar kiadása. A nagyközönség számára füzetes sorozatban adta ki, a sikamlósabb részletek elhagyásával, szintén ezer példányban, de gyengébb minőségű papíron. Az illusztrációkat PRIHODA István, GÁL Margit és ERDÉLYI Aranka készítette.

Eközben LÖBLÉK gyorsabb üzleti tevékenységre sűrűttek, ami együtt járt volna a kiadványok tartalmi színvonalának csökkenésével. KÁLDOR, hogy megszabaduljon tőlük, új pénzügyi csoport után nézett, s azt meg is találta az Ilka utcában székelő Magyar Papír és Vegyipari Gyárban, illetve ennek tulajdonosaiban. A gyár maga is leányvállalataként működött az Intercontinentale nemzetközi szállítmányozási vállalatnak, s ennek lett a Genius egy másik fiókvállalata, írja BÁLINT Lajos visszaemlékezéseiben¹, aki maga sem értette, hogy az a szerinte „primitív” és „rosszmodorú” KÁLDOR hogyan tudta rávenni a vállalat elnökét, bizonyos KEPPICH urat és a gyártulajdonos HOFFMANN-családot, hogy az ő alaptőkéjükkel alakuljon meg most már részvénytársaság formájában a *Genius Könyvkiadó*, hogy kifizessék a Király utcai Löbl-nyomda követeléseit és pénzeljék a további kiadványokat. Igaz, hogy — mint BÁLINT Lajos írja — a HOFFMANN-családban akadt egy irodalmat, művészetet szerető egyén is, talán ő szorgalmazta a család többi tagjánál, hogy a kultúra területén is csináljanak valami fontosat és megmaradót. Akárhogy történt is, a következmények KÁLDORT és a Genius irodalmi vezetőjét éppúgy igazolták, mint a HOFFMANN-család irodalombarát tagját, vagy tagjait.

A Genius olyan arányú kiadói tevékenységbe kezdett, amelyről az 1921—23-ban megjelent és több, mint 40 kiadvány puzta számadata nem is nyújt valószínű képet

¹ BÁLINT Lajos: *Művészbemutató*. Bp. 1964. 350—357. l.

Mert másképpen minősül egy-egy kiadvány, ha két-három íves füzet, vagy ha 40—70-íves könyv. A Geniusnál az a legmeglepőbb, hogy a megalakulása utáni esztendőben nagyterjedelmű és világirodalmi értékű művek egész sorát dobta piacra, méghozzá a legtöbbet bibliofil igényrel, vagy legalábbis amatőr-jelleggel. BÁLINT Lajos, a Genius irodalmi vezetője, joggal írta a kiadó 1922-es *Almanach*-jában, hogy amihez hozzáfogtak, az valóban „istenkísértően hazard” vállalkozásnak tűnt. Tisztában voltak azzal, hogy a magyar könyvkiadó, ha nem is jószántából, de a körülmények hatása alatt kisebb-nagyobb mértékben mindig megalkuvásra kényszerült az irodalmi érték rovására. Ha élni akart, engedni kellett a napi szenzációnak is. BÁLINT Lajosék abban a hitben üzentek hadat az irodalmi selejtnek, hogy végre talán magyar földön is javultak a viszonyok annyira, hogy legalább egyetlen kiadó ilyen értelmű megalkuvás nélkül is meg tud élni. Nem egyedül élt abban a hitben, hogy lehetséges ilyen magasszintű irodalmi programmal olyan vállalkozást indítani, amely csak irodalmi és művészi rangú könyvet ad ki, minden esetre olyat, melyet „saját könyves szobáinkban is áhitattal tudunk tisztelni.” Mindez erősen relatív jelenség még kulturált olvasók esetében is, de a Genius emberei kétségtelenül nem a fölületes szalonok igényeinek a kielégítésére vállalkoztak — mint majd alább kiderül.

A Genius hangoztatta, milyen fontosnak tartja kiadványai külső megjelenését s igyekezett megfelelni az amatőr-igényeknek. Nagy sorozatait alkotó művek mindegyikéből amatőr példányok is készülnek. *Nagy írók — nagy írások* gyűjtőcímmel klasszikusokból három sorozatot indított, bár többet tervezett, a megjelentekben az irodalom és a művészet számos műfaja kapott helyet.

A Genius munkatársakul, szerkesztőkül kora kiváló íróit, költőit, tudósait gyűjtötte maga köré. Itt találkozunk BABITS Mihály, BENEDEK Marcell, DÉZSI Lajos, GULYÁS József, HARSÁNYI István, HEVESI Sándor, KÁLLAY Miklós, KIRÁLY György, KOSZTOLÁNYI Dezső, KUNCZ Aladár, LACZKÓ Géza, LÁNYI Viktor, MIKES Lajos, SZABÓ Lőrinc, SZINI Gyula, TÓTH Árpád, TRÓCSÁNYI Zoltán, TURÓCZI-TROSTLER József nevével, s még annyi máséval. A könyvek külső tervezésére pedig többek közt LEIDENFROST Sándor és VÉGH Gusztáv iparművészeket nyerte meg.

A kiadó a következő külföldi írók műveiből készített számozott változatokat amatőr-bibliofil jellegű kötetekben, jobb papíron: D'ANNUNZIO, ASSISI SZENT FERENC, BALZAC, CHAMISSO, DIDEROT, DOSZTOJEVSKIJ, FARRÈRE, FLAUBERT, FOGAZZARO, TH. GAUTIER, GOBINEAU, GOETHE, HAMSUN, HOFFMENSTAHL, IBSEN, KROPOTKIN, LACLOS, MEREDITH, MUSSET, PUSKIN, READE, J. RENARD, RILKE, SCHNITZLER, SHAKESPEARE, TOLSZTOJ, VERGA, A. de VIGNY, WAGNER, O. WILDE. Természetesen nem valamennyi egyetlen sorozatban és nem is egyöntetű formátumban. Ugyanígy a hazai írók közül BALASSA Bálint, és CSOKONAI VITÉZ Mihály összes művei kerültek kiadásra, továbbá GELLÉRT Oszkár, KOSZTOLÁNYI Dezső, CHOLNOKY László, MIKLÓS Jenő, SZOMORY Dezső, TÓTH Árpád, TORMAY Cecile egyes művei.

Némelyik abban az időben szokatlanul nagy példányszámban jelent meg, 1500—3000 számozott példányban, a zöméből még külön 300—300 példány is készült. TAKÁTS Sándor műveinek másodlik kiadását nem számozva ugyan, de jó papíron, szép félbörkötésben, aranyozott gerinccel nyomták.

A *Nagy írók — nagy írások* mellett *A regényírás művészei* elnevezésű sorozat is megindult. Ezt KÁLLAY Miklós szerkesztette s ebben már megjelent néhány mulandóbb értékű író is. Guidó da VERONA-t ma már csak mint a fölfokozott erotika hajdan divatos íróját tartják számon azok, akik elsősorban az ilyenfajta tematikát keresik az olvasmányokban, SCHNITZLER Artúr nimbusza is elmúlt, s D'ANNUNZIO-ért ma már a java olasz írók és olvasók sem lelkesednek az akkorihoz hasonló mértékben.

A kiadó *Miniatűr* könyvtár sorozata kisformátumban, irodalmi csemegékkel szolgált. (A teljes WILDE-sorozat, SHAKESPEARE szonettjei.) KOSZTOLÁNYI: *A szegény kis-*

gyermek panaszai, A bús férfi panaszai, Zsivajgó természet, RILKE: Imádságos könyv, SZOMORY Dezső A selyemzsínór stb stb. műveiből ötven példány készült egész és félbőr-kötésben, dúsan aranyozva, a felső élen aranymetszéssel, merített papirosan.

A *Genius Könyvtár*-ban értékálló irodalmi, de inkább szórakoztató jellegű művek jelentek meg, rövidebb lélegzetű írások, ezekből azonban nem készültek amatőrváltozatok. Amint nem készültek a felvilágosító céllal indult *Szabad Iskola* c. sorozatból sem. Ezeknek inkább a haladó szellemű tudományosság szempontjából volt jelentőségük. (ZOVÁNYI Jenő: *A felvilágosodás története.*)

A *Genius* sorozaton kívül is adott ki nagyjelentőségű tudományos műveket, illetve sorozatokat. ZOVÁNYI Jenő: *A reformáció története* című hatalmas munkája mellett megemlítendő TAKÁTS Sándor művei sorozata.

Annak ellenére, hogy a *Genius* a legnagyobb mértékben üzte az amatőr kiadást, könyvesztétikai szempontból különösebben figyelemre méltót keveset alkotott. A *Regényírás Művészei* című sorozat címsorainak hajlított volta éppúgy kevés a művészi ranghoz, mint a könyvek fedelének vékonyodó vonalából alkotott keretes „dísz”. A sorozatos műveket nem illusztráltatta, ami azonban nem föltétlenül hiány, ha emellett a tipográfiai gondosságban művészi színvonal érvényesül. De a *Genius*-kiadványok fő fogyatékosága éppen a tipográfiai gondatlanságból következik. Nem vették észre, hogy ha az oldalszámokat a lap aljára helyezik, sokkal szebb arányú margót kapnak, míg az ellenkezője miatt az nemesak szemet bántóan aránytalan, hanem az egyes oldalak azt a látszatot keltik, mint ha le akarna esni a szöveg, minthogy gyakran le is csúszott. Arra pedig, hogy a sorok oldalról-oldalra fődjék egymást (pontos sorregiszter), még kisebb terjedelmű munkáknál sem ügyeltek. Pedig a jobb nyomdákkal dolgoztatott a vállalat (Globus, Világosság, Jókai stb.). A konkurrencia, a piaci verseny annyira leszorította az árakat, hogy azért az összegért, amibe egy átlag külsejű és széles rétegek számára is elérhető könyv került, gondosabb munkát a nyomdától a kiadó nem igen kívánhatott meg.

Könyvművészeti tekintetben hátránynak bizonyult a *Genius*-nál az is, hogy aránylag csekély kiadványt illusztráltatott. S hogy még az illusztrált műveknél sem biztosította a stílusegységet minden esetben. ASSISI SZENT FERENC *Virágoskert*-jét a kitűnő grafikusiparművész VÉGH Gusztáv 18 fametszettel illusztrálta. PUSKIN *Anyegin*-jét pedig GARA Arnold 8 rézkareccal. Ez utóbbihoz a kiadó a könyvdíszeket VÉGH Gusztávval készítette, ami stílusegység szempontjából a könyv rovására ment, noha egyébként a kiadó bőkezűségét bizonyította. A művészi könyvnel elengedhetetlen a stílusegység, mert ha ettől a követelménytől eltekintünk, akkor az eklektikának nyitunk korlátlan lehetőséget, ha külön-külön még oly szépen oldja is meg részfeladatát az illusztrátor, illetve az ornamentikát tervező művész. (Az *Anyegin*-hez KRÚDY Gyula írt varázslatos hangulatú előszót.) Az iniciálékat és a versszakok közötti díszeket piros színű nyomással emelték ki. GARA metszeteit a kötet számának megfelelően laponként számozták. — GOETHE: *A napló* című költeménye KOSZTOLÁNYI fordításában, HERMANN Lipót négy kőrajzával jelent meg. Ez a kiadvány a legjellemzőbb példák egyike arra, hogy a könyv tervezői, a tipográfus, a címlap és a kötés tervezője — az utóbbi kettő VÁGÓ József műve — mennyire nem értették meg az egységes stílusra vonatkozó alapvető követelményt, s amely szerint annak legelemibb föltétele, hogy betűtípusok ne keveredjenek, még rajzolt címlap ürügyén sem. Azok a rajzolt címlapok, amelyeket részben VÁGÓ, részben VÉGH Gusztáv készített, semmivel sem tették értékesebbé — mert nem tették szebbé — a könyveket, mintha a könyv saját betűjéből oldották volna meg a címlap szövegét. Föltéve, ha jól oldják meg. Ez esetben maradandóbb, művészibb hatást értek volna el.

GOETHE *Napló*-ját a *Genius* BABITS fordításában is kiadta. Ehhez PRIHODA István készített ugyancsak négy kőrajzot. Az amatőr változat 1—100 példányban, több színű levonatokkal tokban, a többi tok nélkül került forgalomba. Valamennyi példányt aláírta

a művész és az illusztrátor. Az 1–100 példányhoz a rajzokat külön mappában is mellékeltek az egyes példányokhoz. A tok egész pergamenből készült és WEISS László tervezte.

A Genius-kiadványok kötése a GOTTERMAYER Nándor könyvkötőüzemben készültek. A legtöbb könyv kötésének, előzéklapjának s számos könyv címlapjának tervét LEIDENFORST Sándor készítette. Mellette VÉGH Gusztáv munkássága jelentős, akinek nevéhez fűződik a *Nagy írók — Nagy írások* sorozat könyvdíszei, továbbá PUSKIN *Anyegin* bibliofil kiadásának megtervezése és könyvdíszekkel való ellátása. Ez egyik legszebb kiadványa a Geniusnak annak ellenére, hogy a stílusegység körüli ellentmondások zavaróan hatnak. — A Miniatúr könyvek kötésének, valamint a BABITS—GOETHE *Napló* kötéstervét ugyancsak Leidenfrost tervezte, míg a könyv tokját WEISS László. — Az illusztrátorok között VÉGH Gusztáv mellett ZÁDOR István említendő, aki CHAMISSO *Schlemil Péter*éhez készített 8 kőrajzot, minden kötetbe külön beragasztással. — GELLÉRT Oszkár verseskönyvét, *Velem vagytok* (1928) KOZMA Lajos apró rajzai élénkítik. Ez azonban fűzve jelent meg. Egységes, szép, félbőr-kötésben jelentek meg TAKÁTS Sándor könyvei, tervezőjük azonban ismeretlen.

BÁLINT Lajos mintegy négy évi működés után kivált a Génusból. Részben azért, mert a könyvpiac fokozódó terjesztési nehézségei miatt az igazgatóság üzleti érdekeket képviselő csoportja egyre inkább a kevésbé értékes „bestseller” típusú könyvek kiadását kezdte szorgalmazni, amivel BÁLINT nem értett egyet, noha KÁLDOR is az ő álláspontját támogatta. Részben pedig azért, mert az írói honoráriumok kérdésében nem értett egyet az igazgatósággal. Kiválása után az általa kiadásra előkészített könyvek a *Nagy írók — Nagy írások* c. sorozatban, még az ő nevét viselték. A piaci viszonyok azonban, mint erre BÁLINT Lajos maga is utal idézett művében, a drága könyvek számára egyre rosszabbodtak, a bibliofil könyvkiadás haldoklott. Látták ezt HOFFMANNÉK is, s a Geniust eladták a LANTOS Adolf cégnek.

LANTOS Adolf Trencsénben született 1875-ben. A könyvkereskedésben külföldön szerzett szakismeretet, majd Budapesten a Múzeum körúton antikváriumot létesített és azt magyarányú könyv- és képkereskedéssé fejlesztette. Később az üzlet Lantos R. T.-gá alakult át, amely főleg hazai és külföldi könyvritkaságok adás-vételével foglalkozott, valamint könyv- és folyóiratkiadással. Az utóbbiak közé tartozott a *Magyar Bibliofil Szemle*, amelynek két évfolyama jelent meg (1924–1925) és a *Literatúra*, amely amannak lépett a helyébe, mint havonként megjelenő bibliográfiai szemle. A Lantos évenkénti aukciói alkalmából magas irodalmi színvonalom álló katalógust adott ki.

LANTOSÉK birtokában a Genius már lényegesen kevesebb könyvet adott ki, bár néhány figyelemre méltó ezek között is akad. A cég megvásárolta SZABÓ Dezső összes műveinek kiadási jogát, amit később az író perrel támadott meg s visszakövetelte jogát a kiadáshoz, minden jogi alap nélkül. 1929-ben a *Segítség* című regényéből készült 250 géppel számozott példány. — Ugyanebben az évben jelent meg JÓZSEF Attila: *Nincsen apám sem anyám* című verskötete 1000 számozott példányban, a szegedi Koroknay-nyomdánál. Mint a kötetből is kiderül, ehhez a Genius csak a nevét adta: Bár számozva készült, nagyon rossz, fatartalmú papíron nyomták, de mint első kiadásnak, ma is nagy az értéke a gyűjtők körében. Jóval később, TORMAY Cecile egyik könyve jelent meg a Geniushoz, a *Virágok városa — szirének hazája* című itáliai útibeszámoló, 1935-ben, ritka érdekes kötésben, csinos formátumban, finom papíron. — A Genius adta ki MÓRA Ferenc műveit is, elegáns formátumban, amatőrváltozatokról azonban nem tudunk.

A Genius legtöbb kiadványa a Franklin, Globus, Hungária, Jókai, Korvin, Világosság és Weiss L. nyomdájában készült. A vállalkozás a magyar könyvművészetre a már említett okok miatt sokkal kisebb hatást gyakorolt, mint azoknak a nyomdáknak és kiadóknak a működése, amelyek mind terjedelemben, mind példányszám tekintetében jóval alatta maradnak ugyan a Geniusnak, de a könyv tartalma és formája közötti művészi

összhang tekintetében eredményesebben vonták le a korszerűbb tipográfia követelményeit. Érdekes viszont, hogy amikor a nemzet első világháború utáni tragédiájában egyébre sem hivatkozhatott az ellenséges világ előtt, mint kultúrájára, akkor a Genius a magyar és világirodalom remekeinek javát tárta oda a közönség és a világ elé, addig ritkán látott magas példányszámban, még az amatőrváltozatban megjelenő könyveket is. Küztük nem egynek kiadása bátor szellemre és vállalkozó kedvre vallott. De a könyvművészet igazi lényegét a Genius sem értette meg, a századvég hatása alatt képzelte el kiadványai külsejét, bár amit e tekintetben alkotott, az mindenképpen a könyvkultúra és a könyvművészet igénylésére vallott.

Szír Rezső

„A gróf úr” és a cenzúra. A második világháború utolsó éveiben elhallgattak — mert elhallgattatták őket — a költők. S a legutolsó háborús év, a negyvennégyes, már alig-alig őriz írásos dokumentumot vers és cenzúra viszonyáról. Ekkor a szokványos formális eljárásokat is mellőzik már, egyszerűen zúzdába küldik vagy az úgynevezett „gyorsított” eljárással ítélik megsemmisítésre az irodalmi alkotásokat.

VÁRNAI Zseni *Látomás Jeremiással* című versét kéziratban törli a cenzúra: „Nem nyomható ki! Megjelenése és terjesztése a hadviselés érdekeit érinti” pecséttel látja el a királyi ügyészség, DARVAS Szilárd majdhogynem katonai bíróság elé kerül 1944-ben két verse miatt, NYUGATI Lászlónak *Az ismeretlen magyar katonához* és *Minek . . .* című verseit röplapon terjesztették az ellenállási mozgalomban; s egy ZRUFKÓ Zoltán nevű szerző *1944. március 19.* című népi hangvételi, erőteljes antifasiszta és háborúellenes versét is csak röplapon találjuk, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött sárguló papírok között, s rajta kézírással. „e vers miatt szerzőjét félévre internálták . . .”

Ilyen objektív körülmények között, ilyen légkörben fogott hozzá egy verseskötet megjelentetéséhez GÖMÖRI Jenő Tamás. A versek túlnyomórészt a háború utolsó évében születtek. Nézzük, mit ír a költő húsz év előtti kötetéről.

„. . . felvirradt emlékezetemben a legemlékezetesebb, 1944-es cenzúra-esetem. A következő: 1944 februárjában elkészült a Knézits utcai Székely-nyomdában a „Lélek zeng a zúrben”, már, gondolom, címében is kifejező, bátor és szókimondó, címénél fogva is emlékezetes verseskötet. Ebben a verseskötetemben életem sok-sok emberét és eseményét megköltött versciklusát bocsátottam közre. Ám a kész kinyomtatott verskötet már nem jelenhetett meg, mégpedig a náci Magyarországba jövele következtében. A kötetnek a magyarországi náci-invázió ideje alatt a nyomdában rejtőzött, megmaradt példányai — csak párszáz maradt meg — csak 1945-ben, a náci kitakarodása után kerültek könyvári forgalomba.

Nos, a verseskötet egyik versét, „A gróf” címűt, a cenzúra 1944 márciusában törölte. Ez persze még a könyv kinyomása előtt történt. A vers Pálffy János grófról szól. A cenzúrázott, igen erőshangú vers másolatát ide mellékelem, valamint annak a levélnek a másolatát is, amelyben a Székely-nyomda közölte velem a cenzúra törlését . . .”

Másolat
Székely Nyomda és Könyvkiadó Vállalat
Budapest IX. Knézits-utca 12.

Budapest, 1944. március 10.

Ngs. Gömöri Jenő Tamás író úrnak

Jeszenő

A mai napon megkaptuk az ügyészségtől az előzetes cenzúrárt, amelyben „A gróf úr” törölve lett. Ezt az oldalt tehát kivettük és addig tördeltünk, míg a „gróf úrnak” nyoma sem maradt a versek között, úgyhogy legjobb esetben jövő hét elején kerül ismét be a gépbe . . .

Szívélyes üdvözzel:
Székely-nyomda (pecsét)
aláírás

A Gróf

Csupa egyforma embert láttunk magunk körül
 Sűrögni-élni, ki jó vagy rossz s beszél, örül,
 Sír, pöröl, meghal: míg egyszer csak láttunk egyet.
 Kiről azt mondták nekünk, nem ember hanem Gróf,
 S azóta arcába nézni alig is mertünk
 Mi gyerekek, kik egyetlen Grófot ismertünk.

Övé volt minden kincs, övé volt Bajmóc vára,
 Úgy néztünk rá félve mint mesék manójára,
 Ha Bajmócról borbélyhoz jött négyesfogaton
 S huszárral a bakon s mint holmi félistenre,
 Akkor is, mikor már tudtunk róla eleget,
 Azt is, hogy kapzsi, mert hullott szilvát szededet.

Tudtuk már: van ember aki más mint a másik,
 Ki nem pataokban, de halastóban halászik,
 Ember kinek kunyhó: vágy, s Gróf, ki több vár ura,
 Szegény, ki verejtékez — és nábob, ki henye,
 S mit *lopnak* tőle, azon ezer család megél.
 S hogy szegényé az alázat s Grófé a negély.

Mért kiskirály a Gróf és mért nem elegendő
 Néki annyi, amennyit megkíván a bendő,
 Minek neki sokezer hold föld, ezer szoba,
 Száz erdő, s mért hajbókol mindenki előtte?
 Mért van egynek ennyi kincse? Minket ez rágott:
 És akkor kezdtük nemérteni a világot.

A vers szerzője sokoldalú irodalmi tevékenységet fejtett ki. Alig húsz éves volt, amikor a *Modern Könyvtár* sorozatot alapította. A Tanácsköztársaság bukása után emigrációba kényszerült ő is, ott folytatta a haladó irodalmi művek propagálását. A Bécsben indított *Új Modern Könyvtár* sorozatot a cenzúra kitiltotta az országból. Magyar és külföldi lapokban jelentek meg szépirodalmi és publicisztikai jellegű írásai. Majd hat évtizeden át harcolt irodalmi eszményeinek megvalósításáért. 1967 decemberében, 77 éves korában halt meg Gömöri Jenő Tamás, az örökké fiatal, mozgékony, az emberi jóságban, s a haladásban fenntartás nélkül bízó humanista, Thomas Mann első magyar fordítója.

M. Gy.

Bölöni Györgyné és Henri Barbusse. Ismeretlen Barbusse-levelek a „Szenvedések könyvé”vel kapcsolatban, BÖLÖNI Györgyné, ahogy ADY elnevezte: Itóka, álnevén KÉ-MERI Sándor, szenvedélyes lelkesedéssel vett részt férjével együtt az első magyar proletárdiktatúra kulturális munkájában. A Tanácsköztársaság leverése után sokezer társával együtt végigjárta a szabadságeszméken véres bosszút álló fehérterror börtöneit. Kiszabadulása után Bécsben hiteles naplóban örököltette meg élményeit, s *Szenvedések könyve* címmel adta ki a Bécsi Magyar Kiadó 1921-ben. Az első kiadás borítólapján a híres magyar, szintén emigrációba kényszerült TIHANYI Lajos festőművész rajza látható, a könyv bevezetőjét az ugyancsak Bécsbe menekült RÉVÉSZ Béla írta. A mottó: „A mártírok és halottak emlékének. A börtönök és internálótáborok szenvedőinek”.

Nyolc évvel a bécsi magyar nyelvű kiadás után — melyet 1924-ben tiltottak ki a postai szállításból bírói ítélet alapján, TÖREKY Géza elnöklete alatt, — a *Szenvedések könyve* francia nyelven is megjelent, Flammarion kiadásában.

A francia kiadás létrejöttében a neves francia író, a nemzetközi békemozgalom kiemelkedő képviselője, a magyar viszonyokat alaposan, személyes tanulmányok alapján megismert BARBUSSE szerepét ismerjük, s nemrégiben megtalált, a kiadással kapcsolatos levelezése méginkább tanúsítja érdemeit.

MONDE

GRAND JOURNAL
HEBDOMADAIRE
D'INFORMATION
LITTÉRAIRE, ARTISTIQUE
SCIENTIFIQUE ET SOCIALE
80 RUE ÉTIENNE MARCEL
PARIS
TEL. CENTRAL 16-78

DIRECTEUR
HENRI DARBOUSE

GRAND JOURNAL
HEBDOMADAIRE
D'INFORMATION
LITTÉRAIRE, ARTISTIQUE
SCIENTIFIQUE ET SOCIALE
80 RUE ÉTIENNE MARCEL
PARIS
TEL. CENTRAL 16-78

DIRECTEUR
HENRI DARBOUSE

...malgré avoir lui sur les semaines qu'il écrit sur de jolies
et je vous de même de faire connaître le travail de ses
vous et l'écritement dont je vous parle plus tard, n'est encore
démonté par ailleurs fait dans l'esprit de tout votre ouvrage.
...pour moi, le travail de l'écriture est une chose qui se fait
et qui se fait de l'écriture est une chose qui se fait
et qui se fait de l'écriture est une chose qui se fait

...malgré avoir lui sur les semaines qu'il écrit sur de jolies
et je vous de même de faire connaître le travail de ses
vous et l'écritement dont je vous parle plus tard, n'est encore
démonté par ailleurs fait dans l'esprit de tout votre ouvrage.
...pour moi, le travail de l'écriture est une chose qui se fait
et qui se fait de l'écriture est une chose qui se fait
et qui se fait de l'écriture est une chose qui se fait

Lucien Barthe

Lucien Barthe

Lucien Barthe

1928. április 5-én a Flammarion Kiadó levélben fordul BARBUSSE-höz — valószínűleg az író már előzőleg tárgyalt a műről a kiadóval — kéri a könyv kéziratát:

Kedves Barátom,

1928. április 5.

lenne olyan szíves elküldeni számunkra, a rue Drouot-ra Madame Bölöni kéziratát? Mi hamarosan elutazunk néhány napra ugyan, de pontos útbaigazítást adtunk a tekintetben, hogy a kézirat haladéktalanul a lektorálási bizottság elé kerüljön. Mellékelünk hozzá egy kis cédulát, jelezve, hogy Ön milyen fontosnak tartja ezt a művet. Fogadja, barátom szívélyes üdvözetünket

Majd egy esztendő múlva — 1929. április 24-én — ír BARBUSSE BÖLÖNINÉnek. A levélből kitűnik, hogy az év a *Szenvedések könyvének* francia kiadásával kapcsolatban nem telt el eredménytelenül. Valószínűleg közben készült el a fordítás, sőt már a nyomtatás is előrehaladott stádiumban lehetett, mégis, mind BARBUSSE-t, mind pedig a könyv íróját nyugtalanította a késedelem. Ezért BARBUSSE saját lapjában, a *Monde*-ban hozott le részleteket a könyvből: rendkívül fontosnak tartotta, hogy a francia nép és általában a világ közvéleménye elé tárják az ellenforradalmi Magyarország túrhetetlen akcióit.

A levél szövege a következő:

Kedves Asszonyom és Barátnőm,

Miramar, 1929. április 24.

Károlyi Mihály közvetítésével megkaptam Berlinben az Ön levelét, s elnézését kérem, hogy csak most válaszolok és hogy már érdemben nem tudtan intézkedni Flammarion kiadónál. De épp e pillanatban, személyes okokból nehéz számomra ez ügyben lépéseket tenni. Meg kell mondanom, nagyon ritka esetben fordul elő, hogy egy kiadó nem tolná ki a könyv előre kitűzött megjelenési dátumát. Néhány nappal ezelőtt jelent meg Georgiáról írt könyvem, melynek januárban kellett volna kijönnie! Az ember ilyen esetekben szinte semmit nem tehet, csak azt, hogy beadja a de rekát — hisz a kiadóké a hatalom. Elkészítette már a korrektúrát és hozzájárulását adta a szedéshez? Ha igen, akkor bizonyos, hogy a kinyomtatás nem fog már késni, ugyanis maguk a kiadók sem szeretik késleltetni egy jól megszerkesztett, kész könyv kiadását.

Ami a *Monde*-ot illeti, már jó ideje annak, hogy a főszerkesztőnek jeleztem óhajomat: szeretném a lapban közölni az Ön könyvének néhány fejezetét. Tervbe vehetnénk esetleg két publikációt. Mivel azonban a *Monde* korlátozott terjedelmű hetilap, úgy vélem, kicsit rövidíteni lehetne az eredeti szöveget, kihagyni mindazt, ami nem feltétlenül szükséges a drámai lendület szempontjából, így többet tudnánk bemutatni az Ön művéből. Lenne oly szíves s felkeresné a *Monde*-nál Habarut, akinek jeleztem az Ön esetleges látogatását? Bizonyára meg fognak egyezni a közlésre javasolt fejezeteket illetően, s arra kérem Önt, hogy saját maga oldja meg a fent említett tömörítést, illetve rövidítést, így bizonyosak lehetünk abban, hogy az az Ön könyvének szelleméhez hű marad.

Kérem, tájékoztasson a jövőben is a könyv sorsáról Flammarion-nál s ha a megjelenés újból késne, megpróbálok segíteni Önnek.

Feleségem, aki nagy szeretettel gondol Önre, s magam is, szívélyes barátsággal üdvözljük

Amint azt egy BÖLÖNI Györgynéhez intézett magánlevélből megtudjuk, BARBUSSE ugyancsak 1929 koraószén előadóestet rendezett Madame BÖLÖNI számára a *Szenvedések könyvéről*. Egy párizsi egyetemista az est másnapján tollat fog és francia nyelven többoldalas levélben írja meg, mennyire megindította, amit az előadáson hallott, s hogy a könyv hatása alatt úgy érzi, kötelessége csatlakozni a terror, az elnyomás, az embertelenség elleni harchoz, bárhol a világon is nyilvánuljon az meg.

S bár a könyv ellen a francia kiadást megelőzően bojkott indult — írja BARBUSSE 1928. február 13-i levelében — a mű mégis elérte hatását. 1930-ban dramatizált változatban, *Bestie Mensch* címmel bemutatták Párizsban német színészek előadásában. Kurt DESCH dramatizálta. „Az előadás által kiváltott tapsvihar — írja Barbusse (1930. január 18.) — az elnyomottak ügyéért harcoló emberek halálja.” A bojkott megbukott.

A *Szenvedések könyve* magyar, német és francia kiadása azóta bejárta a világot és hatékony segítséget nyújt az emberi lelkiismeret ébresztésében.¹ M. Gy.

¹ Az eredeti levelek a szerző birtokában.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Töredékesen előkerült két ismeretlen XVI. századi magyar nyomtatvány. 1. Az Országos Széchényi Könyvtár RMK I. 47a jelzet alatt őriz egy három levélpárból és egy önálló levélből álló nyomtatványtöredéket. Ezek közül csak kettő teljesen ép, egynek a fele, míg a többi négy levél kb. 10—20 százaléka hiányzik. Sajnos a címlapot egyik sem tartalmazza, de a fennmaradt levelek verzóján március—december közöttre szóló régi magyar nyelvű naptár maradt fenn. A levelek rektója — a kész naptárba vele szemben befűzött naptárlapokhoz történő bejegyzések céljaira — üresen maradt, és csak a hónapok neve, ill. azok napjait jelölő számok találhatók az öntött cifrákkal keretezett lapokon, ahol alul még a naptárvers áll. A fennmaradt levélpárok a következő naptárrészeket tartalmazzák: március 1—13, ill. 14—31, október 14—31, ill. december 1—13 és november 1—13, ill. 14—30, míg az egyedülálló levél a június 1—13 közöttre szól. Ezek segítségével kikövetkeztethető a nyomtatvány ívbeosztása. A nyolcadrét alakú kiadvány az általános gyakorlatnak megfelelően ívenként feltehetően nyolc levelet tartalmazott. Így a naptár első ívének közepe, vagyis a 4. és 5. levélből álló pár, a második ív egyedülálló második levele, végül a harmadik ív két belső levélpárja, vagyis a 3—6, ill. a 4—5. levelek maradtak fenn. A naptár első íve a január első felére szóló bejegyzések feljegyzésére szolgáló lappal kezdődött, míg ugyanez december második felére a harmadik ív utolsó levelén állt.

A nyomtatvánnyal kapcsolatos meghatározási munkát SAJÓ Géza és FAZAKAS József, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai már a könyvtári feldolgozás során elvégezték. Megállapításuk szerint a kalendárium az 1561. esztendőre szól és feltehetően Bécsben, Raphael HOFFHALTER nyomdájában készült. Ezek az adatok helyesnek látszanak. Sajnos a bizonyításhoz legmegnyugtatóbb alapot nyújtható bécsi naptár, amely az 1562. évre szól (SZTRIPSZKY I. 9), ma nem található. Az erről szóló legjobb leírás (*Supplementum ineditum Ludovici Dézsi*. DÉZSI Lajos kiadatlan kiegészítései. 1537—1667. — SZTRIPSZKY Híador *Adalékok* című műve utányomatának függelékében: Bp., 1967. Nr. 5) segítségével azonban megállapítható, hogy a naptári rész beosztása azonos a töredékben megállapítottal: a negyedik ív végén fejeződik be. Tehát a töredék a nyomtatvány második, harmadik és negyedik ívéből tartalmaz részeket. Az első ív, amelyből semmi sem maradt fenn, a következő módon rekonstruálható: címlap, ajánlás, az utolsó lapon pedig a január első felére szóló naptár. Az ötödik íven kezdődhetett a prognosztikon rész, feltehetően önálló címlappal, de folyamatos ívjelzéssel.

A töredékben csak a március, június, november és december hónapot jelképező fametszetek maradtak fenn, amelyek magassága 23—25, szélessége 57—58 mm között változik. Kivitelben és méretben az ismert magyar naptárak közül leginkább a XVI. század végi nagyszombati kalendáriumokban található képekhez hasonlít (SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvnyomtatás a XVI. században*. Bp., 1961. LVI. tábla).

Szokás volt a régi naptárakban egy-egy hónapot rövid kis rigmussal jellemezni.

Igy van ez az ismertett töredék esetében is. A havonként két-két soros vers, amelyek januári verssora kikövetkeztethetően a „Vigan lakik Boldogasszony hava” szavakkal kezdődött, fellelhető az 1592-i debreceni (RMK I. 251) és kolozsvári (RMK I. 256) esztiókban. De még jóval később is használták ezeket nyomtatott kalendáriumokban, így a vers szövegét KIRÁLY György az 1611-re Keresztúrott készült kiadás (RMK I 430) alapján ismertette (Irod. tört. Közl. 1900. 406—407).

Különösen nevezetes e töredék, mert ez a legrégebb magyar nyelvű naptár, amelyből ha csak néhány levél formájában is, de ismert példány. Korabeli írás említ ugyan egy 1558-ra nyomtatott naptárt (IVÁNYI Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon*. Bp., 1937. 88), de ebből semmi sem maradt fenn. Jellemző a régi naptárak pusztulására még a legutóbbi időkben is, hogy a már említett 1562. évre szóló bécsi naptáron kívül az azt időrendben követő és Kolozsvárott 1569-re (Erdélyi Múzeum 1898. 58—59), továbbá a Bécsben 1571-re (RMK I. 84) nyomtatott kalendáriumok egyedüli ismert példányai a közelmúltban tűntek el szem elől.

Raphael HOFFHALTER bécsi nyomdájából már eddig is több magyar nyelvű kiadvány volt ismeretes. A többször idézett és 1562-re szóló kalendáriumon kívül a fentebb említett és 1558-ra készült naptárt is feltehetően az ő műhelyében nyomtatták. De nagyobb lélegzetű és irodalmilag jelentősebb magyar kiadványok is kerültek még ki sajtója alól: Bornemisza Péter Elektrája (1558 — RMK I. 35), DRASKOVICH György Vincentius Lirinensis fordítása (1561 — RMK I. 43) és TELEGDÍ Miklós Canisius fordítása 1562— SZTRIPSZKY I 10). Jól illusztrálják ezek a művek Hoffhalter élénk magyar kapcsolatait, amelyek segítségével Bécsből történt kényszerű távozásakor Magyarországon lett új hazát.

2. Ugyancsak az Országos Széchényi Könyvtárban található (az RMK I. 318a jelzet alatt) egy négy levélből álló nyomtatványtöredék, amely egy különben ismeretlen magyar nyelvű perikópáskönyv emléket őrizte meg. A nyolcadrét alakú levelek felső része le van vágva, de a négy közül kettőnél ez a kis csík is fennmaradt. Három az ívjel is olvasható: eszerint ezek az „L” ív második, harmadik és negyedik levelei. Ezen az egymást követő hat lapon a következő részek maradtak fenn: pünkösöd hétfője leckéjének vége, majd evangéliuma, utána pünkösöd keddjének leckéje és evangéliuma, ezt követi a Keresztelő Szent János ünnepére (június 24) rendelt lecke és evangélium. Az ívjel nélküli levél a húsvét keddjére rendelt evangélium végével kezdődik, amelyet a Szent Fülöp és Jakab napjára (május 1) szóló lecke és evangélium követ. Így ez nyilván az „L” ívet megelőző részből való. E perikópáskönyv tehát csak a szoroson vett bibliai szöveget (az ún. evangéliumokat és epistolákat) tartalmazza, minden magyarázat, imádság stb. nélkül. Ilyen felépítésű perikópáskönyvek más kiadásban is készültek a XVI. században (RMK I. 296, 329, 346), azonban olyan szerkezetű, ahol a szentek és a húsvéti ünnepkör ünnepei egységet alkotnak, egyedül ebből a töredékből ismert. Az itt előforduló május 1-i és június 24-i ünnep közvetlenül húsvét, ill. pünkösöd után áll. Mindkettőt viszonylag kis zavarral meg lehetett találni e perikópáskönyvben, mert a változó idejű húsvét március 22—április 25, a pünkösöd pedig május 10—június 13 közöttre eshet. Hogy vajon a többi szentek ünnepei ugyancsak be voltak-e sorolva a húsvéti ünnepkör változó időpontú ünnepei közé, az a fennmaradt levelekből nem állapítható meg. Ez azonban azoknál sokkal problematikusabb lehetett, hiszen az év többi hónapjainál sokkal sűrűbben voltak a naphoz kötött ünnepek, mint a fennmaradt május—júniusi részben.

A töredék nyomdája a betűtípus segítségével egyértelműen meghatározható: David GUTGESELL bártfai műhelye. A húsz soronként 90 mm magasságú betűket ő

egész működése során (1577—1599) változatlan méretben és formában használta (vö. RMK I. 150 = 1579, RMK I. 288 = 1597). Érdekes módon Jakob KLÖSS, a másik bártfai nyomdász, nem vette át GUTGESELL betűit. Így a perikópáskönyvet biztosan GUTGESELL nyomtatta, de annak pontos ideje a töredék alapján nem volt megállapítható.

Ismeretes KLÖSSTől is egy *Epistolák és evangéliumok* kiadás 1616-ból (RMK I 459). Ebben a *5 lapon „Az keresztién olvasónak” címzésű előszavában a következőket írta: „Én immár egynehányszor, kegyes olvasó, az Úr napokra és főff innepekre az anyaszentegyházról rendeltetett evangéliumokat és epistolákat magyar nyelven künyomtatam, csak ő magát az textust, amint az evangelisták azt megírták.” KLÖSS 1597-től dolgozott Bártfán. E két évtizeddel később írt mondata alapján („egynéhányszor”) legalább két-háromszor adott ki magyar nyelvű perikópáskönyvet. Hogy ezek közül egy még a XVI. században megjelent volna, amint ezt JÁN ČAPLOVIČ a szlovákiai régi nyomtatványokról szóló és megjelenés alatt álló művében feltételezi, nem bizonyítható. Jogos azonban a feltevés, hogy ezek a ma már ismeretlen KLÖSS-kiadványok a XVII. század elejéről a most ismertetett GUTGESELL-féle perikópáskönyvet követték, amit az 1616. évi kiadás és e töredékben található szöveg azonossága is megerősít. Míg azonban ezekben az elveszett, korai KLÖSS-kiadványokban — a fentiekben ismertetett Gutgesell-féle perikópáskönyvvel egyező módon — csak a leckék és evangéliumok szövegét („csak magát az textust, amint az evangélisták azt megírták”) nyomtatták le, az 1616. évi kiadásban ezekhez a sziléziai Georgius TILLENUS német könyvből fordított magyarázatok is csatlakoznak.

BORSA GEDEON

Ismeretlen XVI. századi magyarországi nyomtatványok gyakran kerülnek elő régi könyvtáblákból, olykor pedig aprónyomtatványok gyűjteményéből vagy kolligátumokból. Így bukkantak fel a következők, eddig még nem ismertetett kiadványok is.

1. *Kalendárium és ítéletek az ég forgása szerint 1580. esztendőre.* Detrekő. 1579, *Manczkouit.* 8°. — E nyomtatvány töredékét az Országos Széchényi Könyvtár őrzi RMK I. 153a jelzet alatt. Csak az „E” ív első négy levelének alsó harmada maradt meg. Az E₁ b lapon, amely nyilván egy naptárhoz tartozó prognosztikon címlapja, mindössze ennyi olvasható: „gyarra fordítatott. IUPITER mellett SATURNUS fogia főkeppen bírni az eztendit, VENUS kedig mindkettőnc szolgál.” Ugyanennek a levélnek hátlapján egy ajánlás végét találjuk, amely a következő szavakkal zárul: „Ezzel istennec alánlak benneteket Könyw Nyomtato Manczkouit Balint.” Ebből máris tudjuk, hogy e naptár nyomtatója MANTSKOVIT volt, aki kb. 1573—1584-ig BORNEMISZA Péter mellett, majd annak halála után 1586—1596-ig önállóan dolgozott Galgócon és Vizsolyban.¹ Így az is bizonyos, hogy e nyomtatvány a XVI. század utolsó harmadából való, nehezebb feladat azonban ezen belül a naptár évét megállapítani. A tulajdonképpeni naptárból ugyanis nem maradt meg semmi. Az E₂—E₄ levelek nyilván a prognosztikonból valók, mert valamely évre várható jelenségekről tartalmaznak előrejelzéseket. A töredékes E₁ levél egy belső címlap volt a prognosztikon élén.

Mindezt megerősíti az összevetés Mantskovit másik, 1582-re nyomtatott prognosztikonjával. A naptárrész itt is elveszett, de a prognosztikon² épen maradt, és azt a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára őrzi.³ Címlapja, amely itt is az E₁ levélen található,

¹ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1931. 161—180. l.

² RMK I. 196.

³ Jelzete: RMK I. 8° 133.

a töredékével azonos elrendezést mutat. A „Magyarra fordított” szavak megfelelő betűi teljesen azonosak a két nyomtatványon, de míg töredékünkön az első szótag, a „Ma” hiányzik, mert nyilván az előző sorban volt, ami már le van vágva, addig a másik címlapon egy sorban van. Nyilvánvaló, hogy a nyomdász ott ügyesebben helyezte el a szvakat, és ebből következik az is, hogy töredékünk korábbi mint az 1582-re nyomtatott prognosztikon. A pontosabb meghatározáshoz további segítséget nyújt a töredékes belső címlap alján olvasható konstelláció, amely szerint „Iupiter mellett Saturnus fogja főképpen bírni az esztendő, Venus pedig mindkettőnek szolgál.” Hasonló meghatározást olvashatunk az 1580. évre Bécsben nyomtatott magyar kalendárium prognosztikonjában is, amit a BATHYÁNY család körmeneti levéltárának ma már nem található példányából DÉZSI Lajos ismertetett.⁴ Eszerint „Jupiter Saturnusszal ennek az esztendőnek fő uralkodó csillagai, Venus pediglen az megmaradt holdfogyatkozásnak okaiért mind kettőnek szolgálattal leszen.” A holdfogyatkozást a töredék is jelzi.

Az azonos konstelláció mellett még egy külső bizonyítékunk is van arról, hogy a töredék egy 1580. évre készített kalendárium maradványa. MANTSKOVIT Bálint nyomdász gazdája, BORNEMISZA Péter ugyanis 1580. február 18-án Detrekőből a következőket írja MÁRIÁSSY Pálnak: „Im küldtem mégis négy kötött kalendáriumot (kihúzott olvashatatlan rész), ossza ki barátainak . . . Kapi Ferenc uramnak is . . . két kalendáriumot”.⁵ Ezeket BORNEMISZA levelében saját könyvei mellett említette. Ebből bizonyosnak látszik, hogy a szétküldött naptárak is az ő nyomdájában készültek éppen az 1580. évre, és nem idegen helyről szerezte be azokat. Az említett levélből már SCHULEK Tibor,⁶ FITZ József⁷ és KOLTAY—KASTNER Jenő⁸ is arra következtetett, hogy BORNEMISZA József⁸ vagy nyomdása, MANTSKOVIT Bálint 1580-ra naptárt nyomtatott. Az 1582. esztendei kalendárium prognosztikonjának előszavában MANTSKOVIT a naptárról maga is így ír: „kire, ezelőtt is bécsi könyvtárosok immár egy néhány esztendőttől fogva kértek.” A felsorolt tények mind amellel szólnak, hogy töredékünk egy 1580-ra kiadott naptár emléke, amelyet MANTSKOVIT, BORNEMISZA nyomdása Detrekő várában nyomtatott, minthogy 1579—1584-ig ott működött. A prognosztikon címe az 1582. évi kiadásból lehet következtetni.

2. *Figyelmeztető cédula.* — BORSA Gedeon találta meg az olomouci egytemi könyvtárban BORNEMISZA Péter énekeskönyvének⁹ egyetlen teljes példányát, amelyről a fakszimile kiadás¹⁰ még nem tudott. Az eredeti kötésű példány első táblájának belső lapján eddig még ismeretlen 8 soros nyomtatott cédula van beragasztva „Erts meg ezt” felírással, amelyben a kiadó (BORNEMISZA) menti magát a levélszámozásban, betűkben és szavakban esett hibáért, minthogy nem volt mindig otthon a korrigálásakor.

3. PERSONAEUS, Nicolaus, *Epinikion in gloriosum resurrectionis Iesu Christi a mortuis. Scriptum a M. Nicolao Personaeo, Pom. Gissingae Excudebat Ioannes Manlius, Anno MDXXCV.* 5 fol., 8°. — A kis nyomtatvány egyetlen példányára, amely Grácban a ferenccsek könyvtárában (Zentralbibliothek der Wiener Franziskanerprovinz in Graz) található, Theodor TABERNIGG O. F. M. hívta fel a figyelmet. A címlevél hátán a Ratkersburg (Stájerország) főadótisztjének és a városi tanácsosoknak szóló ajánlás 1585 húsvétján van

⁴ *Supplementum ineditum Ludovici Dézsi.* Dézsi Lajos kiadatlan kiegészítései. 1537—1667, 13. szám. SZTRIPSZKY Hiador *Adalékok* című műve utánnymotának (Bp. 1967.) függelékében, 591—592. l.

⁵ Schulek Tibor: *Bornemisza Péter.* Bp. 1939, 372. l.

⁶ I. m. 131, 359. l.

⁷ *Magyarságtudomány.* 1943. 30. l.

⁸ *Irodalomtört.* 1953. 93. l.

⁹ BORNEMISZA Péter: *Énekek három rendbe.* Detrekő 1582. — RMK I. 195.

¹⁰ *Bibliotheca Hungarica Antiqua VI.* Bp. 1964. Kísérőszöveg 44. l.

keltezte: „viris et dominis, dom. archidicastae et caeteris reipub. Ratkersburgensium laudatissimae senatoribus.” A vers, amely a *Carmen triumphale* belső címet viseli, nem tanúskodik gyakorlott költőről. Szerzőjének személye ismeretlen.

4. *Eurialus és Lukrécia históriája*. Monyorókerék? Sicz? 1592. Manlius. 8°, 32 + ? levél. E história magyar feldolgozásának szerzőjét irodalomtörténetünk¹¹ csak PATAKI NÉVTELENKÉNT ismeri, mivel a tehetséges verselő személyét mind ez ideig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni. Az ötrészes éneknek eddig három kiadása volt ismert: két debreceni kb. 1587-ből¹² és 1589-ből,¹³ valamint egy kolozsvári 1592-ből.¹⁴ Az Országos Széchényi Könyvtár őrzi e história egy kiadásának töredékét,¹⁵ amely a „D” ív megrongálódott leveleit, a Tertia pars végét és a Quarta pars elejét tartalmazza, de az elsorolt kiadásokkal nem egyezik. A töredéket már KLANICZAY Tibor¹⁶ és SOLTÉSZ Zoltánné¹⁷ is említették, anélkül azonban, hogy a kiadás helyét tisztázták volna. A betűtípusok vizsgálata alapján kétségtelen, hogy a nyomtatvány Johannes MANLIUS nyomdájában készült. A kiadás éve igen valószínűen 1592, amikor MANLIUS Monyorókeréken és Sizen sorozatban nyomtatott ki újra Kolozsváron vagy Debrecenben már megjelent históriás énekeket.¹⁸

HERVAY FERENC

Még egy tíznyelvű Calepinus. Ambrosius CALEPINUS bergamói ágostonrendi szerzetes eredetileg csak latin nyelvű értelmező szótára először 1502-ben Reggióban jelent meg. Jóval halála után 1568-tól kezdve addig is közkedvelt művét különböző és egyre több nyelvű értelmezéssel adták ki egészen 1778-ig. A legterjedelmesebbek a tíz- és tizenegynyelvű lyoni, genfi és bázeli kiadások, amelyek magyar értelmezéssel is el vannak látva. Az első lyoni kiadás 1585-ben készült, és először adott magyar és angol értelmezést. E kiadás íveit változatlanul használták fel az 1586. és 1588. évi kiadásokhoz, amelyekben csak a címlapon és az első lapokon történt változás. A lyoni kiadások — különösen az 1586. és 1588. évi — viszonylag ritkák. Így SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtára* a lyoni kiadásokról még nem is tudott. Hazai írók¹ 1587. évi kiadást is említettek, ebből azonban példányt ma egyet sem ismerünk. Gyakoribb a genfi 1594. évi kiadás,² és igen elterjedtek a bázeli tizenegynyelvű kiadások, amelyek az 1590., 1598., 1605.³ és 1627⁴. években jelentek meg.

Mindössze két példányban⁵ ismert egy kiadás, amelyet a hazai irodalom még eddig nem is említett. Erre Albert LABARRE, a párizsi Bibliothèque Nationale könyvtárosa hívta

¹¹ *A magyar irodalom története 1600-ig*. Szerk. KLANICZAY Tibor. Bp. 1964. 443—445. l.

¹² RMK I. 361.

¹³ RMK I. 360.

¹⁴ RMK I. 259.

¹⁵ Jelzete: RMK I. 359a.

¹⁶ MIŠLANIK, J., ECKHARDT S., KLANICZAY T.: *Balassi Bálint szép magyar komédiája*. Bp. 1959. 18—19. l.

¹⁷ *Magy. Könyvszle.* 1961. 76. l.

¹⁸ RMK I. 261., 262., 263., 264., 265.

¹ Bod Péter a Párizs—Pápai-féle *Dictionarium* (Cibinii 1767) bevezetésében és MÁTYÁS Flórián: *Magyar nyelvtörténeti szótár*. Pest 1868—69. 21., 164. és Pótlék. lxx. l. Ld. még MELICH János: *A magyar szótáriróadalom*. Bp. 1907. 94—95. l.

² RMK I. 277.

³ RMK I. 231., 300., 395.

⁴ SZTRIPSZKY Hiador: *Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez*. Bp. 1912. I. 1908/115.

⁵ Pavia, Egyetemi könyvtár; Toulouse, Egyetemi könyvtár.

fel a figyelmet. Ez a tíznyelvű kiadás a címlap szerint 1598-ban Lyonban jelent meg. Szedése az első két levél kivételével teljesen azonos az 1594. évi genfi kiadásával,⁶ amelyet ugyan genfi könyvkereskedők terjesztettek, de valószínűleg nem genfi, hanem lyoni nyomdában állítottak elő. A címlap és az előszó újra van szedve, szövegük mégis megegyezik az 1594-i kiadással. Más azonban a címlapon a könyvkereskedői jelvény, amely az első két, 1585. és 1586. évi lyoni kiadásával egyezik, és más az impresszum, amelyből hiányzik a kiadó és nyomda. Az említett jelvényt, amely *De forti dulcedo* felírással oroszlánt és körülötte méheket ábrázol, Jacobus Giunta könyvkereskedő örökösei használták.⁷

HERVAY FERENC

⁶ RMK I. 277.

⁷ Vö. BAUDRIER, Henri: *Bibliographie Lyonnaise* VI. Paris 1964, reprint, 285 bis.

FIGYELŐ

Kőhalmi Béla. Az évfordulók divatos matematikája nem mindig hoz egyértelmű eredményeket. Emberek, intézmények jelentőségét egy véletlen dátum — kombinatorika kapcsán veszi rendszerint észre, előtérbe tolva néha a kevésbé lényegest és — még talán többször — elfelejtetve fontos eseteket és nagy neveket, ha a történelmi valószínűség-számítás nem figyelmeztet rájuk.

Mind folyóiratunk, mind annak főszerkesztője, KŐHALMI Béla, kivétel a történelmi számok önkényes játéka alól. Mindkettő munkáját az irodalom és a könyvek bűvárai és barátai az évfordulók pompáján kívül és túl is ismerik és tisztelik. A *Magyar Könyvszemle* nyolevanadik kötete annak idején csak a 80-as szám alá nyomtatott szerény babérággal ünnepelte azt a nem kis teljesítményt, hogy az egyik legrégebb magyar tudományos folyóiratok sorába lépett elő (az Akadémiánk által kiadott folyóiratok közt az alapítás időrendjében a két első között van) — és ugyanennek a nyolevanadik kötetnek utolsó száma ugyanily szerényen ünnepelte Kőhalmi Bélát, aki ugyanabban az évben ugyancsak nyolevanadik évébe lépett.

Az öt évvel ezelőtti ünneplő cikket lapunk jelenlegi szerkesztő bizottságának elnöke írta. Öt évvel utána, a jelen számunk imprimálásának pillanatában nyolvanötödik évét betöltő Kőhalmi Béla akkor közölt rövid életrajzához vagy semmitsem, vagy nagyon is sokat kellene hozzátennünk. Mert KŐHALMI Béla élete ebben az öt évben a továbbra is fenntartott szerény külső mögött ugyanolyan sokoldalúan és gazdagon folyt tovább. Az aktív tanítói hivatalt — az egyetemi katedrát — elhagyta, mégis tovább tanít nem csak példája, de élő szava is. Előadásai, beszédei és más megnyilatkozásai úgy hatnak, mint régen s ez a hatás még fokozódik. Egyrészt még szélesebb közönség körében kelt még mélyebb hullámokat — másrészt erősíti, gazdagítja barátainak és munkatársainak szűkebb táborát. A *Magyar Könyvszemle* belső munkatársai tudják csak, hogy egy-egy szerkesztőbizottsági ülés hányszor csúcspontot ér el abban, hogy KŐHALMIT hallgatjuk, aki hol a gazdag múltból hoz felszínre olyat, ami a beavatottak előtt is még ismeretlen volt — hol új fogalmazásban új gondolatokkal jelöl ki még megvalósítandó feladatokat.

De KŐHALMI a kutató és a tudós sem lankadt ebben a további öt évben, abban a korban, amely másoknál kedvező esetben is már a derűs öregségé csak.

Folyóiratunk irányítása és más közéleti tevékenysége mellett, újabb értékes munkákkal gazdagította szakirodalmunkat. A két évvel ezelőtt megjelent nagyszabású összefoglaló művében (*A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban 1945—1965*) azt a két évtizedet tekintette át és értékelte, amely a tudományos tájékoztatás kifejlesztése szempontjából oly nagyjelentőségű eredményeket hozott. Műve azonban nemcsak összefoglalás, hanem egyúttal a jövő számára is értékes útmutatás.

E nagy monografikus munka mellett számos újabb tanulmánnyal, cikkel, kritikával is megajándékozta a magyar tudományt. A tudományos tájékoztatás ügye valamennyi tudományszak művelőjének a tevékenységére kihat, bár többnyire a tájékoztatási eszköz-

zők használói nincsenek tudatában annak a hatalmas, legtöbbször személytelenné váló és áttételesen jelentkező kezdeményezésnek és indítéknak, amely csaknem minden fontosabb bibliográfiánk esetében valamiképpen KÖHALMI Bélához vezethető vissza.

Az ő megtestesülő gondolata a sajtó alatt álló ösnyomtatványkatalógus, az új RMK első kötete, és az idén fogott hozzá az OSZK Köhalmi egy további gondolatának, a periodikák retrospektív központi jegyzékének kiadásra való előkészítéséhez.

KÖHALMI Bélát a nyolcvanötödik évforduló alkalmából Akadémiánk jutalmazottjainak első helyére állította. Akadémiánknak általa vezetett és az ő érdeklődési köréhez legközelebb álló folyóirata szeretettel csatlakozik az ünneplők táborához és kívánja, hogy még sok tudományos és emberi siker fűzze őt össze és tartsa együtt barátai közösségével.

D. B.

A Tanácsköztársaság Budapestje a korabeli lapok tükrében. A Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulóján különös jelentőségre tarthat számot a TOLNAI György szerkesztésében és írásával a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadásában megjelent bibliográfiai kézikönyv. A pillanatnyi aktualitáson túl azonban mind szerkesztési alapelvei mint annotációi által értékes forráskiadványnak és a források eredeti értékelése révén, bizonyos fokig sokoldalú történelmi munkának is tekinthetjük.

A Tanácsköztársaság Budapestje sajtójának már eddig is volt némi könyvvezete. Ilyen az egész országra vonatkozó tanácsköztársasági sajtórepertórium, amelyet KÁLMÁN Lászlóné összeállításában a Párttörténeti Intézet 1968 végén adott közre, de ez csak érintőlegesen dolgozta fel a Budapestre vonatkozó adatokat.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár egy évtizeddel ezelőtt egy a TOLNAIéhoz hasonló című, terjedelemlre azonban sokkal kisebb és kevesebb példányszámú kiadványban dolgozta fel az adott kérdést. Aki azonban kézbeveszi TOLNAI György most közzéadott munkáját¹, joggal megállapíthatja, hogy nemcsak minden eddiginél nagyobb terjedelme, továbbá az anyag feltárásának alaposága, hanem különösen az emeli ki e munkát a többi Budapestre vonatkozó tanácsköztársasági repertorizáló kiadvány közül, hogy az elérhető összes — 322 — budapesti hírlapot és folyóiratot feldolgozta és így ebben a vonatkozásban tényleg standard, összefoglaló és befejezett munkát nyújtott.

A Tanácsköztársaság 133 napjának története különleges érdekességet nyer, ha azt a korabeli ember szemével nézzük; ilyenek voltak a forradalmi sodrású események lendületébe kerülő újságírók is. Igaz ugyan, hogy az ő nézőpontjuk nem nyújthatott történelmi távlatokat, mert hiszen inkább forrásanyagot adtak, mint értékelést —, de annál inkább hozzhatták emberi közelségbe az eseményeket és a korszak politikusait is. És ha ehhez hozzávesszük, hogy a bibliográfia e téren soha nem látott tömegű anyagot — összesen csaknem 9 800 cikket — hoz felszínre, így elmondhatjuk: az olvasót szinte magával ragadja, az események középpontjába állítja az életteli hírözön. Úgy tűnik, hogy a források e páratlan bősége a történész TOLNAI György munkáját megkönnyítette, de neki, a szerkesztőnek annál több gondot okozhatott. Erre ő maga is utal a munka bevezetésében, amikor a sok száz sajtótermékben megjelenő, gyakran nagy számban azonos témát tárgyaló cikkek rendszerezésének problémájáról ír. Véleményünk szerint jól oldotta meg a szerkesztés feladatát, amennyiben az azonos témájú cikkeket közös cím alá vonta és közös annotációval ismertette tartalmukat. Ez a szerkesztési módszer hálásnak látszik mind a feltárás, mind pedig az események történelmi értékelése szempontjából.

¹TOLNAI György: *A Tanácsköztársaság Budapestje a korabeli lapok tükrében.* (Bibliográfia) Budapest 1969, Szabó Ervin Könyvtár, IX, 686, 1,

A sajtóanyag egy része, például a politikát, a hadieseményeket bemutató fejezetek, részben eddig ismert anyagot tartalmaznak. A bibliográfia azonban még ezeken a területeken is rengeteg új, eddig rejtett adalékot idéz. A munka kiemelkedő részét képviseli mindaz, amit az eddig inkább csak cím szerint számon tartott idegennyelvű (orosz, német, francia, olasz, román, csehszlovák, délszláv, lengyel, eszperantó stb.) forradalmi sajtóból tár a kutatók elé. Ezáltal a kötet, amint a bevezetés is jogosan kiemeli, elsőként villantja fel a Tanácsköztársaság alatti Budapestnek, mint a proletárforradalmi hullám Moszkvától nyugat felé előretolt központjának szerepét. Hasonlóképpen igen gazdag és bizonyára még a szakkutatók számára is sok új mondanivalót tartalmaz a gazdasági, a szociális és a kulturális cikkanyagot összegyűjtő és ismertető három fejezet. Nem szükséges a bibliográfia egészét végigolvasni, elegendő, ha egyes fejezeteiben merülünk el, és úgy érezzük, hogy úrrá lesz bennünk a jogos büszkeség, amelyet a 133 tanácsköztársasági nap nagy alkotásai és a korszak rövidsége miatt be nem fejezett nagy kísérletei keltenek bennünk. E szempontból nézve méltán mondhatjuk, hogy szinte önálló történeti művel állunk szemben, amely bizonyára nemcsak a politikusoknak, újságíróknak, pedagógusoknak és a téma iránt általában érdeklődőknek ad jól használható támaszt, hanem a szakkutatókat is nagymértékben segíti, további részlettanulmányok kidolgozására ösztönzi. A gyűjtemény áttekintését, könnyű használatát nagymértékben elősegíti a tárgymutató, névmutató és kerületi események mutatója.

A bibliográfia, igen helyesen, közli a feldolgozott napilapok és folyóiratok jegyzékét is.

Bátran állíthatjuk, hogy ezzel a kiadvánnyal a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, a szerkesztő és nagyszámú munkatársa ismét úttörő feladatot végzett. Mégis szükségesnek tartjuk, hogy a munka néhány — kisebb jelentőségű — hibáját megemlítsük.

Igy például, helyesebbnek tartottuk volna, ha szerkesztő a jelenleginél erősebb rostálást hajt végre a rendelkezésére álló hatalmas tömegű adattárban; sokszor feleslegesen fásasztja a kutatót, amikor a néha egymást ismétlő összes leőhelyekre ráirányítja a figyelmet. Másfelől a szerkesztés erénye, hogy sok helyen alkalmaz rövidítéseket és az azonos témájú cikkeket rendszerint összevonja. Sajnálatos, hogy az adatgyűjtés csak a budapesti lapokra korlátozódott, holott a vidéki és a Budapesten fellelhető külföldi sajtóban is sok fővárosi vonatkozású anyag látott napvilágot. Általában sikeresnek mondhatók a különböző mutatók, de például a kerületi mutatóban több tévedést láttunk. (Az Engels laktanyát a VI. kerület helyett a XIV. kerületbe, a Tattersallt pedig a VIII. kerület helyett a XIV.-be tették tévedésből.) Mindent egybevetve azonban megállapíthatjuk, hogy a forrásanyagok ilyen nagy méretű feltárását csakis jól szervezett és irányított, bibliográfiailag gyakorlott, hozzáértő kollektíva volt képes közkinccsé tenni.

Úgy hisszük, a szép kiállítású kézikönyvet mind a szakemberek, mind a kutatók, közülük is kiváltképp a budapesti helytörténészek, mind pedig a pedagógusok, diákok, s azok a hatósági, párt és társadalmi szervek, amelyek a Magyar Tanácsköztársaság eseményeinek megemlékezését készítették elő, megérdemelt elismeréssel fogadták és fogadják.

REMETE LÁSZLÓ

A szerzői jog új szabályozása. A hatályos, kódex-szerű törvényeink nesztora, a szerzői jogról szóló 1921. évi LIV. sz. törvény közel fél évszázados életút után, 1970. január 1-én átadja helyét a társadalmunk és korunk igényeinek megfelelő új jogi rendezésnek.

Röviden így lehetne legjobban jellemezni a szerzői jogról alkotott 1969. évi III. sz. törvény indoklását és lényegét.

A jogszabályokról is elmondhatnók, hogy „habent sua fata”. A szerzői jog szabályozási igényében ellentmondó tendenciákként jelentkeznek egyrészt a nemzetközi egyezmények, amelyek — óhatatlanul — konzerváló hatásúak, másrészt az eltelt fél évszázad alatti nagyméretű technikai fejlődés, amely rendkívül nagy mértékben, olykor egészen új területen szélesítette a szerzői jog problematikáját. A színházak és mozgóképszínházak kiterjedt hálózata, a könyv- és folyóiratkiadás olyan méretű fejlődése, amely már a mennyiségből minőségbe csap át, és ezt meghaladóan a hírközlő és műsorsugárzó szervezetek működésének kibontakozása, hatalmas méreteik, egyre növelték a jogi szabályozás fehér foltjait. A bírói gyakorlat csak foltozgatást jelenthetett és jelentett. A jogi szabályozás tehát — a nemzetközi egyezmények kötöttségei mellett is — már elődázhatatlanná tette a szerzői jog korszerű, összefoglaló rendezését. Hasonló okokból kodifikálták az elmúlt másfél évtized alatt a szerzői jogot Bulgáriában, Romániában, Jugoszláviában, a Szovjetunióban, Lengyelországban, Csehszlovákiában és a Német Demokratikus Köztársaságban is.

A törvény legfőbb törekvése, hogy összhangba hozza az egyéni alkotókedv ösztönzését, valamint a szerzők személyi és vagyoni jogainak védelmét azokkal a követelményekkel, amelyeket a szocialista társadalom fejlődése, a társadalom kulturális igényeinek nagymérvű növekedése támaszt. Ugyanakkor figyelemmel van arra is, hogy Magyarország több szerzői jogi nemzetközi egyezmény tagja, amelyek közül legfontosabb az irodalmi és művészeti művek oltalmára 1886-ban alakult Berni Unió. Ezzel és a berni uniók egyezmény 1968-ban Stockholmban kialakított szövegmódosításával, valamint egyéb nemzetközi kötelezettségeinkkel is összhangban van a törvényi rendezés. Emellett nyitva hagyja a lehetőséget az ENSZ keretében 1952-ben alakult egyetemes egyezményhez való csatlakozásunkra is.

A szerzői jog „kódexe” négy részben és tizennégy fejezetben foglalja össze a szerzői jogra vonatkozó szabályokat. Az első rész az általános rendelkezéseket, a második rész az egyes műfajokra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza, a harmadik rész az előadó-művészek jogait biztosítja, és a fényképek, ábrák, szemléltető eszközök védelméről szól, a negyedik rész pedig a szankciókról, a szerzői jog megsértésének következményeiről beszél.

Az egyes fejezetek közül ki kell említeni a személyhez fűződő jogok, valamint a vagyoni jogok külön választott szabályozását, a szerzői jog korlátairól (szabad felhasználás, felhasználás a szerző hozzájárulása nélkül, de díjazás mellett és felhasználás társadalmi érdekből) szóló rendelkezéseket, valamint a felhasználási szerződésekkel (kiadói szerződés, sugárzási szerződés) kapcsolatban mondottakat. Az egyes műfajokra vonatkozó rendelkezésekről szóló rész fejezetei: az irodalom, a színpadi művek, a zeneművek, a filmek, a képzőművészeti, építészeti, műszaki és iparművészeti alkotások és a művészi fényképek védelméről rendelkeznek. Külön fejezetek szabályozzák az előadó-művészek, valamint a fényképek, ábrák és egyéb szemléltető eszközök védelmét. A szerzői jog megsértésének következményei — a vonatkozó fejezetekben kifejtettek szerint — a személyi és a vagyoni (kártérítési) jogokat szabályozzák. Külön fejezet szól a szerzői jogi szakértő tesztület felállításáról és feladatairól.

A szerzői jogról szóló törvény 56 §-ban foglalja össze említett rendelkezéseit. Ismertetésünk során nem törekedhetünk teljességre, erre rovatunk terjedelmi kötöttsége sem adna lehetőséget. Ezúttal a törvénynek azokat a rendelkezéseit ismertetjük és méltatjuk kiemelten, amelyek sajátosan a tudományos munkával foglalkozókat s ezért, vagy intézményi vonatkozásai miatt a könyvtárakat közelebből is érintik.

A törvény már bevezetőben hangsúlyozza a tudományos alkotások védelmére való törekvést (az irodalmi és művészeti alkotásokkal együtt). A szerzői jog azt illeti, aki a művet megalkotta. Szerzői jogi védelem alatt áll az átdolgozás, feldolgozás, fordítás is, ha annak egyéni, eredeti jellege van. Több szerző közös művére — ha azt nem lehet

önálló részekre szétválasztani — a szerzői jog a szerzőtársakat együttesen illeti meg, ha azonban az egyes részek szétválaszthatók, a társszerzőket — saját részeikre — önálló jogok illetik meg. Gyűjteményes mű egészére a szerzői jog a szerkesztőt illeti, de ez nem érinti a gyűjteménybe felvett művek szerzőinek önálló jogát. Ki nem adott mű ismeretlen szerzője jogán a szerzői érdekek képviselőjére hivatott szervek léphetnek fel.

A szerzői jogok két részre bonthatók: személyhez fűződő és vagyoni jogokra. A személyhez fűződő jogok között alapvető az, hogy a szerző határoz afelől: műve nyilvánosságra hozható-e. A szerző határoz a tekintetben is, hogy műve nevével, anélkül, vagy felvett néven kerüljön a nyilvánosság elé. A személyhez fűződő jogok időben korlátlanok. A szerző ezeket a jogokat másra át nem ruházhatja és róluk nem mondhat le. A szerző halála után a személyhez fűződő jogokat — ötven éven belül — az gyakorolhatja, akit a szerző tudományos (irodalmi, művészeti) hagyatékának gondozásával megbízott, ilyennek hiányában pedig, vagy ha a megbízott nem intézkedik, az, aki a szerzői jogot öröklési jogcímen megszerezte.

A vagyoni jogokkal kapcsolatos rendelkezések közül — jelentőségüknek megfelelően — a következőket emeljük ki:

A mű bármilyen felhasználásához a szerző hozzájárulása szükséges (figyelembe véve az alábbiakban ismertetett szerzői jogi korlátokat). A szerző hozzájárulása szükséges a mű sajátos címének felhasználásához is. A szerző halála után — a védelmi idő alatt — a hozzájárulása joga a szerző jogutódját illeti. A szerzőt, vagy jogutódját a mű felhasználása ellenében (az alább ismertetett korlátozástól eltekintve) díjazás illeti meg. A díjazásról a jogosult csak kifejezett nyilatkozattal mondhat le. Ha a mű elkészítése a szerző munkaköri kötelezettsége, azt a munkáltató nyilvánosságra hozhatja. Ezt a jogot azonban a munkáltató csak a munkaviszony tartalma által meghatározott körben szerzi meg és csak működési körén belül gyakorolhatja. A szerző za művet e körön kívül is csak a munkáltató hozzájárulásával használhatja fel, de a hozzájárulást a munkáltató csak alapos okból tagadhatja meg. A vagyoni jogok a szerző életében és halálától számított ötven éven át részesülnek védelemben. Szerzőtársak esetében a védelmi időt az utójára elhunyt szerzőtárs halálát követő év első napjától kell számítani.

A szerzői jog korlátai: a szabad felhasználás, a felhasználás a szerző hozzájárulása nélkül, de díjazás mellett és a társadalmi ardekből történő felhasználás.

A szabad felhasználás körében a felhasználás díjtalan és ahhoz a szerző hozzájárulása nem szükséges. Szabad a felhasználás: nyilvánosságra hozott mű részleteit illetően a forrás és a szerző megnevezésével; kisebb terjedelmű önálló művek iskolai oktatási célra történő átvételénél (a szerző megnevezésével); önálló mű alkotásánál más műfajban; másolat készítésével, ha az nem szolgálja sem forgalombahozatal, sem jövedelemszerzés célját és a szerző jogos érdekeit egyébként sem sérti; a mű egyes példányainak kölcsönzése; tény és híryananyag átvétele (a forrás megjelölésével); híradók keretében, az alkalom által indokolt mértékben; már nyilvánosságra hozott művek iskolai célokra történő felhasználása esetén; alkalm szerűen tartott, zártkörű összejöveteleken, ha az a jövedelemszerzést közvetve sem szolgálja és a közreműködők sem részesülnek díjazásban; magánhasználatban, ha az a jövedelemszerzést közvetve sem szolgálja.

A szerző hozzájárulása nélkül, de díjazás mellett felhasználhatók a szerzői művek a rádióban és televízióban, már nyilvánosságra hozott mű változatlan sugárzásánál, illetőleg nyilvános előadás közvetítésénél.

Társadalmi érdekből felhasználhatók a művek, ha a szerző jogutódja a már nyilvánosságra hozott alkotás további felhasználását alapos ok nélkül megtagadja. Ilyenkor a szerző jogutódját a vagyoni jogok megilletik, de hozzájárulását a bíróság ítélete pótolhatja.

A felhasználási szerződésekkel kapcsolatos szabályok közül ki kell emelnünk azt az alapvető rendelkezést, amely szerint a felhasználási szerződés feltételeit a felek által-

ban maguk állapíthatják meg, ennek azonban a törvény — éppen a szerzői jogok védelme érdekében — korlátokat szabhat. Ilyen korlátozások: jogszabály által meghatározott esetekben szerződést csak az erre hivatott szervezettel, illetőleg ennek útján lehet kötni; a szerző hátrányára nem lehet eltérni attól a szabálytól, amely a szerző érdekeinek védelmét biztosítja; a felhasználási szerződést — általában — írásban kell megkötni; a felhasználó csak akkor szerez kizárólagos felhasználási jogot, ha azt a szerződésben kifejezetten kikötötték; a felhasználó jogait csak a szerző beleegyezésével ruházhatja át.

A jövőben alkotandó műre vonatkozó szerződés alapján átadott mű elfogadása felől a felhasználó a jogszabályban megállapított határidő alatt köteles nyilatkozni. A felhasználó jogosult az elkészült művet — indokolt esetben — megfelelő határidő kitűzésével a szerzőnek kijavítás végett ismételtelen is visszaadni. Ha a szerző a javítást alapos ok nélkül megtagadja, vagy határidőre nem végzi el, a felhasználó a szerződéstől, díjfizetés kötelezettsége nélkül elállhat. Ha a mű javítás után sem alkalmas a felhasználásra, a szerzőt csak mérsékelt díjazás illeti meg, ha pedig rosszhiszemű volt a szerző, a felhasználó a szerződéstől, díjfizetési kötelezettség nélkül, elállhat. Az elengedhetetlen vagy nyilvánvalóan szükséges — a mű lényegét nem érintő — változtatásokat a szerző köteles végrehajtani, vagy ha ezt nem teszi, a felhasználó a szerző hozzájárulása nélkül is végrehajthatja.

A kiadói szerződéssel kapcsolatos rendelkezések szerint a szerző köteles a szerződésnek megfelelően a művet a kiadó rendelkezésére bocsátani, a kiadó pedig jogosult azt kiadni, forgalomba hozni és köteles a szerzőnek járó díjat megfizetni. A kiadás joga — kétség esetében — a mű magyar nyelvű kiadására vonatkozik és a kiadási jog általában kizárólagos (a gyűjtemények, valamint a napilapok és folyóiratok számára készült művek kivételével). A kiadói szerződés csak meghatározott időre és meghatározott példányszámra szólhat. Ha a kiadó a művet a szerződésben meghatározott, ennek hiányában az általában ésszerű határidő alatt nem adja ki, a szerző a szerződéstől elállhat és díjának megtérítését követelheti. A sugárzási szerződés alapján a szerző köteles a művet a rádió, illetőleg a televízió rendelkezésére bocsátani, s az utóbbiak a szerződésben meghatározott időtartamra megszerzik a mű sugárzásának jogát, továbbá azt a jogot, hogy a műről hang-, illetőleg képfelvételt készítsenek felhasználási díj fejében.

A szerző — jogainak megsértése esetén — a következő polgári jogi igényeket támaszthatja: követelheti a jogsértés megtörténtének bírói megállapítását; követelheti a jogsértés abbahagyását; elégtételt és ennek nyilvánosságra hozatalát igényelheti; követelheti a sérelmes helyzet megszüntetését és a jogsértést megelőző állapot helyreállítását, vagyoni kár esetén a szerzőnek a polgári jogi felelősség szabályai szerint kártérítés jár.

A szerzői jogi jogvitás ügyekben felmerülő szakkérdésekben a bíróságok és más hatóságok szakvéleményt kérhetnek a művelődésügyi miniszter felügyelete alatt szervezett szakértői testülettől. A felállítandó Szerzői Jogi Szakértői Testület szervezetét és működését a művelődésügyi miniszter — az igazságügyminiszterrel egyetértésben — szabályozza.

*

Az új szerzői jogi törvény rendelkezéseinek vázlatos és eklektikus ismertetésén túlnéhány szóval külön ki kell emelnünk lényeges új vonásait és méltatnunk a törvény egészét, valamint egyes különösen érdekes és értékes rendelkezését is.

A szocialista társadalmi és jogi igényeknek megfelelően lényeges vonása a szerzői jogi törvénynek a *személyhez fűződő jogok* és a felhasználással kapcsolatos *vagyoni jogok különválasztása*. Ez egyrészt megfelel a társadalmi igényeknek, másrészt lehetővé teszi a nemzetközi egyezmények keretébe való beilleszkedést is.

Erősíti a törvény a szerzők és alkotásaik védelmét a vagyoni jogok tekintetében is, szerencsésen egyeztetve össze azt a társadalmi érdekekkel, annak biztosításával, hogy az

értékes alkotások a szerző indokolatlan, vagy nyereségvágyból eredő vonakodása esetén is nyilvánosságra legyenek hozhatók. Ugyanakkor biztosít minden vagyoni jogosítványt a szerző vagy jogutódja számára.

A törvény figyelemmel van arra, hogy az elmúlt közel fél évszázad alatt a technika fejlődése folytán új műfajok keletkeztek, amelyekkel kapcsolatban a szerzői jog megfelelő rendezése vált szükségessé.

Elvileg szabályoz a törvény egy a napi életben is rendkívül problematikus kérdést: a *munkaviszonnyal kapcsolatos szerzői jogok* érvényesítését, illetőleg annak közérdekű korlátozását. A törvény rendelkezései szerint az ilyen szellemi alkotások felhasználásának joga a szerző munkaköri kötelezettsége, illetőleg munkaviszonya következtében — a munkáltatót illeti meg, de csak a munkaviszony tartalma szerint meghatározott körben.

A törvény előrehaladást jelent az előadói teljesítmények védelmének körében világszerte ismert problematika megoldása terén.

A *könyvtári munka területén* sajátosan kiemelendő értékei is vannak a szerzői jog újabb szabályozásának.

Az Országos Széchényi Könyvtárban a fennállott jogi munkaközösség már mintegy másfél évtizeddel ezelőtt foglalkozott a régi szerzői jogi szabályozásnak azzal a kötöttségével és merevségével, amely lehetővé tette, hogy a legjelentősebb irodalmi hagyatékok, olykor nem is egészen méltó jogutódok vonakodása következtében nem kerülhettek kiadásra s így a hazai és külföldi kultúrvilág nyilvánossága elé. A munkaközösség javaslatait az új szerzői jog kodifikálásával foglalkozó illetékes szervek bekérték, s most örömmel láthatjuk, hogy a kódex ezekről a kérdésekről sem feledkezett meg. Ilyen a törvény 12. §-ának az a rendelkezése, amely szerint a *szerző halála után a személyhez fűződő jogokat* (tehát a közlés engedélyezésének kérdését is) a szerző hagyatékának gondozásával megbízott, vagy az állam öröklése folytán birtokossá váló *jogi személyek* (tudományos és irodalmi könyvtáraink is) *gyakorolhatják*.

Még pregnansabban jut kifejezésre a törvény 24. §-ában a tudományos és irodalmi közérdek abban a rendelkezésben, amely a *nyilvánosságra hozatalt még abban az esetben is* lehetővé teszi, *ha a szerző jogutódja természetes személy* (tehát akár a legközvetlenebb hozzátartozó is), *aki kifejezetten tiltakozik a már nyilvánosságra hozott mű további felhasználása ellen*. Mindazonáltal védi a törvény a jogos magánérdeket is és a bíróság cognitíójára bízta a közérdek és jogos magánérdek összeegyeztetését.

A könyvtárak egyik régi és szinte naponta ismétlődő problémáját oldja meg az a rendelkezés, amely tisztázza az eddigi vitás helyzetet és 18. §-ában kimondja, hogy nyilvánosságra hozott műről *bárki készíthet másolatot, ha az nem jövedelemszerzés (forgalombahozatal) céljait szolgálja*.

Végül örömmel kell fogadnunk a *szerzői jogi szakértő testület felállítását*. Ennek szükségességét és méltányosságát világosan indokolják a törvénynek azok a rendelkezései, amelyek keretszabályokat tartalmaznak, s különösen a felhasználási szerződések körében operálnak olyan általánss megfogalmazásokkal, mint pl. „alapos ok”, „mérsékelt díjazás”, „a mű lényegét nem érintő változtatás”, „rosszhiszemű eljárás”, „ésszerű határidő” stb. Mindezekben, éppen úgy, mint a kiadás társadalmi érdekének megállapításánál a bíróság is csak megfelelő szakértő testület véleményére támaszkodhat.

Végezetül még meg kell említeni, hogy a törvény — mint általában az ilyen nagyságrendű jogi szabályozás — csak alapvető rendelkezéseket, keretszabályokat tartalmaz, s a végrehajtási jogszabályok, amelyek kiadására a művelődésügyi miniszter kapott felhatalmazást — fogják a részletkérdéseket rendezni. Ennek körébe tartozik a végrehajtáshoz szükséges hatóságok és szervezetek kijelölése és egyes értelmező rendelkezések kiadása, a különböző felhasználási szerződések feltételeinek és az egyes műfajok szerzői díjszabásának megállapítása.

Azokban a kérdésekben, amelyeket a szerzői jogi törvény nem szabályoz, a *Polgári Törvénykönyv* rendelkezéseit, a munkaviszonyt érintő kérdésekben pedig a *Munka Törvénykönyvének* rendelkezéseit kell alkalmazni.

TAKÁCS JÓZSEF

A római restauráló tanfolyam könyvvédelmi tanulságai. A könyvtári állomány restaurálásának kényes kérdései a szakmai kiadványokban egyre többet szerepelnek. Világszerte egyre aktívabb módon nyúlnak a kérdésekhez, hiszen a könyvtári állomány pusztulása úgyszólván szemünk láttára történik s a nemzedéknek iparkodnia kell, ha azt akarja, hogy a cselekvés elmaradása következtében a rendkívül súlyos felelősségtől mentesülni tudjon.

Itáliában a *Gallo Intézet* több mint harminc esztendeje működik, s bár cselekvési képességeit az elmúlt másfél évtizedben elsősorban a természet elleni küzdelem megszerzése és leküzdése kötötte le, a firenzei tragikus árvíz bizonyos értelemben fordított egyet a kormányon, s a természet-vész elleni küzdelem hatékony folytatása mellett az érdeklődés a hagyományos könyvtári restaurálási munkák felé is irányult. Az árvíz, minden szörnyűsége ellenére, lökést adott az itáliai fejlődésnek. Úgyszólván az egész kulturált világ összefogásával, az UNESCO és az olasz állam hathatós támogatása eredményeként létrejött a firenzei Biblioteca Nazionale Centrale kebelében a *Centro di Restauro* dott. Luigi CROCETTI igazgató vezetésével. A mintegy száz fővel működő, korszerű technológiával, hagyományos módszerekkel, de nagyüzemi munkaszervezéssel dolgozó hatalmas restauráló műhely és laboratórium történelmi feladatot lát el nemesak hazai olasz, de nemzetközi viszonylatban is.

E nagy fejlődési lendületben került sor a könyvhigiéniával és a gyakorlati könyvvédelemmel, jelesen a restaurálással kapcsolatos korszerű ismeretek összefoglalására igen magas szinten a római *Istituto di Patologia del Libro* által 1968-ban szervezett tanfolyamon.

Annak ellenére, hogy a tanfolyam anyaga csak megkésve jutott el hozzánk, érdemes kritikailag megvizsgálni, mit oktattak, hol tart a könyvrestaurálás e jelentős tanfolyam tükrében, melyek azok a tanulságok, amelyeket le lehet, le kell vonni egy ilyen fontos rendezvény alapján?

A tanfolyamot Rómában, az Istituto di Patologia del Libro helyiségeiben, laboratóriumaiban és műhelyeiben rendezték meg 1968. április 29-e és május 11-e között.¹

A tanfolyam igazgatói tisztjét prof. Giorgio CENCETTI, a Római Egyetem kebelében működő „Scuola Speciale per Archivistici e Bibliotecari” elnöke töltötte be.

A tanári karban megtaláljuk az olasz könyvhigiéniá válamennyi jeles szakemberét, az elméleti kérdések tudósait és a gyakorlati munkákat irányító és végző restaurátorokat, és pedig F. GALLOT, L. LONGOT, L. SANTUCCIT, M. di FRANCO, M. CERESIT, C. FRANCIOSINIT, L. BIANCHIT, F. MANGANELLIT, F. BARBERIT, P. MORAT, E. VACCAROT, a restaurátorok közül F. PIZZARELLIT, P. BOZZACCHIT.

A tizenegy napos tanfolyamon 49 hallgató vett részt; Itália különböző nyilvános állami nagykönyvtáraiból és restauráló műhelyeiből jöttek össze mindazok, akik már mesterei a tudománynak és művészi szakmának. A tanfolyam ugyanis nem kezdők számára szerveződött, az volt a feladata, hogy szintézisbe foglalja mindazokat a korszerű ismerete-

¹ Corso sul restauro del Libro per bibliotecari delle biblioteche pubbliche statali. Vö. Bollettino dell'Istituto di Patologia del Libro *Alfonso Gallo* c. folyóirat 1968. jan. — júni számában közzétett anyaggal, 76–140. l.

ket, amelyekre e kényes munka végzése s annak egységesítése során a felelősöknek összehangoltan ismerniök kell. Ez a tanfolyam mintegy főpróbája volt annak a tanfolyamnak, amelyet az UNESCO által megszervezett és a Rómában székelő *Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property* 1961 óta működő nemzetközi intézmény tart majd az Istitutóban, éspedig külföldi szakértők számára.

A tanfolyam jelentőségére utal az a tény, hogy megnyitását maga a közoktatásügyi miniszter, prof. Luigi GUI is részt vett. Megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy a kormány s a minisztérium rendkívül nagy erőfeszítéseket tett s tesz a jövőben is annak érdekében, hogy e fontos munka céljaira pénzügyi lehetőségeket, anyagiakat, felszerelést, helyiséget, munkaerőt biztosítson, annál is inkább, mert az igények egyre nőnek és sohasem lehet kielégítőnek tekinteni azt, amit erre a célra fordítanak.

Nincs lehetőségünk arra, hogy a tanfolyamot minden részletében ismertessük, úgy véljük azonban, jó szolgálatot teszünk, ha egy-egy témakörben a legérdekesebb elvi és gyakorlati tanulságokat egybefoglaljuk.

1. *Régi kötések.* A kötés minden egyes részletének megmentésére kell törekedni, egyeztetve az állagvédelmi célokat, az iparművészeti szempontokat a megfelelő technológiával. Ki kell alakítani a régi kötéstípusok mintapéldányait, el kell készíteni a technológiai leírásokat. Régi pergamen kódexlapokba kötött könyvekről a kézzel írt pergameneket le kell bontani, a restaurált kötet egyszerű kötéséhez kapcsolható a kézzel írott kódex-lap, vagy belőlük nyilvántartott különgyűjtemény létesíthető. Tilos a hiányzó eredeti darabok olyan jellegű pótlása, amely a hiányzó eredetit utánozná. Az egyszerű, új pótlás színezése csak tónusban közelítse meg az eredetit. Az új kötés minden esetben csak funkcionális, tehát védelmi jellegű lehet, mindenféle stílusimitáció nélkül (!). Megmaradt eredeti darabokat az új kötésre kell ráragasztani, az eredeti szerinti helyre elvékonyítva a felragasztásra kerülő darabka széleit.

2. *Pergamének restaurálása.* Higroszkopikuságuk révén a nedvességre rendkívül érzékenyek, proteintartalmuk csökken a nedvesség hatására, a színek és tinták szétfolyásának veszélye fennáll. A tinták semmiféle fixálása ebben a vonatkozásban mind ez ideig nem járt megnyugtató eredménnyel. A relatív nedvességnek 40%-ra való csökkenése esetén a pergamen rendkívül törékennyé válik. Hő következtében összezsugorodott pergamének kinyújtásakor nem szükséges arra törekedni, hogy eredeti formátumát a pergamen visszanyerje, elegendő, ha a simítás a biztonságos olvasást biztosítja.

3. *Papirusok.* Felpuhításuk kizárólag vízgőzön történhetik, rendkívül nagy törékenyséjük miatt.

4. *Papír.* Restaurálására legalkalmasabb az ún. japán selyempapír, mely a kereskedelemben különböző vastagságban kerül forgalomba. Savértéke figyelmen kívül hagyható. A selyemszita használata divatját múlta. Kivételesen, súlyos károsultság esetén, midőn a kézi restaurálás már nem segít, értékes, régi anyag esetében is megengedhető a mechanikus eljárás (laminálás).

5. *Miniaturák.* Nagyobb felületi hiányosságok esetén a pótlás (kitöltés) színe csak tónusban azonosulhat az eredetihez. Kis hiányosságok esetében a teljes szín- és felületi-hasonulás megengedhető.

6. *Ragasztószerek.* Az állati és növényi nyelvek, ragasztószerek helyett egyre szélesebb körben alkalmazzák — és sikeresen is — a szintetikus ragasztószereket, melyek tehát a hagyományosokat kiszorítják.

7. *Rovarölő szerek.* Világszerte igen sok a jó hatású rovarölő szer, alkalmasak arra, hogy számos ízeltlábú könyvtári kártevőt elpusztítsanak. Az ízeltlábúak rezisztenciája következtében azonban számos, korábban kitűnően bevált szer hatástalannak bizonyul meghatározott idő elteltével. Minden szer alkalmazásakor szoros együttműködésre van szükség az orvos (emberi hatások), a vegyész és a biológus között.

8. Arany szabályok

a) A restaurálónak mindenekelőtt meg kell ismerkednie a restaurálásra váró állományegység anyagának kémiai, fizikai stb. sajátosságaival;

b) a restaurálás során alkalmazásra kerülő anyagok, szerek stb. ismerete és hatásokának kipróbálása ;

c) az a—b. pontokban foglaltak kölcsönhatásának megismerése elkerülhetetlen;

d) a kölcsönhatás eredménye súlyos károsodás is lehet, mely esetleg csak rendkívül lassan, évtizedek során jelentkezik; utat tör a laboratoriumi mesterséges előregítési folyamatok bevezetése ritkabecsu állományegységek restaurálása során.

e) tudományosan képzett szakértők komplex laboratoriumi közreműködése nélkül a restaurálás felelőtlen működésnek minősül!

9. *A restaurálás értékelése, gazdasági kihatásai.* A kérdés megítélésakor a könyvkötészet területén alkalmazott munkaidő és anyagnormák nem jöhetnek számításba. Ügyelni kell arra, hogy az anyagi ráfordítások egyszerű módon kerüljenek viszonyulásba a restaurált állományegységgel. A könyvtáros feladata a „recept” elkészítése, tehát nem a restaurátor határozza meg, mit kell az állományegységen elvégeznie, hanem a könyvtáros. A „recept”-nek analitikusnak kell lennie. A restaurátor kötelessége természetesen a „recept” értékelése, viták ezen a téren lehetségesek, sőt — esetenként — szükségesek is. A könyvtáros feladata a kész termék gondos átvizsgálása és átvétele. Átlagszámítások alapján egy db 25 × 30 cm nagyságú kéziratos papírlap mosásának költsége, forintba átszámítva kerekén 6—7 Ft., ugyanilyen méretű papírlap savtalanítása 5.— Ft, folttisztítás, ua. nagyszámú esetében 10.— Ft.

TOMBOR TIBOR

Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei. A tudományos kutatók tájékoztatására röviden beszámolunk az általános gyűjtőkörű budapesti nagykönyvtárak 1968. évi fontosabb beszerzéseiről. Összeállításunk az Országos Széchényi Könyvtár (OSzK), a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK), az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Könyvtára (EK) és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSzEK) adatszolgáltatásán alapul.¹

1. *Kéziratok.* A Széchényi Könyvtár egyik legjelentősebb beszerzése az az antikva kötet (PLINIUS: *Historia mundi*. Basel, Frobenius, 1545.), amelyben egy eredeti MELANCHTON kézirat található. A mind régiségénél, mind ritkaságánál fogva értékes Melanchton-autográfot a mű hátsó kötéstáblájának belső oldalára ragasztották be.²

Magyar történelmi vonatkozású kéziratok közül értékes BEZERÉDY Zsigmondnak 1665-ben Olaszországban tett utazásáról szóló naplója (OSzK). A naplót egyébként már 1883-ban kiadták a Történelmi Társban. LORÁNTFFY Zsuzsanna egy kisebb autográfja és egy BÁTHORY Zsófia sajátkezű aláírásával ellátott levél ugyancsak a Széchényi Könyvtár Kézirattárát gazdagították. Gazdaságtörténészek számára forrásként szolgálhat a gölnicbányai mészáros-céh német nyelvű jegyzőkönyve (1675—1819), mely több, ugyancsak a Szepesség történetére vonatkozó dokumentummal együtt ajándékként került az Egyetemi Könyvtárba. A tudománytörténet forrásanyaga lehet a németalföldi franekeri egyetem 1716—1811 közötti beiratkozási naplójából a magyarországi neveket is tartalmazó lapok fotomásolata, valamint az 1806. évi *Ratio Educationis* gépiratos magyar fordításának fotomásolata (EK). A fordítás eddig csupán az Országos Pedagógiai Intézet Könyvtárában volt hozzáférhető. Érdeklődésre tarthat számot az a németnyelvű kézirat, amely

¹ Az előző közleményeket ld. *Magyar Könyvszle.* 1965. 2. sz. 174—177. 1. 1968. 1. sz. 97—100. 1. 1969. 2. sz. 172—175 l.

² CSAPODI Csabáné: *Kézirattárunk jelentősebb szerzeményei.* OSzK Híradó. 1969. 1—2. sz. 8—9. l.

az 1843. évi pozsonyi országgyűlésről számol be (*Der Landtag 1843.*), de nem egyszerű fordítása a magyar nyelven is szerkesztett hasonló tudósításoknak, hanem azoktól eltérő, önálló munka (OSzK).

Érdekes kortörténeti dokumentumok PERCZEL Mór honvédtábornok 96 lapos naplója az 1851. szept. 1. — 1852. jún. 1. közötti időszakról, valamint HEVESI József (1857—1929) hírlapíró rövid feljegyzései az 1887—1890-es évekből. Utóbbiak a korabeli pesti irodalmi és politikai életbe nyújtanak bepillantást (EK). BARTFAI SZABÓ László történész (1880—1959) családjának történetét állította össze, a feljegyzések csak helytörténeti vonatkozású (Gyöngyös, Tállya) anyagot tartalmaznak (EK).

A tudós hagyatékok sorában az Akadémiai Könyvtár BEKE Ödön, HORVÁTH Zoltán, MELICH János, RÉTHY Mór hagyatékával, továbbá HAJNIK Imre autográf egyetemi előadási jegyzeteivel, MORAVCSIK Gyula levelezésével és VIKÁR Béla gyorsírásos népdalgyűjtésének egy részletével gazdagította állományát. Az Egyetemi Könyvtárba PAP Károly geológus (1873—1963) professzor hagyatékának második része és GERÉB László (1905—1962) irodalomtörténésznek a magyar renaissance irodalomtörténetére vonatkozó kéziratai kerültek be. A PAP Károly-féle hagyaték érdekesebb darabjai a Szent István Akadémia iratai az 1940-es évekből, a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészettudományi karának 1930—1932 közötti tanácsülési jegyzőkönyvei és a Tanácsköztársaság utáni egyes egyetemi fegyelmi ügyek iratai.

A magyar irodalmi vonatkozású kéziratok közül kiemelkedik egy magyar nyelvű regény-kézirat a 18. század közepéről. Az arabiai *Aurindus és Austriana* c. kéziratot a bejegyzés szerint 1763-ban Kolozsvárt fordították latinról magyarra (OSzK). Írói kéziratok közül ADY, BABITS, MÓRA, KOSZTOLÁNYI verskéziratok, SZÉP Ernő életrajzi noteszei, HARSÁNYI Kálmán több mint 400 levele, ADY eddig ismeretlen levele MENCZEL Lajoshoz, BABITS egy levele a *Nouvelle Revue de Hongrie* szerkesztőségéhez, BÖLÖNI Györgyné levélváltása Henri BARBUSSE-el a Széchényi Könyvtárba kerültek. GÁRDONYI Géza levelei PALÁGYI Róberthez, EÖTVÖS Károlyhoz írt levelek, KAZINCZY Ferenc egy levele, BEKÉNY Lajos levele KOSSUTH Lajoshoz, SZÉCHENYI István néhány levele és HITEL Dénes KOSZTOLÁNYI-gyűjteménye az Akadémiai Könyvtár Kézirattárát gazdagították.

A színház-, zene- és képzőművészeti vonatkozású új szerzemények közül említésre méltók NÉMETH Antal és OLÁH Gusztáv levelezése, ill. iratai, néhány eredeti LISZT-levél, KODÁLY Zoltán három eredeti kézírata (közülük kettő kiadatlan), WEINER Leó öt és REINITZ Béla 24 eredeti zeneműkézírata, továbbá ZICHY Mihálynak ZICHY Gézához intézett eddig ismeretlen 10 levele (OSzK).

A modern gépiratok közül megemlíjtjük HAJDU Henrik teljes IBSEN-fordításának szerzői gépiratát (OSzK), SINONFFY Aladár *Ibrahim, a nyomdász* c. művét — a magyar származású Ibrahim MÜTEFERRIKA 18. századi nyomdász életéről — (EK), DEMETER Tibor *Magyar szépirodalom idegen nyelven* c. bibliográfiájának újabb supplementumait, valamint GALAMBOS Ferenc bibliográfiát (Károlyi Mihály, a magyar exlibris, a magyar reklámirodalom) és folyóiratrepertóriumait (*Élet, Páosztortűz*) (OSzK). Az Egyetemi Könyvtár BENEDEK Gyula *A tereptani irodalom bibliográfiájá-t* iktatta állományába.

2. *Régi könyvek, ritkaságok.* A Széchényi Könyvtár két jelentős RMK beszerzése külön figyelmet érdemel. Az egyik DECSI Gáspár *Az utolsó időben egyméhány regnáló bűnök-ről való prédikációk . . .* c. művének első kiadása (Debrecen, 1582. RMK I. 189). Ezt a nyomtatványt SZABÓ Károly a csonka sárospataki példány alapján írta le, ennek azonban a második világháborúban nyoma veszett. A most megvásárolt példány majdnem teljes, mindössze öt levele hiányzik. A másik új beszerzés két egybenyomatott lőcsei kiadvány (*Imádságos könyvecske. Szép és ájtatos isteni dicséretetek.* Lőcse, 1683. RMK I. 1308—1309), tudomásunk szerint eddig csak az Akadémiai Könyvtárban és a weimari Thüringische Landesbibliothek-ban volt meg.

Ritkaságnak számít az Ibrahim MÜTEFERRIKA által alapított első folyamatosan működő török nyomdából származó isztambuli kiadvány. Az 1730-ban megjelent munka Egyiptom történetének második részét foglalja magában (OSzK).

EURIPIDES 1562-es bázeli kiadása, DIONYSIUS Halicarnasseus 1774-es lipcei, hat kötetes kiadása, E. KANT *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre* 1797-es kiadása az Akadémiai Könyvtárba kerültek.

Említésre méltó néhány reprint beszerzése is: Agrippa von NETTESHEIM, H. C.: *De occulta philosophia* (Köln, 1533.) c. művének kritikai kiadása, Rudolf WACKERNAGEL Bazel történetéről írt három kötetes munkája (*Geschichte der Stadt Basel*, Basel, 1917–1924.) (EK), és Ch. FOURIER összes műveinek 12 kötetes kiadása (FSzEK). A francia nyelvterület nyomdai jegyeit tartalmazza L. C. SILVESTRE művének hasonmás kiadása (*Marques typographiques ou recueil des monogrammes, chiffres, . . .* Paris, 1867.) Színház-történeti forrásmű D. E. BAKER *Biographia dramatica* (Vol. 1–3. London, 1812.) c. műve (OSzK).

3. *Modern könyvek.* A folyamatosan beszerzett külföldi irodalomból csak néhány fontosabb referenz, ill. összefoglaló művet emelünk ki.

Az Egyetemi Könyvtár jelentősebb beszerzései közé tartoznak a most indult *Meyers Handbuch der Geschichte* c. sorozat első kötete (*Lexikon der historischen Persönlichkeiten*. Mannheim, 1968.), az *Encyclopedia of library and information science* (New York, 1968) és a *Westermann Lexicon der Geographie* (Würzburg, 1965) első kötetei. A szovjet enciklopédikus irodalom nevesebb darabjai a *Философия энциклопедия*, *Советская историческая* és a *Театральная Энциклопедия* újabb kötetei. A vallástudományi kutatás segédeszköze a H. HAAG-féle *Bibel-Lexicon* második bővített kiadása. Vallástudományi kézikönyv a K. RAHNER—A. DARLAP kiadásában megjelent *Sacramentum Mundi* is (Freiburg—Basel—Wien, 1967—). A művelődés- és művészettörténetben egyre inkább szerepet kapó jelkép-kutatás segédeszközei M. LURKER *Bibliographie zur Symbolkunde* (Bd. 1—3. Baden-Baden, 1964—1968) és A. HENKEL—A. SCHÖN *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildungskunst* (Stuttgart, 1967) c. művei. Az életrajzi és politikai adattárak közül megemlítjük a *Who's who in the Arab world* (Beirut, 1968) és a *West African directory* (London, 1968) c. munkákat.

Az Akadémiai Könyvtár referenz könyvtárának újabb beszerzései egy nyolckötetes filozófiai lexikon (*Encyclopedia of philosophy* New York—London, 1967), az *Enzyklopädie der geisteswissenschaftlichen Arbeitsmethoden* München—Wien, 1967—), a társadalomtudományok 17 kötetes enciklopédiája (*International encyclopedia of the social sciences*) és az *Enciclopedia linguistica Hispanica* (Madrid, 1960—). Az indexek műfajában kiemelkedik a *Wellesley index to Victorian periodicals 1824—1900* c. munka (Toronto—London, 1966).

A Széchényi Könyvtár ismét számos életrajzi lexikkal gyarapította állományát, — kiemelkedik közülük a 15 kötetes *Norsk biografisk leksikon* (Oslo, 1923—1966). Modern filozófiai kézikönyv a *Grundlegung der Philosophie* (Bd. 1—6. München, 1965—1968). A British Museum kéziratára katalógusának és supplementumainak 1836-ig való visszamenőleges beszerzése jelentős segítséget nyújt a hazai kutatásnak. A régi nyomtatványok terén fontos kézikönyv a 16. századi németalföldi nyomtatványokkal foglalkozó mű (H. D. L. VERVLIET munkája, Amsterdam, 1966).

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár újabb kötetét szerezte be a *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français* c. munkásmozgalmi lexikkal, s hetedik kötetével teljessé vált a *Filmlexicon degli autori e delle opere* c. filmtörténeti kézikönyv. Biográfiai terén jelentősebb az *Oxford companion to Canadian history and literature* (Toronto, 1967) c. életrajzi lexikon.

Az egyes könyvtárak gyűjtőkörébe tartozó főbb tudományágak közül a történet-

tudomány néhány reprezentáns művét, elsősorban összefoglaló kézikönyvét soroljuk fel az alábbiakban.

Nagy történeti összefoglalások: *Handbuch der bayerischen Geschichte* (Bd. 1—München, 1967—), *Historia de America* (Barcelona—Buenos Aires—Mexico, 1952—), a 30 kötetesre tervezett sorozatból eddig 10 kötet jelent meg, *Den Svenska historien* (Vol. 1—9. Stockholm, 1966—1968) (EK), *Historia de Espana* (Madrid, 1954—) (EK, MTA). Fontosabb történeti forráskiadványok: *Canadian historical documents series* (Scarborough, Ont. 1965—), *Germania Judaica* (Bd. 1—3. Tübingen, 1963—1968), *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus* (Tübingen, 1967—), *Отечку но умопуу Ленинградского Унвеепсумема* (Leningrad, 1962—1968) (EK). Kiemelkedő az angol történetírás terjedelmes bibliográfiája: *Writings on British history. A bibliography of books and articles on the history of Great Britain* (EK). A művelődéstörténeti művek közül különösen szép illusztrációs anyagokkal emelkednek ki D. SOURDEL—J. SOURDEL-THOMINE: *La civilisation de l'Islam classique* (Paris, 1968) és J. EWANS *The flowering of the Middle Ages* (London, 1967) c. művei (FSzEK). Ugyancsak művelődéstörténeti vonatkozású a *Zeit an der Wand* c. osztrák munka, mely az utolsó 117 év történetét plakátok és hirdetések faksimiléiben mutatja be (FSzEK). Az egyetemes térképtörténet jó összefoglalása a *Meister der Kartographie* (Berlin, 1963) c. mű (FSzEK)

Az irodalomtudomány területén az Akadémiai Könyvtár folytatta a nagy kritikai kiadások beszerzését (DRYDEN, LESSING, FONTANE). A Szabó Ervin Könyvtár erőteljesen fejlesztette spanyol szépirodalmi állományát. Újabb francia irodalmi lexikon a *Dictionnaire des littératures* (Paris, 1968—), az esperanto nyelv történetét foglalja össze L. COURTINAT műve (*Historico esperanto* T. 1—3. Agen, 1964—1966) (OSzK)

A Széchényi Könyvtár feladatához híven külföldről számos hungarikát szerzett be. Mint érdekességet említjük meg a PULSZKY Terézről szóló japán nyelvű művet (Hisayoshi CHO műve, Fukuoka, 1966), ESZLÁRY Károly francia—magyar kapcsolatokat feltáró művét (*Les français en Hongrie pendant les guerres napoléoniennes et mondiales* Paris, 1966), a magyar és vogul mitológiát tárgyaló művet (ROHEIM Géza munkája, London, 1966) és KERÉNYI Károly legújabb könyvét (*Auf Spuren des Mythos München—Wien*, 1966). A számos magyar vonatkozású történeti forrásmű közül megemlíjük a *Südost-Forschungen* 1936—1943 közötti köteteit és múlt századbéli nagyszabedű dokumentumokat (*Verhandlungsprotokolle über Sitzungen der sächsischen Universität und der Siebenrichter 1861—1885*) és a cisztercita rendről szóló művet (Van der MEER, F.: *Atlas de l'ordre cistercien* Bruxelles, 1965.)

4. *Különgyűjtemények.* Az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteménye tibeti és mongol, ill. örmény kéziratokkal, fanyomatokkal gyarapodott. Különösen jelentős közülük egy mongol kéziratok jöskönyv.

A Széchényi Könyvtár Színház-történeti Tára FÜLÖP Zoltán 300 díszlettervét, OLÁH Gusztáv közel 300 díszlet- és 700 jelmeztervét, valamint vázlatkönyveit iktatta állományába. Kiemelkedő beszerzés volt az erdélyi magyar színjátszás dokumentumainak több mint 300 darabból álló gyűjteménye, valamint a Nemzeti Színház 1928—1935 közötti előadásainak színpadképei.

A Széchényi Könyvtár Térképtárába került Cantelli di VIGNOLA 1686-ból származó két metszetes térképe: *Ungaria* és *Transilvania*, továbbá Erdély kéziratok közigazgatási térképe a 19. századból. A *Theatrum orbis terrarum* (Amsterdam) faksimile kiadású atlaszainak már négy sorozata vált teljessé.

A Szabó Ervin Könyvtár Budapesti Gyűjteménye régi magyar folyóirat-sorozatait egészítette ki (*Der Neue Kurir aus Ungarn, Magyar Kurir*), számos budapesti naptárt vásárolt az 1850—1920 közötti évekből, továbbá közel 200 db. múlt századi kisnyomatványt.

SOMKUTI GABRIELLA

A százezredik hazai gyártású fénylyukkártya. A lyukkártyás nyilvántartás világ" szerte egyre jobban tért hódít. E rendszerek között egyik legegyszerűbb a fénylyukkártyás módszer, amely — a gépi lyukkártyáktól eltérően — igen kevés technikai eszközt, felszerelést igényel. Gazdaságossága, kezelésének egyszerűsége magyarázza, hogy igen rövid idő alatt nagyon sok helyen elterjedt.

A fénylyukkártya mindenütt használható, ahol sok adat komplex nyilvántartása ill. visszakeresése szükséges; az orvosi diagnosztikától a személyzeti nyilvántartásokon, folyóirateikkek, prospektusok, fordítások, kutatási jelentések, tervtárak nyilvántartásain át egészen az üzemi adminisztráció legkülönbözőbb feladatáig, az adatok korszerű nyilvántartására.

A fénylyukkártyákat 1968-ig csak külföldről lehetett beszerezni és elterjedését gátolta a több hónapos szállítási határidő, valamint a magas ár.

1968 második felében kezdte meg az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ — Magyarországon elsőként — a fénylyukkártyák előállítását és fénylyukkártyás rendszerek szervezését. Az új eszköz igen gyorsan elterjedt. Az OMKDK-fénylyukkártyák vásárlóinak körében megtalálhatóak a legkülönbözőbb vállalatok és intézetek, klinikák, egyetemek stb.

Augusztusban talált gazdára a százezredik fénylyukkártya, amelyet az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézete vásárolt meg.

SZEMLE

H. Boros Vilma: Széchenyi István hátrahagyott iratainak története. Bp. 1967. 55 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 54. sz.)

SZÉCHÉNYI Ferenc 1833-ban kelt végrendeletének egyik pontjában ezeket írja: „Tasner Antal titkáromnak jussanak minden könyveim, naplóm, kézírataim, jegyzékeim, és ő azokkal belátása és szabad akarata szerint tegyen . . .” Mindez alapján véve megnyugtató lenne, ha a gyakorlatban nem éppen ennek ellenkezője történt volna. A rendkívül becses anyag még Széchenyi életében szétszóródott. Tudjuk, hogy a Széchenyi nemzetség levéltára 1808-ban leégett Sopronban. A megmaradt és a később összegyűlt iratokat csak 1833-ban helyezték el az új levéltárban, melynek gondozását, az anyag rendezését az inkább régészeti kérdések után érdeklődő Paur Iván vállalta el. Mikor Széchenyi Döblingben írásait rendezi, a megváltozott körülmények folytán igen sok iratot feleslegesnek tart és meg akarja azokat semmisíteni. Sikertelenül azonban rábeszéli arra, hogy megkegyelmezzon írásainak s azokat 9 ládába csomagolva Sopronba küldje. Ez szerencsés lépés volt, mert a két évre rá bekövetkezett házkutatás után a bécsi rendőrség lefoglalta a még fellelhető iratokat s azokat hiába keresték történészeink. Csak az első világháború után sikerült azokat KÁROLYI Árpádnak megtalálnia a Staats-Archivban. A *Széchenyi-Akten* címen nyilvántartott iratok ma sincsenek a Magyar Tudományos Akadémia birtokában, mert 1936-ban történt hazakerülésük után az Országos Levéltárban helyezték el őket.

TASNER Antal, Széchenyi kitűnő titkára, tudatosan igyekezett egy helyre gyűjteni az anyagot. Nem rajta múltott, hogy ez csak részben sikerült. A pesti lakásán tárolt iratokat azután TASNER Géza (TASNER Antal fia) 1875-ben eladta az Akadémiának. A soprni és cenki iratok egy része is ide került. Mindezek után az Akadémia egy bizottságot küldött ki, mely 1882-ben

határozatot hozott Széchenyi műveinek megjelentetéséről. A díszes vállalkozás azonban a IX. kötet után a ráfizetés miatt abbamaradt.

Több sikerre vezetett a Széchenyi Múzeum megalapítását célzó törekvés 1905-ben. Itt, az Akadémia épületében berendezett teremben, a kéziratokon kívül képek, szobrok és emléktárgyak is helyet kaptak. A termet 1944-ben repülőakna találta el, így a tárgyi emlékek zöme megsemmisült. Megmaradtak azonban az 1943-ban a cenki kastélyból ideszállított fontos iratok.

SZÉCHÉNYI István iratainak nagy része így tehát a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában van, és pedig a legfontosabb, legértékesebb része: csaknem minden művének kézírata, naplói és jegyzetfüzetei, levelezése. A mostani újjárendezés az eddigieknél áttekinthetőbb levéltári rend kialakításának szükségletéből fakadt. A Kézirattár ezzel SZÉCHÉNYI műveinek teljes, kritikai kiadásához s az ennek alapján megírandó életrajzhoz teremtette meg a feltételeket. H. BOROS Vilma könyve pedig az elinduláshoz adja meg a szükséges tájékoztatást.

KÖHEGYI MIHÁLY

Fráter Jánosné: A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése (1854—1919). Bp. 1966. 61. l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 52. sz.)

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában évek óta folyó rendezés egyre könnyebbé és eredményesebbé teszi az itt kutatni akarók munkáját. Ennek keretében került sor az Akadémia kebelén belül működő Történettudományi Bizottság iratanyagának számbavételére.

Az Akadémia legrégebbi bizottsága — a Történettudományi Bizottság — állandó jelleggel 1854-ben alakult meg. Megalakul-

lását a szükség indokolta: a szabadságharc bukása után a nemzet figyelme (a reformkorhoz hasonlóan) fokozottan fordult múltja felé, ám sajnálatosan éreztették hiányukat a múlt feltárására vonatkozó forrás-kiadványok. Éppen ezért TOLDY Ferenc titoknak a történettudományi osztály kisgyűlésén azt az indítványt terjesztette elő, hogy támogasson az osztály egy, az Akadémia által kiadandó *Történeti Kútfők Tára* c. kiadványt, mert úgy vélte, hogy ez fontos, sőt szükséges, mert ezen keresztül az Akadémia a magyar történetírásban a kútfők tanulmányozására és a „pozitív” irány erőteljesebb kifejlődésére hatást gyakorolhat. A részletesen kidolgozásra kerülő program azután hosszú évtizedekre meghatározta az Akadémia kiadói tevékenységét is, hiszen a *Magyar Történelmi Tár* (ez lett a végleges cím) 1934-ig megjelent 28, a *Magyar Történeti Emlékek* 120 füzetével mellett ennek a bizottságnak költségén került kiadásra a *Török-magyarországi Történelmi Emlékek* és az *Archivum Rákócziánium* mindannyiunk által ismert és sokszor használt sorozata.

A *Magyar Történelmi Tár* szerkesztését és kiadását 1878-tól a Magyar Történelmi Társulat vette át. Érdekes az az indokolás, amelyet az albizottság terjesztett ez alkalommal a Történeti Bizottság elé. Ebből az derül ki, hogy a XIX. század második felében már régebbi idő óta érezhető egy olyan folyóirat hiánya, amely az apróbb történeti forrásokat a nagyközönséggel megismerteti és ezzel felkelti figyelmét és érdeklődését a nagyobb történeti munkák iránt is. Mivel a *Történeti Tár* eddig határozatlan időközben és rendszeretlenül jelent meg, ezt a feladatot nem tudta betölteni. A Magyar Történelmi Társulat — éppen jellegénél fogva — közvetlen kapcsolatban áll azzal a közönséggel, amely érdeklődik a történelem iránt — folytatta indoklását az albizottság, — így sokkal könnyebben és célszerűbben teljesítheti ezt a feladatot. A kétoldalú kapcsolat azután gyümölcsözőnek bizonyult, mert a *Történelmi Tár* mentesítette az adatközléstől a *Századok*-at, mely a XIX. század utolsó negyedétől már a magyar történettudomány központi folyóiratának volt tekintendő. Az így felszabadult ívszámot azután nagyobb lélegzetű történeti munkák megjelentetésére lehetett fordítani.

Támogatta a bizottság a történeti forráskiadások, külföldi levéltárakban folyó másolások ügyét is. Ennek a munkának köszönhető elsősorban az a gazdag kézirat- és másolatgyűjtemény, amit ma a MTA Kézirattára őriz. TOLDY halála után FRANKÓ Vilmos vette át a bizottság előadói tisztét. Jelentésében a megváltozott viszonyoknak, az időközben történt tudományos

haladásnak megfelelően körvonalazza az előtűnik álló munkát. Míg — írja jelentésében — a külföldi levéltáraknak hazánkat érdeklő okleveleit jóformán ismerjük és nagy részüket kiadtuk: az európai *könyvtárakban* felhalmozott kéziratanyag úgyszólván egészen ismeretlen előttünk. Ebben a vonatkozásban ma sem állunk a legjobban. A MTA Kézirattárában folyó rendezési munkák azonban biztatók a jövőt illetően.

KÓHEGYI MIHÁLY

Ifjú szívekben élek? (Vallomások Adyról).

Gyűjtötte a Petőfi Irodalmi Múzeum Dokumentációs csoportja. Sajtó alá rendezte VEZÉR Erzsébet. A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa. 1969. 144 l. (Irodalmi múzeum 3.)

Huszonnégy vallomást közöl a kötet, szubjektív válaszokat egy kérdőív 7 kérdésére, abból a célból, hogy „okát kutat-suk annak a jelenségnek, miért csökkent az utóbbi években, évtizedekben oly jelentős mértékben ADY költészetének hatóereje”.

E kérdés akadémikusnak is tűnhet: igazuk van ugyanis azoknak, akik — e kötetben is — arra hivatkoznak: nincs ebben semmi rendkívüli, természetes jelenség, hogy a klasszikus értékű alkotások hatása egy időre csökken. Igazi tartalmát a kérdésnek, s így a könyvnek értékét, az adja, hogy a megkérdezettek közül többen (BENEDEK Marcell, LUKÁCS György, KOMLÓS Aladár, FEJA Géza, BENJÁMIN László és EÖRSI István) az ízlésváltozásnak a társadalmi-politikai folyamatban és helyzetben rejlő okait elemzik teljes nyíltsággal. Az irodalmi hatás változásának adalékai így — főként mert személyes vallomásokban! — valóban dokumentummá válnak.

LUKÁCS György például azzal magyarázza Ady hatása csökkenését, hogy 45 után a forradalmi mozgalom gyorsan manipulációs mozgalomba ment át, s a 40–50-es évek illúziós forradalmisága hamar kiábrándulásba torkolt. A párton belüli funkcioner-pátoszból való kiábrándulás miatt idegen a fiatalosnak Ady igazi és konkrét pátosza is, amely éles ellentétben áll e fiataloknak azzal a politikai cinizmusával is, amellyel — mondja — hosszú idő óta kísérik az eseményeket. BENEDEK Marcell arra utal, hogy az ő Ady-élményük kettős: politikai és esztétikai volt, mára ebből csak az esztétikai maradt. KOMLÓS Aladár mintegy ennek magyarázatul mondja: „Alakuló társadalmunkban nem hiszem, hogy jelen van Ady... amit Ady akart, azt

politikai erők, világpolitikai erők intézték el". FÉJA arra hívja fel a figyelmet, hogy a csupán esztétikai élménynek is jelentős korlátai vannak: a mai fiatalság az Ady-líra öszövetési utalásait egyszerűen nem érti. WEÖRES Sándor és VAS István pedig általánosabb síkra terelik a kérdést: „A múlt nálunk elhal”.

A hatástörténeti szempontnál — egy-egy megjegyzésben — olyan gondolatokat is felvet ez az interjú-kötet, amelyeket a további Ady-kutatásnak feltétlenül hasznosítani kellene. LUKÁCS ADY-nak össztársadalmi méretű, sőt, csak a Nyugaton belül is, izoláltságát, talajtalanságát hangsúlyozza. FÉJA és EÖRSI az Ady-líra intellektuális jellegét emelik ki, azt, hogy teljes filozófia elemezhető ki e versekből. Mindkét szempont érvényesítése Ady teljesebb, helyesebb megértését segítené elő, hosszas egyoldalúan politikai és politikailag is egyoldalú beállítása után.

Minden megkérdéztet a teljes Ady megismertetésének szükségességét hangsúlyozza. Az ízlés-kutatás, amit szintén céljaul tűzött ki e vallomás-kötet összeállítója, itt a könyvkiadás számára ad hasznos tanácsot. A teljes Ady-képhez ugyanis, mint közvetítőt, egy jó válogatás összeállítását tartják — s tartjuk — szükségesnek, első-sorban a kései Ady bemutatásával, s úgy, hogy lírájának minden témája megszólaljon.

A kérdések összeállításával, s azzal, hogy az interjúalanyok egyéniségét érvényesülni engedte, kettős dokumentummá avatta e vallomásgyűjteményt VEZÉR Erzsébet. Nemcsak ADY-ra és hatására, hanem azokra vonatkozóan is dokumentum ez a kötet, akik nyilatkoztak. Ilyen szempontból (úgy, hogy közben a tárgytól sem szakad el), a kettős-érvényűség szempontjából WEÖRES és FÁBRY vallomása a legértékesebb. WEÖRESÉ, aki az ismeretlen kutatásának szenvedélyéről beszél, és FÁBRYÉ, aki ADY lírájában a humánumban kiteljesedett magyarság példáját mutatja fel.

Az *Irodalmi múzeum* sorozat kezdeményezést csak helyeselhetjük, s ez a kötet — értékes anyag összegyűjtésével — a lehetőség helyes megvalósítását mutatja. Érdeemes folytatni ezt a gyűjtőmunkát. E kötetnek egy negatívumát, mint tapasztalatot, felhasználva a továbbiakban: olykor bizony szükséges a sajtó alá rendező erősebb beavatkozása. Előfordult ugyanis, hogy a különben helyes törekvés, az egyéniség érvényesülését megengedése, visszajára fordult. Korlátok nélkül egyes vallomások nemcsak a kettős érvényességet törték meg azzal, hogy ADY-ról mondtak kevés érdemlegeset, hanem lényegileg a meginterjúvolt-

ról sem tudunk meg belőlük többet, mint hogy bőbeszédű vagy fellengzős. Egy kis „hütlenség” a dokumentummal szemben — akár jelezve is a rövidítést — az egész anyag értékét, arányosságát védené.

WINTERMANTEL ISTVÁN

Bihari Mihály: Egy gyorsíró feljegyzései.
Budapest 1969, Kossuth Kiadó, 222. 2 l.

Az írás-, könyv-, sajtótörténet kutatója szinte szükségképpen szembe találja magát a gyorsírás problémáival, az írott dokumentumok elvi és történeti vizsgálata szükségképpen ki kell, hogy terjedjen az emberek közt közvetítő jelrendszereknek erre a különleges, mindig létezett, de mindig újra felfedezni való alakzatára is. A *Magyar Könyvszemle* több közleménye jelezte — a folyóirat jelenleg legújabb folyamában is —, hogy ezt a területet sohasem tévesztettük szem elől. A gyorsírás történetének hazai múltja egy-egy fordulójára folyóiratunk a maga helyén felfigyelt.

Gyorsírástörténet, sajtótörténet és politikai történet szoros kapcsolatát vetíti elénk a magyar történelem egy hányatott korszakából ez a nem túl terjedelmes, de változatos visszaemlékezés. A szerző mintegy esztendeje fejezte be a kis könyvet és amikor ismertetésünk megjelenik, félve lesz, hogy eltávozott az élők sorából.

A gyorsírás tudomány, művészet, de ugyanakkor egy kissé mindig mozgalom is.

BIHARI rövid, jól meginduló mondataiból szinte magától értetődő folyamatnak látszik, hogy a gyerekkorban sokunknál közös élmény, a titkos írás kitalálása és használatának vágya hogyan vezet az iskolai gyorsírókörökön, iskolai, majd országos gyorsíróversenyeken át a gyorsírók különféle egyesületei, azután országos szervezetevéig, az éppen BIHARI által alapított és vezetett első gyorsíró-szakszervezet felé. Párhuzamosan fut ezzel a fejlődéssel — mert hiszen a gyorsíráshoz fűződő igények és tények nyelvről nyelvre, országról-országra mások, az alapkiindulópontot a nyelvekhez és szükségletekhez alkalmazott speciális jelek át meg át színezik — magának a magyar gyorsírásnak az egyik legemlékezetesebb felívelése, az az idő, amikor a percenkénti 220 szótagról BIHARI, mesterének, FABRO Henriknek a módszerével a teljesítményt percenként 400 szótagra szöktették fel.

FABRO mellett BIHARI *Az Újság* szerkesztőségében kezdett dolgozni. Mint gyorsíró került a *Népszava* szerkesztőségi gárdájába is, ahol már az újságírás, majd a lapszerkesztés munkájából is kivette részét. A *Népszaváról* és egyes hírszolgálati szer-

vekről (*Magyar Tudósító*), főleg a munka technikai részleteiről, sok intim megfigyelése van a szerzőnek.

A gyorsírás történetéhez tartozik még a magyar parlamenti gyorsírás rendszerének és szokásainak néhol érdekes új részletekkel való megvilágítása. És végül a gyorsíró a politikai történet forradalmi sodrába kerül: a szociáldemokrata párt szerveiben, majd a Kommunisták Magyarországi Pártjában a gyorsírásról, beszédek, tanácskozássok pontos lejegyzésén alapul a tömegek tájékoztatása és felvilágosítása.

A könyvtörténet beszámolója BIHARI könyvről itt meg is kell, hogy álljon. A 133 napos proletárdiktatúra nagy napjait egy-egy új, a főszereplőket eddig nem tapasztalt fénytörésben felvillanó életrajzi részletek már a politikai történelem forrásai. De a forrásérték elbírálására már nem ez a rövid megemlékezés lesz hivatott.

A kis könyv kiállítása mintaszerűen csinos.

D. B.

Hoványi Gábor: Nem hagyományos osztályozó rendszerek és eljárások. (Közread. Országos Széchényi Könyvtár) (Könyvtártudományi és Módszertani Központ). Bp. Népművelési Propaganda Iroda. 1968. 48 l. 23 cm. (Könyvtárgépesítési Füzetek 4.) (Könyvtártudományi és Módszertani Központ kiadványai 29.)

Ez a fölöttébb sűrített, tömör kis összeállítás azt tűzi ki feladatául, hogy „a könyvtárügy és szakirodalmi tájékoztatás vezető szakemberei számára áttekintést adjon azokról a külföldi osztályozó rendszerekről és eljárásokról, amelyek hazai bevezetése célszerű lehet.” A kissé ezoterikusan hangzó célkitűzés teljes mértékben indokolja az a körülmény, hogy a kitűnő szerzőnek mindössze két ív terjedelemben állott rendelkezésére. Ezen a két íven kellett képet adnia a gombamódra szaporodó osztályozó rendszerekről és eljárásokról, vizsgálnia e rendszerek és eljárások bevezetésének feltételeit, értékelnie őket és kritikát gyakorolni fölöttük, s végül még azt is meg kellett állapítania, hogy a különböző osztályozó rendszerek és eljárások milyen előképzettséget kívánnak meg az osztályozótól.

Elismerés illeti HOVÁNYIT feladatának kitűnő megoldásáért. Sikertől összefoglalással az osztályozó rendszerek és eljárások öt csoportját alakította ki: 1. kézi osztályozó eljárások és rendszerek, 2. kézi lyukkártyás osztályozó eljárások és rendszerek, 3. gépi lyukkártyás rendszerek, 4. mikrofilm rendszerek, 5. elektronikus számítógépes rendszerek. Minden csoportnak külön fejezetet szentel és ennek keretében

típusok szerint tárgyalja a kiválogatott rendszereket. Egy-egy rendszer alapelveinek sommás ismertetése után pontokba foglalva sorolja fel a kérdéses rendszer előnyeit és hátrányait, legmegfelelőbb alkalmazási területét, s az osztályozótól megkívánt szakképzettséget, illetve intelligenciát. Még arra is módot talál, hogy számot adjon az egyes eljárások és rendszerek legsikerültebb külföldi alkalmazásáról, valamint irodalmáról.

Kitűnő formai megoldás, az uralkodó szempontként érvényesülő rövideg és helymegtakarítás érdekében, hogy a szerző külön „értelmező szójegyzéket” csatolt a munka végéhez, amely „az osztályozás szaknyelvében használt, de a tárgykörben kevésbé járatosak számára esetleg ismeretlen kifejezéseket és értelmezésüket foglalja magában.” A szójegyzék nem akar definíció-gyűjtemény lenni, csak a szöveg megértését szeretné könnyebbé tenni és „az eredetileg szűkebb szakmai körnek írt tanulmány szélesebb körű felhasználását kívánja elősegíteni.”

Sajnos azonban meg kell állapítanunk, hogy a szerencsés formaválasztás és a legjobb igyekezet sem tudta exoterikussá tenni a helyszűke miatt rövidek szabott tanulmányt. Pedig a külföldi fejlődés felől kevésbé tájékozott osztályozóink nagy szöveggel forgathatnák és bizonyára szívesen forgatnák is, különösen ha kissé megnyervebb külalakban jelent volna meg. Több és jobb papírt kérünk az ilyen komoly munkával és nagy szakértelemmel megírt művek számára!

TAKÁCS MENYHÉRT

Dembowska, Maria: Documentation and Scientific Information. Outline of Problems and Trends. Translated from Polish (by H. DUNIN). Warsaw 1968, 154 p.

A kötetet szerzője a Lengyel Tudományos Akadémia Könyvtára igazgatója. Tekintettel a könyvtár nagy mértékű tudományelméleti, tudomány módszertani, tudományos tájékoztatási és tudomány-szervezési specializáltságára, a szerző — megfelelő forrásmunkák közelségében — nemzetközi színvonalon tudta feltárni témáját. Műve 6 fejezetre oszlik.

Az első fejezetet, a *bevezetést* a „dokumentáció” szó jelentésének meghatározásával kezdi a szerző, de a szó elterjedésének rövid történetét is összefoglalja. Megtudjuk ebből, hogy a kifejezés a dokumentációs tevékenység jelölőjeként először Franciaországban jött divatba; ugyanakkor angol nyelvterületen nehezen terjedt: itt inkább az „information”, magyarul „informálás”

megjelölés járta. Volt olyan felfogás is, amely szerint a „dokumentáció” sokkal szélesebb jelentéssel rendelkező fogalom, mint az „informálás”, úgyhogy ez utóbbit a dokumentáció egy sajátos feladatkörének kell tekintenünk. Dembowska ugyanakkor ismerteti az ellenvéleményt is, amely szerint éppen az informálás a szélesebb körű fogalom. Ő maga a dokumentációt és az informálást két külön tevékenységnek tartja: ezért mutatkozik könyve fejezet-címeiben mindig egymás mellett, egyenrangú fogalomként a két kifejezés. Am a történeti tudnivalók címén nemcsak szakkifejezés-történetet ad, hanem a dokumentáció címén végzett tevékenység múltjába is bepillantást nyújt (bibliográfia-történet, a könyvtárak mellett jelentkező dokumentációs központok története stb.)

A *dokumentáció és a tájékoztató tevékenység* c. fejezetben több kérdéskört tárgyal: 1. Mely forrásokból érkezik az információs-anyag? (Válasza, hogy a folyóirat, a szabadalmi leírás, a gépelt kézirat, az audio-vizuális anyag, stb. a legfőbb forrástípus). 2. Legeredményesebben milyen formában lehet feltárni az információs anyagot? (katalógus, központi katalógus, egyszerű bibliográfia, annotált bibliográfia, szintetikus informálás formájában; az utóbbi ismeretlen típus példaként említi a nagyobb publikációs termés-anyagról készített téma-tanulmányok összeállítását). 3. hogyan valósulhat meg a tájékoztatás kommunikációja? (A szerző szerint bibliográfiai kartotékrendszerek, szétküldött annotáció, leíró bibliográfiák, analitikus bibliográfiák, szintetikus informálás, tárgyszójegyzékek, valamint személyesen nyújtott tájékoztatás formájában).

A 3. fejezet: *a dokumentáció és a tudományos tájékoztatás kérdései* címével kissé megtéveszti az olvasót. Ennek alapján ugyanis arra gondolhatnánk, hogy ebben a fejezetben bizonyos témakörökre felbontva esik szó a dokumentáció és a tudományos tájékoztatás felmerülő problémáiról. A csalódás azáltal ér bennünket, hogy nem témakörök szerint csoportosítva olvassuk itt e problémák anyagát, hanem 3 nemzetközi értekezlet napirendjének leírásához kapcsolódva, valamint a nemzetközi bibliográfiai központ: az International Institute of Bibliography (a FID elődje) felállításának története kapcsán. E fejezetben tehát a FID létrejöttét megelőző nemzetközi bibliográfiai és dokumentációs intézmények rövid történetének (P. Otlet koncepciójának), valamint az 1937-ben rendezett *Congrès Mondial de la Documentation*, az 1948 júniusában és júliusában tartott *Royal Society Scientific Information*

Conference és végül az 1958-ban Washingtonban megtartott *International Conference of Scientific Information* eseményszorozatának és tematikájának leírását kapjuk.

A *dokumentáció és a tudományos tájékoztatás fejlődésének mai irányzatai* c. fejezet már valóban könnyen áttekinthető anyagot nyújt a dokumentációval és a tudományos tájékoztatással kapcsolatban felmerülő témákról. A szóba kerülő témák a következők: 1. az elsődleges közlemények, 2. a másodlagos közlemények, 3. az osztályozás, 4. a dokumentáció valamint a tudományos tájékoztatás gépesítése, 5. a dokumentumok kiadói és másolási joga, 6. a dokumentalisták és tudománysszervezők képzése, valamint 7. a dokumentációs és a tudományos tájékoztatási szervezetek problematikája. — Érdekes a közleménytípusokkal kapcsolatban adott szétválasztás: *elsődleges közleménynek* azokat a kiadványokat tekinti a szerző (a *Modern Doc. and Inf. Practices*. The Hague, 1961. FID publ. 334. alapján) „melyek tényszerű információkat a maguk eredeti, rövidített formájukban közlik”, *másodlagos közleménynek* tart viszont minden dokumentációs említést (bibliográfia, annotáció, recenzió, stb.). Véleménye szerint a dokumentalistáknak fokozott figyelemmel éppen ezen másodlagos közlemények iránt kell lenniök. (Ez megvalósult a VINITI-nél és a CNRS dokumentációs osztályánál, melyek kizárólag másodlagos közleményeket állítanak össze országos szinten.) A másodlagos közlemények (főleg bibliográfiák) nemzetközi méretű kiadására is történtek kísérletek. Meghatározott szakterületeken belül (kémia, fizika, biológia, építészet), de az *Internat. Committee for the Documentation of Social Sciences* keretében a humán tudományok terén is (pl. szociológia, közgazdaság, politikai tudományok stb.) nagy nemzetközi együttműködés tanúi vagyunk. — Az osztályozással kapcsolatban a szerző hivatkozik arra a megfigyelt tendenciára, hogy az ún. szisztematizáló szakozások helyébe lassan helyenként (vö. pl. RANGANATHAN kezdeményezését) az ún. analitiko-szisztematikus osztályozás lép, ami a szakozásnak és az ún. „tartalomelemzésnek” bizonyos egybekapcsolása.

Számunkra az 5. fejezet mutatkozik legérdekesebbnek, ez tartalmaz ugyanis legtöbb olyan vonatkozást, amely egy új kutatási terület: az információ-elmélet felé mutat. A fejezet arról szól, hogy *miként válnak önálló tudományos diszciplínákká a dokumentáció és a tudományos tájékoztatás*. Persze ezek DEMBOWSKA szerinti tudomány voltát éppúgy megkérdőjelezhetjük, mint ahogyan a könyvtártudományt, de itt a tudománynak, vagy nem-

tudománynak minősülés kérdése nem kerül szóba, hanem inkább az a ténymegállapítás, hogy manapság mind többen és többen kezdenek foglalkozni a dokumentáció és a tudományos tájékoztatás elméleti kérdéseivel. Az ilyen kérdésekkel való foglalkozás szükségessége édes formában merült fel — úgymond a szerző — Washingtonban, 1958-ban és jelenleg elsősorban három országban (SZÜ, USA, Anglia) folynak ilyen kutatások (A Szovjetunióban a VINITI keretében, az USA-ban több kutató központban, Angliában az ASLIB égisze alatt).

A dokumentáció és a tudományos tájékoztatás önálló diszciplinává válásával kapcsolatban — folytatja a szerző — e kutatások egyik legjellemzőbb vonása: komplex voltak, ti. ezek művelése érdekében egyszerre több tudományterületnek (szakembergárdának) kell összefognia a siker érdekében.

A szerző szerint a tudományos tájékoztatásnak, mint a tudományos munka egy önálló területének „a tudományos kutatás egyéb szintereivel — tehát elméleti és kísérleti vizsgálódásokkal” (109. l.) kell kapcsolatban állania. Magának a tudományos tájékoztatás elméletének pedig az általános „informálás-tudománnyal” kell közös alapot képeznie. B. C. VICKERY szerint (Aslib Proc. 1964. 79—91. l.) az információk a forrástól a használóig több csatornán haladnak keresztül: 1. elsődleges közlési forma 2. a közlemény eljut a) egy könyvtárba, vagy b) egy dokumentációs kiadványba kerül bele adat róla. 3. A dokumentációs kiadvány maga is eljut a könyvtárba. 4. Az információ eljut a használóhoz, aki vagy elsődleges, vagy másodlagos közlemény formájában veszi ezt tudomásul. — Az információ-továbbítódásnak ezt az itt változtatott folyamatát DEMBOWSKA alkalmas modellnek fogadja el. A kötetben erről ábrát is találunk (VICKERY-től átvéve), amely az említett 4 ponttól csak abban különbözik, hogy az első pont: az információ-forrás pontja több publikációs forma felé ágazik szét, szemléltetve a tényt, hogy egyazon információ több publikációs formában egyaránt jelentkezhet. A publikációs formák közül csak egyesek jutnak könyvtárba és a használók sem tudnak minden információdepózitóriumot igénybe venni. Mindezek a megszorítások persze nemcsak az elsődleges, de a másodlagos közleményekre is érvényesek.

A kötet utolsó fejezete, az *utólagos megjegyzések*, arra utal, hogy az említett új tudományterület: a tudományos tájékoztatás, számos egyéb területtel: a könyvkiadással, a könyvtárüggyel, a dokumentáció- és bibliográfia-tannal és végül a le-

váltár- és múzeum-üggyel is kapcsolatos. Ezek közül az egyik legfontosabb a könyvtárüggyel és a dokumentációs feladatokkal való kapcsolat, úgy hogy a tudományos tájékoztatásnak sokszor éppen ezekből, vagy — ha a könyvtár és a dokumentáció egy helyen van — ebből a közös „műhely”-ből kell kiindulnia.

Az áttekinthető beosztású kis kötetet, amely rokon típusú hazai munkáinkat előnyösen egészíti ki, gazdag jegyzet-anyag, bő bibliográfia és névmutató teszi még használhatóbbá.

BÜKY BÉLA

A tárgyszó és a tárgyszókatalógus.
[Szemle.] (Szerk. és ford. SZILÁGYI Tibor —.) Bp. 1968. NPI. 231 p. /A Könyvtártudományi és Módszertani Központ kiadványai 25./

Magyarországon az utóbbi negyedszázad alatt osztályozási kérdésekkel általában alig foglalkoztak. Az osztályozás fogalma alatt elsősorban az Egyetemes Tizedes Osztályozás elméleti és gyakorlati problémáit értették. Az angolszás országokban elterjedt tárgyszavazás és tárgyszókatalógus szerkesztésének kérdéseire a hazai irodalomban csak elvétve találunk adatot. A tudományok és ezzel együtt a tudományos rendszerezés gyors változásait alig tudja könyvtári osztályozó rendszer nyomon követni, ezért került az érdeklődés előterébe a gépi adatfeldolgozásra is alkalmas, a rugalmas, a modern tartalmi feltárás követelményeinek is megfelelő tárgyszavazás.

SZILÁGYI Tibor szerkesztésében, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ gondozásában megjelent szemle igen helyesen a kérdést történeti fejlődésében mutatja be, alapprogramokkal ismert meg és egyben a tárgykör klasszikusainak munkásságával. Ismertetéseit azonban korunk igényeire mérte és kritikával adja közre. CUTTER, Charles Ammi ismert szabályzatából (*Rules for a dictionary catalog*) a tárgyszavakra vonatkozó rész a téma bevezetésének tekinthető. Az ezen alapuló, széles körben elterjedt gyakorlathoz ad HAYKIN, D. S. gyakorlati útmutatójának kivonatos fordítása már bővebb ismereteket. A fokozatosság elvét követve COATES, E. J. nagyobb tanulmánya az egész kérdéskört összefoglalja, egyben a modern, logikai-szemantikai alapú törekvések tömör összefoglalása, mely foglalkozik a tárgyszavak és indexek kapcsolatával is.

A tanulmányok után a *State of Library Art* c. kiadványból FRAREY irodalmi szemléje bővíti ismereteinket kritikájával és értékelésével. Ezt ASCHENBORN szakirodalmi

szemléje követi, mely a német szemlélet-egészíti ki az eddig tárgyaltaikat. A szemlékben közölt gazdag bibliográfiát még teljesebbé teszik a függelékben közreadott szakirodalmi jegyzékek: DRINA professzor elsősorban a közép-európai és szovjet irodalomra helyezte a hangsúlyt, míg a Library Literature-ből válogatott szakirodalom napjainkig egészíti ki a témát.

A válogatás a téma irodalmából és a kiválasztott irodalomból a tömörítés színvonalas és széles körű volt. A kiadvány valóban többet ad, mint szerény címe. Szemle, amely azonban megismertet a kérdéssel és egyben felhívja a figyelmet, hogy az osztályozás elméletével és gyakorlatával nem foglalkozunk fontosságához mérten eleget. Gyűjteményeink tartalmi fel-táartsága, hozzáférhetősége nem lehet közömbös sem a könyvtárosoknak, sem a könyvtárakat használó kutatóknak. A kiadvány kellő alapot nyújt, hogy az érdeklődők ismereteiket bővíthessék és a közölt irodalom alapján tovább tanulmányozzák a témát, de kellő alapot nyújt ahhoz is, hogy elsősorban kisebb szakgyűjtemények a közölteket alapján tárgyszókatálógust szerkesszenek. Jó szolgálatot nyújt a könyv a hazai terminológiai megszilárdításához is.

FARAGÓ LÁSZLÓNÉ

Spillner, Paul: Ullstein Abkürzungslexikon. Frankfurt a. M. — Berlin, 1967. Ullstein. 407 p. — **Saur, Klaus Gerhard: Internationales Verzeichnis von Abkürzungen von Verbänden, Behörden und Organisationen I—2. T.** München — Pullach, 1968. Verl. Dokumentation. 1148 p. (Handbuch der technischen Dokumentation und Bibliographie. 9. Bd.)

A két új német rövidítésgyűjtemény mind célkitűzését, mind feldolgozásmódját tekintve csakúgy erősen különbözik egymástól, mint használhatóságát és értékét illetően. Az első ún. nemzeti rövidítésgyűjtemény: egy nyelvnek — itt a németnek — rövidítéseit gyűjti össze és adja át a használóknak. A másik típust nemzetközi rövidítésgyűjteménynek szokták nevezni: ez több nyelvre terjed ki. Az első fajta annál tökéletesebb, minél teljesebb: az illető nyelv minden életterületéről lehetőleg minden rövidítést felölel. A másik típusnál — az elképzelhető anyag óriási terjedelme miatt — teljességről már ab ovo nem igen lehet szó, de ez is célul tűzheti ki a lehető teljességet, ha magát a gyűjtési kört korlátozottan szabja maga elé. Ha most már ezeket az elveket a fent említett két új kiadványra alkalmazzuk, a következőket állapíthatjuk meg:

Az első mű nagy lépést jelent afelé,

hogy létrejöjjön az évtizedek óta esedékes, de eddig hiába várt teljes német nyelvű rövidítésjegyzék, mivel az eddigi vagy egy tucatnyi kísérlet ezt a célt még csak meg sem közelítette. Most végre az úttörők egyike, a ma már hazájában is elismert dokumentációs szakíró, Spillner, ezzel a nyilván óriási gyűjtőmunkát igénylő feladattal szinte teljes sikerrel birkózott meg. Az igazán gazdag anyag pusztán rátekintésre hiánytalanul látszik, alaposabb vizsgálatnál azonban kiténik, hogy még mindig akadnak hiányok, hogy csak a sajtóügynökségek rövidítésére utaljunk, amelyeket pl. a szovjet BLUVSTERN legutóbbi kitűnő angolszász acronym-összeállításával jóval nagyobb számban közöl, vagy azon rövidítések egynemelyikére, amelyeket pl. a nyugatnémet könyvtárügyben szabványosítottak, de itt hiába keressük. A meglévő anyag azonban így is messze meghalad minden előbit és egy újabb kiadás már szinte a tökéletes német rövidítés-gyűjteménnyé fejleszhető.

Ami a másik jegyzéket illeti, az „egyesületek, hivatalok és szervezetek” rövidítéseit ígéri vagy 20 nyelvből, az összes földrészről, tehát eleve lemond a bővebb értelemben vett szóró rövidítésekről, szigorúan csak acronymákat (más szóval iniciálékat, tehát csak kezdőbetűkből összeállított rövidítéseket) közöl, de a gyűjtési terület megnevezése annyira általános, hogy szinte minden belefelel a tudomány, nevelésügy, gazdasági élet, kultúra, szociális viszonyok, sport, közegészségügy, sajtó, államigazgatás, politika stb. stb. köréből. Ennek megfelelően: bár a nyújtott anyag elismerésre méltóan gazdag — különösen értékes az aránylag sok új rövidítés a fejlődő országokból — a hiányosságok természetesen még szembevetőbben jelentkeznek, mint a szerényebb célkitűzésű SPILLNER-félenél. Összehasonlítva az új nemzetközi gyűjteményt az eddig megjelent hasonlókkal, megállapíthatjuk, hogy bár SAUR a régiek anyagából is bőven merített és igen jelentős új anyagot is feltárt, gazdagság tekintetében nem múlja felül elődeit olyan mértékben, ahogyan azt új anyaga lehetővé tette volna, ha régebbi forrásaiból minden fontosabbat átmentett volna.

Ami most már a két jegyzék feldolgozási módját illeti, e tekintetben az eredményt a megbízhatóság mértéke szabja meg. Nos hát, itt a mérleg szembeeszköze a SPILLNER-féle kiadvány javára billen. Igaz, hogy az ő feladata — mint említettük — lényegesen könnyebb és egyszerűbb volt, mert jóformán csak anyanyelvén kellett dolgoznia. (Az elforduló latin szavak és a közismert internacionális szervek rövi-

dítsései nem jelentettek nagyobb nehézséget). De még így is minden dicséretet megérdemel: lelkiismeretes gyűjtő és igen gondos feldolgozó munka jellemzi; tökéletesen megbízható, még sajtóhiba is elenyészően csekély számban található benne. Célját tehát elérte: hézagpótló, hasznos segéd-könyvet nyújtott az érdekelteknek. Az Ullstein-cég nagy szolgálatot tett ennek a könyvnek a publikálásával, amelynek bizonyára rövidesen második kiadására is sor fog kerülni, már csak a külföldi érdeklődés előreláthatólag élénk volta miatt is. Szeretnénk remélni, hogy akkor a könyvnek mostani tetszetős, de nem eléggé időálló kiállítása is előnyösen megváltozik és olyan lesz, holgy hosszú távra is kielégíti majd a használók igényét. — Sajnos, a SAUR-féle gyűjtemény feldolgozási módjáról távolról sem nyilatkozhatunk ennyi elismeréssel. Igaz, itt a feladat sokkal nehezebb volt, mert egy sereg idegen nyelvvel kellett megbirkózni. A világnyelvekkel nincs is nagyobb baj — bár sajtóhibák e vonatkozásban is szép számmal vannak —, az ún. kisebb nyelveknél és államoknál azonban (cseh, szlovák, lengyel, horvát, szlovén, magyar stb.) elég sok a felcserélés és tévedés, ami azt a gyanút kelti, hogy már magában az anyaggyűjtésben is hibák történtek, nem csak a feldolgozásban, ahol pl. nem ritkán két, betűről betűre azonos tétel egymás utáni megismétlése teljesen érthetetlen. Bosszantó és megengedhetetlen a diakritikus jelek gyakori elhagyása is. Az eredmény az, hogy amíg a nyugati nyelvek anyaga általában megbízható, a kisebb nyelvekre vonatkozólag itt kapott útbaigazítás csak első irányításnak és általános tájékoztatásnak fogadható el és azt ajánlatos első kézből származó forrásban felülvizsgálni, mielőtt tudományos vagy könyvtári célokra felhasználnók. Alig hisszük persze, hogy a „Verlag Dokumentation”-nak, amely ezt a művet, mint a „Handbuch der technischen Dokumentation und Bibliographie” 9. kötetét ajánlja be, ilyen korlátozott használhatóság lett volna a célja; ha azonban komolyan veszi nemesen becsvágyó célkitűzéseit — „egy nemzetközi standard kézikönyv (Nachschlagewerk) első kiadása”, mondja az előszó — akkor elsősorban az érdekeltek feltétlen bizalmát kell a hibák radikális kijavításával kiérdemelnie.

MORAVEK ENDRE

The Dewey Decimal Classification. Outlines and papers presented at a workshop on the teaching of classification December 8—10, 1966. Ed. by: Maurice F. TAUBER, Carlyle J. FRAREY etc. New York, 1968. 121. 1.

A könyvtártani főiskolákon folyó osztályozás-tanítás tárgyában konferencia sorozatot rendeztek Amerikában. Az első értekezletre készült előadásokat és tervezeteket tartalmazza ez a könyv. A szóban forgó értekezlet a Columbia Egyetem Könyvtártani Főiskolájában tartották 1966. dec. 8—10. között. Részt vettek nem csak az osztályozás főiskolai előadói, hanem a könyvtárak és más szervek gyakorló szakozói is. Elsősorban a Dewey-féle Tizedes Osztályozás került megvitatásra, mert ez „a legrégibb a modern osztályozási rendszerek között” és „ma a legelterjedtebb az amerikai könyvtárakban”.

Az oktatási gyakorlatban felmerült problémákat hét pontban foglalja össze a könyv előszava: 1. A Dewey-rendszer általános jellemzői, 2. a Tizedes Osztályozás egyes osztályainak fejlődése és sajátos tulajdonságai, 3. a rendszer alkalmazása a gyermek-, iskolai-, és felnőtt-könyvtárak anyagára, 4. a Tizedes Osztályozás egyes kiadásai között mutatkozó eltérések, 5. a katalogizáló és osztályozó pályára nevelés kiállításai, 6. a könyvtári osztályozás funkciójára vonatkozó nézetek, 7. oktatási segéd-eszközök és módszerek. Ebben a témakörben mozog a kötet tizenkét tanulmánya. Mindmeggannyi nagy felkészültséggel és pedagógiai gyakorlattal megírt, gondos munka.

TAKÁCS MENYHÉRT

Guastavino Gallent, Guillermo: El deposito legal de obras impresas en España. Su historia, su reorganizacion y resultados 1958—1961. Madrid, 1962. Direccion General de Archivos y Bibliotecas, 264 p.

A kötelepéldányügy egyik neves szakértője — ma a spanyol Nemzeti Könyvtár főigazgatója, korábban az állami köteles példányintézettség vezetője — könyve első fejezetében a kötelepéldányügy általános fejlődéséről nyújt áttekintést, — általában ismert adatok alapján. Itt egyik fogalmi meghatározása figyelemre méltó: a korai kötelepéldányozást „regale”-nak, királyi jognak tartja, mely az idők folyamán a nemzeti könyvtárak szerzett jogává alakult át. Jelzi, hogy a közismert svájci megoldáson kívül Belgium, Hollandia és a Vatikán is szerződéses alapon rendezte a kérdést. A szinte általános nemzetközi gyakorlattól eltérően Spanyolországban nem a nemzeti könyvtár, hanem a könyvtárak és levéltárak főigazgatósága alá tartozik a kötelepéldányügy intézése. Részletesen kitér a kötelepéldányok s a nemzeti bibliográfia, kiadványstatisztika és dokumentáció viszonyára.

A történeti fejlődést illetően: a spanyol

kötelesepéldány eredete a XVI. századba nyúlik vissza: az Escorial könyvtára s a kormányzat egyes tagjai — jogszabály nélkül — már ekkor kaptak példányokat (inkább „tiszelet”-példányokat) a kiadók-tól, nyomdászoktól. A spanyol nemzeti könyvtár elődjét, a Királyi Könyvtárát 1711-ben létesítette V. FÜLÖP; az új könyvtár részére egy 1716-ban megjelent jogszabály biztosította a kötelesepéldányt. Ezt a rendeletet számos esetben felújították; bővítették a jogosult állami tisztségviselők és közhivatalok körét, de a két régi tudományos könyvtár (az Escorial könyvtára és a Királyi Könyvtár) kedvezménye változatlanul megmaradt, kiadványfajtákkal bővült. 1857-ben indult meg a Királyi Könyvtár szerkesztésében a kötelesepéldányok alapján a Boletín Bibliográfico, a spanyol nemzeti bibliográfia előfutárának kiadása. A szolgáltatás rendszerességével kapcsolatban — a többi európai államokhoz hasonlóan — állandó problémák merültek fel (különösen a példányszámot illetően). Így került sor 1879-ben — a szellemi tulajdonról szóló törvény keretében — a példányszám csökkentésére. Az új jogszabály csak a nemzeti könyvtárnak, a gazdasági minisztériumnak és az illetékes tartományi könyvtárnak adta meg a jogot. A ma is érvényes legújabb jogszabályt 1938-ban előzte meg egy részletes. a történeti hagyományokra messze-menően építő intézkedés, mely azonban a rendszeres szolgáltatás biztosítását szintén nem tudta megvalósítani.

A spanyol kötelesepéldányügy ma az 1957. évi törvény s annak 1958-i végrehajtási utasítása alapján áll. A jogszabályok háromban szabják meg a szolgáltatandó példányok számát (a számozott és luxusjellegű kiadványok esetében is). Kivételek a hanglemezek (2 pld.), a Braille-könyvek, filmek és műszaki aprónyomatványok (1—1 pld.). A példányokat a helyi kötelesepéldány-kirendeltséghez kell beszolgáltatni; ezek a 3, ill. 2 példányos szolgáltatásokból egyet az illetékes tartományi gyűjteménynek adnak át. A többi, valamint az egy példányos szolgáltatásokat felküldik a fővárosi kötelesepéldány-központba. A központ a Nemzeti Könyvtárnak minden nyomtatványból két példányt, minden lemezről és filmből egy példányt ad át. A barcelonai hanglemeztár egy példányt kap a hanglemezekből. A madridi kiadású könyvek és aprónyomatványok egy példányát a Servicio Nacional de Lectura, a periodikus kiadványok egy példányát a madridi köz-könyvtárak kapják.

A kötelesepéldány-központ havonta adja ki pontos címfelvétellel és szakozással a kötelesepéldányok jegyzékét; e kiadvány

alapján készül a *Bibliografía Española* éves kötete.

A jogszabályokat utóbb kisebb kiegészítések követték; ezek a szolgáltatásra kötelezett kiadványfajták közül kiemelték a postabélyegeket és a szerzetesrendek terjesztésére nem szánt belső kiadványait (a hivatali úrlapok, kereskedelmi reklámok, családi és magánjellegű nyomtatványokon kívül).

A kötet tekintélyes része statisztikai táblázatokat és grafikonokat nyújt. Ezek alapján megállapítható, hogy az új jogszabály óta kb. négyszeresére emelkedett a nyilvántartott kiadványok száma. Érdekes módon az irodalmi termék terén a leggazdagabb Barcelona (34%); Madrid 32%-kal követi, míg az ország többi része 34%-ban veszi ki részét. A központba beszolgáltatott példányok 80%-a a Nemzeti Könyvtárba, 12%-a a madridi köz-könyvtárakba, 7%-a a Servicio Nacional de Lectura-ba s 1%-a a barcelonai hanglemeztárba kerül.

A spanyol rendszert a szervezeti hovatartozás, ill. a decentralizáció és a vidéki könyvtárak szervezett ellátása teszi érdekessé.

TÓTH ANDRÁS

Sticker, Bernhard—Klemm, Friedrich: *Wege zur Wissenschaftsgeschichte.* Wiesbaden 1969. Franz Steiner Verlag 153. 1. 7 fénykép.

A 75. ill. 80. születésnapjukat ünneplő hét nyugatnémet, a szakkörök által nálunk is ismert tudománytörténész (HAMMER, Franz; HOFMANN, Joseph E.; MEYER-ABICH, Adolf; PLESSNER, Martin; SCHMANK, Hans; STEUDEL, Johannes és VOGEL, Kurt) önéletrajzt foglalja össze a szépen kiállított, a tudományos munka végzésére ösztönző érdekes munka. A könyv, amint címében is megadja, annak az útnak az ábrázolására törekszik, amelyen át e neves tudósok a tudománytörténet kutatásához eljutottak és kimagasló eredményeket értek el. A hét önéletrajz elolvasása hét alapján különböző tudósegység életét, tevékenységét, gondolatait foglalja össze. A tudománytörténet e hét „pionírja” önéletrajzt a könyv nem foglalta össze, belőlük tanulságot nem vont le, mégis a hét önéletrajz alapos tanulmányozása lehetőséget nyújt a tudománytörténet kutatása kezdeti szakasza tekintetében bizonyos általánosnak tekinthető következtetések levonására, és úgy érezzük, hogy e következtetések talán tudománytörténettel foglalkozó fiataljaink számára hasznosíthatók.

Valamennyi önéletrajzíró hangsúlyozza, hogy kezdettől fogva fennállott történeti

érdeklődésük és a tudomány historikuma iránti vonzódásuk dacára autodidaktaként szereztek meg a szükséges ismeretanyagot, hogy tanulmányaik idejében az egyesek szerint túlzott, mások szerint nagyon is kívánatosnak vélt „egyetemi tanzabadság” keretében ötletszerűen tanultak, könyvtárosi ismereteik teljesen hiányoztak, a bibliográfiái lehetőségekkel élni nem tudtak, nem értették és érezték a dokumentáció nyújtotta lehetőségek fontosságát. Ezért ezen ismeretek nyújtását a jövő kutatói részére elengedhetetlennek tartják és ezek biztosítására tanítványaik körében maguk is törekedtek. (STEUDEL J. HOFMANN J. E., VOGEL K. különösképpen). Nagyon hiányolták a tudománytörténet tekintetében alapvetően fontos tudományos műveknek kritikai kiadásait, ezen túlmenően egyes kiemelkedő tudósok egész életművének megfelelő formában rendelkezésre állását. Ezért F. HAMMER életcélul KEPLER irodalmi hagyatékának, hírneves műveinek kritikai kiadását tűzte ki.

H. SCHIMANK önéletrajzában rámutat arra a helytelen, de világszerte meggyökeresedett gyakorlatra, hogy gyárak, vállalatok, intézetek jubileumaikat egy-egy főleg a vezetőség fényképeit, a termékek reklámozását szolgáló díszalbumokkal ünneplik és hangsúlyozza MATSCHOSSnak a német mérnökök társasága (VDI) ügyvezető igazgatójának hasznos kezdeményezését, miszerint Matschoss odahatott, hogy az egyes nagy vállalatok multjukat megfelelő tudományos szakszerűséggel dolgoztassák fel, jól képzett tudománytörténészek révén, és hogy a tudományos kritikái tekintetben is jól megalapozott műveket a VDI kiadó révén történt megjelentetésével tekintélyben emelte, de egyben a technika és ezen túlmenően a tudománytörténet részére is publikációs lehetőséget biztosított. Így vált lényegében a VDI (Verein Deutscher Ingenieure) a természettudományok története irányítójává.

Ismételten felmerült a kérdés, a természettudományok és az orvostörténet közötti összefüggés tekintetében. Érdekes módon adja meg a kapcsolat tekintetében STEUDEL az újszerű választ; szinte évezredekben keresztül az egyetlen természettudományi képzési lehetőséget az orvostudomány nyújtotta, így lényegében a természettudósok túlnyomó része orvos, helyesebben orvos is volt. Ezért elválaszthatatlan az orvostörténetől a tudománytörténet. Martin PLESSNER a természettudomány-történetnek az iszlámtörténettel való szoros kapcsolatát ismertette, rámutatva arra a kevéssé ismert tényre, hogy a nagy arab és perzsa természettudósok tevékenységét csakis az iszlámkultúra akkori fej-

lettsége, „háttére” ismeretében lehet helyesen értelmezni. Valamennyi tudománytörténész önéletrajzában ismételten kifejezésre jut az a vélemény, hogy a tudománytörténet helyes művelésének előfeltétele nem a természettudomány, illetőleg az orvostudomány szakmai ismerete, hanem elsősorban a történettudományi képzettség és „érzék”, minthogy a tudománytörténet egyes korszakaiban mindig a vonatkozó korszak kultúr- és egyéb vonatkozású történetének szerves és attól elválaszthatatlan része — amire egyébként B. STICKER más természettudomány-történettel foglalkozó műveiben is helyesen rámutatott.

BUGYI BALÁZS

Hiller, Helmut: Zur Sozialgeschichte von Buch und Buchhandel. Bonn 1966, Bouvier 213. 1. (Bonner Beiträge zur Bibliotheks- und Bücherkunde 13.)

A cím és a tartalomjegyzék sok érdekeset ígér. Az olvasó olyan tudományos munkát remél kézbe venni, amely a könyv és a könyvkereskedelem szociológiai vonatkozásait, társadalomtörténeti összefüggéseit tárgyalja. Sajnos, csalódnia kell. Helmut HILLER könyve azokra a kiadványokra emlékeztet, amelyek a társadalom- és természettudományok diszciplínáinak hőskorában az anyaggyűjtésre korlátozták törekvéseiket, megelégedtek az adatok, tények és megfigyelések regisztrálásával, a gyűjtött anyagból a következtetések levonását, a törvényszerűségek megállapítását azonban már egy következő nemzedékre bízták.

HILLER művében töménytelen adat szerepel. Foglalkozik a kiadói kezdeményezésnek a német irodalomra gyakorolt hatásával, a visszautasított kéziratokból nagy sikerakké előtörő alkotásokkal, a szakirodalom fejlődéstörténetével, a kiadói jogok adás-vételének okaival és motívumaival, a könyvkiadók és könyvkereskedők előző foglalkozásaival és végül a kiadóknak a szabadságjogokért folytatott harcával, hogy csak a fő fejezet címeket említsém. Mindezek a témák azonban valójában meglehetősen esetleges, bár rendkívül bőséges adatközlésben marulnek ki. Közli például, hogy melyik német kiadó volt korábban — mielőtt könyvkiadásra szánta magát — bankár, orvos, teológus vagy politikus, közli, hogy például a napóleoni időkben melyik német kiadóra miért és milyen ítéletet szabtak ki, vagy hogy a náciizmus idején a Herder Verlag-nak hány kiadványát tiltották be és így tovább, de maga a könyv egésze valahogy hevenyészett, rendszerezetlen s főképpen mindig megáll jelenségek egyszerű regisztrálásánál.

Így is hasznos adattára a német könyvkiadás, sőt a német irodalomtörténet kutatóinak, az e téren nem érintett olvasók számára azonban meglehetősen érdektelen mű.

WIX GYÖRGYNÉ

Vinárek, J. — Těšitel, A.: Knihovny v USA. Praha, 1968. Orbis. 231, 2. 1.

A szerzők UNESCO-ösztöndíjasokként tanulmányozták az amerikai könyvtárakat 1965-ben. Négyhónapos tanulmányútjuk alatt 71 könyvtár és 31 más kulturális intézmény tevékenységével ismerkedtek meg. Tapasztalataik alapján ismertetik az USA könyvtáryégének mai legfontosabb problémáit. Behatóan vizsgálják a könyvtárak megváltozott feladatainak társadalmi okait és részletes ismertetést adnak azokról a módszerekről és modern technikai eszközökről, amelyeket új feladataik ellátására a könyvtárak igénybe vesznek.

A második világháború után kibontakozó tudományos-technikai forradalom a háborútól megkímélt USA-ban ulti a legnagyobb méreteket. Különösen az első szovjet szputnyik megjelenése után gyorsul fel az a folyamat, amely a tudomány és a társadalom kapcsolatában strukturális átrendeződést eredményez. A tudomány a korábbi elzárkózásból kilépve a technika és az ipar fejlődésében nélkülözhetetlen hajtóerővé válik. A tudósok szerepe megnő, képzésük, számuk növelése állami érdekké válik. Az egész világból áramló új ismeretek közvetítése és a kutatás szolgálatába állítása egyik lényeges feladatává válik a könyvtáraknak. Az állam felismerte a könyvtárak és a tudományos informálás fontos szerepét, ezért hatalmas anyagi támogatások segítik a tudományos és szakkönyvtárak fejlesztését.

A szüntelen technikai fejlődés a felnőtt dolgozók továbbképzését is napirendre tűzi. A felnőttoktatás elvi alapjainak értelmezésében változás figyelhető meg az USA-ban. A terszerűtlen, individualista továbbképzés helyére egyre inkább a céltudatos, rendszeres önképzés szüksége lép. Fontos feladatot látnak el e téren a könyvtárak.

A szerzők közlik az utóbbi években hozott állami intézkedéseket a legfontosabb könyvtártípusok fejlesztésére és ezek hálózatának kiépítésére.

Ezután a legfontosabb könyvtárfajták legjellemzőbb tevékenységeivel és a legújabb módszerek alkalmazásával ismerkedhetünk meg.

A tudományos információról szólva a szerzők azokról az erőfeszítésekről szá-

molnak be, amelyek azt a célt szolgálják, hogy a tudományos könyvtárak a tudományos információ centrumaivá váljanak. A könyvtárak és a dokumentációs központok közötti szoros együttműködés egyik haladó vonása az USA könyvtáryégének.

Az információs központok munkájának összehangolásával foglalkozó intézményeket, a könyvtári tevékenység centralizált formáit, az automatizálás és a mechanizálás problémáit ismertetik a továbbiakban.

A könyvtárosképzésnél a legjellemzőbb alapelv az, hogy a következetesebb elméleti felkészítésre helyezik a súlyt. A könyvtárosiskolák képezik a dokumentátorokat, illetőleg informátorokat is.

Az egyetemi és főiskolai könyvtáraknak a szerzők különös figyelmet szentelnek. Ezeknek nagy előnye a többi könyvtártípussal szemben, hogy nagyobb anyagi forrásaik biztosítják számukra a legjobb ellátottságot, megadják a lehetőséget a szüntelen modernizálásra, a matematikai gépek használatára s ezáltal a legmagasabb szintű szolgáltatásokra.

A könyvtárak építésénél különösen fontos szerepe van a könyvtári tanácsadó specialistának, aki az épület tervezésében és a kivitelezés ellenőrzésében közreműködik. Sorra érintett kérdések: az épület elhelyezése, a kiszemelt telek alkalmassága, az épület szerkezete, az épület és a belső tér jövőbeli átalakíthatóságának követelménye, a felhasznált anyagok, a világítás, a hangszigetelés, a belső klimatizáció stb.

A kötet egyharmadát teszik ki a könyvtári berendezések és technikai eszközök ismertetései: a bútoroktól kezdve az olvasófülkék, irodai gépek, másológépek, audiovizuális segédeszközök, lyukkártyagépek, komputerek leírása, számos illusztrációval.

Minthogy a tudományos-technikai forradalom világjelenség, a szerzők rávilágítanak arra, hogy a szocialista országok könyvtárainak is fel kell készülniök az ebből eredő új feladatok megoldására és nem mellőzhetik az amerikai könyvtárak eredményeit. Azt hiszem, egyetérthetünk a szerzőkkel abban, hogy elkerülhetetlen a nagy könyvtárak modernizálása, bizonyos könyvtári munkák centralizálása. főként pedig a legszorosabb együttműködés a többi szocialista ország könyvtáraival közös bibliográfiai tájékoztató központok kiépítésére.

SÁRKÁNY ÉVA

Minajev, Javgenij: Ekszlibrisz. Moszkva 1967. Izdatelsztvo Szovjetszkij Hudozs-nik, 118 (2) l. Haránt 8°.

MINAJEV exlibris-monográfiája az egyre gazdagodó szovjet exlibrisirodalomnak

is értékes nyeresége. Első fejezetében az orosz exlibris történetét foglalja össze a XV. századtól (DOSZIFEJ exlibrise) a Szovjetunió megalakulásáig. Önálló kutatást e területen nem végeztet ugyan a szerző, de a már korábban feltárt anyagot ügyesen foglalja össze. A könyv második fejezete a szovjet exlibris történetét adja egészen napjainkig és a szovjet exlibris minden jelentősebb művelőjéről megemlékezik. E fejezetnek főleg a szovjet exlibris kezdeti, 1917–1930 közötti időszakára vonatkozó megállapításai és adatközlései értékesek. A monográfia harmadik része a külföldi exlibris történetéről ad összefoglalást; Németország, Franciaország és Anglia exlibris-történetéről részletesen emlékezik meg, míg az olasz, belga, csehszlovák és lengyel exlibrisről csak vázlatosan szól. Kár, hogy a magyar exlibrisművészetről keveset ad és mindössze NAGY Árpád, DRACHOS István, FERY Antal, Gy. SZABÓ Béla, STETTNER Béla és KAVECZKY Zoltán nevét említi, pedig a magyar exlibrisművészetről a nemzetközi exlibrisirodalomban is sok jelentős cikk áll rendelkezésére. Sajnos,

a kötet sok illusztrációja között sem akad magyar! A munka negyedik fejezete az exlibrisgyűjtésről szól és a nevesebb szovjet exlibrisgyűjtőket és gyűjteményeket ismerteti, de megemlékezik a szovjet szakírókról és exlibrisirodalomról is. E rész értékes adalékokat közöl a szovjet bibliofília történetéhez is.

MINAJEV könyve tartalmi értékén túl kiállításra szempontjából is figyelmet érdemel. A szövegrész mindkét oldalon a belső egyharmadot foglalja el, szürke alányomással, míg a fehéren hagyott részeket oldalról oldalra a jól kiválasztott illusztrációkat találhatjuk. A kötet 120 illusztrációja az orosz nyelvet nem ismerőknek is hasznossá teszi a kézikönyvet, mert az illusztrációkon keresztül is figyelemmel kísérhető úgy az orosz és a szovjet, mint a külföldi exlibrisművészet fejlődése.

A monográfia példányszáma — 10 000! — arra enged következtetni, hogy az exlibris iránti érdeklődés egyre nő a Szovjetunióban is. Ezt egyébként az exlibris-kiállítások számának szaporodása is bizonyítja.

GALAMBOS FERENC

BIBLIOGRÁFIÁK

Magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke. — Index Periodicorum Hungaricorum. 1965. (Szerkesztette Szűcs Jenőné). Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Budapest, 1968. OSZK Sokszt. 133 p. 28 cm.

A magyar nemzeti bibliográfia sokszor felemlített hiánya nyer átmenetileg pótlást a fenti jegyzék megjelenítésével. Azért mondjuk, hogy átmenetileg, mivel újabb és újabb folyóiratok, illetve átfogóbb kifejezéssel élve: periodikumok jelennek meg Magyarországon, és így egy-két év múlva már időszerű lesz a jelen kiadvány bővített, esetleg 1970. évi állapotot tükröző kiadására gondolni.

Való igaz az is, hogy a periodikumok bibliográfiai számbavétele sokszor hiányolt feladat. E hiányok pótlására, mint ismeretes, és amint azt a Magyarország Időszaki Sajtójának Könyvészete gyűjtőcím alatt megjelent sorozat első száma (DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Bp., 1941) hátlapján olvashatjuk, jól átgondolt terv állt rendelkezésre. Sajnos, a II. világháború nyugtalan évei a program megvalósítását megakadályozták. Így tehát a periodikum-bibliográfia mind a mai napig hiányként jelentkezik. Ezért kell különös örömmel fogadnunk a fenti kiadványt, és ha bírálattunk egy és más vonat-

kozásban a kiadvány gyöngéire is rá kíván mutatni, tesszük ezt éppen a kiadvány fontosságának tudatában, annak tudatában hogy egy bírálatra érdemes, jelentős vállalkozásról van szó.

A kiadvány — amint előszavából értesülünk — nem tartalmaz részletes, bibliográfiai igényű címléírásokat, hanem csak egyszerűsített, rövidített felvételeket. Csak a cím, alcím, közreadó testület, évfolyamjelzés, év, megjelenési hely szerepelnek a megadott adatok között. A betűrendes jegyzékben való eligazodást egyébként a címváltozásokról és a címváltozatokról készített utalók könnyítik meg, melyek mindazonáltal beleépülnek az egész cím-anyag betűrendjébe. A kötetbe felvett periodikumok betűrendjétől függetlenül, a kötet végén még egy betűrendet találunk. Ez az utóbbi a közreadó testületek címananyagát közli. Meg kell vallanunk, hogy ez utóbbi mutató napi munkánk során több ízben igen hasznos volt: a periodikumok esetén ugyanis nem ritkaság az, hogy egyik-másik igen költői cím alatt fut. Persze olyan költői folyóirat-címekkel, mint a múlt században (*Hölgyfutár* stb.) ma már nem találkozunk, de még az ilyen egyszerűbb címek fejbentartása, mint *Magyar Sajtó*, *Typographia* stb. sokszor ne-

héz, ha több százat kell belőlük pontosan tudni. A közreadó testület neve már könyvnyelven megjegyezhető, és így a szóban forgó mutató segítségével könnyen megtaláljuk az esetleg nehezen felidézhető pontos címet.

A kiadvánnyal kapcsolatos bírálatunkra áttérve elsősorban talán az előszó túl szűkszavú voltát kifogásolhatnánk. Való igaz, hogy a kiadvány rövid előszava fel- említi az efféle korábbi kiadványokat: id. SZINNYEI Józsefét, aki 1868-tól 1894-ig a *Vasárnapi Újságban* évenként tájékoztatást adott a periodikumokról; a *Magyar Könyvszemle* mellékleteként évente meg- jelent periodikum-listákat (1895—1913), a *Magyarország 1936. évi könyvszemle* c. bibliográfia periodikum-címanyagát, az 1958. évi periodikum-jegyzéket — és az a könyvtáros szakember, aki ismeri a fenti bibliográfiák beosztását, valamint a már említett összefoglaló sajtóbibliográfiák (*Magyar hírlapirodalom első százada. A magyar sajtó bibliográfiája — 1945—1954*) rend- szerét, annak nem sokat kell magyarázni az előszóban. Am nem mindenki ismeri e kiadványokat, és ha ismeri is, nem mindig tudja felidézni magában ezek beosztását, így valamivel részletesebb tájékoztatás ta- lán nem ártott volna, „a gyöngébbek ked- véért”.

De mire gondolunk itt? Például igen hiányolható, hogy a kötetben sehol sem találunk utalást arra, hogy a folyóiratok felett levő ötjegyű számok mit jelentenek. Sejtnei sejtji ugyan az ember, hogy ez a raktári szám, ám esetleg ugyanilyen joga bizonyos belső használatú, pusztán belső tájékoztatásul szolgáló kartoték-számok is lehetnének. Meg kellene tehát valahol mon- dani, hogy e számok segítségével a periodi- cumok az Országos Széchényi Könyvtár raktárából kikérhetők. — Kifogásolható az is, hogy az előszó miért nem tért ki egy mondat erejéig a szakmutató elma- radására, ugyanis a folyóirat-bibliográfiák és periodikum-jegyzékek szerves része szokott ma már lenni a valamilyen, akár szigla-szerűen lerövidített cím-utalásokat tartalmazó szakmutató.

Bizonyos fokig, de már nem olyan ma- gabiztosan, mint az előző bekezdésben, ki- fogásként említhetjük meg, hogy a kiad- vány szerkesztői alig egy-két óras többlet- munkával saját kiadványukról néhány igen hasznos adatot közölhettek volna. Hasznos adat lett volna annak ismerete, hogy valójában hány periodikum is jelent meg 1965- ben hazánkban. Nos, mi megszámloltuk a kötet periodikum-tételeinek számát és összegezésünk 1557 tételre utalt. Az sem lett volna érdektelen, ha a nem magyar nyelven megjelenő magyar periodikumok

számáról tájékozódhattunk volna. Elvé- geztük pótlólag ezt az összeszámlálást is és végeredményünk szerint 160 ilyen pe- riodikum volt Magyarországon 1965-ben, ami tehát az összes periodikumok több mint 10%-a.

Sok minden egyéb „hasznos adatra” hivatkozhatnánk még, például arra, hogy a Magyar Folyóiratok Repertóriumá által feldolgozott periodikumokat valamilyen jellel el lehetett volna látni stb., de ki ne tudna felsorolni száz és egy hasznos tanácsot akkor, ha nem neki kell aztán a munkát elvégezni. További felsorolás helyett sza- badjon talán újból a kiadvány hasznossá- gára utalni és elismeréssel adózni a kiad- ványt szerkesztő Szűcs Jenőné és munka- társai szorgalmának, adatfeltárásuk pon- tosságának.

BÜKYNÉ HORVÁTH MÁRIA

Zeitschriften Ost-Mitteleuropas und der Sowjetunion in Wiener Bibliotheken. I. Bulgarische Zeitschriften. Wien, 1962. Arbeitsgemeinschaft Ost. IV. 32 l.

Zeitschriften Ost-Mitteleuropas und der Sowjetunion in Wiener Bibliotheken 1945—1962. II. Rumänische Zeitschriften. Wien, 1962. Arbeitsgemeinschaft Ost. IV. 33—68 l.

Zeitschriften Ost-Mitteleuropas und der Sowjetunion in Wiener Bibliotheken nach 1945. III. Jugoslawische Zeitschriften. Wien, 1965. Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut V. 69—233 l.

Zeitschriften Ost-Mitteleuropas und der Sowjetunion in Wiener Bibliotheken nach 1945. IV. Ungarische Zeitschriften. Wien, 1967. Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut. IV. 234—356 l.

Az osztrák kutatók fokozódó igényeit kívánja kielégíteni az Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut a bécsi könyvtárakban, tudományos intézetekben talál- ható népi demokratikus és szovjet folyó- iratok jegyzékbe foglalásával. A jegyzékek áttekintése nem érdektelen hazai kutatók számára sem, ugyanis például a IV. kötet a Bécsben fellelhető 1945 utáni magyar folyóiratok adatait teszi közzé.

Az Österreichisches Ost- und Südost- europa-Institut izléses sokszorosításban megjelent kötetei betűrendben sorolják fel az egyes országok 1945 utáni folyóiratait. Minden folyóiratnál a következő adatokat közlik: cím, alcím, megjelenési hely. A cím- felvétél után a bécsi könyvtárakban talál- ható állományt részletezik. A könyvtára- kat a Bécsben használatos számködökkel jelzik (pl.: 1 = Öst. Nationalbibl., Wien). A jelenleg is megjelenő és az adott könyv- táraknak járó folyóiratokat az év nyitva

hagyásával, kötőjellel jelzik (pl.: 1(1955) —). A megszűnt vagy már lerendelt folyóirat esetében az első és utolsó évet írják ki és a két szám közé kötőjelet iktatnak be. Az anyagfelsorolásokból az évfolyam-hiány is kitűnik. Többnyelvű címek esetében mindig az Ausztriában jobban ismert „idegen” nyelven veszik fel a folyóiratot, természetesen utalva a hazai nyelvre is. Az évek előtt általában az évfolyam- illetve kötetjelzést is szerepeltetik.

Az összeállítók kiadványuk készítéséhez, közvetlen anyaggyűjtés mellett, elsősorban a *Zentralkatalog der nichtösterreichischen Periodica in Österreichischen Bibliotheken* című jegyzéket használták fel.

A magyar anyag feltáró kötetből kiderül, hogy a bécsi könyvtárakban a legfontosabb magyar nyelvű lapokon kívül, elsősorban az idegen nyelven (német, angol, francia) megjelenő vagy kivonattal ellátott kiadványokat szereznek be. Például, a kötet szerint a Magyar Könyvszemle három bécsi könyvtárban fordul elő. A legnépszerűbbek a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott Acták. Mindez arra is mutat, hogy igényes magyar folyóirat elképzelhetetlen idegen nyelvű kivonat vagy legalább is címfordítás nélkül.

A kötetek szerkesztői a nem latin betűs címeket transzliterálva közlik.

Az előszóban jelzett teljes anyagot összefoglaló kötet- és szakmutató bizonyára jól fogja kiegészíteni a jelenlegi széttagolt-ság miatt kissé nehézkesen kezelhető összeállításokat.

BATÁRI GYULA

Korrajz és vádirat. A századfordulótól a korfordulóig. Válogatás a XX. század német prózairodalmából. Összeáll. MITRU Ibolya. Bp. 1966. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 272. l.

Nagy feladatokkal való birkózás eredménye MITRU Ibolya olvasmányos bibliográfiája. Irodalmi látkepe a XX. századi német irodalom legrosszabb prózai alkotásainak, a magyar nyelven megjelenteknek. A tanácsadó bibliográfiának egy gazdagabb formájától van itt szó. A kiválasztott írók egy-két (a két MANN esetében: több) művének ismertetését megelőzi az író pályaképe, a társadalmi és politikai háttér felvételése, és lezárja az író bemutatását a magyar nyelven megjelent többi műveinek könyvszete. Művenként bővebb ismertetésben részesült természetesen: Thomas MANN. Olvasottá válásban velem nem mérhető íróvársa, Heinrich MANN. Lion FEUCHTWANGERT, Bertold BRECHTet, Anna SEGHERST, Heinrich BÖLLT tiznél több,

vagy legalább oldalnyi jellemzés mutatja be, ami nem rangsorolások, hanem magyar nyelven olvasható műveik számán alapszik. Mondanivalójának tömörségével jó szolgálatot tesz MITRU Ibolya a türelmetlen olvasónak. Összeállítását a szerző 14 oldalon az „új hullám” íróinak magyar nyelvre fordított művei jegyzékével zárja le. Tájékoztatásul még csak annyit, hogy a feldolgozásból az író kizárta az osztrák, a svájci, a csehszlovákiai stb. német nyelvű irodalmat.

KÓHALMI BÉLA

Tolnai György: Az újkori világtörténet magyarnyelvű irodalmának bibliográfiája. Szerk. és bev. —. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. 1966. 290. l.

Igen fontos, nagy szolgálatot tevő vállalkozás TOLNAI György. Száz év világtörténelmének az újkorra vonatkozó magyar irodalmát válogatva össze és hattól tizenhat soros annotációkban ismerteti a kiválasztott műveket. Az 1860—1965 között megjelent magyar eredetű és magyarra fordított külföldi anyagról van szó: 2327 műről. A bibliográfia szerkesztője — helyesen — úgy vélte, hogy miután a magyar történelemre vonatkozó művek könyvszetei összefoglalása már jórészt befejeződött, jelen körképe talán történetírásunk további feladatainak kijelölése szempontjából is hasznossá válhat, s így aligha maradhat el a világtörténelemmel foglalkozó magyar nyelvű irodalom feltárása. Feladatát, kibővítve, úgy oldotta meg, hogy bibliográfiájába felvette az 1860 előtt megjelent fontosabb műveket és kiegészítő anyagot, nagy figyelmet szentelve a marxista klasszikusok történelmi vonatkozású műveinek. Gyűjteményes kötetekben egyesített műveik tartalmi feltárása minden egyes cikkükre kiterjed.

Jó, ha tudja a kutató, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár korábban az újkori történelem gyűjtőkörét felölelő országos könyvtár volt; jelenleg is egyik legnagyobb birtoklója e korszak magyar és idegen nyelvű könyvanyagának.

TOLNAI GYÖRGY tartalmas és olvasmányos előszavában elgondolkoztató formában elemzi könyvszetei címanyagának országokénti megoszlását. Megállapítja elemzése tanulságaként — és ez figyelemre méltó —, hogy szomszédos országok, különösen a szocialista szomszédos országok újkori történelmének elemzése tekintetében jelentékenyek a tartozásaink. További meg gondolkodtató megállapítása TOLNAI Györgynek az is, hogy a bibliográfiában szereplő eredeti magyar nyelvű művek viszonylag

kis száma meggyőzően bizonyítja: mind a múltban, mind a jelenben kevés szak-történésünk fordult egyetemes történeti kérdések felé. Pedig a 19. század magyar nyelven megjelent újkori történeti irodalmára egy időben jellemző volt a korszak legjobb polgári történészei magyarra fordított műveinek kiadása. Gondoljunk csak GUIZOT, MIGNET, MICHELET, LAVELEYE, MACAULAY, a forradalmár és materialista tudós FRANKLIN műveinek magyar kiadásaira.

TOLNAI GYÖRGY figyelemre méltó előszava — miniatűr tudománytörténeti beszámolóknak is tekinthető — a századvéghez érve megáll egy pillanatra annál a fordulónál, amit SZABÓ Ervin tevékenysége jelentett MARX és ENGELS műveinek, tanításainak és magyar történelmi vonatkozású írásainak ismertetése tekintetében, és folytatja századunk magyar nyelvű világtörténelmi irodalmának jellemzését. Jellemző adat 1871 után az angol, francia és olasz újkori történelemmel foglalkozó könyvek kiadásának 41%-os emelkedésével szemben az osztrák és német újkori művek 77%-nyi növekedése. A forradalmi lendület 1867 utáni csökkenésével hatékonyabbá vált a magyar uralkodó osztályok reakciós történelemszemlélete. Ebből a kincstári szellemű termésként kényfily két haladó szellemű történetírónk: ACSÁDY Ignác és MARKI Sándor munkája. Gyökeres változást a felszabadulás hozott, és így a kapitalizmus korszakának s a mai marxista irodalom magyar nyelvű anyaga jó válogatásban sűrű rendekben foglal helyet a bibliográfiában. A marxista klasszikusok közül MARX-nak 98, ENGELS-nek 159 és LENIN-nek 279 monográfiáját, cikkét vagy nagyobb cikk-részletét, összesen tehát 536 történeti vonatkozású munkáját ismerteti a bibliográfia. A korszakunkat érintő marxista magyar nyelvű irodalom mintegy 800 kötetre illetve cikkekre terjed ki. Megfelelő fegyverték tehát a marxista ideológia tisztaságát megőrző harcunkban.

KÓHALMI BÉLA

Gorkij-bibliográfia. A könyvtár állományában levő válogatott időszak kiadványok Gorkijra vonatkozó cimanyaga. Szerk. FODOR Magdolna. Bp., Állami Gorkij Könyvtár, 1969, 220 l.

Ha a Gorkij-könyvtár előző bibliográfiája (A Szovjetunió 50 éve memoárokból) elsősorban a történészek számára jelentett komoly segítséget — valóságos ajándékot — kutató munkájukban, úgy ezúttal az irodalomtörténészek kaptak igen jelentős támogatást azáltal, hogy a könyvtár alapos munkát végző, ügyszeretettől átha-

tott bibliográfuskollektívája feltárta a GORKIJ életműre vonatkozó irodalomnak azt a részét, amely a Gorkij-könyvtár folyóirat- és hírlapállományában fellelhető.

A nagy orosz remekíró, a szovjet irodalom úttörő alakja ma is rendkívül erősen érdekli a magyar olvasót és a szakkutatót. A bibliográfia mindennél beszédesebben mutatja be, hogy ez az érdeklődés immár kiterjed az egész világra, egyetemessé vált — a nyugati folyóiratok vonatkozó anyagának gazdagsága szinte invitálja a kutatót, hogy felmérni igyekezzék a szocialista realizmus módszere megalapozójának mind távolabb gyűrűző hatását.

A viszonylag szerény eszközök felhasználása mellett is példás kiállítású, mintaszerű beosztású mű leveleszi a kutató válláról az egyéni utánkeresgélés idő- és munkaigényes művelétének súlyát és lehetővé teszi. E nyomban munkájának érdemi részéhez lásson. A bibliográfia amellett még azt az előnyt is biztosítja használója részére, hogy a feltárt anyagot egy helyen — az Állami Gorkij-könyvtárban — kaphatja kézhez.

E sok pozitívum mellett kár volna elhallgatni, hogy az 1319 tételből álló periodika mellett talán fel lehetett volna venni a max. 100—150 tételt kitevő, Gorkijról szóló külön munkákat is — vagyis a folyóirat- és hírlapállomány mellett a könyvállományt is. Emellett — az ismert nehézségek ellenére is — jobb lett volna (esetleg egyéb könyvtárak állományára támaszkodva) az 1954—1957. közötti anyagot is feldolgozni, annál is inkább, mivel az 1954. évvel a Kozocsa—Radó-féle bibliográfia lezárul, így tehát a szóban forgó három esztendő afféle bibliográfiai vákuumba került.

T. L.

Arnon, J.: Abraham Ben Abraham. A comprehensive Bibliography on Proselytes and Proselytism from the 9th Century up to our times. Tel-Aviv, 1969. 15 + 15 l.

Szerző meg akarja írni a zsidó prozelitizmus történetét a IX. századtól napjainkig. Ehhez készítette el előtanulmányként az eddigi irodalom bibliográfiáját, több mint 500 számat. Külön rész adja a héber és külön a más nyelvű címlírásokat. A kazárkérdést nem veszi fel, nyilván abból a megfontolásból, hogy erről van bibliográfia (A. YARMOLINSKY: *New York Public Library Bulletin*. XLII. 1938; LXIII. 1959.). Egy volt hallgatómással elkészíttettem a magyar nyelvű, idevonatkozó irodalmat, de nem jelent meg nyomtatásban. Az előszó így zárul: „We intend to forward this provisional edition to some important

libraries as well as to some well-known scholars in this field, in order to get additional material and more complementary details for a future improved edition."

Kérését teljesítendő az alábbiakban adjuk a következő pótlásokat:

- ADLER, E. N.: *Obadia le Proselyte*. — REJ. LXIX. 1919. 129—134.
- ADLER, I.: *Les chants synagogaux notés au XIIe siècle (ca 1103—1150) par Abdias, le prosélyte normand*. — *Revue de Musicologie*. LI. 1965. 19—51.
- AVENARY, H.: *Genizah Fragments of Hebrew Hymns and Prayers Set to Music*. — *Journal of Jewish Studies*. XVI. 1966. 87—104.
- BACHER, W.: *The Sabbatarians of Hungary*. — JQR. II. 1890. 466—493.
- BLUMENKRANZ, B.: *Du nouveau sur Bodo-Eléazar?* — REJ. CXII. 1953. 35—42.
- BLUMENKRANZ, B.: *La conversion au Judaïsme d'André, Archevêque de Bari*. — *Journal of Jewish Studies*. XIV. 1963. 33—36.
- BLUMENKRANZ, B.: *Jüdische und christliche Konvertiten im jüdisch-christlichen Religionsgespräch des Mittelalters*. — *Miscellanea Mediaevalia*. IV. 1966. 264—282.
- BLUMENKRANZ, B.: *The World History of the Jewish People. The Dark Ages*. Tel-Aviv, 1966. 88, 401.
- BRILLING, B. — RICHTERING, H.: *Westfalia Judaica*. I. Berlin—Köln—Mainz, 1967. 58—59. No. 33; 63—64. No. 38.
- ECKERT, W. P.: *Hoch- und spätmittelalter ... — Kirche und Synagoge*. I. Stuttgart, 1968. 252—253.
- GASTER, M.: *Sabitanii din Ungaria*. — *Anuar pentru Israeliti*. XIII. 1890. 95—106.
- GIESE, W.: *In Iudaismum lapsus est; jüdische Proselytenmacherei im frühen und hohen Mittelalter ... — Historisches Jahrbuch*. LXXXVIII. 1968. 407—418.
- GOLB, N.: *Notes on the Conversion of European Christians to Judaism in the Eleventh Century*. — *Journal of Jewish Studies*. XVI. 1965. 69—74.
- GOLB, N.: *New Light on the Persecution of French Jews at the Time of the First Crusade*. — *PAAJR*. XXXIV. 1966. 1—63.
- GOLB, N.: *The Music of Obadiah the Proselyte at his Conversion*. — *Journal of Jewish Studies*. XVIII. 1967. 43—63.
- GUTTMANN Henrik: *A prozeliták helyzete a középkorban*. — *IMIT Évkönyve*. 1941. 246—259.
- HELLER Bernát: *Zsidó hitterjesztés*. — *IMIT Évkönyve*. 1930. 90—102.

- HERSON, D. W.: *Robert de Redingge*. — *Viewpoints*. III. 1968. 53—55.
- LEVI, L.: *Le due più antiche trascrizioni musicali di melodie ebraico-italiane. — Scritti sull' Ebraismo in memoria di Guido Bedarida*. Firenze, 1966. 105—136.
- LIPMAN, D. V.: *The Jews of Medieval Norwich*. London, 1967. 178.
- MAITLIS, J.: *Aus den Schätzen der Geniza in Kairo*. — *Isr. Wochenblatt*. LXV. 1965. No. 41.
- MUSSET, M. L.: *Du nouveau sur le Juif normand d'Italie Obadya ha-Normandus*. — *Bulletin de la Société des Antiquaires de Normandie*. LVIII. 1965—66. 138—140.
- NEWMAN, L. I.: *Jewish Influence on Christian Reform Movements*. New York, 1925. 417—418.
- POZNANSKI, S.: *Obadia le Prosélyte*. — REJ. LXX. 70—73.
- SCHIEBER, A.: *Fragment from the Chronicle of Obadyah, the Norman Proselyte*. — *Acta Orientalia Hung.* IV. 1954. 271—296.
- SCHIEBER, A.: *The Origins of Obadyah, the Norman Proselyte*. — *Journal of Jewish Studies*. V. 1954. 32—37.
- SCHIEBER, A.: *Le origini di Obadiah, il proselita normanno*. — *Rassegna Mensile di Israel*. XX. 1954. 362—366.
- SCHIEBER, A.: *Some Notes on the Conversion of Archbishop Andreas to Judaism*. — *Journal of Jewish Studies*. XV. 1964. 159—160.
- SCHIEBER, A.: *Two New Discoveries in the Cambridge Genizah*. — *Journal of Jewish Studies*. XVI. 1965. 188.
- SCHIEBER, A.: *Der normannische Proselyt Obadja, der Aufzeichner der ersten hebräischen Melodie*. — *Studia Musicologica*. VIII. 1966. 173—187.
- SCHIEBER Sándor: *Obadja normann proselyta, az első héber dallam lejegyzője*. — *Antik Tanulmányok*. XIII. 1966. 160—166.
- SCHIEBER, A.: *Ein aus arabischer Gefangenschaft befreiter christlicher Proselyt in Jerusalem*. — *HUCA*. XXXIX. 1968. 163—175.
- SCHWEIZER, J.: *Die musikalische Aufzeichnung des normannischen Proselyten Obadja*. — *Isr. Wochenblatt*. LXV. 1965. XI. 19.
- SHARKE, S.: *A Tentative Bibliography of Geniza Documents*. Paris—The Hague, 1964. 39, 51, 113, 157, 164, 201.
- STEINBERG, S. D.: *Die Proselyten der Stadt Zürich*. Zürich, 1914.
- ZIVIER, E.: *Jüdische Bekehrungsversuche im 16. Jahrhundert*. — *Martin Philippson-Festschrift*. Leipzig, 1916. 96—113.

SCHIEBER SÁNDOR

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Merkly László

A kézirat nyomdába érkezett: 1969. VII. 15. — Példányszám: 1150 — Terjedelem: 10.15 (A/5) iv + 0,7 -A/) iv melléklet

TARTALOM

Sashegyi Oszkár: Az állami könyvcenzúra állandósulása Magyarországon (1706—1725) — Die Stabilisierung der staatlichen Bücherzensur in Ungarn 1706—1725	321
Kovács Magda: A Pesti Hírlap cenzúrázása (1841—1844) — Die Zensur der Zeitung „Pesti Hírlap“ (1841—1844)	339
Csendes Katalin: A képviselőház könyvtárának Ghyeczy Ignác-gyűjteménye — The „Ghyeczy Ignác“ collection in Libray of Parliament in Budapest	352
Kádár Zoltán: A biológiai-orvosi könyvillusztráció születése — The birth of the book illustrations in medical and biological works	362

KÖZLEMÉNYEK

Krisztinkovich Béla: Az anabaptista gyülekezetek írott hagyományai	373
Kovács Sándor Iván—Kulcsár Péter: Bethlen Gábor könyvtárának újabban előkerült darabja	376
Sternberg János—Tardy Lajos: Magyar vonatkozású nyomdászati ritkaság a moszkvai egyetemi könyvtárban	377
Gál István: Cobden állítólagos magyar történelme	380
Dezsényi Béla: A magyarországi hírlapkiadás és hírlapterjesztés múltjából	382
Kozocsa Sándor: Ady- emlékek	388
Szűz Rezső: A Genius-Lantos Kiadó	392
Markovits Györgyi: „A gróf úr” és a cenzúra	397
Markovits Györgyi: Bölöni Györgyné és Henri Barbusse	398

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Borsa Gedeon: Töredékesen előkerült két ismeretlen XVI. századi magyar nyomtatvány	401
Hervay Ferenc: Ismeretlen XVI. századi magyarországi nyomtatványok	403
Hervay Ferenc: Még egy tíznyelvű Calepinus	405

FIGYELŐ

D. B.: Kőhalmi Béla	407
Remete László: A Tanácsköztársaság Budapestje a korabeli lapok tükrében	408
Takács József: A szerzői jog új szabályozása	409
Tombor Tibor: A római restauráló tanfolyam könyvvédelmi tanulságai	414
Somkuti Gabriella: Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei	416

SZEMLE

H. Boros Vilma: Széchenyi István hátrahagyott iratainak története (Ism. <i>Kőhegyi Mihály</i>)	421
Fráter Jánosné: Az MTA Történettudományi Bizottságának működése (1854—1949) (Ism. <i>Kőhegyi Mihály</i>)	421
Ifjú szívekben élek? (Vallomások Adyról) (Ism. <i>Wintermantel István</i>)	422
Bihari Mihály: Egy gyorsíró feljegyzései (Ism. <i>D. B.</i>)	423
Hoványi Gábor: Nem hagyományos osztályozó rendszerek és eljárások (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	424
Dembowska, M.: Documentation and scientific Information. Outline of Problems and Trends (Ism. <i>Bükky Béla</i>)	424
A tárgyszó és a tárgyszókatálogos (Ism. <i>Faragó Lászlóné</i>)	426
Két újabb német rövidítésgyűjteményről (Ism. <i>Moravék Endre</i>)	427
The Dewey Decimal Classification (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	428
Gustavino Gallent, G.: El depozito legal de obras impresas en España (Ism. <i>Tóth András</i>)	428
Sticker, B.—Klemm, F.: Wege zur Wissenschaftsgeschichte (Ism.: <i>Bugyi Balázs</i>)	429
Hiller, H.: Zur Sozialgeschichte von Buch und Buchhandel (Ism. <i>Wix Györgyné</i>)	430
Vinárek, J.—Téstiél, A.: Knihovny v USA (Ism. <i>Sárkány Éva</i>)	431
Minajev, J.: Ekszlibrisz (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	431

BIBLIOGRÁFIÁK

Magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke (Ism. <i>Bükyné Horváth Mária</i>)	432
Zeitschriften Ost-Mitteleuropas und der Sowjetunion in Wiener Bibliotheken I.—IV. (Ism. <i>Batári Gyula</i>)	433
Korrajz és vádirat. Válogatás a XX. sz. német prózairodalmából. (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	434
Tolnai György: Az újkori világtörténet magyarnyelvű irodalmának bibliográfiája. (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	434
Gorkij-bibliográfia (Ism. <i>T. L.</i>)	435
Arnon, J.: Abraham ben Abraham. A comprehensive Bibliography on Proselytes and Proselytism from the 9th Century up to our times. (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	435

TABLE DES MATIÈRES

<i>O. Sashegyi</i> : La stabilisation de la censure d'État en Hongrie (1706—1725) (Avec résumé en allemand)	321
<i>M. Kovács</i> : La censure du journal Pesti Hírlap (Avec résumé en allemand)	339
<i>K. Csendes</i> : La collection de livres de Ignác Ghyecz dans la Bibliothèque de la Chambre des Députés (Avec résumé en anglais)	352
<i>Z. Kádár</i> : Les origines de l'illustration des livres biologiques-médicales (Avec résumé en anglais)	362

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>B. Krisztinkovich</i> : Les traditions écrites des assemblées anabaptistes	373
<i>S. I. Kovács—P. Kulcsár</i> : Les pièces récemment découvertes de la bibliothèque de Gábor Bethlen	376
<i>J. Sternberg—L. Tardy</i> : Une rareté typographique relative à l'Hongrie dans la Bibliothèque Universitaire de Moscou	377
<i>I. Gál</i> : La prétendue histoire hongroise de Cobden	380
<i>B. Dezsényi</i> : Contribution à l'histoire de l'édition et du colportage des journaux en Hongrie	382
<i>S. Kozocsa</i> : Nouveaux documents sur Endre Ady	388
<i>R. Szlj</i> : L'Édition Lantos-Genius (1918—1919)	392
<i>Gy. Markovits</i> : „Monsieur le comte” et la censure	397
<i>Gy. Markovits</i> : Madame Bölöni et Henri Barbusse	398

IMPRIMÉS ANCIENS HONGROIS

<i>G. Borsa</i> : Deux imprimés hongrois inconnus du XVI ^e siècle, découverts en fragments	401
<i>F. Hervay</i> : Imprimés hongrois inconnus du XVI ^e siècle	403
<i>F. Hervay</i> : Calepinus	405

CHRONIQUE

<i>B. D.</i> : Béla Kóhalmi	407
<i>L. Remete</i> : Budapest à l'ère de la République Hongroise des Conseils et les journaux contemporains	408
<i>J. Takács</i> : La réglementation nouvelle du droit d'auteur en Hongrie	409
<i>T. Tombor</i> : L'enseignement de la conservation et de la protection des livres à Rome	414
<i>G. Somkúti</i> : Les acquisitions récentes des grandes bibliothèques hongroises	416

COMPTES RENDUS CRITIQUES

<i>V. H. Boros</i> : Széchenyi István hátrahagyott iratainak története (<i>M. Kóhegyi</i>)	421
<i>J. Fráter</i> : A MTA Történettudományi Bizottságának működése (1854—1949) (<i>M. Kóhegyi</i>)	421
Ifjú szívekben élek? (Vallomások Adyról) (<i>I. Wintermantel</i>)	422
<i>M. Bihari</i> : Egy gyorsíró feljegyzései (<i>B. D.</i>)	423
<i>G. Hoványi</i> : Nem hagyományos osztályozó rendszerek és eljárások (<i>M. Takács</i>)	424
<i>M. Dembowska</i> : Documentation and scientific information. Outline of problems and trends (<i>B. Büky</i>)	424
A tárgyszó és a tárgyszókatálógus (<i>L. Faragó</i>)	426
Deux nouvelles collections des abréviations allemandes (<i>E. Moravék</i>)	427
The Dewey Decimal Classification (<i>M. Takács</i>)	428
<i>G. Gustavino Gallent</i> : El deposito legal de obras impresas en España (<i>A. Tóth</i>)	428
<i>B. Sticker—F. Klemm</i> : Wege zur Wissenschaftsgeschichte (<i>B. Bugyi</i>)	429
<i>H. Hiller</i> : Zur Sozialgeschichte von Buch und Buchhandel (<i>B. Wix</i>)	430
<i>J. Vinárek—A. Těšitel</i> : Knihovny v USA (<i>É. Sárkány</i>)	431
<i>J. Minajev</i> : Ekslibris (<i>F. Galambos</i>)	431

BIBLIOGRAPHIES

Magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke (<i>M. Büky—Horváth</i>)	432
Zeitschriften Ost-Mitteuropas und der Sowjetunion in Wiener Bibliotheken I—IV. (<i>Gy. Batári</i>)	433
Korrajz és vádirat. Válogatás a XX. sz. német prózairodalmából (<i>B. Kóhalmi</i>)	434
<i>Gy. Tolnai</i> : Az újkori világtörténet magyarnyelvű irodalmának bibliográfiája (<i>B. Kóhalmi</i>)	434
Gorkij-bibliográfia (<i>L. T.</i>)	435
<i>J. Arnon</i> : Abraham ben Abraham. A comprehensive Bibliography on Proselytes and Proselytism from the 9th Century up to our times (<i>S. Scheiber</i>)	435